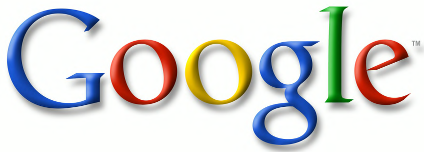

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

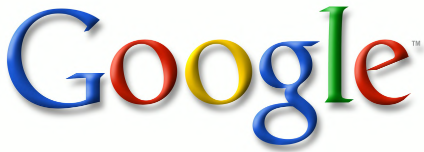
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

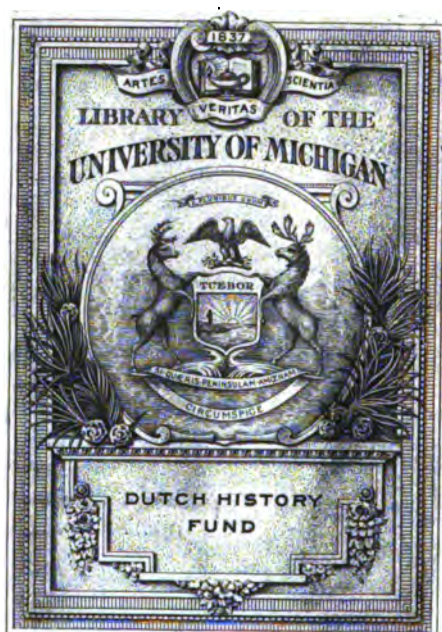
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1792.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

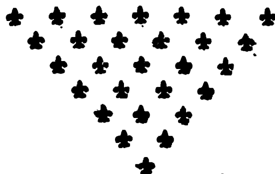
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1792.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,

By A. VAN DER KROE,

en

By J. YNTEMA.

1792.

Dutch Lit
Nijhoff
10-3-24

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

VOOR 1792.

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door den beroemden J. J. SCHEUCHZER, *in 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. S. Th. Dr. en Prof. Ord. aan 's Lands Hooge School te Franeker, enz. Elfde Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruin, 1791. *In gr. octavo*, 748 *bladz.*

Met dit elfde Deel word een aenvang gemaekt van de, naer het bestek van dit Werk, ophelderende Aenmerkingen der Schriften des Nieuwen Testamentes; over deze en gene plaetzen, der vier Euangeliën, in welken de daerin voorkomende spreekwyzen betrekking hebben, tot de werkingen der Natuur. En nadien velen derzelver te gelyk een bericht geven, van des Heillands Wonderwerken, en verscheiden wonderdadige gevallen, die de werkingen der Natuure overschreden, zo geeft dit tevens meermaels aenleiding, om het wonderdadige daerin oplettend gade te slaen, en de buitenspoorigheid van het Ongeloof, dat het wonderdadige niet wil erkennen, en intusschen de onnatuurlykste verklaringen van zodanige gebeurtenissen aen de hand geeft, in het helderste daglicht te stellen. —— Uit dien hoofde behoud dit Werk bestendig zyne nuttigheid, en de liefhebbers der Bybeloefeningen zullen 'er steeds Aenmerkingen in ontmoeten, die hunne aendacht kunnen vestigen. Tot ene proeve

uit velen fla men het oog op het hier voorgeftelde, wegens *het ftervend en herlevend Tarwegraen*, by gelegenheid van 's Heillands gezegde, aengetekend *Joh.* XII: 24. *Indien het tarwegraen in de aerde niet valt en fterft, zo blyft het alleen; maer indien het fterft, zo brengt het vele vruchten voort.*

,, Dit voorftel, zegt de Hoogleeraer *Scheuchzer*, fchijnt in den eerften opflag zeldzaam; een zaad, plant, wortel, afzetfel, kan met recht gezegd worden te fterven, wanneer het verderft en verrot, en geen hoop van groei en vrucht overlaat. Integendeel kan men van een tarwegraan, het geene niet in de aarde geworpen word, zeggen, dat het leve en echter dood zij, d. i. onvruchtbaar, onbekwaam om zich te vermeerderen en voort te planten. —— De vraag is dus, in welken zin de Heilland zegge, dat het *fterve* en echter *vrucht brenge.*

,, Om dit te begrijpen, moeten wij de natuur zelve inzien, en de gefteldheid van het Graan nafpeuren, om te weeten, wat 'er aan het zelve leve of fterve. *Sterven* zegt hier niet flechts in de aarde begraven, of met aarde bedekt te worden, gelijk veelen het verklaaren: het zegt iets meer, en behelst zoo iets, dat aan den dood nader evenaart. In elk zaadje is niet alleen de Plant zelve, zeer klein geformeerd, maar ook een buitenfte vlies, huidje, fchil of bolfter, en eene meelachtige ftof, die wel het grootfte gedeelte van het zaadje uitmaakt. Op hoedanige wijze in een Ei niet alleen het Kiekentje naar zijne gedaante in het kleine is, maar ook het wit, en de dooijer van het Ei, benevens de fchil. En gelijkerwijze ter uitbroeijing van een Kieken het wit van een Ei eerst tot voedfel van het kleine levende fchepfeltje dient, maar wanneer dit uit den dop gekroopen is, met het geheele Ei verder niets meer deugt, onnut is en fterft. —— Zoo is het ook met het tarwegraan, word het in de aarde geworpen, dan fterft de buitenfte bast, en vervolgens de inwendige meelachtige ftof, en het is alleen de voorheen onzichtbre fpruit, de plant of tarwe zelve, die voor den dag komt, en, bij haar verdere opwasfen, voedfel en groei uit de aarde krijgt, en daardoor veele vruchten brengt." —— Hieraen hecht de Hoogleeraer *Meijer* het volgende:

,, NIEUWENTIJD, in de XXIVfte zijner *Wereldbefchouwingen*, § 11. getoond hebbende, dat in bijna alle planten het zaad in de aarde niet blijft en fterft, maar zijne dee-

deelen in de gedaante van zaadbladen na boven zendt, en zich uit de aarde verheft, vindt in dit voorstel van den Zaligmaker eene wijze keuze, die het *tarwegraan* een onderwerp der bedoelde gelijkenis doet zijn, die de zaak zeer levendig kon uitbeelden. Want bij Plantkundige Natuuronderzoekers eenen GREW, *Anat. Plant.* en MALPIGHIUS *de sem. vegetat.* p. 9. is het waargenomen, dat onder de zaaden, op welken hun onderzoek besteed is, alleen de graanen en boonen het zijn, die in de aarde sterven en verrotten, wanneer hunne spruiten boven den grond wassen. Hoewel ook die geene, die zaadblaadjes na boven schieten, of liever deeze blaadjes zelven, na verloop van eenige dagen, gerimpeld, ledig, kwijnende bevonden worden, en verteeren: terwijl in zommigen een bedorven, vuil en waterachtig vocht ten laatsten bevonden word.

„ Misschien word, echter, dat onderscheid al te naauwkeurig gemaakt, en dat stuk van den schranderen NIEUWENTIJD, buiten noodzaak, al te fijn uitgepluisd. Laatere Kruidkundige Onderzoekers onderscheiden, gelijk VAN GLEICHEN, bij HOUTTUIJN, *Nat. Hist. IIde D. Iste St.* bl. 115. *de zaaden, ten opzicht van derzelver inwendige structuur*, in drie Klassen, welker eerste het kiempje in zijne dubbelde zaadblaadjes beslooten heeft: de tweede behelst zulken, wier spruitje, of wortel en bladen, met twee gespletene zaadkwabben voorzien zijn; en de derde bevat de zaaden, in welken het spruitje met zijne geheele zaadkwab rust op het meel, of gedroogde moedersap, b. v. het Turksch Koorn, de Tarw, Haver, Gerst en andere Graanen. —— Nu kan het ten aanziene van deeze woorden van den Heiland, naar ons inzien, wel om het even zijn, of een zaad, in de aarde geworpen, door de ontbinding, die het ondergaat, en bij het opschieten der spruit, naar zijn meelachtig gedeelte, in een melkachtig en ter voeding van de spruit bestemd en dienstig vocht veranderd werde, en daarna vergaa, zoo dat van het zaad niets zichtbaar dan de spruit boven den grond te voorschijn komt, zijnde die enkele zaadkwab, die het spruitje omkleedt, nooit dan door eene zeer moeijelijke naspooring te ontdekken: gelijk aldaar van denzelfden Schrijver gezegd word bl. 118., gelijk ook het geval is in het tarwengraan —— dan of een gedeelte van het zaad zich met de spruit in dubbele zaadkwabben, of in dubbele zaadblaadjes, vertoont. In dit laatste geval heeft, zoo wel als in het eerste, die verandering van het graan of zaad in de

aarde plaats, die de ſtructuur, het weefſel en zamenſtel, mitsgaders de gedaante verſtoort, de ſcheiding en ontbinding van deszelfs deelen veroorzaakt, om den wasdom der verborgene en tedere ſpruit te bevorderen. —— En kan het ééne zoo wel als het andere, niet even gevoeglijk een *ſterven in de aarde* genoemd worden, alhoewel van het tarwe- en ander graan alles in de aarde achterblijft, en de ſpruit alleen zichtbaar boven komt?

„ Op die wijze nu, als SCHEUCHZER ons Natuurverſchijnſel verklaarde, heeft 'er LILIENTHAL, met andere, ook over geſchreven. Deeze heeft, in zijne *Bijbelverklaaring* V. D. K. 10. § 229, eene bedilzuchtige aanmerking van M. TINDAL, in zijn *Kristendom zoo oud als de Weereld*, K. 12. p. 536. opgegeven, en uit die Verklaaring wederlegd. Schaamteloos ſchreef die vrijgeest. „ Niet lichtelijk zal een Landman zoo dom zijn, die „ niet zou weeten, dat, wanneer het zaad, in den „ grond geworpen zijnde, door hitte verdroogt, of door „ andere toevallen ſterft, het zelve dan nimmer opgaan „ zal." JESUS woorden moeten dus, met het gezegde van PAULUS, 1 Kor. XV: 36, naar het, in de daad zeer onnatuurkundig, vonnis van deezen rechter, iets behelzen, 't geene tegen de ondervinding aanloopt. —— Maar men ziet met een half oog wel, dat die Schrijver, enkel uit bedilzucht, opzetlijk door dat *ſterven van het graan* iets anders verſtaat, dan Jeſus gemeend heeft of kon bedoelen. Hoe ontijdig en vreemd word hier een verdroogen van het graan, of deszelfs bederf door andere het opkomen belettende oorzaaken, bijgeſleept?

„ Niet beter vallen ook de Aanmerkingen van VOLTAIRE over deeze woorden, welken hij, om dat Jeſus gezegd heeft, dat het graan ſterve, wanneer 'er eene nieuwe plant uit ontſtaan zal, voor *eene belachelyke dwaaling* uitgeeft. En nogthans, zegt HALLER, *Briefe* 1 *Th. p.* 224, is dit gezegde zo natuurkundig zeker, als deszelfs vergelijking met de opſtanding gegrond is. De meeste deelen van het graan worden verſtoord, de bolſter verdwijnt, het huidje blijft achter en verdwijnt, het merg word van de nieuwe plant verteerd, enkel het onzichtbaare, het ſpruitje, dat in 't graan verborgen lag, blijft in 't leven, en ontwikkelt zich tot een nieuw en volmaakt beſtaan.

„ JESUS geeft dus, gelijk ook PAULUS, in deeze woorden eene met zeer levendige trekken getekende Schilderij,

rij, hoe het met zijnen aanstaanden en onzen dood gelegen is. De dood is geene vernietiging van ons bestaan en wezen: den bolster, of de uitwendige schors leggen wij daardoor slechts af; het pit of de korrel, ons beste en edelste *deel*, de ziel, ondergaat den dood niet, maar blijft *overig*, en word door den dood des lighaams, als een noodzaaklijk tusschenkomend middel, tot haare nadere en waare volmaaktheid gebragt. Ook zal uit dit lighaam, wanneer het den dood ondergaan heeft, met veel voordeel voor ons, een nieuw en heerlijk lighaam herleven."

De Geschiedenis van 's Heilands Lyden. Voor ongeoeffenden. Door J. VAN NUYS KLINKENBERG. *Te Amsterdam by* J. Allart, 1791. *Behalven het Voorbericht*, 162 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Geschrift levert de Eerwaerde *Klinkenberg* een aeneengeschakeld verhael van 's Heillands Lydensgeschiedenis, dat hy, zo als hy in zyne Voorreden meld, „ alleenlijk ingericht heeft voor ongeoefenden, des lieden van geleerdheid 'er niets in zullen vinden, hunne bijzondere opmerking waerdig." Het is hem naemlyk voorgekomen, dat deze Geschiedenis van velen in den zamenhang niet recht word begreepen, en zulks heeft hem genoopt, zodanig een geschiedverhael op te stellen, waerdoor men het gansche beloop van zaken gemaklyk kan overzien, en zich voor den geest vertegenwoordigen. Ten dien einde, vangt hy, na een algemeen voorstel van 's Heillands prediking, en der Jooden weêrbarstigheid, de geschiedenis aen, met 's Heillands komst te Bethanie, ter ontvouwinge van 't geen Euangelist *Joannes* byzonder, Hoofdst. XI—XVII, zo uitvoerig heeft aengetekend. En verder achtervolgt hy dezelve, naer de inrichting der Lydenstexten, zo als ze in de Amsterdamsche Gemeente gepredikt worden. Zyn Eerwaerde heeft dit, op ene oordeelkundige wyze, met zo veel klaerheid ten leerzaemste uitgevoerd, dat het allezins aen het opgemelde oogwit beantwoorde: des de Leden der Kerke, zo buiten, als in den tyd, dat de Lydenstexten, in de openbare Godsdienstoefeningen, behandeld worden, 'er een by uitstek nuttig gebruik van kunnen maken.

Leerredenen over verscheidene gewigtige Onderwerpen, nagelaten door den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heer J. EDWARDS, *in deszelfs leeven President van het Collegie van New-Jersey. Naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald. Door* E. NOOTEBOOM. *Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven de Voorreden*, 174 *bladz. In gr. octavo.*

Het Hoofdonderwerp, hier in zes Leerredenen verhandeld, is, *de Wysheid van God in den weg der Zaligheid door* JESUS CHRISTUS *ten toon gespreid, als verre verheven boven de Wysheid der Engelen*, volgens Eph. III: 10. De Eerwaerde *Edwards* ontvouwt dit Stuk, naer zyn leer- en denkwyze, op een stichtelyken trant, die ter ernstiger opwekkinge kan dienen. —— 's Apostels tael in den Text leert ons wel byzonder duidelyk, dat zelfs het verstand der Engelen, in dit Stuk, opheldering verkreeg door de uitkomst der zake. —— „ Toen CHRISTUS," (gelijk zijn Eerwaerde deswegens opmerkt,) „ Toen CHRISTUS in de Waereld gekomen en gestorven „ was, het werk der verlossing daadlijk volbragt, en den „ raad van God aangaande het zelve volkomenlijk dui„ delijk geopenbaard had; en dienvolgens de Euangeli„ sche bedeeling ingevoerd, en de Euangelie-Kerk opge„ richt had; —— toen verstonden de Engelen meer van „ de verborgenheid van 's Menschen verlossing, en van de „ meenigvuldige ontwerpen en raadslagen van de God„ lijke Wijsheid, dan zij ooit te vooren daarvan verstaan „ hadden." —— Men voege hier nevens het gezegde van *Petrus*, 1 Pet. I: 12, *dat de Engelen begerig zyn in deze dingen in te zien*; by welks aenhaling onze Leeraer zich vervolgens aldus uitlaet. —— „ 'Er word niet gezegd, „ dat zij begeerden in dezelven in te zien, eer dat CHRIS„ TUS gekomen was; maar dat zij steeds begeeren in te „ zien in dezelven, naa dat zij die hebben gezien daar „ gesteld. Nu begrijpen zij niet zoo volkomen al de wijs„ heid, die daarin is te zien, maar zij houden zich beezig „ met het bespiegelen van, en inzien in dezelven op dat „ zij meer en meer daarvan zien mogen: En nimmer tot „ in alle eeuwigheid zullen zij dezelven doorzien hebben: „ Maar 'er zal in dit werk steeds een overvloed van stoffe „ zijn, om het verstand der Engelen beezig te houden."

Be-

Begeerde Schae-Vergoeding, eerste Deeltjen, behelzende drie Leerredenen. I. De Heilland verreezen en aan PETRUS *verscheenen, Lukas* XXIV: 34. II. *Gods Goedertierenheid en Strengheid eerbiedig te betragten, Rom.* XI: 22. III. *Lydias Hart geopend, en zy den Heer getrouw, Hande..* XVI: 13—15. *Hoofdzaaklyk uitgesprooken voor de Gemeente van Ten Bour, in de Groninger Ommelanden. Door* THEODORUS BRUNSVELD DE BLAU, *rustend Predikant te Groningen. Te Gron. by* J. Oomkens *en* Frederik Vos, 1791. 192 *bladz. In gr. 8vo.*

De zonderlinge omstandigheid, waarin zich de Eerw. DE BLAU bevindt, heeft aanleiding gegeeven tot deezen zonderlingen Tytel, en wettigt denzelven. 't Is bekend, hoe hy, vóór ruim drie Jaaren, in *Groningens* aanzienlyke Gemeente zyn Dienst-werk, door 't wisfellot der tyden, heeft moeten staaken. Schoon hy, byna dertig Jaaren lang, dezelve het Euangelie verkondigd hadt, waren 'er die, van zynen Dienst nog niet verzadigd, van hem *begeerden*, dat hy die *schade*, zo als men 't geliefde te noemen, door iets ter stigtinge te schryven, *zou vergoeden*. Van hier de Tytel, *Begeerde Schae-Vergoeding*, onder welken hy een Werk aanvangt; „ om te „ beantwoorden aan de Banden van betrekking, die Leer„ aars en Gemeenten wederzydsch gevoelen, en zich, „ wanneer GOD die gelegd en voor en naa bevestigd „ heeft, in de gelegenheden niet laaten verbreeken, en, „ om, daar hy lang gediend heeft, en nog gaarne zou „ nuttig weezen, van 't Papier te spreeken, wanneer men „ van den Predikstoel dit niet kan doen."

Beletzels deeden hem van een eerst gevormd Plan, de stoffe tot deeze *Schae-Vergoeding*, afzien, en, om spoediger gereed te weezen, besluiten tot de uitgave van Preeken, zedert zyne Dienst-opzegging in de Stad, opgemaakt, en aan onderscheidene Plaatzen in de *Ommelanden* uitgesprooken. Uit de overige koos hy deeze *drie*, om dat ze voor de Gemeente van *Ten Bour*, die hem tot Leeraar begeerde, gepredikt waren, en hy de gedagtenis daarvan bewaaren wilde. Hierom betuigt hy, in zyne Voorafspraake van de eerst geplaatste Leereden. „ Gy Gemeente van *Ten Bour*, en die 'er mede toe be-

„ hoort (*)! hebt myn Perſoon en Dienst die agting be-
„ weezen, dat gy my tot uwen Leeraar hebt begeerd,
„ en van de aanzienlyke Stemgerechtigden, verzogt. Ge-
„ lyk dan ook, ten gevolge daarvan, het Beroep niet
„ lang daar na, zo vriendlyk als edelmoedig my wierd
„ opgedraagen, en gy nu verder niet verzuimt uwe poo-
„ gingen, ter omhelzinge van 't zelve, met hartlyken
„ ernst by my in 't werk te ſtellen. —— Het is 'er zo
„ verre af, dat ik daar onder onverſchillig zou weezen,
„ dat het my veeleer tot een wezenlyk genoegen, ja
„ tot eenige vertroostinge verſtrekt, terwyl eene gantsch
„ onverwagte en niet weinig betreurde Dienst-opzeg-
„ ging, myn aandoenlyk hart, te gevoeliger doet zyn,
„ zo wel voor de aangenaame gewaarwording van uwe
„ en der Wel Ed. Collatoren vereenigde genegenhe-
„ den, als voor de ſmertlenigende ondervinding van be-
„ ſtendig aanklevende liefde in onze Gemeente; zynde
„ nog kort te vooren, door den Kerkenraad van eene
„ nog grootere Gemeente, dan de uwe, ter vervullinge
„ van haare Vacature, mede vriendlyk aangezogt. ——
„ Al gebeurde het dan, myne waarde *Ten Bourſters!*,
„ (want het toch, vooral wegens myne Jaaren, niet zeer
„ waarſchynlyk is, dat ik uw Leeraar worden zal,) dat
„ ik by de eindelyke bepaaling myner te doene keuze,
„ niet kon beſluiten, uwe Roeping op te volgen, moogt
„ gy u echter wel verzekerd houden, dat ik uwer liefde
„ niet te min dankbaar wenſche te gedenken."

De eerſte Preek kan, naar 's Eerwaarden Schryvers ei-
gene opgave, op Paaschtyden, tot ſtichtlyke Overden-
kingen als een aanleiding dienen. —— In de tweede
komt voor, wat men, in deeze dagen der kleinagting van
het Euangelie, wel ernſtig mag overwegen. —— En de
derde levert mede uit, ter leering en vermaaning, wat
wy ons geduurig hebben voor den geest te brengen.

Wy twyfelen geen oogenblik of de Begeerders dee-
zer *Schae-Vetgoedinge* zullen zich aanvanglyk voldaan
vinden, en verlangen na het *Tweede Deeltjen*, waarin
zyn Eerw. belooft eene bevalliger beknoptheid te zul-
len betragten: het drukken en voor de Pers gereed maa-
ken deezer Leerredenen, gelyktydig voortgaande, zyn ze
bree-

(*) De Gemeente te *St. Annen* met die van *Ten Bour*, tus-
ſchen *Groningen* en *Appingedam* gelegen.

breeder uitgedeegen; dan den Schryver zelve behaagt. Doch of het *Tweede Deeltjen* weder Preeken zal behelzen, of andere Verhandelingen, en wanneer die staan te komen, kan zyn Eerw. nog niet bepaalen. Dit hangt, gelyk hy betuigt, ook af van de gelegenheid en lust, die hem de *Heer* zal gelieven te verleenen. Zeker bidden de hem beminnende *Groningers*, de *Ten Bourjters*, en andere Gemeenten in de *Ommelanden*, hem dien zegen toe.

Leerreden over de Christelyke Vryheid, volgens GAL. V: 13, 14 *en* 15, *uitgesprooken, by gelegenheid van het wederom invoeren, van een nieuw Doopformulier, op den eersten Mey* 1791. *Door* WILLEM GOEDE, *Leeraar der Euang. Luthersche Gemeente te Campen. Te Amsterdam by* A. Borchers en Zoon, *ten voordeele van de Luthersche Gemeente te Campen. Behalven de Voorreden. en het daarby gevoegde Doopformulier*, 51 *bladz. In gr.* 8vo.

De zonderlingheid der Gebeurtenisse zelve is de hoofddryfveer die den Eerw. GOEDE aanzette om deeze Leerreden het licht te doen aanschouwen. Wy zullen ze verkort opgeeven. In Wintermaand des Jaars 1780 (*) hadt men in de *Euangelisch Luthersche Gemeente te Campen*, een nieuw Formulier voor den Heiligen Doop ingevoerd: 't zelve was bykans één Jaar in gebruik geweest, toen zyn Eerw. in September des voorigen Jaars, ten tyde dat hy hoopte de gewoone Subsidien uit het Fonds der *Luthersche* Gemeente, ter onderíteuning van behoeftige Gemeenten, te zullen ontvangen, een Brief kreeg, met weigering van den gewoonen onderstand, en reden, dat hy, door het invoeren en laaten drukken van het Doopformulier, gehandeld hadt tegen algemeene Kerkelyke Wetten, zo dat hy niet eerder op die ondersteuning van het Fonds zou kunnen rekenen, dan wanneer aan de Bestuurderen van 't zelve gebleeken was, dat hy het oude Formulier wederom hadt ingevoerd, en gebruikte. — Iets, 't geen hem zo veel te smertlyker viel; dewyl hem deeze slag, zonder eenige voorgaande waarschuwing, overkwam, en hem by het aanvaarden van zyn Ampt geenerhande algemeene Kerklyke Ordonnantien getoond waren, en

(*) Dit moet 1789 zyn.

en hem het geld voor het reeds verloopen jaar ook onthonden werd, en hy de schuld alleen moest draagen van 't geen het bedryf was zyns geheelen Kerkenraads, onkundig van die algemeene Kerkelyke wetten; en alles wat zy gedaan hadden, volmaakt strookende met de Vryheid, in het 7 Art. van de *Augsb. Geloofsbelydenis* verleend, zo wel als met de denkwyze van den grooten LUTHER. —— Een brief door zyn Eerw. en den President Ouderling geschreeven, tot verdeediging van den gehouden handel, bleef onbeantwoord. Dit zette hem aan om zyne klagte in te brengen by den Kerkenraad zyner Gemeente; die, op een Brief in December des voorigen Jaars geschreeven, in January deezes Jaars, eenige Wetten kreeg, naar welken zy zich moesten gedraagen, wilden zy de voordeelen van het Fonds genieten.

'Er werd, de zaaken in dien toestand hangende, in April een Kind ter Doop aangeboden: en nam de Kerkenraad, door den toestand der Kerklyke Middelen gedrongen, en geen hoope op eenige andere uitkomst ziende, met meerderheid van stemmen het besluit, om dan, in hoope van betere tyden, vooreerst het oude Doopformulier maar weêr te gebruiken gelyk geschiedde. Zy plaatsten dit in het Kerkenboek, en zonden een Uittrekzel daarvan met berigt van deeze Gebeurtenisse aan de Bestuurderen van het Fonds, herhaalende het verzoek, om ondersteuning tot 's Leeraars Jaarwedde; dan, tot hunne groote verbaazing, ontvingen zy geen antwoord; alleen een afzonderlyke brief van een enkel Lid dier Vergadering meldde den President Ouderling, „ dat hun Wel Eerws. „ zich op niets zouden inlaaten, voor dat zy onder an„ deren een Extract uit het Prothocol hadden, door alle „ de Leden der groote Kerkenraad ondertekend, en waar „ in zy niet alleen hunne goedkeuring omtrent de we„ derinvoering van het oude Doopformulier moesten be„ tuigen; maar ook belooven 'er voor te zullen waaken, „ dat 'er in 't vervolg geene verandering in de Formu„ lieren weder voorviel."

„ Hier toe," zegt de Eerw. GOEDE, „ waren velen van mynen Kerkenraad ten uitersten ongenegen, en wel met regt: dewyl zulks na Geweetensdwang zweemde, en regelrecht aanliep tegen de Christlyke Vryheid. —— Evenwel wist men ook geen middel ter reddinge. De verlegenheid nam nog meer en meer toe, daar ook de Wel Eerw. Heeren Ouderlingen onzer Gemeente, te *Amsterdam*,

dam, my in dit Voorjaar het ander gewoon geschenk hadden onthouden, en tevens een der Leden van onzen Kerkenraad, wiens Kind wy thans door den Doop, naar ons verbeterd Formulier, in het *Christendom* zullen inlyven, ronduit verklaarde, hetzelve niet naar het oude Formulier te willen laaten doopen: waaromtrent ik my zelfs aan ons *Wel Eerw.* Consistorie te *Amsterdam* wendde; doch zonder eenigen troost of vrugt.

„ Toen de nood echter op het hoogste was, en wy gevaar liepen, om, wegens den toestand onzer Kerklyke Middelen, onze Christlyke Vryheid geheel en al te moeten opofferen, was de Godlyke Voorzienigheid ten onzen beste werkzaam. Vóór weinige dagen vielen 'er zaaken voor, die van de waare Menschenliefde en Godsdienst-yver dier edelmoedigen getuigen, die de Instandhouders of Herstellers van onze Vryheid zyn; zy verschaften U hulpe en middelen, om in het vervolg uwen Leeraar alleen te kunnen bezolden, te meer daar hun edelmoedig voorbeeld niets minder kan uitwerken, dan ook andere Menschenvrienden uitlokken, om milddaadig omtrent den verderen opbouw van onze Godsdienstige Vryheid te weezen, en Ik insgelyks daar door gedrongen werd, om by de schikkingen, die daar omtrent met my gemaakt zyn, my plegtig en eigenhandig te verbinden, om my niet alleen te vergenoegen met die Bezolding, welke gy, myne Gemeente! opbrengen kunt; maar ook om u niet te verlaaten, voor en al eer gy weêr geheel in staat zyt, om, op de behoorelyke Jaarwedde, eenen anderen Leeraar vry en onafhangelyk te kunnen beroepen."

In deezen toedragt der zaake deedt de Eerw. GOEDE, de Leerreden over de Christlyke Vryheid, die wel uitgevoerd, en op het geval toepasselyk gemaakt, is. Van het *Nieuwe Doopformulier*, waarvan een gebreklyke Afdruk in de waereld gezonden was, vinden wy een egte agter de Leerreden geplaatst; met de ondertekening des Kerkenraads in Dec. des Jaars 1789. De Eerw. GOEDE bekent hetzelve grootendeels uit ZOLLIKOFER vertaald en overgenomen te hebben: en betuigt ten deezen aanziene, „ Of ZOLLIKOFER egter Leeraar was in de *Gereformeerde* „ *Kerk*, dan in de *Luthersche*, kan slechts in bedenking „ komen by zulke Lieden, die meer op *Partyzugt*, dan „ op *Christendom* zien; nooit by redelyk denkende *Chris-* „ *tenen*: want deeze vraagen niet, vanwaar komt dat „ goede? maar is het wezenlyk goed?"

Ver-

Verhandeling over het gebrek aan Predikanten. Alom te bekomen, 1791. *In gr. octavo*, 107 *bladz.*

Het gebrek aen Proponenten in onze Nederlandsche Kerk loopt ieder in 't oog, en het kleine aental van Jongelingen, die zich op de beoefening der Godgeleerdheid, tot het aenvaerden van den Predikdienst toeleggen, geeft een ongunstig vooruitzicht. Natuurlyk trekt dit veler aendacht, ter naspooringe van de oorzaken, waeruit dit ontstaet, en der middelen, welken zouden kunnen dienen, om de verdere gevolgen hiervan af te wenden: en zulks heeft ook den Schryver dezer Verhandelinge genoopt zyne overdenkingen deswegens gemeen te maken.

By den aenvang geeft hy een beknopt verslag van 't geen 'er in een rechtschapen Leeraer vereischt word; en verder laet hy zich uit over de verbeteringen, die 'er in de Triviale Schoolen en Academien gemaekt behoorden te worden, om zodanige Leeraers te vormen; als mede over de vereischte omzichtigheid der Ouderen, om genen hunner Kinderen, dan bekwame voorwerpen, tot den Predikdienst te schikken. Na dit algemene voorafgaende, verledigt onze Schryver zich byzonderlyk ter overweginge van een Geschrift door de Theologische Faculteit te Harderwyk, aen de Geldersche Synode overgegeven, en de Resolutie van enige particuliere Synoden, *dat de* Candidandi *moeten toonen twee jaeren geantwoord te hebben, in de Theologische Collegien, op eene Academie, of in een Gymnasium.* Tegen dezen voorslag en die Resolutie, brengt hy verscheiden aenmerkingen te berde; en laet zich, ter dier gelegenheid, byzonderlyk uit, over het private onderwys van zommige Leeraers. —— „ 'Er hebben naamlijk, „ zo als hij meld, zedert eenigen tijd hier en daar ee„ nige kundige Kerkleeraars ondernomen private onder„ wijzing te geeven aan Jongelingen tot de Studien, vooral „ tot de Godgeleerde Studien geschikt, door welke on„ derwijzingen de Leerlingen, langs eenen korteren weg „ dan in de openbaare Schoolen, tot hoogere lessen vat„ baar gemaakt wierden, de beginzels van de Logica, „ Metaphijsica en de Oostersche Taalen leerden, waar„ door zij binnen korten tijd, van de Academie komende, „ de Kerk van dienst konden zijn." —— De Theologische

sche Faculteit valt hier over klagtig; dan hy poogt te doen zien, dat hunne klagten deswegens verre van regtmatig zyn, en hunne redenen tegen zodanig een privaet onderwys, gene genoegzame bondigheid hebben. Hy legt het 'er ernstig *op toe*, om dit private onderwys de hand, als 't ware, *boven het hoofd te houden*; bewerende *inzonderheid*, dat het genoegzaem blykbaer zy, dat 'er bekwame Leeraers gevonden worden, die naerstige Jongelingen de vereischte kundigheden inboezemen, om den Predikdienst met roem te aenvaerden, en zich verder te volmaken. Men heeft de voortzetting hier van, zyns oordeels, in te zien, als 't beste middel, dat in de tegenwoordige omstandigheden, ter vervullinge van het beoogde gebrek, aengewend kan worden. Het zelve wint tyd uit; bespaert groote kosten; houd de Jongelingen onder een bestendig goed opzicht; (dat den Ouderen veel waerd is) en maekt hen bekwaem, om zich by het ene of andere Classe aen te geven; ten einde, naeuwkeurig onderzocht, beproefd en goedgekeurd zynde, door het zelve *Proponent verklaerd, tot den openbaren Predikdienst toegelaten, en vervolgens tot Predikant geordend te worden*. En dit is, zo veel hy weet, de zaek niet van de Theologische Faculteit, maer van 't Classe; 't welk het Examen zo behoort in te richten, dat ze geen half- of ongeleerden, tot oneer van de Kerk, aennemen, maer dezelven afwyzen, en gene toelaten, dan die, als behoorlyk geoefende Jongelingen, in hun Examen voldoende bewyzen voor hunne geschiktheid tot den Predikdienst opleveren. Zyns oordeels is dit middel ongelyk beter, dan de bovengemelde voorslag; daer de groote vraeg moet zyn, niet *waer* ter plaetze, en hoe *lang*, maer hoe *wel* hy gestudeerd hebbe, en of hy *al* dan *niet* bekwaem zy.

Dan middelerwyl heeft men, zo als hy meld, „ in „ Zuid- en Noordholland bepaald, dat men niemand tot „ het Examen, zo præparatoir als peremptoir zal toelaa„ ten, als die blijken geeven kan, dat hij twee jaaren in „ Collegiis Theologicis gerespondeerd hebbe, op een Aca„ demie of Gymnasium, terwijl anderen de Gymnasien „ van het recht, om Jongelingen tot den dienst te be„ kwaamen, ook willen berooven, en het Octroij tot de „ Academien alleen bepaalen." —— En dit geeft onzen Schryver aenleiding om, als een stuk van belang voor de Kerk, te onderzoeken, „ of zulk eene bepaling, vooral „ in deze dagen van een reeds heerschend, en nog meer

„ in

„ te vreezen gebrek aan Proponenten en Predikanten, ter
„ vervulling van een zoo groot aantal van ledig staande
„ plaatzen, wel tijdig zij; en of eene Synode wel be-
„ voegdheid hebbe, om, zonder Approbatie van den
„ Souverain, zoo eene bepaling in te voeren." Beide deze voorstellen worden door den Autheur ontkennend beantwoord; en hy toont, wel byzonder met opzicht tot het laetste, dat het tot de Souverainiteit behoort zulk een uitsluitend recht te verlenen; dat uit zodanig ene bepaling, onder de verschillende denkbeelden, ligtlyk zou kunnen ontstaen, dat de ene Synode iemand, die by ene andere Synode onberoeplyk is, beroeplyk verklaert; en 't is, gelyk hy zegt, bekend, dat geen Particulier Synode veranderingen mag maken, die invloed op alle de Kerken in Nederland kunnen hebben; dat dit alleen vry blyft aen een Nationael Synode.

Zo laekbaer als hem alle beperkingen van die natuur voorkomen, even zo min kan hy zyne toestemming geven aen hun, die in deze omstandigheden Catechizeermeesters en Krankenbezoekers zouden willen ordenen: en nog hartlyker laet hy zich uit, tegen de zodanigen, die 'er voor zyn, om maer Combinatien van naby gelegen plaetzen, schoon 'er nog een tamelyk aental van Leden gevonden worde, te maken, om dus het getal van benoodigde Predikanten te verminderen. —— Des Schryvers bedenkingen over 't een en 't ander zullen ongetwyfeld by velen nog al overweging verdienen; maer men zou hem ligt kunnen verdenken, dat hy te zeer ingenomen is tegen het onderwys op de Hooge Schoolen; zulks doet hem meermaels die verdenking tegengaen; en onder anderen laet hy zich deswegens aldus uit.

„ Was het in ons Vaderland zoo gesteld, dat een Predikant en ordelijke Burgers, welken de tegenwoordig zoo hoogloopende kosten tot de Studien afschrikken, eene gemaklijke gelegenheid hadden, om hunne zoonen, die eenen heerschenden lust en geschiktheid tot den H. dienst hebben, zonder bezwaar, merkelijk bezwaar voor hun bestaan, op eene Academie te laaten onderwijzen, en hun zoo Godsdienstlievend oogmerk daardoor te bereiken: ik houd mij verzekerd zij zouden dien weg, met vermaak en dankzegging aan God, en de Bezorgers van die gelegenheid, inslaan, en hunne kinders dagelijks hunne verpligting tot erkentenis inboezemen. Men zou kunnen denken, het is moedwil, als men zijne kinders, langs an-

dere wegen, tot den Predikstoel wil laaten bereiden, en van dien kant zou zulk eene bepaaling, als boven gemeld is, zekerlijk haare verdediging en aanprijzing hebben. Maar, hoe zeer ik beken, dat 'er eenige gelegenheden zich daartoe voordoen; zal niemand ontkennen, dat die te weinig zijn, om zoo veel Studenten te helpen, als men moet hebben, om het gebrek aan Leeraars te vervullen; op dat ik niet schrijf, hoe veel moeite en soms laage sollicitatien, die evenwel mislukken konnen, 'er toe aangewend moeten worden; en dit zo zijnde, dan is het geen wonder, dat iemand, wiens hart recht geplaatst is, dat een Leeraar, die de gelegenheid, om zijnen zoon of anderen tot dat oogmerk te brengen, bij zichzelven vindt, besluiten zal, om dien weg, met ter zijdestelling van wisselvallige vooruitzigten, en afsnijding van het gevaar, dat de Jongelingen aan eene Academie loopen om bedorven en verleid te worden, in te slaan; en, onder biddinge tot den Heer, zijnen jongen of anderen ten onderwijzer en voorganger te dienen: waardoor zoo een vast ontwijkt die minachting, welke dergelijke begunstigde Studenten aan de Academie ondergaan; en de laage verwijtingen van verstandlooze opgeblazen niet behoeven te wreeken door middelen, die de verdorvenheid leert, en dikwils ongelukkige gevolgen na zich sleepen."

De Verborgenheid der Natuur, zo in de Voortplanting des Menschen, als in de Willekeurige Verkiezing van het Geslagt der Kinderen, onderzogt en ontdekt. Naar het Hoogduitsch van J. C. H. 199 *bl. in gr. 8vo.*

In dit stukje geeft de Auteur, in zyne *eerste* Afdeeling, eene korte voorstelling van de verschillende Stelzels der Voortteeling van de oude en nieuwe Wysgeeren en Geneeskundigen, en tragt door de daar by gevoegde tegenwerpingen, het door hun aangenomen gevoelen, als met de natuur der zaake strydig, te doen voorkomen.

De *tweede* dient om eene Anatomisch-Physiologische Beschryving der werktuigen te geeven, door welken het zaad bereid word, en hoedaanig het zelve is.

In de *derde* vind men eene algemeene beschouwing der Voortteeling van Jongens, Meisjes, Mulatten, enz.

De *vierde* is bestaand om zodaanige middelen aan te

wyzen, waar door men willekeurig Jongens of Meisjes zoude kunnen teelen.

De *vyfde*, om de onvrugtbaarheid in zekere gevallen te kunnen verhelpen, en eindelyk ftrekt de *zesde* ter verklaaring, vanwaar de wanftalten komen, en geeft eenige regelen op, waardoor men zulks zoude kunnen verhoeden.

De Auteur verklaart zich in de 35fte § van de tweede Afdeeling, in het ftelzel der Voortteeling, dat van *Hippocrates* toegedaan te zyn, en tracht de waarheid van dat begrip, beide door waarnemingen van anderen, en door eigene, met verfchillende Dieren aangeftelde, proeven te bevestigen; welke laatfte van dien aart zyn, dat zo dezelve altyd op dezelfde wyze flaagen als de Auteur zulks opgeeft, die alsdan zyn voorftel ontegenfpreeklyk bevestigen zouden.

Daar voor het overige dit Stukje met de vereischte befcheidenheid en voorzigtigheid gefchreeven is, kunnen wy dezulken, welke in deeze Studie belang ftellen, het zelve der leezing niet ontraaden.

Vaderlandsch Woordenboek; oorfpronklyk verzameld, door J. KOK. *Vier-en-twintigfte Deel. Met Kaarten, Platen en Pourtraiten. Te Amfteldam by* J. Allart, 1791. *In gr. Octavo.*

By aanhoudendheid agtervolgt men de uitgave van dit Woordenboek, met eene opmerkzaame navorfching en oordeelkundige mededeeling van de voornaamfte byzonderheden, die tot het Gewest- Staat- en Gefchiedkundige van ons Vaderland behooren. Uit kragte hiervan blyft het beftendig een aartig Handboek, bovenal voor de zodanigen, die zig juist op geene gezette oefening deezer onderwerpen toeleggen, maar by eene voorkomende gelegenheid genoopt worden, om 't een of 't ander daar toe betrekkelyk na te gaan; 't welk in deezen gereedlyk kan gefchieden. —— Tot een nieuw voorbeeld der uitvoeringe ftrekke het Artykel, wegens EGBERT ROELOFSZOON, een Man, in meer dan één opzigt, by uitftek merkwaardig, als uit de volgende melding blykt.

„ Tegen de bemoeijingen en poogingen, tot hervorminge en verbeteringe van Godsdienftige begrippen en gebruiklijkheden, heeft men, meermaalen, ingebragt, dat lie-

lieden uit de heffe des Volks daartoe voornaamelijk de hand leenden, en het werk dus meer uit drift, dan uit verstandig overleg, zijnen oorsprong nam. *Amsterdam*, onder andere, kan, van de valschheid dier aantijginge, menigvuldige voorbeelden uitleveren. Mannen van het hoogste aanzien in den Burgerstaat, deftige Kooplieden, stelden zich tot hoofden van den Aanhang, die, een weinig na het midden der zestiende Eeuwe, de Kerkhervorming voorstondt. EGBERT ROELOFSZOON was een van deezen. Ten tijde als men de openbaare Preek, in of bij gemelde Stad, zogt in te voeren, hieldt hij gemeenschap met LAURENS JAKOBSZOON REAAL, REINIER KANT, KORNELIS WILLEMSZOON HOOFT en anderen, en hadt heimelijk verstand met eenigen uit de Vroedschap, uit welke hij vernam, wat, ten hunnen opzigte, ten Stadshuize voorviel. Dat ROELOFSZOON niet kwaalijk gezien was bij de Regeering, bleek ten tijde van het uitbreeken der befaamde Beeldestorminge. Het volk, met groote troepen, na de Oude en Nieuwe Kerk streevende, bragt dit de Burgemeesters in geen kleine verlegenheid. Diensvolgens op het Stadshuis vergaderd zijnde, ontbooden ze aldaar, nevens ADRIAAN PAUW en AREND BOUWER, onzen EGBERT ROELOFSZOON, als de voornaamsten der Gereformeerden, om van deeze eenige middelen en voorslagen te hooren, dienstig om het volk tot bedaaren te brengen. Terwijl men bezig was met raadpleegen, kwam een der Burgemeesteren, die buiten het Vertrek gegaan was, ijlings binnen stuiven, met groote verbaasdheid roepende, *dat in de Oude Kerk reeds alle Heiligen in stukken geslagen waren.* ROELOFSZOON gaf hierop, met koelzinnige bedaardheid, tot antwoord, *dat het slegts Beelden, geenzins Heiligen, waren.* Zedert wierdt hij, eens en andermaal voor de Heeren ontbooden, onder anderen ter gelegenheid der plonderinge van het Minderbroeders-Klooster, met verzoek om mede te werken, tot het doen bedaaren van de zamengevloeide menigte. Onder de negen Persoonen, naderhand, door Burgemeesteren benoemd, om te dienen tot middelaars tusschen de Regeering en de Gemeente, als mede ter handhaavinge van de openbaare rust, leest men ook den naam van EGBERT ROELOFSZOON.

„ In weerwil van alle deeze diensten, ten algemeenen beste, moest hij de Stad en 't Land verlaaten, om tegen de vervolgingen, en tegen de dreigementen der Bloedpla-

kaaten, in vreemde Landen eene schuilplaats te zoeken. Nevens veele anderen vondt hij dezelve te *Hamburg*. Hier vertoefde hij, tot dat de verandering van zaaken, binnen *Amsterdam*, in den jaare 1578, hem na zijne Vaderstad te rug riep. Bij het vertrek uit de straks genoemde Stad, ontving ROELOFSZOON, onder anderen, van den Hamburgschen Raadsman JOHAN HUIGEN, den verstandigen raad, *van zich, zo hij te Amsterdam op 't kussen geraakte, met de zijnen wel te wagten voor den klip, daar zich die van Hamburg en andere Oostersche Steden aan verzeilden, en niet te gedoogen, dat zich de Predikanten verder dan met hun predikampt zouden bemoeien*. Nog in het zelfde jaar wierdt hij tot Raad en tot Kommissaris van Huwelijkszaaken aangesteld. In de laatstgemelde hoedanigheid gaf hij een bewijs van zijnen ijver, om het gezag der Regeeringe te doen gelden, en den Predikanten, daar 't pas gaf, tegenstand te bieden. Het geval, bij 't welk hij deeze gezindheid betoonde, wordt aldus verhaald.

„ Bij ouds plagt, te *Amsterdam*, het trouwen in de Kerk, bij avond, te geschieden. Kort naa de verandering der Regeeringe, nam de Kerkeraad een besluit, dat zulks over dag verrigt moest worden. Niet lang daar naa gebeurde het, dat zeker aanzienlijk burger, zich in den egt zullende begeeven, en gekoomen voor Kommissarissen van Huwelijkszaaken, om de huwelijks afkondiging te laaten aantekenen, zijne begeerte te kennen gaf, om op het Stadshuis te trouwen; voor reden geevende, dat zijne Bruid, eene jonge Maagd, 'er tegen op zag, door beschroomdheid, om openlijk bij dag in de Kerk getrouwd te worden. *'t Moet niet geschieden*, voegde hem hier op ROELOFSZOON te gemoete: *Gij zijt een oud Patriot, die mede langen tijd buiten 's Lands hebt gezworven; 't zou niet wel passen, dat gij niet in de Kerk getrouwd wierdt. Wij zullen bezorgen, dat het trouwen naa het Avondgebed geschieden zal.* Op deeze toezegging zich verlaatende, begaf zich de Bruidegom met zijne Bruid, tegen den vereischten tijd, na de Kerk. Doch men weigerde hem te trouwen. Misnoegd over dusdanig eene onverwagte ontmoeting, vervoegde hij zich, nevens eenigen van de zijnen, in den Kerkeraad; doch bekwam 'er, naa veel over en weder spreekens, dit afwijzend antwoord, „ dat „ zij het onlangs genomen besluit, om zijnentwille, niet „ wilden veranderen;" 'er nevens voegende, *dat de Heeren,*

ven, die hem zulke beloften hadden gedaan, hun daarin niet te gebieden hadden. Met dit bescheid ging de Bruidegom na 't huis van EGBERT ROELOFSZOON, die straks daarop zich na den Kerkeraad begaf, en, hoewel niet zonder groote moeite, bewerkte, dat de belofte der Heeren wierdt naagekomen. Zo onverzettelijk, egter, toonden zich de Stads Predikanten, dat niemand van hun beiden de huwelijksinzegening wilde verrigten, maar daartoe een Predikant van buiten moest gebruikt worden. Het eerste jaar, naa de verandering der Regeeringe te *Amsterdam*, beklom EGBERT ROELOFSZOON het Burgemeesterlijk gestoelte. Vijfmaalen bekleedde hij, zedert, die waardigheid, te weeten, in de jaaren 1580, 1582, 1583, 1585 en 1587. Waarschijnlijk zal hij kort naa het laatstgenoemde jaar overleeden zijn. Op de lijst der Raaden, van den jaare 1590 ontmoeten wij ROELOF EGBERT ROELOFSZOON; denkelijk zal deeze zijn Zoon, immers van zijne maagschap, geweest zijn."

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't jaar 1780. XI—XV Deel. Te Amsteldam by J. Allart, 1791. *In gr. Octavo*

By den aanhoudenden voortgang van dit Werk, zo nuttig voor 's Lands Geschiedkunde, ontvangen derzelver beoefenaars, in deeze Deelen, weder een ruimen voorraad van belangryke Stukken, betrekkelyk tot het voorgevallene in 't jaar 1783. Veellígt had men zig voorts aan de tydorde gehouden, maar het gewigt der overweeginge, raakende de *Provinciale Quotes* en den Staat der *Finantie*, enz. dat tegenwoordig by uitstek de aandagt trekt, heeft den Verzamelaar deezer Papieren bewoogen, om de afgifte der Stukken, hier toe behoorende, eenigermaate te vervroegen; ten einde dezelven den Leezer ter hand te laaten komen, terwyl dit onderwerp nog leevendig is, waardoor de behandelde zaaken gereeder nagegaan en overdagt kunnen worden. Uit dien hoofde is het twaalfde, dertiende en veertiende Deel geschikt, om eene *Memorie* deswegens met de daarby komende Stukken gemeen te maaken. De *Memorie* zelve behelst een *Generaal Rapport van de Personeele Commissie van het Financie-Weezen*, in dato 21 May 1790, ten gevolge van haar Hoog Mogende *Resolutie* van den 4 May

1785, hier nevens gevoegd; gelyk ook de *Resolutie van* haar Hoog Mogende daarop genomen, den 21 May 1790. —— Na eene voorafgaande Inleiding over de merkwaardige onderwerpen den Heeren Gedeputeerden ter nasporinge aanbevolen, en hunne daar omtrent genomen maatregelen, is dit Rapport vierledig. In de eerste plaats geeven Heeren Gedeputeerden „ eene voordragt van de „ middelen, welke zy gemeend hebben by de hand te „ moeten neemen, om te geraaken tot een gelukkig einde, met betrekking tot het gewigtig Poinct van de „ Quotes." Hierby komt, vervolgens „ een verslag van „ den actueelen staat van de Generaliteits Kas; met by„ voeging van hunne gedachten over het emploi van dien, „ en van de middelen tot verbetering van des Generali„ teits Inkomsten en bespaaring in de uitgaven." Voorts, ten derde, „ eene beschouwing van de gebreken, zoo „ generale als byzondere, van den Staat van Oorlog, met „ aanwyzing van de middelen tot redres."

En eindelyk „ eene overweeging der Propositie door de „ Heeren Staaten van Zeeland den 9 December 1784 ge„ daan, tot het doen van Negotiatien ten Comptoire Ge„ neraal der Unie, voor rekening der Provincien, by „ gevreesden Oorlog." —— Wyders gaat dit Rapport vergezeld van etlyke Bylaagen, mitsgaders van de *Consideratie* van den Heere Griffier FAGEL, betreffende het *Rapport door de Heeren Gecommitteerden, tot de revisie van de Quotes en het Finantie-weezen, met eenige Bylaagen*, door zyn Wel Ed. by haar Hoog Mogende ingeleverd, den 21 Juny 1790. —— Eindelyk levert ons ook nog het vyftiende Deel, (na het afgeeven van etlyke Stukken, tot het jaar 1783 behoorende) met betrekking tot de zaak der Quotes enz. eene *Missive van haar Hoog Mogende aan de Staaten der respective Provintiën; met het Rapport op het Conciliatoir advys van Zyne Hoogheid en den Raad van Staate, over het werk der Quotes; en het Plan van Zyne Hoogheid, tot het oprichten van een Corps Mariniers, en ter verbetering der Armee van den Staat.* In dato 22 Febr. 1791. —— Daar het point der Quotes een stuk is, waarin ieder denkend Vaderlander belang stelt, kan eene spoedige verzameling van Papieren, daartoe betrekkelyk, niet anders dan gevallig zyn, voor hun die 's Lands omstandigheden opmerkzaam gadeslaan. —— Uit dien hoofde is ook de Uitgeever te raade geworden, om deze Papieren, betreffende de *Quotes*, te gelyk met de voorheen af-

afgegeeven Stukken, raakende het *Defensie-Weezen*, afzonderlyk gemeen te maaken, onder den tytel van *Staat van Defensie en Finantie van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, in 4 Deelen. Hier door kunnen zy, dien 't geheele Werk te omslagtig is, deeze ingeleverde Schriften, die hun bovenal belangryk zyn, nu als een volledig Werk, met opzigt tot deeze gewigtige pointen, op zig zelve bekomen.

De Fransche Constitutie, *zo als dezelve door den Koning, op den 14 September 1791 is aangenoomen, benevens de verdere daar toe betrekkelyke Stukken en gebeurtenissen. Als mede* de Poolsche Constitutie, *in de Zitting van den 3 Mey* 1791, *beslooten, en in de volgende Zitting van den 5 dito eenpaariglyk bekragtigd. In 's Gravenhage by* J. Plaat, 1791. *In gr. octavo,* 112 *bladz.*

Deeze twee Stukken, zo merkwaardig voor elk oplettend beschouwer van de verbaazende gebeurtenissen onzer Eeuw, door den Uitgeever, te recht, hier by elkander gevoegd zynde, verleenen beiden eene ryke stof tot meenigvuldige en belangryke aanmerkingen, vooral; wanneer men dezelve onderling vergelykt, met eene geringe kennis van de plaats gehad hebbende omstandigheden, zo in FRANKRYK als in POOLEN, kan men duidelyk ontdekken den geest, welke de byzondere wetgeevende ligchaamen, by het opstellen deezer twee Constitutiën, bezielde.

De *Fransche Natie* zedert onheugelyke tyden, onophoudelyk, en op veelerhande wyze, onderdrukt, ontdoet zig ten eenemaale van deeze slaverny, en eischt de Vryheid. De voorstanders en vertegenwoordigers des Franschen Volks, de bronnen van de rampen van den Staat hebbende gevonden in het willekeurig en onbeperkt gezag des Konings en zyne Ministers, geholpen door de spooreloosheid des trotschen Adels en der hooge Geestelykheid, zyn met alle hunne krachten werkzaam, om allen deezen in hun vermogen te besnoeien of liever te vernietigen, en om alle de poogingen, welke tot herstel van dezelve worden aangewend, te verydelen. Eener yverige beoeffening van de schoone Werken en Schriften van eenen ROUSSEAU, MONTESQUIEU, RAYNAL en MABLY, doet hen eindelyk onderneemen, om de afgetrokkene stellingen van deeze Ge-

Geleerden, op het groote Fransche Grondgebied en onder deszelfs vierëntwintig millioenen menschen, te beproeven. Hier van daan de metaphysische Inleiding tot deeze Constitutie, onder den titel: *Verklaaring der Rechten van den Mensch en van den Burger*, en welke zeer veele gelykenis heeft met dat geene, het welk PLATO, en na hem ROUSSEAU, doch beiden in een kleinen Staat of Gemeenebest, ter uitvoering hebben voorgeslaagen.

Volgens de grondbeginzelen van het afgetrokken Recht der Natuur, trachten de Fransche Wetgeevers, in eene beschaafde, meer dan duizend jaaren bestaan hebbende, en meestal willekeurige Monarchie, eene volkomene en natuurlyke gelykheid onder alle Standen en Burgers, zo in hunne handelingen en Rechten, als in hunne Plichten jegens den Staat, te herstellen: hierdoor alle de byzondere voorrechten der Persoonen, zo van den Koning en zyne Ministers, als van die des Adels vernietigende, verdeelen zy het Ryk in drie-en-tachtig Gemeenebesten, door hen Departementen genoemd, welke door eenige Persoonen, uit deeze Departementen, door het Volk gekooren, als Souverainen vertegenwoordigd worden; en welkers Minister Koning heet, en de eerste Bedienden van den laatsten, Ministers heeten.

De oude Fransche Monarchie is hier door een zamenvoegzel van drie en tachtig kleine Republieken geworden: want, hoe zeer op *bladz.* 12. in het vierde Art. van den vyfden Titel, de *Regeering* gezegt word *Monarchaal* te zyn, zo bepaalen, echter, de daar op volgende Artikelen, zodanig de macht des Konings, dat de tegenwoordige zogenoemde Fransche *Monarchie* zeer weinige overeenkomst heeft, met de tot hier toe algemeen aangenomen begrippen, welke men van eene Monarchie of Alleenheersching heeft: In ENGELAND b. v. heeft de Koning het recht, het Parlement te *prorogeeren*, te *adjourneeren* en te *dissolveeren*, ja heeft zelfs voor een derde gedeelte invloed tot het maaken van een Wet; in FRANKRYK nochtans is de Koning enkel *gelast* om *de Wetten met het Zegel van den Staat te doen zegelen*, en *dezelve te doen afkondigen*, *zelfs die besluiten van het Wetgeevend ligchaam, welke zyne bekragtiging niet behoeven* (*): de weigering des Konings om de Wetten te bekrachtigen is enkel *opschortend*: want door drie *agtereenvolgende wetgeevingen* hem

(*) *4de Kap. Iste Afd. Art. I.*

komen aangeboden zynde, hebben zy kracht van Wet, en voeren den Naam en Titel van WETTEN (*). Het wetgeevend ligchaam *vergadert, scheid en verlengt zyne zittingen naar welgevallen*, zonder 's Konings voorstellen daaromtrent meer dan in *overweeging* te behoeven te neemen (†); In POOLEN, een Ryk, dat men vóór 1790 gewoonlyk een Republiek noemde, en in ZWEDEN dat vóór den Jaare 1772 een Republiek was, zonder echter dien naam te draagen, hadden de Koningen meerder Rechten dan de tegenwoordige Koning der Franschen; de volgende Artikelen strekken daar van ten voorbeelde: *Indien de Koning uit het Koningryk vertrokken zynde, daarin niet weder keerde, op het aanzoek, het geen hem daar toe door het wetgeevend ligchaam zou gedaan worden, als mede binnen het uitstel het welk by de afkondiging zal bepaald worden, het geen echter niet minder dan twee maanden kan weezen, zal hy gerekend worden van de Koninglyke waardigheid afstand gedaan te hebben* (‡). *De byzondere goederen waar van de Koning by zyn Komst tot den Throon in bezit is, zyn onwederroepelyk vereenigd met de bezittingen van de Natie; hy heeft de beschikking over die geenen, die hy door een afzonderlyk recht verkrygt: indien hy daar niet over beschikt heeft, worden dezelven, met het eindigen van de Regeering, insgelyks vereenigd* (§). *De Koning zal een Admistrateur over de civile lyst benoemen, die de rechtszaaken van den Koning zal uitvoeren, en tegens wien alle de vorderingen ten laste van den Koning moeten ingericht en de vonnissen uitgesprooken worden. De verkreegen vonnissen, door de schuldeisschers van de civile lyst, zullen perzoonlyk op den Administrateur, en op zyne eigene goederen, verhaald worden* (**). *Het behoort aan den Koning om met alle vreemde Mogendheden, alle vredensverdragen, verbintenissen en die van Koophandel te sluiten en te tekenen, als mede de andere overeenkomsten die hy tot welzyn van den Staat zal nodig oordeelen, behoudens de bekragtiging van het Wetgeevend ligchaam* (††).

Tot grootere bevestiging en verzekering, zo van de vry-

(*) 3de *Kap. IIde Afd. Art. VI.*
(†) *Ib.* 4de *Afd. Art. II, III en IV.*
(‡) 2de *Kap. Iste Afd. Art. VII.*
(§) *Ib. Art. IX.*
(**) *Ib. Art. XI.*
(††) 4de *Kap. IIIde Afd. Art. III.*

vryheid des Franſchen Volks in het algemeen, als van elk Burger in het byzonder, ſtrekken de volgende Wetten, betrekkelyk de vryheid der drukpers: *niemand*, zeggen de Wetgeevers, *zal kunnen gezogt, noch vervolgd worden, ter zaake van geſchriften, die hy zou hebben doen drukken of uitgeeven, over wat onderwerpen zulks ook zoude mogen zyn, mits hy niet met voorbedagten wil de ongehoorzaamheid aan de Wet, de verachting van de Geconſtitueerde magten, het wederſtreeven van derzelver beſluiten, of eenige andere daaden, die door de Wet misdaadig verklaard worden, zal aangeſtookt hebben, enz. Niemand kan noch in het burgerlyke, noch in het lyfſtraffelyke geoordeeld worden, om misdaadige geſchriften, die gedrukt of uitgegeeven zyn, zonder dat dezelven erkend, en door een gezwooren verklaard zal weezen, 1°. of 'er in het aangeklaagde geſchrift iets misdaadigs is; 2°. of de vervolgde perſoon daar aan ſchuldig zy* (*).

Hoe zeer deeze gantſche wetgeeving, in het afgetrokkene beſchouwd, blyken draagt van de hoogſte menſchelyke Wysheid en Deugd, zal echter de Ondervinding, de beste Leermeesteresſe, den opmerkzaamen beſchouwer deezer groote Omwenteling van ſtellingen in Frankryk leeren moeten, of, en in hoe verre de Nationale Vergadering, in haare *experimenten over de Volksbeſtiering*, zo als een groot Staatkundige dezelve genoemd heeft, ſlaagen zal; en of zy in ſtaat zal zyn, het gewigtige vraagſtuk op te losſen, of men eene zo talryke beſchaafde en levendige Natie, met vernietiging van allen onderſcheid der Standen, en gevolgelyk van allen belangryken nayver, enkel naar de edele maar afgetrokken begrippen van Recht, Plicht en Deugd, zal kunnen leiden en gelukkig maaken.

De *Poolſche Natie* heeft, op denzelfden tyd als de *Franſche*, goedgevonden, zyne voorige Regeeringsform niet geheel te vernietigen, en, volgens afgetrokken ſtellingen, eene nieuwe op te richten, maar zodanige veranderingen en verbeteringen in zyne oude Regeeringsform te maaken, als de ondervinding, op welke zy zig ook altoos beroept, haar had geleerd noodzaaklyk te zyn.

De Republiek Poolen *was*, (om de eigen woorden van de Inleiding deezer Wetgeeving te gebruiken,) *door eene langduurige en treurige ondervinding overreed van de ingekankerde Kwaalen van zyne Regeering* —— en altoos on-

(*) *5de Kap. Art. XVII en XVIII.*

onder het vernederende Juk eener vreemde Overheersching geweest. Dit Ryk had door de gebreken zyner oude Constitutie, in 1620, *Lyfland* aan ZWEEDEN, in 1654, de *Ukraine* en *Smolensk* aan RUSLAND, in 1656, het Hertogdom *Pruissen* aan BRANDENBURG, in 1772, *Gallicien* en *Ludomirien* aan OOSTENRYK, een groot gedeelte van *Lithauwen* aan RUSLAND, en *West Pruissen* aan PRUISSEN, door de Wapenen hier toe gedwongen, moeten overgeeven: De bloei van zynen Koophandel was met de Welvaart van zyne Ingezetenen verdweenen, zedert de Turken en Fredrik de Groote, hem zyne Vaart, op de Zwarte en Oostzee geleegen, ontnomen hadden: zyne Koningen wierden hem door zyne oppermachtige Nabuuren, nu door de Zweeden, dan weder door de Russen, gegeeven; en zyn gezach en verkiezing door vreemde Mogendheden bepaald: dit vernederende Juk willende afwerpen, en *zig, boven alle de hinderpaalen, die de driften zouden kunnen verwekken, verheffen*, stellen de KONING en de NATIE gezamentlyk vast:

1.) *Een Nationalen Godsdienst*, de Apostolische Roomsch-Catholyke, *echter met toelaating van eene volkomene Godsdienstige Vryheid aan ieder een, welk Geloof hy ook belyden mag.*

2.) *Onderscheid van Standen, Voorrechten des Adels, perzoonlyke zekerheid voor elk Burger en deszelfs Eigendom; en verzachting van de lasten der Grondeigenen*, zonder het Grond-Eigendom, zo als in andere Landen meenigmaalen of Enthusiastisch voorgeslaagen of geschied is, eensklaps af te schaffen.

3.) *Verdeeling van de Machten des Ryks in twee Kamers, namelyk die der Landboden, en die der Raadsheeren, in welke de Koning zal voorzitten.*

4.) *De Throon is verkiesbaar, doch alleen by geslachten*, en de Koning word in staat gesteld, om niets dan goed te kunnen doen: echter worden de Voorrechten van de Uitvoerende Macht zeer vermeerderd: om dat *de ondervinding geleerd heeft, dat alleen aan het geringe vermogen, het geen men aan dat gedeelte van het bestier gegeven heeft, alle de onheilen toe te schryven zyn, die Poolen ondergaan heeft.*

Eindelyk, *de noodzakelykheid gevoelende, om aan hunne Regeeringsform, die trap van volmaaktheid te verschaffen, welke de ondervinding alleen, gegrond op de uitwerkzels die 'er uit zullen voortvloeien, kan beslissen; zal de Natie alle*

vyf en twintig Jaaren aan het naziên en hervormen deezer Regeeringsform kunnen arbeiden.

Van de vryheid der Drukpers maaken de Poolsche Wetgeevers geen het minste gewag; wy durven echter niet bepaalen, of ook hierin de ondervinding aan de Poolsche Natie geleerd heeft, hoe gevaarlyk eene onbegrensde vryheid van schryven en drukken aan den eenen kant, maar hoe moeilyk het ook aan den anderen kant zy, in het beslissen van de al of niet geoorloofdheid van een geschrift, het juiste midden te treffen.

Voor het overige doen deeze beide Wetgeevingen, zo die der *Franschen*, als die der *Poolen*, het vernuft en het hart haarer opstelleren de grootste eere aan; en de oplettende beschouwer van de Staatkundige Gebeurtenissen deezer Eeuw zal zig, in de bespiegeling van deeze beiden, kunnen verlustigen, terwyl de tyd de juiste waarde van deeze meesterstukken bepaalen, en het tegenwoordig, of misschien eerst het volgend, geslacht leeren zal, of en in hoe verre de afgetrokkene beginzels van recht en plicht, op de tegenwoordige gesteltenissen der menschelyke Maatschappyen, toepasselyk kunnen worden gemaakt.

Het Leven der Zeehelden; behelzende dit Deel het Leven van den Maarschalk de Tourville, *Lieutenant-Generaal der Fransche Zeemagt, onder Lodewyk* XIV, *en* Kornelis Tromp, *Lieutenant-Admiraal-Generaal van Holland en Westfriesland, Grave van Syliesburg, Ridder van de Orde van den Olyfant. Naar het Fransch. Eerste Deel. Te Amsterdam en 's Haage by* Allart *en* van Cleef, 1791. *In gr. 8vo, 314 bladz.*

Het voorhanden zynde Stuk is eene proeve eener Nederlandsche Vertaaling van de Levensbeschryvingen der vermaardste Zeehelden, zo van de Fransche als andere Natiën, door den Heere M. RICHER. Schoon wy het oorspronglyk Werk niet kennen, schynt het echter uit deeze Vertaaling, dat het oogmerk van deszelfs opsteller is, om, op het voetspoor van PLUTARCHUS, die Helden, welke met elkanderen de meeste overeenkomst hadden, te zamen te voegen, en dezelve, schoon minder opzettelyk dan zyn beroemden Voorganger, onderling te vergelyken.

Wy

Wy willen hier echter geenzints mede te kennen geeven, als of dit Werk aan dat van PLUTARCHUS eenigzints, in innerlyke waarde, zoude evenaaren: buiten het doelwit, dat de Schryver van dit Werk beöogde, heeft hetzelve geene de minste *overeenkomst* met de Levensbeschryvingen van den beroemden PLUTARCHUS.

Met zeer veel genoegen, intusschen, hebben wy de beide *Levensbeschryvingen*, welke dit Deel in zig bevat, geleezen; en de Vertaaler schynt den beknopten en bevalligen styl van het oorspronglyke, waarvan hy, in zyne Voorrede, gewag maakt in zyne Overzetting, zeer wel te hebben behouden.

Het Leven van den Maarschalk DE TOURVILLE is meer uitvoerig, en bevat meerdere kleine trekken en minder belangryke berichten, tot deezen beroemden Zeeheld betrekkelyk, dan dat van den onvertzaagden TROMP; en het is hierom, dat de Levensbeschryving van den laatsten schooner, ten minsten meer treffende, dan die van den eersten, is uitgevoerd.

De beide *Zeehelden komen hierin met elkander overéén, dat zy eerzuchtig, dapper, onvertzaagd en de wyze van Zee-Oorlogen kundig* geweest, en daardoor een plaats onder de beroemdste Zeehelden van hunnen leeftyd waardig zyn: ten bewyze hiervan, als mede, om den Leezer eenigzints met den styl, en de voordrachte des Zamenstellers bekend te maaken, zullen wy hier de Charactertrekken door den Schryver, zo van den Franschen als van den Nederlandschen Zeeheld opgegeeven, mededeelen.

„ De Maarschalk DE TOURVILLE was één van die vermaarde Mannen, die de Regeering van LODEWYK DEN GROOTEN (*) doorluchtig gemaakt hebben. De Natuur had hem alles geschonken, wat nodig is, om Helden te vormen: eene ongelooflyke onvertzaagdheid in gevaaren; maar eene voorzigtigheid tevens, en bedaardheid, die altyd verwonderlyk waren. Hy kwam tot slaan, als hy het nodig oordeelde, en wist het gevecht

„ te

[(*) Wy twyfelen of *Lodewyk de* XIV deezen naam, in den wezenlyken zin, wel ooit verdiend heeft; dan de Franschen waren altyd uitbundig in lofstuitingen voor hunne Koningen; zy noemden LODEWYK DEN XV, *den Welbeminden*; en nu? ... het is om deeze reden, dat wy gelooven, dat deeze Levensbeschryvingen van den Heere RICHER ouder zyn, dan de Fransche Omwenteling.]

„ te vermyden, als hy geloofde, dat men iet te vreezen
„ had. Zyne bekwaamheid in Zeezaaken baande den weg
„ tot zyne overwinningen. Zyne vaardigheid en vlug-
„ heid, in het bestuuren van het geschut, verzekerde hem
„ dezelven: verscheidene Officiers vormden zich naar zyn
„ voorbeeld, en werden groote Zeelieden: de seinen, die,
„ hy gaf, waren altyd duidelyk en verstaanbaar; hy gaf
„ aan de manœuvres meer volmaaktheid en gemak: kort-
„ om, hy legde den grond voor de *Fransche* Zeemagt,
„ om tot dien trap van volmaaktheid te geraaken, op wel-
„ ken zy zig thans bevindt: hy hield, het geen niet onge-
„ woon is aan groote Mannen, veel van de Vrouwen,
„ maar offerde nooit zynen roem aan haar op. Deeze
„ was altyd het voornaam voorwerp van zyne begeerte
„ en van zyne daaden."

„ Kornelis tromp (deeze is de onpartydige lof aan
„ deezen Held gegeeven) wordt, met het hoogste recht,
„ in het getal der grootste Zeehelden geplaatst; hy gaf
„ een nieuwen luister aan den naam, dien zyn Vader
„ reeds vermaard gemaakt had: hy had een schoon ge-
„ laat, eene voordeelige houding, en een sterk en forsch
„ ligchaamsgestel: zyne dapperheid was een prikkel voor
„ de *Hollanders*, die hem, om stryd, poogden na te vol-
„ gen: hy was altyd de eerste, om den vyand aan te
„ tasten. Men heeft hem dikwils midden in de *Engelsche*
„ Vlooten zien booren; alles wat hem in den weg stondt,
„ opruimen, en aanvallen op het Schip, dat hem voor-
„ kwam het best in staat te zyn om hem het hoofd te
„ bieden. Zyne werkzaamheid was ongelooflyk, zyne
„ vyanden vraagden met schrik, of 'er dan meer dan één
„ tromp in de *Hollandsche* Vloot was? Deeze vuurige
„ en voortvaarende Man werdt steeds door de voorzigtig-
„ heid geleid: zyne manœuvres waren verstandig en ge-
„ past; hy droeg altyd zorg, om zyne Schepen van den
„ nodigen voorraad te voorzien, daar hy nooit gebrek aan
„ hadt, zelfs in de langduurigste en hardnekkigste gevech-
„ ten. In 1665 behielden zyne dapperheid, zyne be-
„ kwaamheid, en zyne voorzichtigheid de *Hollandsche*
„ Vloot, niettegenstaande de lafhartigheid van verschei-
„ dene Kapiteinen, die hem in 't heetste van het ge-
„ vecht verlieten.

„ Deeze Man, zo verschriklyk in den Oorlog, was
„ van natuure zacht en menschlievend: de Officiers en
„ Matroozen, die onder hem dienden, eerbiedigden hem als

„ hun-

„ hunnen Generaal, en beminden hem als hunnen Medemakker en Vriend.

„ Men heeft fpyt, wanneer men ziet, dat de gedachtenis van deezen grooten Man besmet is door eene fout, die doodlyk is voor eenen Staat, wanneer zy, die 'er zich aan overgeeven, de eerfte posten bekleeden. De roem, dien DE RUITER verworven hadt door zyne nog meer verhevene bekwaamheden, wekten den nyd van TROMP op, waardoor hy eene daad beging, die men niet kan nalaaten te mispryzen: dus bewyst de Gefchiedenis, dat nooit eenig mensch volmaakt was."

De Eenzaamheid, door ZIMMERMAN, *eerfte en tweede Deel, naar het Hoogduitsch. Met Plaaten. Te Amfterdam by* J. Allart, *en te Utreckt by de Wed.* de Waal *en* Zoon, 1789—1791 *het Ifte Deel* 298, *en het* IIde 351 *bladz. In* gr. 8*vo.*

Het lang verwyl tusfchen de uitgave van het eerfte en tweede Deel des opgenoemden Werks is oorzaak onzer laate Aankondiging van het eerfte, waar by wy thans die van het tweede voegen. 't Zelve behelst eene breedvoerige befchouwing van de *Eenzaamheid*, dat zo zeer van zommigen gezogte, en van anderen gefchuwde, voorwerp, en tevens zo zeer ten goede aangelegd, of te jammerlyk misbruikt. De Heer ZIMMERMAN fpreidt 'er eene diep denkende Menschkunde, uit ondervinding opgemaakt, in ten toon, terwyl hy teffens van zyne Beleezenheid, in oude en nieuwe Kerklyke en Wereldlyke Gefchiedenisfen, gebruik maakt, om zyn Onderwerp door voorbeelden op te helderen; van welke het gezegd mag worden over te vloeijen.

Het Werk is in de volgende Hoofdftukken verdeeld: I. *Inleiding en Schets van dit Boek.* II. *Trek tot Gezelligheid.* III. *Zugt tot Eenzaamheid.* IV. *Begeerte na Eenzaamheid in de eerfte tyden der Christelyke Kerk, en de warme Landen in 't algemeen.* V. *Eenige nadeelen der Eenzaamheid.* VI. *Nadeelige invloed der Eenzaamheid op de Verbeeldingskragt.* VII. *Nadeelige invloed der Eenzaamheid op de Hartstogten, en inzonderheid by de Kluizenaars en Monniken.*

Het zal ter kennisfe van dit Werk dienen, te weeten, wat de Heer ZIMMERMAN door *Eenzaamheid* verftaat. „ Een-

zaam-

zaamheid," fchryft hy, „ betekent by my niet altoos eene volkomene afzondering van de Waereld, of het waare leeven van een Kluizenaar. Somtyds verftaa ik ook daardoor het verblyf in een Klooster; of eene kleine Stad; fomtyds de Studeerkamer van eenen Geleerden; en eindelyk ook eene onttrekking aan het gewoel der Waereld, voor eenige uuren of dagen. Dit alles behoort tot myn Plan. Vooreerst, tragt ik de reden na te gaan, dat de Mensch zo gaarne na gezelfchap haakt, —— vervolgens, waarom hy fomtyds zo hardnekkig zy in het vermyden van alle gezelfchap, gelyk mede, hoe hy uit veelerleie beweegredenen, zelfs onder valfche voorwendzelen, zelfs uit geestdryvery en natuurdrift, de eenzaamheid zoekt — voorts, welk het nadeel zy, dat uit eene afzondering van de Waereld voor de ziel gebooren wordt, uit menigerleie oogpunten befchouwd. —— Eindelyk, wanneer, en op welk eene wyze het voor onze ziel en ons hart voordeelig zy in eenzaamheid te leeven. Zie daar den ganfchen inhoud van dit gefchrift. Indien ik voor Eremieten had willen fchryven, dan zou ik my ronduit verklaaren, dat ik fchreef over 't Kluizenaars leeven; maar, daar ik voor Menfchen fchryve, daar ik het nadeel zo wel als het voordeel van een afgezonderd leeven zo Karaktermaatig pooge te berekenen, als my mogelyk zyn zal, mag ik te regt den naam van *Eenzaamheid* bezigen.

„ Zelden," betuigt hy „ zyn hoofdoogmerk uit het oog verlooren te hebben, fchoon niet ieder, by alle zyne Redeneeringen, dit hoofdoogmerk ontdekken zal. Met dat alles zal men uit een niet gering getal van Waarneemingen en daadlyke Gebeurtenisfen ten minften met eene tamelyke zekerheid kunnen afneemen, en befluiten, wat de *Eenzaamheid* uitwerkt, waarin zy nadeelig, en waartoe zy nuttig is."

In de behandeling deezes Onderwerps, zo verre de twee voorhanden zynde Deelen het brengen, komt, onzes inziens, hoe zeer de Schryver zyn hoofdoogmerk betuigt in 't oog te houden, veel voor, „ dat ter zaake niet dient," of te breedfpraakig is uitgewerkt; de laatfte Hoofdftukken van beide de Deelen zyn eigenlyke Verhandelingen over het Kluizenaars, en Monniken, en Nonnen en Kloosterleeven, over Dweepers en Dweeperesfen, die, met hoe veel kunde opgefteld, ons te lang voorkomen, en veel behelzen, 't geen tot het eigenlyk doel des Schryvers veel korter zou hebben kunnen behandeld worden; althans voor den *Nederlandfchen*

Lee-

Leezer, die met dit ſlag van *Eenzaamen* weinig te ſchaffen heeft. Te midden, egter, deezer breedvoerigheid, wordt de verveeling, welke dezelve zou kunnen veroorzaaken, eenigermaate, ja goeddeels, weggenomen door den bevalligen ſchryftrant, en het te paſſe brengen van zaaken, die men wel niet verwagt zou hebben, doch by de ontmoeting behaagen. Liet ons beſtek ons ruimte genoeg, wy zouden deeze Aanmerkingen ieder met een aantal voorbeelden kunnen ſtaaven, en de veelvuldige Leerzaamheid van dit Boek aantoonen, 't welk ook in zyn Geboorteland grooten lof verworven heeft, en als het Meesterſtuk van den Heer ZIMMERMAN is aangemerkt.

Onder de nadeelen der Eenzaamheid komt zeker de *Melancholie*, als daaraan een overvloedig voedzel verſchaffende, en wordt de Eenzaamheid in *Godsdienſtige Melancholie* eene waare hel. Laaten wy, ten voorbeelde, hier onzen Schryver doen ſpreeken. „ Men is dan door GOD en Menſchen verlaaten: dewyl men als dan alle Menſchen ſchuwt, en GOD zelf in ſtilte niet gezogt, maar ontweeken wordt. Deeze betreurenswaardige Gemoedsgeſteldheid neemt in de ſtilte, en in de afzondering, meer en meer in boosheid toe; maar zy wordt het ergſte van allen gemaakt door Predikers, Biechtvaders, en Zielbezorgers, die niet tot het hart ſpreeken, die niet weeten wat bedorven zenuwen uitwerken, die kramptrekkingen aan den Duivel toeſchryven; die Zedeleer en Godsdienst blootlyk als een grondſtelling, als een *Syſtematiſchen* regel of richtſnoer kennen, die voor het overige alles aan de menſchen verkeerd zien, het welk noodzaaklyk eene valſche beoordeeling ten gevolge moet hebben (*).

„ Geest-

(*) Ik weet niet dat 'er over de *Godsdienſtige Melancholie*, voldoende genoeg, geſchreeven is. De Arts is altyd te weinig Godgeleerde en Wysgeer; de Godgeleerde weder te weinig bekend met de Geneeskunde, om alles wat tot hulp en troost van zulke Zieken kan dienen, naar vereisch te doorgronden. De noodzaaklykheid van eene recht goede Verhandeling, over dit Onderwerp, is intusſchen groot: want wie verlangt niet naar eene geſchikte aanleiding tot geneezing eener Kwaal, welke algemeen voorkomt, welke de Geneesmeester des ligchaams grootlyks aan den Geestlyken overlaat, die dezelve zo dikwyls kwalyk verſtaat, en verkeerd behandelt; veele Geestlyken weeten in 't geheel niet, wat Geneesmeesters in zodanige gevallen doen kunnen; maar zeer veelen van deezen begrypen ook

„ Geestlyken van den eersten rang LUTHER, TILLOTSON, CLARKE, hebben zeer klaar gezien, dat Godsdienstige Melancholie in de eenzaamheid erger wordt, uit welken hoofde zy hier tegen ook krachtdaadig geyverd hebben. De Eenzaamheid is grootendeels oorzaak van deeze ongesteldheid; doch zy ontstaat ook uit andere bronnen, zomtyds zelfs onmiddelyk. Zomwylen heb ik jonge Meisjes, door ziekIykheid, tot den grootsten afkeer van alle jeugdige vermaaken zien vervallen, tevens tot een ongeveinsd maar droefgeestig onderzoek van alle haare daaden, en tot een uitspoorig, treurig en angstvallig wroeten, om zonde te ontdekken, daar geen zonde te vinden is. Deeze toestand was, duidelyk, uit het lichaam oorspronglyk. Ik heb eene volkomene Godsdienstige, en naar krankzinnigheid gelykende, *Melancholie*, onmiddelyk en waarschynlyk uit zamengestelde oorzaaken, by eene schoone, leevendige, vlugge, vrolyke en bekoorende Vrouw, in een Kraambed zien ontstaan. Zy hadt, dagelyks, aanvallen van weezenlyke woede, waarin zy schreeuwde, „ ik ben verdoemd." Deeze aanvallen verscheenen, dagelyks, twee maalen tot drie maalen met eene koude Koorts, geduurende een half tot drie vierde van een uur. De Geneesmiddelen namen nogthans deeze zwaarmoedigheid geheel weg (*).

„ Ik

ook niet, of willen niet begrypen, dat Godgeleerden zomwylen, door één éénig wel bygebragt woord, daadlyk, in dergelyke gevallen bykans wonderen verrichten. Zo lang wy nog niets beters tot een juist begrip van Godsdienstige Melancholie, tot hulp en troost van zulke elendige Kranken, hebben, zou het my zeer aangenaam zyn, dat iemand der jonge Geestlyken een zeer klein *Engelsch* Boekje overzette, het welk ten minsten, over Godsdienstige Melancholie, veel meer aan de hand geeft dan meenigen Leeraar bekend is. Het heet: *Observations on the nature, causes and cure of Melancholie, especialy of that which is commonly called Religious Melancholy, by* BENJAMIN FAWCETT. *Schrewsbury*, 1780.

(*) Zeker kundig jong Geneesheer in *Pommeren*, de Heer UDEN, maakt, in zyne schoone Brieven over *Waarneemingen uit de beoefenende Geneeskunde*, gewag van de Geschiedenis eens Huisgezins, welk desgelyks, op staande voet, verscheide dagen na het Pinxterfeest, geestlyk krankzinnig geworden was. Deeze Menschen hadden op dit Feest te veel geëeten, en waren tevens door eenen Landlooper bezogt, die hun allerhande geestlyke dwee-

„ Ik heb zomwylen alle de geschiktheden tot *Godsdienstige Melancholie* by eenzaam leevende Vrouwen waargenomen, waaraan niets ontbrak, om dezelven onherstelbaar droefgeestig te maaken. Zekere voortreffelyke, doch aan de Waereld bykans geheel onttrokken, jonge Juffer, verhaalde my eens, dat zy, in Eenzaamheid zynde, of by het *fluiten haarer oogen*, rondöm zich, altyd eene *groote menigte* van Duivelen zag. Zy was, langen tyd, zeer ziek geweest, wanneer ik de gelegenheid gehad had, om eene vreeslyke opvolging van verscheide krankheden by haar te zien werken, waarvan eene zeer neerslagtige *Melancholie* de laatste was. Ik vroeg haar, toen zy my van *Duivelen* sprak, op eene zagte en vriendlyke wyze; of zy geloofde, dat dezelven eenigen kwaaden invloed op haar hart hadden? —— „ Neen ," antwoordde de Juffer, „ maar zy verschrikken my door hunne vreeslyke „ gezichten." —— „ Dan zyn," dus hernam ik weder, „ dan zyn, myn goede Vriendin, zodanige Duivelge„ zichten gewrochten uwer inbeeldinge; deeze is ont„ steld, en zulke booze Weezens kunnen zeer wel door „ artzenyen verdreeven worden." Indien nu hier een *Leeraar*, die het onderscheid tusschen dergelyke verbeeldingen en geestlyke aanvegtingen niet kende, ten eersten, uit domheid of dweepery, tot den Duivel, als de waare oorzaak deezer onpasselykheid, was overgegaan, en, indien hy dan met deeze goede Juffer, den ganschen dag, had willen 'zugten en bidden, dat het GODE behaagen mogt, om een einde van deeze aanvegtingen door den baarlyken *Satan* te maaken, dan zou zy, tot haaren dood toe, zo wel met open, als met gesloten oogen, in alle hoeken Duivels gezien hebben.

„ *Ik* vertegenwoordig my nog het akelig vertrek, waarin ik eene voornaame, voorheen eenigzins *galante*, schoon, anders zeer goede, beminnenswaardige, kundige, schoone en zeer geestige jonge Dame, in myne jeugd, langen tyd bezogt heb. Het was, den ganschen dag, in deeze kamer stikdonker, terwyl voor de Ziel deezer elendige afgronden van eindelooze duisternis zweefden. By elk bezoek, zeide zy my; „ dat zy in de oogen van GOD eene verworpe-
„ ling

dweeperyen voorgepraat en daardoor hunne verbeeldingskragt verhit hadt. De genezing, welke een Geestlyke op de Ziel hadt aangewend, betrof alleen het lichaam, en was van eenen goeden uitslag.

„ ling was, een uit de keeten van alle Weezens losge„ rukte schakel, tot verdoemenis gebooren; de bewoon„ ster eener stille helie, zelfs in haare kalmste uuren; „ terwyl zy in akelige oogenblikken, in het middenpunt „ van derzelver vlammen brandde; dat deeze toestand „ haar wezen uitmaakte, en dat alle haare voorgaande „ krankheden, daaruit waren voortgevloeid." Dus leefde zy over een Jaar in eene Woestyn, onder bestendige gebeden, in eene aanhoudende verkeering met eenen, door haaren vroomen Man haar toegevoegden, uittermaate rechtzinnigen, dommen en onverstandigen Geestlyken, wien deeze Dame nimmer hadt mogen lyden. Zy werd door de gesprekken van deezen Dweeper nog erger. Dan, alle deeze *Godsdienstige Melancholie* verdween, als de bliksem aan den hemel, toen de Dame, op zekeren dag, haaren Man by de Kamenier op het bed vond. Zy verwierf door dit tooneel haar volkomen verstand, haar voorig aangenaam wezen, en alle haare geestigheid weder; zy lachte slegts tusschen beide te veel. Zy lachte over haare voorige droefgeestige denkbeelden, en over haare zelfsgekoozen verschriklyke eenzaamheid. Zy hield alles, wat zy een geheel Jaar lang gedacht, gezegd en gedaan had, voor bloote uitwerkingen eener ontstelde verbeelding. Zy maakte een nieuw zeer verstandig plan van leeven. Deeze gelukkige toestand duurde drie dagen; wanneer zy, op den vierden dag, tot eene krankzinnigheid verviel, welke onherstelbaar bleef.

„ De *Godsdienstige Melancholie* heeft niet altyd zulk een rampzalig uiteinde. Zy wordt egter zelden in den grond weggenomen, zo de Leeraar de Ziel niet met ongemeen veel verstand bestuurt, terwyl de Arts door Geneesmiddelen en goede leefregelen te hulpe komt; of zo de inbeeldingskragt geenen geweldigen stoot verkrygt, die haar geheel uit derzelver afgetrokkenheid wegrukt; dat is, in sommige gevallen, indien het Meisje geen Man krygt.

„ Nog een jong Arts zynde, heb ik in Nonnen-kloosters gezien, hoe ligt aldaar de geest tot Godsdienstige zwaarmoedigheid vervalt. Dit schynt men, by grooter afwisseling en meer vermenigvuldigde denkbeelden, niet te moeten vreezen. Intusschen leert de ondervinding, dat verstanden, die waerelden van denkbeelden bevatten, voor eene dergelyke *Melancholie* even vatbaar zyn, als de ledigste hersfenen der Nonnen. Aan den eenen kant schryf ik zulks aan den onmaatigen trek tot een bespiegelend leeven,

ven, gevolglyk aan de Eenzaamheid, toe; aan den anderen kant weder aan ongesteldheid, misschien somwylen ook aan Artzenyen, en eindelyk aan de Godgeleerdheid zelve.

„ Haller verviel tot *Godsdienstige Melancholie*, toen hy zich, in de vier laatste Jaaren zyns leevens, aan het Gemeenebest onttrok. Hy leefde nu niet anders, dan met een *boek*, of met de pen, in de hand. Hy zag menigwerf voornaame Heeren, die hem bezogten, niet eens aan. Hy nam, uit hoofde van ziekte, in deeze vier Jaaren, eene onmaatige hoeveelheid van *Opium*, dagelyks tot agt grein, in: dit beurde zyne Ziel, by afwisseling, op; doch maakte haar ook weder slap. Ik heb deezen grooten Man, twee Jaaren vóór zyn dood, in zyne zwaarmoedigheid gezien. Thans ging hem, buiten zyne altyd brandende, altyd woedende begeerte na roem, welke geen *Melancholie*, voor een tien duizendste gedeelte zelfs, in staat was, in hem te verzwakken, niets ter Waereld zo zeer ter harte, dan het Gezelschap van Predikanten. Hy liet hen allen, die 'er te krygen waren, by zich koomen, dan *de besten*, dan weder elk een, zonder verkiezing ten aanzien van geloof of verstand. Hy begeerde van een ieder hulp, even als een kranke, die, in eene onherstelbaare ziekte, het onvermogen der kunste by bekwaame Geneesmeesters ondervindende, den Kwakzalver laat roepen.

„ Haller was by uitsteekenheid rechtzinnig. Deeze soort van Godgeleerdheid behaagde hem, om dat zy hard en onbuigzaam is, gelyk hy was. Doch zy deugde voor hem in zyne zwaarmoedigheid niet. Indien zulk een ingebeelde zieke voorwendt, dat niemand, in zaaken van Godsdienst, de rechte meening weet, dan de uitsteekend rechtzinnige Leeraar, dan is hy zekerlyk ongelukkig.

„ Haller schreef, eenige dagen vóór zyn dood, aan een groot en goed Man, zyn Vriend heyne, te *Goettingen*; dat hy, by zyne aannadering tot de eeuwigheid, aan de oneindige liefde des Verlossers wel geloof sloeg; maar dat hy niet wist, of hem wel iets goeds te wagten stondt; dat zyne zonden voor hem geopend lagen; dat 'er een onafmeetbaar leger, waartoe zeventig Jaaren geworven was, tegen hem te veld trok; dat hy nog gaarn van een' voortreflyken Godgeleerden, naamlyk de Heer less, te *Goettingen*, wenschte te weeten, welk beknopt Boek hy nog

tegen de verschrikkingen des Doods zou kunnen leezen? „ Ik sluit," schreef hy, „ myn Brief te vroeg, om dat „ ik u wenschte te melden, wat 'er gebeuren zal."

„ Hy schreef ook niets meer: want binnen weinige dagen volgde voor hem het beste, naamlyk zyn dood, en tevens, op één oogenblik, het nadeeligste voor zyn roem. Onmiddelyk na den dood van HALLER vertoonde zich een jong Edelman uit *Bern*, die door een Brief naar *Goettingen*, dien ik geleezen heb, een zo verschriklyk, als ongegrond, bericht van dit voorval gaf, dat het in *Duitschland* de grootste opspraak baarde. „ HALLER," dus staat 'er in deezen Brief, „ heeft in de laatste dagen zyns leevens door alle Godgeleerden, die by hem „ waren, niet overtuigd kunnen worden; hy geloofde „ niets; het was hem, volgends zyn zeggen, onmogelyk, iets te gelooven, hoe gaarn hy zulks ook doen „ wilde."

„ HALLER geloofde, juist uit hoofde zyner *Godsdienstige Melancholie* niet, en heeft nimmer geloofd, dat hy barmhartigheid van GOD erlangen zou. Hy vreesde den dood. Hy was ook die vrees nooit te boven gekomen; doch hy vreesde dien slegts, om den daar op volgenden oordeelsdag, en, gelyk de ongestelde Man pleeg te zeggen, om de afschuwelykheid zyner Ziele. Zo verschriklyk wordt in Godsdienstige zwaarmoedigheid zelfs de eeuwige liefde tot GOD berekend, die beter ziet, dan gy en ik, hoe zeer het in de Waereld geheel anders had kunnen toegaan, dan daadlyk geschiedt.

„ De *Godsdienstige Melancholie* heeft by hem, in de werklooze Eenzaamheid, van den morgen tot den avond geheerscht. Hy verdreef dezelve door *Opium*, en arbeid. Maar zy kwam, met het hevigste geweld, verscheide Jaaren dagelyks weder, zo menigwerf hy, in Gezelschap van zyne Herders, over zyne Droefgeestigheid sprak, of, zo dikwyls hy zich alleen bevondt, zonder iets uit te voeren."

Wy hoopen, dat het tusschenvak, tusschen het Tweede en Derde Deel zo groot niet moge weezen, als tusschen dit Eerste en Tweede, en verlangen de Eenzaamheid, uit een vrolyker oogpunt, op 't geleide van deezen beroemden Schryver, te beschouwen.

Dicht-

Dichtstukken van het Haagsch Genootschap, onder de Spreuk: Kunstliefde spaart geen Vlyt; *en bekroonde Keurstoffen. Met Privilegie der Ed. Gr. Moog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland. Iste Deel, Iste Stuk. In 's Hage by* J. Thierry *en* C. Mensing, 1791. *In gr. 8vo, 144 bladz.*

Het Dichtlievend Genootschap, zedert den Jaare 1772, onder de Spreuk: *Kunstliefde spaart geen Vlyt*, in *'s Gravenhage* gevestigd, gaf zints deszelfs oprichting XII volle Deelen, benevens een eerste Stukjen van het XIIIde Deel zyner *Proeven van Poëtische Mengelstoffen* uit, te *Leyden* by P. VAN DER EYK en C. VYGH. Thans heeft het, om zeer gewigtige redenen, zich genoodzaakt gevonden, om dat Werk voor voltooid te houden; en een nieuw Werk, onder den bovengeplaatsten tytel, by J. THIERRY en C. MENSING, in *'s Hage*, aan te vangen; schoon niet voor onmogelyk houdende, dat 'er nog eens een XIIIde Deels IIde Stuk, ten eenigen tyde in 't licht zou kunnen treden; om het XIIIde Deel evenredig te doen zyn aan de XII *Compleete* Deelen; wanneer men ook een *generaal* Tytelblad en *Register* der Stukken, te wachten hebbe.

Schoon wy in onze beöordeelingen over de laatste Deelen, door het Genootschap uitgegeeven, genoeg lieten blyken, dat het ons toescheen, dat de geplaatste Stukken des Haagschen Dichtchoors, over het geheel beschouwd, in waarde begonden te verminderen (*); zo voedden wy echter eene stille hoope; zo wel naar aanleiding van des Genootschaps Spreuke, als ten opzichte van de veele aanzienelyke Leden, welken het bezit; dat een nieuw Deel eenige verandering ten goede hier in zoude te weeg brengen: en wy verblydden ons, in dat gunstig vooruitzicht, reeds met deezen nieuwen tytel, van *Dichtstukken en bekroonde Keurstoffen.* Het volgend verslag van dit eerste Stuk zal doen zien, of wy ons zelven te weinig, of te veel, met eene verbetering gevleid hebben.

Dit Stuk wordt geöpend met een Dichtstuk van D. A. R. (mogelyk den Wel Eerwaarden Heere REGULETH, in *'s Hage*, betekenende, welken wy, uit de Nieuwspapieren, meenen Bestuurder te zyn,) getyteld: *Gods goedheid verheerlykt in den weg der verlossing.* Uitgesproken in de XVIIIde Algemeene Vergadering des Genootschaps, den 3den van Oogstmaand 1790. Dit Dichtstuk is Zyn Eerw. zeer wel waardig; doch van den *Voorzang*, in welken het plechtige van de Vergadering bezongen wordt, durven wy dit niet zeggen. Dezelve begint:

Be-

(*) Zie onze Beöordeelingen in de *Nieuwe Alg. Vad. Letteroef.* D. IV. *bladz.* 300 en D. V. *bladz.* 206.

Beschermers van dit koor! Kunstrechters! Feestgenooten!
Ontvangt myn welkoomgroet!
Leent gunstige ooren! wilt myn Zangster niet verstooten,
Zo zwak van kunde en moed.

Byna zouden wy de Zangster van den Dichter (in dit Dichtstuk alleen) voor meer *moedig* dan *kundig* te boek stellen; indien wy niet geloofden, dat deezen *Voorzang*, zo als meer gelegenheidsgedichten overkomt, by overhaasting gemaakt ware. De Dichter vervolgt:

Kunstliefde! zo ge u ooit in 't feestgewaad wilt tooijen,
Versier u deezen dag!
Deez' dag, die 't eerloof u met milde hand ziet strooijen;

Dit is geen eerbewys voor de bekroond wordende Dichters. De *milde hand* geeft meer, dan zy behoeft te geeven: maar in gevalle van bekrooning zouden wy liever een *streng rechtvaardige*, dan een *milde* hand zien. Aan verscheide bekroonde Dichtstukken blykt al te klaar, dat de Kunstliefde reeds al te dikwyls met *milde handen* dáár gestrooid heeft, daar ze dezelve wel digt had mògen houden. Doch dit raakt het Haagsche Genootschap niet alleen.

Ons koor kan niet slegts één, maar vyf Meceenen noemen,
Van de edelste eerwaardy.
Naast BLEISWYK, FAGEL, *grys in kunde, dan* VAN STRYEN:
Dan neen! 't is misgeteld.

In een boertig stuk zou zulk eene herinnering, wegens het gemis van een of andere beuzeling, zeer gepast gehouden worden: maar in eene ernstige en plechtige aanspraak, in welke de Dichter voorneemens is de dood van een waardig Kunstmeceen met droefheid en eerbied te melden, is het woord *misgeteld* zeker het regte woord niet. Het *contrasteert* te veel met het vervolg. Wy hebben zulks nog eens aangetroffen, bladz. 8. reg. 1. in de woorden: *Bloos! steek uw neus in 't stof:* dat daar zeker te gemeen is.

Een ligt verwelkbre bloem is al het aardsch vermogen,
Zelf wen 't op 't heerlykst praal.

Het eerste Vers is zeer wisselvallig in *Constructie*, en geeft niet genoeg te kennen, of het aardsch vermaak een bloem, of dat een bloem het aardsch vermaak zal betekenen; wanneer de *'t* in het volgend Vers het niet voor taalkundigen verklaarde. Zynde dit laatste Vers, door de veele *ts* stootende.

VAN STRYEN *is niet meer — ons oog altoos ontweeken;*
Maar leeft in ieders hart.

be-

beter ware hier: *Hy is ons oog ontweeken.* Want dat het woordje *Hy*, hier herhaald moet worden, ziet ieder die den zin wil begrypen.

In het 2de Couplet van het reeds genoemde Dichtstuk bladz. 7. leezen wy:

Haar danken de Elohim voor aanzyn, naamen, troonen;
Haar dankt elk ONDEEL *voor zyn form en ordening.*

Wat betekent hier *ondeel?* —— Staat het niet gelyk met *onding?* En hoe kan elk *nietdeel*, voor zyn form en ordening danken! Dit begrypen wy niet.

De twee volgende Dichtstukken zyn van dezelfde hand, by de uitdeeling van twee zilveren Eerpenningen; namenlyk aan de Heeren J. M. SOBELS, en J. VAN HAASTERT. De eerste, tevens Secretaris des Genootschaps zynde, zou dit by zommige Dichters bedenking kunnen baaren, of hunne stukken wel naar orde bezorgd, en naar waarde beoordeeld wierden: 't welk men nu schynt afgesneden te hebben; ten minsten de Uitdeeler der Eerpenning zegt tot hem:

ren langs de lauwerbaan
Vry rustig voort! ligt deelt uw kunst in grooter zegen,
Als ge ELDERS, *zo vol moeds, zult weêr ten reië gaan.*

De verdere gedichten zyn: *Lofzang aan God voor het Verlossingswerk*, door D. K. H. —— *Zegegezang by Jesus Hemelvaart*, door J. V. O. —— *Jesus ten jongsten dage*, door T. V. L. —— *Jehova de beste Bondgenoot*, door J. V. E. —— *Het gebed van den Profeet Habakuk*, door T. V. L. —— *Aanbiddende geloofsverwondering*, door J. W. —— *De bedriegelyke Waereld*, door J. V. O. —— *Vergangkykheid*, door F. A. D. H. —— *De Stormwind*, door J. V. E. en *Keizer Karel de Vyfde, in het Klooster van St. Justus*, door C. V. Waarna de bekroonde Keurstoffen, behelzende *de Nederlaag van Sanherib voor Jerusalem*, gevonden worden.

Met veel genoegen lazen wy eenigen deezer Mengelstukken, onder welken die van J. V. O —— T. V. L. en C. V. ons het meest voldeeden. Doch boven allen voldeed ons het eerst geplaatste Dichtstuk op de uitgeschrevene Prysstoffe, *de Nederlaag van Sanherib voor Jerusalem.* De Wel Eerwaarde O. PORJEERE, rustend Predikant van *Alkmaar*, heeft als maaker van dit stuk, met het volkomenst recht, de hem toegewezen gouden Eerpenning verkreegen; hebbende wy nimmer iets zo schoon van zyn Eerwaarde gelezen: dat tevens zo geschikt, en overeenkomstig met de stoffe, is voorgedragen. Men oordeele slechts uit de vier volgende Coupletten, uit de *Nederlaag* overgenomen.

Neen God, die vreeslyk is, gordt zelf de waapnen aan!
God zelf?..... Wat magt kan hier bestaan?.....

Ik zie des Heeren Engel daalen! ....
Help Hemel! .... welk gezicht! ....
Hier schiet een onverdraaglyk Licht
Uit eene zwarte wolk zyn Goddelyke straalen! ....
Gods Engel daalt op aard!
Ik zidder! .... 't aardryk schudt! — wat gloed! ô schittrend zwaard!
Gewet in grimmigheden ——
Rechtvaardig —— heilig —— doof voor wanhoop of gebeden!

't Is nacht: de slagting neemt haar vreesselyk begin!
De strydbre harten krimpen in!
De Vorsten —— de Oversten van 't leger,
De voetknecht —— ruitery ——
De hartâer van de monarchy,
De laagste slaaf der kroon —— de hoogste gruuwlenpleeger
Versmelten, eer de dag
Den killen bodem groet! ontzachelyke slag!
God zelf is aan 't verdelgen!
ô Aarde! uw open mond moet roode stroomen zwelgen.

Bedompte ontsteltenis! geen kreet schynt nog gehoord!
Nu 't volk in gorglend bloed versmoort;
Maakt doodsche stilte niemand wakker.
Het blinkend wraakzwaard maait!
Het slagtveld wordt met doôn bezaait!
De ontzielde ligt gekromd op 't lichaam van zyn makker!
Verschrikkelyke nacht!
Benaauwdheid worgt de keel der bleeke legerwagt,
Die de onraadkeus moest geeven,
De tong blyft spraakloos aan gesloten tanden kleeven!

Tot driemaal tragt zy zich van deezen band te ontslaan,
Tot driemaal grypt de schrik haar aan;
Zy kan heur angst niet mededeelen;
De fiere geest wordt mat,
De voet, wyl 't bloed op schilden spat,
Trapt op de rompen en verstrooide bekkeneelen! ....
Verbaazend oogenblik!
Beroerde waakzaamheid, verpletterd door Gods schrik,
Zoekt stom en stil te ontwyken,
Zy poogt —— zy dreigt; maar stort in onmagt op de lyken!

Naar aanleiding van ons gegeeven oordeel over de *Zanglie-*
ven.

vende Uitspanningen van den Heere PORJEERE (*), zal men ons oordeel over dit Prysvers niet alleen niet verdacht houden, maar men zal 'er ook de reden van het volgend gunstig vooröordeel in vinden. Toen wy, namenlyk, de opgegeevene stoffe van het Haagsch Genootschap, in de openbaare nieuwspapieren lazen, dachten wy aan de twee volgende Verzen van den Heere PORJEERE, in zyn *Prysvers*, behelzende *de voortreffelykheid van den Christelyken Godsdienst!*

Ik riep (toen 't oog de Prysvraag las)
Hier komt de Voorhofpomp *van 't heiligdom te pas!* (*)

En wy riepen ook, met eenig vertrouwen, uit:

Hier komt de Dichtstyl van Porjeere *juist te pas!*

Men ziet, dat ons vertrouwen, in deeze, niet ydel is geweest; zynde de Oostersche styl van zyn Eerwaarde overeenstemmend met de stoffe: waardoor zyn Vers een uitmuntend Dichtstuk geworden is.

Zo gunstig echter kunnen wy van het tweede Vers, dat met de zilveren Eerpenning bekroond is, en den Eerwaarden Heere JAN SCHARP, Predikant te *Rotterdam*, ten maaker heeft, niet oordeelen. Zedert lange hebben wy geene Prysverzen gelezen, die zo tegen elkander afsteeken, ten opzichte van Taal- en Dichtkunde. De styl van dit stuk is vry woest en onbeschaafd: welk een en ander in de volgende voorbeelden zichtbaar genoeg is.

Maar, eer de schaduwen zich neigen,
Zal u het zwaard des Cherubs dreigen,
En, van 't bekoorlykst oord verjaagd,
Zult gy voortaan in zweet en zwoegen
Van God gevloekte kluiten ploegen
Daar ieder akker distels draagt.

En wat verder:

Samaria is uitgeroeid,
Maar Juda blyft een God verëeren,
Die u door bliksems kan verteeren
En Duivels aan zyne oogen boeit.

Welke woeste denkbeelden: *enkel gevloekte* KLUITEN *te ploegen! En Duivels, die aan Gods oogen* GEBOEID *zyn!* —— En wat zal men van de volgende uitdrukking zeggen?

Zoo

(*) In de *Nieuwe Alg. Vad. Letteroef.* D. IV. bl. 117.
(*) *Taal- en Dichtlievende Oefeningen* van het Leydsche Genootschap: *Kunst wordt door arbeid verkreegen.* D. III. bl. 4.

Zoo stondt ook Sanherib verwonderd,
Beschaamd; en door God zelv BEDONDERD.

Taalfeilen, die enkel om het rym geboren schynen, vindt men in dit Dichtstuk in menigte. Dus zegt de Dichter by voorbeeld, bladz. 38. Coupl. 1 dat de Almagt een heir van Horsels en Muskiten, op Canan en de Heviten *toegetzist* heeft. Indien de Almagtige het werk eener slang verricht had, zou men niet anders kunnen schryven: en hoe ongepast is zulk eene werking aan een Wezen, dat enkel één wenk behoeft, om een geheele waereld te scheppen: immers, *God spreekt, en het is 'er; Hy gebiedt, en het staat 'er.* —— Dus ook laat de Dichter bladz. 43, RABSAKÉ, de overgaaf van Jerusalem, en Tempel, burgt en sloten eischen; even of men die Stad, zonder die Gebouwen konde bezitten: en, dat verder gaat, hy laat dezelfde RABSAKÉ, den Koning HISKIAS met alle 's lands grooten, tot *één slaaf* voor *Assurs* Koning eischen: alleen om dat het woord *slaaf* op *overgaaf* moest rymen.

Bladz. 39. Coupl. 2. worden de tyden met elkander verward, enkel om dezelfde oorzaak, namenlyk, om te rymen. Dus zegt de Dichter:

Gelyk de Visschers 't water roeren,
Dat kalm en ryk van visschen was
En in hun schakels medevoeren
Den rykdom van den ganschen plas.

Indien wy eenig verstand van visschen hebben, dan roeren de Visschers het water, als het stil en ryk van visschen *is*; niet *was*: want dan zouden hunne schakels te laat, of te vergeefsch gesteld worden. Doch *was* moest weêr rymen op *plas!* Van het Vers

Maar geen verdrag was te bedingen

ziet men dat het woordje *te*, een geheel verkeerden toonval heeft, en in de leezing noodzaakelyk *té* uitgesproken moet worden.

Nog een voorbeeld:

Gelyk een man, door schrik beneepen,
Bedremmeld in valeyën staat,
Daar, door het onweer aangegreepen,
'Geboomte rond *hem nederslaat.*

Zou men dit, *geboomte rond*, leezende, niet byna in de gedachten kunnen komen, dat men DATHEEN, of een of ander Redenryker der voorige Eeuwen, voor zich had? ——

Wy staan gaarne toe, dat 'er eenige stoute trekken in dit Dichtstuk van den Heere SCHARP gevonden worden: maar moet men

men om eenige goede staaltjes een geheel Laken goed heeten, dat met te veel overhaasting geweeven en geschooren schynt te zyn? Wy zouden het by de gouden Eerpenning hebben laaten berusten.

De Geroofde Hairlok, door A. POPE. *In het Nederduitsch gevolgd door* Mr. B. BODDAERT. *Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1791. *in gr.* 8vo 49 *bladz.*

De aanleidende oorzaak tot dit Dichtstuk heeft ons WARBURTON, in eenige zyner Aantekeningen op *the Works of* ALEXANDER POPE, nagelaaten. Onder de regeering van MARIA, Gemalin van den Engelschen Koning JACOBUS de IIde, leefden twee geslachten in geduurig verschil, om dat Lord PETER aan Misf FERMOR een haarer hairlokken had afgesneden. De Dichter CARYL, Geheimschryver van gemelde Koningin, dit verschil gaarne uit de waereld gemaakt ziende, raadde den Dichter POPE aan, om dit door een boertig gedicht te beproeven. Deeze ging daadelyk aan 't werk, en voltooide, in minder dan 14 dagen, *the Rape of the Lock*, in twee Zangen; zendende hetzelve aan die Dame met dit opschrift, uit MARTIALIS,

Noveram, Belinda, tuos violare capillos;
Sed juvat hoc precibus me tribuisse tuis.

welke het zo wel opnam dat zy 'er affchriften van uitdeelde. Dit geschiedde in den Jaare 1711. In 't vervolg van tyd is de Dichter te raade geworden, om hetzelve geheel om te werken; en daar het bovennatuurlyke met het burgerlyke of gewoone meestal in het Heldendicht vereenigd is, heeft hy 'er door het inmengen van *Machinen* en *Sylphen*, een Heldendicht in vyf Zangen van gemaakt, van het welk dit stukje eene Naarvolging is.

Over 't geheel genomen, is de Heer BODDAERT, in de naarvolging van dit boertig Heldendicht redelyk wel geslaagt; echter heeft het in 't Neêrduitsch eene zekere styfheid gekreegen, welke het oorspronglyk niet bezit. Wy zouden de staatige tred, welke de zes voetige Verzen hebben, daar eenigzins de schuld van geeven, maakende die van vyf voet, in het oorspronglyke, het boertige meer duidelyk. Op bladz. 3 vs. 15, is een woord uitgelaaten, dat misschien *verstand* zal moeten wezen: 'er staat

Een reeks van waarheên, van 't gezond verscheiden,
Zyn slechts geopenbaard aan kindren en aan meiden.

Maar

Maar POPE zegt:

Some secret truths, from learned pride conceal'd,
To Maids alone and Children are reveal'd;

dat wy zouden vertaalen: *sommige geheime waarheden, verborgen voor geleerde trotschheid, zyn den Meiden en Kinderen alleen geopenbaard geworden.* —— Men zal hieraan reeds kunnen opmerken, hoe veel Satyrieks 'er in deeze twee Verzen verlooren is gegaan; zelfs wanneer men *gezond verstand* of *gezond vernuft* moet leezen. Beter zou zyn: *Een reeks van waarheên, van geleerden waan verscheiden*, enz. Dat op bladz. 6, laatste vs. *Slyphe* voor *Sylphe* staat, is enkel een Drukfeil.

Byzonder is het, dat onze Natie, die anders zo volgziek is, tot heden nog geene boertige Heldendichten gemaakt heeft, daar 'er zo veele, en zulke schoone, by andere Volken gevonden worden. De Grieken hadden een *Batrachomyomachie*, of *Stryd tusschen de Muizen en Kikvorschen*, van HOMERUS; de Italiaanen hebben *La Secchia Rapita*, of *de geroofde Wateremmer* van ALESSANDRO TASSONI; de Franschen, *Le Lutrin*, of *de Lezenaar* van BOILEAU; de Engelschen de *Hudibras* van BUITLER, de *Dunciade* van POPE. enz. De Duitschers verscheiden stukken, in dien smaak, van SACHARIA — en wat hebben wy? — De *Eneas van Virgilius in zyn Zondagspak*, door LANGENDYK, en —— nog eenige Parodiën!

Verhandeling over het Onderwys in het spellen, leezen en schryven, uitgegeeven door de Maatschappy, Tot nut van 't Algemeen. *Te Leyden by* D. du Mortier en Zoon, *en te Deventer by* J. H. de Lange 1791. *In octavo*, 48 *bladz.*

By manier van Inleiding gaat men, in dit Stukje, vooraf na, de vereischten van een goeden Schoolmeester; die, gelyk men tevens doet opmerken, wanneer hy bekwaam is voor zynen post, en denzelven met lust vlytig waarneemt, uit hoofde van deszelfs nuttigen invloed, ongelyk meer agting verdient, dan men gewoonlyk den Schoolmeesteren toedraagt. Hierop ter zaake treedende, komt voorts in opmerking de beste, gemaklykste en minst omslagtige manier van onderwys in 't spellen, leezen en schryven. Daartoe verleent men eerst den Schoolmatressen de nuttige onderrigtingen, en brengt verder den Schoolmeesteren onder 't oog, op hoedanig eene manier zy die aangevangen opleiding, om wel te leeren spellen en leezen, tot meerdere volmaaktheid hebben te brengen; mitsgaders, wat zy vervolgens by het Schryfonderwys in agt behooren te neemen: welk laatste gedeelte overgenomen is uit eene ingeleverde Prysverhandeling van den Heer LEENDERT DUPPER, *Schoolhouder te Gorinchem.* —— De Maatschappy, *Tot nut van 't Algemeen*, beschouwt het Schoolwezen, met het hoogste regt, als een onderwerp van weezenlyk gewigt, en bevlytigt zig uit dien hoofde alleszins, om deszelfs verbetering te bevorderen, waartoe ook dit Stukje dienstig kan zyn.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling van het Genootschap tot verdeediging van den Christlyken Godsdienst, opgericht in 's Hage, voor 't jaar 1790. *Te Amsterdam, Haerlem en 's Hage, by* J. Allart, C. v. d. Aa, *en de Wed.* J. du Mee, Junior. *In gr. 8vo. Behalven de Aanspraak* 110 *bladz.*

Onvoorziene verhinderingen van verscheidenerlei aart brengen te wege, dat het Haegsche Genootschap uit den voorraad van de by 't zelve bekroonde Verhandelingen, thans slechts ééne enkele afgeeft. Voorafgegaan door het Programma voor 't jaar 1790 enz. de Aanspraak ter Algemeene Vergadering ten dien jaare gedaan, door den Haegschen Kerkleeraar D. A. REGULETH, behelzende een Vertoog over de redenen ter bemoediging, die den Vriend der Waarheid, in deezen tyd van tegenstand en ondermyning, overblyven.

Eene Aanspraak, zo anders de styl van zyn Eerw. in zyne Kanselredenen die van een Prediker van het eenvoudig Euangelie is, „ welke" gelyk de Redenaar zich uitdrukt, „ weinig overeenkomst heeft met den styl van eene „ bevattelyke Volksvermaaning." —— Men oordeele. —— Na de gevaaren van den tyd, dien wy beleeven, als een tyd van tegenstand en ondermyninge der Waarheid beschreeven te hebben, en tot zyn Onderwerp zullende treden, voert hy dit woord: „ Ik bid u myne Toehoorders! „ zal dan de vrees by een weldenkend hart niet billyk en „ rechtmaatig zyn? Of zullen wy onbezonnen zeggen: „ *'t Is Zion, niemand vraagt 'er na.* Neen, ik zie op „ elks gelaad een trek van edelen afkeer gloeijen, die „ zulk een laag bestaan en handel wraakt, of zou ik „ zulks my niet belooven kunnen van zulken, die hun „ hart, hun geld, hun eer, aan de verdeediging van Jesus „ goeden Naam verpand hebben? Ieders boezem schynt „ my van een killen schrik te kloppen, en 't zwoegend „ hart de stille beê te ontvluchten, *Och, Heere doe wel* „ *by Zion naar uw welbehaagen! bouw de muuren van Jerusalem op.* Een beê, die, hoe ook 's Vyands Rot de

„ val der Godstad schynt gezwooren te hebben, door 't
„ ootmoedig geloof, op wieken van deeze aard ontvloo-
„ gen hoop, voor 's hemels troon gevoerd, geen ant-
„ woord en verhooring derven kan. Of hoe! wie zyn
„ deeze onbesneedenen, dat zy de slagordens des leeven-
„ digen Gods hoonen zouden? Geenen mensche ontvalle
„ het harte om hunnen wille. Is niet de kryg des Hee-
„ ren? Of zou de Overwinninge Israëls ooit faalen kun-
„ nen? Men noeme vry de *Hoop*, met ARISTOTELES, de
„ droom der waakenden; de Hoop, die, in den heetsten
„ strijd voor 't dierbaar pand de Euangelieleere, den
„ Godsdienstvriend doet het hoofd manmoedig, zelfs in
„ spyt van al de list, geweld, spot en smaad, om hooge
„ heffen, kan, 't gaa dan hoe het gaa, in eeuwigheid
„ hem niet bedriegen. Zelfs daar, daar 't voor een tyd
„ eens schynen mogt, dat hy verwonnen waar, ontgaan
„ hem tog aan 't eind de zegepalmen niet, en geld de
„ spreuk: *victa vincit veritas. De waarheid, hoe in schyn
„ ook overwonnen, zegepraalt.* Welaan, het droef gelaad
„ ontfronst! het rimplig voorhoofd glad gestreeken, en
„ met een gullen lach van edelen moed den Vyand on-
„ der 't oog gezien, en onze hoop in God gestevigd!
„ welaan de redenen van hoope opgezomd!"

De éénige Verhandeling, thans medegedeeld, is het bekroonde stuk van den Eerw. JACOBUS ENGELSMA MEBIUS, *Predikant* te *Ryperkerk* en *Hardegaryp*, over de vraagen. *Moet de weg tot waare Gelukzaligheid, in deezen staat van algemeen bederf, voor alle menschen, wat het weezenlyke betreft, een en dezelfde zyn, en door eene Godlyke Openbaaring bekend worden?*

Zyn Eerw. stelt het Geschilstuk, waarover zyn Betoog loopt, in deezer voege voor, dat het gevoelen, 't welk een stellig antwoord op deeze vraag geeft, meestal by de Protestanten aangenomen is en beweerd wordt; terwyl de nieuwe bestryders der voornaamste Leerstukken van den Christlyken Godsdienst beweeren, dat de verschillende wyzen, waarop de menschen en volken God zoeken te dienen, genoegzaam moeten gehouden worden tot verkryging der Gelukzaligheid. Of gelyk hy het breedspraakiger voordraagt. „ Alle Godsdienstige begrippen, die
„ ooit by de onderscheidene menschen en volken plaats
„ vonden, het zy dezelve met de gezonde reden en de
„ Godlyke Openbaaringen overeenstemmen, het zy ze
„ veele ongerymdheden, met het gezond verstand strydig

„ en

„ en door de Godlyke Openbaaringen ten eenemaal af-
„ gekeurd, mede aangenomen hebben, zyn, naar hunne
„ gedagten, zoo veele wegen, welke de menschen uit
„ onderscheide oorden der wereld tot de waare gelukza-
„ ligheid geleid hebben, terwyl in alle deezen toch al-
„ toos iets waarachtigs gevonden wierd, dat, van het on-
„ gerymde afgezonderd, de gemoedsruste der stervelingen
„ bevorderde, en tot volmaaking van hunnen staat mede-
„ werkte; nogthans keuren zy dezelve alle niet even goed,
„ maar gelyk de eene weg korter, gemaklyker en te be-
„ treeden aangenaamer kan zyn, dan de andere, ofschoon
„ zy ons na dezelfde plaats geleiden, achten zy ook,
„ dat die Godsdienstige begrippen, waarin men Leerin-
„ gen, strijdig met het gezonde verstand, toegelaaten heeft,
„ minder geschikt zyn, om ons even voorspoedig tot de
„ waare gelukzaligheid te leiden, als anderen, waarin
„ men deeze ongerymdheden, als zo veele hindernissen,
„ beter vermyd heeft, en welke ons dus meer regelregt,
„ langs een korter en aangenaamer weg, het gewenschte
„ einde doen bereiken. En onder deeze laatsten heeft
„ dan de Christlyke Godsdienst, als hy naar het plan
„ van God in de natuur, zo als deeze nieuwe Leeraars
„ zich dit voorstellen, als een onfeilbaaren toetssteen be-
„ proefd, en door deezen weg van de valsche nevensbe-
„ grippen, welke het bygeloof, en de zugt naar verbor-
„ genheden, en het willekeurige in den Godsdienst, daar
„ aan toegevoegd hebben, gezuiverd is, den voorrang
„ zelfs boven de Godsdienstige begrippen der verstandig-
„ ste Naturalisten, die, offchoon zy dezelfde Leeringen
„ aanneemen, welke, naar het oordeel van deeze nieuwe
„ Hervormers, alleen het weezenlyke der Christlyke Open-
„ baaringe uitmaaken, nogthans de menschen, over 't al-
„ gemeen, zo gemaklyk niet tot het betreeden van den
„ weg der waare gelukzaligheid konnen leiden, zo lang
„ zy het Godlyk Gezag der Openbaaringe verwerpen, als
„ wanneer 't zelve door ons word aangenomen, overmids
„ veele menschen, die niet in staat zyn zelve te denken,
„ zich beter door zulk een gezag laaten leiden, dan wan-
„ neer de weg tot geluk hun enkel op eene wysgeerige
„ wyze verklaard en betoogd wordt."

De Eerw. MEBIUS geeft vervolgens op, de onderschei-
de wyzen, die de oude en nieuwe Godgeleerden volgen,
om hun gevoelen te betoogen, 't welk hem den weg af-

baakent, welken hy oordeelt te moeten inslaan, om dat der laatstgemelden te bestryden. STEINBARTS gedagten wederlegd hebbende is zyn besluit, „ dat het veel veiliger is het spoor der ouden te betreeden, en de Godlyke Schriften eerst raad te pleegen, en uit dezelve omtrent duistere en betwiste stukken te verneemen, wat zy ons omtrent dezelve berichten, en zo dra wy, onder opzien tot God en een naarstig gebruik van alle gepaste uitlegkundige middelen, verstaan, dat iets in dezelve niet duister en slegts op deeze of geene twyfelagtige plaats, waar klaar en duidelyk geleerd is, en haare doorgaande Leer uitmaakt, hetzelve als volstrekt zeker aan te neemen: dan eerst by zig zelve door veele fyne redeneeringen, voorstellingen en plannen op te maaken, en dezelve haar, strydig met haare doorgaande Leer, met alle geweld op te dringen."

Naa dit alles treedt hy ter groote zaake; en wyst aan, hoe in de Schriften, zo des Ouden als des Nieuwen Verbonds, die *onverschilligheid* omtrent de wyze van Godsdienstoefening ten sterkften wedersprooken wordt. —— Wyders, dat de Leer der Openbaaringe 'er zo verre van af is, om allerleie Godsdienstige begrippen en handelingen als een genoegzaamen weg ter Gelukzaligheid aan te merken, dat zy zelfs de zuiverste begrippen van den Natuurlyken Godsdienst, in deezen staat van algemeen bederf, ongenoegzaam tot dat einde keurt: ten bewyze daarvan aanvoerende de Leer van 's menschen Verdorvenheid en der Verlossinge door CHRISTUS: als mede, dat de Heilige Schriften, om des Schrijvers eigene woorden te bezigen, „ niet duister in ons eischen, ter bevordering onzer Gelukzaligheid eene geloovige erkentenis van veele leerstellige waarheden en verborgenheden, die zonder eene byzondere openbaaring niet kunnen gekend worden, en zonder welker kennis en erkentenis echter wy nimmer onzen Jesus als de eenige oorzaak der Zaligheid kennen en erkennen kunnen, als van de verborgenheid der Drieëenheid, en het Godlyk Bestaan des Verlossers, zyn Godlyk Zoonschap, zyne openbaaring in het vleesch, zyne borgtochtlyke Gehoorzaamheid, ter voldoening aan den Godlyken wil, tot heil der zondaaren, door lyden en doen, zyne daarop volgende verhoging, de Godheid des Heiligen Geests, deszelfs uitgaan en zending van den Vader en den Zoon, zyne genadewerking tot toe-

„ passing van de gansche vrugt van Jesus verdiensten, aan „ den uitverkooren Zondaar, en meer diergelyke hier mede „ verknogt."

Hieraan hegt de Eerw. MEBIUS eene wederlegging van verscheide Tegenwerpingen, zo van STEINBART als van anderen. Over de Schryfwyze, in deeze Verhandeling gehouden, zouden wy soortgelyke aanmerkingen te maaken hebben, als wy voorheen bybragten, in het beoordeelen der Prysverhandeling, waarop hem den Zilveren eerprys door het zelfde Genootschap werd toegeweezen; men kan dezelve te onder aangeweezene plaatze vinden (*).

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef. IV D. I Stuk. bl.* 357.

Het leeven van den Weleerwaarden en zeer Geleerden Heer JONATHAN EDWARDS. *In deszelfs leeven President van het Collegie van* New-Jersey. *Met uittrekzels uit zijne bijzondere Schriften en Dagboek. Na den tweeden druk uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Te Utrecht by W.* v. Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk* 222 *bladz. in gr. octavo.*

Met de uitgave van dit Stukje heeft men, zo als de Voorrede meld, „ niet eeniglijk bedoeld, dit bericht gemeen te maaken, om de waereld te zeggen, „ welk een uitneemend groot, wijs, heilig en nuttig „ mensch de President *Edwards* was; maar wel voornaamlijk, om haar te onderrichten, op welk eene wijze, en „ door welke middelen hij tot zulk eene ongemeene maate „ van kennis en heiligheid gekoomen is, en hoe hij, door „ het wel aanleggen van dezelven, zoo veel goed deedt „ aan het menschdom, op dat ook anderen daardoor „ moogen geleerd en opgewekt worden, om heen te gaan „ en ook alzoo te doen." —— Dit op het oog hebbende, geeft men slechts een beknopt verslag van zyne geboorte, opvoeding, aenvang en voortzetting zyner oefeningen, tot op zyne bevestiging in den heiligen dienst te *Northampton* in America; en deelt daerop voorts mede enige uittrekzels uit zyne byzondere Schriften; behelzende zyne vooral Godsdienstige voorneemens, en grootlyks daertoe behoorende bedenkingen uit zyn Dagboek, met nevensgaende aenmerkingen over dezelven; en een bericht van zyne bekeering, bevindingen, en Godsdienstoefeningen, door hem

 zel-

zelven gegeeven. —— Hier aen volgt wyders ene ontvouwing van zyne levens- denk- en handelwyze, zo in zyne Amptsbediening als in burgerlyke en huishoudelyke omſtandigheden; met een verhael van ontſtane onlusten te *Northampton*, inzonderheid ter zake van zyn gevoelen, nopens het vereischte in den Avondmaelganger; het welk te wege bragt, dat hy aldaer van zynen dienst ontſlagen wierd. Op dit ontſlag, waervan hy, de voor hem en zyn Huisgezin belemmerende, gevolgen met lydzaemheid droeg, nam hy, gelyk het verhael verder meld, na verloop van enigen tyd, de hem opgedragen zending na de Indianen te *Stockbridge* aen; en etlyke jaren lang liet hy zich overhalen, om het Preſidentſchap van *New-Jerſey College*, onder zekere bepalingen, op zich te nemen; welken post hy echter nacuwlyks een maend bekleedde; overmits ene lichaemlyke ongeſteldheid hem dra ten grave ſleepte. Hy gaf, in ene ſtille gelatenheid, den geest, op den 22ſten Maert 1758, in het 55ſte jaer zyns levens. —— By dit bericht heeft men, eindelyk, ook nog gevoegd, een verſlag van 's Mans overgebleven Handſchriften, en van de Boeken, door hem in 't licht gebragt; mitsgaders van die, welken na zynen dood, met toeſtemming zyns Zoons, door openbaren druk gemeen gemaekt zyn.

De Eerwaerde *Edwards* word hier, zo in zyn Levensloop in 't algemeen, als byzonder in 't behartigen zyner Studie, en 't waernemen van zyn Ampt, met lof vermeld; welke hem, naer uitwyzen van alles regtmatig toekomt; daer hy zich alleszins voordoet, als iemand, die zich bevlytigde, om de waerheid na te ſpooren, dezelve indrukbaer anderen in te boezemen, zyn Godsdienſtig gedrag naer zyne kundigheden te regelen, en aen zyn geweten getrouw te blyven. Zulks heeft hem ene vry algemene hoogachting doen verwerven, zelfs by zodanigen, die zyne grondbeginzels niet kunnen goedkeuren, en zich met zyne denkwyze, zo in 't beſpiegelende als betrachtende, in vele opzichten, niet kunnen verenigen; maer bekwaemheid en deugd weten te waerdeeren, ook in die genen, welken ene Godsdienſtige leiding, van de hunne zeer verſchillend, gewoon zyn te volgen.

Troost-

Troostgronden, by de Grafsteden van onze Geliefden, door Mr. F. T. WETTENGEL, *Vorstlyken Hofprediker te Greiz, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht, by* F. Wanner, 1791. *In gr. 8vo.*

De Hofprediker WETTENGEL mag, in zyn *Aanspraak aan Bedroefden*, die deeze *Troostgronden* voorgaat, met vollen regt zeggen: —— ,, Ontvlugt my niet, gy weenenden! Want ook ik weene —— Ik koom van het sterfbed, van het pynlyke sterfbed myner, in den bloei van haar leeven verslenste, dierbaare Wederhelft. Ach! laat my met u weenen. Verzamelt eenige myner traanen en klagten in uwen medelydenden schoot. Aan deelneemenden in onze droefheid te mogen klaagen, is voor ons eene zekere troost."

Met zyne, hem door den dood ontrukte, JULIA, wier Egtverbintenisse hem eerst geweldaadig belet, doch aan welke hy na eene tienmaandige verwydering verbonden was, hadt hy ,, acht en twintig weeken," gelyk hy schryft, ,, de vergenoegendste verbinding gesmaakt; achtien weeken van deeze haare herstelling en volmaakte gezondheid met eenen daadlyken yver te wenschen, doch onverwagts deezen wensch verydeld te zien; tien weeken lang haar op het ziekbedde, onder het gevoel der hevigste smerten, plotslings, in het zestiende jaar van haaren ouderdom, te zien verbleeken —— hier, aan haar sterfbedde haare trouwe in traanen zwemmende, en daar, in het verschiet, myne eigen bedaagde zieke Moeder, die ook reeds afscheid in dit leeven van my genomen had, te beschouwen —— en nog by dit alles het oog te rug te slaan naar den droeven oorsprong van al dit lyden —— —— ô, myn Leezer! dat is smert! ja, meer dan doodlyke smert! ——"

Zodanig, zo drukkend, was de toestand waarin zich zyn Eerw. bevondt, toen hy voor zichzelven *Troostgronden* zogt, en die vindende, ze aan andere Drukgenooten mededeelde. Naa dit algemeene in de voorbereidende Aanspraak vermeld te hebben, sluit hy deeze met de betuiging. ,, Doch laaten wy nog meer tot de Troostbronnen naderen, die zich in den Godsdienst van JESUS openen: want deeze zyn en blyven altoos voor een bekommerd menschenhart de zoetste, de zuiverste, de verkwikkendste, de onuitputbaarste. Laaten wy onze gerustftelling

ling en tevredenheid niet bloot op den zwakken en vermolmden rietſtaf der zelfgelaatenheid van ons vernuft vestigen; maar op de vastere onbeweegbaarſte ſteunpylaar, op den hardſten rotsſteen van het Christendom gronden."

Acht in getal geeft hy ze op. I. GOD, *die ons onze Geliefden gaf, ontnam ons dezelve weder.* II. *Hun Graf is een bron van zegeningen voor ons, en voor anderen.* III. *Wy hebben hen niet verlooren.* IV. *Zy zyn alle Lyden ontweeken.* V. *Zy leeven.* VI. *Verre meer dan wy, kunnen zy thans* GOD *verheerlyken.* VII. *Hun Lichaam ſluimert de vrolykſte Opſtanding te gemoete.* VIII. *Welhaast zien wy elkanderen weder.*

Ten ſtaal van des Hofpredikers ſchryftrant, die ons doorgaande te wydluftig, en niet zelden te bloemryk, voorkomt, diene het ſlot van den vyfden Troostgrond. „ O „ ziet, gy, weenende Oogen! ziet weg van het ſterfbed, „ den zerk en het graf van onze Beminden, ziet, daar „ om hoog naar den hemel! Slechts hun huldzel ligt „ hier. Zy zelve zyn dat niet, wat ons oog hier ziet. „ Daar, daar zyn ze by God! Zy leeven, zy denken, „ zy werken, zy zyn vrolyk en zalig: zoo vrolyk, zoo „ zalig als zy by ons nimmer waren, en nooit konden „ worden, ô welk een leeven! ontbonden van de knellende banden, van het traage en ſterflyke lichaam, „ doordrongen met de leevendigſte gevoelens van de dankbaarſte blydſchap, voor genoote weldaaden der aarde, „ overſtroomd door het aangenaamſte vermaak van nieuwe „ en grootere gelukzaligheden, bevryd van krankheid en „ zonde, vervuld met het naarſtigst, onvermoeidst en „ heiligst rykhalzen, vertrouwd met de inwoonderen des „ hemels, God van aangezigt tot aangezigt te aanſchouwen, van kennisſe tot kennisſe, van deugd tot deugd, „ van kracht tot kracht, van volmaaktheid tot volmaaktheid ongeſtoord voort te gaan; het te gevoelen dat „ men gelukzalig is, en op den duur gelukzaliger wordt, „ en nimmer, nimmer, ophouden kan, het te zyn. —— „ Voor den *Throon des Onſterflyken* en *Allerzaligſten* te „ leeven, ô welk een leeven is dat! En dat is het leeven „ der geenen, welker dood wy beweenen. —— Hoe wel „ is het hun thans! Zoo onuitſpreekelyk wel! Hoe verrukt zyn zy, dat zy geen ſterflyken, geen zondaaren „ meer zyn, dat zy dien aanſchouwen, aan wien zy geloofden, dien zy beminden! Terwyl wy hunnen dood „ beklaagen, juichen zy over hun leeven, zy wenſchen, „ zoo

„ zoo zy anders tot wenfchen niet te volmaakt zyn, dat
„ wy ons daar over mogen verheugen. Daar hun verbleekt
„ lichaam hier verrot, zwaait hun verloste geest voord,
„ van onfterflykheid tot onfterflykheid, van zegepraal tot
„ zegepraal, van zaligheid tot zaligheid, waar voor de
„ taal der fterflyken geen naamen heeft. —— Hun geluk
„ en hun leeven, zyn deeze niet onze wensch? En is
„ deeze niet op de volmaaktfte wyze vervuld? Deeze
„ gantfche aarde met alle haare vermaaken, en fchatten,
„ eer en heerlykheid, waar heeft die zulk een leeven,
„ gelyk dat geene is waarin zy juichen? Waar heeft ons
„ tegenwoordig angstvol leeven zulk eene gelukzaligheid?"

Ontwerp ter proeve, hoe men op de beste wijze Kinderen, van jongs af, tot Godsdienst kan opleiden, door C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede en laatfte Stukje. Te Haarlem bij* F. Bohn, 1790. *In octavo*, 136 *bladz.*

Van den aert van dit Ontwerp, dat met nuttigheid werkftellig gemaekt kan worden, hebben wy onlangs verflag gegeven, met meldinge van des Autheurs eerfte onderwys in den Godsdienst (*): dat nu verder in dit tweede Stukje trapswyze voortgezet word; het welk de Heer *Saltzman* volvoert, met ene oordeelkundige oplettendheid, die zyne voorgeflagen maetregelen, door deze nadere ontwikkeling, fteeds nog meer aennemelyk maekt. —— Onze Autheur, die zich alvoorens genoegzaem alleen tot natuurlyke kundigheden bepaeld had, beklimt hier terftond een hooger trap. Het oog vestigende op de Openbaring, toont hy hare uitftekende nuttigheid, en de zalige vruchtgevolgen van derzelver geloovige omhelzing; waeruit dan natuurlyk voortvloeit de verplichting, om de Kinderen tot het Geloof aen de Openbaring op te leiden; welk bezef onzen Autheur noopt, ter ontvouwinge van de middelen, waervan men zich, overeenkomftig met de bekwaemheden der Kinderen, omtrent de twaelf a veertien jaren oud, kan bedienen, op ene wyze, die recht gefchikt is, om een geheel onwrikbaer Geloof te bewerken. —— Tot hiertoe gekomen zynde, ftelt hy, als een derden trap van Godsdienftig onderwys, voor, de manier, op welke de Kinderen, die tot

(*) *Zie boven*, bl. 142.

tot dus ver meer lydende dan zelf werkzaem waren, best tot de daedlyke uitoefening van hun oordeelkundig vermogen te brengen zyn. Hiertoe is, zyns oordeels, de zogenoemde *Socratische* manier van onderwyzen, door gemeenzame uitlokkende gesprekken, ongelyk dienstiger, dan het gewoone *Catechizeren*. Om dit te duidelyker te toonen, geeft hy een wederzydsch voorbeeld aen de hand; en doet tevens, ook met invlechting van een voorbeeld, zien, wat men hieromtrent in agt hebbe te neemen, en wat 'er vereischt worde, om daerin enigermate naer wensch te slagen. —— Dit afgehandeld hebbende bepaelt hy zich eindelyk, het welk hy als den vierden of laetsten trap van zyne bedoelde Godsdienstige onderrichting beschouwt, tot het nagaen der wyze, waerop men Kinderen, tegen dat zy Ledematen der Kerke staen te worden, de byzondere denkbeelden van enig Kerkgenootschap omtrent de verborgenheden van den Godsdienst zal mededeelen. Zyne hoofdbedenking deswegen is, dat men zich, by het onderwys der verborgenheden niet lang moet bezig houden, en de Kinderen in geen wydloopig veld van bespiegelingen brengen; waerdoor men hun de Godgeleerdheid zou leeren, maer geen Godsdienstig onderwys geven. Mitsgaders dat men, by de verschillende denkwyzen der Christenen, ook deze of gene manier van beschouwing niet zo gewigtig moet trachten te maken, als of de omhelzing van ene bepaelde denkwyze de hoofdzaek in den Godsdienst ware. Zodanig ene onderrichting ziet hy als zeer gevaerlyk aen; en 't komt ons niet ondienstig voor, 's Mans byzondere aenmerkingen daerover, ter proeve zyner denk- en schryfwyze; in dezen nog te plaetzen.

„ Zo ras men," dus luid zyn voorstel, „ zo ras men dat denkbeeld koesterd, als of het omhelzen van eene zekere bepaalde denkwijze de hoovdzaak is in den Godsdienst, zo ras word er heimelijk een wantrouwen jegens GOD in de ziel gebooren. Het beslissen van de waarheid of valschheid van eene bijzondere bepaaling is doorgaans de taak van taal- en oordeelkunde. De redenen, waarom men aan de eene, boven de andere, de voorkeur geeft, hebben dikwerv haaren grondslag of in de oudheid van een handschrift, of in de echtheid van eene verschillende leezing, of in de beteekenis van een grieksch woordje. Dus hangt dan de Zaligheid van den mensch van de spitsvindigheid van den uitlegger af. Dwaalt de uitlegger van den Bijbel, en wordt zijne dwaaling goedgekeurd en aangenomen, dan

gaan

gaan millioenen menfchen verlooren. Kan dit denkbeeld met vertrouwen op GOD gepaard gaan? kan ik gelooven dat GOD duizenden van menfchen alleen daarom verdoemen zou, om dat zij een griekscli woordje niet regt verftonden. Die tegenwerping, dat elk mensch de verklaaringen, door zijne onderwijzers gegeven, beproeven kan, betekend niet veel. Wil men het dan van een braav arbeider of handwerker vorderen, dat hij beflisfen zal in dingen, waaromtrend groote geleerden het niet eens kunnen worden?

„ De Christelijke Godsdienst verliest veel van haare geloovwaardigheid, wanneer men dit aanneemt. Wees een lid van welke kerk gij wilt, het getal van hen, die de characterizeerende Leerftellingen van zodanig een kerkgenootfchap omhelzen, is veel kleiner, dan dat van hen, die anders denken. Tegen één van de eerften, kunt ge tien van de laatfte foort tellen. Het grootfte gedeelte der Christenen kan dus geen voordeel trekken van den Christelijken Godsdienst. Laaten zij nog zo getrouw zijn aan dat licht, aan die kennis, die zij bezitten, GOD veroordeelt hen egter, om dat zij in de hoofdzaak dwaalen. En zo is dan de *Christelijke* Godsdienst een dwaallicht, 't welk tien in eene moeras brengt, en nauwlijks éénen het regte pad aanwijst. Is zulk een denkbeeld niet zeer nadelig voor de achtbaarheid van den Godsdienst? ——

„ De algemeene menfchenlievde, zo fterk door JESUS aanbevoolen, word langs dien weg insgelijks uitgedoovt. Is het omhelzen van eene bijzondere bepaalde denkwijze de hoofdzaak in den Godsdienst, dan moet ik alle de geene, welke dit denkbeeld niet omhelzen, als ongelukkige doemelingen befchouwen. Hieruit volgt, wel is waar, niet volftrekt, dat ik hen moet haaten. Maar de begeerte, om hunnen onftervlijken Geest te redden, kan mij zeer ligt verkeerde middelen, die regtftreeks ftrijdig zijn met den geest des Euangeliums, doen bij de hand neemen; en bedriegerijen van gewaande vroomelingen kunnen in mijne oogen den fchijn van Deugd en Braavheid hebben. —— Wanneer iemand leeringen verfpreid, die regtftreeks aanloopen tegen mijne denkbeelden, dan moet ik hem als een weerfpanneling in GODS rijk, als een verleider, befchouwen en behandelen. Dit denkbeeld, dat de omhelzing van vastgeftelde bepaalingen, omtrend Godsdienftige waarheden en verborgenheden, de hoofdzaak in den Godsdienst is, is, naast de fchraapzucht der priesteren,

ren, de voornaamfte oorzaak van die vreezelijke, en JESUS Euangelie veronteerende vervolgingen geweest, welke Christenen tegen Christenen hebben in het werk gefteld.

„ Eindelijk dit gevoelen kan den eenen *zorgeloos*, den anderen *wanhoopend*, maaken.

„ *Zorgeloos.* —— Ben ik bij mij zelv overreed, dat ik de leer der kerk getrouw omhelze, dat ik dus de voornaamfte voorwaarde, waarop de zaligheid mij beloovt word, volbragt heb, wat behoeve ik dan verder te ftreeven na volmaaktheid; wat behoeve ik zo veele pogingen in 't werk te ftellen, ter volbrenginge van goede werken? Indien ik flechts grove zonden vermijde, dan zal GOD mij al het overigen als zwakheden wel vergeeven. Dit vloeit uit dat denkbeeld natuurlijk voort. En eene droeve ondervinding heevt het maar al te dikwerv geleerd, dat de Christenen deze gevolgen weeten te vinden. Hoe groot is het getal van hun, die geene gefchiktheid voor den Hemel kunnen vertoonen, dan de getrouwe omhelzing van de Belijdenis der kerk —— en die hierop ftout zijn!

„ En ook *vanhoopend.* —— Elk vorfchend en onderzoeklievend Christen weet, hoe veele bedenkingen men tegen de leer van zijne kerk opperd. Die moet waarlijk ver gevorderd zijn, die alle deze tegenbedenkingen terftond zo beantwoorden kan, dat hij alles met volle overtuiging kan omhelzen. En heeft dit geen plaats, blijvt dat denkbeeld nog geduurig in den geest, *'t is mogelijk, dat ik een verkeerd denkbeeld van de verborgenheden vorme*; dan is ook terftond dat vreezelijke denkbeeld in de ziel: *'t is mogelijk, dat ik verdoemd worde.* Ik heb, wel is waar, naar mijn beste weeten gehandelt; ik heb GOD gebeden om verlichting; ik heb dien weg trouw bewandeld, die mij aangewezen wierd; mijne gebreken erken ik ootmoedig, en ik geloove, dat ik, zonder de tusfchenkomst van JEZUS, geene beloning kan verwagten. —— Maar, wanneer het rechte denkbeeld over deze of geene verborgenheden de eenige voorwaarde is, waarop ik de zaligheid kan verkrijgen, en ik dwaal daarin, dan ben ik eeuwig verlooren, en vind eens mijn plaats, waar de gierigaard, de wellustige, de dronkaard den loon van zijne daaden zal ontvangen.

„ Wanneer dus dat denkbeeld, als of het omhelzen van eenige bepaalde denkwijze en verklaaring omtrend deze of geene leerftelling, door de eene of andere gezinte aangenomen, de hoovdzaak in den Godsdienst zou zijn, wan-

trou-

trouwen omtrend GOD hervoortbrengt, de Goddelijke achtbaarheid van JESUS Euangelie vermindert, de menschenlievde verdoovd, en den mensch of zorgeloos of wanhoopend maakt; —— dan moet ik dit denkbeeld tegengaan, het zelve ten sterksten afraaden, en alle mijne medearbeiders in het Euangeliewerk van harte bidden en smeeken, dat *zij den Kinderen* het geloov aan zodanige bepaalingen *nooit* uit dat oogpunt laaten beschouwen, als of daarvan hunne zaligheid afhing.

„ Veelliever wil ik dien welmeenenden raad nog mededeelen, dat men kinderen die schrivtuurplaatsen aanwijze, waarop de characterizeerende leerstellingen gegrond, waaruit zij ontleend zijn, en waarmede zij beweezen worden; en deeze hen ophelderen. Maar tevens hen altoos inprente, dat al is het, dat zij dit alles gelooven, dit hen echter niets zal baaten, ten zij dan dat zij, naar die verlichting, waarmede GOD hen begunstigd heeft, zig gedraagen."

Eenige voornaame Heel- en Vroedkundige gevallen, door G. J. VAN WY, *Lid van Geleerde Genootschappen, Lector in de Ontleed- Heel- en Vroedkunde, Stads Operateur, Heel- en Vroedmeester, enz. te Arnhem. Te Amsterdam by* A. van der Kroe *en* J. Yntema, 1791. *In gr. 8vo. 42 bladz.*

Dit Stukje behelst zes byzondere waarneemingen of gevallen, de eerste, *de geneezing van eene aderspattige slagaderbreuk*, de tweede en derde, *een coalitus* van het *intestinum rectum*, de vierde, *wegens het nut van den geklaauwden hefboom, ter verplaatzing van een zydlings geklemd hoofd eens kinds, in de geboorte*: de vyfde, *wegens het nut van den geklaauwden hefboom en de tang van* JOHNSON, *ter verlossing van een zydlings geklemd hoofd, met een opgesloten en beknelden arm, in geval van moejelyke voetgeboorte*: de zesde, *wegens eene voorwaardsche schuinsche ligging der baarmoeder.*

Dat de hier medegedeelde stukken niet wel geschikt zyn om 'er een behoorlyk uittrekzel van te kunnen geeven, zal ieder, der zaake kundig, van zelve begrypen, dat zy echter alle, der leezing en overdenking van hun, die de Heel- of Vroedkunde oeffenen overwaardig zyn, hiervan

zal hun de ondervinding het allerbeste kunnen overtuigen: om evenwel onze Leezers, die, schoon geene lieden van de Kunst zynde, nochtans begerig zyn mogten, om iets van des Schryvers behandeling te willen weeten, eenigermaate te voldoen, zullen wy hun een korte schets van het eerste geval mededeelen.

Na een kort betoog over de kwetzingen der Slagaderen, vooral in het vouwen van den Arm onder of naby de Leverader by het doen van aderlaatingen, inzonderheid indien 'er eenige speeling der Natuur in den loop dier vaten plaats heeft, gegeven te hebben, geeft de Aucteur een eenvoudig verhaal van het geval zelve.

Een jongeling had het ongeluk, van by het verrichten eener Aderlaating, de steek met het lancet door de *vena mediana* heen, in een daar onder toevallig liggende Arterie te doen. Dit wierd terstond, door het stoots- en boogsgewys, hoog helder rood uitvlietend bloed, alderduidelykst kenbaar, een slagaderkwetzing te zyn. De Aucteur, by het voorval tegenswoordig, liet, om bygevoegde redenen, slegts 8 a 10 unzen bloed ontlasten en plaatste een dik compres, waarin een stuk geld verborgen was, wel aansluitend op het wondje, hier over een langwerpigen drukdoek, langs de gansche uitgebreidheid der *Aderlyke Slagader-breuk*, en hier over een gewoon windzel by Aderlaatingen gebruikelyk; dit verband wel verzekerd zynde, wierd een zestien dik en drie vinger breed compres langs den loop der *Arteria Brachialis*, van onder den Oxel, tot by het vouwen des Arms door middel van een lang windzel, zodanig aangelegt, dat de polsslag, by de hand, niet meer dan flaauwlyk gevoeld konde worden. Vervolgens wierd ook de onderärm met een ander windsel bewonden; en eindelyk de vingeren en hand, met het verband, onder den naam van harnashandschoen (*gantelet*) bekend. Achttien dagen daarna, het verband voorzigtig losgemaakt zynde, was de wond reeds gesloten, en geene uitstorting van bloed nog uitzetting van gekwetste Ader of Slagader, maar wel de afdwaalende loop der Armslagader duidelyk voor het gezicht kenbaar. Het overige der behandeling dient in het Werkje zelve nageleezen te worden, alzo ons bestek geen uitgebreider verhaal gedoogt.

In-

Intree-Redenvoering, gedaan te Arnhem, den 31 *Maart* 1788. *door Denzelfden. Te Arnhem by* W. A. van Goor. *In gr. 8vo.* 62 *bladz.*

Deeze, tot hiertoe byna geheel onbekend gebleeve Redenvoering, van den, beide als Heel- en Vroedkundige, zeer beroemden Aucteur, door zyn Ed. gehouden by *het aanvaarden van den post, als Anatomiæ, Chirurgiæ et Artis Obstetriciæ Lector*, in zyne Geboorteftad Arnhem, welke ons ook nu eerst in handen gekomen is, bevonden wy, by het doorleezen, van dien aart te zyn, dat dezelve, naar onze gedachten, niet alleen verdiende meer bekend te worden, maar ook billyke aanspraak maaken kan, om een plaatsje zo niet boven, ten minsten naast veele andere, by plechtige gelegenheden gehoudene, Redenvoeringen te mogen beslaan.

Na dat de Redenaar in een korte fchets aangetoond had, wat eigentlyk *verdienften* zyn, waaruit dezelve spruiten, en wat haar doeleinde is; gaat hy tot zyn bepaald onderwerp zelve over, om zyne Toehoorders wegens de verdienften van eenen Genees- en Heelmeester, of in het algemeen, wegens de nuttigheid, noodzaakelykheid, voortreffelykheid en luister der Genees- en Heelkunst bezig te houden. Alle deeze ftukken worden vervolgens behoorlyk afgehandeld, en de tegenwerpingen door zommigen uit onkunde, door anderen uit dwaasheid, door eenigen uit boert, door anderen in waaren ernst tegen zyne ftellingen aangevoerd, naar verdienften gegispt en wederlegd. Inzonderheid betoogt de Aucteur den grooten invloed, welke de Geneeskunde heeft, ook zelf op de ziekten der ziele, door op onze temperamenten, neigingen en hartstogten te kunnen werken, zich daarby met alle recht op de bekende fpreuk van den grooten *Galenus* beroepende: eindelyk vergelykt hy den Genees- en Heelmeester by een kundig en ervaaren Stuurman, welke by het wel beftuuren van zyn Schip, alles wat hem voor- of nadeelig zyn kan, behoorlyk in agt neemt, en daarmede zyn voordeel weet te doen. Dog wy zouden te verre uitweiden, indien wy meer van deeze Redenvoering zeggen wilden.

De Oprichting van den Hoogen Raade in Holland, met het geen verder, omtrent dat Collegie by de Heeren Staaten van Holland en Zeeland beslooten is, tot den Jaare 1767. *Te Utrecht by* Wild en Altheer, 1791. *In gr. 8vo.* 242 *bladz.*

Geen letter Voorberigts geeft ons het oogmerk te kennen der Verzamelaars deezer *Uittrekzelen uit de Resolutien van Holland*, *nopens het Collegie van den Hoogen Raad in Holland*, *zedert deszelfs erectie tot den Jaare* 1767, want dus betytelt hy zyn arbeid, aan 't Hoofd, 't geen beter dan de Tytel, denzelven uitdrukt. Deeze Uittrekzels loopen van Maart 1575 tot Augustus 1767, en kunnen ten handboek dienen, om na te slaan, wat 'er in eenige dier tusschenvallende Jaaren ten aanziene van den Hoogen Raad is gebeurd.

Om 'er iets uit te ontleenen, neemen wy de volgende opgaven van de *Tractementen van de Raaden in den Hoogen Raade* en der *Raaden van 't Hof.*

„ Het Tractement der eerstgemelden was oorspronglyk 700 Gls 's jaars, als blykt by de Resolutie van 24 April 1582 en is naderhand eenige nieuw verkoorene Raaden beloofd 1000 Gls.

„ Den 13 Jan. 1593 die van den Hoogen Raade Augmentatie toegestaan van 200 Gls, voor de Jaaren 1593 en 1594. Tusschen den 26 Oct. en 1 Nov. 1594 de voorschreevene verhooging nog voor drie Jaaren gecontinueerd.

„ Op den 15 Maart 1596 de voorz. gagies van 1200 tot 1400 Gls vermeerderd voor de Jaaren 1596 en 1597.

„ Den 28 Dec. 1599 gecontinueerd tot nader ordre.

„ Tusschen den 8 en 20 Mey 1600 dicteert de Resolutie, dat reguard genomen zynde op de proportie van de Gages van die van den Hoogen Raad, jegens die van 't Hof op den voet der origineele Constitutie derzelver, de Gages van den Hoogen Raad met 100 Gls zyn vermeerderd tot nader order, zulks dat de Gages daardoor gebragt waren op 1500 Gls 's jaars.

„ Den 4 Dec. 1611 zyn de Gagies van de Raaden in den Hoogen Raad verhoogd met 100 Gls, en brengt de Resolutie mede, dat zulks geschied is tot voldoeninge van de gesustineerde proportie, tusschen de Gagies van denzelven Raade en die van 't Hof.

„ Den

„ Den 18 Maart 1626 zyn dezelve Gagies verhoogd tot 1800 Gls, op 't verzoek van de Hollandsche Raaden in den voorz. Raade, omme volgende de ordre tot dien tyd toe geobserveerd, mede in heure Gagie verhoogd te worden, à l'advenant der Raaden van het Hof Provinciaal waren verhoogd (*).

Tractementen der Raaden van 't Hof.

„ Den 18 Oct. 1576, 't Hof verzoekt Augmentatie van Gagies tot 600 Gls 's jaars. De Staaten van *Holland* en *Zeeland* voegen ieder Raad by provisie toe 24 st. daags, in plaats van haare voorgaande Gagie.

„ Den 2 Maart 1579 geresolveerd, dat ieder Raad zal genieten 30 st. daags, zo wanneer de nieuwe Instructie in train zou zyn gebragt.

„ Den 30 July 1579 't zelve geconfirmeerd en toegestaan van St. Jan doen voorleden, met last en op vast vertrouwen, dat 't Hof de nieuwe Ordonantien zal observeeren en doen observeeren.

„ Den 14 Jan. 1587, de Raaden ieder boven de 30 st. daags nog voor twee Jaaren toegevoegd, een extraordinaris van 150 Gls 's jaars.

„ Den 8 Nov. 1590, voor twee Jaaren ieder Raad toegelegd 800 Gls 's jaars.

„ Den 2 Nov. 1592, de voorz. 800 Gls nog voor twee Jaaren gecontinueerd.

„ Den 13 Jan. 1593, de Gagies voorz. vermeerderd, boven de voorgaande gecontinueerde vermeerdering ter somme van 100 Gls 's Jaars, voor de Jaaren 1593 en 1594, zulks dat dezelve Gagies daar door gebragt waren op 900 Gls.

„ In de Vergaderinge van den 2 Sept. tot den 5 Oct. 1596: om gelyke redenen als aan de Raaden van den Hoogen Raade Augmentatie van 1200 tot 1400 Gls toegestaan was, de Gagies van de Raaden in den Hove vermeerderd elk met 100 Gls voor de Jaaren 1596 en 1597 zulks

(*) In den Jaare 1662, wanneer men deeze Retroacta inleverde, was hun Tractement dus 1800 Gls, en werd het met 750 Gls vermeerderd, zo dat zy nog 's Jaarlyks 2550 Gls trekken. Zoo merkt de Verzamelaar in een Aantekening op, dat de *Zeeuwsche* Raaden in den Hoogen Raad hunne Tractementen in *Zeeland* trekken, en daarom ook de Lasten aldaar betaalen; maar dat een President van den Hoogen Raad, schoon een *Zeeuwsch* Onderdaan, door *Holland* betaald wordt.

zulks dezelve Gagies daar door waren geklommen tot 1000 Gls, en de Prefident met 200 Gls, utſ.

„ Van den 22 Nov. tot den 18 Dec. 1599 de Augmentatien van de Gagies, die van den Hoogen en Provinciaalen Raade toegevoegd, continueert tot nader order, en geordoneerd de Gagies van de Raaden in 't Hof voortaan te betaalen tot 1200 Gls 's jaars.

„ Den 9 Sept. 1621, de Gagies van de Raaden van den Hove gebragt op 1300 Gls 's jaars.

„ Den 17 Dec. 1625 het Tractement van de Raaden, weezende 1300 Gls, geaugmenteerd met 200 Gls, ingaande met den Jaare 1626.

„ In de Miſsive van 't Hof van 20 Maart 1741 geinſereerd in de Notulen van den 23 dito; op bl. 256 wordt gezegd, dat Haar Ed. Groot Mog. altoos de goedheid hebben, de *Raaden en Ministers van den Hove*, of derzelver Familien, te laaten volgen het geheele Jaar Tractement waarin zy komen te overlyden, in plaats van eenen zekeren bepaalden tyd van gratie, *zo dat iemand ſtervende in het begin van het Jaar, het Tractement van 't geheele Jaar geniet; en komende te overlyden in 't laatſte van 't Jaar, niet meer profiteert als het Tractement van die drie laatſte maanden waarin hy getreeden is.*"

Historisch Schouwtooneel van 's Werelds Lotgevallen, of kort aaneengeſchakeld Berigt der voornaamſte Gebeurtenisſen van deezen Tyd; verrykt met Leevensſchetzen van vermaarde Perſoonen, en Beſchryvingen van zodanige Landen, Steden en Plaatzen, als by uitſteekenheid aanmerking verdienen. Vervolg van het 1ſte Stuk, en 2de Stuk. Met Plaaten en Kaarten, 1791. *Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo.*

Van den aanleg en aart deezes Geſchiedkundigen Werks, zo geſchikt, om tot eene Verzamelplaats te dienen van de groote en gewigtige Gebeurtenisſen, welke het, in 't ryke Tydvak 't geen wy beleeven, oplevert, hebben wy, by de uitgaave des Eerſten Stuks (*) 't geen wy hier agtervolgd en voltooid vinden, geſprooken, en 't zelve met eene

(*) Zie *Algemeene Vaderl. Letteroefeningen.* Voor 't Jaar 1791. I Stuk. bl. 447.

eene dubbelverdiende goedkeuring den Weetgraagen aangepreezen.

Omtrent dit vervolg hebben wy niets te zeggen, dan dat het op den eigensten voet voortgaat, om de Gebeurtenissen der drie eerste Maanden van den Jaare 1791 in *Europa* op te leveren. *Azia* en *Africa*, in dit Tydsbestek niets merkwaardigs schenkende, loopt het Stuk af met Berichten uit het bloeiend *Noord-America.* —— De eenige Bylaage, welke wy hier aantreffen, is de *Verklaaring van den Keizer en Koning*, *gedagtekend* 19 *Maart* 1791, *betrekkelyk de overeenkomst van 's Haage* 10 *Dec.* 1790, *en de daar op volgende bekragtiging van Zyne Majesteit.* —— Eene Leevensschets van den grooten Menschenvriend JOHANN HOWARD sluit dit Stuk.

Het Tweede geeft de Geschiedkundige Berigten der volgende drie Maanden, April, Mey en Juny, in derzelver orde en zamenhang, met de daartoe behoorende Bylaagen: en wordt het geëindigd met twee Leevensschetzen. De eerste van CAGLIOSTRO, getrokken uit het tegen hem uitgewezen Pleitgeding te *Rome*; de tweede van den zeer geleerden JOHANN DAVID MICHAËLIS. De groote Staatsomwenteling in het *Poolsche* Ryk, in het Historisch Schouwtooneel zeer naauwkeurig beschreeven, gaat vergezeld van eene Afbeelding des Gedenkpennings, door den Medailleur J. G. HOLZHEY te *Amsterdam*, deswegen vervaardigd, en een keurig Portrait van CAGLIOSTRO, wiens Leevensschets de lotgevallen vermeldt van dien bedriegenden Dweeper, die, naa meest alle Landen van *Europa* doorgereisd, en de vreemdste zo wel als aanstootlykste rollen gespeeld te hebben, thans op het Kasteel *St. Angelo* gevangen zit.

Wy neemen, verkort, daaruit over, 't geen behoort tot zyn Egyptisch stelzel van Vrymetzelaary, naar zyn voorgeeven, van alle godloosheid, tovery en bygeloof, gezuiverd. Eene Vrymetzelaary, door hem in zo veele Landen der Wereld verspreid, welke zyn Naam op eene zo zeldzaame wyze berugt maakte, dan waarby hy alleen ten oogmerk hadt, om langs dien weg een ryke bron van inkomsten voor zichzelven te openen.

„ CAGLIOSTRO beloofde zyne Aanhangers, om hen, door middel eener *Natuurkundige* en *Zedenlyke wedergeboorte*, *tot volmaaktheid* te voeren, hun de *eerste Stof* of den *Steen der Wyzen*, beneffens de *Accacia* te ontdekken, welke in de menschen de kragten der sterkste jeugd verzekerde en hen onsterflyk maakte, en eindelyk, om hen

een *vyfhoek* te verschaffen, waar door de Mensch zyn eerste Onschuld, welke hy door de Zonde verlooren hadt, weder erlangde. —— Hy gaf voor, dat de *Egyptische* Vrymetzelaary van HENOCH en ELIAS afkomstig was, zich sedert in verscheide oorden der Waereld verspreid, doch door het verloop der tyden, veel van derzelver zuiverheid, en haaren eersten luister, verlooren hadt, dien echter de groote COFTON de voorgewende naam van den Hooge-Priester in *Egypten*, haar eindelyk hadt te rug gegeeven. — CAGLIOSTRO maakte geene zwaarigheid, om door dien COFTON zichzelven te verstaan, en hem met den eeuwigen GOD gelyk te stellen; terwyl men hem met een plegtige aanbidding verwaardigde, en hem de magt toeschreef, van Engelen te kunnen gebieden.

„ Van dit *Egyptisch* Genootschap werd geenerleie Godsdienstige Gezindheid uitgeslooten, wanneer zy slechts het bestaan van GOD en de onsterflykheid der Ziele erkenden, en Leden van de gewoone Orden der Vrymetzelaaren waren; terwyl de Mannen, den trap van Meester bereikt hebbende, den naam van eenen der oude Propheeten, en de Vrouwen dien van eene der *Sybillen* aannamen, en beiden eenen eed van strikte geheimhouding aflegden; waarby zy zich tevens, onder anderen, tot eene blinde gehoorzaamheid aan hunne Oversten verbonden."

De verheffing tot de drie onderscheiden clasfen deezes Genootschaps geschiedde op eene zo zonderlinge als snoode wyze, die hier in 't breede beschreeven wordt, en alleen kan overtroffen worden in vreemd- en bedrieglykheid, door de bewerking van de Natuurlyke en Zedelyke wedergeboorte, desgelyks in derzelver kleuren afgemaald.

Met dit Leerstelzel, een deerlyk mengzel van Bygeloof, Dweepery en volstrekt Bedrog, doorreisde hy *Europa*, en vondt ingang by de Vrymetzelaaren. Ten aanziene van ons Land vinden wy het volgende vermeld, 't geen wy in 't geheel plaatzen, om dat het onzes inziens een nader onderzoek verdient. „ Naa dat CAGLIOSTRO een nieuw *Egyptisch* stelzel, naar het Handschrift van GEORGE COFTON gevormd had, verliet hy *London*, en reisde na den *Haag*, waar hem de Vrymetzelaars in hunne Vergaderplaats van de *gestrenge Order* bragten, en hem onder het zogenoemde staalen gewelfzel ontvingen; dat is: hy moest door 2 ryen Vrymetzelaars gaan, die hunne degens kruislings boven zyn hoofd hielden. Zy verleenden hem, als Hoogwaardige en Opperhoofd, het Voorzitterschap, en hy

nam

nam hier de verrigtingen waar van eenen *Visitator*, die een onbepaalde magt bezat. Ook hieldt hy hier eene Redenvoering over zyn *Egyptisch* Stelzel, en maakte daardoor op veelen zulk een diepen indruk, dat zy hem verzogten, om aldaar een *Loge* voor Vrouwen op te regten. Dit geschiedde ook, en veelen lieten zich tot Leden aanneemen, terwyl zyne Vrouw den post van Grootmeesteres bekleedde, en hy zich, vervolgends, naa dat hy een *Hollander* voor 4 of 500 Guldens hadt opgeligt, naar *Venetien* begaf, waar hy met verscheide Vrymetzelaars bekend werd."

Met één woord, men kan niet nalaaten, deeze Leevensbyzonderheden leezende, zich te verwonderen, en tevens te bedroeven, over de veelvuldige en verregaande Onkunde en Ligtgeloovigheid in eene Eeuw, voor verlicht bekend. In alle Landen trof hy greetige omhelzers zyner bedriegeryen aan, die hunne dwaasheid veelal duur betaalden.

Hoe zeer steekt by deezen, alzins veragtlyken, CAGLIOSTRO af, de agtenswaardige MICHAËLIS, wiens uitvoerig Leevensberigt gepaard gaat met een naauwkeurige Lyst zyner Werken. Wy zullen 'er alleen uit afschryven, 't weinige, 't geen omtrent zyn Character vermeld wordt. „ Als burger, Echtgenoot, Vader en Vriend, heeft hy, altyd, eene algemeene agting verworven, schoon sommigen, in zyn Character, eene overhelling tot gierigheid hebben gemeend te vinden; met welk recht zulks zy, kunnen wy niet beslissen. In zyne vroege jaaren, leefde hy, bykans alleen op zyne Studeerkamer. In laater dagen woonde hy veele Gezelschappen by. Byzonderlyk was het Paardryden zyne meestgeliefde uitspanning. In de laatste jaaren zynes leevens, bevlytigde hy zich met het in orde brengen zyner handschriften, ten einde die naa zyn dood te doen drukken: en, ondanks de dikwerf herhaalde pynlyke aanvallen van Jicht, was hy onvermoeid bezig met zyne Studie in het 74ste jaar van zyn leeven, wanneer hy, na de Universiteit te *Goettingen*, geduurende den tydkring van 46 jaaren, met veel lofs gediend, en haar tot het toppunt van roem, zo binnen als buiten 's lands, te hebben verheeven, op den tweeëntwintigsten van Oogstmaand deezes Jaars (1791) het tydlyke met het eeuwige verwisselde."

Te hoopen en te wenschen is het, dat de Schryver en Uitgeever deezes *Historischen Schouwtooneels*, in den rui-

men aftrek van dit keurig uitgevoerd Werk, aanmoedigings genoeg zullen vinden om het voort te zetten. Het steekt te zeer boven andere van eenigzins gelyken aart uit, om door vergelyking de meerderheid aan te toonen.

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden, Deenemarken, enz. Doorvlogten met Voorvallen, eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, A. M. F. R. S. *Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapellaan des Hertogs van Marlborouch, Medelid van de Koninglyke Oeconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. VIIIste Deel. Te Amsterdam by* J. Yntema, 1791, 165 *bl. in gr. 8vo.*

Bevreemding moet zeker de Bezitters der Zeven Deeltjes van COXE, *Beschouwing der Maatschappy en Zeden in eenige Noordsche Ryken*, bevangen, als zy een Achtste Deeltje onder de oogen krygen, en de gedagten, van een reeds afgeloopen Werk te hebben, moeten laaten vaaren. De Vertaaler meende ook zyn taak, ten dien aanziene, afgewerkt te hebben, en was die webbe, in de daad, volweeven. De billyke verwondering zyner Leezeren, dat hy, als 't ware, eene nieuwe webbe van dezelfde scheering en inslag opgezet hebbe, en hun verlangen, om de reden van dit bedryf te verneemen, tragt hy te voldoen, op eene wyze, die hem weinig woorden, en hun weinig tyds, zal kosten. Wy zullen, des voldaan, zyn verslag opgeeven.

„ Men weete dan, schryft hy, in zyn Voorberigt, dat de Heer COXE, andermaal, diezelfde *Noordsche Gewesten* bezogt, en met het eigenste opmerkend oog van Staatsman, Menschkenner, en Liefhebber van fraaije Weetenschappen en Konsten, doorreisd heeft: en op die tweede Reis ook *Jutland*, *Noorwegen*, *Lyfland*, *Courland* en *Pruissen* aandeedt. —— Het kon niet missen, of, in het tydsverloop tusschen de Jaaren MDCCLXXVIII en MDCCLXXXIV, was, in de reeds doorgetrokkene Ryken, vry veel veranderings voorgevallen; over niet weinige onderwerpen van aangelegenheid hadt hy geene hem geheel voldoende Berigten, ter eerste gelegenheid, kunnen opzamelen, die hem nu in handen kwamen; en vondt hy ook nu en dan misstellingen te verbeteren. Dit, gevoegd by

by het nieuwe in de Gewesten, nu eerst bezogt, bewoog hem een Derde Deel aan de twee voorgaande zyner Reize toe te voegen. En dit haalde ons over, om 't zelve onzen *Nederlandschen* Leezeren mede te deelen. —— Onze eenigzins vreemde handelwyze met de Reize van den Heer COXE, om ze tot een Wedergade te maaken, van de by den Landzaat greetig ontvangene *Beschouwing der Maatschappy en Zeden*, in *Frankryk*, *Zwitzerland*, *Duitschland* en *Italie*, door den Heer J. MOORE, in de Jaaren MDCCLXXX en MDCCLXXXII uitgegeeven, en waarvan een *Tweede Druk* op de Pers is, hebben wy verdeedigd in ons noodig Voorberigt, voor het Eerste Deeltje van COXE geplaatst, werwaards wy thans den Leezer kunnen en moeten verwyzen; naardemaal wy, in het zamenstellen deezes Vervolgs, dezelfde vryheid gebruikt, en den eigensten voet gehouden, hebben: alleen met dit verschil, dat onze uitlaatingen minder zyn, en voornaamlyk breede Lysten betreffen, waarvan wy de Hoofdzaaken hebben opgegeeven; ook vonden wy geene noodzaake, om de Leevensberigten, in COXE's Derde Deel voorkomende, af te zonderen: deeze waren thans veel minder, korter en meest onmiddelyk verbonden met het Reisverhaal des Schryvers."

Wy mogen 'er byvoegen, in het doorleezen, ontdekt te hebben, dat de Heer COXE dit Derde Deel, in den Jaare MDCCXC uitgeevende, ook, by gelegenheid, laatere voorvallen in de doorreisde Ryken, welke eene byzondere opmerking verdienden, en tot opheldering strekten, heeft gebruikt, als, by voorbeeld, in den *Tienden Brief*, handelende over de uitgestrektheid der Magt des Konings van *Zweeden*, waar de Schryver het gebeurde op den Ryksdags in MDCCLXXXVI, ten opzigte van nieuwe Reglementen en de uitbreiding des Koninglyken Gezags, vermeldt.

Geen twyfel lydt het, of dit Vervolg zal den Leezer welkom weezen: dewyl hy daarin, omtrent niet weinige Stukken, een keuriger berigt ontvangt, dan de Heer COXE in zyne eerste Reize kon opdoen. Ten byzonderen blyke daarvan kan dienen, 't geen hy met zo veel naauwkeurigheids opgeeft, wegens de Inkomsten en Uitgaven des *Zweedschen* Ryks; en de Bank van *Stokholm* in den XI Brief.

Het tegenwoordig Deeltje loopt over *Deenemarken* en *Zweeden*, en behelst een algemeene beschryving van *Noorwegen*: welk Ryk, in het volgende, byzonderder zal beschouwd worden. —— De Leevensbeschryving, uitvoerigst in dit Deeltje voorkomende, en dubbel der leezinge

waardig, is die van den grooten Starrekundigen TYCHO BRAHÉ.

Mis zouden wy niet kunnen tasten, waar wy het Werkje open floegen, om 'er eene fmaakelyke Proeve onzen Leezeren uit op te disfchen; dan de een zou gewis fmaaklyker weezen, dan de andere. Om iets te neemen, 't geen wy denken, dat algemeen zal voldoen, bepaalen wy onze keuze tot het verflag, 't welk COXE geeft van de verandering in het beftuur des *Deenfchen* Ryks te wege gebragt door den Kroonprins, in den vroegen leeftyd van zestien jaaren; eene onderneeming, waarin deeze eene bewonderenswaardige ftandvastigheid, geheimhouding en gemaatigdheid, betoonde. —

Naa een verflag, hoe, zints de Gevangenneeming en Balingfchap van Koningin MATHILDA, de geheele magt des Ryksbeftuurs huisvestte in de Koninginne Moeder, op welke de overleeden Koning van *Pruisfen* een bykans onwederftaanlyken invloed hadt, en hoe men alles derwyze befchikte, dat de Koning, ter Regeeringe onbekwaam, en zonder gezag, alles tekende wat men hem voorlag, vervolgt de Heer COXE. — „ Niets kon deezen ftaat van zaaken veranderen, dan de toelaating van den Prins in den geheimen Raad; en, vermids hy, volgens de *Deenfche* Wetten, geen gezwooren Lid van dien Raad kon weezen, of hy moest Lid der Kerke zyn en het Sacrament ontvangen hebben, en dewyl hy, ten deezen einde, een openbaar onderzoek moest ondergaan, wist de regeerende Party het zo te befteeken, dat men die plegtigheid uitftelde, onder voorwendzel, dat de Prins niet genoegzaam onderlegd was in de Gronden van den Godsdienst. Men liet, met voordagt, gerugten loopen, en ze werden greetig geloofd, door allen wier belang het medebragt, daar aan geloof te flaan, dat de Prins flechts zeer middelmaatige verftandsvermogens bezat. — Schoon het gebruik medebragt, dat de Kroon-Prins van *Deenemarken*, op zyn dertiende jaar, Lid der Kerke wierd, en Zitting in den Geheimenraad name, vertraagde men zulks geftadig, lang naa dat de Prins die jaaren bereikt hadt, in het begrip, dat hy buiten ftaat zou weezen om het openbaar Onderzoek door te ftaan.

„ Doch toen de Prins bykans in zyn zestiende jaar trad, durfden zy het niet waagen, zyn Ledemaatfchap langer te verwylen. Wanneer dit noodlottig uur naderde, nam men alle voorzorge, die voorzigtigheid en list kon inboezemen, om den Prins te winnen, en de

Magt

Magt in die handen te laaten, waarin dezelve zo langen tyd berust hadt. Ten dien einde werd zyn Gouverneur, de Generaal EIKSTED, die niet bemind was by zyn Kweekeling, afgezet, en SPOREN, zyn Leermeester, zyn veronderstelde Gunsteling, tot Secretaris van het Kabinet aangesteld. Men benoemde een nieuwen Geheimen Raad, bykans geheel bestaande uit Lieden, die op den wenk der Koninginne Moeder vloogen, en waarin de Heer GULDBERG (*) het meest te zeggen hadt.

„ Alles scheen voor haar te zullen bukken, wanneer de Kroon-Prins eene Omwenteling in het Ryksbestuur van *Denemarken* te wege bragt, zo zonderling als onverwagt. — Op den vierden van Grasmaand des Jaars MDCCLXXXIV, werd de Kroon-Prins, in de Koninglyke Kapél te *Koppenhagen*, in de tegenwoordigheid des Konings en van het Hof, tot Lid der Kerke aangenomen. Volgens het gebruik der *Luthersche* Kerke, onderging hy vooraf een Geloofsonderzoek van 's Konings Kapelaan. Dit duurde meer dan een uur, en de Prins, gelyk ik gehoord heb van verscheide Persoonen, die 'er zich tegenwoordig bevonden, antwoordde op eene zeer gepaste wyze; door de vaardigheid en duidelykheid zyner antwoorden, genoegzaam toonende, dat de uitgestrooide gerugten van zyne onbekwaamheid, zo kwaadaartig, als ongegrond, waren. Hy sprak met een sterke, klaare en manlyke, stem, met eene deftigheid en voeglykheid, die alle de aanweezenden verbaasde; en, toen hy den Eed deedt, by welken hy zwoer zich aan de vastgestelde Kerk te zullen houden, deedt hy zulks op eene zo treffende wyze, dat het de traanen uit de oogen trok, van veelen der Toehoorderen.

„ By eene volgende gelegenheid, het Sacrament ontvangen hebbende, werd hy in den Geheimen Raad toegelaaten, en lag den veertienden van Grasmaand, den daar by behoorenden Eed af. Omtrent vyf uuren 's namiddags, vergaderden de Prins en de andere Leden van den nieuwen Geheimen Raad, voor de eerste keer, in 's Konings tegenwoordigheid. De Heer STEMAN, Opper-Thesaurier, wilde voort-

(*) Deeze Heer GULDBERG was, gelyk COXE voorheen opgetekent, eertyds Hoogleeraar op de Hooge Schoole van *Soroe*, en Leermeester van Prins FREDERIK; en de Man op wien de Koninginne Moeder vertrouwde; en, als byzondere Secretaris van den Koning, was hy de heimlyke Staatsdienaar.

voortgaan met de gewoone zaaken van den dag te verhandelen; de Kroon-Prins wederhieldt hem, en zich tot den Koning wendende, bedankte hy deezen voor de Opvoeding, hem verleend; 'er byvoegende, dat hy, nu geroepen zynde tot een post, waar van hy verantwoording moest doen, en zyne Majesteit met zynen besten raad dienen. Hier op verklaarde hy zich, met veel ernst, tegen veele misbruiken in de laatste bestuuring der Rykszaaken, byzonder tegen de ongeregelde wyze, waar op men Kabinets-bevelen uitvaardigde, zonder de onderscheide Kamers des Ryksbestuurs te kennen. —— Hy voer voort met de betuiging, dat hy, bewust van zyn eigen gebrek aan ervaarenisse, zyne Majesteit geen raad kon geeven, strekkende tot roem van de Kroon, en voordeel des Volks, of de Geheime Raad moest bestaan uit Persoonen, die zyn vertrouwen en het vertrouwen des Volks bezaten; dat, in het tegenwoordige geval, noch hy, noch het Volk, eenig vertrouwen kon stellen in de thans zittende Leden; waarom hy den Koning verzocht, den tegenwoordigen Geheimen Raad te bedanken, en in plaats te stellen den Graaf BERNSDORF (*), en zodanige andere Personen, als hy de vryheid nam aan te pryzen. —— Hy hoopte en vertrouwde ook, dat zyne Majesteit een bevel zou geeven, dat geen Besluit van kragt zou weezen, dan 't geen door den Koning getekend, en mede door hem, den Kroon-Prins, onderschreven was. —— Deeze woorden, die hy met grooten ernst en bedaardheid sprak, geuit hebbende, lag hy de Benoeming van eenen nieuwen Geheimen Raad voor zyne Majesteit neder, hem verzoekende dezelve te tekenen.

„ Alle de Leden, (uitgenomen de Baron SCHACH RATHLOW, die alleen het oogmerk van den Kroon-Prins wist,) stonden dermaate verbaasd, dat zy geene tegenkanting, hoe genaamd, wisten te doen. Doch, toen de Koning bevreesd scheen, en te aarselen, rees een der Leden op en zeide, „ Myn Heer! Zyne Majesteit kan zodanige Papie-„ ren niet tekenen, zonder zich eerst daar op wel te be-„ raaden," —— en tragtte tevens het Papier uit 's Prinsen hand te neemen. Deeze antwoordde met eenige drift, doch

(*) Deeze Graaf was, door de voorheen regeerende Party, gelyk COXE in 't breede berigt, afgezet, en na *Duitschland* vertrokken; terwyl diens afzetting de handen geheel ruim gaf aan de *Pruisſische* Party, die de Koninginne Moeder bestuurde.

doch teffens zyne deftigheid bewaarende: „ Myn Heer! „ het is uwe zaak niet, zyne Majefteit in die gevallen te „ raaden; maar de myne, die de vermoedlyke Erfgenaam „ ben, en verantwoordlyk voor myn gedrag aan de Na- „ tie!" — Het Papier daarop den Koning weder aanreikende, tekende Zyne Majefteit 't zelve terftond. De Papieren werden door een vertrouwden Boode na de Kanfelary gebragt, en daar aangenomen.

„ De Geheime Raad in deezer voege ontbonden zynde, toen dezelve voor de eerfte reis in 's Konings tegenwoordigheid vergaderde, ging de Kroon-Prins die verandering zelve der Koninginne Moeder bekend maaken, met alle betuigingen van gepaste hoogagting.

„ In het gedrag van den jongen Prins, geduurende de geheele toedragt deezer zaake, befpeurde men eene bedaardheid en geheimhouding, zeer ongewoon in zo vroege jaaren. Te onvrede zynde op de Koninginne Moeder, tradt hy eerst in eene geheime verftandhouding met den Graaf BERNSDORF, toen hy naauwlyks veertien jaaren bereikt hadt; deeze zette hy bykans twee jaaren voort, nu eens door Brieven, dan eens door Booden, en ontving van hem onderrigtingen hoe te handelen. Middelerwyl tradt hy in eene andere verftandhouding met den Heer SCHACH RATHLOW, die het meeste aandeel hadt in de afzetting van den Graaf BERNSDORF; doch nu misnoegd was op de Ryksbeftuurders, en byzondere voorftellen deedt aan den Kroon-Prins, zonder iets te weeten van diens handelingen met den Graaf BERNSDORF. De Kroon-Prins zette deeze dubbele ftaatsftreek voort, onder het beftuur van den gemelden Graave, op wien hy een onbepaald vertrouwen ftelde, zonder dat hy in eenige verdenking viel by zyn Leermeester SPOREN, of by zyn Gouverneur den Generaal EIKSTED, zo afgerigt op Hofftreeken: zelfs wist hy de vermoedens van de Koninginne Moeder in flaap te zusfen; want haare Majefteit onderhieldt hem, omtrent een week vóór die groote gebeurtenis, over het houden van geheime Briefwisfeling buiten haar weeten; waar op hy een ontwykend antwoord gaf, met zulk eene onbedeesdheid en vaardigheid, dat hy haare vermoedens geheel deedt wyken.

„ In deezer voege misleidde een Jongeling, van nog geen zestien jaaren, Mannen in Hofftreeken oud geworden, door zich geheel vriendlyk te gedraagen, jegens de Party van de Koninginne Moeder, en te berusten in de benoeming van een

een nieuwen Geheimen Raad, op het oogenblik dat hy ten oogmerk hadt, de Leden af te zetten.

„ Het dient om onze verwondering over al dit bedryf te vergrooten, als wy bedenken, dat het Ontwerp vertrouwd was aan meer dan tien Perſoonen, en dat geen één hunner het minst liet blyken, dat vermoeden kon baaten.

„ Alle maatregels, die de voorzigtigheid aanraadde, waren, te deezer gewigtige gelegenheid, genomen. De Generaal HUT, hadt de Lyfwagt doen byeenkomen, om den Geheimen Raad, indien de Leden tegenkanting betoonden, te dwingen; en de Gouverneur van de Citadel was gereed, om den Kroon-Prins daar binnen te laaten, indien de zaaken niet naar zyn wensch uitvielen. Gelukkig deedt de moed en bekwaamheid van den jongen Prins, en de Volksbelangneeming in zyne zaak, deeze voorzorgen onnoodig worden.

„ Met zeer veel zagtheids bejegende de Kroon-Prins alle de Perſoonen, door hem uit het Ryksbeſtuur geweerd. Aan den Exminister GULDBERG, gaf hy een jaargeld van 1000 Ponden Sterlings, en ſtelde hem aan tot Gouverneur van *Aarhuus*, eene ſoort van eerlyke Ballingſchap. Hy benoemde STEMAN, tot Gouverneur van *Haderſleben*, hem tevens verzekerende, dat hy overtuigd was van de getrouwheid, met welke hy de post van Opper-Theſaurier hadt waargenomen; 'er byvoegende, dat hy, indien hy hem niet genoegzaam kon beloonen, ryklyk voor zyne Kinderen zou zorgen.

„ De voornaamſte Perſoonen, die als Vertrouwelingen van den Kroon-Prins hier eene hoofdrol ſpeelden, en zints de voornaamſte Hof- en Staats-bedieningen bekleedden, waren de Heer SCHACH RATHLOW, de Graaf BERNSDORF, de Graaf SHIMMELMAN, de Generaal HUT en de Heer BULOW, toen Kamerdienaar, thans Maarſchalk van 's Prinſen Hof.

„ De eenige Vreemdeling, dien men veronderſtelt, dat eenige kennis droeg van den toeleg, was de Heer ELLIOT, die van *Berlyn* te *Koppenhagen* gekomen was, als Afgezant van 't *Britſche* Hof. De Koning van *Groot-Brittanje* was de eerſte Mogendheid, aan wien de Kroon-Prins kennis deedt toekomen van het gelukkig ſlaagen zyner onderneeminge."

Ten ſlot weete de Leezer, dat, volgens het Berigt des Vertaalers, nog één ſtukje, van omtrent gelyke grootte als het tegenwoordige, alles zal behelzen, wat de Heer COXE aan zyne voorgaande Reize hadt toe te voegen.

Ge-

Geschiedkundige Verhandeling over de Heidens, betreffende hunne herkomst, leevenswyze, gesteldheid, zeden en lotgevallen, sedert hunne verschyning in Europa, door H. M. G. GRELMAN, *Leeraar der Wysbegeerte. Volgens den tweeden vermeerderden Druk overgezet. Te Dordrecht by* A. Blussé *en* Zoon, 1791. *In gr. 8vo. met de Bylaagen*, 334 *bladz.*

Het is, voor den liefhebber der Geschiedenissen, tot heden, een raadzel geweest, waarom de yverige naarvorsching der Geleerden nimmer iets bepaalds, noch een geheel, heeft kunnen opmaaken, over de afkomst en den toestand van een *Volk*, dat in Europa zo vreemd, en tevens zo algemeen, zo gehaat en tevens zo verspreid, zo onbeschaafd en tevens zo lang in Europa is, gewoond heeft, als dat volk, het welk men gewoonlyk HEIDENS noemt. In het algemeen, schynt de onkunde hieromtrent in het character deezes *Volks* zelf gelegen te zyn: de vreemde taal en leevenswyze deezer Natie breiden een duisteren nevel rondom den gewoonen Geschiedschryver uit, haare arglistigheid, schelmeryen en wispeltuurige wyze van denken, benamen den naauwkeurigsten en ieverigsten Onderzoeker den moed, om door deezen nevel heen te dringen, en haare voortduurende onbeschaafdheid weigerde den onderzoeklievenden Navorscher, den weg te wyzen tot haaren oirsprong en afkomst.

Eene nadere, en tevens zeer gebrekkige, reden, van onze onweetenheid hieromtrent, leeren wy uit dit zo doorwrochte werk van den Heer GRELMAN kennen: namelyk, het verbaazend aantal van Boeken en Geschriften, waarin de bouwstoffen tot eene beredeneerde Geschiedenis deezer Natie verspreid lagen, en welke te kennen niet alleen, maar ook te kunnen nazien en beoefenen, voor weinige Geleerden, zonder den toegang tot de voortreffelyke Boekery der Hooge Schoole te Göttingen te hebben, mogelyk was.

Wy achten het geheel onnodig, dit Werk, den beminnaaren der edelste Weetenschap, der Wysgeerige Geschiedkunde, aan te beveelen, nadien het zo door verscheide uitgaaven als naauwkeurige vertaalingen in *Duitschland*, *Engeland*, *Frankryk* en de *Nederlanden*, zig genoegzaam heeft aangepreezen, en schoon het noch Roman, noch Toneelstuk, is, den lof van byna ieder een heeft weggedraagen: wy zullen

len ons, ten bewyze van de voortreffelykheid deezés Werks, vergenoegen, met eene korte fchets van deszelfs inhoud den weetgierigen Leezeren mede te deelen; waaruit men ligtelyk zal kunnen opmaaken hoe verbaazend groot de vlyt des Heeren GRELMANS geweest zy, daar hy al het geen in dit Werk voorkomt, uit meer dan tweehonderd andere en weinig bekende Werken, met eene zeer byzondere naauwkeurigheid, heeft opgezameld.

De Heidens wierden, waar zy verfcheenen, naar hun legplaats, gedaante, dieveryen of gewaande afkomst en Vaderland, en wel in de Nederlanden *Heidens*, naar den *Heyden*, (volgens de aanmerking van den kundigen Vertaaler) in Denemarken, Zweeden en in een gedeelte van Duitschland, *Tartaaren*; in Arabien, *Roovers* (charami); in Frankryk, *Boheemers*; in Hongaryen, Engeland en Spanje, *Pharaonen*, *Egyptenaars* (*Gypfies Gitanos*); in Polen, Duitschland, Italien, Turkyen, Perfien, *Zigenner*. (Perf. *fia Hindois*, *zwarte Indiaanen*) genoemd. Zy zyn door de geheele oude Waereld verfpreid, maar inzonderheid in Europa, zo als tegenwoordig noch in den Elfas, Engeland, Rusland, Spanje, Italie, en vooral in Hongaryen, Moldavien en Turkyen. Een taanig Vel, lang zwart Hair, witte Tanden, evenredigheid, rapheid en leenigheid der Leden, en eene beftendige gezondheid, zyn de hoedanigheden hunnes ligchaams. Dikwerf geneeren zy zig met Water en Brood, maar hunne lekkerny is het aas van geftorven Koeiën, Schaapen en Varkens, in de Zon gedroogd of in hunne hutten gerookt: zy eeten zonder mes, vork, bord en tafel: behalven hunnen liefften drank, Brandewyn, beminnen zy de Tabak, zelf zo, dat zy aan hunne houte pypen, wanneer zy van vocht doortrokken zyn, met eene ongelooflyke wellust knabbelen, zo lang 'er een fpaantje van overig blyft. Zonder Hoed, Kousfen, Schoenen of Hemd loopen ze met hunne Kleederen, tot dat dezelve van hun lyf vallen; echter is pronken hunne liefhebbery een rood hunne geliefdfte kleur; men ziet ze dus dikwyls barrevoets, met een gefcheurde Broek, en in een geborduurde Pels, of met goud belegden Rok. Meest altyd zwervende, woonen zy in Tenten, Spelonken, en onderaardfche Hoolen, waar zy rondom het vuur zitten praaten, Spys kooken, Tabak rooken en flaapen; want wasfchen, verftellen, enz. doen zy nooit.

In Spanje zyn de *Heidens* veelal Herbergiers, en daardoor

door veel beschaafder, zo als ook in Hongaryen, waar zy gemakkelyker Wooningen hebben: zeldzaam werken zy, zo lang hen noch eene oude korst Brood overig blyft: hun voornaamste Ambacht is smeeden of Slooten maaken, en hunne Neering den Paardenhandel; waarby zy in bedriegeryen uitmunten. Voorts onderhouden de Vrouwen en Dochters, de Mannen en Vaders dikwerf door Waarzeggen, Wonderkuuren, Muziek, Zingen en de onbeschaamdste Dansfen; van alle welke bezigheden zy een goed gebruik, tot hunne liefste Handwerken, *het bedelen en steelen*, weeten te maaken.

Met het 14de Jaar trouwen hunne Jongens en Meisjes onder hen, meestal zonder Priester; want, schoon zy altyd onder hunne Natie blyven, is de Godsdienst hun onverschillig. Het kraamen en de Opvoeding der Kinderen laaten zy meestal aan de Natuur over, behalven dat zy hunne Kinderen zeer jong tot zingen en dansen, mitsgaders bedelen en steelen, aanzetten.

In die Gewesten, waar zy minder of meerder in eene Maatschappy leeven, hebben zy een Opperhoofd, *Woywode* by hen genoemd, aan wien zy eene jaarlyksche belasting betaalen, en welke hunne misdryven met Zweepslagen straft. Geen eige Godsdienst uit hun Vaderland mede gebragt hebbende; neemen zy gereedelyk die der Gewesten aan, in welke zy zig bevinden, dezelve weder veranderende, als zy verder trekken.

Hunne taal is niet ligt te leeren; de Heiden is agterdochtig, en ontkent dikwerf een eigen taal te hebben, of rabbelt dezelve den Vraager zo schielyk voor, dat hy 'er niet wys uit worden kan. Lees- en Schryfkunde is by hem een zeldzaam verschynzel.

De Heidens zyn vlug, praat- en snapachtig, maar los in alles, wispeltuurig, en trouwloos zelfs omtrent hun's gelyken; daarby ondankbaar, bevreesd, maar tevens, zo als andere bevreesde Menschen, wreed en wraakgierig, hoogmoedig, losbandig en luy, in den hoogsten graad; om deeze hunne ondeugden hebben alle Staaten van Europa (uitgezonderd Turkyen, Hongaryen en Rusland) hen verbannen, maar niet altyd met gewenscht gevolg; om dat zy in Turkyen hunne bestendige Vergaderplaats houden: De Koning van Spanje en *Maria Theresia* hebben daarom getracht dit Volk voor den Staat en de Deugd te winnen, doch met weinig vrugt.

Dit Volk nu is, in den Jaare 1417, in Duitschland, en waarschyn-

ſchynlyk, om dat het zeer ſchielyk rond zwerft, ook omtrent dien tyd voor het eerst in Europa verſcheenen, zig uitgeevende, en ook vry algemeen gehouden wordende, voor *Egyptenaaren*, die, als Pelgrims, Bedevaarten doen moesten: dit verleende hen den naam van *Heiligen*, en Vrybrieven van zeer veele Vorſten, tot dat hunne openbaare Plunderingen hen, gelyk vooraf gezegd is, als ſchuim van Volk verbannen deeden.

Men heeft verſcheidene gisſingen omtrent hunne waare afkomst gemaakt; eenige b. v. hielden ze voor *Duitſche Jooden*, andere voor *Fakirs*, *Hunnen*, *Cainiten*, die, wegens den vloek hunnes Stamvaders, doolende en zwervende moesten zyn; echter de meesten voor *Egyptenaaren*. De Heer GRELMAN bewyst hier volkomen, dat hun Vaderland *Hindoſtan* is, en zy zelf *Suders*, dat is van de laagſte en meest verachte Klasſe der Indiaanen, die door de veroveringen en verwoestingen van *Timur Beg* in *Hindoſtan*, in het begin der vyftiende Eeuw, uit hun Vaderland vluchten moesten: dit bewys ſtaaft onze Geleerde, door hunne leevenswyze met die der tegenwoordige *Suders* te vergelyken, en uit de gelykheid hunner taal met de Hindoſtanniſche, tot welk laatſte ſtuk de uitgebreide taalkunde van den beroemden *Buttner*, te Göttingen, hem de voornaamſte hulpmiddelen verleend heeft; als Bylaagen volgen hier agter nog eenige oorſprongelyke Engelſche en Latynſche Stukken, als Vrybrieven, enz.

Dit Werk is gelukkig in handen van een zeer kundigen Vertaaler gevallen, welke hetzelve daarenboven met eenige weinige, maar zeer goede, Aantekeningen verrykt heeft, en die tevens de naauwkeurigheid van den Heer G. in zyne naſpooringen der Heidens in de Nederlanden, volgens zyne eigen navorſchingen, volgt: de Vertaaling zelve is zeer vloeiende en naauwkeurig; echter hebben wy twee Germanismen gevonden, als op *bladz.* 80. *Paardetuiſchery* (Roskammery), en op *bladz.* 113, *het zuivere paar*, het welk moet zyn *het ſchoone paar* (ironice). Deeze Aanmerkingen dienen echter minder om te berispen, dan wel om aan te toonen, dat deeze Vertaaling weinige gebreken heeft; en niet vergeleken moet worden met het groot aantal van ſlordige en gebrekkige Vertaalingen, waarmede onze Gewesten daaglyks worden overſtroomd, en welke meer het werktuiglyke haarer Overzetters, dan de wezentlyke denkbeelden der oorſprongelyke Schryveren, aan den dag leggen.

Me-

Memorien, raakende twee interessante crimineele Quæstien, de eene, over het stellen van de cautio judicio sisti, & pro expensis litis, *door een Geaccuseerden; en de andere over de verpligting van Erfgenaamen tot het aanneemen der Arrementen van een crimineel Proces, nopens het point der Kosten, enz. met de Sententien, daarin geweezen: uitgegeeven door Mr.* JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat voor de respective Hoven van Justitie in Holland. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1791, *gr. 8vo.*, 102 *bladz.*

In het beruchte Proces, door den Procureur-Generaal van Braband, jegens Mr. JAN HUYBERT VAN SLYPE gevoerd, zyn de geschillen, welke de onderwerpen deezer Memorien uitmaaken, over en weder gepleit; en de Uitgeever schynt dezelve in deezen Bundel den Rechtsgeleerden mede te deelen, zo als zy door hem en den Heer HEENEMAN, mede Advocaat in 's Hage, den Edelen Raade en Leenhove van Braband, mondeling zyn voorgedraagen.

De twee eerste Memorien betreffen de zo gewichtige vraag: *of een publieke Beschuldiger bevoegd zy tot het vraagen, en den Verweerder in cas crimineel verplicht tot het stellen van cautie, om zig, op de eerste requisitie van den Beschuldiger, ter Rolle te sisteeren, ten einde definitive Sententie te hooren, als mede voor de voldoening van de Kosten; in welke zodanigen Verweerder mocht worden gecondemneerd?* Deeze vraag wordt in deeze beide Memorien ontkennenderwyze beantwoord; en de verdedigers van den Verweerder verdienen den rechtmaatigen lof, dat zy, met alle naauwkeurigheid, en naar den aart der zaake, op vry goede gronden, dit hun gevoelen hebben betoogd — schoon de uitslag, blykens de agter deeze Memorien gevoegde Sententie, hier aan niet volkomen hebben moge beantwoorden; als zynde de Verweerder by dezelve in het stellen van cautie ter som van zesduizend Guldens, met compensatie van Kosten, gecondemneerd.

De twee volgende Memorien, welke het overige gedeelte van deezen Bundel uitmaaken, bevatten in zig een Rechtsgeleerd onderzoek: *of Erfgenaamen van een crimineel beschuldigden gehouden zyn, om, voor zo verre de Kosten van den Procesje betreft, de Arrementen aan te neemen?* Ontkennender wyze wordt ook hier deeze vraag, met gely-

ke naauwkeurigheid als de voorige beantwoord, en met gepaste aanhaalingen, zo uit het Roomsche Recht als uit de beste Criminalisten, bevestigd. —— En welk gevoelen door het daar op gevolgde Vonnis is bekrachtigd.

Hoe zeer wy niet kunnen ontkennen, dat de uitgaave deezer Memorien eene gewichtige bydraage tot de crimineele practyk is, moeten wy echter aanmerken, dat wy wel gewenscht hadden dat de kundige Uitgeever had kunnen goedvinden, om deeze belangryke onderwerpen, in afzonderlyke Stukken, opzettelyk, te behandelen en uit te geeven: terwyl de aart van gewoone Pleit-Memorien niet toelaat zo uitvoerig en duidelyk te zyn, als wel in onderwerpen van deezen aart gevorderd wordt; en het is om deeze reden *alleen*, dat wy vreezen, dat deeze Memorien weinige Leezers zullen vinden.

Redevoering over de Beoefening der oude Schryvers als een bron van wezenlyk genoegen, in 't Latyn uitgesprooken, door den Heer WILLEM KIST, *by de aanvaarding van het Hoogleeraarschap in de Welspreekenheid en Geschiedenissen te Middelburg. Te Middelb. by* W. A. Keel, *en te Dordrecht by* J. Krap. 75 *bl. in gr.* 8*vo*.

Niet alleen het zonderling Genoegen, waarmede de Heer J. H. VAN DER PALM opgemelde Redenvoering hoorde uitspreeken, en de Vriendschap, welke hem aan den Opsteller verbindt, bewoogen hem, om die, verduischt, den *Nederlander* aan te bieden; maar hy dagt ook door die Vertaaling eenige nuttigheid aan zyne Landgenooten te kunnen toebrengen; waarom hy het ook niet by het overzetten, zo gelukkig volbragt, gelaaten; maar eene Voorreden, niet min leezenswaardig dan de Redenvoering zelve, daarvoor geplaatst heeft, om het gebruik der oude Schryveren en de beoefening derzelven ten sterksten aan te pryzen. Wy herinneren ons, by het leezen der Redenvoeringe en der Voorreden, die één oogmerk hebben, deeze stoffe meer beredeneerd en behandeld gevonden te hebben in de *Wysgeerige Oordeel. en Zedekundige Verhandelingen*, door J. BEATTIE, voor weinig jaaren uitgekomen; welke wy te deezer gelegenheid herhaalen en onzen Leezeren aanpryzen; de Verhandeling is getyteld: *Over de Nuttigheid eener Taalgeleerde Opvoeding*.

Eerste en tweede Catern uit myn Zakboek, of Aantekeningen van een Burger aan de Grenzen van Holland. Te Rotterdam by N. Cornel. *In gr. 8vo. 40 bladz.*

Hoe nuttig en noodzaaklyk, het maaken en verzamelen van Aantekeningen, ten byzonderen gebruike, ook zyn moge, gelooven wy echter, dat zeer zelden zodanige Aantekeningen die waarde voor het publiek hebben dat zy den openbaaren druk verdienen: vooral niet, wanneer dezelve zyn getrokken uit Schriften, welke of geheel nieuw, of in ieders handen, zyn, veel minder, wanneer zy, zonder eenige orde en schikking, zo maar, naar de grilligheid van den Verzamelaar, zyn ter neder gesteld.

Wy meenen deeze aanmerking, op de voor ons liggende Aantekeningen vryelyk te mogen toepassen: althans, wy kunnen niet begrypen, welk een verband de volgende opschriften, in deeze Caternen voorkomende, als *Frankryk*, de *Slaavenhandel*, *Noord-Amerika*, de *Vereenigde Nederlanden*, *Engeland*, *Ierland*, *Oostenryk*, en de *Levensbeschryving* van CAGLIOSTRO, met elkanderen hebben: veel minder, hoe deeze groote onderwerpen, in een bestek van weinig meer dan honderd bladzyden, kunnen worden omvat.

De Leezer, welke eenig denkbeeld van des Verzamelaars orde en schikking, en van het gewicht zyner Aantekeningen, tracht te verkrygen, wyzen wy na den eersten Catern; de afdeeling, ten opschrift hebbende, de *Vereenigde Nederlanden*; na dat de Verzamelaar eenige vluchtige trekken, nopens de oudheid en ligging van ons Vaderland, uit den kundigen ENGELBERTS opgezameld, heeft ter nedergesteld, en de Geschiedenis der Haringvisschery heeft verhaald, gaat hy, ten besluite deezer Afdeeling, eensklaps over, om de Wedden van de gewoone en buitengewoone Ambassadeurs van deezen Staat op te geeven: en eindigt alzo, in een bestek van naauwlyks drie bladzyden, deeze zo sobere aantekeningen, met betrekking tot zyn eigen Vaderland: of de Verzamelaar hier mede aan zyne beloften, in het Voorbericht van den eersten Catern gedaan, *dat hy zig in het byzonder zoude toeleggen, op al het geen de welvaart en den bloei van zyn lieve Vaderland kon bevorderen*, voldaan heeft, laaten wy hem zelve ter beslissinge over.

In het Voorbericht van den tweeden Catern, zegt de Verzamelaar, *dat zyne eerste Catern niet gerekend kan worden onder de afgedrukte Schriften, welke op de Zolders der Boekverkoopers bewaard, of tot misdruk geteld worden.*

Het

Het Hoogste Goed. Leerdicht in vier Zangen. Te Amsterdam by P. J. Uijlenbroek, 1791. *In gr. 8vo. 74 bl.*

Eigenlyk bestaat dit Leerdicht (zo als de Dichter, bladz. 56, zelve zegt) in *eene trits van gulden Zederegelen.* De kentekenen van het Hoogste Goed, de grondslag van den eersten Zang, zyn uit J. F. BUDDEUS *Dadelyke Wysbegeerte* overgenomen; en de derde Zang heeft veele gedachten uit MICHAELIS *Leerstellige Godgeleerdheid;* welk een en ander in het *Voorbericht* gemeld wordt. In welk Voorbericht men tevens eenige gepaste aanmerkingen aantreft, op zeker Stukje: *de eer van Faustina verdeedigd;* uit het Hoogduitsch vertaald, en geplaatst in het *Algemeen Magazyn van Weetenschap, Kunst en Smaak,* III Deel, bladz. 495, en volgende. De Dichter verkoos die Keizerin liever zoo te laaten als KAPITOLINUS haar heeft afgeschilderd, namenlyk als eene Hoere. En als zodanig komt zy dan ook in den Tweeden Zang voor. Over 't geheel toont de Dichter veel beleezenheid en oordeel; doch wat weinig poëtisch vernuft. Wy staan gaerne toe, dat het Leerdicht, van alle Dichtsoorten, het naast by 't prosa mag komen, en het vuur van den hoogeren Lierroon niet behoeft te bezitten; doch wy gelooven tevens, dat men nimmer in een Dichtstuk het *territoir* der Dichtkunste moet verlaaten: zo dat de Poëzy nog minder cieraad dan het proza zoude hebben. Met dat alles zyn in dit Leerdicht eenige zeer sterke en stoute Verzen te vinden, als by voorb. bladz. 22.

't Is alles valsche roem, ten zy men roemen kan,
Een eerlyk mensch te zyn en edelmoedig man.

En bladz. 33.

Ik min hem niet, den man, wiens kunde wyder gaat;
Wiens goudschaal alles weegt op de azen naar der keering:
Juist zoo veel droefheids is 't gehalte der bekeering.
Hy, stigtelyk verwaand en godgeleerd versuft,
(Een teeken van niets meer dan vrageboekvernuft.)
Ontzegt u ware smart aan uwe hartewonden,
„ *Want uwe*" *vonnist hy,* „ *zyn niet als myne gronden.*"

Doch 'er zyn te veel anderen die daar by afsteeken, of 'er *herömkriöelen*, (zo als de Dichter dit woord bezigt, bladz. 37) om het een schoon Leerdicht te mogen heeten. Het onderwerp mag *ten hoogsten goed* geheeten worden; de behandeling 'er van is *gebrekkig.*

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Het vierde en vyfde Boek van MOSES, [gemeenlyk] *Numeri en Deuteronomium. Naar het Hebreeuwsch. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo.*

Met de afgifte van dit vierde en vyfde Boek van MOSES, voltrekt de Heer *van Hamelsveld* het eerste Deel van dezen zynen arbeid aen de Schriften van 't Oude Testament, behelzende: *de Schriften van Moses*, en geeft in zyn Voorbericht te kennen, dat hy, onder de Godlyke hulp, zynen arbeid verder hoopende voort te zetten, staet maekt het overige in nog drie Deelen te zullen kunnen leveren: „ zullende het tweede Deel de „ *Historische*, het derde de *Psalmen* en overige *Zedekun*„ *dige boeken*, en het vierde of laatste Deel de *Propheeten* „ behelzen." Zyn Ed. heeft het raedzaem geoordeeld, dit te melden, ten einde voor te komen, de vrees, dat dit Werk te uitgestrekt en kostbaer zou worden, 't welk zommigen zou kunnen wederhouden van het zich eigen te maken. —— Tot ene nieuwe proeve van deszelfs aenpryzende uitvoering, zullen wy den Lezer thans mededeelen 's Mans overzetting van Deut. XVII: 14—20, en zyne korte aenmerkingen, over het aldaer gedane voorstel, betreffende *de plichten van een Koning, indien men eens een Koning wilde aenstellen.*

14. „ Wanneer gij in het land komt, dat JEHOVA, uw
God, u geeft, en het zelve in bezit genomen hebbende, nu gerust bewoont, en dan een voornemen opvat, om eenen Koning u over aan te stellen, gelyk
15. de Volken, die rondom u zijn, dan zult gij niemand
anders tot uwen Koning aanstellen, dan dien JEHOVA, uw God, u verkiezen zal. —— Iemand uit uwe broederen zult gij, in dat geval, tot Koning aanstellen. Eenen uitlander, die uw broeder niet is, moogt
16. gij nooit over u stellen. —— Doch, [deze Koning]
zal nooit een bovenmatig getal van Paarden houden, noch ook, om veele Paarden te hebben, het Volk

weder na *Egypte* voeren, dewijl JEHOVA ulieden belast heeft, dat gij, langs dien weg, nooit zoudt
17. wederkeeren. —— Hij zal niet veele Vrouwen hebben, op dat zijn hart niet [van God] afwyke; hy zal ook niet veel zilver en goud verzamelen. ——
18. Wanneer hij den Koninglijken troon zal beklommen hebben, zal hij een affchrift van deze Wet voor zich nemen, naar het oorfpronglyk, dat bij de Priesteren
19. uit den ftam van *Levi* is. Dit zal hij geftadig bij zich hebben, en 'er, zoo lang hy leeft, geduurig in lezen, op dat hy JEHOVA, zijnen God, leere eerbiedigen, en alle de geboden dezer Wet, benevens alle
20. deze inzettingen, waarneme en volbrenge; zoo dat hij zich niet, hoogmoedig, boven zijne broederen verheffe, noch van de geboden, rechts of links, afwijke, op dat hij zijn rijk voor zich en zijne Nakomelingen, onder *Israël*, beftendig maake.

„ *vs.* 14, 15. *Mofes* beveelt niet, dat de *Israëliten* eenen Koning moesten aanftellen. —— Zyn geheele ontwerp was een vry Gemeenebest, onder het opperbeftuur van God zelven, te vormen en te bevestigen. —— Maar, in gevalle zy daar ooit toe mogten komen, om eenen Koning te verkiezen, wil hy, dat zy dien zullen neemen, dien JEHOVA dan zal aanwyzen, en nooit eenen vreemden, maar éénen uit hun volk.

„ *vs.* 16. In het bergachtig Kanaän kan Paardenvolk weinig dienst doen ter verdeediging van het Land, het welk door zyne Bergen genoeg gedekt wordt. —— Dus kon eene vermenigvuldiging van Paarden voor den Koning alleen dienen; of om zyne Onderdaanen te drukken, of om ontwerpen van verovering te maaken, welk laatfte geheel ftreedt tegen de Grond-inrichting van den Hebreeuwfchen ftaat.

„ *Egypte.* *Kanaän* hadt geen Paarden-teelt; maar *Egypte* leverde veele Paarden uit. Een heerschzugtig Koning zou licht in het hoofd kunnen krygen, om *Gofen* te veröveren, in welk Landfchap de *Israëliten* weleer gewoond hadden.

„ *vs.* 17. Geen prachtig *Serail* of *Harem* aanleggen, gelyk de Oosterfche Vorften pleegen te doen —— het welk de Hofhouding kostbaar maakt, den Onderdaan drukt en den Vorst blootftelt aan veele kabaalen en partyfchappen, enz. Byzonder zouden vreemde Vrouwen; want in zodanige *Harems* worden veele vreemde Vrouwen, Slavinnen, enz.

enz. aangenomen, den *Israëlitischen* Koning ligt tot Afgodery verleiden, gelyk SALOMO ondervonden heeft.

Niet veel zilver, enz. Daar mogt wel een schat opgelegd worden in het Heiligdom, maar des Vorsten byzondere Schatkist mogt niet te ryk zyn, alles, om de al te groote magt der Vorsten te bepaalen.

„ *vs. 20. Boven zyne Broederen.* Hier verdient deeze aanmerking eene plaats, welke ik in de *Nederlandsche* Uitgave van de Vertaaling van MICHAËLIS vinde: „ O, dat de „ Vorsten dit woord recht mogten bevatten, en diep in „ hunne harten prenten!" *Alle uwe Onderdaanen zyn uwe Broeders*, verheft u derhalven niet in hoogmoed *boven hen!* Welk eene gulden zinryke Les! Zy bevat den geheelen kring van 's Vorsten verpligting, en bepaalt in één de maat van zyn gezag en van zyne verheffing, hoe kan men, na zulke uitdruklyke verklaaringen, de leere van het onbepaald gezag op den Bybel gronden? Die zulks doet, moet zekerlyk of den Bybel nooit geleezen hebben, of zich vleien, dat zyne Medeburgers dien nooit leezen zullen. —— De Koning, zegt de Heer MICHAËLIS, moest zich niet inbeelden, boven de Wet verheven te zyn; maar zich herinneren, dat hy van natuur met zyne Onderdaanen gelyk staat, en slechts de eerste bediende van zyn Volk is."

Geschiedkundig bewys voor de Waarheid van Jesus Opstandinge, uitgegeeven door CAREL PHILIP SANDER, *thans Leeraar der Luthersche Gemeente, te Groningen, enz. Te Groningen by* L. Bolt, 1791. *Behalven de Voorreden, 75 bladz. in gr. 8vo.*

Na dat de Schryver van dit Stukje, in eene korte Inleiding, het gewigt der Leere van Jesus Opstandinge hadt aangewezen, geeft hy ons het Plan op, dat hy in het betoog van de waarheid derzelve voorgenomen hadt te volgen. Hetzelve bestaat hier in, dat hy eerst eenige *Gebeurtenissen* en *Omstandigheden* ten grondslage legt, en daar uit vervolgens eenige gevolgtrekkingen opmaakt, die hem den weg baanen, om van de gewisheid van Jesus Opstanding zich zelven en anderen te overtuigen. De *Gebeurtenissen* en *Omstandigheden*, die hy ten grondslage legt, zyn de volgende vier:

Jesus is gestorven;
Jesus is begraven;
Het lichaam van Jesus wierd, in het graf zynde, bewaakt,
Het bewaakt lichaam van Jesus is uit het graf weggeraakt.

Na dat hy deze Gebeurtenissen bewezen heeft, bl. 19 — 44, gaat hy over, om alle *mogelyke* en bedenkelyke gevallen, waardoor het lichaam van Jesus, in het graf bewaakt, uit hetzelve heeft kunnen weg komen, op te zoeken; en dan vervolgens te toonen, dat dit volstrekt op geene andere wyze, dan door eene Opstanding heeft kunnen geschieden. Hy bewyst derhalven hier *vooreerst*; dat men de reden van het wegraaken van het lichaam geenzins moet toeschryven aan den aart en de gesteldheid van het graf, welke hetzelve zo schielyk zou hebben doen verrotten of geheel verteerd worden; bl. 45, 46: *ten anderen*, dat het lichaam niet door menschen-handen uit het graf is weggenomen, en wel noch door de vyanden van Jesus, noch door zyne vrienden; bl. 46—65: *ten derden*, dat ook de oorzaak, waardoor het lichaam van Jesus uit het graf is weggeraakt, niet by Jesus, als Mensch beschouwd, te zoeken is; bl. 65—67: en dat 'er dus *ten vierden* niets anders overblyve, als dit, dat God de oorzaak is, waardoor het lichaam van Jesus uit het graf is weggeraakt; bl. 68 en verv. In de ontwikkeling van dit laatste Stuk, bewyst hy wederom eerst, dat het lichaam van Jesus door God in het graf niet geheel vernietigd is, maar ten grave uitgeleid; ten anderen, dat het niet ten grave uitgeleid is, als een dood lichaam, maar als een levendig gemaakt lichaam.

Deze korte schets zal genoegzaam zyn, om onze Lezers den aart dezer Verhandeling te doen kennen. Wy kunnen niet zien, dat de Heer SANDER iets nieuws in dezelve aan den dag gebragt, of aan de oude bewyzen meerder klaarheid of kracht van overtuiging, bygezet heeft. Wy gelooven in tegendeel, dat, om van vroegere geschriften over dit onderwerp niet te gewagen, de Stukken door MICHAËLIS, en andere beroemde Duitsche Geleerden, tegen den berugten Schryver der *Fragmenten* uitgegeven, zeer verre boven deze Verhandeling van onzen Schryver te stellen zyn, en dat een ieder, die dezelven gelezen heeft, niets wyders ter zyner gerustitellinge omtrent een zo belangryk onderwerp verlangen zal.

De Voorreden voor dit geschrift behelst, in de eerste plaats,

plaats, klachten over het gretig ontfangen, vertalen, en gebruiken van zulke Duitsche geschriften, waarin dat geen wordt aangerand, „ wat den Christen, in de hachelykste tydstippen van zyn leeven opbeurd, by lastering en vervolging vertroost, in dagen van droefenisse onderschraagd, en in het uur des doods bemoedigd: de waare en wezentlyke Godheid van Jesus Christus, zyn Dood als een Dood ter Verzoeninge, zyn eeuwig geldend verdienst." Voorts betuigt de Heer S. zyne smarte, dat hy, ter gelegenheid van eene, den 1 July 1787, te Amsteldam gehoude Leerreden, zo verkeerd wierd beschouwd, als iemand, die zich insgelyks aan het bovenstaande hadt schuldig gemaakt; terwyl hy in de sterkste uitdrukkingen zyne getrouwheid aan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse verklaart, en belooft, zich „ door geen zogenaamd *Nieuw Licht* (beter *Planeeten* of *Dwaalsterren* genoemd) te zullen laaten verleiden." Hy klaagt, dat „ het tot God in den hemel schreeuwt, dat men, onder de Leeraaren van die Belydenisse, mannen dulden moet, die in hun Amt blyven, om het genot der Inkomsten, terwyl hen weinig aan het wezendlyk belang der Gemeente, by welke zy leeraaren, gelegen ligt; of dezulke die anders van gevoelen zyn, dan zy opentlyk leeraaren; of die anders leeraaren, dan waartoe zy zich verplicht hebben." Eindelyk verzet hy zich dapper tegen zekeren Leeraar, die, in eene Leerreden over dit gedeelte der Lydensgeschiedenis, „ zekerlyk niet geroepen, om den Romeinen eene Apologie te houden, de Gemeente zogt te overreden, dat men den lydenden Jesus (niet een *Doornekroon*, maar) een krans, van *Beerenklaauw* gevlochten, hadt opgezet." —— Wy zullen niet onderzoeken, wat tot het schryven dezer *polemische* Voorreden aanleiding gegeven hebbe, noch ons mengen in de twisten, die in dezelve gevoerd worden; maar dit moeten wy zeggen, dat de hevige toon, die 'er in heerscht, ons mishaagt; en dat wy het vooral ten hoogsten afkeuren, dat de *Apologie* van de *Doornekroon* met deze woorden besloten wordt: „ Wy vergeten niet het geen Paulus Gal. V: vs. 10 zegt: *Wie u doet dwaalen*, of eigenlyker naar de Grondtaal, *wie u ontrust, bekommerd of verlegen maakt, die zal het oordeel dragen, hy zy, wie hy zy.*"

Kleine Schriften voor Vrienden der Menschheid en des Christendoms. *Door* J. VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum.* *Tweede Stuk.* *Te Utrecht by de Wed.* J. van Terveen en Zoon, *en* W. van Yzerworst, 1791. *In gr. octavo*, 309 *bladz.*

In deze Stukjes vestigt de Eerwaerde *van Loo* zyne opmerking op verscheiden onderwerpen, die der overdenkinge wel waerdig zyn, en welken hy op ene leerzame gemoedlyke wyze behandelt, die den Lezer veelszins ene nuttige stichting kunnen geven. Zo vestigt hy terstond by den aenvang onze aendacht op het groote belang, dat wy hebben, en dus bovenal behooren te beöogen, in de *goedkeuring van God* boven die der menschen: en brengt ons voorts onder 't oog, hoe dikwerf *God den goeden een verborgen loon toeschikt*, het welk den Godvruchtigen een lydzaem vertrouwen inboezemt. Zyne afschetzing van menschen, *die een heerschend gemeen karakter hebben*, bied ene reeks van waerschouwende karakters aen. De vooronderstelling, *indien het Christendom eens een verdigtsel was*, geeft hem aenleiding, om deszelfs voortreflyk nut te toonen, en te doen zien hoe onbezonnen het Ongeloof het zelve het Menschdom uit de hand pooge te werken. Hieraen volgt niet oneigen ene treffende Voordragt van den *onontbeerbaaren Jesus*, en ene ernstige overweging der *hedendaegsche onverschilligheid omtrent het Christendom*, met aenwyzing van derzelver oorzaken en gevolgen. —— Weinig moeite zou het zyn, dus alle de overige Stukjes op te noemen; doch dit zou onzen Lezer eer lastig dan nuttig zyn: wy bevelen dezelven des liever aen het gemoedlyke onderzoek, en achten het raedzamer een stael uit het laetstgenoemde Stukje over te nemen, waerin zyn Eerwaerde ons ene leerzame ontmoeting meld, en die met zyne Aenmerkingen verrykt.

„ Ik ontmoette eens, zegt hy, een edeldenkend, fynvoelend mensch, die veel hoger behoeftigheden had, dan de zinnelijken, die zig met een sterke spanning der ziel naar meer licht, meer kragt, meer vaster gewisheid over de toekomende aangelegenheden en verwagtingen van den mensch, dan hij in zijn philosophis stelsel vond, uitstrekte, die zeer levendig en diep de ongenoegzaamheid van zijn vernuft gevoelde, en toch door zo veele vooroordeelen tegen Jesus was ingenomen, dat hy onmogelyk be-

slui-

fluiten kon, om bij hem te zoeken, 't geen hij miste. Een verschijnsel, dat mij in 't eerst geweldig vreemd voorkwam; maar het duurde niet lang, of ik kon het mij zeer gemakkelijk verklaren. Deze edele man had in zijn jeugd eene verstandelooze Godsdienstige opvoeding gehad. Elken dag had hij eene groote menigte vragen uit een, voor hem geheel onverstaanbaar, zoogenaamd Christelyk leerboek, dat van onzin krielde, moeten van buiten leeren. Miste hy een woord dan kreeg hy slagen; vraagde hij naar uitlegging van 't geen hij niet verstondt, dan belastte men hem het zwijgen; liet hij eenige twijfelingen omtrent de leerstukken, of omtrent derzelver bewijzen blijken, dan donderde men hem de smadelijkste scheldwoorden, en de verschrikkelijkste bedreigingen tegen. Was dit de weg, om dezen jongen mensch regt verstand van, en regter smaak in, het Euangelie bij te brengen? Moest die ongerijmde handelwijze hem geene geheel verkeerde begrippen van dien uitmuntenden Godsdienst inboezemen, en het gezigtspunt, waar uit hij denzelven beschouwde, geheel verdraaijen? Kon het wel anders zijn, of hij, die zulk een fijnen smaak voor het schoone had, moest eene walging krijgen in zulk een wanstaltig samenstelsel, als men hem voor het Christendom had in de handen gestopt? Moest deze walging, bij het oorspronglijk bederf, bij het vuur zijner jeugdige driften, bij zijne afleidende leevenswijze, bij honderd andere innerlijke en uiterlijke redenen, niet van tijd tot tijd toeneemen, en zig zoo onuitroeibaar diep in zijne ziele wortelen? Die arme, die edele jonge mensch! hij had dorst naar kennis, en de bron, waarbij hij stond, die zulk een helder, zulk een verkoelend, dorstlessend water opwelde, was voor hem troebel gemaakt. Nu had hij den bron zelfs in verdenking genomen, en wilde niet tot denzelven wederkeeren.

„ Zie daar, de geschiedenis van honderd menschen. Zij worden in hunne eerste jeugd, door een verkeerd onderwijs in den Godsdienst, voor altoos voor den Godsdienst bedorven. Het Godsdienstig onderwijs, dat zij ontfangen, is niet zoo zeer uit den Bijbel, als wel uit het geliefkoosd leerstelsel van deze of geene heerschende theologische partij. Dingen, die verklaard kunnen worden, laat men onverklaard; dingen, die onverklaarbaar zijn en blijven moeten, worden door onverstaanbaare verklaringen in ware ongerijmdheden herschapen; van honderd bewijzen, die voor ware, in den Bijbel gegronde, leeringen bijgebragt

worden, zyn 'er nauwlyks twintig, die steek kunnen houden; en het geheele stelsel wordt niet in verbintenis gebragt met het gezond menschenverstand, niet belangryk gemaakt, niet aan onze dringende behoeftigheden aangeknoopt. Dit wonderbaar mengelmoes van waarheid en onwaarheid wordt hun voor egt Christendom verkogt; zij houden het daarvoor, en hoe kunnen zij anders?

„ Maar —— deeze jonge lieden wassen op, zij komen onder menschen, zij hooren tegenwerpingen maaken tegen 't geen zij voor Christendom hebben aangenomen, hun valt een boek in de handen, waarin zij die zelfde bedenkingen, en nog andere meer vinden, zij beginnen ook na te denken, ook tegenwerpingen te maaken. —— En ziet, veele dingen, die zij ter goedertrouwe als wel beweezen onomstootelijke waarheden aangenomen hadden, komen hun nu onbeweezen voor, en zij zijn het ook; in zommige voorstellingen vinden zij ongerijmdheid, en het is ook zoo; en in het geheel bespeuren zij dat licht, die verhevenheid, die belangrijkheid, dien samenhang met hunne behoeftigheden niet, welke 'er, naar de inspraak van een donker gevoel huns harten, in een goddelijk onderwijs zijn moet. Wat wonder, dat zij een verkeerd logisch besluit maaken, en het gansche Christendom in verdenking trekken, om dat zij zich met die menschlijke voorstellingen, welke hun van 't zelve zijn opgedrongen, onmogelijk vereenigen kunnen? Wat wonder, dat zij in onverschilligheid omtrent eene leer, die zij als onbeweezen, onverstaanbaar en ongerijmd beschouwen, langsamerhand wegzinken? Wat wonder, dat deze onverschilligheid in wansmaak ontaart, waar uit eindelijk eene hardnekkige, diep ingevreeten afkeerigheid geboren wordt, van welke de hoogste Erbarmer hem alleen geneezen kan?

„ 't Is waar, zij moeten zich voor overijling in hunne gevolgtrekkingen wagten; —— maar zij staan niet meer op de regte plaats, waarop men staan moet, om de Leer van Jesus wel te beoordeelen. Hun gezigtspunt is verhit. Zij zien de wanstaltige gedaante, waarin hun die schoone leer is bekend gemaakt, voor de leer zelfs aan, en zij kunnen deze twee, zo zeer onderscheiden, begrippen niet meer van elkander afzonderen in hunne voorstellingen. Maar waarom zien zij die leervorm niet eens over? Waarom vergelijken zij ze niet met den Bijbel? Ja, dat zouden zij wel doen, indien zij niet gebonden waren aan hunne vooroordeelen en driften. Zij leeven nu in een be-

beroep, in een ambt, dat hun tot veele andere bezigheden roept. De tijd, die 'er van hun dagelijks werk overschiet, is weinig; en wie herhaalt zig dan ook niet eens gaarn van zijne vermoeiende en somtijds onaangenaame bezigheden? Wie zal die tusschenuuren niet liever besteden tot het genot van verstrooiende, geestontspannende vermaaken, dan tot het ernstig nadenken over dingen, die zo geheel op reiniging, en vernieuwing van ons weezen doelen? Wie zal zig dan gaarn ophouden met het lezen en onderzoeken van een oud Boek, 't welk men, (volgens 't gemeen gevoelen) zonder diepe taalkunde, groote geleerdheid en aanhoudende inspanning, niet verstaan kan? Wie is 'er borg voor, dat *zij*, al begaven zij zig ook daartoe, gelukkig slagen, den regten *zin* treffen, en tot kennis van het regt bijbelsch stelsel komen zullen, daar de geleerdste, de beroemdste Bijbelverklaarders zelfs zo hemelsch breed van elkander verschillen? ô! zij hebben geen tijd tot dit onderzoek, 'er is niets dat hen daartoe kan aanmoedigen. Wat wonder derhalven, dat zij hoe langer hoe verder van hem afgaan? Men kent den Mensch niet, indien men dit voor een onontknoopbaar *raadzel* houdt."

Wy voegen hierby een gewigtigen en heilzaamen raad, dien de Eerw. VAN LOO geeft in de Afdeeling, die ten opschrift voert *de onontbeerbaare*. „Als ik weeten wil, wat JESUS CHRISTUS is voor ons menschen, welker natuur hij heeft aangenomen, dan behoor ik te letten op 't geen hij van zigzelf heeft gezegd. Ik moet vraagen — niet wat zegt LUTHER? wat zegt CALVYN? wat zegt LAVATER? wat zegt PRIESTLEY? wat zegt BONNET van hem? wat denken oude of nieuwe, meer of min beroemde, Godgeleerden, Wijsgeeren, van hem, en zijne betrekking op het menschdom? maar ik moet vraagen; wat zegt hij zelf daar van? waar heeft hij zich voor uitgegeeven? hoe heeft hij zelf over dit belangvol onderwerp gesprooken? welke verwagtingen heeft hij gaande gemaakt in zijne hoorers en lezers? Het spreekt immers van zelfs, dat hij zig zelf best kent, dat hij zijne eigen waarde het best bestemmen kan, en dat hij het zekerst bepaalen kan, hoedanig en hoe groot zijn invloed op 't geluk der menschen is. Of zouden wij zijne verklaaringen, zijne uitspraken daar omtrent, met eenigen grond in twijfel kunnen trekken? Was hij de man niet, van wien men eerlijke, rondborstige verklaaringen verwagten kan? Was hij geen onbewimpeld, waarheidlievend waarheidspreeker? Had hij geen open, geen opregt

karakter? Of hadt hij geheime oogmerken te bereiken, en daarom te bemantelen? Dat ziet men in het beloop van zijne geschiedenis zo klaar, als men iets zien kan, dat hij, wanneer hij sprak, altoos de waarheid sprak; dat hij ze onbewimpeld, zonder agterhoudenheid sprak, al wist hij vooraf, dat ze deezen of geenen ergeren, dit of dat begrip voor het hoofd stooten, en hem dus onaangenaamheden berokkenen zou. Voor de waarheid hadt hij alles over. Aan het spreeken van de waarheid offerde hij alles op. Toen hij voor zijnen rigter stond, en naar zijn werk gevraagd wierd, zeide hij, dat dit was, de waarheid te prediken. O! indien JESUS minder waarheid hadt gesprooken, indien hij ze op een bedekter toon gezegd hadt, indien hij de heilige Phariseën en de Geleerde Schriftverklaarders meer hadt ontzien, zij zouden hem zo bitter niet gehaat, zo doldriftig niet vervolgd hebben; hij was op geen kruis gestorven."

Uitlegkundig en Godgeleerd Magazyn van D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Te Leyden by* A. en J. Honkoop. *In gr.* 8*vo.*

Naer 't hoofdoogmerk van den Eerwaerden *van Voorst*, is dit Magazyn geschikt tot eene soort van verzamelplaets van Uitlegkundige en Godgeleerde overwegingen, die in 't algemeen strekken ter opheldering der Heilige Schriften en Godsdienstige Leerstellingen, wel byzonder opzichtlyk tot zodanige onderwerpen, die de Leer van Nederlands Kerk betreffen: waervan hy een ernstig Voorstander is, en ter welker verdeediginge hy dit Magazyn openzet, om daerin te verzamelen 't geen dienen kan, ter overweginge van daertegen aengevoerde bedenkingen, of ter nasporinge der waerheid.

De Godsdienstige. Te Leyden by A. en J. Honkoop. *In gr.* 8*vo.*

Het gemoedlyk, stichtelyke, dat het voorige Stukje, zo als we gemeld hebben, (*) van nut kon doen zyn, straelt ook in dit vervolg dezer Bespiegelingen door, die

(*) Zie *N. A. V. Letteroef.* IV D. bl. 178.

die op denzelfden voet ingericht zyn. —— „ Een Gods-
„ dienstige," dus luid het Voorbericht, „ een Gods-
„ dienstige houdt eene alleenspraak met zich zelven, of
„ met God, en betuigt zijne verwondering over Gods
„ groote daaden, vooral in de genade: —— hij schat de
„ verlossing, door Jesus Kristus aangebragt, boven al wat
„ de Waereld heeft en geeft, en alle die beschouwingen
„ van Gods goedertierenheden wekken hem op, om zich
„ op God, door Kristus bevreedigd, te verlaaten, en
„ zich in zijne gemeenschap en nabijheid te verlustigen."
De Stoffen, in dit tweede Stukje behandeld, zyn: ——
De Feestdag. —— *De verzekerde Toevlugt.* —— *Onfaalbaare Troost.* — *De Beminnelykheid van den Godsdienst.* ——
Bly vooruitzigt op een beter Vaderland.

Lofreden op Simon Episcopius, *uitgesproken door* JAN KONYNENBURG, *in de Remonstrantsche Kerk, te Amsteldam, by de aenvaerding van het Hoogleeraerambt in de Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenis, aen het Kweekschool der Remonstranten, den* XXIII *van Slagtmaend* MDCCXC. *Uit het Latyn vertaeld, en met eenige Aentekeningen vermeerderd. Te Amsteldam by* M. Schalekamp, 1791. *Behalven het Voorberigt,* 101 *bladz., in gr.* 8*vo.*

Wy hebben van de Latynsche Lofreden van den Heer K. reeds eene aanpryzende beöordeeling gegeven (*); wy moeten derhalven thands alleen spreken van de Nederduitsche Vertaling, en van de Aantekeningen, waarmede dezelve vermeerderd is. En van de Vertaling zullen wy ook niet veel ter aanpryzinge behoeven te zeggen, wanneer wy maar dit alleenlyk melden, dat zy vervaardigd is door den Heere P. WEILAND, *Leeraar der Remonstranten te Rotterdam*, wiens wel-versneeden pen ook de Redevoering van den Heer VAN HEMERT in een sierlyk Nederduitsch gewaad gekleed hadt. De Aantekeningen bevatten, voor een gedeelte, verscheidene merkwaardige byzonderheden, betreffende het leven van EPISCOPIUS, en zommige van zyne begunstigers en vyanden, onder welke laatsten SIBRANDUS LUBBERTI, van wien hier, op bl. 28 en vervolgens, eene zeer schandelyke Anecdote me-

(*) *Algem. Vaderl. Lett.* voor 1791, bl. 379.

medegedeeld wordt, vooral verdient genoemd te worden: en vóór een gedeelte zyn dezelven ingerigt, om een juist denkbeeld te geven van den waaren aart der Godsdienstige Verdraagzaamheid, die onder de Remonstranten geoefend wordt, en die het characteristieke van hunne Broederschap uitmaakt, ten einde het vooroordeel weg te nemen, als of de Remonstranten ook, gelyk verscheidene andere Christelyke gezindheden, hunne Symbolische Boeken hadden, en als of hunne Leeraren gebonden waren aan de Leerstukken, vervat in de *Belydenis, of Verklaring van het gevoelen der Leeraren, die, in de Vereenigde Nederlanden, Remonstranten worden genaamd*, welke in het jaar 1621, voornaamlyk door EPISCOPIUS, is opgesteld. Het geen de Heer K., ter bestrydinge van dit gevoelen, en ter verdediginge der vryheid, welke in dit Godsdienstig Genootschap genoten wordt, in verscheidene van deze Aantekeningen aanvoert, is van het allergrootste gewigt; en wy zouden het gaarne aan onze Lezers mededeelen, maar het is te uitvoerig, en niet wel voor een uittrekzel vatbaar. Liever willen wy dus hier tot eene proeve mededeelen eene andere, insgelyks voor veelen zeer merkwaardige, errinnering, die op bl. 31 gegeven wordt. De Hoogl. hadt aldaar in den Tekst van de zogenaamde *Nederlandsche Geloofsbelydenis* gesproken, onder de benaming van de *Geloofsbelydenis, reeds in de vorige eeuw, door* GUIDO DE BRES *opgesteld*; en hy geeft op deze woorden de volgende Aantekening: „ Wy
„ noemden alhier, met name, den eersten opsteller der
„ bewuste Geloofsbelydenis, om daermede aen te duiden,
„ hoe weinig gezags, met regt, immer toegekend heeft
„ kunnen worden aen een Stuk, welk zynen oorsprong
„ aen slechts weinige Mannen, in een ander Gewest,
„ verschuldigd zy, die 'er zelven zeer verr' af zyn ge-
„ weest, om daermede eenig het minste geweld op de
„ conscientien hunner mede-christenen te oefenen. Men
„ zie deswege den brief van ADRIANUS SARAVIA, voor-
„ maels Hoogleeraer aen 's Lands Hoogeschool te Lei-
„ den, naderhand te Cambridge, aen J. UITENBOGAERD,
„ waerin hy, onder anderen, zich dus verklaert: „ Ik
„ „ zie dat men, in de Leidsche geschillen, deze Geloofs-
„ „ belydenis en den Katechismus aenhaelt en aen-
„ „ dringt, als of het Gods woord zelf ware. Die on-
„ „ beschaemden verachten stoutlyk de Augsburgsche Be-
„ „ lydenis, terwyl anderen, die gematigder zyn, be-

„ „ wee-

„ „ weeren, dat in dezelve het een en ander is, welk zy
„ „ gaern wenschten veranderd te zien. In hunne Geloofs-
„ „ belydenis, echter, als ware die een regel des geloofs,
„ „ gedoogen zy geene de minfte verandering. Ik, voor
„ „ my, bekenne één harer eerfte opftellers te zyn,
„ „ met HERMAN MODET (*): of 'er tegenwoordig (in den
„ „ Jare 1612) nog meer in leven zyn, weet ik niet. Zy
„ „ werd, *allereerst*, in het Fransch opgefteld door den
„ „ Dienstknegt *van* en Martelaer *voor* Christus, GUIDO
„ „ DE BRES," (gereformeerd Predikant te Valenciennes,
„ en aldaer, ter zake zyner aenkleevinge aen de gere-
„ formeerde Leer, in den Jare 1567, ter dood gebragt)."
„ „ Dan, eer zy in het licht verfcheen, deelde hy dezelve
„ „ mede aen eenige Dienaren des Goddelyken Woords,
„ „ welken hy konde bekomen, met verzoek, om te
„ „ verbeteren, te vermeerderen, en weg te laten, het
„ „ geen hun mishaegde, zo dat men zulks niet voor ééns
„ „ mans werk houden moest. Niemand, intusfchen, van
„ „ hun, die 'er de hand in gehad hebben, heeft 'er ooit
„ „ aen gedacht, om dezelve, als eenen regel des ge-
„ „ loofs, uit te geeven; maer alleen, daermede, zyn
„ „ eigen geloof, uit de Canonieke Schriften, willen
„ „ bewyzen." „ Zie in de meergenoemde Brieven (*Præ-*
„ *ſtantt. & Erudd. Virr. Epp*) *Ep.* 181, p. 294 en 295,
„ en de regtvaerdiging diens briefs, in de *Verhandeling van*
„ *eenige voorname zaken, tot de Kerklyke Gefchiedenis van*
„ *ons Vaderland behoorende*, door ORTHODOXUS PHILALE-
„ THES, Amft. 1768, bl. 95 en 96. Een uitvoeriger
„ bericht wegens deze Geloofsbelydenis geeft G. BRANDT,
„ in zyne *Hist. der Reformatie*, Ifte Deel, bl. 253 en 254,
„ 2de Druk; en REGENBOOG, *Hist. der Rem.* D. I, bl.
„ 3—10. Wegens het overzien dier Confesfie en van den
„ Catechismus, vóór de Dordrechtfche Synode, zie de
„ zo evengenoemde *Verhandeling* doorgaends."

(*) Ook HARMAN STRYKER genaamd, zie HOOFT's *Nederl. Hist.* bl. 1154, waar men ook verfcheidene byzonderheden van hem aangetekend vindt, bl. 102, 103, 252, 1103, 1120, 1149, 1155; als ook aangaande ADRIANUS SARAVIA, bl. 885, 1154, 1241 (van den derden druk).

Brieven over Italien, voornaamelyk den tegenwoordigen staat der Geneeskunde, en Natuurkunde betreffende. Aan den Hooggel. Heere E. SANDIFORT, *door* W. X. JANSEN, M. D. *te Dusseldorp, enz. enz. Te Leyden by* S. en J. Luchtmans, *en* A. en J. Honkoop, 1790. *In gr. 8vo*, 314 *bladz.*

De Leydsche Hoogleeraar SANDIFORT, aan welke deeze Brieven door den Auteur, geduurende zyne reizen, gezonden waren, geeft in het Voorbericht een nader verslag zo wel van den geleerden Schryver, alsmede van zyne vooraf door een gedeelte van Duitschland gedaane reize, en belooft teffens, in een tweede Stuk, de nog overige Brieven de Stad *Romen*, *Tivoli*, *Frescati*, *Siena*, *Florence*, *Pisa*, *Livorno*, *Genua* en *Milaan* betreffende, te zullen uitgeeven.

Dit Stuk behelst een Bundel van negentien Brieven van deezen inhoud, de 1ste dient tot eene Inleiding; de 2de betreft de reize van *Weenen* tot *Trieste*, en vandaar naar *Venetien*; de 3de handelt over *Venetien*; de 4de, de reize van daar op *Padoa*, en aanmerkingen omtrent die Stad; de 5de, reize van *Padoa* over *Ferrara* op *Modena*; de 6de handelt over die Stad; de 7de over *Bologna*; de 8ste over het aldaar zynde *Instituut*, de *Kruidtuinen* en *Hospitaalen*; de 9de, reize vandaar op *Loretto*; de 10de op *Rome*; de 11de, de reize vandaar tot *Fondi*, en kort bericht wegens de *Pomptinische Moerassen*; de 12de van daar over *Capua* en *Caserta* tot *Napels*; de 13de over de *Lugtsgesteldheid* en de *ligging dier Stad*; de 14de over derzelver *Academie* en *Geleerden*; de 15de, de *Hospitaalen* en *Ziekten* van *Napels*; de 16de handelt over het *Character*, de *manier van Leeven*, *Venusziekte*, *Levensmiddelen*, enz. aldaar; de 17de over de merkwaardigheden van *Portici*, *Herculanum*, en reize naar *Pompeja* en den *Vesuvius*; de 18de over *Posilippo*, *Lago Agnano*, *Grotta del Cane*, en de 19de over *Solfatara*, *Pozzuolo*, *Baja*, *Cuma*, enz. Om onze Leezers een Staaltje der schryfwyze van onzen Auteur mede te deelen, hebben wy een gedeelte van den 4den Brief daartoe gekoozen, alhoewel de overigen niet minder leezenswaardig zyn.

Na eene cierlyke beschryving der schoone Streeken op de reize van *Venetien* tot *Padoa* gegeeven te hebben, gaat

gaat de Auteur over tot het befchryven der *Academie* aldaar.

„ De Academie van *Padoa* was wel eer eene der voor-
„ naamfte in geheel *Europa*, en in vroegere dagen kon men
„ op dezelve achttienduizend Studenten tellen; maar hoe
„ zeer is thans dat getal verminderd, daar men 'er te-
„ genwoordig niet boven de vyfhonderd vindt. Zy over-
„ treft in oudheid de meeste Academien, daar zy reeds
„ in den Jaare 1222 in ftand was. Zy is niet alleen
„ vermaard wegens haare oudheid; maar ook door be-
„ roemde geleerden ftreefde *Padoa* andere Academien te
„ boven: ik behoeve u flechts deeze te herinneren, wel-
„ ke in onze Weetenfchap de Hooge School van *Padoa*
„ eenen grooten luister hebben bygezet, als: A. VESA-
„ LIUS, FABRICIUS AB AQUA PENDENTE, SANCT. SANCTO-
„ RIUS, JOH. VESLINGIUS, HIER. MERCURIALIS, BERN.
„ RAMAZZINI, JUL. PONTEDERA, ANTONI VALISNERIUS,
„ en de groote MORGAGNI, allen Profesforen in *Padoa*;
„ en het ontbreekt daar thans nog aan geen geleerde
„ Mannen, die met roem de Geneeskunde oefenen en
„ leeren. —— Zeer gaarne had ik den beroemden CAL-
„ DANI, met wien gy zederd jaaren briefwisfeling houdt,
„ en wiens *Inftitutiones Phyfiologicæ* en *Pathologicæ*, door
„ u zyn in het licht gegeeven, leeren kennen, doch dee-
„ ze Hooggeleerde opvolger van den grooten MORGAGNI
„ was naar het Landgoed van den Graave COLOREDO
„ vertrokken, zelfs moesten wy ons getroosten, dat wy
„ zyne verzameling van *Waschpræparaten*, welke zeer
„ gepreezen worden, niet zien konden. De Graaf MAR-
„ CUS CARBURI is Profesfor der *Chemie*; hy is een Griek
„ van geboorte, en heeft voor rekening van de Repu-
„ bliecq de *Bergwerken* in *Sachfen*, op den *Hartz* en in
„ *Zweeden* bezogt: men liet hem ter eere, in 't Jaar 1772,
„ een Monument oprichten. Hy toonde ons zelve het
„ *Theatrum* en *Laboratorium* voor de Scheikunde, welke
„ nog maar zedert weinige Jaaren zyn opgericht. Het *La-
„ boratorium* is zeer goed ingericht, en met alle, tot de
„ experimenten nodige, Ovens en Inftrumenten rykelyk
„ voorzien. Het *Theatrum Chemicum* is rondöm met
„ Kasfen omgeeven, waarin de, tot de *Chemie* nodige,
„ Præparaten en Naturalien, bewaard worden; deeze maa-
„ ken wel geen volkomen Naturalien-Kabinet uit, maar
„ zyn echter voldoende voor het geene waar toe zy die-
„ nen moeten. —— Zo ik afneemen kon, is de Liefheb-

„ be-

„ bery van den Heer CARBURI voornaamelyk voor de *Chemie* van het Mineraale Ryk. Het geene my niet behaagt, is, dat het *Laboratorium* en het *Auditorium* van elkander gescheiden zyn, het welk by het leeren van de *Chemie*, byzonder voor de Toehoorderen veel zwaarigheid moet veroorzaaken, terwyl het ongelyk veel nuttiger en ligter te begrypen is, als in deeze Weetenschap de Theorie met de Handgreepen verbonden wordt, zo als in *Leyden*, *Weenen* en elders geschiedt.

„ De Professor der *Botanie* is JOH. MARSILI, die op zyne reizen door *Frankryk* en *Engeland*, in deeze Weetenschap, veele kundigheid verzameld heeft, en door zyne Verhandeling, *de fungo Carrariensi*, bekend is, deeze heeft by den ingang des Tuins zyne Wooning. —— De Kruidtuin is rond, en omringd met een' aanzienelyken muur, die door Pylaaren vercierd is, waarop de Borstbeelden van SALOMON, DIOSCORIDES, FABIUS COLUMNA, PROSPER ALPINUS en PONTEDERA, zich bevinden: de Rabatten zyn zeer fraai verdeeld in allerhande Figuuren; de twee Laanen die den Tuin kruiswyze verdeelen, eindigen aan de vier deuren. Over het geheel is de Tuin waardig bezichtigd te worden. Hy is van Vreemde en Inlandsche Planten reedlyk wel voorzien, en heeft in het midden een zeer aanzienelyke Fontein, met een Bassin of Kom, dienstig tot het onderhoud der Waterplanten. Men vindt ook nog op andere plaatzen des Tuins water, 't welk deels tot onderhoud der Planten deels tot cieraad dient. Broeibakken en Dryfhuizen zyn, zo veel als nodig is, hier aan te treffen: daarby heeft men eene zeer goede uitvinding bedacht, om naamelyk de Planten, welke den Winter niet verduuren kunnen, niet te verplaatzen; men maakt over dezelve een soort van Dak uit Planken bestaande, met openingen, die men sluiten kan, 't welk op paalen rust, omtrent zes voeten hoog. Aan de eene zyde des Tuins is een kleen Boschje van Boomen en Heestergewassen, dit is voornaamelyk merkwaardig, om dat men daarin verscheide Boomen vindt, die men zeldzaam tot zodanig een hoogte in de Kruid-tuinen zal aantreffen. De Heer MARSILI volgt in zyne voorleezingen het *Systhema* van LINNEUS, naar het welke de Tuin ook eenigzints geschikt is.

„ Men heeft ook in *Padoa* voor weinige Jaaren een Oeconomischen Tuin aangelegd, dienende om de Oeconomische Planten en Boomen in menigte aan te kweeken, om

„ met

„ met dezelven proeven, ten nutte van den Akkerbouw,
„ Oeconomie en Verwkonst, in het werk te ſtellen. ——
„ De Opzichter van deezen Tuin is Profesſor ARDUINO,
„ die door verſcheidene zyner Werken bekend is. De *Agri-*
„ *culture* en *Metallurgie* zyn Weetenſchappen, waarop de
„ Venetiaanen zich thans met veel yver toeleggen, waarom
„ zich ook in *Venetien* een *Magiſtrato d'Agricoltura* en
„ *Magiſtrato delle Minere* bevindt, waarby de broeder van
„ den genoemden Profesſor J. ARDUINO, die *ſoprainten-*
„ *dente d'Agricoltura* is, het meeste verricht.

„ De Profesſor der *Meteorologie* en *Aſtronomie* TOALDO
„ heeft een voortreffelyk Werk, onder den Titel, *La Me-*
„ *teorologia applicata all' agricoltura*, uitgegeeven. Het
„ *Obſervatorium*, waarop hy zyne Obſervatien doet, is
„ geheel van Steen gebouwd, en in de beste omſtandig-
„ heid."

Nu gaat de Auteur over tot de beſchryving van het Academie-gebouw, met de daartoe behoorende byzonderheden, doch waarin wy hem niet volgen kunnen: het opgegeevene zal, zo wy vertrouwen, genoegzaam zyn om de leeslust onzer Geneeskundige Broederen op te wekken, en wy durven Liefhebbers der Natuurlyke Historie, der Oudheden, en zelf in het algemeen van juiste Reisbeſchryvingen, gerustelyk verzekeren, dat ook voor hun overvloedige gelegenheid gegeeven wordt, om hunne weetlust ſtof tot een aangenaam onderhoud te verſchaffen: met verlangen zien wy deswegen het volgende Stuk te gemoet.

Wis- Natuur- en Sterrekundige Briefwisſeling, over verſcheiden belangryke Onderwerpen, als onder anderen: eenige nieuwe Sterrekundige ontdekkingen van den beroemden HERSCHELL; *zyne Levensbyzonderheden, en zyn verwonderlyk Obſervatorium. Als mede eene nieuwe Ontdekking van den Heer* LAVOISIER, *aangaande het Water, en meer andere Natuurkundige Merkwaardigheden; benevens eenige bedenkingen over 's Menſchen Ziel. Met Plaaten. Te Amſterdam by* A. Fokke Simonsz., 1791. *In gr. 8vo.*, 254 *bl.*

Het nut en vermaak dat de Natuurkunde den Weetgierigen verſchaft, en de menigvuldige vorderingen die men dagelyks, door wiskundige Proefneemingen, daar in doet, hebben den Schryver deezer Briefwisſeling aan-

leiding' gegeeven, om over verscheidene Onderwerpen, de Wis- Natuur- en Sterrekunde betreffende, veel weetenswaardigs, in een eenvoudigen ſtyl, voor te draagen. Men vindt 'er zestien Brieven in, tusſchen een Vader en een Zoon gewisſeld, gaande over de volgende Onderwerpen, 1) *Over het nut der Wis- en Natuurkunde, en het vermaak dat in de kennis derzelve te vinden is.* De Vader raadt, in deezen Brief, zynen Zoon, die zich reeds een geruimen tyd op de Hoogeſchool in de fraaije Letteren en Geſchiedenisſen geöefend heeft, om zich ook op de Wis- en Natuurkunde toe te leggen. By welke gelegenheid het nut der Natuurkunde, op eene bevallige en tevens godvruchtige wyze, wordt voorgedraagen. 2) *Over het leeren der Wis- en Natuurkunde.* De Zoon meldt in deezen Brief, welke ſchikkingen hy reeds gemaakt heeft, om zyns Vaders lesſen te volgen. Deeze Brief zegt weinig, ten opzichte der Wis- Natuur- en Sterrekunde, doch zy is ook van een Student geſchreven, die 'er nog maar over heeft hooren praaten. 3) *Hoedanig met het leeren der Wis- en Natuurkunde best te beginnen en verder voort te gaan.* De Vader wil dat zyn Zoon *private* lesſen zal neemen, en de noodige Boeken zal koopen, om dat *goed gereedſchap*, volgens het ſpreekwoord, *het halve werk is.* Raadende verder het leezen van nutteloose Boeken af, wordende door het volgend voorbeeld aangedrongen. In myn jonge Jaaren (zegt hy) heb ik op de Hoogeſchool van *Friesland* een Student gekend, dien men den bynaam van *den Dood* gegeeven hadt, om dat hy lang, mager en bleek 'er uitzag, uit hoofde van zyn ongezond en gedebaucheerd ligchaamsgeſtel; doende over dag niets anders dan allerlei zotte Romans leezen, met verwaarloozing van zyne Collegiën en noodige ſtudiën; en des nagts ging hy lichtmisſen, en kwam des morgens veelal dronken te huis. Deeze zotte levenswyze duurde een Jaar lang, wanneer zyne Ouders of Voogden hem te huis ontbooden, en naar Oost-Indiën ſtuurden. Zulke voorbeelden zou men in menigte kunnen aanvoeren, zonder aan de Natuur- of Sterrekunde eenigen dienst te doen. Doch in een Vaderlyken Brief is een enkel voorbeeld niet nutteloos. 4) *Bedenkingen over den Sterrenhemel en onze Aarde, als een Planeet beſchouwd.* Meest eene uitweiding van den Student, over HUIGENS *Waereldbeſchouwer*; doch eene uitweiding welke duidelyk toont, dat deeze Leerling niet met de bovenſtaande Frieſche *Dood* vergeleken moet worden. Zyne verkeering en onderzoekende leergierigheid heeft, in deezen

zen Brief, reeds magtige vorderingen in ons Planeetstelzel gemaakt. 5) *Verdere redeneering over de Sterrekunde, en de vorderingen, welke nog van tyd tot tyd in dezelve, en in andere Weetenschappen, gemaakt worden.* De Vader onderricht in deezen zynen Zoon, wegens verscheidene nieuwe ontdekkingen, zo die van MONTGOLFIER, BLANCHARD, enz. als voornamenlyk die van HERSCHELL, wegens de nieuw ontdekte Planeet *Uranus*, en de brandende Bergen in de Maan. Als mede de Werktuigen daartoe uitgevonden. 6) *Eenige bedenkingen over de poreusheid en deelbaarheid der ligchaamen in 't oneindige.* Veel uit MUSSCHENBROEK en DESAGULIERS, waar agter een P. S. wegens een Maan-Eclips, in Mey 1790, door HERSCHELL waargenoomen, en door DE LA LANDE bevestigd. 7) *Over de byzondere natuurlyke neiging tot het leeren van deeze of geene Weetenschappen, en over de deelbaarheid der ligchaamen in 't oneindige, en derzelver poreusheid.* Een beknopt zamenvoegsel van het geen de meeste Natuurkenners over de laatste stoffe gezegt hebben, vooräfgegaan door eenige gepaste bedenkingen. 8) *Over de Meetkunde en heur oorsprong, hoe dezelve zich verspreid heeft, en beoefend is geworden door verscheiden Natiën.* Dit is een Brief van den Zoon, en grootendeels getrokken uit de *Voorrede* van STEENSTRA's *Meetkunde*, dat ook gemeld wordt. Verder eenige aanmerkingen op den *Catechismus der Natuur*, door den Eerw. MARTINET, raakende den Wagter van *Venus*. Welke aanmerkingen echter niet nieuw, maar reeds door den Heer DE VRIES, in zyne Aanmerkingen op dien *Catechismus* medegedeeld zyn. In eene onzekerheid, of *Venus* waarlyk een Wagter hebbe dan niet, gaat men zekerlyk zo wel door het stellig te ontkennen, als door het stellig te bepaalen, te ver, vooräl wanneer de Waarneemers, diennaangaande, verdeeld zyn. De Heer MARTINET onderstelde zeker, dat *Venus* een Trawant had, maar hy deed zulks niet zonder gezag. Verscheiden Sterrekundigen, wier kunde en roem men niet zal betwisten, beweeren dien Trawant waargenoomen te hebben. Als FONTANA te *Napels* 1645; CASSINI in *Frankryk* 1672 en 1686; SHORT in *Engeland* 1740; MAYER te *Greifswalde* 1759; MONTAIGNE in 1761; en vier avonden na elkander, als 3, 4, 10 en 11 Maart 1764, HORREBOW en RODKIER; en den 15, 28, en 29 Maart, MONTBARRON; en dan eindelyk de aangehaalde ABRAHAM SCHEUTEN ADAMSZ, te *Krevelt*, den 14den November 1775. Andere Sterrekun-

digen daar tegen hebben, ondanks al hunne poogingen, dien Trawant nimmer in 't gezicht kunnen krygen; en hierom verklaarde HELL, in de *Novis Actis Eruditorum* 1768, het geheele verschynsel reeds voor een bedrog der oogen. In de Jaaren 1757 en 1758 ontdekte hy, door een Gregoriaansche Teleskoop, by *Venus* een zeer zwakke Ster, welke echter daadelyk verdween, zo dra hy dezelve met een Newtoniaansche Kyker wilde beschouwen. By deeze gelegenheid ontdekte hy, dat het voornaamenlyk aankomt op den afstand des Waarneemers oog van het Oculargias van den Verrekyker: en dat de gewaande Trawant van *Venus* eigenlyk een *beeld van Venus* zelve is, welk zynen oorsprong uit eene terugkaatzing van het waare beeld van *Venus* uit het oog op het kykglas heeft: zo dat by de draaijing van het oog, in eenen kring, dit beeld om *Venus* heen bewoogen wordt. Men heeft 'er ook nog andere redenen van gegeeven, welke alle op de kunst van waarneemen betrekking hebben. Het blyft derhalven nog onbepaald, of *Venus* een Trawant heeft of niet, schoon de Heer LAMBERT, in de *Nouveaux Memoires de l'Academie des Sciences* van *Berlin* 1775, reeds eene proeve gegeeven heeft eener Theorie van deeze Maan van *Venus*; grondende dezelve op de voorgewende Waarneemingen van MONTAIGNE. Intusschen zal men, zo lang dit niet uitgemaakt is, zich altoos mogen verwonderen, dat het bovengemelde bedrog der oogen zich niet meermaalen, en op dezelfde wyze, ontdekt, wanneer ook andere Planeeten waargenoomen worden: en men dit enkel in de Waarneemingen van *Venus* Trawant moet vooronderstellen.——Het slot van deezen Brief behelst eene beknopte Levensbeschryving en opgave der Schriften van den beroemden TYCHO BRAHE. 9) *Redeneering over den inhoud van den voorgaanden Brief, wegens het leeren der Meetkunst, en eenige byzonderheden omtrend het leven van* TYCHO BRAHE. Dit Vaderlyk antwoord ontvouwt de opgegeevene stoffe nog nader; geevende tevens eenig denkbeeld van den trap van zekerheid, dat de Waerelden, buiten ons Planeetgestel, bewoonbaar zyn, meest volgens het gevoelen van den Heere VAN AKEN voorgedraagen. By de aanpryzing van STEENSTRA's *Meetkunde*, en MONTUCLA's *Geschiedenis der Wiskunde*, zouden wy ook eenige melding verwagt hebben, van het Werk des Heeren VAN SWINDEN, over de Meetkunde; ten ware de Vader zyne Brieven vroeger geschreven heeft, dan gemelde Werk in 't licht is getreden: waarover wy niet kunnen oordeelen, na-

dien

dien zommige Werken zeer lang op de pers blyven. 10) *Over 's menschen ziel, en heure vereeniging met het ligchaam, als een ondoorgrondelyk geheim beschouwd. Gedachten van de voornaamste Wysgeeren daaromtrend.* 11) *Dat het Water geene hoofdstoffe of onontbindbaar Element is, gelyk men voor deezen gemeend heeft.* Dit is eene korte en oppervlakkige opgave van het stelzel, door den Heere LAVOISIER ingevoerd; en onlangs omstandiger voorgedraagen en opgehelderd, door den Heere W. VAN BARNEVELD. 12) *Vervolg van den tienden Brief; over de ziel en heure eigenschappen.* 13) *Over de gedaante van de Maan en heure byzondere schyngestalten, en die van onze Aarde uit de Maan beschouwd.* Eene korte beschryving van de gedaante der Maan, opgehelderd door een Plaat, op welke dat hemellicht in verschillende *Phasen* verbeeld wordt. Het weinige dat in deezen Brief, van de Vlekken, de Bergen en de Putten, die in de Maan gezien worden, gemeld wordt, is onlangs ten duidelykste bevestigd, door de veele en onvermoeide Waarneemingen van J. H. SCHROETER te *Lilienthal*; welke, in April des voorigen Jaars, zyne beschryving van de Maan, met 43 Koperen Plaaten, in groot quarto, 676 bladz. in 't Hoogduitsch, heeft in 't licht gegeeven: in welk Werk de hoogte der meeste Maanbergen, met de wyze hoedanig dezelve door hem gemeeten zyn, gevonden worden. 14) *Eenige bedenkingen over den toestand van 's Menschen Ziel naa dit leeven.* 15) *Antwoord op het voorgaande, betreffende den toestand der Ziele naa den dood.* Deeze stoffe is zeer oppervlakkig behandeld, en de Schryver toont 'er weinig in ervaaren te zyn. 16) *Eenige Levensbyzonderheden van den vermaarden Sterrekundigen* KEPLER. Even als de byzonderheden van TYCHO BRAHE, doch niet zo uitgebreid, deelt de Zoon, de geboorte en uitvindingen van KEPLER, in deezen Brief aan zynen Vader mede. Welke Brief de laatste is die in deeze verzameling voorkomt. Voor hen, die weinig over de Natuur- en Sterrekunde geleezen hebben, is deeze Briefwisseling nog al nuttig en vermaakelyk: en voor de zodanigen zyn zommige kleinigheden, en eene eenvoudige voordragt van zaaken, niet geheel af te keuren.

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie. Zesde Deel. Te Amst. by.* J. Allart, 1791. *Behalven het Register,* 383 *bl., in gr. 8vo.*

Meermaalen vondt deeze Vervolger van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie*, in den loop zyns Werks, gelegenheid, staande den gevoerden Oorlog met *Groot Brittanje*, om van den Vrede met dat Ryk te spreeken, aangebodene bemiddelingen daartoe op te haalen, en daadlyke handelingen te vermelden (*). De bewerking van een Algemeenen Vrede tusschen de Oorlogvoerende Mogendheden in 't laatst des Jaars MDCCLXXXII aangevangen, hadt hy reeds beschreeven, met aanduiding van 't gering aandeel 't geen onze Staat, by den aanvange, hierin hadt. Om de tydorde niet te veel vooruit te loopen, brak hy daarmede het Verhaal af (†), thans vangt hy 't zelve met het XIV Boek, het eerste in het thans voor ons liggend Deel, weder aan, en tragt, wat daartoe behoort, in één Tafereel voor ooge te stellen. Hoe veel deswegen, zo binnen 's Lands, als ten *Engelschen* en *Franschen* Hove, te doen viel, en hoe men eindelyk een Vrede trof met de verschillende oordeelvellingen deswegen, vinden wy hier getrouw uit egte bescheiden geboekt.

In het XV Boek geeft de Schryver, te rug treedende, een verhaal van de Oorlogsbereidzelen, in den aanvang des Jaars MDCCLXXXIII gemaakt, ondanks de voortzetting der Vredes-Onderhandelingen. Bovenal wordt hier behandeld het afdanken van Zeevolk by één der Admiraliteiten in *Holland* —— het voorstel van *Dordrecht*, wegens een Onderzoek van het Regt des Admiraals-Generaals tot het aanstellen der Vlag-Officieren. —— Voorts ontmoeten wy een verslag van 't geen onze Kaaperschepen

(*) *Vaderl. Hist.* IV D. bl. 1, enz.
(†) ——— V D. bl. 254.

pen en 's Lands Vloot, ten deezen jaare, uitvoerden, en wat 'er ten beste van 's Lands Zeeweezen overlegd, beraamd en besloten, werd. Terwyl dit Boek afloopt met een uitgewerkt berigt van het voorgevallene, omtrent de zo veel gerugts gemaakt hebbende mislukte Tocht na *Brest*.

De Schryver nadert aan de onrustigste Tydperken, die ons Land, zo dikwyls het tooneel van woelingen, immer ondervondt, en kan niet nalaaten tot het verhaal daarvan zullende treeden, gelyk hy doet met het XVI of laatste Boek deezes Deels, eenige Aanmerkingen voor af te zenden, die wy zullen plaatzen, om dat ze eenigzins dienen om zyne denkwyze te doen kennen.

„ Gelyk 'er Tydperken, in de Geschiedenissen van bykans alle beschaafde Volken, zyn, waarin zich niets voordoet dan bedaarde kalmte, zo worden deeze niet zelden van geheel tegenovergestelde en byster onrustige, gevolgd. Voorbereidende omstandigheden van veelerleien aart werken 'er openbaar en heimlyk mede, om die verwisseling te doen gebooren worden. —— De Vryheidsmin der *Amerikaanen*, waaruit de Kryg ontstondt, welke het Tydperk afbaakent, waar mede onze Geschiedenis eenen aanvang nam, door den thans getekenden Vrede weder onder de Oorlogende Mogendheden geëindigd, die Vryheidsmin verspreidde zich wyd en zyd. Het gelukkig slaagen der Inwoonderen in een ander Werelddeel, die een nieuw Gemeenebest vormden, grondvesten, en, binnen korten tyd, tot een stand bragten, dat geheel de Wereld daar over, met regt, verbaasd stondt, blies dit Vryheidsvuur aan in de harten van allen, die in het lot diens Volks deel genomen, en zich verheugd hadden over de met zo veel moeds en bedaardheids verkregene Vryheid.

„ Men kan ook niet lochenen, dat dit Volks geschil, en dit kampen om eene Vryheid, waar mede vreemde Mogendheden gemoeid waren, en waarin onze Staat zich betrokken vondt, aanleiding gaf tot meesterlyk geschreevene Geschriften, over het hoogst aangelegen stuk der Volks Vryheid, gegrond op de oorspronglyke gelykheid der Menschen, de Regten en Pligten daar uit voortspruitende. Zy was het dagelyks onderwerp in de Gesprekken, niet alleen der zodanigen, die meer of min gewoon waren over gewigtige zaaken elkander te onderhouden; maar ook by lieden, anderzins op die onderwerpen niet vallende, hoorde men meer dan ooit van Vryheid, van de Regten des

Menschdoms en des Burgers. Zy leerden, in die beide opzigten, hunne eigene waarde kennen. Hunne denkbeelden, daaromtrent, werden opgeklaard door veele Schriften dit onderwerp behandelende, en meest door die op eene wyze het licht zagen, dat ze, even als de Nieuwspapieren, in elks handen kwamen, en met dezelfde graagte algemeen geleezen wierden.

,, Deeze denkbeelden, schoon verre van by allen genoegzaam opgehelderd, kregen by onze Landgenooten staag voedzel, geduurende den Oorlog met Groot-Brittanje. Het tegenwryten der twee Partyen in ons Vaderland, openbaar uit het geen 'er in de hooge Vergaderingen gebeurde, verleevendigde die begrippen meer en meer. De Vredehandeling zelve diende om ze te doen aanwakkeren. De openlyke klagten, de bittere verwyten, de verregaande wederzydsche beschuldigingen der Staats- en mindere Regeeringsleden, moesten elk doen besluiten, dat 'er gebreken schoolen by de Wetgeevende of Uitvoerende Magt, of by beiden teffens. Van hier, dat men bedagt was op 't geen men eene *Grondwettige Herstelling* noemde. —— ,, Men oordeelde, dat eene Regeeringsvorm van een Volk, ,, 't welk in zich zelve Souverain is, die op de Grond- ,, wetten van den Staat, op de uitdruklyke of stilzwygen- ,, de toestemming van de geheele Maatschappy, gegrondvest ,, is, die plegtig bezwooren wordt, altyd, wanneer de ,, misbruiken, wanneer de onderdrukkingen, tot zodanig ,, eene hoogte geklommen waren, dat men dezelve niet ,, langer verdraagen wil, kon verbeterd, en, des noods, ,, wanneer de zaaken tot dat uiterste liepen, dat men, by ,, deszelfs geheele vernietiging, niets verliezen zou, door ,, de Natie geheel en al afgeschaft en veranderd worden; ,, om dat zy op een uitgedrukt of stilzwygend Contract ,, van de geheele Natie berust (*)." —— De Leer van den Eerw. PRIESTLEY vondt, by veelen, gereeden ingang. ,, Indien de misbruiken en gebreken der Regeering, zelf ,, in de uitgestrektste Staaten, ten eenigen tyde, groot en ,, tastbaar worden; indien de Dienaars van het Volk, ,, hunne Meesters en derzelver belang vergeetende, slegts ,, hun eigen voordeel in 't byzonder behartigen; indien ,, zy, in plaats van zich zelven te overreeden, dat zy ge-

(*) VAN NOOTEN Aanm. op MONTESQUIEU, *Geest der Wetten.* I. D. 3de St. bl. 98.

„ gemaakt zyn voor het Volk, het Volk aanmerken als
„ voór Hun gemaakt; indien de onderdrukkingen en ver-
„ kragtingen van het Regt verregaande en ondraaglyk
„ zyn, en algemeen gevoeld wierden; indien de geweld-
„ dryvende Bestuurders geene andere Vrienden hebben,
„ dan een gering getal vleijers, die lang geäasd hebben op
„ het voedzel hunner Medeburgeren, en van welke men
„ verwagten kan, dat zy eene Regeering verlaaten zullen:
„ zo dra hun eigen belang niet aan dezelve verknogt is;
„ indien het, in gevolge van deeze omstandigheden, duide-
„ lyk blykt, dat het gevaar, 't welk men by eene Omwen-
„ teling zou kunnen loopen, en dat de Onheilen, welke
„ uit dezelve zouden mogen gedugt worden, van veel min-
„ der aanbelangs te schatten zyn, dan die, welke men
„ alreede ondervindt, en welke nog dagelyks toeneemen;
„ dan vraag ik, in den naam van God, welke Grondbe-
„ ginzels het kunnen zyn, die een gesmaad, mishandeld,
„ beledigd en gehoond, Volk behooren te wederhouden
„ van het verdeedigen zyner Natuurlyke Regten, van het
„ veranderen, ja zelf van het straffen zyner Bestuurderen,
„ dat is van zyne Dienaaren, die het vertrouwen des
„ Volks misbruikt hebben? Of, eindelyk, welke Grond-
„ beginzels het kunnen zyn, die zodanig een Volk belet-
„ ten zouden, om de gansche Regeeringsvorm te verande-
„ ren, indien dezelve bleek van eenen aart en zamenstel
„ te weezen, aan zo veele gebreken onderhevig (*)."

„ Hoe zeer ook de Vryheidsmin in een Volk, en in een vrygebooren *Nederlander*, hoogst te pryzen zy, en dezelve, in deeze dagen, verschynzels deedt gebooren worden, welke de bewonderende goedkeuring van alle waare Vryheidsvrienden moeten wegdraagen; deeze vertoonde zich, in eenige gevallen, op eene wyze, welke veeleer blaam dan lof verdient. Om eene wettige en heilzaame Gemeenebestregeering daar te stellen, moet niet alleen den dwangstof van het overheerschend *Despotismus* verbrooken, niet alleen het ondraaglyk bewind eener haatlyke *Aristokratie* geweerd; maar ook de toomloosheid eener onbepaalde, en niet wel ingerigte, *Democratie* te keer gegaan worden, zal dezelve in geene volslaagene *Anarchie* veranderen.

„ Maar

(*) Priestley, *Essay on the first Principles of Gouvernement.* Lond. 1771. p. 24. 25.

„ Maar 't is onze taak niet, hier over breeder uit te weiden. 't Aangestipte dient alleen, om tot het verhaal te komen der voorvallen in ons Gemeenebest in dit Jaar, by welken men zich deeze weinige aanmerkingen zal herinneren, en daar op vrylyk mogen toepassen. Terwyl men menigmaal gelegenheden zal ontmoeten om het zeggen van PLATO, met leedweezen, maar al te gegrond te vinden. „ By aldien het geen Wysgeeren zyn, die de Staaten be„ stuuren, zo dat het Staatkundig en Wysgeerig Gezag „ elkander in één punt aantreffen; en dat, gelyk nu veelal „ geschied, deeze twee dingen door onderscheide Geesten „ behandeld worden, is 'er, naar myne gedagten, noch „ voor een Staat, noch voor het Menschlyk Geslacht, eene „ verzagting van haare Onheilen te verwagten. (*)"

Het Boek, dus aangevangen, behelst eene opgaave van 't geen 'er in den Jaare MDCCLXXXIII, in *Gelderland*, *Holland*, *Utrecht*, *Friesland* en *Overysfel*, voorviel, omtrent de Regeeringsbestellingen, gepaard met eene aanvanglyke Burger Wapenoefening in veele Steden, als mede in eenige met het aanstellen van Burger Gecommitteerden. Wy zullen geen lyst geeven van de byzondere gevallen, in die Gewesten hier geboekt. Wie zich 't gemelde Jaar herinnert, kan niet nalaaten dezelve zich voor den geest te haalen, en zal hy, in dit Werk, des een zeer onderscheiden, en wel bekragtigd berigt aantreffen. —— Alleen, ten slot deezer Aankondiging nog gewaagende van 't geen de Geschiedboeker optekent, wegens eene talryke zamenkomst van Regenten te Amsterdam, die veel opziens baarde. „ De aanzienlyke Gasten, die den Maaltyd, ter gedagtenisse der herstellinge van den Ridder CAPELLEN TOT DEN POL, in Grasmaand, met hunne tegenwoordigheid vereerd, en op dien dag, de grondslagen eener naauwere Verbintenisse gelegd hadden, (†) kwamen, althans voor een groot gedeelte, in 't Najaar, te *Amsterdam*, weder by een, en hielden, na drukke raadpleegingen over 's Lands zaaken, van 's morgens ten tien tot 's namiddags ten vier uuren, weder een Maaltyd. —— Uit de vyf gemelde Gewesten, kwamen de Regenten (§) zamen. Eenigen hunner

(*) PLATO *de Republ.* Lib. V. Eene stelling door hem in het VI en VII. Boek breeder ontvouwd.

(†) *Vaderl. Hist.* V. D. bl. 75.

(§) In de Geschiedenis zelve vindt men de Naamen dier Mannen, bl. 373, 374. vermeld.

ner waren, zo men wil, voorzien met blyken van goedkeuring, welke genomen stonden te worden van zommigen, die, in *Zeeland* en *Stad en Lande*, met hun dezelfde gevoelens over 's Lands belangen aankleefden.

„ Met een zeer verschillend oog, werd deeze Vergadering, die men verzekerde, dat eerlang van eene andere zou gevolgd worden, beschouwd. Veelen verheugden zich, dat 'er, in 's Lands zo neteligen toestand, nog zulk een aantal van wakkere en braave Regenten gevonden wierd, die moeite noch arbeid ontzagen, om 't zelve in den hooggaanden nood, te hulpe te komen; die, zonder eigenbelang, op eigen kosten, nu en dan, uit verscheide Gewesten des Bondgenootschaps zamen kwamen, om, door onderlinge mededeeling en onderrigtingen, niet alleen hunne kundigheden te vermeerderen, maar de wezenlyke belangen van het Vaderland, en de gronden waarop dezelve steunden, meer en meer te leeren kennen; ten einde zich beter in staat te stellen, om ieder, in de post hem toevertrouwd, zyn Gewest of Stad van heilzaamen raad te kunnen dienen, en alle gebreken, des noods, te helpen weeren. Anderen hoorden de maare deezer Byeenkomst niet zonder deswegen eene blykbaare ongerustheid en hooggaand misnoegen te betoonen; dugtende, dat zodanige herhaalde vergaderingen van Mannen, die niet alleen aanzienlyk waren, maar ook meerendeels voor kundige, schrandere en moedige, Regenten bekend stonden, vereénigd de veel vermogende hand zouden bieden aan de beweegnisfen, huns inziens, ten nadeele van het Stadhouderlyk Gezag strekkende. —— Wy zullen ons Geschiedblad zo min vervullen met de hoogklinkende loftuitingen deezen Heeren toegezwaaid, als met de schamperheden op hun afgegeeven. Die uitboezemingen van heete Partyschappe doen, in geen der beide gevallen, iets af. De daaden moeten spreeken, en zullen deeze, in 't vervolg onzer Geschiedenisse, van zelve voorkomen."

Geschiedenis van den Veldtogt der Pruissen, in Holland in 1787; gevolgd naar het Werk van den Heer T. P. VAN PFAU, *Generaal-Majoor in Koninglyk-Pruissischen dienst, enz. enz. Twee Deelen. Met Plans en Kaarten verrykt. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1792. *In 4to.* 186 *bladz.*

De Veldtogt der Pruissen in Holland, schoon aan duizenden in ons Vaderland bekend, en nog genoeg in geheugen zynde, is echter zulk eene aanmerkelyke gebeurtenis, zo door zich zelven, als ten opzichte van de voorgaande en de agtervolgende gebeurtenissen; dat men het elke onpartydige pen dank moet weeten, die deeze Geschiedenis duidelyk en naar waarheid te boek stelt, en aan het nageslachte overlevert. De Heer VAN PFAU, die veldtogt geheel bygewoond hebbende, heeft zich daar toe verledigt, en, als in veele opzichten, ooggetuige geweest zynde, alles beknopt in dit geschrift voorgedragen. Wel is waar, van een Generaal-Majoor in Koninglyk Pruissischen dienst, zullen veelen de naauwste onpartydigheid niet verwagten. Zommige uitdrukkingen, in dit Werk voorkomende, bevestigen dit ongunstig vooroordeel; by voorb. D. II. *bladz.* 51, alwaar van de te *Amstelveen* gevangen gemaakte Patriotten gezegd wordt: dat men hen, door hen te eeten te geeven, hunne wonden te verbinden, enz. met alle de menschlykheid behandelde, die zy *niet* verdiend hadden, enz. Intusschen schryft hy anders, over 't geheel genomen, zeer bescheiden en onpartydig: verkleint de magt en tegenweer der Patriotten, op veele plaatzen, niet. Mispryst overal de plunderingen en verwoestingen, die men, onder den schyn van het huis van Oranje dienst te doen, heeft aangericht: verklaart zelf, D. II. *bladz.* 4. dat persoonen, die de plunderingen hadden behooren te beletten, 't gemeen onder de hand tot het plunderen aanmoedigden: terwyl de President van den Raad van *Heusden* den Pruissen onbewimpeld toeduwde, toen de laatste zich tegen het plunderen wilde verzetten: „ *Wat* „ *kan het scheelen, al worden de Patriotten geruïneerd?* „ *'t Is billyk dat men hen straffe voor de onderdrukkinge,* „ *onder welke zy zo veele onschuldigen zo lang hebben doen* „ *zuchten.*"

De Schryver begint zyne Geschiedenis, met de *voorbereidingen* tot het openen van den Veldtogt, zynde alles

wat

wat van 6 tot 20 July 1787, ten deezen opzichte, is voorgevallen, benevens eene opgave der Troepen, die tot deezen Veldtogt bestemd waren." De Hertog van *Brunswyk* kwam den 6den Aug. te *Wezel*, en den 7den op den Verjaardag van H. K. H., Mevrouw de Princesse van Oranje, te *Nymegen*. Hier onderzoek doende naar den staat der zaaken, verzekerde men hem, dat de Patriotten niets verwaarloosden om tot hun doelwit te komen; dat zy meester waren van alle de sterke plaatzen van de Provintie van *Holland*, dat zy *Utrecht* versterkt hadden, en dat zy, meesters van de sluizen, den vyand aan drie onderscheiden overstroomingen konden bloot stellen. Om niets te verwaarloozen, vervoegde zich de Hertog noch by andere persoonen van 't Hof, tot den Generaal DU MOULIN, wien eene lange ervaaring eene volkomene kennisse gegeeven hadt van de Provintiën en haare Fortificatiën, —— tot verscheide Officieren, tot edellui, wier goederen grensden aan 't tooneel des opstands, en die de gesteldheid van 't land, de wegen, de sluizen en de sterkten, kenden, enz. Alle verzekerden zy hem, dat de Patriotten alle voorzorgen gebruikten, en dat zy besloten hadden zich halstarrig te verdedigen. Zy hadden, zeide men, bekwaame hoofden; de Rhyngraaf VAN SALM hadt hun gansche vertrouwen, de Commissie van *Woerden* hielp hen met al haar vermogen; men deelde 't geld mildelyk uit, 't getal der gewapende Burgers vermeerderde alle dagen; de Rhyngraaf hadt reguliere Bataillons geheeven, aangevoerd door bekwaame Officieren, en van welke men een' moedigen wederstand kon verwagten; Frankryk hadt desgelyks goede Ingenieurs, Kanoniers, Artillery-Officieren, verzorgd, en deed 't noch; der sterke plaatzen ontbrak het noch aan Geschut, noch Krygs- noch Mondbehoeften; eindelyk, men kon die sterkten niet naderen, dan langs enge wegen, bezet met manschap, op verscheiden plaatzen doorsneeden, en onbruikbaar gemaakt.

„ Toen de Hertog vroeg naar den staat van de Stadhouderlyke party, verzekerde men hem van alle kanten, dat het onmogelyk was, in de Provintiën van *Holland* en *Utrecht*, 't getal van haare aanhangers te bepaalen, en 'er staat op te maaken, 't scheen dat hunne getrouwheid afhing, of van 't voordeel of van 't gevaar, 't geen zy zagen in 't kiezen van een party; gevolglyk was 'er niet veel staat op te maaken. Daarenboven was de geheele uitvoerende magt in handen der Patriotten, en de Stadhouders-

ge-

gezinden, door hen onderdrukt, durfden niet handelen naar hunne gevoelens, of ze openbaaren. Te vergeefs hadt de Hertog gehoopt, dat de Troupen, te *Zeist* verzameld, aan de Oranjeparty nieuwen moed zouden geeven. Hy vernam dat die Troupen aan alles gebrek hadden, aan Paarden voor de Stukken, aan Krygsbehoeften, aan Kanonniers, aan een voldoend getal Kardoezen; dat, uit gebrek aan een Veldbakkery, men in 't Kamp van de hand in den tand leefde; dat de noodzakelykheid, om alle dagen Soldaaten na de nabuurige Dorpen te zenden, om 'er brood te zoeken, de Bataillons en Esquadrons, behalven dien, reeds incompleet genoeg, noch meer verzwakten, dat het eindelyk te vreezen was, dat dit gansche Corps geslagen en verstrooid zou worden; zo dra de Rhyngraaf VAN SALM goed mogt vinden, uit *Utrecht* te trekken en een aanval te waagen.

„ De Hertog den 8sten Aug. te *Wezel* terug gekeerd zynde, zond den 9den het volgend Plan, met eene Kaart, waarop ieder marsch, ieder Campement, en iedere attaque, aangehaald stonden, aan zyne Majesteit. Het wezenlykste was, (zeide hy in zynen brief) de aandacht des Vyands te verdeelen, en hem van verscheiden hoeken tevens aan te vallen. Ten deezen einde moest een Corps Cavallery, met eenige Infantery en Kanon, trachten door *Hilversum* in 't *Gooiland* te dringen, omtrend 10 of 12 mylen van *Amsterdam* afgelegen, der Provintie van *Holland* toebehoorende; de eenige plaatzen, waar de Cavallery en Artillery, haare beweegingen verstandig overleggende, achter om de inundatiën en de linie van defensie van den Vyand konde dringen, zo het doenlyk was, door het oversteeken van de Neder-leck, tot in 't hart van de Provintie van *Holland*, en zich daarin meester maaken van de Stad *Rotterdam*, van waar de omstandigheden de marsch na *Amsterdam* of *den Haag* zouden richten."

De Schryver geeft verder verslag van alle de inrigtingen, welke, na bekomen goedkeuring van dit Plan, voor de Magazynen, de Schipbruggen, de Ligters, het Hospitaal te *Wezel*, enz. gemaakt werden; als mede de berichten die men inwon, voor het openen van den Veldtogt. Vier Officieren van den Generaal-staf werden gelast, om met een Ingenieur-Majoor zich na *Nymegen* en na *Arnhem* te begeeven, en van daar, langs onderscheiden wegen, den ganschen streek, tot aan de Frontieren van *Holland*, te recognosceeren. Deeze Officieren hadden een Brief voor de Princes van Oranje. Dezelve ontving hen te *Nymegen*, en stel-

stelde hen een Brief ter hand voor den Hollandschen Overtien BENTINCK te *Arnhem*, waarin zy hem beval, uit alle magt, de oogmerken der Pruisische Officieren te begunstigen, en hen te doen vergezellen door Hollandsche Officieren. Dit geschiedde; al het noodige werdt hen aangeweezen, en dus doende kwamen zy in het Camp te *Zeist*. De Stadhouder, na dat hy den Pruisische Officieren alles aangewezen had, 't geen van belang was op te merken, deedt hen ook den omtrek van *Amesfoord*, benevens den weg van *Naarden* naar *Soestdyk*, wyzen. In 't Hollands Camp te *Zeist*, lagen toen tien Bataillons en vyftien Esquadrons. De Pruisische Officieren ontveinsden niet, dat deeze Troupen eene niet zo voordeelige positie genomen hadden, als het oogmerk van hun campeeren scheen te vorderen. Dit was evenwel de schuld niet van den Generaal VAN MONSTER, die ze commandeerde. De Prinsgezinden, in 't Sticht van *Utrecht*, hadden aangedrongen op deeze positie, die aan de goede zaak nadeelig was; doch, die hunne landwooningen dekte voor de strooperyën der Patriotten.

„ De Pruisische Officieren, om den vrienden des Stadhouders plaisier te doen, droegen overal aan hunne hoeden de Oranje Cocarde. Deeze kleur, het kenteeken hunner gevoelens en hun reizen over 't algemeen, trof een ieder. De vrienden des Stadhouders zegepraalden Pruissen te zien; de Patriotten lieten den moed zinken. Men zou moeite hebben te gelooven, tot hoe veele buitensporigheden de kleur van Oranje in *Holland* toen aanleiding gaf. Om veilig te zyn, moest men 'er zyne deuren en vensters meê vercieren. In de huizen der voorstanders van den Prins, droegen de kleinste meubilen lintjes van die verwe, en de lucht weêrgalmde bestendig van 't geroep, *Vivat de Prins*: een geroep, dat maar al te dikwerf het voorteken werd van oproer en bloedvergieten.

„ Terwyl de Pruisische Officieren Holland doorliepen, had de Hertog nog een mondgesprek met de Princes van Oranje te *Kleef*. Men hernieuwde de deliberatien, te *Nymegen* begonnen. Onder anderen kwam men hierin overeen, dat de Troupen voor den Stadhouder de inkomst van *Gelderland* zouden bezetten, om die aan de Pruissen vry te laaten.

De Pruisische Officieren hadden, in hunne reizen, boyenal zich moeite gegeeven om de magt van den Rhyngraaf VAN SALM naauwkeurig te kennen. Men hadt hen verzekerd, dat hy elf duizend man te *Utrecht* byeen hadt; dat men,

men, in dat getal, eenige Bataillons en Esquadrons telde, die op een vry goeden voet waren; dat de Rhyngraaf 't geld met volle handen fpilde; dat, behalven eene tafel in overvloed bediend, een groot aantal Adjudanten, een altoos luisterryk en talryk gevolg, hy met verkwistinge betaalde de perfoonen, verknogt aan den dienst der Patriotten; dat, zonder de honderd duizend guldens 's maands, die hem de Commisfie van *Woerden* uittelde, hy 'er al het geld, dat hy vroeg, van trok, ter vermeerdering van Troupen, en verbetering der Vestingen; dat de Artillery van *Utrecht* uit meer dan 130 ftukken Kanon beftondt, behoorende aan de Provincie, of uit Holland getrokken; eindelyk, dat de Stad zelve, alle wegen op de *Vecht* tot aan *Muiden* en de Zee, alle tusfchen *Utrecht* en de *Vaart*, genoeg verfterkt waren, om de hoop te beneemen van ze te forceeren by *Jutphaas* of *Vreeswyk*; dat men daarenboven bezig was met 't verfterken van *Vianen*, en, in geval van nood, al 't platte Land, tusfchen die Stad en *Gorcum* te kunnen onder water zetten."

Uit deeze berichten, en uit nog anderen door den Schryver medegedeeld, ziet men duidelyk, dat de Pruisfen de magt hunner vyanden wel wisten; dat zy die niet gering achten; en dat zy alle middelen ter hand moesten neemen, om dezelve te overwinnen. De partyfchappen, in Holland woedende, waren het vooräl, die ten voordeele van de Pruisfen, by het verfchynen eener Armée, konden werken: en hiertoe liet men niets onbezogt. „ De Hertog hadt eene zeer uitgeftrekte bekendfchap, en overäl vrienden. De naauwkeurigfte narichten ontbraken hem nimmer, en hy nam altoos de gepastfte maatregelen, ter bereiking zyner oogmerken. 'Er waren zelfs eene menigte perfoonen van een zekeren rang, die de altoos vriendelyke behandeling des Hertogs aan hem te *Wezel* verknogt hadt, en die 'er een vergenoegen in vonden, hem ftipt te onderrichten van de ontwerpen des vyands, van hunne hoop en van hunne vreeze. Daar Z. D. H. buiten dien geen geld fpaarde, zo viel 'er niets voor, waarvan dezelve niet verwittigd wierdt door lieden, die hy daartoe byna in alle de Steden had. Ook kende hy zeer wel de gefteldheden der onderfcheiden Kabinetten, de middelen zyner vyanden, als ook de naamen en de bekwaamheid der meesten onder hen. Nimmer overtrof hem hierin eenig Generaal, noch in 't geluk van de keuze en 't getal van Spionnen."

Alle deeze kosten en moeite, aan de zyde der Pruisfen aan-

aangewend, bevestigen volkomen het gevoelen der Patriotten van dien tyd, dat men hen niet dan met zeer veel moeite zoude kunnen overwinnen. De Schryver zelv zegt, na het mededeelen van een Plan door de Hollanders (volgens algemeene geruchten, door den Rhyngraaf VAN SALM) beraamd: „ Dit Plan van operatien toont dat de Hollanders zeer wel oordeelden van hunne gesteldheid; *dat het oneindig moeilyk zoude geweest zyn hunnen tegenstand te overwinnen, by aldien zy aan hun hoofd hadden gehad een Generaal, die by een onbepaald gezag gevoegd hadt dapperheid en de edele eerzucht, om door de verdeediging van zyn land zich onsterflyk te maaken.* —— En bladz. 39, enz. toont hy, duidelyk, in het beschryven der verlaating van *Utrecht*, dat de Rhyngraaf VAN SALM die zonder eenige noodzaakelykheid deedt; dat de Pruissen, volgens de reeds gegeevene Verklaaring des Konings, die Stad niet *mogten* aantasten; dat zy het niet *konden* doen, om dat de Hertog het noodige tot eene belegering niet by zich hadt; en ook om dat dit hunne magt tegen *Holland* verzwakt zoude hebben. In 't kort: dat de Rhyngraaf de waare Generaal voor de Patriotten niet was, dat hy alle zyne plichten vergat; het op hem gevestigd vertrouwen te leur stelde; en door het verlaaten van *Utrecht* eene fout beging, waarvan de gevolgen verschrikkelyk waren.

Na medegedeeld te hebben, welke vergeefsche poogingen men nog ter bevrediging heeft aangewend; na de eerste beweegingen en het indringen van het Pruissisch Leger in *Gelderland* beschreven te hebben, verhaalt hy alles wat, van 16 Sept. tot 11 October 1787, in *Holland*, ten opzichte van den Veldtogt, is voorgevallen. Den 17den Sept., 's morgens om 5 uuren, kwam een Pruissisch Corps in de grootste stilte voor *Gorcum*. Ten 6 uuren werdt een Kapitein, met een Trompetter, en een Brief in de Hollandsche taal, naar de Stad gezonden, om dezelve op te eischen. Het Guarnisoen geen het minste denkbeeld van de gebruiken en rechten des Oorlogs hebbende, schoot op deeze beide: en schoon de Kapitein met zyn neusdoek een teken deedt, en op de trompet deedt blaazen, vervolgde men toch met schieten; zo dat deeze afgezondenen onverrichter zaake te rug moesten keeren, waarop, om zeven uuren, het Pruissisch Kanon begon. Op het vierde schot, stak een gloeiende Kogel een Moolen in brand; deeze brand verspreidde zich tot een Olie-Magazyn, dat 'er niet verre af was, en de beide gebou-

wen werden in de asſche gelegd. De bombardeering was zeer hevig; weldra ſtondt de Stad aan vier hoeken in vlam; men hieldt niet op met alarm te ſlaan; men deedt het geſchut van de Stad ſpeelen, maar de Pruisſen waren door den hoogen weg of dyk 'er voor gedekt. Op het vier-en-veertigſte ſchot der Pruisſen, zag men een wit Vaandel op den Stads Tooren waaijen; 't vuur van de Wallen hield op; de Plaats-Majoor kwam uit de Barriere van den bedekten weg, de Chamade doende ſlaan. Het vuur der Pruisſen hield op; de Stad gaf zich over, doch het Guarniſoen was naar *Dordrecht* gevlucht: maakende men alleen agt-en-negentig Krygsgevangen, benevens den Collonel VAN DEN CAPELLE. Van deezen laatſten ſchynt de Schryver geene voordeelige getuigenisſen ontvangen te hebben; zeggende hy, bl. 47, van denzelven: „Toen hy (CAPELLE) buiten het glacis kwam om te capituleeren, zeide hy tegen den Collonel VAN ROMBERG, dat hy, by zyn komst te *Gorcum*, geöordeeld hadt, dat de plaats het niet lang zou kunnen houden; dat hy aldus geene zwaarigheid maakte om ze over te geeven. De Luitenant-Collonel STERNBACH, een bekwaam Officier, en yverzuchtig op 't ſtuk van zyn goeden naam, hadt, vóór VAN DEN CAPELLE, te *Gorcum* gecommandeerd, en zo de Patriotten niet verblind genoeg geweest waren, om hem te verplaatſen, zo zouden de Pruisſen een zo fraai ſpel niet gehad hebben."

Op verſcheidene plaatſen, in dit Werk, vindt men blyken van de ſtrenge Krygstucht, welke de Hertog onder zyne troepen hield; en van de moeite die men hadt, om de Soldaaten, in zulk een ryk land, dat tevens zo verdeeld was, en daar men zo veele Voorgangers en Voorſtanders van het plunderen vondt, in toom te houden. „Een vierde van een myl van *Meerkerk*, hoorde Z. H. een verſchrikkelyk geſchreeuw, 't welk uit de huizen langs den weg kwam. Hy detacheerde terſtond een Officier om hier na te hooren. 't Waren drie Soldaaten van 't Regiment van MARWITZ, die, uit het Camp gevlucht, bezig waren met plunderen. Zy werden voor den Hertog gebragt, die zich zeer driftig maakte, en ze alle drie deedt arreſteeren. Zo dra de Ingezetenen deeze daad van geſtrengheid gezien hadden, zo verzamelden zy zich in menigte rondom den Prins, en beklaagden zich bitter over dergelyke buitenſpoorigheden. Misſchien waren die klagten overdreeven; ondertusſchen maakten zy den Her-

tog

tog zeer toornig, welke 'er den Generaals verwyten over deedt; betuigende, dat hy niet gedoogen zoude dat men zyne orders in den wind floeg." Schoon de Generaal KNOBELSDORF zich verschoonde, en zeide, dat hy, misnoegd over deeze wanorde, de schuldigsten reeds hadt doen straffen; zo begaf de Hertog zich toch in persoon by het Regiment van MARWITZ; deedt de Compagniën op trommelslag by elkander komen, om te zien of 'er iemand aan ontbrak. Vervolgens deedt hy alle de Officieren onder het Vaandel komen; berispte hen wel scherp; beval den Commandeur van het Regiment het zelve terstond te verlaaten. De Kapitein van de Compagnie, tot welke de Plunderaars behoorden, werdt in arrest gezet, haare Onder-Officieren aan den lyve gestraft, en zy zelve kregen honderd Stokslagen, in tegenwoordigheid van het ganfsche Regiment. Met veel moeite werdt vervolgens hun Commandeur hersteld. —— De Hertog strafte, zonder oogluiking, de minste fouten; hy liet menigmaalen in arrest zetten Commandeurs van Bataillons en andere Officieren, ter zaake, dat zy het gedrag hunner Soldaaten niet genoeg bewaakt hadden, of om dat zy zich Levensmiddelen hadden doen geeven, zonder daartoe gewettigd te zyn. Twee Vaandrigs, van eene oude Weduwe 100,000 Guldens (dit is wat veel! mogelyk moet het 10,000 zyn, maar het origineel heeft ook zo veel) hebbende willen leenen, op eene wyze die niet geheel wettig was, deedt de Hertog op 't oogenblik een Krygsraad beleggen, en, volgens zyne uitspraak, zondt hy ze naar *Wezel*, om aldaar van *Berlyn* de confirmatie van hunne cassatie af te wagten. Dergelyke voorbeelden kleinden; en zo de Provincie van *Holland* de onheilen van den Oorlog smaakte, moest zy dit zeldzaam den Pruisfen wyten."

De zorg der Pruisfen tegens de toebereidfelen der Patriotten, op veele plaatsen nutteloos geworden, door het overgaan van *Utrecht*, door de herstelling van den Stadhouder in '*s Hage*, en de daardoor werkende omwending in geheel *Holland* bleef het langste noodig ten opzichte van *Amsterdam*, de voornaamste Stad der Republiek, en het meest tegen hunne onderneemingen versterkt. De Schryver is, ten opzichte van deeze Stad, daar zy de Pruisfen het langst heeft opgehouden, dan ook het omstandigste beschryvende naauwkeurig haare buitenposten, en met lof melding maakende van derzelver aanleg, hunne bevelhebbers, en derzelver verdiensten: van welken hy veelen met naame noemt,

als DE VINS, STERNBACH, RINGLER, DURING, ST. GENIE, DE WILDE, DE PORTE, RICHAUT, DE GEERIKE, en DE LUCK; Officieren (zegt hy) vol van verdiensten, bravoure, yver naar glorie, en die brandden van lust om zich een naam te maaken door een moedigen wederstand. Niets, van 't geen hunnen yver kon ondersteunen, ontbrak hen; zy hadden, ter bedieninge van hun geschut, goede Fransche Artilleristen, meer Oorlogsbehoeften dan zy konden denken te behoeven; en, behalven de gewapende Burgers, zes Bataillons reguliere troupen, in particuliere soldy der Patriotten, byna geheel uitgeleezen en welgeöefend Volk. Dit was, met opzicht tot den bodem, meer menschen dan zy behoefden om de posten te bezetten, en eenige Corpsen in reserve te hebben. 't Defensiewezen betaalde die troupen mildelyk; *Amsterdam* voorzag hen in overvloed van vivres; en de vleijendste beloften werden ter ondersteuning van hunnen moed gebezigd.

„ Behalven dat, hadt men niet veel moeds nodig, om dergelyke posten te verdeedigen. Een opslag van 't oog konden Officier en Soldaat overtuigen, dat de Pruisen geslagen zouden worden, zo zy aanvielen. Zonder genoegzaamen grond om zich te schaaren en uit te breiden, op de hooge Wegen; blootgesteld voor 't vuur van 't Hollandsch geschut; beperkt door de gragten en inundatiën, moesten de Pruisen overäl onder leggen. Al waren de Patriotten niet zo talryk geweest, zo konden zy hunne vyanden 't hoofd bieden, indien men handgemeen geworden was, en hun geschut moest hen altoos verzekeren van de Zegepraal."

Overtuigd van deeze omstandigheden verzuimden de Pruisen dus ook niets, om alle gevaaren te tarten, ten einde ook *Amsterdam* tot de geëischte satisfactie te noodzaaken. Veel stonden zy daartoe uit, slaapende meest op 't gras, en op sommige plaatsen, zo als te *Alphen* en *Leymuyden*, uit vreeze voor overrompeling, in hunne volle kleeding. Hun stand, by *Amstelveen*, noemt de Schryver, vyf uuren lang, verschriklyk; en zo men, aan de zyde der Patriotten zorg gedraagen hadt, om eenige gewapende Fregatten op het Haarlemmermeer te leggen, ten einde de tusschenruimte, tusschen *Amstelveen* en Halfweg te dekken, dan zou de Hertog geen inkomst gezien hebben: 't welk de Pruisen nu, met Schuiten van *Aalsmeer* naar *Sloten* vaarende, in de rechter zyde der Amsterdamsche linie, aantroffen.

In de Geschiedenissen zal men weinig belegeringen aantref-

treffen, in welken de wederzydsche vyanden zo bedekt met hunne Vestingwerken en Schansfen waren, en zo veel van elkanders Werken wisten. Men bragt de Pruisfische booden geblind naar *Amsterdam*: den 28 Sept. gebeurde dit den Majoor HIRSCHFELD; na verloop van een uur kwam hy te rug; maar zyn begeleider hadt voorzeker hem den weg niet moeijelyk willen maaken, door den doek te sterk aan te haalen: want de Majoor tekende, op 't oogenblik, den Hertog een Plan van alle de Vestingen tusschen de *Hand* van *Leyden* en *Amsterdam*, als ook de richting van ieder Kanon. —— Maar aan de zyde der Patriotten wist men niet minder de ligging en sterkte der Pruisfen. Geduurende den stilstand van Wapenen, wegens de onderhandelingen in *'s Hage*, vestigde de Generaal KALKREUTH een soort van verstandhouding met de Commandanten zyner vyanden; nadien verscheide van zyne Manschappen, gewond op den 1sten October, in hunne handen gevallen waren. Dit gaf eerst aanleiding tot eene vriendelyke Correspondentie. „ Eindelyk ging hy zo ver, dat hy zich met de voornaamste van hen onderhield, en ze in zyn Quartier nodigde. De Majoor RINGLER, Commandant aan de *Duivendrechtsche Brug*, kwam 'er onder anderen. Deeze Hollandsche Officier verbaasde den Graaf KALKREUTH niet weinig, door hem de geheele ligging der Pruisfen te beschryven, en de verdeeling van alle hunne posten, met zo veel naauwkeurigheid als de Generaal dit zelve zou hebben kunnen doen. Een duidelyk bewys, (zegt de Schryver D. II. bl. 64.) dat de Orange-Cocarde gediend hadt ten paspoort aan veele Verraaders en Spionnen."

De Pruisfen reeds in 't bezit geraakt zynde van de Posten van *Halfwegen*, *Amstelveen*, *Kalfjeslaan* en *Ouderkerk*, zagen echter nog weinig kans om de Stad te krygen. „ De Voorposten waren zo voordeelig geplaatst, dat het nu voortaan onmogelyk scheen, dat zy verder zouden indringen. De voorige aanvallen op de groote wegen toonden, dat men die van vooren niet konde aangrypen, en de ondervinding hadt meer voorzorg doen neemen om zich van agteren te dekken." — Het vervolg van dit Werk, toont ook, dat de Hertog daarom liever zagte middelen, zo wel om de Stad als om de troupen te spaaren, wilde aanwenden: waarvan het vertrek der geregelde Hollandsche troupen, uit hunne Verschansfingen, in naam der Staaten van Holland geördonneerd, doch wezenlyk door de Pruisfen bewerkt, het gevolg was.

 Waar-

Waarop het inruimen der Leydsche Poort, aan de Pruisfen; het goedkeuren der genomene besluiten van Hun Ed. Gr. Mog., door de Regeering van *Amsterdam*, en het veranderen van de laatste, gevolgd is. Zaaken ook van elders bekend, doch tevens omstandig in dit Werk gevonden wordende. —— Het getal der gesneuvelde Pruisfen, in de onderscheiden gevegten, bepaalt de Schryver op 71 Man.

Het belangryke, overal in dit Boek doorstraalende, zal altoos ruim opweegen, tegen die kleine bedenkingen, welke men 'er op kan maaken. Wy hebben 'er eenige gemaakt; die men een buitenlander ligt kan vergeeven. Dus zegt de Schryver, dat *Amsterdam*, geduurende de Wapenstilstand, eene dryvende Battery op den *Amstel* liet leggen. Doch deeze Battery lag reeds, vóór de komst der Pruisfen, in gemelde Rivier. Op een andere plaats, D. II. bl. 43, wordt een Dorp door de Pruisfische Jaagers bezet, dat mogelyk niets dan eenige huizen geweest zyn; zynde tusfchen de *Noorddammer Brug* en de *Hand van Leyden* ons geen Dorp bekend. Eindelyk zou, volgens D. II. bl. 17, *Amsterdam* meest uit een geest van Koophandel in onderhandeling getreeden zyn, ten einde *Rotterdam* derzelver Koophandel niet naar zich zoude trekken. De Schryver heeft zeker niet gevoeld, hoe hy de vreeze by de Amsterdammers voor de Pruisfen hier door verzwakte; doch, de meeste plaatsen in dit Werk toonen ook, dat men zich verzekerd hield, dat *Amsterdam* het zou kunnen houden, zo als ten tyde van WILLEM II, in 1650. Eindelyk, spreekt hy van zekeren Pruisfischen Luitenant-Collonel, die een groote kunde in de Scheepvaart naar de Oost-Indiën verworven hadt, en daarom, wegens den togt over het Haarlemmermeer, door den Hertog geraadpleegd werdt; by welke gelegenheid, door den Vertaaler, zeer wel wordt aangemerkt, dat, tot het bevaaren van 't Haarlemmermeer, een Beurtschipper geschikter voorwerp is, dan de eerste Zeeman van de Waereld.

De Kaarten en Plans, ter opheldering van dit Werk, in hetzelve gevoegd, vertoonen. 1) Alle de *Marschen* en *Campementen* der Pruisfen. 2) *Campen* te *Nymegen* en *Arnhem* 13 Sept. te *Barneveld* 15, en te *Amersfoort* 16 Sept. 3) *Campen* van *Doodenwaart*, *Thuyl* en *Heusden* 14 en 15 Sept. 4) Dito van *Ryswyk*, *Asperen*, *Meerkerk*, en *Tienhoven*, 16—18 Sept. 5) Dito van *Hilversum* en *Kuilenburg*, 18 en 17 Sept. en de *Overtogt* van *Nieuwpoort* naar *Schoonhoven*, 20 Sept. 6) *Plan* van *Utrecht*. 7) Van den aanval op *Gorkum*. 8) Van *Vianen*. 9) Van

Van de *Hinderdamsche Schans*, *Nieuwersluis*, *Uitermeersche Schans*, en *Goe-jan Verwellen Sluis*. 10) *Plannen* van *Muiden*, *Naarden* en *Weesp*, en den *omtrek* van *Halfweg Haarlem* en *Amsterdam*. 11) *Amsterdam*, met alle haare *Voorposten*, of Verschansingen. 12) Plan van den *Overtoom* tot de *Noord-Dammerbrug*. 13) Van *Amstelveen* en het Hoofdquartier des Hertogs. 14) Van *Weesp* tot *Ouderkerk*, en *Diemen*. En 15) *Plannen* der *Diemerbrug*, *Ouderkerk*, der *Duivendrechtsche Brug*, en der *Sluis van Overdiemen*. De *Bylage* der Stukken tot deeze Geschiedenis van den Veldtogt der Pruissen in Holland, bestaat in A. Eene *Declaratie* van den Hertog van *Brunswyk*, aan de Ingezetenen van *Holland*. B. Eene *Waarschouwing* tegen de Inundatie. C. Een nader *Declaratoir* van den Prins van *Oranje*. D. Eene *Publicatie* der Staaten van *Holland en Westvriesland*, van 18 Sept. 1787. E. Een *Zendbrief* van gemelde Heeren Staaten. F. De *Conditiën* van *Capitulatie* van de *Nieuwersluis*, om aan den Generaal Majoor, Graaf van KALKREUTH, voor te slaan. G. De *Artikelen* der *Capitulatie* van *Dordrecht*, tot inlaating van Pruissisch Guarnisoen. H. Een *Brief* der Regeering van *Rotterdam*. I. Voorwaarden des Guarnisoens van *Weesp*. K. Van den Baron DE MATHA, wegens *Muiden*.

Wy eindigen ons verslag van dit Boek, met den wensch; dat deeze Geschiedenis van den Veldtogt der Pruissen ons en geheel Europa, voor het vervolg, zal leeren: onze Natie, dat, met de beste middelen van tegenweêr voorzien, doch door tweedragt verdeeld zynde, voor geene Mogenheid bestaan kan: de overige, dat Nederland, deszelfs Ingezetenen eendragtig werkende, niet zo makkelyk overwonnen kan worden, dan men, buiten het getuigenis der Pruissen, mogelyk zoude denken.

De beste Regeerings-vorm. (*Zonder Hoofdtitel*, *Jaartal*, *of Drukker*; *maar*, *in plaats van dien*, *eene Afbeelding van de plattegrond van de Maan*; *met het omschrift*: De beste Regeerings-vorm in de Maan; *en uitgegeeven op de Planeet de* Aarde, *met het laatste Kwartier der* Maan, *toen de* Zon *in Virgo ging*, *twee dagen voor den VIIIsten Quatertemper.*)

De inval, om zig, in zyne verbeelding, Ryken en in dezelve eene Maatschappy van Menschen te scheppen,

pen, is in het geheel niet nieuw; SWIFT boertig, en WIELAND meer ernstig, hekelende, hebben hiervan de schoonste voorbeelden gegeeven; plaatzende hunne geestige vindingen, de eerste, in de Maan, de andere, in Asiatische Gewesten: en een groot aantal andere Schryvers hebben dit middel gebruikt, om hunne gedachten over Regeeringen en Regeerings-vormen aan den man te brengen: wil dus iemand in zodanige geestige behandeling uitmunten, dan behoort hy, zo door het onderwerp, het welk hy voordraagt, als door de wyze, op welke hy hetzelve behandelt, den Leezeren op te wekken en in te neemen: van deeze vereischten, worden echter, in de rampzalige Raphsodie, welke voor ons legt, geene gevonden: reeds voorlang, en beter, gezegde stellingen over de nadeelen van den Adel, van eene éénhoofdige Regeering, van bestendige Krygslegers, enz. worden hier, verhaalenderwyze, in verscheide Gemeenebesten van de Maan geplaatst; in dezelve, de menschen, naar het goedvinden van den Schryver, in beweeging gezet; en een groot man vereenigt alle gebrekkige Regeerings-vormen onder ééne (*si Diis placet*) volmaakte; terwyl het geheele werk, om den schyn van regelmaatigheid en orde te vertoonen, in 175 paragraphen is afgedeeld; doch welke, veelal, zo veele betrekking tot elkanderen hebben, als de byzondere letteren van het Alphabeth.

Nederlandsch Placaat- en Rechtskundig Woordenboek; behelzende al het geen, door de Hoog Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en de Edele Groot Mog. Heeren Staaten van Holland, Zeeland en West-Vriesland, zedert de vroegste tyden, over allerleye zaaken, by Placaaten, Resolutien en Ordonnantien, vastgesteld is, enz. Iste Deel. Te Amsterdam en Dordrecht, by Allart, *en* de Leeuw *en* Krap, 1791. *In gr. 4to, behalven het Voorbericht*, 580 *bladz.*

Eene, ons onbekende, hand deelt, in dit Werk, den Nederlanderen mede, den geest van al dat geene, het welk zo door de Algemeene Staaten, als door die van Holland, Zeeland en West-Vriesland, van de vroegste tyden af, by derzelver byzondere Placaaten, Resolutien en Ordonnantien, is vastgesteld en gewild; de inderdaad arbeidzaame uitvoering van dit omslachtig Werk

schynt

schynt ons toe, dat aan deszelfs nuttige bedoeling volkomen beantwoordt, en noch verder beantwoorden zal, althans, indien het den Zamensteller gelukken moge, om deezen arbeid, op gelyke wyze als hy heeft aangevangen, ten einde toe voort te zetten.

Het Werk is in eene Alphabetische Orde ingericht, terwyl onder elk Opschrift der byzondere letters, in een tydrekenkundige orde, al dat geene gevonden word, het welk, omtrent het een of ander, op verschillende tyden, is vastgesteld, met doorloopende aanwyzingen van de bronnen, uit welke de Zamensteller de door hem opgegeeven Placaaten, enz. ontleend heeft, en waar zyne Leezers dezelve in hun geheel kunnen vinden.

Ondertusschen heeft het ons toegescheenen, dat de Zamensteller het den geenen, voor welken zyn Werk geschikt is, gemakkelyker zoude hebben kunnen maaken, wanneer hy, in het verkiezen der byzondere Opschriften, meerder dan nu, gebruik had gemaakt van Woorden, welke, meer afzonderlyk, de door hem bedoelde hoofdzaaken te kennen gaven. Zo geeft hy, by voorbeeld, aan het Artikel, betrekkelyk het aanneemen van Soldaaten, het Opschrift: AANNEEMEN; en brengt onder het opschrift: ACCORD, alle zodanige Accoorden en verdraagen, als tusschen zommige Staaten der Provincien, de Collegien van Justitie of andere Corpora, op verschillende tyden, zyn aangegaan. —— Het eerste zoude immers elk zoeken, onder het Opschrift: SOLDAATEN, en het tweede ware gevoeglyker geplaatst, onder de byzondere opschriften en benaamingen van die Provincien, Collegien en Corpora, door of met welke zodanige Accoorden en Verdraagen waren aangegaan: wy vleijen ons echter dat zoortgelyke onnaauwkeurigheden, schoon van geen *wezentlyk* belang, in het vervolg deezes Werks zullen worden vermyd; men verzekert ons althans in het Voorbericht, *dat op geheel de onderneeming* THANS *een geregeld plan gemaakt is*, waardoor de misslagen door den Zamensteller in de letterorde, volgens eigen toestemming begaan, minder te verwagten zyn; schoon het, naar ons inzien, natuurlyker ware geweest, dat men, vóór het gedeeltelyk volvoeren der onderneeming en het bearbeiden deezes Werks, een geregeld plan gevormd hadde.

Niettegenstaande dit alles blyft de arbeid des Zamenstellers verdienstelyk, en zyne poogingen alle aanmoediging waardig. De Uitgeevers melden aan onze Boekverkoopers, dat het Werk circa 6 Deelen zal uitloopen.

Kabinet van Mode en Smaak. Met gekleurde Plaaten, Eerste Deel. Te Haarlem by A. Loosjes Pz. 1791. *In 8vo*, 456 *bladz.*

Men heeft, met den aanvang van dit Jaar (1791), een Maandwerk beginnen uit te geeven, onder den bovengeplaatsten Tytel; elk Stukje groot 4 of 5 bladen. Hetzelve behelst: 1. Opgave van alle zulke zaaken, welke de *luxe*, *mode*, *oeconomie*, *vermaaken*, enz. van andere Natiën betreffen, 2. Beschryving der *modes* en *dragten* der vroegere Inwooners onzes Vaderlands, 3. Beschryving der verschillende *dragten* onzer tegenwoordige Landsgenooten. 4. Tegenwoordig *mode-nieuws* uit Frankryk, Duitschland en andere Landen, en 5. Beschryving van onderscheiden *meubilaire* Kunstwerken, nieuw uitgevonden *stoffagiën* tot kleeding of sieraad, enz. die by onze Natie gevonden worden. Terwyl in deeze byzondere Klassen, in dit Eerste Deel, de volgende Stukken voorkomen. I. *Het Roomsche Carneval. Over het Bly- en Kluchtspel. Spaansche Stiergevechten. Het gezellig onderhoud der Venetiaanen. Huwelyks- en Bruilofts-plechtigheid der Boeren in Esthland. Het Stroo-Zaayen en Hoender-gekaakel* (twee Volksgebruiken in Frankenland.) *Eenige Byzonderheden in Parys, en de St. Annadag in Weenen.* II. Beschryvingen en bygevoegde afgezette Plaaten, behelzende: *Een Zuidbevelandsche Boerin. Een Petit-Maitre in het vroegst der XVIIde Eeuw. Eene Friesin. Eene Dame op 't laatst der XVIde en 't begin der XVIIde Eeuw. Eene Zaandammer Dame. Eenige Kapsels van het vroegst der XVIIde Eeuw. En eene Bydrage tot de oude Kleder dragten.* III. *Modenieuws* van verschillende plaatsen. IV. *Tooneelnieuws.* V. *Byzonderheden*, als *Uitzet eener Adelyke Bruid*, in het vroegst der XVIde Eeuw. *Anecdoten. De bezoopen Gouvernante*, Zangspel. *Het Gekken-Register*, en verscheiden anderen, lasse en aartige ondereen gemengd. En vervolgens *Mengelwerk*, van verschillenden smaak en waarde, waaronder ook verscheidene Dichtstukken voorkomen.

Het kan niet missen, of onder zulk eene verscheidenheid van Onderwerpen, moet ieder Leezer wat naar zynen smaak vinden. Onze Leezers mogen oordeelen uit de volgende Beschryving wegens het vieren van den *St. Annadag* te *Weenen*; een Fragment uit een Reisjournaal.

„ Een groot gedeelte van *Weenens* Inwooneresfen draagt den naam van ANNA; dus is de dag, aan deze heilige gewyd, een der Feestelykften, en elk beyvert zich, om denzelven op het heerlykst te vieren. —— Vuurwerk en tooneel verheerlyken den dag, en geeven den Volke een schouwspel, werwaards jong en oud heen trekt. Hoe wonderlyk en brommend dit alles aangekondigd wordt, ziet men uit het volgend uittrekzel van twee Aanplakbilletten, welke ik hier uitschryven zal.

„ Op

„ Op het Keizerlyk Koninglyk Amphitheater, zal Zondag den
„ —— onder een tweevoudig afwisselend Muziek, een groot
„ en sterk Diergevegt gehouden worden.

„ Nimmer is een Jaar verstreeken, in welke de Pagters des
„ Keizerl. Koningl. Dier-Amphitheaters den dag van ST. ANNA,
„ *welke de meeste Schoonen onzer Stad Weenen vieren*, niet door
„ een pragtig uitgeleezen Dierengevegt poogden te vieren;
„ immer was het deze dag, op welken de kostbaarste Dieren om
„ stryd zich beyverden, door aanwending hunner kragten en sterk-
„ te, de schoone naamvoerster van dezen dag een gedenkteken
„ op te richten.

„ NB. NB. NB. Ten tweeden: een woedende Hongaarsche Os
„ verbreekt de Deur, en yvert om zyne briesschende woede en
„ moordzucht aan het eerste voorwerp het beste, het welk hem
„ naderen zal, te koelen; niet lang zal hy in zyne woestheid
„ eenzaam het strydperk doorkruissen, maar de Opzichter des
„ Kamps zal verschynen, dezen woedenden —— spits bieden,
„ en, ongeacht zyne raazende uitzinnigheid, met alle voorzich-
„ tigheid en geschiktheid vangen, en, *uit liefde en hoogachting
„ voor de hooggeachte Schoonen*, met een steek, dood ter aarde
„ vellen.

2. „ Aankondiging van een Vuurwerk, onder den Tytel: *An-
„ na's leven? of das Fest der grazien im Prater am tage Annens.*

„ Door de begeerte aangemoedigd, om de Schoonen in *Weenen*
„ voor haare tegenwoordige goedgunstigheid myne innigste dank-
„ baarheid aan den dag te leggen, maakte ik het my, tot hiertoe,
„ alle Jaaren ten byzondersten pligt, om haar, door een uitnee-
„ mend prachtig Vuurwerk op *St. Anna's dag*, een offer dezer ge-
„ voelens te brengen, enz.

„ Eerste front, HET GELUKWENSCHINGS COMPLIMENT.
„ Tweede —— Het nieuwste Dameskapsel, *a la Berbir.*
„ Derde —— Bestendige Verwisseling.
„ Vierde —— Iets voor de Schoonen, ter byzondere be-
schouwing.
„ Vyfde —— De Kunstspiegel.
„ Zesde —— De Tempel van *Apollo.*"

HOOFDDECORATIE. *Het Feest der Gratiën op St. Anna's dag.*

De Heer SCHIKANEDER, in de Voorstad, maakte dezen dag zich ook ten nutte, en gaf een stuk op zyn tooneel, genaamd *Jacob* en *Nanerl*, of *de aangenaame droom*, eene geheel nieuwe, tot hiertoe nog niet vertoonde kluchtige *Opera*, in 3 bedryven, door den Heer SCHIKANEDER (en Compagnie).

Om ook den voorigen dag reeds voor zyne beurs nuttig te maaken, had hy den, aan dezen gewydon, heilig mede te hulp genomen, en zyn kind naar denzelven *Jacob* genoemd. Voor het overige was het een misgeboorte, saamgelapt uit de geschiedenis van den bezoopen Boer, welken men in slaap vorstelyke klederen aantrok, vorstelyke eer bewees, eindelyk weer een roes deed

drin-

drinken, en zodanig te rug in het woud droeg: met dit alles vondt het by het algemeen behaagen, en hetzelve werd algemeen geapplaudiseerd.

Belangryker en grooter was het schouwspel des Vuurwerks, aangevuld met meer dan 10,000 Menschen, Wagens en Paarden in vierdubbele ryën —— de bodem bedekt met Stellagien, Tenten, Tafels en Stoelen, vol met *Weenens* Inwooners, welke hunne maagen duchtig vulden, met een gebraaden Hoen, of iets zodanig, nevens een Fles Wyn of Bier. —— Moeilyk is het, voor den laatkomenden een Tafel of Stoel te krygen.

Om de verveeling van het lange wagten te verminderen, en het algemeen voor het afsteeken der Vuurwerken onderhoud te verschaffen, werden 'er verscheiden aërostatische Machinen in de hoogte gelaaten, van welken eenigen groote gelukwenschingsbrieven, ter eere der schoone *Annas*, door de lucht droegen. Doch de geheel met de vervulling hunner maagen bezige, anders zo nieuwsgierige, Aanschouwers, sloegen op deze fraaiheid slechts een vlugtigen oogblik.

Talloos is de menigte der tusschen de boomen, of in den middensten Cirkel omwandelenden, welke laatste nog meer gevuld is met een dubbele Gallery voor Princen, Princessen, en de Grooten der Stad.

En nu daalt de Zon, de langgewenschte nacht daalt langzaam neder; de seinschoot dondert; Pauken en Trompetten klinken; en met een sissend geklapper stygt de eerste *Girandole* met raketten om hoog, en de Luchtbollen mengen zich onder de Starren; Het gansche *Amphitheater* is verlicht; de groote pragtige verzameling van Menschen is zichtbaar, en de vreugde wemelt in elks oog. —— Welhaast wordt 'er een deel der *Decoratie* verlicht, en Bloemen, Boomen en bouwkunstige Sieradiën vlammen met eene schakeering van veelvuldige kleuren. Dikwyls worden aldus gansche *Operas* vertoond, en de voorstelling des booms van *Diana*, welke op een anderen dag aangekondigd werd, zag men uitgesteld door een hevige regenbui, welke de Minnaars der Vuurwerken met een benaauwd hart te gemoet zagen.

Zeer bedroogen zoude echter die geene 'er afkomen, welke zich inbeeldde, dat alles zo zoude vertoond worden, als het Aanplakbillet belooft; de verbeelding moet niet zelden het meest daartoe bydraagen, om het Vuurwerk den naam te geeven, welken de Kunstenaar hetzelve heeft toegedacht. —— De Hemel was op *St. Anna's* avond met Starren bezaaid, de Maan blonk met een halven cirkel, en echter verdonkerden de Kunststarren die der Natuur, en de lucht weergalmde van *Ha's* en *O's*, en handgeklap.

Na verloop van een halfuur, zinkt alles in den voorigen nacht te rug; te voet, te paard, of op wagens ylt men weder stedewaards, en, om het gansche schouwspel te zien, heeft elk persoon slechts 21 *Kreuzer* betaald, behalven zy, welke plaats in de

de gallery namen, deeze betaalen 1 *Florin*. Wanneer 'er echter een regenbui valt, kost het meer, wyl de *Fiakers* dan zeer duur zyn, en menig jongen Heer, welke zyne Schoone droog te huis wil brengen, kost dit vragtje zomwylen een *Souverein*, dan niemand weet zo wel den tyd en de omstandigheden in het oog te houden, dan de *Fiakers* in *Weenen*, waarom men vooraf, eer men in het voertuig plaats neemt, wel ter degen *accordeeren* moet: zeer dikwyls vergenoegen zy zich met de helft van het geen zy vraagen, en ryden daar voor zoo spoedig, als de oude, magere, knollen maar loopen willen. Ten allen dage en uure, zullen 'er ten minsten 800 van deeze zich op straat bevinden, welke zich op marktpleinen, by Theaters, enz. onthouden, ja, den ganschen nacht door vindt men 'er.

Het *Dier-gevegt* is, by deeze gelegenheid, mede een geliefd Schouwspel der *Weeners*; ja, schoon zy dit tooneel alle zondagen zien, is echter het *theater*, in welks midden de kamp gehouden wordt, zoo van menschen opgepropt, dat men, na 4 uur, in de beide rondom aangebouwde *Loges* geene plaats bekomen kan; de aanschouwers zitten, en staan drie, vier dubbeld boven elkander, en een luid vreugdegeschrei verheft zich, wanneer een Beer los gelaaten, van de honden eenige maalen omgesleept, en eindelyk, met bebloede ooren en staart, in zyn hok te rug gedreeven wordt, of wanneer de meester des strydperks, een jong welgevormd Man, ter eere der *Weener* Schoonen, een Os met éénen steek dood ter aarde velt, —— dan klatert een algemeen jubilé en geklap, van meer dan duizend handen, door het groot Amphitheater.

Nu verschynt eindelyk de Berg-Os, met langzaame, zekere, schreden gaat hy eenige reizen op de plaats heen en weder, verachtelyk neemt hy een der op hem aangehitste honden, op zyne horens, en slingert hem in de hoogte, een anderen trapt hy neder, en de vreesachtige Honden vlieden. Trompetten en Pauken verkondigen zynen zegen. Onmiddelyk verschynt 'er een wild Zwyn, met een Zadel van Vuurwerk op den rug; het brand, en knapt, en slaat, en Os, Beer en Honden, geraaken in wanorde en loopen angstig in den kring om. —— Het beste schouwspel is een Beer, welke zich aan een. door middel eener lyn, nedergelaaten stuk vleesch hangt, en met het zelve zich hoog in de lucht trekken laat. Hier zweeft hy dan, boven hem ontvlamt eene Vuurmachine, en alles wordt om hem vuur en damp.

Hy blyft echter onbeweegd, en vast, aan het vleesch hangen, tot het vuur ten einde is, en hy weder afgelaaten wordt, waar hy dan een ander stuk raauw vleesch ter belooning ontvangt, wanneer hy in zyn Hok voortspoed.

Gruwzaam is het, dat de meeste Beeren de Slagtanden, en de Stieren de Hoornen, geknot zyn; van de gewigtigste Wapens,

pens, door de natuur hun verleend, aldus beroofd, worden zy den Honden ten prys; indien deeze niet door vrees te rug gehouden, of geleerd worden flechts den grimmigen te fpeelen, en zich te vergenoegen met omgejaagd en ligt gekwetst te worden; ten einde, by eene volgende gelegenheid weder gebruikt te kunnen worden.

Op deezen dag, had zich ook een zo genaamde Engelfche Ryder (*Monfieur* MAHIEU) met den opzichter van het ftrydperk vereenigd. Zyn geheele *Corps* beftond, buiten hem, en eenige *paradeerende* Muzikanten, alleen uit eenige knaapen, onder welken twee, wyl zy *Weeners* waren, veel goedkeuring verwierven; ook deeden zy alles, wat men van Kinderen verwagten konde. Weeklyks liet de Heer, volgens gewoonte zyner Kunstbroederen, zyne afreize aanplakken, fchilderde de fmart, welke het hem veroorzaakte, liet zich echter telkens weder overreeden, te blyven; en wagtte elke gunftige weêrsgefteldheid af, *om de Schoonen van Weenen zyne verplichting te betuigen.*"

Vaderlyke raad aan myne Dochter, in den fmaak van THEOPHRON: *aan de Huuwbaare Jufferfchap gewyd, door* J. H. CAMPE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Amfterdam by de* Wed. J. Doll, 1791. *Behalven de Voorreden, 685 bladz. In octavo.*

Met het hoogfte regt mag men dit Gefchrift befchouwen, als een by uitftek nuttig Huis- en Handboek voor de Huwbaare Jufferfchap; als het welk haar, zins den aanvang van dien leevenstyd, in de daarop volgende betrekkingen en omftandigheden, waarin ze zig ftaan te bevinden, ten verftandigen en veiligen Leidsman kan verftrekken. —— Ten aanvange brengt de Heer *Campe* hier der Jufferfchap onder het oog eene voordragt van de algemeene en byzondere verordening der Vrouwen; mitsgaders van de ongunftige betrekkingen, waarin de Vrouw tot de Maatfchappy ftaat; en hieraan hegt hy dan voorts eene opgave van middelen, ter verbeteringe van die ongunftige betrekkingen, en ter bereikinge van de vrouwlyke verordening. —— Op de ontvouwing hiervan in 't eerfte Deel, laat hy wyders in 't tweede Deel volgen eene onderrigtende menfchenkennis; behelzende (1) eene algemeene fchets van den mensch: (2) de fchets eener karakterkunde van fyne en vertroetelde waereldlingen, en (3) eene beknopte befchryving van eenige byzondere foorten van menfchen: waar nevens hy dan ten laatfte voegt, eenige voorfchriften; ter aanwyzinge, hoe men zig in de verkeering met menfchen moet gedraagen. —— Naar dit beloop behelst dit Gefchrift eene in zyne foort zo volledige handleiding ter regelinge van 't gedrag der Jufferfchap,

als

als des Autheurs voorige Geschrift, onder den naam van *Theophron*, ter bestieringe van Jongelingen: des deeze twee Werkjes eigenaartig by elkander voegen, en door de bestierders der Jeugd, aan de eene en andere zyde, met zeer veel vrugts gebruikt kunnen worden.

Zedelyke Mengelingen, onder de Spreuk: E pluribus unus. *Te Rotterdam by* J. Burgvliet, 1790. *In gr.* 8vo.

Eene byeenzameling van verstrooide Stukjes, die voorheen afzonderlyk uitgegeeven, en nu onder éénen Tytel gebragt zyn, waardoor ze te beter bewaard kunnen worden; 't geen ze meerendeels wel verdienen. Men ontmoet hier, buiten eene Dichterlyke uitbreiding van Psalm 107, en 139, en eenige Mengelzangen van een Genootschap van Rotterdamsche Dichtminnaaren, benevens het treffende verhaal der wederkeeringe van een Deïst tot den Christelyken Godsdienst, door *E. Harwood*, nog etlyke stukjes, die verscheiden zedeleerende onderrigtingen behelzen. Hier toe behoort de ontvouwing van de nuttige vermaaklykheid eener Wandeling; het voorstel van een Vader aan zyne Dogter, over de opvoeding haarer Kinderen, en de laatste vermaaning van een Vader aan zyn Zoon, over de nietigheid der Waereld en haare Vermaaken; mitsgaders eene verzameling van raadgeevingen van een Vriend aan een Jongeling, die zig in de Waereld staat te begeeven. —— 't Lust ons uit deeze laatsten nog éénе les over te neemen, die, hoe gemeen ze ook in veeler oogen kan schynen, egter van meer belang is, dan dezulken gewoonlyk denken. Zo raakt *de Orde en Zindelykheid*, waaromtrent de Raadgeever het volgende aanvoert.

„ De zindelijkheid is eene voortreffelijke hoedaanigheid. 't Scheelt maar weinig dat zij geen deugd is. Zij is oneindig veel beminnelijker dan de pragt en kostelijkheid. Slordig en vuil te zijn is, zeer dikwils, een merkteken van een laagen geest, of een bedorven hart. Deze regel kan zijne uitzonderingen hebben. Doch ik houde veel van een mensch, die altoos net is in zijne kleeding, in zijn huis en in zijn huisraad. Tragt die man te zijn. Daar is niets dan een allesovertreffende verdienste, 't geen tegen de slordigheid kan opweegen.

„ Voeg bij de zindelijkheid de orde en de regelmaatigheid in alle uwe zaaken, hoe moeilijk en op een gestaapeld zij ook zijn mogen. Deze hoedanigheid is niet zonder verdienste. Neem bovenal de orde in uwe uitgaaven waar. Pleeg altoos raad met uwe inkomsten, en doe nooit uitgaaven die dezelve te boven gaan. De geest van spaarzaamheid is geen deugd; maar een zeer goede hoedanigheid, zonder welke men gevaar loopt van altijd in be emmering of elende te zijn.

„ Wagt

„ Wagt u voor schulden te maaken. In schulden te steeken is een zoort van ongeluk. Indien gij ooit in de noodzaaklijkheid zijt om iets te leenen, zo draag zorg om 't geen gij schuldig zijt getrouwlijk te betaalen. Een eerlijk man moet altoos zorg draagen, dat niemand reden heeft om over hem te klaagen." —— Voeg hier bij zijne waarschouwing tegen het spel in de Dronkenschap.

„ Speel niet; of, zo gij het doen moete zo speel weinig, en met lieden, die noch krakeelders noch winstgierigen zijn. Speel zelf edelmoedig, zonder begeerte om te winnen. Speel bovenal nimmer grof spel. Dat is de klip voor 't verstand, voor het hart en voor 't geluk.

„ Vermijd de verfoeillijke gewoonte van zo veel te drinken, dat gij uwe reden en uwe onschuld verliest. Een dronken mensch loopt gevaar van zig schuldig te maaken aan alles 't geen ongerijmd of buitenspoorig is, zelfs aan de allereerloosste en gruwelijkste misdrijven. Het is een allerdroevigst schouwspel, en het doet den Christenen oneer aan, een mensch zig, door de dronkenschap, te zien verlaagen, tot beneden de beesten. Gij kunt in gelegenheden komen, waarin men u zal aanzoeken om met het gezelschap te drinken tot dronkenwordens toe. Herinner u dan, dat een eerlijk man altoos standvastigheids en moeds genoeg behoort te bezitten, om geene dwaasheden te bedrijven. Wagt u, bovenal, voor de valsche schaamte."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Uitlegkundig Woordenboek, ter Opheldering van de Schriften des Nieuwen Verbonds, door G. HESSELINK, *A. L. M. Phil. Doct. Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte, by de Doopsgezinden te Amsterdam. Tweede Stuk. Te Amsterdam by* J. Yntema *en* de Erven P. Meyer en G. Warnars, 1792. *Behalven een uitvoerige Lyst van Schriftuurplaatzen uit het N. Verbond, welke in dit Woordenboek, of verklaard en uitgebreid, of ter Opheldering van andere plaatzen aangehaald, worden*, 346 *bl. in gr.* 8*vo.*

Niet te aanpryzend is onze gunstige Beöordeeling van het Eerste Stuk deezes Werks geweest (*). Onze Medebeöordeelaars in *Engeland*, die voor streng bekend staan, en geenzins overhellen, om Schriften, in ons Land uitgegeeven, te pryzen, spreeken 'er met nog uitbundiger lof van. Zy erkennen: „ Het oogmerk en de uitvoering „ van dit *Uitlegkundig Woordenboek* verdient onze hoog„ ste goedkeuring. Des Hoogleeraars gevoelens zyn vry „ en gemaatigd, en zyne wyze van voordraagen openhar„ tig en onzydig. Hy bepaalt zich tot den duidlyken „ en blykbaaren zin der Schriftuure; de Godgeleerde Ge„ schilstukken onaangeroerd laatende. Waar zyn begrip „ van anderen verschilt, draagt hy zyn gevoelen met alle „ zedigheid voor, en laat aan den Leezer vryheid van „ keuze. Met één woord, elk Vriend van het redelyk „ *Christendom* zal oordeelen, dat de Waereld aan den „ Eerw. HESSELINK verpligt is voor zyne oordeelkundige „ pooging om de beoefening van het Nieuwe Testament „ te hulp te komen (†).” Hoe zelden strenge Beöordeeling met Dichterlyke Lofspraak zamenstemt, hooren wy ze hier, egter, op éénen toon spreeken: immers, in het korte, doch

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, Iste Stuk, bl. 45, enz.

(†) *Appendix to the* IV Vol. *of the Monthly Review enlarged.*

doch den gryzen Dichter HUISINGA BAKKER waardige, Dichtstukje., by dit Stuk gevoegd, leezen wy, onder anderen:

't Eenvoudig Christenhart, als 't waerheid poogt te vinden,
Laet zich aen oudheid, school, gezag nog baerd verbinden.
De schrandre HESSELINK *schuift ze allen aen een kant,*
En volgt de reden en het redelyk verstand;
Hy zoekt, wat andren ook hier schryven of gevoelen,
Alleenlyk op den zin van hooger geest te doelen.
Zo blyft Gods Waerheid en haer meening elk gemeen:
Men gae dan hier ter school', niet te Geneve alleen.

In de daad, byna allen, die hunne Bybelkundigheden opgedaan hebben, alwaar menschlyk Gezag in den Godsdienst een overheerschenden invloed heeft, zullen, in dit Woordenboek, veel ontmoeten, 't geen hun nieuw voorkomt; en misschien daarom ook verwerplyk. De vrye Denktrant des Hoogleeraars, die egter niet in wraakbaare uitersten loopt, gelyk wy in onze Aankondiging van het Eerste Stuk getoond hebben, gepaard met een geoefenden Geest, en schrander oordeel, kon niet missen, menigmaal het oude spoor te verlaaten, en eenen weg, van dien veel verschillende, op te slaan. Zo veel onzins, uit verscheidenerleie hier niet noodig te melden oorzaaken herkomstig, den Schryveren des N. Testaments aangetygd, hebben alle verstandigen onder de *Christenheid* bejammerd; en te meer, om dat dit ongelukkig maar al te veel gelegenheids gaf, om die Schriften, in welke een onwaardeerbaare schat van *Wysheid* en *Kennisse* gevonden wordt, in kleinagting te brengen, en ten doele te stellen aan de spotternye des Ongeloofs; terwyl Bygeloof en Dweepery voedzel tot versterking haalden uit Schriftuurverklaaringen naar derzelver bedorven smaak geschikt.

Eene verlichte Eeuw vordert andere Schriftuur-Ophelderingen, dan die, welke Eeuwen van Onkunde, en slaafsche Onderwerping aan Kerklyke uitspraaken, zich daarvoor in de hand lieten stoppen, of draaglyk mogten gerekend worden by het aanbreeken des dageraads van betere kundigheden en meer vryheids. Men laat het ons hier aan niet ontbreeken; hoe veele Vertaalingen van hoogschatbaare Werken in dit Vak, en ook die uit Vaderlandsche Pennen gevloeid zyn, strekken daarvan ten bewy-

ze.

ze. Doch de meesten zyn uit derzelver aart, en overeenkomstig met het Plan der Schryveren, omslagtig. In een maatig dik Boekdeel de gegrondste Verklaaringen van het Nieuwe Testament byeen te vinden is, derhalven, een geschenk van groote waarde; en als zodanig mag men dit *Uitlegkundig Woordenboek* aanzien. De Opsteller draagt niet altoos zyn eigen gevoelen, maar, in gewigtige gevallen, ook dat van anderen voor; en wykt hy, van de doorgaans aangenoomene Verklaaringen af, gelyk zeer dikwyls, hy doet het met eene heusche bescheidenheid, die de van hem verschillenden niet kan ergeren. Verre houdt hy zich af van het *Meesteragtig beslissen* (*). En schoon wy op alle Uitleggingen, door hem als de beste omhelsd, geen Amen zeggen, durven wy dit Boek als een Huis- en Handboek voor Christen Gezinnen, by welken het Bybelleezen niet in een deerlyk onbruik geraakt is, aanpryzen. Ja zullen de Boefenaars der Godgeleerdheid, in dit Boekdeel, wel eens meer aantreffen, dan zy op een geheele Plank van *Commentatores* kunnen vinden. Daar is het niet zelden *parvum in multo*, hier *multum in parvo*.

Te meermaalen treft men by een Woord, eene opheldering van eene geheele zaak aan, die, schoon kort, veel afdoet. Ten voorbeelde hiervan strekke 't geen de Eerw. HESSELINK by het woord PRIESTER, PROFEET en KONING, opmerkt. „, PRIESTER, als ook HOOGEPRIESTER, 't welk zo veel zegt als *Opperste Priester*, *Hoofd der Priesteren* (waar over kan nagezien worden, 't geen by het woord *Overpriester* is aangetekend). Daar deeze benaaming alleen, in den Brief aan de Hebreërs, aan den Heer JESUS CHRISTUS gegeeven wordt, en zulks niet slegts in het voorbygaan, terwyl dit onderwerp aldaar opzettelyk is behandeld, zo is het ook alleen gemelde Brief, waar uit men hebbe op te maaken, in welken zin, en in hoe verre, CHRISTUS, in gelykheid van het *Äärониesche* of *Levitiesche Priesterschap*, een *Priester* genaamd wordt: welke *Priesterlyke Waardigheid* een der zogenaamde

(*) Hy is zyner eigene denkbeelden daaromtrent getrouw, en betreedt den veiligen middenweg, tusschen *Twyfelen* en *Meesteragtig beslissen*, door hem aangeweezen, in de voortreffelyke Verhandeling over dit Onderwerp, welke wy te deezer gelegenheid met verdubbeld genoegen herlazen, in de *Verhandel.* van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*, VII. D. bl. 111.

de drie Ampten is, welke CHRISTUS, volgens de Leer der Schoolen, worden toegekend. Van zyne KONINGLYKE en PROFEETISCHE *Bediening*, zie by de woorden KONING en PROFEET. Gelyk het byzonder oogmerk des H. Schryvers is te toonen, dat alles, 't welk op eene *zigtbaare* wyze, plaats hadt onder de Joodsche Bedeeling, op eene, schoon niet in het oog loopende, echter veel *voortreffelyker*, en *geestelyke*, wyze gevonden werd in de nieuwe Christelyke Bedeeling, om aldus de Joodschgezinde Christenen te overtuigen, dat al die plegtige omslag van den Joodschen Tempeldienst voortaan veilig kon nagelaaten worden, of van zelfs vervallen was; zo moet de gansche voorstelling van het *Priesterschap* van JESUS ook naar deeze regels beoordeeld worden.

„Op deezen voet wordt dan, met den aanvang van het Vde H. getoond, dat JESUS, schoon van alle de uitwendige staatsie, welke anderfins aan deeze hooge waardigheid verknogt was, ontbloot, in de daad een veel voortreffelyker *Hoogepriester* is," dan die van den Joodschen Burgerstaat. Hier stondt wel in den weg, dat JESUS niet uit de *Priesterlyke* Familie, uit den Stam van Levi, oorspronglyk was; doch de Schryver toont, door het voorbeeld van Melchizedek, dat zulks geene weezenlyke zwaarigheid was. Hoofd. VII. waarover kan nagezien worden 't geen in het Artikel MELCHIZEDEK gezegd is. —— Na deeze zwaarigheid uit den weg geruimd te hebben, wordt verder getoond, dat al het werk des *Hoogepriesters*, gelyk het doen van Offeranden en Voorbiddingen voor het volk, enz. ook door CHRISTUS verrigt is, Hoofdst. V: 1—5 en VIII: 3. en verv., en wel op eene voortreffelyker wyze, 't welk hy bewyst, zo uit de volstrekte *Onzondigheid* van JESUS, Hoofdst. VII: 26, 27 en 28, als uit den uitneemender aart van de *Offerande*, welke Hy geofferd heeft, naamlyk zich zelven, Hoofdst. IX: 12, 13, 14, uit al het welk dit gevolg getrokken wordt, dat 'er nu voortaan geene *Offeranden* meer behoeven gedaan te worden, of de *Hoogepriester* 's jaarlyks in het allerheiligste in te gaan, om verzoening te doen voor het gansche Volk, naardien JESUS éénmaal geofferd heeft, en voor ééns in het veel voortreffelyker *Heiligdom*, den Hemel, is ingegaan, om aldaar bestendig te blyven, en, in de nabyheid van God, voorbiddingen te doen voor het Christenvolk (zie by BIDDEN,) Hoofdst. VIII: 1, 2. X: 10, 11, 12.

„Al-

„ Aldus heb ik, door een kort verslag te geeven van des Schryvers voorstelling, van de *Hoogepriesterlyke Bediening* van CHRISTUS, willen toonen, op welken grondslag deeze Leer berust, en waar toe dezelve strekkende is, wanneer men op dit algemeen verband van zaaken behoorlyk acht geeft, zal men de meening van verscheidene byzonderheden, die, in gemelden Brief, betrekkelyk dit onderwerp, voorkomen, gemaklyk ontdekken; weshalven het nu ook overtollig zyn zal, om de byzondere plaatzen, alwaar van JESUS, den *Hoogepriester*, melding gemaakt wordt, te verklaaren. Wanneer men de zaak slegts uit het regte oogpunt beschouwt, laat zich alles vry gemaklyk vinden, en de duisterheid van dit onderwerp is geenzins zo groot, of van dien verheven aart, als men elkanderen veelal in den waan heeft tragten te brengen. Waar mede ik echter niet zeggen wil, dat zulks van elk Leezer gereedlyk zal verstaan worden. De bevatting deezer zaaken veronderstelt eene vry gemeenzaame kennis aan de Joodsche Staatsgesteltenisse, tot de geringste byzonderheden toe, waarvan wy heden ten dage onkundig zyn, indien wy van dusdanig een onderzoek niet byzonder ons werk gemaakt hebben. —— Intusschen is dit geheele onderwerp ook niet van dien aart, dat het op elk Belyder van CHRISTUS Godsdienst eene rechtstreeksche betrekking hebbe. Voor leden van den Joodschen Burgerstaat, die, van kindsbeen af, aan al dien uitwendigen toestel van Plegtigheden, Offeranden, en *Priesterlyke* Bedieningen, gewoon waren, en nu Belyders werden van eenen Godsdienst, die hun God alleen in *geest* en *waarheid* leerde kennen, en *aanbidden*, was deeze voorstelling van veel nut, als zeer geschikt om hen af te trekken van deezen *schaduwachtigen*, en min volmaakten, eerdienst. 't Welk ook de reden is, waarom deeze Brief alleen aan de *Hebreeuwsche* Christenen is ingerigt; terwyl 'er van deeze voorstelling, zo in het onderwys van den Heiland zelven, als in dat zyner Apostelen, in zo verre zulks ons uit de overige Schriften des Nieuwen Verbonds bekend is, een diep stilzwygen plaats heeft."

't Geen hy van PROFEET, ten aanzien van CHRISTUS, zegt, zal eigenaartig hier by voegen: „ Veelal hegt de onkundige Leezer aan de woorden PROFEET, *Profeteeren* en *Profetie*, welker gebruik zeer verscheiden is, verkeerde denkbeelden. In het algemeen schynt men van meening te zyn, als of het voornaame werk eens *Profeets* was, *toe-*

komende dingen te voorspellen, daar dit slegts, op zyn hoogst, als eene bykomende zaak kan worden aangemerkt; en het is geenszins het kenmerk van *Profeetische Schriften*, dat daar in toekomende gebeurtenissen ontvouwd worden. In de *Joodsche* Geschiedenis zyn, onder den naam van *Profeeten*, bekend, die oude en gewoone Leeraars, die op Godlyken last verscheenen, om, of in het algemeen, het Volk te vermaanen tot getrouwheid in den dienst van JEHOVAH, of om deeze of geene byzondere bevelen 't zelve aan te kondigen. Den naam van *Profeeten*, droegen zy niet zo zeer, om het *voorspellen* van toekomende dingen, als wel, om dat zy *Tolken*, *Boodschappers* en *Uitleggers* van Gods bevelen waren: want, dit is de algemeene en gebruikelykste betekenis diens woords. Aldus wordt *Exod.* VII: 1. AARON, de *Profeet* van MOZES genoemd, en de zin is: ,, dat, even gelyk God, door ,, middel zyner *Tolken*, (*Interpres*) of *Profeeten*, zo ook ,, MOZES door den mond van AARON, zyne bevelen aan ,, het volk zou doen bekend maaken." Ook wordt deeze naam aan ABRAHAM gegeeven, *Gen.* XX: 7, en zegt aldaar zo veel als een *Heilig Man*, een *Godsman.* —— Van hier is het, dat ook de Heidenen hunne Dichters, *Profeeten* of *Vates* genoemd hebben; dewyl dezelve geloofd werden, door aanblaazing van de eene of de andere Godheid gedreeven te worden, of ook de bevelen der Goden aan te kondigen. Aldus wordt van PAULUS, *Tit.* I: 12. een Heidensch Dichter, welken hy aanhaalt, een *Profeet* genoemd: in welke betekenis dit woord, by de *Hebreeuwen*, ook veelmaalen voorkomt, 1. *Chron.* XXV: 1, 2, 3, en verv. en elders vinden wy van het *Profeteeren*, op *harpen*, *luiten*, *cymbaalen*, enz. gewag gemaakt, 't geen aldaar het *aanheffen van Liederen*, gesterkt door Muzyk-Instrumenten, aanduidt. Ten tyde van SAMUEL, en, onder deszelfs bestuur, werden dusdaanige Schoolen opgerigt, waarin Jongelingen in deeze Kunsten onderweezen werden, draagende van daar den naam van *Profeetische Schoolen.* Het moet ons dus niet vreemd dunken, dat wy van geheele *Vergaderingen*, (reiën) van *Profeeten* melding gemaakt vinden, 1. *Sam.* X: 5-10. XIX: 20. en verv. 2. *Kon.* II en IV.

,, Hier uit blykt, in welken zin, en met hoe veel regt, JEZUS een *Profeet* genaamd wordt, welke Naam Hem niet alleen van anderen gegeeven werd; maar ook zelfs wilde Hy als zodanig beschouwd worden, *Luk.* XIII: 33. *Joan.* IV: 44; en zulks was hy in den uitneemendsten zin van

dit

dit woord; niet alleen, gelyk de gewoone *Profeeten*, onder de oude Bedeeling, gekomen, om het Volk uit Gods naam te vermaanen, deszelfs zegen of vloek aan te kondigen; maar voorzien met volkomen Godlyke Volmagt, om een nieuwen en beteren Godsdienst in te voeren, en aldus een *Stigter* en *Bestuurder* van eene nieuwe Huishouding of Bedeeling te zyn, gelyk MOZES, schoon op eene min volmaaktere wyze, weleer voor het Israëlietiesche volk geweest was: waarom PETRUS, *Handel.* III: 22, volgens *Deut.* XVIII: 15, ook, met byzonderen nadruk, Hem een *Profeet gelyk* MOZES noemt. Weshalven in deeze *Profeetische Waardigheid* of *Bediening* van CHRISTUS reeds alles vervat is, 't welk men anderszins tot zyne KONINGLYKE Bediening pleegt te brengen."

Dit alles wordt nog duidelyker, als wy het Artikel KONING inzien. Waar wy by den Hoog Eerw. Schryver dit aantreffen. „Daar de Jooden, gelyk bekend is, in den voorspelden Verlosser een eigenlyken *Koning*, (op welken grond staat ons hier niet te onderzoeken), verwagtende waren, kan het ons niet vreemd voorkomen, dat van hen, die in JESUS den beloofden Messias erkenden, deeze naam aan den Heiland gegeeven werdt; doch, wanneer wy op alles, 't geen JEZUS verrigt heeft, naauwkeurig agt geeven, zullen wy gereedlyk toestaan, dat deeze benaaming niet, dan in een oneigenlyken zin, op den Zaligmaaker der wereld kan worden toegepast. Schoon Hy de gevoelens der Jooden, welke zy hieromtrent koesterden, om wyze redenen niet regtstreeks konde te keer te gaan, bemerken wy echter, dat Hy zeer voorzigtiglyk zich van deezen titel onthieldt; en het was niet, dan op de uitdruklyke vraag van PILATUS, of hy een *Koning* was, dat Hy zulks toestemde; doch niet, dan met de uitdruklyke byvoeging, dat PILATUS zulks niet in eene eigenlyke betekenis moest opvatten: dewyl Hy van het *Zedelyk Ryk van Waarheid* sprak, *Joan.* XVIII: 36. 37. — Weshalven het eene vergeefsche moeite der Godgeleerden schynt te zyn, om alle de deelen van deszelfs *Koninglyke Bediening* naauwkeurig te bepaalen, dewyl zy de Heilige Schryvers hier in geheel tot geene voorgangers hebben, welke de zogenaamde *Drie Ampten* van CHRISTUS niet omstandig beschryven; en zich daarenboven, in de beschryving van dit *Koninglyk Ampt*, van meer of min gezogte toespeelingen moeten bedienen; zo dat, wanneer men, met weglaating deezer *allegórische* toespeelingen, op

 de

de zaak zelve ziet, men bevinden zal, dat alles zeer gevoeglyk tot de Waardigheid en Bediening van *Profeet*, of *Godlyk Afgezant*, kan gebragt worden. Dit is dan ook de reden, waarom de Godgeleerden zo weinig met elkanderen overeenstemmen, wat tot elk der drie Ampten moet gebragt worden".

Aan onzen wensch, dat een Lyst der Schriftuurplaatzen, welke in dit *Woordenboek*, of verklaard of uitgebreid of ter opheldering van andere Plaatzen aangehaald worden, vinden wy voldaan; door een tweevoudige Lyst welker eerste de Plaatzen uit het *Nieuwe Verbond* aantekent, en welker tweede de aangehaalde Plaatzen uit het *Oude Verbond*, en de *Apocryphe Boeken* bevat: bezwaarlyker zullen wy, zo wy vreezen, een wensch vervuld zien, waar mede wy deeze Aankondiging sluiten, dat de Hoog Eerw. HESSELINK, ons een dergelyk *Uitlegkundig Woordenboek des Ouden Verbonds* verschaffe!

Zedekundige Verhandeling over het waare Weezen van het Christendom. Te Amsterdam by de Wed. J. Doll, 1791. *In gr.* 8*vo*. 104 *bladz.*

De Prysvraag door de Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen*, in den Jaare 1790 opgehangen; *Waarin bestaat het waare weezen van het Christendom?* met deeze nadere bepaaling vergezeld: *Men verwagt dat deeze Stoffe van een Zedekundigen kant zal beschouwd en bepaald ingerigt worden, ten nutte der Christenheid in 't algemeen, zonder het oog te vesten op die begrippen, welke de verschillende Christenen van elkander scheiden*, heeft deeze Verhandeling doen gebooren worden.

De Opsteller gaf dezelve aan drie zyner Vrienden ter leezinge. 't Eenpaarig oordeel was niet bemoedigend; het kwam hier op neder: „ Uwe Verhandeling heeft op zich zelve beschouwd haare Waarde; maar zy is ongeschikt voor het eigenlyk en byzonder doel der Maatschappye, en voed dus geene hoop op den Eerprys: wy, daar Beoordeelaars zynde, zouden u dezelve niet toekennen." —— De Schryver stemde, by eene nadere herleezing, volkomen met zyne Vrienden in: ondanks deezer Vrienden en zyne eigene afkeuring, leverde hy het vervaardigde stuk in. 't Kon hem dus niet uit de gissing gaan, dat het onvoldoende bevonden en onbekroond gelaaten werd; hy deel-

de

de hier in 't lot van alle Zenderen op dit Vraagstuk, 't welk wederom uitgeschreeven is, en waarschynlyk niet naar 't oogmerk der Vraageren zal beantwoord worden: waarom veelen het herhaald voorstellen, zo wel als de eerste uitschryving, wraakten.

Nuttig te zyn, was 's Schryvers eerste en voornaamste doel, en, gelyk hy betuigt, de Eerprys een bykomende aanspooring: dit laatste hem mislukt zynde, bleef hem het eerste over, weshalven hy besloot deeze Verhandeling, woordelyk zo als hy dezelve hadt ingeleverd, in 't licht te zenden. —— Wy erkennen, met 's Opstellers Vrienden, *dat deeze Verhandeling, op zich zelve beschouwd, haare waarde hebbe;* en kunnen ook wel berusten in het niet toewyzen van den Eerprys, al ware het enkel om den styl, die zeker niet genoeg op den Volkstoon gestemd is; hoewel dezelve niet te hoog klimme voor eene Verhandeling over dit Onderwerp, wanneer ze niet voor den Gemeenen Man alleen, of hoofdzaaklyk, moest dienen. Het bezwaarlyke om *gemeenzaam*, en niet *laag*, te schryven, is weinigen gegeeven.

Wat de zaak zelve betreft, heeft de ongenoemde Opsteller zich, onzes inziens, wel gekweeten. „ Wy moe„ten," zegt hy, in zyn Onderwerp, na eene zeer gepaste Inleiding, doch die breedvoerig genoeg is, „ wy moeten (overeenkomstig met de gemelde nadere aanduiding,) al het Dogmatische van den Godsdienst ter zyde stellen, en ons enkel by deszelfs oefenend gedeelte bepaalen; dat is, wy moeten den invloed van deszelfs eerste, algemeen erkende, waarheden en voorschriften, op ons zedelyk gedrag, naarspooren, en onderzoeken, welke pligten, in onderscheiden betrekkingen, het Christendom oplegt of aandringt. —— Derhalven, eer wy voortgaan, is het noodzaaklyk een algemeen denkbeeld van het weezen en het doel des Christlyken Godsdienst te vormen, hy tog, die naar dezelve handelt, zal in waarheid een Christen zyn. De Christlyke Godsdienst strekt, om God, zo als hy waarlyk is, in zyne eigenschappen en werkingen, te leeren kennen, en op de regte wyze te dienen; Hy leert ons, ten anderen, ons zelven te beschouwen, onze pligten en gebreken te zien; leidt ons tot zedelyke verbetering; toont ons de middelen die wy tot ons tydelyk en eeuwig welzyn moeten aanwenden; Hy doet ons eindelyk onze Medestervelingen als onze Broederen beschouwen; wyst ons de pligten, die wy hun verschuldigd zyn, en zegt

ons dat wy tot hun geluk, zo veel wy kunnen, moeten bydraagen. Het doel van den Godsdienst is dus Gods verheerlyking, orde en geluk, onder de Menschen. In het aanneemen nu der Waarheden, in het volgen der Voorschriften des Christlyken Godsdiensts, bestaat het weezen van het Christendom."

Dit toont de Schryver, door eene ontvouwing der *Pligten omtrent God*, omtrent *onze Medemenschen*, en omtrent *ons zelven*, die op eene geleidlyke wyze en met nadruk voordraagen worden, en overvloeijen van schoone aanmerkingen, welke het verlicht Verstand en het wel geplaatste Hart des Schryvers kenmerken.

In 't Slot maakt hy geene ongepaste bedenking, over den weinigen invloed, welke deeze duidelyk voorgeschreevene Pligten op de Belyders van het Christendom hebben, en stelt hy zich de vraag voor: „Welk zou het beste middel kunnen zyn, om die nutte Leden der Maatschappy, die tot de minderen of geringsten burgerstand behooren, het waare weezen van het Christendom, dat zy belyden, het zy tot welk eene Gezinte behoorende, in de uitoefening daar van te leeren kennen, hun de beminnelykheid en het belang daar van te doen zien, op dat zy zich daar naar in hunne handelingen regelden?"

Twee korte aanmerkingen deelt hy hier over mede: „Voor eerst. De Godsdienst wordt door onderwyzers, die daar toe aangesteld zyn, in de schoolen, of in 't byzonder, aan minvermogenden geleerd; maar geschiedt dit, in welke Gezinte het ook zy, doch in die, welke de Hervormde Leer toegedaan is, op de beste wyze, om dit doel te bereiken? Die Leermeesters, dit gelooven wy gaarne, zyn, voor het grootste gedeelte, zeer ervaaren in het *stellige* der Godgeleerdheid; maar wy moeten tevens, uit ondervinding en voorbeelden, bekennen, dat zy doorgaands eene zeer geringe kennis hebben van het oppervlakkige, zelfs der Wysbegeerte, der Redenkunde, der Zedekunde, en (het welk egter een onmisbaar vereischte is voor hem, die anderen hunne pligten wil leeren,) nog minder van het menschlyk hart. Zy blyven, daar door, in hunne lessen, meestal hangen aan het *stellige*, aan het *bewyzende*, dat zy, daarenboven, dikwerf boven de bevatting hunner meestal jonge Leerlingen voordraagen; zy besluiten, de Godgeleerde Waarheden in een *Systema*, dat van buiten gekend moet worden; en zy vergeeten meestal, by de uitoefening van den Godsdienst, by deszelfs invloed op

ons

ons gedrag, stil te staan. —— Zoude het dus niet noodzaakelyk zyn, die oude leerwyze, in dat opzigt, te hervormen, met omzigtigheid zodanige Onderwyzers te kiezen, die uitgebreider kundigheden bezitten en hun aanpryzen, hunne onderwyzing zodanig in te richten, dat zy, en de Godgeleerdheid, naar de bevatting hunner Leerlingen, voordraagen, en tevens de Christlyke Zedekunde deeden kennen?

„ Ten tweeden: 'Er zyn veelen, die het euvel opneemen, wanneer een Leeraar van den Kansel te *Zedekundig preekt*, en dit beschouwen als een inbreuk op de regtzinnigheid. De uitersten zeker moeten vermyd worden. —— Ik ben 'er verre af, van eene wel doorwrogte Godgeleerde Leerreden af te keuren, het voegt ons kundig te zyn in het *stellige* van onzen Godsdienst, in het *uitleggen* van duistere plaatzen, in het *bewyzen* der Waarheden, en in het *bestryden* der Tegenwerpingen, welke aan onze leerstellingen gemaakt worden; —— maar voegt het ons minder, kundig te zyn in de voorschriften, in de uitoefening, der Christlyke Zedekunde? Ware het dus niet noodig, dat men het oud vooroordeel trachtte te verwinnen, en onze Leeraaren de vryheid liet, van, naar den aart hunner stoffen, hunne Leerredenen zodanig in te rigten, dat derzelver eene gedeelte kort, en duidelyk, het *Dogmatische*, enz. verhandelde; terwyl het ander gedeelte geschikt wierd, om de Christelyke Zedekunde voor te draagen, en aan te dringen, om ons onze pligten in het burgerlyk leeven voor te stellen, en door schetzen en voorbeelden te verhelderen, welke, schoon uit het gemeene leeven genomen, egter altyd voorgedraagen moesten worden, op eene wyze den Kansel, en de agtbaarheid van den Godsdienst, waardig?"

Stof tot Onderhoudingen by Zieken en Stervenden, door J. C. F. WITTING. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Coevorden*, *by* J. van der Scheer, *en te Amsteldam by* A. B. Saakes, 1792. 104 *bladz.*, *in gr.* 8*vo.*

Dit boekje bestaat uit agttien hoofdstukken, waarvan wy den inhoud kortelyk zullen opgeven. Het *eerste* bevat onderrigtingen, hoe men ziekten beschouwen moet, naamelyk voor eerst, als middelen, waardoor God de heilzaamste gedachten in ons wil verwekken, ons wyzer maken,

ken, en tot de deugd aansporen; ten anderen, als middelen, om ons nadruklyk aan ons einde te erinneren, en ons den dood van naby te vertoonen; ten derden, als middelen, om ons vergenoegdheid te leeren; en eindelyk ten vierden, als bewyzen, dat het in Gods magt staat, ons eenig goed te ontnemen, of te geven, en dat alle weldaden, die wy genieten, vrye geschenken zyner genade zyn.

Het *tweede* behelst Vermaningen tot bekering in Ziekten, aangedrongen door de beschouwing van het oogmerk, dat God met het toezenden van ziekten heeft, en door de erinnering aan het oordeel Gods, dat ons inwagt, aan de vruchten van den Zoendood van Kristus, en aan de plichten, waartoe zyne liefde ons bewegen moet.

In het *derde* worden eenige goede overdenkingen aangeprezen, die men op een Ziekbed met vrucht zich eigen kan maken, en tevens eenige goede voornemens opgegeven, welken een zieke vooral behoort te koesteren. De ziekte wordt hier beschouwd, als den lyder misschien aan den dood zullende overgeven, en de dood wordt aangemerkt, als de bezolding der zonde, maar tevens ook voor den geloviges als eene herschepping, in welke hy weder wordt het Evenbeeld van God. De Kranke wordt dus vermaand, om de oorzaak van den dood, de zonde, te bestryden; om den overigen tyd, dien hy nog te leven heeft, wel te besteden; om zich, wanneer hy weder hersteld mogt worden, tot eene vuuriger dankbaarheid jegens God, en meer medelyden en geduld met Zieken, te verbinden; en eindelyk om zyne ziekte gelaten te dragen, uit aanmerking van de nuttigheden, welken dezelve voor zyne vrienden hebben kan.

In het *vierde* worden de plichten der Zieken jegens hunne oppassers en vrienden opgegeven; gelatenheid; goedwilligheid; vriendelykheid; zorg voor de gezondheid der oppassers, vooral wanneer de ziekte van een besmettenden aart is; dankbaarheid voor ontvangene liefdediensten; pogingen om het Ziekbed voor anderen Leerryk te maken; en eindelyk behoorlyke zorg voor hunne wettige erfgenamen, en voor de opvoeding hunner kinderen.

Het *vyfde* geeft de plichten der Zieken op, betreklyk de herstelling hunner gezondheid, waartoe een behoorlyk gebruik van geneesmiddelen, een gepaste leefregel, en vooral het gebed tot God, aangeprezen worden, en welke plichten de Schryver aandringt, uit de verplichting, die wy hebben, om ons Leven ten dienste der Maatschappye te verlengen.

De

De plichten der Zieken, by en na de genezing, maken den inhoud van het *zesde* hoofdstuk uit. Hetzelve bevat dus voorschriften van dankbaarheid jegens God voor zyne uitredding, en jegens de vrienden van den Zieken voor hunne oppasfing; en voorts aanmaningen, om het gedrag, dat men in de ziekte gehouden heeft, te overdenken, en de goede voornemens, die men in dezelve heeft opgevat, niet te vergeten.

Het *zevende* wyst de plichten aan, die men by toenemende ziekte te betrachten heeft; en het *achtste* die, welken, by lang aanhoudende ziekte, op ons liggen. In het eerste geval worden vermeerdering van moed en vertrouwen op God, en een levendiger voorstelling van de mogelykheid des doods; in het andere, eene aandachtige bepeinzing van de veelvuldige nuttigheden van een langdurig lyden, aangeprezen.

Het *negende* bevat opwekkingen tot vertrouwen op God, en het *tiende* opwekkingen tot geduld in ziekten. De eerste zyn ontleend uit vorige bewyzen van Gods liefde, uit de beschouwing van zyne deugden en volmaaktheden, uit zyne welgemeende beloften, en uit zyne vaderlyke voorzienigheid; de andere uit des menschen onwaardigheid, uit het onteerende van alle twyfelingen voor iemand, die zyn geloof met eede bekrachtigd heeft, en uit de drangredenen, die het Kristendom oplevert tot eene heldhaftige lydzaamheid.

Het *elfde* behelst opwekkingen en onderrigtingen tot het Gebed in ziekten. Eerst wordt hier van de verligting gesproken, welke een godvruchtig gebed geeft; dan van de opwekkingen, die God zelf aan den lyder gedaan heeft, om 'er zich van te bedienen, en van de beloften, die hy 'er aan heeft gehecht; en eindelyk van de vereischten van hetzelve, een geheiligd hart, aandacht, vuurigheid, vertrouwen, en onderwerping aan Gods wil.

Vertroostingen voor Zieken worden in het *twaalfde* hoofdstuk opgegeven, ontleend deels uit een aantal Bybelplaatzen, die in het midden van het zwaarste lyden het hart van den gelovigen met hoop vervullen moeten, wanneer hy aan zyne tedere betrekking op een verzoenden Vader denkt; deels uit het lyden van onze medemenschen.

Het *dertiende* bevat opwekkingen tot het vrolyk en manmoedig sterven; vermaningen, om niet uit mismoedigheid, of driftige onverduldigheid, na den dood te verlangen; om ook, uit liefde tot het leven, voor denzelven niet te zeer te vrezen, maar, integendeel, door de verwagting van een beter le-

leven gesterkt, denzelven getroost te ondergaan; om het lot der nablyvenden aan God toe te vertrouwen, en zich met de hope des wederziens te troosten; om niet voor den stryd des doods te vrezen, maar zich op de bescherming van Jesus gerust te verlaten; enz.

Het *veertiende* pryst de standvastigheid in de laatste dagen en uuren aan, uit aanmerking van de nabyheid der eeuwige ruste en belooning, het voorbeeld van Jesus, de eer van het Kristendom, de verplichting, om aan anderen een voorbeeld te geven; enz.

Het *vyftiende* bevat een afscheid en zegenwensch eens stervenden aan de Nablyvenden; het *zestiende* eenige bybelplaatzen en stichtelyke bedenkingen, die by de aannadering eens stervenden met vrucht gebruikt kunnen worden, en eene Voorbede voor eenen stervenden; het *zeventiende* een gebed voor de nablyvenden na het overlyden hunner vrienden; en het *achttiende* eindelyk eenige stichtelyke Overdenkingen voor dezelven, eerst algemeene, en naderhand meer byzondere, voor ouders by den dood van een kind, voor weduwen en weezen.

Alle deze onderwerpen zyn op zulk eene wyze behandeld, dat dit boekje wel voor zeer eenvouwige menschen eenige nuttigheid hebben kan; doch denkende Kristenen, die door ziekten bezocht worden, en eenige handleiding tot bestiering hunner overdenkingen behoeven mogten, zouden hetzelve al te oppervlakkig en te flaauw geschreven vinden, dan dat het in staat zou zyn, om hunne denkbeelden te verlevendigen, of hun hart te treffen.

Leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus, *door* PETRUS CURTENIUS, *Doctor en Professor der Godgeleerdheid, en Bedienaar van 't Euangelie te Amsteldam; na 's mans dood uitgegeeven door* BROËRIUS BROES, *Doctor en Professor der Godgeleerdheid aan 's Lands Hooge School te Leyden. Tweede Deels, tweede Stuk. Te Leyden by* A. *en* J. Honkoop, 1791. 132 *bladz. in gr. 8vo.*

De predikwyze van den Heer C. is uit de, by zyn leven, uitgegevene Leerredenen, en de aart van dit werk is, uit onze aankondigingen van de voorige Stukken, genoegzaam bekend, zo dat wy thans, by de afgifte van dit Stuk, niet op nieuw ons oordeel over hetzelve behoeven te vellen. En voor een uittrekzel is hetzelve niet zeer

ge-

geschikt. Wy zeggen dus thans maar alleenlyk, dat in dit Stuk de achttiende en vier volgende Zondagen verklaard, en volkomen op denzelfden voet behandeld zyn, als de vorige.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatschappy, ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam. VIIIste Deel. Te Amsterdam by J. C. Sepp, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 356 *bl. in gr.* 8*vo*.

In dit Deel levert de Maatschappy een onderwys voor de Schaapherders, en voor de Eigenaars van Schaapen; het is eigentlyk het Werk van den Heer D'AUBENTON, door hem, in den Jaare 1782, zo wel met Koninglyke goedkeuring, als met die van de Academie der Weetenschappen, en van de Societeit der Geneeskunde, te Parys, in 't licht gegeeven, en nu onder opzicht van de Maatschappy uit het Fransch vertaald, en met eenige aanmerkingen vermeerderd.

Het is verdeeld in vyftien onderscheidene Lessen, en, tot opheldering van zommige onderwerpen, met een even groot aantal Afbeeldingen voorzien.

Wy oordeelen het onnoodig een uittrekzel hier van onze geachte Leezers aan te bieden; zeker veronderstellende, dat allen, die eenig belang in deze allernuttigste Veefokkery stellen, het werk zelve reeds in handen zullen hebben; 'er is immers voor onze Manufactuuren geen noodzaaklyker geen nuttiger product uit te denken, dan der Schaapen Wol, en ons Land heeft nog een overvloed van onbebouwde gronden, waar de Schaapenteelt met voordeel en gemakkelyk kan in het werk gesteld worden. Indien alle onze Land-Edellieden zo veel genoegen vonden in het aankweeken der zo nuttige Dieren, als in het Jaagen of Visschen, dan zoude het gewis, en voor Hun en voor het Vaderland, hoogst voordeelig zyn. En van hoe veel belang de Schaapenfokkery by onze Nabuuren, de Franschen, Engelschen en anderen, geacht word, is algemeen genoeg bekend; in Schotland viert men zelf, ter gelegenheid der scheering, een opentlyk Feest, onder den naam van *het Feest der Wolvliezen* bekend. Dit Stuk behelst al het hoofdzaaklyke, wat tot de Schaapenfokkery te weeten nodig is; de beschryving is duidelyk en klaar, en verkrygt door de daarby gevoegde Plaaten de vereischte opheldering; de Vertaaling, en de hier

en

en daar bygevoegde aanmerkingen dienen tot beter verstand van den oorspronkelyken text, of verbetering van denzelven. Wy betuigen der Maatschappy ook voor deeze genoome moeite onzen dank, en wenschen tevens met haar, dat veele onzer Landgenooten daarvan het bedoelde gebruik mogen maaken.

Verhandeling over het Voorgevoel en de Schyngezichten, door J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Uit het Hoogduitsch. Tweede Stuk. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz. 1791. *In octavo, 222 bladz.*

In gevolge der onderscheidinge van 't *Voorgevoel*, 't welk de mensch bekomt in den *slaap*, wanneer hy *droomt*, of geduurende den tyd, dat hy *waakende* is, gaat de Hoogleeraar *Hennings*, het eerste in 't voorige Stukje afgehandeld hebbende, (*) in het tegenwoordige ter navorschinge van 't laatste over; 't welk hem aanleiding geeft, om, ten besluite, ook de *Schyngezichten* in opmerking te neemen. Daar hy zyne steeds voortgaande ophelderingen op de reeds gelegde gronden vestigt, gaat hy, volgens dezelfde redeneerwyze, het Bygeloof en de Ligtgeloovigheid kragtig te keer; en toont ten duidelykste, dat men, in bykans alle gevallen, waarvan de nevensgaande omstandigheden behoorlyk te ontdekken zyn, het zonderlinge, dat men voor wonderdaadig houdt, zeer wel natuurlyk kan verklaaren.

Ter onderscheidenlyker ophelderinge hiervan, toont hy eerstelyk aan, hoe de voorgevoelens, geduurende het waaken, door Philosophische en Physiologische grondstellingen, begrypelyk worden; waaraan hy tevens eenige aanmerkingen hegt over de redenen, waarom sommigen van die voorgevoelens, volgens de wetten der zielenleere, bezwaarlyk of onmogelyk te verklaaren zyn. Wyders komen hier in aanmerking voortekens en uiterlyke voorgevoelens, die natuurlykerwyze verklaarbaar zyn; als mede zodanigen, welkerwysgeerige begrypelykheid voor zwaar of onmoogelyk gehouden wordt, en als buitengewoon opgegeeven worden. —— Dan men heeft, volgens den Hoogleeraar *Hennings*, omtrent dit onverklaarbaare, zo in 't eerste als in 't

(*) Zie *N. A. V. Letteroef.* V D. bl. 324.

't laatste geval, wel op te merken, dat het ons, (de echtheid van 't verhaal over het geheel erkend, althans niet betwist zynde,) veelligt dikwerf mangelt aan eene voldoende kennis van alle de nevensgaande omstandigheden; als mede dat een gevolg, op eene zekere gewaarwording, wel eens slegts toevallig zyn kan; in hoedanig een zamenloop van zaaken men ongegrond op eene aanduiding denkt, vooronderstellende dat iets, het geen op een vooráfgegaan verschynzel volgt, daarvan voorzegd of voorbeduid moet zyn. —— Zulks heeft te eerder plaats, daar 't Bygeloof in dit alles zo aanmerklyk een rol speelt; 't welk onzen Autheur te byzonderer stil doet staan, op de bygeloovige voorgevoelens, of gebeurtenissen; welken de menschen, zonder grond, als voor betekenissen van het toekomende aanneemen. Overmids zodanig iets veelal grootlyks ontstaat uit eene lichaamlyke ongesteldheid of andere van buiten komende oorzaaken, die op 's Menschen inbeelding werken, zo tracht hy daartegen den Leezer te wapenen. Voorts geeft hy een verslag van menigvuldige bygeloovige uiterlyke aanwyzingen of voortekens, met welken oudsher, en ook in laatere dagen, zeer hoog geloopen werd; waarvan hy het ongegronde opzetlyk aantoont: meldende tevens nog verscheiden anderen van een minder slag, welken, by eene oplettende beschouwing, terstond belachlyk moeten voorkomen. Daar egter ook nog heden veelen dier aanduidingen, zo van de eene als andere zoort, maar al te dikwerf voor min of meer geloofwaardig gehouden worden, zo agt hy het der moeite waardig zich te verledigen tot het naspooren van de voornaamste aanleidingen tot zulke bygeloovige aanwyzingen; waaruit hy dan meermaals gelegenheid neemt om het ongegronde daarvan te duidelyker te doen opmerken. —— Onder deeze aanleidingen is vooral geene van de minste het vooroordeel, „wijl dit op dat weleer gevolgd is, zo moet dit een oorzaak, of aanwyzing, van het andere zyn. *Post hoc, ergo propter hoc.* Daar naa, daarom." Ter dier gelegenheid laat de Hoogleeraar zich ook uit over het volgende verschynzel, dat wel verdient beoordeeld te worden, om dat het oude bygeloof deswegens, schoon afgenomen, nog niet geheel vernietigd schynt.

„Voormaals" (dus vangt hy aan,) „Voormaals geloofden zelfs zulken die tot den bloem der burgerij behoorden, —— Overheids persoonen —— dat, wanneer een moordenaar bij het vermoorde lijk kwam, het zelve begon

te bloeden. Dit bloeden werdt voor een aanwijzing van den moorder gehouden. Men geboodt menigmaal, dat de gene, dien men wegens den moord verdacht hieldt, zijn vinger op den mond des lijks moest leggen; en wanneer de verdagte perfoon, naa het daarop gevolgd bloeden, de daad nog loochende, zocht men wel haast, hem de bekentenis van den moord op de Pijnbank af te dwingen. Dit werdt bij de oude Duitfchen het *Baar-recht* geheeten. Zeeker, bij deeze hoogstfchadelijke en bijgeloovige aanwijzingen heeft men verder geenen grond, dan *dat*, *op de aanraaking van den vermoorden*, *eenig bloed volgde*. Hoe kan men dan toch, met eenigen fchijn van reden, hier uit befluiten: dus moet hy, die het lijk aanraakte, ook de moorder zijn? De aanleidende oorzaak tot dit vooroordeel ftel ik my aldus voor. Het kan weezen dat een moordenaar een of meermaalen met andere lieden naar het vermoorde lijk toegeloopen is, om den fchijn van onfchuld te doen vermoeden: daar nu de vermoorde, van wegens eenig geronnen bloed, dat zig allengskens, door de natuurlijke zwaarte, uit den neus naar beneden ontlast hadt, begon te bloeden, is de moordenaar daardoor mooglijk ontfteld geworden, dewijl hij geloofde, dat de verflagene wel weder bijkomen konde, en hem vervolgens bekend maaken. Alle tekens van fchrik verfpreidden zig over zyn gelaat, de aanweezende en rondom ftaande perfoonen zagen dit, en drongen hem te verklaaren wat de oorzaak van zijn fchrik mogt zijn, terwijl het lijk begon te bloeden: de verbijstering van den moordenaar werdt grooter —— hy ftotterde en ftamelde —— men dringt hem nog meer aan, en befchuldigt hem met den moord; hy weet zig niet te verdeedigen, en bekent eindelijk de daad. Dit was genoeg om den algemeenen regel vast te ftellen: *het bloeden van den verflagenen wijst de tegenwoordigheid van den moordènaar aan*, alhoewel het bloeden den moordenaar flegts op eene toevallige wijze verriedt. De Voorzienigheid zij gedankt, dat in onze tijden noch Overheid, noch andere verftandige mannen, op zulk eenen regel eenigen ftaat maaken; want hoe ligtelyk konde het anders gebeuren, dat onfchuldigen in verdenking van een moord kwamen; intusfchen blijft het gemeen fterk aan deeze aanwijzing gehecht. (*) Over de belagchelijke ver-

(*) „ Zie THEOD. KIRCHMAYER, *Disf. Phyf. de cruentatione Ca-*

verklaaringen, waardoor men de waarheid van een zo lang beſtreeden aanwijzing poogt te ſtaaven, zal ik mij niet uitlaaten, daar zij toch geen onderzoek waardig zijn. (*)"

Ten laatſte handelt de Hoogleeraar ook nog over de *Schyngezichten*, of zogenaamde *Viſioenen*, en wel inzonderheid dezulken, die toekomende gebeurteniſſen zouden aanduiden. Volgens zyne opmerkingen oefent hier de Inbeeldingskragt een ongemeen vermogen, en eene toevallige uitkomst verſterkt dikwils den opgevatten waan; 't welk hy op de voorheen gelegde gronden beweert, en, door het ophelderend bybrengen van voorbeelden, nog nader bevestigt. Men heeft des de zodanigen, die men van zulke verſchynzelen, en veele ſpookgeſchiedeniſſen van die natuur, als door hen gezien, hoort gewaagen, juist daarom niet voor Bedriegers te houden, maar veeleer min of meer onder den rang van begoochelde lieden te ſtellen: wier aandoeningen gelykaartig zyn, aan die, welken kunſtige Goochelaars, door hunne zo genoemde Magiſche ſchouwſpelen, in veele Toezieners weeten te verwekken, waarvan ons de Hoogleeraar mede eenig verſlag geeft. En die aandoeningen kunnen, gelyk ons hier ten ſlot nog getoond wordt, zeer wel van die kragt zyn, dat de leevendige gezigten, in den *droom* ontſtaan, geduurende het *waaken*, lang blyven ſtand houden: het welk zig op des Hoogleeraars gronden, vooral zo de bykomende omſtandigheden van het voorval bekend genoeg zyn, gereedlyk laat ophelderen.

Cadaverum, fallaci illo præſentis homicidæ indicio; waarbij men voegen kan. GR. HORSTIUS *de cruentatione Cadaverum*. WEBSTER, in zijne *unterſuchung der vermeynten und ſogenannten Hexergen*, K. 16. §. 28. f. verhaalt verſcheidene voorbeelden van het bloeden van ontzielde lighaamen. Zie mede VOIGT, *in del. Phyſ.* p. 1. ſeqq. MAGNUS, in *Miſcell.* L. III. C. 5. T. 2. p. 1270."

(*) „Men kan daaromtrent nazien het *Amphith. magicum univerſum*. L. 13. p. 574. en J. CHR. HUNDESHAGEN, *Diſput. de ſanguinis ſtillicidio ex cadavere hominis occiſi ad præſentiam homicidæ*. §. 30."

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten in Groot-Brittanje, omtrent het einde van de agttiende eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1791. *Derde Deel*, 418 *bladz. in gr.* 8*vo. behalven de Voorreden.*

In de Voorreden, welke kort is, verklaart de Schryver zyn besluit, om, in het opstellen van dit Derde Deel, het geen den staat van den Godsdienst in Groot-Brittanje voordraagt, zich „ alleen tot het hedendaagsche te bepa„ len, zonder" zich „ in de breedvoerige historie van „ de opkomst en de lotgevallen der sekten in te laten," en alleenlyk „ nu en dan, zamenhangs en klaarheidshal„ ve, ... eenige omstandigheden, welke eigenlyk niet „ tot onze later dagen behooren, aan te roeren." Verder doet hy eene betuiging van zyne onpartydigheid in het schryven, en van zyne onbevooröordeelde waarheidsliefde, in bewoordingen, welke den Leezer moeten doen gelooven aan zyne oprechtheid, en dat geloof zal in het doorleezen van het Werk zelve versterkt worden, zo by de beschouwinge der zaaken zelve, als door de wyze waarop de Hr. WENDEBORN ze voordraagt. Alleenlyk zoude men kunnen vraagen, of hy, misschien door een verkeerd begrip deezer onpartydigheid zelve, niet op enkele plaatzen zich eenigzints tegenspreekt, door zich, ten opzichte van het goede en kwaade, het geen hy, zo van de Engelschen in het algemeen als van byzondere Gezindheden zegt, te bedienen van al te onbepaalde en algemeene uitdrukkingen. Wy zullen hiervan straks een staaltje ter beoordeelinge voordraagen. —— Ook schynt hy, schoon anders een Voorstander van Godsdienst en Deugd, eenigzins ingenomen met den zogenoemden natuurstaat van ROUSSEAU (*). In de twee voorgaande Deelen, had de Vertaaler dit reeds opgemerkt; en in dit tegenwoordige vindt men

(*) Dit zouden wy niet zo stellig durven verzekeren, indien niet de Schryver zelve de woorden van LUCRETIUS *Lib.* V, *vs.* 956, 957, 959, bybragt, als behelzende eene beschryving van zynen natuurstaat. Wy verdenken hem, evenwel, geenzins, dat hy het geen daar vervolgens gezegd wordt, mede zoude beschouwen als tot eenen gelukzaligen natuurstaat behoorende.

men 'er ook blyken van, b. v. bl. 301, *in de Aant.* en bl. 307, *in de Aant.*, welke door den Vertaaler met zeer gepaste aanmerkingen worden tegengegaan, en de onbestaanbaarheid aangetoond van diergelyke gevoelens, met waarheden, welke de Schryver erkent en aanneemt. Maar wie is zich zelve altoos gelyk? Men kan deeze weinige misstellingen ligtlyk verschoonen in een Werk, dat voor het overige zo veel fraais bevat. Doch wy gaan over tot den zaaklyken inhoud van dit Derde Deel.

Het zelve bestaat uit Negentien Hoofdstukken, onder de volgende Opschriften. I. *Staat des Godsdiensts in het algemeen.* II. *Van de Bisschoplyke Kerk.* III. *Van de Methodisten.* IV. *Van de Verdraagzaamheid.* V. *Van de Dissenters in 't gemeen.* VI. *Van de Presbyterianen.* VII. *Van de Schotsche Kerk, van de Seceders, Nonjurors en Hutchesonianen.* VIII. *Van de Independenten.* IX. *Van de Baptisten of Doopsgezinden, van de Sabbatharianen, en van de Familisten.* X. *Van de Antinomianen.* XI. *Van de Unitarissen, Arianen, Socinianen en Arminianen.* XII. *Van de Sandemanianen.* XIII. *Van de Quakers.* XIV. *Van de Roomsch-Katholyken.* XV. *Van de Atheisten, Sceptiken, Indifferentisten en Deisten.* XVI. *Dweepery en Bygeloof.* XVII. *Van de Joden.* XVIII. *Van de Moravische Broederen of Hernhutters.* XIX. *Van den Kerkelyken toestand der Buitenlanders te Londen.* —— Van dit alles een aaneengeschakeld verslag te doen, zoude ons te veel tyd en ruimte kosten; sommige berichten, by voorbeeld van de *Sabbatharianen*, de *Familisten* en de *Antinomianen* zyn ook zo kort, dat wy ze wel geheel zouden moeten overneemen, indien wy 'er iets van wilden zeggen; en daarby zyn onze Leezers, door het bericht het geen wy hun van de eerste twee Deelen gegeven hebben (*), indien al niet door het leezen van het Werk zelve, eenigermaate met den Schryver en zyne wyze van voordraagen, bekend geworden. Wy zullen daarom, even gelyk wy te vooren gedaan hebben, slechts hier en daar iets uitzoeken.

In het Eerste Hoofdstuk ontmoet ons, op eene der eerste bladzyden, een gezegde, dat met uitdrukkingen, die op een andere plaats voorkomen, niet recht schynt te strooken. Na gesproken te hebben van de „ eenigheid en bur-
„ ger-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, No. 2. bl. 70, enz. No. 3. bl. 120, enz.

„ gelyken vrede", waarin de verschillende Gezindheden in Engeland leeven, en van de „ byna volkomen veragting", waarmede Godgeleerde twistschriften behandeld worden, vervolgt de Schryver: „ Indien men my vragen „ wilde, of de oorzaak van het bygebragte daarin, dat, „ over 't geheel genomen, hier te lande weinig godsdien- „ stigheid te vinden zy, dan wel elders moet gezogt wor- „ den, zoude ik eenigzins verlegen zyn wat te antwoor- „ den. Ik weet zeer wel, dat den Engelschen wordt na- „ gegeven, dat de godsdienst onder hen in geen groote „ agting staat: doch volgens de ondervinding, die ik ..... „ heb kunnen opdoen, moet ik ronduit zeggen, dat men „ hun daarin te na spreekt. Wanneer men het wezen der „ godvrugt daarin stelt, dat men God vreeze, de waardy „ der deugd erkenne en regtschapen handele, durf ik ge- „ rustelyk staande houden, dat onder dit volk waarschyn- „ lyk meer van die hoedanigheid gevonden wordt, dan „ onder vele andere natien.... In der daad zoude ik my „ niet durven onderwinden, de Engelschen voor den reg- „ terstoel der regtzinnigheid te verdedigen: doch het is „ niet meer dan billyk aan den anderen kant te erkennen, „ dat die gevolgen, welken de Christelyke Godsdienst ten „ aanzien van 's menschen gedrag behoort voort te bren- „ gen, zig, zo niet meer, ten minsten even zo sterk en „ mischien hartelyker onder hen vertoonen, dan in ande- „ re landen, enz. (*)" Wy willen hier tegen niet inbrengen, het geen weinige bladzyden laater voorkomt rakende het vieren van den Zondag, welke, gelyk de Schryver zegt, „ in Engeland zeer geëerbiedigd en uitwendig heiliger gehouden wordt, dan onder vele andere volken". Maar waarin bestaat deeze eerbiediging? Indien men de Methodisten uitzondere, in ledig loopen en zyn vermaak te neemen (†). Doch dit overgeslagen. „ De uitwendige „ eerbied voor den Zondag laat zig in 't geheel niet knoo- „ pen met de groote ligtvaardigheid, waar mede de eeden „ in zulk een ontelbaare menigte worden afgelegd (‡)", en waarvan de Schryver spreekt met betaamelyke verontwaardiginge. Nog liever zouden wy vraagen, hoe zich dit knoo-

(*) bl. 3 en 4.

(†) bl. 12, enz. verg. bl. 55, enz. alwaar van de wyze der godsdienstoefeninge in de Bisschoplyke Kerke gesproken wordt.

(‡) bl. 20.

knoopen laat met het *vreezen van God*, het *erkennen van de waardy der deugd*, en met *regtschapen handelen*? Hoe strookt met *het weezen der godvrugt*, het geén by gelegenheid van den ban der Bisschoppelyke Kerke ons voorkomt? „ Indien men ieder misdryf, waarop de ban eigenlyk staat, „ met den ban straffen wilde, zoude de helft der inwo„ ners, althans hier te Londen, wel onder het banvonnis „ zugten. Kettery, meineedigheid, egtbreuk, hoerery, „ zyn de zonden, die met den ban gedreigd worden. Ie„ der Dissenter is een ketter, in de oogen der bisschoply„ ke kerk, en deze voedt in haren eigen schoot velen, en „ wel onder de geestelykheid zelven, die in 't geheel geen „ godsdienst hebben: valsche eedén worden by duizenden „ in het tolhuis en elders, ja dikwerf genoeg door de „ geestelyken zelven, in gevallen van Simonie (*) en an„ deren, gezworen: en indien men egtbreuk en hoerery „ met den ban wilde straffen, zouden de bisschoplyke ker„ ken nog oneindig lediger worden dan zy nu reeds zyn, „ en konden de Bisschoppen zelven wel eens in de nood„ zaaklykheid komen, om de stralen van dien kerkelyken „ blixem op hunne eigen vrouwen, zoonen en dogters te „ laten nederschieten (†).” Nog eene plaats uit verscheiden andere zullen wy hier bybrengen. „ Van Indiffe„ rentisten heeft men, volgens de beteekenis van dit woord „ in de ketterlysten, hier te lande een groote menigte, zo „ wel onder de wereldlyken als de geestelyken, zo wel „ onder de bisschoplyke kerk als onder de andere gezind„ heden. De steeds hooger klimmende weelde, de meer en „ meer toenemende losbandigheid in de levenswyze, en de „ zig van jaar tot jaar opstapelende belastingen, maken „ (NB.) de meeste Engelschen, ten opzigte van alles wat „ godsdienst en deugd heet, maar geenzins omtrent geld „ en inkomsten, onverschillig (‡).” Indien alle deeze en dier-

(*) Verg. bl. 130, enz.
(†) bl. 125.
(‡) bl. 355. —— Ondertusschen twyfelen wy, of deeze wel de gewoone betekenis van het woord *Indifferentist* zy *in de ketterlysten*. Daar is het, naar ons voorstaat, doorgaans niet meer dan een scheldnaam, welke den geenen, die vrede boven spitsvinnig redentwisten, en in hairkloveryen over betwiste punten geen groot belang stelt, door heethoofdige Godgeleerden wordt toegedreven. Het in den tekst gemelde *Indifferentismus* is van ongelyk ergeren aart.

diergelyke plaatzen by elkander in het Werk ftonden, gelyk hier, zoude de ftrydigheid fchielyk in het oog loopen: nu zo verfpreid zyn ontglippen zy den Leezer, en zyn gewisfelyk den Schryver zelven in een onachtzaam oogenblik ontfnapt. Waarfchynelyk moet noch het goede, noch het kwaade, zo algemeen genomen worden, als de uitdrukkingen van Dr. WENDEBORN wel fchynen aan te duiden. Deeze is althans de beste wyze, naar ons inzien, om den Schryver met zichzelven overeen te brengen. — Ondertusfchen ontbreekt het in Engeland niet aan poogingen, om godsdienftige kundigheden binnen en buiten 's Lands te verfpreiden. Sommige der middelen, daartoe aangewend, verdienen grooten lof, by voorbeeld de zogenoemde *charity fchools*, of armen fchoolen, waarvan de Schryver bl. 22 fpreekt; maar andere, hoe goed ook de oogmerken der Inftelieren en Bestuurderen mogen weezen, draagen te duidelyke kenmerken van bekrompen uitzichten, om dat nut te bewerken, het geen men 'er anders van mogt verwachten. Van dien aart zyn de Genootfchappen, waarvan bl. 25, enz. gefproken wordt, welke onder de fchoone naamen van Genootfchap, *tot bevordering van Christelyke kundigheid, — tot uitbreiding van het Euangelium in vreemde landen*, en diergelyke dienen „ in Engeland om de Bisfchoplyke kerk, en in Schotland om de leer van CALVINUS, „ en die der Presbyteriaanen ... voort te planten." Hoe zeer is het te bejammeren, dat de eenvoudige Leer des Euangeliums dus overal verward wordt met de verfchillende begrippen van derzelver belyderen. Dit is, buiten kyf, een der voornaamfte beletfelen, welke de verbreiding van waare zaligmaakende kennisfe het meest verhinderen. En waar is het Volk, waar de Gezindheid, by welke men deeze werking der vooroordeelen niet in meerdere of mindere maate aantreft?

Van de Bisfchoplyke Kerke, en van de Kerkelyken onder dezelve, kunnen wy niet zeggen, dat de Heer WENDEBORN de gunftigfte berichten geeft. Wy willen nu niet fpreeken van de onoprechtheid van veelen, welken de bekende 39 Artikelen der Engelfche Kerke ondertekenen, om het Leeraarsampt in dezelve te kunnen waarneemen, en de vastgeftelde formulieren, gebeden en belydenisfen, in hunne vergaderingen leezen, terwyl zy in veele ftukken zelven recht anders gevoelen. Dit zal toch overal plaats hebben, waar en zo lang men zich niet te vreden houdt met de eenvoudige Schriftuure, en de aanneeming van menfchelyke fchrif-

ten noodig is, om eenige aanzienlyke of voordeelige posten te bekleeden. Maar men leeze slechts de volgende woorden. „ Men treft nu en dan onder de bisschoplyke „ geestelykheid regtschapen mannen aan, die een voor„ beeldig gedrag hebben; maar de leevenswyze van den „ grooten hoop brengt niet weinig toe, om de veragting, „ waarin dezelve staat, te voeden (*).” Men leeze wat daar verder gezegd wordt, en wat elders voorkomt, van de groote ongelykheid der inkomsten (†); van de zogenoemde *pluralities*, of het begeeven van verscheiden kerken aan éénen predikant (‡); van het strenge invorderen der kerkelyke regten (§); van de gestrengheid en partydigheid der geestelyke regtbanken (**); van de slordige onachtzaamheid in het doen van onderzoek na de bekwaamheid, en in het ordenen der geenen, die tot het Leeraarsampt toegelaaten worden, gelyk ook in het begeeven der beroepen (††), enz. —— Een tamelyk uitvoerig bericht geeft ook de Schryver, aangaande de zogenaamde *Convocation*, Nationale Synode, of geestelyk Parlement, zo als men het verkiest te noemen, welke jaarlyks te gelyk met het Parlement byeen geroepen, maar terstond na de eerste byeenkomst weder geschorst wordt. „ Ongetwyfeld,” zegt de Heer WENDEBORN, en ieder, die iets weet van de Engelsche Historie, zal het met hem zeggen, „ ongetwyfeld hebben de natie, „ de kerk, de menschlykheid en de verdraagzaamheid 'er „ by gewonnen, dat deeze Kerkvergadering tot een niets „ beduidend ding gemaakt, en bykans zo goed als afge„ schaft is; immers heeft de droevige ondervinding genoeg „ getoond, hoe een hoop vette, ten deele hovaardige, ten „ deele onverstandiglyk yverende, geestelyken, in zulke by„ eenkomsten, dan eens in ernst, dan eens tot tydverdryf, „ doorgaans aan 't kabaleeren raken, welke vervolgingen „ en andere onheilen daaruit voortspruiten, en hoe zeer „ dit alles geschikt is om den waren geest des godsdiensts, „ den vrede en de liefde, uit de kerk te verdringen (‡‡).”

Het Hoofdstuk over de Verdraagzaamheid is zeer leezenswaardig, en bevat aanmerkingen, welke op genoegzaam alle landen toepasselyk zyn. Langen tyd heeft in Engeland de vervolging van ketterye geduurd; de straffen van verbranden

(*) bl. 129. (†) bl. 72, 95.
(‡) bl. 132. (§) bl. 82. (**) *ald.*
(††) bl. 102, enz. (‡‡) bl. 88.

den en hangen zyn 'er nog lang geoefend, en na dat men al had opgehouden de onmenschelyke Wetten, daaromtrent in vroegere dagen gemaakt, ter uitvoeringe te brengen, bleeven dezelve nog langen tyd onherroepen, en dus altoos als eene opgeheven roede, of liever moordtuig *in terrorem*, van de Dissenters: allengskens kwam 'er eenige verzachting, maar welke nog verre was van te voldoen aan de Christelyke liefde, of aan de rechten der menschelykheid. „ In het Jaar 1779 is het eindelyk zo ver gebragt, dat „ de geestelyken onder de Dissenters ... om het Leeraars- „ ambt te mogen aanvaarden: ... alleen een verklaaring „ hebben af te geven van den volgenden inhoud. *Ik neem „ het Oude en het Nieuwe Testament aan, als behelzende „ de openbaaring van de oogmerken en den wil van God; en „ ik neem dezelven dan als den regel van geloof en van „ wandel* (*)." Ondertusschen voegt de Schryver hierby, „ zoude men het spoor byster zyn, indien men waande, „ dat de hier beschreven verdraagzaamheid der heerschen- „ de kerk uit de regte bronnen haaren oorsprong ont- „ leende, en dat eigenbaat niet nog steeds hare lage rol „ bleef speelen. Die eerste en groote wet, al wat gy wilt „ dat u de menschen doen, doet gy hun alzo, schynt ge- „ heel uit het oog te zyn verlooren: en de bisschoplyken „ zouden zeer over verdrukking klagen, indien de Pres- „ byterianen, de heerschende kerk uitmakende, hun met „ dezelfde maat uitmaatten, met welke denzelven thands „ door hun uitgemeten wordt, enz." —— Over het geheel komt het ons voor, dat de Bisschoplyke Kerk, en derzelver Kerkelyken, by den Heere WENDEBORN niet in zeer groote achtinge zyn, en somtyds hebben wy wel eens gedacht, dat zyne berispingen ruim genoeg streng en algemeen waren, schoon het tevens niet te verwonderen zy, dat in eene Kerke, by welke met de aanstellinge der Leeraaren zo ruw wordt omgesprongen, by welke zeer veelen dier Leeraaren een zo ellendig sober inkomen hebben, by welke tevens eenige vette bedieningen zyn, die door de gunst van het Hof begeven worden, zeer veelen der Kerkelyken noch door hunne kundigheden uitmunten, noch door

(*) bl. 576. Op de volgende bladzyde heeft de Vertaaler eene Aanteekening, in welke zyn geheugen, of een oogenblik van onoplettendheid, hem eenigzins schynt misleid te hebben. Doch de misslag is te gering om 'er verder van te gewaagen.

door de andere vereischten, welke Apostel PAULUS in zynen tyd vorderde.

In het korte Hoofdstuk, dat van de Dissenters in het algemeen handelt, is de Schryver van oordeel, dat derzelver getal, alle Gezindheden by elkander genomen, tegenwoordig in Engeland niet meer dan honderdduizend huisgezinnen zal bedraagen, en dat de evenredigheid van dezelven, tot de heerschende Kerke, omtrent zal zyn als een tegen zes (*). Of deeze beide opgaaven naauwkeurig met elkander strooken in een Land, dat etlyke millioenen inwoonderen bevat, zullen wy hier niet onderzoeken: ook is het zeker, dat men in dit soort van zaaken zich meestal met een ten naasten by moet vergenoegen.

Van de gevoelens der hedendaagsche Presbyterianen geeft de Schryver een verslag, getrokken uit een gedrukt werk van den bekenden PRIESTLEY, dat wy gaarne zouden overneemen, indien het voor ons bestek niet te uitvoerig ware. Wy zullen daarom alleen melden het kortere antwoord, het geen de Heer WENDEBORN ontving van eenen Presbyteriaanschen Kerkelyken, welken hy vraagde, „ waarin „ het voornaamste kenmerk der geestelyken van zyne Ge- „ zindheid, met betrekkinge tot het leerstellige, bestond." Dit was het antwoord. „ Onze denkwyze is zeer onder- „ scheiden. De meesten onzer zyn Arminianen, sommigen „ Arianen, sommigen Socinianen, en ettelyke weinigen „ yverige voorstanders van CALVYN. Ieder belydt in het „ stuk van den Godsdienst wat hem waarschynlykst voor- „ komt, en niemand is in deeze dingen des anders rech- „ ter (†)."

In het Hoofdstuk, dat van de Engelsche Baptisten of Doopsgezinden handelt, welken den Doop alleen op de belydenis des geloofs en by onderdompeling bedienen, meldt de Schryver de redenen, welke zeker Leeraar van die Gezindheid hem gaf voor deeze handelwyze. Of die redenen hier wel in haare volle kracht gesteld zyn, zal, misschien, den zodanigen, die weeten, dat de Heer WENDEBORN een ander gevoelen is toegedaan, eenigzins twyfelachtig voorkomen. Ondertusschen verhaalt hy, dat hy eens by het bedienen van den Doop op deze wyze tegenwoordig was, en verklaart by die gelegenheid rondborstig. „ Het „ gantsche bedryf liep met veel meer betamelykheid af, „ en

(*) bl. 192. (†) bl. 201.

„ en was veel ſtigtelyker dan ik het my had voorgeſteld;
„ en op zyn minst kan men 'er van zeggen, dat geen Doop
„ grooter overeenkomst kon hebben met die in de Jordaan,
„ zo als dezelve in 't Euangelie wordt beſchreeven (*)."
Verder wyst hy zynen Leezer tot *the History of the English Baptist* van CROSBY (†), als tot een geloofwaardig werk. Het is ons, toen wy het lazen, ook zo voorgekomen, ſchoon het ons tevens toeſcheen, dat de Schryver, als zelve dier Gezindheid toegedaan, doorgaans derzelver zaaken in het gunſtigſte licht plaatst. Maar dit moeten wy erkennen, dat wy reeds het grootſte gedeelte van het Werk des Heeren CROSBY geleezen hadden, eer wy dorſten bepaalen, of hy tot de *General* dan tot de *Particular Baptists* behoorde. Het onderſcheid tusſchen deezen wordt door onzen Schryver in deeze woorden opgegeven: „ De eerſten zyn byna allen Socinianen, en lieden die zeer vry
„ denken, het welk de reden was, waarom EMLYN, WIL-
„ LIAM WHISTON en de bekende Dr. FORSTER zig onder
„ dezelven gehouden hebben. De laatſten zyn yverige na-
„ volgers van CALVYN, en naauwgezette rechtzinnigen.
„ Dieshalven kunnen zy niet opwegen tegen de eerſten,
„ welken hun in geleerde en van vooroordeelen vervreemde
„ mannen verre overtreffen; doch zy zyn tevens veel tal-
„ ryker, enz. (‡)" Zoude wel eene van beide partyen met deeze beſchryvinge te vrede zyn? Is zy inderdaad wel naauwkeurig? Welke eigenlyk de gevoelens van FOSTER waren omtrent de Leer der Drievuldigheid, durft de Schryver van dit artikel niet vast bepaalen, maar EMLYN en WHISTON waren zeer zeker geene Socinianen. Zouden de voorſtanders der gevoelens van CALVINUS het ook wel als een vleïend compliment aanmerken, dat juist om deeze reden het getal van geleerde en van vooroordeelen der vreemde mannen by hun kleiner is dan by andere Gezindheden? Het eigenlyke onderſcheid tusſchen de beide ſoorten van *Baptists* is genoegzaam hetzelfde als tusſchen de Remonſtranten en Contraremonſtranten, terwyl allen door den Doop zig onderſcheiden van de overige Christenen.

In het algemeen hebben de Predikanten onder de Disſenters geene „ vastſtaande wedde, maar worden uit de vry-
„ willige toelagen hunner Gemeenten onderhouden. Naar
„ mate dezen aanzienlyker zyn, ſtaat de Leeraar beter
„ met zyne inkomſten. Verlaat hem de Gemeente, zo
„ heb-

(*) bl. 249. (†) bl. 254. (‡) bl. 246.

„ hebben zyn ampt en zyn inkomſten tevens een einde....
„ Met de Schoolen en Academien ſtaat het onder de
„ Doopsgezinden op denzelfden voet als onder de overige
„ Disſenters. Een man, die zig daartoe geſchikt denkt,
„ neemt een zeker getal kostgangers aan, om dezelven, of
„ blootelyk voor 't gemeene leven op te voeden, of tot het
„ Leeraarsampt op te leiden. Zo dra hy ſterft of de
„ School opgeeft, neemt het werk een einde (*)" Men
kan hieruit gemaklyk opmaaken, dat, ſchoon de Disſenters
in het algemeen in tamelyken getale zyn, de toeſtand van
byzondere Gemeenten, van de Predikanten en van de
Schoolen, onder hun zeer onzeker en wisfelvallig moet
weezen.

Met de *Quakers* is de Schryver zeer ingenomen. Hunne gevoelens is hy niet toegedaan, maar loopt hoog met hunne zeden. Zie hier hoe zyne beſchryving van deeze Gezindheid aanvangt: „ Het is eene inderdaad te betreuren omſtandigheid, dat deze Gezindheid meer af
„ dan toeneemt: want in den geheelen omvang der kerkelyke historie zal men 'er geene aantreffen, by welke
„ de zuiverheid van zeden, en de tot het welzyn der
„ Maatſchappy zo noodzaaklyke deugd en opregtheid,
„ zig algemeener, ſterker en ſchooner, vertoont dan by
„ deze (†)". Vol van vooroordeelen tegen hen, gegrond op de beſchryvingen, welke hem in Duitschland gegeven waren, kwam hy in Engeland. „ Dan," zegt hy openhartig, „ hoe groot was niet myne verwondering toen ik
„ hen oneindig beter, oneindig meer naar den waren
„ geest des Christendoms gevormd, bevond, dan die
„ genen, welken hen met zulke hatelyke kleuren ſchetzen (‡)."

Ons bericht is ongevoelig reeds tot eene aanmerkelyke lengte uitgedyd; anders zouden wy, raakende de evengemelde als andere Gezindheden, met vermaak nog het een en ander opgeeven. In het XVde Hoofdſtuk vindt men eene beſchryving van een gezelſchap of zogenoemde *Club*, onder den naam van *Hellfire Club*, of het *Gezelſchap des Helſchen Vuurs*, waarvan Lord SANDWICH en de bekende JOHN WILKES beide leden waren. In dit gezelſchap vindt men een ſtaaltje van de alleronbeſchaamdſte ſpotterny met alles wat Godsdienst heet, van welke wy ooit gehoord hebben.

Om

(*) bl. 263. (†) bl. 298. (‡) ald.

Om dezelfde reden zyn wy het XIde Hoofdftuk voorbygegaan, waar uit wy anders gaarne iets zouden bygebragt hebben, daar de gevoelens der Unitarisfen in de laatfte jaaren in Engeland zo veel gerucht gemaakt hebben. Even merkwaardige berichten vindt men raakende den ftaat der *Roomsch-Katholyken* in het XVde. Maar wy zullen dit uittrekfel eerder afbreeken dan eindigen met een woord te zeggen van eene aantekening des Vertaalers op bladz. 397. Daar wordt de Heer JACQ. COURTONNE, in leeven Predikant der Walfche Gemeente te Leeuwaarden, opgegeven als de waarfchynelyke Schryver der Voorreden voor de Franfche vertaalinge des briefs van den Heer JOANNES STINSTRA, in leeven Predikant onder de Doopsgezinden te Harlingen, *tegen de Geestdryvery*. Toevallig bezit de Schryver van dit uittrekfel een exemplaar van die vertaalinge, waarin de voorige bezitter, die misfchien de Heer COURTONNE zelve was, op het fchutblad heeft aangetekend, dat de Heer FRANÇOIS DE BOISSY, Gouverneur van den [toenmaaligen] jongen Graaf van Athlone, de Vertaaler, en dus ook de Schryver der Voorreden voor dien brief, was. Volgens dezelfde aantekening is de Heer DE BOISSY op Kersdag van het Jaar 1755 in den Haag overleden, en wordt van denzelven een uitmuntend character opgegeven door den Heere DE PREMONTVAL, in de opdragt van zynen *Diogene decent*.

Gedenkfchriften en Reizen des Graaven VAN BENYOWSKY, *door hem zelven befchreeven, naar de Engelfche Vertaaling uit het oorfpronglyk Handfchrift overgezet. IIde Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes Pz. 214 *bl., in gr. 8vo.*

Ongetwyfeld baart het ons genoegen, wanneer wy ontdekken dat onze Aanpryzingen van des waardige Werken, den dank onzer Leezeren verdienen, als zy, daardoor opgewekt, zich dezelve eigen maaken, en bekennen moeten op een goed berigt af gegaan te zyn; dit is ons menigwerf, doch inzonderheid, omtrent deeze *Gedenkfchriften* en *Reizen* des Graaven VAN BENYOWSKY, voorgekomen, welks Eerfte Deel wy, in den voorleden Jaare, aankondigden (*). Op het breed verflag toen gegeeven, we-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteröef.* voor 1791. I St. bl. 485.

wegens dit uitlokkend Boek, mogen wy ons thans beroepen, zonder des iets meer te zeggen.

Met het *Zestiende Hoofdſtuk*, het *Eerſte* in het nu voor ons liggend Deel, hervat de Schryver het Verhaal van de Bedryven der Ballingen, aan welker hoofd hy eene zo vreemde rol ſpeelde. Veelvuldig waren de Plans ter ontkominge beraamd, terwyl Minnenyd en Nayver van éénen der Tochtgenooten hem ſteeds dwarsboomden, in groote ongelegenheid en het uiterſte gevaar bragten, waar uit hy zich met eene meesterlyke behendigheid redde, en eindelyk een Plan ter ontkominge met een Schip voorſtelde, dat listig bedagt was, en de goedkeuring zyner Medeballingen wegdroeg.

BENYOWSKY's Ontwerp om eene Volkplanting te *Lopattha* aan te leggen, 't welk zo veel goedkeurings by den Gouverneur te *Bolsha* vondt, wilde hy intusſchen meer en meer ſterkte geeven, waartoe eene Reis derwaards ſtrekte, in het *Negentiende Hoofdſtuk* verhaald. Onder de byzonderheden op deeze Landreis ontmoeten wy een verhaal van een *Kamſchatkaſchen* Waarzegger, zeldzaam genoeg om hier plaats te krygen. —— „ Te *Tſekawha* vonden wy een Schaman, die zich voor Waarzegger uitgaf, en, volgens het begrip der Inwoonderen, met den Duivel gemeenſchap had. Ik was nieuwsgierig om ooggetuigen te weezen van de bedryven deezer bedriegeren, en hieldt daarom by den Tajon aan, dat hy den Schaman tot my zou brengen, om my myn lot te ſpellen: de Tajon deedt zyn best om hem tot het voldoen aan myne begeerte te beweegen; een gift van zes Roubels haalde hem over.

„ Toen de Waarzegger intradt, deedt hy alle Vrouwen uit de Yourth gaan, waarop hy zich naakt uitkleedde, en zyn geheele lichaam met zyn eigen water beſtreek. Toen kleedde hy zich in een lang kleed van getaande Hondevellen, op zyn hoofd zette hy een muts met twee hoornen, en maakte een trommel voor zyn buik vast. Dus toegetakeld, plaatſte hy zich in 't midden van de Yourth, en draaide zich ééns rond, onder het roepen van *Kutti*, *Kutui*, *Kutuchta*, en haalde een vles uit zyn zak, die hy gedeeltelyk uitdronk. Naa dit alles wierp hy zich op den grond neder, en bleef vyftien minuuten beweegloos liggen. Die tyd verſtreeken zynde, begon hy een beklaaglyk geſchreeuw te maaken; kort daar naa rees hy op, en ſloeg uit al zyn magt op de trommel, zonder eenige tusſchenpoozing, dan alleen nu en dan om aan zyn jammerend geſchreeuw meer kragt te

te geeven. De beweegingen, welke hy maakte, waren zo geweldig, en zyn geschreeuw zo sterk, dat, in 't einde, zyn mond, oogen, en alle zyne leden eene stuiptrekkende beweeging kreegen, schriklyk om aan te zien. Een uur dus doorgebragt zynde in allerlei mogelyk verbeeldbaare trekkingen, ging de Schaman op den grond neder zitten, en begon zyne Waarzeggery met een schorre en flaauwe stem: hy voorspelde my: „ Gy zyt gekomen om uw lot „ van myn Geest te verstaan, hy zal uwe poogingen on„ dersteunen, om den dood te wreeken van de geesten „ uwer Voorouderen, door de *Russen* verslaagen. 't Is „ *Kutuchta*, die met u is. Gy zult het bloed uwer vyan„ den zien; gy zult gelukkig zyn op uwe reis; doch na„ derhand, wanneer gy bloed zult storten, zal uw eigen „ vloeijen; doch het zal dierbaar zyn aan de geesten uwer „ Vaderen!" —— Deeze woorden uitgeboezemd hebbende viel hy in slaap, en de Tajon deedt hem in een afgezonderde Yourt brengen.

„ Op myne vraag, welk vogt deeze gewaande Waarzegger gedronken hadt? berigtte my de Tajon, dat het een aftrekzel was van *Muchomor*, eene soort van Champignon, die eene dronkenmaakende kragt bezat. Hy verzekerde my dat dezelve sterk genoeg was om den Schaman zomwylen drie of vier dagen, naa dat hy den drank gebruikt hadt, te doen slaapen; waar uit ik besloot, dat de *Muchomor* in uitwerking veel gelykheids hadt met Opium."

Eene gevaarlyke verdeeldheid onder de Ballingen, met derzelver gevolgen, gelukkig voor BENYOWSKY, door zyn beleid en moed, uitloopende, beschryft ons het *Twintigste Hoofdstuk*, terwyl het volgende ons de doorsleepe onderhandeling des Graaven met den Capitein van het Schip, ter ontkominge, alsmede de voorbereidzels tot de steeds naderende volvoering des Plans, vermeldt. Onder het maaken der Toebereidzelen tot het vertrek ontdekt Juffrouw APHANASIA het oogmerk der Ballingen, 't welk een zeer aandoenlyk tooneel oplevert tusschen den Graaf en die met hem sterk ingenomene Dogter des Gouverneurs, is het *Twee-en-twintigste Hoofdstuk* opengeschooven. — De gevaaren van ontdekking groeijen aan, en met deeze verdubbelen de poogingen des Graaven om de gevolgen daarvan te voorkomen en nadere schikkingen te maaken, om, by eene opkomende ontdekking, de ontkoming te volvoeren; deeze, met de Ontdekkingen door het Gouvernement gedaan, en de verrigtingen van het Gouvernement, ingevolge der ontdekkinge van des

Graa-

Graaven Plan om de Ballingen te verlossen, beslaan de vier volgende Hoofdstukken. Niet zonder verbaasdheid zal men leezen hoe de Graaf zich verzet tegen zyne Gevangenneeming; hoe hy het Fort in 't bezit krygt, en de Gouverneur in het gevegt sneuvelt; hoe hy de Krygsmagt des Gouvernements tot overgave en het leveren van Gyzelaars aan den Graaf noodzaakt, en zal deeze aandoening leevendig blyven onder het leezen van het *één-en-twintigste Hoofdstuk*, vol van gevaaren en ontkomingen, in de laatste dagen, die zy vóór het Vertrek, met zo veel moeite, list en geweld, bewerkt hadden.

Verwisseling van plaats en omstandigheden schenkt, in 't vervolg van dit Deel, eene nieuwe en onderhoudende leevendigheid aan het Dagverhaal. BENYOWSKY is nu aan Boord en gaat onder zeil. Hy bereikt *Beerings* Eiland, waar hy kennis maakt met eenen OCHOTYN, een Gelukzoeker omtrent met hem van gelyken stempel, wiens zeldzaame leevensloop kortlyk dus beschreeven wordt.

„ De Heer OCHOTYN was een Man van eene *Saxische* Familie, en diende onder Keizerin ELISABETH, in het Regiment van SMOLENSKOI, 't welk hy verliet om Adjudant te worden onder den Generaal APRAXIN. Toen deeze Generaal, op last der Keizerinne, gevangen genomen werd, zondt men hem desgelyks in de gevangenis met den Baron KLASEWSKY, die nog een Balling is te *Jakutzk*, onder den naam van AIKIN. De Heer OCHOTYN werd uit de Gevangenis niet ontslaagen voor dat hy als Balling na *Siberie* trok. By zyne aankomst te *Jakutzk*, verwierf hy de gunst van na *Ochoczk* gezonden te worden, waar hy zich verhuurde op een Schip, op de Bevervangst uitgerust. Naa twee tochten daarmede gedaan te hebben, bemagtigde hy, op de derde reize, vyftig Man van het Scheepsvolk in zyne belangen overgehaald hebbende, het Vaartuig op de *Aleuthes* Eilanden, hy maakte 'er twee andere prys mede, welker Manschap zich by hem als Lotgenooten vervoegde. Zyne party bestondt, in den beginne, uit honderd-en-vier-en-dertig Man, allen kloekberaaden, en in staat om de Zeemagt van *Ochoczk* het hoofd te bieden. Achttien maanden daar naa hadt hy het geluk om zich te vestigen op een der grootste *Aleuthes* Eilanden, waar hy verbintenissen aanging door zyne Medgezellen aan jonge Dogters der Eilanderen te doen trouwen. Het vertrouwen, 't welk hy kon stellen op de Vriendschap der Inboorelingen deezer Eilanden, hadt hem doen besluiten om Volkplantingen aan te leggen; doch

daar het hem aan de noodige wapenen en gereedschappen ontbrak, was zyn besluit *Kamtschatka* en *Ochoczk* te bezoeken, met oogmerk om deeze twee vastigheden geheel te vernielen en weg te neemen, wat hy oordeelde dat hem van dienst kon weezen."

De onderscheide bedoelingen van dit Broederpaar Gelukzoekeren, die elkander zo toevallig aantroffen, maakte eene voorgeslaagen vereeniging hunner poogingen onmogelyk; dan zy zwoeren elkander vriendschap met wederzydsche beloften van allen mogelyk dienstbetoon, gelyk ook het Geschiedverhaal uitwyst dat BENYOWSKY van zyne kennismaaking met OCHOTYN onderwondt. De Graaf betoont zich een kundig Zeeman, als hy zich door zyne Tochtgenooten genoodzaakt vondt Noordwaards op te zeilen, de Kust van *America* bereikt, doch wegens het veelvuldig Ys moet te rug keeren. Op welken hertocht hy by eene menigte Eilanden komt, en verscheide *Russen* vindt, die onder het bevel van OCHOTYN stonden, hem hulpe booden, en zyn geheel ontredderd Schip herstelden. Met OCHOTYN's Vrienden maakt hy de voorheen gelegde banden vaster, en verlaat het Eiland *Urimusir*, naa veele zonderlinge ontmoetingen op 't zelve gehad te hebben.

In zyne omzwervingen op Zee moet de Graaf, met zyne Tochtgenooten, groot gebrek aan voedzel en water uitharden, tot hy een onbewoond vrugtbaar Eiland, het *Water-Eiland* genaamd, aantrof; naa het doorstaan van de grootste elenden des gebreks en Zeegevaars, op eene aandoenlyke wyze beschreeven, vermeerderd door morrend misnoegen, opstand, en herhaald staan na BENYOWSKY's leeven. Veel moeite hadt het in, de Tochtgenooten te beweegen dit Eiland te verlaaten, en van de Plans, daar gevormd, af te brengen. Eene steeds tegen hem woelende Party, onder het aanvoeren van zyn geslaagen vyand STEPHANOW, hadt zich meester gemaakt van het Schip.

Laaten wy hooren hoe hy uit deezen neteligen toestand zich redde. —— „ De vermeestering van het Schip ontveinsde ik zo goed ik kon. Myn onheil scheen onuitkomelyk, wat kon ik op een onbewoond Eiland zonder Schip uitvoeren? Om derhalven eenigen invloed te bekomen over dit balstuurig Volk, noodigde ik hun uit tot eene zamenkomst, op welke ik beloofde myne daadlyke gevoelens aan hun te zullen ontdekken. Dezelve werd terstond gehouden; alle Medegenooten waren 'er by tegen-

woor-

woordig, uitgezonderd STEPHANOW, en de tien mannen by hem aan boord. Ik verklaarde, dat niemand hunner meer dan ik hartlyk kon verlangen, om zyn verblyf, op dit gelukkig Eiland, te vestigen; doch dat verscheide bedenkingen my wederhielden van dit besluit te omhelzen: om te toonen dat zy welgegrond waren, betuigde ik hun, dat, ons gezelschap uit een groot aantal Mannen bestaande, en slechts acht Vrouwen, deeze onevenredigheid onze eensgezindheid zou stooren, en dat, in de daad, dit gebrek aan Vrouwen my wederhouden hadt van het voorstel om ons verblyf hier te bepaalen; maar dat ik eindelyk, ziende dat hun besluit genomen was, hierin wilde berusten, op ééne voorwaarde. Toen riepen zy allen *Luister! Luister!* Ik vervolgde, dat myn oogmerk was na *Japan* te zeilen, daar eene landing te doen naby eene Stad, waar wy zo veele Vrouwen, als wy konden magtig worden, alsmede Vee en Graan, zouden medeneemen en wegvoeren. Wilden zy zich verbinden om my in dien toeleg te ondersteunen, dan beloofde ik met hun op dit Eiland te verblyven, werwaards het wederkeeren ons gemaklyk zou vallen; ééne maand zou genoeg zyn om dit ontwerp te volvoeren. Naauwlyks had ik myn voorstel geëindigd, of zy allen riepen uit: *Lang leeve ons Opperhoofd! Lang leeve onze Generaal!* en zy kwamen de een naa den ander om myn hand te kussen.

„ Hun zo verre tot onderwerping gebragt hebbende, vorderde ik, dat zy na boord zouden gaan, en STEPHANOW aan land brengen: want ik gaf hun myne vrees te verstaan, dat die dolle Man zyne tegenstreevingen mogt eindigen, met het Schip in brand te steeken. Deeze vrees wrogt ylings zo zeer op hunne gemoederen, dat zy in alleryl na de landingsplaats snelden. STEPHANOW het Volk van zyne Party ziende loopen (*), veronderstelde dat zy door die van de myne werden nagezet, hy kwam op strand om zich by hun te vervoegen; doch stondt zeer versteld, wanneer hy van zyne eigene party gegreepen werd. Zy bragten hem tot my; ik stelde hem onder de bewaaring van den Heer SIBAEW.

„ Op

(*) Eenige van zyne Party waren by BENYOWSKY gekomen, met ontdekking van STEPHANOW's toeleg; doch met verzekering dat zy STEPHANOW in zyne handen zouden overleveren, indien hy hun wilde belooven op het Eiland te blyven.

„ Op den volgenden dag deed ik het Volk byeenkomen, om den Eed van trouwe en gehoorzaamheid aan my te vernieuwen. Ik zwoer ten dien zelfden tyde, dat ik, na onze onderneeming in *Japan* uitgevoerd te hebben, na het *Water-Eiland* zou wederkeeren, om ons daar te vestigen. Naa deeze plegtigheid gaf ik last, het gestaakte werk weder aan te vangen, te visschen, te jaagen, en vrugten te verzamelen, tot voorraad op onze reis. —— De Medegenooten, ingenomen met het denkbeeld van eene nieuwe Volkplanting te vormen, 't welk, naar hunne verhitte verbeelding, eerlang een Ryk kon worden, arbeidde den geheelen nagt, en staakte, gelyk de Heer PANOW my verzekerde, alle beproeving van de Erts, met het vast besluit om dat gedeelte van hun Plan, by hunne wederkomst, uit te voeren. De nagt was klaar en fris, alle Zieken waren hersteld. De gevangen Visch was zeer goed, en schonk ons gezond voedzel; onze maaltyden hadden verscheidenheid van Wild en Vrugten. De Heer PANOW, goede Wildschutters met zich genomen hebbende, toog uit om Zwynen te schieten."

Met deezen voorraad van Leeftocht en Water aan boord, verlieten zy het *Water-Eiland* om na *Japan* te stevenen. Vrolykheid heerschte onder de Schepelingen. — Hier mede sluit het *drie-en-dertigste Hoofdstuk*, en dit Tweede Deel; laatende de Leezer in eene haakende nieuwsgierigheid na den verderen afloop deezer zamenschakeling van wonderbaare Lotgevallen, die wy hoopen dat eerlang verzadiging zal vinden.

Voorts pryst dit Werk zich aan, door eene vloeiende Vertaaling en keurigen Druk.

Prysverhandeling over de Vereischten in eene Levensbeschryving der Dichteren; uitgegeeven door het Genootschap; Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Te Leyden voor het Genootschap. En zyn te bekomen te Amsterdam by* H. Keyzer, 1790. *In gr. 8vo. 64 bladz.*

Zedert eenige jaaren had het Leydsche Genootschap een Zilveren Eerpenning beloofd, aan hem die in eene Verhandeling zoude aantoonen *de Vereischten in eene Levensbeschryving der Dichteren, byzonderlyk voor zoo verre dezelve dienen moet ter kenschetze van hunne onderscheidene verdiensten, en dus ter bevordering der Geschiedenisse van*

on-

onze Nederduitsche Poëzy. In de jaarlyksche Vergadering van 1790 had zy het genoegen, uit de ingekomene Verhandelingen over dat Onderwerp, de bovenstaande, door den Heere JAN JACOB VEREUL opgesteld, met dien uitgeloofden Eerpenning te bekroonen; en het Genootschap heeft goedgevonden dezelve afzonderlyk te doen drukken, als eene *Inleiding* tot het Leven der Nederlandsche Dichteren en Dichteresſen, waarvan het Eerste Deel, bevattende de Levensbeschryvingen der Dichteren PHILIP VAN MARNIX, Heere van *St. Aldegonde*, SYBRAND FEITAMA en ARNOLD HOOGVLIET, met derzelver afbeeldingen vercierd, voor eenigen tyd is in het licht gegeeven; en welk Werk, zo dra mogelyk, vervolgd zal worden; zynde, volgens de *Programmas* des Genootschaps, de Levensbeschryvingen van Mejuffrouw ELISABETH KOOLAART gebooren HOOFMAN, door Mr. T. VAN LIMBURG, in *'s Hage*, en die van GERARD BRAND, en den Hoogleeraar ADRIANUS VAN ROYEN, beiden door G. BRENDER à BRANDIS, te *Amsterdam*, daartoe ingeleverd, en met de uitgeloofde Medailles bekroond geworden.

Na eene gepaste Inleiding, beschouwt de Heer VEREUL, het oogmerk van eens Dichters *Levensbeschryving*, als tweeledig: „ Eerstelyk strekkende, om ons dien Sterveling, dien wy, als 't ware, een verhevener loopbaan zien betreeden, dan die op welke het grootste gedeelte onzer Natuurgenooten wandelt, en dien wy, met het edel vermogen van ons te treffen, te bekooren, begaafd, in die loopbaan bewonderen, nader by ons, in den gewoonen kring der menschen, geplaatst te doen vinden, om ons daardoor te doen zien, dat hy, dien wy, door zyne stem verrukt, als grooter, als edeler dan wy zyn, beschouwden, egter, behalven zyn byzonder kunstvermogen, ons in alles gelyk is. Dus toen de Liederen van HOMERUS den lateren Grieken in de ooren klonken, hielden zy dien verrukkenden Zanger voor een hooger Weezen, en bouwden hem Tempelen; dan zyne Geschiedenis zegt ons, dat hy arm, ongelukkig, en dus niets meer dan een mensch was. —— Maar het oogmerk van de Levensschets eenes Dichters is ten tweede, en wel voornamenlyk, om hem, in zyne betrekking als Dichter, te kennen, om hem als zodanig te zien werken. — Want, gelyk de Beminnaar der Natuurkunde, wen hy in het lentegroen den Nachtegaal zyne schelle toonen hoort slaan, en daardoor verrukt wordt, verlangt dien lieven Zanger van naby te beschouwen, en

de rede, waarom die Vogel boven alle andere zulke schoone klanken kan voortbrengen, na te speuren; zo verlangt ook de Beminnaar, de Wysgeerige Beoefenaar der Poëzy, den Dichter nader te kennen, om, ware het mogelyk, het kenschetzend onderscheid tusschen deszelfs Zielsvermogens en die van anderen, te vinden, en daar uit psychologische Stellingen, theoretische Waarneemingen, te ontwikkelen. — Is hy nu niet in het geval van den Dichter zelv' te kunnen zien, dan kan gewis niets aan zyn doelwit beteren dienst doen, dan deszelfs welgeschreven Geschiedenis, in welke hy, zo al geen schildery van den Dichter, dat alle zyne trekken, zelfs de geringste, uitvoerig vertoont, ten minsten deszelfs schaduwbeeld, dat zyne hoofd —— zyne meest kenschetzende, trekken tekent, kan vinden."

In eene algemeene Aanmerking vooräf gezegd hebbende, dat een Levensbeschryver altyd in het oog moet houden, dat hy eene *Levensgeschiedenis van*, en geene *Losreden op*, zynen Dichter moet vervaardigen; deelt de Schryver vervolgens deeze zes regelen mede, welke alle door leerzaame en onderhoudende voorbeelden gestaafd en aangedrongen worden. 1. Een Levensbeschryver moet aantekenen *op welken tyd van het leven des Dichters, zyn dichterlyke geest zich begon te vertoonen, op welke wyze, en hoedanig dezelve zich toen vertoonde.* 2. *Welke de hulpmiddelen waren, die de Dichter aanwendde om zyne genie te beschaaven en groot te doen worden, alsmede welke modellen hy ter naarvolging verkoos.* 3. *Hy moet de wyze van werken zynes Dichters doen kennen.* 4. *Hy moet aantekenen in welke soort van Dichtstoffen en Dichtstukken, of Poëzy, zyn Dichter het liefst werkte, en in welk hy het best slaagde.* 5. *Hy moet de Werken van zynen Dichter aanwyzen, dezelve, vooräl de Poëtische, beöordeelen; 's Dichters verdiensten ter naarvolginge, maar ook zyne feilen ter vermydinge, aantoonen.* En 6. *Mede aanwyzen, welke verbeteringen zyn Dichter der Nederduitsche Dicht- en Taalkunde aangebragt hebbe.* Wy hoopen dat deeze naauwkeurige aanwyzing van gepaste regelen al het nut moge voortbrengen, dat het Leydsche Genootschap, by het uitschryven der Prysvraage, bedoelde; en daardoor de vlyt en kunde des Schryvers meermaalen bekroond mogen worden.

Too-

Tooneelen in Parys, by en na de Verwoesting der Bastille. Naar Fransche en Engelsche Schriften en Plaaten. Tweede Stukje. Te Haarlem by A. Loosjes, Pz. 1791. In 8vo., 178 bladz.

Ten vervolge van het Eerste Stukje, vervat dit Tweede verscheiden Tooneelen, welken naar Fransche en Engelsche Schriften en Plaaten ontworpen zyn. Wy hebben ons oordeel over het Eerste Stukje reeds gegeeven (*); doch kunnen niet zien, dat de Tooneelen eenigzins belangryker of geestiger worden; het tegendeel zouden wy durven beweeren. Dan, mogelyk heeft de toestand van *Parys* daar veel schuld aan, door het meer gelyk blyven aan zich zelven, en het minder opleveren van nieuwe en vreemde gebeurtenissen. Een der aartigste is het XXXVI. Tooneel, voorvallende op een Kamer, in de Straat *St. Victor*, alwaar meestendeels Schryvers en Kunstenaars woonen, nadien de Wooningen aldaar laag in prys zyn, en tevens de daar heerschende stilte den arbeid begunstigt. Zynde het volgende:

Verchot. Men klopt —— dat zullen zy zyn —— hier in!

Eenige Burgers. (*intredende.*)

Verchot. Welkom, Heeren! (*hy neemt eenige Boeken en Klederen van de Stoelen.*) Neemt uw gemak.

Een Zadelmaker. Is de *Inscriptie* in orde? —— Wy hebben hier een goed Kunstenaar, een Beeldhouwer, by ons. —

Verchot. Het is my veel eer, u van myne achting te verzekeren.

Een Beeldhouwer. Zeer verplicht! Het is my even aangenaam met u kennis te mogen maaken.

Zadelmaker. Een man, welke zyn leven aan het welzyn des Vaderlands opofferde, is zeker een *Grafzerk* waardig.

Verchot. Zeker! Halfwyze en middenmaatig rechtvaardige Natiën richteden wel *Monumenten* op, voor de in de aarde bedolvene verdienste.

Zadelmaker. En onze gesneuvelde broeder, die zyn leven voor de vryheid liet, welke voor de muuren der thans verwoeste *Bastille* viel, zal zyn *epitaphium* zoo dra mogelyk hebben. — Wilt gy ons de vervaardigde *inscriptie* voorleezen.

Verchot. Het is in den Steenstyl der ouden. ——

Zadelmaker. In Steenstyl?

Een Wagenmaker. Dan moet zy schoon zyn.

Een Slotenmaker. De benaaming klinkt reeds zoo verheven. In den Steenstyl! Dit woord rolt zoo aangenaam, als een: *Vive Henry le Grand!* Het doet, als 't ware, zoo iets grootsch verwagten.

Za-

(*) Zie boven bl. 38.

Zadelmaker. Zoo als het ook tot een heldengrafschrift opleidt!

Wagenmaker. Waarlyk, —— als een held viel hy!

Slotenmaker. Zeker viel hy, als een dapper held voor Vaderland en Vryheid. Hy stierf vegtende, met den Degen in de vuist.

Beeldhouwer. Een schoone daad, myne Heeren!

Zadelmaker. Een heerlyk einde.

Beeldhouwer. Glorieryk als de dood van eenen KAREL XII, Zwedens Koning, naar *Voltaire's* bericht.

Slotenmaker. Nu? en de *inscriptie?*

Verchot. Ik wenschte, dat men voor het voetstuk des Grafsteens eenige vierkante Steenen der verwoeste Muuren der *Bastille* name.

Beeldhouwer. Een Godlyke inval!

Zadelmaker. Waarachtig, eene gelukkige, kloeke, gedachte!

Verchot. Hehehe! Niet waar? Deeze gelukkige, kloeke, gedachte bekoort my.

Zadelmaker. Ja, ja —— het zal geschieden, op Steenen der Muuren van de *Bastille*, zal het *Monument* rusten.

Verchot. De *inscriptie* zinspeelt zelfs 'er op. —— Luistert, myn Heeren! aldus luidt zy:

ONDER
DE RUÏNEN DER VERWOESTE
BASTILLE
RUST HET LICHAAM EENES
VOORVEGTERS DER VRYHEID,
WELKE
VOOR
DE MUUREN DER VREESLYKE
VESTING
ZYN HELDENLEVEN
VERLOOR,
ALS
INTUSSCHEN
ZYNE MEDEBROEDEREN ZEEGHAFTIG STREEDEN,
EN
OVER
DEZELVE
DE GENIUS DER GULDEN VRYHEID
ZYNE ÆTHERISCHE
VLEUGELEN
JUICHEND KLAPTE,
DAAR
DOOR
DEZELVE
DE SCHOONE MORGEN DES
HEUCHLYKEN DAGS
GLANSRYK TER KIMME
UITREES.

On-

Onder het opschrift komt nu de naam des afgestorvenen, de dag zynes doods, e. d. g.

Beeldhouwer. De *inscriptie* is *charmant* uitgevoerd. —— Zo geheel in den toon der oude Steenen opschriften.

Zadelmaker. Ja! geheel in derzelver trant.

Slotenmaker. Zy behaagt my zeer.

Wagenmaker. My ook, dit moet ik openhartig bekennen. Wanneer ik ooit of ooit sterve, zal niemand anders dan gy de *inscriptie* op myne grafzerk maaken, als gy nog leeft.

Verchot. Niet waar, een Wagenmaaker ....?

Wagenmaker. Ja, een Wagenmaker.

Verchot. Dit levert veel stof tot zinspeelingen op, als, by voorbeeld, zo wel het raderwerk in het algemeen, als het snel rollend rad des voortylenden tyds! reeds by voorraad verblyde ik my deswegens

Wagenmaker. Nu ja, —— ik wilde juist daar mede niet zeggen......

Verchot. Dat gy geen lust hebt, om zoo *spoedig* te sterven; —— de Hemel bewaare my, dat is ook myne meening niet; maar ik meene slechts, dat ik my over een groote zestig jaaren verheugen zal, in het maaken uwer *inscriptie* : —— in allen gevalle zoude ik dezelve voor uit kunnen maaken, ten einde gy dezelve zoudt hebben, indien ik vroeger dan gy kwaamt te sterven. —— Ik beveele my dus in uwe gunst, voor eene *Louis d'Or* ben ik elken dag ten uwen dienste.

Wagenmaker. Zeer wel.

Verchot. Ik ben zeer redelyk, dit moeten, zelfs myne vyanden, my nageeven.

Beeldhouwer. Zie hier myne schets voor het *Monument* : —— op het *Postement*, het welk door de *inscriptie* vercierd is, staat eene *urna*, omwonden door eene Slang, welke in heure staart byt. Een hiëroglifisch beeld der eeuwigheid.

Verchot. Uitneemend!

Beeldhouwer. En nevens de *urna* omarmen de geniën, *Vryheid* en *Vaderland*, elkander.

Verchot. Heerlyk gedacht. De uitvinding doet den Kunstenaar eer aan.

Zadelmaker. En nu zullen wy alles ter begraving onzes gesneuvelden broeders in orde maken.

Slotenmaker. Ja, kom aan.

Zadelmaker. Ik heb zoo veel te bedenken, te bezorgen, te bestellen; dat ik waarlyk niet weet, waar my het hoofd staat.

Verchot. Dat geloof ik; —— zoo gaat het allen in de Waereld, die zoo veel bezigheden hebben.

Zadelmaker. Ja wel. ja wel!

Uit het korte Voorbericht voor dit Stukje, zien wy, dat deeze Tooneelen uit het Hoogduitsch vertaald zyn. —— By on-

ongeluk was het woord *Mayland*, in plaatse van *Milaan*, in het eerste Stukje gebleeven, en als zodanig door de Schryvers der *Vaderlandsche Bibliotheek van Weetenschap, Kunst en Smaak*, opgemerkt. De Vertaaler erkent, ten deezen opzichte, dat hy alle de onderscheiden naamen aller Steden en Plaatsen der aarde niet in zyn hoofd heeft, en —— (vervolgt hy) wanneer men het dan in *geen Woordenboek vinden kan*, schryft men ligt *Leeuwentand* voor *Paardebloemen*. —— In het eerst verstonden wy het verband deezer redeneering niet, doch het *Iets* van ZIMMERMANN, wegens FREDERIK DEN IIden, ter herleezing in handen krygende, vonden wy, dat die Geneesheer den Grooten FREDERIK *Lowenzahn* voorschreef, welk geneesmiddel in de Nederduitsche Vertaaling *Leeuwentand* geworden is: nu gisten wy het verband, en tevens het bespottelyke dat deeze aanvoering kenmerkt. Intusschen is het 'er verre af, dat men *Mayland* en *Lowenzahn* in geen Woordenboek zou kunnen vinden. Want, ten opzichte van het eerste, vindt men in KRAMERS *Worterbuch*, de uitgave van *Leipzich* 1768: bladz. 452, „ *Mayland*, *Meyland*, *n*. *Milaan*, *Milanen*, Hoofdstad van 't Hertogdom en Aartsbisdom van dien naam." En met betrekking tot het tweede, bladz. 209. „ *Lowenzahn*, *n*. *paardebloem*, *hengstebloem*, *papekruid*, *kankerbloem*, *hondsroos*, *schurftbloem*." De Vertaaler had derhalven met meer schyn van Waarheid kunnen zeggen: wanneer men dan de woorden, die men niet kent, in geen *Woordenboek zoeken wil*, schryft men ligt *Leeuwentand* voor *Paardebloemen*, en *Mayland* voor *Milanen*.

De Moderne Helicon. Een Droom. Voorgeleezen in, en opgedraagen aan, de Maatschappy der Verdiensten, onder de Zinspreuk Felix Meritis, *door* AREND FOKKE Simonsz., *Medelid derzelver Maatschappye, en van verscheide Dicht- en Letteroefenende Genootschappen. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz., 1792. *In gr. 8vo. 76 bladz.*

Dit Stukje (volgens het Voorbericht) enkel ontworpen, om, door een *Komisch Contrast* van het verhevene met het gemeenzaame, voor een poos te vermaaken en den lach op te wekken, strekt tevens ter Proeve van de opvolging der voorbeelden, welke de Autheur in zyne Verhandeling, *over den lagch en het lagchwekkende*, aan de hand heeft gegeeven. By het herleezen der *Courant* in den slaap geraakt zynde, droomt hy honderdmaal zoo geestig dan gunstig van den *Modernen Helicon*; welke hy mag beschouwen, na de volgende zonderlinge Advertentie, in zyne verbeelding gezien, en met drie sterretjes aan den kant getekend, gelezen te hebben:

*** PHEBUS APOLLON DE DELAS. „ *Marchand d'instrumens* „ *Poëtiques au grand Magazin de Poësie & de Versification sur* „ *l'He-*

„ *l'Helicon*, maakt aan alle Heeren en Dames, begunstigers en
„ beöefenaars der thans zo zeer in den smaak zynde *Rymkunde*,
„ bekend, dat hy onlangs, zo wel uit Duitschland als Frank-
„ ryk, bekomen heeft, een aanmerkelyk *assortiment* der aller-
„ nieuwste *Instrumens Poëtiques*, *Bouts Rimes*, *Dictionnaires Poë-*
„ *tiques*, enz. dienstig voor allerlei soort van Gedichten, welke
„ in deszelfs *Magazin Poëtique*, daaglyks voor ieder te zien,
„ en tot de naaste pryzen, zo wel te huur als te koop, te
„ bekomen zyn; de Brieven *franco*. NB. Den Liefhebberen
„ wordt bericht, dat het *Schip der Verbeelding* geduurig *vice*
„ *versa* vaart."

Den *Parnas* gelukkig gevonden, en het *Magazyn* van *Monsieur* PHEBUS, ook aan de, met gouden letters geschreven, woorden, *Hochteutsche Reimladen*, spoedig herkend hebbende, wordt hem, door eene hedendaagsche *Odenzangster*, een oud Man aangeweezen, welke, met de hand onder 't hoofd, in eenige Winkelboeken zit te schryven. Verstaan hebbende dat dit PHEBUS is, schiet hem ylings de verheven aanspraak in, waar mede weleer de Priester CHRYSES, by HOMERUS, dezen God bejegend hadde: en niet zonder eenige gemaakte deftigheid zyn stem verheffende, spreekt hy die griekfche verzen uit, welke in de *Ilias*, *Lib.* I. vs. 24-26, gevonden worden:

Gy, zilvren Boogenaar! die Chryses staêg beschermdet,
Gy, die in Tenedos en Cilla kragtig heerscht!
ô Smintheus!

„ Wel ja, Man, (zegt PHEBUS, na dat de traanen hem op die aanspraak in de oogen geschooten, en hy dezelve met een' onwilligen glimlagch gemengd heeft,) ik zie 'er thans wel „ *kragtig heerschende* uit." Verder met de Autheur een pypje gestopt, wat gekeuveld, een *dubieuse* post, van verhuurde goederen, tot een sterk poliziecq dichtstuk, geboekt hebbende; waarvan de Dichter gearresteerd, en de geheele boel in beslag genomen is; doet hy een kort verhaal van zyne rampen, en de oorzaak waarom hy dit Magazyn heeft opgericht. Leid zyn nieuwsgierigen gast vervolgens rond, welke van den geheelen Winkel, en zyne ontmoetingen en gesprekken in dezelve, eene naauwkeurige beschryving mededeelt. Dus ontmoet hy, by voorbeeld, (behalven de reeds gemelde *Odenzangster*, die PHEBUS alleen maar verhuurt aan Dichters die *Pryysverzen*, of andere verheven gedichten, maaken,) eene *beschroomde Zangnymph*, *die niet ter feestzaale in durft treeden*, benevens de Negen Zanggodinnen, van welke eenige zich bezig houden met *Rymwoorden te verleezen*, en dezelve op kaartjes zo wat by elkander te schryven, die by elkander passen, als *Hemel*, *gewemel*; *Vader*, *nader*; *Moeder*, *behoeder*; *Liefde*, *griefde*; enz. om dezelve aan stellerjes af te leveren, wordende 'er dan een pakje streepjes en verwonderingtekens by op de koop toegegeeven. Zoo vindt

vindt hy in een groote glazen kas, eenige magtig versleten, gevleugelde beelden; benevens eene menigte spaanen doosjes: van welke de eerste *Seraphs*, en de laatste met *Wurmen* voorzien, zyn, nadien 'er, volgens onderrichting van zyn geleigeest, dagelyksch vraag en ontbo l is van een *Seraph met zyn toebehooren*, dat is, met een *Wurm*. Verder ontmoet hy het *Traanen kasje*, wier beschryving, vooral die van *één traan*, en wel van *één heeten traan*, zo als zommige Dichters die thans gebruiken, zeer geestig is. „ Gy moest ons laatst, (zegt PHEBUS) toen wy die groote leverantie hadden, my, en al de Zusters, eens hebben zien wurmen; elk met een test met vuur voor ons, en elk zoo'n klein kinder glaasjen daar over warmende, en dat nog het lastigst 'er van is, als men denkt dat het effen heet genoeg is, dan springen die weergasche vlesjens stuk, en al de moeite is verlooren; want sommigen willen maar enkel *één warmen traan* hebben, en dat gaat nog al gemakkelyk, maar *één heeten traan*, daar hebben we altyd een saturdags spel mede; ik kan u wel verklaaren, dat de Zusters somtyds, den geheelen winter door, met zulke dikke poffers van winterhanden zitten, van dat broeijen over die vuurtesten als 't wat druk loopt, en dan versmeeren zy op hun handen meer aan beerenvet, als wy somtyds op de geheele leverantie winnen: en wy moeten 'er allen te gelyk aan, want anders zouden de traanen al te verslagen zyn, eer de Dichters ze konden gebruiken." —— Niet minder geestig verklaart PHEBUS, eenige bladzyden verder, eene andere *Machine* uit zyn Winkel, die thans ook veel gebruikt wordt. „ Zie (zegt hy tot zyn bezoeker) dit fraai preparaatjen eens, dat is nu een *veritabel angstig*, *kloppend* en *jaagend*, *hart*; ziet gy wel hoe 't jaagt? —— Ja, zeide ik, maar kan dat vlesjen ook breeken? —— Neen toch niet, neem 't gerust aan! Ik moest ook zulke beevende en kloppende harten in menigte hebben, maar gy kunt wel denken dat ik die in geen een cadaver vinden konde, wat deed ik dan, ik ging heen en ik holde sommige harten uit, en besloeg ze van binnen met blik; daar hing ik een klein onrustjen, aan een staalen veêr, in, even als 'er onder een klok hangen, en hoor 't nu eens tikken en jaagen, is dat niet aartig! —— wel zeker is 't aartig, zeide ik hem, met een glimlagch. —— Hy vervolgde, ja, maar weet gy wat my geweldig spyt; wat ik doe of niet doe, ik kan maar nog geen *bonzend hart* maaken, en daar komt toch geen dag aan den Hemel, of 'er wordt hier druk na gevraagd; ja wat 'er nog 't ergste van is, de *Pieriden* verkoopen die by douzeinen; maar, hoe zy die maaken, ja, dat weet ik niet! Ik heb ze zelf, door de tweede en derde hand, by haar moeten laaten haalen; want ik zoude 'er anders een zeer goeden klant, die al vry wat *Seraphs* en *Wurmen* in een jaar slyt, om verlooren hebben. —— Ik heb ze ook werkelyk gekreegen;

maar

maar meent gy. dat ik, domkop! kon vinden hoe de boel in mekaar zat, ja morgen! Het bonsde ondertusschen zo geweldig, dat ik blyd was, dat de dingen weer uit myn huis gingen; want, ik zou 'er 's nachts niet van hebben kunnen slaapen. —— En tot den hedigen dag toe, moet ik u betuigen, dat ik nog niet weet hoe ze ze in malkander knoeijen."

Na dat PHEBUS nog eene menigte zyner goederen, als *Miltonsche* en *Duitsche Satans*, *lillende ingewanden*, *azuure gewelven*, *purperroode kimmen*, *gloeijend puin*, verscheidene soorten van *schraagen*, *bloedige Moordschavotten*, enz. [alle dingen van welken BOKKALINI, in zyn *open Winkel op Parnas*, nimmer droomde, mogelyk om dat ze toen nog zo niet *gebruikt*, of liever *misbruikt*, wierden,] aan den Schryver vertoond heeft; wyst hy hem ten laatsten nog een byzonder Instrument, zynde een Fransch *Univers*, of *Heeläl*, bestaande in een zeer groot raam, met Zonnen, Maanen, Starren en Aardklooten beschilderd; schynende 'er allerhande mogelyke figuuren op verbeeld te zyn. „ Dit, (zegt PHEBUS,) kan oneindig grooter gemaakt worden, want al die spullen, die daar liggen, hooren 'er by; maar dan kan het hier niet staan. Dan noemen wy het, *'t groot Heeläl*; maar zo als 't hier is, kan 't nog kleiner, en als een ordinair Kraamschut, gemaakt worden, en dan is 't een *Heeläletjen*, dat men wel in zyn binnenkeuken voor de tocht, of voor een Schutjen, kan gebruiken:" wyzende verder, hoe men door een pen 'er uit te haalen, als op het woord van *commande*, dit vers kan bekragtigen:

Daar stort het groot Heeläl ter neder!

Dit zeggende, rukt hy 'er de pen uit; het *Heeläl* valt, met een ysselyken slag naar beneden; en de Droomer wordt door den schrik wakker, dat geenzins te verwonderen is, als men bedenkt dat zyn Droom toch eens een einde moest neemen.

In het korte *Voorbericht*, verklaart de Schryver, dat 'er geene de minste toespeeling, op een of ander Dichtwerk, hoe genaamd, in zynen Droom bedoeld zy: dat 'er ook geen bygebragt Vers, by zyn weeten, ergens in eenig Dichtstuk gevonden wordt. Hy staat zelv' toe, dat de uitdrukking, *van den Seraph tot den Wurm*, verheven kan zyn, wanneer zy juist geplaatst en niet *ad nauseam usque*, of tot walgens toe, overal als by gescheurd wierde; in welk geval het schoone zynen prikkel verliest. De agteraan geplaatste ophelderingen rechtvaardigen zyne *critiques*, op verscheidene voorbeelden.

By al het geestige, dat in deezen Droom op de meeste plaatzen doorblinkt, zal men evenwel kunnen opmerken, dat de Schryver wat *ouderwetsch*, of liever een weinig partydig, ten opzichte van de hedendaagsche Dichters, droomt; en eene wat te

ver-

verregaande zucht voor de ouden laat blyken. Wy denken niet enkel aan zyn griekfche aanfpraak aan PHEBUS, om dat wy uit BOKKALINI (*) weeten: „ dat het griekfche graan thans weinig gezaaid wordt, nadien het in dees tyd niet zeer geftokken is, om dat het brood, daar af gemaakt, weleer dagelykfche fpyze voor een talryk volk, de tere maagjens der hedendaagfche zwakke verftanden, te hard valt te verduwen. Dies alleen fommige lieden, tot hun huisbehoef, wat in den tuin zaaijen, meer om geen Leeken, dan om Geleerden, te fchynen; flechts om 't zaad te bewaaren, niet om het te verhandelen." —— Maar wy doelen op verfcheidene plaatzen in deezen Droom voorkomende, onder welken ook de volgende gevonden wordt.

„ Wy traden in een Stal, (die naby de *Hengftebron* ftondt,) en daar vond ik waarlyk het oude paard (*Pegafus*) op zyn knieën voor een krib liggen, waarin eenige oude boeken, waarvan de banden afgefcheurd waren, lagen. —— Hé, Knol! zeide APOLLO, tegen hem, hem met de hand over de maanen ftrykende, waarop hy aanftonds, egter met veel moeite, oprees; 't was een oud mager beest, 't hadt evenwel een paar vleugels, dat al zeer wonderlyk voor een paard ftondt. —— Wat geeft gy hem daar voor voêr, Myn Heer! vroeg ik aan APOLLO. Ja, dat zoudt gy niet raaden, ik zal 't u zeggen: Hy is altyd met de werken van de oude Griekfche en Latynfche Dichters in zyn jeugd gevoed geweest, maar federt hunnen tyd, heb ik hem met de Werken, die dagelyks uitkwamen, moeten voeren. Maar Man! in 't kort is hy zo magtig afgevallen, om dat ik hem onmogelyk zo veel daags kon geeven, als hy 'er wel van op kon; want de nieuwe Werken zyn zo beestig duur, en 't is of 'er geen kragt of voedfel voor 't Dier in is; 't is ftook op en haal meer; wat heb ik nu gedaan, ik heb op Boekverkoopingen, die 'er thans al heel veel zyn, afgefneden oude Poëeten laaten opkoopen; want die worden toch half weg gegeeven, by voorbeeld, HUYGENS, WESTERBAAN; eenige nadrukken van VONDEL's Treurfpelen, de nadrukken van CATS en diergelyke Boeken; de kragt is 'er toch het zelfde in, als in de onafgefneden groot papieren; maar ik trek 'er de banden af, en nu zie ik dat hy van dag tot dag weêr aanneemt, want '*er zit tienmaal meer voedfel in dat oude goed, dan in het nieuwe.*"

Dit alles is zeker enkel in den droom gezegt: maar dikmaals droomt men 's nachts daar men over dag van fpreekt. In plaats van Boeken zouden wy PEGASUS een geheel ander voêrtje gegeeven hebben, en mogelyk wel met Boonen 'er onder; fchoon wy weeten dat die voorheen op *Parnas* verboden waren, op dat de Dichters die niet op hunne geweeren laaden, en 'er elkander mede befchieten zouden. Daar de *Par-*

(*) *Kundfchappen van Parnas.* D. I. bladz. 44.

Parnas zoo zeer veranderd is, zal dit verbod toch nu ook wel ingetrokken, of reeds buiten kragt, zyn: ten minsten, wy hebben reeds verscheiden blaauwe boonen van *Parnas* zien vliegen, schoon zy 'er daarom nog wel *contrabande* Water konden zyn.

Hoe magtig verschillen de Dichters, in hun oordeel, met elkander, of, om, eenigzints veranderd, met PHEBUS te spreeken, hoe veel Water is 'er niet in korten tyd ten dale geloopen! Dat zelfde Paard, die oude, stramme en geheel vermagerde PEGASUS, was, in den tyd van P. LANGENDYK nog zo kras, dat Beryder, en Aanschouwer, telkens voor zyne nukken moest vreezen. Immers, MEVIUS dorst, na dat hy drie stoop uit den *Hengstebron* gedronken had,

(denk niet dat wy liegen)

Op Pegazus ten Hemel vliegen.
Hy steeg te paard vol moeds, en vloog
Door 's punt van Iris regenboog.
Daar kreeg die hengst verbruide nukken,
En vloog den Dierenriem aan stukken.
Het Hemelteken van den Ram,
En Taurus, sloeg hy blind en lam.
De Tweeling broeders hoort hy zuchten.
De traage Kreeft kon 't niet ontvluchten.
De Leeuw kreeg zulken zwaaren slag
Dat hy verstomd in Jaffa lag:
De Maagd ontvlucht het by de buuren,
En nam de Schaal met om te schuuren.
De Schutter sprak den Steenbok aan
En Scorpioen die naast hem staan:
Die Ligtmis zal de schaê vergoeden,
En ryklyk voor die stoutheid bloeden.
Dat 's zeker sprak de Waterman,
Beschouw eens myn gebroken kan,
Die 'k om geen Dukaton wil missen;
Een kan, dien 't teken van de Vissen
Dat in de Zee is weggejaagd
My dikmaals heeft te leen gevraagd.
Men laat het aanstonds den Planeeten
Saturn, Jupyn en Venus weeten,
Merkuur, Mars, Luna en Apol,
Dat Pegasus is op de hol;
Op dat zy hem zyn loop beletten,
En aanstonds in het schutkok zetten (*).

Wy

(*) P. LANGENDYKS Gedichten, D. IV. bladz. 146, 147.

Wy zouden byna gelooven dat hy al dien tyd in dat hok gestaan had, en daar zo stram en mager in was geworden; indien wy, voor eenige jaaren, 'er niet nog verscheidene Dichters op gezien hadden, wier harddraavery geene mindere verwoesting dreigde aan te richten. Dan, hoe het zy, al oordeelde men zelfs, dat de PHŒBUS en PEGASUS, in deezen droom voorkomende, naauwkeurige afbeeldzels van DON QUICHOT en RONZINANT, en de daar in beschrevene *Helicon* niets anders dan Copy van een of ander *Amsterdamsch Kerkhof* ware, mogelyk wel van het *Karthuizer*, door R. HENNEBO boven anderen verheerlykt; dan zou zulks nog niets ten nadeele van den Schryver bewyzen, nadien hy enkel door het contrasteerende der Beelden, en de daar aan toegekende eigenschappen en handelingen, den lagch op wilde wekken: en zekerlyk altoos met ieder zal willen instemmen, *dat droomen meestäl bedrog is*, van welke men dus niet meer behoeft te gelooven dan men zelv' wil.

Naamlyst van Boeken, die ter Vertaaling zyn aangekondigd, in de Jaaren 1790 *en* 1791. *Twee Stukjes. Te Amsterdam by* A. B. Saakes, 1791. *In gr. 8vo*, 76 *bladz.*

De menigvuldige *Advertentiën* der Boekhandelaaren in de Nieuwspapieren, wegens vreemde Boeken die zy voorneemens zyn te laaten vertaalen; het niet leezen van *alle* de Nieuwspapieren in welke *geadverteerd* wordt; te gelyk met het vergeeten van verscheiden Werken, van welken men, volgens die *Advertentiën*, vertaalingen moge verwagten; maakt deeze *Naamlyst van Boeken*, welke maandelyks met 4 bladz. vermeerderd wordt, noodzaakelyk. Het nut, niet alleen voor Boekhandelaars, maar ook voor alle Lieden, welke somtyds iets begeeren te vertaalen, is dadelyk blykbaar, en wordt, in het korte *Voorbericht*, voor het Eerste Stukje geplaatst, door het volgend Voorbeeld nog opgehelderd. „ Hoe dikwerf gebeurt het niet, dat verscheiden Boekhandelaaren, zonder van elkanders voorheen gedaane aankondigingen te weeten; één en 't zelfde Werk adverteeren te zullen vertaalen. By voorb. *Herr Thomas, eine Komische Geschichte vom verfasser S. von Lindenberg*, 2 *Theile*, is aangekondigd ter Vertaaling, 19 April 1790, door A. MENS JZ, in de *Schoonhovensche Courant*; den 4 November 1790, door de Wed. J. DOLL, in de *Rotterdamsche Courant*; en 6 November 1790, door F. BOHN, in de *Haarlemsche Courant*." —— Wanneer nu de eerstgemelde niet op 4 November de *Rotterdamsche*, en den 6 November de *Haarlemsche*, *Courant* leest, en hen, die dit Werk na hem *adverteeren*, zulks meld, gaan beide laatstgemelden zeer waarschynlyk met drukken en uitgeeven voort, terwyl zy onkundig zyn dat hetzelfde Werk reeds te vooren al aangekondigd is, en — het Werk komt by allen nagenoeg gelyktydig uit, tot hun aller merkelyke schade; die volstrekt door het inzien van deeze *Naamlyst* kan voorgekomen worden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Nagelaaten Leerredenen over PAULUS *Brief aan de Kolossensen, van* TH. A. CLARISSE, *in leven Predikant te Amsterdam. Naar deszelfs Handschrift uitgegeven door* P. ABRESCH, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Academie-Prediker aan de Universiteit van Stad en Lande. Vierde Deel. Te Utrecht, Groningen en Amsterdam by* H. van Otterloo, A. Groenewolt *en* J. Wesling Willemsz. 1791. *In gr. octavo, 622 bladz.*

Om uit dit vierde Deel, 't welk de Leerredenen van den Eerwaerden *Clarisse*, over Col. II: 16, 17 tot Hoofdstuk III: 17 ingeslooten, vervat, welken, even als de voorigen, oordeelkundig en stichtend uitgevoerd zyn, een byzonder stael mede te deelen, gelyk wy uit de voorigen gedaen hebben, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen, het geen zyn Eerwaerde opmerkt, wegens *den dienst der Engelen*, waervan de Apostel, Col. II: 18, gewag maekt.

,, Wat men, (dus vangt hij aen,) door *Engelen*, in den gewoonen stijl der Apostelen, te verstaan hebbe, is genoeg bekend; te weeten: men verstaat 'er door die gedienstige geesten, welke God, tot zijne eer en zijnen lof, en tot dienst der Uitverkoorenen, geschapen heeft; in één woord, geesten, niet verordend tot eene altoosduurende vereeniging met een lighaam. Men weet, dat de engelen in goede en kwaade onderscheiden worden; voornaamlijk moet men hier om goede engelen denken, wijl toch van oordeelkundigen te recht is opgemerkt, dat als het woord, zonder eenige bepaaling of nadere omschrijving, voorkoomt, het dan doorgaands de goede engelen aanwijze. In hoe verre men ook hier aan de kwaade engelen zou kunnen denken, zal best blijken, wanneer wij onderzocht zullen hebben, wat de Apostel door *den dienst der engelen* verstaa. —— Het woord, dat wy hier vinden, wordt, niet alleen bij de Oudvaders en bij ongewijde Schrijvers, maar ook in den Bijbel, voor allerlei godsdienstige vereering, het zij dezelve aan den waaren

God geschiede, het zij men die ten onrechte aan afgoden toebrengt, gebruikt. In den grond der zaake zegt het dat zelfde, dat anders de woorden *godsdienst*, *goddelijke eere*, en dergelijken, aanwijzen.

„ Als by dit woord een ander gevoegd wordt in den tweeden naamval, gelijk hier, ziet het doorgaands op het *voorwerp* van die godsdienstige eere, gelijk men daarvan bij de Kerkvaderen veele voorbeelden aantreft.

„ Deze opmerking toont, dat de opvatting van hun, die door den *dienst der engelen* eenen geheel engelachtigen dienst verstaan, min overeenkomstig zij met het taalgebruik. Daarbij, schoon het waar zij, dat 'er in de oude Kerk zulke lieden geweest zijn, die zich *engelachtigen*, *angelici*, noemden; onder voorwendsel, dat hun godsdienst zoo zuiver en smetteloos ware, als die der engelen; zoo kunnen dezen hier niet bedoeld zijn, wijl zulk eene leer met het voorgeeven van groote nederigheid, waarvan zoo aanstonds gesprooken was, in het geheel geene gemeenschap had. Ook zou het vrij hard luiden van eenen *dienst der engelen* te spreeken, om 'er de gehoorzaamheid aan de schaduwwetten, die door de bestelling der engelen gegeeven zijn, mede aan te wijzen, en dit zou hier ook niet wel strooken met het volgende, dat Paulus noemt, *in te treeden in het geen men niet gezien heeft*. —— Nader koomt het gevoelen van hun, die aan het gehoorzaamen van *inboezemingen* en *ingeevingen* der engelen denken. Dan, indien Paulus dit bedoeld had, zou hij zeker meer het dweeperachtige van die leer hebben aangetoond, behalven dat de zwaarigheid, tegen de eerste gedachte ingebragt, ook hier gelden zoude.

„ Wat is dan deze *dienst der engelen!* Eenvoudig denk ik: dat Paulus ziet op zekere godsdienstige verrichtingen, die de menschen aan de *dæmones* of *geesten* wilden beweezen hebben; het zij dan om eenig nadeel, van hun te vreezen, af te wenden, het zij om van hun eenig goed te verkrijgen, of wel om door hun, als door middelaars van tusschenspraak, gemeenschap met God te oefenen. En dit laatste meenen wij wel allermeest bedoeld te zijn. Want, schoon uit de grondbeginselen van de Oostersche Wysbegeerte ook voortvloeide, dat de meesten van die lieden op toverkunst en bezweeringen der geesten zich toeleiden, schoon het zeker zij, dat de navolgers van Simon den toveraar, en van Cerinthus mede uit deze Wysbegeerte de engelen, als Scheppers der Waereld, hebben

aan-

aangemerkt, en aan dezelve, uit dien hoofde, godsdienstige eer wilden beweezen hebben; zoo koomt het mij echter niet voor, dat hier voornaamlijk of bepaaldelijk van den Apostel op gezien zij, wijl hier inzonderheid gehandeld wordt van zulk eenen dienst der engelen, die met een voorgeeven van eene groote nederigheid gepaard ging, en die tevens lijnrecht overstaat, tegen het volmaakt zijn in Christus, als het hoofd der gemeente. Want, schoon ook die gevoelens, in alle derzelver gevolgen beschouwd, daartoe leidende waren, zo was dat echter niet, zoo rechtstreeks, als hier schijnt, bedoeld te zijn, door den Apostel.

„ Hoe het zij, het is volstrekt zeker, dat de Wijsgeeren, die uit de Oostersche Wijsbegeerte hunne gedachten afleiden, in het algemeen van gedachten waren, dat de afstand tusschen ons menschen, en het allerhoogste Wezen, zoo groot en oneindig zij, dat wij niet, dan door tusschenkoomst van geesten van eenen minderen rang, met de Godheid gemeenschap zouden kunnen hebben. Dat zij aan zekere geesten, die in de bovenhemelsche gewesten hun verblijf hadden, het vermogen toeschreeven, om de zielen in het bereiken van de onmiddelijke gemeenschap met God, of merkelijk bevorderlijk of hinderlijk te kunnen zijn. Uit welke twee stellingen dan van zelfs de noodzaakelijkheid van zekere godsdienstige vereeringen, aan de geesten toe te brengen, bij wettigen gevolge, moest voortvloeien. Gaan wij ook de denkbeelden na, die by de *Essëen*, eene secte der Jooden, die veel van den *platonischen* en oosterschen denktrant omtrent de geesten hadden overgenoomen, en waarvan de schriften van *Philo den Jood* ons veele trekken opleeveren; men bemerkt daarin klaar, dat de Joodschgezinde *Gnostieken* van de engelen middelaars van tusschenspraak gemaakt hebben. 'Er is inzonderheid eene plaats bij *Philo*, meermaal door de uitleggers aangehaald; waarin dit met even zoo veele woorden gezegd wordt. En gaan wij vervolgends de kerkelijke geschiedenis na, men bevind klaar, dat die denkbeelden al vroeg diepe wortelen, ook in de gemoederen van veele Christenen, moeten geschooten hebben, gelijk uit de verdeedigschriften van sommige oude Kerkleeraaren, uit vermaaningen door *Chrysostomos*, *Augustijn*, en anderen gegeeven, en eindelijk uit dien beruchten XXXV *Canon* van het *Laodiceesch Concilie*, tegen dezen afgodischen engelendienst, uitgebragt, allerduidelijkst blijken kan: voor-

al wanneer men daarmede vergelijkt, de verklaaring, die *Zonaras* en *Basfamon*, fchrijvers van de 3de en 4de eeuw, over dien *Canon* geeven. Deze zeggen ons duidelijk, dat het eene oude ketterij zij, dat men noch onmiddelijk tot God moet gaan, noch ook onmiddelijk Christus aanroepen, om door hem tot God te gaan; alzoo dit te verheven zij voor ons menfchen; maar dat men door de engelen tot God en Christus moest komen; en dat daarom deze lieden, ook in hunne gebeden, zich niet tot God, maar tot de engelen gewend hebben. Mij dunkt, is 'er iets, dat eigenaartig, en als met even zoo veel woorden, uitdrukt, het geen Paulus hier verbiedt, het is zeker dit, het geen wij zoo even noemden. Hier toch zien wij de nederigheid en engelendienst gepaard. De bronnen waren de Oosterfche Wijsbegeerte. Het voorwendfel was nederigheid, en de oefening, waartoe men verviel, was fnoode afgoderij en fchepfeldienst, leidende tot ontluistering van de eere van Christus, en tot vermindering van de kracht zijner voorbiddinge en Middelaarsverrichting.

,,'Er ontbreeken geene uitleggers, die van gedachten zijn, dat Paulus, niet alleen den voordgang dezer dwaalleer, in de eerfte tijden des Christendoms, zoude voorzien hebben, maar die zelfs denken, dat hij door den Geest zelf geweezen zou zijn op dien fchandelijken dienst der engelen, die daarna in de Roomfche Kerk zoo zeer is doorgebrooken. Wij voor ons vinden daartoe geenen grond in den text, fchoon wij toeftaan, dat, uit de vermaaning des Apostels, zoo verre die ten nutte van de Kerk, door alle tijden, gegeeven is, tegen deze afgodifche leer van het Pausdom moge geredeneerd worden. Liever denken wij, dat Paulus door Epaftas bericht zal zijn geweest, dat de zaaden van dit verdervelijk onkruid onder de Kolosfers ten dezen tijde geftrooid, en onder het masker van nederigheid en ootmoed aan veelen fmaakelijk gemaakt wierd; waarom de Apostel zich ook verpligt rekende, tegen dit bederf, op eene allernadruklykfte wijze, der gemeente eene zeer ernftige waarfchouwinge te doen."

De

De Opvoeding van het Menschdom, volgens den Bybel. *eenige Leerredenen, door* EWALD, *Superintendent en P dikant te Delmot. Uit het Hoogduitsch. Eerste D* *Te Utrecht by de Wed.* S. de Waal en Zoon, 1792. *gr. 8vo., 245 bl.*

Een tiental Leerredenen. —— De twee eerste over *Evenbeeld Gods;* —— de derde van *den Val der M schen;* —— de vierde over de *Gevolgen der Ongehoorzaa heid van de eerste Menschen;* —— de vyfde, *God toon terstond, in het begin, dat hy het Menschdom weder hel wilde;* —— de zesde, *de Wet kan en zal de Menschen n verbeteren;* —— de zevende, *de Wet moet toch volstrekt derhouden worden;* —— de achtste, *een Verlosser en Hel is ons noodig, en die is* JESUS *van Nazareth;* —— de gende, JESUS CHRISTUS *ontzondigt de Menschen voornaa lyk door zyn dood;* —— de tiende, *de ontzondigende God vertoonende kragt des doods van* JESUS *vertoonde zi in hun die den Heiligen Geest ontvingen:* —— dit Tien strekt, om, naar des Schryvers denkbeeld, *de Opv ding van het Menschdom, volgens den Bybel,* af te schetze

Wy zyn gereed om 't geen deeze Superintendent Predikant zegt, te onderschryven, als hy, in een k Voorberigt, verklaart. „ Wy zyn Leeraars van CHRISTU om JESUS CHRISTUS te verkondigen; aandenken en gel aan *Hem*, onzen *Heer*, te onderhouden en uit te breide tot dat Hy zelf komt. Elk doet dit zo goed hy kan, n de gave, die hy ontvangen heeft. Maar ieder werkt n op Allen; maar wie Hem met liefde en kragt verkondig die heeft of vindt zyn kring van wien hy gehoord verstaan wordt; beter dan een ander, van hun kan w staan worden, alschoon die ook een beter predik waar." —— Geen twyfel lydt des Leeraars goed stigtlyk oogmerk, en zal hy, onder de Leezers van Le redenen, gewis zo wel als onder zyne Hoorders, lied aantreffen, die op deezen trant gesticht worden.

De plaats eener Inleiding bekleeden Uittrekzels i dene Intreereeden te *Detmold,* over I KOR. II: 2. Waa hy zyn voorneemen aanduidt, „ om naar de oude ma onverbeterlyke uitdrukking —— JESUS *den gekruisten heel en alleen te prediken.*" Waarop hy zyn denkbeeld, o

dit onderwerp breeder voordraagende, zich in deeze bewoordingen laat hooren. „ De gekruiste CHRISTUS, gelyk de Evangelisten hem aan ons voorstellen en de Apostelen verkondigen, *heeft* en *geeft*, en *is* alles, het geen de menschen noodig hebben. Het zy naar ons verstand, of hart, — naar ons lichaam of ziel, het zy ons zaligheid of brood ontbreekt, — CHRISTUS heeft en wil het geeven, hem, die het van hem begeert. Het zy verdiende, of onverdiende — kleine of groote — in het oog vallende, of voor alle menschen verborgen nood. — Hy kan en wil ons daar uit redden; heeft reeds duizendmaal daar uit gered, en zal het nog algemeener doen, dan hy het ooit gedaan heeft. Hy is wysheid hem, die wysheid — troost hem, die troost — voorbeeld hem, die een voorbeeld — hy is juist voor elk, 't geen hy behoeft, en gelooven kan. Wie deel heeft aan CHRISTUS, die heeft alles, wie Hem niet kent, die heeft niets, — ten minsten niets 't geen duuren, in eeuwigheid duuren, kan. Wie hem *alleen* als Leeraar, *alleen* als een Voorbeeld, *alleen* als een Vergeever der zonden, *alleen* als een Voorspraak by den Vader, aanneemt, die heeft CHRISTUS verdeeld, en een verdeelde CHRISTUS is geen CHRISTUS, — is niet het geen God ons in hem geeven wil. Geenzins zulk eenen, maar eenen *geheelen* CHRISTUS heeft PAULUS gepredikt, en dien wil ik prediken onder u, zo lang God my vergund te prediken. — Ziet de Zon aan, hoe zy, in de Lente, zappen aan de gewassen schenkt, hoe zy het leevenlooze doet herleeven, elk naar zyn zoort! Ziet ook hoe zy schynt, — zo dat de landman by zynen landbouw, de arbeidsman by zyn handwerk, ieder by zyne bezigheid, zo dat de gevoelige mensch aan Hemel en Aarde ziet, „ hoe vriendlyk onze „ God is!" Beschouwt haar als een voorbeeld van den vasten en stillen gang, van eene algemeene weldaadigheid, van werkzaamheid zonder onrust! als een voorbeeld hoe men *allen alles* wordt, en tevens altyd *één* blyft! — aanschouw eindelyk de hooge majesteit van haaren opgang, de lieflyke zagtheid van haar ondergaan. — Dus is CHRISTUS; — Hy is *alles in één*, en *één in allen*, „ Wysheid en Rechtvaardigheid, Heiligmaaking en Verlossing."

Uit de opgaave der Stoffen, in dit Tiental Leerredenen verwerkt, om de *Opvoeding des Menschdoms volgens den Bybel* te ontvouwen, kan elk, dit kleine staaltje van 's Leer-

Leeraars predikwyze geleezen hebbende, gereedlyk nagaan, op welk een leest ze gefchoeid zyn. Wy hebben van dit *Eerste Deel* niets meer te zeggen.

De moed van den wankelenden Christen opgebeurd en versterkt tegen de aanvallen van het Ongeloof; of korte Aanmerkingen over de Inwendige Bewyzen van den Christlyken Godsdienst. Door GILBERT WAKEFIELD. *Uit het Engelsch vertaald. Te Dordrecht by* H. de Haas, 1791. 108 *bl. in gr. 8vo.*

Wat tot Verdeediging van den besten Godsdienst, den *Christlyken*, bevorderlyk kan zyn, moet voor een heilzaam gefchenk gehouden, en als zodanig aangepreezen, worden. De Heer WAKEFIELD in *Engeland*, door verfcheide Geleerde Werken bekend, heeft hier het zyne willen toebrengen, in het boven aangeduid Werkje. Waaromtrent hy, in de *Inleiding*, verklaart. ,, Zo de fmaak en de geleerdheid eener Eeuw, naar het getal der letterkundige voortbrengzelen moet beoordeeld worden, dan zal de Eeuw, in welke wy leeven, voor zeker hooger aan het peil der letterkunde klimmen, dan die der beroemdfte Volken der Wereld; ja de geest van *Athenen* en *Rome* zoude voor ons eerbiedig het hoofd moeten buigen; maar indien *inwendige uitmuntenheid* en *nieuwheid van onderrigt* den eisch op verdienften bepaalen moeten, dan ben ik overtuigd, dat wy ons tot laager peil gedaald zouden vinden, dan veelen wel zouden willen gelooven. Wat my aangaat, myn voorneemen is, noch om myn eigen tyd te misbruiken, noch om myne leezers te mishandelen, door hun van nieuws de vrugten van eens anders kunde en arbeid op te disfchen: hierom zullen de naavolgende *Aanmerkingen over de Inwendige Bewyzen van het Christendom*, voor zo veel ik bewust ben, of geheel *nieuw*, of daar, waar het onderwerp door anderen reeds behandeld is, zo *kort zyn*, als mogelyk is."

Vyf en dertig is het getal deezer *Aanmerkingen*, over derzelver *langheid* zal zich niemand beklaagen, als hy de kleinheid van het Werkje, en het gewigt der *ontgonne* Stoffen, in aanmerking neemt. Wy gebruiken het woord *ontgonne*: naardemaal ettelyke, en die een uitgewerkter behandeling vorderden, flegts twee, drie of vier, bladzyden beflaan. Derzelver *geheele nieuwheid* zal ten aanzien

van veele, by elk in de Schriften ter Verdediging van het Christendom eenigzins ervaarenen, wat de zaak zelve aanbelangt, veel afflags lyden; wat de uitvoering betreft, dit is iets anders: deeze den Heere WAKEFIELD geheel eigen; doch veelal zodanig, dat hy meer op den beslissenden toon des *gevoels*, dan die der *overtuiging*, spreekt. Dus eindigt de XIII. *Aanmerking:* „ Een onredelyke eenzydigheid voor het *Character van* JESUS, zoude ik zelf niet willen staande houden; maar aan myn eige gevoelens zoude ik geweld moeten aandoen, en de waarheid beledigen, indien ik niet openhartig beleed, dat zyn gedrag, in byna alle gelegenheden, voornaamlyk in *moeiten* en *gevaaren*, in myne ziel vermengde aandoeningen van verbaasdheid en vreugd verwekt. Myn hart, om de uitdrukkingen der Schrift te gebruiken, mag waarlyk gezegd worden, *in my van vreugde op te springen*, deszelfs beweegingen komen overeen met de uitwendige, van dien door vreugde vervoerden kreupelen, toen hy zich door PETRUS woord geneezen vondt, zo als dit met zulke aandoenlyke en leevendige uitdrukkingen beschreeven werd, als nooit anders dan door ooggetuigen verhaald kon worden: *En hy opspringende stond en wandelde, en ging met haar in den Tempel, wandelende en springende, en loovende God.* (*)" — Soms heeft hy zich bediend van geleerde Aanhaalingen, op welker voeglykheid niet weinig zou te zeggen vallen. — Ook treffen wy, enkele reizen, nieuwe verklaaringen van deeze en geene Schriftuurplaatsen aan.

In 't algemeen zyn de Aanmerkingen los, en zonder verband op zich zelven staande. Is 'er eenige schikking in, dan bepaalen zich de XX eerste, volgens den Schryver zelven, tot sommige zeer treffende omstandigheden in het character van onzen Heiland, die hem byzonder verwonderenswaardig scheenen: „ doch," laat hy 'er op volgen, 't geen onze zo even gemaakte aanmerking versterkt; „ doch zyne korte geschiedenis zal meer bewyzen van wysheid en deugd opleveren, dan al de Jaarboeken van het menschdom byeen genomen. Ieder *individu* moet, in dit geval, aan zyne eigene beslissing worden overgelaaten, hy zal gewaarwordingen, hem alleen eigen, ondervinden; gewaarwordingen, en misbaar, geregeld door duizend verschillende omstandigheden, spruitende uit zyn natuurlyk ge-

(*) *Handel.* III: 8.

geloof, opvoeding en leevenswyze; maar laat hy zorg dragen, de echte verklaaring van zyn eigen geweeten te melden. Wat my aangaat, ik beken op de ernstigste en hartlykste wyze, zonder agterhouding, dat ik in het Euangelie meer gewisse kentekenen van echtheid vinde, dan in eenige andere Geschiedenis van vroeger of laater Eeuwen."

De volgende Aanmerkingen zyn meer vermengd, en betreffen eenige de Apostelen, andere hun Godlyken Meester, en eenige Geschiedkundige byzonderheden.

Misschien zullen onze Leezers, met eene geheele *Aanmerking* gediend zyn: wy schryven voor hun een der kortste uit „ de *Christen* Godsdienst begon al zeer vroeg van dien klaaren en naauwkeurigen toetssteen, door JESUS en zyne *Apostelen* gesteld, af te wyken, en het wereldlyk gezag zyn verderflyken Invloed te oefenen in het bestuur van een Koningryk, het welk door deszelfs insteller met ronde woorden verklaard was, NIET VAN DEEZE WAERELD TE ZYN (*). Overeenkomstig de gegeven voorzeggingen, overweldigde de *Antichrist* zeer schielyk den Troon *in den Tempel van God* (†), en gaf zyne wetten met het gezag van eenen Dwingeland. Dit eenvoudig vereischte tot de Euangelische Gemeenschap — *Ik geloof dat* JESUS *de Nazarener de Zoon van God is*, — kon *dien* Zoon van God, en de Gezanten, die hy volmagtigde, vergenoegen; maar wierd *onvoldoenende* geoordeeld, door de aan hem opvolgende *beheerschers* der Kerke. In tegenstelling aan hunnen Meester, waren zy waarlyk van gevoelen, dat een onbegrensde *Vryheid* van *Propheteeren* een oneindig *bederf* in den Godsdienst moest veroorzaaken, en dat de WAARHEID onbekwaam was om zich zelve staande te houden, zonder de *heilzaame* ondersteuning van *bepaalingen* en *strafwetten*. Hierom dacht men het zeer nodig, *hooi*, *stroo* en *stoppelen* (‡) by te brengen, om *sterkte* en *vastigheid* te geeven aan het fundament van dat gebouw, het welk op een *Rotssteen* gegrond was. Een handtastelyke *onrechtvaardigheid*, eene heiligschendende *overweldiging van het Godlyk voorrecht*, wierden geoordeeld hulpmiddelen van *gering* aanbelang te zyn, wanneer die in de weegschaale gelegd wierden met de

(*) 1 *Joann.* VIII: 36.
(†) 2 *Thess.* II: 4.
(‡) 1 *Corinth.* III: 12.

de *mogelykheid*, dat 'er eenig onheil uit eene volmaakte vryheid van denken, *by geval*, ontstaan mogt. Ja! het geen ten naauwsten met dit onderwerp verbonden is, MILTON's Redevoering over de *Vryheid der Drukpers*, wordt door eenen Schryver van zulke groote bekwaamheden, als ooit onder ons of eenig ander Volk verscheenen is, gezegd, eene vraag in de *Politie* voorgesteld te hebben, welke het *menschlyk* verstand nooit oplossen kan (*).

,, Waarheen dan zullen wy ons eigenaartiger wenden, om de oplossing van zo een moeilyk stuk te vinden, het geen de bekwaamheid van den wysten mensch te leur stelt? waar anders dan by dat GODLYK VERSTAND, het welk zo helder doorstraalt, in de woorden en daaden van JESUS CHRISTUS?

,, Luistert gy, ô Geweldenaars over het geweeten *van eens anders Dienstknecht, welke zynen eigen Heer staan of vallen moet!* (†) Luistert naar de uitspraak van uwen Heeren, en wederlegt, zo gy kunt, eene beslissing *vol van die wysheid, die van boven is*, die uwe ongerymde middelen volmaakt ten toon stelt, en eeuwig verstrekken zal tot beschaaming van *Antichristische* politie.

,, *Laat ze beide opwassen tot den oogst, —— op dat gy, het Onkruid vergaderende, ook mogelyk met het zelve de Tarwe niet uit en trekt.*"

(*) *Structures on Dr.* JOHNSONS *Life of* MILTON, door den Opperdiaken BLACKBURNE.

(†) *Rom.* XIV: 4.

Het vrye en algemeene in de inrichting van recht Christelyke Kerk-Maatschappyën; of het onverbindende van alle Kerkelyke geloofsregels; en het onwettige van alle burgerlyke vervolging, verdrukking, of bevoorrechting, alleen wegens gevoelens van Godsdienst; byzonder op de Nederlanden toegepast; in twee Leerredenen, door G. J. G. BACOT, *Doctor in de Wysbegeerte, Lid van de Haarlemmer Maatschappy der Weetenschappen, en Leeraar van het Algemeene Christelyke Protestantsche Kerkgenootschap, in Duinkerken. Te Duinkerken, by* van Schelle en Comp. 1791. 160 *bladz. behalven een Inleidend Vertoog van* LXII *bl. in gr. octavo.*

Schoon dit boek, naar luid van den titel, niet in ons Vaderland uitgegeven is, meenen wy echter verplicht

te

te zyn, van het zelve verslag aan onze Lezers te geven, daar niet alleen de Schryver onze Landgenoot is; maar ook de inhoud van het zelve, op ons Gemeenebest, de naauwste betrekking heeft. Wy zullen eerst van het *Inleidend Vertoog*, en dan van de *Leerredenen* zelve, spreken. Het vertoog begint met eene algemeene beschouwing, der wel overal in kracht verminderde, ,, maar echter," gelyk de Schryver zegt, ,, buiten Frankryk, door gansch Eu-
,, ropa, nog staatswyze heerschende onverdraagzaamheid;
,, en van het noodwendige eener meer algemeene verlich-
,, ting, omtrent elks persoonlyke en nooit wettig schend-
,, baare regten, tot een volledige en gantsch onbelemmer-
,, de vryheid van godsdienst." Vervolgens spreekt hy van de pogingen, die hier toe, ook in de Nederlanden, aangewend zyn; maar klaagt tevens over het gering gevolg dezer pogingen, en geeft vier redenen op, die, naar zyne gedachten, een meer gelukkigen uitslag van dezelven verhinderen. Na dat hy voorts melding gemaakt hadt van de aanleiding en beweegredenen, tot het opstellen en uitgeven van de twee volgende Leerredenen; en van den aart, en de gesteldheid der Algemeene Christelyke Protestantsche Kerk, die zich te Duinkerken gevestigd heeft, eenig berigt hadt medegedeeld; sluit hy dit Vertoog met eene bepaaling van den onderscheidenen zin, waarin hy de *burgerlyke en kerkelyke verdraagzaamheid* neemt, en met de wederlegging eener stelling van ROUSSEAU, die, in zynen brief aan den Aartsbisschop DE BEAUMONT, wel de godsdienstige verdraagzaamheid verdedigde, dewyl hy meende, dat een deugdzaam man, in welken godsdienst hy ook ter goeder trouwe leefde, behouden kon worden; maar echter de burgerlyke verdraagzaamheid afkeurde, en beweerde, dat het billyk ware, dat de Overheid aan eene vreemde godsdienstoefening den ingang, in haar land, belettede.

Voor beide de Leerredenen, heeft de Redenaar ten tekste gekozen, *Rom.* XV: 5, 6. ,, Doch de God der Lyd-
,, zaamheid en der Vertroosting geeve u, dat gy eensge-
,, zind zyt onder malkanderen, naar CHRISTUS JESUS;
,, op dat gy eendragtiglyk, met éénen monde, moogt ver-
,, heerlyken den God en Vader onzes Heeren JESUS CHRIS-
,, TUS!" — Beiden dienen zy, ,, om het alszins betaame-
,, lyke, en met den eisch des Euangeliums, en de gehei-
,, ligde Rechten van elks geweeten meest overëenstem-
,, mende, eener vrye en algemeene, en op geen verbin-
,, dend gezag van menschelyke geloofsleuze; maar voor

,, elk

„ elk op 't inzigt zyner Reden, en de erkende Evangelie-
„ waarheid gevestigde inrigting, van recht Christelyke
„ Kerk-Maatschappyen, op het duidelykste te betoogen."
Ten dien einde wordt, in de eerste Leerreden, het waare doel of de zin en meening der gemelde tekstwoorden, uit derzelver verband, en de doorgaande denkwyze van PAULUS, wat meer ontwikkeld voorgesteld; waarop dezelve besloten wordt, met een treurig tafereel van de verbazende afwykende Christenheid van deze leere van den Apostel; en met eene toepassing, die naar de gelegenheid dezer Gemeente, en naar de omstandigheid, waarin de Leeraar zich by de aanvaarding van zyn dienst onder dezelve bevondt, geschikt is. In de tweede Leerreden, worden de bewysgronden aangevoerd, die de gezonde Reden, uit de eerste beginzelen der gemeene rechten en plichten van het menschdom, tegen alle geloofsverbintenissen opgeeft; vervolgens wordt de toepassing van dit betoog aangetoond op de kerkelyke en burgerlyke verdraagzaamheid; en eindelyk onderzocht, of het gebrek dier verdraagzaamheid, en het eigenlyk geloofsverbindend gezag, niet mede uitwendig met de afzonderende en uitsluitende geloofsleuzen, van alle hier of daar heerschende Protestantsche Gezindheden, en wel bepaaldelyk met die in de Nederlanden verbonden zyn, en of dus ook deze niet, als verwerpelyk, zyn aan te merken. De Inleiding op de eerste Leerreden bevat eene korte beschouwing der zegenryke en liefdevolle beooging van het ryk en de leer van JESUS, naar aanleiding van de woorden des Heilands. „ Zalig zyn de vreedzaamen, want zy zullen Gods Kinderen genaamd worden:" en in de Inleiding op de tweede, wordt de gelykenis van JESUS, waarin de voorbaarigheid, ter uitroeijinge van het onkruid uit een akker, afgekeurd wordt, op het onbetaamelyke der geloofs-onverdraagzaamheid toegepast.

Op verscheidene plaatzen van het Inleidend Vertoog zo wel, als van de Leerredenen, vindt men uitvoerige aanteekeningen over zeer gewigtige byzonderheden; en voorts zyn, aan het einde van dit boekje, nog eenige nadere aantekeningen bygevoegd; onder anderen, over de onderteekening en den eed, door de kerkenorde der Provincie van Groningen en de Ommelanden, (die den 27 Febr. 1595, gearresteerd en gepubliceerd is, ter ordonnantie van Graaf Lodewyk van Nassau, en de Gedeputeerde Staaten van dat Gewest) gevorderd, over de besluiten van

ver-

verschillende Synoden in de Nederlanden, om nimmer met de Remonstranten in eenig vergelyk of schikking te mogen treden; over de vervolgingen der Geestelykheid van Groningen en de Ommelanden tegen de Joden, Uko-Wallisten, personen die van tovery beschuldigd waren, enz. enz.

Wat de hoofdzaak betreft, zal geen verlicht aanklever van den liefderyken Godsdienst van JESUS de grondbeginzelen van den Schryver afkeuren. Omtrent de beöordeeling van byzonderheden kunnen wy ons niet inlaaten. Alleen kunnen wy niet ontveinzen, dat het ons voorgekomen is, dat hem zomtyds al te bittere uitdrukkingen ontvallen zyn, die men ook dan, wanneer men volkomen eenstemmig met hem denkt, niet goedkeuren kan; te min, daar zy, by zyn billyken yver voor verdraagzaamheid en liefde, zo zeer afsteken. Zyn styl is krachtig en mannelyk; maar dikwyls maakt hy de zinnen, door het invoegen van verscheidene leden, te lang, en vermoeit daardoor de aandacht van den Lezer.

Heelkunde van HIPPOCRATES, *door* D. VAN GESSCHER. *Eerste Deels, Eerste Stuk. Te Amsterdam by* J. B. Elwe, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 148 *bladz. in gr. 8vo.*

In dit Stukje vind men, behalven een kort *Voorbericht*, waarin de geleerde Schryver ten aanzien zyner Vertaalinge, en van de door hem daarby gevoegde Ophelderingen, rekenschap geeft, en eene korte Levensschets van den beroemden, en met allen recht hooggeachten, Vader der Genees- en Heelkunde, HIPPOCRATES, eene verzameling van Leerstellingen, tot de Genees- en Heelkunde betrekking hebbende.

Het is verdeeld in tien Hoofddeelen, en ieder derzelve weder in eenige afsnydingen, waarby eene korte opheldering of verklaaring van den text gevoegd is. De onderwerpen, in de Hoofddeelen verhandeld, zyn deeze: het eerste behelst *algemeene Leerstellingen*, het tweede, *Leerstellingen, aangaande den Leefregel in haastige* (gevaarlyke) *ziekten*, het derde, *Leerstellingen, opzigtelyk tot de werking der warmte en koude, op het Lighaam*, het vierde, *Leerstellingen, betrekkelyk tot het bewerken van ontlastingen*, het vyfde, *Leerstellingen, aangaande de Verplaatzingen der*

Ziek-

Ziekten, het zesde, *Leerstellingen*, *betrekkelyk tot de Ziekten der Jaargetyden*, het zevende, *Leerstellingen*, *opzigtelyk tot de Ziekten der onderscheiden Leeftyden*, het agtste, *Leerstellingen*, *betrekkelyk tot den pligt eens Heelmeesters*, het negende, *Leerstellingen*, *aangaande de Verbanden in 't algemeen*, en het tiende, *Leerstellingen*, *betrekkelyk tot de Verbanden der Beenbreuken*. Dat de zeven eerste Hoofddeelen zodanige Leerstellingen bevatten, welke den Heelkundigen niet alleen, maar ook wel degelyk den Geneeskundigen, raaken, is uit derzelver opschriften gemakkelyk te zien; dan, daar onze Autheur eigenlyk bedoelt, met deeze verzameling, voor den beoeffenaar der Heelkunde te arbeiden, zo heeft hy zig daartoe ook meer byzonder bepaald; waarom dan ook de drie laatste Hoofddeelen byna twee derde gedeelten van dit Stukje uitmaaken; eindigende met het slot van het Boekdeel by HIPPOCRATES, ten opschrift hebbende: *de Officio Medici*.

Om onzen Leezer een staaltje ter proeve te geeven, verkiezen wy de XXXVIste §. van het laatste Hoofddeel; dus in de Vertaalinge luidende:

„ *De uitstortingen van Bloed*, *de Kneuzingen*, *de beleediging van Zenuwagtige Deelen*, *en de koude Gezwellen*, „ *door eene Wonde veroorzaakt; moeten vooral opwaards*, „ *minder benedenwaards*, *verbonden worden. De Hand of* „ *het Been moet daarby niet naar beneden hellen. Het be-* „ *gin des Windzels legge men ter plaatze van de Wonde*, „ *doe het zelve aldaar meest*, *minst aan de einden*, *en matig* „ *in het midden*, *sluiten*, *en geleide het einde by het verbin-* „ *den*, *naar de bovenste Deelen.*" Hier op volgt deeze Verklaringe. „ Zoo zonderling deeze Tekst schynt, zoo noo- „ dig is het, dat wy ons by elk gedeelte derzelve een' „ weinig bepaalen. —— De *Wonde*, waaraan als eene „ oorzaak de *uitstortingen van Bloed*, *de Kneuzingen*, *de* „ *beleediging van Zenuwagtige Deelen*, *en de koude Gezwel-* „ *len* worden toegeëigend, stelt hier geenzins eene Won- „ de in 't algemeen; maar eene Wonde, welke bepaalde- „ lyk plaats grypt by eene Beenbreuk. —— Voor *uitstor-* „ *tingen van Bloed*, leest men by HIPPOCRATES, (*Echy-* „ *momata*,) voor *Kneuzingen* (*Plasmata*) voor *beleediging* „ *der Zenuwagtige Deelen* (*Spasmata*) en voor *koude Ge-* „ *zwellen* (*Oedema Aphlegmanta.*) By eenige andere gele- „ genheden zal blyken, wat hy door deeze bewoordingen „ verstaan heeft. —— Het *vooral opwaards minder beneden-* „ *waards* verbinden, in alle deeze gevallen, betekent myns „ be-

„ bedunkens, dat wel het ganfche Deel in het verband moet „ bevat zyn; maar men minder omgangen met het Wind„ zel doen moet beneden, dan boven, de plaats der Wonde. —— Het leggen van *het begin des Windzels*, *ter plaatze van de Wonde*, fchynt zoo zeer te ftryden met „ het gene daar omtrent, met opzigt tot de Zweeren „ §. 14, van het voorig Hoofddeel gezegd is, dat ik niet „ kan nalaaten te gelooven, dat men daardoor hier ter „ plaatze niet anders verftaan moet, dan dat de eerfte „ omgang van het zelve, over de Wond moet heen gaan; „ niet, dat het begin moet vallen op de Wonde. —— „ De verfchillende fluiting van het Windzel, hier bepaald, „ ftrookt volmaaktelyk met het voorfchrift, §. 5 van dit „ Hoofddeel; uit welke men tevens zien kan, dat, 't „ gene hier het *midden* genoemd wordt, eeniglyk betekent „ de *overige plaatzen*, de plaatzen naamlyk, begreepen „ tusfchen de Wonde en de einden van het Deel, zoo „ naar boven als naar onderen."

Het opgegeevene zal, zoo wy hoopen, genoegzaam zyn, om alle Beoeffenaars der Heelkunde, welke niet in ftaat zyn om de gulde lesfen van HIPPOCRATES, in zyne oorfpronkelyke taal zelve, te leezen, tot het vlytig beftudeeren van dit Stukje aan te moedigen.

Dat de Vertaaling van den Tekst, door onzen Autheur, vloeijend en ook teffens vry gefchreeven is, zal ieder, die dezelve met het Origineel vergelykt, terftond in het oog vallen; wy voor ons gelooven, dat zy zeer gefchikt is om aan haar oogmerk te beantwoorden, en de verklaaringen niet minder dienftig kunnen zyn, om de leerbegeerigen tot verder nadenken aan te fpooren.

Schatkamer der Koopmans Rekenkunst. Leerende de voornaamfte gevallen, in den Koophandel voorkomende, kort, grondig en duidelyk berekenen. Saamengefteld door ARNOLDUS BASTIAAN STRABBE, *Lid van de Societeit der Kunstrekenaars, te Hamburg, enz. en Mathematicus te Amfterdam. Twee Deelen. In 8vo. Te Gouda en Bodegraven by* M. van Loopik *en* Th. Meyer, 1790 en 1791. *Te famen* 454 *bl.*

Wanneer, in den Jaare 1769, de Heer STRABBE den post als Boekhouder op een voornaam Comptoir bekleedde, gaf hy, by J. MORTERRE alhier, zeker Rekenboek

boek in 't licht, onder den tytel: *Het vernieuwde ligt des Koophandels.* De Schryver had toen de Werken van GRAUWMAN, VAN PRUISSEN, RIPKE, en anderen (voornamenlyk J. E. KRUSENS *Algemeiner und besonders Hamburgischer Contorist*, voor de eerstemaal gedrukt te *Hamb.* 1766) voor zich; en slaagde zo wel in zyne pooging, dat gemelde Rekenboek binnen weinige Jaaren geheel was uitverkogt, zonder dat hy tot heden het genoegen konde hebben, om eenen verbeterden en veel vermeerderden herdruk van hetzelve te zien. Deeze omstandigheid gaf aanleiding tot het samenstellen van *dit geheel nieuw werk* (het zyn de woorden van den Schryver in de *Voorrede*) *over de Koopmans Rekenkunst*, onder den opgegeeven tytel, in II Deelen; het welk met *het voorgaande niets gemeen heeft, dan het onderwerp;* en zekerlyk in kortheid, klaarheid, en volkomenheid voor hetzelve niet behoeft te wyken; maar tevens, in veele opzichten, zodanige verklaaringen en ophelderende aanmerkingen bevat, welken men in het andere te vergeefs zal zoeken.

Volgens het ontwerp des Schryvers, vindt men, in het *Eerste Deel* van deezen *Schatkamer*, 1. De Gemeene *Rabatrekening*. 2. De *Agiorekening* of *Reductie* van *Cas-tot Bankgeld*, en omgekeerd. 3. Buitenlandsche *Wisselrekening*. 4. *Wisselreductien*. 5. *Winst- en Verlies* by de *Wisselnegotie*. 6. *Arbitrages* der Wisfels. 7. *Wisselcommissiën*. 8. Van het *Pari* in de *Wissel*, en 9. *Bericht der Muntspecien* en haare onderverdeelingen van de voornaamste Plaatsen van *Europa*, en hoe die Plaatsen met elkander wisselen. In het *Tweede Deel*, wordt 1) De *Interestrekening*, 2) De *Provisie-* 3) *Courtagie-* 4) *Assurantie-* 5) *Compagnie-* en *Reedery-rekening*. 6) De *gemengde Wissels*, en 7) *Vergelyking* van *Gewigten* en *Maaten* gevonden, benevens 8) nog negen byzondere Tafels, behelzende de *vergelykingen* 1. Van het *Goud- Zilver- en Muntgewigt* veeler Plaatsen en Landen. 2. Van het *Koopmansgewigt*. 3. Van de *Ellen-Maaten* 4. Van de *Voetmaaten*. 5. Van de *Koornmaaten*. 6. Van de *Maaten* van *natte Waaren*. 7. Van sommige *vlakke Maaten*. 8. Van sommige *ligchaamelyke Maaten*, en. 9. De *zwaarte van een Franschen Cubixduim*, in verscheiden soorten van Metaalen, Steenen, Vloeistoffen, enz. Deeze laatste, die 80 bladzyden beslaan, zyn geheel vertaald en overgenomen, uit gemelde *Hamburgsche Contorist;* alleen met dit onderscheid, dat de 1ste Tafel van STRABBE de vierde van CRUSE is. —— Doch hiervan nader.

Dat

Dat de Heer STRABBE, volgens zyn gevoelen, een *geheel nieuw Werk* geleverd heeft, kan weezen, doch dat de berichten, omtrend de handeldryvende plaatsen, in zyn Werk voorkomende, niet altyd de *nieuwste* zyn, zullen de volgende bewyzen.

In het *Eerste Deel*, bladz. 161, in het bericht wegens *Barcelona*, is de evenredigheid der *Spaansche Rekeningsmunten* tegen de *Catalonische Munt* geheel overgenomen uit CRUSE, *Th.* I. *bl.* 56. *Edit.* van 1771. Maar de wezenlyke Spaansche Goud- en Zilvermunten hebben, sedert July 1779, een geheel anderen *Cours* in *Catalonische* waarde. Want volgens deezen geldt,

1 *Doblon* van 8 *Escudos de Oro*, of *Quadrupel* 29 *Libras* 15 *Sueldos Catalanas*.

—— —— 4 —————— $14\frac{7}{8}$ *Libras Catalanas*.

1 *Doblon Sencillo* van 2 *Escudas de Oro* $7\frac{7}{16}$ *Libras*.

1 *Escudo de Oro*, of *Medio Doblon*, $3\frac{23}{32}$ *Libras*.

1 *Peso duro* geldt 1 *Libra* 17 *Sueldos* 6 *Dineros*.

1 *Medio Peso Duro*, of *Escudo de Vellon*, geldt 18 *Sueldos* 9 *Dineros*.

1 *Peseta Mexicana*, of $\frac{1}{4}$ *Peso duro*, 9 *Sueldos* $4\frac{1}{2}$ *Dineros*.

1 *Peseta Provincial* 7 *Sueldos* 6 *Dineros*.

1 *Real de Plata Mexicano*, of $\frac{1}{8}$ *Peso duro*, 4 *Sueldos* $8\frac{1}{4}$ *Dineros*.

1 *Real de Plata effectivo*, of *Provincial*, 3 *Sueldos* 9 *Dineros*.

1 *Medio Real de Plata Mexicana*, of $\frac{1}{16}$ *Peso duro*, 2 *Sueldos* $4\frac{1}{8}$ *Dineros*.

—— —— —— —— *Provincial*, of 1 *Real de Vellon*, 1 *Sueldo* $10\frac{1}{2}$ *Dineros*.

1 *Pieza de u das Quartos de Vellon*, $5\frac{5}{17}$ *Dineros*.

1 *Quarto* $5\frac{5}{17}$ *Mallas*.

1 *Ocharo* $2\frac{11}{17}$ *Mallas*.

1 *Maravedi de Vellon*, $1\frac{11}{34}$ *Mallas*, en

1 *Blanca* $\frac{45}{68}$ *Malla*.

Bladz. 168 wordt het volgend bericht van *Berlyn* gegeeven.

„ In den Jaare 1765 den 1 Juny is aldaar een Bank geöpend, waarin Rekening gehouden wordt in *Ponden*, *Grossen* en *Penningen Banco*.

„ Alle Wisselbrieven van eene grooter som dan 100 Ryksdaalders moeten in *Ponden Banco* gesteld, en door de Bank aldaar betaald worden, op zo veel straffe als het beloop van den Wisselbrief, of van de Wisselbrieven, is, wel-

ke door iemand op eene andere wyze gesteld, en buiten de Bank betaald zyn.

„ 1 *Pond Banco*, zynde een gefingeerde Munt, heeft 30 *Grossen*, en 1 *Gros* 12 *Penningen*.

„ De Contanten, welke in de *Berlynsche* Bank aangenomen worden, bestaan in *Pruisfische Friedrichs d'Or*, waarvan 35 stukken een *Keulsche Mark*, die 21 *Caraaten* 9 *Greinen* fyn Goud bevat, moeten weegen; elk stuk van zodanige *Friedrichs d'Or* wordt den inbrenger tot 4 *Ponden Banco* toegerekend, en hy, voor het beloop derzelve, op een *Folio* in de Bankboeken gecrediteerd."

Deeze geheele beschryving, die in *het vernieuwde Licht des Koophandels* zeer voegzaam was, is thans in de *Schatkamer* geheel onnut, als zynde de schikkingen der *Berlyner* Bank, sedert 1769, geheel van gedaante veranderd. — Men heeft daar toen met af en aanschryven geheel opgehouden; niemand rekent 'er meer naar *Ponden*; nadien 'er zo min Wisselbrieven in *Banco Ponden* getrokken, als betaald worden. Ook behoeft men geen *Friedrichs d'Or* meer tegen 4 *Ponden* in de Bank te brengen, om 'er een rekening in te bekomen. En sedert de *Friedrich d'Or* die vaste waarde niet meer heeft, is de ingebeelde waarde van een *Bankpond*, en de *Thalers Pruisfisch Courant* in fyn goud, zo verfinderlyk als de *Agio* der *Friedrichs d'Or*, tegen het *Pruisfisch Courant* geld. Het *Berlyner Taschenbuch* deelt, om die reden, eene Tafel mede, in welke de gefingeerde waarde van een *Bankpond*, naar hooger en laager *Coursen*, in Hollandsche aazen trois, wordt opgegeeven; uit welke opgave, naast de *Friedrichs d'Or* geplaatst, de *Proportie* tusschen het Goud en Zilver tevens te zien is.

Bladz. 172 wegens *Bolzano*, is ook grootendeels naar CRUSE, Th. I. bl. 81, opgegeeven; maar CRUSE wist niet, dat 'er, 12 January 1786, een nieuw *Keizerlyk Koninglyk Muntpatent* te *Bolzano* gepubliceerd zoude worden; maar de Heer STRABBE kon weeten dat zulks geschied was.

Bladz. 187 wordt van *Frankfort* gezegd: dat de *Valuta* van het geld, waarin de Wisselbetaalingen geschieden, sedert 1 Juny 1765, *Courant*-geld is, gerekend naar den *Conventie*-voet van 20 *Florynen*. Doch dit is weder geheel bezyden de waarheid. Deeze *Conventie*-voet van 20 *Florynen* heeft maar weinig tyd plaats gehad; want, den 3 Feb. 1766, werd door den Raad van *Frankfort* reeds geboden, dat men, in den gemeenen *Handel* en *Wandel*, den *Conventie*-voet van 24 *Florynen* zoude volgen; wordende 3 April 1786, door den Opperrhynschen Kreits, een nieuw *Munttarif* inge-

gevoerd, volgens den *Conventie*-voet van 24 *gulden*. Zynde dus de *Ryksducaat*, in plaatse van 4 *Florynen* 10 *Kreutzers*, sedert 15 May 1786, thans 5 *Florynen* 11 *Kreutzers* waardig. —— Dan voorbeelden genoeg.

Het heeft ons meermaalen verwonderd, dat de Heer STRABBE, zo ver wy weeten, nergens eenige melding maakt, zelfs geen' enkele benoeming, van den *Hamburgschen Contorist* van CRUSE, daar hy dat Werk, zo zigtbaar, op verscheidene plaatsen heeft naargevolgd. Immers alles wat in *het vernieuwde Licht des Koophandels*, van *bladz.* 96 tot *bladz.* 183, wegens de Speciën der Wisselplaatsen gezegd; en in de *Schatkamer*, D. I. bl. 152—246, meest herhaald wordt, is naar CRUSE. Zelfs zyn de Regels om Wissels te berekenen, zo in gemelde Werk, als in *den Koopmans Onderwyzer*, of *noodig Vervolg op het vernieuwde licht*, Ao. 1771 uitgekomen, niet anders dan eene vrye Vertaaling van de Regels door CRUSE opgegeeven; en zo is het ook met de *Arbitrages* gesteld. Men zie maar, by voorb.

CRUSE's *IIde Regel. Th. II, bladz.* 40.

Wann die Frag-Zahl einen Bruch bey sich hat, so thut man am besten, wenn man dieselbe einrichtet, oder mit dem Nenner des Bruchs vermehret, und den Nenner gerade gegen das *Product* über, oben die linke Columne schreibet, alsdann behält das *Product* den Namen der Frag-Zahl unverandert: wann die Frag-Zahl aber aus mehrerley sorten bestehet, so wird sie entweder durch die *Multiplication* zu der kleinsten sorte gemacht, und da von benennet; oder man verwandelt auch die kleineren sorten in einen Bruch von einem Ganzen der grösten sorte, und verfährt damit ferner wie zuerst.

STRABBE's *IIde Regel. bladz.* 22.

Als het Vraagtal een Breuk is toegedaan, kan men gevoegelyk dezelve inrichten, of met de Noemer des Breuks vermenigvuldigen, en de Noemer regt tegen over dat *Product*, in de linker Colom, schryven; dan behoudt het *Product* onveranderd de naam van het Vraagtal. Indien het Vraagtal eenige minderdeelen van *Speciën* by zich heeft, brengt men hetzelve, door vermenigvuldiging, tot de kleinste *Specie*; of men verandert ook de minderdeelen in een Breuk, van een geheel der grootste *Specie*, en handelt daar mede als vooren.

Even zo is het ook gesteld met de *Leerwyze*, om de *winst* en het *verlies* der *Wissels*, zo op de geheele *som*, als aan de *Cours*, of *percent*, te vinden. En de uitdrukking: dat 'er van *Archangel* zelden op *Hamburg direct* gewisseld wordt, (zie *'t vernieuwde Licht*, bl. 101. *De Schatkamer*, D. I. bl. 158, en de *Hamburgsche Contorist*, Th. I. bl. 329.) maar meest over *Amsterdam*; was voor CRUSE's Landgenooten wel van gewigt, om dat hy in *Hamburg* schreef; maar zy had geheel geen belang in *Amsterdam*; daar elk Koopman genoegzaam weet dat de *Russische Wisselhandel* niet enkel zelden op *Hamburg*, maar zelfs zeer enkel op *Londen*, *direct* geschied: als wordende alles, dienäangaande, meest over *Amsterdam* gedreeven.

Uit het gezegde blykt dus, dat deeze *Schatkamer der Koopmans Rekenkunst* toch *iets gemeen heeft*, met het *vernieuwde licht des Koophandels*: al was het maar het naargevolgde uit een zelfde Hoogduitsch Werk, dat in verscheiden opzichten, volgens den loop der Negotie, thans feilen moet hebben; en in andere gevallen ook enkel uit overneemingen bestaat van S. RICARD *Traité du Commerce*, enz. Dit echter raakt het Reken- of Wiskunstig gedeelte van dit Werk niet. De daarin voorkomende Voorstellen, die alle door den Autheur driemaal overgewerkt zyn, om geene feilen te begaan, kunnen tot zeer goede voorbeelden strekken, en verdienen derhalven zo zeer onze aanpryzing, als de opgegeevene misslagen, in de berichten, onze aanwyzing verdienden. De *Voorrede* echter schynt verscheidene voorstellen te bevatten, welken wy niet gelooven, dat de Autheur driemaal naagerekend heeft; hy zou ons anders voor geene *afgunstige Recensenten*, en wie weet waar niet al voor! (want veel is ons duister voorgekomen,) te boek gesteld hebben.

Indien de Schryver immer reden konde hebben, om zich over onze beöordeeling van zyn *Purmerends Examen* te beklaagen; dan hebben de Schoolmeesters, wier *algemeenen smaak* hy, in de *Voorrede* van deezen *Schatkamer*, tracht te verdeedigen, zeker dubbele rede om zich over hem te beklaagen, dat hy, om hunnen smaak te gemoet te komen, zo weinig op hunne bekwaamheid scheen te vertrouwen, dat hy zelfs de allerligtste Voorstellen van dat *Examen* voor *hen* heeft uitgewerkt; daar hy, in een Boek *voor Comptoirbedienden*, de zwaarste Voorstellen zelve onöpgelost heeft gelaaten.

Wy

Wy zyn, met reden, eenigzins uitvoerig geweest, in het beöordeelen van dit Werk, en het aanwyzen van deszelfs bronnen, nadien het ons is voorgekomen, dat het onze Natie weinig eer aandoet, wanneer eenige haarer Schryvers 20 jaaren naderhand eerst opgeeven, dat zy enkel vertaald, in plaatse van oorspronglyk geschreeven, hebben. Wy willen dit eigenlyk, niet geheel, op dit Werk van den Heer STRABBE toepassen; 'er zyn zekerlyk oorspronkelyke stukken in; maar heeft men, zelfs in dit jaar, niet nog een Werk over de *Meetkunde*, van 1770, met een nieuwen tytel in 't licht zien komen, nu eerst met den naam van den waaren Autheur, namelyk SIMPSON, op denzelven? En zyn 'er niet nog meer Werken, over de *Mathematische Wetenschappen*, in onze taal, die, om dezelfde reden, dien zelfden naam, op den tytel behoorden te draagen? —

Stukken voor de Vaderlandsche Historie, uit de Verzameling van Mr. G. VAN HASSELT. *Eerste Deel. Te Arnhem* en *Amsterdam by* W. Troost en Zoon, *en* J. Allart, 1792. 377 *bl. in gr. 8vo.*

Oorspronkelyke echte Stukken, de Geschiedenis des Vaderlands betreffende, zyn den rechtschaapen Minnaaren, die zich op dit vak van kundigheden toeleggen, altoos welkom. Zy ontvangen 'er in dit aanvanglyk Werk 184, alle zeker niet van gelyk aanbelang; doch Kleinigheden, gelyk 'er hier gewis ettelyke voorkomen, kunnen zomtyds licht op groote Gebeurtenissen verspreiden, en ons brengen tot eene vollediger kennis van Persoonen en Zaaken, in de Tydperken, tot welke die Stukken behooren; niet zelden uit Brieven bestaande, geschreeven op den eigen tyd der Voorvallen. Het eerste Stuk is, in Slachtmaand des Jaars MDLV, en het laatste in Wintermaand van MDLXIX, gedagtekend. Zy betreffen dus een Tydvak in den Vaderlande, vol gewoels, en belangryk genoeg om de aandagt der Liefhebberen uit te lokken.

In een zeer kort Voorbericht, wordt ons te verstaan gegeeven: „ Het is voor den Leezer noodig, dat hy „ met één woord gewaarschouwd werdt, dat voor dit „ Werk een byzonder Deel, (het laatste) zal worden aan-

„ gelegd, waarin hy, behalven een beknopt Vertoog, „ over deszelfs algemeenen inhoud, en, behalven voldoende Bladwyzers van Naamen en Zaaken, een onderscheidentlyk Verslag van den Inhoud van ieder Stuk, „ tevens met staaving van deszelfs gezag, ontvangen zal." —— Naa het bekomen van 't zelve, zullen wy ons beter in staat bevinden, over de waarde, dan nu, te oordeelen.

Van de Stukken, deels in 't *Nederduitsch*, meest slegt, deels in 't *Fransch*, geschreeven, zullen wy 'er geen opgeeven; doch, daar wy by een en ander ophelderende Aanmerkingen vinden, zal het onzen Leezeren niet ongevallig weezen, dat wy één of twee dier meest Oudheidkundige Aantekeningen, althans het hoofdzaaklyke daarvan, opgeeven.

In N°. 6. Een Eed bygebragt hebbende, door den Graave van HOORNE, te *Nymegen*, *up die Cruys opentlichen gedain*, voegt hy daar onder. „ Het Kruis, waerop te *Nymegen* dien Eed gedaan wierd, was een Steen van plegtigheid. Wy zullen by vervolg op den 11 Juny 1578, den Stadhouder Graave JOHAN VAN NASSAUWE ook zien zynen Eed afleggen, *eerst voir die Landschap op 't Hof binnen Nymegen, ende dairnae op ten Cruys voir die gantsche Gemeynte.* Ik heb over diergelyke *Wy Steenen*, op het woord *Wye* by KILIAN gehandeld. In de Stad van Leyden, [vergelyk ORLERS bl. 34 enz.] was een *blaauwe Steen*, waarop Borgers ontborgerd wierden; en te *Arnhem* in 't Jaar 1461 dit [onuitgegeeven] Statuut beraamd.

INSTITUTUM LÆTARE *Jherus: anno* LXI.

Op den Steen, die in het Raithuis voir der bancken leegt, en sall nyemant staen, dan die ghene, die synen eedt duet, die anders dair op stande, als men richt, verliest den stat een pont, ende den Richter synen banne".

Voor het *Nymeegsche* Kruis, brengt hy uit zyne Charterverzameling, een stuk by van den tyd van KAREL VAN EGMOND, te lang om over te neemen; waarop hy dus voortvaart. „ Waarom deeze Steen de gedaante van een Kruis hadt, zal een ieder uitleggen;

Crus

Crux pellit omne noxium

Zong reeds PRUDENTIUS:

Fac cum vocante somno
Castum petis cubile,
Frontem, locumque cordis
Crucis figura signet.
Crux pellit omne noxium.

En om die reden, was het zweeren, met de voorste vingeren op een Kruis, ook meest in gebruik. Men deedt den Eed met opgerechte vingeren, 't geen ik genoemd vindt: *vytgestrekkeder armen myt lyfflicken opgerichten vyngeren.* Ik kan bewyzen, dat alzo Vrouwen ook zwoeren, [zie A. VAN BEMMEL *Beschr. van Amersfoort*, D. I. bl. 269.] men deedt Eed met éene hand op 't *Euangelium*, gelyk hier boven in 't Formulier; met éene hand op *Reliquien*, of een *Heiligdoms Kasse*, [hoedanig Kasrje uit een Stads-rekening in de *Kronyk van Arnhem*, op 't Jaar 1537 werd voor den dag gebragt]; men deedt Eed *per pectus*, gelyk Priesters en Vrouwen leiden *oere handen op oere borsten*; maar het zweeren op het Kruis was meest gewoon. In alle des Konings Rekenkamers mogt men niet anders zweeren, dan *leggende syn twee voorste vingeren op te figure des Heiligen Crucifix*; en daar voor lieten die van de Rekening in *Gelderland* in 1562, *een ander Crucifix maaken, ende een bertken omme den Crucifix daar inne te doen schilderen, omme den Officieren, in dese Camere sorteerende, daar op ten Eede te ontvangen, ende af te neemen*".

Het bekende Liedje *Wilhelmus van Nassouwe*, in N°. 160 geheel bygebragt hebbende, voegt hy 'er deeze Aantekening onder. „ De Heer S. H. VAN IDSINGA heeft het Lied van WILHELMUS VAN NASSAUWEN in zyn *Staatsr.* I D. bl. 328 enz. geheel gegeeven. Hy wil dat het in 1572 ter wereld kwam, dan zekerlyk, zo wy het wel onderzoeken, ruim drie Jaaren te laat. Toen Vader WILLEM, *de tweedemaal wederom in 't Landt* kwam, zong men reeds een Lied, *stem*: WILHELMUS VAN NASSAUWEN, [*Geuse Liedboek* bl. 70. 71. 72.] —— In 't Jaar 1568 tragtte de Prins ALVA, uit zyne verschanssingen by *Maestricht*, te lokken; doch te vergeefsch, en hy moest op den sevenden van Wynmaand aftrekken, vervolgens zyne benden by gebrek aan geld bedanken. De Hertog was zo trots op dit voordeel, dat hy een zegepraalende intrec-

treede deedt in *Brussel*, op den twee en twintigsten van Wintermaand, en welke van alle vreugdebedryven, zelfs van een steekspel, agtervolgd wierdt. Tegen dit alles, moest iets van 's Prinsen zyde gedaan worden, om de Geusen niet ten eenemaal neerslagtig, en in hunne moedloosheid, te laaten. En wat was 'er veel voorhanden? —— Men bragt een eenvoudig Liedeken byeen. D. V. KOORNHERT was daar van de Dichter. IDSINGA noemt MARNIX VAN ALDEGONDE; maar ik geef meer gezag aan G. BRANDT, in de *Historie* van *Enkhuisen*, D. I. bl. 222. Dit Lied kwam waarschynlyk eerst in 't licht, met het portrait van den Prinse daar boven. Het raakte alom bekend, het wierdt op een staatig juichend muzyk gebracht, en van een iegelyk, die Vader WILLEM was toegedaan, gezongen: men maakte zelfs op die wyze andere; niet minder dan agt zyn 'er in 't *Geuse Liedboek*; men maakte ook geestelyke Liedekens. In de *Gulden Harpe* van KAREL VAN MANDER, treft men drie Liedekens aan, welke hy op die wyze zingen laat, een op bl. 22, een op bl. 47, en een op bl. 396. Dat van bl. 22 is zelfs eene geestelyke vertroosting voor lieden, welken als WILLEM I, en zyne liefhebbers, voor zich geen uitkomst of raad vinden; en, toen hy zich daar voor nederzette, dagt hy gewisselyk op niemand anders, en op dat Lied van WILHELMUS. Ik herhaal daar van in dit Werk, uit myn oud H. S. den druk, om dat men dien, en in 't *Geuse Liedboek* van J. VAN POOLSUM, bl. 44 en 45, en nog meer in de uitgave, welke in 't Jaar 1748 door NIC. VAN DAALEN, in klein 8vo. bezorgt wierdt, en welken de Raadsheer VAN IDSINGA volgde, gebrekkig vinden zal. —— In eene opgave van *Varianten*, begeef ik my niet. Alleen

Blyf ik tot in der doodt

hebben alle drie die drukken; men dagt dat *doedt* een stoplap was: maar zie by B. HUYDECOPER op M. STOKE, de noot van D. III. bl. 63, en de myne *ad* KILIANUM, v. *Dood lichaam*. *Oe* en *Oo* verwisselden zich menigwerf. De naamen van BREEDEROODE en BERKENRODE, worden van *Breede* en *Berken roede* afgeleid, gelyk H. KANNEGIETER in de Latynsche Voorreden voor H. HARIUS heeft daar gedaan, zie p. III. En zo is ook *Goem*, *Goom*, *Custodia*; *Goes*, *Goose*, *Anser*; by KILIAAN *Troon*, *Troen*. Men kent het Boek des *Gulden-troens*. In *Holland* zegt men nog *Koegel*, zo wel als *Koogel*.

Der-

Derde Catern uit myn Zakboek, of Aantekeningen van een Burger, aan de Grenzen van Holland. Te Rotterdam by N. Cornel, 1790. *In gr. 8vo. 64 bl.*

By het reeds gezegde over de *Twee eerſte Caterns* (*), hebben wy niets te voegen, dan dat deeze Derde Catern, in weinig beduidenheid, de twee voorgaande overtreft. Indien het ſterk vertier Verzamelaar en Uitgeever aanzette, om meer Caterns te geeven, beklaagen wy den ſmaak onzer Vaderlanderen.

(*) Zie hier boven, bl. 79.

Reize in de Binnenlanden van Afrika, langs de Kaap de Goede Hoop, in de Jaaren 1780 *tot* 1785 *gedaan, door den Heer* LE VAILLANT: *uit het Fransch door* J. D. PASTEUR. *Met Plaaten. Tweede Deel. Te Leyden en Amſterdam by* Honkoop *en* Allart, 1791. *In gr. 8vo.*, 360 *bl.*

Het oogmerk der Reize van den Heere LE VAILLANT reeds opgegeeven, en zyne naauwkeurigheid in het mededeelen zyner berichten en Waarneemingen, naar eisch geroemd hebbende (*), behoeven wy nu alleen te melden, dat hy, in dit Tweede Deel, op eene even geſchikte wyze zynen weg vervolgt, van *Kokskraal*, over de *Sneeuwbergen*, door *Kamdebo* naar de *Kaap*; op welken wy weder veele byzonderheden ontmoeten, van welke wy eenigen onzen Leezeren zullen mededeelen.

Men heeft veel geſchreeven, en nog meer geſproken en gelogen, van de Hottentotſche Vrouwen, van welker wanſchapenheid men, by onzen Schryver, een nieuw gevoelen, en tevens een naauwkeurig naar 't leven getekende *Plaat*, aantreft. Hy verklaart die wanſchapenheid voor het gevolg eener buitenſpoorige Mode, en geenzins voor een natuurlyk gebrek. Ten opzichte der opvoeding van de jonge Hottentotten, zegt hy: „ Zo dra het kind geboren is, verlaat het den rug zyner Moeder niet; zy bindt dien waarden last daarop met eene ſchort, die het

(*) In de *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, bladz. 618, enz.

het tegens haaren rug drukt; eene andere fchort, met riemen onder de billen van het kind vastgemaakt, onderfteunt het, en belet het af te glyden; die tweede fchort, even als de andere, van beestenvellen gemaakt, gelykt vry wel naar onze Jagt-tasfen; men verciert dezelve gemeenlyk met kraalen, en ziet daar de geheele Luiermand van het jonggeborene.

„ Gaat de Moeder aan het werk, gaat zy naar het bal, ja al danst zy daar, zy legt haar kind niet af: dat klein aapje, waarvan men niet dan het hoofd ziet, fchreit nooit, fchreeuwt nooit, ten zy wanneer het moet zuigen; dan draait de Moeder het om, en trekt het op zyde, zonder dat zy het behoeft te ontbakeren; maar als zy in eenen gevorderden ouderdom is, of veele kinderen gehad heeft, behoeft zy haaren zuigeling zelfs niet van plaats te doen veranderen; zy reikt hem de borst onder den arm toe, of geeft hem die over de fchouder; het kind dus te vreeden gefteld, houdt op met fchreijen, en de Minne gaat weder aan den dans.

„ Als men eindelyk begrypt, dat het in ftaat is om zich zelf te helpen en op te fpartelen, dan legt men het voor de hut op den grond; met geftadig te kruipen, ontwikkelt het zich, en beproeft van dag tot dag om overeind te ftaan; eene eerfte pooging doet eene tweede onderneemen: het wordt ftouter, is welhaast fterk genoeg om te loopen, en zynen Vader of zyne Moeder te volgen.

„ Deeze zoo eenvoudige, zoo natuurlyke, handelwyze is wel zoo goed als onze nadeelige leibanden; zy drukken de borst in, en prangen die; de onevenredigheid tusfchen de fterkte der beenen en de zwaarte des ligchaams, welke onze kinderen noodzaakt op die al te gedienftige leibanden te leunen, verminkt hen dikwyls eindelyk, bederft hunne gezondheid, en maakt hen misvormd voor het overige van hun leven." —— Nooit heeft de Schryver in Amerika of Afrika kreupele of gebochelde onder de Wilden ontmoet. Men moet in Europa reizen om die te zien.

„ Zo dra een Hottentot geftorven is, begraaft men hem in zynen flegtften *kros*, of huidenkleed; men plooit zyne ledenmaaten zoo dat het lyk geheel in dezelve gewonden is. Zyne nabeftaanden draagen het tot op eenen zekeren afftand van de horde; en, het in eenen kuil, daartoe gegraaven, en die nooit diep is, nederleggende, bedek-

dekken zy het met aarde, vervolgens met steenen, zo zy die in den omtrek vinden; zulk eene graftombe kan niet veilig voor de aanvallen van den Jakhals en de Hyena zyn; het lyk is weldra opgegraaven en verslonden. —— Is het een opperhoofd eener horde, dat men verlooren heeft, dan gebruikt men meerder plegtigheden, dat is te zeggen, dat de hoop steenen en aarde, waar onder men het begraaft, aanmerkelyker is, en meer vertooning maakt. —— Is het iemand dien men betreurt, dan is het huisgezin in rouw en neêrslagtigheid gedompeld; de nagt wordt in schreyen en huilen, met verwenschingen tegens den dood gemengd, doorgebragt; de bykomende vrienden vermeerderen het geschrei, dat men van verre eer voor het gerucht eener vrolykheid dan voor jammerklagten zoude houden: wat daarvan zy, de blyken hunner droefheid zyn niet twyfelachtig voor hem, die onder hen verkeert; men heeft 'er gezien die overvloedig en zeer bittere traanen storteden."

Ten opzichte der *Genaquas*, verklaart de Schryver, dat deeze, van alle de Natiën die hy gezien heeft, de eenige is, die men als vry kan beschouwen; „ weldra (zegt hy) zullen misschien die Volkeren genoodzaakt zyn zich te verwyderen, of de Wet van de landvoogdy te ontvangen. Naardien alle de landen ten Oosten over 't algemeen goed zyn, zoeken de Volkplantingen zich naar dien kant, zoo veel zy kunnen, uit te breiden; het zal hunne hebzucht ongetwyfeld den eenen of anderen tyd gelukken. Wee! dan die gelukkige en vreedzaame Volksbenden! geweld en moord zullen dan, tot de spooren toe, de vryheid uitroeijen. Dus zyn alle die horden behandeld, van welke de oude Schryvers spreeken, en die, vernederd en verzwakt door verdeelingen, tot eene volkomen afhanglykheid van de Hollanders vervallen zyn; dan zullen het aanwezen der Hottentotten, hun naam en hunne geschiedenis, voor verdichtselen gehouden worden, ten zy de een of ander Reiziger, nieuwsgierig om derzelver overschot te ontdekken, moeds genoeg hebbe om zich in de afgelegen Wildernissen, welke de groote *Namaquas* bewoonen, te waagen, daar de rotsen, door den tyd meer en meer verhard, en de oude en dorre bergen, geen het geringst scheutje van boomen aanbieden, waardig de gretige winzucht der Blanken naar zich te trekken."

Eene byzonderheid, welke men echter by meer onbe-

schaaf-

ſchaafde Natiën heeft aangetroffen, wordt door den Schryver dus voorgedraagen, ten einde te doen zien, dat de mededeelzaamheid ruim zo ſterk by de onbeſchaafde, als by de beſchaafde, Volken plaats vindt. —— Eene vry aanmerkelyke horde van *Kaminoequas* was zyne legerplaats komen bezoeken, met dat vertrouwen, 't welk eerlyke en braave inzigten altoos inboezemen, en dat menſchen bezitten, die nog niet door hunne gelyken bedrogen zyn. Genoodzaakt zynde zyne mondbehoeften te ontzien, was het hem niet mogelyk al dat Volk met brandewyn te onthaalen; de bende was te groot; hy kon zonder onvoorzigtigheid zich niet edelmoedig betoonen; hy liet een glas vol ſchenken aan het Opperhoofd, en aan de geenen die door hun voorkomen, en nog meer door hunnen ouderdom, achtingswaardigst ſcheenen. Maar tot welke wegen, tot welke middelen, neemt weldaadigheid haare toevlucht niet, en wat is zy vernuftig, wanneer zy zich wil uitoefenen! Hoe groot was zyne verwondering niet, toen hy, beſpeurende dat zy het vogt in den mond hielden, zonder het in te ſlikken, hen alle hunne makkers die niets gekreegen hadden, zag naderen, en hen hetzelve van mond tot mond zag uitdeelen, op dezelfde wyze als de tedere vogelen des hemels elkanderen uit hunne bekjes het voedſel toedienen. Deeze onverwagte daad ontroerde den Schryver; hy ſtond 'er verſtomd over; wierp zich in de armen van het Opperhoofd, en bedaauwde deszelfs gelaat met zyne traanen. —— Met zoo veel lof en bewondering de Schryver deeze zaak verhaalt, met zo veel verachting en onheuschheid hebben zommige Duitſche Geleerden hem hier over berispt, welke in MEINERS en SPITLERS *Historisch Magazyn* hem als den avontuurlykſten Reiziger te boek geſteld hebben. Dat dit geval niet om de *zindelykheid*, maar alleen om de *mededeelzaamheid*, der Wilden aan te toonen, geſchreven is, ziet men in andere gevallen; wordende het waſſchen der Vaten, zodanig als het door de Kaffers meest met hun eigen Water verricht wordt, op eene andere plaatſe afgekeurd.

Hoedanig het met zommige noodzaakelyke handwerken by de Kaffers en Hottentotten geſteld is, ziet men uit zekere omſtandigheid, in welke de Schryver hunne Leermeester geweest is. „ De Kaffers (zegt hy) bewerken en ſmeeden zelve hunne ſagaayen; doch van het yzer niet anders dan de ſmeedbaarheid kennende, klimt hunne kunst

niet

niet op tot deszelfs eerste smelting; dus moeten zy yzer hebben dat reeds bewerkt is: zy weeten zich verwonderlyk wel te bedienen van oude Snaphaan-loopen, van yzeren hoepels en alle ander diergelyk oud yzerwerk; zy hebben tweeërlye soorten van sagaaien; de eerste heeft het yzer glad en geheel rond; de andere kunstiger, of liever wreeder bewerkt, hebben het yzer vierkant; de vierkanten zyn uitgesneden in punten, waarvan om de andere eene naar beneden en eene naar boven steekt, het geen het vleesch verscheurt, het zy zy in het ligchaam dringen, het zy zy 'er uit getrokken worden. Men moet hun geduld bewonderen, als men denkt, dat, met een blok granietsteen of met de rots zelve, die hun tot Aambeeld dient, en een stuk van dezelfde stof tot hamer, stukken uit hunne handen komen, zo wel bewerkt als of de hand van den bekwaamsten Wapensmid 'er over gegaan ware, welke laatste het zeker met die twee Werktuigen nimmer zo ver zoude kunnen brengen."

Die, by welke LE VAILLANT zich eens bevond, stonden rondom een groot vuur, aan den voet van eenen granietachtigen heuvel; zy haalden een yzeren bout uit het vuur, die vry dik en geheel rood gloeijend was; zy leiden dien op een Aambeeld en begonnen denzelven te kloppen met zeer harde steenen, van de beste gedaante, en gemaklykst om te vatten; zy gingen 'er zeer handig mede te werk, maar het was hun blaasbalg die hem zeer zonderling voorkwam, en hem eene schoone gelegenheid gaf om hun over dat nuttig werktuig onderrichtingen te geeven, die hun van zeer veel dienst zullen geweest zyn, als zy dezelve in het werk hebben weeten te stellen. Hun blaasbalg was dan een elendig stuk werk; hy bestondt uit een Schaapen-vel, zorgvuldig ontledigd door eene kleine opening, en wel weder toegenaaid. De deelen, daar de pooten aan geweest waren, welke zy als onnut en zelfs hinderlyk afgesneden hadden, waren toegeknoopt. Zy hadden den kop ook afgesneden en een eind van een Snaphaansloop in de plaats gezet, op welk zy het vel van den hals hadden geplooid, en wel vast gemaakt; de blaazer hieldt die pyp met de eene hand aan het vuur, en met de andere trok hy het eind van het vel naar agteren, en stuuwde het dan weder naar vooren; deeze vermoeiende oefening gaf het vuur niet altyd kragts genoeg om het yzer te doen gloeijen; maar niet beter weetende, lieten deeze arme Cyclopen zich

niet

niet afschrikken. De Schryver hadt medelyden met hen, en de moeite, die hy hen zag doen, verdubbelde het vermaak dat hy zich beloofde, door hen terstond een gemakkelyker middel aan de hand te geeven. Hy hadt veel moeite om hen te doen begrypen, hoe veel beter de blaasbalgen van onze Europische smeeden dan hunne uitvinding waren; overtuigd dat het weinige, 't welk zy van zyn betoog begreepen, weldra weder uit hun geheugen ging, en hen dus van geen dienst zoude kunnen zyn, besloot hy het voorbeeld by de les te voegen, en hen in zyne tegenwoordigheid 'er aan te laaten werken; hy zondt dus één van zyn volk naar zyne legerplaats, ten einde twee bodems van kisten te haalen, benevens een stuk van een Zomer-kros, of huid, die de Kaffers draagen, een hoepel, kleine spykers, hamers, eene zaag en al het gereedschap, dat hy noodig hadt; hiervan stelde hy, zo dra zyn man wedergekomen was, in haast en zeer in het ruuwe, eenen blaasbalg toe, die weinig sterker was dan die, welke wy gewoonlyk in onze keukens gebruiken; twee stukken van een hoepel die hy binnen in denzelven plaatste, dienden om het vel altoos even wyd van een te houden; ook vergat hy niet in het onderste gedeelte een lugtgat of klap te maaken, ter spoediger inzuiging van de lugt; een eenvoudig middel, dat zy zelfs niet eens vermoedden, het geen hen noodzaakte, veel tyd te spillen met hun Schaapen-vel weder met lugt te vullen. Hy had geen yzeren pyp, maar alzo het hier slechts om een modél te doen was, maakte hy aan het leder van het scharnier van zynen blaasbalg een tandestooker vast, waarvan hy den bodem afzaagde: toen plaatste hy zyn meesterstuk plat op den grond, vry digt by het vuur; hy stak een paaltje vast in de aarde, waarop hy een dwarshout of soort van wipje leide, dat met een touwtje boven aan den blaasbalg vast was, waarop nog een blok lood van zeven of agt ponden drukte, 't welk hy op denzelven had vastgemaakt.

„ Men moest (dus vervolgt de Schryver) gezien hebben met welke aandacht die Kaffers naar my keeken, terwyl ik dit alles verrichtte, en in welke onzekerheid of liever verlangen, zy waren om te weeten, waar dit alles op uit zoude loopen, om zich een juist denkbeeld van hunne verwondering te maaken: zy konden zich niet onthouden van het uit te schreeuwen, toen zy my, met eenige ligte beweegingen, met ééne hand, hun vuur eensklaps de

groot-

grootste hevigheid zagen geeven door de snelheid waarmede ik myn werktuig de lugt deedt inzuigen en uitblaazen. Ik beproefde eenige stukken van hun yzer in het vuur te werpen, en ik gloeidde, in den tyd van drie minuuten, het geen zy zekerlyk in geen half uur zouden hebben doen gloeijen. Toen steeg hunne verbaasdheid ten top; zy geleek, ik durf het zeggen, naar stuiptrekkingen, naar razerny; zy dansten om den blaasbalg, beproefden hem beurt om beurt, klapten in de handen om hunne blydschap uit te drukken. Zy smeekten my hun dat wonderbaarlyk werktuig te willen schenken, en scheenen myn antwoord in bekommering af te wagten, denkelyk zich niet kunnende verbeelden, dat ik zonder moeite van zoo dierbaar een stuk huisraad zoude kunnen afstappen."

Zo wel als de kennisse der Volken, by deeze reize van den Heere LE VAILLANT gewonnen heeft, zo heeft ook de Natuurlyke Historie 'er winst by gedaan. Dus hoorde hy eens van de Kaffers, 't geen de Natuurkondigen zelve niet wisten, en hy naderhand meer dan eens gelegenheid gehad heeft om het nader te onderzoeken: namenlyk, dat de Struis-vogel altoos eenige eieren, welker getal geëvenredigd is naar die, welke hy meent uit te broeden, by zyn nest legt; deeze eieren, niet gebroed wordende, blyven zeer lang versch, en het vooruitziend instinct der moeder bestemt dezelve tot het eerste voedzel van de jongen, welke staan uit te komen. —— Zo leerde hy daar een prachtigen Vogel kennen, en 'er zyne verzameling mede vermeerderen, welke mede by de Vogelbeschryveren onbekend was; doch door de Hottentotten, die by den Schryver wâren, de *Uitlagcher* werd geheeten, om dat hy hunne ooren, met een kort herhaald geschreeuw van *gra*, *ga*, *ga*, *ga* verdoofde. Zo vond hy 'er een nieuwe soort van *Calao* of Rhinoceros-vogelen, en onder anderen eene Meerel met eenen Oranjekleurigen buik, die, behalven het vermaak dat ontdekking, hem tevens gelegenheid verschafte om de eenvoudigheid der Hottentotten te zien. De Persoon, die hem deezen Vogel voor de eerstemaal bragt, heette PIET. Daar nu deeze Vogel een wyfje was, beval hy dien Jager terstond weder naar de plaats te gaan, daar hy het geschoten hadt, niet twyfelende of hy zou daar het mannetje ook opdoen: maar hy verzogt zynen Meester hem daarvan te ontslaan; het niet op zich durvende neemen, het te schieten: en hoe groot was des Schryvers verwondering, wanneer hy op zyn aanhouden, door PIET, met een

be-

bedrukt gelaat en eene byna klaagende ftem, hoorde betuigen, dat hem zeker eenig ongeluk zoude overkomen; dat hy naauwelyks het wyfje geveld hadt, of het mannetje hadt hem hardnekkig vervolgd; hem onophoudlyk toeroepende: *Piet me vrouw! Piet me vrouw!* Moetende men ten deezen opzichte aanmerken, dat deeze drie woorden in de daad den fchreeuw van deezen Vogel uitmaaken.

Op den tweeden dag van het jaar 1782, terwyl het volk van den Heer LE VAILLANT, aan zyn Wagen en deszelfs wielen arbeidde, verfpreidde zich eensklaps de vreugde over alle de aangezigten. Toen hy naar de reden van deeze groote opfchudding vroeg, wees men hem een naderend wolkje: hy zag in dat verfchynzel niets, 't welk ftof tot zulk eene groote blydfchap konde geeven; het was eerst toen die gewaande Wolk by hen gekomen was, dat hy onderfcheidde, dat zy enkel beftondt uit millioenen Springhaanen, die aan het trekken waren. Men heeft veel gezegd van de verhuizing dier Infecten, die zich alle jaaren in ontallyke benden verzamelen, en de plaatzen, daar zy geboren zyn, verlaaten om zich elders te gaan nederzetten; maar de Autheur zag dezelve nu voor de eerfte keer; deeze reisden in zo groote menigte, dat de Lugt 'er waarlyk door verduisterd was; zy vloogen niet zeer hoog boven hunne hoofden; zy maakten eene kolom uit, die twee of drie duizend voeten breedte mag gehad hebben, en hadden, met het uurwerk in de hand waargenomen, meer dan een uur tyds nodig om voorby te trekken; zy vloogen in eenen zo digten troep, dat zy als hagel in hoopjes verftikt of reddeloos nedervielen. De Aap van den Heer LE VAILLANT knapte 'er van zo veel hem lustte, terwyl hy 'er nog eenen goeden voorraad van opgaërde.

Behalven deeze natuurkundige Befchryvingen en Ophelderingen, welken zich tot in het *Aanhangzel*, gaande over den *Kameelpardel*, uitftrekken; vindt men in dit Deel ook de Speel-Inftrumenten der Hottentotten naauwkeurig, en hunne taal en uitfpraak omftandig tevens, befchreeven. Overal blykt moed, doorzicht en kunde, uit, zo wel om zich onder de zynen gevreesd, als by de Wilden bemind te maaken. Iemand, met minder moed, zou het nimmer hebben durven waagen, om, van maar weinige lieden vergezeld, de Kaffers, in hunne volkryke kraalen, een bezoek te gaan geeven, of door het Land der Boschmannen, vyanden der Hottentotten en Kaffers, heen te trekken,

ken, langs eenen weg van tagtig mylen, op well en geen eenig ſtuk wild ontmoet, geen eene waterplas met drinkbaar water gevonden wordt.

De zes Plaaten by dit Tweede Deel gevoegd, vertoonen: 1) De *Gonaquas Hottentot.* 2) De *Kaffer.* 3) De *Kafferſche Vrouw.* 4) Eene *Hottentotſche Vrouw*, met het zogenaamd Voorſchoot. 5) De *Kameelpardel*, het Mannetje, en 6) het Wyfje. Wordende van de eerſte Voorwerpen opgemerkt, dat de geſtalte der Kaffers, over 't algemeen genomen, grooter is dan die der Hottentotten, ja zelfs der *Gonaquas*: dat zy echter de laatſte veel in grootte naderen; maar ſterker, fierer en ſtoutmoediger ſchynen, ook is hunne gedaante bevalliger; men ziet, by hen, die van onderen ſmal uitloopende aangezigten, noch die uitſteekende knobbels boven aan de wangen niet, die den Hottentotten zo lelyk ſtaan; zy hebben dat breed plat gelaat, noch de dikke lippen van hunne nabuuren, de Negers van *Moſambique*, niet; een rond aangezigt, een niet al te platte neus, een groot voorhoofd, groote oogen, geeven hen een openhartig en geestig voorkomen, en, als het vooroordeel de kleur van het vel over het hoofd kan zien, zyn 'er Kafferſche Vrouwen, die, naast Europeaanſche, voor zeer fraai kunnen doorgaan.

Het gerucht wegens des Autheurs byzondere reize was zo algemeen, dat men, eer hy aan de *Kaap* kwam, hem met drift liep beſchouwen; ten einde de Wagenen met Stofgoud en edele Steenen te zien, die hy in onbekende Rivieren of op Rotzen gevonden hadt: ja een der ligtgeloovige beſchouwers ſmeekte hem, dat hy hem toch dien kostelyken edelen Steen eens zoude laaten zien, fraaier dan den Diamant, zo groot als een Ei, dien hy in den kop van een groote Slang zoude gevonden hebben, met welken hy eenen allerbloedigſten ſtryd gevogten had. Dit, echter, zyn gekheden die de Schryver alleen bybrengt, om de wonderbaare praatjes te doen kennen, met welken de Volkplanters aan de *Kaap* de verveelende uuren doorbrengen. —— Zo zy immer zyne reize, in hunne nabuurſchap gedaan, leezen, zullen zy moeten erkennen, dat hy der geleerde waereld meer dan Stofgoud uit hunne Rivieren, of meer dan blinkende Steenen, uit de koppen hunner Slangen, heeft aangebragt.

HERIBERT VAN WESTERVELT, *een uit den Raad van Hattem, gevonnist. Te Harderwyk by* Joh. van Kasteel, 1791. *in gr. 8vo.* 237 *bladz.*

Gaf onlangs Jonkheer G. W. ZUYLEN VAN NIEVELDT eene Verzameling van Stukken uit, raakende de Procedures voor den Hove van *Gelderland* tegen hem (*), thans treedt de Raad van *Hattem*, de Heer WESTERVELT, te voorschyn, met een verslag van het vonnis tegen hem, en den Gemeensman J. H. VAN DYK, gestreeken; om, wanneer zy in handen der Justitie mogten geraaken, gebragt te worden ter plaatze, alwaar men gewoon is crimineele executie te doen, om aldaar door den Scherpregter met het zwaard over 't hoofd te worden gestraft: dezelve daarenboven, voor al hun leeven, bannende buiten het *Vorstendom Gelre* en 't *Graafschap Zutphen*, op pœne van den dood, in geval ooit daar inne weder mogten gevonden worden; den gedaagden in persoon, beklaagden en defaillanten, mede condemneerende in de kosten deezer Procedure, ter taxatie en moderatie van den Hove. Een Vonnis naderhand verzagt, en de leevenslangen ban in een tienjaarigen veranderd.

Hy vergenoegt zich met het gebeurde te *Hattem*, zo verre het hem byzonder betreft, op te geeven: waarop hy een zo onbetwistbaar als onwraakbaar recht oordeelt te hebben; voorts zich beroepende op de Voorreden van G. W. ZUYLEN VAN NIEVELDT, dien hy, in zeker opzigt, zyn *Patriottischen Landgenoot* noemt. Om den kortsten weg te gaan, schikt hy zyn verhaal niet zo zeer naar de orde van uur en dag, volgens zyn dagboek of korte aantekeningen gehouden, dan wel naar de Bezwaaren, Grieven en Feitlykheden, door den Momboir en zynen Substituut tegen hem opgezameld, en vervolgens door het Hof, hoofdzaaklyk, ten grondslag zyner veroordeelinge geschikt.

Elf Artikels, in deeze Bezwaaren vervat, die hem alleen, of liever zyne Qualiteit, raaken; dewyl hy steeds als Medelid van den Raad of Gevolmagtigde uit denzelven, of van de Burgery handelde: gaat hy afzonderlyk na, en toont met de daarby gevoegde Bewysstukken, in de Bylaagen te vinden, de ongegrondheid van deeze; terwyl hy de gegrondheid van andere, wat de daad betreffe, bekennende, de ongegrondheid van de daarvolgens tegen hem uitgebragte Beschuldigingen tragt aan te toonen.

Als iemand, die verklaart: „ 't Kan en mag my niet onverschillig zyn, dat, schoon my de Momber, met zyn Substituut, aanklaage, als schuldig aan Oproer, Wederspannigheid, en Kwet-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1791, 1ste Stuk, bl. 19.

Kwetzing der Hooge Regeering van die Landſchap, —— en een regterlyk Vonnis my, ſchier op die zelfde gronden, den Saamel van Eer en Vaderlandſchen Bodem ontzegge, en op een ſpanne breed ten prooi van 't Wraakzwaard ſtellen: —— men my nu en eenlang kenne, hoe zeer een ſlachtoffer der wiſſelvallige Staatkunde, en myner onbezweeken Vaderlandsliefde, nochthans geheel onbevlekt in Eer, Deugd en Goeden Naam. Hoe hard en wrang ook den vrygebooren Man, die ſteeds op eed en pligt, geen gunst of voordeel, immers niet ten koste van eerlykheid en regt, in het behartigen van zyn post, altoos, maar vooral in die hachlyke tyden, bedagt was, zulk eene Strafvergelding valle; dezelve, nochthans, kan geen inbreuk doen op myne huislyke Gelukzaligheid, Perſoon en agting. Niets ontëerends, niets ſchandelyks bewust te zyn, is een bron van genoegen, die den balling in de ballingſchap het leed doet vergeeten. —— 't Kan zyn, dat ik in myne Patriottiſche grondbeginzels gedwaald hebbe, ik durf, echter, ronduit verklaaren, dat ik dan ter goeder trouwe, zonder arg, list of boos opzet, gedwaald hebbe. —— Ik voldoe aan 't Vonnis, betaalende de kosten tot den laatſten quadrantpenning, leef ik in ballingſchap, voor als nog, op *Stichtſchen* Bodem, en onthoude myne voet van 't *Gelderſche Grondgebied*, waar myne wandeling roerlings langs ſtrekt." —— Van deezen hoopt en wenscht hy zich te onthouden, tot Mey MDCCXCVIII, zo ſtipt en getroost als hy dus verre deedt. „ Is 'er iets, voegt hy 'er nevens, 't welk my in myne ballingſchap ſmertlyk valt, 't is dit, en dit zal my yder, welks hart wel geplaatst is, ten goede houden, dat ik een tederminnende en geliefde Moeder, in haaren gryzen hoog —— hoog bejaarden ouderdom, moet onbezogt laaten, en my, naar den gewoonen loop der natuur, hoogst waarſchynlyk zal genoodzaakt vinden, my van eene liefdepligt niet te mogen kwyten, welks bezef myn hart diep treft, en ſmertlyk griefst." Aan deeze tachtig jaarige Moeder, draagt hy dit Werkje op.

Een Werkje, by welks doorleezing wy alzins ontdekt hebben, dat het, gelyk hy des betuigt: „ Een getrouw verhaal van de rede zyner Ballingſchap behelst. —— Deeze zal ik eenvoudig, openhartig, rond en ongeveinsd, naar het ſtrenge der waarheid, openleggen. Deeze Wet, heb ik my heilig voorgeſchreeven; haatlykheden en byzonderheden, die zommigen onaangenaam zouden kunnen zyn, en myner zaake geen voordeel aanbrengen, zal ik zorgvuldig vermyden, zelfs ten opzigte van die geenen, welke zich min edelmoedig jegens my gedraagen hebben. —— In Rechts- en Staatkundige twisten of onderzoekingen te treeden, verbied ik my, om meer dan eene reden ſcherpelyk. Niet tegenſtaande het kundig oog hier keur van ſtoffe zal kunnen ontdekken, wier grondige behandeling, opſpooring en ontwikkeling voor den Liefhebber der Vaderlandſche

Geschiedenis, en van *Nederlands* algemeen Regt, altoos zeer belangryk zal zyn."

Uit deezen hoofde verdient dit Berigt des *Hattemschen* Raads plaats by de Verzameling des Ridders VAN NIEVELDT en anderen, die de pen op 't papier zetten, ter staavinge der Staatslesse, weleer door onzen Geschiedschryver HOOFT, met zo veel oordeels, te neder gesteld. *In tyd van Scheuring houdt de een overloflyk, dat de ander overlasterlyk houdt.*

Opusculorum de ratione Studii, Pars tertia, eaque ultima, seu STEPHANI GAUSSENII, Dissertationum pars posterior. Accesserunt IV Orationes JO. ALBERTI, JO. JAC. SCHULTENS & NIC. GUIL. SCHROEDERI, Proemii loco præmissa est PAUL. CHEVALIER, Oratio de Literis Humanioribus, optimo Religionis Christianae praesidio. Cura EV. SCHEIDII. Lugduni Batavorum apud *Sam. & Joh. Luchtmans*, 1792. In gr. 8vo.

De onvermoeide Hoogleeraar SCHEIDIUS, van wiens arbeid, in dit vak, wy voorheen gesprooken hebben (*), volbrengt met de Uitgave van dit Derde Deel zyne gedaane belofte, en verschaft ons drie Verhandelingen van den beroemden *Saumurschen* Hoogleeraar ST. GAUSSENIUS. —— De eerste handelt over *de Nuttigheid der Wysbegeerte voor de Godgeleerdheid*; de tweede over *het recht gebruik der Sleutelen by de Zieken*; en de derde over *het woord van God*. Wy mogen 'er van zeggen, 't geen wy van de voorige Verhandelingen diens Geleerden gezegd hebben: met byvoeging, dat, ten aanzien van verscheide byzonderheden, laatere Schryvers opgeklaarder denkbeelden gehad en aan den dag gelegd hebben, dan deeze Godgeleerde, die, in 't afloopen der voorgaande Eeuwe, de pen voerde.

De Verhandelingen, by voorbeeld, by TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*, door eenen MORGAN, LENTZ, VERSTAP en MEYER ingeleverd, en aan 't licht gegeeven, over de *Onderlinge Verwantschap van de waare Wysbegeerte, met de Christelyke Openbaaringe*, ten betooge van het Voorstel, *dat de waare Wysbegeerte, uit haaren eigen aart, op geenerlei wyze geschikt is, om het gezag der Openbaaringe te ondermynen, en dat een doorgeoefend Wysgeer, in den sterksten zin, een waar Christen zyn kan*, stelt de stoffe der eerst hier geplaatste Verhandeling, door GAUSSENIUS, in een geheel ander, grooter en heerlyker, licht (†).

Als niet ongepast by de Stukken diens ouden Geleerden, voegt de Hoogleeraar SCHEIDIUS, in deezen Bundel, twee Academi-

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I D. bl. 258. en *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791. I D. bl. 140

(†) Verhandelingen van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*. VIde Deel.

mische Redenvoeringen van den Hooggel. JO. ALBERTI, de eene *over het zamenpaaren van Godgeleerdheid en Oordeelkunde*; de andere *over de Nuttigheid der Dichtkunde voor eenen Godgeleerden*; verder eene Academische Redenvoering van den Hooggel. JO. JAC. SCHULTENS, *over de Voordeelen voor de Godgeleerdheid te trekken, uit eene diepere kennisse der Oostersche Taalen*. Redenvoeringen, vyftig jaaren geleden, in 't licht verscheenen; doch der herdrukkinge en bewaaringe, in een Werk als het tegenwoordige, overwaardig. Eene vierde Academische Redenvoering van den *Groningschen* Hoogleeraar SCHROEDER, tot nog nimmer uitgegeeven, en aan de Hooge School van *Stad en Lande*, in den Jaare MDCCLXXXVII gehouden, *over de Oorzaaken, waarom de Oordeelkunde, ten aanziene van de Boeken des Ouden Verbonds, voorheen versmaad en verzuimd, nu in waarde gehouden en vlytig beoefend wordt*, besluit dit Deel. 't Welk zeer voegelyk onsloten wordt, door eene Academische Redenvoering van den Hoogleeraar P. CHEVALIER, op de bovengemelde Hooge Schoole, *over de Beschaafde Letteren, het beste steunzel des Christlyken Godsdiensts*, welke hier op nieuw te voorschyn treedt.

Gelyk alle deeze Verhandelingen en Redenvoeringen het groote oogmerk bedoelen, waartoe de Heer SCHEIDIUS deeze Verzameling heeft ingerigt; zo wenschen wy, dat ze strekken mogen om 't zelve te bereiken, waare Kennis, grondige Geleerdheid bevorderen, en uitloopen tot heil des *Christendoms*.

Tafereelen voor het Menschdom. Te Utrecht en Rotterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Meyer, 1791. 210 *bladz. in gr. octavo.*

De Schryver zegt ons, dat hy, in het Vervolg van dit zyn Werk, en wel in het eerste Stuk van het Tweede Deel, dat *Aan myne broederen* getiteld zal zyn, zyn geheele plan, zyne bedoelingen, zyne wys van denken, en de beweegöorzaaken, die hem de pen in handen gaven, zeer duidelyk zal ontdekken. Wy zullen, dierhalven, by de verschyning van dat Stuk, beter in staat zyn, om over dit alles te oordeelen, dan thans. By voorraad echter kunnen wy niet nalaten dit boekje aan onze Lezers aan te pryzen, als een aantal nuttige Waarheden behelzende, welker voorstelling in dezen tyd, ter beteringe onzer nationaale Zeden, niet te veel kan worden herhaald.

Het bevat 10 prosaïsche Opstellen, en vier Dichtstukken. De eersten zyn getiteld: *Schets over het bestuuren onzer Hartstochten —— de Rampen —— Over de opvoeding der Vrouwen —— Aan eenen jongeling, over de waare grootheid —— Ferdinand aan Cle-*

mentina, *over het huislyk geluk voor Gehuwden* —— *Karel aan George* (affcheid en laatste raad van een stervenden aan zynen jongen vriend) —— *Voor Lydenden* —— *Over het Schoolwezen* —— *De Godsdienst* —— En *voor de Geestelyken*. —— De Dichtstukken hebben ten opschrift: *Morgenlied van eenen armen*. —— *Aan de liefde* —— *Elegie* (aan een' vriend over het afsterven zyner gade) —— en *Patkul aan Sophia Einsidel*.

Alle deze Stukken hebben haare verdiensten, doch zy zyn evenwel van onderscheidene waarde. Onder die, welken ons het meest bevallen hebben, behooren die, welken ter opschrifte hebben: *Over de opvoeding der Vrouwen*; en *Ferdinand aan Clementina*; *over het huislyk geluk voor Gehuwden*; van welke twee Stukjes wy vooral de lezing aan onze Nederlandsche Vrouwen aanbevelen. Zy bevatten beiden zeer gewigtige lessen over de opvoeding, en in het laatstgemelde Stukje vinden wy, ten betooge van de noodzaakelykheid, en den vermogenden invloed van deze plichtsbetrachting, eene zeer waarachtige aanmerking, die wy hier, tot een klein proefje van de schryfwyze van den Autheur, zullen mededeelen: „Ja, beste CLEMENTINA! de opvoe„ding, onder 's hemels zegen, doet alles af. Wanschepzels in de „natuur zyn zeer zeldzaam: dan nog zeldzaamer, geloove ik, in de „zedelyke Waereld. Een FILIPS, een ALVA, een GRANVELLE, een „CROMWELL, een RUTCHEROT (RUQEROT) waren onbetwistbaar „schrikgedrochten —— waren monsters. Dan, wie toch heeft „immer bewezen, dat dezelfde affchuwelyke schepzelen, indien „zy eenen ADDISON tot vriend, eenen GELLERT of CAMPE tot „Leermeester en Bestierer hunner jeugd, gehad hadden, niet ten „minsten dragelyke leden der Maatschappye zouden geworden „zyn? Ik zeker houde my hiervan nog niet genoegzaam over„tuigd; en geloove gerustelyk te kunnen beweeren, dat ook „hier de menschenkunde het tegendeel leert. Een kind, myns „oordeels, is meestal niets anders, dan juist dat geen, waar „toe de hand van een bedreeven menschenvriend, het zy „van een Vader, of van eenen waardigen Leermeester, hetzelve „vormen wil."

Tot eene proeve van des Schryvers Dichtvermogen strekke het volgend

MORGENLIED VAN EENEN ARMEN.

Wekt gy my tot nieuwe plagen,
Dag, dien myn verlangen riep!
Daar, van leed en angst ontslagen,
Gade en kroost genoeglyk sliep?
Tref slegts my vernieuwde zorgen!
Doch, verschoon myn dierbres hart!
Wek haar spade; ô droeve morgen!
Ach!... haar laatste blik was smart!...

Slaap

Slaap — des lydens rustloos woelen,
Zuigling! treft u ſteeds te vroeg:
Haast toch zult gy wis gevoelen,
Hoe voor u deez' boezem zwoeg!
Haast zie 'k u door koude beven,
Van een dekkend kleed ontbloot:
En hoe zeer myn vlyt moog ſtreven;
Smeekt ge ons vaak vergeefsch om brood!...

Slaap dus ook, myn tweede leven!
Voel de ſmart niet, die my treft,
Zelf de deugd kan niets meer geven,
Dat myn kwynend hart verheft
Gade en troost! uw wreede elenden...
Ach!... hoe folt'ren zy dit hart!...
Mogt u God ſlegts hulpe zenden;
'k Leed dan willig dobble ſmart!...

Vrolyk zou 'k op ruwe wegen
Van verdriet en jammren gaan,
'k Riep alleen, om brood en zegen,
God! u voor die Dierbren aan!
Doch ze ontwaaken!... welke ſmarten!
Kleinen!... ach!... uw bange pyn!...
Schepper! 't lyden dezer harten....
't Kan u niet genoeglyk zyn!...

Gezangen van Mr. P. L. VAN DE KASTEELE, *voorheen Raad en Penſionaris van Haarlem. Te Utrecht by de Wed.* J. van Terveen en Zoon, 1790. *In gr.* 8*vo.*, 128 *bladz.*

Twintig uitmuntende Gezangen, alle op zedelyke Onderwerpen gericht, maaken den inhoud van dit Werkje uit, dat den Heere VAN DE KASTEELE eer aan doet. Zy zyn getyteld: 1) *De Voortreffelykheid der Menschheid.* 2) *Aan God.* 3) *Aan Jeſus.* 4) *'t Feest der Christenen.* 5) *Jeſus geboren.* 6) *Gods Zoon in 't Vleesch.* 7) *Jeſus verdreven.* 8) *Gods Zoon mensch geworden om te lyden.* 9) *Jeſus vrywillige vernedering.* 10) *De nederige Jeſus.* 11) *Jeſus grootheid.* 12) *Jeſus de Vriend der Waarheid.* 13) *De nagelaaten afbeelding van den Zaligmaaker.* 14) *Jeſus onſchuld.* 15) *Jeſus onze verzoening by God.* 16) *Jeſus Opſtanding.* 17) *Feestzang by Jeſus Opſtanding.* 18) *Jeſus ten Hemel.* 19) *De mensch by God.* En 20) *De Lente.* Onderwerpen die op zich zelven zo belangryk zyn, als de Dichter hen keurig heeft uitgewerkt. Het eerstgeplaatſte ſtrekke hier ten bewyze.

DE VOORTREFFELYKHEID DER MENSCHHEID.

De Vleizucht moog een lofzang zingen,
Als Heerschzucht menschenbloed vergiet,
Om volken door haar wenk te dwingen;
Zy schat, onsterflyk mensch! zy kent uw grootheid niet.

Geen troon verheft, geen stulp vernedert;
Het goud versmelt, en de eer is schyn;
Maar 't hart, door eedler smaak vertederd,
Zingt vrolyk; „'t Is voor my genoeg, een mensch te zyn."

Voortreflykst Schepsel! Heer der Aarde!
Uws Makers liefde! Uws Makers beeld!
Gevoel, als Gods geslacht, uw waarde,
En toon, dat in uw geest de Geest der Godheid speelt!

Zo pronktet ge eens, gelyk een ceder;
Dan ach! nu ligt ge in 't stof geveld:
Gy stortte van uw hoogte neder,
Daar ge, al wat u omringt, hier tot verwoesting stelt.

En nog wil God de menschheid eeren:
Gods Zoon werd mensch, en sterft op aard',
Leer menschdom, leer uw zelf waardeeren;
Zo veel is uw behoud zelfs aan de Godheid waard.

Al moog deeze Aarde een handvol schynen
By 't groot Heelal, een stip by God;
Al ziet ge u op dit stip verdwynen;
De menschheid van Gods Zoon plaatst menschen naast by God.

Hy heeft uw schuld op zich genomen,
En is tot ons met 's Vaders Geest,
Tot God met ons rantzoen gekomen:
Hy is een mensch by God, en God by ons geweest.

Hy heeft de menschheid hoogst verheven,
God zag in Hem, schoon 's Menschen Zoon,
De heiligheid der Godheid leven;
En wy, wy zien in Hem de menschheid op Gods troon.

Daar mag Zy 's Waereld lot bestieren,
Ten nutte van de Broederschaar:
Wy zullen ook eens zegevieren;
De kroon is in de hand van onzen Middelaar.

Wat is het groot, een mensch te wezen!
Schoon de Englenrang ons hooger schyn;
Wy, in 't verheerlykt vleesch verrezen,
Wy zullen, meer dan zy, gelyk aan Jesus zyn.

Hy, die met ons als broedren handelt,
Liet ons zyn Woord en Geest te pand,
Welaan! zyn voetspoor nagewandeld!
Daar Jesu's menschheid is, daar is ons Vaderland.

ô Mensch! hoe Godlyk zyn uw schatten!
Het stof is voor 't gewormt bereid;
Niets eindigs kan uw heil omvatten.
Gods rykdom is uw schat, uw leven de Eeuwigheid.

Eenige deezer Gezangen zyn in onrym, en, daar zy tot de Hymnen gerekend kunnen worden, blinken zommige trekken door, die den geest van KLOPSTOCK, in zommige opzichten, naby komen.

De Kunst van Nabootzing door Gebaarden; door J. J. ENGEL. *Tweede Deel. Te Haarlem by* J. van Walré, 1790. *In gr. 8vo. 272 bladz.*

Wy hebben, by onze beöordeelinge des *Eersten Deels* van dit nuttig Werk (*) reeds verslag gegeeven van deszelfs inrichting en voornaam doeleinde; welk verslag ook op dit *Tweede Deel* geheel toepasselyk is. Het zelve bestaat in zestien Brieven, gaande voornamenlyk over de *Pantomime*, de Stomme spelen, de Muzyk, den Dans, en het Gezang in de *Opera's*. Geevende verder de beste regelen voor Dichters, Tooneelspeelers en Redenaars, zo ten opzichte van den te kiezen styl, als van de nabootzing der werkende Hartstochten. Byzonderlyk heeft zich de wysgeerige Schryver, by den beöefenaar der Dichtkunde, verdienstelyk gemaakt, door zyne keurige aanmerkingen over het *oogmerk* der *Dichtkunst*, over den *aart* van het *Vaers*, als mede door zyne beöordeeling wegens de voegzaamheid van het rym of onrym in de Tooneelspelen. Niet minder gewigtig zyn zyne bedenkingen over de uitspraak en gebaarden van den geestlyken Redenaar; onderzoekende hy zeer naauwkeurig, of, en in hoe verre, dezelve zich naar den Tooneelspeeler moge richten, welk gedeelte, indedaad, door jonge Godgeleerden, die veelal, op den Predikstoel, of in het koude, of in het winderige, vervallen, alle ernstige overweeging verdient.

In den XLIsten Brief deezes Werks, over de zwelling en gepaste opklimming der Hartstochten spreekende, geeft de Schryver het volgend gepast voorbeeld, uit OTTO VAN WITTELSBACH,

(*) Zie de *Lett.* voor 1791, bl. 544.

BACH, met vier toepasselyke Plaatjes, ter bekragtiging op; wordende door een en ander deeze opklimming der Harstochten uitmuntend opgehelderd.

„ FREDERIK VAN REUSS houdt de braafheid van PHILIPPUS verdacht; OTTO, schoon zelf te braaf, om eene trouwloosheid te vermoeden, wil nogthans den brief, dien PHILIPPUS hem voor den Hertog van *Poolen* medegaf, gelezen hebben. De Paltsgraaf zelf kan even min lezen, als zyn Stalmeester WOLF. Ridder FREDERIK zet zich aan een tafel, en OTTO aan zyne zyde; hy heeft het oor naar den Ridder gebogen, en zyn oog is een weinig scherp; voor het overige zyn gelaat en houding nog in volkomene rust. Hy heeft, thans nog, veel meer vertrouwen, dan agterdocht, omtrend den Keizer; de verontwaardiging, welke zich weldra aan een grooter vermoeden zou verbinden, kan in zyne ziel nog geene sterkte genoeg verkrygen; de uitdrukking van zyn gelaat is nog, geheel, de zuivere uitdrukking der nieuwsgierigheid, der ernstigste opmerkzaamheid. De Ridder leest, en, reeds in den aanvang des briefs, komen plaatsen voor, welke, schoon niet beleedigende, echter bevreemden. De Keizer had andere woorden, als tegenwoordig de Ridder, gelezen; de aandacht wordt dus, natuurlyker wyze, reeds verdubbeld. Na eene zichtbaare verbaazing, met welke OTTO de woorden paart: „ Hoe! Staat 'er dus? —— *Zoo las de Kei-„ zer niet!*" na de uitdrukking zyner verwondering, door eene ligte schudding van het hoofd, schikt hy zich digter by den Ridder; brengt zyn oor nader aan den mond des Lezers, als 't ware, om den weg van het geluid te bekorten, en de toonen met zekerheid en snelheid op te vangen; hy trekt de wenkbraauwen reeds veel zichtbaarer te zamen, en toont, in alle zyne spieren, meer kragt, meer spanning. —— Na nog ééne zaak, welke, ten aanzien der oplettendheid, geene verandering maakt, volgt nu de verraderlyke geheime raad: dat de Hertog van *Poolen* aan OTTO geene eigen magt toevertrouwen, veel min hem de hand zyner, door haare schoonheid alöm beroemde, Dogter zoude schenken. Deze trek der verachtelykste, der laagste, ondankbaarheid des Keizers ontroert OTTO; hoe minder dezelve verwacht werd, des te meer dringt zy thans door het hart; het driemaal herhaalde *ha!* van den Paltsgraaf is, terstond reeds, de eerste uitroeping, zo wel van woede als van de uiterste verbaasdheid; zyn oog is thans wyd geöpend, de vuist gesloten, het voorhoofd gerimpeld; het valt hem moeijelyk op zyn' stoel stil te blyven zitten. De éénige beweegreden, welke hem nog wederhoudt, is het, thans oneindig versterkte, verlangen naar den vollen uitslag der zaake; eene begeerte, welke den Ridder naauwlyks tyd tot zyne eigen verbaasdheid laat: want, hoe driftig spoort hem de Paltsgraaf, door zyn dikwerf: „ verder! „ lees verder!" tot voortgang! De nabyheid van het oor, aan den mond des Ridders, voldoet OTTO niet meer; hy ziet hem, met een gretig en strak gelaat, aan, als of hy de toonen onmid-

de-

delyk van de lippen vangen, of liever, als of hy de woorden, eer ze nog gesproken zyn, reeds uit de gelaatstrekken wilde lezen." Ook steunt hy, volgens een reeds voorafgemaakte aanmerking, (D. I.) —— dat een toehoorer, die in eenig verhaal zeer veel belang stelt, altyd gaarn den Spreeker omhelst, met de eene hand op den schouder des Ridders. De verbaasdheid van OTTO kan thans naauwelyks meer toeneemen; maar wel zyne woede, zelfs zyne begeerte naar den geheelen inhoud. Offchoon de waarschouwing des Keizers, op zich zelve, reeds zeer beleedigende is, wordt zulks, door de opgegeeven reden, nog meer verergerd, dat naamlyk: „ de Paltsgraaf te trotsch, te zeer tot oproer en tweedragt geneigd, is." Naauwlyks zyn deeze woorden gesproken, of OTTO is reeds van zyn stoel opgerezen, het is hem tegenwoordig veel te weinig, enkel op den schouder van den Ridder te leunen; hy slaat den geheelen rechterarm om deszelfs hals, terwyl de linkerarm zyn geslooten vuist op de tafel ondersteunt. Zelfs is hem een staarend oog, op het aangezicht des Lezers, een nog te langzaam werkend middel, om zyne nieuwsgierigheid te bevredigen. Zonder te bedenken, dat hy zelfs niet lezen kan, ziet hy, met de uitdrukking van het uiterst verlangen, en de hoogste woede, rechtstreeks, in den brief neder." — Zie daar, de beknopte beschryving van het klimmen der Hartstochten, in dit Voorbeeld aan den dag gelegd.

Onder een klein *Voorbericht*, by dit *Tweede Deel* afgegeeven, heeft de Heer J. KONYNENBURG, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenissen, by de Remonstranten te *Amsterdam*, zich als Vertaaler van dit Werk bekend gemaakt. De vloeijende styl en zuivere Nederduitsche Taal, in het zelve overal doorblinkende, doen zyn Hooggeleerden een aan, en geeven ons het recht, om, met elk Liefhebber van Kunsten en Weetenschappen, zo wel Hem als den Schryver onzen dank te wyden, voor een Werk, waarin een groot getal van nieuwe Waarneemingen, voor onderscheiden vakken van kunstmaatige beoefening, vervat is; hoopende verder, dat het veel moge bydraagen, om onze Tooneelen eens dat te doen worden, dat zy zyn konden, namenlyk Schoolen der Kunst en der goede Zeden.

Rekenboek, uitgegeeven door de Maatschappy: tot Nut van 't Algemeen. Iste *Deel. Te Leyden by* D. du Mortier *en* Zoon, *en te Deventer by* J. de Lange, 1790. *In 8vo.* 104 *bladz.*

Rekenboek voor de Nederlandsche Jeugd, door H. AENEAE, *A. L. M. Phil. Doct. en Lid van verscheidene geleerde Genootschappen. Uitgegeeven door de Maatschappy:* tot Nut van 't Algemeen. *Eerste Deel. Te Leyden by* D. du Mortier *en* Zoon, *en te Deventer by* J. H. de Lange, 1791. *In 8vo.* 212 *bladz.*

De Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen* zich bepaald hebbende, om ook ten nutte der Nederduitsche Schoolen te wer-

werken, beloofde voor eenige Jaaren reeds eene dubbele Gouden Medaille aan hem, welke het beste Rekenboek, volgens haar ontwerp, inzondt. Het gevolg was, dat de Heeren M. VAN OLM, te *Groningen*, J. VAN DEN BOSCH, by *Leeuwarden*, en M. AERSCHOT te *Turnhout*, voor hunne stukken, de eerste met een gewoone Gouden, de laatste elk met een Zilveren, Eerpenning bekroond werden. Uit deeze drie onderscheidene Geschriften heeft men het zaaklykste zamengevoegd, maakende die byëentrekking het eerstgemelde Rekenboek uit, van het welk de Maatschappy vier Deeltjes zoude geeven; zullende by het vierde Deel dan tevens aanwyzing gedaan worden van het onderscheiden werk der drie Heeren.

Aan deeze belofte, echter, is niet voldaan, en schynt ook niet voldaan te zullen worden; althans men leest, in een klein Voorbericht, voor het tweede Rekenboek, dat Bestuurderen der Maatschappy, om byzondere redenen, hen bekend, beslooten hebben, om, in plaatse van het door hen reeds uitgegeeven Rekenboek te vervolgen, dit oorspronglyke, en zo zy vertrouwen, betere Rekenboek het algemeen in handen te geeven. —— Zullende dus het reeds bekroonde Werk blyven liggen, en het laatste Rekenboek door een tweede gevolgd, en gesloten worden.

Wat de inrichting deezer beide Rekenboeken aanbelangt, dezelve is geheel verschillende. Het eerste is een gewoon Rekenboek, bevattende de vier Spetiën, en den Regel van Driën, alle in geheele getallen; opgehelderd door verscheidene voorbeelden, welken het tot een Schoolboek geschikt maaken. Het laatste in tegendeel is eene, in veele opzichten ongewoone, doch niet minder geregelde, Handleiding, om de Rekenkunde, by wyze van Zamenspraaken tusschen een Meester en zynen Leerling, te leeren; wordende in hetzelve niet alleen de vier Spetiën in geheele getallen, maar tevens in gebrokene, zo wel in gewoone als tientallige, op eene duidelyke en onderhoudende wyze geleerd, en mede door verscheidene Voorbeelden opgehelderd. Zo ongeschikt deeze redeneertrant, tot heden, voor onze Schoolen schynt te zyn, zo uitmuntend en nuttig is dezelve voor elken Leerling, welke het Rekenboek van den bekwaamen AENEÆ in zyne byzondere Lessen of Oefeningen raadpleegt; hetzelve als een Huisboek leest, en 'er de voorbeelden van uitwerkt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Voorbereidzelen tot Verklaaring en eene schetswyze Opheldering van Salomon's Prediker, door G. BONNET, *Doctor en Professor der H. Godgeleerdheid, en Academie-Prediker, te Utrecht. Tweede Druk. Met eene nieuwe Voorrede, waarin eenige byzonderheden, dat Boek betreffende, nader behandeld worden. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. *In gr. 8vo., buiten de Voorred.* 479 *bl.*

De eerste uitgave van dit Werk hebben wy te vooren, by twee uitvoerige uittrekzels en beöordeelingen (*), aan onze Lezers bekend gemaakt. Voor de eerste uitgave was maar een kort Voorberigt van anderhalve bladzyde geplaatst; maar voor dezen nieuwen Druk geeft de Schryver eene uitvoerige Voorreden, van CXXVIII bladzyden, en van deze Voorreden moeten wy thans alleenlyk spreeken, dewyl wy in het Werk zelve weinige of geene verandering hebben kunnen ontdekken; als alleen dit, dat de beide Stukken thans tot één geheel, waarvan de bladzyden doorloopen, vereenigd zyn.

Na dat de eerste Druk van het Werk van den Heer BONNET uitgegeeven was, hadt de Heer VAN DER PALM, in eene zeer oordeelkundige Verhandeling, den Prediker opgehelderd; en de Heer EICHHORN hadt, in zyne *Inleiding in het O. T.* (†), over den titel, den schryver, de oudheid, den inhoud, de schikking, en de geschiedenis van dit boek, zyn gevoelen gezegd. De arbeid van beide deze Geleerden gaf aan onzen Schryver aanleiding, om eenige byzonderheden, betreffende dit Boek, te vooren door hem opgegeeven, in nadere overweging te neemen; en de tweede Uitgave van zyn Werk gaf hem gepaste gelegenheid, om, het geen hem des aangaande der aantekening waardig voorkwam, by wyze van Voorrede, den

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* III Deel, bl. 521—527, en V Deel, bl. 359-364.

(†) III Deel, bl. 668, en verv.

den Lezer mede te deelen. Deeze byzonderheden betreffen deels de voorbereidzelen tot verklaaring, deels de schetswyze opheldering van den Prediker.

„ Bezwaarlyk (dus schryft de Heer EICHHORN, op de „ aangehaalde plaats) kan iemand, die zich eene gemeen„ zaame kennis met de overgebleeven Schriften der He„ breeuwsche Oudheid verkreegen, en de eerste grondstel„ lingen der hoogere Oordeelkunde begreepen heeft, twee „ bladzyden van den Prediker lezen, zonder de onmoog„ lykheid van dit gevoelen (dat dezelve door SALOMO „ geschreven zy) met handen te tasten." Hy poogt de gegrondheid van deze uitspraak te bewyzen, uit de taal van hetzelve, die niet zo is, als zy in een Werk uit Salomo's leeftyd zyn moest, maar doormengd met veele Nieuwe Hebreeuwsche, Grieksche, en andere vreemde woorden, welke eerst in laater tyden het Hebreeuwsch burgerregt verkregen hebben, terwyl voorts de wyze van uitdrukking overal Chaldeeuwsch gekleurd, raauw, jong en speelend is, zo als zy in zulke tyden pleegt te zyn, wanneer eene taal reeds uitgebloeid heeft —— uit de inkleeding van het boek, die zo niet ingerigt is, als zy uit Salomo's mond komen kon; waar by hy zich vooral op Kap. I: 12, II: 7, en IV: 15 beroept —— en eindelyk, uit het Slot van den Prediker, waar de Schryver onder de bronnen van zyne wysheid ook vreemde ondervindingen opgeeft, geschept uit de Schriften der Ouden; en waar hy tevens over de schryfziekte van zynen tyd klaagt; byzonderheden, die met de voorgewende oudheid van dit boek, en met de omstandigheden van Salomo, niet te vereenigen zyn. —— Alle deze redenen poogt de Heer BÖNNET te ontzenuwen, bl. III—LXIII; doch wy vreezen, dat een oordeelkundig Lezer op verscheidene plaatzen, de zwakheid zyner tegen-redenen voelen zal.

Vervolgens kortlyk gesproken hebbende over de oorzaaken van het groot verschil in de verklaaring van dit Boek —— en over den tyd, wanneer Salomo de aanmerkingen, in hetzelve vervat, gemaakt zou hebben —— gaat hy over, om te handelen over het hoofdoogmerk van den Schryver, in het byeenbrengen dezer aanmerkingen, en toetst hier vooral het gevoelen van den Heer VAN DER PALM, die meende, dat Salomo, in de zes eerste hoofddeelen, wilde aantoonen, dat de meeste bezigheden en onderneemingen der menschen ydelheid zyn,

en daarop, in de zes laatsten, zulke onderrigtingen en lessen wilde geven, welker inachtneeming bevorderlyk kan zyn aan 's menschen geluk (*): en die dus Hoofdst. I: 3, niet in eenen *ontkennenden*, maar in eenen *onderzoekenden* zin opvattede. Deze meening wederspreekt de Heer BONNET, terwyl hy poogt te bewyzen, dat Salomo's onderwys zich niet bepaalt tot de bezigheden der menschen, of eeniglyk ingerigt is om te leeren, welke de beste middelen zyn, waarvan men zich bedienen moet, ter bevordering van tydelyk geluk; maar dat zyn oogmerk, in het schryven van dit boek, is, „ de ydel„ heid van alles, waarin de mensch gemeenlyk zyn waar„ genoegen zoekt, in een helder licht te stellen; ten „ einde hem op te wekken tot de betrachting van den „ waaren Godsdienst, als eeniglyk geschikt ter verkry„ ging van weezenlyk en bestendig geluk; doch te ge„ lyk, om hem te leeren, hoe men, door het inacht„ neemen van heilzaame lessen, zyn leven veraangenaa„ men, en rampspoeden zich draaglyk kan maaken."

Voorts overweegt de Schryver, in deze Voorreden, of 'er in dit Boek eene doorgaande zamenhang van zaaken plaats vinde? en, na dat hy deze vraag met *ja* beantwoord hadt, geeft hy de verdeeling van den inhoud dezes Boeks op, tot welken hy een' genoegzaamen grond meent te vinden, Hoofdst. I: 15, van welke plaats hy dus uitvoerig handelt, en waarvan hy zyne opvatting tegen die van den Heer VAN DER PALM verdedigt.

Eindelyk besluit hy deze Voorreden, met eenige korte aanmerkingen, over de uitweidingen in den Prediker, en over de spreekwoorden, daarin voorkomende; en doet aan het slot van dezelve nog deze belofte, waar mede wy dit uittrekzel besluiten zullen; „ Ik had my voorgesteld, ook „ over eenige moeilyke plaatzen, vooral, over Hoofddeel „ III: 11. IV: 13—16. VII: 27—29, en andere, myne „ aanmerkingen hierop te laaten volgen, en by die gelegen„ heid ook te onderzoeken, of het noodig zy, ter geluk„ kige verklaaring van dit boek, hier en daar eenige Stuk„ ken te verplaatzen? Dan, tegen myne verwagting, is „ deze Voorrede reeds te groot geworden. Ik wil dan „ lie-

(*) *Ecclesiastes, Philologice, & Critice Illustratus* (L. B. 1784), p. 10, 22, 23.

„ liever, spaart God my gezondheid, deze byzonderhe-
„ den, in een Byvoegzel tot myne schetswyze opheldering,
„ naderhand mededeelen."

Manuscript, waarin de Gebeurtenis met de Paradoxe Dienstmaagd te Philippen voorgevallen, en door den H. Euangelist LUCAS *Handel. der Apostelen*, Cap. XVI: 16—18 *geboekt zynde op 't verlangen van eenige onbekende Dordrechtsche en andere Bybelvrienden onderzogt en verklaard wordt, door* F. G. C. RÜTZ, *Hoogduitsch Predikant der Luthersche Gemeente in 's Haage. Te Rotterdam by* J. P. Kraeft, 1791. 70 *bl. in gr. 8vo.*

Menigmaal is de geleerde RÜTZ in het strydperk getreeden tegen de *Dæmonen*, en heeft, in eenige Leerredenen, als mede in zyn *Dæmonologische Fragmenten*, beweerd, dat als JESUS en de Apostelen van *Dæmonen* of *Dæmonische* Menschen spreeken, zy, op eene wel zeer geoorlofde wyze, de *gewoone Volkstaal* spreeken, zonder daar door, dit Volksvooröordeel, deeze Volksdwaaling tot de waardigheid van eene waarheid, veel min tot eene Geloofswaarheid, te verheffen.

Een Gezelschap Bybelvrienden te *Dordrecht*, naa betuigd te hebben dat zy veel lichts aan hem verschuldigd waren, wegens dit Stuk, vonden eene onopgeloste zwaarigheid in het geval door LUCAS *Handel.* XVI: 16, enz. geboekt. Dewyl deeze Dienstmaagd niet voorkomt als ziek of krank, maar als een gezond en verstandig Mensch, dewelke haaren Heeren gewin toebragt door den *Waarzeggenden Geest dien zy hadt*, en vroegen hem wie deeze Waarzeggende Geest was? —— Hoe deeze Dienstmaagd wist dat PAULUS en TIMOTHEUS Dienstknegten des Allerhoogsten Gods waren? —— En tegen wien PAULUS zeide, *Ik gebiede u, in den naam van* JESUS CHRISTUS, *dat gy van haar uitgaat?*

Naa vooraf aangemerkt te hebben, dat LUCAS als ooren ooggetuigen dit geval beschryft; dat die Geschiedboeker een *gebooren Jood* geweest zy; dat JESUS en de Apostelen zich niet altoos inlieten om Volksdwaalingen en Vooroordeelen te wederleggen; als mede dat men in de Verklaaring van eene Schriftuurplaats, of Gebeurtenis, niet zo zeer en eigenlyk te letten hebbe op eenige

Ver-

Vertaaling dan wel op den Grondtext; gaat hy voort om de verschillende Leezingen van den oorspronglyken Text, wegens 't geen door onze Vertaalers een *Waarzeggenden Geest* wordt overgezet, op te geeven.

Ten antwoord op de eerste vraag, wie de *Waarzeggende Geest* was? treedt de Eerw. RÜTZ in de ontleeding dier vier volgende Vraagstukken. — „ 1. Welk begrip of welk denkbeeld hebben de *Macedoniers* of de *Philippensen* verbonden, met de woorden *Pneuma Pythonos* of *Pythona*, waarvan de H. LUCAS gebruik maakt? Met andere woorden. Waarvoor hebben de *Philippensen* den *Geest Python* of den *Geest van Python* werklyk gehouden? en waarvandaan heeft deeze Geest zynen Naam ontvangen? 2. — Behelst dit begrip, dit denkbeeld, waarheid in zich? Met andere woorden. Is 'er waarlyk en in de daad een *Geest Python* of een *Geest van Python* in de Natuur aanweezig, en in de Dienstmaagd werkzaam of werkende geweest. 3. —— Hebben PAULUS en LUCAS juist hetzelfde denkbeeld verbonden met de uitdrukkingen, *Geest Python* of *Geest van Python*, als de *Philippensen* daar aan gehegt hebben? En hebben beide, PAULUS en LUCAS, gelyk de *Macedoniers*, deezen Geest voor een Weezen, 't welk in de Natuur werkelyk een bestaan heeft, te boek gesteld, en zo neen. 4. —— Waar voor hebben dan PAULUS en LUCAS den *Geest Python* of *van Python* werkelyk gehouden? en waar voor moeten wy hem te boek stellen, wanneer wy de waarheid en den zin van PAULUS en LUCAS treffen en uitdrukken willen?"

Wegens de ontvouwing van dit alles, waarin de Eerw. RÜTZ zyne bekende beleezenheid betoont, moeten wy den Leezer tot het *Manuscript* verzenden. Alleen tekenen wy 'er uit op, hoe, volgens het beredeneerde van zyn Eerw., LUCAS aan het bestaan van den *Geest van Python* geen geloof geslaagen heeft. — „ Laat die woorden en uitdrukkingen, die hy geboekt heeft, zoo paradox, zoo zeldzaam, zoo sterk klinken, als zy maar willen, dat doet niets tot de zaak! Want hy boekt als *Historiker* 't geen hy zelfs werkelyk gehoord heeft. Een Geschiedschryver, die den naam van een getrouw *Historiker* verdienen wil, moet de Gebeurtenissen, die hy verhaalt, zo veel mogelyk, met haare oorspronglyke kleuren schilderen, en de woorden, die hy by die gelegenheid gehoord heeft, zoo boeken als hy ze gehoord heeft, zonder over de Gebeurtenis en de Woorden te philosopheeren, en de gewoone Volkstaal met die

der zuiver wysgeerige en geschiedkundig waare taal te verwisselen. Het laatste kan en durft, of liefst, behoeft een getrouw en eerlyk Geschiedschryver als Geschiedschryver niet te doen; maar moet dit overlaaten aan den verstandigen en oordeelkundigen Leezer, die kan, mag en moet, wanneer hy het verhaal leest om het te verklaaren, den *Volksdialect*, zo dra' hy bewyzen kan dat dezelve tegen de reden en het gezond verlicht Menschen-verstand, of tegen de geopenbaarde Waarheden, aandruischt, met de *Dialect* der *Waarheid* verwisselen, indien hy 'er toe in staat is."

Overeenkomstig hier mede antwoord hy op de vierde boven opgegeeven vraag; dat de *Geest van Python*, een *louter Volksdialect* is, dat men de woorden van PAULUS en LUCAS voor *gewoone Volkstaal* te houden hebbe. En dat hy dit antwoord geevende, „ de waarheid, nog zeer „ zagt, teder en flauw uitdrukt; dewyl CALVYN met ronde „ en duidelyke woorden schryft. LUCAS *verhaalt hier ter* „ *plaatze eene Volksdwaaling*."

Merkt men aan dat PAULUS, zeggende. *Ik gebied u, in den naam van* JESUS CHRISTUS, dat hy van haar uitgaat, raare en singuliere taal spreekt. Dan antwoord zyn Eerw. al vraagende, „ welke spreekmanieren de Apostel zou hebben moeten gebruiken. 1) In *eene Stad*, wier Inwoonderen het aloude Bygeloof aan en omtrent *Python* met de moedermelk hadden ingezoogen, en voor welgegrond, gewichtig en voordeelig hielden, en 2) ten overstaan van Heidensche Menschen, welke hy in den Christelyken Godsdienst onderwyzen wilde; en met dewelke hy zich niet, dan tot nadeel van zyn groot oogmerk, in een zo *nut-* als *noodloos* dispuut over eene stelling, die de Religie van JESUS niet onmiddelyk raakte, konde of wilde inlaaten? En in zulk een dispuut zou de heilige en wyze Euangelie-Dienaar oogenbliklyk geraakt zyn, zo dra hy of den *gewoonen Joodschen Dialect* gebezigd, of de zuivere taal der Wysgeerige Waarheid gesprooken hadt."

Eindelyk toont hy, op welk eene wyze, zyns agtens, deeze Dienstmaagd den Apostel en diens Medegenooten *Knegten des Allerhoogsten* kan genoemd hebben, zonder dat men daarin iets boven-natuurlyks stelle. —— Dan men leeze het kleine Stukje zelfs. 't Welk een gepast Toevoegzel is tot TIMMERMAN's *Verhandeling over de Dæmonische Menschen*, en de *Fragmenten* van den Eerw. RÜTZ over dit onderwerp, die, zo wy hoopen, het door

den

den Schryver gevreesde gevaar niet zullen loopen van op den Pakzolder des Boekverkoopers door de Rotten verteerd, of door den Kruidenier tot Peperhuisjes verbruikt te worden.

Myn Tydwinst, door JAN HENDRIK VAN DONGEN. *Derde en laatste Deel. Te Amst. by* Wesfing *en* van der Hey, 1791. *Behalven de Voorreden*, 247 *bl. in octavo.*

Toen wy de twee Eerste Deeltjes van deeze *Tydwinst* aankondigden (*), hebben wy ons moeten te vrede houden, met, ten aanziene van den overleden Schryver, te melden, dat hy bleek een agtenswaardig, doch ongelukkig, Jongeling geweest te zyn. Thans stelt ons de Hooggeleerde Y. VAN HAMELSVELD, de Verzamelaar en Uitgeever van de nog overgebleevene Schriften diens vroegtydig gestorvenen, in staat om 'er iets meer van te zeggen. JAN HENDRIK VAN DONGEN hadt tot Vader JACOB VAN DONGEN, in leven Thesaurier der Stad *Dordrecht*, en werd den 2 Sept. MDCCLVI gebooren; zyne Moeder verloor hy in zyne tedere Kindschheid. Eene harde behandeling zyns Vaders maakte hem uithuizig, bragt hem in verkeerd Gezelschap, en deed hem, in 't einde, het besluit neemen om *Dordrecht* en het Vaderlyk Huis, in Juny MDCCLXXXVII, geheel te verlaaten. Omtrent twee Jaaren leefde hy in die verwydering, tot hy derwaards wederkeerde, in de streelende hoope, dat eene opregte bevrediging en minzaame vergelyking, zyne rampen zou eindigen, en hem de vreugde des levens schenken. —— Doch weinig dagen naa zyne wederkomst, werd hy door eene zwaare ziekte aangetast, en op den oever des doods gebragt; het geweld deezer ziekte scheen egter geweeken, en de verloorene kragten byna herwonnen te zyn, zo dat de hoop eener spoedige herstelling zich blymoedig opdeedt, wanneer deeze hoop geheel onverwagt, door een herhaalden aanval van zwaare Koortzen, den laatsten leevensdag, vergezeld met onafgebrookene stuipen, week, en door zyn overlyden op den 12 Juny MDCCLXXXIX, in den Ouderdom van twee-en-twintig Jaaren en ruim negen Maanden, geheel werd afgesnee-

(*) *N. Algem. Vaderl. Letterbef.* Vde D. 1ste St. bl. 348.

sneeden. —— Alleraandoenlykst zyn de gedeelten uit een Brief by zyn weggaan ten Vaderlyken Huize gelaaten, door den Heer HAMELSVELD opgegeeven, om dat strenge Vaders daar uit kunnen leeren, welke de gevolgen zyn van eene meer *Despotieke* dan *Vaderlyke* Opvoeding. — Gelyk zo veele Jongelingen van onzen bedorven tyd, waaraan, behalven de verkeerd ingerigte Opvoeding, ook niet zelden de wyze van Godsdienst-voordragt zo veel schuld heeft, was de jeugdige VAN DONGEN besmet met de rampzalige losheden van een valschlyk zo genaamde Vrydenkery — doch hiervan kwam hy te rugge door de gesprekken met zynen Boezemvriend VAN HAMELSVELD.

De Stukjes, in dit Deeltje voorkomende, zyn van denzelfden aart, en op denzelfden aanpryzenswaardigen voet behandeld als wy omtrent die in de twee voorgaande Deeltjes, ter aangeduide plaatze, vermeld hebben. De *Geschiedenis van den Misdaadiger uit Eerloosheid*, door den Heer VAN HAMELSVELD 'er in gevoegd, en uit de *Thalia* van SCHILLER overgenomen, om dit Deeltje eene gelykvormigheid met de voorgaande te doen hebben, is van denzelfden Stempel: de invullingen van dien Heer, in een en ander Stukje, op dat de Leezer geen enkele *Brokstukken* zou hebben, zyn op den leest van VAN DONGEN geschoeid. Dan hoe veel is 'er in, 't welk wy in een ander Werk van dien Hoogleeraar leezen?

Hoe treffend, om iets uit deeze *Tydwinst* op te geeven, is het Slot des eersten Vertoogs, *de Schepping* getyteld: „ Is het geen wy over de *Schepping* gezegd hebben, gegrond, is het oogmerk der Godheid, waar toe, het beweegmiddel waarom Hy alles schiep, de Gelukzaligheid zyner schepselen, ondergeschikt aan de eer van zyne Heerlykheid. —— Kent dan, gy, die rusteloos werkt, om het heil van uwe medemenschen te stooren, gy bloeddorstigen, die den naam van *Held* en *Groot*, ten koste van rampen en elende van millioenen van uwe medemenschen koopt, gy Vorsten, die, door heerschzugt en ydelen waan misleid, om een niet, om eene beuzeling, verwoestende oorlogen aanvangt; en Weduwen en Weezen, door het vermoorden der ongelukkige slachtoffers van uwe heerschzugt, rampzalig maakt, wier geschrei deswegens tot God in den Hemel om wraak roept. —— Gy onregtvaardigen! gy onderdrukkers! kent en beschouwt, hoe

gy

gy u verzet tegen de goede, de liefderyke, oogmerken, van den Vader van allen! Hy fchept, gy vernielt! Hy maakt leevend, gy moordt! Hy fpreidt alömme de rykfte en weldaadigfte zegeningen, gy verwoesting, elende en jammeren! Hy maakt zyne fchepzelen gelukkig, die zyne Heerlykheid vry en bly vermelden; gy maakt hen, die uwe hoogheid en onregtvaardigheden in den weg ftaan, rampzalig, en hen, die uwe heerlykheid vleijend en kruipend hulde doen, tot vuige flaaven, —— overweegt dit en beeft! —— Zeker, de Schepper zal u eens over de misdaad van zyne gekwetfte Majefteit te regtftellen, u als verftoorers van de rust en het welzyn in zyn ryk geducht ftraffen, wanneer hy het geroep der ellendigen verhooren, en zyne aanbidders volmaaken zal."

Wy voegen 'er by, het einde van de *Verhandeling over den wederzydfchen Invloed van Godsdienst, Regeering en Zeden der Volken*, op elkanderen, om ten ftaal te dienen, hoe VAN DONGEN, eertyds in de ftrikken van vrygeestery verward, in laateren tyde over den Godsdienst van JESUS dagt. „ Wanneer het Menschdom, door waan en onkunde verblind, zich God voorftelt, als eenen *Despoot*, eenen willekeurigen Opperheer, die aan zyne willekeurige bevelen eene blinde onderwerping vordert, wanneer het dus den Godsdienst misvormt, en op dit zo hoog en gedugt Weezen niet durft vertrouwen; maar daar voor alleen vreest en fchrikt, dan verliest de mensch, noodwendig, alle denkbeelden van zyne waarde, en van zyne verheevene beftemming; dit Bygeloof, deeze valfche Godsdienst, boezemt den menfchen eenen laagen en flaaffchen geest in, en drukt denzelven geheel ter aarde; hy is nu een gemaklyke roof voor het bygeloof, de Priesterheerschzugt kan hem kneeden naar haaren wil, en, wanneer de Staatzugt zich van de geestlykheid wil bedienen, is zy in ftaat, om den mensch als een flaaf aan haare willekeur te onderwerpen. —— Maar ook een zodanig bedorven Godsdienst ftelt den mensch geheel buiten ftaat, om eenige waare en edele deugd te betragten. Hy fchrikt en vreest voor God, en merkt dien aan als een ftuursch Weezen; wèlligt geeft hy de hoop op, van Hem te bevredigen, of, al zyne hoop bepaalt zich tot bygeloovige plechtigheden, de verzekeringen van zynen Priester, en den yver voor de rechtzinnigheid, en, deeze hooploosheid viert hem den teugel, tot het involgen van zyne lusten; hy leeft geheel naar zyne begeerten en goedvinden voort,

zonder zich aan iets te bekreunen. Zinlykheid is zyn eenigste vermaak, weelde zyne behoefte. Hy heeft geene waarde voor zich zelven en in zyne oogen, hoe zal dan zyn medemensch by hem geägt weezen! Een slaafsche ziel heeft geene denkbeelden van waare Vryheid, van Vaderlandsliefde, of van Edelmoedigheid.

„ Stellen wy daar tegen over, den waaren Godsdienst, dien JESUS gepredikt heeft, maar die zo weinig bekend en geächt is onder de menschen. Deeze Godsdienst stelt God voor in een beminnelyk licht, den Vader van alles in het aangezigt van zynen Zoon, als verheerlykt in liefde, en de onuitputlyke Bron van Barmhartigheden. Hy is verzoend met het Menschdom, door den dood van JESUS, en laat liefde, vrede, heil en zaligheid, verkondigen. De voorschriften van deezen Godsdienst zyn geene willekeurige bevelen; maar gegrond in de natuur van God, en van de redelyke Schepzelen, zelve. Zy beveelen liefde, menschenmin, de beoefening van vredelievenheid en recht. Zy gebieden ons, dat wy elkander zullen aanmerken, als Kinderen van denzelfden Vader, en als elkanders Broederen; dat wy dus elkanders heil zullen uitwerken, en de een den ander uitmuntender achten, dan zich zelven. De Leerstukken van deezen Godsdienst doen den mensch zynen Hemelschen oorsprong kennen, beuren hem uit het stof op, en, daar zy hem zyne bestemming tot onverderflykheid en het leeven aanwyzen, verheffen zy hem omhoog, —— tot voor den troon van God. —— Een Mensch, die de Leerstukken van den Godsdienst van den gezegenden JESUS gelooft, en zyne Voorschriften betracht, is in de daad *een werk, het edelst werk, van God!* —— Eene Maatschappy van zulke menschen zou zaligheid, zelfs op aarde, bezitten. Daar zou prangende *Despotisme*, en mishandelende onderdrukking, onbekend zyn. Daar zou de waare vryheid en algemeene liefde heerschen! daar zou men niet elkanderen verketteren en verdoemen, en dus een gestadigen afkeer en tweedragt koesteren! daar zou priesterhaat en priesterbedrog eeuwig buiten gesloten zyn! Men zou daar de waarheid en rechtzinnigheid niet met *Anathemas* en vervloekingen, veel min met brandstapels en den wereldlyken arm; maar met de daadlyke kracht der Godzaligheid, en door beoefening van alle beminnelyke en edelaartige deugden, gepaard met het onwrikbaarst vertrouwen op den Algoeden en Almachtigen, handhaaven.

„ Gy,

„Gy, Kinderen der Stervelingen! zyt gy niet lang genoeg misleid en bedrogen, niet lang genoeg de speelpop geweest der verblinding en heerschzugt? Opent eens eindelyk de oogen voor het licht der waarheid! Luistert naar de Stem der Wysheid! Ontsluit uwe harten voor den weldaadigen invloed van den Godsdienst! Gelooft het, zy, die den Godsdienst gering achten, en hem als een juk aanmerken, welk zy van hunne en uwe halzen willen afligten, zyn vyanden van uw geluk! Maar niet min, zyn ze voor uw tydlyk en eeuwig heil gevaarlyk, die u eenen verkeerden en onverstandigen yver inboezemen; zo dat gy waanen zoudt, Gode eenen dienst te doen, als gy uwen medemensch vervolgdet, om zyne gewaande onregtzinnigheid! — Weest gewaarschuwd! Door zulken worden voor u boeijen gesmeed, boeijen om uw verstand, boeijen om uwe Godsdienstige, en tevens uwe Burgerlyke, Vryheid te kluisteren! — Zy slypen dolken, welke gewet worden tegen uwe waarde, als menschen, en tegen uwe waarde, als Christenen. — Zy bereiden vergif, het welk uw leven, uw genoegen, zal doen sterven, en niet alleen den dood van uw tydlyk welvaaren, maar zelfs het verderf van uwe ziel, veroorzaaken zal."

Alles in dit Deeltje is ondertusschen niet op dien zo geheel ernstigen toon gestemd; men vindt die zelfde verscheidenheid, als in de voorige, in agt genomen; dies de Stukjes ten opschrift voerende, *Advocaaten*, *het Huwelyk*, en *Leevenswyzen*, hier van ten blyk verstrekken. Ons bestek duldt geen meer voorbeelden.

Aanleiding tot eene onverstandige Opvoeding der Kinderen, door C. G. SALTZMANN. *Volgens den tweeden Hoogd. Druk overgezet. Te Amsterdam by* Kuyper *en* van Vliet, 1791. *Behalven het Voorwerk* 289 *bladz. in octavo.*

Gemeenlyk dienen de Schriften over de Opvoeding der Kinderen, om hun, aan wien dat gewigtige werk is aanbevoolen, raadgeevingen en bestierregels mede te deelen, die hen opleiden, om het welzyn der Kinderen te bevorderen, en 't geen denzelven nadeelig kan zyn, zo veel mogelyk is, af te wenden en tegen te gaan. In dien smaak heeft ook de Heer SALTZMANN voorheen dit stuk behandeld; maar 't heeft hem goed gedagt, zyne overdenkingen deswegens eens in een anderen vorm te gieten; en eene

eene *Aanleiding tot eene onverstandige Opvoeding der Kinderen* te schryven; om den Leezeren onder 't oog te brengen, wat hun te doen staat, indien zy hunne Kinderen willen bederven, en ongelukkig maaken; 't geen veele Ouders, door hunne wyze van opvoeding, als men dezelve in de gevolgen, die 'er natuurlyk uit voort moeten vloeien, nagaat, schynen te bedoelen. —— De Autheur heeft dit op eene geestige wyze uitgevoerd: onder het voorschryven van middelen, waar door men de Jeugd vroegtydig eene slegte Zielsgesteldheid kan eigen maaken; hun een haatlyk slordig charakter doen verkrygen; en te wege brengen, dat ze, zo al niet in den anders natuurlyken bloei hunnes leevens sterven, door hun geheele leeven, een zwak en zieklyk Lichaamsgestel omdraagen. Hy bedient zig in dit Werk doorgaans van eene schertzende schryfwyze, waar mede de maar al te gewoone gebreken der Opvoedinge, oordeelkundig, ten scherpste gegispt worden: 't welk mogelyk eenigen nuttigen invloed kan hebben, op zodanigen, die, terwyl ernstige en bedaarde redeneeringen voor hun als verspild worden, nog vatbaar zyn voor het min of meer grappige, waardoor hun gedrag als belachlyk ten toon gesteld wordt. —— De opmerkzaame SALTZMANN is gemeenlyk hierin zeer wel geslaagd, en zyne boertende voordragt geeft meermaals aanleiding tot ernstige overdenking. Tot eene proeve hiervan slaa men het oog op zyne twee aangepreezen middelen, „ om in Kinderen een tegenzin in menschen van eene an„ dere Religie te verwekken."

I.

Maak hen diets, dat God alle de zulken haat, welke van hun Geloof niet zyn.

Vrouw ELIZABETH was den *Lutherschen* Godsdienst zeer toegedaan, wenschte daarom, dat ook deze Godsdienstyver op haare Kinderen mogte overërven. Dit oogmerk geloofde zy niet beter te kunnen bereiken, dan wanneer ze den lieven God gestadig als een eigenzinnigen voorstelde, die onder alle menschen niemand konde lyden dan de *Lutherschen*.

„ Dit was de rede, dat zy, haare Kinderen in den Godsdienst onderwyzende, het niet goed vond, om hen, naar Jesus voorbeeld, God als een Vader aller menschen bekend

kend te maaken; maar tragtte ze te overreeden, dat die slegts een Vader der *Lutherschen* was, en gaf allen, die de *Luthersche* geloofsbelydenis niet aannamen, aan den Duivel over, op dat die hen voor eeuwig pynigde.

In het begin bespeurde zy by haare Kinderen, tot haare groote droefheid, veele hardigheid des harte. WILHELMINA, haare oudste Dochter, wierp haar eens tegen: zy kende zo veele goede en braave menschen onder de *Gereformeerden*, *Remonstranten*, *Doopsgezinden*, *Roomschgezinden*, *Herrenhutters*, ja zelfs onder de *Jooden*, welke rondom haar woonden; hoe het dus mogelyk ware, dat alle die regtschape menschen, welke, hoe verschillende ook in Godsdienstgevoelens, nogthans deugdzaam leefden, van God verdoemd konden worden. Maar de Moeder wist haar met verscheide Schriftuurplaatzen te bewyzen, dat het *Luthersche* geloof alleen het waare was; dat alle menschen, zo ze slegts wilden, *Luthersch* konden worden, en zy daarom geene reden hadden van te klaagen, dat God hen deswegens verdoemde, wanneer zy van deze vryheid geen gebruik maakten. —— Haar Zoon, FRANS, was zelfs eens zo vermetel, haar in haar aangezigt te zeggen, hoe evenwel, uit *Matth.* XXV, ware op te maaken, dat Jesus, ten dage des oordeels, niet zal vraagen, of iemand *Luthersch*, *Gereformeerd*, *Remonstrantsch*, *Doopsgezind*, *Roomschgezind*, *Herrenhutsch*, ja zelfs *Joodsch*, geweest zy, maar, of hy zynen evenmensch liefde en barmhartigheid beweezen hebbe? Maar wegens deze laatdunkendheid kreeg hy ook een heldere oorvyg, welke die werking deed, dat hy haar, vervolgens, met dergelyke tegenwerpingen niet meer lastig viel.

„ Om hun Geweeten nog beter onder haar bedwang te houden, lag zy zig toe om een Onderwyzer te krygen. In het begin wierd haar een zeer liefderyk, geschikt, man voorgeslagen, welke reeds twee jaaren, in een zeker huis, de Kinderen op de beste wyze opgekweekt, en ze in verscheide weetenschappen zeer verre gebragt had. Zy was ook werklyk genegen, om dien haare Kinderen toe te betrouwen, als zy, tot haar groot geluk, naar zy zig verbeeldde, vernam, wat het voor een slag van een mensch was, —— te weeten dat hy in de *Gereformeerde* Kerk ging. Zy dankte den lieven God hartlyk, in haar avondgebed, dat Hy het groot ongeluk geweerd hadde, het welk boven de hoofden haarer arme Kinderen had gehangen. —— Den volgenden dag stelde zy den Heer MARCOLPHUS

PHUS tot Opkweeker en Leermeester haarer Kinderen aan. In zyne zeden is die wel wat onbeschaafd, in zyne houding lomp, en veel verstand bezit hy mede niet, — maar wat is 'er aan verbeurd; hy is evenwel regtzinnig *Luthersch*, en haar Geweeten is tog, nopens het welzyn van de zielen haarer Kinderen, gerust gesteld. Eenige Nieuwlingen hebben haar wel willen bepraaten, dat het heil der ziele bestond in een goed verstand en de opregtheid des harte; maar zy heeft zig, door dergelyke spitsvondigheden, van den regten weg niet laaten brengen, dat het welzyn der ziele eigenlyk bestaat in het *Luthersche* geloof.

„ Zy ondervindt de groote vreugde, uit haar geloof ontstaande, dat haare poogingen gezegend zyn. Haare Kinderen haaten alles, wat niet egt *Luthersch* is; en, toen de *Gereformeerden*, in het voorgaande jaar, by de Magistraat de vryheid tragtten te bewerken, om in eene *Luthersche* Kerk het Avondmaal te mogen houden, zo was haar Zoon die geen, welke zulks inzonderheid belettede. Daar voor zegende zy hem ook op haar doodbed, ziende het gelukkig oogenblik te gemoet, dat zy alle haar niet *Luthersche* Buuren zien zal, in den poel, die brandt van vuur en sulfer.

2.

Gaa uwen Kinderen, in dit opzigt, met een goed voorbeeld voor.

„ Heer VAN GOEDBERG kwam te sterven, en liet veel geld, maar geene Kinderen, na. Op dat dit geld nu wel mogt gebruikt worden, zo had hy allerleie schikkingen gemaakt. Onder anderen had hy belast, dat de jaarlyksche intresten van 60000 guldens besteed zouden worden, tot ondersteuning van zulke persoonen, die buiten hun toedoen arm waren geworden: maar beging daar by de fout, dat hy niet bepaalde, welke Christenen van onderscheiden Gezindten, eigenlyk, dien onderstand mogten trekken. Een geluk was het, dat de verdeeling dezer weldaaden den Heer KRABBELKOP wierd toebetrouwd, welke zeer waakzaam was, dat niemand, dan egte *Gereformeerden*, eenigen onderstand zoude trekken. Menigmaal kwamen by hem Vrouwen, die hunne Mannen verlooren, en van hen niets dan Kinderen geërfd hadden, Voogden van vader- en moederlooze Weezen, of Huisvaders, welke door onge-

gevallen uit hun Goed geraakt waren; maar wierden, om dat ze niet van den *Gereformeerden* Godsdienst waren, afgeweezen, onder het voorwendzel, dat 'er thans geen geld voorhanden was. Verzogt daarentegen een ondeugend vrouwmensch, of een agteloos huishouder, die zyne goederen had doorgebragt, om onderstand, dan kreegen zy dezen zonder eenige weigering, zo ze maar *Gereformeerden* waren.

„ Dit nu geschiedde altoos in het byzyn zyner Kinderen, welken hy ook, gemeenlyk, de reden plagt te zeggen, waarom men niemand dan *Gereformeerden* lief moest hebben. — Dit fraai voorbeeld had de gewenschte gevolgen. De Kinders beoordeelden des menschen Waarde niet naar zyne naarstigheid, zyn verstand, en zyne regtschapenheid; maar — naar zyne verkleefdheid aan den *Gereformeerden* Godsdienst.

„ LOVISJE, zyne oudste Dochter, had een Vryer, welke by allen bekend was, als de gezondste, fraaiste, verstandigste, werkzaamste, opregtste Man. Zy beminde hem, zo dra als zy hem zag; haar hart wenschte geen anderen Echtgenoot, dan den Heer BRAAF. Maar, om dat hy *Luthersch* was, en niet konde besluiten van Godsdienst te veranderen, zo bezat zy moeds genoeg, om hem haare hand te weigeren, en die te geeven aan een uitgemergelden *Gereformeerden* Wellustigen; welke haar, in de eerste weeken naa het trouwen, eene ziekte aanzettede, die haar het Leeven kostte. Zy stierf, in de hoope, dat God in den Hemel het haar zou vergelden, dat ze een slegten *Gereformeerden* den voorrang had gegeeven boven een braaven *Lutherschen*."

Nieuw Heelkundig Woordenboek, bevattende de nieuwste Ontdekkingen, die in de laatste jaaren in de Heelkunde gedaan zyn, door J. G. BERNSTEIN, *Heelmeester in Saxen. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. DAAMS, *Heelmeester te Haarlem, en Lid van het Heelk. Genootschap te Amsterdam. II Deelen. Te Haarlem by* C. Plaat, 1791. *Buiten de Registers, 705 bl. in gr. 8vo.*

Het eerste Deel van de letters A tot G, en het tweede van H tot Q loopende, bevat, in eene Alphabetische or-

orde al het geen, dat 'er hoofdzaaklyk in de Heelkunde te weeten, en te verrichten noodig is.

De Latynsche Konstwoorden worden door eene Fransche, Hoog- en Nederduitsche, Vertaaling gevolgd, en het onderwerp naar de nieuwste en beste ontdekkingen verklaard en beschreeven; doorgaans met aanwyzing der voornaamste Heelkundige Schryvers, uit welke het artikel overgenomen of wel breedvoerig verhandeld is, en by wien de beste Aftekeningen der Werktuigen, enz. te vinden zyn.

De Hoogduitsche Autheur had hier toe voornaamelyk zulken gebezigd, die in zyne Landtaal geschreeven of overgezet waren; dan, de Vertaaler heeft, met het zelfde recht, tot nut zyner Taalgenooten, de aanhaalingen, uit die in onze Moedertaale gevonden worden, aangeweezen.

Dat dit Werk inzonderheid voor eerst beginnenden in de Heelkunde, en voor hun, die eene aanwyzing behoeven, waar zy eene uitvoeriger behandeling der zaaken vinden kunnen, opgesteld is, laat zig ligtelyk begrypen, en aan dit oogmerk beantwoord het Werk zeer wel; ook is de Vertaaling vloeijende, en met de vereischte naauwkeurigheid geschied.

Met veel genoegen, hebben wy, by het doorbladeren, op het woord *Hernia* (Breuk,) alles wat tot de kennis en behandeling dier maar al te dikwyls voorkomende, en niet minder menigwerf kwalyk behandeld wordende, ongemakken behoort, zeer juist en duidelyk beschreeven gevonden; zo ook op het woord *Luxatio* (Ontwrigting). Waarom wy geen oogenblik in twyfel staan, om het den aankweekelingen in de Heelkunde, als een zeer nuttig Handboek, ten sterksten aan te pryzen.

De Levens van doorluchtige Grieken en Romeinen, onderling vergeleeken, door PLUTARCHUS. *Uit het oorspronglyk Grieksch geheel op nieuw vertaald, en met zeer veele Aantekeningen opgehelderd. Tweede Deel. Met Platen. Te Amsterdam by* J. Allart, 1791. *In gr.* 8vo. 446 *bl.*

Niet te vreede zyn de onbekende Vertaalers deezes Werks, over het gros der *Nederlandsche Leezeren*, en het gros der *Nederlandsche Dagboek Schryvers*; doch zy er-

erkennen in eenen adem, dat de eerstgemelden eigenlyk hunne Leezers, en de laatstgenoemden hunne Beöordeelaars, niet kunnen zyn. —— In hoe verre de bygevoegde Aanmerking, „ dat elk *Journal* zeker eenen of meer waaren „ Geleerden en Taalkundigen aan de hand behoorde te „ hebben, die grondige *Recensien* van soortgelyke Stuk„ ken geeven kon," op ons pasfe, laaten wy aan 't oordeel onzer Leezeren, die de moeite neemen, om onze Aankondiging des Eersten Deels op te zoeken en te herleezen (*). En bevoegd of onbevoegd gekeurd, zullen wy op die wyze, als wy best en pligtmaatig agten, voortgaan om het onze van dit Tweede Deel te zeggen, zonder de pen in den honig der vleijerye, of de gal der berispinge, te doopen.

Het tegenwoordig Deel, 't geen wy met genoegen ontvingen, daar het lange tydsverloop ons deedt vermoeden, of dit Werk, door gebrek aan aftrek, wel zou worden voortgezet, bevat het *Leven van* SOLON, en, naast dien beroemden Wetgeever, is het Leeven van VALERIUS POPLICOLA geplaatst, met eene daarop volgende Vergelyking, tusfchen die twee groote Mannen; het Leeven van THEMISTOCLES wordt door dat van CAMILLUS gevolgd; en, daar de Vergelyking door PLUTARCHUS zelve, tusfchen deezen *Griek* en *Romein*, verlooren geraakt is, stellen de *Nederduitsche* Vertaalers hunne Leezers eenigermaate schadeloos, door de Vergelyking van den *Franschen* Vertaaler over te neemen.

Veelvuldig zyn de Aantekeningen, door de *Nederduitsche* Vertaalers gemaakt, of uit de *Fransche* Vertaaling overgenomen, tot opheldering aan den voet des blads gevoegd; ze alle even nödig en belangryk te keuren, zou meer zyn, dan de aart van zodanige Aantekeningen toelaat. Over 't geheel draagen zy doorslaande blyken van beleezenheid, en kunnen ter handleiding dienen, om PLUTARCHUS beter te verstaan, of op de stukken, daar aangestipt, bepaalder te denken, en de aangeweezene Schryvers te raadpleegen, of zich tot anderen te vervoegen, die over deeze onderwerpen geschreeven hebben.

By voorbeeld, over de Wetten van SOLON spreekende, schryft PLUTARCHUS: „ Onder de verdere Wetten van so-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. D. bl. 288.

SOLON, is die inzonderheid zeldzaam en ſtrydig met de gewoone begrippen, welke den geenen voor eerloos verklaart, die, in tyden van burgerlyke tweedracht, geene party kiest (*). Het oogmerk van deeze Wet is waarſchynlyk, om te maaken, dat niemand zonder aandoening of gevoeligheid zy, omtrent het gemeen belang; noch denke, dat het voldoe, indien hy ſlechts, zyne byzondere zaaken in veiligheid geſteld hebbende, wel op zyn ſchik toone te zyn, zonder zich over de rampen, of het gevaar, des Vaderlands veel te bekommeren. SOLON wilde daarom, dat elk zich van ſtonden aan voegen moest by hun, die de beste en rechtvaardigſte zaak voor hadden (†), ten einde de gevaaren met hun te deelen, of ook hun behulpzaam te zyn, liever dan in veiligheid af te wachten, welke party boven dryven zoude."

Dit, met de onderſtaande Aanmerkingen, geleezen hebbende, voelden wy ons opgewekt, om na te ſlaan wat de Heer H. VAN ALPHEN, in zyn Antwoord op het voorſtel van TEYLER's Godgeleerd Genootſchap (‡), om *de voortreffelykheid der Burgerlyke Wetgeeving van* MOSES, *boven die*

(*) Meermaalen maakte PLUT. van deeze Wet gewag. Z. II D. bl. 550 e. 813. F. 965. D. Verg. *Cic.* ad Att. X. B. 1 br. *Gell.* II B. 12. H. *Meurs* Them. Att. 12. *Petit* ad legem Att. p. 670. *Wytenb.* ad Plut. de Ser. N. V. p. 26. Het oordeel over deeze *vreemd luidende* Wet hangt grootendeels af van eene duidelyke en naauwkeurige bepaaling, van het Geval en de Omſtandigheden; welke men misſchien hadt daar geſteld gezien, indien zeker geweezen Hoogleeraar zyne voorgenomene openbaare Redenvoering, over deeze Wet van SOLON, hadt gehouden en uitgegeeven.

(†) Dit is altyd niet blykbaar. Dikwyls is, ook in Burgerlyke Twisten, het ſpreekwoord waarachtig, dat, daar twee kyven, beide ſchuld hebben; en zou dan de Wyze, dagelyks het onrecht en geweldig woelen van wederzyde gadeſlaande: zou hy, ziende met hoe weinig kieschheid men evenveel welke Middelen, om Party te ſtyven, by de hand neemt: de menschlyke Dwaasheid en Bedorvenheid niet in ſtilte mogen betreuren, en dat bejaagen van eigen voordeel, waarby het Vaderland zelf vergeeten wordt, zonder 'er deel aan te neemen, mogen verfoeijen?

(‡) Zie de Verhandelingen van dit Genootſchap, IX D. bl. 96.

die van LYCURGUS *en* SOLON *te betoogen*, des gezegd hadt, en schiepen daar meerder lichts: immers deeze Heer laat zich dus hooren: „ SOLON's Wet, dat, in Volksbeweegingen, elk verpligt was party te kiezen, en dat hy, die zyne veiligheid in de onpartydigheid zogt, infaam was; is zeer door PLUTARCHUS afgekeurd, maar door anderen gepreezen (*). — Zonder my, egter, in 't breede over deeze Wet uit te laaten, dunkt my, dat dezelve een gevolg is van eene volstrekte Volksregeering. Waar toch elk op de algemeene Vergaderingen stemmen *moet*, over de zaaken aldaar voorgedraagen, kan niemand zich onttrekken, zyne gedagten te zeggen over heerschende onlusten, of oproerige beweegingen, zonder zich aan zyne verplichting als Burger te onttrekken. Uit dit oogpunt beschouwd, strookt deeze Wet met den Atheenschen Regeeringsvorm, maar past niet op anderen (†)".

PLUTARCHUS van de Verdeeling der Burgeren in vier Rangen, die allen deel hadden aan het beleid der gemeene zaaken, door het bywoonen der Volksvergaderingen, en de zitting in de Rechtbanken, gesprooken hebbende, voegt 'er by. De Verordening, by welke SOLON aan alle zyne Medeburgers, zo veel mogelyk, aandeel gaf in de beheering van het algemeen belang, draagt hy zelf, en van zich zelven spreekende, in deezer voege voor:

„ 'k Heb

(*) Zie over dezelve BODIN, *de re publica* Lib. IV. p. m. 760. MEURS *Them. Att.* Lib. I. c. 12. PETIT *Comment.* in L. L. Att. L. VIII. Tit. 4. Waar men ook zien zal, dat de Oude Schryvers verschillen in de bepaaling van de straf op deeze misdaad. Verg. ook TAYLOR *Lect. Lys.* c. XI. p. 718. 719.

(†) Men kan hier nog byvoegen, dat, volgens GELLIUS, N. A. L. II. c. 12. deeze Wet eigenlyk plaats hadt, *si ob discordiam, dissensionemque, seditio, atque discessio populi*, NB. *in duas partes fieret, & ob eam causam, irritatis animis, utrimque arma capientur pugnabiturque*. Ik kan egter niet nalaaten, hier by te voegen eene aanmerking van een Fransch Schryver. Hy zegt: *Cette loi me paroît dictée par les vues d'une profonde politique; elle semble, augmentes la confusion; en la rendant universelle; c'est de la totalité de cette confusion, que doit naître l'ordre. Elle fait encore mieux, elle crée une autorité nouvelle, lorsque la premiere devient impuissante. Des corps politiq.* Lib. VII. Ch. 7. En zeker, zo dra in een Volksregeering elk party kiest, blykt het ras aan welke zyde het overwigt der meerderheid is. Dan, of SOLON zo verre gedagt heeft, zoude ik niet durven bepaalen.

„ 'k Heb zo veel macht aan 't Volk gegeeven,
„ Als naar myn oordeel juist genoeg was en voldeedt.
„ 's Volks aanzien is gelyk gebleeven:
„ Ik wilde 't niet vergroot; noch dat het hinder leedt.
„ Ook zy, wier Rykdom en Vermoogen
„ Uitblonken, hebben geen verned'ring ondergaan.
„ Aan beiden heb ik aangetoogen
„ Een schild, om elk zyn recht kloekhartig voor te staan,
„ Niet om elkander t'overheeren!
„ Daar droeg ik als 't betaamt, rechtschaapen zorge voor.

Ten opzigte van deezen Volksinvloed, maakt de Heer VAN ALPHEN deeze gepaste Aanmerkingen. „ Dit regt van stemmen in de Volksvergaderingen was, schoon het in 't begin van weinig aanbelang scheen, egter by vervolg van het grootste gewigt. Daar tog elk zich mogt beroepen van het vonnis der Regeering en der Regteren op het Volk, werden de gewigtigste zaaken voor het Volk verhandeld. De oorzaak van deeze inrichting was, op dat aan den eenen kant de aanzienlykste en rykste tot de Ampten zouden bevorderd worden; zonder daarom de geringen aan de verdrukking van die bloot te stellen, of dezelve geheel en al buiten het bestier te sluiten. Het is daarom, dat ARISTOTELES schreef, dat SOLON, om aan alle de Burgers eene evenredige en billyke vryheid te bezorgen, de Democratie, met de Aristocratie en Oligarchie vermengd hadt.

„ SOLON's Regeeringsvorm was, derhalven, in den grond Democratisch, zelfs was het, volgens PLUTARCHUS, eene halsmisdaad, naar de Alleenheersching te staan (†)".

Ge-

(*) *Politic.* Lib. II. c. 12. Zie ook MARSHAM *Canon Chron.* Sec. XVIII. p. 649. POTTER *Archæol. Gr.* Lib. I. c. IV.

(†) Vergelyk PETIT. Lib. III. t. 2. p. 229. Om dit stuk egter wel te begrypen, moet men weeten, wat de Oude Staatkundige Schryvers al onder *Democratie* verstonden: zonder dit tog kan men, wanneer men louter het woord *Democratie* hoort, zich geen juist denkbeeld maaken van deezen vorm van Regeering. ARISTOTELES noemt vyf soorten op Lib. IV. c. 4, uit welke allen iets in dien van SOLON is overgebragt, het welk de rede is, dat SOLON's Regeeringsvorm by ISOCRATES eene *Democratie*, by PLATO eene *Aristocratie*, en by ARISTOTELES eene *Republiek* genaamd wordt. De vyf soorten van *Democratie*, by ARISTOTELES zyn, 1) waarin alle Burgers volstrekt in alles gelyk zyn,

Gelyk in deeze gevallen, zouden de Vertaalers, in eene menigte gevallen, uit deeze keurlyke Verhandeling des Heeren VAN ALPHEN, niet weinig, ter betere en vollediger opheldering, hebben kunnen ontleenen. Het heeft ons vreemd gedaan, dat dezelve nergens, noch ook het Antwoord eens ongenoemden Schryvers, in dat zelfde Deel voorkomende, aangetoogen gevonden te hebben.

„ Elk *Regent*, dien het om waare en gezonde Staat„ kunde te doen is, behoorde zeker," gelyk de Voorredenaar aanmerkt, „ een Werk als dit, (mits richtig uitge„ voerd) niet te kunnen en te willen missen." Wy wenschen, dat veelen het zich aanschaffen, en zich niet vergenoegen met de *Fransche* Vertaaling van den Heer DACIER: en, dat de beuzelagtige tegenwerping, dat de Vertaalers onbekend zyn, geen beletzel aan het vertier toebrenge van een Werk, 't geen zo zeer de Leezinge verdient, en waaraan de *Nederduitsche* Vertaalers zo veel moeite besteed hebben.

zyn, 2) waarin eenig onderscheid plaats heeft, uit hoofde van bezittingen, en daar uit voortspruitend regt tot de Regeering, 3) waarin alle Burgers regt hebben tot het algemeen Bestier; doch verantwoordelyk, en waarin de Wetten dus het hoogste gezag voeren, 4) waar alle Burgers dadelyk deel aan de Regeering hebben, insgelyks onder het Oppergezag der Wetten, 5) waar het Volk boven de Wetten is. —— Men zie hier over ook YOUNG, in zyn onlangs uitgekomen Werk, *the History of Athens*, B. I. ch. V. Not. 34.

Tafereel van Italie, door J. W. VAN ARCHENHOLTZ, *Oud Kapitein in dienst van zyne Majesteit, den Koning van Pruissen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Rotterdam by* D. Vis, 1791. *In gr. 8vo.* 270 *bladz.*

Zo gunstig, de zedert weinige jaaren beroemde ARCHENHOLTZ, over de Engelsche Natie gedacht en geschreven heeft, zo ongunstig is zyne beschryving van de Italiaanen, in het Tafereel dat hy van hun Land heeft opgehangen. De redenen, die hy daar van geeft, zyn JAGEMANN en anderen zo onvoldoende voorgekomen, dat zy hem, na alle zyne verdeedigingen, nog voor partydig te boek stellen. In het korte Voorbericht, voor deeze Vertaaling geplaatst, zegt hy ten deezen opzichte: „ Men kan

zich niet weêrhouden, deeze schoone Landstreeken *streng te beöordeelen*, wanneer men bedenkt *wat ze geweest zyn*, en *wat ze konden zyn*. Eene algemeene lusteloosheid heeft 'er de plaats vervangen van eene nyvere werkzaamheid; de wulpsheid heerscht 'er in plaatze van die wakkerheid, welke zoo veele heldhaftige bedryven voortbragt. Men ziet 'er eene gewillige slaverny, in stede van die opgetogen zucht voor de Vryheid, welke eeuwen lang de harten ontvlamde der bewooneren van dit Land, door de natuur en het lot even zeer begunstigd. De voet betreed 'er op ieder stap eenen Classischen grond, welke gestadig den Reiziger herinnert, dat hy zich bevind in het Vaderland van eenen VIRGILIUS, van eenen HORATIUS, van eenen CICERO, en van de SCIPIO's; dat CÆSAR, de grootste der Stervelingen, 'er het leven ontving; dat, naar een Barbaarsch tydvak van duizend jaaren, de schoone kunsten 'er uit hunnen asch herbooren wierden, en dat men, in de Jaarboeken van het Nieuwe *Italie*, de altoos vermaarde naamen leest van eenen RAPHAËL, van eenen BUONAROTTI, van eenen ARIOSTA, en van eenen COLUMBUS." —— Aanmerkelyk is het, dat des Schryvers *Tafereel van Engeland*, voor eenige jaaren, en dat van *Italien* mede, A°. 1791, in het Engelsch vertaald zynde, by laatstgemelde Natie geene goedkeuring heeft kunnen verwerven; willende de beste haarer oordeelkundigen, dat de Engelsche Natie al te zeer in het eerste gepreezen, en de Italiaansche te veel in het laatste veracht waren. Berispende men in ARCHENHOLTZ boven dien, dat hy, in zyn *Tafereel van Italien*, geheel geene Schilderyen van Gewesten en Landschappen mededeelt, van welken de Natuur in *Italien* toch zo veele bekoorlyke en verrukkende weet aan te wyzen. Hoe het zy, zonder SMOLLET of SHARP te raadpleegen; zonder VOLKMAN tot getuige te neemen, die meest LA LANDE en andere berichten volgde, doch zelf niet reisde; zonder BARETTI te laaten oordeelen, welke, als geboren Italiaan, met zyne Natie vooringenomen konde zyn, schoon hy die in andere gevallen hekelde; zo gelooven wy met den Heer ***, in zyne Voorrede voor de Nederduitsche Vertaaling van VOLKMANN's *Reisboek door Italien*, als mede met Dr. JANSEN, wiens brieven wy onlangs beöordeelden (*); dat in *Italien* nog heden zeer veel te leeren is: waar

(*) *Zie hier voor*, bladz. 94.

waar toe een geheele lyst van Geleerden in dat Land, en aanmerkelyke Instituten van geleerdheid, ten getuige zouden kunnen strekken.

Mogelyk heeft de Heer ARCHENHOLTZ minder schuld aan deeze in 't oog lopende partydigheid, dan het Contrast dat hy in de Zeden- en Denkwyze deezer twee zo zeer verschillende Natien heeft aangetroffen. Een Duitscher, zyn Land verlaatende, moet noodzaaklyk, in *Italien*, zo veel in Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid verliezen, als hy, in *Engeland*, ten opzichte van beiden, kan winnen: en uit dit oogpunt beschouwd, kan men hem op zyn woord gelooven, dat hy de zaaken niet anders heeft beschreeven, dan hy die beschouwde; namelyk, in *Engeland* te gunstig, en in *Italien* te ongunstig, nadien de toestand der Duitsche Natie regt tusschen beiden ligt.

Twaalf Hoofdstukken bevatten alles, wat de Schryver in dit Tafereel van *Italien* zegt. Na eenige algemeene aanmerkingen, over dat Land en deszelfs bewooners, medegedeeld te hebben, bepaalt hy zich in 't byzonder tot *Venetien*, *Padua*, *Milaan*, *Parma*, *Plasentia*, *Ferrare*, *Bologne*, *Ancona*, *Loretto*, *Florence*, *Pisa*, *Sienna*, *Livorno*, *Genua*, *Lucca*, Oud en Nieuw *Rome* en *Napels*. Zyne berichten van *Rome* beloopen alleen 171 bladz., zo dat die van de overige plaatzen zeer kort zyn; doch de onderhoudende styl munt in allen uit; wordende alles door verscheidene verhaalen en byzonderheden verlevendigd. Wy zullen 'er eenige bewyzen van aanvoeren.

„ Te *Padua* (zegt de Schryver, bladz. 55,) even als in eenige andere Steden van *Lombardye*, heeft een zonderling gebruik plaats. Wanneer een Burger buiten staat is zyne schulden te betaalen, en hy in zyne armoede niet boven de vyf Livres aan waarde bezit, als dan gaat hy den Rechter verslag geeven van den droevigen staat zyner Financien, en daar door bevryd hy zich van de vervolging zyner schuldëisscheren. Maar deeze verklaaring is verknogt aan eene kleine plechtigheid, die iets zo onaangenaams heeft, dat men zeldzaam zyn toevlucht tot dit gebruik neemt. De schuldenaar is verplicht, zich op zyn naakte agterste neder te zetten op een Steen, ten dien einde voor het Stadhuis geplaatst, en een uur lang, in deeze vernederde gestalte, zich voor het gemeen ten toon te stellen, onder de bescherming van eene wacht van *Sbirres*, of Gerechtsdienaaren. Daar hy nu, die deeze vernedering ondergaat, even-

eens gefchandvlekt gerekend wordt, als zy, die in *Duitschland* gegeesfeld en gebrandmerkt worden, zo volgt, dat deeze klugt, die in eene zo arme Stad, als *Padua*, dagelyks fcheen te moeten voorvallen, en geen fchande te moeten agterlaaten, nochtans zeer zelden vertoond wordt." — Wy herinneren ons, dat ook een foortgelyk gebruik, in eenigé Steden onzes Vaderlands heeft plaats gehad; en, indien de Schryver immer door *Leyden* gereisd ware, zou men hem daar nog den Steen, drie a vier trapjes boven den grond verheven, en met een yzeren Leuning omringd zynde, naast den doorgang van het Stadhuis hebben kunnen aanwyzen: fchoon de zeldzaamheid van dat gebruik, in deeze Eeuw, den Ingezetenen zelve meestal den oorfprong heeft doen vergeeten, waarom die Steen daar gefteld is geworden, of 'er heden gevonden wordt.

Daar men zedert eenigen tyd, ook in ons Vaderland, en vooral in *Zeeland*, de gefchiedenisfen der Redenrykers, of *Rhetorykers* wenscht opgehelderd te zien; zal het niet ongepast gevonden worden, dat wy hier de befchryving mededeelen, welke de Heer ARCHENHOLTZ van de tegenwoordige Italiaanfche Redenrykers, of *Improvifateurs*, geeft; ten einde deeze met de verhaalen, wegens onze verdweenen Redenrykers, te kunnen vergelyken.

„ 't Is gemeenlyk op de plaats van *Termini* te *Rome*, dat de Redenrykers zamen komen, om hunne gaven te toonen. Ik fpreek hier enkel van hun, die van Stad tot Stad gaan; want daar zyn anderen, die alleen redenryken in gezelfchappen, en zonder daar voor eenig loon te trekken. Deeze redenryken gemeenlyk zingende, en laaten zich verzellen door een Viool: zeer veele Virtuofen hebben dat fpeeltuig noodig, ter aanvuuring van hunnen Dichterlyken Geest.

„ De fchooijende Redenrykers zyn gedwongen hunne kostwinning te oeffenen, het zy al zingende of al fpreekende, zo als men het goedvind, naar een gegeeven tekst. De rykheid der Dichterlyke taal van de Italiaanen, de talryke vryheden, welke zy zig veröorloven, dit alles gevoegd by het muficaal gehoor, 't welk hen natuurlyk eigen is, vermindert zeer het moeilyke van dit ambagt.

„ Daar de Redenrykers gemeenlyk onkundige lieden zyn, zou men meenen hen ten uiterfte verlegen te moeten maaken, met een onderwerp op te geeven, 't welk ten minften eenige belezenheid vordert; dan zy hebben

altoos de onbefchaamdheid het ftuk te onderneemen, en hunne wartaal en onkunde te vermommen onder het klatergoud der rymklanken. *Zy* haalen uit de Romeinfche gefchiedenis byna alle hunne onderwerpen, om dat zy die tamelyk wel kennen. Alle de groote gebeurtenisfen, als de togt van HANNIBAL in *Italie*, de dood van CÆSAR, enz. zyn Stukken die zy voor de vuist beredenryken, zo dra men hen de keus van 't onderwerp laat; zo dat een Vreemdeling, die voor 't eerst eene dergelyke vertooning bywoont, zich over hen verwondert, en zelfs verrukt ftaat, als maar hunne wyze van opzeggen tamelyk goed zy.

„ Ik heb eene vertooning van dat foort bygewoond van een Venetiaan, het welk in ftaat was den fterkften indruk te maaken. Verbeel u een plein in *Rome*, omringd van vervallen overblyffels, welke u op de treffendfte wyze voor den geest brengen, de gedachtenis dier helden, die eertyds binnen die Stad woonden. Verbeel u vervolgens een geval of onderwerp: *Het affcheid van Regulus van zyn Huisgezin en Vaderland;* eene vloeijende en welfpreekende wyze van opzeggen, ter plaatze zelve daar deeze heldhaftige daad, twee duizend Jaaren geleden, voorviel. De Redenryker, die één der bekwaamfte en kundigfte was, wist zich volmaakt wel van alle omftandigheden te bedienen: hy hield de oogen droevig gevestigd op de puinen, die hem omringden; doch altoos met een kloekmoedig gelaat: vervolgens nam hy affcheid van zyne bloedverwanten en vrienden, van 't Romeinfche Volk, van de Tempels, van de Altaaren, van de Goden, van 't Vaderland, en, eindelyk de oogen naar het Capitool wendende, nam hy insgelyks affcheid van hetzelve. Dit ganfche tooneel, het welk volmaakt wel werd uitgevoerd, om dat onze man METASTASIO van buiten kende, was zeer gefchikt om aandoening te verwekken, en den geest te behaagen. Daar deeze Venetiaan my toefcheen opgetogen te zyn met de oude Romeinen, gaf ik hem, op zekeren dag, de volgende vraag ten onderwerp op: *Verdient het oude of het nieuwe Rome den voorrang?* 't Was vry natuurlyk te verwagten, dat hy zich voor 't nieuwe zou verklaaren; en waarom? Om dat nieuw *Rome* 't geluk hadt ST. PETRUS te bezitten, en van Christenen bewoond te worden; terwyl de oude Romeinen, niet tegenftaande hunne fchoone daaden, hunne

en heerlykheid en grootheid, niet meer dan Heidenen geweest waren.

„Ik heb dikwyls deeze foort van tooneelen in alle hoeken van Italie bygewoond, en ik heb over 't geheel gevonden, dat deeze Redenrykers even onkundig als kleenverftandig waren. Welk een onderfcheid tusfchen die lieden en die wysgeerige Redenaars, die men in Engeland aantreft, en die, zonder de minfte voorbereiding, aldaar in de *Clubs* of Koffyhuizen, over allerlei onderwerpen redenkavelen. Tot zulk eene heerlyke gaaf wordt een denkende kop vereischt, wiens brein verrykt is met het fraaije der letteren, en wiens tong begaafd is met eene natuurlyke welfpreekenheid."

Meermaalen geeft de Schryver licht aan de Gefchiedenisfe door het mededeelen van zommige byzonderheden en berichten. Dus wordt de vergiftiging van GANGANELLI, omftandig, door hem, in het tiende Hoofdftuk, befchreeven; wordende de bereiding van het vergif, met het welk die vergiftiging zoude gefchied zyn, in het twaalfde Hoofdftuk, bladz. 339, dus door hem medegedeeld.

„ 't Is enkel te *Napels* dat men het geheim bezit om het *Aqua Tofana*, dat beruchte vergif, te bereiden; en tot geluk voor de menschheid zyn 'er zelfs maar weinige lieden te *Napels*, die dat geheim kennen. Men heeft 'er de geftrengfte Plakaten tegen uitgegeeven, niet alleen om het uitventen, maar zelfs het bereiden, daarvan te beletten. Indien het kwaad daar door niet geheel vernietigd is, valt het niet moeilyk 'er gebruik van te maaken. Dit verderflyk vergif is gelukkig in Duitschland nog niet bekend. Het is ten uiterfte gevaarlyk, dewyl men 'er niet tegen op zyn hoede kan zyn, noch hetzelve voorkomen, of de uitwerkingen tegengaan. Ik heb gelegenheid gehad om 'er de inmengzels van te leeren kennen, maar zulks is flechts het geringfte gedeelte van dit zonderling *Arcanum*. Die inmengzels zyn het *Opium* en de Spaanfche Vliegen. 't Is iets byzonders dat hetzelve zo helder en klaar is als zuiver water; en men kan 'er zich niet voor wagten, dewyl 'er geen fmaak aan is. Dit helfche gif valt op de edele deelen aan, baart geen kolyk noch fmerten; maar het maakt zoo magteloos en veroorzaakt eene teering daar de kunst niets tegen vermag, en welke u onvermydelyk wegfleept. Een bewys, dat 'er oneindig veel kunst en behendigheid toe

ver-

vereischt wordt om het zamen te ſtellen of te bereiden, is, dat de Chineezen, met die beide inmengzels, welker uitwerking zoo verſchriklyk is, een vogt maaken, zoo geſchikt om het zesde zintuig te verſterken."

De Onſtervelyke Reiziger, *in twee Boeken van* IGNAZ KARSICKI, *Ryksgraaf*, *Prins-Bisſchop van Ermeland*, *Ridder van den Witten Adelaar. Uit het Poolsch. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1791. 244 *bl.*

'T Is eene zeer oude Waarneeming, dat de Geſchiedenis ons een Inwoonder van alle Landen, en een Tydgenoot van alle Eeuwen, maakt. De Schryver van het Stukje, onder den vreemden Tytel, *De Onſtervelyke Reiziger*, heeft deeze ſtelling in zyn Perſoon zoeken te bewaarheden van den tyd zyner Geboorte af, tot den tyd waar het overige van zyn Geſchrift ontbreekt.

Hy geeft tot deeze verciering voor, af te ſtammen van uit het Land der *Lugnagianer*, waar elk weet, dat onſterflyke Menſchen gevonden worden, welker Geſlacht *Strutelbrugs* genoemd wordt, van welke de beroemde GULLIWER (*), een getuige der onbedriegelyke waarheid, aldus ſchryft. „ Vaak gebeurt het, dat een Kind met een rond rood teken op het voorhoofd gebooren wordt, welk teken een onſterflyk Mensch aanduidt. In den beginne is het zelve bykans onmerkbaar, maar wordt, van tyd tot tyd, grooter. Van het twaalfde tot het vyf-en-twintigſte Jaar heeft hetzelve een groene verwe —— daar naa wordt het bleeker —— in het vyf-en-veertigſte Jaar pik zwart, en verandert naa dien tyd niet meer. Menſchen van dit ſoort leeven tot hun dertigſte Jaar in gelykheid met alle anderen; doch van dit tydperk huns leevens af, ontwaaren zy eene ongewoonlyke benaauwdheid, die altoos toeneemt, en bereiken zy hun tachtigſte Jaar, dan ondervinden zy alle de gebreken van deezen ouderdom; de zekere overtuiging van altoos zullen leeven vermeerdert hunne te onvredenheid, brengt hun tot wanhoop, en maakt dat zy zich zelven en anderen verveelen."

Niet

(*) Dit moet GULLIVER zyn. Zie *The Works* of Dr. JONATHAN SWIFT. Vol. II. Containing Cap. LEMUEL GULLIWER's *Travels*.

Niet volkomen, maar grootendeels, beantwoordde onze Schryver aan deeze tekening; dan by zyn eerste veroudering met dje kwellingen gepaard, overviel hem een slaap, en uit denzelven ontwaakende, vondt hy een boom, die een balzem uitleverde, welks gebruik hem, van een tachtigjaarigen Grysaart, in een frisfen Jongeling van vyftien Jaaren, herschiep, vry van het gemelde Hoofdteken. Van deezen Balzem maakte hy een grooten voorraad te krygen, in de hoop om, door deszelfs gebruik weder oud wordende, op dezelfde wyze te verjongen. In deeze hoop vondt hy zich niet bedroogen, gelyk de veelvuldige verjongingen, meestal, tusschen de zeventig en tachtig Jaaren uitwyzen; doch welke niet altoos even gelukkig beschreeven worden, en zomtyds zeer stuits inkomen.

Naa zyn eerste Verjonging, ten tyde van ALEXANDER DEN GROOTEN voorgevallen, komt hy in *Griekenland*, waar hy met de Vorsten verkeert, met de Wysgeeren omgaat. —— By eene nadere Verjonging leeft hy met HAMILCAR en dient onder HANNIBAL. —— Keert naa een Verjonging na *Griekenland* weder, en leeft 'er, het Hofleeven moede, als Burger. Heeft te *Ephesen* de zonderlingste ontmoetingen. En voorts verkeering met de grootste Wysgeeren. —— Te *Rome* ging hy met de voornaamste Mannen om; kenschetst de Keizers en Dichters en Wysgeeren. —— Wordt na eenige Verjongingen Koopman te *Marseille*, reist na *Gallie*, na *Oost-Indie*, woont in *China*. Naa dit land verlaaten te hebben, is een groote gaaping in het Handschrift; dan hy komt, naa nog eene Verjonging in *Poolen*. Trekt weder na *Rome*, en komt op nieuw in *Poolen*. Legt een bezoek te *Constantinople* af, en oud wordende en weder verjongende, bevindt hy zich weder te *Rome*, toen OTTO DE GROOTE, Keizer uit de Linie der *Saxen* afstammende, na *Italie* trok; met deezen kwam hy in *Duitschland*, waar hy zyne laatst gemelde Verjonging onderging in 't jaar negenhonderd en tachtig, en onder BOLESLAUS leefde. „Naa den dood van BOLESLAUS CHROBRY, dus luidt de laatste Afdeeling van het tweede Boek," werd de Throon beklommen, door zynen Zoon MIESZKO of MIECISLAUS, die een zo roemryken en voortreflyken Vader niet waard was. De Koningin van RYXA regeerde en bestuurde alles, en wilde my ook tot haaren wil buigen. Daar ik aan het Hof van zo groote en roemryke Mannen gewend was te verkeeren, verliet ik dit Hof, en, naa dat ik by *Sendomir* my over den *Weichsel* hadt laaten zetten,

ten, begaf ik my na *Krakau*, toen . . . . —— *Het overige ontbreekt.*"

Dit is het voornaam beloop van de Tochten deezes Reizigers, op welken hem, in verscheide Characters, Ampten, Beroeping en Leevenswyzen, veel vreemds bejegent; en hy zyn oordeel velt over voorkomende Zaaken en Persoonen, waarin hy de Geschiedschryvers, by gelegenheid, gispt, of de getrouwheid hunner opgaven pryst. Schoon zyne bedenkingen over 't algemeen gegrond zyn, ontmoet men niet weinig zeer los te neder gesteld, en alles met veel vreemdigheids doorweeven. Het vreemdste van allen is, dat hy uit *Rome*, ten tyde van DOMITIANUS, vertrokken zynde, zich eerst stil hieldt te *Bononia*, daar de Waereld van zyne ongewoone gesteldheid een blyvend aandenken of veel meer een Raadzel willende nalaaten, maakte hy op zich zelven, onder den naam van *Aelia*, het volgende *Grafschrift*:

D. M.
AELIA LAELIA CRISPIS
Nec vir — nec mulier — nec Androgina
Nec puella — nec juvenis, nec anus,
Nec casta, nec meretrix, nec pudica,
Sed omnia.
Sublata
Neque fame, neque ferro, neque veneno,
Sed omnibus,
Nec coelo — nec aquis, nec terris
Sed ubique jacet
LUCIUS AGATHO PRISCIUS,
Nec maritus, nec amator, nec necessarius,
Neque moriens, neque gaudens, neque flens,
Hanc
Nec molem — nec Pyramidem, nec sepulchrum,
Sed
Omnia scit & nescit, cui sui posuerit.

„ Wat ik gedagt en voorzegt heb, is vervuld, dat naamlyk de Nakomelingschap nooit de waare inhoud of oplossing van deeze Inscriptie zou vinden." —— In de daad een *Grafschrift* op een *Onsterflyke* is een strydigheid zo groot als het geheele Grafschrift duister en onontknoopbaar raadzelagtig.

Het *Poolsch*, waar uit dit Werkje vertaald is, 't geen wy niet verstaan, moet veel verwandschap met het *Hoogduitsch*

duitsch hebben, of de Vertaaler een *Duitscher* weezen? want het *Nederduitsche* Kleed, het zelve aangetrokken, is vol *Hoogduitsche* vlekken.

Samenspraken der Dooden, naar het Grieksch van LUCIANUS. *In het Nederduitsch overgezet, en met Aanmerkingen uitgegeeven, door B. V. F. Eerste Stukje. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1791. *In gr.* 8*vo.*

De Heer, die zich onder de Letteren B. V. F., om redenen, verbergt, „ schoon hy de eer zal hebben, dien in 't vervolg aan 't Publicq mede te deelen, indien hy daar toe, door de goedkeuring zyner *Nederlanderen*, zal worden in staat gesteld; die, vindt dit Stukje debiet, wordt het met genoegen ontvangen, niet slegts het vervolg der Samenspraaken van LUCIANUS (van welk hy een Tiental mededeelt,) en andere *Latynsche* en *Grietsche* Werken zal vertaalen; maar ook een *Nederduitsch* Woordenboek uit te geeven, in den smaak, waarin het *Grieksche* van VAN LENNIP is opgesteld (*).”

In deeze Vertaaling stelt de Heer B. V. F. zich, gelyk hy te kennen geeft, een drieërlei oogmerk voor. —— Hy wil den *Nederlander*, der *Grieksche* Taale onkundig, te hulp komen met hem eene Vertaaling te schenken. — Ten anderen, den Vaderlander zyne eigene taal grondig en van naby leeren kennen, en hem teffens opleiden ter beoefening van de *Grieksche* Taal, uit hoofde van de menigvuldige overeenkomst tusschen die beide Taalen. —— En eindelyk den *Christen* leeren, hoe zelf die Schriften, welke het geschiktst schynen te zyn om den Godsdienst en goede Zeden uit de harten te verbannen, door een verstandig gebruik daar aan moeten bevorderlyk zyn.

Wat de Vertaaling betreft, „ hy heeft zich verpligt „ gevonden hier en daar, waar de zin het medebrengt, „ een weinig meer af te wyken, dan men op de Schoo„ len toelaat, evenwel zo, gelyk hy betuigt, dat het „ *Grieksche* denkbeeld altyd in de overzetting klaarlyk „ doorstraalt.” —— In de daad eene Vertaaling, waarin dit ontbrak, zou, op zeer vreemden grond, den naam van

(*) Zie over dit Werk, *Algem. Vaderl. Letteroef.* 1791. 1ste St. bl. 177.

van Vertaaling mogen draagen; en eer Omschryving mogen heeten. Hy berispt, in 't voorbygaan den *Latynschen* Vertaaler niet zelden: op de zyne zou desgelyks niet weinig te zeggen vallen.

Zyn Taalkundig doel, waaromtrent hy herinnert zich de kortheid en eenvoudigheid steeds voorgesteld te hebben, op dat zelfs de geringste verstanden die met vrugt mogen gebruiken, zoekt hy te bereiken door Aanmerkingen, de Taal raakende, by elke Samenspraak te voegen. Waarlyk veele zyn voor de *geringste verstanden* geschikt. Als een Taaldwinger wil hy intusschen niet inkomen. „ Niemand," zegt hy, „ agte zich gedwongen het door „ my gestelde toe te stemmen, indien hy anders grond „ heeft om van my te verschillen." Dit zal niet zelden gebeuren; bovenal wat de woordafleidingen betreft. Wat dunkt den Leezer van zyne eerste Aanmerking. „ Ik schryf „ *Samenspraak*, niet (gelyk doorgaans) *Zamenspraak*. — „ De reden, die ik daar voor heb, kan ik niet aflaaten den „ Leezer mede te deelen, en aan het oordeel van kundi„ gen te onderwerpen — ze is deeze. Ik begryp dat het „ woordje *samen* van *Griekschen* oorsprong zy — en is „ het wel te verre getrokken als ik zeggen durf, dat het „ 't Grieksche woordje ἅμα is? — Dat woordje betekend by „ de *Grieken* 't zelfde dat by ons *samen* te kennen geeft, het „ is niet vreemd dat de spiritus asper verandert wordt in σ, „ en dan heeft men σαμα, vervolgens *samen* — en die met „ my weet dat 'er oneindig veele *Grieksche* woorden, door „ zulk eene kleene verandering, naar den aart onzer taal, „ *Nederduitsche* zyn geworden, zal deeze aanmerking zeker „ niet ontkennen of verwerpen."

Even bondig is zyne Aanmerking over het woord *Sterren*, „ zo," zegt hy, „ moet men eigenlyk schryven, niet „ *Starren*, de letter *l* en *r* bestaan elkander zo na, dat men „ dezelve meermaals verwisseld vind — deeze Aanmerking „ heeft haare nuttigheid in het onderzoeken van den oor„ sprong der woorden; zy leert ons dat *Ster* afgeleid wor„ de van *stellen*, dat het overeenkomt met het Latynsche „ *Stella*, en dat beide *Ster* en *Stella* afkomen van ςέλλειν „ (waar voor men ook ςέῤῥειν zeide) en betekenen *iets* „ *dat gesteld*, geplaatst of vercierd, wordt — past dit niet „ volkomen op de Sterren? die luisterryke lichten aan den „ hemel geplaatst?

„ Kent men, „ vraagt hy," over het algemeen het on„ derscheid wel dat 'er is tusschen *Vleesch* en *Vleisch*?

„ *Vleisch*

„ *Vleisch* is *toebereid*, *eetbaar Vleesch* — maar *Vleesch* „ hebben leevende schepzels." — VONDEL heeft dit onderscheid niet gekend, en wy leeren het thans, anders zou hy in zyn *Byschrift op Sprokkelmaand* niet geschreeven hebben:

Want veertig dagen Visch, valt lastig voor het Vleisch.

Des Vertaalers en Aanmerking-Schryvers derde oogmerk, zoekt hy op eene wyze te bereiken, die wy zeer twyfelen of doel zal treffen. De Samenspraak N. VII. tusschen MENIPPUS en MERCURIUS, over schoone Mannen en Vrouwen handelende, doet den Schryver deeze Aanmerking maaken. „ In deeze Samenspraak hebben wy eene „ schets die onwraakbaar staaft het geen wy leezen in den „ CIII Psalm het vyftiende en volgende vers, *de dagen des* „ *Menschen zyn als het gras, gelyk een bloem des velds bloeit* „ *hy, als de wind daar over gegaan is, bloeit hy niet meer,* „ *en zyne plaats kent hem niet meer*; men vergelyke den „ 90 en 39 Psalm. Ja, *de schoonheid is een bloem die* „ *sterft, wen tyd of leed haar blaadjes krullen.*

„ Gaat, menschen! die van de schoonheid uw God „ maakt! gaat na de Kerkhoven! — Ziet daar de schoonheden, die elk voor zes of zeven jaren nog bewonderde! Tragt daar indruk te krygen van 't geen u te wachten staat! Wie leeft 'er die den dood niet ondergaan „ zal? —— Christen! uwe schoonheid is dat gy blank „ zyt in heiligheid, rood door het bloed van Christus! —— „ Deeze schoonheid is welgevallig in de oogen van den „ Eeuwigen —— wordt bewonderd door de Engels —— „ en laat u eene gedagtenis boven Helena, en boven al „ wat schoon kon hieten aan deeze kant van het graf!

„ Grooten der aarde! nog maar weinige jaren, en gy „ zyt niet meer. — En zal om u de aarde van zo veel „ bloed stroomen? leest hier in dit gesprek het geen men van „ u zal zeggen: *Zyn om dien Koning, om die Vorstin,* „ *zo veele gesneuveld? Is 'er om hun zo groote verwoesting* „ *aangerecht?* — God drukke het u nog in tyds op het „ hart."

MERCURIUS voor MENIPPUS het Veergeld aan CHARON niet willende betaalen, N. IX. doet den Schryver deeze Toepassing maaken, „ *Christen!* het geen MERCURIUS „ weigerde voor MENIPPUS te doen, heeft CHRISTUS gedaan voor u die geloofd — houd het dan daar voor, „ dat op grond dier genoegdoening van CHRISTUS *in uwe*

plaats,

„ *plaats*, de hemel by uw sterven voor u om niet geo-
„ pend is!"

Hoe dusdanige Aanmerkingen op een Schryver, van wien de Heer B. V. F. verklaart, „ in de daad, geen der prul-
„ schriften van waanwyze Weetnieten in Duitschland en
„ Engeland, tegen den Godsdienst van Jesus uitgegeeven
„ wordende, is zo zeer in staat den Christen, *verkeert hy*
„ *niet omzigtig*, uit zyne vastheid te stooten als dat werk
„ van Lucianus, 't geen wy thans onzen Landgenooten
„ aanbieden," kunnen strekken om den *Christen* in zyne vastheid te doen staande blyven, bekennen wy geheel niet te zien: veeleer kunnen spotters 'er stoffe tot nieuwe spotternyen uit ontleenen. —— Alle Spotters met het *Christendom*, hoe zeer wy dat slegt slag van menschen wraaken, zyn tog, gelyk onze Schryver in zyne Voorreden wil, „ geen getrouwe overschryvers van die eerste,
„ behalven dat zy hier en daar iets bylappen, dat te
„ gek is, dan dat het op rekening der Oude kan gezet
„ worden."

Geschiedverhaal van het verblyf van den berugten Graaf VAN CAGLIOSTRO, *te Mittau; en deszelfs Schyntoveryen aldaar. Door Mevrouwe* CHARLOTTE ELISABETH CONSTANTINA VAN DER RECKE, *geb. Gravinne van Medem. Naar de Hoogduitsche Uitgave van* FREDERIK NICOLAI *vertaald, door Mr.* P. BOODAERT. *Met eene Voorrede van den Vertaaler over de Opkomst, Voortgang en Bedryven der zogenoemde Toveraars. Te Amst. by* A. Fokke Simonsz., 1791. *Behalven het Voorwerk*, 221 *bl. in* 8vo.

Vervuld met het denkbeeld, dat men eene aaneenschakeling van Bedriegeryen eens Snoodaarts ter leezinge opvat, is reeds een ongunstig voorgevoel. Wy kunnen niet ontkennen, dat het ons aangreep by den aanvang der leezinge van dit Werkje, den Aartsbedrieger CAGLIOSTRO betreffende. Het is onder het doorleezen ons bygebleeven, en versterkt. Dat de Gravinne zich, ondanks veele tegenbedenkingen, liet overhaalen om het *Opstel van 't Jaar* 1779 *over Cagliostro's Wonderproeven in Mittau*, met de daarby gevoegde *Ophelderende Aanmerkingen, geschreeven naa het ontdekken van 't bedrog*, uit te geeven, als mede dat de Heer F. NICOLAI haar tot deeze gemeenmaaking aanzette, is niet te verwonderen, als men in aanmerking neemt, dat CAGLIOSTRO en zyns gelyken, in het zamenmengen van veelvuldige bedriegeryen, de een in snoodheid den an-

ander den voorrang betwistende, onder haare Landgenooten, zo veel opgangs en aanhangs maakten; doch die zelfde rede pleit niet in die kragt om het onzen Landgenooten vertaald aan te pryzen, schoon onder dezelve Ligt- en Bygeloovigen genoeg gevonden worden; blykens den aanvang der Voorreden des Vertaalers, in welke wy, als op den tytel zo byzonder aangeduid, een meer geregeld Verslag van de Opkomst, den Voortgang, en de Bedryven der zogenaamde Toveraars, verwagt hadden.

Wy zullen onze Leezers niet ophouden met de breedvoerig verhaalde, en vervolgens opgehelderde, Bedriegeryen van den thans te *Rome* gevangen zittende CAGLIOSTRO. Alleen willen wy kortlyk aantekenen, dat de Gebooren Gravinne van *Medem*, blykens haare eigene opgave, een zeer geschikte aanleg hadt, om de speelbal te worden van een Bedrieger als CAGLIOSTRO, en hoe zy ter ontdekking van haare dwaaze vooringenomenheid kwam. — Haar Vader en diens Broeder hadden, reeds van hunne vroege jeugd, eene neiging tot de Scheikunde en verborgene Wysheid, of de Goudmaakkunde. Op de Hooge School te *Jena*, kweekten zy die neiging aan door den gemeenzaamen ommegang met zekeren Hofraad SCHMIDT; en begaven zich vervolgens te *Halle* in de Vrymetzelaars Orde, welke zy met de *Magie*, of wonderwerkende *Alchimie*, geloofden vereenigd te weezen.

Dertig jaaren waren 'er reeds verloopen, zedert haar Vader en Oom over deeze gewaande geheimenissen bestendig gedagt, geleezen en gearbeid hadden, toen CAGLIOSTRO by hun verscheen, en het tooneel, waarop hy meende te speelen, reeds bereid vondt; te meer daar de Opperburggraaf VAN DER HOWEN, een Vriend haars Vaders, in dien Man den rechten wegwyzer tot de verkeering met hoogere Geesten, waande te vinden.

Zy hadt, zedert de eerste jaaren van haare kindschheid, over de *Alchimie*, en *Magie*, over SCHMIDT en MULLER, veel hooren spreeken, en SCHWEDENBORGS wonderlyke Geschiedenissen waren het geliefdste onderwerp haarer gesprekken; doch dit maakte in haare eerste jeugd op haar geen grooter indruk dan het Vertellingje van *Blaauwbaard:* en een Bal of Concert waren voor haar bekoorelyker dan de zamenkomst met Geesten. — Zedert haar zestiende jaar werd zy, door haar Huwelyk, uit het gewoel der groote Waereld, in de stille eenzaamheid op het Land verplaatst. Toen gevoelde zy, uit gebrek aan andere bezigheden, een lust tot leezen, zonder plan, orde, of verkiezing. WIELANDS eerste Schriften, byzonder zyne *Sympatiën*, CRONEGKS *Eenzaamheden*, YOUNGS *Nagtgedagten*, LAVATERS Schriften, waren haare geliefdste boeken, door welke haare ziel eene Godsdienstig dweepende gesteldheid kreeg. Vooral vonden LAVATERS Schriften over de *kragt des Gebeds*, en zyn *Dagboek*, ingang in haar hart. Haar geest, die geduurig meer verhit,

ftë, en alle aardsche dingen onttoogen werd, kwam geduurig nader tot lichaamlyke verbeeldingen, en gewende zich aan Mystike Phantasiën. Nu vielen haar alle gesprekken, die zy in haar Vaderlyk huis gehoord hadt, weder in, en begonnen altemaal een sterke werking op haar te doen; een werking, aangezet door haaren Broeder: deeze haar door den dood ontrukt zynde, werd, door de droefheid over zyn afsterven, haare zugt tot hooge verborgenheden ongemeen vermeerderd.

In deeze gemoedsgesteldheid trof CAGLIOSTRO haar aan. Die welhaast ingang vondt by haar Vader, Oom, en den gemelden Opperburggraaf. Zy zogt, met haar Tante en Nigt, deezen Priester der geheimenissen ook nader te leeren kennen. Hy en zyne Vrouw wisten, met veel nederigheid, de denkbeelden deezer Vrouwen omtrent hun te vergrooten, en haare verbeelding aan te vuuren. Zy werden ras niet alleen zyne geloovende Leerlingen; maar bragten hem ook nog meer aanhangers toe. CAGLIOSTRO wendde daar op een nieuw middel aan om deeze Vrouwen in nadere verbintenis te brengen, en te gelyk, met minder moeite, op haare gemoederen te kunnen werken. Hy betuigde de Gravinne, dat hy van zyn Oppersten gezonden was, met volmagt, om, als *Groot-Meester*, eene *Loge d'Adoption*, of eene Vrymetzelaars-*Loge*, waarin ook Vrouwen konden toegelaaten worden, te stichten, in welke zy met haare Tante en Nicht als eerste Medeleden werden aangenomen. Onder de verzekering des Stichters, dat dit geheim gezelschap de zodanige, die met een rein hart na waarheid streefden, en vol van liefde tot het algemeene belang de kennis zogten te vermeerderen, tot hooge gelukzaligheid zou opvoeren.

Dus vondt zich deeze Gravinne in de strikken des Bedriegers verward, en bleef 'er in, zo lang CAGLIOSTRO zich als een ernstig Zedemeester aanstelde: schoon zy by wylen bedrog vermoedde, wist hy haare vooringenomenheid te beleezen, en dermaate in te neemen, dat zy op 't punt stondt om met hem en ander gezelschap de reis na *Petersburg* aan te neemen. —— Voor den naauweren kring der ingewyden hieldt hy *Magische Voorleezingen*. Een deezer benam haar het vertrouwen op CAGLIOSTRO, daar dezelve het zedelyk gevoel kwetste. Hy sprak van de Liefde, welke tusschen de Kinderen des Hemels en der Aarde geheerscht hadt, en gaf te kennen, dat niet alleen CHRISTUS, maar ook *hy zelve*, aan zulk eene vereeniging hun aanzyn te danken hadden. De halve Goden der *Grieken* waren, gelyk hy zeide, mede niets anders dan slechts vrugten van zodanig eene Liefde. Ook gaf hy lessen, hoe dat eene Vrouw, die niet wilde minnen, door *Magische* middelen zelf tot natuurlyke liefde te brengen ware. Zy nam voor, hem niet weder te hooren; maar moest, op aandrang haarer Vrienden en Vriendinnen, dit anderwerf doen, en het gelukte CAGLIOSTRO bykans haar weder in 't net te krygen. Nadere ontdekkingen, toen

hy van *Mittau* na *Petersburg* verreisd was, en bovenal de ondervindingen van den Hofraad SCHWANDER, bragten haar te regt, en tot de volkomene overtuiging dat CAGLIOSTRO een Bedrieger was, die, naar den inborst der lieden, met welken hy te doen hadt, de zwakheid en neigingen der menschen met list zich wist ten nutte te maaken, en zyn rol te speelen. —— Wie belang stelt om van dit alles overtuigd te worden, zal niet zonder voldoening dit Geschiedverhaal leezen; schoon het verveele de welmeenendheid zelve eenen geruimen tyd ten prooie te zien van eerloosheid.

Korte Beschryving der Zeventien Nederlandsche Provinciën, waarin met een opslag kan gezien worden de Ligging, Grootte, Grenzen en Rivieren, der Zeventien Provinciën in 't gemeen; en van ieder met haare verdeeling in 't byzonder; —— benevens derzelver Steden, Sterktens, en het aanmerkelykste van dien. —— Ook, hoe deeze Provinciën van tyd tot tyd zyn van een geraakt, en hoe, en by wie, dezelve thans worden bezeten. —— Ten dienste der Nederlanders, byzonder der Lees- en Weetgierige Jeugd, uit veele Schryvers in ordre geschikt, door JOHANNES WILLEMSE. *Te Amsterdam by* J. E. Kryt, *in 8vo.* 85 *bl.*

Wanneer men het getal der bladz. van dit Boeksken vergelykt met de menigte van zaaken, welke, volgens den boven geplaatsten tytel, in hetzelve voorkomen, zal men daadelyk opmerken, dat de beschryving van dat alles *zeer kort* moet zyn. Intusschen is deeze kortheid zeer geschikt, om door de jeugd best onthouden te worden; kunnende het zeer gepast voor een Schoolboekje verstrekken. Men zie, by voorb. de volgende beschryving van *Doornik* en *Mons*, of *Bergen* in *Henegouwen*.

,, *Doornik* of *Tournay*, de Hoofdstad van de Castellany *Tournaisis*, is zeer wel gelegen op de *Schelde* die 'er midden door loopt. Het is een oude, groote, fraai gebouwde, en wel bevestigde, Stad. —— Ook heeft zy een wel gezenuwde Citadel.

,, *Mons*, of *Bergen* in *Henegouwen*, de Hoofdstad, op een kleinen Heuvel, alwaar de Rivieren *Fruille* en *Haine* te zamen komen. —— 't Is een groote wel bewoonde en ryke Koopstad, en eene aanzienelyke Vesting, zo door natuur als kunst zeer sterk: met goede Wallen en drie dubbelde Gragten voorzien.

Feest- en Lydens Geschiedenis voor de Jeugd, *door* J. SCHARP, *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam by* A. Bothal, 1792. *In 8vo.*, 28 *bladz.*

Het Weleerwaardig Ministerie te *Rotterdam*, eene Commissie van vier Predikanten benoemd hebbende, ten einde eene nieuwe uitgave van de orde der Feest- en Lydenstexten, in de Rotterdamsche Gemeente gebruikelyk, te bezorgen; werdt de Wel Eerw. SCHARP afzonderlyk gecommitteerd, om, boven elken Text, derzelver inhoud in vierregelige Versjens, te omvatten. Dit is geschied, en dat Textboekje is, overeenkomstig dat besluit, in de waereld gekomen; intusschen heeft men begreepen, dat het, tot nut der Jeugd, in de Schoolen en Huisgezinnen zoude kunnen dienen, indien die Versjes ook *afzonderlyk* gedrukt wierden, om door de Kinderen van buiten geleerd te worden; zynde aan deeze laatste onderstelling, dan ook de afgifte van dit nuttig Boekje te wyten.

Wy gelooven met zyn Wel Eerw., dat de Jeugd veel nut uit het leeren deezer Stukjes kan hebben; wy pryzen dezelve met alle ruimte daar toe aan, en deelen, ter Proeve, twee voorbeelden uit de Lydensgeschiedenis daarom mede.

1. *Christus voorzegt zynen dood. De Joodsche Raad vergadert tegen hem.*

De Heiland zelf voorzegt den moedwil van de Jooden,
Alweetend kent hy alles, en speelt het onbevreesd,
Cajaphas heeft alreeds den grooten Raad ontbooden,
Men ademt moord, maar schroomt de Natie op het Feest.

2. *Opgezogte getuigen verdraaijen Jesus woorden; doch hy zwygt stille.*

Men zocht den schyn van recht, men vindt die valsch getuigen,
Men geeft aan Jesus woord een averechtschen zin;
Doch onschuld antwoordt niet. — Waar men het recht wil buigen,
Daar heeft stilzwygenheid de beste reden in.

Kleine Dichterlyke Handschriften, *Derde en Vierde Schakering. Te Amsterdam by* P. J. Uijlenbroek, 1790 en 1791. *In gr. 8vo. elk* 136 *bladz.*

Even als de twee voorgaande Stukken, bevatten deeze Schakeeringen een aantal Gedichten, op onderscheidene onderwerpen, door verschillende Dichters en Dichteressen vervaardigd, en dus geheel onderscheiden in waarde met elkander.

In het derde stukje, munt boven anderen uit: *de Zeevaart*, Prysvers, uit het Deensch, door J. G. DOORNIK. *Israël juichende over Babels Val*, door M. P. ELTER, geboren WOESTHOVEN. *Voor Maria*, door P. MOENS, en eenige losse stukjes van W. BILDERDYK en P. J. UIJLENBROEK. En in het Vierde, *Saffo aan Faon*, door W. BILDERDYK, en *de Lof van den Vaderlandschen Landbouw*; door A. VAN OVERSTRAATEN, enz. De volgende *gedachten in een Zomerschen avond*, door J. DE CLERCQ HZ., zyn denkelyk voor heden geene ongepaste proeve:

De gouden Zon, aan 't eind van haren loop gekomen,
Verspreid een' zagten glans,
En bied haar laatst vaarwel aan bergtop, hooge boomen,
En stellen torentrans.
De alvoedende Natuur verkwikt de groene dreven,
Door 't vuur der Zon geschroeid;
Haar tedre zorg geeft aan elk kruidje, op nieuw, het leven,
Daar zy 't met daauw besproeit.
De Landman keert van 't Veld, de Herder stalt zyn Schapen.
Hoe lieflyk is de rust
Voor hen, die nooit den tyd vernielen of vergapen!
Dan kweekt zy kracht en lust.
De hitte van den dag, allengs van ons geweken,
Spreid nu een' milden gloed;
De stilte van het veld, by 't ruisschen van de beken
Baart kalmte in 't vroom gemoed.
Getroffen door al 't schoon voel ik myn' zangtoon ryzen,
Om, met een diep ontzag,
ô Schepper van 't Heelål! uw liefde en zorg te pryzen,
Vernieuwd van dag tot dag.
Het bloemenryk vertoont uw gunst in duizend kleuren;
Zy praalt in lagchend ooft;
De zwangre halm geeft graan; het kruid een' schat van geuren.
Door warmte en vocht gestoofd.
Zyn uwe Werken groot, hoe groot moet gy dan wezen,
Die wenkte, en alles wierd?
Uw goedheid zy alom met dankbaarheid geprezen,
En eeuwiglyk gevierd!

Zaïre, Treurspel; door J. VERVEER. *Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1790. *In gr. 8vo.*, 114 *bladz.*

Cora, of de Zegepraal der Liefde op het Bygeloof, Tooneelspel; door J. VERVEER. *Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1790. *In gr. 8vo.* 140 *bladz.*

Het eerste deezer Stukken is eene vrye naarvolging van het alom beroemde Treurspel *Zaïre*, van DE VOLTAIRE. De Heer A. VAN DER JAGT, dikmaals met den Dichter VERVEER in ge-

gezelschap verkeerende, gaf, in ledige oogenblikken, aan zynen Vriend, de betekenis van de woorden des Franschen Dichters op; uit welke deeze berymde *Zaïre* ontstaan is, die zich met genoegen laat leezen, schoon eenige byvoegzelen in het oorspronglyke niet te vinden zyn. Het tweede Stuk is, als Tooneelspel beschouwd, oorspronglyk; zynde deszelfs daad getrokken uit MARMONTEL's *Incas*, *of de Verwoesting van het ryk van Peru*; komende hoofdzaaklyk hierop neder. CORA is een jong, schoon en deugdzaam meisje, voortgesprooten uit het geslachte der Incas, in het Koningryk van *Quito*; zy is, op begeerte van haaren Vader, en met toelaating haarer Moeder, doch tegen haar eigen keuze, aan de Zon, als de meest bekende Godheid van dat Volk, toegewyd: en de Wet van dat Land gebied, dat zulk eene Maagd, wanneer zy eenige liefde, behalven aan de Zon, laat blyken, levend in het graf moet gedolven worden, en haar geheel geslachte, met deszelfs wooning en goederen, ten prooije der vlamme gegeeven.

Ongelukkig ziet CORA, by gelegenheid eener offerande aan de Zon, den Spaanschen Bevelhebber, DON ALONZO DE MOLINA, op welke zy daadelyk, zo wel als hy op haar, verlieft; hebbende hy zich aan het hoofd der Indiaanen gesteld, om zyne Goud- en Bloeddorstige Landsgenooten te bestryden. De gelegenheid, dat beide elkander spreeken, wordt door een zwaar Onweder geboren, waar na, de driften al te zeer den teugel gevierd zynde, de Zonnemaagd niet geheel zuiver ten tooneele verschynt: wordende eindelyk nog door ALONZO van de Afgodische offering gered, en aan hem ten Vrouwe gegeeven. — De verzen, zo wel als de schikking van dit Stuk, verdienen in veele opzichten lof. Men zie, by voorbeeld,

ALONZO, *met een Dolk in de hand, den Hoogepriester, die Cora vast heeft, te rug stootende.*

Laat af;
Laat af, of deeze Dolk zal een ontmenschten straffen,
En, op eene andere wyze, uw Goden wraak verschaffen.

DE HOOGEPRIESTER.

Durft gy een' Dienaar Gods, die, naar het wys bestel
Der Almacht, hier haar wet .....

ALONZO.

Ja, Dienaars van de Hel;
Beschermers van haar Wet, uit addren voortgesprooten;
Bedriegers — huichelaars — barbaarsche vloekgenooten
Dier hydraes, die, in schyn van God ten dienst te staan,
Den Spanjaard, hier, de hand aan 't schuldloos bloed doet slaan;
Daar Dienaars, die, alom, door all' de waereldstreken,
Het vuur van twist en haat, in 's Hemels name, ontsteken,

En

En meest de bronnen zyn van 't grievende ongeval,
Dat hier den ſterfling drukt, en eeuwig drukken zal,
Zoo lang die Huichelaars hun ſnoode rollen ſpeelen;
En, in hun Slangenhart, het zaad der driestheid teelen.

Tegen Cora, met wien hy naar den troon gaat.

Myn dierbre Cora! koom — koom nadren wy den troon, —

Tegen Ataliba.

Beminnelyke Vorst! —— Gewyde Zonnezoon!

CORA.

Alonzo! ach! wat zal! ....

ALONZO.

Thans kan ik u ontdekken,
Wie deeze lieve Maagd wist in 't verderf te trekken;
Wie haar geſchonden heeft.

ATALIBA.

Is dit Gedrocht bekend?
Dank zy het eeuwig licht! —— Zeg my, wie is 't?

ALONZO.

Ik ben 't!

ATALIBA.

ô God!

ALONZO.

Ja, ik alleen ben de oorzaak van haar lyden,
En eischt uw Godheid bloed, dan moet gy 't myne wyden!

Voor Kinderen, tot Nut en Vermaak. Te Leyden by D. du Mortier *en* Zoon, 1790. *In 8vo.* 88 *bladz.*

Een aantal van XXI byzondere Stukjes, alle tot nut en vermaak der Kinderen opgeſteld, maakt den inhoud van dit Boeksken uit. Zy zyn: *Leeslesje. Het ouderminnend Kind. Broederliefde. Vreugd der Ouderen. Zusterliefde. Toets der waare Ouderliefde. Tedergevoeligheid pryſſelyk, dweepery verachtelyk en ſchadelyk. Het Spooken. Jantje en Pietje. Lof der Vriendſchap. Beknopte beſchryving van Europa. Aan een jong bevallig Meisje. De goede Moeder aan haare Dogter. Aan een deugdzaam Jongeling. Het goede Kind op den eerſten dag van 't jaar. De bedroogen Pagter. De ongehoorzaamheid van den Koning Pharao geſtraft. De goede vondst. Het misbruik van den Wyn. Het Onweder. Beſpiegeling na een Onweder.* — De meeste zyn in proza, andere zyn door Plaatjes opgehelderd; alle voldoen aan het oogmerk meer of min, om de Jeugd hoe langs hoe meer, in de Schoolen, zo wel deugdzaam als kundig te doen worden, en verdienen dus aanmoediging.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omschreven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Vyfde Deel. Te Utrecht en te Amsterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* J. Allart, 1791. *In gr. octavo, 646 bladz.*

In dit Deel, behelzende het derde en vierde Boek der Koningen, de twee Boeken der Chronyken, benevens de Boeken van Esra, Nehemia en Esther, vinden de Bybelöefenaers op nieuw t'over reden, om den aanhoudenden arbeid van den Eerwaerden VAN VLOTEN met veel vergenoeging na te gaen: als dienende, in velerleie opzichten, ter ophelderinge der bovengemelde Boeken. Taelkundigen treffen hiervan in zyne vertaling, en daertoe behoorende opmerkingen, verscheiden staleu aen; en zyne uitbreiding van den text is steeds by uitstek geschikt, om den Lezer in 't algemeen den nadruk veler voorstellingen treffend onder 't oog te brengen. —— Eigenaertig en gepast, ter ophelderinge van het Bybelsche verhael, is, by voorbeeld, 's Mans uitbreiding van 't voorgevallene met NAÄMAN, IV Kon. V: 11—19, na dat Profeet ELISA hem, door GEHASI, had laten aenzeggen, dat hy zich zevenmael in den *Jordaen* moest baden; dat hy dan weder gezond vleesch bekomen, en de melaetschheid volkomen zou uitslaen.

„ 11. Op dit berigt, (dus vervolgt de uitbreiding,) is de gramschap in de oogen van den moedigen man te leezen. Hij beveelt terstond weg te rijden, en zegt tot die geenen, die bij hem zaten: ik had gansch andere gedagten van die zaak. Ik twijfelde niet, of hij zou mij terstond met veel achting te gemoet gekoomen zijn, met eerbied voor zijnen eigen Koning, met veele plegtigheden zijnen JEHOVAH God bidden om mijne geneezing, zijn hand over de voornaamste zweeren strijken, en zo de melaatschheid weeten te verspreiden. 12. Behoefde ik daarom die reis te doen, om zulk een middel te beproeven? zou ik mij in den *Jordaan* doopen? ontspringt niet

de *Chrysorrhoas* uit *Libanons* heuvelen, zo wel als de *Jordaan*, en zuiverder; loopt niet een van zijne vermaarde takken, de *Abana*, door de Stad, als ik mij in 't vorstlijk *Damascus* baaden wil? en wil ik het op het land doen, besproeit dan niet een andere tak, de *Pharpar*, de kostelijke hoven van de Voorstad? zouden die niet al zo wel voldoen aan het gewigtig oogmerk? Hierop gebied hij andermaal en met veel drift, dat men heen zou rijden, en dus keeren zij om, om weer te rug te trekken (*). 13. Zijn gevolg is bedugt over dien ongelukkigen uitslag, doch eenigen, die hun Heer als eenen Vader beminden, en oprechtheids genoeg bezaten, om hem zijne verkeerdheden bescheiden onder 't oog te brengen, spreeken hem met bedaardheid aan. Weldoener, zeggen zij, dien wij als een' Vader eerbiedigen, gun ons een aanmerking te maaken. Gij wist immers te voren, dat gij niet naar een' Arts gingt, maar tot iemand, die u op een wonderdaadige wijs zou redden, blijf dan op den *Jordaan*, als middel, niet staan. Zoo hij u eene zaak van meer moeite en omslag voorgehouden had, zoud gij ze niet gedaan hebben? hoe veel te meer moet gij nu naar hem hooren, daar hij slegts het baaden van u eischt, om van de ziekte in den grond geneezen te worden. 14. Hierdoor laat NAÄMAN zich overhaalen, trekt naar den oever van den *Jordaan*, en dompelt 'er zich tot zevenmaal toe in, stipt de bevelen van den Profeet van JEHOVAH volgende, en al rasch bespeurde men die aanmerkelijke verandering, dat zijn vleesch gezond werd, ja zo frisch en kleurig, als van een jeugdig mensch, zo volkoomen rein werd hij (†). 15. Met zijne geneezing kreeg hij ook andere gevoelens. Dankbaar komt hij met zijn ganschen stoet weer te rug naar den Profeet, om in persoon zijne erkentenis te betuigen. Hij acht het nu geene vernedering, hem in zijne wooning op te zoeken. Zelfs is hij door dit wonderwerk geneezen van zijn afgoderij, en het eerste, waar hij tot ELISA van spreekt, is dit: hoe hij nu ten vollen overreed is, dat 'er geen andere waa-

(*) „ *vs.* 12. Deze Rivieren beschrijft POCOCK uitvoerig; de ongemeene fraaiheid van den streek, door deze Rivieren besproeit, LUDEKE."

(†) „ *vs.* 14. SCHILLING *de Lepra* bevestigt het geen hier van het vleesch des melaatschen gezegd word."

waare God en maker van den hemel en de aarde is, dan, die, welke in *Israël* als Bescherm-God gediend werd. Die dat vermag, zegt hij, dat Hij mij gedaan heeft, is zeker de groote Schepper van alles. Ik erken u voor zijn dienaar, 't is mij genoeg, eens met u te moogen spreeken, mag ik nu dat genoegen, die eer hebben, dat gij eenig geschenk van mij aanneemt. 16. De Propheet weigert dit. De dienaars van JEHOVAH, zegt hij, worden met geen geschenken onderhouden, en toen NAÄMAN 'er op aandrong, betuigde hij hem met een eed, dat hij het niet zou aanneemen, waardoor alle aandrang vrugteloos was. 17. Nu raaken zij verder in gesprek over den Godsdienst. Hij betuigt, dat het zijn bestendig voorneemen was, JEHOVAH te dienen, en dat hij, daar het eerste hem afgeslaagen was, nu een ander verzoek had, hierin bestaande, dat de Propheet hem een vragt aarde mogt bezorgen uit het land, en wel zo veel als een paar Muilen trekken konden, zich daarvan willende bedienen op een altaar, daar hij van nu af voorneemens was geen andere Godheid in zijn land te offeren, dan JEHOVAH. 18. Maar, waardste man! vervolgt NAÄMAN, eene zaak drukt mij, die ik hoop, dat mij niet tot een misdaad zal gerekend worden, door JEHOVAH, den God, aan wiens dienst ik mij nu alleen en volkomen toewye: ik zal namelijk in mijn amptsbediening wel eens verplicht zijn den Koning te vergezellen in den tempel van *Rimmon*, den hoofd-God van de *Sijriers*, om daar knielende zijnen Godsdienst te verrigten. Hij is dan gewoon op mij te leunen, en dus zal ik in de noodzaakelijkheid zijn, om mee te knielen, doch ik betuig ernstig voor JEHOVAH, dat deeze neerbuiging niet geschied uit eerbied voor die Godheid, maar alleen eene plegtigheid is, verbonden aan mijn ampt. Ik hoop dan, dat JEHOVAH mij zulks niet als een verlaating van hem zal toerekenen, want dan zou ik in mijne bediening niet kunnen blijven. 19. Indien dit alles zo is, betuigt hem de Profeet, dan kunt gij gerust naar uw land gaan, zonder op die zwaarigheden verder te peinzen, en hierop vertrekt hij."

De Psalmen uit het Hebreeuwsch vertaald door H. MUNTINGHE, *Th. Dr. Hoogl. der Godgel. en Kerkel. Gesch. en Academie-Prediker aan de Provinciale Geldersche Hoge School te Harderwyk. Twede Stuk. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1791. *In gr. octavo.*

Met dit tweede Stuk brengt de Hoogleeraer MUNTINGHE zynen aengevangen arbeid tot op den honderdsten Psalm; achtervolgende zyne vertaling, en korte aenmerkingen over de Psalmen, op denzelfden voet, als die in het voorgaende Stuk ingericht zyn. Het geen wy derhalven ter dier gelegenheid des aengaende gezegd hebben (*), slaet ook ten volle op de verdere uitvoering van dit Stuk, en de Lezers zullen alleszins, by het doorbladeren, te over reden vinden, om des Hoogleeraers poogingen, ter opheldering van het Boek der Psalmen, dankbaer te erkennen. —— Tot eèn nieuw stael hiervan verstrekke zyne vertolking van Ps. LXXIII: 23—26, en zyne aenmerking over dit treffende gedeelte van dat Lied. Zyne overzetting van het zelve luidt aldus:

„ 23. Nu houd ik mij gestaag bij u;
Gij hebt mijn rechte hand gevat;
24. Gij zult naar uwen raad mij leiden,
En mij in 't eind ten hoogsten eertop voeren.
25. Wat zoud' ik in den hemel naast u schatten?
Niets lust mij nevens u op aard.
26. Mijn hart en vleesch bezweek!
God is de rotssteen van mijn hart,
Mijn deel in eeuwigheid."

Over deze tael des Dichters deelt de Hoogleeraer de volgende aenmerkingen mede.

„ *vs.* 23 en 24. De zin is; wat heb ik nu voor oorzake nijdig te zijn over het gering en kortstondig geluk der bozen; wat is toch al dit geluk, tegen de zaligheid, die mij de Godvrucht verschaft? immers, met welke rampen ik ook in dit leven te worstelen hebbe; ik ben toch gestadig *bij God*, die is mij altijd nabij, en houdt zijn opzicht over mij, ja, *hy heeft mijne rechte hand gevat*, als

(*) Zie boven *bl.* 241, mitsgaders *bl.* 325.

als mijn leidsman; die mij op gene wegen zal brengen, die niet tot mijn heil uitlopen; *die mij*, zo lang ik leve, *leiden* en bestieren *zal naar zijnen* altijd wijzen en goeden *raad*, en mijn einde geen smaad, verachting en rampzaligheid zal doen zijn, gelijk het eind der bozen, maar integendeel, zaligheid en eer, daar hij mij, hoe men mij ook nu versmaden mag, *in het eind* toch *ten hoogsten eertop voeren zal.* —— Het eind van Asaf wordt hier duidelijk overgesteld tegen het eind der bozen, *vs.* 17, en de eer, tot welke God hem opvoeren zoude, tegen de versmading, met welke de bozen door God behandeld zouden worden, *vs.* 20. Bij hen volgde de smaad op de eer, maar bij den Dichter zou integendeel de eer op den smaad volgen; dezen waren dus rampzalig te midden van hunnen voorspoed, maar hij was zalig te midden van zijnen rampspoed.

„ *vs.* 25. Ik ben in het eerste lid van dit vers eene andere lezing gevolgd, welke alle de oude overzetters, uitgenomen den Chaldeeuwschen uitbreider, gevolgd zijn, wijl mij die met de parallelie beter schijnt te stroken. De zin is eenvouwig: in het gansch geheeläl is niets, dat ik zo hoog achte als u. —— Hemel en aarde moet men hier niet elk afzonderlijk nemen; zij beduiden te samen, volgens het taalgebruik der Hebreeuwen, niets anders dan het geheeläl.

„ *vs.* 26. In onze Nederlandsche overzetting wordt dit *vs.* vertaald: *bezwijkt mijn vleesch en hart, zo is God de rotssteen mijns harten, en mijn deel in eeuwigheid.* VENEMA heeft tegen deze uitlegging, naar mijn inzien, te rechte ingebracht, dat de Dichter onvoeglijk zou zeggen, dat God de rotssteen van zijn hart was, indien hij tevens vooronderstelde, dat zijn hart zo wel als zijn vleesch bezwijken konde: hij zet het zelf daarom dus over; *mijn vleesch moge bezwijken; maar wat mijn hart betreft, God is de rotssteen*, enz. dan ook die opvatting schijnt mij minder te stroken, met het taalgebruik der Hebreeuwen, welke *vleesch* en *hart*, of *lichaam en ziel* plegen te samen te voegen, om 's menschen ganschen persoon uit te drukken. Ps. XVI: 9. en elders. —— Om dan mijne eigene gedachten, welken ik aan de beöordeeling van kundigen onderwerpe, te zeggen, merke ik op, dat 'er in het oorspronglijk in den voorledenen tijd staat, *mijn hart en vleesch bezweek* of *was bezweeken*; en dies komt het mij eenvouwigst voor, dit vers in dezen zin op te vatten: *mijn*

vleesch en hart was bezweeken door de onrust, met welke ik mij kwelde over den voorspoed der bozen; *maar nu is God de rotssteen van mijn hart*; mijn hart stelt zich thands in hem gerust; het staat door het vertrouwen op hem onwankelbaar, als op eenen rotssteen, vast, tegen alle schokking van twijfeling en onrust; en hij *is mijn deel in eeuwigheid*, hij is het, die mij van alles verzorgt, wat ik nodig hebbe, om niet te bezwijken, om altijd gelukkig te zijn: eigentlijk wordt dit woord gebruikt van een toegemeten deel van spijs en drank. Zo slaat ook in de parallelie alles schoon op elkanderen: *mijn hart bezweek*, —— maar *God is de rotssteen van mijn hart: mijn vleesch bezweek*, —— *maar God is zelf mijn spijs en drank in eeuwigheid*, die daardoor ook mijn vleesch voor bezwijken zal bewaren, waartoe toch spijs en drank bijzonder geschikt is. —— Hoe zeer de spreekwijs *mijn deel* geheel in den Hebreeuwschen stijl zij, heb ik dezelve hier nogthands niet wel kunnen veranderen, zo ik vertalen, en niet verklaren of omschrijven, wilde."

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geöpenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XIde Deel. Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1791. *In gr. 4to. 624 bl.*

In het korte Voorberigt, naar gewoonte, voor den Bundel der *Teyleriaansche Verhandelingen* geplaatst, vinden wy ter snede opgemerkt; „ In eene Eeuw, die „ op redelyk vry denken, met zo veel gronds, roem „ draagt, als zy, met regt, wegens losbandigheid in dee„ zen gelaakt wordt; in een *Protestantsch* Land; in een „ Genootschap, 't welk ten Zinspreuke voert, WAARE „ GODSDIENST-KENNIS BLOEIT DOOR VRYHEID, zou eene „ schraale of middelbaare inöogsting van Antwoorden op „ de Vraag, *hoe zal men den Grondregel der Protestanten*, „ *dat ieder Christen, zyns verstands magtig, geregtigd* „ *en naar vermogen verpligt is, in zaaken van den* „ *Godsdienst, voor zichzelven te oordeelen, best verklaaren*, „ *en deszelfs aanneemelykheid bondigst bewyzen?* een zeer „ vreemd verschynzel opgeleverd, en wy ons in onze ver„ wagting, by het ophangen van dezelve, tot het behaa„ len

„ len van den jaarlykschen Eerprys, ten uitersten bedroo-
„ gen gevonden hebben."

Een meer dan gewoon getal Antwoorden kwam deezen Heeren ter hand op een Vraagstuk, het weezen van het *Protestantendom*, en de rechtschape *Godsdienstvryheid*, zo zeer van naby betreffende. Onder dien overvloed verdiende, by verre en buiten tegenspraak, huns oordeels, (en wie de Vyf hier uitgegeevene Verhandelingen geleezen heeft, zal dit oordeel billyken,) de Verhandeling van den Eerw. PAULUS VAN HEMERT, toen zich tekenende *voorheen Predikant te Wyk by Duurstede*, thans *Hoogleeraar in de Wysbegeerte en voorbereidende Weetenschappen by de Remonstranten te Amsterdam*, den voorrang, en werd aan zyn Hoog Eerw. naa het openen van het Billet, zyn naam inhoudende, den Gouden Eerprys toegeweezen.

Vier Verhandelingen keurde men verdiensten t'over te hebben om met de bekroonde te voorschyn te treeden; om de Opstellers ter naamsontdekking uit te lokken, en van allen Eerprys niet verstooken te laaten, loofden de Directeuren een Zilveren Eerprys uit aan elk der Schryveren, indien zy zich, binnen een gezetten tyd, ontdekten. Zy, die zich waarlyk hunnen arbeid niet behoefden te schaamen, of te schroomen met den Overwinnaar openlyk voor den dag te treeden, ontdekten zich wel dra, en bleek het, dat men deeze Stukken, „ waar in," gelyk in 't Voorberigt, met regt vermeld wordt, „ bondige redeneertrant, kragt „ van voorstelling, diepdenkenheid en juist oordeel, niet „ zullen nalaaten den Leezer in het oog te loopen en te „ treffen," te danken hadt aan de Eerwaardige Heeren JACOB KUIPER, Leeraar der *Doopsgezinden* te *Deventer*. die meermaalen by dit Genootschap een Zilveren Eerprys wegdroeg; WILTETUS BERNARDUS JELGERSMA, A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te *Weidum* in *Friesland*; WILLEM DE VOS, Leeraar der *Doopsgezinden* te *Amsterdam*, en PETRUS WEILAND, Leeraar der *Remonstranten* te *Rotterdam*.

Schoon de zamenvoeging deezer Vyf Verhandelingen een dik Boekdeel, over dezelfde stoffe, oplevert, en ze alle in de groote hoofdzaak overeenkomen, is 'er nogthans eene verscheidenheid van denkwyze en voordragt, groot genoeg om 't zelve, zonder verveeling, of klagte over eenzelvigheid, te doorleezen. Wy hebben, onder 't zelve, de kragt en 't gevoel van VAN HEMERT, de bondigheid van KUIPER, de zwier van JELGERSMA, de diep-

denkenheid van DE VOS, en de lossere hand van WEILAND, bewonderd.

Het zal voor onze *Letteroefeningen* genoeg zyn, wanneer wy den inhoud der bekroonde Verhandelinge van VAN HEMERT mededeelen; die, gelyk hy by den aanvang betuigt, „ den Regel der *Protestanten* in alle deszelfs ruimte genomen, en zich derhalven niet slegts bepaald heeft by de Vryheid en de Verpligting tot Onderzoek en Beöordeeling van de byzondere Leerstukken des Geloofs; maar tevens zyn gevoelen gezegd, omtrent de Vryheid en den Pligt om zyne begrippen aan anderen mede te deelen. Hy ontkent niet, dat de Hervormers het eerste inzonderheid bedoeld hebben; doch houdt het laatste voor een natuurlyk gevolg van het eerste, en meent, dat de Vryheid, welker Grondslagen door de Hervormers gelegd zyn, zonder het laatste onmogelyk bestaan kan. Ook hebben, denkt hy, de Hervormers, door hun eigen voorbeeld, ons best geleerd, hoe zy den bedoelden Regel wilden opgevat hebben, daar zy niet alleen vrylyk dagten, maar ook spraken en schreeven, over zaaken van den Godsdienst. Van hier dat zy, die over dit Onderwerp gehandeld hebben, en welker naamen in deeze Verhandeling meermaalen genoemd worden, den Grondregel, met hem, in dezelfde ruimte opvatten." Eene ruimte, nogthans, welke alle zyne Mededingers aan dien Grondregel niet in die uitgestrektheid geeven als zyn Hoog Eerw. die zich bevlytigt om voor I. den *Protestantschen* Grondregel duidelyk te verklaaren. II. De Aanneemlykheid van denzelven, uit onbetwistbaare beginzelen te bewyzen. III. De voornaamste tegenwerpingen uit den weg te ruimen.

Om den Grondregel te verklaaren, bewyst de Heer VAN HEMERT, vooraf, zo uit den Aart als uit de Geschiedenis der Hervorminge, de gegrondheid der veronderstellinge in de Vraag begreepen, met de klaarst spreekendste Getuigenissen gestaafd. De nadere verklaaring loopt hier op uit, dat, over 't algemeen, 's Menschen *Regt* zo wel als zyne *Verpligting*, ten deezen opzigte, juist geëvenredigd is aan de maate van zyn oordeel en vatbaarheid; dat de *Protestanten* wel de Heilige Schrift in 't algemeen, en byzonder de Leer van JESUS en diens Apostelen, voor den eenigen Regel van Geloof en Betragting houden; doch dat zulks niet van de blooten Letter, maar van den redelyken zin der Heilige Bladeren, moet verstaan worden; dat zy

als

alles wat met het Euangelie of de Rede ſtrydig is, verwerpen, en zich niet laaten opdringen noch anderen opdringen, 't welk JESUS en diens Apostelen onbeſlist gelaaten, of niet duidlyk verklaard, hebben; en eindelyk, dat zy een ieder niet ſlegts een vry onderzoek en oordeel in den Godsdienst toeſtaan; maar ook het volſte Regt vergunnen, tot het verbreiden zyner aangenomene gevoelens, dezelve openlyk te belyden, en met beſcheidenheid te verdeedigen.

In het tweede Hoofdſtuk, ſtrekkende ten betooge van de Aanneemlykheid deezes Grondregels, bewyst zyn Hoog Eerw., dat dezelve volkomen waar is en op onwederleglyke beginzelen rust, en toont dit eerst ten aanziene van 's Menſchen *Regt*, en vervolgens ten aanziene van zyne *Verpligting*. —— Dit Regt leidt hy af uit de volſtrekte Gelykheid der Menſchen, uit hunne aangeboore neiging tot onderzoek, en de bevordering van zyn hoogſte Belangen en Gelukzaligheid; uit de ongerymdheid van het beweeren eener tegenovergeſtelde bevatting, 't welk hem gelegenheid ſchenkt om tegen de *Roomschgezinden* de voorgewende Onfeilbaarheid der Kerke te wederleggen, met bygevoegde aantooning, dat de Menſchen, in geenen deele kunnen aangemerkt worden hun aangebooren Regt, van vry Onderzoek en Oordeel, te hebben afgeſtaan. —— 's Menſchen *Verpligting* om dit *Regt* uit te oefenen en te handhaaven, doet hy bykans op dezelfde gronden ſteunen; beantwoordt eenige tegenbedenkingen, en klemt voorts zyn gevoelen aan met zich te beroepen op den aart en de natuur van den Godsdienst, op de Leer van JESUS en diens Apostelen op dit ſtuk, en op den waaren geest van het *Proteſtantendom*. Waar op hy eene uitweiding laat volgen, over 's Menſchen Pligt, om, onder zekere aangeweezene bepaalingen, zyne aangenomene Godsdienſtige Begrippen openlyk te belyden, en anderen mede te deelen. —— In eene tweede Afdeeling wyst de Schryver aan, hoe zeer zich deeze Grondregel aanpryst, zo van wegen de bevordering van 's Menſchen Geluk in 't byzonder, als van dat der geheele Maatſchappye; ten ſlot aantoonende het verband waarin Godsdienſtige en Burgerlyke Vryheid met elkander ſtaan. —— „Laat my, dus eindigt dit Hoofdſtuk, hier nog byvoegen, dat Godsdienſtige Vryheid den Mensch eenen rechtmaatigen afkeer inboezemt van allerleie ſoort van ſlaverny, en de zugt voor Burgerlyke Vryheid, zonder welke geene Maatſchappy

 recht

recht gelukkig weezen kan, ten kragtigsten aanmoedigt. Willekeurige *Regeeringsformen* hebben doorgaans de diepste wortels geschooten, onder Volken, waar de troon des gewelds door Godsdienstige slaaverny, onkunde en bygeloof, onderschraagd werd. Van hier, dat men de *Monarchen* der waereld niet zelden bezig gezien heeft, om de Godsdienstige Vryheid tegen te werken, en het aanflikkerend licht te verdonkeren. Het is, meenden zy, hun belang niet, dat de mensch, door eigen nasporing van den Godsdienst, zyne waarde, den grond zyner verpligtingen, den aard, den oorsprong, de strekking der wetten, het regt der natuure, zyn aangebooren vryheid, zyne oorspronglyke gelykheid met anderen leere kennen, en uit zyne sluimering ontwaake, welke door de vastgestelde Geloofsbelydenisfen des Lands niet weinig dikwils gekoesterd wordt. Voorzeker, die de waarde zyner Godsdienstige Vryheid gevoelt, en zyns Regts daarop bewust is, zal nimmer verkiezen, in het Burgerlyke, een Slaaf te zyn. Waar Godsdienstige Vryheid, in alle die uitgestrektheid, welke het Natuurregt en het Christendom eischen, op den troon zit, kan het niet anders, of daar heerschen tevens manlyke, en edele en Vaderlandsche gevoelens; daar kent en bevordert ieder, naar vermogen, het algemeenebest, offert daar aan volgaarn zyn persoonlyk voordeel en vermaak op, handelt naar vaste, wel doordachte, grondbeginzels, gehoorzaamt wyze en billyke wetten, en neemt deel in alles wat 'er gebeurt, en het welzyn der Maatschappy aangaat. De Godsdienst van JESUS geeft het denkbeeld van regelmaatige onderwerping aan de hand, boezemt den pligt in van ondergeschiktheid aan de wettige Overheid, en beteugelt den geest van losbandigheid en oproer; maar, aan den anderen kant, is die Godsdienst ten eenemaal afkeerig van alle onderdrukking en dwinglandy, en wil niet dat Menschen, die het beeld der Godheid draagen, dat *Christenen* die door het bloed van JESUS verlost zyn, als slaaven voor de voeten van Menschen, hoe hoog ook derzelver rangen wezen mogen, immer kruipen zullen, of hun meer, dan Gode, gehoorzaam zyn. —— Godsdienstige en Burgerlyke Vryheid staan derhalven in eene naauwe betrekking tot elkanderen; en de eene kan zonder de andere niet bestaan. Oordeelt men nu de Burgerlyke Vryheid van het grootste gewigt voor het waar Geluk der Maatschappye, was zy dan ook edelmoedig genoeg om toe te stemmen, dat Godsdienstige

Vry-

Vryheid, die de Burgerlyke ter Gezellinne heeft, de welvaart der Maatschappy bevordert."

De Heer VAN HEMERT gaat, in het III en laatste Hoofdstuk, over tot oplossing van eenige der voornaamste Tegenbedenkingen; als de voorgewende onmogelykheid van eigen Onderzoek voor den Gemeenen Man, —— de beweerde noodloosheid van eenig nieuw en aanhoudend Onderzoek, na dat de Leer door de eerste *Hervormeren* gezuiverd is; het vermeende aanleidelyke van zulk een Onderzoek, om de Menschen tot twyfelingen en dwaalingen te doen vervallen; de rust der Kerke te verstooren, en vreemde begrippen van allerlei slag onder den Man te brengen; als mede om de Eenigheid des Geloofs te verminderen, het getal der Aanhangen te vermeerderen; en zodanige Gevoelens in te voeren, welke aan de rust des Burgerstaats stoorenis, en aan de belangen van Deugd en waare Godsvrugt, schade toebrengen.

Wy hebben reeds vermeld, hoe de bekroonde Schryver van zyne Mededingeren het meest verschilt in de uitgestrektheid, welke hy geeft aan den Grondregel, ten aanzien van het openbaaren, voorstaan en verdeedigen, van 't geen iemand voor waarheid houdt. Een en andere plaats hier toe betrekkelyk, zullen wy, ten voorbeelde van zyne denk- en schryfwyze, bybrengen, uit de groote verscheidenheid van stoffe, die ons ter overneeminge aanlokt, by het doorleezen eener Verhandelinge, die volledigheid en kragt van overreeding paart, het redelyk *Christendom* handhaaft, en de bestryders der Christlyke Vryheid, met gedugte en overwinnende wapenen, te keer gaat; en veelen der *Protestanten*, over de onbestaanbaarheid van hunnen Handel met deezen Grondregel, moet doen bloozen.

„ Weinig," zegt hy, „ zou de Vryheid van zelfs te onderzoeken, (met het geen daaraan onmiddelyk verknogt is,) den Christen baaten, ter uitbreidinge van het Koningryk der Kennisse en der Waarheid, zo het hem tevens niet vry stondt, om 't geen hy voor Waarheid houdt, en meent met het gezonde Verstand, en de Leere van JESUS, te rymen, op eene voegzaame wyze, te verbreiden, openlyk te belyden, en tegen de bedenkingen der geenen, die anders gevoelen, op eene bescheidene wyze te verdeedigen. De *Protestanten* geeven, volgens hunne grondbeginzelen, aan alle *Christenen*, hoe zeer zy van elkander in gevoelens verschillen, hiertoe het volkomenste regt: op deeze wyze gingen de Hervormers voor. Zy zeiden, schreeven, ver-

dee-

deedigden hunne gedachten openlyk. Zy wederlegden de geenen, die van hun verschilden, zy vergenoegden zich niet hunne denkbeelden, omtrent den Godsdienst, te beschaaven, en met de Waarheid, welke in CHRISTUS is, nader overeen te brengen; maar rekenden zich te gelyk verpligt, om hunne medebroeders te verlichten, derzelver bygeloof te verdryven, en, ter bevorderinge van de waarheid, hunne ontdekkingen aan het licht te brengen. Hebben de Hervormers regt gehad om dit te doen, zyn zy daarom onzen lof en onze hoogagting waardig, om dat zy niet laagzielig genoeg waren, om anders te denken en anders te leeren, en eene leer te belyden, welke zy niet geloofden, maar voor schadelyk hielden, pryzen wy hunne opregtheid en edelmoedigheid, welken door beloften en geschenken, zo min te koop, als door bedreigingen en straffen, te onderdrukken waren; verheffen wy hunne Menschliefde, waar door zy *hun licht voor de menschen* wilden *laaten schynen*, boven het verwaten character van die oude Wyzen, die voor zich zelven alleen wilden wys zyn, en het Volk in zyne drieste domheid lieten; ja, deszelfs onkunde en bygeloof, door hunne staatlyke deelneemingen aan de Godsdienstige beuzelaryen van hun Land, styfden: dan moet ook yder *Christen*, nog heden ten dage, dit zelfde regt bezitten, in dezelfde uitgestrektheid. Niemand immers kan beweeren, dat de Hervormers eenigzins meer regts hier toe hadden, dan andere menschen; dewyl het zeker is, dat zy even feilbaare Menschen als de overige geweest zyn, en dat de gronden, waarop hun regt steunde, ten aanzien van alle anderen, op dezelfde wyze gelden. Indien, derhalven, dat regt aan eenig Christen van laateren tyde konde ontzegd worden, dan zou het zelve mede, ten aanzien der Hervormeren, verdwynen, en, men zou het geheele werk der Hervorminge als wederregtlyk beschouwen, zich haasten moeten, om, hoe eer zo beter, weder te keeren tot eene Kerk, tot welker grondstellingen behoort, dit regt ten eenemaal te loochenen."

Elders laat hy zich dus hooren: „ Waarom zou ik dit Regt, om myn oordeel, omtrent zaaken van den Godsdienst, wanneer ik het goedvind, aan de waereld mede te deelen, minder bezitten dan omtrent zaaken van het gemeene leeven? Wie zal den Mensch het regt betwisten, om, het geen hy heeft uitgedacht, ten beste van het Algemeen bekend te maaken? Zal een ieder niet de poogingen der geenen goedkeuren, die hunne uitvindingen niet voor zich zelven hou-

houden, maar ten gemeenen beste mededeelen? Waarom zou men den Mensch dan laaken, die het zelfde doet, met opzigt op zaaken van den Godsdienst, welke voor elk Mensch veel dierbaarder behoort te weezen, dan de zaaken deezer Wereld, en de allernuttigste uitvindingen? — Waarom moet het met den Godsdienst, als een Weetenschap beschouwd, in dit opzigt anders dan met andere Weetenschappen gesteld zyn? Is dan deeze heerlyke Weetenschap voor geen verdere beschaaving, verfyning en volmaaking, vatbaar; daar alle andere, door den tyd, tot meerdere volkomenheid gebragt worden? Rampzalig denkbeeld! De natuur der zaake, de verwantschap der Godgeleerdheid met andere Weetenschappen, en de ondervinding zelve, logenstraffen dit vermoeden. Hadden onze Hervormers in deezen waan gestaan, nimmer ware dan, toen althans, de waarheid aan den dag gelegd. Hadden zy aan hun regt getwyfeld, nimmer zouden wy met hunne ontdekkingen ons voordeel gedaan hebben. Of is nu, na de Hervorming, de kennis van den Godsdienst zo volmaakt, als zy worden kan? Is 'er niets overgebleeven, 't welk nader beschaafd en verbeterd verdient te worden? Helaas! welk een ongerymd vermoeden! Nimmer denk ik aan de Hervormers, de *Zwitzersche* zo wel als de *Saxische*, of myne geheele ziel zegent die braave, verlichte, edelmoedige Mannen. Maar egter waren zy eindige, feilbaare Menschen, die onmogelyk al het kaf van het koorn scheiden konden. Hier toe was het veld te groot, en hunne leeftyd te kort. Veele leerstukken lieten zy, gelyk zy dezelve vonden; niet, om dat zy *overtuigd* waren, dat dezelven waarlyk instemmen met de Natuur, en met het oorspronglyk Christendom; maar, om dat of — derzelver verbetering te veel aanstoots zou gegeeven, en de goede zaak der waarheid waarschynlyk benadeeld hebben; of — om dat dezelven de aandacht der Hervormeren niet *byzonder* tot zich trokken, en in geen onmiddelyk verband stonden tot die zaaken, welke hun voorkwamen ongerymd te zyn; of — om dat die Leerstukken niet binnen hunnen Gezigteinder besloten waren, en zy dezelve met geene, door zuivere Wysgeerte en grondige Schriftkennis, gewapende oogen bezien hadden; of — om dat zy nog niet konden besluiten, om zich van alle diep gewortelde vooroordeelen des gezags, van zommige hoog geschatte Kerkvaderen, te ontdoen. In de daad, hier geldt het zeggen

gen van SENECA (*); *'er is nog veel werks overig, en 'er zal altyd nog veel overschieten. Zy, die eeuwen na ons komen, zullen nog wel gelegenheid vinden, om iets meer te zeggen. —— Zy, die vóór ons geweest zyn, hebben veel gedaan, maar nogthans niet zo, dat alles zoude afgedaan zyn.*"

Deeze verpligting vervolgens uit de rede der zaake, en de Christlyke Openbaaring, met klem van redenen aangedrongen hebbende, roept hy, te regt, uit. ,, Gy, bekrompene weezens, die aan myne verpligting twyfelt, om 't geen ik voor waar en nuttig houde, onder myne Medemenschen openlyk te verbreiden, gy kent de grondslagen niet van de Stad mynes GODS, noch den geest van het Ryk der Kennisse en der Waarheid! En gy, die my onbeschaamdlyk myn regt, zelfs ten deezen aanzien, durft betwisten, gy werpt daar door, onweetende, eene blaam op JESUS en deszelfs *Apostelen*, naardien zy my niet alleen zyn voorgegaan; maar, daarenboven, nog uitdruklyk bevel gegeeven hebben. —— Hadden de Hervormers gedacht gelyk gy, hadden zy zelfs niet geöordeeld, zich te *moeten* bedienen van het regt om anderen voor te lichten, en het Ryk der Waarheid voort te planten; hadden zy de stemme der Menschen, der geestlyke en waereldsche Gezagvoerderen, meer gehoorzaamd dan de stemme van hun eigen geweeten (†), wy zouden nog zitten in denzelfden nacht van dwaaling en bygeloof. Maar dank zy der Voorzienigheid! Zy kenden het *Euangelie* beter dan gy, en hadden van PETRUS (‡) geleerd, dat een *yder de gaaf, gelyk hy ze ontvangen heeft, aan anderen moet toedienen, als een goed uitdeeler van Gods menigerlei genade.*"

(*) SENECA *Epist.* Lib. VIII. Cap. 7.

(†) *Cum Dominus Carnis a Domino Spiritus diversum imperat, non est obediendum*, zegt HIERONYMUS, aangehaald door den voortreflyken GROTIUS, *de Jure belli & pacis*, Lib. II. C. 26. § 3, waar men meer dergelyke gezegden van de Oude Christenen verzameld vindt.

(‡) 1 PET. IV: 10.

Schets

Schets van den Christelyken Godsdienst, opgesteld voor een Vader des Huisgezins, tot onderwys zyner Kinderen. Te Delft by M. Roelofswaert, 1791. *Behalven het Voorbericht, 104 bladz. in octavo.*

By het vervaerdigen van dit Geschrift, heeft de Schryver zich niet voorgesteld, ene ontwikkeling der Godgeleerde verschillen, noch ene ontvouwing van de byzondere leerwyze van deze of gene Christelyke Gezindheid; maer ene voordragt van die Godsdienstige kundigheden, welken allen Christenen behooren ingeboezemd te worden. Met dat oogmerk handelt hy, na ene voorafgaende inleiding, over den grondslag van den Godsdienst, eerst over Gods aenwezen, deszelfs eigenschappen en voorzienigheid. Hieraen verknocht hy ene overweging van den Godsdienst in 't algemeen, en den natuurlyken Godsdienst in 't byzonder; waerop hy wyders laet volgen, ene beschouwing van den geopenbaerden Godsdienst, zo dien des Ouden als des Nieuwen Verbonds. En dit leid hem ter aenvoeringe der bewyzen, voor de Waerheid en Godlykheid der Openbaringen van het Nieuwe Verbond, welke die van het Oude Verbond veronderstelt en bevestigt. Met de voorstellinge hiervan de grondslagen gelegd hebbende, verledigt hy zich voorts ter opgave der leere van den Christelyken Godsdienst, om dat te doen, zo als hy betuigt, „ gelyk dezelve ons klaar en duidelyk in de „ schriften van het Nieuwe Verbond is nagelaaten; zonder „ zich op te houden met het uitpluizen van geschillen „ of duistere en verborgen zaaken, daar de Godgeleerden het niet eens over zijn, die een eenvoudig „ mensch kwaalyk of niet begrypen kan, en daar hem „ ook weinig aan gelegen ligt." —— Dit bedoelende geeft hy eerst een kort verslag van de Geloofsartykelen der Apostelen en der eerste Christenen, en verleent dan voorts ene beknopte schets van den algemenen inhoud der Euangelieleere, waer in hy grootlyks volgt den leiddraed van het zogenaemde Geloofsformulier der Apostelen. Wyders word dit Stukje besllooten met ene voorstelling der algemene Zedenleere, in derzelver voornaemste deelen, ten aendrange van het geen een Christen te doen en te betrachten heeft.

Naer luid van 't Voorbericht des Uitgevers, is dit Werkje,

je, omtrent vyftig jaren geleden, in ons Land opgesteld, door een wysgerig Christen, voor een verstandig Vader des huisgezins, tot onderwys zyner kinderen; welke Autheur en Vader al voor eenige jaren overleden zyn. 'Er een affchrift van bekomen hebbende, heeft hy het der openlyke uitgave wel waardig geoordeeld; waer mede wy, op het doorbladeren van 't zelve, ten volle instemmen; daer het, zo van wegens den inhoud, als van de manier der uitvoeringe, ter bevorderinge van 't groote heilzame einde, alle aenpryzing verdient. —— Het kan toch, gelyk hy schryft, en wy met hem erkennen, „ voor alle Christen-huisgezinnen van zeer groot nut zijn, zoo om eenvoudigen te onderwijzen, als om anderen, door de eenvoudigheid, het belang van den Godsdienst te doen gevoelen, en zoodanige indrukselen van het Christen-geloof te geeven, dat de aanmerkingen der ongeloovigen, die meestal tegen de leerstelsels der Godgeleerdheid zijn ingericht, of daar uit haaren oorsprong neemen, van geenen invloed of eenige kragt kunnen zijn, en in alle gevallen 't zelve geloof daar tegen gemakkelijk verdedigd kan worden."

Natuur- en Scheikundige Waarneemingen, over eenige gewigtige Onderwerpen der Geneeskunde en Oeconomie in ons Vaderland, ingericht ter bevordering en uitbreiding van Landbouw, Konsten en Fabryken, en ten meerderen bloei der Artzenymengkunde, gedaan aan de Hooge School te Groningen, door PETRUS DRIESSEN, *M. D. Medic. Pharmac. & Therap. Professor extr. aldaar. Iste Stuk. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1791. *In gr. 8vo.* 216 *bladz.*

De Hoogleeraar DRIESSEN heeft dit eerste Stuk zyner Scheikundige Waarneemingen in *zes* Hoofddeelen verdeeld, waar van het *eerste* handelt over het *Engelsch-zout*, het *tweede* over het *Glauberzout*, het *derde* over de *Magnesia Alba*, het *vierde* over het *Zoutzuur*, het *vyfde* over het *Vlugtig Loog- en Ammoniac-zout*, en eindelyk, het *laatste* over het *Mynstoflyk Loogzout* en *ontleding van het Keukenzout*.

Daar kunde, beleezenheid en eene onvooringenomene zugt tot nutte Proeven zich by onzen Autheur vereenigen, kan men billyk niet anders, dan iets goeds uit zyne penne ver-

verwachten, en dat dit eerste Stukje hier van de bewyzen oplevert, zal ieder oplettend Leezer, buiten twyfel met ons moeten toestemmen; vooral vinden wy ons gedrongen, om zyne waare Vaderlandsliefde den verschuldigden lof te geeven, daar het hoofdbedoelde, by het doen zyner proefneemingen, geweest is, om, uit onze eigene Landsproducten, zodanige en zelfs zuiverder, en meer aan hun oogmerk voldoende, Geneesmiddelen te bereiden, dan wy anders genoodzaakt zyn, om van andere Natien te koopen, waarby hy teffens de verbetering onzer Fabryken niet uit het oog verlooren heeft.

Om onze Leezers een proef hier van te geeven, verkiezen wy iets uit het laatste Hoofddeel; na dat de Geleerde Schryver in de LXVIste §, de groote voordeelen aangeweezen heeft, welke onze Fabryken, te weeten de Zeepziederyen, Glasblaazeryen, Verweryen, Bleekeryen, enz. uit eene in ons eigen Land, en uit deszelfs Voortbrengzels, vervaardigd Mynstoffelyk Loogzout, zouden kunnen trekken; gaat hy over tot het onderzoeken, welke middelen daar toe op eene voordeelige wyze zouden kunnen beproefd worden, van alle welke hy, en met regt, het gewoon Zeezout als het beste oordeelde, om dat hetzelve het Mynstoffelyk Loogzout tot zyn grondbeginzel heeft. Hierop volgen in eenige affnydingen, een groot aantal Proeven door den Hoogleeraar, en veele andere beroemde Scheikundigen, gedaan, met oogmerk om zodanig een Zout, uit eenige andere voortbrengzelen der Natuur, op eene min kostbaare wyze te verkrygen, en wel inzonderheid, om op de gevoeglykste wyze het Zeezout te *decomponeeren*, als waarin de groote zaak voornaamlyk gelegen is, waarop hy in de LXXIXste §, dus voortgaat:

„ Nu komen wy eindelyk tot de *Decompositie* van gewoon „ Zout, door middel van leevendige Kalk, waar toe ook „ voornaamlyk de Proeven van den beroemden SCHEELE „ aanleiding gegeeven hebben. —— Ik durf verzekeren, „ dat de Proef my nog nooit mislukt is, mits ik naauwkeurig het voorschrift van SCHEELE volge: men maa„ke de Kalk, met eene Pekel van Keukenzout, tot een „ Deeg, en plaatze het zelve in een vogtigen Kelder; na „ verloop van 14 dagen, vindt men de oppervlakte geheel „ overdekt met eene *efflorescentie* van Mineraal Loogzout, „ dit weg genomen zynde, krygt men, na 14 dagen, weder op nieuw dergelyk uitbloeizel."

„ § LXXX. Wanneer men die bewerking met veel vrugt
„ zal in het werk stellen, dient men te zorgen, dat het
„ deeg niet al te week gemaakt worde; het moet dro-
„ gende hard kunnen worden, anders is de *Decompositie*
„ zeer onvolkomen." Hier worden nog eenige andere, daar by noodige, handgreepen aangeweezen, en in de volgende §, laat de Autheur nog eene andere wyze volgen, waar mede door hem, op een voordeelige wyze, dezelfde proef volbragt is.

„ Ik vereenigde namentlyk de Kalk met de helft Zand,
„ by dit mengzel wierd al roerende eene sterke pekel ge-
„ voegd, tot die *consistentie*, dat ik het konde kneeden,
„ en, op die wyze, maakte ik 'er klompjes van, die 2 of
„ 3 duimen lang en een halve duim dik waren, welke ik
„ losjes op elkander gestapeld, na dat ze hard waren ge-
„ worden, in den Kelder bragt; deeze brokjes zyn nu
„ rondom *geincrusteerd* met de schoonste crystallen van *al-*
„ *cali minerale*; en, hoe vogtig ook deeze Winter (van
„ 1791) zy, blyven dezelve evenwel bestendig; want
„ het deeg blyft hard, en wel zodanig hard, dat ik het
„ kan afwasschen, en 'er zo het *alcali* van scheiden,
„ zonder dat ze week worden. —— De hoeveelheid *al-*
„ *cali* is op die wyze veel grooter, ik kryg namentlyk
„ van 4 oncen Keukenzout, met 1 pond Kalk, en ½ pond
„ Zand, ruim 1½ *once gecrystalliseerd alcali*." —— Vervolgens word nog eene andere en gemakkelyker wyze opgegeeven, doch die in het Werk zelve behoort nagezien te worden; en het zal hem, die aan zoortgelyke ontdekkingen gelegen ligt, niet berouwen van hetzelve te leezen, alzo hy 'er een nuttig gebruik van zal kunnen maaken.

Nederlandsche Insecten, *door* J. CH. SEPP. *Te Amsterdam by* J. C. Sepp, 1791. *In quarto.*

In twee, naar gewoonte, keurig uitgevoerde Plaaten, brengt ons de opmerkzaame SEPP weder twee Rupsen, met derzelver veranderingen tot in Vlinders, onder 't oog. Hy noemt den eenen den *Syringe-Vlinder*, om dat deszelfs Rups zig, in 't zoeken van haar voedzel, genoegzaam tot de Syringe-Boompjes bepaalt; en de andere Rups geeft hy, uit hoofde van derzelver eenzaam leeven, den naam

naam van *Kluizenaar*. Van beider veranderingen geeft hy, in de nevensgaande beschryving, een onderscheidenlyk verslag; des de beoefenaars der Insectenkunde by aanhoudendheid reden hebben, om over 's Mans waarneemingen, en derzelver gemeenmaaking ten hoogste voldaan te zyn. — Het gewag, dat hy maakt van een ongeval zyner Rupse, de *Kluizenaar* geheeten, en zyne redding van die Drenkeling, verdient in deezen nog wel eene byzondere melding; te meer daar dezelve eenigzins tot opbeuring en onderrigting, in soortgelyke omstandigheden, kan strekken. Na een berigt gegeeven te hebben van den gunstigen uitslag der viermaalige vervellinge zyner Rupse, waar op dezelve haare volle grootte verkreeg, vervolgt hy in deezer voege.

„ Zeer verheugd was ik, dat deze tegenwoordige Rups, door alle haare vervellingen, zo gelukkig was door geraakt, dewyl meenig eene onder het zelve bezwykt en sterft, en doordien ik maar deeze eene had, en nimmer te vooren, in alle die jaaren, in dewelken ik mij op de Insectenliefhebbery toegelegd hebbe, ooit eene is voor 't gezicht gekomen, zo moest mij deeze derhalven des te aangenaamer zijn, en ik hoopte nu ook, dat zij eerlang in eene Pop veranderen, en ik 'er den verwacht wordenden Vlinder uit bekomen zoude. Maar hoe zeer verschrok ik niet op zeekeren morgen, toen ik, naar dezelve ziende, zag, dat zij in het Vlesje met Water, waarin ik het Eeken Takje [haar Voedzel] staan had, ingekroopen en verdronken was. Nu, dacht ik, is alle mijne hoop te leur gesteld, de gedaane moeite van oppassing, afteekening en waarneeming is alles vergeefsch, mogelijk verkrijge ik in mijnen leeftijd nimmer eene dergelijke Rups wederom, welker verdere huishouding en Vlinder mij door eigen ondervinding bekend word. Ik nam echter mijnen Drenkeling terstond uit het Water, leide denzelven op drie of vierdubbeld Vloei-Papier, op dat het zich daaraan en in bevindende Water zo veel te schielijker mogt wegraaken, insgelijks nam ik eene Stoof, waarin ik een weinig Vuur zette, en leide mijne verdronken Rups, met het Vloei-Papier, op deze matig verwarmende plaats. Toen dezelve nu genoegzaam droog geworden was, bespeurde ik tot mijne groote verwondering en blijdschap teffens, dat 'er eenige teekens van leeven als wederom inkwamen, de Hairtjes op dezelve begonnen te trillen, zonder dat het Lichaam zelfs zich nog het minste verroerde, vervolgends be-

begonnen ook de Knopjes, waarop deeze Hairen geplaatst zijn, zich te beweegen, en in het Vel der Rups kwam eenige trekking; eindelijk begon het Lichaam volkomene stuiptrekkende beweegingen te verkrijgen, en het Dier kwam, van tijd tot tijd, al meer en meer in het leeven te rug. Toen mijne Rups zo verre was, dat zij, om zo te spreeken, op haare Pooten wederom staan kon, begon zy in eens ongemeen schielijk en verwilderd te loopen, zo als zij nimmer te vooren gedaan had, 't welk mij toescheen eene nog onnatuurlijke en door angst ontstaane drift te weezen. Doch ook dit bedaarde, en ik liet haar wederom aan een takje met Eeke Bladen kruipen, waaraan zij zich dan ook nu ter rust begaf, en de uitkomst heeft ten vollen doen zien, dat haar het verdrinken in het Water geen letzel veroorzaakt heeft, doordien zij in eenen volmaakten Mannetjes Vlinder veranderd is."

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden, Denemarken, enz. Doorvlogten met Voorvallen eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, A. M. F. R. S. *Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapellaan des Hertogs van Marlborough, Medelid van de Koninglyke Oeconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen, IXde Deel. Te Amsterdam by* J. Yntema, 1791. *Behalven den Inhoud der beide laatste Deelen,* 158 *bl. In gr. 8vo.*

In het slot onzer Aankondiginge des VIIIsten Deels (*), gaven wy op, dat, volgens het berigt des Vertaalers, nog één Stukje van gelyke grootte, alles zou behelzen wat de Heer COXE aan zyne voorgaande Reizen hadt toe te voegen; de aflevering van dit IXde Deel, welke wy, met genoegen, zo spoedig op het voorgaande zien volgen, staaft deeze toezegging. Het geplaatst berigt, wegens het VIIIste Deel ter aangehaalde plaatze, ontheft ons van alle verdere vermelding wegens den oorsprong deezes Werks, ten vervolge dienende van een, eenigen tyd geleden uitgekomen, Werk, onder denzelfden Tytel.

De oplettende en naauwkeurige COXE zet zyne Reis door de binnenste gedeelten van *Noorwegen* voort, en geeft ons

(*) Zie hier boven, bl. 66.

ons de beste kundschappen van dien, door vreemdelingen schaars bezogten, oord, en de moeilykheid der reize in denzelven. —— *Zweeden* bezoekt hy vervolgens, en levert ons verscheide, voorheen door hem onopgemerkte, byzonderheden, staaft of het reeds op eene voorige reis opgemerkte, of brengt het verkeerd gestelde te recht. Even 't zelfde doet hy ten opzigte van *Rusland*, *Courland*, *Poolen*. Wat hy van *Pruissen* geeft is zeer kort. —— Twee uitvoerige Leevensberigten treffen wy in dit Deel aan, het een van den beroemden Scheikundigen CAREL WILLIAM SCHEELE; het ander van Graaf ERNST JOHAN BIRON, den Gunsteling van de Alleenheerscheresse aller Russen, ANNA, die zo veele en zo groote leevenslotwisselingen onderging, en de gunst en ongenade des Hofs beurtelings smaakte. — Eene Brief betreft de keurlyke Proeven van Dr. GUTHRIE, op het bevriezen van Kwikzilver genomen.

Over niet weinige onderwerpen van aangelegenheid, hadt de Heer COXE, op zyne eerste Reize door het meerendeel der nu weder bezogte Gewesten, geene hem voldoende berigten kunnen opzamelen, welke hem nu in handen kwamen. Een geheele Brief, stukken van dien aart betreffende, zullen wy om den belangryken inhoud, met ter zyde stelling van alle andere zeer mededeelenswaardige byzonderheden, hier plaats geeven.

„ 't Was," schryft hy, in den XXVsten Brief, „ niet dan met schroom en wantrouwen, dat ik, op myne voorgaande Reis, de pooging waagde, om u een algemeen denkbeeld te geeven van de Volkrykheid des *Russischen* Ryks, zonder in staat te zyn, om my eenige zekere bewysstukken te verschaffen, ten grondslage van een zo ingewikkeld onderwerp (*).

„ Thans heb ik een Tafel gekreegen van de Boeren onder het Hoofdgeld staande, in den Jaare MDCCLXXXII, en vind my daardoor in staat gesteld, om u, met meer gelukkig vertrouwen, eene naauwkeuriger opgave te doen, van de Inwoonderen des *Russischen* Gebieds; en vind my geregtvaardigd, dat ik, in myn vroeger berigt, derzelver weezenlyk getal niet vergroot, maar veeleer verkleind heb.

„ Noodig is het, vooraf aan te merken, dat, door eene onlangs gemaakte schikking, de Boeren van *Lyfland* en de *U-*

(*) Zie COXE, VI D. bl. 130.

Ukraine, als mede van de Landschappen van *Zweeden*, verkreegen, thans het Hoofdgeld betaalen; 't welk gelegenheid geeft om derzelver getal, met eene groote maate van zekerheid, te bepaalen.

„ Het geheele getal der Boeren, die het Hoofdgeld betaalen, beloopt 12,757,180

„ Door dit getal te verdubbelen voor de Vrouwen, krygen wy voor Mannen en Vrouwen in den Boerenstand, door geheel het *Russische* Ryk. 25,514,360

Hier by moeten gevoegd worden de Edelen	200,000
De Geestlyken en hunne Gezinnen . .	120,000
De Kooplieden en hunne Gezinnen . .	250,000
De Inboorelingen van *Crimsch Tartaryen* en *Kuban*	80,000
De zwervende Horden in *Siberie*. .	600,000

En de geheele Bevolking van *Rusland*, zal naar deeze Berekening, beloopen . . 26,764,360

„ Een getal, hoe groot ook (*), geenzins geëvenredigd aan de uitgestrektheid des Ryks.

„ Zints ik u eene algemeene Opgave deed van de Inkomsten des *Russischen* Ryks (†), hebben 'er verscheide veranderingen stand gegreepen in het heffen van het Hoofdgeld, en zyn 'er eenige vermeerderingen gekomen, in andere takken van de openbaare Inkomsten, welke ik noodig vind u te vermelden, en breeder te ontvouwen, om een netter begrip te vormen van den Staat der Geldmiddelen in *Rusland*.

Hier moet ik herinneren, dat ik, op myne voorgaande Reizen, het *Russisch* Geld tot *Engelsch* Geld maakende, de gemiddelde waarde van een Roebel op 4 S. stelde, en gevolglyk vyf Roebels tot één Pond Sterling bragt, 't welk, in 't Jaar MDCCLXXVI, de gemiddelde waarde was. Toen Czaar PETER DE GROOTE de Maat hervormde, stelde hy zich voor, de Roebel in waarde gelyk te maaken aan een Ryksdaaler, of omtrent 4 S. 6 d., welke waarde de Roebel met weinig verandering, van toevallige omstandigheden afhangende, bleef behouden tot het begin van den *Turkschen* Oorlog, in den Jaare MDCCLXX. Zints dien tyd, heeft de verandering der Munt, de innerlyke waarde zo

(*) De Heer COXE hadt de Volkrykheid voorheen berekend op 22,838,510.

(†) Zie VI D. bl. 183.

zo veel verminderd, dat de Roebel in *Engelsch* Geld niet meer waardig is, dan 3 S. 6 d. De meerderheid van den Invoer boven den Uitvoer, de menigte van overmaakingen, noodig tot het betaalen van de Krygsbenden tegen de *Turken*, en de groote hoeveelheid van Papieren Geld in de wandeling gebragt, hebben nog meer toegebragt om de waarde van den Roebel, in verwisseling met vreemde Landen, te doen daalen (*).

„ Maar, dewyl deeze vermindering moet toegeschreeven worden aan omstandigheden van geen bestendigen duur, is het te denken, dat, by het eindigen van den Oorlog, de noembaare waarde, gelyk, in de meeste gevallen, welhaast de innerlyke waarde van den Roebel zal overtreffen: wy mogen derhalven de gemiddelde waarde stellen, op 3 S. 4 d. of zes in een Pond Sterling.

„ In myn voorig berigt van den Jaare MDCCLXXVI, berekende ik de Inkomsten van *Rusland*, in tyd van Vrede, op 6,144,968 Ponden Sterlings, of, daar ik toen vyf Roebels voor één Pond Sterling rekende, op 30,724,840 Roebels.

„ Zints dien tyd, zyn de Inkomsten zeer veel vermeerderd in de volgende byzonderheden.

„ Voor eerst in het Hoofdgeld, 't zelve werd niet geheven in de *Ukraine*, en de Landschappen op *Zweeden* veroverd, naamlyk *Lyfland*, *Esthenia*, *Ingermanland* en *Carelia*, nu begreepen in de Landvoogdyen van *Petersburg*, *Reval*, *Riga* en *Wyburg*; doch, in den Jaare MDCCLXXXII, uitgestrekt over deeze gedeelten des *Russischen* Ryks, en de andere Belastingen onder de Boeren afgeschaft.

„ Deeze verandering, heeft de openbaare Inkomsten zeer vermeerderd, en het Hoofdgeld brengt veel meer op dan voorheen; niet alleen uit deeze omstandigheden, maar ook door de vergrooting van het getal der Boeren, zints den overslag van den Jaare MDCCLXIV. En, dewyl eenige Boeren gesteld zyn op meer dan twee Roebels, en andere op minder dan één Roebel, mogen wy misschien het gemiddelde Hoofdgeld bepaalen, op één en een vierden Roebel. Volgens deeze Berekening levert het Hoofdgeld

(*) Meer dan eens is, in het Jaar 1789, de Roebel gedaald op 2 S. 4½ d., en de waarde, in 't Jaar 1790, is naauwlyks iets meer dan 2 S. 6 d.

geld 15,435,000 Roebels op, 't welk ten naasten *by het* dubbeld is van de voorgaande opbrenging.

„ Ten tweeden, zyn de Tollen zeer veel verhoogd: naardemaal men die van *Narva*, *Riga* en *Archangel*, op denzelfden voet gebragt heeft, als die van *Petersburg*, en 'er bykomende Belastingen gelegd zyn, op de inkomende en uitgaande Goederen.

„ Uit deeze en andere vermeerderingen durven wy het waagen, de volgende opgave te doen van de Inkomsten des *Russischen* Ryks, in tyd van Vrede:

	Roebels.
't Hoofdgeld	15,435,000
Tollen	5,000,000
Zout	2,000,000
Goud en Zilver uit de Mynen, de Voordeelen der Munt, en de Belasting op Yzer .	3,395,910
Sterke Dranken	10,000,000
Kerklanden	2,000,000
Van de Verkoopingen van Landen, Huizen, Gezegeld Papier, van Moolens, Paarden, Winkels en andere onöpgenoemde Belastingen	4,000,000
	Roebels 41,830,910

Dit maakt den Roebel, gerekend op 3 S. 4 d. 6,938,485 Ponden Sterling.

„ Doch, daar wy den staat der Inkomsten dus vermeerderd vinden, moet ik niet vergeeten daarby aan te tekenen, de vermeerdering der Uitgave, zedert het Jaar MDCCLXXVI, door het instellen van nieuwe Landvoogdyen, en het oprigten van openbaare Schoolen. Onkosten, die niet minder berekend kunnen worden, dan op 5,000,000 Roebels, of omtrent 800,000 Ponden Sterlings.

„ Myne opgave van de *Russische* Krygsmagt was, in myn verslag op myne voorgaande Reize (*), nog gebrekkiger dan die der Volkrykheid en Inkomsten, en thans heb ik, met zeer veel moeite, eene naauwkeurige Lyst bekomen van de geregelde Krygsmagt, in tyd van Vrede.

(*) Zie VI D. bl. 136.

Gar-

Gardes te Paard en te Voet . .	10,000 (*)
Geregelde Ruitery . . .	69,465
Geregeld Voetvolk en Artillery . .	235,134
Bataillons in Bezetting, door elkander 500 .	49,000 (†)
Artillery in Bezetting . . .	5,500
In 't geheel	369,099

De ongeregelde Krygsbenden worden niet geteld (‡).

„ Zo talryk vertoont zich de staat der *Russische* Legermagt op 't papier; doch het getal der wezenlyk dienstdoende schiet zeer verre te kort by deeze Optelling, opgemaakt uit eene breedvoerige, alle verdeelingen naauwkeurig vermeldende, Naamlyst. —— En schoon het, uit aanmerking van het aantal der verafleggende Bezettingen, de uitgestrektheid des Gebieds, en bezwaarlykheid om des nette kundschap te bekomen, het voor eenen Reiziger onmogelyk maake, den juisten staat der Legermagt op te geeven, is het nogthans waarschynlyk, dat de wezenlyke Krygsmagt in Vredestyd naauwlyks meer dan 200,000 Man bedraagt, en het is opmerkenswaardig, dat, niettegenstaande de geheele berekende som van 369,099 Man, de *Russen* zelden meer dan 100,000 Man te velde kunnen brengen."

Een Naaschrift, *Poolen* betreffende, besluit het Werk; in 't zelve, betuigt de Heer COXE, „ schoon het vreemd is van myn Plan, in aanmerking te neemen eenige verandering in *Poolen* voorgevallen, zints myn vertrek in Mey des Jaars MDCCLXXXV, kan ik nogthans niet naalaaten,

(*) Men stelt deeze Gardes op 10,000 Man, doch derzelver getal beloopt daadlyk thans niet meer dan 3,000, en zal het misschien nimmer doen.

(†) Er zyn 98 Bataillons in Bezetting, bestaande uit nieuw aangeworven Volk en Invaliden, die op deeze plaatzen dienst doen, en niet te veld trekken; alleen worden 'er vier van *Petersburg* en twee van *Riga* daar toe gebruikt. —— De Artillery heeft elf Bataillons in Bezetting.

(‡) De ligte Troepen bestaan uit 12 Regimenten geregelde *Cosakken*, ieder van 942 Man, en maaken 11,304 in 't geheel uit. De ongeregelde zyn verdeeld in Regimenten van 500 ieder. De *Donsche* en de *Uralsche* Cosakken, als mede de *Kalmuksche*, kunnen niet bepaald worden opgegeeven: en myne aanmerking over dezelven, voorheen gemaakt, (zie de laatst aangehaalde plaats,) blyft gelden.

ten, by wyze van *Naaschrift*, hier kortlyk op te tekenen; dat de Keizerin van *Rusland*, in de Jaaren MDCCLXXXIX en MDCCXC, haaren invloed in dit Ryk geheel verlooren, haare Krygsmagt te rug getrokken, en haaren Gezant opöntbooden, heeft; en dat de *Poolen* eenige poogingen gedaan hebben, om hun Krygsmagt te vergrooten, hun Krygstugt te verbeteren, en zich meer te doen gelden in *Europa*.

„ De Steedsduurende Raad is vernietigd, in de Regeeringsvorm zyn verscheide veranderingen ingevoerd, strekkende om *Poolen* van den *Russischen* overheerschenden invloed te ontheffen; en het op zich zelven te doen staan, indien het mogelyk is, een Ryk, 't welk Regeeringloosheid ten hoofdkenmerk heeft, dat voorregt te bezorgen.

„ Maar, zo lang de Kroon verkieslyk blyft; zo lang de Adel alleen het Regt heeft om Landen te bezitten; en zo lang de Boeren Slaaven zyn, moeten alle veranderingen in de Regeeringsgesteltenisse enkel in naam bestaan, en deeze met de daad dezelfde blyven. De Koning is dan steeds een speelpop in de handen van zyn magtigsten Nabuur, en de Edelen, by welken de Oppermagt huisvest, blyven onrustig en onbedwingbaar, zo zy niet in schrik gehouden worden, door eene buitenlandsche Mogenheid.

„ In de daad, *Poolen* heeft geene veerkragt van zich zelven; maar volgt de aandrift der omringende Nabuur-Mogenheden. Door de verandering der Staatkunde in het Noorden, heeft de Koning van *Pruissen*, in verbintenis met *Groot-Brittanje* en *Holland*, den invloed gekreegen, voorheen bezeeten door CATHARINA DE II, en hy bestuurt de Republiek bykans op dezelfde onbepaalde wyze. Maar het lot van *Poolen*, gelyk dat van deszelfs Leenman, den Hertog van *Courland*, moet in 't einde afhangen van den uitslag des tegenwoordigen Oorlogs, ontstooken tusschen *Rusland* aan de eene, en de *Zweeden* en *Turken* aan de andere zyde, als mede van de eindelyke strekking der Onderhandelingen, of tot het vergrooten, of tot het verkleinen, van het Gewigt van *Rusland* in de Schaal van het *Noorden*."

Wel te regt merkt de Vertaaler, met een kort woord, op dit Naaschrift, aan. „ Zo oordeelde de Heer COXE, in den Jaare 1790, toen hy het derde Deel zyner *Travels*, waar uit wy deeze *Brieven* hebben opgemaakt, in 't licht

licht gaf. De in *Poolen* voorgevallen *Ryksomwenteling* in 't volgend Jaar levert een nieuw voorbeeld op van het missen der Staatkundige gissingen, welker losheid hy bewyst door het aanvoeren der taale van FREDERIK DEN II, uit diens *Nagelaten Werken*, IVde D. bl. 370, 371."

Het Vaderland, met geheel nieuw geteekende en gekleurde Kaarten van iedere Provincie, de Generaliteitslanden en de geheele Republiek, en zeer gewigtige Vaderlandsche Afbeeldingen. Te Amsterdam by J. Allart, 1791. *In gr. 8vo. 690 bladz.*

Twee soorten van Reizigers en Beschryvers van Landen zyn 'er, welke zeer sterk met elkander in handelwyze verschillen. De eerste soort bestaat in dezulken, welken alles durven onderneemen, alles willen lyden, indien hunne nieuwsgierigheid maar voldaan, en der Waereld hunne echte Waarneemingen medegedeeld kunnen worden. De andere soort maaken dezulken uit, welken in hunne kamer, aan den warmen haard gezeten, met de pyp in den mond, den wyn op tafel, en met het oog in de boeken, de geheele Waereld doorreizen: de byzondere Waarneemingen, van de wezenlyke Reizigers, met elkanderen vergelyken; en somtyds die togten ook wel eens zouden willen doen, indien 'er geen gevaar by was, en huis en tafel hen overäl volgde, of vooruit trok. De eerste soort, onder welken de COOKS, de LESSEPS, de VAILLANTS, enz. behooren, zyn eigenlyk de waare Reizigers, die, by elke ongelegenheid die hen ontmoet, ook telkens hunne Leezers doen gevoelen in welk gevaar zy geweest zyn; by welk gevoel onze hairen niet zelden te berge ryzen. De tweede soort, onder welke de Abt DE LA PORTE, en ook de Schryver van dit Werk, behoort, stellen hunne Leezers maar zelden bloot aan die sidderingen, die de eerste hen op den hals jaagen. Geene van de bergen aftuimelende Wagens, —— geene gevaarlyke togten over Sneeuw en Ys: —— geene Roovers op den weg, en geene Waarden in de Herbergen, zullen soortgelyke Reizigers ontrusten, noch hunne beurzen ledig maaken. Zy zullen door slegte wegen, koude, of andere ongemakken der wezenlyke Reizigers, overvallen noch opgehouden worden: en dus kunnen zy altyd

zyd een zelfde geestgesteldheid in hunne Werken vertoonen.

Wanneer men op het *nut* ziet, dan zyn beide soorten van Reizigers zekerlyk in staat om hetzelve te bewerken. De laatste, met de nieuwste Reizigers, of derzelver Schriften, raadlevende, kunnen de berichten van veelen, op eene naauwkeurige, geregelde en beknopte, wyze, samen voegen, en ordenlyk voordraagen. Maar de eerste zyn altoos de bronnen, uit welken de laatste moeten putten; en dus staan de laatsten gelyk met sommige Schilders en Dichters, die de natuur alleen uit de schilderyen en boeken kennen, welken zy dagelyksch copieeren. Daar nu de natuur, of de gedaante der zaaken, op deeze Waereld, telkens verandering ondergaat, en wel voorāl in de byzondere Steden en Plaatzen van een Land, dat aan zo veele schikkingen onderheevig is: zo blykt duidelyk dat men niet te naauwkeurig kan zyn, om de laatste en beste berichten, tot de beschryving van het *Vaderland*, te bezigen. Laat ons zien, in hoe verre de Schryver deezes Werks hier aan voldaan heeft.

Indien het aanwyzen van Steden en Plaatzen, als op een Postwagen zittende, de geheele gesteldheid des Vaderlands kan leeren kennen, *zo ten opzichte van het merkwaardige in de Steden, als op het platte Land, als met betrekking tot de Regeeringsvorm, Burger- en Kerk- Staat, Zeden, Gewoonten, Handel, Voortbrengzels, Fabryken en meer aangelegenheden van elke Stad en Provintie*; (het zyn woorden uit het Voorbericht,) dan zal de Leezer zich voldaan moeten houden, met het Plan door den Schryver verkozen. Dit Plan wordt, bl. 2, in deszelfs geheelen omvang kortelyk dus voorgedraagen. De Schryver zegt daar, tegen zynen Zoon: „ Wel nu, myn Zoon! breng hier de Landkaart, ik zal, *in onze verbeelding*, met u een reisjen doen, en 'er *u wat by vertellen.*" —— Dit reisjen echter komt op eenige avonden t'huis blyven uit, en de Schryver vertelt in dezelve zo beknopt, dat men 'er 655 bladz. mede heeft kunnen vullen. Wy noemen dit beknopt, en niemand zal zich over die uitdrukking, in vergelyking met het getal der bladz., verwonderen, wanneer men weet, dat de *zeven Vereenigde Provintiën* in dat vertelzel beschreven worden: en hetzelve bovendien met vry wat oude versleeten rympjes, eenige lappen uit BREDERO, en verscheidene sprookjes, vervuld is. Men zie, by voorb. bl. 141, dit staaltje:

Hier

Hier legt in 't graft
Een held manhaft,
Moy Lambert, Heindrikszoon,
Die in zyn tyd,
Tot Spanjaarts spyt,
Haar trots heeft 't hoofd geboôn.
Maart zeventien,
In 't Jaar zestien
Honderd en twintig vyf,
Gerust eerbaar,
Ende daar naar
In 't graf gelegt het lyf.

En dit Stukje heet echter door den Schryver nog verkort te zyn, en wordt door een ander Grafschrift van GERARD BRAND op KORTENAAR, zonder eenige noodzaaklykheid, gevolgd.

De in verbeelding ontworpen Reize neemt, waarschynlyk te *Velzen*, of in de *Beverwyk*, een aanvang; want Vader en Zoon zakken (op de Kaart namelyk) het *Y* af naar *Amsterdam*; en vaaren voorby den Dam van het *Spaarne* en dien der *Zane*. Ook zyn 'er omtrend 20 *bl.* alleen met de beschryving van de *Beverwyk* gevuld, terwyl de beschryving van *Amsterdam*, *Naarden*, *Muiden*, *Weesp*, met de Dorpen in *Amstelland* en het *Gooiland*, te zamen niet meer dan 70 bl. beslaan: ten blyke dat het vertellen, op de plaatse waar men de voorwerpen ziet, het best wil vlotten; zynde de beschryving van de *Beverwyk* in dit boek wezenlyk de beste die 'er in is, en die 'er denkelyk ooit van gemaakt is. In 't voorby gaan, moeten wy aanmerken, dat men het maaken van zogenaamde *Leydsche Kaas*, naby de *Beverwyk*, zeer goed kan keuren; doch dat men die met het *Leydsche Wapen* merkt, is zeker niet te pryzen: als wordende daardoor iets voor een *Leydsch product* uitgevent, dat het wezenlyk niet is.

Als men de beschryving van de *Beverwyk* uitzonderd, is de schetzing der meeste plaatzen zeer gebrekkelyk, en kan dus nimmer dat nut te wege brengen, dat men in zulk een Werk wenscht te vinden. Nu eens weidt de Schryver te veel in kleinigheden en Historietjes van den ouden tyd uit, die genoeg bekend, of niet belangryk genoeg, zyn. Dus zegt hy, by voorb. bl. 6, dat in 1488 een arbeidsman, — voor 5 a 6 duiten, een geheelen dag uit wer-

werken ging. Bl. 33. dat men, by de *Waag* op de *Botermarkt* te *Amsterdam*, het Klokkespel van den *Munttooren* kan hooren. Op andere plaatzen is hy te kunstig, en onderstelt meer wetenschap in zyne Leezers, dan hy zelv wezenlyk kan hebben. Dus eischt hy, bl. 4. de platte Grondtekening van *Amsterdam*, en ziet daarin hoe veel Schepen van onderscheiden maakzel, van alle oorden der aarde, sommigen over *Pampus* geligt, voor de Stad zyn komen liggen. Dit is wezenlyk nòch scherpzichtiger dan LYNCEUS zyn! Dan weêr vertoont hy een Kykkast, in welken men regts en links gewezen wordt, om de Voorwerpen te zien; zo als, by voorb. te *Amsterdam* bl. 34. „ Wat is 'er niet al te bekomen op den „ *Nieuwendyk*, omtrent den *Dam*, en in de *Kalverstraat*, „ en aan de *oude zyde* in de *Warmoesstraat*, in en om- „ trent de *Nes* en *Hoogstraat*! 't *Rakin*, *Damrak* en den „ *Haarlemmerdyk* kan men daar by voegen." Zo ook te *Leyden*, enkel by het doorwandelen der Stad van de *Witte* of *Haagsche Poort* af, tot aan de *Marepoort* toe, bl. 225. „ Wy zouden de *Haarlemmerstraat* inziende, ook „ de *Walsche* of *Fransche Kerk* ontdekken; ook de *Morsch-* „ of *Galgpoort*, de *Beestenmarkt*, het eenige geregelde Plein „ deezer groote Stad, driekant; de uitmuntende *Rynsburg-* „ *sche Poort*, by welke men het welgelegen *Pesthuis* ont- „ moet, de *Lakenhal*, de *Marekerk*, en eindelyk de *Lan-* „ *gegragt* en *Marepoort* zien." —— Op andere plaatzen komen beuzelingen voor, welke geheel geen belang hebben voor iemand die zyn Vaderland uit dit Boek wil leeren kennen. Men zie, onder anderen bl. 36, daar verscheiden Boeken opgenoemd worden, die de Zoon, zo wel in 't Hollandsch als in 't Latyn, kan leezen: en die geheel geen verband met de hoofdzaak hebben.

Byzonder is het, dat de Schryver, op veele plaatzen, zelf gevoeld heeft, dat hy zich te ver, in zyne vertelzels, van het waare oogpunt verwyderde; zonder dat hy zulks daarom heeft nagelaaten. Hy zegt zelv' *bl.* 55, aan zynen Zoon, en dus ook aan zyne Leezers: „ Wat hebt „ gy aan zo veele optellingen?" *Bl.* 90 wordt gemeld: „ dat ze in verbeelding een reisje tot nut en vermaak „ doen, niet om zich met Regeering of Regeeringzaaken „ te bemoeijen." (Het *Voorbericht*, als mede de aart van zulk een Werk, toont toch anders!) En *bl.* 79 houd hy zich een geruimen tyd op, met COSTERUS verhaal over het recht van *Woerden*, *Muiden*, *Naarden* en *Weesp*, om

Ge-

Gedeputeerden in de Vergaderingen van *Holland* te zenden. Is dit recht dan geene zaak van Regeering? Dan, de Schryver is, in veele opzichten, maar zelden zich zelven gelyk: nu vertelt hy veel, dan weinig, naar maate hem zulks in het hoofd komt. De Regeering van *Dordrecht* wordt door hem omſtandig, die van *Geertruidenberg* in 't geheel niet, beſchreven. En wanneer men iets byzonders denkt te verneemen, dan is de Wagen reeds voor de deur, en dan is het: *voort daar mede!*

Wy zeiden, dat zulk een Beſchryver, of Kamer-reiziger, altoos de beste en nieuwſte berichten moest raadpleegen, ten einde zyne Leezers den waaren ſtaat der zaaken te kunnen voorſtellen. Dan wy vinden die vereischten, in dit boek, geheel niet opgevolgd. Om maar van *Amſterdam* te ſpreeken, van welke Stad de Schryver zo veel in de platte grond konde ontdekken, en over welke wy voornamenlyk kunnen oordeelen; zo blykt ten vollen, dat de Autheur, op verre na, de laatſte berichten van die Stad niet gevolgd, noch die Stad zelve in eenige jaaren opzettelyk beſchouwd heeft; dat anders zulk een groot werk niet is, wanneer men het Y wil afzakken, en voorby den *Dam* van het *Spaarne*, en dien der *Zane*, vaaren. Hieröm zegt hy, *bl.* 19. „ 'Er is een Kerk der Bisſchoplyke Engelſchen, „ op de *Oudezyds Achterburgwal*, omtrent de *Barndeſteeg*." —— Intusſchen zo is deeze Kerk reeds verſcheidene jaaren in het *Staalhof*, op den *Groenen Burgwal*. *Bl.* 26. „ in de korte *Koningsdwarsſtraat* is eene Kerk van *Armeniſche* Christenen." —— Dit is mede een misſlag, want de *Armeniſche*, of zogenaamde *Perſiaanſche*, Kerk was, en is nog, op *Dwarsboomſloot*. Het *Willige Rasphuis*, *bl.* 32. beſchreven, is, ſedert eenige jaaren, in een *Kweekſchool voor de Zeevaart* hervormd; en het *Spinhuis*, of oud *St. Urſulenklooster*, *bl.* 31 te vinden, wordt, ſedert het *Nieuwe Werkhuis* voltooid is, niet meer tot tuchtiging gebruikt; maar ſtrekt, zints A°. 1787, ten verblyfplaatſe voor een gedeelte van het Guarniſoen deezer Stede. Alle ſchikkingen van welken de Schryver niets ſchynt te weeten, doch dien hy, om het oogmerk van zyn boek te bereiken, noodzaakelyk weeten moest. —— Daar zulke misſlagen reeds ten opzichte van *Amſterdam* plaats hebben, durven wy de vryheid niet neemen om hem in de andere Steden, en nog minder in de andere Provintiën, te volgen.

Uit het gegeeven bericht heeft men reeds kunnen opmerken, dat dit Boek in geſprekken tusſchen een Vader en zynen

nen Zoon verdeeld is. Vraagen en Antwoorden hebben daar by, op de gewoone wyze, plaats: doch 'er komen dikmaals meer snaaksche invallen, dan vraagen, in voor. Dus verwondert zich de Zoon, dat de Jooden Kerk te *Rotterdam* juist naast het Oost-Indische Huis staat, *bl.* 133, en 7 *bl.* verder onderstelt hy niet minder satyriek, dat een Dolhuis daar zeker niet te missen is. Soortgelyke trekken vervrolyken een Werk; doch neemen 'er de misslagen niet van weg.

Niets vindt men in dit Boek zo naauwkeurig beschreven, als de Toorens der byzondere Steden en Dorpen: zekerlyk, op dat men, des nachts verdwaald geraakt zynde, des morgens altoos aan dezelve kan zien waar men is. Dus is de Tooren van *Alphen* kenbaar aan een spitsjen op haar langwerpig kruisdak. Die van *Weesp* eindigt in een Appel, en *Workum* heeft een zwaaren stompen Tooren. Dit Werk verdient dus, om een en andere reden, eerder eene *naauwkeurige beschryving der Vaderlandsche Toorens*, dan eene naauwkeurige *beschryving van het Vaderland* te heeten.

Behalven de Kaarten der byzondere Provintiën, zyn ook de afbeeldzels, van de Eergraven van DE RUITER, DE GROOT en BOERHAVE; der Standbeelden van ERASMUS en KOSTER; der Begraafplaatze van CAPELLE; en die van eenige Dragten, in ons Vaderland in gebruik, in dit Werk te vinden.

Godengesprekken, gehouden boven het Veld van Mars; en gevonden in de Nationale Vergadering, te Parys: naar het Hoogduitsch van WIELAND. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg, *en te Rotterdam by* J. Meyer, 1792. 104 *bl. in gr.* 8vo.

De groote dag voor *Frankryk*, de dag van de vaststelling der Constitutie, is door veele Geschiedboekers, van meer en min aanziens, beschreeven; door veele Staatkundigen beöordeeld, hemelhoog gepreezen, of heldiep gelaakt. —— Dit alles is menschen werk. Hier komt ons deeze Dag, deeze groote Gebeurtenis, te vooren, als beschouwd en beöordeeld door de Goden; doch Goden die zeer menschlyk spreeken; Goden die op eene vreemde wyze by den anderen komen; Goden van ouden tyd, en

en die zeer onlangs de Vergoding moeten ondergaan hebben.

Immers in het eerste Godengesprek komt ons JUPITER met zyn lieve JUNO voor; deeze laatste als grootste Beschermeres der Throonen, de eerste als meer der *Volkszyde* toegedaan, en gereed om zich te onderwerpen aan het Ryk van NEMESIS thans gekomen, overeenkomstig met een overoud, door Goden en Menschen lang vergeeten, Orakel, dat THEMIS gaf, toen zy nog in bezit van den *Delphischen* grond was, 't welk JUPITER zich in deeze dagen weder herinnerde. ,, Wanneer," dus luidt het Orakel, ,, na eene lange omwenteling van eeuwen, 'er een ,, Ryk op Aarde zyn zal, waarin de tyrannye der Ko- ,, ningen, de Hoogmoed der Grooten, en de Onderdruk- ,, king des Volks, met de beschaaving van alle de be- ,, kwaamheden der Menschheid éénen tred houden, en ,, beide eindelyk hun hoogste toppunt zo naby komen, ,, dat in een oogenblik de oogen van alle Onderdrukten ,, zich openen, en alle armen ter wraake zich opheffen; ,, dan zal de onverbiddelyke maar steeds regtvaardige ,, NEMESIS met haar diamanten toom in de eene, en heur ,, scherp meetende maat in de andere, hand, op den ,, throon van den OLYMPUS nederdaalen, om de trotschen ,, te vernederen, de onderdrukten te verheffen, en een ,, gestreng Regt van wedervergelding aan ieder booswicht, ,, die de Regten der Menschheid met voeten tradt, en, in ,, de bedwelming zyns Hoogmoeds, geene andere Wetten ,, wilde kennen, dan de uitspattende begeerte zyner harts- ,, togten en lusten, den teugel te vieren; te vrede met ,, onder haar te regeeren zal dan JUPITER zelve verder ,, niets zyn dan de uitvoerer der Wetten, welke zy den ,, Volken des Aardbodems zal geeven; een gouden tyd, ,, als die van SATURNUS, zal zich dan over de ontelbaare ,, Geslachten van betere Menschen verbreiden; algemeene ,, harmonie zal een enkel Huisgezin uit hun allen maa- ,, ken, en de Sterflykheid alleen zal het onderscheid tus- ,, schen het geluk van de Bewooners der Aarde, en van ,, den OLYMPUS, zyn." JUNO is geenzins zo bereidvaardig om te gelooven aan deezen zoeten Dichtersdroom, en haar gedrag daarvolgens te regelen, als haar Echtgenoot,

Die in het tweede Godengesprek zich bezig houdt met ST. LOUIS, welke de zaak met elkander redelyk wel kunnen vinden. Doch JUPITER HORCIUS, Bestuurder en Handhaaver van alle de Eeden der Stervelingen, en JU-

PITER PLUVIUS, Beheerscher van de lugt en dampkring, komen hier tusschen beiden; de een dringende om de Beëedlging voortgang te doen hebben by schoon weêr, terwyl de ander het onvermydelyke van den zwaaren regenvlaag op dien Dag staande houdt, ondanks welke de Beëediging voortgaat, door de Goden uit een der doorzigtige Wolken beschouwd.

Ondertusschen houdt JUPITER, OLYMPUS, MERCUUR, NUMA POMPILIUS, ST. LOUIS, HENDRIK *de* IV, een belangryk gesprek, waar by zich in 't einde LODEWYK *de* XIV voegt. HENDRIK *de* IV oordeelt dat men te verre gegaan is, 't geen JUPITER oplost. NUMA houdt het aangevangen werk voor een zeer hachlyk stuk, en vindt 'er niet weinig in te berispen. LODEWYK *de* XIV is in geen goede luim, maakt een slegt figuur onder de Goden, en moet agter blyven, terwyl HENDRIK *de* IV, nevens NUMA, met JUPITER na den *Olympus* vertrekt.

Het vierde Godengesprek valt voor tusschen JUNO, SEMIRAMIS, ASPASIA, LIVIA, en ELIZABETH van *Engeland*. —— JUNO vangt het zelve, als een Godin tot wier Departement de Koningen en de Adel altyd behoord hebben, in deezer voege aan. ,, Gy weet reeds, myne Vriendinnen! waarom ik u tot deeze geheime byeenkomst heb laaten noodigen. De *Monarchien*, welker Beschermster ik ben, zyn van gevaaren omgeeven, die met ieder dag zorglyker worden. Zy zyn in haare grondvesten geschud, en eenige van haar dreigen in te storten, wanneer 'er geen middelen gevonden worden, om ze nog in tyds te onderstutten. Het ergste is, dat myn Gemaal, die over het geheel, sints een geruimen tyd, zeer veranderde, kortling een groote *Moralist* geworden zy —— de *democratische* aanmaatigingen schynt te begunstigen, en mynen yver voor de goede zaak, ten minsten in de keuze der middelen, paalen stelt, die ik niet durf waagen te overschreeden. In deeze omstandigheden heb ik het noodig geagt, met de wysste en ervaarenste onder de Bewooneressen van den *Olympus* te raadpleegen. —— Vier zulke Raadgeefsters doen my een bystand verwagten, die myne poogingen noodwendig met de gelukkigste uitkomst moet bekroonen. Zeg my derhalven uwe gedagten zonder agterhouding, welke middelen en wegen zouden 'er kunnen ingeslaagen worden om den ganschen val der nog staande Monarchien te verhoeden, het verlooren vertrouwen der Volken te herwinnen, en de schokken, gelyk die, van wel-

welke wy ooggetuigen gewees zyn, in het toekomende onmogelyk te maaken.

SEMIRAMIS yvert ten sterkste voor 't Koninglyk Gezag, en geeft als het beste middel op, de Volksverlichting te stuiten. Waaromtrent zy een magtige tegenspraak van ASPASIA ontmoet, die de geest des Volks, daar dezelve verlicht is, veelvuldige, van het Staatsbestuur afwendende, bezigheid wil verschaft hebben. Zy is van gevoelen, „ dat men de Regenten behoorde te waarschuwen, dat zy zich niet door kortzigtige raadgeeveren mogten laaten verleiden, om de groote omwenteling, die begonnen heeft in 't menschlyk verstand plaats te grypen, te zullen tegengaan; in plaats dat het oneindig roemryker en zekerer voor hun zyn zou, met de rede in goede verstandhouding te leeven, haar heuren eigen weg te laaten gaan, en over het geheel gerustlyk aan te zien, dat ieder denkt zo als hy gevoelt, spreekt zo als hy denkt, gelooft het geen hy wenscht, en doet wat hy niet laaten kan. —— Zoudt gy by deeze vriendlyke waarschouwing nog eenen goeden raad willen gevoegd hebben, deeze zou de myne zyn: dat men die geenen, die geen reden hebben om te vertrouwen, dat zy bekwaam zyn om de Jaarboeken huns tyds met pryswaardige daaden te vullen; dat zy niet te min nog altyd iets roemwaardigs doen konden —— wanneer zy maakten, dat de geschiedenis niets, in 't geheel niets, van hun te verhaalen hadt."

LIVIA stelt de Regeering van AUGUSTUS ten voorbeeld der Vorsten, en wil dat alle Vorsten, hoe groot of klein hunne werkkring zyn moge, deeze ten *modél* neemen. „ Ik weet wel," besluit zy, „ hoe veel ik daar mede van deeze Heeren vordere; maar myn oogmerk is ook niets minder dan myn hof daar door te maaken. Wie het waagen wil te regeeren, zonder zich der Talenten, die daartoe vereischt worden, bewust te zyn; die eenigen arbeid en moeite schuwt, welke daar mede verbonden is, en niet het volstrektlyk voorneemen heeft, om zich door alle mogelyke verdiensten, en het geluk zyns Volks, den eersten post in den Staat waardig te vertoonen; voor dien heb ik geenen anderen raad, dan dat hy zich van een last, dien hy niet draagen *kan* of *wil*, hoe eer hoe liever tragt te ontslaan. Zelfs een erflyke Kroon is *geusurpeerd*, wanneer ze niet *verdiend* wordt." —— Op het zeggen van LIVIA merkt JUNO aan, dat zy ook zo streng is, als ASPASIA, in haare vorderingen omtrent de Koningen. Dan LI-

LIVIA *geeft* haar ten antwoord: vergeef my, Godin! ik vorder niet meer van hun, dan de jongens van myn tyd in *Rome* van hunne Speelkoningen, *die het 't best maaken*, riepen ze, *zal Koning zyn!*

Eindelyk treedt de beroemde ELIZABETH van *Engeland* te voorschyn, en door JUNO na het beste redmiddel gevraagd, geeft zy te verstaan. „ De reden waarom zo veele kranken niet kunnen geneezen, is niet zo zeer in het gebrek aan werkzaame heelmiddelen, als wel daar in gelegen, dat de lyder zich de kure niet wil onderwerpen, of dat hy de middelen niet in de regte orde gebruikt. Dit zal misschien, zo ik vrees, ook het geval by veele der Koningen zyn, welke gy, groote Beschermeres der troonen! uit hunne verlegenheid zoudt willen geholpen hebben. Naar myne gedagten is 'er in de daad een onfeilbaar middel, waar door alles, tusschen de Volken en hunne Regenten, in behoorelyk evenwigt kan gesteld worden: maar daar het even zo *enkel* als onfeilbaar is, en van de zyde van uwe *Clienten een offer* vordert, waartoe welligt niemand van hun vrywillig zal besluiten; moet ik vooraf bekennen, dat ik niet veel meer betrouwen in het uitwerkzel van onze beraadslaaging stelle, dan ASPASIA, en byna verzekerd ben, dat de noodwendigheid alleen deeze verblinden eindelyk tot die stappen zal moeten dwingen, tot welke zy, om ze uit eigen beweeging te doen, zo ik vrees, noch billyk noch wys genoeg zyn." —— Naa eenige aanmerkingen over de onbestaanbaarheid der Dwinglandy, onder welk een bekleedzel ook vermomd, met de Volksverlichting voorgesteld te hebben, betuigt ELIZABETH: „ Onbetwistbaar zeide SEMIRAMIS eene groote waarheid, toen zy beweerde, dat het kwaad, tegen 't welke wy de werkzaamste middelen zouden beraamen, door *Palliativen* niet verholpen kon worden. Maar wat zyn alle die *begogelingen des Volks*, in welke zy en de doorlugte LIVIA het groot geheim der konst van regeeren schynt te stellen —— het zoete *verdichtzel* van Vaderlyke en Kinderlyke betrekking tusschen Regeerers en Onderdaanen — of die *listige Kunsten*, om een Volk in den zoeten droom van Vryheid te wiegen, —— anders dan *Palliativen*, dan eene soort van tovermiddelen, waar door het kwaad, voor een korten tyd, bezwooren en in sluimering gebragt wordt, terwyl het inwendig steeds verder voortvreet, en, by de minste gelegenheid, met verdubbeld geweld weder uitbreeken moet?"

Zy stelt de *Politieke Coquetterie*, met welke zy zelve voorheen, om de goedkeuring en liefde haarer grillige Natie, vrydde, en daar in niet ongelukkig slaagde, in deeze dagen van verlichting met de andere *Palliativen* gelyk. —— JUNO wordt ongeduldig om het middel zo *eenig*, en *alvermogend*, te verneemen. Niet dan schoorvoetende komt ELIZABETH tot de opgave van 't zelve; naa betuigd te hebben hoe zy geloofde de regeerende Heeren, van den eersten der Koningen, tot den Burgemeester van het kleinste aller *Abderiten-nesten* in de wereld, veel te goed te kennen, om te verwagten, dat zy door de enkele beweeggronden der reden bewoogen zouden worden, om 'er de hand toe te bieden, en dat de *yzeren noodwendigheid* hun daartoe zal moeten dwingen.

Het middel stelt zy in deezer voege voor: „ Het is steeds algemeen erkend, dat de *volstrektste Monarch* Pligten, en zelfs het *dienstbaarste van alle Volken* Regten, heeft: maar waar in deeze Regten en Pligten eigenlyk bestaan, hoe verre zy zich uitstrekken, binnen welke grenzen zy beslooten zyn, welke inrichtingen 'er moeten gemaakt worden om het Volk het volle genot zyner Regten te *verschaffen*, en de Regenten tot vervulling hunner Pligten aan te houden; daar over heeft men zich steeds met verwarde en zwakke voorstellen beholpen; daar over is zelfs opzettelyk met voordagt alle mogelyke duisterheid verspreid geworden. Eindelyk heeft, in deeze dagen, het noodlot eener groote Natie, —— die zich, haare staatsgesteldheid uitgezonderd, in alle andere opzichten, voor de eerste in de Waereld kon houden, maar die door langduurige mishandelingen van allerlei aart in 't verderf gestort, en, tot de uiterste wanhoop gebragt, zich liever aan alle elenden der *Anarchie* verkoos bloot te stellen, dan de vergruizende drukking van het *Monarchale* en *Aristocratische Despotismus* langer te willen verdraagen —— eindelyk, zeg ik, heeft het leerryke en vreeslyke lot dier Natie allen overigen de oogen geopend; en de overtuiging is thans algemeen, dat niets dan eene *Constitutie*, waar in de regten van alle klassen der Burgeren klaar en bepaald uitgedrukt, en door behoorelyke voorzorgen tegen alle willekeurige inbreuken verzekerd zyn, alle andere Staaten voor dergelyke tooneelen zeker kan stellen. En dit, Godin! is de tegenwoordige gesteldheid der zaaken. De beguichelingen, waar mede men tot hier toe anderen en zich zelven bedroog, kan men alleen in een nevel speelen,

len, welke de rede eindelyk verstrooid heeft, en *geweldige middelen*, behalven dat zy even zo onbillyk als haatlyk zyn, helpen wel voor een oogenblik, maar verhaasten slechts de vreeslyke *ontknooping*, welke men daar door wil voorkomen. Oogschynlyk is 'er dus niets over, dan dat men, hoe eer hoe liever, besluit om te doen het geen reeds voor langen tyd hadt moeten gedaan worden. Eene *Constitutie* van weinig artykelen, op de algemeene reden en de natuur der Burgerlyke Maatschappy gegrond, is het onfeilbaare, gemaklyke en eenige; middel, om alle *heelbaare* kwaalen der Burger-Maatschappy te geneezen, de hoogst mogelyke *harmonie* tusschen de Regenten en Onderdaanen te herstellen, en de welvaard der Staaten op een onbeweeglyken grondslag te vestigen."

Het oordeel der Godinne JUNO is, dat zy op middelen moeten bedagt zyn om de Hoeders der Volken te overtuigen, dat zy voor hunne eigene *zekerheid*, en rust, zo wel als voor hun *roem*, niets beters kunnen doen dan ELIZABETH's voorstel zonder verzuim aan te neemen. Om hun daartoe te beweegen, valt haar in, IRIS na den *God der Droomen* te zenden; ten einde deeze in de Vorsten Droomen verwekke, welker uitwerkzelen zy niet zullen kunnen wederstaan. In afwagting wat deeze Droomen, in een tyd des Ongeloofs, zullen uitwerken, scheiden de Godinnen, en de Godengesprekken, van welke wy een berigt gegeeven hebben, genoegzaam om elk ter leezinge uit te lokken, neemen een einde.

Aandacht-boek voor Vrouwen. Door F. G. MARESOLL. *Uit het Hoogduitsch, Iste D. 2de Stuk. In 's Gravenhaage by* I. van Cleef, 1791. *In gr. octavo*, 280 *bladz.*

Op de overweeging der *voornaamste deugden*, en waarschouwing voor de *meest heerschende gebreken* des vrouwlyken geslachts, in 't eerste Stuk voorgedraagen, volgen in dit tweede Stuk, zeer gepast, oefeningen over eenige *voornaame hinderpaalen*, en *middelen ter bevordering* van de Vrouwlyke Deugd. De Heer MARESOLL stelt ons dezelven voor als aandagtige bespiegelingen eener verstandige en ernstige Vrouwe, die deeze hinderpaalen overweegt, en te gelyk nagaat, hoe ze de middelen daar tegen best in 't werk zal stellen. —— Haare beschouwing gaat in deezen over de volgende onderwerpen: de Vleiery, —— de Veinskunst, —— het onderscheid tusschen de ongebreidelde neiging tot betweeten; en de waare leer-

leerzaamheid van het vrouwlyk geslacht, —— de kundigheden, die voor het vrouwlyk geslacht onöntbeerlyk zyn, —— de gesteldheid van den goeden smaak, en deszelfs invloed op de deugd, —— de vrouwlyke neiging tot dweepery, —— de oorzaaken, waarom het vrouwlyk geslacht zo gering van zyne bestemming denkt, —— de natuurlyke, voor de deugd by uitstek gunstige geschiktheden van het vrouwlyk geslacht, —— den invloed der natuurvreugden op het vrouwlyk geslacht, —— in hoe verre het voor 't vrouwlyk geslacht geöorloofd zy, zig naar de Mode te schikken, —— de tydverspilling, de gierigheid en zuinigheid, —— en eindelyk, de vrouwlyke gezelligheid. —— Over ieder deezer onderwerpen levert de Heer MARESOLL eene reeks van leerryke en pligtmaatige bedenkingen, die wel inzonderheid tot het vrouwlyk geslacht betreklyk gemaakt worden, maar ook in veele opzigten het manlyk geslacht te stade komen. Van dien aart zyn onder anderen 's Mans opmerkingen, wegens het onderscheid tusschen gierigheid en zuinigheid, en derzelver gevolgen; waaruit wy een byzonderen trek, ten aanzien van het huishoudlyke, zullen overneemen.

„ De gierigheid schuwt alle kosten, ook die, welken het geluk en de welvoegelijkheid der huisgenooten vereischt; de zuinigheid laat ons zoo gewillig voor het best van ons Huisgezin zorgen, als zij ons van pracht en dartelheid te rug houdt. Hoe treurig ziet het 'er niet uit in een huis, in het welk de gierigheid heerscht! Welke laage, onedele denkwijze beheerscht daar allen, die door deze ondeugd besmet zijn, of ook die daar onder lijden moeten! Hoe greetig zoeken deze dikwijls schadeloos te stellen, wanneer hun de gelegenheid daartoe zich aanbiedt! Waar de huismoeder aan de gierigheid overgegeven is, daar straalen morsigheid en wanorde allerwege in het huishouden door; daar vergunt deze aan niemand den tijd, die tot bewaaring van orde en zindelijkheid gevorderd wordt. Waar de huismoeder aan de gierigheid overgegeven is, daar wordt de opvoeding op alle wijzen veronachtzaamd; daar schijnt haar alles, ook het slechtste, dat de minste kosten veroorzaakt, goed genoeg te zijn; daar moeten de kinderen niet, het geen nuttig en onöntbeerlijk, maar alleen dat voordeelig is, leeren. In zoodanig huis gaan de voortreflijkste aanslagen en vatbaarheden eener jonge ziel verloren, en blijven onbeschaafd en onöntwikkeld. In zoodanig huis leert niemand zich ligt boven het alledaagsche en gewoone verheffen. Hier, waar de geest verstikt, het verstand enkel met laage handelwerken bezig gehouden, en de gantsche denkwijze tot zelfbelang en eigenbaat geleid wordt, hier heerschen reeds alle die onedele menschhaatende gezindheden in de harten der kinderen, die, met den voortgang der jaaren, in werklijke grove gierigheid

ontaarden. Ja, wat goeds zou zelfs het beste onderwijs in een huis stichten, daar het voorbeeld der slechtdenkende moeder, die zich geene ongeöorlofde middelen, om rijk te worden, schaamt, alles wederlegt en ontzenuwt, wat Rede en Godsdienst aanprijzen? Hoe is die gene in staat, om anderen te beschaaven, die zelve onbeschaafd en aan de gierigheid overgegeven is? —— De zuinige integendeel kent geene belangrijke zorgen, dan om nuttig te worden. Zij arbeidt voor de haaren. Zij legt op, om dat te kunnen zijn en te kunnen doen, wat zij behoort te zijn en te doen. Zij haat alle overvloedige pracht en dartelheid. Zij verkwist niet, waar zij met een goed geweeten bespaaren kan. Zij schuwt alle onnodige kosten, die enkel glinsteren, maar geen nut doen kunnen. Zij onthoudt zich voorzichtig van alle plaatzen en persoonen, waar en onder welken zij tot onnodige verkwisting verleid kan worden. Maar in haar huisgezin vertoont zich geen spoor van gebrek en kaarige behoeftigheid. Zo geene pracht het oog verblindt, dan wordt dit toch overal door het voorkomen van zindelijkheid en orde vergoed. Schoon de zuinige moeder haare kinderen niet tot lediggang en verwijfdheid opvoedt, echter laat zij denzelven niets ontbreken, wat tot eene goede beschaaving van hart en verstand vereischt wordt. Tot dit oogmerk heeft zij gespaard en opgelegd. Misschien zou zij dikwijls grooter kosten gemaakt, en meer uitspanningen bijgewoond hebben, indien zij geen acht geslagen hadt op de opvoeding haarer kinderen. In zoodanig huis bieden genot en maatigheid, overvloed en bepaaling, elkanderen de hand. In zoodanig huis wisselen arbeid en rust, vlijt en verkwikking, op de redelijkste en doelmaatigste wijze onderling af."

Briefwisseling tusschen Academie-Vrienden, *door* J. M. MILLER. *Naar de tweede verbeterde Hoogduitsche uitgave. Eerste Deel. Te Utrecht en Amsterdam by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* M. Schalekamp, 1791. *In octavo*, 320 *bladz.*

Eene zeer leerzaame Briefwisseling voor Studenten, en jonge Predikanten, die hun onder het oog brengt wat zy te vermyden, en waarop zy zig bovenal toe te leggen hebben. De lessen, hun medegedeeld, komen voor, als gegeeven, by het verhaalen van deeze en geene voorvallen; en de Heer MILLER schikt zyne schryfwyze, op zodanig eene manier, dat hy 'er ook andere voorvallen, die daartoe juist geene bepaalde betrekking, maar echter altoos een zedelyk bedoelde hebben, invlegte. Zulk een schryftrant is recht geschikt om aan alles eene leevendigheid by te zetten, die door de verscheidenheid den

den Leezer uitlokt, en hem het leezen der Zedelesfen niet verveelend maakt, waar door ze te gereeder ingang kunnen vinden. —— Voor 't overige is de gansche inhoud deezer Briefwisselinge van dien aart, dat, schoon dezelve, gelyk we boven aanduidden, byzonder betrekkelyk zy, tot Studenten en jonge Predikanten, ze nogthans, tevens, een uitgebreider nut hebbe; zo dat ook Menschen van allerleien stand 'er met vrugt gebruik van kunnen maaken. Tot een voorbeeld hiervan diene de volgende hartlyke waarschouwing, tegen het aanhouden en involgen van verleidend kwaad gezelschap, dat zo menig een ten val gebragt heeft. —— Gevaar hier van liep de Student DÖRNER, en dit noopte den jongen Predikant FRIEDEBERG, zynen Academie-Vriend, wiens welzyn hy ernstig ter harte bleef neemen, deswegens te schryven. DÖRNER naamlyk had hem, in een voorigen brief, gemeld, hoe het gezelschap van twee zyner Medestudenten, JAGER en BRUNNEMANN, hem by uitstek geviel; des hy zig wonderlyk met hun vermaakte. Ondertusschen was het slegt zedelyk character dier genoemde Persoonen aan FRIEDEBERG overbekend; en niet minder was hem bewust dat zyn Vriend DÖRNER zeer ligt te verleiden ware. In het bezef hiervan kon FRIEDEBERG zig niet wederhouden van hem hun gevaarlyk character te schetzen, en hem te raaden, om daar tegen op zyne hoede te zyn: welken raad hy, na hem de Persoonen, daar hy zo veel mede op had, te hebben leeren kennen, in deezer voege voordraagt:

„ Bedenk nu eens, lieve broeder! welk gezelschap dit is! om niet te spreeken, van de minagting, die gij u daardoor noodwendig bij alle brave Profesforen en Studenten op den hals moet halen. En wat zal 'er dan ook eindelijk eens zelfs van u worden? Gij kent den invloed, dien het voorbeeld op iemand heeft, maar kent gij dien niet, zoo zult gij het, tot uw eigen nadeel, maar al te vroeg ondervinden. Het is niet mogelijk, als gij dagelijks niets dan kwaad ziet en hoort, dat uw hart bestendig rein kan blijven, dat gij 'er niet langzamerhand aan zoudt gewennen, en ongemerkt van de voorwerpen, die rondom u zijn, geen soort van vergift zoudt overhouden. Dat u van daag in 't oog loopt, en u afschuuwelijk voorkomt, zal morgen voor u reeds minder onnatuurlijk en veragtenswaardig zijn. Als gij het meermalen ziet, zult gij 'er zelfs om lagchen, en 'er ten laatsten zelfs de hand mede aan leenen. O mijn lieve Vriend! ons hart bedriegt zich in zulke dingen maar al te gaarne. Als het maar eens tot ligtzinnigheid is overgehaald, dan heeft de ondeugd reeds velds genoeg gewonnen; dan worstelt het tegen zich zelven; noemt zyne voorige grondregels gestreng; ziet vervolgens de wetten van eerbaarheid en Godsdienst voor ketenen aan, die een vrij man moet afwerpen. Eindelijk wordt men in eenen poel van las-

zer gewikkeld, zonder te weten, hoe men 'er toe gekomen is; even als iemand, die bij nagt op een moddrigen weg vervalt; hij zit reeds in een moeras, terwijl hij nog waant op het drooge te wezen. Ik heb te dikwijls deze gevallen op de Academie [en zo ook in de Waereld in 't algemeen] leeren kennen, dan dat ik bij uwe omstandigheid onverschillig zou blijven kunnen. Gij kent uwen eigen aanleg, tot zinnelijkheid; meermaalen hebt gij 't mij bekent, dat gij veel met u zelven te doen hadt, om tegen de wellust te kampen. Als gij nu zoo digt rondom het vuur loopt, hoe zult gij 'er dan onbeschadigd van blijven? —— 'T is nu nog tijd, mijn Broeder! de kennis is nog nieuw; het gezelschap kan nu nog gevoegelijk afgebroken worden. Binnen korten tijd zoudt gij u meer aan hun verbinden. Dag voor dag komen zij u met nieuwe vermaaken aan boord. Uit een soort van valsche eergierigheid zult gij de voorgeslagene Plaisierpartij niet durven weigeren. Die mee doet, noemt men een eerlijke trouwe karel, die t'huis blijft, een dweeper en hondsvod. Altoos wil men meer vertoonen, dan men waarlyk is, en dat loopt zelden goed af. —— Daarom, bij aldien onze vriendschap, uw eigen rust, en uwe ziel, u lief is, zoo scheur u nu nog los, eer de band vaster geklonken is. Denk aan uwe pligten omtrent uw Vaderland, omtrent uwe Moeder, omtrent u zelven, omtrent de Religie en God! Luister tog naar de stem van uwen vriend, terwijl gij nog maar aan den rand des verderfs staat, eer gij 'er geheel inzinkt, als geen vriend u redden kan, als hij u niets zal kunnen toebrengen, dan zijn medelijden, 't geen u tog niets helpen kan. Gij kunt bij mij geene inzigten vermoeden. Ik handel zonder eenig eigenbelang, enkel uit die vriendschap, die gij, geduurende drie jaaren, genoeg op de proef hebt kunnen stellen, en., zoo als ik hoop, zuiver, en onvervalscht, bevonden hebt. Laat u raden, mijn waarde! en verlos mij spoedig uit de ongerustheid, waarin ik mij om uwent wille bevinde."

De gevaaren van den Laster, in eene Briefwisseling tusschen Misf FANNY SPRINGLER, *en haare Vriendin, door* E. BEKKER, Wed. A. WOLFF. *In 's Gravenhaage by* I. van Cleef, 1791. *In gr. 8vo.* 322 *bl.*

Wanneer eene Juffrouw WOLFF, aan wie wy de *Vaderlandsche Romans*, SARA BURGERHART en WILLEM LEEVEND verschuldigd zyn, haare pen leent om te vertaalen of na te volgen, mogen wy ons, by voorraad, bykans verzekerd houden dat zy eene keuze haarer waardig gedaan zal hebben. In dee-

deeze verzekering vonden wy ons by het leezen deezes Romans, tot welke zy haar onderwerp aan Mevrouw BECCARI ontleende, niet bedroogen; doch alzins bewaarheid, 't geen zy in het Voorberigt aan den Leezer schryft; de taal haarer Voorgangster spreekende.

„ De Verzameling van Brieven, die ik thans in het licht geef, heeft geenzins het voordeel van zulke geschriften, waar in de verbeelding, naar haar goeddunken, de grilligste voorvallen, allerleie sterk in 't oog schitterende omstandigheden, en overvliegende deugden plaatst, daar men dies te meerder over voldaan is, om dat men die, niet in het dagelykfche leeven kunnende uitoefenen, ook niet verpligt is, dezelven na te volgen; door deeze soort van vindingen en vercierselen is het dat onze hedendaagsche *diepdoordenkende Wysbegeerte* zig het recht geeft om de Deugd aan te zien voor de Dogter des Hoogmoeds, en die zich alleen bezig houdt in het ryk der harsenschimmen.

„ De Deugd myner FANNY is voor alle jonge lieden na te volgen; zy is iets weezenlyks, en men kan die beoefenen in welken staat men zich geplaatst vinde; haare ziel is begiftigd met de aandoenlykste geschenken der Natuur, zedig, eenvoudig, gevoelig, onbesmet; zy is geduldig, moedig, onderworpen; de bescheidenheid staat hier op eene harde proef; men moet des, als men haar gedrag leest, geroerd worden over de wys waar op zy zig met zo veele omzigtigheid staande houdt.

„ Wat men ook zegge van dien ligtzinnigen geest, die thans heerscht, en de moeite die veelen neemen om over de Deugd iets belachlyks te spreeken, men eerbiedigt haar tog in 't algemeen, vooral, in haare uitwerkzels; en ik voor my vind behaagen in te gelooven, dat 'er maar zeer weinige menschen zyn, hoe verre ook verdoold op de wegen die na geluk leiden, welken, in den grond huns harten, niet liever zouden wenschen, een slagtoffer der ondeugd dan de verdrukker der Deugd te zyn: het rust op dit myn gevoelen, dat ik deeze Letteren uitgeef: want het onderwerp heeft my verpligt de Deugd hier onbeloond, en de ondeugd ongestraft te laaten; evenwel, zo als men in het beoefenen der Deugd eene stille vertroosting vindt, zo is het ook zeker, dat een snood gedrag onvermydelyk razerny en wanhoop moet voordbrengen: hoe wel heeft J. J. ROUSSEAU gezegd: „ Alle de voordeelen „ der Ondeugd treffen de oogen van anderen; maar de Zon„ daar alléén weet hoe véél hem zyne snoodheên kosten!" dit is zo duidlyk, en beweezen, dat men 'er niets heeft by te voegen; de ondervinding laat niemand daar van onzeker.

„ Myn voornaam oogmerk is echter niet zo zeer een beminnelyk Character te laaten werken, dan wel de *Gevaaren van den Laster* aan te toonen; ik vlei my niet deeze Ondeugd uit

uit het bedorven hart, 't welk zig daar van by gelegenheid bedient, uit te roejen; dit ware verwaandheid; ik schryf voor u, onbedagtzaamen! die aan een aartig woord, aan eene vrolyke gedachten, den goeden naam van anderen ten prooie geeft, die een vermetel gesprek na vertelt, zonder te denken aan de ysselyke gevolgen, die zulks kan hebben voor u, die hoewel goed, en in uwen aart menschlievend, by gebrek van nadenken, het verachtlyk werktuig in de handen des Lasters wordt, en des eene zo laage, als verfoeijelyke, rol speelt; leest, en sidderr over de rampen, die gy kunt veroorzaaken; de kwaadaartigheid der Ondeugenden zoude dikwyls geheel kragtloos blyven, indien de ligtzinnigheid en de onbedagtheid die niet behulpzaam waren; indien gy door het leezen van dit Boekjen een weinig voorzigtiger en redelyker mogt worden, hoe groot zou myne belooning zyn! Voor het overige geef ik dit Werkjen geheel en al over aan het oordeel van ieder die meent recht te hebben om daarover te vonnissen; welke gebreken men daar in ook moge aanwyzen, zo is 'er tog geene gelykheid, immers naar myn inzien, tusschen het geluk van nuttig, en het geringe vermaak van alleenlyk aangenaam, te schryven.

„ Het geheele Stukjen is wat in een somber licht! 't is zo, maar kan men ook de *Gevaaren van den Laster* met roozenkleuren, zacht, rood, veel wit, en blyde dagingen afmaalen? dit is zeer zeker, de ondervinding der Wereld zal niets berispen kunnen omtrent het *natuurlyke!* zo leeft, zo handelt men in die Wereld, waarin dit tooneel voorviel! Gaarne had ik het Stuk anders doen eindigen; maar dan was het hoofdoogmerk verzwakt, en dat alleen om eenige meer goedhartige dan wel doordenkende jonge Lieden (de eigenaartige Leezers en Leezeresfen deezer Schriften,) eenige traanen te spaaren! neen; weent, weent eenige oogenblikken over het deerlyk lot deezer lieve Misf FANNY; maar denkt dat gy dan eene schatting betaalt die de Deugd dierbaar is, en u in de oogen der Natuur zelve verheft; doch u geenzins zo *ver-sentimenteelt*, dat gy daar door u tot alles wat bedaarde pligt van u eischen kan, doodlyk onmagtig, gevolglyk onnut voor de Maatschappy, en ongelukkig voor u zelven, maakt."

Wy zullen, naa deeze aanduiding des Schryfsters, genoegzaam om den aanleg en strekking deezes Romans te doen kennen, geen beloop van den Inhoud opgeeven; maar onzen Leezer ten dien opzigte onverzaad laaten, op dat hy in het Werkje zelve zyn weetlust voldoe. Bovenal beviel ons dat de haatlyke Ondeugd, de Laster, het middenpunt van alles uitmaakt, en eene zo bepaalde strekking meer zedelyk nuts kan te wege brengen, dan wanneer de geest, van het eene tot het andere voorwerp geleid, niet weet wat het hoofdbeeld is in de Ze-

de-

schildery, hem voor oogen gehangen. Mogten de afzigtige trekken dier helsche Ondeugd veelen afschrikken van op eenigerlei wyze deel te neemen in de rust verpestende rolle, welke zy in zo veelerlei gedaanten speelt!

In het Voorberigt treffen wy eenige Gedagten aan over de *Geestig vercierde Verhaalen*, die men *als de Miniatuuren* der Romans kan aanmerken. Mejuffrouw WOLFF oordeelde niet ongepast dezelve mede te deelen; dewyl men, zo veel haar bekend is, in onze Vaderlandsche spraak nog geen Voorschrift hebbe om een *Roman* te maaken. —— Met genoegen zouden wy deeze Gedagten afschryven; doch ons bestek duldt zo veel plaatsruimte niet. Geheel egter willen wy ons zelven noch onzen Leezeren dit genoegen ontzeggen.

„ De *Roman*, dus vangt zy aan, heeft met zo een *geestig* Verhaal dit gelyk, dat beiden vernuftige vercieringen zyn, en dat de gevallen, die men daar in plaatst, uitgedacht en ook uitgewerkt moeten worden op eene wys, dat de Leezer belang neemt in de voornaamste Persoonen, en misnoegd wordt op elk die hem kwelt en verongelykt; dat men met verlangen en ongeduld hoopt, dat alles tog ten besten zal afloopen, en de braave lieden gelukkig zullen worden: dit moet men zo wel in zulk een *Verhaal* als in eenen goeden *Roman* vereenigd aantreffen; hun onderscheid bestaat alleen in de verschillende uitgebreidheid; een *Verhaal* moet zo veele in- en by-komende voorvallen niet hebben als een *Roman*.

„ Het geen alleen ter tydkortinge geschreeven wordt, moet zeer naauwkeurig by de waarschynlykheid bepaald blyven: eene verciering moet het geloof des Leezers niet op eene al te strenge proef stellen.

„ Het *waare* is de grondslag der Historien, het waarschynlyke is voor een *Roman* en een *Vercierd Verhaal* genoegzaam: in dien opzigte heeft de Romanschryver de handen ruim: hy is niet bedwongen door de waarheid der zaake; maar op deeze klip hebben echter zeer veele Schryvers gestooten; men beknibbelt hen niet over de bronnen, waar uit zy een schitterend voorval hebben weeten te scheppen; dit is zeker; niemand kan het ontkennen; maar ten welken pryze hebben zy die vryheid? de Leezer eischt, dat men hem, in betaalinge, eene vinding levere, die noch laag, noch gedrongen, is:

„ De Leezer eischt dat niets slap, kruipend en geestloos in het Werk zelve zy; dat eene eenigzins verhitte inbeelding eene ziel geeven aan de geheele daad; dat die ziel de Leezers bewerke en niet verflaauwe, geduurende den geheelen voordgang van het Werk: een langwylig, droomig, eentoonig verhaal verveelt allen.

„ De Episodes moeten onderscheiden zyn, dit ontsluit een bron van geduurig aangenaame nieuwigheden, maar zy moeten

wel

wel in verband ſtaan, en natuurlyk overeenſtemmen met het onderwerp. Eene Geographiſche Kaart der tederheid komt byster flecht te pas in een onderwerp genomen uit de *Romeinſche* Historie.

„ Men moet eene keuze doen omtrent het Volk, dat men ten tooneele wil voeren; maar als men de keus gedaan heeft, moet men die ook houden, en het *Nationaal Charaćter* moet ook even zo zorgvuldig bewaard worden als het eigen byzonder Charaćter.

„ Het is tamelyk onverſchillig of het onderwerp ernſtig, ſtatig, dan of het grappig en vrolyk zy; doch de Schryver moet met de waakzaamſte omzigtigheid agt geeven om zelfs geene ſchemeragtige onbetaamelykheid op den tweeden achtergrond te plaatzen; hier moet fyne en geoefende ſmaak oordeel ſtryken; en hy zeker zal goedkeuren het geen Godsdienst, Zeden, Deugd, gegrond Oordeel met welgevallen beſchouwen.

„ Menſchen, die zich niet door woorden laaten bedriegen, en niet in een heilige woede en ſtuiptrekkingen vallen op den klank der woorden *Roman*, *Comedie*, *Geestig Verhaal*, hebben altoos gemeend dat deeze Schriften zeer veel ter bevorderinge der goede zeden, en de beſchaafde zamenleeving, kunnen toebrengen; maar kan men zich met zo eene uitkomst ſtreelen, als men aan een leezend Lediganger niets voorhoudt dan een nestig zamenweefzel van pik donkere, onwaarſchynlyke, elkander geduurig kruisſende, gevallen —— ongemeene voorvallen en ontknoopingen, die het hart tot op deszelfs wortel van één ſcheuren? als men niets te verhaalen hebbe, dan Historietjes uit het *Serrail*; ontmoetingen van Minnaars in *Barbaryen* gevangen; misdaadige ſchaakingen; grillige Reizen door ingebeelde Gewesten, eindigende zo ſtrydig tegen de rede als tegen de waarheid? Het baat niet of de Schryver veele talenten hebbe; men is knorrig om dat hy die dus misbruikt, en men heeft gelyk; zoude men des de omſchryving van een goeden *Roman* niet met deeze woorden mogen geeven? —— *Een goede Roman is de afbeelding van het menschlyke leeven; het hoofdoogmerk moet zyn de Ondeugden te doen vervolgen, en belachlykheden te berispen.*"

Mejuffrouw WOLFF laat aan onpartydige Leezers de beſlisſing over, in hoe verre de *Vaderlandſche Romans* SARA BURGERHART en WILLEM LEEVEND aan deeze bepaaling voldaan hebben. Wy hebben by de uitgave deezer *Romans* het onze daar van gezegd: en wenſchen dat zy te *Trevoux in Dombes*, waar zy dit Voorberigt den 1 April 1791 dagtekende, lust zo wel als tyd vinde om haare Landgenooten nog lang op de vrugten van haaren geest en pen te onthaalen.

Grond-

Grondbeginzelen der Menschkunde. Door Mr. G. VAN DER VOORT, *Adv. voor de Edele Hoven van Justitie in Holland, Lid van Geleerde Maatschappyen, enz. IIde D. Te Amsterdam by* W. van Vliet, 208 *bl. in gr. 8vo.*

In dit tweede en laatste Deel word door den Geleerden Schryver een aantal, voor de Menschkunde, zeer belangryke onderwerpen, op een duidelyke, en zelfs voor min geoefende verstanden bevatbaare, wyze, verhandeld.

Het bevat vyftien Afdeelingen, in welken onderzogt word, wat de Wil zy —— de oorsprong der aangenaame en onaangenaame gewaarwordingen —— over het ligchaamlyk aangenaame en onaangenaame —— over het gevoel van het schoone —— het zinnelyk en het door de verbeeldingskragt schoone —— het zedelyk schoone en het zedelyk gevoel —— het verstandelyk schoone —— de veelerleie werkzaamheid van onzen Wil —— de werkzaamheid der voorwerpen op onze Ziel, wanneer dezelve haar aanzetten om iets te willen —— de Hartstochtelyke werkingen van den Wil —— de betrekkingen van Ziel en Lichaam en Temperamenten —— de oorsprong der Ziele en voortduuring van ons aanweezen na den dood —— eene opgave der voornaamste Physische bewyzen voor dezelve —— en eindelyk eene opgave van de voornaamste Moreele bewyzen voor het zelfde onderwerp.

Bydraagen, betreklyk Kerk- en Schoolstaat ten Platte Lande van West-friesland, onder de Zinspreuk POTANDA FERENS INFANTIBUS UBERA MAGNIS. *Eerste Stukje. Te Alkmaar by* H. Hartemink, 1791. *In gr. 8vo. 62 bl.*

Grootlyks twyfelen wy, of *de groote Kinderen aan welken deeze borst gegeeven wordt*, dit is de zin der Spreuke, door de Uitgeevers deezer *Bydraagen* gekoozen, daar aan zullen begeeren te zuigen; grootlyks twyfelen wy teffens of het zog goed zy, schoon het oogmerk waar mede de borst wordt toegereikt zo wy vertrouwen, welmeenend moge weezen. Het zog schynt niet best te vloeijen, en met horten en stooten ten tepel uit te komen: zomtyds is het geronnen, bovenal wanneer de voedster vreemde spyze of drank gebruikt heeft. —— Om onverbloemd te spreeken, het Werkje, welks eerste Stukje wy voor ons hebben, is, zo veel wy, uit deeze Proeve, zien kunnen, niet zeer geschikt om ingang by de *Predikanten* en *Schoolmeesters* in de Kerklyke Grensscheiding, de Dorpen onder de Classen van *Alkmaar*, *Hoorn*, *Enkhuizen* hier bepaald bedoeld, te

vinden. Gaarne willen wy gelooven, dat 'er groote, zeer groote, gebreken, in het Schoolweezen, te aangeweezener plaatzen, ſtand grypen; doch of deeze ſchryfwyze het rechte middel van verbetering aan de hand geeve, is ons zeer duister. Het heeft weinig houding; de *Nederduitſche* Taal is onzuiver, en de Aanhaalingen in 't *Latyn*, hier en daar bygebragt, krielen van fouten. —— „ De naakte beſchouwing der Dorpſchoolen," daar deeze Bydraagen een begin mede maaken, levert, in de daad een ongunſtig vertoon op, bovenal indien 'er veele Meesters van den Stempel als JULFUS JULFUSZEN gevonden worden. Wy dienen te wagten welke middelen van Verbetering in deeze Bydraagen zullen aangebragt worden. Veel geneezing verwagten wy niet uit de kennisneeming der Kwaale; meer van de Antwoorden, die wy te gemoete zien op de Prysvraage önlangs opgehangen, door de *Maatſchappy ter Bevordering van den Landbouw te Amſterdam.* „ Dewyl het Onderwys, dat aan de Jeugd, op onze Dorpsſchoo- „ len, in het leezen, en andere noodzaaklyke Weetenſchappen, „ gegeeven wordt, niet algemeen en aanhoudend genoeg, in- „ zonderheid door Kinderen van onvermogende Landlieden, kan „ worden waargenomen, welke middelen zou men derhalven, tot „ voorkoming van zodanige beletzelen, met de meeste vrugt, „ kunnen aanwenden? Zou daar toe het naarvolgen eener byzon- „ dere wyze van Onderrigting, die onlangs in een nabuurig Ryk „ gelukkig tot ſtand gebragt is, ook hier op de Dorpen en an- „ dere geſchikte Plaatzen ten Platten Lande, bevorderlyk kunnen „ weezen? Zo ja, welke zyn de beste aanmoedigingen tot het „ in trein brengen van deeze of ſoortgelyke nuttige Inrigtingen?" —— Men weet dat de Maatſchappy hier doelt op de Zondagsſchoolen in *Engeland*, zedert weinige jaaren opgerigt, waarvan dezelve een verhaal heeft uitgegeeven by J. C. SEPP. —— En hoe veel de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen*, in 't vak de Verbetering van *Neêrlands Schoolweezen*, reeds gedaan heeft, en nog by aanhoudendheid doet, is te overbekend. Aan die Maatſchappyen zouden de Uitgeevers deezer Bydraagen het werk wel kunnen overlaaten.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte uitbreidingen, en ophelderende Aanmerkingen, verklaard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. & Ph. Dr., enz. enz. Twee-en-twintigste Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 546 *bladz. in gr. octavo.*

Met dit Deel maekt de Hoogleeraer een aenvang van zyne uitbreiding en opheldering der Brieven van Apostel PAULUS, gaende het zelve over dien aen de Romeinen en den eersten Brief aen de Corintheren, welker inhoud onze oordeelkundige Uitlegger met oplettendheid nagaet, en, volgens zyn inzien, op ene leerzame wyze voordraegt. Aen 't hoofd van 't zelve is ene uitgewerkte Inleiding over den enen en anderen Brief, ontvouwende de voornaemste byzonderheden, welken, by manier van Voorbereiding, ten beteren verstande dezer Geschriften strekken, zo ten aenzien der Gemeenten aen welken dezelven gezonden zyn, als ten opzichte van 't oogmerk des Schryvers, zyne gehouden schryfwyze, enz. De manier van uitvoering, gelyk aen 't voorgaende, maekt deze Bybelverklaring by aenhoudendheid nuttig, en verleent den onderzoeklievenden Lezer steeds opmerkingen die zyne aendacht vestigen. —— Zie hier, (om, naer gewoonte, ook uit dit Deel nog ene byzonderheid voor te dragen) des Hoogleeraers gedachten, wegens ene zogenaemde tweede gevangenis van Paulus te Rome. — Hy had naemlyk, by den aenvang zyner *Inleidinge tot den Brief aen die van Rome*, een beknopt verslag gegeven van des Apostels levensloop, tot op deszelfs gevangenis te Rome, en wedervaren in dezelve, geduurende de twee eerste jaren: en hieraen hecht hy nu voorts het volgende voorstel.

„ Dit alles weeten wij met zekerheid, uit de berichten van LUCAS; maer het verhael van den Euangelist gaet niet verder. —— Gemeenlijk veronderstelt men, dat de Apostel, uit die gevangenis, ontslagen zij, en nog verscheidene reisen, ter voortplantinge van het Euangelie, ge-

gedaen hebbe; zommigen voegen 'er zelvs bij, dat hij in *Vrankrijk*, *Spanje* en *Engeland* geweest zij, en aldaer den eersten grondslag van het Christendom gelegt hebbe. Men spreekt, doorgaens, van des Apostels tweede gevangenis, en meent, dat de geweldige vervolging der Christenen, door Keizer NERO, hem bewogen hebbe, om zich, ter bemoediging van de Christenen aldaer, naer Rome te begeven, daer hij op nieuws in de gevangenis geraekt zij, en eindelijk de waerheid van het Euangelie, met eenen wreden marteldood, verzegelt hebbe.

„ Maer al wat men, van deze verdere reisen, en die tweede gevangenis beweert heeft, is, onzes achtens, geheel ongegrond. PAULUS, eenmael naer Rome overgebracht, is aldaer gebleven, tot dat hij den marteldood ondergaen heeft, en LUCAS spreekt alleenlijk van des Apostels tweejarig verblijv te Rome, om dat zijn geschiedverhael niet verder loopt. —— Trouwens de bewijzen, welke men, voor het gemeene en heerschende gevoelen, van PAULUS tweede gevangenis, bijbrengt, zijn geheel onvoldoende.

„ Men beroept zich, op ettelijke plaetzen in de Brieven van PAULUS, bijzonder in den *tweeden* aen TIMOTHEUS, welke men meent dat niet anders, dan uit de veronderstelling van eene tweede gevangenis, kunnen verklaerd worden. Maer wanneer wij, in onze uitbreidende Verklaring, tot den gemelden Briev zullen gevorderd zijn, hopen wij nader aen te tonen, dat wij de veronderstelling van eene tweede gevangenis in het geheel niet nodig hebben. Thans bepalen wij ons kortelijk bij het volgende. Toen PAULUS, door den Hoofdman JULIUS, naer Rome was overgebracht, zegt men, schreef hij verscheidene Brieven, terwijl TIMOTHEUS bij hem was, Phil. I: 1. Col. I: 1. Philem. I. Maer toen de tweede Briev aen TIMOTHEUS werd afgezonden, was hij te Ephesus; derhalven kan de Apostel dezen Briev niet anders, dan uit zijne tweede gevangenis, geschreven hebben. Dan 'er is geen blijk van in de *Handelingen der Apostelen*, dat TIMOTHEUS den Apostel vergezelt hebbe, toen hij van Cæsareen naer Rome gevoerd werd. Wij denken liever, dat TIMOTHEUS met de Ouderlingen van Ephesus, wanneer PAULUS te Milete afscheid van hen genomen had, Hand. XX: 17—38, naer die Stad te rug gekeerd zij. —— PAULUS, voegt men 'er bij, schrijvt 2 Tim. IV: 20.

dat

dat ERASTUS te *Corinthen* gebleven was; maer, indien deze Briev niet, uit eene tweede gevangenis, geschreven is, dan zou TIMOTHEUS, die te gelijk met PAULUS te Corinthen geweest was, zo wel als hij, geweten hebben, dat ERASTUS aldaer gebleven was. Dan, naer ons inzien, verwachtte de Apostel, terwijl hij, voor de eerste en eenigste mael, te Rome gevangen was, den gemelden ERASTUS uit Achajen; doch hij ontving eenigen tijd later, bericht, dat deze zijn medeärbeider te Corinthen, alwaer hij het ambt van Rentmeester bekleedde, Rom. XVI: 23, gebleven was. Dit meldde de Apostel aen TIMOTHEUS, om hem daer door des te meer op te wekken, om bij hem te komen. —— PAULUS, zegt men eindelijk, schrijvt 2 Tim. IV: 20, dat hij TROPHEMUS te *Milete* krank gelaten had; maer dit bericht zou geheel onnodig zijn, indien dit geschied was, toen de Apostel afscheid nam, van de Opzieneren der Ephesische Gemeente, waer bij TIMOTHEUS zelve tegenwoordig was, Hand. XX. Dan, onzes erächtens, heeft de Apostel dezen TROPHEMUS te Ephesen krank gelaten, toen hij, naer Rome, gevoerd werd. Hand. XXVIII: 1—15.

„ Voor het overige menen wij genoegzaem te kunnen bewijzen, dat de tweede Briev, aen TIMOTHEUS, niet uit eene tweede gevangenis geschreven zij. Toen PAULUS dezen Brief afvaerdigde, had hij LUCAS bij zich, 2 Tim. IV: 11. Maer LUCAS eindigt zijne geschiedenis met het tweede jaer, na dat de Apostel te Rome was overgebracht, om dat hij, door den dood, verhinderd werd, zijn geschiedverhael verder voort te zetten. Gevolgelijk kan hij, bij PAULUS, in eene veronderstelde tweede gevangenis, niet geweest zijn, maer die Briev moet, binnen die gemelde twee jaren, geschreven zijn.

„ Men grondt zich wijders, op eenige plaetzen in PAULUS Brieven, uit zijne gevangenis te Rome geschreven, in welken hij zijn voornemen verklaert, om de Gemeenten, in Asien en Griekenland, nog eens weder te zien, en zelvs om naer Spanje te reisen, Phil. I: 8, 26, 27. II: 24. Philem. XXII. Rom. XV: 23, 24, 28. Dan de Apostel is, in deze voornemens, gelijk meermalen, verhinderd. Toen hij naer Jerusalem reisde, wist hij reeds, dat hij nimmer weder te Ephesen komen zoude. Hand. XX: 25.

„ Men voert nog het getuigenis aen van CLEMENS *den*

Romein (*), dat PAULUS, tot aen de grensen van het Westen, gekomen is. Daerdoor verstaet men Spanje. Maer dit kan zeer wel, op Rome, zien.

„ Eindelijk zullen wij 'er nog bijvoegen, dat 'er geen één bewijs zij, uit de oudheid, het welk de veronderstelde loslating, omreis, en tweede gevangenis, bevestigen zoude. De vroegste Christen-Schrijvers melden 'er niets van. Het gene 'er EUSEBIUS van heeft, steunt op een enkel *men zegt* (†).

„ Wij besluiten uit dit alles, dat 'er geen grond altoos zij, om eene tweede gevangenis van den Apostel te stellen (‡)."

(*) *Epist.* I. *ad Corintheos* c. 5.
(†) *Hist. Eccl.* L. II. c. 22.
(‡) WAGENAER *Geschied. der C. Kerk*, p. 361. —— NOESSELT *Opusc. ad interpr. s. s.* p. 243.

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelisch-Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Derde Stuk. Te Amsterdam by de Erven* P. Meyer *en* G. Warnars, 1791. *In gr. octavo*, 271 *bladz.*

De Hoofdönderwerpen der Leerredenen, in dit Deel vervat, zyn de volgenden. *De triomf des Doods en des Leevens.* 1 Cor. XV: 54, 55 en 57. *Het vernieuwde leeven van J. Ch. eene verzekering en een voorbeeld van ons toekomend leeven.* 2 Tim. II: 10. *Vreugde over de Opstanding van J. Ch.* Joan. XX: 19. *De troostryke verzekeringen van J. Ch. aengaende het toekomende leeven.* Joan. XIV: 2. *De Hemelvaert van J. Ch. een stof tot verheuging.* Luk. XXIV: 50—53. *De geest van het Christendom.* Gal. V: 6. *De Kinderlyke gezindheid van den Christen jegens God.* Rom. VIII: 15. *De geestgesteldheid van J. Ch. als het kenmerk der waare Christenen beschouwd.* Rom. VIII: 9. *De Christelyke Verdraagzaamheid.* Eph. IV: 3. *Eenige grondregels der Verdraagzaamheid.* Eph. IV: 2. En laatstlyk, een *onderzoek naer het gebruik van de voordeelen der Hervorming.* Openb. III: 11. —— In de behandeling dezer onderwerpen heerscht alomme die innemende voordragt, welke wy meermaels, als den Eerwaerden ZOLLIKOFER by uitstek eigen, in zyn leertrant

trant opgemerkt hebben. En 't is ook deze, die hem byzonder geschikt maekt, om de hoofdpartyen der Hervormden tot ene gemoedsvereniging te noopen. Ene Aenspraek, daer toe dienende, is ons te schoon voorgekomen, om dezelve in dezen niet over te nemen. Ze strekt ten besluite zyner Leerreden over de *Christelyke Verdraagzaemheid*, waerin hy 't 'er op toelegt om te toonen, dat dezelve niet steunt *op eenigheid of gelykvormigheid van begrippen en gevoelens over Godsdienstige leeringen*, en even zo weinig op *de eenvormigheid of gelykheid van gebruiken en plegtigheden by den Godsdienst*, maer op *de eenigheid des geests of de eensgezindheid.* Dit ten klaerste ontvouwd en overtuigend aengedrongen hebbende, met aenwyzing van 't geen men ten dien einde in agt hebbe te nemen, doet hy zich verder in dezer voege hooren.

„ Laaten wij dan, mijne geliefde Vrienden! den naam van Christenen, ook in dit opzigt, hoe langs hoe meer door daaden handhaaven. Laaten wij de eenigheid van Geest door den band des vreedes steeds vaster knoopen. Onze verdraagzaamheid moet te uitgebreider en grooter zijn, naar maate wij meer in de kennis gevorderd zijn, en naar maate wij meer het voorrecht der Christelijke vrijheid genieten. Zij moet inzonderheid ons, die den naam van Hervormden voeren, steeds nader tot malkanderen brengen, en ons steeds naauwer in den geest met malkanderen vereenigen, ons die malkanderen reeds zo na zijn, en enkel maar in bijkomende zaaken van malkanderen verschillen. Of zegt mij, mijne Vrienden en Broeders, die de Augsburgsche Geloofs-belijdenis toegedaan zijt, in welke wezenlijke leeringen van den Godsdienst en het Christendom wijken wij toch wel van malkanderen af? Bidden wij niet denzelfden éénen waaren God, het zelfde almagtige, alwijze, algoede Wezen, als den Schepper en Regeerer der Waereld, als den Vader der menschen, aan? Eeren wij niet denzelfden Jesus Christus, als zijnen Zoon en Afgezant, als eenen onbedriegelijken Leeraar der waarheid, als den Verlosser en Heiland der menschen? Rusten niet op ons allen dezelfde pligten der rechtvaardigheid, der menschlievendheid, der wijze maatigheid, der Godzaligheid? Streeven wij niet allen langs denzelfden weg van het geloof in God en Jesus Christus, van verbetering en deugd, naar het welbehaagen des Allerhoogsten, naar de zaligheid des hemels? Erkennen wij niet allen de leer der Heilige Schrift voor eene Goddelijke Leer, die den mensch, welke haar aan-

aanneemt en opvolgt, wijs en goed en gelukkig maakt? Scheppen wij niet allen uit deeze leer kennis en troost en hoop? Erkennen en verdedigen wij niet allen de Christelijke vrijheid in 't stuk van het geloof en geweeten. Verblijden wij ons niet allen, dat wij niet meer door het juk der dienstbaarheid en des bijgeloofs geprangd worden, waar onder onze Vaders zuchtten? Wat is het dan, dat ons van malkanderen zou scheiden? In vroegere tijden heeft men over verborgen dingen, over de Goddelijke raadsbesluiten, getwist, en groote, eerbiedenswaardige, mannen in de beide kerken hebben op kwaalijk begreepen schriftuurplaatsen gevoelens en leerstelsels gebouwd, die naar onze tegenwoordige betere inzigten valsch zijn. Men houdt nu op over zaaken te twisten, die niemand verstaat, en bepaalt zich meer tot dat, 't welk algemeen verstaan en gebruikt kan worden. —— Derhalven, de verschillende begrippen, die wij van het heilige Avondmaal voeden, zijn de hoofdzaak, zo 't schijnt, waardoor wij van malkanderen verwijderd blijven. Maar kunnen wij dan niet over eene zaak van dien aart verschillend denken, en malkanderen echter als Broeders lief hebben, en ons toch in den geest met malkanderen vereenigen? Wij stemmen immers zelfs in dit leerstuk, wat de uitwerksels betreft, met elkanderen overeen! Wij moeten immers allen met dezelfde vroome, Christelijke, gemoedsgesteldheid en aandoeningen tot 's Heeren tafel naderen, indien wij 'er als waardige dischgenooten verschijnen willen. Wij weeten en betuigen immers allen, dat het op deeze gesteldheid van het gemoed geheel en al aankomt. Wij vinden immers allen in deeze heilige plegtigheid denzelfden troost, denzelfden aandrang en dezelfde verpligting, tot het goede. Het heilige Avondmaal is voor alle waare Christenen vertroostlijk en heilzaam, en voor alle huichelaaren onnut, die en deezen mogen ook voor 't overige met deezen of eenigen anderen naam genoemd worden, en zich de zaak op deeze of eenige andere wijze voorstellen. Verschillende wijzen van bevatten zullen en moeten 'er altoos onder de menschen plaats hebben, zo lang ieder mensch zijnen eigenen bijzonderen geest, zijn eigen bijzonder lichaam en zijn eigen bijzonderen toestand in de waereld, heeft. Maar malkanderen lief te hebben, malkanderen als medeaanbidders van God, als medeverlosten van Jesus Christus, als medeerfgenaamen der toekomende zaligheid, als broeders lief te hebben, zulks kunnen, en behooren wij allen, en zulks willen wij ook altoos doen, mijne geliefde Vrienden!

den! Wij inzonderheid, die eene betere kennis verworven hebben, en duidelyker weeten, waarop het in den Godsdienst en het Christendom hoofdzaakelyk aankomt, van hoe weinig gewigts de zogenaamde onderscheiden leuzen der Hervormde Kerken zijn, en hoe sterk men malkanderen in dit opzigt nadert, wij, die geen mensch, maar Jesus Christus alleen, voor onzen Leeraar en ons Hoofd, erkennen, die ons niet naar menschen, maar naar Christus, noemen, — wij willen, als broeders, malkanderen de hand geeven; en op deeze wijze zullen wij onder ons, en onder alle verlichte welgezinde menschen, de innerlijke vereeniging, de vereeniging van het hart en den geest, bevorderen, of schoon ook de uiterlijke kerklijke vereeniging, om staatkundige en andere redenen, nog in lang niet mogelijk mogt zijn. Dit zal de Hervormde Kerk, dit zal de Christenheid, tot eer verstrekken, en ons den naam en de voorrechten van Christenen, en wel van Hervormde Christenen, hoe langer hoe waardiger maaken. Amen."

Brieven, behelzende veele byzonderheden over Zach. XII: 11. *Waarby gevoegd zyn eenige anderen over, en betrekkelyk tot onderscheiden plaatsen der Heilige Schrift. Door* PHILIPPUS VERMAAT, *Predikant te Moorddrecht. Te Gouda by* W. Verblaauw, 1791. *Behalven het Voorwerk,* 334 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Liefhebbers van Bybelsche oordeelkundige navorschingen zullen, in deze Brieven, nog al etlyke onderwerpen behandeld vinden, op ene wijze, die geschikt is, om hunne aendacht uit te lokken, en hen tot een nader onderzoek op te wekken. Men zal ze met te meer genoegen doorbladeren, nadien de Eerwaerde VERMAAT ene uitgestrekte belezenheid bezit, van welke hy, zyn eigen oordeel volgende, zonder zich een meesterachtigen toon aen te matigen, een verstandig gebruik maekt, terwyl hy zyne overwegingen in een gemeenzamen Brievenstyl, die hem vryheid verleent, om ook nu en dan over bykomende zaken uit te weiden, leerryk voordraegt. De drie eerste Brieven gaen over de Godspraek, Zach. XII: 11; ze behelzen eerst enige bedenkingen over den naem *Hadadrimmon*; vervolgens over het geval, waer op de Propheet zinspeelt, en 't geen *Hadadrimmon* hier

bepaeldlyk betekent, waerop ten laetste de geestlyke en eigentlyk bedoelde zin van den tekst nagespoord word. By deze Brieven, gaende over het hoofdonderwerp, welks ontvouwing de Eerwaerde VERMAAT zich voorgesteld had, komen wyders nog zeven Brieven, over verschillende Stukken, die ter ophelderinge van deze en gene Bybelplaetzen kunnen strekken. Zyn Eerwaerde deelt hier mede zyne opmerkingen over de *Ismaëliten* in 't gemeen, en de *Hagarenen* in 't byzonder; over de Landschappen, door *Joktans* Zoonen bevolkt, waer by ons aengewezen word, dat men 't *Ophir* der Heilige Schrift alleen in 't Gelukkig Arabie hebbe te zoeken; over de noodzaeklykheid van een Tolk, by het gesprek van Koning *Salomo* met de Koningin van *Scheba*; over het *steken*, of liever het *benadeelen der Maane* Ps. CXXI: 6; over de *Rephaim*, 't zy dan min geagte *overledenen* of gestorven *Reuzen*, die met hunnen dood het ontzachlyke verlooren hebben, waer van gelezen word Spr. XXI: 16. Verder neemt hy, uit Joel III: 2, aenleiding tot het naspooren van *'t Dal Josaphats*, en 't voorstellen van Gods geregtshandeling in 't zelve; by welke gelegenheid hy, in den laetsten Brief, zich ook nog uitlaet over 't onderzoek waer de Helle zy; welk niets afdoenend onderzoek zyn Eerwaerde gepastlyk besluit, met te zeggen: „ Zalig is hij, die nooit zal weten waar de Helle, maar „ wel bevinden zal waar de Hemel, zy!" —— Om uit deze verscheidenheid op een byzonder Artykel een weinig stil te staen, zullen wy den Lezer onder 't oog brengen, wat den onderzoeklievenden VERMAAT doet beweren, dat het *Ophir* der Heilige Schrift alleen in 't Gelukkig Arabie te zoeken zy; zo dat men, met anderen, om geen tweeden *Ophir*, in de Indiën, of eenig ander verafgelegen oord, behoeve te denken.

Zyn Eerwaerde vangt den vyfden Brief aen, met ene navorsching van het Gewest, waerin de Kinderen van *Joktan* hun eerste verblyf gevestigd hebben, naer de aentekening van *Moses*, Gen. X: 26—30: en leid ons, om te stellen, dat het geweest zy, het thans zo genaemde *Gelukkig Arabie*; van waer ze zich vervolgens in de om- en aengrenzende Landen uitgebreid hebben. Dit toont hy voorts nader, door ons agt te doen geven op de namen der aldaer gemelde dertien Kinderen, en de voetstappen, welken wy van hunne bevolking dier oorden, in de benaming van etlyke plaetzen aldaer,

daer, duidelyk genoeg vinden. Zulks van Zoon tot Zoon nagaende, komt hy tot één van *Joktans* Zoonen, met naame *Ophir*; en men heeft uit het voorgemelde, wegens de andere Zoonen, te denken, dat ook deze zich aldaer nedergeslagen zal hebben; en dat 'er mede enig landschap naer zynen naem genoemd zal zyn. Maer intusschen is het zeker, dat 'er in Arabie, by de Schryvers, geen *Ophir* bekend is; des men 'er naer raden moete. Daer echter het *Goud van Ophir* in de H. Schrift zeer beroemd is (*), heeft men 't naestdenkelyk niet ver van een *Goudryk* gewest te zoeken, en dan komt het deswegens vermaerde *Scheba* (†), in Arabie gelegen, terstond in opmerking. „ Ook blijkt het, (zegt zijn Eerwaerde,) „ duidelijk genoeg, dat men niet verre van dezen oort, „ volgens de Schrift, in Arabie zoo een goudrijk *Ophir*, „ in den oudsten tijd, gekend hebbe. Zo leest men al „ van het *Goud van Ophir* Job XXII: 24, en XXVIII: 16. „ Gesteld dat *Job* en zijne Vrienden in Arabie ten tijde „ van *Jacob*, of wat laater, hebben geleefd, zoo kon „ hun geen ander, dan een nabuurig, *Ophir* bekend zijn; „ en dus dat zelve, 't welk door dezen zoogenaamden „ *Zoon* van *Joktan* bevolkt was." En even zo heeft men 1 Chron. XXIX: 4. aen 't Goud van *Ophir* in Arabie te denken; nadien de Scheepvaert op andere Landen ten tyde van *David* geen plaets had, maer eerst in de dagen van *Hiram* en *Salomo* in gebruik kwam.

En deze Scheepvaert, onder die Vorsten, heeft zommigen aenleiding gegeven, om op een verder afgelegen *Ophir* te denken. Men heeft naemlyk uit het verhael, dat de Schepen van *Salomo* zo wel naer *Ophir*, als naer *Tarsis*, gevaren zyn, en in drie jaren maer eens wederom keerden, besllooten, dat *Ophir*, even als *Tarsis*, in de Oost-Indien, of elders, op een verren afstand, gelegen moet hebben. Maer als men nagaet dat 'er 1 Kon. X: 22. wel gezegd word van de Schepen van *Tarsis*, dat zy zo veel tyds besteedden; doch dat zulks 1 Kon. IX: 26—28 en X: 11. van de Schepen van *Ophir* niet gezegd word, ziet men terstond, dat dit besluit niet doorgaet. —— Het kunnen *onderscheiden* Schepen geweest zyn; en, toegestaen zynde, dat het *dezelfde* Schepen waren, zo kunnen ze,

(*) Job XXII: 24. Ps. XLV: 10. Jes. XIII: 12, enz.
(†) Ps. LXXII: 15. Jes. LX: 6, en 1 Kon. X: 2.

ze, op de heen- of wederreize na of van *Tarsis*, mede *Ophir* in Arabie aengedaen hebben. —— Wat hiervan ook zy, 'er is althans in dit verhael niets, dat ons noodzaekt, om *Ophir* op zulken afstand te stellen; terwyl het voorheen aengevoerde ons bepaelt, dan het in Arabie te zoeken.

Men vind, 't is waer, dit *Ophir*, by andere Schryvers, niet uitdruklyk genoemd; doch 't is, gelyk zyn Eerwaerde opmerkt, nogthans by andere Schryvers, in lateren tyd, zo men gissen mag, met enige verandering in Arabie bekend gebleven. Hier toe beroept hy zich op het *Aphar* van ARRIANUS, het *Saphar* van PLINIUS, het *Sapphar* van PTOLOMEUS, en het *Urphe* van EUPOLEMUS, volgens de aenhaling van EUSEBIUS. Ook is het hem waerschynlyk, dat *Moses*, als hy de woonplaets der kinderen van *Joktan* beschryvende, Gen. X: 30, zegt: *Hunne wooning was van Mescha af, daar gy gaat na Sephar*, die benaming *Sephar*, (nagenoeg overeenkomende met de boven bygebragte *Saphar* of *Sapphar*,) gebruikt, om dat dit Landschap, in zynen tyd, reeds met dezen naem bekend was, schoon het te vooren eenen anderen had. —— Zyn Eerwaerde het aenneemlyke van dit voorgestelde aengedrongen hebbende, zegt voorts ten besluite.

„ Laat iemand, zonder vooroordeel, de zaak in geschil beschouwen, en overwegen, zo dunkt mij, daar hij, ten tijde van *Job*, van een *Ophir* vind gewag gemaakt, en daar naderhand de Schrift van een *Ophir* spreekt, het denkelijk een en het zelve moet zijn, dat *Eliphas* te vooren bedoelde, en dat ongetwijfeld in Arabie lag, en daarom aan *Job* bekend kon zijn; daar hij niet mogelijk in zijn Land van een zoo ver afgelegen *Ophir* weten, noch *Eliphas* van deszelfs Goud spreken kon, toen men nog niets van zulke verre togten naar andere Landen wist. En was 'er in Arabie zoo een *Ophir* bekend, zoo koomt het mij voor, daar de andere Zoonen van *Joktan* aan zoo veele plaatsen hun naam den Nakomelingen nalieten, ook dit *Ophir* van *Joktans* Zoon zijnen naam verkreeg. En staat het zeker, dat *Salomo's Ophir*, nergens in de Schrift, op eenen verren afstand van het Joodsche Land word gesteld; maar dit alleen van *Tarsis* waar was; zoo is 'er dan ook niets in de geschiedenis dier berugte scheepstogt naar *Tarsis*, dat ons gevoelen van *Ophir* benadeelen kan. En zijn de *Sappharitan* van PTOLOMEUS nu, volgens de uitspraak der Heilige Schrift, *Ophiriten* ge-

geworden, zoo vinden wij die in de Nabu...n, die in *Scheba*, bij PTOLOMEUS *Sabe*, daar, volgens het ...geesten dat wij van de Koninginne van *Scheba* 1 Kon. X. ... zoeveel Gouds was; dat duidelijk genoeg leert, dat ... hiervan zeer wel zal zijn voorzien geweest. Ook de ...legenheid van dat Landschap, om daaromstreeks met Schepen, als die van *Salomo*, te koomen, begunstigt ons gevoelen.

,, Ik zal u niet langer ophouden met *Ophir*, maar veronderstellen dat ik de eerste ben, die u, op deze wijs, van deze gedagten kennisse gaf; en ik vertrouw, dat ik u van mijn gevoelen overreed heb." —— Hier aen hechtte zyn Eerwaerde, vóór 't afdrukken, nogtans deze volgende aentekening. „ Ik heb nu ook eene Recensie gezien in de N. Alg. Vaderl. Letteroefeningen IV D. p. 530, waer in men opgeeft uit den Bundel van uitlegkundige verhandelingen van D. C. VAN VOORST, dat die *Ophir* in Arabie plaetst: maer ik heb tot nog toe dien Bundel noch gezien noch geleezen." —— Wy maekten 'er diestyds slechts met een woord gewag van, om dat ons bedoelde geen breeder voorstel toeliet: dan, ter dezer gelegenheid hebben wy daeromtrent nog te melden, dat de Eerwaerde VAN VOORST in 't hoofdzaeklyke dezelfde bewyzen gebruikt, echter zonder in opmerking te nemen, de latere benamingen by welken het Gewest van *Ophir*, vermoedlyk, bekend gebleven is. Ook heeft hy wegens de Scheepvaert van *Salomo* enigzins een ander inzicht, waer toe hem LOWTH *uber Jesaias II. Th. f.* 58, geleid heeft; het welk, zyns agtens, voldoende is, om de geopperde zwarigheid uit den weg te ruimen. „ Alles toch, zegt hij, behoefde niet van ééne en dezelfde plaats te komen. —— Men merke dan op, dat vooreerst de Scheepvaart toen langzaam voortging, dewijl men alleen langs de kusten voer. Waarom kan men ook gene *onderscheidene* kusten hebben aangedaan gehad, en op de ene plaats goud, op de andere elpenbeen enz. hebben gehaald? Dus zou men van de Arabische kust goud kunnen gehaald hebben, en zelfs na Indiën zijn gevaren, om apen, paauwen of diergelijken te halen. Nog houde men onder 't oog, dat 'er nergens staat, dat *Ophir*, of andere plaatzen, van waar het goud enz. komen moest, aan Zee lagen. —— Wie weet of de Schepen niet wel nu en dan aan de kusten lang wachten moesten, tot dat men het een of ander verre

re van binnen 's lands had afgehaald (*)." — Dit denkbeeld, schoon wat verschillend van dat van den Eerwaerden VERMAAT, is 'er evenwel niet gansch strydig mede. En zo werken beide deze Schryvers, zonder van elkander te weten, over 't geheel elkander grootlyks in de hand.

„ (*) Men moet alleen omtrent de Scheepvaart der Arabieren lezen, H. ROOKE, *Reize na de Kust van Gelukkig Arabie* in den VI *Br. en vers.*; onder anderen las ik 'er, dat zij over een lengte van 200 Engelsche mijlen (66 uren) 50 dagen doorbrachten."

Korte Voorstellen ter Verheerelykinge van God, *door* C. G. SALTZMAN. *Gevolgd na het Hoogduitsch. Eerste Deel. Te Amsteldam*, *by* J. de Jongh, 1791. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 208 *bladz. in gr. octavo.*

Ene verzameling van beknopte gemoedlyke welberedeneerde Voorstellingen, die, gelyk het in de korte Voorreden van den Nederlandschen Uitgever zeer wel uitgedrukt word, alleszins strekken, „ om aan allen eerbied „ voor God, liefde en geloof omtrent JESUS en zijne „ leere, verbetering van het verstand en het hart, hoog- „ achting en liefde omtrent zich zelven, en alle men- „ schen, met één woord, alle deugden en pligten, die „ den Christen passen, in te scherpen en aan te prij- „ zen." —— Hiertoe bedient zich de brave SALTZMAN van ene groote verscheidenheid van onderwerpen, die tot zes-en-twintig Voorstellen gebragt worden, welke allen op dat hoofdbedoelde uitloopen. —— Tot een stael der uitvoeringe diene een en ander voorbeeld, uit zyne bedenkingen over het *Onze Vader*; welk gebed hy ons in dier voege leert beschouwen, als het in ons hart de daermede overeenstemmende werkzaemheden vooronderstelt. — Dus moet hy, ten voorbeelde hier van, die tot God, verzuchtende, zegt,

„ *Uw Wil geschiede, gelijk in den Hemel, alzo ook op de aarde!* zal hij dit zonder huichelarij doen, ook van gantscher harte gelooven, dat *Hij*, de Alwijze, beter weet, wat tot ons geluk dient, dan wij zelven: dat *Hij*, de Algoede, volstrekt niets van ons zal vorderen, wat na-

nadeelig is, even gelijk de volmaaktere geesten, die in eene nadere verbinding met den Vader van alle geesten staan, met de naauwste oplettendheid deszelfs wille zoeken te ervaaren, en zo rasch zij dien vernomen hebben, met de grootste bereidwilligheid volbrengen, zo moet hij ook, bij alles wat hij doet, zoeken te beproeven of het overeenkomstig den Godlijken wille zij, en dan in deszelfs uitvoering den meesten ijver laaten blijken: hij mag de Godlijke uitspraak volstrekt niet door zijne eigene hartstogten laaten verklaaren, en 'er zulk eene betekenis aan zoeken te geeven, als met zijnen hoogmoed, zijnen wraaklust, zijn hebzucht, zijnen wellust en ijdelheid overeenstemt; integendeel moet hij, met een vast besluit, en onverdeelde welmeenendheid, zeggen: alwijze, algoede GOD! uw wil geschiede, en mijn wil worde verbroken en vernietigd, zo dra die den uwen wederspreekt; mijne sterkste mijne geliefdste neigingen zijn aan U opgeofferd; en wanneer Gij verlangt, dat ik voor mijn eigen best, of voor het welzijn der wereld, zwaare druk en lijden zal ondergaan; wanneer Gij wilt, dat ik gebrek, krankte, vervolging, verachting, bespotting zal verdraagen; dat ik, ten nutte der wereld, mijn bloed zal vergieten —— hier ben ik, mijn Heere en mijn GOD! mijn Vader! niet mijn, maar uw wil geschiede!

Want tog uw wil alleen is goed,
En strekt tot heil van uwe kinderen;
Niets kan het zielsgeluk verminderen
Van hem, die uwen wille doet."

Onze Autheur merkt voorts, wegens de volgende bede „*Ons dagelijks brood geef ons heden*!" aan, „dat dezelve by uitstek gemaatigd en onbepaald is: Wij bidden niet om roem, niet om zinlyke genoegens, niet om rijkdom noch om begunstiging van groote ontwerpen, maar alleenlijk, onbepaald, om ons dagelijksch brood, om dat geen, wat wij tot ons dagelijks geluk noodig hebben.

„Wanneer deeze bede (dus vervolgt de Schrijver) ernstig door ons gemeend is, zo moeten wij ook erkennen en gelooven, dat wij ons aardsch geluk, niet van onze eigene wijsheid, niet van de bekwaamheid onzer vingeren, noch van de sterkte van onzen arm, noch van deezen of geenen vriend of weldoener, maar van GOD alleen, verwachten moeten; wij moeten erkennen en gelooven,

ven, dat geen bepaald tijdlijk goed tot onze waare gelukzaligheid noodig is, en op GOD dat vaste vertrouwen hebben, dat Hij voor iederen dag onzes leevens, ons zo veel van de aardsche goederen zal toedeelen, als ons noodig zij: het is even zo veel, als of wij zeiden: GOD! ik bid u niet om zeker bepaald goed, dewijl ik zelf niet weet, of het ook voor mijne deugd gevaarlijk kon worden; ik leg de regeering over mijn lot geheel in uwe handen, en verwacht van U, Gij zult mij van de goederen deezer wereld altoos zo veel schenken, als met het geluk mijner ziele bestaan kan.

Wij bidden slechts om daaglijks brood,
Want dat alleen weert allen nood."

Oude en tegenwoordige Staat en Geschiedenis van alle Godsdienſten, van de Schepping der Waereld tot op den tegenwoordigen tyd, door W. HURD, *D. D. uit het Engelsch vertaald. Zevende Deel. Te Amſt. by* M. de Bruyn, 1791. *Behalven de Bladwyzer,* 541 *bl. in gr.* 8*vo.*

Met de Afgifte van dit VIIde Deel des opgemelden Werks zien wy 't zelve, waarvan de Uitgave in den Jaare MDCCLXXXI begon (*), voltrokken. Wy hebben niet verzuimd, van tyd tot tyd, wegens de volgende Deelen berigt te geeven, en kwijten 'er ons ditmaal van.

In een Werk van zo langen adem, zulk een wydstrekkend plan bevattende, dat alle Eeuwen, alle bekende Landen, doorloopt, alles even juist, naauwkeurig, te verwagten, is meer verwagt dan de uitkomst kan beantwoorden. Het heeft zyne zwakke plaatzen; veelal te wyten aan gebrek van goede en onpartydige berigten. De Heer Vertaaler heeft dit een- en ander maal aangeduid; by den aanvang van het *Berigt, wegens de Gezinte der Christenen, Kollegianten* of *Rhynsburgers* genaamd, vinden wy vermeld. „ Het berigt van onzen Schryver is in allen deele niet „ naauwkeurig: maar ons van den beginne hebbende voor„ gesteld, geene aanmerkingen op den Text te schryven, „ geeven wy het verhaal van den Heere HURD, zo als „ het

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. 1ste Stuk, bl. 115.

„ het is, zonder 's Mans misslagen aan te wyten, wel-
„ ke in eenen Vreemdeling, hoewel niet vry te spreeken,
„ egter eenigzins verschoonlyk zyn. De bekende *Historie*
„ *der Kollegianten* is in ieders handen."

Meermaalen hebben wy, in den loop deezes Werks, gewenscht, dat de Vertaaler, of iemand anders, de moeite genomen hadt, om blykbaare misstellingen te verbeteren, nadere bescheiden aan te wyzen, en dus den arbeid van den Eerw. HURD te verbeteren en te volmaaken. Een Geschiedkundig Werk van deezen aart is daar alzins vatbaar voor, en biedt de gelegenheid aan om kundigheden mede te deelen, die men anders zo voeglyk en met zo veel voordeels niet onder den man kan brengen. Laatere en zeer veel lichts verspreidende bescheiden behoeven dan niet in 't duister gehouden te worden. Hoe veel beter is, by voorbeeld, de *Kerklyke Geschiedenis* van den grooten MOSHEIM geworden, door de Aantekeningen van den Eerw. MACLAINE, in de *Engelsche*, en de daar aan nog toegevoegde, in de *Nederduitsche*, Vertaaling?

De Aanhangen, in het tegenwoordig Boekdeel behandeld, zyn de *Methodisten*, welker Geschiedenis, Leere, Eerdienst en Kerklyke Tugt, met een Berigt van hunne School by *Bristol*, wordt opgegeeven, met een Aanhangsel, wegens de Bekeering en Dood van THOMAS HUTCHINS. —— De *Antinomiaanen*. —— De *zogenaamde Kalvinische Methodisten*. —— De *Moravische Broeders* of *Hernhutters*, met een verslag van hunne voornaamste Leerstellingen, van hunne Zendingen, van hun Kerkbestuur, van hunne Genootschappen in de onderscheide Gewesten der Waereld, en van hun tegenwoordigen staat. —— De *Muggletoniaanen*. —— De *Mystiken*. —— De *Fransche Propheeten*. —— De *vyfde Monarchie-Dryvers*, doorgaans *Millenaristen*, of *Voorstanders van het Duizendjaarig Ryk*, geheeten. — De *Hutchinsoniaanen*. — De *Quietisten*. — De *Preadamiten*. — De *Labadisten*. — De *Kollegianten* of *Rhynsburgers*. — De *Poolsche Broeders*. — De *Deïsten*. — De *Philadelphiaanen*. — De *Boheemsche Broeders*; doorgaans *Heidenen* of *Tovenaars* genaamd. — De *Roozekruiziaanen*. — De *Hedendaagsche Anti-trinitarissen*.

Onder deeze Lyst van Gezindheden, zo zy alle deezen naam verdienen te draagen, vindt men 'er eenige reeds geheel vernietigd, eenige waarvan 'er slegts geringe overblyfzels gevonden worden; terwyl andere nog in stand zyn, en misschien toeneemen. Wyd verschillend zyn de begrip-

grippen door dezelve voorgeſtaan, en mag men wegens veele zeggen, dat ze in dwaasheid en ongerymdheid om den voorrang twisten, en even zeer met het gezonde verſtand als met de waare Leere der Openbaaringe, over hoop leggen. —— Niet weinige kwamen omtrent het midden der voorgaande Eeuwe in *Engeland* te voorſchyn; en onder deezen telt de Heer HURD de *Muggletoniaanen*, van welken wy zyn Berigt zullen overneemen; om ook uit dit Deel, gelyk uit de voorige, een Proeve te plaatzen.

„ Omtrent het midden der voorgaande Eeuwe, zo vrugtbaar in Godsdienſtige Aanhangen, werden veele Ingezetenen van *Engeland*, inzonderheid onder de laagſte klasſen, niet alleen Predikers maar ook Propheeten. Zommigen waanden toekomende gebeurtenisſen te kunnen voorſpellen, anderen gaven voor dat zy Apostelen waren, uit den dood opgeſtaan; terwyl eene derde ſoort de onbeſchaamdheid hadt van te verzekeren, dat zy eenige waren van die perſoonen, van welke in het Boek der Openbaaringe voorſpeld was.

„ Onder deeze bevonden zich zekere LUDOVICUS MUGGLETON, een Kleermaakersknegt, en WILLIAM REEVES, een Schoenmaaker, beide te *Londen* woonagtig. Deeze twee lieden, elkander in eene Herberg ontmoetende, beraamden een nieuw ontwerp van Godsdienst, met oogmerk om het gemeene Volk te misleiden.

„ Zy verbeeldden zich, dat de Aanhangſtigters, welke vóór hen geweest waren, hunne eiſchen en aanmaatigingen niet verre genoeg hadden uitgebreid: diensvolgens wendden zy voor, dat zy de twee getuigen waren in het Boek der Openbaaringe voorſpeld, die, vóór het einde der Waereld, zouden verſchynen. Zy predikten voor de misleide menigte op *Towerhill* en andere openbaare plaatzen naby *Londen*. Eene groote menigte Volks liep hun naa; dit gaf zo veel aanſtoots aan de *Presbyteriaanen* en *Independenten*, dat zy, van den Protector OLIVIER CROMWELL, een bevel verwierven, om hen te doen ſtraffen.

„ 't Is bekend, dat CROMWELL nimmer een vyand van de Verdraagzaamheid was; de ſtraffe, welke hy hen opleidde beſtondt derhalven alleen hier in, dat zy door de voornaamſte ſtraaten der Stad rondgeleid en gegeesſeld zouden worden. De ſlegthoofden verdroegen hunne ſtraffe met die onbedwonge hardvogtigheid, welke het eigenaartig kenmerk is van geestdryvery en onkunde.

„ Gelyk vervolging het leeven van den Godsdienst is, dus hadt

hadt deeze straffe, ten gevolge, dat zy nog meer naavolgers kreegen onder den slegten hoop dan te vooren. Het vervolgen werd voortaan vrugtloos geoordeeld; en het mag met regt gezegd worden, dat zy een vierde gedeelte van het *Londensche* graauw duizelhoofdig en uitzinnig maakten.

„ Zy maakten door den druk gemeen hunne Leerredenen of Vertoogen, in vier Deelen in Quarto, welke ik zelve gezien heb. Wanneer wy in aanmerking neemen de natuur deezer Opstellen, en de hoedanigheid der menschen, aan welke zy worden toegeschreeven, hellen wy over om te gelooven, dat zy, even als weleer MAHOMET, een handlanger hadden. Misschien werden zy door eenige andere Sectarissen opgestookt, alleen met oogmerk om gelegenheid te hebben hunne wraake tegen deeze lieden te kunnen botvieren: want tusschen alle eigenbelang zoekende Predikers heerscht dezelfde vyandschap, als tusschen de Katten en de Muizen.

„ Ten tyde der Herstellinge, wierden de *Muggletoniaanen* menigmaalen verstrooid door de Lyfwagt, en veelen hunner in de gevangenis geworpen. 't Was het groot ongeluk deezer menschen, dat, hoewel zy waanden, den Geest der voorzegging te bezitten, nogthans niet konden voorzeggen, wat aan hun zelven zou wedervaaren. —— Zy waren dus gelyk aan de Goedgelukzeggers der tegenwoordige Eeuwe, die voorgeeven aan de menschen aanwyzing te kunnen doen van de plaats, alwaar hunne gestoolene goederen bewaard worden, of aan een Meisje, hoedanig een Man het zal hebben; maar evenwel niet kunnen voorzien, dat 'er Geregtsdienaars op hen loopen, om hen gevangen te neemen.

„ Met dit alles gingen zy voort in hunne dweepagtige voorgeevingen, en in het maaken van naavolgers, tot op den tyd der Revolutie; toen verschuilden zy zich onder de Acte van Verdraagzaamheid.

„ Ondertusschen hadden zy te doen met veelvermogende vyanden. De *Presbyteriaanen* haaten hen, om dat zy hun weinig aanzien hebbende Geestlyke waardigheid met veragting behandelden. De *Independenten* deeden alles, wat in hun vermogen was, om hen te hoonen, en hunne voorgeevens in kleinagting te brengen, om reden dat zy menig eene oude Vrouw verleidden, wier ligtgeloovigheid en tafel hun dikmaals een goed maal eeten verschafte.

„ En evenwel, groeiden de *Muggletoniaanen*, van tyd tot tyd, in getal; hunne aanvoerders, om hunne naavolgers voor afwyken te bewaaren, voeren geweldig uit tegen de ondeugden der *Presbyteriaanen*, en de aanmaatigingen der *Independenten*. Zy zeiden, dat alle deezen Bedriegers waren, en inhaalige lieden, die zich voedden van den eerlyken arbeid der menschen. 't Kan zyn, dat deeze beschuldigingen van alle waarheid niet ontbloot waren; maar wy hebben evenwel reden om te gelooven, dat de Leeraars der *Muggletoniaanen* niet minder om loon dienden, dan die geene, op welke zy het zo zeer gelaaden hadden. Geschilvoeringen over Godsdienstige onderwerpen mogen, misschien, 's menschen uitwendige hoedanigheden vermommen; maar zy kunnen zyne Natuur niet veranderen. Wy mogen hier nevens aanmerken, dat in alle geschillen over de uitwendige stukken van den Godsdienst de middelen wel veranderen, maar het bedoelde oogmerk hetzelfde blyft. Dit oogmerk is niet meerder of minder, dan te zegepraalen over de ligtgeloovigheid des Volks, en ten koste van 't zelve zyne Beurs te vullen; te zegepraalen over deszelfs onkunde, en zichzelven te vertoonen in het karacter en het kleed van Heiligen, terwyl zy in hun hart Duivelen zyn. Van ouds was dit het geval der Farizeeuwen, en het zal zo blyven tot aan het einde der waereld, zo lang 'er een valsche Godsdienst bekend en een huichelaar op aarde zyn zal.

„ Tegenwoordig moeten wy de *Muggletoniaanen* vergelyken by die driftige Minnaars, die, naa zich te hebben verzadigd aan vleeschlyke genietingen, zo koelzinnig worden als de hoogbejaarden en zwakken. In den beginne blaakten zy van eene onbetoombaaren Godsdienstyver, aangevuurd door bygeloovigheid; doch zy bekoelden allengskens; tegenwoordig zyn ze een hoop koelzinnige knaapen, die hun glas drinken en hunnen pyp rooken.

„ Eéne byzonderheid, nogthans, hen betreffende, moeten wy niet ongemerkt voorbygaan. Toen hunne eerste Apostels bemerkten, dat het niet met hun op 't laatst liep, gedroegen zy zich genoegzaam eveneens als MAHOMET gehandeld hadt. Zy riepen hunne Aanhangers zamen, en zeiden, dat zy, naa hun overlyden, op aarde zouden wederkeeren, om hen te bezoeken; doch even als de Arabi-

bische Bedrieger, bepaalden zy den tyd niet, wanneer dit zou gebeuren. Ongetwyfeld was dit een meesterstuk van Staatkunde.

„ Hunne naavolgers, in de tegenwoordige Eeuwe, behouden nog het denkbeeld van hunne wederkomst; zy gelooven dat de twee eerste Apostels, of getuigen, zich aan hun zullen vertoonen, wanneer zy gezamentlyk vergaderd zyn. Zy houden hunne zamenkomsten op Zondag-avonden in gemeene kroegen, in de Voorsteden van *Londen*, en spreeken over de leden van hunnen Aanhang, die vóór hen geweest zyn. Hunne gesprekken loopen niet zeer in het ernstige; zy geeven zich in dezelve groote vryheden, en gaan dikmaals beschonken na huis.

„ Het blykt niet, dat zy ooit gehad hebben afzonderlyke plaatzen ter openbaare Godsdienst-oefeningen geschikt; hunne eerste Stichters predikten overal. De hedendaagsche *Muggletoniaanen* hebben geen zamenstel van Geloof of Pligten; ten zy het Geloof mooge genoemd worden te gelooven in de wederkomst hunner Stigters. Dit, in de daad, is eene soort van geloof; maar niet dat geen, 't welk de Christenen geleerd worden te moeten belyden.

„ Hunne oneerbiedige behandeling van den Godsdienst heeft zeer verderflyke uitwerkzels gehad op de zeden des Volks, veelen zyn daardoor vervoerd tot Deïstery en werkdaadige Godverzaakinge. Ik zelve heb verscheiden persoonen gekend, die van de *Methodisten* waren overgegaan tot de *Muggletoniaanen*, en eindelyk zeer gerust sluimerden in den schoot der *Roomsche* Kerke. Deeze bekeerde *Muggletoniaanen* worden door de Priesters gebruikt om zo veelen onder de Protestanten, als zy kunnen, te verleiden; niet dan te dikmaals slaagen zy gelukkig in hunne poogingen.

„ De oorsprong der *Muggletoniaanen* vertoont een schrikverwekkende schildery van die tyden toen *Engeland* zonder Regeering was in de Kerk en in den Staat. Het Volk vergenoegde zich niet met ter preeke te gaan by de *Presbyteriaanen*, *Independenten*, *Anabaptisten*, enz. enz. die de Kerkelyke beroepen onder elkander verdeelden; maar zy spoorden Kleermaakers, Schoenlappers, en andere gemeene Handwerkslieden, aan, om hunne Predikstoelen op de straaten te beklimmen. Zelfs verzamelden zy penningen voor de Predikers; iets, 't welk deezen beter behaag-

 de,

de, dan door den arbeid hunner handen den kost te winnen. Gelyk het gedrag der Leeraaren in de Kerken hun aanleiding hadt gegeeven om de hand te leenen tot het bevorderen van het werk der Hervorminge; dus gebeurde het, wanneer de Herstelling tot stand was gekomen, dat de vastgestelde Geestlykheid en het Hof te gader hunner woede den teugel vierden, tegen alle Aanhangen zonder onderscheid.

„ Zommigen der *Muggletoniaanen* wierden in gevangenissen geworpen; alwaar zy steeds voortgingen met voor het Volk te preeken. Anderen wierden overgevoerd na de Volkplantingen in *America*; doch vermids de *Presbyteriaanen* hier groot vermogen hadden, sleurden zy hen van de eene Provincie na de andere, tot dat zy door den dood uit hunne elenden verlost wierden.

„ Van hunne voortduurende aanweezigheid in de tegenwoordige Eeuwe, zal de verstandige Leezer het reden kunnen geeven, wanneer hy in aanmerking neemt, dat alle Godsdiensten geleerd worden; doch op de pligtbetragting weinig aangedrongen.

„ Het laatste, 't geen wy, met opzigt tot de *Muggletoniaanen*, zullen aanmerken, is hier in gelegen: 't is eene droevige waarheid, dat 'er menschen in de waereld leeven, zonder het geringste gezond verstand, uit den Godsdienst voortkomende; dat zy, in stede van voorwaards te zien op de zalige hoop der Onsterflykheid, niets anders gelooven dan de Opstanding van twee Bedriegers. Wy voegen hier nevens, dat 'er nog heden een aanzienlyk getal van deezen Aanhang, in verscheide oorden van *Engeland*, moet voorhanden zyn. Want het is niet lang geleden, dat 'er eene nieuwe uitgave in drie Deelen in Quarto, wierd vervaardigd van *Rapsodiën* van MUGGLETON en REEVES; want, waren 'er geen Koopers geweest, men zou geenen Drukker gevonden hebben."

By dit Deel is gevoegd het laatste Stel Plaaten, die, gelyk de voorgaande, onderscheide waarde hebben.

Re-

Redevoering van F. J. VOLTELEN, *Hoogleeraar in de Genees- en Scheikunde, over het Dierlyk Magnetismus, opentlyk uitgesprooken, by het plechtig nederleggen van den Post van Rector Magnificus van 's Lands Hooge Schoole te Leyden, den 8 Febr.* 1791, *Uit het Latyn vertaald, door* J. VEIRAC, M. D. *enz. te Rotterdam. Te Leyden by* H. Mostert, 1791, *Behalven het Voorwerk*, 100 *bladz. in gr.* 8vo,

In het Voorbericht geeft de geleerde Vertaaler dezer Redevoeringe een kort en zeer onpartydig verslag van de zeer veel gerugts gemaakt hebbende en wondergelykende geneezing van zekere BARBARA VAN NOUT, door middel van de *Mesmeriaansche betasting*, of het zogenaamd *Dierlyk Magnetismus*, te weeg gebragt, zonder evenwel daaromtrent iets stelligs ten aanzien der mogelykheid, of onmogelykheid, van kwaade trouw, of iets diergelyks, te willen beslissen; laatende zulks (met het grootste regt) liever aan nadere proeven, of wel aan den tyd, over, die dikwyls de beste Geneesmeester is van hun, die, al te zeer tot het wonderbaare genegen, op het eerste verschynzel van diergelyke gebeurtenissen, vermoeden, dat de gaave van wonderen te verrigten op nieuws aan zommige menschen medegedeeld is. Aan het einde der Voorrede van den Auteur, vindt men, voor de Liefhebbers, een aantal Geschriften van ouder en nieuwer datum opgesteld, die over het *Dierlyk Magnetismus* handelen.

In het begin der Redevoering toont de Hoogleeraar, dat het Menschdom, in deze onze, by veelen voor reeds verlicht geachte, eeuw, nog even zeer tot het wonderbaare, tot bygeloof en dweepery, genegen is dan in de voorgaanden, en dat het 'er nog verre af is, dat die thans juist zo veel wyzer zoude zyn als zy geleerder geschat word. Eene gewis maar al te treurige waarheid, waarvan ieder die eenige ondervinding by wat Menschkunde gevoegd heeft, ten sterksten overtuigd is, en waarvan de oorzaak veel gemakkelyker te ontdekken dan wel te geneezen is.

Vervolgens gaat hy tot het onderwerp zelve over, en wyst de wegen aan, langs welke de roem van het wonderbaare vermogen van den Zeilsteen, door onkunde en bygeloof, by de oudste Volken tot den hoogsten top geklommen is, en wat men niet al voor Toverkunsten geloofd heeft

daar door te kunnen uitrichten; dit verhaal volgende, leid hem tot op het tydstip (1774), wanneer zekere MESMER te *Weenen* Magnetische Wondergeneezingen begon te verrichten: wiens gevoelen hy opgeeft, en het voor MESMER ongelukkig gevolg aldaar, veroorzaakt door de valschelyk voorgegeevene geneezing van zekere jonge Juffr. PARADIES; weshalven hy, uit *Weenen* gebannen, zyn fortuin in *Parys* poogde te maaken. De Hoogleeraar geeft daar op een breedvoerig verslag van MESMER's Magnetische zaal en manier van geneezing daar te werk gesteld, met de daar by gebeurde verschynzelen welke zich by de Lyders vertoonden; de algemeene toejuiching die dezelve by het onkundige gemeen, en by veele anderen, verwierf, waar door verscheide Genootschappen, onder den naam van *Harmonische* bekend, ontstonden; de gevoelens van sommige aanhangers van het Magnetismus, en wat daar uit weder voor nieuwe geneeswyzen ontstaan zyn.

Eindelyk gaat hy over tot een naauwkeurig onderzoek en toetze van de zaak zelve, schift zo veel doenlyk het waare van het valsche, — het misschien gebeurde van het voorgewende, en toont door veele bondige bewyzen aan, dat daar niet alles, wat 'er door zoortgelyke Magnetische geneeswyzen voor geneezen opgegeeven word, met recht tegengesproken kan worden, zulks echter aan geheel andere oorzaaken, dan wel aan het Magnetismus, moet toegeschreeven worden. Maar wy kunnen den Hoogleeraar, uit gebrek aan ruimte, daar in niet verder volgen. Ieder Leezer die belang stelt in eene grondige onderrichting nopens het bedrieglyke van het *Dierlyk Magnetismus*, wyzen wy naar het Werk zelve; niet twyfelende of hy zal de begeerde opheldering daar in aantreffen.

Vervolg op M. N. CHOMEL *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedekundig en Kunst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Twaalfde Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* J. Yntema, 1791. *In groot Quarto.*

Veelvuldige Aankondigingen van dit Vervolg des dus uitgebreid wordenden Woordenboeks ontslaan ons van het herhaalen, hoe wyd bevattend het plan is 't geen de Uitgeever zich heeft voorgesteld. Vanhier ontmoeten wy ook

ook in dit XIIde Stuk, even als in de voorgaande, wel eens een Artykel, dat men juist niet zou verwagt hebben aan te treffen; ook eenige die Verhandelingen op zich zelven mogen genaamd worden, als by voorbeeld, in dit Stuk, de *Kruidkunde*, welk meer dan 19, en 't geen den *Koophandel* betreft, 't welk 15 bladzyden beſlaat. By het leezen van dit laatſte vonden wy eene *Kwaal* vermeld, onder den naam van KOOPZIEKTE of *Koopzugt*, welker beſchryving ons niet ongepast voorkwam, om, by verandering, hier over te neemen.

„ De KOOPZIEKTE, of *Koopzugt*, is eene byna onverwinnelyke zugt of begeerte, om al het geen men ziet, ware het mogelyk, in eigendom te bekomen; een zwak, dat aan veele mannen en ook niet zelden aan de vrouwtjes eigen is.

Zekere Schryver zegt niet onaartig, dat even als het menschlyke Lichaam aan veele ziekten onderhevig is, zo ook de geest verkeerde neigingen, tastbaare dwaasheden, hebben kan, welke hem even ſchadelyk zyn als de ziekten het lichaam. Met recht, kan men onder deeze neigingen en dwaasheden de *Koopzugt* of *Koopziekte* rangſchikken, een euvel, waarmede veele Menſchen behebt zyn; en welke hen aanzet tot het koopen van eene menigte dingen, welke hen volſtrekt noodloos zyn, en die hen, hoewel anders mogelyk verre verwyderd van kwistig, ja ſomtyds zelfs ſpaarzaam zo niet gierig, aandryft tot het doen van zogenaamde *Koopjes*, welken ſchoon verre beneden de waardy, nogthans, altyd te duur zyn, dewyl het goed niet gebruikt wordt, en dus het uitgeſchooten geld langen tyd rentloos blyft leggen. Want veronderſtellen wy eens, iemand heeft een Koopje aan het Kabinet, dat 150 guldens waard is, en waar voor hy maar 100 guldens betaalt, doch, dat hy eerst over 20 jaaren gebruiken zal, zo behoeft men voor de rente 3 ten honderd te rekenen, en de man heeft het Kabinet 10 guldens te duur, behalven dat het, door ſtaan en ouderwets worden, mogelyk in innerlyke waarde nog de helft vermindert. Zo vindt men veele menſchen, die kamers en zolders opgepropt hebben van tafels, ſtoelen, kabinetten, ſpiegels, koffers met ſtoffen, linnen, lakens, en diergelyken, waar aan zy, al bereikten zy de jaaren van METHUSALEM, hun leeven lang genoeg zouden hebben, en die evenwel geene gelegenheid zullen laaten voorby gaan, om, zo als zy zich verbeelden, een Koopje te doen.

doen. Menschen van welken het jammer is dat zy niet tot uitdraagery opgebragt zyn; dewyl zy dan met waarheid Koopjes zouden kunnen doen, alzo 'er dan mogelykheid weezen zoude iets op de gedaane Koopjes te winnen. Het denkbeeld van een Koopje te doen, en daar by dat het goed, met te blyven leggen, *geen brood eet*, gelyk men zegt, beweegt veele menschen om te koopen, en dikwyls duurder te koopen dan zelfs op dien tyd het goed waard is. Zo ziet men dikwils, op publieke verkoopingen van huisraad en diergelyken, het oude half versleetene goed duurder gaan, dan het nieuw zynde gekost heeft; alleen maar om dat de menschen, onkundig van den waaren prys der goederen, en nu en dan op een erfhuis een Koopje hebbende gedaan of zien doen, zich verbeelden dat men om Koopjes te doen, daar, en niet in de Winkels, koopen moet. Men biedt aldaar tegen elkanderen op, jaagt het goed verre boven zyne waarde, en een iegelyk, hoewel dikwils voor twintig of meer ten honderd bedroogen, treedt nogthans triumpheerend na huis, om met uitgelaaten blydschap te vertellen wat Koopjes zy gedaan hebben.

„ Zo lang nog deeze *Koopzugt* zich tot kleinigheden bepaalt, gelyk dit meest zo met de Vrouwen is, die gemeenlyk maar Koopjes van stoelen, tafels, linnen, kanten en dergelyken doen, is het wel eene belachlyke en schadelyke dwaasheid; maar 't wordt zelden, of zy moet tot een alleruiterste gedreeven worden, zo bederflyk dat zy de ruïne der menschen na zich sleept. Dan, 't geen erger is, veele Mans zyn aan dezelfde dwaasheid verslaafd, en door Koopjes van huizen, landeryen, koopmanschappen, die hen, binnen weinig jaaren, met hun huisgezin ruïneeren. Dit soort van dwaasheid is van erger natuur; doch daarom niet minder gemeen. De voorbeelden van zulke Koopers zyn zo weinig zeldzaam, dat het ongelukkige getal der geenen, die zich geruïneerd hebben, wel half uit dwaaze Koopers bestaat. Vooral is het *kwanselen*, zo als men het noemt, een allerschadelykst ding, en in den grond niets anders dan eene Koopziekte, welke by het aangaan des Koops denken doet dat men een zeer goede koop aangaat, wanneer men dan naderhand dat goed moede wordt, en het daarom weder verkoopt, of het verkoopt om geld te hebben, tot betaaling van een nieuw Koopje van denzelfden aart. Het kwanselen is op den duur altyd schadelyk; dewyl men, als men iets kwyt

wil

wil weezen zonder daar toe de bekwaame gelegenheid af te wagten, het gemeenlyk zeer goedkoop, en dus met verlies, moet verkoopen. Vooral is het kwanselen in vaste goederen zeer schadelyk; dewyl men altyd de kosten, die op het koopen en verkoopen loopen, en in zulke gevallen, vooral uit hoofde van 't geen aan 't land moet betaald worden, zeer zwaar zyn, onfeilbaar verliezen moet.

„ Maar hoe is het mogelyk, daar de dwaasheid deezer *Koopzugt* zo tastbaar is, dat zo veele menschen daar aan vast kunnen weezen? Hoe kan eenig mensch zich verbeelden, dat hy zich waarlyk bevoordeelt, wanneer hy goederen koopt, wel goedkoop; maar evenwel, dewyl hy ze niet gebruiken zal, en ze niet weder denkt te verkoopen, altyd te duur? Hoe kan een kwanselaar, die een huis koopt, dat misschien vertimmert, en over een jaar verkoopt, veeltyds met verlies, altyd met verlies der onkosten, om weder een ander huis te koopen, dat misschien ook te verbouwen, en wederom over een jaar ook te verkoopen, hoe kan zulk een Man denken, zich geen nadeel te doen? Want een iegelyk begrypt, dat ik hier niet spreek van enkele gevallen, wanneer men naamlyk het goed, na het gekogt te hebben, met eene winst verkoopt groot genoeg om de onkosten van 't koopen, 't verkoopen, en van de nieuwe koop, die in plaats moet gedaan worden, ryklyk goed te maaken. In één woord, hoe kan men zo dwaaslyk koopen, hoe zo kwanselen, zonder volslaagen zot te zyn?

„ Deeze vraag zou onoploslyk weezen, indien dit slag van menschen waarlyk uit winzugt zo handelde. — Dan moesten zy volslaagen zot zyn. Maar in weerwil van al hun stoffen op hunne Koopjes, weeten zy gemeenlyk wel, dat zy eene verkeerde koopmanschap doen, doch gaan evenwel voort, niet om zich te verryken, maar uit hoofde van eene geneigdheid tot koopen, die wel te regt eene *Koopziekte* genoemd wordt, welke zy zelven niet weeten. Het doen van Koopjes is alleen maar een voorwendzel, waar mede zy anderen, en sommigen ook zich zelven, zoeken te verblinden, en om het verwyt dat zy gekke koopen gedaan hebben van hunne halzen te schuiven. Dit zelfs geeft veelen eene soort van gerustheid, die wel bewust zyn dat hun koopen eene dwaasheid is, doch, dat evenwel niet kunnende laaten, zichzelven met die gedagten zoeken te vrede te stellen, dat 'er evenwel niet

veel verlies op loopen kan, dewyl zy een Koopje gedaan hebben. De mensch is in veele gevallen genegen zich te bedriegen. Het geen hem onaangenaam is, zoekt hy aan zynen geest te onttrekken; om die reden vestigt hy zyne aandagt op andere voorwerpen, en door aan die eene sterke aandagt te verleenen, verdooft hy in zynen geest de voorstelling van 't geen hem onaangenaam is.

„ Doch waar uit ontstaat dan deeze *Koopziekte*? Uit niets anders dan uit een innerlyke zugt na verandering; eene zugt welke alle menschen, schoon den een meer dan den anderen, eigen en als aangebooren is. 't Is ook niet moeilyk reden te geeven van die zugt; zy ligt in onze natuur. Wy begeeren allen eenen staat van volmaakt geluk, van de grootste vermaaken. Wy verlangen allen, zonder tusschenpoozing, van het eene vermaak tot het andere over te gaan, zonder dat 'er zich eenig ongenoegen, eenige smert, onder menge. Wy wenschen allen, dat de vermaaken, die wy werklyk genieten, den hoogsten trap van aandoening voortbrengen. Nu, geen staat des leevens kan zulk een geluk opleveren, geen vermaak is in zichzelven volmaakt, dat is te zeggen, geen vermaak brengt de allersterkste aandoening te weege, en is volkomen ongestoord. Dit ontsteekt de begeerte naar nieuwe vermaaken; niet *zo zeer*, om dat wy denken door dezelve tot een volmaakt geluk te zullen komen, en dat die nieuwe vermaaken in zichzelven van al het onvolkomene der anderen zullen vry weezen; maar, om, door het vermeerderen van het getal onzer vermaaken, derzelver gebreklykheid te vergoeden, en om dat wy ons van het genot van een nieuw vermaak, ten minsten, het vermaak der nieuwigheid belooven. PRIOR beschryft deeze onvergenoegdheid en zugt na nieuwigheden, welke den mensch eigen is, zeer fraai (*). „ Wy wapenen onzen „ wil tegen onze rust, in 't midden van onzen overvloed „ is 'er altyd iets, dat u, dat my, dat hem, naar paarden, huizen, schilderyen, buitenplaatzen, doet verlangen. Dit wreede *iets*, eer het verkreegen wordt, maakt „ al het overige bitter; dat *iets*, indien wy het konden „ verkrygen, zou ook weldra eene nieuwe smert voortbrengen."

„ Die

(*) Wy geeven de Vertaaling alleen. De Engelsche Dichtregelen worden in het *Woordenboek* mede gevonden.

„ Die menſchen, welken aan deeze *Koopziekte* onderhevig zyn, belooven zich by ieder nieuw ſtuk, 't welk zy koopen, eenige nieuwe bezigheden, die hunne geesten werk verſchaffen zullen. Zyn het huizen, zy maaken ontwerpen om te vertimmeren, te verfraaijen, te meubileeren; zyn het buitenplaatzen, om te planten, te verbeteren; zyn het landeryen, om het zo aan te leggen, dat derzelver inkomſten vergroot worden. Dit dryft hen tot koopen. —— Hebben zy gekogt, zyn de huizen vertimmerd, verfraaid, gemeubileerd; zyn de buitenplaatzen verbeterd, de boomen geplant; zyn de landeryen bebouwd, zy vinden niets meer te doen, en hun geest verlangt na nieuw werk. Doet zich dan de gelegenheid op tot nieuwe koopen, zy zyn 'er gereed toe, en zouden zy dan de kans zich laaten ontſnappen om een Koopje te doen? Neen, veel liever het oude verkogt, al is het met eenig verlies, indien tot het doen des nieuwen Koops hun anders de penningen ontbreeken. Zo gaat het, de ongenoegzaamheid van alle onze genietingen dryft ons geſtadig na iets nieuws; wy hebben tot voedzel onzer zielen even zo zeer verandering van bezigheden van nooden, als tot het voedzel onzer lichaamen verandering van ſpyzen. En hoe meer de menſchen zonder bezigheden zyn, hoe meer ledigen tyd, en gevolglyk hoe meer gelegenheid om zich te verveelen, zy hebben; des te meer haaken zy naar verandering, des te meer hebben zy geduurig iets nieuws van nooden. En dit is de reden, waarom men onder leegloopers, en vrouwen, die in haar huishouden geene geſtadige en drukke bezigheden hebben, de meeste *Koopzieke* menſchen vindt.

„ De mensch blyft altyd een kind, dat is te zeggen, hy behoudt altyd die algemeene beginzelen, welke hem in zyne kindsheid werkzaam maakten. Toen haakte hy ſteeds naar iets nieuws, hy moest geduurig nieuwe poppen, nieuwe kleederen, hebben. Groot geworden, verandert hy niet van beginzelen; op zyn best verandert hy van voorwerpen. In plaats van houten paarden, van ratels, van hanswor ſten, moet hy *equipages*, huizen, buitenplaatzen, ſomtyds nog daarby titels, hebben; maar ook die equipages, die huizen, die buitenplaatzen, die titels, na, op het oogenblik dat zy verkreegen worden, op zynen geest denzelvden geweldigen indruk van vreugderyke vervoering, als een nieuwe pop, een nieuw kleed, op den geest van een kind gemaakt

te

te hebben, zyn welhaast onvoldoende; 'er wordt iets nieuws vereischt, om den kwynenden geest uit zyne kwellende werkloosheid en leevenlooze onverschilligheid op te wekken."

Men moet van dit Werk zeggen, dat 'er een groote menigte schoone Artikelen, over allerleie Onderwerpen, in voorkomen; dat het zich by uitstek wel staande houdt; een gantsche Bibliotheek op zich zelve is, en, inzonderheid op een Buitenleven, met nut en vermaak kan gebruikt worden.

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den Aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten vervolge van WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie. Zevende Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1791. *Behalven het Register,* 395 *bl. in gr. 8vo.*

De schynbaar gemaklyke, doch in de daad moeilyke, taak om de Geschiedenis zyns Tyds te beschryven, zet de Agtervolger van WAGENAAR, met onvermoeiden yver, voort. Nieuwigheid kan het aanlokkende van zulk een Werk niet uitmaaken. Naauwkeurigheid, Onzydigheid, en gepastheid van styl, behooren zulks te vergoeden. En zal men geen reden vinden om den Schryver deezes Vervolgs die hoedanigheden te weigeren. Het blykt dat hy de egte bronnen opgezogt, en de waarheid in bescheidenheid, in een voeglyken styl, geschreeven heeft. Dit Werk zal met dit alles niet behaagen kunnen aan dolle Yveraars voor de eene of andere Party in den Lande. Dan mogt hy, het eerste Deel, in den Jaare MDCCLXXXVI, schryvende aan zyne Land- en Tydgenooten, reeds te gemoete voeren: „ Wy zullen misschien „ den zodanigen, die geheel vuur zyn, en gewoon bykans „ geene andere dan daar door ingegeevene Sehriften te „ leezen, te koel voorkomen. Wy kennen de uitwerk„ zels van Partyschappen, in de tyden, door ons behan„ deld, zo zeer als immer woelende; wy weeten hoe „ deeze vooringenomenheid baaren, (om niet te spree„ ken van laage Huurlingen en alles nederflansende

„ Brood-

„ Broodschryvers) welke dikwyls Persoonen en daaden in „ zulk een valsch en ongetrouw licht plaatzen, dat Liefhebbers van heusche Onpartydigheid, die het om de „ waarheid te doen is, het niet verdraagen kunnen, en „ alle reden hebben, om de berigten van wederzyden te „ wantrouwen, en geen derzelven aan te neemen, dan „ naa dezelve in de schaale der wikkende Oordeelkunde „ opgewoogen te hebben. Men duide het niet euvel, „ dat wy deeze lesse des Schryvers van de *Vaderlandsche Characterkunde* steeds indagtig waren. Schamperheden te zeggen, en op een te stapelen, is eene kleine, en, „ onzes inziens, eene veragtlyke kunst; billyke verontwaardiging, by gepaste gelegenheden, te laaten blyken, regtmaatig." Hy blyft zich aan deezen Regel vasthouden, ook nu hy de neteliger Tydperken nadert.

Het VIIde Deel, 't geen wy voor ons hebben, strekt hier van ten blyke. Het XVIIde Boek, waar mede 't zelve aanvangt, geeft een breed verslag van het voorgevallene omtrent de Militaire Jurisdictie, en derzelver Afschaffing in de Vereenigde Gewesten; als mede van de verschikkingen in het Krygsweezen van den Staat gemaakt. Hoe de Koning van *Pruissen* zich de zaak des Stadhouders aantrok, en met welk een oog verscheide Gewesten dit beschouwden. De onrustige beweegingen te *Rotterdam* op 's Prinsen vyf-en-dertigsten Jaardag worden met de billyke veragting beschreeven, en het geval van A. P. VAN DER CAPELLE, by zyne Hoogheid in verdenking gekomen, vinden wy getrouw geboekt, als mede het gebeurde met den Heer L. J. J. RENGERS, tegen wien men voor 't Hof van *Friesland* de eisch deedt van lyfstraflyk, wegens de misdaad van Meineed.

Het XVIIIde Boek loopt over de Bezending van *Friesland*, wegens de vermindering van de Quota van dat Gewest, en het hoogloopende geschil daar over tusschen de Bondgenootschaplyke Gewesten gereezen; over de Geldbehoefte der *Oost-* en *West-Indische* Maatschappye met het geen ter te gemoetkoming daar van te werk gesteld wierd; stukken zeer verschillend beöordeeld; over de pooging om den Handel op *Rusland* van lasten te ontheffen; over den gevreesden Oorlog met de *Algerynen*, en de versterking der Vriendschap met den Keizer van *Marocco*. — Dit Boek, verhaalende het geen bepaald tot het Jaar MDCCLXXXIII behoort, vermeldt in 't einde den langduurigen Nevel, die in 't zelve, hier zo wel als elders, zeer opmer-

merkelyk was. „ Zulks, gelyk hy te recht opmerkt, „ kan dienen om de onrust en angstvalligheden, by het we- „ der verschynen van zodanige Verhevelingen, te verban- „ nen, het wonderbaare te doen verdwynen, en, door de „ Geschiedenis voorgelicht, zich verzekerd te houden, dat „ 'er als dan niets voorvalt, of het gebeurde meermaa- „ len, te wege gebragt door tweede oorzaaken, die niets „ gemeens hebben met die, welke bygeloof, schrik en „ vervaardheid, zich voor oogen schilderen, 't geen in „ deeze dagen, hoe verlicht ook geheeten, veeler ge- „ val was."

Met het XIXde Boek opent zich een nieuw tooneel, en op 't zelve de beginzels van den zogenaamden *Keizerlyken Oorlog*. De Schryver vangt het in deezer voege aan. „ Schoon Keizer JOSEPHUS DE II, op zyne Reize „ door deeze Gewesten, by den Landzaat veel eers in- „ gelegd hadt; schoon veelen zyn zeggen, by het afscheid „ neemen van de *Amsterdamsche* Regeering, dat hy, als „ een *Wereldburger*, *hun voor waare Patriotten* hieldt, met „ het hoogste genoegen hoorde; schoon de ongunstige „ denkbeelden, door sommigen, wegens deeze bezigtiging „ zyner *OostenrykSche Nederlanden* en een gedeelte der „ onzen, opgevat, verdweenen, toen hy het verzoek der „ *Antwerpenaaren*, tot opening der *Schelde*, van de hand „ wees, om de heilige trouw der nog standhoudende „ Verbonden niet te schenden; verminderde by eenigen de „ hoogagting voor dien Vorst, toen hy het slegten der *Bar- „ riere-Steden* vorderde, en hoewel niet weinigen dit eer „ als voor- dan naadeelig aan onzen Staat beschouwden, „ keurden zy de wyze dier vorderinge af: dewyl ze maar „ al te duidlyk aanwees, hoe weinig pligtpleegings mag- „ tige Vorsten doorgaans maaken met kleindere Mogenhe- „ den; hunne voorstellen als geboden aandringende en „ uitvoerende, zonder het oor aan Tegenvertoogen te lee- „ nen (*). Dan dit Jaar (MDCCLXXXIII) liep niet ten „ einde, of deeze Vorst vertoonde zich in een veel on- „ gunstiger licht, en het scheen geschaapen, of onze Staat, „ nog naauwlyks van den last eens kostbaaren Zee-oor- „ logs met *Groot-Brittanje* ontheeven, stondt in een „ hachlyken Land-oorlog met den Keizer te worden in- „ gewikkeld.

„ JO-

(*) Zie onze *Vaderl. Hist.* IV. D. bl. 120. 127—141.

„ JOSEPHUS DE II, met een geest vol ontwerpen, en
„ van eenen rustloozen aart, agtte dit tydſtip gunſtig tot
„ het vormen van groote onderneemingen. De voornaam-
„ ſte Mogenheden van *Europa* vonden de Schatkisten uit-
„ geput door den jongst gevoerden Oorlog, en niets dan
„ eene zaak van het uiterst en dringendst aanbelang ſcheen
„ genoegzaam om hun ſchielyk weder op het tooneel
„ des Oorlogs te doen treeden. De *Vereenigde Neder-*
„ *landſche* Gewesten lagen te midden van deeze Mogenhe-
„ den, grensden aan de zyne, en de gemaklykheid, waar
„ mede men de ontruiming en ſlegting der Barriere-Ste-
„ den hadt toegeſtaan, gaf grond, om te denken, dat hy,
„ met weinig moeite, verdere eiſchen op deeze nabuu-
„ ren, door den Oorlog met *Engeland* verzwakt en als
„ nog met geen magtigen Bondgenoot, te hunner beſcher-
„ minge, verbonden, zou kunnen doen gelden."

Het geval aan den *Doel*, de inneeming eeniger zwak-
ke Forten aan de *Schelde*, waar mede de twist een aan-
vang nam, zo vreemd in de geheele toedragt, en het Ver-
toog des *Bruſſelſchen* Hofs, de zaak in een zo ongunſtig
licht van terging en aanval ſtellende, als hier beſchree-
ven wordt, „ maakten," volgens onzen Geſchiedſchry-
ver, „ eenen ſterken indruk op de Landzaaten. Men
„ veroorlofde zich veelerlei gisſingen, aangaande den oor-
„ ſprong, waar uit het geval geſprooten was, en het
„ oogmerk waar toe het zelve dienen moest. In de toe-
„ neemende verbittering der twee Partyen, ontbrak het niet
„ aan de zodanigen, die dagten en openlyk beweerden,
„ dat deeze nieuwe Verſchillen en Oneenigheden, met op-
„ zet, aan 't Gemeenebest berokkend waren door die Par-
„ ty, wier belang het was de Landmagt van den Staat te
„ vermeerderen. Geen ſchaduw van twyfel, dat het geſchied
„ zou zyn om gelegenheid te ſcheppen tot het wapenen
„ der Burgeren, deedt zich op; integendeel liepen 'er
„ gerugten die den Stadhouder ten laste lagen, heimlyke
„ bevelen aan den Luitenant-Colonel van SCHWEINITZ
„ gezonden te hebben, om gelegenheid te zoeken tot
„ eenig Geſchil met het Gouvernement van *Bruſſel*, en
„ de Republiek in te wikkelen in eenen Oorlog uit in-
„ zigten met de waare belangen van dezelve niet over-
„ eenkomſtig. —— De invloed van *Groot-Brittanje* bleef
„ niet buiten bedenking (*)."

On-

(*) *Cour. van Europa*, I D. bl. 151. *De Post van de Neder-Rhyn*,

Ondanks de Beſtemming van Gelastigden tot vereffening der gereezene Geſchillen, en bepaaling der Grensſcheidingen, reezen 'er, eer deeze gereed waren nieuwe Onlusten, nieuwe Klagten, over de ſchennis van 's Keizers Grondgebied; en in 't einde dong de Keizer na de Vrye Vaart op de *Schelde*. Wat 'er al te werk werd geſteld, om die met indringing te verkrygen, en met hoe veel inſchiklykheids onze Staat die tergingen bejegende, gelyk dit Geſchiedblad ten vollen uitwyst, deedt de Keizer de ontzettendſte Vorderingen en Eiſchen op den Staat, vergezeld van een Vertoog, niets anders ademende dan een vertrouwen van derzelver billykheid en regtmaatigheid (*). „ Veel, zeer veel," merkt onze Geſchiedſchryver op, „ ontbrak 'er nogthans aan, om die gevoelens gaande te „ maaken by de Ingezetenen deezer Landen, by derzel- „ Beſtuurders, of by andere Volken van *Europa*. De „ billykſte zo wel als hoogstgaande verwondering ver- „ wekten alle deeze Vorderingen van het Gouvernement „ te *Bruſſel*, in een tyd dat dit Gemeenebest in de bes- „ te verſtandhouding ſtondt met het Huis van *Oostenryk*. „ Die verwondering groeide aan als men het oog ſloeg „ op de middelen en wegen, die hadden moeten dienen „ om zodanige Eiſchen aan onzen Staat te doen. De „ Geſchiedenis leerde te zeer hoe het nimmer aan gele- „ genheid mangelt om Staatkundige Vorderingen, welke „ het eene Volk goed vindt op een ander Volk te maa- „ ken, met redenen te bekleeden, die 'er, althans op- „ pervlakkig, een billyk en regtmaatig voorkomen aan „ byzetten. Doch men twyfelde zeer, of het Gouverne- „ ment van *Bruſſel* zich in deezen ten vollen in ſtaat „ zou bevinden om de voornaamſte dier Eiſchen, thans „ op eenen zo ſtelligen en beſlisſenden toon aan 's Lands „ Vaderen voorgedraagen, met voldingende bewyzen van „ regtvaardigheid te kunnen ſtaaven. —— Zommigen „ meenden dezelve niet anders te moeten aanzien, dan „ als de Vorderingen van eenen magtigeren, die eenen „ zwakkeren veragt, gewaande of geſmeede Eiſchen op „ Eiſchen ſtapelt, met oogmerk om uit eenen gezogten

„ oor-

Rhyn, V D. bl. 616. VI D. bl. 1006. *Brief van zyne Hoogheid over het niet zenden van Troepen na de Grenzen*, van 24 Mey 1783. *N. Nederl. Jaarb.* 1783. bl. 974.

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1784. *bl.* 1464——1473.

„ oorlog voordeel te haalen, of met hoop van, indien
„ men slegts de helft der Eischen erlangde, dan nog eene
„ groote winst met het verkreegene te doen, en voor het
„ kwytgescholdene nog den naam van heusch, inschiklyk
„ en ontfermend, te erlangen. —— Anderen merkten, met
„ grond, aan, dat het eene waarheid was, die, zo lang
„ 'er eenig Volksregt geëerbiedigd werd, ook erkend
„ moest worden, dat alle Beloften, Verpligtingen en
„ Verbonden, welke tusschen Volken en Volken worden
„ aangegaan, van eene wederzyds verbindende kragt wa-
„ ren, en dat geen der Partyen eenig regt hadt om op
„ de vervulling der voorwaarden door de anderen aan te
„ dringen, zo hy zelve niet aan de Belofte en Verbinte-
„ nissen, door hem gedaan, naauwkeurig heeft zoeken te
„ beantwoorden. 't Geen men oordeelde, dat, in het
„ tegenwoordig geval, ten opzigte van het Huis van *Oos-
„ tenryk*, geenzins plaats greep. —— Men nam ook in
„ bedenking, hoe de Wereld wist en de tegenwoordige
„ Eeuw getuigenis droeg, dat het aanzienlyk Huis van
„ *Oostenryk* eene uitsteekende verpligting hadt aan ons
„ weleer zo gezegend en vermogend Gemeenebest; wes-
„ halven het niemand kon verwonderen, hoe, uit hoofde
„ van dit een en ander, het tegenwoordig gedrag van
„ het Gouvernement dier Staaten, die zelve ten koste
„ van het goed en bloed onzer Voorvaderen, aan het Kei-
„ zerryk waren gehegt geworden, de gevoeligheid van
„ 's Lands Vaderen op eene wyze hadt opgewekt, de-
„ welke, indien zy niet bestuurd werd, door die Wys-
„ heid, door die Bedaardheid en door die Langmoedig-
„ heid, welke door alle eeuwen heen het Character on-
„ zes Landaards kenschetsten, aan hun welligt andere
„ maatregelen zou hebben kunnen voorschryven, dan
„ hunne toegeevenheid en agting voor den ouden Vriend
„ des Gemeenebests, tot nog toe, aan hun hadt vergund."

Hoe zeer van onzen kant die Eischen beantwoord wierden, kwamen 'er nieuwe ter baane, onder deeze zyn aandrang op de Vrye Vaart op de *Schelde*, 't welk, naa veel tusschen vallende, hier breed geboekstaafde, Gebeurtenissen, met het schot in een Keizerlyk Schip, 't geen door wilde vaaren, den Oorlog deedt gebooren worden; zo dat 's Keizers Afgezant den Haag verliet, en veel Krygsvolks na de *Nederlanden* afzakte.

Voorts behelst dit Boek de Handelingen met *Frankryk* over dit Geschil, de aanschaffing van Krygsvolk, en het om-

omzien na vreemde Hulpe: wegens dit laatste merkt de Schryver op. „ Behalven de hulp die men van *Frankryk* „ verhoopte, streelden eenigen zich met de verwagting „ eener afwending ten onzen voordeele, welke te wege „ gebragt zou kunnen worden door den *Turkschen* Kei- „ zer, die, zints lang, door de vereenigde Mogenheden, „ de Beheerscheresse aller *Russen*, en den Keizer verne- „ derd, geöordeeld werd op eene gelegenheid te loeren, „ om zich van die vernedering te wreeken. —— Dan „ meer hoops scheenen veelen te stellen op den bystand „ des Konings van *Pruissen*, eensdeels uit aanmerking „ van een veronderstelden kenbaaren na-yver tusschen „ FREDERIK DEN GROOTEN en JOSEPHUS DEN II, welke „ niet gehengde, dat de laatstgemelde zyne Magt, voor „ het *Duitsche* Ryk reeds vry gedugt geworden, ver- „ grootte; anderdeels uit hoofde der verwantschap tus- „ schen het Huis van *Oranje* en zyne *Pruissische* Maje- „ steit. Dan deeze tweede reden was het juist, die an- „ deren meenden, dat integendeel zou strekken om ons „ van *Pruissischen* bystand te doen verstooken blyven: „ dewyl, naar het inzien van zommige Regenten, hier „ uit nieuwe verpligting aan het Stadhouderlyk Huis zou „ gebooren worden, als mede aan den Koning van *Pruis-* „ *sen*, die voor deezen dienst zou aandringen op de „ Regten des Prinsen van *Oranje*, voor een gedeelte thans „ door veelen *ingeslooppene Misbruiken* genoemd, welke men „ zogt te herstellen. 's Konings denkwyze hier over was „ bekend (*). Op een ingeleverden Raadslag, om de „ kragtdaadige hulp des Konings van *Pruissen* tegen de „ willekeurige onderneeming van den Keizer te verzoe- „ ken, wil men dat de *Ridderschap*, *Dordrecht*, *Delft*, „ *Rotterdam*, *Brielle*, *Enkhuizen* en *Medemblik*, voor dien „ aanzoek stemden (†).” De vreemde afstand van den Prins van NASSAU WEILBURG van zyne Krygsampten, enz. en de niet min vreemde aanstelling des Graven DE MAILLEBOIS tot Generaal der Infantery, sluit dit Boek.

Het XXste en laatste Boek geeft verslag van de Burgerwapening van wegens de Hooge Overheid bevolen, die in verscheide Gewesten, ten Platten Lande, met veel gemors,

(*) Zie onze *Vaderl. Hist.* V. D. bl. 286 en 326, en hier boven, bl. 66.

(†) *N. Nederl. Jaarb.* 1785. bl. 736.

mors, tegenstands en oproers, gepaard ging, waarvan men de voornaamste gevallen vermeld vindt. —— Voorts verleent de Schryver een berigt van de Gesteldheid onzes Lands ter zelfsverdeediging aan de Landzyde, en het voorgevallene met de Heeren DU MOULIN en VAN MARTFELDT, tusschen de Staaten van *Holland* en den Raad van Staaten, wegens de openingen aan den eersten gegeeven, en het Rapport door deeze Generaals Majoors uitgebragt, en het hooggaand misnoegen over den Raad van Staaten. Wyders zal de Naakomelingschap hier met verbaazing leezen de sterke taal in deeze en geene Gewesten gevoerd, over den staat van verdeediging en het beleid des Oorlogs. Welke schikkingen ter verdeediging men in elk maakte. Hy eindigt 't zelve, en wy onze Aankondiging, met de taal die de yverigste Voorstanders der Burgerwapening ten dien tyde gebruikten, om dezelve aan te pryzen. „ Wy bevinden ons thans genoegzaam in 't zelfde geval, waarin „ de Staaten van *Noord-America* onlangs geweest zyn. „ De Keizer is verpligt, even gelyk de *Engelschen* geweest zyn, den Oorlog te voeren, verre van zyne voor„ voornaamste Bezittingen. Het overvoeren van Troepen en „ Krygsbehoeften van *Weenen* na de *Nederlanden* is, zo „ niet moeilyker en kostbaarder, ten minsten even moeilyk en kostbaar, als uit *Engeland* na *Noord-America*. „ De Landen der Staaten Generaal zyn veel beter geschikt „ ter verdeediginge dan die der Vereenigde Staaten, en „ de staat van hunne Geldmiddelen en Bevolking is veel „ bloeijender. —— Laaten wy dan, om met deeze gelykheid van omstandigheen ons voordeel te doen, het voetspoor der *Americaanen* volgen, die, in hun geval, onze „ Voorvaderen ten voorbeeld genomen hebben. Laat de „ geheele Republiek een Legerplaats vertoonen. Laaten „ alle Inwoonders zich gewennen aan de Wapenen, die „ ter verdeediging van het Vaderland moeten strekken. „ Laaten zy vermaak scheppen en eer stellen in den arbeid, dien den vyand den toegang tot ons Land gevaarlyk moet maaken, en in die Krygsoefeningen, door welke zy hem te rug moeten dryven. Laaten zy Loopgraaven delven en Batteryen opwerpen. Laaten zy de „ Wapenoefeningen met vaardigheid en naauwkeurigheid „ leeren verrigten. Laaten de ingeschreevene Manschappen zich, gelyk in *Zwitzerland*, op de Zon- en Feestdagen, in de Krygskunst oefenen, eerst by Corperaalschappen, vervolgens by Compagnien, en eindelyk by

„ geheele Regimenten, tot dat zy, ten minsten éénsin 't
„ jaar, kleine Campementen kunnen formeeren, waar in
„ alle Manœuvres verrigt worden, welke de plaatslyke
„ Tactique kan vorderen. Laaten wy ons tragten te over-
„ tuigen van de gewigtige waarheid, welke Graaf MAU-
„ RITS VAN SAXEN in zyne *Reveries* aan de Naakomeling-
„ schap heeft naagelaaten; *dat een kleine Staat onmogelyk*
„ *zyne Vryheid kan bewaaren, zo niet alle deszelfs In-*
„ *woonders in staat zyn om hun Vaderland te verdeedi-*
„ *gen* (*)."

(*) *Grondwettige Herstelling*, I. D. *Voorrede*, bl. 15.

B. HUYDECOPER's *Proeve van Taal- en Dichtkunde. Behelzende uitvoerige Bladwyzers op dezelve Proeve. Naar de Uitgave van wylen* F. VAN LELYVELD. *Vierde Deel. Te Leyden by* A. *en* J. Honkoop, 1791. *In gr.* 8vo. 324 *bl.*

De taalkundige N. HINLOPEN te *Alkmaar* doet, met de uitgave van dit zaaklyk en uitgebreid *Register*, op HUYDECOPER's *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, zynen Dicht- en Letterlievenden Landgenooten, eenen grooten dienst. Alles wat in de drie eerste Deelen, met zo veel vlyt en beleezenheid, uitvoerig behandeld is, wordt in dit *Vierde* Deel herhaald, en zaamgedrongen voorgesteld. De volgende twee Artykelen kunnen ter Proeve dienen; moetende de Leezer daar by in acht neemen, dat de getalmerken tusschen ( ) staande, voor de bezitters van den eersten druk, (maar een Deel in quarto beslaande) van nut kunnen zyn.

„ LEEVEND van *Leevendig* onderscheiden, 't laatste niet *die leeft*, maar in wien het leeven *werkfaam is*, als *Handig*, *Hoofdig*, *Mondig*, *Lyvig*; niet die *handen* heeft, maar die met zyne *handen* meer doen kan dan de gemeene man. *Hoofdig*, iemand die onverzettelyk waanwys is. *Lyvig*, die wat dikker van lyf is dan de gemeene man. *Leevendig* en *Leevende* verschillen, als *haastig* en *haastende*, *vraatig* en *vreetende*, *slaaperig* en *slaapende*, *scheutig* en *schietende*, *yverig* en *yverende*, *willig* en *willende*, *overspelig* en *overspel doende*, *keurig* en *kiezende*, *twistig* en *twistende*. III. 312—315. (571.) De onderscheiding tusschen *Leevende* en *Leevendig* goedgekeurd. Echter 't eer-

eerste voor 't laatste niet zonder voorbeeld der Ouden gevolgd, 315, 316. (572.) Deeze onderscheiding slechts een fraaije verkiezing, 313 *en* 314. *Aant.* Zie voorts op DE *Terminatie*, en DIG *Terminatie*.

LEGGEN, *ponere*, *praet. Leide*. Niet *lag*, eigenl. *praet.* van *Liggen*, *jacebat*. III. 143, 144. (505) *Lei* echter voor *lag* gebruikt. Zo ook *Lag* voor *Lei* of *Leide*, en beide afgekeurd, 144, 145. (505, 506) LEGGEN, enz. *jacêre*, eigenl. *Liggen*, ook *Leggen* in die beteekenis gevonden, 146. (506) Tegenw. T. IK LIG, GY LIGT, HY LIGT of LEGT, niet *Leit*; vroeger had de *i* hier altyd plaats, 146 (507.) *Hier* LICHT *begraven*, kwalyk *hier* LEGT, of *hier* LEIT *begraven*, 147. (507) Onvolm. Tyd van LIGGEN, LAG. *ald.* in een M. S. van 1493, altyd LAC, *jacebat*, hoewel daar LIGGEN en LEGGEN, *jacêre*, verwisselen, 148. (507) voor *jacêre* gebruikt het in *praesenti* altyd *leghet*; in *participio praesenti*, 't LIGGENDE *jacens*, nooit *leggende*. Het D. W. van LIGGEN, GELEGEN, *ald. Ponere*, altyd LEGGEN met een *e*. Hier van IK LEG, GY LEGT, HY LEGT. *Imperf.* LEI, of LEIDE, 149 en *Aant.* (508) D. W. GELEID, 150 (508) Vraag of *leide*, *geleid*, eertyds geweest zy LEGDE, *gelegd*, 150, 151. (509) *ik legde hem toe*, voor *ik leide hem toe*, 151. (509) *Imperf.* en *Praeteritum*, *van* LEGGEN, *ponere*, oudtyds *legde*, *gelegde*, by M. ST. volstandig *leide*, *geleid*. De tweede G behoort niet tot de Wortelletters, de onvolmaakte tyd van *legen* (*leggen*) en *zegen*, (*zeggen*) *legede*, *zegede*, hier van *leechde*, *zeechde*, by uitlating *lechde*, *zechde*, by intrekking van *zegede*, *legede*, *zeechde*, *leechde*, by zamentrekking *zeide*, *leide*, by verkorting *zei*, *lei*. Gelyk van REGENEN, *reinen*, van PEGEL, *peil*, van DWEGEL, *dweil*, van HEGEL, *heil*, van HEGEN, ook HEGENEN, na *heinen* opruimen, schoonmaaken, vercieren. HEGEN, in de onv. voorl. Tyd *Hoech*. 151. *Aant.* Dat men van ouds in 't N. D. *Leide* gezegd hebbe, uit F. D. Schryvers by redenkaveling besloten, 152, 153. (509) *Gelegen liggen iemand aan*, by HOOFT niet gevonden, die zegt altyd, *daar is hem aangelegen*, nog ook M. STOKE 154. *Aant.*"

Van bl. 237—324 vindt men een *Tweede Register*, behelzende de Schryvers door HUYDECOPER aangehaald, onder welke zich verscheidene, weinig bekende, bevinden. Uit de bovengeplaatste voorbeelden zal men genoeg kun-

nen opmerken, van hoe veel nut dit Register is, voor ieder die goed Nederduitsch begeert te schryven; of by herinnering iets over onze Moederspraake begeert naar te zien.

De Ontwaaking van Epimenides, te Parys; Blyspel. Naar het Fransch van den Heer DE FLINS. *Te Haarlem by* J. van Walré en Comp., 1791. *In gr. 8vo. 72 bladz.*

EPIMENIDES was een Wysgeer en Dichter, geboren te *Creta*, levende in den tyd van SOLON, omtrent de XLVI Olympiade, of het jaar 162, naa de stichting van *Rome*. Hy droeg in 5000 Verzen, de Heidensche Godgeleerdheid en eenige andere onderwerpen, voor, en besteedde zynen tyd verder met reizen. Deeze laatste bezigheid heeft van hem een gerucht doen uitgaan, dat hy, in een Hol in slaap geraakt zynde, aldaar 27 jaaren sliep, in dier voege, dat hy, ontwaakende, niemand kende, en ook geen mensch geheugde hem gezien te hebben. Men heeft, in dit Stukjen, dien slaaptyd nog 73 jaaren verlengd, en 'er by vooronderfteld dat EPIMENIDES alle Eeuwen eens ontwaakt, en dan verder weêr voortsluimert, volgens de volgende Verklaaring, die ARISTUS, aan zyne Dochter, van dien zonderlingen Slaaper geeft.

De dood heeft op hem geen vermogen,
Heeft hy een zeekren tyd geleefd,
Een zachte sluimring sluit hem de oogen;
Hy blyft als met een wolk, die slaap verwekt, omtogen,
Tot dat hy honderd jaar gerust geslaapen heeft;
't Is dan dat hem zyn slaap begeeft,
Dan leeft hy weêr op nieuw met de andre stervelingen,
Beschouwt de Wereld en haar lot-veranderingen.

JOSEPHINE.

Dan heeft hy veel gezien!

ARISTUS.

Hy zag in Griekenland
De mannelyke deugd, die Persië deed bukken,
Door lafheid en verraad verdrukken;
Hy zag hoe Rome kwam tot stand;
Hy zag, op Brutus spoor, de vryheid wraak erlangen
Voor 't sterven van Lucretia;
Hy zag die Stad, zoo lang in gunst by Mars ontfangen,

Vyf eeuwen zonder weêrgâ,
Door deugd, door zegepraal, door kunsten grootsch regeeren,
Maar haaren Scepter ook, met zoo veel roem en kracht
Door Cesar's hand gezwaaid, vernetren
En in de handen van Augustulus gebragt;
In Frankryk, boven al, zag hy verscheiden zeden,
Verscheiden Staatsomstandigheden,
Wier strydigheid hen, door elkaêr,
Zelfs binnen korten tyd, te dikwerf deed verstooten;
En dus den troon, zoo onbepaald als vol gevaar,
Steeds dobbren tusschen Vorst en Grooten.
By de eedle dwaazen, die, door riddermoed geleid,
By elke kruistogt zich bevonden,
Zag hy de buitensporigheid
Met Godsdienstyver zaam verbonden;
Daar 't een of ander lied, of dit iets baaten kon,
Zich dikwils mengde met het baldren van 't kanon.
Nog onlangs leefde hy in die beruchte dagen,
Die dagen, tot Condé's, Turenne's eer besteed;
Toen Lodewyk zyn Land den last zyns roems deed draagen,
Aan deezen alles wydde en voor dat Land niets deed,
Bewonderd van een volk, door hem gestort in 't leed.

Zulk een mensch, thans in *Parys* ontwaakende, alwaar alles, zedert twee jaaren eene geheele nieuwe gedaante verkreegen heeft, moet noodwendig verscheidene byzonderheden gewaar worden. Van daar dan ook die verscheidene karakters welken in dit Blyspel voorkomen; die veele Tooneelen, welken het leven byzetten; als by voorbeeld, het volgend met een Blaadjes-schryver, welke EPIMENIDES aantreft, in een Zakboekje schryvende:

GORGI, (*ter zyde.*)

Het blad van Brussel moet nog af. ——
Hoe veel van Oostenryk zal ik 'er laaten vallen?
Twee- of drie duizend? neen! daar moet wat meer na 't graf!
Myn nieuwspapier moet met meer aakligheden brallen,
Dan de overigen met hun allen ....
Wel twintig duizend man bleef in den laatsten slag.
(Hy loopt tegen Epimenides.)
'k Verklaar u, dat ik u niet zag:
Vergeef me, ik ga.

EPIMENIDES.

Gy kunt wel blyven;
'k Zal u niet hinderen in uw schryven.

GORGI.

Ik moet wel schryven, 't is myn zaak.....
Myn Heeren, zo gy in wilt teeknen...?

EPIMENIDES.

Myn Heer, waarom niet? met vermaak,
Maar zeg ons eerst, waarop? 'k wil liever eerst bereeknen,
Of 't wel een werk is van myn smaak.

GORGI.

Myn Heer, het is geen geld verlooren:
't Is een belangryk blad, dat, even naa den nacht,
Reeds in de Stad wordt rondgebragt.
En dan aan gansch Parys, met zekerheid, doet hooren,
Al wat in Braband is geschied den dag te vooren.

D'HARCOUR.

Voor my, ik sta 'er van verstomd,
Dat gy ons 's morgens reeds voorziet van nieuwigheden
Uit Brussel, Brugge, Gend of bygelegen Steden,
Daar hier de post niet eer als 's avonds binnen komt.

GORGI.

De post komt veel te langzaam binnen;
Ik wagt niet na het nieuws; ik raad het al, myn Heer;
Het geen de post ons brengt leg ik eenvouwdig neer,
Dat haalt niet by 't geen wy verzinnen.

EPIMENIDES.

Dat is bedrog van 't Volk.

GORGI.

Het volk is braaf en goed!
't Wil maar bewoogen zyn, en 'k zoek het te behaagen;
'k Schryf steeds van eedgespan, van heimelyke laagen,
Van mynen, van kanon, van vuur en staal en bloed;
Ach! Heeren! wilt gy niets van eigen vinding leezen,
Wat zou dan toch de Staatkunst weezen?

D'HARCOURT, *geld geevende.*

Gy spreekt 'er waarlyk aartig van. ——
Nu, 'k teeken in op uw roman.

GORGI.

Myn Heer gelieft 'er mee te spotten.
(Hy gaat voort met schryven)
De Aartsbisschop, door zyn moed bekend,
Verloor zyn laarzen en zyn harnas, in het end;
En men vermoordde, digt by Gend,
Maar twee-en-tagtig Patriotten.

De Tooneelen, in welken SCHRAB, een Koninglyken Censor, die door zyn menigvuldig schrappen, zonder te kunnen schryven, dien naam verkreegen heeft, als mede Madame BROCHURE, Verkoopster van Vonnissen, besluiten, schetzen der Constitutie, en geesten der Wetten, voorkomen; die met CHRYSANTES, een Edelman, en KLAAS, een Boer, als mede met CABRIOLE, een Dansmeester, zyn zeer naïf en onderhoudend. Aartig is ook het volgend gesprek, tusschen EPIMENIDES en een Advokaat-Generaal.

EPIMENIDES.

Ik ben een groot vrind van verandering ten goede,
Maar vyand, zo ze onnuttig is.

FATRAS.

Nu, die van onze Stad brengt u gewis in woede;
Wy zullen 't eens zyn, naar ik gis:
Het Recht, by voorbeeld, dat 's een zaak die voor my klaar is,
'k Heb veertig jaar geleefd van Actens, van Salaris,
Advys, Besogne, etcetera.
De vracht der stukken van 't proces deed my vaak zweeten,
En 'k heb op deezen rug tien tabbaards reeds versleeten;
Maar niets heeft ooit myn smaak gestuit,
Voor 't Crimineele Recht, dat was myn lust en leeven;
Daar muntte ik eigenlyk in uit;
Nu word een nieuwe form my zoo maar voorgeschreeven;
Op dat ik in 't vervolg daar naar myne uitspraak doe!
Van onze vroegere Decreeten
Word niets gerespecteerd, die worden maar vergeeten;
Zy schaffen alles af, tot zelfs den pynbank toe.
Hun nieuwe wyz' van procedeeren
Stelt, dat men, eer men straft, de misdaad moet prouveeren,
En dat, zoolang het feit niet klaar beweezen word,
Het vonnis daarömtrend moet worden opgeschort;
O, wil men alles maar voor goede munt ontfangen,
Dan word 'er nooit een opgehangen.

EPIMENIDES.

Zeer goed, die schikking vind ik puik.

PATRAS.

Dat hoor ik my door elk vertellen.

ARISTUS.

Waarom uw geest dan zoo te kwellen?

D'HARCOURT.

Ik hou het met de rede.

PATRAS.

Ik met het oud gebruik.
Ik zie maar al te klaar, die gruwelyke Schryvers,
Eerlooze ontdekkers van het Bygeloof, alleen,
Zyn de oorsprong van dit kwaad, ja die zyn de eerste dryvers
Van die vervloekte nieuwigheên.

Na dat EPIMENIDES zyn Snyder als Musketier, zyn Procureur als Granedier, en zyn Notaris als Kaptein van de Nationaale Garde ontmoet heeft; denkt hy niet meer aan eene nieuwe sluimering, maar wil een medebroeder der Franschen zyn, en in *Parys* blyven: waarop het Blyspel met een Liedje eindigt.

Eenige Bydragen voor Genie en Menschen-gevoel. 3de Stukje. Te Utr. by G. T. van Paddenburg en Zoon, 1790. 187 *bl. in* 8vo.

Deeze bundel bevat wederom, gelyk de vorigen, eenige Prosaische Stukken, en eenige Versen. Wy zullen van ieder van dezelven kortelyk verslag doen.

I. *Over de Poëtische Taal*; dat is, gelyk de Schryver zich zelven nader verklaart, „ niet over het onderscheid tusschen „ de gedachten en aandoeningen, die een Prosaisch Schryver, „ en tusschen die, welken de Poeët, boven anderen, uitdrukken moet:" ook niet over de beelden, en spraakfiguuren, waar van zich de Dichter, in onderscheiding van den Prosaïst, bedienen kan en moet; maar slechts over de woorden en spreekwyzen, waarvan zich de Dichter bedient, over derzelver schikking, over de Idiotismen van zommige taalen, en de onderscheidene trappen van volkomenheid, die de Poëtische uitdrukking van verschillende Natiën bereikt heeft. Het Stukje bevat niets meer, dan eenige losse en oppervlakkige bedenkingen, en 'er zyn 'er onder dezelven, waar tegen veel zou te zeggen zyn, indien men eene Verhandeling schryven wilde.

II. *Over de Poëtische Compositie van eenige Schilderstukken*: eene korte beoordeeling van eenige bekende Schilderyen van groote meesters, waarvan de onderwerpen uit Bybelsche Geschie-

schiedenissen ontleend zyn. Dit Stukje bevat veel goeds, maar meenig Leezer zal wel wenschen, dat men 'er telkens de plaatzen hadt bygevoegd, waar deeze beroemde Stukken thans voor handen zyn.

III. *De Terugroeping* (ten vervolge van bl. 79, in het 2de Stukje.) Eene Vertaaling van een Stuk, uit MEISZNER's *Skizzen*, het welk echter noch Vertaaler, noch Uitgeevers verkoozen hebben 'er by te zeggen. Zo wy ons niet bedriegen, was van dit Stuk, zo wel als van dat, waar op het ten vervolge dient, reeds eene overzetting in het *Algemeen Magazyn van Weetenschap, Kunst en Smaak* geplaatst.

IV. *Hovaardy en Trotschheid*; eene Vertelling, waarvan CNAEUS CORNELIUS SCIPIO ÆMILIANUS, de eenigste nagelaten Zoon van den ongelukkigen QUINTUS CORNELIUS SCIPIO METELLUS, die de zyde van POMPEJUS gekozen hadt, de held is. In dit Stukje zyn de Romeinsche zeden van dat bedorven tydperk vry wel geschetst. Zomtyds echter toont of de Schryver of de Vertaaler, dat hy te *Rome* niet al te wel te huis was; b. v. op bl. 80, daar hy met de *Idus* en *Kalendæ* vreezelyk in de war is.

V. *Orpheus*;
VI. *Myn besluit*;
VII. *Myn meisje*;
VIII. *De vergenoegde Boer*;
IX. *Liefde-verklaaring*;

Vyf Dichtstukjes, die zo zeer van den gewoonen stempel zyn, dat de Uitgeever of Uitgeevers zekerlyk niet te laag van zich zelven dachten, toen zy op de rugzyde van den titel van dit Stukje de woorden plaatsten, die JUVENALIS, uit zedigheid, van zich zelven bezigt:

—— Stulta est clementia, cum tot ubique
Vatibus occurras, *periturae* parcere chartae.

X. *Weleer*; eene aandoenlyke klacht van een' minnaar, die zyn meisje verlooren hadt; in prosa.

XI. *Miscellanea*; onder deezen titel geeft men ons twaalf kleine Stukjes of Aantekeningen, van verschillenden aart. Van het belang en de nieuwheid van dezelven moge het volgende, dat het negende is, en dat wy hier geheel plaatzen zullen, ter proeve verstrekken: „ De natuurlyke Wetten des Rechts „ zyn by alle menschen niet volkomen dezelven. De geschie„ denis geeft ons voorbeelden aan de hand van Volkeren by „ welken het steelen voor eene zeer geoorlofde affaire gehou„ den wordt."

XII. Acht *Anecdoten*, waar van de volgende, die de eerste is, misschien met het meest genoegen zal geleezen worden. „ Toen VOLTAIRE, verscheiden jaaren geleden, FREDRIK DEN „ II, op Hoogstdeszelfs reize naar *Westphalen*, vergezelde, „ veroorzaakte de aankomst des Konings, byzonder onder de boe-

„ boeren van het Graaffchap *Ravensberg*, eene algemeene op-
„ wagting. De Koning hieldt te *Brakwede*, een Dorp niet
„ verre van *Bielefeld*, zyn flaapplaats. Hier gebeurde het, dat
„ een van 's Konings Pages door eenige trouwhartige boeren
„ gevraagd wierd, wie tog wel die man, in den anderen Wagen,
„ wezen mogt, die zich in zulk een vervaarlyk dikken Pels
„ verborgen hieldt! de Page antwoordde: *Het is de Koning zyn*
„ *Aap*, en zy moesten tog braaf de wagt houden, dat hy hun
„ niet ontliep. De Boeren namen de gekkery van den page
„ voor ernst op! Nu was VOLTAIRE ondertusfchen bezig,
„ om uit het Rytuig te ftygen, maar de boeren lieten hem
„ hunne tanden zien, en hitften hem op, even als of hy een
„ Aap ware, en deeden braaf hun best, om hem weer in 't
„ Rytuig te jaagen. Zinds dien tyd wierd VOLTAIRE zeer on-
„ tevreden met *Westphalen*, en zogt zich, in veele van zyne
„ in 't vervolg gefchrevene Werken, door fatyre en veragting
„ te wreeken."

PIETER KLAUS, *door den Vryheer* VAN KNIGGE. *Eerfte Deel. Te Haarlem by* F. Bohn, 1792. *In gr. octavo*, 182 *bladz.*

Uit dit eerfte Deel leeren wy PIETER KLAUS kennen, als een losbandigen Knaap, die daar door in verfchillende omftandigheden ingewikkeld wordt, en eene groote verfcheidenheid van ontmoetingen heeft: doch hy meldt aan 't einde van 't zelve, dat hy „ op nieuw een vast voorneemen heeft, om in „ 't vervolg als een eerlyk man te leeven," waar van wy in 't volgende Deel den uitflag te gemoet zien. De Vryheer VAN KNIGGE heeft den leevensloop van zulk een Mensch zeer eigenaartig befchreeven, en bedient zig van dit omkleedzel, om verfcheiden characters natuurlyk af te maalen. Wy zullen, den leevensloop van PIETER KLAUS daar laatende, tot een voorbeeld hier van, den Leezer onder 't oog brengen, een gedeelte van 't geen hy ons voordraagt, wegens eene foort van Kwakzalver, die voorwendde ingewyd te zyn in de kennis van de geheimen der Natuur. PIETER KLAUS, die zig te *Frankfort*, in den dienst van deezen Heer, welke den naam van den *Chevalier de Ventulair* droeg, begeeven had, geeft van hem het volgende bericht.

„ Hij wist zig, zegt hij, bij zijne geduurige reizen, te doen voorkomen, als iemand, die geheime gewigtige zaaken te bezorgen had, zonder zig over derzelver eigenlijken aard verder uit te laaten. Maar wanneer hij op eene plaats kwam, dan ontpakte hij een gedeelte van zijn Koffer, ftelde gemeenlijk voor de glazen ten toon, allerhande fleschjens met *esfensen*, met *fpiritusfen*, poeders en *miftique* boeken, waarin de behandeling der fcheppende Natuur, die tot nu toe den grootften

ften Wijsgeeren zo eerwaardig duister en onbegrijpelijk toegescheenen is, door allerleie belagchelijk voorkomende, maar naar den zin zeer gewigtige, figuuren op papier getekend waren, en wel zodanig, dat ieder, zelfs de eenvoudigste mensch, zulks bevatten kon, en zo hy 't niet begreep, dan moest hij het aan een gebrek van innerlijk licht toeschrijven. Ik heb ook in 't vervolg van tijd ontdekt, dat dit innerlijk licht meestal in de domste menschen huisvest, en dat zelden een man, die stout genoeg was zijn gezond verstand te gebruiken, deeze boeken voor iet anders houdt, dan ontleenden onzin uit zekere oude wijsgeerige Schoolen, wier valsche grondbeginselen voor lang reeds aan de oogen der wereld ontvouwd, en door nieuwere ontdekkingen wederlegd zijn, als mede uit de schriften van dweepachtige, onkundige, zotten in woeste tijdvakken. Doch myn *Chevalier* was listig genoeg, om uit de ondervinding te weeten, hoe gemaklyk men de menschen, door het wonderbaare, bekooren kan; dat 'er zelfs eene verkeerde schaamte kan ingevoerd worden, zodanig dat de een den anderen niet gaarne wil belijden, als of hij de zaak niet begreep, ten einde niet voor onvatbaar gehouden te worden, en dat derhalven zulk een bedrog niet gemaklijk is te ontdekken. Wat mij betreft, die slechts een gemeen mensch ben, ik vind niet noodig te ontkennen, dat ik nimmer iet van deeze vodderijen heb kunnen begrijpen, of het minste waare nut voor de wereld daarin ontdekken. Ook maakte mijn nieuwe Heer, na dat ik eerst zijn vertrouwen gewonnen had, voor mij daar van geen geheim, dat dit alles enkel een bron, om geld te winnen, was voor zekere menschen, en dat hy my in 't vervolg in staat zou stellen, om aan die heerlijke vruchten te kunnen deel neemen, waarin hij ook zijn woord getrouwlijk gehouden heeft.

„ Ik moet den Ridder de eer geeven, dat hij de kunst, van met de zotte grilligheden der menschen voordeel te doen, meesterlijk geleerd had; hij wist ten rechten tijd een woord op de baan te brengen, of iets als bij geval te toonen, 't welk de nieuwsgierigheid der lieden tot hem trok, en dan liet hij zig bidden, en zo veel afvraagen als hij noodig oordeelde te ontdekken. Daar mede paarde hij tevens zekere soort van Vrijmetselarij, en beweerde het recht uit *Frankrijk* te hebben, van vijf-en-veertig graaden voor geld in *Duitschland* te mogen uitdeelen. Kluchtig was het te zien, hoe sterk het geloof der menschen aan iet van dien aart, en hoe gemaklijk het is, om de menschen te overtuigen, dat men de waarheid verkoopen, en een Monopolie van dit artikel, door onbekende Wijsgeeren, verkrijgen kan.

„ Wij haalden in deeze gewesten eenen zeer heerlijken oogst; ik speelde daar bij ook mijnen rol, moest een gedeelte van de uitgestrekte Briefwisseling waarneemen, en werd somtijds tot eenen nabij *Manheim* woonenden Exjesuit gezonden, die,

zo het scheen, de leidsman van den Heer DE VENTOLAIR was, en hem de bevelen gaf, hoe hij zig moest gedraagen.

„ Om te toonen, hoe verre de stoutheid van mijnen Heer ging, zal ik eene kleine Anecdote van hem verhaalen. Hij kreeg kennis aan eenen Geneesheer, die waarschijnlijk zijnen omgang zocht, om hem uit te vraagen; deeze verzocht hem op zekeren avond, dat zij na den eeten alleen waren, de geschiedenis van zijn leven te verhaalen, en te ontdekken, hoe hij tot deeze hemelsche kundigheden gekomen was. Mijn gelukzoeker, die zijnen man niet schrander genoeg oordeelde, meende hem wel iets op de mouw te kunnen spelden, en begon, na eenige weigering, op de volgende wijze.

„ Ik zal, mijn vriend! niets voor u verbergen, en u mijne „ lotgevallen verhaalen. Ik ben uit *Madrid* geboortig, en van „ daar is mijne afkomst. Zeker Officier van een duitsche Garde, de Baron van STEENBACH genoemd, ontdekte op eenen „ avond, t'huis komende, aan den voet van den trap, een „ pakjen....."

„ Misschien in wit linnen gewonden" viel de Doctor hem in 't woord. —— „ O gij godlooze logenaar! dit is immers „ eene geschiedenis uit *Gil Blas de Santillane?*"

„ Mijn Chevalier wilde het woord opvatten, doch de Geneesheer overschreeuwde hem, en stortte een zo warme loog van spotredenen en scheldwoorden over zyn hoofd, dat de adem hem begaf. —— „ En gij, ellendige landlooper!" zeide hij, „ wilt hier eerlijke menschen bedotten, algemeene geneesmiddelen en den steen der Wijzen leeren bereiden? schandelijke „ bedrieger! gij zult ondervinden, dat ik u reeds lang in 't „ oog gehad en ontmaskerd heb. Indien 'er zodanige kundigheden in wezen zijn, als die, waarvan gij u beroemt, „ dan zijn zij voorzeker niet in de handen van zulke verworpene windbreekers en beurzensnijders; en de weinige menschen, die dezelven bezitten, snoeven niet alleen daar niet „ op, zoeken geene proseliten te maaken, geeven geen onderwijs in zodanige dingen, die uit menschenhanden niet kunnen ontvangen worden; maar oordeelen zig verpligt, om de „ aandacht van het publick van deeze denkbeelden af te trekken, en hen dezelven als enkele bespiegelingen en harssenschimmen af te schetzen, op dat niemand door een vruchtelooze verwachting van goederen, welken hij niet bereiken kan, misleid, een werkelooze wereldburger worde, „ door voorwerpen na te jaagen, die voor hem droomen blijven: maar de weinigen, die van de Voorzienigheid tot zekere dingen geschikt zijn, ontvangen, 't geen zij hebben „ zullen, ten rechten tijd, zonder dat zij daartoe eerst behoeven aangeworven te worden. Maar wacht u, om u hier nog „ één woord van dien aart te laaten ontvallen; pak uwe *essensen* op, vertrek, en ontga daardoor de schande, welke ik u „ zal berokkenen, zo gij mijne waarschouwing niet volgt."

„ Hier-

„ Hierop nam de Docter zijn hoed en rotting, zag nog eens met verachting neer op mijnen Heer, en ging heen.

„ De Chevalier *de Ventalair* zat eenen tijd lang, als roerloos, en knarste op de tanden. —— *Que la peste t'etouffe!* riep hij uit. —— PIERRE *nous partons demain pour Ratisbonne.*" —— (*) Hij ging vervolgens te bed, zonder eèn woord meer te zeggen, en den volgenden morgen vertrokken wij naar *Regensburg.*"

(*) Dat de Duivel u weg voére! —— PIETER, morgen vertrekken wij na *Regensburg.*

De Man en Vrouw van Smaak. Uit het Engelsch. Drie Deelen. Te Amsterdam by H. Keyzer, 1790. *In* 8*vo. te zamen* 790 *bl.*

Indien de Man en Vrouw van Smaak immer eenigen lust betoonden te hebben, in het leezen van zodanige Vertoogen, als hun verstandig en zedig kunnen maaken, dan zouden wy geloovén, dat zy dit Werkje met genoegen zouden ontvangen. Daar wy echter meermaalen opgemerkt hebben, dat Galante Historietjes, lang uitgerekte Romans, en eenige zogenaamde sentimenteele Schriften, altoos, maar de Vertoogen der STEELES, ADDISONS, VAN EFFENS, VAN ENGELENS, enz. nimmer in hunne handen waren, zo twyfelen wy geenzins, of die Lieden van smaak zullen, naa het leezen van eenige bladz. dit Werkje met een versmaadend oog, en een verveelend harte, ter zyde leggen; als voor hun niet geschreven zynde. Immers past het niet, aan den Man en de Vrouw van Smaak te zeggen, zo als de Schryver, bl. 6, doet. „ Weinigen zullen 'er onder myne Leezers zyn, die niet meermaalen Uilskuikens en Zotskappen een gezelschap aan 't lagchen hebben zien helpen; en zelfs over Lieden van verstand en geest zegepraalen, door eene algemeene verbindtenis, welke ten voordeele der domheid in die gezelschappen heerschte?"

Een aantal van vier-en-vyftig Vertoogen maaken den inhoud deezer drie Deelen uit. Dezelve gaan over verschillende Onderwerpen: en zyn ernstig en boertig, naar maate het met de stoffe overeenkomt. De Historie van ALCANDER en SEPTIMUS; de beschryving van eenige Clubs te *Londen*; de reden waarom men meestal behoeftigen helpt; de Grootmoedigheid in tegenstelling van rechtvaerdigheid en andere gemeene deugden beschouwd; de nietigheid der toejuichingen van 't gemeen; hinderpaalen, voor welken men zich wagten moet, indien men zyn fortuin wil maaken; de vrees voor dolle Honden; het zedelyk kwaad onvermydelyk in de Schepping; Aanmerkingen over het Onderwys der jeugd, voornamenlyk in Engeland; deeze zyn de onderwerpen der eerst geplaatste Vertoogen van welke men den Inhoud der overigen genoeg kan afleiden: nu en dan heeft de Schryver eene Vertaaling medegedeeld, ten minsten wy hebben *den Roem*, een uitmuntend Dichtstuk van VON HALLER, in het derde Deel, in onrym vertaald, aangetroffen. *Leer-*

Leerzaame Gesprekjes, of de vlyt der Kinderen opgewekt, door J. HAZEU, C. ZOON. *Met Plaatjes. Tweede en laatste Stukje. Te Amsterdam by* W. van Vliet, 1791. *In octavo*, 44 *bl.*

Gesprekjes van denzelfden aart, als die van 't voorige Stukje (*), welken hunne leerzaame nuttigheid hebben. Zo strekt hier, by den aanvang, het gesprek van een Heer, die, door naarstigheid, onder den Godlyken zegen, van een Ambagtsman, een Man van vermogen geworden is, den Kinderen, met welken hy daar over gesproken had, ter aanmoedig inge tot naarstigheid, en niet ongepast is daarby gevoegd een Dichtstukje tot *lof der Naerstigheid*, dat aldus luidt.

ó NAERSTIGHEID! beminlijk beeld!
Gij zijt elks hulde waerd',
Daar gij den mensch genoegens teelt,
En heil en voorspoed baart: ——
Gij doet alom uw werking zien,
Te Water en te Land,
En daar, waar men u tracht te ontvliën,
Wordt de Armoe voordgeplant.

* * *

Deze aarde wierdt een woestenij,
Hoe, schoon ze ook weezen mag,
ó Dierbre NAERSTIGHEID! zoo gij
Niet werkte dag aan dag:
By 't lieflijk morgenlicht
Spoort gij uw minnaars aan,
Tot de oefening van deugd en pligt;
Tot heil van hun bestaan. ——

* * *

Die in zijn frissche en tedre jeugd
Zich aan uw dienst verbind,
Gevoelt uw kracht, uw nut, uw deugd,
En wordt van God bemind:
Van God bemind! —— gewislijk ja:
Want God mind NAERSTIGHEID;
Hij wil dat ieder, vroeg en spaê,
Zich tot haar' dienst bereid.

* * *

ó NAERSTIGHEID! gij geeft ons moed,
En ijver, lust en kracht;
Gij geeft aan ieder overvloed,
Die steeds uw wil betracht.
Blijf ons toch met uw invloed bij;
Dan strekt al uw genot,
Tot heil van Land- en Maatschappij,
En ook tot eer van God.

(*) Zie A. V. L. voor 1791, bl. 192.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en ophelderende Aenmerkingen verklaerd; door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Theol. & Phil. D., Hoogleeraer in de H. Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenis, aen het Illustre Athenæum, en Predikant in de Gemeente te Amsterdam; mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, te Vlissingen. XXIIIste Deel. Te Amsterdam by J.* Allart, 1791. *CLXXXV en 511 bladz. in gr. 8vo.*

Dit Deel, het welk den *tweeden Brief* aan de *Corinthiërs*, en die aan de *Galatiërs*, *Epheziërs*, *Philippensen* en *Colossensen* bevat, is wederom op denzelfden voet behandeld, als de vorige Stukken van dit Werk, welks aart wy in vorige beoordeelingen en aankondigingen aan onze Lezers reeds genoegzaam hebben doen kennen. Wy zullen dus thans alleenlyk, tot eene proeve, aan hun mededeelen de gedachten van den Hoogleeraar over de moeilyke plaats, 2 Cor. XII: 2: *Ick kenne een mensche in Christo, voor veertien jaaren, (of* [het geschiet zy] *in het lichaem, en weet ick niet: God weet het) dat de soodanige opgetrokken is geweest tot in den derden hemel.*

Hy tekent hier op het volgende aan: „ De Apostel maekt hier melding, van eenen zekeren *mensch in* CHRISTUS, welken hy *kende*. — Hy bedoelt eenen zondigen mensch, van gelyke bewegingen, als alle zyne natuurgenooten, maer die *in* CHRISTUS was. — Zommigen vereënigen de woorden *in* CHRISTUS niet met het woord *mensch*, maer in den zin van eene beëedigde betuiging, even als Rom. IX: 1, *ik zeg de waerheid in* CHRISTUS, en 2 Cor. XII: 19, zo dat de mening deze zy: „ Ik ken „ eenen mensch, en ik beroep my op CHRISTUS zelven, „ als eenen alweetenden getuige, dat het geene ik, van „ dien mensch, zeggen zal, de zuivere waerheid zy." Ondertusschen houden wy ons liever aan onze Overzetting, als welke meest eenvouwig is, en met de Zamenstelling der oorspronkelyke woorden best overeenkomt.

Maar wat is nu *een mensch in* CHRISTUS? In eenen meer algemeenen zin, een Christen, die, door het geloov, CHRISTUS is ingelyfd. Meer byzonder evenwel wyst ons de kracht der uitdrukking naar zulken mensch, die, behalven zyne geloovsbetrekking op den Verlosser, welke hy, met alle Gods kinderen, gemeen heeft; door de uitöefening van de krachtigste geloovsdaaden, in de gemeenschap met CHRISTUS, op eene byzondere wys, en zeer diep, als het ware, is ingedrongen, en daar van, in zynen wandel, de kennelykste blyken geeft, met één woord, eenen Man en Vader in CHRISTUS.

„ Maer wie is nu die *mensch in* CHRISTUS, welken de Apostel *kende*? bedoelt hy zich zelven, of eenen anderen? —— 'Er zyn Uitleggers, die het, op de laetste wys, begrypen, en van oordeel zyn, dat de Apostel het oog hebbe, het zy op den eersten bloedgetuige STEPHANUS, die den verhoogden Middelaer zag staen, aen Gods rechtehand, Hand. VII: 55, 56, het zy eenen anderen. Dan dit begrip rust op geenen genoegzamen grond. Immers, wat STEPHANUS betreft, deze werd wel, met een zeer verheven gezicht, maer niet met eene Goddelyke Openbaring, verwaerdigd, en 'er is geene schynbare aenleiding, om aen eenen anderen te denken. —— Het is waer, de Apostel schynt, van eenen anderen, te spreken; maer het is gansch niet ongewoon, en 'er kunnen byzondere redenen voor zyn, dat iemand van zich zelven zo spreke, als of hy eenen anderen bedoelde. Dit doet JOANNES, in zyn Euangelie, zeer dikwyls. Ook strydt de opvatting, dat PAULUS van eenen anderen spreke, allerblykbaerst met zyn oogmerk, daer hy zyne verhevenheid, boven de valsche Apostelen, betogen wilde. Gezichten en openbaringen, wet welke anderen verwaerdigd waren, konden hem geene stof van roem opleveren.

„ By ons, is 'er daerom geene twyfeling over, of de Apostel bedoelt zich zelven. Trouwens, met het hoogste recht, mogt hy zich omschryven, als eenen *mensch in* CHRISTUS; hy hadt niet alleen de geloovsgemeenschap aen CHRISTUS, met alle Gods kinderen gemeen, maer, uit hoofde van zyne verhevener geloovswerkzaemheden, en zyne aenmerkelyke vorderingen in heiligheid, was hy ook een man en vader in CHRISTUS. —— Ook hadt hy byzondere redenen, om zich zelven, op deze wys, al sprak hy van eenen anderen, te beschryven. Dit deedt hy, deels uit nederigheid, deels uit bescheidenheid, jegens

gens zyne partyen, die welligt zouden zyn verbitterd geworden, wanneer hy meer rechtuit gesproken had, deels nog om dat, in dit zyn voorrecht, dat hy een mensch, een man en vader in CHRISTUS, was, de grond lag, dat hy, met buitengewoone gezichten, en openbaringen verwaerdigd wierdt.

„ Het geene dezen mensch in CHRISTUS wedervaren was, wist de Apostel ten deele, en ten deele was het hem onbekend.

A. *Hy wist, dat de zodanige, voor veertien jaren, was opgetrokken geweest, tot in den derden hemel.* Hy was, *tot in den derden hemel*, alwaer God woont, in het zichtbaer teken van zyne onmiddelyke tegenwoordigheid, de zalige verblyfplaets der Heilige Engelen, *opgetrokken*, dat is, naer de kracht van het grondwoord, schielyk, door eene onwederstaenbare kracht, opgevoerd en wechgerukt. — Dit was geschied *voor veertien jaren*, op dien zelvden tyd, wanneer PAULUS te Jerusalem was, biddende in den Tempel, Hand. XXII: 17. Maer de vraeg is nog, of de Apostel met deze verrukking verwaerdigd zy, by zyne eerste komst, na zyne bekeering, te Jerusalem, dan by zyne tweede komst aldaer? Wy brengen het, tot de eerste komst te Jerusalem, deels wegens het verband van dit verhael met Kap. XI: 32, 33, alwaer gesproken is van des Apostels vlucht uit Damascus, en deze gaf juist aenleiding tot zyne eerste komst te Jerusalem, Hand. IX: 25, 26, deels ook en voornamelyk om dat de tydrekening van veertien jaren anders niet zoude uitkomen. — Maer waer toe deze tydsbepaling? PAULUS geevt 'er van ter zyde door te kennen, dat hy dit merkwaerdig gezicht, veertien jaren lang, by zich zelven had opgesloten gehouden, zonder 'er iets van, immers in het openbaer, aen anderen te melden, en dat hy 'er ook nu nog niet van zoude gesproken hebben, was hy 'er niet toe gedrongen geworden.

B. Maer, in dit geval, vondt hy zelvs byzondere omstandigheden, welke hem onbekend waren; daerom voegt hy 'er, by wys van tusschenreden, by, *of het geschied zy in het lichaem, weet ik niet, of buiten het lichaem, weet ik niet; God weet het.*

In het lichaem, kon de gemelde optrekking tot in den derden hemel geschied zyn, op eene meer oneigenlyke, of meer eigenlyke, wyze. Oneigenlyk kon dit plaets gehad hebben, wanneer God, zonder Paulus lichaem van

de aerde op te neemen, en plaetselyk naer den hemel over te voeren, door zyne Almacht, zo al niet aen des Apostels zintuigen, ten minsten aen zyne verbeeldingskracht, zulk eene vertooning van zaken deedt voorkomen, welke hy zou gezien en ondervonden hebben, wanneer hy plaetselyk, met zyn lichaem, was in den hemel geweest. Op eene eigenlyke wys kon de gemelde optrekking plaets gehad hebben, wanneer God het lichaem van den Apostel, door zyn wonderdoend alvermogen, voor een korten tyd, tot in den derden hemel, plaetselyk had overgevoerd.

„ *Buiten het lichaem* kon de optrekking hebben plaets gehad, wanneer God, aen de ziel van den Apostel, door eene onmiddelyke werking, zonder tusschenkomst van het lichaem, zulk een levendig inzien in den Staet der heerlykheid, en in de onnadenkelyke zaligheden, welke in den derden hemel genoten worden, gegeeven had, als of hy aldaer lichamelyk was tegenwoordig geweest.

„ De Apostel wist niet, op welke eene van de gemelde wyzen die optrekking geschied ware. Het geval was zo zonderling geweest; en had zyn gemoed zodanig getroffen, dat hy niet bepalen konde, of het in, dan buiten, het lichaem geschied ware. *God* alleen *wist* het."

Gaarne zouden wy ook de Aantekeningen van den Heer KLINKENBERG over de volgende even moeilyke versen mededeelen, doch wy moeten dit nalaten, om dat dit Uittrekzel anders te lang zou worden.

Verhandeling over den Wandel des Geloofs, *door* WILLIAM ROMAINE, M. A. *Predikant te Londen; uit het Engelsch vertaald. Iste Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1792. *Behalven de Voorreden*, 293 *bl. in gr. 8vo.*

Min beredeneerd dan gemoedelyk is deeze Verhandeling van den Eerw. ROMAINE. „ Hy hadt," naar luid der Voorreden, „ van den tyd af dat zyn Werk *over het Leeven des Geloofs* (*), was uitgegeeven, steeds zyne aandagt gevestigd op de Leerstukken in 't zelve voorgedraagen, en gepoogd dezelve ter beoefening te bren-

(*) Dit Werk is ons in 't Oorspronglyke, noch in eene Vertaaling, bekend.

brengen. Derzelver waarheid bleek my overtuigend uit het Woord van God, en werd gestaafd door de werking van God, welke 'er mede vergezeld ging. Zyn bovennatuurlyke invloed paart zich, tot op deezen dag, met zyne eigene Leer, en zy heeft de beloofde uitwerking op de harten en den wandel van hun die gelooven. Ze is kragtig door God, tot alle heilryke einden der Verlossing. Het geen in deeze bladen over dat onderwerp gezegd wordt, is meestal by wyze van eigen ondervinding. Myn oogmerk is, de hoofdwaarheden van onzen Godsdienst ter practyk en tot gebruik te brengen, en te toonen, hoe noodzaaklyk de Leerstukken der Genade zyn, om den wandel eens Christens wel te bestuuren. Alles wat noodig is, om denzelven, effenbaar en geregeld, heilig en gelukkig te maaken, wordt beloofd, en is door het Geloof te verkrygen."

Om dit oogmerk te bereiken, is deeze Verhandeling opgesteld. Zyn Eerw. geeft dezelve op „ als de vrugt van zyn leezen, overdenken, en bidden over de Schriftuurplaatzen, welken van den Wandel des Geloofs gewag maaken. De overdenkingen, welke hem als dan voorkwamen, stelde hy in geschrift; het zy hy bezig was met zyn eigen hart te onderzoeken, of tot God te bidden om eenen zegen over de Bybelplaats, welke hy dan trachtte te overweegen. Dit scheen hem toe een eenvoudig en zeer dienstig middel te zyn: om dat de Leer, op die wyze, ter beoefening werd gebragt, en geduurige en bedachtzaame overweegingen, onder de invloeden en het onderwys van den Heiligen Geest, tot vermeerdering des Geloofs konden strekken. 'Er komen hier en daar Alleenspraaken voor, als ook Gebeden en Dankzeggingen omtrent welke hy ieder Geloovigen in bedenking wil geeven, of het niet zyn voorregt zyn zou, zich daarin met hem te vereenigen, en zyne woorden de hunne te maaken." —— Deeze Alleenspraaken, Gebeden en Dankzeggingen, zyn zeer veelvuldig, en op een toon gestemd, die gereeden byval zal vinden van allen, wier Godsdienstigheid, met die des Schryvers, gewoon is zich deezer wyze te ontlasten. Dan anderen zullen te meermaalen met hem niet kunnen instemmen, al behooren zy niet tot de veelen, in de Voorreden geschetsten, „ die eene „ Godsdienstige leevenswyze aanneemen; doch die nooit „ de rampzalige gevolgen van den Zondeval inzagen, noch „ de plaag van hun hart leerden kennen. De zulken „ zyn doorgaands hooggevoelend en laatdunkend; zy maa-

„ ken eene groote vertooning van Godvrugt, en schynen „ anderen daarin te willen voorby streeven — tot dat zy „ op de proef komen, en dan, in den tyd der Verzoe- „ king, vallen zy af."

Het afgeleverde Eerste Deel bevat zes Hoofdstukken, die tot Opschriften voeren: I. *Hy, die met God wandelen zal, moet vooraf den weg des Vredes leeren kennen.* II. *De Geloovige is met God verzoend, en de vrede Gods heerscht in zyn gemoed, en zy beiden wandelen samen, dewyl zy nu overeenstemmen.* III. *De Geloovige kleeft God hartlyk aan, en wandelt met Hem in Liefde.* IV. *De Geloovige gaat voorspoedig voort, zo lang hy wandelt door 't Geloof, in standvastig vertrouwen op zynen verzoenden God en liefhebbenden Vader.* V. *De Geloovige richt zyne treden naar het Woord, en wandelt met een verruimd hart op den Koninglyken weg der Godzaligheid.* VI. *Des Christen wandel, in de betrachting van zynen pligt.*

De denk- en schryfwyze van zyn Eerw. zal zich door deeze weinige trekken doen kennen. „ Gy kunt geene waare liefde tot God hebben, dan die ontstaat uit de bewustheid, dat hy met u bevredigd is in Christus Jesus. O! wagt u voor valsche Leeraars; 'er is groote rede toe. Veelen spreeken sterk van hunne liefde tot God, om zyne beminnenswaardigheid in zichzelven. Eene gewigtige Gronddwaaling! Mystyken, Kwakers, Naturalisten, waanwyze Overnatuurkundigen, en de gansche verdoolde menigte van Zedepredikers en Deïsten, waanen eenen volstrekten God te beminnen, zonder hem te beschouwen in het Verbond der Genade, of zo als Hy zich geopenbaard heeft in de Menschwording van zynen Zoon. In geen menschlyk hart op aarde, heeft ooit zodanig eene liefde plaats gehad, sints bykans zes duizend jaar. Adam, in het Paradys, mogt God op die wyze lief hebben. Maar wanneer hy om de zonde uit het Paradys verdreeven was; kon hy Hem dus niet meer beminnen. Het beloofde Vrouwenzaad, het Woord dat Vleesch zou worden, werd toen het voorwerp van zyn Geloof, en de eenige grond zyner Liefde."

Zo min GOD, voor den gevallen Mensch, naar 's Schryvers oordeel, in zichzelven beminnelyk is, zo min bezit ook de Mensch iets beminnelyks in zichzelven voor GOD: dit laatste den Mensch te willen inboezemen, behoort tot de diepten des Satans. „ Hy weet," zegt de Eerw. ROMAINE, „ hoe sterk wy van natuure verkleefd

zyn

zyn aan het verbond der Werken, en dat, als hy den geloovigen flegts beweegen kan om van Jesus af te zien, met oogmerk om iets in zichzelven te zoeken of te vinden, waarom God hem lief zou hebben, als dan zyn geloof verzwakt en zyn vrede gestoord wordt. In deezen strik heeft hy meenig kind van God gevangen. De verzoeking is juist gepast, naar de werking van het overgebleeven beginsel van eigen geregtigheid; zy streelt onze wettische hoope; en ze behaagt ten uitersten aan den hoogmoed van ons bedorven hart. Geen wonder, derhalven, zo lang 'er vleesch in ons is, zo wel als geest, dat deeze listige ingeeving somtyds op deeze wyze wordt ontvangen: „ Bezit ik iets, waarom „ God my zou agten en zegenen? Ik wenschte; dat ik „ eenige beminnelyke gezindheid of pryswaardige daad „ in my mogt ontdekken, bekwaam om my der byzon„ dere gunst van God aan te pryzen. 't Is waar, ik „ vinde zodanige thands niet. Maar ik hoop die den „ eenen of anderen tyd te zullen verkrygen. Als ik „ slegts meerder vlyt en oplettenheid aanwende, en meer „ gezet en yverig de middelen der Genade waarneem, „ zal ik welligt daar toe kunnen geraaken. Hoe 't zy, „ het kan niet schaaden, dat ik 'er na trachte. Ik zal „ my zelven oefenen. En ik hoop de dag zal komen, „ wanneer ik der Godlyke gunste eenigermaate waardig „ zal zyn." —— Hier heeft de verzoeking post gevat. Gelyk de Slang Eva door haare arglistigheid bedroog, alzoo zyn de zinnen van zulk een mensch bedorven, om af te wyken van de eenvoudigheid die in Christus is. De looze Slang heeft de vryheid van zulk een kind van God aangetast, en heeft zyn verstand verdonkerd, en zyn inzigt in de genade van het Euangelie beneveld. Zyn oog is thands niet eenvoudig, zyn hart is thans niet eenvoudig, in de volbragte zaligheid. Hy is vervoerd tot een wettisch vertrouwen, en geeft plaats aan een geest van dienstbaarheid. Wierd hy aan zichzelven gelaaten, de vyand zou hem gevanglyk wegleiden, naar zynen wil. De Satan begeert hem zeer, om te ziften als de tarwe; doch hem wordt niet toegelaaten hem iets anders te ontneemen, dan een weinig kaf. De Heilige Geest, in wiens bewaaring hy is, ontdekt en verydelt de pogingen des Satans. Hy brengt den geloovigen in gedachten, en leert hem gebruik maaken van het geen hy te vooren gekend heeft, aangaande de Leer der Genade. De tegenwoordige beproeving

 ver-

vereischt beoefening, en verschaft gelegenheid tot nuttig gebruik zyner voorige lessen. Hy had uit de Schriften waarheden geleerd, gansch verschillende van de inboezemingen, waar aan hy gereed stondt het oor te leenen. Daar in had hy geleerd, dat des Vaders liefde tot zyne kinderen, geenerlei verdiensten in hen onderstelt. De genade volgt niet op de werken, anders was de genade geen genade meer. De verkiezing is niet des geenen die wil, noch des geenen die loopt, maar des ontfermenden Gods. Want wy worden uit genade gezaligd, door het geloof, en dit niet uit ons, het is Gods gave. De verkiezing der genade is uit enkele liefde, en vrymagtige gunst, en heeft geenerlei beweegredenen, dan alleen het welbehaagen van Gods wil. De voorwerpen van dezelve waren niet de waardigen; maar de onwaardigen —— niet de onschuldige; maar de gevallen mensch —— Zondaars, als zodanigen, in geenerlei wyze geregtigd, of behoedanigd —— de verloorene, de hulplooze, de godlooze —— ja de voornaamsten der zondaaren —— openbaare vyanden en wederspannelingen tegen God, Zy worden niet gezaligd door de werken der regtvaardigheid, welke zy gedaan hebben, of kunnen doen; op dat niemand roeme. Want de roem is ten eenemaal uitgeslooten. De zaligheid is in diervoege beraamd, op zulk eene wyze uitgewerkt, en wordt zodanig toegepast, dat hy die roemt, niets heeft waar in hy roemen kan, dan in den Heere. Geen vleesch kan roemen voor Hem; want uit Hem, en door Hem en tot Hem, zyn alle dingen, Wien alleen de lof toekomt tot in eeuwigheid, *Amen*.

„ Zo draa Gods geest deezen uitneemenden rykdom der Godlyke Genade in het waare licht aan het zielsoog voorstelt, bemerkt de geloovige zynen misslag. Hy vindt dat hy afgeweeken was van de eenvoudigheid van het Euangelie, door te denken, dat de Liefde van God op verdiensten volgde, en dat hy meer bemind zou zyn, naar maate zyn wandel hem Gode aanprees. Zyn oogen worden nu geopend. De begoocheling verdwynt, Het volmaakt vrye en volstrekt onafhangelyke van 's Vaders liefde, zo als die in de Schrift ontdekt is, wordt aan hem geopenbaard. Hy leest, en mengt geloof met het geen hy leest; en op deeze wyze geraakt hy uit den strik des Duivels. —— Eene Schriftuurplaats, van deezen of soortgelyken inhoud, is veeltyds het middel te zyner redding. *De Goedertierenheid des* HEEREN *is van eeuwigheid tot eeuwig.*

wigheid, over de geenen die hem vreezen (*). — Dierbaare woorden! vol van ryken Troost voor hen, die verzocht werden om eenige hoedanigheden in zichzelven te zoeken, welken hun regt zouden geeven op de Godlyke liefde, en, denzelven niet vindende, bekommerd en verlegen worden. De Heilige Geest leert de zodanigen, buiten zichzelven te zien, naar een voorwerp, juist gepast naar hunnen ſtand. Hy wyst hun op de Godlyke Goedertierenheid — eene nimmerfaalende bron van troost — tot die goedertierenheid, welke zich uitſtrekt van eeuwigheid tot eeuwigheid, en welke haare rykſte gunstbewyzen uitdeelt, niet om de waardigheid van hem die ze ontvangt, maar tot prys der Genade van den Geever. Hier wil Hy dat zy het oog op vestigen, en van daar alleen redding wachten voor hun gemoed. Uit de volheid deezer Goedertierenheid kunnen zy altyd ontvangen genade voor genàde: want de Goedertierenheid des Heeren is van eeuwigheid tot eeuwigheid, over de geenen die Hem vreezen. Elk woord is gewigtig. Bepeins het myne Ziel; en mogt de overweeging daar van u opleiden, om die goedertierenheid Gods, welke over alle zyne Werken is, te verhoogen, *enz. enz.*"

Wy laaten de Gevoelens van den Eerw. ROMAINE, aan zyne plaats; maar de wyze van voordragt kwam ons uitgerekt, omſlagtig, meer woord- dan zaakryk, en daarom verveelend, voor.

(*) *Psalm* CIII: 17.

Over de Tolerantie, door HEGEWISCH, *Hoogleeraar op de Hooge School te Kiel. Uit het Hoogduitsch. Te Coevorden by* J. van der Scheer, *en te Amſterdam by* A. B. Saakes, 1792. 56 *bl. in gr.* 8vo.

Het oogmerk van dit Geſchrift is, gedeeltelyk de gevallen te ontwikkelen, in welke, gedeeltelyk de regelen, volgens welke de Tolerantie moet uitgeoefend worden.

De Schryver onderſcheidt vier zoorten van Tolerantie: I. Die geene, welke elke Secte tegens alle anderen moet uitoefenen. II. De Tolerantie van den Staat, tegens de verſcheiden Secten, in welke zyne Onderdaanen verdeeld zyn. III. Die, welke de ééne party tegens de andere

moet in agt neemen, in gevalle 'er verschillende meeningen en oneenigheden over de oude Leer, de oude gebruiken en inrichtingen ontstaan mogten. IV. De Tolerantie van den Staat tegens de andersdenkende medeleden eener party, het zy dezelve de heerschende zy of niet.

I. De Tolerantie van elke Secte tegens alle anderen bestaat, volgens hem, uit de volgende Stukken:

A. Geene Secte moet middelen van geweld gebruiken, om het geen zy voor waarheid houd, anderen als zoodanig óp te dringen. Zy moet ook door geen geweld, hoegenaamd, andere Secten beletten hunne leeren en meeningen vry te bekennen, en een uiterlyken eerdienst te houden, daarmede overeenkomstig.

B. Geene Secte moet zig verbeelden, dat zy alleen voor alle anderen daarom, wyl zy een zeker leerstelzel heeft aangenomen, het recht heeft, het Burgerrecht in den Staat, met uitsluiting van anderen te bezitten, of grootere burgerlyke Voorrechten te genieten; of dat het haar geoorloofd zy, andere Secten het burgerrecht of geheel te weigeren, en weg te neemen; of hun het zelve onder zekere bepaalingen te doen toekomen. En volstrekt nooit moet eene Secte daar op, dat zy eene zekere Leer heeft aangenomen, de begeerte bouwen, om den Staat alleen te willen regeeren.

C. Dan indien eene Secte by toeval door voorgaande gebeurtenissen het verkreegen heeft, dat zy alle burgerlyke Rechten en Privilegien in den Staat geniet, en dat alle andere partyen daar van uitgesloten zyn; of dat zy ten minsten deeze Rechten en Voorrechten in een hooger trap geniet als anderen: (zulk eene Secte word de *heerschende* of *dominante* genoemd) zoo kan men dezelve niet verhinderen noch verdenken; wanneer zy deeze verkreegene Rechten en Privilegien tracht te bewaaren, het zy dat dezelve op oude gewoontens of op een uitdrukkelyk verdrag gegrond zyn.

D. Indien 'er by ongeluk eene party is, die het grondbeginzel heeft aangenomen, dat zy, alwaar zy den meester speelt, geene anderen neffens zig dulden wil, en dwangmiddelen gebruikt, om de overige partyen tot zig over te haalen, of zelfs te vernietigen; zoo is het zekerlyk elke andere party, die de overhand heeft, niet te verdenken, dat zy tegens die heerschzugtige party op haare hoede zy. Het moet zelfs gebillykt worden, als zy

in

in een land, waar in nog geene, na heerschappy haakende, Secten zyn, dezelve niet vrywillig tot zig uitnodigd. En het kan niet gewraakt worden, dat zulk eene party, waar zy reeds gevestigd is, gesnuikt, en haar alle gelegenheid ontnoomen worde, om groot en magtig te worden. Dan men kan de aanhangers van zulk eene bedenklyke party, die reeds in den lande gevestigd is, de vrye oefening van hunnen eerdienst zonder eenigen twyfel vergunnen; schoon men wel deegelyk diend te onderzoeken, of het ook waar zy, dat eene party zulke grondbeginzelen aanneemt.

E. Het is integendeel ook klaar, dat die partyen, die nu reeds uit hoofde van gewoonte of uitdruklyke verbintenissen, uit voorgaande gebeurtenissen spruitende, van het genot van alle of van eenige burgerlyke Rechten en Voordeelen uitgesloten zyn, volstrekt geene geweldige middelen, of ook zulke, die beroeringen in den Staat veroorzaaken kunnen, moeten gebruiken, om het volle genot zulker Rechten en Voorrechten te verkrygen, en zig daar door aan de heerschende party volkomen gelyk te maaken. Zy moeten dit alleen van den vryen wil der heerschende party afwagten; en deeze kan slegts door de overweeging, dat zulks billyk en met het best van den Staat overeenkomstig zy, daartoe bewoogen worden.

F. In het byzonder, behoord het mede tot deeze Tolerantie, dat geene party de andere wegens haare meeningen en gebruiken, als belachgelyk en zinloos vertoone.

G. En eindelyk is het eene wezenlyke pligt, dat geene party de andere ligt beschuldige, dat zy iets leerd, of doet, het geen voor de zedekunde nadeelig is.

II. De Tolerantie van den Staat ten aanzien der verschillende Secten, in welke deszelfs Onderdaanen verdeeld zyn, eischt, naar zyne gedachten, het volgende:

A. Voor den Staat zelve, als Staat beschouwd, is het van het uiterst gewigt, dat zyne Onderdaanen *Religie hebben*. Maar de Staat als Staat beschouwd, moet ten opzigte der verschillende stelzels van religieuse meeningen en gebruiken of plegtigheden volkomen onzydig blyven; en zorgvuldig waaken, dat geene van alle de partyen eene andere zoeke te benadeelen, te beperken, of te verdringen.

B. Wanneer de ééne of andere party door voorgaande ge-

gebeurtenisſen, door ſtilzwygende of uitdruklyke verbintenisſen zig zekere voorrechten boven de anderen verworven heeft; zoo moet de Staat dezelve daarby beſchermen, en haar die voorrechten nooit tegens wil en dank ontneemen, nog dezelven beperken; en wanneer het Staatsbelang vereiſchen mogt, dat de Voorrechten deezer begunſtigde party, of geheel of gedeeltelyk aan alle of eenige der andere partyen wierden medegedeeld, dan moet de Staat de toeſtemming der begunſtigde party niet anders als in der minne en door zagte middelen zoeken te verkrygen.

C. Indien het in een land, door zekere omſtandigheden eene grondwet geworden is, dat de repreſentanten van den Staat eene zekere Religie bekennen moeten, dan hebben deezen ſteeds te denken, dat zy eene dubbele *perſona moralis* voorſtellen: 1°. *den Staat*; 2°. *de medeleden van die Kerk* of Secte, welke zy toegedaan zyn. Zy moeten de magt, die zy *als Regenten* bezitten, nimmer gebruiken, om hunne Secte ten nadeele der anderen eenige voordeelen te verſchaffen.

D. De Staat moet by die Clasſen van het Volk, die door het bezit van meer goederen voor eene betere opvoeding vatbaar zyn, de ſtudie der Weetenſchappen en kennisſen bevorderen, die den geest boven de vooroordeelen verheffen, die hem van het hartstogtelyk aankleeven van meeningen los maaken, en hem eene vaardigheid verſchaffen, om elk ſtelzel met eene koele onpartydigheid van alle zyden te onderzoeken. Daar door zal de geest van verdraagzaamheid by de hoofden der verſcheiden partyen gebooren worden, en dezelve zal zig allengskens ook over de andere medeleden verbreiden.

III. In gevalle onder medeleden van eene en dezelfde Kerk verſcheidenheid van meeningen ontſtaat, dan moet

1. *Vooreerst*, de Kerk tegens alle haare andersdenkende medeleden, de volgende regelen van Tolerantie in agt neemen.

A. Zy moet zig niet bekommeren om het geen *buiten de Kerk* geſchied.

B. Wanneer iemand in de Kerk eenige voorſtellingen doet, om oude leeren en inſtellingen te veranderen, zo moet de Kerk dezelve met geduld en bedaardheid onderzoeken. Zy moet het afwagten, of niet misſchien meer Kerkleden, of niet misſchien mannen van inzichten, deeze voorſtellingen rechtmaatig vinden. Zy moet het onderzoek,

zoek, het welk hier over begonnen is, in geenen deele tegengaan of verhinderen.

C. De Kerk moet niemand wegens zyne byzondere meeningen uitstooten of in den ban doen, zo lang hy dezelven niet in de Kerk voorsteld, of der gemeente zoekt op te dringen. Zelfs, wanneer hy enkele medeleden der Kerk in byzondere gesprekken, of door schriften, die den Godsdienst der Kerke niet zyn toegewyd, van zyne byzondere meeningen zoekt te overtuigen; moet zy zig daar by lydend gedragen. Als dan is zy eerst bevoegd, hem het Lidmaatschap te ontzeggen, wanneer een medelid zyne byzondere meeningen in de Kerk niet op eene zedige wyze voorsteld, maar met yver, ten einde dezelven de geheele gemeente op te dringen. Dog deeze ontzegging moet niet beschouwd worden als eene straf.

D. De Kerk moet zig zorgvuldig wagten, om die medeleden, die zig wel een tyd lang tot haar bekend hebben, maar haar nu niet meer aankleeven, zonder egter tot eene andere Kerk over te gaan, als ongeloovigen of als menschen zonder Godsdienst uit te schreeuwen. Want *gerustftelling* is het hoofddoel van allen Godsdienst; en men kon van zulke menschen vooronderstellen, dat zy deeze in geen kerkelyk genootschap volkomen vinden; maar dat zy daar toe zekere denkbeelden nodig hebben, waar toe de Kerk hun geene aanleiding geeft. De Kerk heeft geen regt, om de rust zulker menschen te stooren.

2. Maar *ten anderen* is de Tolerantie ook een pligt van anders denkende leden jegens de Kerk.

A. Geen medelid van de Kerk moet *in de Kerk zelve* zyne afwykende meeningen beginnen voor te stellen.

B. Maar, wanneer iemand eenige verbeteringen van de ingevoerde Leer wenscht, dan moet hy daar toe geene voorstellingen doen, als wanneer hy van de toestemming der meesten of der aanzienlykften zo verzekerd is, dat hy vertrouwen kan de algemeene toestemming zonder sterke beweegingen en onrust te zullen verkrygen. De gemoederen moeten daar toe lang te voren, door schriften, die niet voor den openbaaren Godsdienst bestemd zyn, en door verbreiding van smaak in het lezen van ernstige boeken, voorbereid zyn.

C. Vindt hy gemoederen, nog niet ryp, om de voorgestelde verbeteringen aan te neemen, dan moet hy zig van

van alle verdere openbaare pogingen, om dezelven door te zetten, in de Kerk zelve, onthouden, en het aan de de Voorzienigheid overlaaten, wat deeze door de zaaden, in zyne schriften en byzondere gesprekken uitgestrooid, geliefd te werken.

IV. Ten opzigte der Tolerantie van den Staat tegens de andersdenkende medeleden eener party, zyn slechts twee gevallen mogelyk; namelyk, de Kerk, waar in eenige medeleden in hunne meeningen van elkander verschillen, is of de Staats, of heerschende, of het is eene andere, Kerk. In beide gevallen moet de Staat zekere regelen volgen:

A. Hy moet niet gedoogen, dat 'er eenige zoort van straf, ban of uitsluiting of eenige andere vervolging, die op het burgerlyk leven eenigen invloed hebben kan, tegens de andersdenkenden plaats hebbe.

B. Hy moet, even zoo als in alle andere dingen, het vry onderzoek van godsdienstige zaaken niet verhinderen, maar bevorderen.

C. En, wanneer het de heerschende Kerk is, waar in zich verscheidenheid van meeningen openbaard, dan moet hy nog een derden regel volgen. Wanneer het klaar is, dat het verstandigst of ook het grootst gedeelte der Kerk na eene zekere hervorming, eene verandering van Leerstukken en de afschaffing van eenige Plegtigheden haakt, dan moet de Staat deezen wensch ondersteunen, en door een verstandig gebruik dier middelen, die hy als Staat in handen heeft, en in alle gevallen door het voorzigtig gebruik van zyn gezag, hoewel nooit met geweld, de gewenschte hervorming zoeken te bevestigen.

De aard van het onderwerp, de wyze der behandeling, en de tyd, dien wy beleven, vorderden van dit kleine boekje zulk een uitvoerig uittrekzel. De Schryver ontwikkelt zyne stellingen kort, duidelyk, en doorgaands overtuigend, en hy heeft in weinige bladzyden zyne stoffe naauwkeuriger en gegronder behandeld, dan veelen, die 'er groote boeken over schreven. Indien wy iets op zyne grondstellingen aanmerken wilden, dan zou het op die zyn, welke wy onder I. C. E. en II. B. hebben opgegeeven, dewyl wy twyfelen, of zulke onnatuurlyke verbintenissen of voorledene gebeurtenissen immer voor de *posteriteit* verbindende zyn.

God zegene de edele poging van den Heer HEGEWISCH

WENSCH tot heil van het menschdom! Wy kunnen de gegrondheid der beschuldiging niet ontkennen, die door een beroemd Schryver (*) tegen het haatelyk gedrag der Christenen is ingebragt: *Tous les Etats Chrétiens saignoient encore des plaïes, qu'ils avoient reçuës de tant de guerres de religion, fureur particuliére aux Chrétiens ignorés des idolâtres, & suite malheureuse de l'esprit dogmatique introduit depuis si long-tems dans toutes les conditions. Il y a peu de points de controverse qui n'aïent causé une guerre civile, & les nations étrangéres (peut-être notre posterité) ne pouiront un jour comprendre que nos péres se soient égorgés mutuellement pendant tant d'années en prêchant la patience.*

Ô! Dat de overblyfzelen deezer onverdraagzaamheid eerlang zo volkomen uit alle harten mogten uitgeroeid zyn, dat onze nakomelingschap, in de daad, moeite hadt, om te geloven, dat dezelve immer mogelyk geweest ware!

(*) *Histoire du Siecle de Louis XIV*, par M. DE VOLTAIRE T. I. p. 12, 13.

Vraagen over de Geschiedenissen van den Bybel. Te Amsterdam by Cornelis de Vries, 1792. *Behalven het Voorbericht*, 103 *bl. in gr.* 8*vo.*

Het oogmerk van dit Vraagboek is, aan de Jeugd de Geschiedenissen van den Bybel te leeren, door hen in den Bybel zelve te laten leezen. Ten dien einde, zyn agter de Vraagen geene Antwoorden, maar alleen Schriftuurplaatzen gesteld, welker hoofdzaaklyke inhoud de antwoorden voor de vraagen op moet leveren. Het doel van den Opsteller is, „ dat de Leerlingen, met zo weinige woorden als mogelyk is, de inhoud van zodanig een deel der geschiedenis, als de tekst, agter eene vraag gesteld, bevat, zullen opgeven, en dat de Onderwyzer zyne Leerlingen zal vermaanen, dat ze hem, niet met even zo veel en dezelfde woorden, als in den tekst uitgedrukt staan, op zyne vraagen zullen antwoorden, maar met hunne eigene woorden, op dat hy hier uit beöordeelen mooge, of zy den tekst verstaan, en de geschiedenis, waar over hy met hun handelt, begrypen."

Deze onderneming verdient zekerlyk goedkeuring.

Tot eene proeve van de uitvoering, zullen wy hier laten volgen, uit het

TWEEDE HOOFDDEEL,

DE EERSTE AFDEELING.

Bevattende de geschiedenis van Noach na den Zondvloed.

Vr. 1. Welke waren de Zoonen van Noach, en hoe moet men hun aanmerken? Gen. 9. vs. 18, 19.

2. Aan welke bezigheden begaven zich Noach met de zynen? Gen. 9. vs. 20.

3. Wat vind men aangetekend met Hem en zynen jongsten Zoon gebeurd te zyn? Gen. 9. vs. 21, 22.

4. Hoe gedroegen zich de Broeders in dit geval? Gen. 9. vs. 23.

5. Hoe nam Noach dit geval en de behandeling van den een en ander zyner Zoonen op? Gen. 9. vs. 24—27.

6. Tot welk eenen ouderdom kwam Noach, Gen. 9. vs. 28, vergel. met Hoofdst. 7. vs. 6.

7. Hoe ging het nu met het nageslacht van Noach? Gen. 10. *en het Opschrift boven het zelve.*

8. Hoe word de oorsprong der onderscheidene taalen in den Bybel beschreven? Gen. 11. vs. 1—9.

9. Welk een oogmerk schynen de bouwers van den Toorn te Babel gehad te hebben? Gen. 11. vs. 4.

10. Door welk middel wierd dit oogmerk verhinderd? Gen. 11. vs. 5—8.

Voorts deelt de Schryver, in het Voorbericht, aangaande het gebruik van dit boekje, nog eenige handleiding mede; en zegt voorts, dat het zelve is samengesteld, ten gebruike van eene kerkelyke oefening met de Jeugd, en dat het hem aangenaam zou, zyn, „te verneemen, dat „het zelve ook in andere Christlyke Gemeentens in ge„bruik kwame en de plaats verving, (althans met op„zicht tot eigenlyk gezegde kinderen) van zogenaamde „Catechisatiën over de leerstellingen van den Godsdienst, „of liever, over kerkelyke Systhemata, om welke „te begrypen, het verstand van kinderen, van acht „tot veertien jaaren, zelden genoegzaam toereikende „is,

„ is, en welke dus volstrekt onnut, zo niet schadelyk „ zyn."

Wy wenschen hartelyk, dat hy dit genoegen smaken mag: doch wy vreezen, dat by de meeste Christelyke gemeenten, in ons Vaderland, die wensch nog lang onvervuld zal blyven.

Antwoord op de Vraage, of het leezen van Predikatiën, in de publieke Kerken, vooral ten platte lande, invloed hebbe op de waarneeming van de openbaare Godsdienst, en of het zelve de waarneeming der Godsdienst nadeelig, dan voordeelig zy; voorgeleezen in een Gezelschap van Godsdienst Vrienden, onder de Zinspreuk: A Jove principium. *Te Alkmaar by* H. Hartemink, 1792. 36 *bl. in gr. 8vo.*

Een elendig Stukje, in een flechten ftyl gefchreeven, vol taalfouten, en niets anders bevattende, dan het geen reeds dikwyls tegen het leezen der Predikatiën, en tegen de redenen, waarmede men het zelve aangepreezen of verdedigd heeft, gezegd is. Het is opgedraagen aan het *Genoodfchap, ter verdediging van den Christelyken Godsdienst, in 's Hage*, en in deeze opdragt maaken de Uitgeevers geene zwaarigheid te zeggen, dat zy het verval in de waarneeming van den openbaaren Godsdienst, vooral ten platten Lande, hebben zien toeneemen, „ zints het *Lezen*, of *voor zich* leggen van de uit „ te fpreekene Leerredenen in de publieke Kerken on„ der de jongere Leeraaren, byna is algemeen geworden." Zulke aanmerkingen, en verfcheidene andere die in dit boekje voorkomen, zyn hoonende voor zulke jonge Leeraars, die in yver voor de bevordering van waaren Godsdienst aan niemand toegeeven, en die, fchoon zy om billyke redenen hunne Leerredenen voor zich leggen, het grootfte nut in hunne gemeenten ftichten. Met hoe veel meer regt mogt men fchryven, dat het verval in de waarneeming van den openbaaren Godsdienst is toegenomen, zederd dat de geheele kunde van een aantal Leeraaren heeft beginnen te beftaan in een van buiten geleerd Theologisch Syftema, of Vraagenboekje; zederd dat in zeer veele gemeenten de Leeken veel kundiger zyn geworden dan hunne Leeraars; zederd dat het van tyd tot tyd, door de vermenigvuldiging der voorbeelden, bekender is geworden, hoe veel verfchil 'er is tusfchen de Lesfen

en het gedrag van verscheidene Geestelyken; zederd dat de Godsdienst meer en meer is misbruikt geworden tot een dekmantel van heerschzucht en haat, of ter bevorderinge van Staatkundige inzichten?

Verhandeling over de Verstoppingen des Onderbuiks, (getrokken uit het Werk van den Hoogl. KAMPFF,) *ten nutte van Lyders. Uit het Hoogduitsch van den Heer* MULLER, *Geneesheer te Hanau, met een Voorreden, en eenige opheldeerende Aanmerkingen omtrent de Leere van Kampff, door* E. J. THOMASSEN A THUESSINK, *A. L. M. Phil. en 's Lands M. D., enz. enz. In 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1790. *In gr. 8vo. 250 bl.*

In de Voorrede geeft de geleerde Vertaaler de redenen op, en wyst teffens het oogmerk aan, waar aan dit Werk zyn oorsprong te danken heeft, en waar toe het eigentlyk bestemd is; de Heer Doctor MULLER, te *Hanau*, naamlyk, heeft uit een groot Werk door den jongen Heer KAMPFF, in den Jaare 1784 in 't licht gegeeven, ten tytel hebbende: *Verhandeling over eene nieuwe wyze, om de hardnekkigste Ziekten, die haare zitplaats in den Onderbuik hebben, voornamelyk de Hypochondrie, zeker en in den grond te geneezen*, dit kort en zaaklyk uittrekzel gemaakt. Het groote Werk behelsde de nieuwe theorie van den ouden Hoogleeraar KAMPFF, over deeze zoort van Ziekten, en was hoofdzakelyk voor Artzen bestemd: dan zyn oogmerk was, om ook voor Lyders daar over iets in het licht te willen geeven, en hierin door zyn dood verhinderd zynde, heeft zyn gemeenzaame Vriend, de Heer Doctor MULLER, deeze taak op zig genomen, en door het uitgeeven van dit Stuk daar aan voldaan.

Om onze Leezers evenwel niet door een kwalyk begrip van den tytel van dit Werk te doen mistasten, waar uit schynt te blyken, dat in het zelve alle zoorten van Ziekten, wier oorzaaken in Verstoppingen van den Onderbuik te zoeken zyn, verhandeld worden, het geen echter zo niet is, want, om maar één bewys voor veelen op te leveren, zullen wy slegts zeggen, dat de Ziekten door Wormen, in den Onderbuik huisvestende, veroorzaakt, hier geheel met stilzwygen voorby gegaan worden, die nochtans een al te ryke bron van eene menigte dier zelfde gebreken zyn, welke door onzen Auteur in

de X en XI paragraaph opgegeeven worden: om dit te vermyden, zullen wy verpligt zyn onze Leezers, de eigentlyke bepaaling der Ziekte of liever de naaste oorzaak dier Ziekten, over welken in dit Stuk gesproken word, uit de eigen woorden van den geleerden Schryver te doen kennen.

In de 1ste § zegt de Auteur: „ Door de Verstopping „ der Ingewanden van den Buik, of de *Infarctus*, versta „ ik den natuurlyken toestand der Bloedäderen, inzon„derheid der Poortäder, gelyk ook de vaten der lyf„moeder, wanneer dezelven, hier en daar, vervuld, „ opgepropt en uitgezet worden door een traag omloopend „ bloed, het welk eindelyk stil staat, stolt, kwalyk ver„mengd, op verschillende wyze bedorven, van zyne „ vloeibaarheid beroofd, dik, taay, polypagtig en ver„hard is, of wanneer het verdikte weivogt in dezelven, in „ de klieren, in het celleweefzel en in de eerste wegen „ zig verzamelt, aldaar verrot, verdroogt, en op verschil„lende wyzen bederft."

Deeze Ziekte word vervolgens in deeze hoofdzoorten verdeeld, als 1. dezulken, waaraan de bloedkoek, of de vaster, aardagtige, zwaare, olieägtige, brandbaare, meer zamenhangende bestaandeelen des bloeds, het grootste deel hebben; 2. die welke onder den algemeenen naam van *Pituita* bevat worden, en ten 3. die welke in de Lyfmoeder gevonden worden. Deeze allen worden teffens in mindere soorten verdeeld, en met de hoogstmogelykste naauwkeurigheid beschreeven. Dat uit deeze onzuivere bronnen niet anders, dan eene ontelbaare menigte van gebreken en ziekten moeten voortvloeijen, laat zich zeer gemakkelyk begrypen, en hier over word in dit Werk zeer uitvoerig, en teffens zo duidelyk, gehandeld, dat Lyders aan eene of meerdere van dezelve laboreerende, met een weinig oplettenheids te gebruiken, en hunnen toestand met de agter het Werk geplaatste gevallen van Zieken, vergelykende, weldra in staat gesteld worden om van hunne eigene een tamelyk voldoend begrip te kunnen maaken.

De verschillende oorzaaken, die tot deeze Ziekte gelegenheid geeven, worden met geene mindere zorgvuldigheid aangeweezen, en onder deeze worden de misbruiken in de opvoeding, vooral de Keurslyven, niet vergeeten; de thans al te weeklyke levenswyze; de niet alleen nuttelooze, maar zelfs schadelyke, gewoonte, om dikwyls van

geestryke Dranken, Liqueurs, Elixters en zoortgelyke bevordering van de, door eigene schuld, verdorven eetlust gebruik te maaken, en veele andere misbruiken meer, waar door men zig aan deeze en veele andere daar uit voortvloeijende Ziekten bloot stelt.

Na de kentekenen, waaraan deeze Ziekte van anderen te onderscheiden is, behoorlyk aangeweezen te hebben, gaat de Auteur tot het opgeeven der geneeswyze, en de verschillende daar toe strekkende middelen, over; vermydende echter hier by, en met het grootste recht, alle eigentlyk gezegde voorschriften, om daar door te verhoeden, dat onkundige of min oplettende Lyders *zich zelve* door een verkeerd gebruik maaken van dezelve, in plaatze van voordeel, niet de grootste nadeelen, toebrengen kunnen. Hier toe worden, in de eerste plaats, een aanhoudend gebruik maaken van verzagtende, ontbindende, enz. Klysteeren billyk ten sterksten aangepreezen, en verschillende Instrumenten, om dezelve te kunnen bybrengen, beschreeven. Jammer is het, ondertusschen, dat, voor al in ons Land, de afkeer van dit middel by ontelbaar veele Lyders nog zo groot is, dat een Geneesheer zelden gelegenheid heeft, om hun tot een herhaald gebruik daarvan te kunnen overhaalen.

Dit zal genoeg zyn om onze Leezers een schets te geeven van het Werk zelve, waar agter nog gevoegd zyn eenige Aanmerkingen van den geleerden Vertaaler omtrend de Leer van KAMPFF, over de Onderbuiks verstoppingen. Deeze zyn van dien aart, dat het Werk zelve daar door ongemeen veel verbeterd, verscheide omstandigheden nog duidelyker verklaard, en met eene door den Auteur byna geheel vergeeten, en echter tot deeze zoort wel degelyk behoorende, Ziekte der Darmscheilsklieren met derzelver kenmerken en geneeswyze, zeer juist beschreeven, nog vermeerderd word. Dan ons bestek laat niet toe daar over verder uit te weiden; wy moeten onze Lezers tot het Werk zelve wyzen; hun verzekerende, dat beide het Werk, en de daarby gevoegde Aanmerkingen, niet alleen de uitsteekendste kentekenen van eene wel doorgedagte Ziektekunde draagen, maar ook dat dezelve zo wel voor geleerden als ongeleerden in dit vak van veel nut en dienst kunnen zyn.

Amsterdam, in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenstaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe; om te dienen ten vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Negentiende Stuk. Met Plaaten. Te Amsterdam* en *Harlingen by* P. Conradi *en* V. van der Plaats, 1791. *In gr.* 8*vo.* 179 *bl.*

Volstrekt op den eigensten voet, als wy, wegens de voorgaande Deelen deezes *Vervolgs* van WAGENAAR's Werk, *Amsterdam* betreffende, aangemerkt hebben (*), is dit Negentiende Stuk, waarmede 't zelve gesloten wordt, voortgezet, en behelst het Een-en-dertigste Boek, waar uit het grootendeels bestaat, de *Geschiedenissen dier Koopstad van het Jaar* 1784 *tot in het Jaar* 1788, wanneer op den negen-en-twintigsten van April de *Pruisische Wagt*, voor de laatste maal afgelost, en vervolgens de *Staatsche Bezetting* by de *Leydsche* Poort geplaatst werd, naa dat dezelve ruim zes en een halve maand in Uitlandsche Magt geweest was. „ Verscheide zaaken," zegt de Schryver, „ aldaar, zedert, voorgevallen, tot de Omwenteling betrekkelyk, het afleggen van den Eed op de Constitutie, het invorderen van den Vyf-en-twintigsten Penning, en andere aan onze Stad niet byzonder verknogt, vinden eene voegzaame plaats onder de algemeene Vaderlandsche Gebeurtenissen." —— Dit is waarheid; maar heeft ook die Stad, zints dien tyd, tot heden, haare byzondere Lotgevallen gehad, niet minder meldinge waardig dan veele van de in dit *Vervolg* opgetekende; dan de Schryver vondt hier waarschynlyk, zyns oordeels, een voeglyk Tydperk om den draad zyns Verhaals af te breeken, en de opvatting of aanknooping voor eenen anderen, die des lust mogt hebben, over te laaten.

Hoe geval- en belangryk zyn de aangeduide Jaaren voor *Amsterdam*. Van binnen en van buiten zag men tooneelen, hoedanige 'er nooit in of omtrent die Vesten vertoond waren! Welk eene ruime stoffe voor den Geschied-

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* IV Deels 1ste Stuk, bl. 25, enz., en *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, bl. 266, enz.

schiedboeker! Wanneer men dit alles in het beloop van 137 bl. beschreeven vindt, zal men, by voorraad, reeds veronderstellen kunnen, dat alles zeer kort moet afgehandeld weezen, en niet veel meer bevatten dan 't geen van elders ten overvloede bekend was. Bekendheid der openbaare voorvallen, zo jong verleden, is altoos het lot der geenen, die de Beschryving van de Geschiedenissen huns Tyds onderneemen; doch men verlangt, en met rede, dat zy zich bevlytigen om byzondere naarigten te bekomen, en die ter opheldering mededeelen; waar door de roerzels en aanleidende oorzaaken ontdekt worden. Veelen begeeren, om my te bedienen van eene aanmerking, welke my voorstaat by den Lord BOLINGBROKE, in zyn *Regt Gebruik der Historien* geleezen te hebben, „ de „ werking der Myne te zien, en niet alleen de stoffen, „ die uit dezelve gesprongen zyn." Wy weeten, het valt bezwaarlyk, zo niet meer . . . aan dit verlangen te voldoen; doch kan het, als men eenigen toegang heeft tot oorspronglyke bescheiden, niet in elks handen, met bescheidenheid en voorzigtigheid, gedaan worden. Maar voor den Schryver van dit *Vervolg* waren de bronnen, zynen Voorganger WAGENAAR zo ruim geopend, zo wy verneemen, geslooten, eu is dit mogelyk eene der oorzaaken, waarom wy zo weinig of geen nieuws, *Amsterdam* byzonder betreffende, vermeld vinden; schoon men met draaglyk genoegen het aaneengeschakeld verhaal der gewigtige Gebeurtenissen, in 't gemelde Tydvak, leeze, en, tot een volkomener begrip, naar 's Schryvers aanwyzinge, zich, op veele plaatzen, konne bedienen van 't bekend Werk, *'t Beroerd Nederland* getyteld, 't welk, uitgezonderd het Xde Deel, *Friesland* betreffende (*), uit dezelfde penne als dit *Vervolg* schynt gevloeid te zyn.

Het overige van dit Deel wordt besteed om verslag te geeven van de veranderingen, in *Wereldlyke Gebouwen* en *Werken*; van de *Kerken en 't Kerkbestuur der Gereformeerden*; waar men de *Conventie* aantreft tusschen de Broederen *Ernstigen* en *Cocceaanen*, in den Jaare 1773, overeenkomstig met welke men zich, zedert dien tyd, met eenige veranderingen, naar tyds gelegenheid, by het beroepen van Leeraaren gedraagen heeft. —— Van de *Kerken*

(*) *Zie Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* IV. Deel 1. Stuk, bl. 338.

ken en het Kerkbestuur der byzondere Gezindheden buiten de Gereformeerden; hier ontmoeten wy, onder anderen, berigt van de Boekverzameling by de *Doopsgezinden*; hunne Vergaderingen houdende by het *Lam* en den *Tooren*, ingevolge der Maakinge van wylen den Eerw. P. FONTEIN. Deeze Berigten zyn zeer naauwkeurig, en dienen tot noodige *Byvoegzels* op WAGENAAR. Byzonder en overneemenswaardig oordeelen wy 't geen de Schryver, van de *Kerken der Roomschgezinden* spreekende, omtrent eene derzelven aanmerkt. „ In de optelling van de *Kerken der* „ *Roomschgezinden*, by den Heer J. WAGENAAR, vinden „ wy geene melding van eene Kerk, welke door de *Je*„ *suiten* wordt gebruikt. De naauwkeurige Historieschry„ ver was niet onkundig, dat, binnen *Amsterdam*, eene „ Vergaderplaats van die Gezinte was. Doch, waar„ schynlyk, maakte hy daar van geen gewag, om dat de„ zelve, op hoogen last geslooten, althans de openbaare „ Godsdienst-oefening, ter aankweekinge der byzondere „ Leerbegrippen diens Aanhangs, zints eene reeks van „ Jaaren, verbooden was. By de Omwenteling van den „ Jaare 1787 ontvingen de *Jesuitsgezinde Roomschgezinden* „ verlof, om de geslootene Kerk te mogen openen, en, „ even als alle andere Leden der Kerke, schoon bepaald„ lyk alleen op deeze plaats, hunnen Godsdienst te mo„ gen waarneemen.

„ De Kerk, door ons bedoeld, heet de *Krytberg*, vol„ gens het Opschrift, welk men, boven een der Ingan„ gen, leest. Zy staat tusschen het Koningsplein en de „ Beulingstraat, naast en ten Noorden van de Kerk der „ Doopsgezinden *by het Lam*. De voornaame ingang is „ op den Singel, alwaar zy het aanzien van eene deftige „ Burgerwooninge, en door welke men den toegang tot „ het eigenlyk Kerkgebouw, heeft. De andere ingang is „ op de Heeregraft door eene enge steeg, een weinig ten „ Zuiden van de Katersteeg. De Kerk, dus tusschen de „ Huizen van den Singel en de gemelde Graft beslooten, „ is een hoog en ruim Gebouw, pronkende van binnen „ met verscheiden cieraaden, en den vereischten toestel, „ tot den plegtigen Kerkdienst behoorende."

Beknopte Historie der Onlusten in de Nederlanden, zedert de Onderhandelingen, over de Gewapende Neutraliteit, in 1780, *tot op deezen tyd, uit echte Stukken byeen gesteld, Derde Deel. Met Plaaten. In Braband*, 1791. 335 *bl. in gr.* 8*vo*.

Zo min als wy, in het doorleezen der twee voorgaande Deelen (*), iets aantroffen, 't geen byzonder en onbekend was, uit eigen ondervinding of geene algemeen bekende Stukken opgemaakt, zo min is zulks ons in het doorbladeren van dit Derde Deel voorgekomen. Alles treft men bykans aan in de *N. Nederl. Jaarboeken* en het *Beroerd Nederland*, waar toe de Schryver eeniglyk wyst, en waar van het Werk een Uittrekzel mag heeten. In zo verre het een beknopt Verslag behelst, kan het aanpryzing verdienen. Dan zullen zy zich zeer misnomen vinden, die, door op het Tytelblad, *in Braband*, als de plaats des Druks, leezen, verwagten byzonderheden aan te treffen, die als onder de hand moesten medegedeeld worden, door eenen onbekenden Schryver, die ook den Naam, en de bepaalde Woonplaats des Drukkers, verborgen houdt. Veelen hebben, daar door verlokt, zich de voorgaande, althans het eerste Deel, aangeschaft. De Heer Schryver geeft, in eene Aantekening in dit Deel, bl. 172, van den Heer DAENDELS te *Hattem*, spreekende, eenige aanduiding van zyn Persoon. „ Het is my zonderling aangenaam dus loflyk de gedag„ tenis te mogen vermelden van een Regent, met wien „ ik, in de School- en Academie-jaaren, te *Harderwyk*, „ de eere gehad heb te mogen verkeeren, en tweemaal „ zyn Contubernaal te zyn."

Het tegenwoordig voor ons liggend Deel is gescheiden in vier Hoofdstukken, die tot Opschriften voeren, 't geen ons den Inhoud eenigzins doet kennen. I. *De Gebeurtenissen van het sluiten der Vrede met den Keizer, tot het einde des Jaars* 1785. —— II. *De Gebeurtenissen sedert het begin des Jaars* 1786, *tot aan het begin der Onlusten, wegens* Hattem *en* Elburg. —— III. *De Gebeurtenissen en Onlusten der Steden* Hattem *en* Elburg *betref-*

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. I. Stuk, bl. 451.

treffende. — IV. *De Gebeurtenissen sedert de Onlusten tegen* Hattem *en* Elburg, *tot aan het einde van het Jaar* 1786.

Inzonderheid hadden wy verwagt, wegens *Hattem* en *Elburg*, daar de Schryver een *Geldersman* schynt te zyn, of althans van zyne vroege jeugd gemeenschap met dat Gewest gehad te hebben, meer dan algemeene berigten te zullen aantreffen; maar niets van dien aart. En wordt de overgave van *Hattem*, gelyk doorgaans, toegeschreeven aan een Brief van VAN DER CAPELLEN TOT DEN MARSCH, PALLAND TOT ZUITHEM en ZUYLEN VAN NYEVELD, „ waar in verzogt werd, geen Burgerbloed meer te vergieten, maar de Stad over te geeven; met bygevoegde „ verklaaring, dat de goede zaak daar door niet alleen „ kon bevorderd, maar ook het Vaderland gered worden."

Wy kunnen niet afzyn deeze byzonderheid toe te lichten uit de onlangs in 't licht gegeevene *Memorie van den Heere* VAN DE MARSCH, met welker leezing wy ons zo even bezig gehouden hadden; die bl. 43 verklaart: „ Ik herinnere my, dat myn raad, aan die van *Hattem* gegeeven, inhieldt: *dat ik van advys was, uit hoofde dat het burgerbloed tot grootere einden behoorde bespaard te worden, dat zy wel zouden doen van op eene* TYDIGE RETRAITE *bedacht te zyn.* Ik voegde 'er mondling by, aan den geenen, die my deezen raad kwam afvraagen, dat, daar de kogel door de Kerk was, de burgerlyke bezetting in *Hattem* weêrstand behoorde te bieden, dat de woorden, TYDIGE RETRAITE, hier op zagen, dat zy, onder bescherming der geformeerde linie, gedekt door de Battery aan de overzyde des *Ysels*, altyd eene wykplaats na *Zwolle* open hielden. Gebrek aan beleid heeft belet, dat deeze raad naar behooren is agtervolgd geworden. Ik maake hier van melding, om dat veelen, den zamenhang in deezen onkundig, my dien gegeeven raad kwalyk afgenomen hebben, even als of ik de oorzaak ware geweest van het al te spoedig verlaaten dier Stad. — Men begreep, in de eerste oogenblikken, in *Overyssel* met my, *dat het burgerbloed*, wyl eene verdeediging deezer twee ongevestigde Steden de roekloosheid zelve zou geweest zyn, *tot grootere einden moest bespaard worden.*"

Geschiedenis der Kolonie van Suriname. Behelzende derzelver Opkomst, Voortgang, Burgerlyke en Staatkundige Gesteldheid, tegenwoordigen Staat van Koophandel, en eene volledige en naauwkeurige Beschryving van het Land, de Zeden en Gebruiken der Ingezetenen. Geheel op nieuw samengesteld door een gezelschap van geleerde Joodsche Mannen aldaar. Te Amsterdam en Harlingen by Allart *en* van der Plaats, 1791. *In gr.* 8vo. 364 *bl.*

De Heer C. G. DOHM, Geheimschryver van den Koning van Pruissen, een Hoogduitsch Geschrift, *over de burgerlyke hervorming der Jooden*, in 't licht gegeeven hebbende, bezorgde de Heer M. J. BERNOULLI daar van, in 1782, eene Fransche vertaaling, onder den tytel: *La Reforme Politique des Juifs.* Dit Werkje niet voor Sprokkelmaand 1786, in het letterkundig Kollegie der Jooden, te *Suriname*, onder de spreuk; *Docendo Docemur*, komende, werd door de Leden zoo wel ontvangen, dat de Regenten der Portugeesche Joodsche Natie aldaar goed vonden, om deszelfs Schryver een' brief van dankzegginge toe te zenden, gedateerd 10 Lentemaand 1787; daar in tevens de verschuldigde eere bewyzende aan de gedachtenisse van den toen reeds overleden Franschen Vertaaler.

Deeze Brief, over *Holland*, naar *Berlyn* gezonden zynde, had meerder uitwerking dan deszelfs Schryvers zich hadden durven belooven. Zy ontvingen, den 29sten van Zomermaand, van dat zelfde jaar, een antwoord van den Heer DOHM, gedateerd *Keulen aan den Rhyn*, 29 Louwmaand 1787, hen kennis geevende van zyn voorneemen, om het geluk der Natie nog meerder te bevorderen; verzoekende daarby tevens hem te willen voorzien met de noodige onderrichtingen wegens de Kolonie van *Suriname*, en de daar gevestigde Jooden, ten einde hy zich in staat mogte gesteld vinden, om, door treffende voorbeelden, de hoofdstelling van zyn Werk staande te houden, en, zo veel in hem was, mede te werken, aan eene gunstige Omwenteling ten hunnen voordeele.

De Joodsche Regenten talmden niet om daadelyk handen aan 't werk te slaan; en welk eene Natie zou, op het openen van zulk een gunstig vooruitzicht, kunnen stil zitten? Zy gaven den Heer DOHM onmiddelyke kennis van

van hunne bereidwilligheid in deezen. En daar hy hen verzogt had, om hem eenige geschiedkundige berichten toe te laaten komen, wegens de lotgevallen, die der Kolonie, sedert haare eerste oprichting, wedervaaren zyn, benevens 't geen haaren tegenwoordigen staatkundigen en zedelyken toestand betreft, zo werdt het Plan van dit Werk door hen gevormd; zynde alles, wat den Jooden te *Suriname* wedervaaren is, te verbinden aan het geen de Kolonie raakt, om dus een naauwkeurig Historisch verslag te geeven, van alles wat hen in deezen opzichte betreft.

Men zal uit het gezegde kunnen opmaaken, dat deeze Joodsche Schryvers, de meeste Werken gebezigd hebben, welken eenig licht over *Suriname*, en deszelfs Geschiedenisse, kunnen verspreiden: dat zy boven dien niet verzuimd hebben, hunne Natie in veele opzichten te verdeedigen, zo wel in zulke gevallen in welken zy verdeediging noodig had, als in anderen in welken zy valschelyk belasterd wordt. Die het menschelyk hart, en de algemeene zucht der byzondere Natiën kent, zal zulks den Portugeezen van *Suriname* geenzins ten kwaaden duiden.

Na eene *Opdragt* aan de Bestuurders en Regeerders van *Suriname*, resideerende te *Amsterdam*; na eene gepaste *Voorreden* medegedeeld te hebben, in welke de Brieven van en aan den Heer DOHM gevonden worden; volgt eene *Inleiding*, in welke verscheidene groote Mannen der Jooden, zo om hun staat als geleerdheid, aangevoerd en geroemd worden. Hier op volgt de *Historische Proeve over de Kolonie van Suriname* zelve, welke met den staat der Jooden doorweeven zynde, 220 bl. beslaat. Daar na beschryven de Opstellers, in zo veele byzondere Afdeelingen, I. *De staatkundige en burgerlyke Regeering der Kolonie.* II. *De Bevolking zo van de Stad Paramaribo, als van de gansche Kolonie in 't algemeen. Scheepvaart en Koophandel.* III. *Oprechting en bestemming van de Komptooren der Kolonie, en der Imposten die de Kolonisten en Bewooners betaalen.* IV. *Beschryving van de Savanne en van het Kordon. Luchtgesteldheid der Kolonie in 't algemeen. Ziekten. Karakter der Kreoolen, enz.* V. *Geneeskunde, Lapzalvery, Bedrog der Negers.* VI. *Letterkunde, Letterkundige Maatschappyen, Bibliotheeken, enz.* VII. *Algemeene levenswyze in Suriname. Vermaaken. Schouwtooneelen, enz.* VIII. *Staat van uitvoer uit de Kolonie, van het begin deezer Eeuw tot Ao.* 1788. IX. *Naamlyst der*

Amp-

Amptenaaren. En X. *Bewysstukken, dienende tot opheldering deezes Werks, in betrekking tot de Joodsche Natie, gevestigd in Suriname.*

De Schryvers hadden zich zekerlyk, in veele opzichten, kunnen bekorten, schoon een beknopt overzicht van het geheel geene onaangenaamheid voor den Leezer hebbe. De beknopte inhoud der Vraagen van den Heere DOHM bestaat in de volgende 9 Punten, wier beantwoording zeker korter had kunnen geschieden; doch dan zouden ook veele weetenswaardige berichten agter gebleeven zyn.

1. Over de voordeelen, die de Regeering van *Suriname* aan de Joodsche Natie verleent.

2. Of men daar eenig onderscheid maake tusschen de Joodsche Natie, en de andere Bewooners der Kolonie?

3. Of alle bezigheden, Handwerken en soorten van Koophandel, hun geoorlofd zyn?

4. Of de Natie daar het recht geniete, om Plantagien in vollen eigendom te bezitten?

5. Of de Natie daar partikuliére belastingen aan de Kolonie betaale, gelyk in eenige andere Landen?

6. Of, gelyk in eenige andere Landen, het getal hunner Huisgezinnen daar bepaald moet zyn?

7. Of de Natie het Vaderland, als Soldaat, of als Burger- of Krygsbevelhebber, moge verdeedigen?

8. Hoe het zy met de Historie? Wat lot de Kolonie van 't eerste begin haarer stichtinge gehad hebbe, en welke veranderingen de Privilegiën der Natie ondergaan hebben?

9. Hoe het zy met den politieken en zedelyken staat der Kolonie in 't gemeen, en met de gevoelens, welke de wyze en verlichte rechtvaerdigheid der Regeeringe den Christenen jegens de Jooden heeft mooten inboezemen?

Daar de Bezittingen van den Staat niet te naauwkeurig gekend kunnen worden, en onze Leezers ook gaerne iets, uit de pen van Portugeesche Jooden gevloeid, zullen leezen; kiezen wy een gedeelte der beschryving van de Plantagiën te *Suriname*, en derzelver voornaamste Producten.

„ Alle de Plantagiën der Kolonie, over het geheel, zyn gelegen aan de Rivier van *Suriname*, de Kreeken van *Para*, van *Paulus*, en andere die daar in vallen; aan die van *Commowyne*, haare Rivieren *Cottica* en *Perica*, en andere Kreeken; maakende te samen uit een getal van 591

Plan-

Plantagiën, daar onder begreepen 139 van timmerhout en levensmiddelen: zo dat die, welke bebouwd worden, maar 452 Plantagiën beloopen; te weeten, aan de *Commowyne*, *Cottica*, *Perica*, en aan alle de Rivieren en Kreeken die daar in vallen, 331 van Suiker, Koffy, Kakao en Katoen; weshalven de Rivier *Commowyne*, de 30 van hout en leeftogt daar by gerekend, in haaren omtrek bevat een getal van 361 Plantagiën of Woonplaatsen: van welk getal aan de Jooden toebehooren 14, namenlyk 8 van Hout, en 6 van Koffy en Katoen. Men heeft in *Suriname*, daar by gerekend de Kreek van *Para*, en alle de andere die daar in vallen, met de stichtingen achter de Stad *Paramaribo*, een getal van 121 Plantagiën van Suiker, Koffy, Katoen en Kakao, en 109 van Timmerhout en Levensmiddelen, samen uitmaakende een getal van 30, welke de Rivier van *Suriname* bevat, en waar van 32, namenlyk 22 van Hout en 10 van Koffy, toebehooren aan de Jooden. Van het geheele getal deezer Plantagiën van bebouwinge, derhalven, welk, zo als gezegd is, 452 beloopt, moet men 16 aftrekken, toebehoorende aan Jooden, en dan zullen 'er 436 Plantagiën overschieten, die aan anderen toebehooren; doch van welke 350 haare eigenaars in Holland hebben, terwyl 86 hier t'huis hooren. Het weezenlyk getal van de Plantagiën der Kolonie, over het geheel, gaat derhalven dat van 1730 en 1735, 150 te boven; eene vermeerdering die men aan de Rivieren van *Commowyne*, *Cottica*, *Matapica*, *Perica*, enz. verschuldigd is: want in plaats van 177 Plantagiën, die men 'er in 1730 en 1735 had, telt men 'er tegenwoordig 331 van Suiker, Koffy, Katoen en Kakao, voorzien met Watermolens (uitgezonderd eenige naar om hoog der Rivieren, die nog Molens hebben, welke door beesten gedreeven worden); waar onder een dertigtal Plantagiën behoort, die, naar om hoog der Kreeken aangelegd, alleen Timmerhout leveren, tot dienst van de gebouwen der Plantagiën in 't algemeen. Het tegendeel is gebeurd met de Rivier van *Suriname*: want van 1730 tot 1735 vond men van haaren mond af tot op 40 mylen opwaards, een getal van 224 Plantagiën van Koffy en Suiker, voorzien met Molens, die door beesten gedreeven worden, en tegenwoordig, daar onder begreepen alle haare Kreeken, en die, welke aangelegd zyn achter de Stad van *Paramaribo*; uitgezonderd 109 zeer kleine, die niets leveren dan Hout en Leeftocht, vindt

men 'er in 't geheel maar 121 Plantagiën van bebouwinge; 't welk eene vermindering aanduidt van 103 Plantagiën; van welk getal de Portugeesche en Duitsche Joodsche Natie, aan de *Commowyne* en haare andere Rivieren, bezit 14 Plantagiën, en aan die van *Suriname* 32, dus in 't geheel 46 Plantagiën; en daar onder maar 16 van Suiker en Koffy, in plaats van 115, welke zy tot 1760 bezeten hebben." Op verscheidene plaatsen deezes Werks, worden de redenen van het zigtbaar verval der Natie aangeweezen.

„ Men zal, misschien, in gansch America, zelfs zonder eenige Kolonie uit te zonderen, nergens zulke regelmaatige, schoone en met trotsche gebouwen en tuinen, die het vermogen van *Suriname* te boven gaan, versierde Plantagiën vinden. De plaatsen der ontschepinge, de netheid der straaten, die de huizen omringen, de Limoenboomen-haagen, en de menigte der Vruchtboomen, waar mede de wegen, ter wederzyden, beplant zyn, geeven het schoonste gezicht dat men mogelyk is uit te denken; men heeft 'er Koffylootsen, die meer dan 80,000 guldens gekost hebben.

„ De jaarlyksche opbreng van deeze Plantagiën, samen genomen, voornamenlyk van die, welker waaren naar buiten gevoerd kunnen worden, is met zeer veel naauwkeurigheid opgegeeven door den Heer FERMIN, in zyn *Tableau de Surinam*, van bl. 369 tot 376. De somme der waarde van alle deeze voortbrengselen, geduurende den tyd van 26 Jaaren, sedert 1750 tot 1775, in Koffy, Suiker, Katoen en Kakao, beliep 265,400,000 guldens, 't welk in 't jaar bedraagt tien Millioenen, twee honderd zeven duizend zes honderd twee-ën-negentig guld. zes stuivers en eenige penningen.

„ De opbreng der tien daar aan volgende jaaren, van 1776 tot 1786, bedraagt te samen 160,000 Oxhoofden Suiker; 120,000,000 ponden Koffy; 7,500,000 ponden Katoen; en 6,000,000 ponden Kakao; 't welk, het eene jaar door het andere genomen, bedraagt zestien duizend Vaten Suiker, 12 Millioenen ponden Koffy, zeven honderd vyftig duizend ponden Katoen (*), en zes honderd dui-

(*) De kweeking van Katoen heeft grootelyks toegenomen; maar dewyl de eerste tien jaaren der laatste oprekening zeer weinig Katoen hebben opgebragt, zo leverde de opbreng, volgens

duizend ponden Kakao. Het jaar 1787, dat zeer ongelukkig was, heeft niet meer opgeleverd dan 11,289,725 ponden geheele Koffy, en 840031 gebroken Koffy, 838641 ponden schoon Katoen, en 114326 ponden van mindere hoedanigheid, 802724 ponden Kakao, en 15744 Vaten Suiker. De geheele opbreng der tien voorgaande jaaren, gevoegd by dien van het laatstgemelde jaar, geeft ons eene nette rekening van de voortbrengselen der Kolonie, het eene jaar door het andere genomen, van 15872 Vaten Suiker, houdende ieder Vat duizend ponden; 12,064878 ponden Koffy; 851483⅕ ponden Katoen, en 701,326 ponden Kakao. Deeze waaren, gerekend volgens den prys, waar op zy, de zes laatste jaaren door elkanderen genomen, in Holland kwamen, zonder eenige hoegenaamde onkosten te rekenen, bragten op aan Suiker 2¼ st. het ℔, of *f* 112-10-: het Vat van 1000 ponden; aan Koffy 10½ st. het ℔; aan Katoen 21 st. het ℔; aan Kakao 5 st. het ℔; het welk, samen genomen, eene somme maakt van negen Millioenen, twee honderd negen-en-tachtig duizend, honderd en negen guldens, twee stuivers en agt penningen Hollands; en dus *f* 918583-4-: en eenige penningen minder, dan de opbreng van zes-en-twintig jaaren, volgens FERMIN; en dat nog ten opzigte van den prys der waaren, die sedert 6 of 8 jaaren veel meer is verhoogd, dan in de 26 jaaren te samen, volgens zyne berekening (*). En op dat men te gemakkelyker tot kennisse moge geraaken van de vermindering der voortbrengselen in *Suriname*, veroorzaakt, zo door de wezenlyke onvruchtbaarheid der gronden, als door het klein getal der Slaaven die derwaards worden overgevoerd, en het al te klein krediet, om door gepaste middelen de Plantagiën daar van te voorzien; welker getal grootelyks is verminderd, eensdeels door het wegloopen van veelen, anderdeels door het sterven van anderen, die of door heerschende Ziekten, of door ouderdom, zyn weggerukt; zo ga men te raade met de vergelyking der voortbrengselen, want daar uit zal

man

gens eene gemiddelde rekening, het eene jaar door 't andere, maar 750,000 ponden.

(*) In de *Tableau de Surinam*, p. 371 wordt het Vat Suiker gerekend op *f* 60, hier op *f* 112-10-:

De Koffy	8½ st.	hier op 10½ st.
De Kakao	6½ st.	hier op 5 st.
Het Katoen	8 st.	hier op 21 st.

men zien, dat de Kolonie, sedert 1777 tot aan het einde van 1787, minder dan van 1750 tot 1776 heeft opgebragt, 6255½ Vaten Suiker; 8,507,244 pond Koffy; 685,307 pond Kakao, en dat, ter vergoedinge van deeze vermindering, het Katoen der opbreng van deeze 26 jaaren maar alleen 279,269½ pond heeft overtroffen.

„ Men trekke nu van deeze somme van ƒ 9289109-2-8 welke die van den jaarlykschen opbreng der Kolonie is, eens af de vragtgelden van 50 Schepen, geschikt tot de Vaart op *Suriname*, welke jaarlyks beloopen (volgens de berekening die men op het einde des Werks vind, en wel byzonder op het artykel, *Bevolking*, *Scheepvaart*, *Koophandel*, enz. op ƒ 16000-;-: ieder Schip, en de Kommissien, Lossingen, Assurantien, Verkoopingen, Pakhuizen, Lasten, Koopen, enz. welk alles gerekend op 12 ten honderd, een somme uitmaakt van by de ƒ 1114693-:-:) ƒ 1,050,000. Zo zal men zien, dat de Bewooners der Republiek, op de Waaren der Kolonie, jaarlyks, by de twee Millioenen guldens winnen, zonder de andere voordeelen te rekenen, die mede onder het gezegde artykel gemeld worden. Het is derhalven onbetwistbaar zeker, dat, hoe meer men zich in Holland toelegt om den staat van den Landbouw der Kolonie te verbeteren, hoe meer voordeelen het Moederland, in 't algemeen gesproken, daar van, ten nutte zyner byzondere Leden, zal trekken. Om dit doelwit te bereiken ontbreekt het maar alleen aan aanmoediging. De bebouwde Landen der Kolonie konnen, niet tegenstaande hunnen uitgeputten staat, zeer wel verbeterd worden (*). Daar en boven liggen 'er nog veele gronden aan de

(*) Uit eene Tafel, wegens den *Uitvoer uit Suriname*, door de Schryvers in dit Werk gevoegd, zal men, zo als zy bl. 94. zelve zeggen, daadelyk zien, dat, schoon algemeen ondersteld en geloofd wordt, dat de gronden der Kolonie maar alleen geschikt zyn tot het kweeken van Suiker, Koffy en Kakao, gelyk ook van Katoen, men 'er echter zeer veele proeven van andere Waaren heeft genomen, die voorzeker den gunstigsten uitslag gehad zouden hebben, zo de onbestendigheid der Kolonisten zulks had toegelaaten. Met het planten van *Tabak* begon men in 1706, en jaar door jaar werd 'er eene genoegzaame menigte van uitgevoerd om tot proeven te verstrekken; zynde 'er in 1749, zelfs 30000 ponden naar Holland verzonden.

De *Roucou* slaagde 'er nog ongelyk veel beter: want dezelve,

de Rivieren van *Saramaka*, die, om zo te spreeken, bidden om toegemaakt te worden, op dat ze gelyk mogen staan met die van de *Commowyne*, enz. Krediet, sterke handen tot verrichting van den arbeid, en, over 't geheel, bevolkinge, zyn de voornaame zaaken waaraan het de Kolonie ontbreekt om haaren Landbouw en het getal der Plantagiën te vergrooten (*).

„ Ver-

ve, meer uit nieuwsgierigheid, dan om 'er Handel mee te dryven, op eenige kleine Landwooningen hebbende geplant, zamelde men 'er zo veel van in, dat men sedert van 100 tot 7000 pond toe, in het jaar, naar Holland kon verzenden.

De *Indigo* werd in *Suriname* alrede sints het jaar 1708 gekweekt, en 2 jaaren daarna tot aan 1722, had men van 150 ponden, tot 1328 toe, daar van naar Holland gezonden; doch toen liet men 'er de bebouwing geheellyk van vaaren, om die der *Koffy* in te voeren; zynde de eerste kernen daar van, in 1720, uit Holland derwaards gebragt. De *Kakao*, welke, volgens HARTSINCK, in 1733 in *Suriname* werd ingevoerd, en het *Katoen* in 1735, had men daar alrede sedert 1706 geteeld.

Behalven deeze Voortbrengsels lieten de oude Bewooners der Kolonie reeds hunne bespiegelingen gaan over allerlei soort van Koopwaaren; zelfs in zo verre, dat zy ruw wasch trokken uit de nesten, die de Byen maakten op de boomen der onmeetelyk groote Bosschen van de Kolonie, gelegen naar om hoog der Riviere *Suriname*. Zy deeden zelfs proeven op de bergstoffen der Kolonie, en in 1736 zond men 5 onçen fyn goud naar Holland, het welk strekte tot aanmoediging van een byzonder Genootschap, opzettelyk in 1742 opgerecht tot voortzetting van den arbeid aan de Mynen, doch echter zonder eenen gewenschten uitslag.

(*) Om 't lot der ongelukkige Planters van *Suriname*, naar waarde, te beoordeelen, heeft men maar alleen noodig, van de geheele somme hunner jaarlyksche inkomsten van *f* 9,289,109-:-: af te trekken de somme van *f* 1,214,693-:-: voor de vragtloonen der Schepen, en de kosten verder op de voortbrengselen loopende, en deeze somme vereenigd met *f* 829,188, voor Koopwaaren, Yzerwerken, enz. uit Holland overgezonden, voor de Plantagiën, volgens de opgegeevene berekening, en verder de jaarlyksche bezoldingen van Directeurs en Kommandeurs, ten getale van 1090 persoonen, tegen 545 Wooningen op *f* 500-: : de eene door de andere, 't welk eene somme maakt van *f* 45000-:-: De imposten op de voortbrengsels der Plantagiën, die, alle te samen genomen, gebragt kunnen worden tot bykans *f* 600,000, en verder de rente van 6 ten honderd, van eene schuld van 60 Millioenen, welke de Kolonie ten

„Verre de meeste Eigenaars deezer Plantagiën leeven in Europa, en hunne Plantagiën worden bestuurd door hunne Agenten, die zich door hun middènmaatig fortuin gedrongen vinden in *Suriname* te blyven. Men vindt 'er echter een klein getal van Eigenaars, die in ruime omstandigheden zyn, en nog een zestigtal, die 't zo ruim niet hebben, en zelf zorge voor hunne goederen draagen; de verteeringen van dergelyke Bewooners, en van de verdere byzondere Leden der Kolonie, zyn, wat ook de Heer RAYNAL moge zeggen, niet zo geheel en al bepaald als hy wel denkt; en de Zeebouwers der Hoofdstad, die jaar door jaar, ten getale van 50 of 60 groote Schepen, daar de voortbrengsels komen zoeken, die in dit gedeelte der nieuwe Waereld gekweekt worden, brengen 'er zeer veele dingen, niet alleen van onmydbaare noodzaakelykheid, maar ook van enkele weelde en overdaad. En zo de Engelsche Amerikaanen voordeel trekken uit hunnen handel met *Suriname* (welke ondersteld wordt alleenlyk langs zydwegen te geschieden) van waar zy Siroop, enz. haalen; het zyn maar alleen voorwerpen van enkele noodzaakelykheid die zy 'er brengen, tot onderhoud der Slaaven op de Plantagiën, en der Bewooneren in 't algemeen; voorwerpen die uit de Republiek niet in zo groot eene menigte komen, noch ook van dezelfde hoedanigheid, als gezouten visch, tabak in bladen, traan, meel, paarden, muilezels, enz. Deeze Amerikaansche Zeebouwers neemen daar voor in betaaling mede te rug, Siroop, Rhum, enz. (*)."

Met

achteren is, maakt de somme van *f* 3,600,000. Deeze sommen, samen genomen, maaken een geheel van *f* 7,478,881; zo dat 'er voor de Planters niet anders overschiet, om de kosten te draagen, die door 't sterven en wegloopen der Slaaven, 't herstellen der gebouwen, en veele andere zo gewoone als buitengewoone uitgaven, gemaakt moeten worden, dan maar alleen de somme van *f* 2,210,228, zonder nog te rekenen de 10 ten honderd, die de Eigenaars in Holland betaalen voor de Administratie hunner bezittingen, welke men ten minsten wel mag rekenen op twee derden van 't geheel der inkomste van de somme van bykans zes Millioenen, twee honderd duizend guldens, waarvan de 10 ten honderd eene jaarlyksche uitgave maaken van *f* 620,000 -:-:

(*) De Engelsche Negotie is voor de Kolonie zo volstrekt noodzaakelyk, dat men die by geene mogelykheid

kan

Met vermaak zouden wy, even als de Schryvers, hier de beschryving van *Suriname's* Hoofdstad, *Paramaribo*, laaten volgen, waren wy niet reeds buiten ons bestek gegaan. Kortelyk zullen wy 'er evenwel nog het volgende van zeggen.

De Stad *Paramaribo* ligt eenige honderd schreden hooger dan het Fort *Zeelandia*, aan de rechter zyde der Rivier *Suriname*, wanneer men dezelve opvaart. Oudtyds was zy niet anders dan een gehucht, door Indiaanen bewoond. De Engelschen begonden de plaats wel eenigzins te vergrooten, maar toen de Zeeuwen zich meester van de Kolonie maakten, en zelfs, in 1683, stonden 'er noch niet boven de 120 huizen. Sedert is zy merkelyk vergroot, zynde tegenwoordig de schoonste, en, uit hoofde van haare luchtgesteldheid, de gezondste van geheel Amerika. De ruime en schoone huizen der Stad zyn alle (uitgezonderd vier of vyf, die van tichelsteen gebouwd zyn) van hout; doch onder die alle is 'er niet een, of het heeft rondom schoone en ruime Vengsters, waar van de meeste voorzien zyn met vierkante glazen ruiten. Op drie of vier Dwarsstraaten na, zyn alle de overige straaten zeer schoon, ruim, met de koord afgemeeten, en ter wederzyden beplant met schoone Tamarinden en Oranjeboomen; van welken de laatste, als zy bloeijen, een allerlieflykste geur verspreiden. Thans rekent men, dat 'er 1119, zo groote als kleine, huizen in de Stad staan, waar van zeer veele twee verdiepingen hebben. Op de waarde deezer huizen ziende, zou men ze in vyf klassen kunnen verdeelen. Men zal 'er, by voorb. 5 of 6 huizen vinden, die van 50 tot 70 of 80 duizend guldens gekost hebben; een twintigtal, dat by zyne bouwing, van 20 tot 30 duizend glds. gekost heeft; een honderdtal, dat van 15 tot 30 duizend, en nog een hon-

kan ontbeeren. Eén ding echter is der opmerking waardig, namenlyk de invoering van eene onnoemelyke hoeveelheid Engelsche Planken, die men in Amerika bewerkt, en die tot groot nadeel strekken van de Houtplantagien der Kolonien. Op geene plaats ter Waereld is het geoorlofd, Manufactuuren, enz. in te voeren, die men 'er zelve bereidt, voornamenlyk wanneer men in staat is om 'er zo veel van te leveren, als ter vervullinge van de algemeene behoeften noodig is.

honderd dat van 8 tot 15 duizend glds. beliep; terwyl alle de overigen op 2500 tot 5, 6, en 8 duizend guldens te ſtaan komen. Van deeze gantſche menigte bezitten de Portugeeſche Jooden, in wettigen eigendom, 127 huizen van onderſcheiden hoedanigheid en rang (uitgezonderd die van de eerſte klasſe;) en de Duitſche Jooden bezitten 'er daar en boven nog 86, 't welk, ſamen genomen, een getal uitmaakt van 213 huizen, daar onder niet begreepen, de byzondere Wooningen voor de armen, enz.

Het Gouvernement is een huis, van ſteen gebouwd, ſtaande op de *Paradeplaats*, of het zogenaamde *Plein*. Hetzelve is verſierd met twee prachtige Alleën van ſchoone Tamarindeboomen, en omringd met Haagen van Limoenen. Alle de huizen van *Paramaribo*, welke aan de ſtraat van het Gouvernement gevonden worden, hebben ſchoone Tuinen, die kunſtig aangelegd zyn; de overige aan de andere ſtraaten hebben ieder een' grooter of kleiner Keukentuin. Het Krygshospitaal, 1760 gebouwd, ſtaat in dezelfde ſtraat; zynde groot en ruim, en daar en boven voorzien van eene overvloedige Apotheek, met ſchoone en ruime vertrekken voor de Zieken.

De Gereformeerde Kerk ſtaat omtrend in het midden der Stad, hebbende voor zich een vierkant Plein, beplant met Oranjeboomen. Dezelve dient tevens tot Stadhuis en tot Weeskamer. De Godsdienst wordt op de tweede verdieping verricht, op welke een ſchoon Orgel ſtaat. Behalven deeze, hebben de Gereformeerden nog een Kerk in *Commowyne*, en eene andere in *Perica*, waarin de Directeurs der Plantagiën des Zondags vergaderen. De Lutherſchen hebben eene van tichelſteen gebouwde en gewelfde Kerk, voorzien van een Orgel en Predikſtoel, met zeer keurig beeldwerk verſierd. De Moraviſche Broeders, of Hernhutters, hebben 'er mede een; en de Portugeeſche en Duitſche Jooden hebben ieder eene afzonderlyke Synagoge, die beide van hout gemaakt zyn. De Roomschgezinden hebben 'er geene dan in 1787 verkreegen, en ſchynen dezelve niet lang te zullen behouden. Misſchien is (zeggen de Schryvers) in de ganſche Waereld geene plaats te vinden, daar de Godsdienſtige verdraagzaamheid zich zo wyd uitſtrekt, en zo naauwkeurig onderhouden wordt als in *Suriname*. Nooit hoorde men 'er van eenigerlei Godsdienſtige Geſchilſtukken; elk aanbidt daar God op zyne wyze; ieder doet daar,

het

het geen hy 't beste en bekwaamste oordeelt tot behoudenisse zyner Ziele. By deeze gelegenheid voeren zy het gezegde, van zekeren Directeur eener Fransche Plantagie, tot een zyner Landslieden te Lions aan, namenlyk dat hy, in *Suriname*, gegeeten had in een huis, waar van het gezin bestond uit Heidenen, Jooden, Roomsch-Katholieken, Scheurzieke Grieken, en Calvinisten; zy zaten, voegde hy 'er by, aan tafel, vrolyk en wel te vreden, en leefden, voor het overige, in de volmaaktste eensgezindheid. De waarheid van dit gezegde wordt door de Schryvers, in eene Noot, met het volgende verhaal beweezen: „ Zeker Jood had eene Negerinne tot zyne Byzit, die hem verscheidene kinderen baarde, welken in den Gereformeerden Godsdienst werden opgetrokken. Vervolgens trouwde hy de oudste zyner Dochteren uit aan een Roomsch-Katholyken Weduwnaar, die uit zyn eerste huwelyk een' Zoon had, die, in *Rusland* geboren zynde, was opgevoed in de leerstellingen der Grieksche Kerk; zo dat de Vader een Jood was, de Moeder een Heidin, de Man Roomsch-Katholyk, zyne Vrouw Calvinist, en zyn Kind een Scheurzieke Griek. De Man gestorven zynde, is de Vrouw weder getrouwd aan een' Engelschen Presbiteriaan.

Gezangen voor de Eer van Jesus Christus, Gods eeuwigen Zoon. Eerste Stukje. Te Utrecht by de Wed. S. de Waal en Zoon, 1791. *In gr. 8vo. 46 bl.*

Vier Godsdienstige Gezangen, door M. FEYE. *Tot gebruik der Roomsch-Catholyke Kerke op Zangnooten gesteld, door ***. Te Haarlem by* J. van Walré en Comp., 1791. *In gr. 8vo.* 16 *bl.*

Mengelwerk van Stichtelyke Liederen, door verscheidene Dichters; met nieuwe en zeer gemakkelyke Zangwyzen. Te Dordrecht by H. de Haas. *In gr. 8vo. 32 bl.*

Liederen by de Doopsgezinden in gebruik, zederd het jaar 1684. *Nu nagezien en verbeterd. Te Amsterdam by* A. van der Kroe, 1791. *In gr. 8vo. 23 bl.*

De Dichter van het eerste deezer Stukjes heeft een uitmuntend en verheven Onderwerp ter Zangstoffe verkozen, namenlyk *de Eer van* JESUS CHRISTUS, *Gods eeuwigen Zoon.* Hy heeft

heeft dus reden, om met YOUNG uit te roepen: „Ach! *hoe* wensch ik om een nederiger hart, en ftouter gezang!" Zyn Stukje behelst, 1. Een klein Gezang, *Aan* JESUS. 2. JESUS *eeuwige Godheid*, *blykbaar in de fchepping.* 3. JESUS *eeuwige Godheid*, *blykbaar in het Euangelie der Beloften.* En 4. JESUS, *Gods eeuwige Zoon*, *Mensch geworden.* Alle drie Cantaten. Dezelve zyn zodanig, dat de Dichter meer aanmoediging dan berisping verdient, fchoon een minder verheven onderwerp zyne Zangfter mogelyk beter zoude gevoegd hebben. Het volgende is het flot der laatfte *Cantate.*

Duetto.

A.
Wat grootheid heeft dit wigt, gebooren in een Stal?
B.
Het neemt met éénen fpan, de maat van 't groot Heelal!
A.
Wat onbegrensde magt, heeft dit onnozel Kind?
B.
Zo, dat die in een kleed, de Wolken famen bindt!
A.
Omringt dit zo veel glans, 't ligt in een krib ter neêr?
B.
Hem is het groot Heelal: Hy is der fchepz'len Heer!
A.
Hier blinkt geen marmer, goud, noch koninglyk fatyn.
B.
Mesfias komt in 't vleesch, moest alles nedrig zyn.
A en B.
Dong 't Schepzel trotsch aan God gelyk te weezen,
Mesfias komt in 't vleesch, moest deezen trotsch geneezen.

Aria.

Laat hier 't geloof, dat op 't onzigtbre ziet,
Vorst Jefus Menfchenmin bepeinzen!
't Wysgeerig brein moet hier voor deinzen,
Het peilt die liefde niet.

Solo.

ô Kind! zal ik uw grootheid zien,
Dan fluit ik vleeschlyke oogen:
Dan zal ik knielend U!... U .... hulde bien,
En juichend uwen roem verhoogen.

Choor.

Choor.

Wat zaligheid is ons geschied!
Gods heilbeloften faalen niet.
Wy zullen U, U hulde bien,
Daar wy in uw geboort' ô Kind! .... uw grootheid zien.

Recitatief.

Daar ryst de gouden Morgenstond,
Na zulk een schoonen Nacht:
Waar, in dit Waereldrond,
Het grootste heil wierd aangebragt. ——
Geen wolkjen dekt de Zonnestraalen;
Geen nevel stremt het verfiend oog,
Op 't flaauw verschiet van berg en daalen. ——
De Morgenwekker stygt, met scheller Zang, omhoog.
Een suisfend windje zweeft, door 't lagchend groen der boomen.——
De gantsche schepping juicht!
Gods Zoon is in het vleesch gekomen;
Terwyl de Zioniet zich nedrig voor Hem buigt.

Solo.

De gantsche schepping juicht!
Gy menschdom, laat een Lofzang hooren,
Terwyl gy nedrig buigt,
Voor Jesus u ten heil gebooren. ——

Choor.

Halleluja! Gods Zoon is Mensch,
Dit is de tyd, de roem der tyden,
Laat Abrams kroost zich nu verblyden!
De Heidnen ook naar hunnen wensch!
Juicht! juicht! ô Serafynen!
Wy zien op aard de Heilzon schynen,
Halleluja! ——
Halleluja! God! ... God is liefde: God is groot! ——
Zyn Zoon, zyn eeuwge troongenoot,
Is om den Mensch in 't vleesch verscheenen.
Zo wil Hy ons zyn Gunst verleenen!
Halleluja! Halleluja!

Het gebreklyke, dat in de meeste Nederduitsche Gezangen der Roomsche Kerke alôm doorstraalt, bewoog den Dichter, van het tweede Stukje, een viertal Gezangen op te stellen, en dezelve zyne Kerke ten gebruike aan te bieden. Zy behel-

helzen: *'s Heilands Geboorte*. *'s Heilands Lyden*. *'s Heilands Opstandinge*. En, *Zang aan jonge Kerkleden, by hunne eerste viering van het H. Avondmaal*; zynde alle, door een kundige hand op Muzyk gesteld, welke 'er nevens, op uitslaande bladen, gedrukt is. In vergelyking van de gewoone Gezangen der Roomsche Kerk, met deeze, zyn de laatste veel beter; blykende reeds aan het volgend 1ste Couplet, van het *derde Gezang*.

> Juich triumf! zing blyde toonen,
> Op dit feest, ô Christen schaar!
> Jesus, onze Middelaar,
> Die op aarde, als Mensch, kwam woonen,
> Met Gods grimmigheid belaân,
> Is, naa voor ons heil te stryden
> En den angst des doods te lyden,
> Zegepraalende opgestaan!

In het derde Stukje, getyteld: *Mengelwerk*, enz. heeft men iningevorderden in de Muzyk, (die zekerlyk het grootste getal uitmaaken) trachten nuttig te zyn, door hen Muzyk voor 't Klavier of Orgel mede te deelen, op verscheiden voorhanden zynde Gezangen. Als op 1.) *Roem van* JESUS, door J. E. VOET. 2.) *Van Gods Woord*, naar GELLERT, door GRAVE. 3.) *Vernieuwde Keuze*, door A. VAN DEN BERG. 4.) *Beste Vriendschap*, door P. BROUWER, B. Z. 5.) JESUS *Hemelvaart*, naar LAVATER, door A. VAN DEN BERG. 6.) *Psalm* LXXXIV: 12, door J. VAN NUYSSENBURG. 7.) *De Gelatenheid*, naar GELLERT, door GRAVE. En 8.) *Het is volbragt*, door A. VAN DEN BERG. Zynde gemelde Muzyk geheel niet zwaar, en op uitslaande Plaaten gedrukt, ten einde, by het gezang, de Verzen, met de Muzyk, te gelyk onder het oog vallen. De Componisten deezer Stukjens zyn Organisten der Hervormde Kerk in Nederland.

In het laatste Stukje worden twaalf Liederen medegedeeld, als 2 *Kersliederen*, een *Paaschzang*, *Hemelvaartslied*, *Pinxterlied*, *Voor den Doop*, *Na den Doop*, *Preeklied*, 2 *Passieliederen*, en 2 *Zielzuchten*. Het zyn, zo als ons bericht is, slegts *Proeven* tot verbetering der Liederen, by de Doopsgezinden sedert den jaare 1684 in gebruik.

De Nieuwe Constitutie van Frankryk, *door* PETRONELLA MORNS *en* BERNARDUS BOSCH, *Leden van verscheide Genootschappen. Te Amsterdam by* W. Wynands *en* H. Brongers, 1792. *In gr. 8vo.* 55 *bl.*

Geheel doordrongen van het onderwerp, dat hen de Lier deedt snaaren, zien de Dichteres en Dichter deezer Stukken, de nieuwe Constitutie van Frankryk, als een geschenk des Hemels aan, dat in alle opzichten hunnen lof verdient. Hun voorwerp, uit een geheel ander oogpunt dan uit het welk BURKE en andere zagen, beschouwende, plaatsten zy hetzelve in zulk een hoogen dag, dat geene nevel (als 't ware) hetzelve kan bereiken. Mejuffrouw MORNS begint haar Gezang op volgende wyze:

Voor u, gekroonde Vryheidszoonen!
Voor u zingt Neêrlands Maagdenrei;
Leert Serafs! leert my hemeltoonen,
Nooit huwt myn Lier aan valsch gevlei;
Nooit stemmen Vaderlandsche Zangen
Met een gevloekt Sireenenlied:
Myn Lier! zoudt ge ooit dien galm vervangen?...
Eer wordt ge aan Vryheids Speer gehangen,
En 'k roer uw snaar voor eeuwig niet!

ô Volksvergadring! Roem der Wereld!
Het recht der menschheid zegeviert;
De Leliekroon, door God bepaereld
Met morgendauw, die de onschuld siert,
De Leliekroon spreidt Edensgeuren;
Het stof herneemt zyn Majesteit,
Ja! Vryheid ziet de nevels scheuren,
De Paradysbloem spreid haar kleuren
Voor 't pinkend oog der sterflykheid.

En de Heer BOSCH eindigt zyn Dichtstuk met deeze regels:

Voelt, Fransche Burgers! voelt uw aanzyn en geluk!
De mensch is voor 't genot geworden:
Alleen de dwang verbreekt Gods orden,
Wat aarzelt gy, Natuur? — vertrap het yzren juk;
't Gevoel ontvlamme alom, daar 't vonk by vonk verspreidt;
Triumf! —— dit is de blos der juichende eeuwigheid!

Zy

Zy zal van achter 't puin der stuivende eeuwen glimmen:
Ja, als die glans met luister gloeit,
Ja tyd, wanneer ge uw vleuglen schroeit,
Dan eerst zal Vryheids eer ten vollen middag klimmen.

Europa volgt den galm, daar Frankryks feestrei juicht;
Een nieuwe jeugd doet grysheid bloeijen,
Een grootsch gevoel doet traanen vloeijen,
Daar 't kind de vrye melk der dankbre moeder zuigt,
Der dankbre moeder — ja! zy kuscht haar Echtvriends beeld
In 't wichtjen, dat haar borst met poesle handjens streelt,
Zy leert het Vaders naam al stamerende noemen;
En Vader ziet zyn bly gezin
Verrukt door deugd en Vryheidsmin,
Drukt gade en kroost aan 't hart — blyft God en Vryheid roemen.

Deeze Dichtstukken beiden aan den Koning, en aan de Leden der Nationaale Vergadering, opgedraagen, en door den Heere D'AVERHOULT gemelde Vergadering aangeboden zynde, is by dezelve besloten, om van deeze toewyding, in de Jaarboeken der Nationaale Vergadering, met lof, melding te maaken; als eene gepaste belooning voor de verrukking van eene Nederlandsche Dichteres en Dichter!

Almanach van den Vader Gerard, voor den Jaare 1792, het derde van de Jaartelling der Vryheid. Door J. M. COLLOT D'HERBOIS. *Te Duinkerken by* van Schelle en Comp., 1792. *In 8vo. 84 bl.*

Zommige Schryvers sedert eenigen tyd opgemerkt hebbende, dat Tydwyzers, of Almanachen, eene behoefte by de meeste Lieden geworden zyn, hebben daar uit gelegenheid genomen, om, door middel van zulke Almanachen, hunne Schriften onder den gemeenen man te verspreiden; dat wezenlyk veel invloed kan hebben. De zogenaamde *Club der Jacobynen*, of *Societeit der Vrienden van de Constitutie te Parys*, eene aanbieding gedaan hebbende, voor den geenen die een beknopt en bevattelyk Werkjen over de tegenwoordige *Fransche Constitutie*, voor de Landlieden schreef, heeft de Schryver deezes dien Eerprys behaald, door het inzenden van *Vader Gerards Almanach*: welke Vader GERARD een oude Landman uit *Neder-Bretagne* is, die in 1789, voor het Departement van *l'Ile en Vilaine*, in de Nationaale Vergadering zitting nam, en, naa het eindigen van dezelve, tot zyn Dorp en Huisgezin is te rug gekeerd, en met

met alle tekenen van blydschap en dankzegginge daar is ontvangen. De Heer COLLOT D'HERBOIS verbeeld zich hem daar te zien, omringd van zyne broederen en vrienden; hem naar alles vraagende: en dus zegt hy in dit Werkje, het geen hy meent dat Vader GERARD, in dit geval, zou kunnen antwoorden.

Twaalf byzondere Gesprekken maaken den Inhoud uit, welke men uit hunne Opschriften kan kennen. Het eerste handelt *over de Constitutie.* 2) *Over de Natie.* 3) *Over de Wet.* 4) *Over den Koning.* 5) *Over den Eigendom.* 6) *Over den Godsdienst.* 7) *Over de algemeene Toelagen.* 8) *Over de Rechtbanken.* 9) *Over de gewapende Magt.* 10) *Over de Rechten van elken Burger, en over zyne Verplichtingen.* 11) *Over de Algemeene Welvaart.* En 12) *Over het Huislyk geluk.* —— Een enkele trek, uit het *vyfde Gesprek*, kan onze Leezers over den styl doen oordeelen.

„ Het was Saturdag, een werkdag, en men zou geen Gesprek houden; maar 'er ontstond een groot geweld in eene Weide, naby den tuin van Vader GERARD gelegen. Een groote Kaerel, rood van kwaadheid, had eenen jongen herder by de kraag vast. Alle de Boeren waren toegeloopen, Vader GERARD aan hun hoofd, om dien twist by te leggen: alree is hy in het midden van de Inwooneren.

„ *Vader Gerard, tegen den grooten Kaerel.* Frans, bedaar toch, wat heeft u die jonge knaap gedaan? Behandel hem wat zachter.

„ *De groote Kaerel.* Het is nu wel al tienmaal, Vader GERARD, dat ik hem gewaarschuwd heb, van zyne schapen niet op myn groot stuk land te laaten graazen; en alle dagen komt hy weer.

„ *De jonge Herder.* Een groot kwaad dat ik hem doe! het gras staat drie voeten hoog; hy maait het niet; zacht dat ik 'er wat van heb.

„ *Vader Gerard.* En dat of hy 't wil of niet? Dat is niet billyk. Immers is hy meester van niet te maaijen, als hy wil, zonder dat gy daarom recht hebt van te beschikken over het geen hem toebehoort. Zoo gy verzuimde uwe schaapen te scheeren, en dat een ander ze kwam scheeren voor zyn voordeel, en zich een recht maakte van uwe nalatigheid, wat zoudt gy zeggen? —— Dat men nam het geen u toekomt, uwen eigendom.

„ *De jonge Herder.* Dat is klaar.

„ *Vader Gerard.* Wel nu! gy neemt den eigendom van Frans, door uwe schaapen te laaten weiden op een stuk gronds, dat het zyne is. Myne vrienden, deeze gelegenheid noodigt my uit, om u te spreeken over de eigendommen. Het eerste uitwerksel der Wet is, aan deezen bescherming te verleenen; zoo de eigendommen niet geëerbiedigd werden, zouden 'er, in de Maatschappy, niet dan geduurige en wederzydsche dieffstallen

plaats

plaats hebben. Hy zelf, die van daag iets gestolen had, zou niet zeker zyn van het morgen te zullen behouden, dewyl een ander het op zyne beurt zou kunnen steelen; geen redelyk mensch zou kunnen leeven, te midden van zulk eene inrichting der dingen; ook zou zy niet lang kunnen duuren.

„ Eene Gemeenschap, in welke de eigendom van eenen burger straffeloos geschonden wordt, wordt noodwendig kwalyk bestuurd; zy wordt verandwoordelyk voor de schade, door zulk eenen burger geleden.

„ Zy zelve, die niets bezitten, hebben 'er belang by, dat de eigendommen geëerbiedigd worden; want het zyn niet enkel de stoffelyke bezittingen, als Geld, Huisraden, Landeryen, Huizen en Beesten, die de eigendommen uitmaaken; de nyverheid, de arbeidzaamheid, zyn ook Fondsen, welker voortbrengsels eenen eigendom vormen, en wel misschien den kostelyksten van allen.

„ Hierom is het, dat de Wet, die het Kasteel, of de Landgoederen, van eenen ryken man beschermt, ook krachtdaadig het dagloon, aan den arbeidsman verschuldigd, onder haare hoede neemt: de voordeelen van het zweet des armen zyn, in haare oogen, de geheiligste van alle eigendommen.

„ En wie zyn het toch, die de eigendommen schenden! Het zyn zulke lieden die 'er geene hebben, die den eigendom des arbeids niet begeeren; het zyn de luiaarts, van welken men zich mistrouwen moet, en op welken men een waakzaam oog moet houden. De ledigheid vervoert den ryken tot alle gebreken, en den armen tot alle misdaaden.

„ Hy, wie niets doet, is onwaardig, om onder de burgeren geteld te worden; en hy, wie zich schaamt te arbeiden, is een lafhartige. Het is eene der schoonste inrichtingen van de Constitutie, den arbeid verheerlykt te hebben, verklaard te hebben dat alle beroepen, dat alle standen, vereerende zyn, en dat geen van allen eenige blaam of verachting brengen kan op den geenen, die dezelven oefent.

„ Ik bid u ook! Waarom zou men iemand verachten, die nuttig is? De man die werkt is vryer, is onafhanglyker, dan die hem doet werken; want de ryke behoeft de handen van den werkman; en de werkman behoeft niets, dan de betaaling van den ryken. De natuur heeft de handen vry wat noodzaakelyker gemaakt, dan het geld."

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Het boek Josua. Naar het Hebreeuwsch. Met korte Aanmerkingen voor Ongeleerden. Door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1792. *In gr.* 8*vo.* 88 *en* 76 *bladz.*

Daar de Heer HAMELSVELD zynen arbeid op denzelfden loflyken voet voortzet, zullen wy, ter aanpryzinge van denzelven, niets meer zeggen; maar, by de aankondiging van dit, en de volgende, Boeken, telkens zyne gedachten over eenige meer merkwaardige plaatzen, of de zodanige, waar over de gevoelens der Uitleggeren pleegen uit één te loopen, aan onze Leezers mededeelen.

Kap. II: 1, אשה זונה wordt, gelyk bekend is, gewoonlyk *hoere* vertaald. Andere uitleggers echter hebben RACHAB reeds van dezen schandnaam pogen te bevryden, door de Hebreeuwsche uitdrukking, *herbergierster*, of *waardin*, te vertalen, op voorgang van JOSEPHUS, welke *Antt.* V: 1, 2. schryft *υπο χωρουσιν εις τι καταγωγιον του τειχους πλησιον.* De Heer HAMELSVELD verdedigt deze Vrouw insgelyks, doch hy vertolkt de Hebreeuwsche spreekwys *eene Heidensche Vrouw*, even gelyk hy Hebr. XI: 31, en Jac. II: 25, de Grieksche benaming, *ἡ πορνη*, *Heidinne*, hadt overgezet. „ Daar is, zegt hy, niets in „ de omstandigheden, dat ons, ten opzichte van de ze„ den dezer vrouw, ongunstig kan doen denken, dan al„ leen de naam, die haar in 't Hebr. gegeven wordt, „ en die men gemeenlyk *hoere* vertaalt, doch die ook „ eene *vreemde* Vrouw, eene *heidin*, betekenen kan, wel„ ken naam, die hier dan, by voorverhaal, gebruikt „ wordt, zy byzonder zal gedragen hebben, na dat zy „ onder de Israëliten inwooning verkregen hadt, en met „ eenen aanzienlyken Israëliet getrouwd is geweest. Uit „ verscheiden omstandigheden schynt het my toe, dat zy „ nog jong geweest is, en een meisjen met een aandoen„ lyk hart is juist geschikt, om zich te gedragen, z... s „ RACHAB hier voorkomt."

Kap. V: 9, vertaalt de Heer HAMELSVELD: „ Thans „ heb ik ulieden van alle verwyt der Egyptenaaren ont„ heven, van waar deze plaats den naam kreeg, en ook „ in vervolg van tyd behieldt, van *Gilgal* (*afwenteling*; „ *bevryding*):" en hy geeft 'er de volgende aantekening op: „ Men heeft veel moeite gedaan, om te onderzoeken, op welke wyze de besnydenis *den smaad van Egypte*, of het verwyt der *Egyptenaren*, van de *Israëliten* weg nam. —— De eenvouwige zin komt my voor, deze te zyn. Thans nu de *Israëliten* allen het teken des verbonds van God met hunnen Stamvader ABRAHAM *en* zyn zaad weder ontvangen hadden, waren zy aan te merken, als nu volkomen een vry volk, geheel ontslagen van alle de overblyfzelen van hunne voorige dienstbaarheid." (Wanneer echter dit de zin is, dan blyft, naar onze gedachten, de zwarigheid. Uit vs. 5. blykt duidelyk, dat de besnydenis by de Israëliten, gedurende hun verblyf in Egypten, niet in onbruik geraakt was, want al het volk, dat uit Egypten uittoog, was besneden. Zy konden derhalven *toen*, om het gemis der besnydenis, geene voorwerpen van het *verwyt* der Egyptenaren wezen. En om aan die geenen, die in de woestyne geboren werden, en onbesneden bleven, hier over *verwytingen* te doen, hadden de Egyptenaars toch geene gelegenheid.)

Kap. IX: 4. heeft de Heer HAMELSVELD eene zeer gegronde gissing. Het woordjen גם, *insgelyks*, heeft aldaar geen zin, dewyl men geen berigt vindt van meer Kanaanitische volken, die arglistig gehandeld hadden. Hy verplaatst het dus in vs. 3, achter שמעו: „ De inwooners van Gibeon, *insgelyks* gehoord hebben„ de, enz."

De bekende plaats, Kap. X: 12, en verv. vat de Heer VAN HAMELSVELD op als eene Enthusiastische uitspraak van JOSUA, dienende, om het volk een hart onder den riem te steeken, en hetzelve te verzekeren, dat de zon niet zou ondergaan, noch de maan opkomen, en dus de dag niet ten avond daalen, vóór dat de Israëliten de volmaaktste overwinning behaald hadden. Hy plaatst het gezegde van JOSUA in den vroegen morgen, toen de Veldheer het leger der vyanden genaderd was, en het zelve nu zoo stondt aan te grypen; toen kon zon en maan voor hem beide zichtbaar zyn. —— „ Dit was (gaat hy voort)

voort) de eerste veldslag, welken de *Israëliten* zouden leveren, en waar van zoo veel moest afhangen. —— Maar, om zyn volk te bemoedigen, spreekt JOSUA, ten hunnen aanhooren, zon en maan aan, en gebiedt die, om stil te staan en te vertoeven —— om getuigen te zyn van de heerlyke overwinning, die hy verzekerd was, dien dag te zullen behaalen. —— In den morgenstond, kwam dit zeggen, in dien zin, te pas —— maar ook in den morgenstond, daar men den gantschen dag voorhanden hadt, kan JOSUA's meening niet anders ondersteld worden geweest te zyn, dan die wy hebben opgegeven, te weten, de verzekering te geven, dat die dag niet eindigen zou, zonder eene volkomene overwinning behaald te hebben." —— Deze opvatting is zekerlyk zeer natuurlyk en eenvouwig, en wy zyn het met den Schryver volkomen eens, dat men hier verkeerdelyk een wonderwerk ondersteld heeft, dat altyd aan de onoplosbaarste tegenwerpingen onderworpen zou blyven. Het komt ons echter niet onwaarschynlyk voor, dat die beroemde dag werkelyk eene buitengewoone lengte hadt, schoon zonder wonderwerk, en alleen door de menigvuldige Blikſemstraalen, die de duisternisse des avonds verlichtten. Men schynt tot deze gedachte geregtigd te worden door vs. 5, vergeleken met Heb. III: 11.

Op Kap. XIX: 15. *Daarenboven Kattath, Nahalal, Simron, Idala, en Bethlehem*, tekent de Heer VAN HAMELSVELD het volgende aan; „ Elk ziet, dat dit niet samenhangt, ook worden 'er maar 5 Steden genoemd, en echter in de optelling 12 geteld. Hier moet dan iet ontbreken. Ik verbeelde my de zaak dus. Het is zichtbaar, dat alle de opgaven der verdeelingen des lands, onder de Stammen, die in dit Boek voorkomen, als zoo veele oorspronglyke stukken, en echte bescheiden, zyn te houden, die de Schryver overneemt; van daar zoo veele herhaalingen, en zoo veele naauwkeurigheden in sommigen, die tot in kleinigheden uitloopen. —— Nu schynt dit stuk, betreffende Zebulon's Stam, niet volledig te zyn, maar de Schryver geeft het, zoo als hy het voor zich hadt. —— Welke de reden nu zy, dat dit *Document* niet vollediger was opgesteld, wete ik niet. —— Misschien echter dezelfde reden, die ons, by het optellen van verscheiden Steden, zoude doen schryven: *enz. Samen zoo veel, enz.*"

Wy besluiten dit uittrekzel met de gedachten van den Heer HAMELSVELD, mede te deelen over Kap. XXIV: 26. De gewoone vertaling heeft daar: „ Ende hy nam eenen „ grooten Steen, ende hy rechtede dien daer (te Sichem) „ op, onder de eyke, die by het Heiligdom des HEE- „ REN was." Volgens deze vertaling verstondt men, door *het Heiligdom*, den *Tabernakel*, en men vondt dus hier eene merkelyke zwaarigheid, uit hoofde van de wet, Deut XVI: 21, die het planten van eenig geboomte by den Altaar van JEHOVAH verboodt. De Heer HAMELSVELD neemt deze zwaarigheid weg, door te vertaalen: *onder den Terpentynboom, welke op de aan God geheiligde plaats stondt.* „ De zwaarigheid verdwynt (zegt hy in „ de aanmerkingen) wanneer men vertaalt, *heilige plaatze*, „ en zich herinnert, hoe ABRAHAM en JAKOB hier by „ Sichem eenen plegtigen Godsdienst verricht hadden, „ zedert welken tyd die plaats, als eene heilige plaats, is „ aangemerkt.—En van dezen Terpentynboom wordt reeds „ by die gelegenheid gewaagd, want deze boomen wor- „ den zeer oud, en kunnen, zegt men, tot 1000 Jaaren, „ bereiken. —— Nu komt de wet, Deut. XVI, hier niet „ in aanmerking."

Leerredenen over den Heidelbergschen Katechismus, door JOHAN CAREL PALIER, *in leeven Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Predikant in de Hervormde Gemeente te 's Hertogenbosch, Lid van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen, en der Nederlandsche Letterkunde te Haarlem en te Leiden, enz. enz. enz. uitgegeeven door* J. F. MARTINET. *Te 's Hertogenbosch en Amsterdam by* H. Palier en Zoon, *en* J. Allart, 1792. *Twee Deelen, te zamen* 1134 *bladz. in gr. 8vo.*

De Hoogleeraar PALIER bezat, volgens het getuigenis van den Heer MARTINET, eene uitgebreide geleerdheid in alle takken van wetenschappen, en een zeer edel karakter; hy was een yvervol, voorbeeldig, godvrugtig Christen-Leeraar, en, ondanks alle zyne verhevene bekwaamheden, blonk zyne nedrigheid in alles door. Hy was, dierhalven, by zyne Gemeente bemind, die zyne Predikaatsien hoog achtte, om derzelver kortheid, klaarheid en eenvoudigheid; en eenige aanzienlyke Leden uit

haar

haar midden verzochten dus den Heer MARTINET, om de uitgaaf dezer Leerredenen te willen op zich nemen, een verzoek, dat ligt werdt toegestaan, daar de Heer PALIER, tot aan zyn dood toe, zyn Vriend, en hy zelf, vóór zyne bediening, een Lid van de Gemeente van 's Hertogenbosch geweest was.

Wy wenschen dus die Gemeente geluk met de vervulling van haren wensch, en al het nut, dat zy van dit werk verwachten! Zekerlyk verdienen deze Leerredenen den lof van kortheid en eenvouwigheid; en de Redenaar heeft wel onder het oog gehouden, een Artikel uit het Synode van Dordrecht, waarvan de Uitgever in zyn Voorberigt melding maakt; aldus luidende: „Der Predikanten ampt en discretie in de Kerk zal wezen, de „Katechismi-Predikaatsien dermaate openlyk aan te stellen, dat ze behoorlyk kort zyn, en naar het begrip, „niet alleen der volwassenen, maar der jeugd, *zo veel „mooglyk is*, gepast."

De Redelyke Godsdienst, het best Euangelisch offer, aangeprezen in eene Redevoering over Romeinen XII: 1. *te Amsteldam, 's avonds in de Oude Kerk, op den tienden Juny* 1792, *uitgesprooken door* JOHANNES CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam. Te Amsteldam by* M. de Bruyn, 1792. *Behalven de Toewyding aan de Gemeente van Amsteldam*, 57 *bladz. in gr.* 8vo.

Het onderwerp en den tekst van deze Redevoering ziet men reeds uit den titul. Zy behoort tot die Redevoeringen, welke naar eene predikwyze ingerigt zyn, die veel verklaart, wat geene verklaaring nodig hadt, die zich meer met woorden dan met zaaken bezig houdt; en die gewoonlyk zeer veel aanvoert, wat tot het behandelde onderwerp ter waereld geene betrekking heeft. Doch onder dat zoort van Redevoeringen is zy geene van de slechtsten.

Het begraaven der Dooden buiten de Kerk en Stads Poorten aangepreezen; in eene Leerreden, naar aanleiding van Ps. XXXIV: 21 a; door W. A. OCKERSE, *Predikant te Wyk by Duurstede, en Lid van het Thielsch Genootschap ter Navolging. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1792. *Gedrukt ten behoeve van het Fonds. Behalven het Voorberigt, 78 bl. in gr. 8vo.*

Den openbaaren Kansel, zo vaak misbruikt om Vooroordeel, Bygeloof, Dwaaling, en de daar uit bykans onvermydelyk voortspruitende Gebreken, in te boezemen; te gebruiken, om Vooroordeel, Dwaaling, Bygeloof, met derzelver rampzalige Gevolgen, te bestryden, moge, in 't oog van sommigen, die Volksverligting, met een ongunstig oog aanzien, zo niet openbaar gewraakt, ten minsten met morrend misnoegen, vernomen worden. Waarheids-vrienden verheugen zich over zulk een bestaan, bovenal, wanneer het geschiedt op eene wyze, recht geschikt om eene gewenschte uitwerking te baaren. Tot zodanig eene vreugde vinden wy stoffe, by het ontvangen en doorleezen der bovengemelde Leerreden. Van welke wy thans verslag gaan geeven.

De Regeering van *Wyk by Duurstede* was, onder de heilzaame verbeteringen, welke zy, zints eenigen tyd, of daar stelde, of met ernst voornam, ook bedugt geweest op het uitdenken van een gevoeglyk plan, om de Begraaving der Lyken voortaan te doen geschieden buiten de Stad, op eene daar toe aan te leggen geschikte plaats. Eene Commissie, uit het midden van Hun Ed. Achtb. gekoozen, werd belast met de zorg om over dit stuk rypelyk te denken, en daar naa de Magistraat te dienen van berigt. —— Geduurende de Raadpleeging deezer Commissie, en naa dat derzelver werkzaamheid bekend was geworden, hadt men weldra gelegenheid om de verschillende denkbeelden der Ingezetenen op dit stuk te verneemen, en te bemerken, dat de grootste zwaarigheid gelegen zou zyn in het vereenigen van de gemoederen der Burgery en Gemeente, ter omhelzinge van een zo heilzaam Plan, waaromtrent veelen, min kundig, uit bygeloovige zwakheid, of ook wel door anderen vooringenomen, ten aanzien van zichzelven en de hunnen, zich zeer huiverig betoonden. Een beletzel te grooter, om

dat

dat het aantal van *Roomschgezinden*, in de Stad *Wyk by Duurstede* en de Vryheid van dezelve, dat der *Hervormden* zeer verre overtreft; hoewel men, zo als de Eerw. OCKERSE schryft, tot lof van de eerste zeggen moet, dat hunne tegenspraak niet algemeen, en min luidrugtig, dan van de laatstgenoemden, was.

Eer nog deeze Commissie verslag deedt van haare verrigtingen, namen, in 't voorst van Louwmaand deezes Jaars, Burgemeesters en Regeerders het besluit, om den jongsten Predikant der Stad, Do. OCKERSE, te verzoeken tot het doen eener opzettelyke Leerreden; strekkende ten betooge, —— Van den Bygeloovigen oorsprong van het begraaven der Dooden in de Kerken. —— Het onvoegelyke van dit aanhoudend Misbruik. —— Het schadelyke voor de Gezondheid der Menschen, door zodanige Begraavingen veroorzaakt, —— en, eindelyk, de noodzaaklykheid om in dit opzigt aan eene spoedige verbetering te arbeiden.

In den Eerw. OCKERSE, een Man den Vaderlande bekend door zyne twee uitgegeevene en meesterlyk geschreevene Stukjes; getyteld: *Ontwerp tot eene Algemeene Characterkunde*, hadden zy den rechten Leeraar gekoozen tot het volvoeren eener taak, die op verre na voor alle Leeraaren niet even geschikt is. Hy liet zich beweegen, om, gelyk hy zich uitdrukt, daar het de zaak van de Menschheid en van den Godsdienst betrof, eene pooging te doen, wat hy, onder den Godlyken Zegen, vermogen zoude, om, ter voldoeninge aan de begeerte van zyne geëerbiede Burgervaderen, ten algemeenen nutte en ter kwyting van zyn eigen Gewisse, de zwakke gemoederen in deezen om te zetten, de voorstanders van het Plan in hun bedaarden yver te bevestigen, en, langs dien weg, eene zo heilzaame zaak, met meer algemeene goedkeuring en eensgezindheid, te helpen tot stand brengen. Eene pooging, die hy des te meer van zynen pligt rekende; dewyl tot hier toe nergens, althans in geene der Steden van ons Vaderland (*), zo veel hy wist,

(*) In *geen der Steden*, zegt de Eerw. OCKERSE, met onderscheiding: want het was bekend, dat de Begraafplaats te *Zuilen*, op openbaar gezag, was aangelegd. Zie Bylaage C. Men voege 'er by het onlangs deswegen medegedeelde in de *Algem. Kunst- en Letterbode*. VIII. D. bl. 154.

wist, eene algemeene en door de Regeering zelve bewerkte en ingevoerde hervorming in dit stuk, was daar gesteld; waarvan het eerste voorbeeld, gegeeven door eene kleine, maar van ouds in *Batavien* beroemde, Stad, bykans op 't middenpunt der Republiek gelegen, de aandagt der geheele Natie zou kunnen opwekken, 't geen, althans op het einde der XVIIIde Eeuwe, vry waarschynlyker wordt, dan het was voor vyftig of honderd jaaren.

Den 25 van Louwmaand volvoerde hy dit Werk, voor eene meer dan gewoonlyk talryke Gemeente, die zyne Leerreden over de woorden, *Hy* (de HEERE) *bewaart alle zyne beenderen*, met vry algemeen genoegen aanhoorden, en waar onder ook verscheide *Roomschgezinden* van den besten burgerlyken stempel zich bevonden. De Regeering betuigde haare voldoening over de *welingerigte*, *keurig uitgevoerde*, *en alzins bescheide Leerreden*, met betuiging, dat het haar hoogst aangenaam zou zyn, wanneer hy zou kunnen besluiten, die *belangryke Leerreden* door den Druk gemeen te maaken; en, als een blyk des Magistraats goedkeuring, van Stadswege, en *Honorarium* te accepteeren.

De Regeering van *Wyk by Duurstede* heeft, in dit besluit, de Leerreden, zo wel gekentschetst, dat wy aan de boven onderstreepte aanpryzingen ons Zegel hangen. De Eerw. OCKERSE liet zich tot de Uitgave overhaalen; te min kon hy zich aan dit verzoek onttrekken, dewyl hy oordeelde, dat de Regeering eenigzins regt hadt op een stuk, 't welk deszelfs oorsprong geheel aan hun Ed. Achtb. verschuldigd was; en waarvan de gemeenmaaking, behalven het voordeel, dat hy daar door aan het voorgenomen, en zeker min of meer kostbaar, *Etablissement* kon toebrengen, zou kunnen dienen, om ook anderen onder onze Landgenooten van Vooroordeel en Bygeloof in dit stuk te geneezen, en dezelfde snaar ook elders in beweeging te brengen. —— Mogt die snaar geroerd, met daadlyken ernst geroerd, gehoord, en ingevolge daar van gehandeld worden! —— Met veel genoegen zien wy, dat, zedert het te persse zenden van de Leerreden, 'er zich gegronde hoope opdoet voor den goeden uitslag van het te *Wyk by Duurstede* begonnen werk, en dat 'er reeds eene plaats daar toe, naby het aloud Kasteel *Duurstede*, door de Magistraat is bestemd geworden. *Utrechtsche Courant* van 24 Feb. 1792. Zo dat de Loftuiting van Tydgenoot en Naakomeling, die de Eerw. OCKERSE aandringt by allen die genoeg betaamelyke eerzugt,

mensch-

menseh- en zelfliefde bezitten, zal kunnen gehoord worden. —— „ De Eer van eene zo schoone verbetering, „ schoon hier en daar in flaauwer zin reeds ondernomen, „ was voor *Wyk by Duurstede* bewaard! Regeering en „ Burgery dier Stad heeft iets weezenlyks bygedraagen, „ ter vorming van den smaak der Natie, tot *Neêrlands* „ algemeene welvaard."

Wy hebben geoordeeld dus de aanleiding tot het vervaardigen, houden en uitgeeven, deezer Leerreden, om de zonderlingheid, wat breeder te moeten vermelden. Wat de Leerreden zelve betreft, wy hebben reeds het oordeel der Regeering, te *Wyk by Duurstede*, onderschreeven; en moeten 'er nog byvoegen, tot staaving van dit ons medestemmen, dat de Eerw. OCKERSE, schoon hy, in het bestek eener Leerreden, niet alles gezegd heeft, wat over dit zo menigmaal behandeld stuk te zeggen valt, noch ook geene nieuwe kundigheden aan den dag legt, met veel oordeels gebruik gemaakt heeft van de beste Schriften, daar over in 't licht gegeeven, welke hy, in zyn Voorberigt, opnoemt.

Naa eene gepaste Vooraffpraak, en allerbeknoptste toelichting van zyn Text, behandelt hy de drie volgende Onderwerpen. I. Dat de gewoonte der Christenen, om hunne Dooden in de Kerken te begraaven, haaren oorsprong voornaamlyk aan eene bygeloovige zwakheid verschuldigd zy. —— II. Dat het aanhoudend gebruik daar van zeer onnoodig —— wanvoeglyk —— en hoogst nadeelig zy. —— III. En eindelyk dat alles ons verpligte, om elk in zynen kring, zo edelmoedig als eensgezind, aan eene spoedige verbetering in dit stuk te arbeiden. Wy wyzen onze Leezers tot de Leerreden zelve, om te zien met hoe veel oordeels en beknoptheids de Leeraar deeze ryke Stoffe verwerkt, en de algemeenste Tegenwerpingen ontzenuwt. Hy heeft dezelve met eenige meer en min uitvoerige Aantekeningen verrykt, en 'er Bylaagen aan toegevoegd, waar van wy de Tytels moeten aanstippen. *Iets aangaande de Begraafplaats der* CAPELLENS. —— *Narigt, wegens de Begraafplaats by Scheveningen.* —— *Berigten aangaande de Begraafplaats te Zuilen.* —— *Berigt, nopens de Begraafplaats te Thiel.* —— *Programma van het Thielsche Genootschap, ter Naarvolging* —— *Bescheiden, wegens den Buitenhof, om Begraafplaatzen aan de Diemerbrug.* —— Berigten en Bescheiden, hem uit de beste kanaalen toegezonden, en die ten blyke strekken van 't

 geen

geen 'er gedaan is, en nog daadlyk gedaan wordt, aan de hoogstwenschlyke zaak, waar voor deeze Leerreden pleit, en in welk hy by het einde zich dus liet hooren.

„ Nu dan M. V. verblydt uwe Overheid, uwe Leer„ aaren, de kundigsten en besten onder u, verblydt uwe „ weldenkende Landgenooten, ja het gantsch Wysgeerig „ Menschdom, door eene verstandige en edelmoedige „ keus in deezen! Leggen wy zamen onverwyld de hand „ aan de zo hoognodige verbetering, en overwinnen wy, „ wan-gewoonte, vooroordeel, kinderagtig bygeloof, en „ domme dweepzugt, ten heil van Godsdienst en Maat„ schappye. —— Zo ik eenigen invloed op u hebbe, „ ziet daar! myn overschot worde, indien het Gode be„ haagen mogt my uit uw midden weg te neemen, het „ eerste daar geplaatst; waar het u niet schaden kan! „ Ik wil my verbinden, om, in dat geval, uw voorbeeld „ te zyn!"

Brieven, over de Nieuwe Wachters der Protestantsche Kerke, van S. L. DE MARÉES. *Eerste Stukje. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. 109 *bl. in gr. 8vo.*

Eenige gemeenschap hebben de *Brieven*, welker *Eerste Stukje* wy thans in handen krygen, met de *Berichten, betreffende de Nieuwe Hervormers in Duitschland*, waarvan, in den voorleden Jaare, twee Stukjes uitkwamen. Wanneer wy dezelve op den toetssteen des oordeels brengen, zullen zy blyken van eene soortgelyke gestalte te weezen; weshalven wy 'er bykans het zelfde van moeten zeggen, of liever onze Leezers, om herhalinge te vermyden, ter onder aangeweezene plaatze verzenden (*). De zonderlingheid van den Tytel, of wie de *Nieuwe Wachters* zyn der *Protestantsche* Kerke, verdient een kort woord. 't Zyn naamlyk de Heeren BIESTER en NICOLAI, Schryvers van het *Berlynsche Maandschrift* en van de *Algemeene Duitsche Bibliotheek*, die zich in eenige Stukjes, eenige jaaren geleden, tegen een gevreesden inbreuk van het *Pausdom* op het *Protestantendom* verzet, en

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791. I Stuk, bl. 556.

en des sterke waarschuwingen gegeeven hebben. Een gedrag, in deeze Brieven sterk doorgestreeken, als onbestaanbaar met hun voorig schryven, zo zeer voor de Vryheid van denken ademende. De byna zeventig jaarige Grysaart, DE MAREES, een volyverig voorstander van de *Luthers Euangelische Kerk*, met alle derzelver Kerklyke Bepaalingen, de vraag overwoogen hebbende: *Is het by gevaar van het* NATURALISMUS, *of van het* PAUSDOM, *meer noodig brand te roepen?* geeft het aan 't oordeel van zynen Vriend over „ of het gevaar van ongeloof en afval van het Christendom, 't welk de Protestantsche Kerk reeds byna overstroomd heeft, niet meer te dugten, of de waarschuwing tegen hetzelve niet veel noodiger zy, als de waarschuwing voor de inbreekende magt van het Pausdom?" En voegt 'er nevens, waaruit men zyn schryftrant, die verre van zagt is, mag beoordeelen. ——, „ ô Mogt toch de stem van eenen byna zeventig jaarigen Grysaart allen opwekken, die de Protestantsche Kerk nog beminnen, en jeugd, en kragten en tyd, hebben, om zich tegen derzelver inwendige verachters, vyanden, en lasteraars, met wapenen, die het woord van God verschaft, te verzetten, hunne onwaarheden, verdraaijingen, tegenstrydigheden, onvaste gronden, die altyd reeds vooruit veronderstellen, dat zy eerst bewyzen moeten, regt te ontdekken, en dus, volgens de uitspraak van eenen Apostel, hunne dwaasheid aan elk openbaar te maaken."

Wy weeten niet, of de Heer Vertaaler, in zyn kort Voorberigt, met het *gewigtig* Vraagstuk, „ Zyn 'er in *Nederland Recensenten*, gelyk de Uitgeever of de Medearbeiders aan de Theologische Recensien der Algemeene Duitsche Bibliotheek? enz. enz." ook ons Maandschrift bedoele. Wy kennen ons vry van *opzettelyke* verlaaging, of *voorbedagtlyke* verheffing, der Godgeleerde Schryveren van de eene of de andere Party. Wy maaken, in een vry Land, een gemaatigd en geoorlofd gebruik van ons Oordeel, zonder partyzugt, en deelen het onzen Landgenooten mede. Wy durven verzekeren *onze Recenseerkunde niet uit Duitschland gehaald te hebben.* Is dezelve van een vreemde afkomst, dan sproot ze reeds in den Jaare MDCCLXI uit eene *Engelsche* Moeder. Zy draagt blyken van af te stammen van *The Monthly Review:* het door alle verstandigen voor 't oordeelkundigst Geschrift van dien aart gehouden. En 't is 'er zo verre af, dat wy ons

ons zulks schaamen, dat wy veeleer leedweezen gevoelen over ons onvermogen om alleszins dier Moeder waardig te blyven: eene andere Lugtstreek brengt, dikwyls, verandering te wege.

Verhandelingen over de Ondeugden, die zich aan de Gezondheid der menschen zelve wreeken. Door D. LANGHANS. *Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by* H. van Emenes, 1792. *Behalven het Voorwerk*, 202 *bladz. in gr. 8vo.*

Daar is onder alle de aanbiddelyke eigenschappen der Godheid geene, van welke een aandachtig beschouwer ieder oogenblik meer bewyzen ziet, dan zyne oneindige goedheid. Deze is de dryfveer van alle zyne daden, deze is de eenige bron van al ons geluk, van iedere ademhaling, en van ieder aasje genoegen, dat wy op deze aarde smaken. Maar deze is het ook, die de wetten verordend heeft, welken in ons hart ingeschreeven, en, toen het menschdom de rampzalige kunst geleerd hadt, van de stem van dat hart te smooren, in de Openbaring van zynen Zoon herhaald, bekrachtigd, en verklaard zyn. Die wetten, welken de verblinde, en van zyn waar belang onkundige, mensch zo dikwyls als zwaare lasten beschouwt, en als harde tuchtmeesters, die hem zyne gewaande genoegens ontzeggen, die wetten zelve zyn, wy zeggen niet, de kortste en beste, maar, de éénige, weg tot zyn waar en bestendig geluk.

Dan eerst, wanneer deze wetten regt betracht worden, genieten ziel en lichaam beiden al dat geluk, waar voor zy vatbaar zyn. De eerste wordt volmaakter, en voor verhevener genoegens meer vatbaar naar maate zy haar verstand meer beschaaft, en zy geniet eene onuitspreeklyke kalmte, en de grootste zaligheden, wanneer zy haare neigingen wel bestiert, en, in navolging van haaren liefderyken Schepper, niets dan goedheid, vrede, en zachtmoedigheid ademt. En dan maakt zy tevens het ligchaam tot eene voor haare volmaking meest geschikte woonstede; dan blyven alle deszelfs bewegingen geregeld, en het dierlyk gestel behoudt eene volkomene bloei en onafgebrokene gezondheid. —— Nooit kan een mensch éénige wet der Godheid verwaarloozen, zonder even

daar

daar door zyn eigen wáár geluk met voeten te treden; en aan ziel en ligchaam beide de grootste grieve toe te brengen. Iedere ondeugd heeft altyd een zeker bepaald ongeluk ten gevolge; en dit gevolg is zo natuurlyk, zo standvastig, zo onafscheidelyk van het misdryf, dat, het zy met eerbied gezegd, de algoede God zelf het niet keeren kan. Een mensch, die niet naar het rigtsnoer van Gods Wet, maar naar de inspraak van zyne bedorvene neigingen, leeft; mist alle die kennis, die wysheid, welke hem beschaven moest, welke hem het leven genoeglyk kon maken; en hy vernedert zich dermaten beneden de voortreflykheid zyner natuur, dat hy aan het redenloos vee in woeste onkunde niets behoeft toe te geven: hy is belemmerd door een aantal drieste vooroordeelen, die hem het leven lastig maken: hy smaakt niets van die hemelsche blydschap, die de deugd aan haare beoefenaars schenkt; alle zyne vermaken zyn louter denkbeeldig, hy verlangt altyd, en geniet nooit; en, alles, wat hy voor genot houdt, wordt vroeg of laat de bron van tallooze rampen voor hem: de ongeregeldheid zyner hartstochten verbreekt zyne gezondheid, hy verliest goed en eere, wordt afzigtig in de oogen van alle wezens, op welker goedkeuring hy prys hadt behooren te stellen, brengt zyn dagen naauwlyks ter helfte, en sterft, zonder waarlyk geleefd te hebben, zonder voor een beter leven ryp te zyn.

Wanneer alle menschen de waarheden regt doorzagen, en derzelver kracht altyd levendig gevoelden, dan moesten zy noodzaaklyk de wetten van God met eene nimmer wankelende getrouwheid betrachten; dan zouden zy levendig voelen, dat iedere verwaarloozing van dezelven, iedere ondeugd, eene onuitspreeklyk groote dwaasheid is; en dan zouden zy de altyd krachtige taal van den Bybel regt verstaan, die ondeugende menschen zo dikwyls *dwaas, onwys, uitzinnig* noemt.

'Er is dus, naar onze gedachten, geen nuttiger arbeid, dan deze waarheden in byzonderheden te ontwikkelen, te verklaren, te betogen, en op de harten der menschen aan te dringen: en niet alleen aan hem, wien ieder één, ook in de meest bedorven tyden, voor een booswigt houdt, maar ook aan den beschaafden man en vrouw van de waereld, wier gebreken, door de verdraeide denkbeelden van dezen tyd, zo dikwyls voor deugden aangeprezen worden, getrouw

aan te kondigen, en bondig te betoogen, welke rampzalige gevolgen onmiddelyk uit hun gedrag voortvloeien moeten.

Wy meenen dierhalven, dat de Heer LANGHANS, in leven een beroemd Geneesheer te *Bern*, aan het menschdom een zeer gewigtigen dienst gedaan heeft, met de uitgave dezer zeer goed geschreven Verhandelingen *over de ondeugden, die zich aan de gezondheid der menschen zelven wreeken*; en wy wenschen, dat ook onze Natie van dezelven, het zy in de Vertaling, of liever, voor zo verre zy het Hoogduitsch verstaat, in het oorspronglyke, een naarstig gebruik zal maken, ter beteringe harer zeden. Zy zyn zes in getal, en gaan I. *Over de dronkenschap*; II. *over de ongeoorloofde liefde en zelfbevlekking*; III. *over het al te wellustig en onnatuurlyk eeten en drinken*; IV. *over de ledigheid*; V. *over de verkwisting*; en VI. *over de gierigheid, eergierigheid, en hebzucht*. Zommige van deze onderwerpen zyn reeds meer dan eens, met hetzelfde oogmerk, opzettelyk behandeld, en over andere vindt men hier en daar verscheidene aanmerkingen verspreid; maar echter zullen ook zy, die dat alles gelezen hebben, ook dit werk met genoegen doorlezen, om de menigte schoone aanmerkingen en belangryke waarneemingen, en om de overtuigende schryfwyze. Het boek geeft meer dan de titul belooft, daar het ook andere gevolgen der genoemde ondeugden optelt, die niet bepaald voor de gezondheid, maar voor andere takken van het menschlyk geluk nadeelig zyn; en daar het tevens, tot troost van bedorvene menschen, die middelen en wegen opgeeft, door welke zy zich van hunne aangewende ondeugden kunnen ontslaan, de aan hun lighaam werkelyk aangebragte ongemakken genezen, of dezelven, wanneer zy onheelbaar geworden zyn, draaglyk maken.

Wy pryzen het byzonder aan Predikanten aan, en wy zyn verzekerd, dat zy, door een verstandig gebruik van hetzelve te maken, en door de aanmerkingen van onzen Schryver en andere dergelyke, in een populairen styl, aan hunne Gemeenten voor te dragen, oneindig meer nut zouden stichten, dan door gedurig met systematische geleerdheid, of brokken uit de ketterhistorie, den geeuwenden Toehoorder in een diepen slaap te preeken. Zy behoeven niet bevreesd te zyn, dat zy hunne bestemming uit het oog verliezen, wanneer zy de natuurlyke gevolgen der Ondeugd

deugd nadruklyk aan hunne Gemeenten schilderen, daar de Bybel zelve hier zo dikwyls voorgaat (*).

(*) Zie b. v. Spreuk. V: 3, en verv. VII: 22-27; XIV: 30, en honderd andere plaatzen meer.

Beschryving van alle de Heelkundige Operatien, naar de beste en nieuwste Wyzen, door J. LE BLANC, *Heelmeester te Orleans, enz. In het Hoogduitsch uitgegeeven, en met Aanmerkingen verrykt, door Dr.* C. F. LUDWIG, *Hoogl. der Geneeskunde, te Leipzich. En nu in 't Nederduitsch vertaald, en met veele Aanmerkingen vermeerderd, door* W. LEURS, *Heelm. in 's Hage, enz. enz. IIde Deel. Te Utrecht by* G. van den Brink Jansz., 1790. *In gr. 8vo. 296 bl.*

Het twee-en-twintigste Hoofdstuk, waar mede dit Deel begint, bevat de Operatie der *Polypen*, en behelst tevens eenige Proeven over dezelve, als ook omtrent de omkeering, uitzakking en overbuiging der Baarmoeder, en om deeze ongemakken wel te leeren onderscheiden; waar by gevoegd zyn eenige nieuwe Aanmerkingen over de verplaatzingen der Baarmoeder, en de middelen om dezelve te geneezen door den Heer LEVRET. Nieuwe manier om de Afbindingen op diepe plaatzen te doen, waar toe de vereischt wordende Werktuigen op de vierde *Plaat* zeer goed afgebeeld, en, in het Werk zelve, het gebruik daar van, met de noodige beschouwende en oefenende Waarneemingen, beschreeven word. Het 23ste Hoofdst. handelt over de Operatie van de Staar, volgens DURAND, JANIN en GRANDJEAN. Het 24ste, van de plaatzen, waar men Fontenellen kan zetten —— van het gebruik der Bloedzuigers en der Kopglazen. Het 25ste en laatste Hoofddeel bevat Operatien der *Breuken*, nieuwe manier om de Breuken te opereeren, en eenige Aanmerkingen op het gebruik deezer methode by de inklemming van de Navel- en Buikbreuk.

Dit Werk kan den Beoefenaaren der Heelkunde niet anders dan aangenaam zyn, daar het veele weetenswaardige zaaken vervat, die hun, by het verrichten dier Kunstbewerkingen, waar over in dit Deel gesproken word, van veel gewigt kunnen zyn. De Vertaaling is zeer goed, en de twee Verhandelingen van de Heeren G. TEN

HAAF

HAAF en F. A. SCHENK, zynde de eerste een Vertoog over de wyze, op welke de *Cataracta*, na meer dan dertig jaaren ondervinding, thans door den eerstgemelden Heer word uitgeoefend; en de tweede, door laatstgemelden Heer, bevattende eene Waarneeming, door welke de mogelykheid eener waare omkeering en uitzakking der Baarmoeder bevestigd word, ieder op derzelver behoorlyke plaats in het Werk ingelascht, zetten daar aan geen geringe waarde by.

VINDICIÆ GALLICÆ, *of Verdeediging van de Fransche Omwenteling en derzelver Bewonderaaren, tegen de Aanvallen van de Heeren* BURKE *en* DE CALONNE, *door* J. MACKINTOSH, *Schildknaap. Naar den derden vermeerderden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Dordrecht by* H. de Haas. *Behalven de Voorreden*, 305 *bl. in gr.* 8*vo.*

Een vreemd verschynzel, in de daad, in onze Taale, eene tweede Wederlegging te zien van een Geschrift, 't welk daarin niet bestaat, schoon de Vertaaling van 't zelve aangekondigd zy. Naauwlyks heeft men zich kunnen verzadigen van het leezen der vuurig geschreevene *Rechten van den Mensch, of den Aanval van den Heer* BURKE *op de Fransche Omwenteling, beantwoord door* THOMAS PAYNE (*), of men krygt de *Vindiciæ Gallicæ*, thans voor ons liggende, in handen; en wy twyfelen geen oogenblik, of deeze *Verdeediging* zal met dezelfde greetigheid gezogt en geleezen worden. Althans hadt dezelve in *Engeland*, binnen 't verloop van vyf maanden, een derden Druk noodig. De *Nederduitsche* Vertaaler zegt 'er niet te veel van, als hy zyn vertaald Werk, met dat van PAYNE vergelykende, zegt, „ dat men 'er meer orde, „ schikking, bondiger bewyzen en redeneeringen, oor- „ spronglyker aanmerkingen, belangryker bespiegelingen, „ en meer netheid van styl in zal ontdekken." 't Was den

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroefen.* voor 't Jaar 1791. I Stuk, bl. 572. PAYNE schat het vertier des eersten Deels van dit Werkje in *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, op niet minder dan tusschen de veertig en vyftig duizend stuks. *Monthly Review*, For March, 1792, p. 319. Waar wy een tweede Deeltje aangekondigd vinden.

den Vertaaler, gelyk hy schryft, naa de vryheid der *Engelsche* Drukpersse geroemd te hebben, die elk *Engelschman* als het Bolwerk zyner Vryheid aanziet, „ niet te „ doen om grondbeginzelen van Partyschap te versprei- „ den; onze eenigste beweegreden is: *audi & alteram partem*; de bepleiting van zulk een allergewigtigst Geding, „ door zulke bekwaame Advocaaten voor de Regtbank „ van 't verlicht *Europa*, kan niet anders dan allerleer- „ zaamst zyn, en uit de strydigheid van hunne verschil- „ lende gevoelens moet meer lichts ontstaan dan uit de „ onwedersprooken theoretische Behandeling van dierge- „ lyke onderwerpen, door de bekwaamste Schryveren. „ De onpartydige (of al ware het eene partydige) rede- „ neering van Gebeurtenissen, die vreemde Landen, en „ vreemde Regeeringen raaken, zyn voor ons slegts be- „ spiegelingen, en kunnen dus ook niet als uit haatlyke „ oogmerken spruitende aangemerkt worden. Tot een „ blyk van deeze onze denkwyze, hebben wy zelfs eeni- „ ge regelen, (het Hof van den Haag, bl. 299 betref- „ fende,) die aanstoot zouden hebben kunnen geeven, „ agterwege gelaaten."

De Schryver MACKINTOSH, die, blykens eene aanmerking (bl. 287.) nog jong is, geeft, in een Voorberigt der derde Uitgave, deeze Verdeediging van zyn zedelyk Character: „ Van Letterkundige berisping past het my niet „ de juistheid in twyfel te trekken; maar zedelyke be- „ risping meen ik myzelven verschuldigd te zyn, „ niet ongemerkt voorby te laaten gaan. Het ge- „ schreeuw van het Gemeen, dat met zulke kwaadaar- „ tige kunstenaary tegen de Vrienden der Vryheid, als „ de Apostelen van Opschudding en Oproerigheid, is „ aangehitst, heeft zelfs mynen onaanzienlyken naam niet „ gespaard.' In het oog van de geenen, voor welken ik „ vreemd ben, kan ik my zelven slegts verantwoorden „ door de Bewerkers van dat geschreeuw uit te daagen, „ om eene plaats in dit Werk te vinden, die niet, in den „ hoogsten graad voor Vrede en eene Bestendige Regee- „ ring pleit. Zy, by welken ik bekend ben, zouden, denk „ ik, niet haastig zyn om hevige gevoelens te wyten „ aan een Character, dat de partydigheid myner Vrien- „ den moet bekennen traag, en dat de kwaadaartigheid „ myner Vyanden niet kan ontkennen zagt te zyn. —— „ Ik ben door agtingwaardige Vrienden beschuldigd, dat „ ik de rampen van het Koninglyk Huis van *Frankryk*

„ met onedelmoedige ligtveerdigheid behandeld heb. Zy „ zullen my, egter, niet bekwaam agten om met opzet „ het ontzag voor ongelukkigen, het zy in een Paleis, het „ zy in eene Hut, te schenden, en het zou my van harten „ leed doen, zo ik my hadde laaten vervoeren tot uitdrukkingen, welke in dien zin uitgelegd konden worden."

Naa eene gepaste Inleiding, strekkende om den Heer BURKE, tegen wien hy zich aangordt, te doen kennen, is het Werk in zeven Afdeelingen gesplitst. De Iste Afdeeling voert ten opschrift: *De Algemeene oorbaarheid en noodzaaklykheid van eene Omwenteling in 't Fransche Ryk.* 't Geen hy van de Gebeurtenissen opgeeft, noemt hy, met regt, een vlugtige schets, en betuigt, „ dat het „ zyn oogmerk niet zo zeer is de Gebeurtenissen te verhaalen, dan wel derzelver geest te vatten, en derzelver „ invloed op de staatkundige reeks van omstandigheden, „ waar uit de Omwenteling spruiten zoude, aan te stippen." In deeze Afdeeling handelt de Schryver over den *Adel*, het aanslaan der *Kerklyke Goederen*, en de *Regterlyke Aristocratie* der Parlementen.

De IIde *Afdeeling* gaat *over de Zamenstelling en het Character der Nationaale Vergadering*. Heftig bestrydt hy hier de Aanmerkingen van BURKE, over de Onbevoegdheid der Leden, die dezelve uitmaakten, en wederlegt de oogmerken door dien Heer aan de Nationaale Vergadering toegeschreeven; wel inzonderheid stilstaande op de Geldmiddelen.

In de IIIde *Afdeeling*, overweegt hy, met eene groote maate van Zede- en Menschkunde, *de Buitenspoorigheden des Volks, die de Omwenteling vergezeld hebben.* „ Zo „ eenige van deeze Bewerkers," drukt hy zich uit „ misdryven in de gedagten hadden tot bereiking van hun „ oogmerk, laat ik hun aan hunne welverdiende blaam, „ en aan de verfoeijing van alle braaven, over. Hy, die „ de Vryheid, op de puinhoopen der Zedeleer, wil oprigten, verstaat noch bemint eene van beiden."

De IVde *Afdeeling* is geschikt ter *Beschouwinge van de Nieuwe Constitutie in Frankryk.* In deeze toont hy, hoe zeer dezelve over 't algemeen goedkeurende, dat hy alles niet pryst; maar op verscheide gewigtige stukken bondige tegenbedenkingen heeft.

De Vde *Afdeeling* verdeedigt de *Engelsche Bewonderaars van de Fransche Omwenteling;* en levert de VIde Afdeeling eene

eene *Beſpiegeling op, over de waarſchynlyke gevolgen van de Franſche Omwenteling in Europa.*

Niet ongemeen is het onder de Voorſtanders der *Franſche Omwenteling* dezulken aan te treffen, die een bedaarder en langzaamer bewerking wenschten. Laaten wy, om een voorbeeld der ſchryfwyze van MACKINTOSH, te neemen, hem op dit ſtuk hooren. „ De drie Ariſtocratien, de Krygsmagtige, de Priesterlyke en de Rechterlyke, kunnen beſchouwd worden als de Franſche Regeering te hebben uitgemaakt. Zy kwamen ons, voor zo verre wy haar beſchouwd hebben, voor, als voor geene verbetering vatbaar zynde. Alle pogingen, om dezelve te hervormen, zouden weinig beter geweest zyn, dan (om de woorden van den Heer BURKE te gebruiken,) „ eene „ ſlegte verbouwing van magtige puinhoopen;" zy waren niet bedorven door de toevallige ſlegtheid van haare leden; zy waren niet gedreven door een voorbygaande drift, welke nieuwe omſtandigheden zouden uitroeijen. Het gebrek lag in het weezen der Inſtellingen zelve, die onmogelyk overeen te brengen waren met eene vrye Regeering. Maar, zegt men, deeze Inſtellingen zouden *trapswyze* (*) hervormd hebben kunnen worden. De geest van Vryheid zou in ſtilte daar by zyn ingeſloopen. De ſteeds aangroeijende Wysheid eener verlichte Natie zou, met den tyd, derzelver gebreken zonder ſchokken verholpen hebben.

„ Op dit bewys antwoord ik, met vertrouwen, *dat deeze Inſtellingen de Vryheid vernield zouden hebben, eer de Vryheid derzelver* GEEST *zou verbeterd hebben.* Magt groeit maar te weeliger, na dit ligt beſnoeijen. Eene geringe hervorming ſtreelt het oog van het volk, dat zy in ſlaap wiegt, 's volks geestdrift verkoelt, en het tydſtip van kragtdaadige hervorming is onherroeplyk verlooren. Geene gewigtige ſtaatkundige verbetering werd immer in eenen tyd van rust verkreegen. Het bedorven belang der Regeerers is zoo ſterk, en de ſtem van het Volk zoo zwak, dat het ydel ware zulks te verwagten; zoo men de gisting in de gemoederen des volks laat voorby gaan, zonder 'er gebruik van te maaken, zoude het ongerymd zyn van kwyning te verwagten, dat geestdrift niet heeft uitgewerkt. Zoo 'er, op zulk een tydſtip, gee-

(*) BURKE, p. 248-252.

geene grondige hervorming wordt te wege gebragt, worden in de ſtilte, die 'er op volgt, alle gedeeltlyke veranderingen ligtlyk ontdooken en te leur geſteld. De trapswyze hervorming uit het hoofdbeginzel, in de ſchoonſchynende Theorie van den Heer BURKE ten toon geſteld, ſpruitende, wordt door de ondervinding van alle eeuwen wederſprooken. Al wat men uitmuntends, al wat men wys in de Regeeringsvormen ontdekken kan, is dezelven door den ſchok eener omwenteling ingegooten, en derzelver voortgang is naderhand ſlegts de opeenſtapeling van misbruiken geweest. Hier van daan dat de verlichtſte Staatkundigen de noodzaaklykheid erkend hebben, *van de Regeeringen dikwyls tot haar eerſte beginzelen te rug te roepen*; eene waarheid, die het doordringend verſtand van MACHIAVEL even zeer aan de hand gegeeven is, door zyne ondervinding van de Florentynſche Democratie, en door zyne naſpeuringen in de Geſchiedenis der oude Gemeenebesten. —— Al dat goed is moet nagejaagd worden, op het oogenblik dat het verkrygbaar is. De Volksſtem, onwederſtaanbaar in eenen tyd van onrust, wordt ſtraffeloos veracht, als zy door die ſlaaperigheid wordt aangezet, waar in de Natiën gewiegd worden door den ſtillen loop haarer gewoone zaaken. De drift tot hervorming kwynt in ongerugſteunde verveeling. Zy ſterft in eenen onmagtigen ſtryd, met vyanden, die dag aan dag met nieuwe kragten verſterkt worden. Men kan (laaten wy het nog eens herhaalen,) geene hoop op groote Staatkundige verbetering uit vreedzaame tyden ſcheppen (*): want zy hebben natuurlyk die uitwerking, dat zy alle die geenen verſterken, die belang hebben om de misbruiken te doen voortduuren. De Nationaale Vergadering nam het juiste tydſtip waar, om het bederf en de misbruiken, met welke haar Land bezogt was, uit te roeijen. Derzelver hervorming geſchiedde tot in den grond, op dat zy geëvenredigd zou zyn aan het kwaad, en daar werd *niets van uitgeſteld*, om dat een misbruik op zulk een

(*) De eenige uitzondering van dit beginſel ſchynt het geval te zyn, wanneer een Souverein gewigtige vergunningen doet om te onvredenheid te ſtillen, en beweegingen voor te komen. Dit is egter, als men 't wel verſtaat, geene uitzondering: want het ſpruit baarblyklyk uit dezelfde oorzaaken, die in een minder gevorderd tydperk van de tusſchenkomst van het volk werken.

een tydſtip te ſpaaren, even zoo veel was als het zelve te wettigen, om dat de geestdrift, die volkeren tot zulke onderneemingen vervoert, van korten duur is, en de gelegenheid tot hervorming, eens verzuimd, onwederroepelyk zou kunnen verlooren zyn."

Naa het wederleggen eener andere beſchuldiging, dat de Nationaale Vergadering de lesſen der Ondervinding verworpen, en zich verlaaten heeft op de beguichelingen van afgetrokkene beſpiegelingen, en groot en verkrygbaar goed aan de pragtige droomen van volmaaktheid heeft opgeofferd, zegt MACKINTOSH: ,,Eene Regeeringsvorm van *Kunst* (want volgens hem zyn alle Regeeringsvormen, die in de Wereld beſtaan, uitgezonderd die der Vereenigde Staaten van *America*, by toeval gevormd,) het werk van wetgeevend verſtand, op den onbeweeglyken grondſlag van natuurlyk regt en algemeen geluk gevestigd, die alle de uitneemendheden in zich zou vereenigen, en alle de gebreken zouden misſen van de verſchillende Regeeringen, welke het geval over de Wereld geſtrooid heeft, in plaats van door de volmaaktheid van eenige deezer Regeeringsvormen te worden uitgeſlooten, wierd luid ingeroepen door de onregtveerdigheid en ongerymdheid van die alle. Het was tyd, dat de menſchen leeren zouden niets ouds te dulden, het geen de rede niet eerbiedigt; en voor geene nieuwigheid te ſchrikken, tot welke de rede aanleiding mag geeven. Het was tyd, dat de menschlyke vermogens, zo lang door min gewigtige voorwerpen en mindere kunſten bezig gehouden, het begin van een nieuw Tydperk in de Geſchiedenis zouden tekenen, door de kunst te doen gebooren worden van de Regeering te verbeteren, en het burgerlyk geluk van den mensch te vermeerderen. Het was tyd, gelyk men wyslyk en welſpreekend gezegd heeft, dat Wetgeevers in plaats van dien bekrompen en benaauwden *Kustvaart*, die nooit waagen durft, gebruiken, en voorige handelwyzen uit het gezigt te *verliezen* door de *Poolſtar* der Rede geleid, eenen ſtouteren ſcheepvaart waagden, en, in onbevaaren Werelddeelen, den ſchat van 't algemeen geluk gingen ontdekken."

Schoon de Vertaaler op den Tytel niet geſteld hebbe, met Aanmerkingen vermeerderd, vinden wy ze nogthans van zyne hand; en zommige zeer gepaste. Wy kunnen niet nalaaten 'er een over te neemen. De Heer MACKINTOSH, in de laatſte Afdeeling gezegd hebbende, ,, het tegenwoordig tydſtip gelykt, in de daad, met won-

wonderbaarlyke naauwkeurigheid naar de wetgeevende Eeuw van *Griekenland*. De menigte heeft kennis genoeg verkreegen, om de meerderheid van verlichte Mannen op haare waarde te schatten, en zy heeft bewustheid genoeg van haare eigene onkunde, om haar te beletten zich tegen derzelver inrigtingen te verzetten. Dit is juist de toestand, waar in 's menschen geest, en door verstand en door buigzaamheid, voor de wetgeeving ryp is." Dit is de tegenwoordige staat van *Europa*, merkt de Vertaaler op. „ Wanneer men dit denkbeeld ontleed, en op de geheele uitgestrektheid van *Europa* toepast, bevindt men, naar 't my toeschynt, dat het nog verre af is, dat gansch *Europa* in dien toestand zyn zoude. Ik maak geene zwaarigheid te stellen, dat 'er Natiën zyn, die andere meer dan eene eeuw in verlichting en kundigheden vooruit zyn. Ik behoef haar niet te noemen, by welke de bygeloovigheid, het priesterbedrog, op domme onkunde gegrond, nog even zo sterk hunne rol speelen als in de voorige eeuw. Daar is dan nog eerst eene grootere verbreiding van kundigheden en verlichting noodig, eer men zeggen kan, dat *geheel Europa* ryp is, om die hervorming te ontvangen, welke de zugt voor het geluk van het menschdom menschlievende Wysgeeren doet hoopen, dat voor 't zelve uit de Fransche Omwenteling zal voortvloeijen. Men moet zich dan ook geenzins verbeelden, gelyk veele Enthusiastische Vryheids-Vrienden, vooral in *Frankryk*, doen, dat de geestdrift der Vryheid zich eensklaps, als een elektrieke schok, over *Europa* zal verspreiden, om alle geesten met de brandende drift tot het uitroeijen van allen dwang te elektriseeren; want de ondervinding leert, dat het niet waar is, hoe waarschynlyk het ook voorkome, dat baarblyklyke zedelyke waarheden slegts behoeven gehoord te worden, om algemeen aangenomen te zyn. De uitwerking der Omwenteling in *Frankryk* zal, zoo de Vryheid in *Frankryk* in haare jeugd niet verstikt wordt, of in binnenlandsche partyschappen omkomt, wel zeker, maar langzaam, zyn. Daar was by de Hervorming gezond verstand genoeg in *Europa*, om die te doen ontstaan, en egter was zy slegts gedeeltlyk, naauwlyks tot de helft van *Europa*, bepaald. Bleef niet het overig gedeelte midden in de straal licht, die zich begon te verspreiden, in de oude dwaalingen en bygeloovigheden verzonken? Zoo dit niet geschied ware, zou de Hervorming ook niet ten halve geweest zyn; maar men

men moest toen niet te verre gaan om nog dat te behouden, dat men gewonnen hadt. Zal dit ook niet het geval met de Staatkundige Hervorming van *Europa* zyn?"

In zyne Voorreden, de *Fransche Omwenteling* een Proeve genoemd hebbende, „ of een Volk door de inrigting zyns Regeeringsvorms eene grootere maate van Vryheid met Vrede en Bestendigheid genieten konne, dan ooit door eene Staatkundige Inrigting vergund is, merkt hy op: Ware de Constitutie in haare inrigting proefondervindelyk niet goed, dan zou van deeze twee een moeten gebeuren; of zy zou zich niet staande houden, en het Ryk zou weder onder de oude despotike Regeering vervallen; of zy zou, indien wyze maatregelen de overhand boven dwaaze of kwaadwillige hadden, langzaamerhand verbeterd, en tot die volkomenheid gebragt worden, waar toe zy, zonder gevaar van omstorting, vatbaar zou zyn. Nu, daar de Vorsten zich openlyk tegen de *Fransche* Vryheid verbonden hebben, zal *Frankryk* en de Constitutie tegen een ander kwaad te kampen hebben, namelyk tegen het geweld van gewapende Volkeren; zo het voor dat geweld moet bukken, en de wet van de Overwinnaaren ontvangen, is de Proefneeming verlooren, ten kosten van duizendmaal meer bloeds, van duizendmaal meer verwoesting en onoverzienlyke rampen, dan wanneer de Constitutie door haare eigene onvolkomenheid ten gronde ginge. Doch de Theorie blyft, als een pragtig Gedenkstuk, voor de Naakomelingschap staan, dat dan, in volgende Eeuwen, als *geheel Europa* meer ryp is voor de Vryheid dan nu, misschien nog eens tot eene baak zal dienen; dan is het

——— Monumentum ære perennius
Regalique situ pyramidum altius,

dat door geene Soldaaten kan omverre gerukt, door geen Dwingelanden vernietigd worden."

Reize door Spanje, gedaan in de Jaaren 1786 *en* 1787; *in 't byzonder, met opzicht tot den Landbouw, Manufactuuren, Koophandel, Bevolking, Belastingen, en Inkomsten van dat Land; benevens Aanmèrkingen in het doortrekken van een gedeelte van Frankryk. Door* JOSEPH TOWNSEND, *A. L. M. en Predikant te Pewsey, in het Graafschap Wilts. Iste Deel 1ste Stuk*, 1791. *Te Haarlem by* A. Loosjes *Pz., in gr.* 8*vo*, 180 *bl.*

Komt de Kunst van Waarneemen, van eene zo onmeetbaare uitgestrektheid, alleszins te stade, deeze moet, inzonderheid den Reiziger steeds ten gidse verstrekken, zal hy voor zich zelven juiste kundigheden opdoen, en in staat zyn om dezelve, in geschrifte mede te deelen, en, met den schat zyner kennisse, ook anderen te verryken. Hier toe wordt een byzondere aanleg, geestgesteltenisse, en overal omziende oplettenheid, gevorderd. Dat het allen Reizigeren niet moge gebeuren haar tot gezellinne te hebben, wyzen zo veele Reisbeschryvingen uit, die geheel oppervlakkig zyn, of meest bestaan in herhaalingen van 't geen men voor lange wegens die zelfde Gewesten geleezen heeft, zo dat men een Boek, met gretigheid opgevat, met wederzin en wansmaak weder nederlegge. Dit zal het geval niet weezen met den Leezer der opgemelde *Reize door Spanje*, van welks Eerste Deels Eerste Stuk wy hier thans verslag doen.

Met welk een waarneemend oog de Eerw. TOWNSEND de Voorwerpen beschouwde, kunnen wy eenigzins opmaaken uit het geen hy, de Grenzen van *Spanje* betreedende, schryft. „ Geen mensch, die niet in eigen persoon de ondervinding daar van heeft, kan zich een recht denkbeeld vormen van het weezenlyk genoegen, waar mede een Reiziger op eenig Land nederziet, dat hy voor de eerste maal zal intreeden. Ieder voorwerp wordt aldaar voor hem belangryk. Zyne oplettenheid verkrygt gestadig nieuw voedzel, door eene weelderige verscheidenheid van gestalten, en van voortbrengzelen, van zeden, en van menschen, waar mede hy tot hier toe onbekend geweest is, en al te zamen medewerkende, om, naar evenredigheid van zyne achting voor de Weetenschappen, by elke schrede die hy doet, zynen schat van kundig-

digheden te vermeerderen. De uitwendige gedaante van het Land, veele lichaamen uit het Planten- en Dierenryk, zyn ten zynen opzichte nieuw, of hebben ten minsten iets nieuws voor hem, dat hy te vooren by anderen niet waargenomen hadde. Zodanige zelfs, met welke de gewoonte hem reeds gemeenzaam gemaakt hadt, vertoonen nogthans aan zyn oog nieuwe schoonheden, uit hoofde van de afwykingen, welke zy aan de verscheidenheid van grond en lugt te danken hebben."

Schoon *Spanje* het hoofddoel deezer Reize is, en de Heer TOWNSEND daarom zyn Werk aanvangt met *Onderrigtingen voor den Reiziger door Spanje*, zal men nogthans het gedeelte van *Frankryk*, in het doortrekken van hem bezogt en beschreeven, niet zonder belangneeming leezen. Zyn toegang tot, en verkeering met, Geleerden stelde voor hem de beste Gezelschappen open, en gaf hem gelegenheid om in de Academie en andere openbaare plaatzen toegelaaten te worden, om de Kabinetten te bezigtigen, waar van hy als een Kenner berigt geeft, en de voornaamste byzonderheden aanstipt, doorvlogten met Waarneemingen eenen Natuurkundigen waardig. Terwyl hy in 't voorby gaan veele zaaken, door anderen onaangeroerd gelaaten, en opmerking verdienende, als een Menschkenner beschryft. Zeer keurig is zyn berigt van de Omstreeken van *Parys* ten opzigte van de Delfstoffen, en onderhoudende de beschryving van het *Karneval* te *Parys*.

Met vermaak volgt men den Reiziger van *Parys* tot *Belgarde*, en beschouwt de Manufactuuren te *Lyons*. Welke bloeiende Stad altoos byzondere voorregten heeft genooten, doch nogthans met groote zwaarigheden menigmaalen moest worstelen. „ Deeze," schryft hy, „ zyn op eene uitmuntende wyze aan den dag gelegd, door den Abt BERTHOLON. Naardien alle Regeeringen van *Europa* by zyne Waarneemingen belang hebben, zal ik dezelve zeer beknopt voordraagen. De onderscheiden hinderpaalen, tegen den bloei en welvaart des Koophandels, zyn altyd geweest, en zullen blyven zo lang zy bestaan.

„ 1. *Oorlogen*, het zy buitenlandsche of binnenlandsche, burgerlyke of godsdienstige, uit verdeeldheden in den Staat, of Vryheidsliefde, voortkomende; aangezien de Koophandel het gedruis der Wapenen vreest, voor de lauwrieren vlugt, en alleenlyk bloeit onder de schaduwe van vreedzaame Olyfboomen.

 „ 2.

„ 2. *Vervolging*, en onverdraagzaamheid in het ſtuk van Godsdienst, als, by voorbeeld, de herroeping van het Edict van *Nantes*, 't welk in *Frankryk* dezelfde uitwerking heeft gehad als de uitdryving der *Mooren* in *Spanje*.

„ 3. *Wetten*, ſtrekkende om den Manufacturier, of Koopman, op eene onbeſcheiden manier, in zaaken, die zyn beroep betreffen, te dwarsboomen, of hinderlyk te zyn: waar door men hem te naauw op de handen ziet, zich in zyne bezigheden ſteekt, hem van nuttige onderneemingen te rug houdt, of door afperſingen en knevelaaryen moedloos maakt.

„ 4. *Belastingen*, welke het vertier der Koopmanſchappen, het zy middelbaar of onmiddelbaar, benadeelen. Men heeft eerst in 't Jaar 1743 toegeſtaan, dat de *Lyonſche* Manufactuuren onbelast mogten uitgevoerd worden, maar, tot op den dag van heden toe, moeten alle leevensmiddelen, inzonderheid de wyn, deeze Stad inkomende, zwaare impost betaalen. Het gevolg hier van is, in de eerſte plaats, eene merkelyke verhooging van het arbeidsloon; en dewyl de Weevers, elken invallenden Feestdag de nabuurige Dorpen zeer greetig gaan bezoeken, ten einde zich aldaar tot een maatigen prys op Wyn te vergasten, vervallen zy hierdoor ligt tot dronkenſchap.

„ 5. *Feestdagen*, waar deeze in menigte gevierd worden, ryst natuurlyker wyze de waardy der overige dagen: terwyl zy tevens tot allerlei ſoorten van buitenſpoorigheden aanleiding geeven.

„ 6. *Vooroordeelen*, ten aanzien van den *woeker*, ſtrekkende om het geld buiten omloop te houden, en dus de renten van 't zelve, tot groot nadeel van die het noodig hebben het ter leen op te neemen, aanmerkelyk te doen ryzen. Als een gevolg hiervan is de rente te *Lyon* gemeenlyk zes ten honderd.

„ 7. *Weelde* onder de Manufacturiers, als verteerende allengs derzelver Kapitaal, waar door zy in hunne onderneemingen belemmerd worden.

„ 8. *Tytels van Adel* en rang, aan Kooplieden toegeſtaan, uit een ongerymd denkbeeld van aldus den Koophandel aan te moedigen; doch waar door men in de daad den ſtroom afleidt, welke eigenlyk den Koophandel kan doen bloeijen. Deeze verkeerde Staatkunde is in onze dagen gansch niets ongewoons. Hoe veel ſchranderder was het gedrag van LODEWYK DEN XI. Die

Vorst

Vorst was een vriend des Koophandels, welke hy aanmoedigde door de uitsteekendste gunstbetooningen, door wyze schikkingen, en door aan zynen tafel alle de geenen toe te laaten, die in bevordering van denzelven uitmunteden. —— Een Koopman, MAITRE JEAN genaamd, trots op deeze byzondere blyken van hoogagting, begeerde in den Adelstand verheeven te worden; de Koning bewilligde zyn verzoek; maar liet hem vervolgens niet meer aan zyn tafel toe. Misnoegd wegens deeze minagting, terwyl hy zich in zynen nieuwen staat, tot meer oplettendheid jegens zyn persoon, geregtigd oordeelde, waagde hy het zyne klagten daarover in te brengen; doch werd met dit antwoord den mond gestopt. „ Gaa „ heenen myn Heer de Edelman. Toen ik u aan myne „ tafel deed zitten, merkte ik u aan als de eerste Per„ soon van uwen rang; maar nu gy de laatste van uwen „ tegenwoordigen rang geworden zyt, zou ik de over„ gen beleedigen, indien ik voortaan u dezelfde gunst „ bewees."

Hoe veel één enkel Mensch kan doen ter bevordering van Werkzaamheid, en dus nuttig in zyn Geslachte weezen, toont de Heer TOWNSEND als hy, te *Nismes* zynde, aantekent. „ In het tegenwoordig oogenblik is myn gemoed bezig met de beschouwing van een ongelyk eerwaardiger voorwerp dan de Gedenktekenen van *Romeinsche* grootheid, (door hem beschouwd, maar niet beschreeven, om dat men derzelver naauwkeurige beschryving in verscheide Boeken vindt); want myne geheele aandagt is alleen gevestigd op het bevallig beeld van eenen herder, die geheel voor zyne kudde leefde. Deeze was de Heer DE BECDELIEVRE, laatst overleden Bisschop van *Nismes*, een Prelaat even uitmuntend om zyn verstand als om zyne menschlievendheid en godvrugtigheid. Niet te vrede met uit zyne eigene middelen de rampen der behoeftigen te verzagten, vermeerde hy ook in zyn gebied de Voortbrengzelen van den arbeid, door het vieren van verscheiden uit het groot aantal heilige dagen, welke slechts de luiheid en ondeugden voeden, tot de daar aan volgende Zondagen te verschuiven. By het uitdeelen van aalmoesen, werd zyne menschlievenheid door bescheidenheid bestuurd. Hy was een vyand van die soort van milddaadigheid, welke uit eene blinde gevoeligheid ontstaat, en geen anderen grondslag heeft dan het algemeen medelyden. Hy raadpleegde daar by te zelfder tyd zyn

ver-

verstand en hart, en was even min genegen zyne oogen van het zien van elenden af te keeren, als om deeze enkel te verligten, ten einde haar pynlyk gezigt te ontwyken; maar hy bood den behoeftigen altoos zodanige hulp aan, wanneer het gebrek zich openbaarde, als de rede en de godsdienst beide moesten goedkeuren; laatende de armen die juiste graad van gebrek gevoelen, welke, zo lang zy hunne vryheid genieten mogen, altyd noodig blyft om derzelver arbeidzaamheid leevendig te houden. Aldus geleek hy den kundigen Hovenier, die de kwynende plant begiet, en niet langer aanhoudt met dezelve te begieten, dan terwyl de hemel haar zyn regen onttrekt. Als een yverig voorstander der byzondere leerstellingen van zynen Godsdienst, maakte hy geen onderscheid in de uitoefening zyner weldaadigheid, en duldde niet alleen hen, die dezelfde leerstellingen niet konden aanneemen, noch overeenstemmen met de godsdienstige plegtigheden in dat land voorgeschreeven, maar dezelve ook wel doende. Deez' Kerkvoogd bragt, door zyne wysheid en milddaadigheid te weeg, dat, in een tydperk van vyfen-veertig jaaren, het getal der Inwoonderen van *Nismes* veel meer dan verdubbelde; want, by de aanvaarding van zyn ampt, slechts twintig duizend aldaar gevonden hebbende, hadt hy egter vóór zyn' dood het geluk van die Stad bevolkt te zien met vyftig duizend zielen, die hem zegenden."

Te *Montpellier* merkt hy op, „dat geene verblyfplaats voor een Liefhebber van Weetenschappen aangenaamer kan weezen dan deeze Stad." In de Scheikunde, in de Natuurkunde, en de Kruidkunde worden door de Heeren CHAPTAL, BERTHOLON en GOUAN, lessen gehouden. „Ieder een mag de Lessen, in elke Weetenschap, vry bywoonen: want het is eene vaste stelregel by de Fransche Natie, dat de wysheid de deuren van haaren tempel voor een iegelyk wyd open zetten, en, zonder onderscheid van persoonen, allen de geenen daar in toelaaten moet, die begeerig zyn dezelve in te treeden." Overal wordt deeze hoogstwenschlyke regel niet gevolgd, en de verkryging van kundigheden eer moeilyk dan gemaklyk gemaakt.

Des Schryvers opmerkingen op de Gronden, de Gewassen, de Leevenswyze der Inwoonderen op zynen weg van de *Spaansche Grenzen* tot *Barcelona*, laaten zich met zeer veel genoegen leezen, en verschaffen nutte ontdekkingen.

Te

Te *Barcelona* woont hy de laatste week den Vasten by; de beschryving van dezelve is uitmuntend, en doorzaaid met leerzaame en Volks-character schetzende bedenkingen. Al het opmerkenswaardige deezer Stad wordt door TOWNSEND in oogenschyn genomen.

Onder de Boekeryen muntte die van het Collegie der *Dominicaanen* uit, als bevattende een grooter aantal van hedendaagsche kostbaare Werken, dan die van het Bisschoplyk Collegie en van de Carmeliten. Eenige opgeteld hebbende, vaart hy voort: „Om kort te gaan, in hoedanigen tak van Weetenschappen men ook eenige onderrigting begeert, kan men verzekerd zyn de beste Werken, welke daar over handelen, in de eene of de andere deezer Boekeryen, tot welke men dagelyksch, de heilige dagen maar alleen uitgezonderd, zes uuren lang toegang kan krygen, te zullen aantreffen. —— In het Dominikaaner Klooster is een vertrek, geheel en al opgevuld met boeken, welke door de Inquisitie verboden zyn. Op dat egter niemand in verzoeking valle, die te leezen, zyn alle de openingen tusschen dezelve opgevuld met duivels, knabbelende op menschen beenderen van onderstelde Ketters; doch, al vreesde men, dat het gezigt hier van niet toereiken mogt om de nieuwsgierigheid te beteugelen, zyn die boeken nog daarenboven zorgvuldig opgesflooten, en niemand wordt in dat vertrek, zonder byzondere vergunning, toegelaaten.

„ In dit zelfde Klooster zyn authentique Registers van meer dan vyf honderd vonnissen tegen Ketters uitgesprooken; behelzende derzelver naamen, ouderdom, woonplaats, den tyd wanneer veroordeeld, en hoedanig de uitkomst daar van geweest is; te weeten of de veroordeelde lichaamlyk dan wel in beeldtenis verbrand zy, als ook of hy zyne ketterfche dwaalingen herroepen hebbe, en dus bewaard gebleeven is, niet van het vuur en den brandstapel, want in dat geval kon hy op nieuw afvallig zyn geworden, maar van de helsche vlammen. De vroegste dagtekening is van 't Jaar 1489, de laatste van 1726. Onder elk Opschrift is het afbeeldzel van den Ketter, doch by sommigen half, by andere meer dan voor drie vierde gedeelten, door duivels verflonden. Ik was zodanig verwonderd over de misselyke gedaanten, welke de Schilders aan hunne helsche geesten gegeeven hadden, en over de vreemde houdingen der Ketters, dat ik my niet wederhouden kon van eenige derzelven af te tekenen, toen

ik

ik eens gelegenheid daar toe hadt, zonder van iemand opgemerkt te worden (*). Eenigen tyd daar naa zat ik by een der Inquisiteurs, die my de eere aandeed van my een bezoek te komen geeven: deeze, zonder erg daar in te hebben, vatte myn Memorieboek op, en sloeg het juist toevallig by dat zelfde blad open, dat deeze tekeningen behelsde. Ik lachte, en hy bloosde, doch geen van ons beiden sprak op dat pas daar van een enkel woord. Toen ik vyftien maanden daar naa te *Barcelona* wedergekeerd was, zeide hy my met een glimlach: „ Gy ziet dat ik een geheim bewaaren kan, en dat de grondbeginzelen van eere aan ons geenzins onbekend zyn!"

„ Geduurende myn verblyf te *Barcelona*, had ik gelegenheid om alle de Geregtshoven der Inquisitie, in eene groote procesfie, byeen vergaderd te zien, ten einde in de St. Catharina Kerk, aan de Dominikaanen toebehoorende, het Feest van ST. PEDRO, den Martelaar, te vieren. Gelukkig ware het geweest voor het Christendom, indien alle Feestvieringen der Inquisitie zo onschuldig waren afgeloopen als de tegenwoordige. Tot roem van dit Geregtshof te *Barcelona*, wordt over 't algemeen erkend, dat alle leden van 't zelve mannen van verdiensten zyn, die ook meerendeels door hunne menschlievendheid uitmunten."

Min met *Engeland*, dan de *Engelschen* doorgaans zyn, vinden wy den Heer TOWNSEND met zyn geboorteland, ingenomen. Van eene vreemde belasting te *Barcelona* gesprooken hebbende, schryft hy. „ Wy verwonderen ons over de verregaande ongerymdheid deezer belasting; maar heeft men in *Engeland* ook geene belastingen ingevoerd, die bykans even ongerymd zyn, en onze Regeering overtuigen kunnen, dat de Souverainen van *Catalonien* de dwaasheid niet alleen gepacht hebben? *Spanje* mag met recht tegen *Engeland* zeggen:

Cum tua pervideas oculis mala lippus inunctis,
Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum.

HOR. Sat. Lib. I. Sat. 3.

Een

(*) Van die vreemde vertooningen heeft men eene Afbeelding in grondtrekken gegeeven; misschien was het oorspronglyke zo, of hadt de Aftekenaar geen tyd om steelswyze meer te neemen.

Een volgend Deeltje, zo even door ons ontvangen, zal ons gelegenheid tot nieuw onderhoud met een zo wel geschreevene en gelukkig vertaalde Reisbeschryving geeven.

J. C. GATTERER, *Hoogleeraar te Gottingen*, *Schets der Aardrykskunde. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Stuk. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1790. *In gr. octavo*, 203 *bl.*

Een zeer goede schets ten dienste van Schryvers en anderen, die zich meer, dan men gemeenlyk gewoon is, op de Aardrykskunde begeeren toe te leggen. De Schryver, in de Iste Afdeeling, vooraf een algemeen denkbeeld van de *Wiskunstige Geographie*, namenlyk van het bepaalen des Aardbodems, door middel van Punten en Lynen, en de daar uit voortvloeijende meetingen, gegeeven hebbende; treed vervolgens tot de *Natuurkundige Grenskunde*, en het bepaalen van de oppervlakte der Aarde, door middel van den Dampkring, en eene nadere beschouwing der Zee- en Landgrenzen, den rang der Bergen, benevens hunne hoogten. De IIde Afdeeling, van dit eerste Stuk, bevat eene *algemeene Landkunde*, gaande over de Landkaarten, de algemeene Verzamelingen van Reisbeschryvingen en andere Geographische Boeken; waarna de grootte en gedaante der Landen in 't algemeen opgegeeven worden, benevens de hoogte van de Barometers en Thermometers, op de verschillende plaatsen. Ten tweeden, eene meer byzondere beschouwing van *Spanjen*, *Portugal*, *Frankryk* en *Italien*; wordende de Landkaarten en Beschryvingen deezer Landen, benevens derzelver grond en Luchtgesteldheid, beknoptelyk aangewezen.

In eene schets, in welke, daar te boven, de voornaamste boeken, over de verhandelde stoffe, aangewezen worden, kan men geene uitgebreide redeneering over de byzondere Onderwerpen verwagten; en evenwel vindt men, in deeze Schets, verscheidene gewigtige Bedenkingen en Aanmerkingen: dus schynt de Schryver, by voorb. bl. 37, den invloed van de Maan op het Weêr buiten twyfel te stellen, en tevens te bepaalen, waarin eigenlyk die invloed gelegen zy, wanneer hy zegt: „ Veelen is het, na de naspeuringen van CASSINI en MEYER bekend, dat de Maan, by ieder maandelykschen *omloop* om de Aarde, te gelyk om haar *eigen as* draait, en tweemaal *buiten de Ecliptica*,

zo

zo wel Noord- als Zuidwaards *loopt*, en in ieder tydſtip van 18 Jaaren en 228 dagen, tweemaal zelfs byna 5⅛ Graad tot in de gemaatigde Luchtſtreeken overgaat; maar tweemaal even zo veele graaden binnen de Grenzen der heete Luchtſtreek te rug blyft. Sommigen beſluiten daar uit (ten minſten alle Sterrekundigen kunnen het doen) dat de *omwenteling* van byna dertig dagen der Maane hetzelfde voor de Maan uitwerkt, wat de omwenteling der Aarde voor de Aarde te weeg brengt: eene *afwisſeling van licht en duisternis*, van *dag* en *nacht*; of, 't welk hetzelfde is, dat ieder vlakje op de Maan, omtrend 15 van onze dagen lang, altoos *van de Zon beſcheenen wordt*, en bygevolg *dag* hebbe, en de andere 15 dagen, of de andere helft van de maand, *van de Zon niet beſcheenen wordt*, en dus eene *Nacht* van byna 15 dagen hebbe. Maar daar heeft nog geen mensch aan gedacht, ten minſten ik heb 'er nog niets van geleezen of gehoord, dat de invloed van de Maan, op de verandering van Lucht en Weêr, juist daar in beſtaat, dat de Maan haare door de Zon 15 dagen lang *verwarmde*, of door eene nacht van even zo veele dagen *verkoudde* zyde, den Landen en Gewesten der Aarde geheel of half, van naby of van verre, ſcheef of regt, Oost- of Westelyk, Noord- of Zuidelyk, by dag of by nacht (gevolglyk overeenkomſtig met de Aarde, of tegen de orde der Hemeltekenen, of met dezelve) in deezen of geenen tyd des jaars, enz. toekeere: ook dat de Maan in verſcheide van deeze gevallen, en nog meer in *Zonsverduisteringen*, niet ſlegts de Aarde haare duistere, koude, zyde toekeert, maar dezelve daarenboven nog het Licht en de Warmte op eenigen *tyd* onttrekt. Wanneer men derhalven in een Land of Oord den ſtand van zodanig een Land of Oord tegen de Zon, zo wel met opzicht tot den *tyd van den dag en het jaar*, als op de toenmaalige *afwyking* van de Ecliptica, en dan de lengte en breedte der *Maane* tegen het Land of Oord, haare *lichtgeſteldheid*, de graad van haaren *afſtand* of *nabyheid*, haare *Knoopen* en de *Knooplynen*, enz. weet; en eindelyk ook nog de byzondere *ligging* en *geſteldheid* des *Lands* of *Oords*, de ſtrekking, hoogte en grootte zyner *Bergen*, *Heuvels*, *Beeken*, *Meeren* en *Rivieren*; zyne *Bosſchen* en *manier van bebouwen*, enz. naauwkeurig onderzogt heeft, zo moest 'er wel tovery onder loopen, indien men met den Barometer en Thermometer van LE LUC, met de Hygrometer van LAMBERT, en met de Electrometer, enz.

enz. van LICHTENBERG in de hand, het weer van een Land of Oord niet aantoonen en beschryven, zelfs ook in 't vervolg voorzeggen, en zo lang van te vooren voorzeggen, als men wil, en daar door Landen en Menschen nuttig wezen, kon; vooräl wanneer men *overeenstemmende Waarneemingen*, in verscheiden en afgelegen Oorden te gelyk, naar LAMBERT's en VAN FELBIGER's opgaven en toebereidzels verzameld, en vergeleeken zal hebben. Dan zal zich, in den voortgang van zodanige Waarneemingen, met der tyd ook het aandeel der *Planeeten* en *Comeeten* aan het Weêr van zelfs openbaaren."

De volgende aanmerking, op een der Tafelen van MUSSCHENBROEK, is zo juist, als de opheldering natuurkundig is. „ Volgens MUSSCHENBROEK's Tafel staat de *eigenlyke zwaarte* van het Zeewater tot het gemeene Regenwater, als 1030 tot 1000, en als de Lucht tot Water omtrend als 850 tot 1. Maar welk Zeewater, welk Regenwater, welke Lucht zyn het nu, die deeze evenredigheid hebben? Met één woord, de zwaarte van het Zeewater is even zo veranderlyk als de zwaarte van de Lucht, alhoewel *geregeld veranderlyk*: het Zeewater heeft nooit en nergens eenerlei zoutigheid, en nergens eenerlei diepte; doch in 't gemeen, en naar den regel genomen, zyn de *onderste laagen der Zee*, even gelyk de onderste Luchtstreeken, *trapswyze zwaarder* dan de bovenste, naardien *eerstelyk* de gantsche last der eersten op de laatsten rust; *ten tweeden*, om dat zy naar den Regel zouter zyn; en *ten derden*, om dat de Lucht, die, zonder dat, op de laagere Watervlakte sterker drukt dan op de hoogere vlakte des vasten Lands, de onderste laagen van de Zee haaren last zwaarder doet voelen, dan de bovenste."

Om dit Werk voor onze Natie nog nuttiger te maaken, had de Vertaaler de boeklyst des Schryvers met zodanige Nederduitsche Boeken kunnen aanvullen, als de laatste niet scheen te kennen, of die, naa de uitgave zyner *Schets*, zyn in 't licht gekomen. Dus zoude men, op het Artykel *om de Lengte op Zee te vinden*, van 't welk LA LANDE, in zyne Astronomie, maar één enkele § heeft, STEENSTRA's *Lessen over het Vinden der Lengte*, enz. met meerder vrucht dan J. M. HASSENKAMP's *kurze Geschichte der bemürkungen*, enz. *Edit.* 1769, hebben kunnen aanhaalen. Doch boven allen zouden wy in dit geval

val ter leezinge aanpryzen, het Antwoord van den Ridder DE LA COUDRAYE, op de vraag by het *Utrechtsch Provintiaal Genootschap*, wegens die stoffe opgegeeven; zynde dit in derzelver Verhandelingen D. II. *Utr.* 1784, in 't Fransch en Hollandsch te vinden.

Het weezentlyke en interessante gedeelten, van het Werk van den Generaal-Major PFAU, *het welk onder de benaaming van het onnoodige en onverschillige, uit de Nederduitsche Uitgave, by* Holtrop, *is uitgelaaten. Betrekkelyk tot den Veldtocht der Pruissische Troupen, in de Nederlanden, in het Jaar 1787. By een gezameld uit het origineele Werk naar de Hoogduitsche Druk van* Berlin, 1790. *Te Amsteldam by* J. Peppelenbos, 1792. *In 4to.* 122 *bl.*

De Vertaalers of Uitgeevers van het Werk, van den Major van PFAU, dat wy onlangs beöordeelden (*), hadden, om hetzelve te bekorten, eenige Stukken daar uit weggelaaten. Volgens den Inhoud van dit Byvoegzel bestonden deeze Stukken: 1. In eene *Opdragt* aan den Koning van *Pruisschen*, 2. In eene *Voorrede*. 3. In eene *Inleiding* tot het Werk, van 16 bl. 4. In eenige Perioden, zo wegens de schikkingen voor het Pruissisch Leger; de aanwyzing der Quartieren en Legerplaatsen, als dezelfs verdere togten. 5. In eenige *Lysten*, zo van den Krygsvoorraad te *Gorcum* gevonden, als van de Pruissische Generaals en Staf-Officieren, welke in *Holland* geweest zyn. 6. In eenige *Bylagen*, als in de *Marschrouten* voor sommige Regimenten; *Dispositiën* voor byzondere Divisiën; en *Lysten* van gekwetsten, zieken en dooden in de onderscheidene Veldhospitaalen, zo te *Utrecht*, *Schoonhoven*, *Alphen*, als in het *Lazareth* te *Wezel*. Gemelde Uitgeevers verklaarden die Stukken voor *onnoodig* en *onverschillig*, en waarlyk, wanneer men onzydig wil oordeelen, dan zal men zulks van ten minsten zeven agtste deelen, van dit *weezentlyke* en *interessante*, moeten zeggen. Intusschen denken de Uitgeevers van dit zogenaamde *onnoodige* en *onverschillige* 'er geheel anders over; en, zonder over de waarde deezer Stukken zelv te oordeelen, dat zy aan hunne Leezers overlaaten, zyn zy zeer vergenoegd geweest, het weggesmeetene te hebben wedergevonden; om het dus by elkander te zamelen, en op de best mogelyke wyze by het Werk te voegen. —— Dit Voorstel zou mogelyk meer ingang kunnen vinden, indien het *Byvoegzel* wat zuiverer in taal en spelling geweest ware; blykende aan het woord *gedeelten*, in plaatse van *gedeelte*, op den tytel; als ook uit verscheidene feilen in de geslachten en naamvallen, (by voorb. bl.

(*) Zie boven, bl. 108.

M. 41, den Hertog ging den zelve morgen, enz.) in het Werk zelve; zo dat men het, ten deezen opzichte, niet voegzaam kan aanpryzen.

Myne vrolyke Wysgeerte in myne Ballingschap, *door* GERRIT PAAPE. *Te Dordrecht by* de Leeuw en Krap, 1792. *In gr. 8vo*, 170 *bladz.*

GERRIT PAAPE werdt geboren te *Delft*, 4 Febr. 1751, op hetzelfde oogenblik, dat zyne Moeder de Lykstatie van Prins WILLEM *den Vierden* de Stad had zien binnen treeden. Zyn Vader had, by twee Vrouwen, 19 levende Kinderen, en toen deeze zyn naamgenoot 'er was, zaten 'er dagelyks elf monden aan tafel; zynde het weeklyks inkomen van den man niet meer dan *f* 7-4-: Met eene menigte huisselyke tegenspoeden te worstelen hebbende, liet hy aan zyne derde Vrouw, en nog 5 in leven zynde Kinderen, echter geene schulden, maar nog eene kleine erfenis, agter; ten blyke wat vlyt en zuinigheid doen kan. Zyn Zoon bezat een overheerschenden lust tot tekenen en leezen. Aan den eersten voldeed de Vader, zonder hem echter een Tekenmeester te kunnen bezorgen; aan den laatsten kon hy minder voldoen; bezittende slechts zeven Boeken, waar van het *Leven van* WILLEM *de Derde*, of *Vierde*, (want de Zoon weet het zelfs niet recht) in dichtmaat, nog verlooren was geraakt. Gelukkig kwam de leesgraage PAAPE in kennis met een zyner buuren, MAARTEN, zynde een Bakker; welke, agt Kinderen bezittende, ook zoo leesgierig was, dat zyn Vriend hem nimmer builende, kneedende of bakkende heeft gevonden, of 'er lag een boek by den buidel, op den trog, of de ovenbank, waar in hy onvermoeid de oogen sloeg, zo dikmaals zyne bezigheden hem een oogenblik rust vergunden; hebbende slechts éénmaal zyne brooden te hard laaten bakken, terwyl hy bezig was met in de *Reizen* van den beruchten BONTEKOE te leezen.

De Boekverzameling van deezen Bakker, omtrend in 200 stuks, waaronder verscheidene Reisbeschryvingen, doch, behalven het Werk van BUNJAN, in geene Godgeleerde boeken bestaande, verschafte den jongen PAAPE eene aangenaame bezigheid: zo wel door dezelve te leezen, als door 'er met zyn buurman MAARTEN over te kouten. Zyn Vader echter begreep, dat boekenleezen geen ambagt was. Hy raadpleegde met de eerste genegenheid van zynen Zoon, namenlyk de zucht tot tekenen, en dus bestelde hy denzelven, in deszelfs 13de jaar, op eene Plateelbakkery; om, na verloop van 10 Jaaren, tot den rang van Schildersknecht verheven te worden. Dit ambagt hield hem 14 a 15 jaaren onledig, en bedorf zyn geheele te-

tekenkunst, uit hoofde van de slegte wyze van schilderen, die aan dat beroep eigen is.

In deezen nederigen kring van menschen, leerde de jonge PAAPE een zonderling slag van menschen kennen. De meeste van hen hadden, in 1748, een byster groote vlag laten vervaardigen., waar aan meer dan 100 handen te pas kwamen, om dezelve in orde te draagen. Allen, die onder deeze Vlag de Stad waren doorgetrokken, noemde men *Vlaggelieden*; en nadien de meesten, by die gelegenheid, niet geheel nuchter waren, zeide men vervolgens, te *Delft*, van iemand die wat te veel gedronken had: *hy loopt onder de Vlag*. Onder deeze Ambagtslieden trof hy een nieuwen boezemvriend, in een zonderling mensch, THOMAS geheeten, aan; welke eene zeldzaame Wysbegeerte in zyne levenswyze volgde; blyvende zelfs geheel gerust in BROWN's *gemeene dwaalingen* leezen, wanneer zyne buuren ernstig bezig waren, om een in zyn Schoorsteen ontstaanen brand te blusschen; zeggende alleen tegen den laatsten, die na het dempen der vlam zyn huis verliet: trekt de deur agter u toe; staande hy intusschen niet op, voor dat hy zyn begonnen hoofdstuk had uitgeleezen.

Deeze zonderlinge Wysgeer overleden zynde, na dat de jonge PAAPE hem, even te vooren, had moeten belooven, dat hy nimmer een Lykvers op hem zoude maaken; zo geraakte laatstgemelde aan het uitgeeven van eenige zyner Gedichten, en door deezen in kennisse met den Heer ROELAND VAN SCHIE, te *Delft*, en deszelfs Dochter MARIA, mede een Dichteres; met welke laatste hy 24 Nov. 1776 in huwelyk trad. Door toedoen van zyn' Schoonvader werdt hy eerlang aankweekeling van het Haagsch Dichtlievend Genootschap, onder de Spreuk: *Kunstliefde spaart geen Vlyt*; terwyl de beroemde Stichter van dat Genootschap, Do. JOANNES VAN SPAAN, zich vervolgens verleedigde, om hem in de noodige regels der dichtkunde te onderwyzen. Een en ander maakte hem zeer yverig, zo dat het eerlang scheen, dat hy een Winkel van Verzen begeerde op te zetten. Een twist, tusschen zyne mede-Ambagtsgezellen en hunne Meesters ontstaan, deed hem de onderdrukte party verkiezen. Dit bragt hem in haat; hy werdt moedeloos; verliet zyn Ambagt, dat hem al lang had tegengestaan, en raakte dus zonder kostwinning en zonder geld.

Van den nood een deugd maakende, zette hy zich aan het Waijerschilderen, en vervolgens ook aan het Silhouëtteeren. Hier in kreeg hy een' Leerling, welke, onder zyn opzicht, verzen willende maaken, zich altoos, op de Turfzolder, boven op een hoop turven plaatste. Men moet bekennen, dat indien deeze Verzen al niet verheven waren, het de Dichter zekerlyk was! De leeslust van den Meester verschafte zich hoe langer hoe meerder toegang tot zeer voornaame Boekverzamelingen. Echter deeden zyne bekrompene omstandigheden hem, in 1781,

op

op voorstel zyner Vrienden, een ambt aanneemen, het welk weekelyks 36 st., behalven eenige kleinigheden, 's jaarlyks, opbragt. Dit ambt bestond in *bediende te zyn van de Kamer van Charitaaten der Stad Delft*; verbindende het 2de Art. zyner Instructie, hem tot het oppassen voor de Regenten-kamer, zo dikmaals dezelve vergaderd waren, het doen van boodschappen, en het staan met ongedekten hoofde, zo lang hy by Regenten in de Kamer was. Gelukkig doemde hy zyne dichterlyke trotschheid tot zwygen; vondt, in de Regenten, menschen die vriendelyk met hem omgingen; hield zich daardoor 5 jaaren met die ambtsbediening bezig; leerde door eene weekelyksche omgang met omtrend 1700 a 1800 arme menschen, en eene openhartige verkeering met dezelve, het Gemeen en deszelfs elende kennen; en hield dikmaals van zyne 36 st. *zeer* weinig over.

Tot in den jaare 1786 won hy dus, al schilderende, of dienende, de kost; dan in dat jaar leerde hy den Heer WYBO FYNJE kennen, welke hem tot eene geheel andere kostwinning, namenlyk tot het vertaalen voor de Boekverkoopers, deedt overgaan. Na maar 5 lessen in het Hoogduitsch genomen te hebben, volhardde hy met, dagen agter een, in de Woordenboeken genoegzaam woord voor woord op te zoeken, en een hem door FYNJE opgedraagen Werk (waarschynlyk *de Abderiten*, naar WIELAND, in II Deelen) te vertaalen. Wordende Heeren Regenten van *Charitaaten* daadelyk, voor het goede door hem in zyne ambtsbediening genooten, bedankt, en het schildertuig in een hoek gesmeeten.

Ten opzichte der verdeeldheden, welke, sedert eenige jaaren, in ons Vaderland plaats hadden, kon G. PAAPE geen ledig aanschouwer blyven. In 37 Boekdeelen, zo kleinen als grooten, op verschillende plaatsen en tyden gedrukt en uitgegeeven, heeft hy gemeld wat hy over de publieke zaaken des Vaderlands dacht. Het deel, dat hy in dezelve genomen hadt, deedt hem, by de omwenteling, onverwagtst van *Delft* naa *Amsterdam* verhuizen. Op een doodsche Agterkamer, by een Wyn- en Lakenkooper te *Amsterdam*, zonder eenige Boeken, dan een Bybel met volkomen kanttekeningen; begon hy zynen *Simson*. Zyn Vrouw, en een Zoontje van nog geen twee jaaren oud, had intusschen eenige reizen, uit vrees voor Plundering, de vlugt over een dak te *Delft* moeten neemen; en kwam eindelyk by hem te *Amsterdam*, met het nieuws, dat alle zyne goederen gearresteerd waren: 't geen echter naderhand bleek niet zo erg geweest te zyn. Eene nieuwe verhuizing te *Amsterdam*, by welke gelegenheid deeze drie persoonen, met al hunne goederen, in een Sleepkoetsje, van het eene einde der Stad naar het ander gebragt wierden; deedt hem het eerste aanmerklyk voordeel, dat zy by de omwenteling hadden, aan zyne schreiende Vrouw voorhouden: zeggende, „voor vier

 dub-

dubbeltjes kunnen wy nu in *Amsterdam*, met het grootst gemak, verhuizen."

Wanneer men G. PAAPE verzekerde dat 'er reeds apprehensie op zyn persoon verleend was, pakte hy in 't laatst van October 1787, zyn reiszak met het hoogsmoodige byeen: zette een andere pruik en hoed op, en trok andere kleederen aan. Zyn aangezicht schilderde hy uit den bruinen, met de behoorlyke diepzels. Hoe aanmerkelyk dit iemands gelaad verandert, weet men uit het *Leven van* PASSCHIER DE FYNE, die dat kunstje mede verstond, en 'er geen mindere raare ontmoetingen door had, dan G. PAAPE: welke dus, geheel verkleed en veranderd, met valsche Paspoorten voorzien, zich van *Amsterdam* naar *Gouda*, en van daar naar *Rotterdam* begaf, zonder van iemand gekend te worden; schoon een der Wagtdoende, en hem onderzoekende, Burgers, te *Rotterdam*, hem anders zeer wel kende.

Eenige dagen in *Rotterdam* zich ophoudende, om op eene geschikte wyze naar *Antwerpen* te vertrekken, werd een Barbier vereischt, om het geschilderd aanzicht te scheeren. Deeze kwam, en verschrikte niet weinig onder het scheeren. ,, Myn God! Myn Heer! zeide hy, wat scheelt u? Gy wordt zoo bleek!" —— Dat heb ik wel meer des voormiddags, antwoordde PAAPE; maar met een glaasje likeur gaat het wel weêr over. De barmhartige baardschrapper liep heen, en haalde een groot glas genever: beiden dronken, en alle zwaarigheid verdween. Intusschen betoonde zich GERRIT PAAPE, nu als in de dagen van ouds, en had geen verw meer by zich om zich te beschilderen. De Kastelein hem ziende, wilde dat hy den Doctor zoude aanspreeken; hy daar tegen verzekerde, dat hy, met eene wandeling te doen, wel weêr beter zoude worden. Hy ging uit, kogt de noodige ingrediënten, schilderde zich als voorheen, en de Kastelein feliciteerde hem, met zyne spoedige herstelling.

Na eene wonderbaare driedaagsche reize van *Rotterdam* naar *Antwerpen*, met een koddig gezelschap, volbragt te hebben, vondt PAAPE in *Antwerpen* niet het geen hy gedacht had 'er te zullen vinden. De Stad kwam hem lelyk, en de Inwooners kwamen hem morsig, voor: ten minsten by zyn eerste aankomen. *De Hollandsche Wysgeer in Brabant*, een door hem dáár geschreven Werk, draagt 'er overvloedige blyken van, en maakte hem (nadien men, buiten zyn weeten, 'er zyn' naam voor gezet had) in *Antwerpen* zeer gehaat, zo dat hy genoodzaakt was dit Werk te verzaaken, wilde hy niet in 't water gesmeeten, of half dood geslagen, worden. De Copy van een ander Werk, door hem aldaar opgesteld, namenlyk het *Leven van* FLIP *van Bourgonje*, werdt, toen de Boekverkooper SPANOGHE te *Antwerpen* geplunderd werdt, met zeer veel statie, als een kettersch Boek, verbrand. Dit, benevens de vooruitzichten die

het

het Brabantsch Patriotismus hem gaven, deedt hem naar *Brussel* vertrekken. Hier de overwinning op de Keizerlyken, en een gedeelte der omwenteling, gezien hebbende, reed hy met de *Deligence* op *Gent*, alwaar hy de eerste tyding der Brabantsche zegepraal bragt, en zich dezelve zo wel ten nutte maakte, dat zyne onderzoekers, zonder hem te onderzoeken, hem de hand gaven, en hem den volgenden dag gerust op *Brugge* lieten vertrekken. Daar aan de Poort komende stond een Patriot op schildwagt, die hem, met den hoed in de hand, zeer ootmoedig vroeg: *Myn Heer! mag ik de libertait gebruiken om au te vraagen, oe au naam is?* —— Dat raakt u niet, zei PAAPE, en stapte zo fier de Stad in, even als of hy Commandant van *Brugge* geweest ware. Hoe verder hy kwam, hoe minder yver hy voor het Brabantsch Patriotismus bespeurde; tot hy eindelyk, in de helft van December 1789, te *Duinkerke*, zyne tegenwoordige verblyfplaatse, aankwam, alwaar zyne Vrouw en Zoon hem eerlang volgden.

Dit is de zaakelyke inhoud van het voor ons liggend Werkje, dat in een vrolyken briefstyl geschreven is, en alles bevat wat men, ten opzichte van des Schryvers lotgevallen, en zyne wysgeerige denkwyze omtrend dezelven, kan begeeren. Zyne vrolyke Wysbegeerte heeft veel van de Wysbegeerte van zynen overleden Vriend THOMAS. Zy maakt hem geschikt tot lagchen, en om anderen te doen lagchen. De menigte zyner uitgegeeven Werken, die in dit Stukje meest by naame genoemd worden, bewyst zeker dat hy *zeer veel* geschreven heeft, maar zyne levensloop toont tevens dat hy zulks noodzaakelyk doen *moest*. En daar hy veel tyd heeft gehad, en veel tyd aan het opstellen zyner Werken heeft besteed, kan de Natie zich, over zyn menigvuldig schryven, met geene reden beklaagen. Het *veel schryven* wordt dan eerst eene ondeugd, wanneer de Schryvers zich geen tyd gunnen, om hunne Werken de behoorlyke vereischten te geeven, en daar door *slecht schryven*. Den Vlytigen daartegen behoort men te pryzen; geenzins te verachten, om dat zy vlytig zyn; of om dat zy 'er, zo als de Heer PAAPE, hun bestaan in vinden.

Het afbeeldzel van den Schryver, als mede dat van zyne Vrouw en zesjaarigen Zoon, worden, in den aanvang van dit Werkje, gevonden.

Magazyn van Geschiedenisſen, Romans en Verhalen. Te Rotterdam by J. Meyer, 1790. *Eerſte Deel*, 406 *bladz. Tweede Deel*, 400 *bladz. in gr. 8vo.*

Deeze twee deelen, bevatten de volgende zeven *Stukken*:

I. *Almoran en Hamet*; een Oostersch verhael, in twee deelen.
II. *De Roozenfeest van Salency*; eene Franſche Geſchiedenis, in vyf boeken.
III. *Paulus en Virginia*; eene Afrikaenſche Geſchiedenis.
IV. *Don Diego de Colmenares*; eene Amerikaenſche Geſchiedenis.
V. *Louiſa Mildmay*; eene Engelſche Geſchiedenis in Brieven.
VI. *Azor en Zimeo*; een Armeniesch Verhael.
VII. *Ericia*; eene Franſche Geſchiedenis.

Nergens, het zy aan het hoofd van het gantſche werk, of aan dat van de byzondere Stukken, wordt ons gemeld, of men ons hier Vertalingen, of oorſpronglyke Stukken, opdischt; als alleen in een kort Voorbericht, dat voor *Paulus en Virginia* geplaatst is, waaruit men ziet, dat de Heer DE SAINT-PIERRE de Schryver van dit Stukje is. Het is ons echter meer dan waarſchynlyk, dat ook de andere Stukken Overzettingen zyn. *Don Diego de Colmenares*, weten wy, is uit MEISZNER's *Skizzen*. Maar het lust ons niet, de bronnen van de overige Stukken op te ſpeoren. Ondertusſchen zouden, naar onze gedachten, de Vertalers beter doen, van dezelven aan te wyzen. Dan kon men hunnen arbeid beter beoordeelen, en dan liep de koper geen gevaar, van, in den waan dat hy zich een oorſpronglyk Werk aanſchaft, Overzettingen te kopen van Stukken, die hy reeds in zyne boekery heeft.

Wat voorts de keuze dezer Stukken betreft, dezelve kon over het algemeen veel gelukkiger zyn, wanneer men met zulk eene verzameling waar nut wilde ſtichten. —— *Almoran en Hamet* is eene tovergeſchiedenis, met zulke vreemde verſieringen doorzaaid, dat zy niemand interesſeeren kan, dewyl zy zo ſterk tegen het waarſchynlyke zondigt, dat zelfs een kind, of het bygelovigſte mensch 'er niets van geloven zal. —— *Don Diego de Colmenares* doet zyn' grooten Schryver eér aan, wanneer men op ſtyl en meesterlyke tekening van charaćters ziet; maar de woede van *Holnara* zal menigen Lezer en elke Lezeres het boek van yzing uit de handen doen werpen; en het verhaal van de ſtraf, die zy haren ontrouwen minnaar doet ondergaan, kan toch by ons geen nut ſtichten, daar de Schryver zelf zyn Stuk met deze woorden beſluiten moet: „ Ontrouw en valſche „ liefdeëeden! hoe gelukkig is het, dat de Europeeſche Meisjes „ niet gewoon zyn, u met eene gelyke woede te ſtraffen!" — In *Louiſa Mildmay* wordt knoop op knoop gelegd, maar de

ont-

ontknooping van dezelven (indien men het niet liever een doorhakken noemen wil) geschiedt zonder de minste waarschynlykheid. De zeldzaamste gevallen en ontmoetingen worden zo opeen gestapeld, dat, op deze wyze, het Roman-schryven een van de gemaklykste dingen van de waereld wordt. —— *Azor en Zimeo* is eene zeer treurige gebeurtenis, met de vreemdste voorvallen doormengd, waar van het toneel geplaatst wordt in Armenië, in de tyden van de ongelukkige uittogten des Kristenen tegen Asia; en die voor onze tyden, en de verbeteringe onzer zeden, weinig geschikt is. —— *Ericia* beschryft hare eigene ongebondenheden, en het berouw, dat zy 'er ten laatsten over gevoelde: maar, in het eerste gedeelte van haar verhaal spreekt zy dikwyls nog zo smaakelyk van eenige dartele, en kwaadaartige, kluchten, die zy, geduurende haar slecht leven, aanrigtte, dat menig Lezer misschien meer neiging tot lachen, dan afkeer van de ondeugd, onder haar verhaal, voelen zal.

Het beste hebben ons *de Rozenfeest van Salency*, en *Paulus en Virginia* bevallen. Achter het eerstgemelde Stukje is eene aantekening geplaatst, over den oorsprong en aart dezer schoone plechtigheid, die reeds tot meer Stukken van smaak aanleiding gegeven heeft; onder anderen tot eene Opera, die te Parys, in het jaar 1776 uitgegeven is, getiteld: *La Rosiere de Salenci, Pastorale en trois Actes, melée d'Ariettes.* —— Wy zullen deze aantekening hier laten volgen, ten behoeve van die geenen onzer Lezers, by welken deze lofwaardige Instelling nog onbekend is.

„ Reeds zeer oud is de Instelling van de Roozenfeest; men kent dezelve toe aan St. Medard, Bisschop van Noyon, die in de vyftiende eeuw, naar onze jaartelling, onder de regeering van Clovis, leefde. Die goede Bisschop, die tevens Heer van Salency was, een dorp, omtrent een halve myl van Noyon gelegen) had uitgedacht, om, elk jaar, aan die geene der meisjes van zyn dorp, wier deugd het algemeenst werd toegejuicht, een geschenk van 25 livres, en van eenen Roozenkrans, te geven. Men zegt, dat hy zelf dezen eerryken prys aan eene zyner Zusters, welke de stem van het algemeen daar toe benoemd had, toereikte. Nog heden ziet men, in de kapel van St. Medard, aan het einde van het dorp Salency gestigt, boven het Altaar, een schildery, vertoonende den Prelaat, in zyne Koorgewaden, een' krans van roozen op het hoofd zyner Zuster zettende, die in het hair gehuld, en op haare knieën liggende, verbeeld is.

„ Deze belooning werd, voor de meisjes van Salency, een sterke prikkel tot braafheid. Zonder de eer, welke eene bekransde genoot, in aanmerking te nemen, was het zeker, dat haar in dat jaar huwlyks-voorslagen gedaan werden. St. Medard, hier door getroffen, vereeuwigde deze Instelling. Hy ver-

verpachtte omtrent elf of twaalf mergen van zyn grondgebied, om uit derzelver inkomsten de 25 livres, en de kosten, welken aan de Roozenfeest verknocht waren, goed te maken.

„ Volgens de inrichting, is het niet genoeg, dat die, welke den krans zal ontvangen, zelve van een onbesproken gedrag is, maar haar vader, moeder, broeders, zusters, en verdere naastbestaanden, tot in het vierde gelid, moeten even onberispelyk zyn. De geringste smet, de minste verdenking, in haare maagschap, was eene reden ter uitsluiting.

„ De Heer van Salency is altoos in het bezit geweest van, en heeft nog, het regt, om, tot de bekransing eene uit drie meisjes, in het dorp Salency geboren, en welken men hem, een maand te voren, heeft voorgesteld, te verkiezen. Wanneer hy haar benoemd heeft, is hy verpligt, zulks van den predikstoel der parochie te doen afkondigen, op dat de andere dogters, haare mededingeresfen, tyd zouden hebben, om deze keus te onderzoeken, en die af te keuren, zo zy niet naar de uiterste regtvaardigheid geschied was. Dit onderzoek wordt, met de striktste onzydigheid, te werk gesteld: en het is niet dan na het doorstaan van dezen proeftyd, dat de keus van den Heer gewettigd wordt.

„ Op 8 Juny, zynde de feestdag van St. Medard, om twee uuren in den namiddag, begeeft zich de verkorene, in 't wit gekleed, gekruld, gepoederd; en met langs haare schouderen, in losse lokken, golvend hair, onder het geluid der trommelen, viooien, fluiten, enz. naar het kasteel van Salency: zy wordt vergezeld door haare naastbestaanden, en twaalf, mede in het wit gekleede, en met een breed blaauw lint omhangen, maagden, aan welken even zo veel jonge dorpelingen de hand bieden. De Heer, of zyn vertegenwoordiger, gaat haar zelf ontvangen; zy maakt hem eene kleine pligtpleeging, om hem voor de aan haar gegeven voorkeur te bedanken; vervolgens geven de Heer, of zyn vertegenwoordiger, en de Schout, haar de hand, en geleiden haar, voorgegaan door de speeltuigen, en gevolgd door eene groote menigte, naar de kerk, waar zy, op een voor haar in het midden van het koor geplaatst bidbankje, de Vesper hoort.

„ De Vesper geëindigd zynde, begeeft zich de Geestelykheid met het volk, in processie, naar de kapel van St. Medard: het is daar, dat de Priester, of de Bedienaar der Mis, den krans of roozenhoed, die op het Altaar ligt, zegent: deze hoed is met een blaauw lint (*) omstrikt, en van voren met eenen

(*) LODEWYK DE 13de bevond zich, omtrent 150 jaar geleden, op het kasteel *de Varennes*, in de nabuurschap van Salency; de Heer BELLOY, te dier tyd Heer van dat dorp, verzogt aan dien Monarch, dit geschenk, in zynen naam, als eene belooning der deugd, te doen geven. De Koning stond dit toe, en zond den Marquis DE GORDES, eersten kapi-

eenen zilveren ring verſierd. Na de zegening en het eindigen van eene op het onderwerp gepaste Redevoering, kroont de Altaarbedienaar de verkorene, die nedergeknield is; tevens ſtelt hy haar de 25 livres, in het byzyn van den Heer, en zyne Geregtsbeambten, ter hand.

„ De nu bekransde verkorene wordt weder door den Heer, of zynen vertegenwoordiger, en door zynen geheelen ſtoet, tot aan de Kerk geleid, alwaar men het *te Deum*, en eenen koorzang, ter eere van St. Medard, aanheft, terwyl de jonge dorpelingen zig vermaken met eenige ſnaphaanſchoten te laten hooren.

„ By het uitgaan der Kerke, vergezelt de Heer, of zyn plaatsvervanger, de bekransde tot in het midden der groote ſtraat van Salency, alwaar de Leenmannen van de heerlykheid eene tafel hebben doen ſtellen, voorzien van een tafellaken, zes ſervetten, zes borden, twee meſſen, een vol zoutvat, twee kannen met roden wyn, omtrent van twee en een halve pint, paryſche maat, half zo veel zuiver water, twee witte ſtuivers brooden, een half honderd nooten, en een kaas van drie ſtuivers. Nog ſchenkt men, by wyze van hulde, aan de bekransde een' pyl, twee kaatsballen en een hoornen fluitje, waar op een der Leenmannen driemaal blaast, voor dat hy het aanbiedt; en men is verpligt, dit alles naauwkeurig te bezorgen, op verbeurte van 60 ſtuivers.

„ Van daar begeeft zich de gantſche Vergadering naar de plaats van het Slot, onder eenen grooten boom, alwaar de Heer met de bekransde den dans begint: deze velddans duurt tot het ondergaan der Zon. Den volgenden dag, in den namiddag, nodigt de bekransde alle de jonge meisjes van Salency, geeft haar eenen, van koude geregten wel voorzienen, maaltyd, die door de, in zulke gevallen, gewoone vermaken gevolgd wordt.

„ Zie daar de Inſtelling en de omſtandigheden van de Salencyſche Roozenfeest. Het eenvoudige verhaal daar van zal zekerlyk belangryk gerekend worden. 'Er is dan op deze aarde nog een plek gronds, alwaar een Roozenkrans, als de eerrykſte en ſtreelendſte belooning, die men aan de deugd konde ſchenken, wordt aangezien. Men kan zig niet verbeelden, hoe ſterk deze Inſtelling op de zeden en de braafheid der Salencyërs werkt. Alle de inwooners van dat dorp, die honderd agt-en-veertig haardſteden uitmaken, zyn zagtaardig, eerlyk, matig en werkzaam, ſchoon omtrent vyf honderd in getal, be-

pitein zyner lyfwagt, die, in naam des Konings, de plegtigheid van de Roozenfeest waarnam, en op deszelfs bevel by den bloemenkrans eenen zilveren ring en een blaauw lint voegde. Het is ſints dien tyd, dat de bekransde dezen ring ontvangt, en zy en haare gezellinnen met dit lint verſierd zyn. Alle deze omſtandigheden zyn door de echtſte bewyzen bevestigd.

bezitten zy niet één ploeg; ieder spit zyn' eigen akker *om*, en elk is 'er met zyn lot te vreden. Men verzekert, dat 'er niet één, in den uitgestrektsten zin, niet één voorbeeld is, ik zeg niet van eene misdaad, die door eenen uit Salency afkomstigen begaan is, maar zelfs niet, dat één hunner zich aan eene buitenspoorige neiging heeft overgegeven, en nog minder, dat één der bevallige kunne zich heeft vergeten; terwyl de omstreeks Salency woonende Landlieden even onderscheiden en bedorven, als elders, zyn. Hoe veel heils brengt niet eene gelukkige Instelling te wege! ô! welke mannen zoude men niet te voorschyn doen komen, door de eer en achting aan verdiensten en deugd te verbinden! hoe veel zou het niet bydragen ter verminderinge van het zedenbederf, wanneer wy een' bespotlyken tooi en ydele vermaaklykheden, voor een Salencysche Roozenfeest, en voor die zuivere genoegens, agtergestelden, welken zy aan eerlyke en gevoelige harten moet schenken."

Leerzaame Gesprekjens en Verhaalen, voor de Jeugd. Te Amsterdam by P. G. Geysbeek. *In 12mo, 96 bladz.*

Onder de groote menigte van kleine Geschriften, welke men, zedert eenigen tyd, het licht heeft doen zien, kan dit bondeltje eene voegzaame plaats vinden. De Opsteller daarvan is, over 't geheel genomen, niet ongelukkig geslaagd in de keuze van onderwerpen. De Jeugd bekend te maaken met de gewrogten der Scheppinge; op eene gemeenzaame wyze, en door spreekende voorbeelden, de Ondeugd in een mishaagend licht te plaatzen, en, daarentegen, de Deugd als voortreffelyk en aangenaam te doen voorkomen: deeze behooren, inderdaad, onder de beste oogmerken, welke een Schryver, die ten dienste van het aankomende geslagt de pen voert, zich kan voorstellen. En deeze oogmerken zyn, in dit kleine Stukje, vry wel in agt genomen.

* *
*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS, *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments; met Aanmerkingen voor Ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt. Xde Deel. Te Dordrecht by* A. Blussé en Zoon *en* de Leeuw en Krap, 1791. *In gr. octavo*, 205 *bladz.*

Uit het Bericht, voor dit Deel geplaetst, vernemen wy, dat de Heer W. E. DE PERPONCHER, met het eerste Boek van SAMUËL, verkoozen heeft zynen arbeid aen dit Werk te staken; en dat de Heer Y. VAN HAMELSVELD de verdere vertaling van het zelve op zich genomen heeft: die ons, wegens de verandering van het Plan, ten opzichte der *Aanmerkingen*, het volgende meld. —— „ De Heer DE PERPONCHER hadt, bij de voorgaande Deelen van dit Werk, de vrijheid genomen, om ook zijne „ eigen Aantekeningen op den Bijbel-Tekst te plaatzen, „ en van de Aantekeningen van den Heer MICHAËLIS „ slechts zoo veel over te nemen, en zoodanig gebruik „ te maaken, als hij noodig oordeelde. —— De Aantekeningen van den Heer DE PERPONCHER zal de Nederduitsche Lezer derhalven verder missen, maar daar tegen worden hem nu, die van den Heer MICHAËLIS geheel, zoo als zij zijn, geleverd, het welk veelen ook „ niet onaangenaam wezen kan. Wanneer mij ondertusschen in de *Oostersche Bibliotheek*, in de *Supplementa ad Lex. Hebr.* of in andere Schriften van den Autheur, „ iet mogt voorkomen, waar door hij dit Werk opgehelderd, verbeterd of veranderd mogt hebben, zal ik daar „ van op de nodige plaatzen gebruik maken.” —— Nademael men nu op genoegzame gronden verzekerd is, dat de Heer VAN HAMELSVELD zeer wel geschikt zy, ter volvoeringe van de in dezen door hem opgenomen taek, heeft men te over reden, om te verwachten, dat deze Nederduitsche Vertaling van dit hoog geächte Werk een gunstigen voortgang zal hebben. En hier van levert ons dit Deel, behelzende *het tweede Boek van Samuël*, reeds ene voldingende proeve, waer uit wy den Lezer onder 't oog

zullen brengen, den aenleg der zamenzweeringe van *Absalom*, tegen zynen Vader *David*, aengetekend 2 Sam. XV: 7-12, welk verhael aldus luidt.

„ *Vs.* 7. Na verloop van vier jaaren verzocht Absalom van den Koning verlof om na Hebron te gaan, en een
8. gelofte te vervullen, die hij aan God gedaan had, want hij had bij zijne

Vs. 7. *Na vier jaaren.*] te weten van de te rugkomst in zijn Vaderland af te rekenen.

In de gedrukte uitgaven staat *na veertig jaaren*, en dit verstaat men gemeenlijk van het veertigste leevensjaar van Absalom. Als dan moest Absaloms opstand, en Davids vlucht voor hem, tot het laatste leevensjaar van David behooren, want in het eerste jaar van zijne veertig en eene halfjaarige regeering is Absalom geboren. Dit is in de daad onmogelijk. Men leze slechts het eerste Hoofdstuk van het eerste Boek der Koningen; hoe verzwakt is David daar in zijnen ouderdom? en nooit vindt men hem zoo rustig, en zoo Soldaat, als in den oorlog met Absalom. Hij gaat te voet uit Jerusalem, doet door zeer ruwe wegen een sterken marsch, legert zich onder den blooten hemel, maar breekt nog in den nacht op, en zet met zijn leger over den Jordaan: overal neemt hij, met eene ongelooflijke tegenwoordigheid van geest, de schielijkste besluiten, verschijnt wezenlijk in dezen veldtogt grooter, dan in een der voorgaanden; is tevens Dichter, vuurig Dichter, en zijne schoonste Psalmen, bij voorbeeld de XLIIste, vallen in dezen tijd. Kan dit dus de 1 Kon. I: 1-21, beschreeven zeventigjaarige David, naauwlijks meer eene schaduwe eens Konings, wezen? Het geen *Hoofdst.* XX: 3. verhaald wordt, zou bijna belachlijk luiden. — Ik heb daarom de reeds van anderen bevestigde leeswijze van *vier*, in plaats van *veertig*, aangenomen; en dus valt de Geschiedenis omtrent in het 55 of 56 jaar van David, juist den besten tijd van eenen grooten Veldheer. — De Psalmen, bij gelegenheid van Absaloms opstand gemaakt, zijn, zoo als ik geloove, de III. IV. XXIII. XLI. XLII. XLIII. LV. LXI. LXIII. LXXIste.

Na Hebron.] Dus werdt toenmaals ook te Hebron geofferd. Eigenlijk was dit tegen de wet van Moses; want naar dezelve zou 'er slechts eene eenige plaats van offeren zijn: maar deze wet was in onbruik geraakt, en dewijl Hebron langen tijd de wooning van Abraham geweest was, daar hij geofferd, en Godlijke verschijningen gehad

hadt,

hadt, werdt het als eene heilige plaats aangezien. Meer hiervan in het *Mos. Recht.* IV. D. §. 188.

Vlucht na Gesür in Syrië, eenen godsdienst beloofd; indien Jehovah hem na Jerusalem te rug
Vs. 9. bracht. De Koning gaf hem dit verlof, en hij ging af na Hebron.
10. Ondertusschen hadt Absalom opstookers onder alle stammen van Israël uitgezonden, die, zoo dra zij de trompet zouden hooren, zeggen moesten, dat Absalom te Hebron als Koning uitgeroepen was.
11. Hij hadt tweehonderd menschen uit Jerusalem op de offermaaltijd verzocht, en dezen waren heel onschuldig, zonder iet van de zaak te weeten,

Vs. 8. *Na Gesür in Syrië.*] Hier wordt nog klaarer, het geen ik over *Hoofdst.* III: 3. slechts vermoedde, dat die Koning van Gesür, wiens dochter David ter vrouw had, geen Kanaäniter geweest is. Van het Kanaänitisch Gesür, wordt dit Gesür hier duidlijk genoeg onderscheiden, dat het *Gesur in Syrië* heet, want nooit verwisselt het Oude Testament *Arameërs* en *Syriërs* met elkanderen; maar ziet ze altijd, zoo als zij ook waren, als twee verschillende Volken aan. Nadien *Gesur* in het Hebreeuwsch eene *Brug* heet, zoo kunnen, gelijk bij ons, meer steden den naam van *Brug* of *Brugge* gehad hebben; en dit Syrische Gesur lag misschien aan den Orontes, of zelfs aan den Eufraat. Nu is het begrijpelijker, hoe Absalom, na den moord van Ammon daarheen vluchten, en voor David veilig zijn kon, het welk men moeilijk verstaan kan, indien Gesur een klein, geheel met Davids landen omringd, Koningrijk geweest ware.

Vs. 10. Om dit te verstaan, moet men weten, dat in het Israëlitisch land hier en ginds, op hoogten van wijd uitzicht, wachters gesteld waren, die de trompet steeken moesten, wanneer zij eenen anderen wachter hoorden trompetten. Dit was wel, hoofdzaaklijk, in oorlogstijd, ten einde, bij eenen vijandlijken inval, het gantsche land te waarschuwen, of op te ontbieden, dus ingericht; maar men kon door dit middel ook andere tijdingen, (bij voorb. van eene overwinning,) met ongelooflijke snelheid door het gantsche land verbreiden. Denklijk was er in de wijze van trompetten iet, dat zijne betekenis hadt, en vrolijke tijdingen onderscheidde van alarm, wegens den inval van een vijand. Als nu te Hebron de trompet gestoken werdt, ging dit, zonder dat de wachters wisten, wat het bete-

kende, in min dan 24 uuren door het gantsche land: en nu zeiden de zendelingen van Absalom in elke stad, dat dit het teken was, dat de zoo gewenschte Absalom te Hebron de kroon had aangenomen. Elk gelooft, dat alle overige steden en stammen reeds eenstemmig waren, en dus werdt het gantsche volk, de jegens David best gezinden zelfs niet uitgezonderd, in den opstand door bedrog of geweld ingewikkeld.

Vs. 11. Ook dit was ongemeen listig aangevangen. Twee honderd der voornaamsten uit Jerusalem, want gemeene lieden zal de Kroonprins toch niet aan zijne tafel nodigen, waren bij Absalom. Te Jerusalem kon men niet anders denken, of zij wisten mede van de zamenzwering, en dit bragt de gantsche stad in schrik, zoo dat zij de zaak, even gelijk David in het eerst zelf, verlooren gaf; te gelijk waren deze 200 lieden in Absaloms geweld, en, om zoo te spreeken, gijzelaars voor het gedrag van hunne bloedvrienden te Jerusalem, indien dezen het met David hadden willen houden, en de stad verdedigen. Uit andere stammen schijnen ook veelen, veele duizenden zou ik liever zeggen, inzonderheid die voor Absalom wel gezind waren, tot het offer genodigd geweest te zijn. Zie de aanmerking op *Hoofdst.* XVII: 1. (*).

Dit alles, het geen wij van het begin van ons Hoofdstuk gehad hebben, schijnt een geheel Engelen-verstand, gepaard met een recht helsch-boos hart, aan te duiden: en echter ziet 'er Absalom daar na, wanneer Husai hem eenen verderflijken raad geeft, (*Hoofdst.* XVII: 7-14.) zoo heel onnoozel uit, en alles, wat daarop volgt, schijnt niets meer dan misslag op misslag te zijn. Zoo veel is uit het verhaal klaar. Absalom hadt, bij een zeer schoon lichaam, ook veel inneemends; vlijen kon hij in een hoogen graad, en

[(*) De Heer *Michaëlis* grondt dit denkbeeld aldaer ter plaetze, op den voorslag van *Achitofel*, om *twaelf duizend man uit te kiezen*; vooronderstellende dat dezelve reeds te Hebron geschied is. —— Maer zyne gissing zou vervallen, als die voorslag eerst gedaen is, toen Absalom reeds in Jerusalem was, gelyk de zamenhang met Hoofdst. XV en XVI schynt aen te duiden. Ondertusschen is echter het denkbeeld van ene vry groote menigte te Hebron niet geheel ongegrond, daer we hier *vs.* 12 lezen, dat *de zamenzwering sterk werd, en Absaloms aenhang onder het volk groot was.*]

en wel behaaglijk vlijen; hij was ten uiterſten boosaartig en verwaand; hij hadt zijn wezen volkomen in zijn geweld, eene gevaarlijke gave, die het waarlijk groot verſtand heel zelden heeft, dewijl geen groote geest zonder levendige hartstogten is, die zelfs tegen wil en dank iet in het gezicht plegen uit te drukken. Deze gevaarlijke hoedanigheden afgetrokken, was hij zeer

12. medegegaan: ook liet hij Achitofel, die van Gillo geboortig, en Davids geheimraad was, uit zijne vaderſtad Gillo tot het offer nodigen. Hier werdt de ſamenzweering ſterk, en Abſaloms aanhang onder het volk was groot.

middelmatig; doch dat er bij het begin van den opſtand zoo ongemeen veel ſchranderheid doorblinkt, mag niet zoo zeer aan hem, als wel aan Achitofel toe te ſchrijven zijn, die hem deze raadſlagen gaf. Abſalom zelf was ſlechts eene machiene, maar eene zeer buigzame, die alles doen kon, wat Achitofel voorſchreef. Wat dezen ten uiterſten boozen mensch mag bewogen hebben, zoo ontrouw omtrent David te handelen, die niet alleen zijn Koning, maar ook zijn Vriend, was, en om den Zoon tegen den Vader op te hitzen, zegt ons de geſchiedenis niet, dewijl hij zulks aan niemand gezegd heeft, en hij, vóór de ontwikkeling van den knoop, vroeg door den ſtrop afſcheid van de wereld genomen heeft. Bijna zou men denken, dat hij den Zoon even zoo min toegedaan was als den Vader, en wel ten oogmerk had, om eindlijk zelf Koning te worden (*).

Vs. 12. *Gillo.*] Eene ſtad in het bergachtige deel van Juda's ſtam, die niet ver van Hebron lag. *Joſ.* XV: 51, 54.

Achitofel ſpeelt hier eene zeer bedekte rol, die hem, indien David te Jeruſalem ſtand gehouden hadt, den weg tot

[(*) De Heer *Michaëlis* vermoed, in zyne Aentekening op *Hoofdſt.* XVI: 21. dat dit vooruitzicht ook deel had in Achitofels voorſlag tot het beſlapen van Davids bywyven door Abſalom. Behalven het oogmerk, om de verwydering tusſchen David en Abſalom hier door te verſterken, had Achitofel, door het aenraden van zulk een verfoeilyk wanbedryf, veelligt ook ten oogmerk, „ om, (zegt hy,) Abſalom zelven recht zwart en gehaat „ te maken, om, indien David aan kant geholpen was, Abſa„ lom weder van den troon te ſtooten, en zich zelven tot Ko„ ning op te werpen.”]

tot verzoening baande. Hij gaat niet met Absalom van Jerusalem na Hebron, ook is hij niet mede onder de eerste genoodigden; hij is thans juist, geheel zonder vermoeden, in zijne Vaderstad, wordt, nadien dezelve bij Hebron ligt, van daar genodigd en komt.

Aanhang onder het volk.] Dit samenvloeijend gemeen, of wat het was, moest de aanzienlijken, zelfs de 200, die uit Jerusalem mede gekomen waren, door zijne menigte en schrik dwingen, om te doen, het geen menig een niet voorhadt te doen. Louter list, zoo als men in een moordenaars hol, of in de hel, zoeken mogt."

Nederlands Verval en Herstel, aangewezen in eene Biddags Leerrede, over Deut. XXXII: 6. Door J. STEENMEYER, *Predikant te Vlaardingen. Te Amsterdam by* J. Wesing Willemsz. 1792. *Behalven de Voorreden, 45 bl. in gr. 8vo.*

De tekstwoorden, *zult gy dit den Heere vergelden, gy dwaas en onwys volk? is Hy niet uw Vader, die u verkregen, die u gemaakt en u bevestigd heeft?* worden eerst door den Redenaar ontvouwd, en dan neemt hy uit dezelven aanleiding, om zich en zyne hoorders op te wekken, om Gods weldaaden te erkennen, hun wangedrag te verfoeijen, en zich tot een tegengesteld gedrag te begeven. Ten dien einde merkt hy vooreerst op, dat wy, Nederlanders, *als een volk en natie*, even zo wel als Israël, met Jehova te doen hebben, en dan voegt hy 'er ten tweeden by, dat wy tot God eene *even naauwe* verbindtenis hebben, als Israël. [Dit laatste wordt honderdmaal herhaald, niet alleen door onze Predikers, maar ook door die van verscheiden andere natiën, vooral op bededagen, wanneer men niet nalaat een aantal gezegden van het O. T., die volstrekt alleen op Israël slaan, en uit haren aart alleen tot dit volk gewend konden worden, op zyne eigene natie toe te passen. Ondertusschen zal niemand, die eene *Gods-regeering* over Israël gelooft, en die regt weet, waarin dezelve bestaan hebbe, aan zyne Landgenooten vertellen, dat zy, *als natie beschouwd*, eene *even naauwe* verbindtenis op God hebben, als eertyds Israël.] In zyne beschryving der Goddelyke weldaden, aan ons bewezen, vlecht hy éénе en andere byzonderheid in, waar op aanmerking zou kunnen vallen; doch wy willen dit liefst

voor-

voorby gaan. Dit merken wy hier slechts aan, dat hy in dit gedeelte, ten opzichte van Nederland, en in het eerste deel zyner Leerreden, ten opzichte van Israël, de weldaden aan beide deze volken bewezen, classificeert, naar de poëtische beelden van Moses, en Gods gunstbewyzen, in even veel zoorten schift, als 'er Leenspreuken in de dichterlyke beschryving van Israëls Leidsman voorkomen, zo dat hy een ander zoort van weldaden optelt, ten bewyze, dat God ons *geteeld*, een ander ten betooge, dat hy ons *gepleegd*, en wederom een ander ten bewyze, dat hy ons tot *stand gebragt* heeft, enz.; eene wyze van verklaren en toepassen, die zekerlyk tegen de genie der Oostersche Dichtkunst strydt, welke vordert, dat wy het gantsche beeld zamenvatten, zonder in *details* te treeden, ter ontwikkelinge en overbrenginge van *elke* byzonderheid, die ter meerdere versieringe aan het schildery van den Dichter is toegevoegd.

In de schets van het gedrag van Nederland, het welk de Heer STEENMEYER op het tafereel der Goddelyke weldaaden volgen laat, komen verscheidene schoone trekken voor. Wy zullen 'er eenige hier van overnemen. „ Al wat by andere natiën, waaraan wy door den handel kennis kregen, van ons wierd waargenomen, moest onder ons nagebootst en ingevolgd worden. Het een bederf teelde het ander voord, tot die uitgebreidheid en hoogte, waaröp wy ons thands bevinden, en Neêrland rustte niet, voor het geheel misvormd was. Onze tedere wichten moesten, onder veele aanzienlyke lieden, de van God bestemde moederborsten misschen, om van dartele, verleide, minnen een kwaaden aart in te zuigen, die niet ligt was uit te roejen. Men had toch geld, 't wierd nu te ouderwetsch, te moeilyk, en liet aan Assemblé en Opera geen tyd genoeg, zelve zyne kinderen te zoogen. Na mate men dienstelingen krygen kon, kwamen de jonge spruiten onder de handen van hun, die ze, ja! kleeden, voeden, stillen, vermaken, maar tevens tot wispeltuurigheid, dartelheid, bedrog, en wat niet al? den grondslag leggen zouden. Bedorven wy ten allen tyde ons kroost, dan door laffe toegevendheid, dan weder door ontydige gestrengheid, dan door een kwaad voorbeeld; wy begonnen allengskens van tyd tot tyd, als fatsoenlyke lieden, hen meer aan pracht en opschik toe te wyden, en de goede opvoeding bracht mede, om bovenäl te zorgen, dat zy Jongelingen en jonge

Dochters wierden, meer, die eene houding hadden, geschikt voor 't toneel en de opwachting, dan, om bekwaam te wezen in manlyke beroeps- en vrouwlyke huisbezigheden. —— Deze kinderen wierden Jongelingen en jonge Dochters. Maar het geen veele fatzoenlyk opgevoeden en verwaarloosde geringen wisten, was het toneel, kaartspel, of den kolfbaan waar te nemen; de burgerlyken, om net een lint en strik te zetten. —— Hoe veele Jongelingen en jonge Dochters gelyken thans aan vaartuigen, in volle zeilen, zonder roer, en hoe ongelukkig is de grootheid van hun aantal! Thans zyn deze huwbaar. Maar welke huwlyken ontstaan 'er uit? Hier openen zich bronnen van nieuw bederf. —— Daar men op deze wyze is opgeleid tot den heiligen Echt, die geen stand is om kwalyk opgevoeden, onwetenden, dartelen, en ongodsdienstigen gelukkig te maken; kan het anders, of men heeft reden om voor onderlinge verveeling, voor overspel, te vrezen, echtgenooten te hooren zuchten, en een buitenspoorig gedrag van gehuwden te verwachten? Hoe veele berooide hoofden en gespilde inkomsten zien wy hier ook niet ten gevolge van! Maar al begint men al het huwlyk eens beter; hoe is de huishouding by veelen? Thans moet alles van buitenlandsch inkomen; kleeding, cieraad, meubelen, van Engelsche, Fransche, Duitsche, Brabandsche handen bewerkt zyn. De pracht stygt, en dezelfde pracht, die anders onze Fabrieken en Trafieken 'er zou op helpen, laat den Nederlander bedelen, en maakt andere Landen ryk. Onze Jongelingen en jonge Dochters, op de gezegde wyze opgevoed, hebben, nu gehuwd, in de groote weereld een omslag van maaltyden, dienstelingen, en rytuig noodig, om zulke mannen en vrouwen van aanzien te zyn, als zy Jongelingen en jonge Dochters wierden. Terwyl nu onder armen ook zelfs verkwisting zich met luiheid paart; geven thans zuinigheid en huishoudingkonst, in de onderscheidene standen der jeugd onbekend, in 't volgend leeven geene verligting, en het uitkomen wordt moeilyk. Een matige winst voldoet niet meer; list en bedrog worden byna vereischt, om zich staande te houden: waarvan uitgestelde betalingen, die Winkelier en Ambachtsman doen zuchten, faillissementen, die al het vertrouwen wechnemen, en den eerlyken man beletten eerlyk te blyven, het gevolg zyn."

Over het algemeen ondertusschen behaagt ons het twee-

tweede gedeelte dezer Leerreden veel beter dan het eerste, waarin de woorden van MOSES ontvouwd worden. De Redenaar is daar dikwyls zeer gedrongen, hy verkiest te veel de beeldſpraak in plaats van den populairen, dat is alleen waaren, kanſelſtyl, en zomtyds vermengt hy verſchillende beelden zo onder één, dat hy onnatuurlyk wordt. By MOSES ſtaat ieder beeld op zich zelve, by onzen Redenaar, die MOSES verklaren, en niet verduisteren, moest, vinden wy b. v. het beeld van eene rots, van een' boom en eenen vader onder elkanderen gemengd, en de eigenſchappen van dezen aan geene toegekend: bl. 4. „ Jehovah wordt vs. 4, als een onbeweeglyke, geenzins door klippen en hoeken afgebroken, maar, voldoende genoegzame rots, in de volkomenheid van zyn werk, de rechtmatigheid, getrouwheid, en billykheid zyner handelingen of leidingen, afgemaald. Uit Hem was Israëls volk geſproten, op zynen grond geteeld, onder zyne ſchaduwe groot geworden." —— Niemand zal ook de volgende periode, die op bl. 6. voorkomt, natuurlyk kunnen vinden: „ En, in de daad, welk een ſchoon beeld van Jehova's maakſel zagen wy, gevormd in Abraham, overgegoten in Iſaac, voordgezet in Jacob, aan geheel de Natie zich mededeelen; ten einde zy allen kinderen van Jehova wezen mogten, die dat heerlyk beeld vertoonden!"

Het vyfde vers van dit Dichtſtuk van Moſes, dat in deze Leerreden zeer dikwyls aangehaald wordt, vertaalt de Heer STEENMEYER:

Bedorven voor Hem, of 't bederf zèlve.
Ontaarte kinderen,
Hun eigene ſchande — was —
Dat verkeerd en verdraaid geſlacht.

Hoe veel verſtaanbaarer voor het gros der Toehoorders zou hy geſproken hebben, en hoe veel duidelyker zou de tegenſtelling tegen vs. 4 geweest zyn, indien hy eene vertaling gegeven hadt, zo als die van den Heer VAN HAMELSVELD:

(Getrouw is God, onwrikbaar getrouw,
Rechtvaardig en billyk is Hy.)
Zy — niet meer zyne kinderen, maar hun eigen ſchandvlek,
Een verkeerd en ontrouw volk,
Bezondigden zich tegen Hem!

 J. G. RO-

J. G. ROSENMULLER, *Geschiedenis van den Godsdienst voor Kinderen. Naar de vierde verbeterde Druk, uit het Hoogduitsch vertaald, door* G. H. REICHE, *Leeraar te Zutphen. Te Zutphen by* A. van Eldik, *en te Amsterdam by* Wesſing *en* van der Hey, 1792. *In 8vo.* 229 *bl.*

De herhaalde oplagen van dit Werkje, in Duitschland, boezemen reeds een gunſtig vooroordeel in, aangaande deszelfs nuttigheid. En, inderdaad, wordt het met reden als een zeer groot gebrek, in het hedendaagſche plan van Opvoedinge, aangemerkt, dat men de jeugd dikmaals onkundig laat omtrent het historiſche gedeelte van den Bybel. Nogthans ſtaat dit gedeelte in een naauw verband met het geen eigenlyk den naam van Godsdienst kan voeren, en is het zelve, daar en boven, vol van nutte leeringen, aanſpooringen en vertroostingen; welke niet te diep kunnen geprent worden in het verſtand en hart der jeugd, om dezelve, tot het waardig en nuttig volbrengen der leevensreize, van den noodigen voorraad te verzorgen. Naar het ons voorkomt, heeft de Heer ROSENMULLER den rechten toon gevat, zo wel om zyne onderrigtingen aangenaam en ſmaakelyk by de jeugd, als dezelve, met den hoofdzaaklyken inhoud der gewyde Schriften, bekend te maaken. Hy heeft zyn Werk verdeeld in vier-en-vyftig Hoofdſtukken. Elk derzelver draagt tot Opſchrift den eenen of anderen beroemden Perſoon, of 't een of ander gewigtig Voorval des Bybels. De lotgevallen of byzonderheden, daartoe betrekkelyk, worden verhaald, in eenen gemeenzaamen ſtyl, en elk Hoofdſtuk beſlooten met Aanmerkingen, om het verhaalde tot een zedelyk gebruik aan te wenden. Bevryd van het bezwaarlyke voor het Geheugen, waar over men dikmaals, in aaneengeſchakelde Geſchiedenisſen, klaagt, worden aldus de jonge Leezers op den weg geholpen, om, by het hooren noemen van een perſoon of voorval, in de gewyde Historie vermeld, zich de Hoofdbyzonderheden, daartoe betrekkelyk, op eene gemaklyke wyze te kunnen herinneren. Daar en boven, zou dit Werkje van uitgebreide nuttigheid kunnen zyn, indien men, zo als ginds en elders in Duitschland plaats heeft,

heeft, het zelve ten gebruike van onze schoolen konde invoeren.

Uit het geen de Schryver, aangaande JEZUS, deszelfs lotgevallen en verrigtingen, verhaalt, zouden wy gaarne iets ter proeve mededeelen; doch ons bestek laat zulks niet toe. Zie hier iets wegens ABRAHAM. „ Daar was, onder anderen, een land, 't welk Chaldea genoemd wierd, waar die zelfde onverstandige gewoonte (het aanbidden der hemelsche lichaamen) was ingevoerd. Aldaar leefde een verstandig en deugdzaam man, met naame ABRAHAM. Deeze man begreep wel, dat het verkeerd zy, wanneer men aan schepselen de eere geeft, welke Gode alleen toekomt. Hy verwachtte al het goede alleenlyk van God, die Hemel en Aarde, gevolglyk ook Zon, Maan en Sterren, geschapen heeft. Op deezen alleen stelde hy zyn vertrouwen. Hy schepte ook, wel is waar, vermaak in de schepselen, om dat dezelven van God afkomstig zyn; maar zegen en hulpe verwachtte hy van dezelven niet. God had ook een byzonder welbehaagen in deezen man, hy zorgde voor hem, en nam zich zyner aan, gelyk een Vader. Ja, hy sprak dikwyls met hem, en gaf hem zynen wil te kennen. Gy moet u niet verwonderen, myn kind, dat zulks heden ten dage niet meer gebeurt. In die tyden, was het noodzaaklyk, om dat de menschen toen nog al te weinig van God wisten. —— Eens beval God aan ABRAHAM, toen dezelve reeds vyfen-zeventig jaaren oud was, dat hy zyne Vrienden en Nabestaanden zoude verlaaten, en in een verafgelegen Land vertrekken. Hoe dit Land heette, zeide hy hem toen nog niet; hy toonde hem echter ten naasten by de ligging van het zelve, en beloofde hem teffens, dat hy hem in dit Land gelukkig wilde maaken, en eene talryke Nakomelingschap geeven.

„ 'Er waren toen nog veele menschen, die niet in Huizen, Steden en Dorpen, woonden, gelyk wy doen, maar die uit het eene land in het ander trokken, en, onder den blooten hemel, in tenten woonden, welke zy dan eens hier, dan elders, opsloegen. Deeze waren Herders, en hadden groote kudden Vee. Met deezen trokken zy van de eene plaats naar de andere, waar zy maar goede Weide en Water voor hun Vee vonden. Een zodanig Herder was ook ABRAHAM. Het herdersleeven was echter in dien tyd in grooter aanzien dan tegenwoordig.

De

De geen, die veel Vee bezat, hadt ook veele knechten, welke op het Vee moesten pasſen, en hy was even zo aangezien en geacht als een Vorst in onze tyden. Ofſchoon dus ABRAHAM een herder was, was hy echter een zeer aanzienlyk man, en zelfs Koningen maakten 'er zich, in 't vervolg, eene eere van, om met ABRAHAM in vriendſchap te ſtaan.

„ ABRAHAM was gehoorzaam aan het Godlyk bevel, en begaf zich met zyne Vrouwe, SARAH, met zyne herders en herders-knechten, en met zyn Vee, op reis. Hy kwam eindelyk in een klein, maar ongemeen vruchtbaar en ſchoon, Land, in het welk nog onbewoonde, doch grasryke, oorden waren, waar hy zyn Vee kon weiden. Dit Land heette *Kanaan*, en hier zoude hy, volgens Godlyk bevel, zyn verblyf houden. Ofſchoon hy toen nog geen eigendom in het zelve hadt, beloofde hem God echter, dat hy dit Land eens aan zyne Nakomelingen geeven wilde, zo dat deezen in het zelve, gelyk in hun Vaderland, woonen zouden.

„ ABRAHAM geloofde zulks; hy bouwde, op de plaats waar God hem zulks beloofd had, eenen Altaar, bracht een Offer, en bad tot God. In het Land *Kanaan* trok hy, met zyne kudden, van de eene plaats naa de andere, en de Inwoonderen van het Land beminden hem, om dat hy een deugdzaam man was. Maar in zyn Vaderland keerde hy nooit te rug, om dat de Afgodendienst in het zelve meer en meer de overhand nam. God ſchonk hem, toen hy reeds zeer oud was, eenen Zoon, dien hy ISAAC noemde; hy beloofde hem, dat van deezen ISAAC talryke Volken zouden afſtammen, en dat door éénen van deszelfs Nakomelingen alle Volken op aarde zouden gelukkig worden."

Stoffe en Geest, of Bedenkingen, wegens den aart der Ziele, en de bewyzen voor heure Onſterflykheid, door OTTO BERNHARD VAN BORCKE, *Geheime Krygsraad des Keurvorſten van Saxen. Te Amſterdam by* A. Fokke Simonsz. 1791. *In gr. 8vo., 157 bladz.*

In het voetſpoor van den beroemden PRIESTLEY, treedt hier de Geheime Krygsraad BORCKE te voorſchyn, als een Voorſtander van de Stoffelykheid van 's menſchen re-

redelyken Geest. In vier Afdeelingen heeft hy zyne Verhandeling onderscheiden. In de eerste Afdeeling stelt hy eenige algemeene Grondregels neder, welke in de tweede nader bevestigd worden; om vervolgens in de derde over de Onsterflykheid der menschelyke Ziele te spreeken, en in de vierde Afdeeling over den *Keten van leevendige Schepselen* te handelen. In eenige voorloopige Aanmerkingen staat de Schryver stil op het gewigt des Onderwerps, als betreffende het toekomend lot onzer Ziele; van welker weezen de kennis op zich zelve reeds zeer moeilyk zynde, door vooroordeelen, en door verkeerde behandeling nog moeilyker wordt: in dier voege, nogthans, dat de Reden in staat is, om ons zo veel met zekerheid daar van te leeren kennen, als voor ons noodig is. Volgens onzen Schryver, die de gave niet bezit om zich altoos met de noodige klaarheid uit te drukken, is God, „ het hoogst werkend en zelf„ standig wezenlyk verstand, oneindig en onbepaald, al„ leen stoffeloos, en een *zuivere Geest.*" Alle overige *Verstandswezens*, de Zielen der menschen, en van hemelsche Zelfstandigheden, zyn van eene andere natuur, stoffelyk, niet in dien zin als de lichaamen, die ons omringen, maar evenwel van zekere uitgebreidheid, eene met Stoffe vermengde Zelfstandigheid, als zynde, *uitgebreid te zyn*, en *een wezenlyk ding te zyn*, naar zyn begrip, gelyk betekenende woorden, waar tegen het *onuitgebreide*, het *onding*, het *niets*, regelrecht overstaat. Natuurlyk gevoelt hier de Schryver de aanleiding tot eene gewigtige tegenwerping. „ Hoe! (vraagt hy) de menschelyke Ziel
„ zal eene met Stoffe vermengde Zelfstandigheid ——
„ dat toch het zelfde is als stoffelyk en lichaamlyk ——
„ en evenwel onsterflyk zyn? Daar nu al het lichaam„ lyke deelbaar, by gevolg vernielbaar is, volgt dan daar„ uit niet, dat eene stoffelyke Ziel zulks insgelyks wee„ zen moet? Waar blyft dan nu de Zedelykheid? Waar „ eene toekomstige toerekening? Waar de voorgewen„ de aanspraak op de Onsterflykheid?" Volgens den Heer BORCKE, rust deeze tegenwerping op het vooroordeel, dat Stoffe en Lichaam eenerlei zyn, en dat alle Stoffe deelbaar en vernielbaar is; welk laatste wederom berust op een verkeerd begrip, welk men ten aanzien van het enkelvoudige en de uitgebreidheid heeft opgevat, in welke laatste men het Weezen des lichaams onderstelt; en dewyl Lichaam en Stoffe beide uitgebreid zyn, daarom ook beide

voor

voor eenerlei, dat is, voor deelbaar en vernielbaar houdt. Om het tegendeel hiervan aan te toonen, maakt de Schryver onderscheid tusschen *Wiskundige* en *Natuurlyke Verdeeling*. Volgens de eerste moet 'er, in elk lichaam, verdeeling kunnen plaats hebben, zelf in de verbeelding, tot in het oneindige. „ In de natuur," zegt hy, „ is „ het geheel anders gelegen. Deeze ziet niet op de „ *grootheid* der lichaamen, en verdeelt het geheel niet „ willekeurig in kleinere deelen, gelyk de Wiskunste- „ naars, maar ziet op zelfstandigheid, of het *Weezen* „ der lichaamen, en verdeelt het uit ongelykaartige dee- „ len famengestelde in zyne enkelvouwige gelykslachtige „ wezenlyke bestanddeelen, en niet verder.

„ Deeze gelykslachtige wezenlyke deelen, deeze Grond- „ stoffen der lichaamen, verkreegen van den Schepper „ zelve de grenzen haarer uitgebreidheid, en zyn de waare „ deelen des lichaams. Dewyl dezelve gelykslachtig zyn, „ zo kunnen zy ook niet in deelen van een anderen aart „ verdeeld worden. Zy zyn, hoewel zy haare kleiner „ deelen, hunne *partes integrantes*, hebben, op zich zelve „ beschouwd, enkel en natuurlyk — enkelvoudig, by „ gevolg door natuurlyke krachten onvernielbaar. Uit zo „ veele onderscheidene soorten van dezelve, als waar uit, „ door samenstelling, een lichaam ontstaat, zo veele wezen- „ lyke waarachtige deelen heeft ook het zelve, en in juist „ zo veele, doch geenzins meerder, deelen, is dat lichaam „ natuurlyk wederom verdeelbaar." Volgens deeze onderscheiding moet, derhalven, de Stoffe, die het Weezen of de Zelfstandigheid der Ziele uitmaakt, hierin van alle lichaamlyke voorwerpen onderscheiden zyn, dat de eerstgemelde een zo volstrekt enkelvoudig ding is, dat zy geene uitgebreidheid bezitte. Intusschen willen wy in bedenking geeven aan de zulken, die de Onstoffelykheid der Ziele lochenen, om dat zy van iets, 't welk geene Stoffe is, zich geen denkbeeld kunnen vormen, of zy, in goeden ernst, zich eenige Stoffe zonder uitgebreidheid kunnen voorstellen; en of van hun niet met regt moge gezegd worden, dat zy voor iet onbegrypelyks niet iet anders, 't welk nog meer onbegrypelyk is, in de plaats stellen?

In de derde Afdeeling handelt deeze Schryver over 's menschen verhevene bestemming, niet alleen tot dit, maar ook tot een toekomend onsterflyk, leeven. Hier ontmoeten wy eene nadere ontwikkeling, aangaande de natuur der Ziele, als den grondslag der mogelykheid van haare

per-

persoonlyke voortduuring naa den dood. Indien wy 's Mans meening vatten, komt dezelve hier op neder. De Ziel op zich zelve beschouwd, kan, zonder behulp van een bewerktuigd lichaam, haare bekwaamheden niet ontwikkelen, zelf haare persoonlykheid niet behouden. Nevens de Ziel is derhalven nu reeds, terwyl de mensch op aarde verkeert, het toekomend noodzaaklyk lichaam daadelyk aanweezig; de wysheid des Scheppers heeft het zelve in de gemengde Zelfstandigheden der Ziele gegrond. „ Het „ met haar zeer naauw en onafscheidbaar vereenigd aan„ deel van fyne Stoffe, zoude niet slechts tegenwoordig „ reeds het middel zyn der wederkeerige gemeenschap „ tusschen haar en het lichaam, maar ook in het toeko„ mende persoonlykheid behouden. —— Deeze fyne Stoffe „ is reeds nu de eigenlyke persoon van den mensch, zy „ maakt den *geheelen mensch* uit. De *geheele mensch* is „ onsterflyk." Op deeze wyze, meent de Schryver, wordt het begrypelyk, hoe, zonder een nieuw wonderwerk, en alleenlyk naar den van God verordenden loop der natuur, de eigentlyk geheele mensch kan voortduuren, en voor toerekening en belooning vatbaar zyn.

Voor zo veel de Autheur ten oogmerke heeft, de gewigtige waarheid, wegens een toekomend bestaan naa dit leeven, te staaven, offschoon de bedenkingen, welke hy daar toe aanvoert, geenen algemeenen byval wegdraagen, zal, egter, een ieder 's Mans oogmerk pryzen, en, by deeze gelegenheid, met verontwaardiging gedenken aan de poogingen der zulken, die het edel verstand misbruiken, om den mensch te overreeden van zyne gelykheid met de beesten, die vergaan, en tot het niets wederkeeren.

Oratio funebris in obitum viri clarissimi ABR. ARENT VAN DER MEERSCH, Theologiæ atque Historiæ, quam Ecclesiasticam vocant, inter Remonstrantes Professoris, defuncti die XIII Aprilis MDCCXCII, habita die XIX Junii, eodem anno, a P. VAN HEMERT, Philosophiæ ac Literarum, inter eosdem, Professore. Amstelædami apud *M. Schalekamp*, 1792. In 8vo. m. f. 52 pag.

ABRAHAM ARENT VAN DER MEERSCH werdt geboren te Amersfoort, den 22sten February van het jaar 1720,

1720, kwam in 1735 aan het *Seminarium* der Remonstranten te Amsteldam, werdt in October 1740, nog geen *een-en-twintig* (*) jaaren oud zynde, Proponent, en een jaar daar na tot Predikant te Hazerswoude beroepen, waar hy in January 1742 bevestigd werdt. In 1750 werdt hy na Delft verplaatst, en in 1766 bekwam hy het Hoogleeraarschap te Amsteldam, in plaats van den beroemden WETSTEIN: hy kreeg 'er, in 1767, de *professie* van KRIGHOUT by, en bekleedde die beide posten tot in 1771, toen de onvergelykelyke WYTTENBACH tot *Professor* in de *Philosophie* en *Taalen*, aan het Seminarium der Remonstranten, beroepen zynde, VAN DER MEERSCH alleen het Hoogleeraarschap in de Godgeleerdheid en Kerkelyke *Historie* behieldt. Hy bleef het zelve waarnemen tot in het jaar 1790, wanneer hy, nu 70 jaaren oud zynde, zich te zwak gevoelde, om 'er verder in voort te gaan.

Hy vertaalde de Schriften van WARBURTON, SHARP, LARDNER, en andere Engelsche Godgeleerden, in onze taal; hy was den Heer C. WESTERBAAN, in het uitgeven der *Algemeene Historie*, behulpzaam; hy verdedigde de Remonstranten tegen eene beschuldiging, die, in het jaar 1623 het eerst tegen hen ingebragt, en in 1754 door twee Godgeleerden herhaald was, als of zy schuldig gestaan hadden aan eene zamenzweering tegen het Leven van Prins MAURITS, (*Accusabantur Patres nostri horrendo conspirationis crimine, adversus* VIRUM EXCELLENTISSIMUM, *Principem* MAURITIUM, (zegt de Redenaar); hy gaf de Verhandelingen van LOCKE, NOODT, en BARBEYRAC, over de Verdraagzaamheid, die te vooren door DRIEBERGEN in het licht gegeven waren, op nieuw uit, en voegde daar eene eigene Verhandeling by *over de vryheid van Godsdienst in den burgerstaat*; de *Historie der Remonstranten*, die op naam van JACOBUS REGENBOOG uitgegeven is, hadt voornaamelyk hem tot Schryver; hy schreef een aantal andere naamlooze stukjes, meestal van een' *polemischen* aart, deels in den beruchten *Socratischen* oorlog, deels ter verdediging van zyne broederschap, en van de Christelyke vryheid en verdraagzaamheid in het gemeen; maar hy maakte zich vooral beroemd door eene naauwkeurige Vertaling der Kerkelyke Geschiedenis van EUSEBIUS, en door zyne aanmerkingen op dezelve.

Hy

(*) In de Redevoering staat verkeerdelyk: *Exacto nondum ætatis anno* VIGESIMO.

Hy was een vlytig beoeffenaar der waare Wysbegeerte en der oude taalen, en een zeer welfprekend Redenaar. Zyn character was, gelyk dit behoort te zyn, by een' man, die door de fraaije letteren befchaafd, en door de Lesfen der waare wysheid gevormd is. Hy was een mensch, en hadt dus zyne gebreken, maar des niet tegenftaande kan men naar waarheid zeggen: MEERSCHIUM, *ut hominem, ut civem, ut Societatis Chriftianæ membrum, optimum fuisfe:* en, alles by elkander genomen zynde, was hy zo groot, dat de Redenaar *zegt te twyffelen*, of men in één mensch, hoe geleerd, hoe rykelyk van alles voorzien, wat tot de welfprekendheid gevorderd wordt, hy ook wezen mogt, zo veel welfprekendheid zou kunnen vinden, als vereïscht werdt, om de verdienften van VAN DER MEERSCH te vermelden.

Deze zyn de voornaamfte byzonderheden, die ons in deze Redevoering *verteld* worden. Zomtyds wordt in het verhaal eene of andere plaats uit de Ouden ingevlochten, en zomtyds vermaaningen aan de Studenten, om zich VAN DER MEERSCH ten voorbeelde te ftellen, welke laatften echter wat in het ééntoonige vallen. Het Latyn is doorgaands zuiver; doch, die weet, wat waare Oratorie is, zal deze Lykreden voor een mager ftukje moeten houden. Was de Redenaar op het denkbeeld gevallen, om den ftaat van de Nederlandfche Kerk vóór de tyden van VAN DER MEERSCH, en de verandering, die HY in de denkwyze van veelen zyner tydgenooten veroorzaakt heeft, te fchetzen, en hieruit aanleiding te neemen, om zyne verdienften te verheffen, dan was het ftuk mogelyk zynen bekwaamen Maaker waardiger, en voor de gedachtenis van den Overledenen meer vereêrende, geweest.

Redenvoering over het Nut der Scheikunde in het algemeen, en over derzelver invloed op de Geneeskonst in het byzonder, gehouden in de Walfche Kerk te Delft, door A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *M. D. enz. enz. by het aanvaarden van het openbaar Leeraarambt in de Scheikunde, den* 5 *October* 1790. *Te Delft by* M. Roelofswaard, 1790. *In gr. 4to.* 34 *bl.*

Deze Redenvoering beantwoord zeer wel aan derzelver titel; en is, fchoon 'er geene nieuwe byzonderheden

den in verhandeld worden, echter der leezing zeer wel waardig; eene geschikte orde, duidelyke en welgepaste uitdrukkingen, en een sierlyke styl, veraangenaamen dezelve niet weinig.

Redevoeringen van wylen PETRUS CAMPER, *over de wyze om de onderscheidene Hartstogten op onze Wezens te verbeelden; over de verbaazende overeenkomst tusschen de viervoetige Dieren, de Vogelen, de Visschen en den Mensch; en over het Gedaante-schoon. Gehouden in de* Teken-Academie *te* Amsterdam. *Uitgegeeven door zynen Zoon* ADRIAAN GILLES CAMPER. *Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1792. *In gr. 4to. 106 bl. Met Plaaten. Benevens het Afbeeldzel van den Autheur.*

De drie laatste Redevoeringen, welke de Hooggeleerde CAMPER, in de jaaren 1774, 1778 en 1782, in de Teken-Academie te *Amsterdam* gehouden heeft, waren, elk op zich zelven, bestemd om tot eene byzondere Verhandeling te worden uitgewerkt; doch bleven in den staat zoo als zy in het openbaar zyn uitgesproken; en werden dus, onveranderd, om haare kortheid, door 's Mans Zoon, nu in eenen bundel uitgegeeven.

Na eene korte Inleiding, en eene gepaste herinnering van den Hoogleeraar aan zyne Redevoering, in den jaare 1770 gedaan; in welke hy getoond had met hoe veel zekerheid, en met hoe veel gemak, men de verscheidene Wezenstrekken, in onderscheiden ouderdom en natiën konde verbeelden, geeft de Heer CAMPER zyn voorneemen te kennen, om, in deeze Redevoering, te handelen, over *de wyze*, en met hoe veele zekerheid, *de onderscheidene Hartstogten op onze Wezens verbeeld kunnen worden.*

Dat het wel afbeelden der Hartstogten, van de aeloudste tyden af, zeer hoog geschat is geworden, bewyst de Hoogleeraar door eenige aanhaalingen uit PLINIUS, CICERO, SENECA en JUNIUS; en door voorbeelden der oude overgeblevene Kunststukken; gelyk als van den *Laocoön*, de *Mediceïsche Venus*, de *Phytische Apollo*, en anderen. De Schryvers, die deeze stoffe verhandelden, waren PAULLO LOMAZZO, LEONARD DA VINCI, en LE BRUN; wel-

welke laatstgemelde door den Redenaar wel het meest gepreezen wordt. Doch DE BUFFON, WATTELET, en JAUCOURT, worden, als niets nieuws voortgebragt hebbende, te boek gesteld.

„ Gy vraagt met reden (vervolgt de Heer CAMPER) wat ik my dan vermeete te willen doen, in eenen tyd, waarin reeds zoo veele groote mannen, in dit stuk, uitgemunt hebben? Ik antwoord: voorzeker geen nieuws! Wy lagchen, huilen, schrikken, schreeuwen, en sterven nu als voorheen, voor en naa den Zondvloed! en over den geheelen aardbodem vertoonen zich de Hartstogten eveneens op de Wezens der Menschen."

Tot de zaak zelve overgaande verlangt de Redenaar, dat men vooreerst het geraamte wel verstaa; ten tweeden de voornaamste Spieren, althans van het Wezen; ten derden de Zenuwen, en haare byzondere Verdeelingen, met derzelver vereenigingen. —— Dit is derhalven zyn Ontwerp; het voorneemen waarom hy deeze Lessen geeft; en tevens de nieuwigheid zyner aanwyzing.

Naa eenige weinige voorbeelden gegeeven te hebben, om de zaak zelve een sterker licht by te zetten, trekt hy, uit veelvuldige verschynselen, dit gevolg: dat *in alle de Hartstogten zekere bepaalde Zenuwen worden aangedaan*; en dat derhalven een Schilder den zamenhang van dezelven behoort te weeten; of indien men meent, dat dit voor een Tekenaar niet mogelyk is, dan behooren de geenen, welke zich de moeite geeven om 'er over te schryven, zich van deeze kundigheid meester te maaken, ten einde de Schilders in staat te stellen, om de algemeene regels te kunnen volgen.

De geduurige ontleding van menschen ligchaamen gaf den Heer CAMPER gelegenheid om naa te spooren, welke zenuwen, naar deeze werkende deelen toeloopende, eigenlyk aangedaan wierden, en derhalven welke Spieren noodwendig in beweeging moesten geraaken; en uit de werking deezer Spieren, uit haar beloop en inhegting, leerde hy schielyk, welke plooijen eigenlyk in het wezen, ook welke beweeging in de handen, zich vertoonen moesten. En deeze aanwyzing is het alleen, die hy in deeze Lessen beoogde.

De Hoogleeraar maakt zich hier op de volgende tegenwerping: dat, zo men al stelde, als of de Ouden de Hartstogten ontleedkundig beschouwd hadden, evenwel

RAPHAËL, CALLOT, LE BRUN, en anderen, maar voornamenlyk HOGARTH, daar verwonderlyk in geslaagd zyn, zonder deeze kennis. Deeze tegenwerping komt ons van zo veel belang voor, dat zyne betuiging, dienaangaande, ons niet voldoet: namenlyk „ dat hy zich verzekerd houdt, dat zyne beschouwingen daarom toch aangenaam zullen zyn, om dat ze, in de eerste plaats, de naasporingen der natuur van dezelfde waarde doen blyven; haare verwonderlyke behendigheid helpen uitvinden, en eindelyk *om dat zy* eenen gemakkelyken weg baanen aan de Jeugd en aan de Schilders zelven, om schielyke vorderingen te maaken, in dit betooverend deel der kunst." Want, indien RAPHAËL uitmuntend geweest is in het verbeelden der Hartstogten, gelyk ook LE BRUN, die 'er zyne byzondere studie van gemaakt heeft; (CALLOT komt hier niet te pas!) zo de Engelsche HOGARTH en de Hollandsche JAN STEEN onvergelykelyk zyn geweest in de natuurlyke verbeelding van dezelve, zonder dat ze zich met de zenuwen bemoeid, noch zelfs die gekend hebben; en hoe zoudenze die hebben kunnen kennen, daar veele Ontleedkundigen dezelven nog naauwelyks ter dege kennen, zo als de Heer CAMPER zelve zegt; moet men dan niet vraagen: hoe deeze ongemakkelyk te verkrygene Weetenschap van de werking der Zenuwen, volgens des Redenaars voorgeeven, eenen gemakkelyken weg kan baanen aan de Jeugd, en aan de Schilders zelve, om schielyk vorderingen te maaken!

Deeze eerste Les eindigt met de berisping van twee voorbeelden van LE BRUN, welke berisping niet ongegrond is; verder met eene aanwyzing van eenige Zenuwen, en van haare plaatsinge, werkingen, enz. welke de Hoogleeraar, by de voorstelling, op houten borden zeer groot afgeschetst had, en die in de aanwyzing zeer voldeeden.

De tweede Les bestaat voornamenlyk in eene korte uitlegging van de figuuren, die in de eerste en tweede *Plaat* vertoond worden, en die, ten tyde der Redevoering, door den Heere CAMPER op eene Leye geschetst wierden; in verwagting dat de spoedige verandering der Hartstogten, in deeze wezens, die hy de aanschouwers voortekende, hen niet minder zoude verwonderen en verrukken, dan den grooten FERDINAND *van Toscanen*, toen hy PIETER VAN CORTONA te *Florence* zag schilderen.

Dee-

Deeze, als hy zag, dat de Hertog zich naauwelyks verzaadigen konde in het verwonderen van een kind, 't welk hy huilende geschilderd hadde, vroeg of zyn Hoogheid zien wilde, met hoe weinig trekken hy de kinderen kon doen lagchen en huilen. Hy gaf slegts eenige weinige penseelstreeken, en het schreijend kind scheen te lagchen. Daarnaa bragt hy den mond weder in de voorige plooi, en het weende, waarover die groote Vorst zeer verbaazend verrukt was. En met deeze vertelling, die wy uit het werk zelve hebben overgenomen, en die mogelyk wel eene der grootste beweegredenen geweest is, tot het zamenstellen deezer Redevoering, zullen wy tot de tweede Redevoering overgaan, welke, even als de eerste, in twee Lessen verdeeld zynde, handelt *over de verbaazende overeenkomst, welke onderling, tusschen de viervoetige Dieren, plaats heeft; over hunne gelykvormigheid aan de Vogelen, en aan de Visschen:* waaromtrent de Heer CAMPER belooft, eene gemakkelyke wyze aan de hand te zullen geeven, om dezelve allerzekerst af te beelden.

Vooräf gaat eene opnoeming van eenige aêloude Grieksche en Romeinsche Kunstenaars, welke roem behaald hebben door het verbeelden van Dieren; gelyk ook van eenige Nederlandsche Kunstenaars, die even vóór ons geleefd hebben, zo als van BERCHEM, POTTER, WOUWERMAN, WEENIX, ADRIAAN VAN DE VELDE, HONDEKOFTER, en andere groote Mannen van ons kunstryk Vaderland: van welken niemand (zo veel de Hoogleeraar weet), dan de naarstige CRISPYN VAN DE PAS, zich opzettelyk toegelegd heeft, om de proportie der Dieren te beschryven. Vervolgens zyn de twee Lessen zodanig geschikt, dat de eerste de wezenlyke overeenkomst aanwyze, welke alle viervoetige Dieren onderling met elkanderen hebben; als mede de overeenkomst, die tusschen de Dieren, Vogelen en Visschen, plaats heeft; met aanduiding van de omstandigheden, op welken de Schilder of Beeldhouwer byzonderlyk te letten hebbe. In de tweede Les wordt zekere manier aan de hand gegeeven, om allerlei Dieren te konnen aftekenen, zo wel viervoetige, als Vogelen en Visschen; en eindelyk wil de Redenaar doen zien, gelyk hy dan ook, by het geeven deezer Lessen, op de Academie der Tekenkunde, werkelyk voor het oog der aanschouweren heeft doen zien,

hoe men, als een andere PROTEUS, met zeer weinige trekken, een Koe in een Paard, in een Hond, in een Ooyevaar, in een Karper, of anderen Visch kan herscheppen.

De Aanmerkingen, welke vervolgens, door den Heere CAMPER, gemaakt worden, over het verschillend hoofdeinde waartoe ieder Schepsel, door den grooten en wyzen Maaker, op deezen Aardbol geschikt is, zyn van waarde, en hebben zekerlyk voor den Kunstenaar hunne nuttigheid. Op deeze laat hy volgen de schets van een Paard, *Fig.* 1, *Pl.* III. Van een Koe, *Fig.* 2. Van een Hond, *Fig.* 3. Van een Kameel, *Fig.* 4; en van een Elephant, *Fig.* 5. Welker byzonderheden, ten opzichte hunner bestemming, in de voorgaande aanmerkingen vervat, tegen de Printverbeeldingen kunnen nagezien worden.

De tweede Les deezer Redevoering begint met eene optelling van lieden, die geraamteverbeeldingen van Dieren hebben uitgegeeven, welke alle beöordeeld, en de meeste berispt, worden; evenwel STUBS wordt door den Schryver ongemeen geroemd, wegens zyn overheerlyk, naauwkeurig en welgeproportioneerd, geraamte en spiergestel van een Paard. Doch zulk eene diepe kennis van alle geraamten heeft de Schilder, volgens het oordeel van den Heere CAMPER, zo volstrekt niet noodig; maar wel dat hy zekere algemeene deelen kenne, die in alle Dieren overeenkomstig zyn; op dat hy, naar 't leeven schetzende, te spoediger, en met meerder volmaaktheid, de Dieren zou kunnen aftekenen; zo als wy zulks met dien Heer volkomen ééns zyn.

De Printverbeeldingen van Dieren, welke van POTTER, BERCHEM, WOUWERMAN en anderen, uitgaan, worden beöordeeld, en hier en daar berispt; doch de afkeuring van alle zodanige ongeächte Meesters, als D. STOOP, S. DE VLIEGER, en JOAN VAN DEN HECKE, schynt ons overboodig, nadien geen kundig Liefhebber met dezelve veel opheeft. PH. WOUWERMAN wordt echter over zyne Paarden gepreezen. Vervolgens gaat de Redenaar over tot een onderzoek der proportie van een Paard, door C. VAN DE PAS opgegeeven; wordende deeze proportie, als geen de minste zekerheid hebbende, afgekeurd; gelyk ook die van de Koe en van den Elephant. Nadien nu deeze C. VAN DE PAS de eenigste is, welke getracht heeft, tot het tekenen van allerlei Dieren, regels te geeven;

ven; en dezelve, volgens het oordeel van den Heere CAMPER, alle onvoldoende zyn, zo tracht hy te toonen, op welke wyze men met veel meer gemak, en met de grootste zekerheid, dit Werk verrichten kan: en ten dien einde deelt hy een algemeenen regel, tot het tekenen van Beesten, mede; welke hy op de aftekening van een Paard, in *Fig.* 8, *Pl.* V, aanwyst; bestaande eerstelyk hier in:

1. „Dat men A B C ('t welk een schuine lyn is, op die *Fig.* aangewezen) naar behooren trekke, of liever naar de eigenschap van het Beest, het welk afgebeeld moet worden, derhalven schuins, vlak of schuinscher naar G, by voorb. in een Schaap, Kameel, enz." zonder daar by eenige bepaaling van lengte of schuinte te geeven. En dewyl deeze regel op de *Fig.* van een Paard wordt aangewezen, zo behoorde denzelven, ten minsten voor een Paard, met meerder zekerheid, 't zy hier of elders, gegeeven te worden. De Redenaar vervolgt:

2. „Volmaak het dwars Ovaal A B C D." —— Insgelyks zonder eenige omschryving of bepaaling van dit dwars Ovaal.

3. „Trek F E het schouderblad" mede onbepaald, welke lengte of schuinte hetzelve moet hebben; en dus ook C H, het Heupbeen, dat hy stelt gelyk ⅔ van den Kop in een Paard = den Kop in eene Koe. „En schets het armbeen E G, en het dyebeen I K" waar by mede geen lengte of schuinte wordt aangewezen, dan alleenlyk dat de elleboog en knie in het Paard, de Koe, enz. even hoog zyn en gelyk met den buik.

4. „Volmaak de Beenen voor en agter;" zonder te zeggen, waar in deeze volmaaking bestaat.

5. „Schets den Hals naar eigenschap van het Dier."

Om de kortheid te betrachten, zullen wy dit niet verder uitbreiden, en de toepassing van deezen regel op de Vogelen, en het betoog, dat de Visschen gelykvormig zyn aan de viervoetige Dieren, aan den onderzoekenden Leezer overlaaten, die dit alles in 't werk zelve, en in de Printverbeeldingen, nog al met eenig genoegen zal kunnen inzien; alleenlyk zullen wy onze aanmerkingen bepaalen by de opgave van deezen algemeenen Regel, die ons ten uitersten onzeker voorkomt: en daar de Heer CAMPER, de proportiën van C. VAN DE PAS, (die wy niet weeten, dat ooit algemeen by Kunstenaars

zyn aangenomen geworden) zoo zeer verwerpt. zo hadden wy, volgens zyne belofte, een gemakkelyker en veel zekerder regel van hem verwagt te zullen erlangen; als mede, dat hy, volgens alle regels van goede evenredigheden, zyne proportiën zoude opgegeeven hebben op de wyze van die van het menschelyk ligchaam; in welke het hoofd en deszelfs verdeelinge, ten maatstok verstrekt voor de geheele lengte en breedte, van vóoren, van agteren, van op zyde, en voor alle de byzondere deelen van het menschbeeld. Daarenboven, al ware het, dat de regel van den Heere CAMPER verstaanbaar en voldoende was, *zo is dezelve* nog maar slegts eene bepaaling van een Dier op *zyde te zien*, en niet van vóoren en van agteren, waarin deeze regel onmogelyk te gebruiken zy. Ook schynt het de gewoonte van den Heer CAMPER te zyn geweest, meest alles op zyde te tekenen, zo dat de hoofden doorgaans gekeerd staan naar de linkerzyde van den beschouwer; waarin hy ook altoos beter slaagt, dan wanneer ze van de andere zyde, of van vooren, te zien komen: zo als kundigen, op de Printverbeeldingen van het voorgaande deel, wel eens aangemerkt hebben.

Het overig gedeelte deezer Redevoering behelst de Herschepping van viervoetige Dieren in Vogels, en eindelyk in een Mensch; 't welk zekerlyk vermaak kan gegeeven hebben aan die geenen, die den Heere CAMPER deeze Herschepping, op de Academie der Tekenkunst, voor hunne oogen hebben zien tekenen.

De laatste deezer Redevoeringen handelt *over het Gedaante-schoon*, en is voornamenlyk ingericht ter betooging, dat Gedaante-schoon eene loutere inbeelding is, die alleenlyk van de gewoonte afhangt.

Wy hebben ons met de voorgaande Redevoeringen wat langer opgehouden, dan wy voorneemens zyn met deeze te doen; om dat de voorgaande, ter plaatse daar dezelve wierden uitgesproken, van nut konden zyn; daar deeze, ter dier plaatse, niet alleen van geen nut, maar zelfs schadelyk, zoude geöordeeld konnen worden, als verwoestende alle regels van *'t schoon*, die alle Academiën der Schilder- en Beeldhouwkunsten, de oude zo wel als de laaterer, altoos geleeraard en beöefend hebben.

„ POLYCLETUS, zegt de Heer CAMPER, is de eerste geweest,

weest, die, volgens PLINIUS, een beeld gevormd heeft, 't welk van alle Kunstenaars, geene uitgezonderd, om de schoonheid van deszelfs proportie, *Canon* of den *Regel* genoemd wierdt; en op het voorbeeld der Ouden hebben alle Beeldhouwers en Schilders, van de XVde Eeuw af, deeze gewaande evenredigheid op nieuws ingevoerd." Dan hier kan het beeld van POLYCLETUS, als een enkel beeld zynde, onzes bedunkens, geenen anderen *Regel* geweest zyn, dan voor figuuren van dezelfde Sexe, jaaren en karakter; 't welk mogelyk door den Heer CAMPER niet is opgemerkt. Want de overblyffels der aêloude Beeldhouwery bewyzen duidelyk, dat derzelver maakers, om dit verschil van Sexe, Jaaren en Karakters, uit te drukken, daartoe ook verschillende evenredigheden gebruikt hebben, die alle voor schoon zyn gehouden geworden. ,, *Maar*, (vraagt de Heer CAMPER) *waaröm zou die regelmaatige evenredigheid, op onze ziel, eene noodzaakelyke uitwerking moeten hebben van goedkeuring en toestemming; en wel by alle Menschen zonder onderscheid?* wordt het wel vereischt dat wy geboren worden met het inwendig gevoel van Gedaanteschoon, even als *God* ons, van de geboorte af aan, ingelegd heeft *het inwendig gevoel van zedelyk schoon*, van Deugd, van Liefde, van Dapperheid, van Trouwe, van Vriendschap, enz." Om niet te onderzoeken of het *Gedaante-schoon* in zekere onderlinge evenredigheid der zamenstellende deelen bestaat, wil de Heer CAMPER voor een oogenblik stellen, als of evenredigheid of proportie de grond was van Gedaante-schoon; en om deeze stelling om verre te werpen, haalt hy alle de verschillende proportiën der Bouwkunst aan, en zelfs de niet te pas komende sieraden, die nu en dan zyn ingevoerd geworden; en naa dit alles uit de Bouwkunst der Grieken, Romeinen en Egyptenaaren, te hebben aangehaald, besluit hy: dat 'er in de Natuur geen waare noch wezenlyke proportie gevonden wordt, welke die Ordens wettigt; en dat enkele gewoonheid ons die aangenomen Ordens, en derzelver proportiën, doet schoon vinden. Dat het gezag daarin merkelyk medewerkt; en eindelyk, dat het schoon in Gebouwen een schoon is van overeenkomst, en niets anders; en, derhalven, dat wy minder bepaald, en minder verslaafd, zynde aan de ingebeelde Regels der oude Bouwkunstenaaren, de proportiën geheel en al naar de welvoeglykheid en het gelang der omstandigheden, kunnen en

vryelyk mogen fchikken; welk laatste wy met den Heere CAMPER eens zyn. Doch dit zeggen bevestigt wezenlyk dat 'er een fchoon is van overeenkomst, en dat, wanneer de evenredigheden beantwoorden aan de welvoegelykheid en omstandigheden; dat is, met andere woorden, aan het oogmerk des Bouwers, en aan de hoofdzaak waar toe het gebouw geschikt wordt, zodanige evenredigheden dan ook wel een Gedaante-fchoon mogen genoemd worden.

Na dit afgehandeld te hebben, gaat de Redenaar over tot de gedaante-beschouwing in de Menschen en Dieren. „Om (zegt hy,) U te overtuigen, *dat de groote Schepper nimmer eenig bepaald fchoon beoogd heeft, by derzelver Gedaante*; maar veeleer, zonder zich eenigermaate daar aan te binden, enkel aan het oogmerk van derzelver voorbeschikking heeft voldaan, dat is, hunne gedaante alleenlyk tot derzelver nut heeft gevormd, en befchikt, toont hy vervolgens aan, hoe dat fchouders, borst en heupen, by Vrouwen en Mannen verschillen; en dat, indien men den Man voor fchoon houdt, de Vrouw lelyk is; en indien men de Vrouw fchoon acht, de Man dat voorrecht verliest; en nadien de proportiën der Kinderen nog meer verschillen met die der bejaarden, zo moest volgen, indien de proportie de grond van het Schoon was, dat, zo de kinderen voor fchoon gehouden wierden, de bejaarden lelyk, en de kinderen lelyk, moeten zyn, wanneer men de proportie der volwassenen voor schooner hield."

Daar de Heer CAMPER zegt: dat de Goddelyke Schepper, in 't geeven van de verschillende gedaanten aan Menfchen en Dieren, niet zeker Schoon beoogd heeft, maar alleen het waare nut hunner bestemming. Daar MENDELSZOON zelfs dorst zeggen, dat de Schepper deszelfs doel zoude gemist hebben, indien het enkel de fchoonheid geweest ware, en zommigen onzer Æsthetikers, op dien grond beweerd hebben, dat 'er voor God, als Schepper, niets fchoon kan zyn, en Hy derhalven het fchoone niet boven het lelyke plaatst; zo zullen wy ons nog een oogenblik moeten bezig houden, om te doen zien, of de volmaaktste overëenkomst der Menschen en Dieren, met hunne bestemming, niet dat geene is, dat wy *fchoon* noemen.

De bestemming des Mans is niet die der Vrouwe, de eerste, tot den arbeid geschikt, heeft daarom ook breeder fchouders, en fmaller heupen, en is, over het geheel, zwaa-

zwaarer gespierd, om dat geene te kunnen verrichten, waar toe hy bestemd is. De Vrouw, in tegendeel, niet zo zeer tot arbeid geschikt, maar tot voortbrenging van het menschelyk geslacht, heeft ook daarom breeder heupen, smaller schouders, uitpuilende borsten, en alle noodzaaklykheden met haare bestemming overëenkomende; en daarom kunnen beide deeze proportiën, hoe zeer verschillende met elkander, *schoon* genoemd worden. Dat nu het *schoon* in de proportie bestaat, wanneer de proportie van Mensch, of Dier, volmaakt met deszelfs bestemming overëenkomt, is ons bedunkens geen stelling buiten reden. Is een Man, wiens armen en beenen te kort zyn, of die een dikken buik, als een Chineesch Manderyn, heeft, wel zoo geschikt tot den arbeid, als een van eene goede proportie? Is eene Vrouw, met smalle heupen, wel zoo bekwaam tot voortbrenging van kinderen, als eene met breeder en ruimer heupbeenderen? En zou een Vrouw, zo grof gespierd als een Man, wel dat behaagelyke hebben, 't welk mede tot haare bestemming behoort? Kan ieder, zonder eenig denkbeeld van proportiën of evenredigheid te hebben, niet aanstonds zien, of iemand een te groot hoofd, te dikke, te dunne, te korte of te lange armen en beenen heeft, of krom of wanschapen is? Wel is waar, dat deeze afwykingen van het regelmaatige, voor een onkundigen wat grooter, dan voor des kundigen, moeten zyn, om zyne opmerking tot zich te trekken; maar bewyst dit echter niet, dat wy wel degelyk een inwendig gevoel van *gedaante-schoon* hebben, zoo wel als van het *zedelyk schoon*. En al is het dat Indiaanen, Chineezen en Americaanen, met de verlichte Volken van Europa, ten opzichte van het gedaante-schoon verschillen; welkers smaak, door den Heere CAMPER daar toe ten bewyze bygebragt, meer bestaat in eene grillige Mode, dan wel in gedaante; zouden wy daar uit moeten besluiten, dat wy geheel geen inwendig gevoel van gedaante-schoon hebben? Deeze Volken *verschillen* immers wel zoo veel met den Europeër, in de juiste bepaaling van *zedelyk schoon*, als in het *schoon der gedaante*; en zouden we daar uit moeten afleiden, dat geen inwendig gevoel van eenig schoon bestaat: 't welk de Heer CAMPER echter wil, dat de menschen algemeen van 't *zedelyk schoon* bezitten, en niet van 't *gedaante-schoon*. Wy houden dan alle zodanige proportiën, die volmaakt beäntwoorden aan de verschillende

bestemminge van Menschen en Dieren, (welke proportiën daarom ook noodwendig verschillen moeten,) voor *schoon*; zoo lang geen meer gegronde bewijzen, als de Heer CAMPER aanvoert, daar tegen ingebragt worden.

Schoon is immers een betrekkelyke zaak, en niet een zaak op zich zelve. Een schoon Man, eene schoone Vrouw, een schoon Paard, enz. is eene dagelyksche gewoonte van spreeken; maar bewyst niet te min, dat, hoewel de gedaanten verschillen, het woord *schoon* 'er by gevoegd kan worden; waarom het dan ook belagchelyk zoude zyn, te willen stellen, wanneer wy de proportie van het Paard voor schoon houden, dat dan de menschen lelyk moesten geächt worden. Dan, genoeg hier van. Alleen moeten wy nog melden, dat wy noch geen denkbeeld kunnen maaken van het gebrekkige, 't welk de Hoogleeraar zegt, dat onafscheidelyk is van de wyze van zien, dat een regt vierkant breeder dan hoog schynt; noch ook van de afgrysselyke naarvolging der onbeschaafde natuur, door onze Nederlandsche Meesters, en meer dergelyke stoute en gewaagde uitdrukkingen, welken ons ligtelyk zouden doen denken, dat het voorneemen van den Heere CAMPER, met het doen deezer Redevoering, niet anders geweest is, dan iet nieuws, iet zeer byzonders, voor den dag te brengen, om zyne toehoorders te verbaazen, en om, ware het mogelyk, tegen te spreeken, en om verre te werpen, al het geen de achtbaare Oudheid, haare grootste Wysgeeren en beroemdste Kunstenaars, even als die van onzen tyd, ten opzichte van het Gedaante-schoon, hebben vastgesteld.

Vaderlandsch Woordenboek, oorspronklyk verzameld door JACOBUS KOK. *Vyf-en-twintigste Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam by* J. Allart, 1791. *In gr. octavo* 403 *bladz.*

In dit Deel, behelzende de nog overgebleevene Artykelen onder Letter R, beslaat het berigt wegens *Rotterdam*, en de leevensbeschryving van *Michiel Adriaansz. de Ruiter*, eene aanmerkelyke plaats; waar by voorts andere Artykels komen, die de opmerkzaamheid van de naspooreren onzer Vaderlandsche Historie gaande kunnen houden. Het Artykel *Ruikhaver* strekke hier van ter proeve,

'T welk

't welk wy egter, om niet te breedvoerig te worden, eenigzins zullen inkorten.

RUIKHAVER (NICOLAAS) gebooren te *Haerlem*, volgens HOOFT, doch by WAGENAAR, en niet te onregt, voor een Amſterdammer gehouden, haalde zig, door verſcheiden krygsverrigtingen, onder Prins WILLEM den I, alhier breeder vermeld, al vroeg den haat van den Hertog VAN ALVA dermaate op den hals, dat hy wel dra, met verſcheiden anderen ingedaagd, en, by mangel van verſchyning, gebannen, en met verbeurdverklaaring zyner goederen geſtraft wierd.

„ Verre (dus vervolgt het verhaal,) van zijnen moed neder te ſlaan, deedt veeleëer het geſtreeken Banvonnis RUIKHAVERS ijvervuur ontbranden. —— Bekend is de Scheepsſtrijd in de maand September des jaars 1573, tusſchen de Noordhollandſche Vloot en die van den Spaanſchen Admiraal Graave VAN BOSSU, op de Zuiderzee voorgevallen. RUIKHAVER hadt, met eene bende Soldaaten, zich begeeven aan boord van den Staatſchen Admiraal KORNELIS DIRKSZOON VAN MONNIKENDAM. Nevens eenige anderen had deeze den opgemelden Graaf aan boord geklampt. Met zeer korte en naauwlijks noemenswaardige tusſchenpoozen, duurde het gevegt acht-en-twintig uuren, en hadt BOSSU, al zijn volk, op veertien of vijftien man na, verlooren, wanneer hij zich genoodzaakt vondt in onderhandeling te treeden. Nevens den Admiraal KORNELIS DIRKSZOON en den Geweldigen Provoost JOACHIM NIEUWVINK, genoot RUIKHAVER de eere, dat de Graaf VAN BOSSU zich aan hem overgaf; bedingende, boven lijfsbehoudenis voor alle de zijnen, voor zich zelven, daarenboven, eene graaflijke Gevangenis. Te grootmoedig van aart, te gevoelig voor de betoonde dapperheid, was onze Hopman, zo wel als de anderen, dan dat zij dit bedingst niet zouden inwilligen.

„ Hoe veel aandeels RUIKHAVER gehad hebbe, om den vijand op te houden, geduurende het beleg van Leyden, in den jaare 1574, vinden wij niet opgetekend; dit wel, dat hij, den ingezeetenen van *'s Gravenhage* omtrent dien tijd, een zeer gewigtigen dienst deed. Hij lag met zijn Vaandel aan de *Geestbrug*. Don LOUIS GAËTAN na het vlek zoekende door te dringen, trok hij denzelven te gemoet, en hieldt hem zo lang op, met ſchermutzelen, dat de Haagenaars den tijd hadden, met hunne meeste en kostbaarſte tilbaare have, na *Delft* te vlugten.

„ Drei-

„ Dreigende was het gevaar, en bijkans wonderdaadig de ontkooming uit het zelve, van onzen RUIKHAVER, in de maand November des straks genoemden jaars. Te weeten, Prins WILLEM de I hadt thans aan zijne koorde een eedgespan binnen *Antwerpen*, om de Stad, thans bezet bij Don LOUIS DE REQUESENS, in zijne handen te leveren. MARTEN NEIJEN, gezwooren Klerk en Griffier van de Rekenkamer, Vader van den vermaarden Pater JAN NEIJEN, die, in den jaare 1609, het Bestand, tusschen Spanje en de Algemeene Staaten, hielp bemiddelen, was aan 't hoofd der zamen verbondenen. In 't geheim des ontwerps bevondt zich insgelijks Meester WILLEM MARTINI, Griffier der Stad. Het vertrouwen, welk *zijne* Doorluchtigheid in RUIKHAVER stelde, was de reden dat dezelve hem, heimelijk, na *Antwerpen* hadt gezonden, tegader met JOSUA VAN ALVERINGEN, *Heer van Hofweegen*, ten einde, om, indien het plan gelukte, bekwaame aan- en uitvoerders bij de hand te hebben. Men weet, hoe de aanslag mislukte, en eenige handdaadigen, door pijn en folteringen, genoopt wierden tot de bekentenisse van den grooten aanhang van vreemdelingen, hier en daar, bij de Burgers, in de Stad verschoolen, welke, zo dra men een open zag, tot de volvoeringe de hand zouden leenen. Om deeze uit te vorschen, ontving de Wethouderschap bevel tot eene algemeene huiszoeking, te beginnen aan die van de Wet, op dat 'er de Gemeente zich te minder aan belgen zoude.

„ MARTINI, gelijk boven gezegd is, hoewel op hem, tot nog toe, geen vermoeden viel, wist van 't geheim der zamenzweeringe. Zelfs hadt hij, ten zijnen huize, geherbergd onzen RUIKHAVER, nevens den Heer VAN HOFWEEGEN. Het straks gemelde gebod was der Wethouderschap niet aangekondigd, of MARTINI spoedde zich na huis, om dit zijner huisvrouwe aan te kondigen, en bestelling te maaken tot verschuilinge zijner veege Gasten. Geweldig ontzette, in 't eerst, van deeze maare Mevrouw MARTINI, door mededogen met haare Landsgenooten, als zijnde zij eene Hollandsche Vrouw, dogter van den Heere VAN KALSLAGEN. Ijlings wederom moed scheppende, rukt de kloekmoedige Vrouw eenen Kastafel open, de papieren, welke haar man daar in bewaarde, 'er uit, en werpt die in eene kist daar onder. Straks beveelt ze RUIKHAVER en HOFWEEGEN zich in de Kas te begeeven. 't Werk was naauwlijks verrigt, of de huiszoekers komen binnen treeden.

den. Naa het ruigste doorzien, en geen vermoeden omtrent de Tafelkas te hebben opgevat, treeden ze met MARTINI in overleg, wegens het doen eener Afkondiginge ter uitlokkinge van aanbrengers der eedverwanten, door de belofte van groote belooningen. De bovengenoemde Tafel, welke RUIKHAVER en HOFWEEGEN verbergde, diende tot Leezenaar, om het Ontwerp te stellen; en wierden zij bij naamen daarin genoemd. „ Men peinze nu, schryft HOOFT, „ hoe hun te moede moght zijn, dien 't minste gewag „ van reppen, kuchen, oft niezen een doodtsnik was, en „ hoe wijdt dusdanigh bestaan alle soorten van aanslaa„ghen in akelijkheit en gevaar te booven gaat."

„ Een gruwelijk bedrijf, uit diepgaanden angst gebooren, ware bijkans het gevolg geweest van deeze zonderlinge behoudenisse. Nevens de twee anderen, hadt ook de genoemde MARTEN NEIJEN in 't huis des Griffiers eene schuilplaats gezogt, en in een gat van den Schoorsteen dit gevonden. De huiszoekers waren niet vertrokken, en RUIKHAVER met HOFWEEGEN uit hunne opsluiting gekroopen, of ze traden in overleg, met eene zagte stemme, wat men met NEIJEN zou beginnen. Te laage gedagten hadden ze van zijne kloekmoedigheid, dan dat ze hem 't verbergen van zijnen angst vertrouwden, en dat hij, ter pijniginge gebragt, zijne medestanders niet zou rugtbaar maaken. Naa lang beraad, viel het schrikwekkend besluit MARTEN NEIJEN in een Kelder te doen daalen, aldaar af te maaken, en onder de aarde te stoppen. Met één vordert men den elendigen uit den Schoorsteen, en biedt hem veiliger schuilhoek aan. Doch deeze weigert zich derwaarts te begeeven, voor reden geevende, dat hij hun opzet wist, als die hun gesprek beluisterd hadt. Tevens spreekt hij Mannentaal, en verzekert hun van zijne en zijner vrienden veiligheid, indien ze hem slegts, in vermomd gewaad, bezorgden in het huis van zekeren Broodbakker, welken hij noemde. Dit hadt klem, en deedt het boos ontwerp ter zijde stellen.

„ Het laatste bedrijf van RUIKHAVER, behalven dat hij, in de jaaren 1575 en 1576, zo lang hem doenlijk was, *Zierikzee* hadt helpen verdeedigen, was zijn aanslag op *Amsterdam*, in den jaare 1577. Te gader met den Kolonel HERMAN HELLING, voerde hij daar over het hoofdbewind. Het beloop en de uitslag diens voorvals is uit de Geschiedenissen dier Stad bekend. Wat RUIKHAVER betreft, tekenen wij hier alleenlijk aan, dat, bij 't keeren

van den kans des toelegs ten nadeele, hij geweeken *zijnde* in zeker huis, op de hoogte van de Oude Haarlemmer Sluis, aldaar betrapt wierd door zekeren iemand, welke hem een bijzonderen haat toedroeg, en ſtraks daar op, hoewel hem groot losgeld wierdt aangebooden, den Hopman, in koelen bloede, vermoordde."

Tafereel van de Staatſche, Pruisſiſche, Franſche, en Oostenrykſche Bezittingen, in de Tien Catholyke Nederlandſche Provincien en Opper-Gelderland, van het nieuw Belgisch Gemeenebest, van de Belgiſche Omwenteling, van het Land van Luik en de Luikſche Onlusten. Door een Bereisd Waarneemer, voorzien met eene naauwkeurige, volgens de onderſcheidene Bezittingen, gekleurde, Landkaart. Te Amſterdam by M. Schalekamp, 1790. 160 *bl. In gr.* 8*vo.*

Zo veel Lands, en zo groote Gebeurtenisſen, in zo weinig bladzyden, kan vooraf den opneemer van dit Boekdeeltje verzekeren, dat het een en ander niet dan kort kan weezen; en zal misſchien het denkbeeld van gebreklykheid tevens in hem doen opkomen. *Beide* is ons by de doorleezing gebleeken, ſchoon men, met behulp der fraaije Kaart van E. BOWEN, door W. A. BACHIENE verbeterd, eene Aardrykskundige Gemeenſchap konne verkrygen van den Oord, waar de twee gewigtige Gebeurtenisſen, hier beſchouwd, zyn voorgevallen.

De Hoofdverdeeling is eene *Beſchryving van onze Generaliteits Landen* en *Pruisſisch Gelderland* —— *van de Franſche Nederlanden* —— *van de tot nog toe* (*) *Oostenrykſche Nederlanden* —— *van de Belgiſche Staaten, en Omwenteling met haar gevolgen* —— *Van het Land van Luik, en zyne Onlusten.*

Deeze eigenſte Landen trekken voor een goed gedeelte op nieuw de aandagt, door den ontſtaanen Oorlog tusſchen de *Franſchen* en de *Oostenrykers*, en kunnen de Land- en Plaatsbeſchryvingen eenigzins ter onderrigting van Weetlust dienen. In het korte Voorberigt verzoekt de

(*) Men bedenke dat dit Stukje in 't jaar 1790 in 't licht kwam; doch, door een zamenloop van oorzaaken, niet eer dan tegenwoordig in onze handen.

de Schryver verschooning, indien hy, door de onzekerheid der Berigten nopens de *Nieuwe Fransche Constitutie*, daaromtrent eenige onnaauwkeurigheid begaan heeft. Wy vinden dezelve vry groot, indien wy, het geen hy opgeeft, vergelyken met het zeer keurig uitgewerkt verslag, *Frankryk volgens de jongste Staatkundige Verdeeling, door de Nationaale Vergadering in* 1789 *besloten, en in* 1790 *in orde gebragt* (*).

Kleinigheden, mogelyk ter veraangenaaming 'er in gevoegd, konden in een zo beknopt bestek ligt gemist worden. Van de Ongezondheid van *Sluis* in *Vlaanderen* spreekende, schryft hy: „ JANTJE VAN SLUIS, wil men „ de Militairen wys maaken, zou oorzaak der Koortzen „ zyn, die hen daar verslinden; doch deeze komen eerder „ voort, uit hunne gulzigheid in 't eeten van mosselen en „ zeekrabben, die zy langs het *Zwin* zoeken." —— Van de *Duinkerksche* Kapers, en derzelver berugtheid, gewaagende, vertelt hy: „ JAN BART, van Matroos opgeklommen, [waar toe staat 'er niet] „ hadt 't voorregt, dat hy in „ 't Cabinet van LODEWYK DEN XIV zyn pypje mogt „ rooken, schoon die Monarch anders tegen niemand *als* „ [dit moet *dan* zyn] een gebooren Edelman sprak." —— De Ledigloopers te *Brussel*, in groote menigte voorhanden, en onder den naam van *Capoenen* bekend, doen hem aanmerken: „ Nergens in de wereld is 't *Canaille* zo „ onbeschaamd schelmägtig, als de *Vaartcapoenen* te *Brus-* „ *sel*; een 'er van liet zich bekopen om in een *Flaams* „ *Treurthonneel*, van *de Passie*, de rol van *Judas* te spee- „ len, waar toe niemand van de *Konstbehertende Jonk-* „ *heit* zich wilde laaten gebruiken. Toen ons Heer, (ins- „ gelyks een *Vaartcapoen*, die op het tooneel gekruicigd „ moest worden,) hem vroeg: *Judas! Judas! waarom ver-* „ *raadt gy my?* antwoordde hy, uit spyt over de geringe „ belooning, *dat weet gy G*d*** wel, om twee Schellin-* „ *gen en twee Potten Leuvens.*"

In de Beschryving van de *Belgische Omwenteling*, betoont hy zich een groot Voorstander van Keizer JOSEPHUS; dien hy afmaalt als een Vorst, die met alle schikkingen in

(*) In 't *Historisch Schouwtooneel van 's Werelds Lotgevallen*, te Haarlem by A. LOOSJES PZ. IIde Deel 1ste Stuk, en ook afzonderlyk, met eene nette Kaart van *Frankryk*, in 83 Departementen verdeeld.

in de zaaken van *Nederland*, alleen deszelfs welzyn en meerder bloei, bedoeld heeft. Wy willen dit niet betwisten. Dan het bevreemt ons, in een Werk, zo 't schynt uit eene *Nederlandsche* pen gevloeid, te leezen: „ De gemaklykheid der *Hollanders* in den *Engelschen* Oorlog, „ en in 't afstaan van hun Regt op de *Barriere* Steden, „ schynt JOSEPH aangemoedigd te hebben, om de Vaart, „ langs de *Schelde*, na Zee, aan de *Catholyke Nederlanden* „ te rug te bezorgen, daar de natuur ze hun scheen ge- „ schonken te hebben. Deeze stap heeft hem wel voor de „ verwenschingen der *Hollanders* blootgesteld; *dan als men* „ *de zaak met een onpartydig oog beschouwt, hadt hy mis-* „ *schien eenig Regt om zyn Land van eene benadeeling, uit* „ *onze voormaalige overmagt gebooren, te verlossen; nu de* „ *overmagt aan zyne zyde was.* Gelukkig hadden wy een „ verbond met het vermogend *Frankryk* aangegaan, en dit „ was de eenige drangreden, die JOSEPH van zyn voor- „ neemen af deed zien. —— Wy, zo min als onze Bond- „ genoote, op eenige nieuwe veröveringen gesteld zynde, „ konden 'er niet beter afkomen, dan met aan JOSEPH „ *eene maatige Schadeloosstelling* te geeven, voor de kos- „ ten, die hy ten welzyn van zyn volk gemaakt had."

Om thans niet in 't breede aan te merken, hoe 's Lands Vaderen zich met allen nadruk tegen deezen eisch, de schennis der plegtigste Verbonden, aankantten, en hun Regt tot het gesloten houden der *Schelde* beweerden (*), oordeelde het *Fransche* Hof, „ dat de *Hollanders*, met zich tegen den Eisch, het openen der *Schelde*, te verzetten, niet anders gedaan hadden, dan een *Regt* te handhaaven, omtrent een halve Eeuw ongestoord uitgeoefend, 't geen hun door een plegtig Tractaat verzekerd was, en 't welk zy als den grond van hun Welvaard, en zelfs van hun Bestaan, beschouwden. Waarom de Koning van *Frankryk* niet onverschillig kon zyn, omtrent het lot der *Vereenigde Nederlanden*, en deeze door openbaar geweld te zien aanvallen, in derzelver *Regten* en *Bezittingen* (†)." Hoe veel zorgs 's Lands Staaten, by het sluiten van den Vrede met den Keizer, gedraagen hebben, om dit hun onwederspreekbaar *Regt* te handhaaven, wyzen de Staatshandelingen

(*) Men zie het daar omtrent geboekte in de *Vaderl. Hist. ten vervolge* van WAGENAAR, VII D. bl. 238, enz.

(†) Aldaar, bl. 270.

gen van dien tyd uit. En wat de *maatige Schadeloosstelling*, waar van onze Schryver spreekt, betreft; het is, uit die zelfde Handelingen, bekend, dat men de som van ettelyke Millioenen, tot welker betaaling men zo traaglyk kwam, en waarvan *Frankryk*, in 't einde, eenige op zich nám om te betaalen, ten einde de Vredes-Onderhandelingen niet afgebrooken mogten worden, geenzins als eene *maatige Schadeloosstelling* aanzag; maar veelëer, daar hy ze eischte voor *Mastricht*, als een eisch van betaaling voor een wettig Eigendom.

Voorts zal men, zo in de Beschryving van de *Belgische* Omwenteling, als in die van de *Luiksche* Onlusten, nog al eenige weetenswaardige zaaken aantreffen: doch wy verzenden den Leezer tot het Boekdeeltje.

Schetzen, Tooneelen, en Waarneemingen, verzameld op een Reize door Frankryk, door HEINRICH STORCH. *Naar den tweeden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leyden by* P. H. Trap, *1792. In gr. 8vo. 398 bl.*

Niet beter dan met de eigene kleuren, door den Heer STORCH gebruikt, kunnen wy den aart deezer *Schetzen*, *Tooneelen* en *Waarneemingen* afschilderen. Die hy wegens *Parys* gebruikt, passen, offschoon in eene mindere uitgestrektheid, op die van andere door hem bezogte Plaatzen. „ Myne *Schetzen*," schryft hy, „ van de menigvuldige voorwerpen, welke my *Parys* opleverde, zullen dezelven niet volkomen behelzen, zullen geen geheel uitmaaken, noch op zich zelven, noch in verband met elkander. Zy zyn niets meer dan stukken en brokken, welken tot voltooijing eener volledige beschryving zouden kunnen strekken; doch ze zyn ook zelfs in dit opzigt gebrekkig: dewyl ik nooit het oogmerk had, om te voltooijen wat anderen onvolledig gelaaten hebben. Over het geheel ben ik nooit uitgegaan, om Waarneemingen te doen; maar verwagtte bedaard, hoe en wanneer zy zich aan my zouden voordoen, en dat konde ik doen, vermits ik daar toe tyd en luim hadde. Deeze verklaaring komt dus alle vraagen voor, welke ten naastenby daar op uitloopen: waarom niet meer van dit onderwerp? Waarom niet van dat? Waarom zo veel van een derde? —— Welligt zou ik op een andere wyze in myne beschouwingen te werk gegaan zyn, indien ik vroeger het oogmerk gehad hadde, myne

Schetzen te laaten drukken. Dan ik *deed Waarneemingen* voor my zelven, en *schryf* thans voor het algemeen. Of dit daar by wint, mag een belangloos Regter beslissen; voor het minste heeft myne schryfwyze, het vooroordeel ten zynen voordeele. Zo men kiezen kan koopt men toch liever een huis, 't welk de Bouwheer, voor zich, dan het geen hy voor eenen Kooper, bouwde."

Er heerscht eene losheid in dit Werk, welke haare gevalligheid heeft, en de aandagt niet onäartig bezig houdt. Men bevindt zich als in het gezelschap van den Reiziger, wanneer hy te *Straatsburg* zyn Reisverhaal aanvangt, en dit voortzet tot hy *Parys* bereikt: daar *hieldt hy zich* langst op, en deedt veelvuldige Waarneemingen, die eenigzins onder hoofden gebragt zyn. Dat der *Vermaaken*, aanvangende betuigt hy: „Dit Hoofdstuk behelst een onderwerp, het welk geene paalen kent. Door de hand van eenen BEAUMARCHAIS getekend, en in alle zyne onëindig menigvuldige schakeeringen voorgesteld, zoude dit het belangrykst tafereel voor den Zielkenner worden; doch door de zwakke pen van eenen Reiziger geschetst, kan het alleen een dor geraamte zyn van eenige hulpmiddelen, die deeze wellustige hoofdstad oplevert.

„Vermaak is hier het groote doelwit, van ieder in 't byzonder en van elk gezelschap. Welk eene aandrang, welk een poogen om daar toe te geraaken! Welk eene draaistroom, welk eene bedwelming van genot! Nergens heeft het vermaak zo veelerlei gedaanten als hier, nergens kan het aangenaamer bedriegen, sterker verrassen en spoediger ontvlugten. Ieder klein genot is in vreugde, iedere vreugde in vermaak, ieder vermaak in wellust, en alle wellust in bedwelming herschaapen; alle zinnelyk vermaak is vergeestlykt, en al het geëstelyke verzinlykt. Nergens eentoonigheid, walging, of gebrek; steeds nieuwe bedrieglyke tooneelen, altoos vernieuwde, leevendige, deelneeming. De vreugde schynt met ons oud en weder jong te worden, en ieder genot, op zich zelve, wordt eene vrugtbaare moeder van duizend nieuwe genietingen. —— Nergens is de wellust meer wellust dan hier; maar ook nergens heeft zy meer outers, prachtiger tempels, en vuuriger verëerers. Nergens weet men het zagt geweld van haaren scepter beter aan banden te leggen, en te verheffen; nergens heeft het genot menigvuldiger gedaanten. De naauwste verëeniging der hoogste geestlyke en zinlyke losbandigheid heeft maar éénen tempel in de waereld, en die staat aan

den

den oever der *Seine.* —— De vreugde schynt hier aan het leeven geketend te zyn; zonder haar zou het geen leeven zyn. Om die reden, is zy het *eerste* doel aller bedryven, en alle overige zyn aan haar ondergeschikt. De *Parysenaar* bouwt Kerken, viert Processien, sticht Academien, richt Logies op, om zich te vermaaken." In eene Aantekening verzoekt de Heer STORCH zynen Leezer, op 't ernstigst, de voorbeelden die hy bybrengt, voor geene winderige overdreevenheid te houden: zy zyn uit zyne eigene ondervinding herkomstig. In deeze en de volgende Afdeelingen wordt meer omstandig van dezelve verslag gedaan.

Dan hoe die beschryving van de woonplaats der vrolykheid en vreugde, in zo veele gedaanten, bestaanbaar is met het geen hy vervolgens in de Afdeeling, getyteld: *Voor het Charakterkundige, eenige losse stukken*, valt ons moeilyk te begrypen: immers daar leezen wy: „ In andere Landen hoort men veel van de vrolykheid der *Franschen* vertellen. Zy is by de Natie zeldzaamer geworden, in de *Parysenaars* kent men ze reeds zedert lange niet meer. Men is gewend aan het denkbeeld, om zich de *Franschen*, als gestadig springende en zingende wezens, voor te stellen; doch men ziet zich bedroogen, zo dra men over de grenzen is gekomen. Allerwegen bleeke droevige gezigten, donkere gebaarden; overal zugt na rykdom en eer, nergens vrolykheid en boert. Zelf de weinig betekenende Saletjonker, wiens hoogste doel een kus of een vertrouwelyk uurtje is, verrigt zyne *petites affaires*, met eene ernsthaftigheid, welke doet lachen. In de *Logies* blootlyk donkere gezichten; maar zelden kan een vrolyke inval de voorhoofden wat ophelderen. De *Bak* schynt meer vatbaar voor de vreugde te zyn. Den burger- en handwerksman, ziet men nimmer lagchen; hy glimlacht alleen —— als hy de verguldе wagen ziet voorby ryden, waar voor hy nog geene betaaling bekomen heeft. —— Dans en gezang zyn uit alle goede gezelschappen verbannen. Op de openlyke *bals* en *maskeraaden*, komt men alleen by elkander —— om te zien dansen. —— Het straatdeuntje, eene der kragtigste volksgewoonten, wordt alleen gekogt en geleezen. Weleer was het straatdeuntje het graf der vergetelheid, waarin de *Parysenaar* zyn kommer en klagten verborg. Doch het werd op de straaten gezongen; dit is nu geheel verboden. —— Dat de overhelling tot zwaarmoedigheid de overhand neemt, getuigt overvloedig

 de

de zelfsmoord; voorbeelden van eene uit droefgeestigheid ontstaane krankzinnigheid zyn niet zeldzaam." —— Hemel! riepen wy by ons zelven, dit leezende, uit, is dit het Charafter van de *vuurige vereërders des Wellusts in den Tempel der vreugde aan de Seine*, hoe zeer heeft de Schryver zich zelven vergeeten, of in een donkere luim de laatste schets gemaald, die zo weinig gelykt na 't geen hy, onder anderen, zegt in de breede Afdeeling van de *Gerieflyke Meisjes*, welker getal hy op 40,000 begroot; deeze zouden by zulke naare en zwaargeestige Sukkelaars weinig neering hebben.

Dan laaten wy voortgaan. Het *Fransche* Tooneel, en de Tooneelspeelers krygen een groote beurt; doch niet ten hunnen voordeele; zy moeten by den *Duitscher* verre agter staan voor die zyns Lands. Wy durven wel onderschryven, 't geen hy zegt: „ myne schets van het *Fransche* Tooneel is in verscheide opzigten onvolkomen"; doch niet ondertekenen, 't geen hy 'er byvoegt. „ Ik ben niet uitgegaan, om feilen en gebreken op te speuren, en geen bril heeft de voorwerpen myner opmerkinge vergroot of verkleind, of een zekere kleur gegeeven."

De *Fransche* Geleerden komen 'er, met de *Duitschers* vergeleeken, weinig beter af dan de Tooneelspeelers; hy heeft het zeer gelaaden op der *Franschen* onkunde van de Werken der *Duitschers*. —— VOLTAIRE, van wiens jongst verblyf in *Parys*, inzonderheid, hy een uitvoerig verslag geeft, staat by hem in een zeer goed blaadje: „ VOLTAIRE," dus besluit hy, „ VOLTAIRE leeft eeuwig, zyne grondstellingen, goede en kwaade, zo als ze zyn, zullen van eeuw tot eeuw voortvliegen, en nog by het laatste nageslacht het Wetboek der Menschheid en Verdraagzaamheid, de Twistappel der Wysgeeren, en de ergernis der zwakken, zyn."

Van *Versailles* spreekende, zegt hy: „ de Koningin bemint het landleeven, het geen zy somtyds op haar aartig Landhuis *Trianon* geniet, en waar zy door weldoen, minzaamheid en gemeenzaamheid, alle harten wint, en alles rondsom zich tot vrolykheid en vergenoegen aanspoort." —— De Heer STORCH schreef, in 't Jaar MDCCLXXXVI. Hier, gelyk op veele andere plaatzen, zou de Vertaaler gelegenheid gevonden hebben om eene Aantekening te maaken, daar dit Werk, in 't Jaar MDCCXCII, in 't *Nederduitsch* het licht ziet. Bovenal zou dit noodig geweest zyn, ten opzigte van het *Aankangzel*, waarin wel

eeni-

eenige spooren gevonden worden, leidende tot de groote Gebeurtenissen in dat Ryk zints voorgevallen, en die, als van zelve, aan de hand geeven, om 'er iets, by wyze van Aantekening van te zeggen. Het zou zeer gestrookt hebben met de *Mottos*, boven dezelve geplaatst. „ *Het Europeesch publiek staat niet gelyk met de Dieren, zo als het Africaansche; het is geen Kind meer, gelyk in de middeleeuwen. Steeds bidt het nog zyne Leidslieden, zyne Opzieners, aan; maar het wil en moet in geest en in waarheid aanbidden. En om dat te kunnen doen, moet het niet blootlyk gevoelen, dat* —— *maar het moet weeten, hoe* —— *het geregeerd wordt*. SCHLÖZER. En

Point de Banqueroute,
Point d'augmentation d'Impots,
Point d'Emprunts.

TURGOT.

Met genoegen zal men de berigten wegens *Rheims*, *Chalons*, *Barle Duc*, *Toul*, *Nancy*, enz. leezen, door den Schryver op zyne te rugreize bezogt.

Hoe algemeen, en in allerlei slag van dingen, de Loteryen by ons zyn, hebben wy, in 't doorleezen deezes Werks, melding gevonden van eene zeer zeldzaame, die onze Leezers zal vermaaken. „ Voor eenige jaaren stierf een arm, eerlyk, Man, en liet eene Weduwe na, met drie Dogters, in de allerbehoeftigste omstandigheden; zonder hulp, zonder uitzigten, was dit ongelukkig huisgezin op het punt om van honger te sterven, als de Vrouw van eenen Handelaar in de Lotery, eene vriendin deezes huizes, en voor het overige een doorsleepen, listig, schepzel, op den zeldzaamsten inval kwam, om dit genoemde arme huisgezin te redden, en zich te gelyker tyd een aanzienlyk voordeel te verschaffen. Zie hier de aankondiging van haar ontwerp, zo als het met de daad gedrukt rond ging.

„ Mevrouw **, heeft drie Dogters; de oudste, een
„ schoone roos, die reeds zo menigen Minnaar geheime
„ zugten heeft afgeperst, bevindt zich thans in het ge-
„ lukkigst tydpunt des Vermaaks en der Liefde. Zy zal
„ het groote lot eener Lotery worden, welke genaamd
„ zal zyn, de Lotery van *Cythere*. Deeze bestaat uit vyf
„ honderd briefjes, welken elk voor eenen *Louis*, en
„ vier-en-twintig *Sous*, voor haar die deeze moeite op

 „ zich

„ zich neemt, te koop zyn. Ieder briefje is met een „ Vignet versierd, het welk den Zoon van de Godin der „ Liefde voorstelt, plukkende met de eene hand eene „ roos, en besproeijende met de andere twee knoppen. „ De dag der verlooting zal bekend gemaakt worden, zo „ dra alle de briefjes uitgegeeven zyn, en ieder deelnee- „ mer zal getuigen zyn van de onzydigheid der trekking. „ Het schoone Schepzel, dat het voorwerp aller wenschen „ is, zal op een troon tusschen de beide Zusters zitten, „ van welke de jongste trekken zal. By uitkoming van „ het winnend lot, zal een aangenaam Muzyk gehoord „ worden, en de Moeder zal zelve haare Dogter den „ gelukkigen Sterveling in de armen voeren. —— De „ beide andere Zusters zullen, tot dat zy vyftien jaa- „ ren bereikt hebben, eene gepaste en zorgvuldige opvoe- „ ding genieten, en als dan op de evengemelde wyze ver- „ loot worden; wanneer die deelneemers, welke, ditmaal, „ zonder prys uitkomen, het voorregt van inkoop zullen „ hebben."

„ De deugd en Moederlyke liefde der eerlyke Vrouw ** wierd wel draa door de schitterende hoop op een groot geluk overwonnen; zy bewilligde 'er in, de Lotery kwam tot stand, en haare drie Dogters praalen thans onder de *Phrynen* van den eersten rang.

„ Een soortgelyk voorval gebeurde kort naderhand. 'Er verscheen in 't *Journal de Paris*, een voorslag van een jong Mansperfoon, die van goeden afkomst, doch zeer arm, was. Deeze wilde zich by wyze van Lotery verspee- len onder Meisjes, die gaarne trouwen wilden. Hy ver- langde 50,000 Briefjes, ieder tot 6 *Livres*, hy zelf, een Man met 300,000 Livres, was het te trekken lot; inge- valle het Meisje, 't welk het lot hem toeschikte, hem niet behaagde, zou hy haar de helft der somme af- staan, waar tegen zy van het regt op hem afzien moest. — Dit zeldzaam voorstel was zo aartig opgeschikt, dat het de algemeene goedkeuring wegdroeg; doch of het ter uit- voer is gebragt, heb ik niet kunnen verneemen."

De Vertaaler, die niet altoos even gelukkig geslaagd is, en op veele plaatzen den *Duitscher* laat uitkyken, zou wel gedaan hebben met *eenige Fransche* plaatzen te vertaalen; *eenige* zeggen wy, dewyl ze alle niet ter vertaalinge ge- schikt zyn: voor Leezers, die geen *Fransch* verstaan, valt het altoos verdrietig, brokken aan te treffen, waaraan zy niets hebben. Zelfs in veele plaatzen, daar de *slag* op het

woord aankomt, kan men, het oorfpronglyke geevende, dien met eenige omfchryving aanduiden; waarby de anders onvoldaane Leezer voldoening erlangt, en het Boek niet grommende, gelyk anders, ter zyde legt. —— Wy hebben ook wel eens iets aangetroffen, dat zeker in de Vertaaling fout is, b. v. „ Servetten en Tafellakens zyn zelden „ van fyn Beddetyk; maar gewoonlyk van grof Lynwaat, „ het welk dikwyls met roode ftreepen verfierd is." Ik geloof niet, dat men ergens die Tafel- en Kleeder- befchutzels *van fyn Beddetyk* zal aantreffen; meent de Vertaaler ook *Damast*, onder deezen naam, althans, zyn by ons de beste Servetten en Tafellakens bekend. 't Ware te wenfchen, dat de Vertaalers zich wat meer op het naauwkeurige bevlytigden; inzonderheid deert dit, wanneer anders, over 't algemeen, de Vertaaler blyk geeft van zyn ftuk meester te zyn.

Proeven voor het Verftand, den Smaak en het Hart. Te Dordrecht by de Leeuw *en* Krap, 1790. *In gr.* 8*vo.* 200 *bl.*

De onfterflyke BELLAMY gaf, met hulp van eenigen zyner Kunstvrienden, in de jaaren 1784 en 1785, dit Werk in Twee Stukken, te *Utrecht*, in klein 8vo, uit; en 'er werdt op zyn tyd door ons bericht van gegeeven (*). Hy was voorneemens om 'er een derde Stuk op te doen volgen; doch de dood verydelde dit voorneemen, toen hy nog maar weinige Stukjens daar toe gereed had. De eerfte druk zedert uitverkogt zynde, is men te raade geworden, een' nieuwen in 't licht te geeven, met byvoeging van dat geene, dat voor een derde Stukjen in gereedheid lag: beftaande in de volgende elf Dichtftukken. 1) *Ode, na een Onweder.* Naar het Hoogduitfche van MENDELSZOON. 2) *Elize.* 3) *Aan Chloe.* 4) *Dolmer in het Dal des doods.* 5) *Het Onweder.* 6) *Het Maanlicht.* 7) *De Held.* 8) *Lentewandeling.* 9) *Het leeven van Cilie.* 10) *Aan een Zelv-moorder*, en 11) *De dag des Oordeels.* Gedichten, welken den hoogachteren van BELLAMY, even als zyne overige ftukken, belangryk zullen zyn.

Ten blyke, hoedanig dit verheven vernuft over het zogenaamd *Sentimenteele* gedacht heeft, zullen wy het volgend *Fragment van eene Sentimenteele Historie* onzen Leezeren uit deeze Proeven mededeelen.

„ Daar waren dan eens twee broeders, zeer verfchillend van aart,

(*) In de *Algem. Vaderl. Letteroef. VIIde Deels 1fte Stuk, bl.* 232-234.

aart, zo als het meer onder broeders is. *Zy* woonden zamen op een aangenaam Landgoed, en vermaakten zich ieder op zyne wyze. De eene, WILLEM, was, zo als men het noemt, zeer *sentimenteel;* wanneer hy 's avonds in de Maaneschyn wandelde, storte hy op ieder grasjen een traan, en hieldt dan heele lange alleenspraaken van ó en ACH! —— Hy maakte ook wel Vaerzen, waarin hy geduurig zeide, dat hy schreide; maar dat zeide hy dan zoo maar; en de liefde haalde hy zoo dikwyls over dat zy in *æther* wegvloog. —— Dit hadt hy uit verscheiden boeken geleerd; doch sommigen hadt hy niet regt begrepen.

HENDRIK was niet *sentimenteel*, zo als WILLEM dat woord gebruikte; hy las Geschiedenissen, maakte ook wel Gedichten, doch van een ander soort; wandelde 's morgens en 's avonds door bosschen en velden, en was dan regt vrolyk; dan kwam 'er ook wel een traan in zyn oogen, doch die vaagde hy schielyk weg, en zeide niets.

Eens op een' morgen werd het klokjen, op een nabuurig Landhuis, schriklyk geluid; de nieuwsgierigheid dreef de broeders naar buiten, om te zien, wat de reden van deeze beweeging was. Zy waren naauwelyks buiten, of zy zagen een zwaaren rook van het nabuurig Landhuis opgaan. —— Brand! riep HENDRIK; daar moeten wy heen! Wy moeten die arme menschen byspringen! —— ó Hemel! zeide WILLEM, is deeze Waereld dan altyd een tooneel van verdriet? —— moet een gevoelig hart dan overal rampen ontmoeten? —— HENDRIK ging vast voort, en WILLEM volgde hem. Toen zy naby kwamen sloeg de vlam het dak uit. Groote God! riep HENDRIK, help ons! —— WILLEM stondt stil —— haalde een zwaare zugt uit zyn borst —— sloeg zyn oogen ten hemel, en zyn handen zamen, en stondt nog stil. —— Alles was in beweeging. De boeren droegen water, en HENDRIK hielp hen. —— De eigenaar van het huis liep wanhoopend rond, en riep: alles is niets! —— alles is gered! —— maar, myn lieve Dochter! —— Zy zal moeten verbranden! —— Zy kan niet gered worden! —— Vrienden! redt myn Dochter!

WILLEM gilde, en vloog eenige stappen te rug. —— Waar is uwe Dochter? riep HENDRIK, waar is zy? —— „Op die kamer, daar de vlam daar uit het vengster slaat!" HENDRIK gloeidde —— stondt een oogenblik stil —— en vloog heenen.

WILLEM.	HENDRIK.
ó Hemel! zal zulk een schoone bloem, in den morgen van haare ontluiking, reeds verzengd worden?	Maakt plaats! maakt plaats! ik wil de Dochter redden! maakt plaats! —— Waar is de trap?
. . . .	(*De boeren maaken ruimte, en zien den Jongeling met verwondering en medelyden aan.*

He-

Heevige vlammen! jeugd en schoonheid zyn even weinig veilig voor uwe woede, als de verdroogde eik in het bosch!

De hitte des vuurs doet de traanen op myne wangen verdroogen! —— Lief meisjen! hoe dikwyls zag de Maan u hier op deze graszooden nederzitten! Toen rolden traanen van het fynste gevoel uit uwe hemelsche oogen! —— en nu . . . . Ach! is dan alles op den gevoeligen Mensch gebeten? . . . . Rampzalige aarde! . . . ô! hoe veel lydt thans myn hart! . . . .

Ongevoelige HENDRIK! zonder dat uw hart een zugt loosde —— zonder dat één traan aan uw oog ontviel, vraagt gy den bedroefden Vader! „ Waar is uwe Dochter?!! ....” Hoe moest deze vraag het tedere hart des Vaders niet grieven!

HENDRIK *ylegt in huis en dringt, door een dikken rook, den trap op.* —— —— —— —— —— —— —— ——

Waar zyt gy? meisjen? —— Waar zyt gy? ik zal u helpen! —— (*Geheele stukken van het huis vielen reeds naar beneden, de vonkende trappen kraakten onder zyne voeten. Hy zal 'er nooit weer uitkomen! zeiden de boeren, 't was te laat!*) ——

Zy is gered! —— Zy is gered! —— oude man! Waar zyt gy? —— Hier is uwe Dochter! —— Zy leeft! —— (*De klederen des Jongelings stonden in volle vlam; hy voelde niets; de Dochter was gered.*) ——

Dichtmengelingen, *door* O. PORJEERE, *rustend Predikant van Alkmaar. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1792. *In gr. 8vo.* 280 *bl.*

Even als de *Zanglievende Uitspanningen* van den Eerw. PORJEERE, van welken deeze *Dichtmengelingen* een Vervolg zyn, bevat deeze Bundel een aantal Dichtstukken, by byzondere gelegenheden vervaardigd. *Een Afscheid aan Abkoude*; *Invoering der nieuw berymde Psalmen te Delfshaven*; *Affscheidzang aan Delfshaven*; *Intrede te Alkmaar*; *Gedachten onder het vaaren in een Roeiboot*, enz. worden gevolgd door eenige Natuur- en Zedekundige Bespiegelingen, onder welke die over *de voordeelen van den Christelyken Godsdienst*; *voor de Burgerlyke Maatschappy*; *op het Land- en Buitenleven*; en *de Karavaan uit Kairo*, de grootste plaats beslaan: zynde de twee laatstgemelde zelfs in *agt deelen* en in *vier zangen* onderscheiden. Een aantal van twaalf Klinkdichten, tot welker twee laatsten de rymwoorden waren opgegeeven, maaken het slot uit van deeze *Dichtmengelingen*.

By het leezen deezer Stukken hebben wy ons andermaal in ons

ons oordeel bevestigd gevonden, 't welk wy van de *Zangflevende Uitspanningen* (*) gegeeven hebben, namelyk: dat de Dichter zeer veel goede zaaken, zeer veel schoone denkbeelden, heeft; doch dat hy, door alles te willen schilderen, en dus, als 't ware, zyne stoffen geheel uit te putten, dikmaals tot het voorstellen van kleinigheden vervalt, die het belangryke in den weg staan. Hoe bevallig, by voorb. wordt een' lang gewenschten en geschonken Regen, in Oogstmaand, dus door hem bezongen:

Hoe snakte Hofheers grond
Met wyde reeten!
Hoe gaapte de akkermond
Van een gespleeten!
Ach! Hemelheer!
't Dorst alles naar uw Zegen;
Daal zagtjes neêr
ô Malsche Zomerregen!
Bezoek myn erf — doe matte telgjes pronken!
Maak 't bleeke veldgewas door teugjes dronken!

De Algoedheid wend haar oor
Tot hygend smeeken;
De Landman krygt gehoor ——
De Wolken breeken;
Met zagt gedruis
Begint Gods sluis te stroomen;
Een lief geruisch
Doorwandelt hof en boomen;
Zie drupplend vocht door drooge kuiltjes booren,
Het dringt met stille drift in 't hart der vooren.

Hoe dankbaar trilt elk blad
Met gras en klaver!
Hoe drinkt myn slorpend pad
Met zaad en haver!
De persik lacht
By 't geurend bloemgewemel,
En pluim en vacht
Zien vrolyk naar den hemel;
Het veld ligt stil, en voelt zich warm besproeiën;
Natuur herleeft en juicht door tierig groeijen.

Me-

(*) *N. Alg. Vad. Lett. D. IV. bl.* 117.

Menigmaal dachten wy by het leezen van deeze schoone Verzen, aan het uitmuntend Vers van TIBULLUS, spreekende van de Kruiden in Egypten, welke door den *Nyl*, zonder behulp van den Regen, gedrenkt worden:

Arida nec pluvio supplicat herba Jovi.
Nooit roept het dorstig kruid den God des Regens aan.

en tevens aan de treffende beschryving, welke REINHART, wegens de verbaazende hitte en droogte in de West-Indiën, geeft, daar hy zegt: *Boek* II. *Afd.* XIV. „ De hitte blyft even sterk voortduuren; het loof aan boomen en planten kwynt, en zou zeker sterven, als geen koele nachtdaauw het eenigzins verkwikte: alles snakt naar regen; de tyd is daar; doch geen beloovend wolkjen valt droppelend neder; het verschynt aan den blaauwen hemel, maar de heete Dampkring zwelgt het in, en het verdwynt! Dikke, zwaare, met onweêr belaadene, Wolken, hangen dikwyls boven de smachtende Akkers; men hoort de Donders rommelen, en ziet de Bliksemen straalen, maar de bui dryft naar Zee, en geen koelend regendropjen valt neder op den dorstigen grond."

Verrukkend heeft de Heer PORJEERE dus het vallen van den regen, trapswyze, voorgesteld, en, op de aanhoudende droogte, juist naar de natuur geschilderd. De Wolken breeken; een zagt ruischende regen doorwandelt (zeer dichterlyk!) Hof en Boomen; dringt door drooge kluitjes in 't hart der Vooren: alles krygt een nieuw leeven; gras- en klaverbladen trillen; zaad en haver florpen; ja, de persik lacht. —— Zie daar een schoon Dichterlyk tafreel! Maar wat volgt?

Vertroostend schouwtooneel!
Gewenschte morgen!
Voor hoeve en lustprieel
Blyft Goedheid zorgen.
Myn perkplantzoen,
En witgespoelde schulpjes,
Myn tweede groen
Verfrischt door koele gulpjes,
Zyn wel te vree met heuvel — dal — en duinen:
De pluimstem schatert langs bedroopen tuinen.

*

't Gekarteld Lindeblad,
Door wind bewoogen,
Draagt helder glinstrend nat
In vochtige oogen;
Zyn groene buik
Deit uit door 't vruchtbaar spoelen;
Ik maak gebruik
Van lommerige stoelen;
'k Zal hier dit lied den God der wolken wyën
Voor 't groot geschenk aan mensch en landeryën.

Zyn,

Zyn, onder deeze trekken, ter verdere uitbreiding van des Dichters tafreel, niet eenigen geheel onnut; of te weinig betekenend om by de andere in aanmerking te kunnen komen? Verlangden die *witgespoelde Schulpjes*, even als het dorstig kruid, zo zeer naar Regen? Zulk eene spoeling immers kon ligt zonder Regen geschieden! Ook is de zegging: IK MAAK GEBRUIK *van lommerige Steelen*, zo vreeslyk plat, en zo weinig strookende met het voornaame doel der kunst, dat men dezelve naauwlyks in eene prosaïsche bespiegeling zou kunnen dulden. —— Het Vers: *De Karavaan uit Kaïro, in haaren optogt naar, en hertogt van, Mekka*, heeft veele van zulke prosaïsche plaatsen; doch dit Vers schynt, over 't geheel, enkel eene beryming te zyn, van de *Aantekeningen* van den Heer B. DE MAILLET, oud Konsul van Frankryk te *Kaïro*. —— *De voordeelen van den Christelyken Godsdienst*; en *Blyhart*, *Sterfgedachten*, zyn, in tegendeel, zeer goede Stukken, die den Dichter eer aandoen.

Geschiedenis der Sommerfeldsche Familie. Eerste Deel. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by de Wed. S. de Waal en Zoon. *In gr. 8vo. 434 bl.*

Wanneer men in aanmerking neemt, dat de daaden van een enkelen Romanheld verscheidene Deelen beslaan kunnen, dan zal men zich geenzins verwonderen over de dikte van een Eerste Deel, 't welk de Geschiedenissen eener geheele Familie binnen zyne grenzen bevat. De Lotgevallen der *Sommerfeldsche Familie* zyn minder wonderbaar in zich zelven, dan zy naauwkeurig, of liever langdraadig, voorgesteld zyn. Alles wordt 'er met duim en vingers in aangeweezen, zo dat de Leezer volstrekt niet verder behoeft te denken; of, over de voorgedragene gevallen, niet verder kan denken; dan de Schryver hem voorstelt. „ SOMMERFELD (zegt hy bl. 281) had ruim elf jaar te *Grunthal* gewoond, en EDELMAN was reeds vyf jaaren by hem geweest, toen KAREL in zyn veertiende jaar getreden was." Waarlyk, eene nette tydsbepaaling, doch zonder belang voor een Leezer die zaaken wil weeten. Doch de Schryver was zo wel overtuigd van zyne langwylige Voordragt, dat hy boven het Eerste Hoofddeel zette: *de draad wordt gesponnen*; sluitende zyn laatste Hoofddeel met de herinnering: dat *zy eindelyk toch op reis gaan!* Dit is de smaak deezer Eeuw! en dit heet vernuftig; alleen om dat FIELDING vernuftig was, die soortgelyke Opschriften het eerst in train bragt. De zaaken, die 'er goed in zyn, worden door den langdraadigen styl verveelend; des wy onze Leezers dit boek niet durven aanpryzen: schoon het anders, om de nette druk, zoude verdienen.

RICHARD FLEMMING *of de deugdzaame Staatsdienaar. Eerste Deel. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by de Wed.* S. de Waal en Zoon, 1791. *In gr. 8vo.* 440 *bl.*

Zogt DIOGENES, by dag, op de open Markt, met een lamptaarn, menschen, hoe lang zoude hy wel in de Hoven en Raadzaalen hebben moeten zoeken, om een' Staatsdienaar te vinden, die zo veel braafheid en liefde voor zyn Land, Vorst en Volk, liet blyken, als FLEMMING in deeze Geschiedenisse doet? Hy is een man van sterke Zielsvermogens, die de begaafdheid heeft om het waare van het valsche, het recht van het onrecht, zeer *schielyk* te schiften, en elk bedrog, hoe ook vermomd, elke laage handelwyze, hoe schoonschynend ook, tot op den grond toe te ontdekken. Maar bovendien volgt zyn wil zeer gaerne zyn verstand, zo dat hy, alleen iets dat hy goed, recht en nuttig, oordeelt, niet alleen wenscht om het ter uitvoer gebragt te zien, maar tevens alles aanwent, wat in zyn vermogen is, om de uitvoering daarvan te bevorderen. Als Financier, die den Vorst niet poogt te verryken, door de Onderdaanen arm te maaken, geeft hy aan waarheid en billykheid den sterksten nadruk, hier door erkent de Vorst zyne verdiensten, en begunstigt telkens zyne poogingen, ondanks de veele vyanden die hy daar door maakt. Ongelukkig verandert 's Vorsten dood zyn voordeeligen toestand, terwyl zyn grootste Vyand, namenlyk INGENSTROOM, tot Voorzitter in het Finantie-Collegie verheven wordt. Veelvuldig zyn de snoode onderneemingen van den Voorzitter, die echter dikmaals door de braafheid van FLEMMING te leur gesteld worden. Eindelyk maakt men het Volk oproerig, men weet den deugdzaamen Staatsdienaar, als oorzaak van dien oproer te doen voorkomen. Als zodanig wordt hy gevangen genomen, door omgekogte Rechters gevonnist; doch het Vonnis (ten minsten in dit Eerste Deel) niet ten uitvoer gebragt: eindigende met het woordjen *nu!* 't welk hy als een teken aan den Scherprechter gegeeven heeft, om het hoofd van het ligchaam te scheiden.

Alles, wat deeze deugdzaame Staatsdienaar lydt en verdraagt, geschiedt op de overtuiging dat 'er een rechtvaardig God is, en dat zyne ziel onsterflyk zal zyn: deeze overtuiging geeft hem troost in alle zyne rampen, moed in alle zyne tegenspoeden. Dit boek verdient dus niet enkel van Staatsdienaars gelezen te worden, maar van alle die deeze troostgronden, als Christenen, omhelzen, en in veele gevallen wenschen te zien werken. De styl is bevallig en onderhoudend, hier en daar echter zyn de Geschiedenisfen wat lang gerekt, dat den Leezer eenigzins tot verveeling zou doen hellen; indien groote, maar nog niet genoeg erkende, waarheden, in een helder licht geplaatst, zyn verstand en hart niet tevens bezig hielden. Alles, wat tusschen hem en zyne Familie in de gevangenisse voorvalt, is zeer aandoenlyk; mogelyk zyn zommige deezer

Too-

Tooneelen wat te sterk, ten minsten van het volgende met zyne Dochter kan men het zeker stellen.

„ Na verloop van eenige oogenblikken, kwam LEÖPOLDINE weder by haaren Vader FLEMMING, in de gevangenisse, te rug. Eene geheele zeldzame mengeling van vreugde en smart, van neêrslagtigheid en deftigheid, maakte haar gezicht zo aantrekkend, dat FLEMMING als roereloos voor haar stond.

„ FLEMMING. —— Gy zyt een *zeldzaam* Meisje. Iemand kon wel *tien* Dochters hebben, en onder alle tien niet één zodanige, en ik heb maar *één* —— en ik heb toch U!!! Het kwam my ook zo voor, alsöf ik van allen u nog en wel alleen moest spreeken; doch ik vergat het by de sterke ontroering. Ik dank u, dat gy my zulks indachtig maakt! uw hart kan niet anders dan het myne onuitspreeklyk sterk maaken. Zeg, wat begeert gy nog van my? kom recht naby my!

„ LEÖPOLDINE —— (*die naby haaren Vader treedt.*) —— Myn beste Vader! zult gy *in 't openbaar* onthoofd worden?

„ FLEMMING. —— Zo veel ik weet, niet, maar in dit vertrek. Hier, mogelyk hier, waar wy in dit oogenblik staan; het zy dan, dat myne vyanden van hunne zaak by de Natie, die my nu misschien reeds vergeeten heeft, zodanig meenen verzekerd te zyn, dat zy dit genoegen op de openlyke Markt genieten, en uit INGENSTROOM's huis mede aanschouwen wilden. Doch wat is de reden, dat gy daarna vraagt?

„ LEÖPOLDINE. —— Ik wilde alsdan by u staan, en u tot het laatste oogenblik toe niet verlaaten, en het lieve Vaderhoofd, 't welk ik zo gaarne streelde, uit de hand van den beul neemen, en nog bloedend met dankbaarheid aan myn hart drukken.

„ FLEMMING. (*ten uiterste verbaasd.*) En dit zoudt gy kunnen doen? LEÖPOLDINE! ik bid u, zoudt gy dit kunnen doen?

„ LEÖPOLDINE. —— Indien het Gods wil is, dat gy sterven moet, zou ik dan niet daar by weezen, en van mynen Vader, die my in alles onderwees, niet ook nog willen *leeren sterven?* Gy hebt my ook altoos zo lief gehad; misschien zou het u tot troost verstrekken, den laatsten blik nog op my te vestigen. Misschien zoude God my in dit oogenblik eenige woorden ingeeven, die u verkwikken konden. Ach! ik zou nog wel meer kunnen doen, zo ik mogt. Ik zou *met u* kunnen sterven, zo ik slegts mogt."

Men kan niet nalaaten den heldenmoed van dit Meisje te bewonderen, en haare hoop en braafheid toe te juichen: maar overschreedt zy in deeze de grenzen der Natuur niet? Dat zy haar Vader op het Schavot zou kunnen vergezellen; dat zy van hem zou kunnen *leeren sterven;* zelfs dat zy met hem zou *kunnen sterven;* dit alles is groot, is edel: maar het lieve Vaderhoofd van den beul aan te neemen, hetzelve nog bloedend aan haar hart te drukken; dit gaat veel te ver, dit gaat de menschelyke kragten te boven: ja, het stryd met de menschelykheid. —— Dan, wy herhaalen het, dit Werk verdient van veelen gelezen te worden, wegens de schoone gevoelens die 'er alöm in doorblinken.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel vertaald, omschreeven en door Aanmerkingen opgehelderd, Zesde Deel. Te Utrecht en Amsterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* J. Allart, 1792. *In gr. 8vo, 694 bladz.*

De kundige VAN VLOTEN, ondanks zyne lichaamszwakheid, zyn plan met onvermoeiden yver voortzettende, heeft in dit Deel afgeleverd het *Boek van Job* en het *Boek der Psalmen*, beiden in den zelfden smaak, als zyn Eerw. deezen moeilyken arbeid hadt begonnen: waaromtrent wy, ondanks 's mans klagten over min gunstige en onzuivere beoordeelingen, ons genoegen meermaalen betuigd hebben. Voor ieder Boek is eene afzonderlyke Inleiding geplaatst, behalven eene algemeene *Inleiding op de Bybelsche Dichtkunst*, welker verhevenheid zyn Eerw. met reden hoog schat; verschillende, egter, ten aanzien van dezelve hierin van anderen, dat, hy „ het naast overhelt „ tot de gedagten, dat de *Hebreeuwsche* poëzy *geen voetmaat*, of iets daar na gelykende, heeft, maar het „ naaste gelyk staat met het geen wy *poëtisch prose* ge„ woon zyn te noemen." In de nadere Inleiding tot JOB's Dichtstuk, handelt de Heer VAN VLOTEN over den Rang, het Vaderland, den Leeftyd, en het personeel Karakter des Dichters. Zyn Rang was die van een *Oostersch Emir*, of Patriarchaal hoofd eener ryke Familie; zyn Vaderland, *Idumea*, als het landschap, waarin de oudste en egtste geleerdheid, zelf verre boven *Egypte*, bloeide. Als Schryver van dit Boek kan zyn Eerw. zo min MOSES als SALOMON, en nog veel minder ESRA, erkennen, maar helt over tot de gedagte, dat dezelve, hy zy dan zekere JOB, of een ander, reeds zo vroeg als in den tyd van ABRAHAM moet geleefd hebben. Betreffende den inhoud des Boeks, is de Heer VAN VLOTEN van oordeel, dat de twee eerste Hoofddeelen, en het laatste, van het Dichtstuk zelve moeten onderscheiden worden, en van eene andere en laatere hand zyn. „ 'Er is ge„ wis (schryft zyn Eerw.) voor den onpartydigen in

„ het Historisch bericht wel iets het geen de grysste
„ oudheid tekent, 'er is ook het een en ander, het geen
„ eene laater leeftyd en Godgeleerde denkwyze in den be-
„ rigt-Schryver schynt te veronderstellen, en dit laat zich
„ zonder de minste moejelykheid het best dus vereffe-
„ nen, dat by het Dichtstuk eenige Aantekeningen ge-
„ schiedkundig gevoegd zyn, die den held van het Ge-
„ dicht ons in eenige weinige byzonderheden leeren ken-
„ nen; deeze heeft de Uitgeever aan den anderen gescha-
„ keld, zo geschakeld, dat hy tevens eenige zwaarighe-
„ den, welke mogelyk by zyn Leezer mogten opkomen,
„ stilzwygend heeft willen opruimen." Omtrent de hoofd-
zaak van het Dichtstuk, 't zy dan dat het eene gebeurde
zaak behelze, of enkel als een Leerfabel moet worden
aangemerkt, komt, naar de meening van onzen Schryver,
de Heer ILGEN naast aan de waarheid, die, „ als hy
„ het een tytel zoude geeven, waaruit men den inhoud van
„ het gesprek tevens met het hoofddoel des Dichters in
„ het geschiedkundige verbonden zag, het zelve konde
„ noemen: *de beproefde en geredde onschuld.*"

Over de gegrondheid deezer onderstellingen zullen wy thans geene aanmerkingen voordraagen, maar van de wyze, op welke de Heer VAN VLOTEN dit Dichtstuk heeft behandeld, iets ter proeve mededeelen. Wy bepaalen ons tot de berugte plaats, Hoofdstuk XIX: 23—27. De Vertaaling van dezelve luidt aldus:

„ vs. 23. Ai tekende men myne Voorzeggingen op,
Wierden ze op eene rolle naauwkeurig bewaard!

24. Wat! met eene yzere griffie gedrukt in het lood,
Of geheel geplaatst ter gedagtenis in een graniet.

25. Daar ben ik zeker van, myn bloedwreker leeft!
Hy zal de laatste in het strydperk treden;

26. Myn huid mag nu doorknaagt zyn,
In myn eige vleesch zal ik (anders) Elohim zien.

27. Ja Dien zal ik zien ten mynen voordeele staan,
Dan zal myn oog niet meer afwyken!
Hoe zeer verlangen naar dat stond myne uitzichten!"

Zie

Zie hier, van deeze bewuste Versen, de Omschryving, nevens de daar op slaande Aanmerkingen.

„, 23. Wat my overkomen mag, beneveld door treurige denkbeelden, ik gevoel iets, juist het tegengestelde van alles, 't geen wel eens flaauw aanflikkerde; maar weder verdween; ik zal het mededeelen, en ik wensch dat die woorden door u opgetekend, en tot de uitkomst zorgvuldig bewaard zullen worden. 24. Ja even als een spreuk op de begraafplaatzen in eene loode plaat op de graniet der vergetelheid ontrukt worden. 25. Wat ook gebeuren mag, hoedanig de uitkomst ook moge wezen, dit hou-

„, *vs.* 23. De aanmerking van sommigen is hier niet zeker, noch natuurlyk genoeg; de wyze van schryven ter gedagtenis in dien tyd schynt geweest te zyn, een loode plaat, in een rots geplaatst, in welke voren gemaakt waren, die, op dat ze niet met stof zouden gevuld worden, dan met een zeker deeg van eene andere koleur, het geen in de lugt hard wierd, aangevuld was.

„, *vs.* 25. Konstig, meesterlyk, zegt ILGEN, is hier de wending, de man is nu ten hoogsten top droefheid, enkel droefheid, hy schynt zich geheel te ontlasten, op eenmaal op het onverwagtst komt de lichtstraal, welke wy nu en dan even in zyn Dichtstuk zagen flikkeren, vooral Hoofdst. XVI: 18-21, in allen kracht en glans te voorschyn, en schoon 'er weder Wolken zullen opkomen, word het nimmer zo donker weêr. Het komt hier alles aan op het woord *Goël*; aan regter te denken is vreemd, gansch onnatuurlyk aan *borg*, in den zin, zo als wy het woord bezigen, dagt JOB in zyn leeftyd niet, en SALOMO's leeftyd zo veel later, geeft daar voor een ander woord; in JOBS leeftyd kan men alleen aan een bloedwreker denken, het eenige uitzigt voor den gedrukten, en dan moet men de aanmerking van LA ROCQUE, D'ARVIEUX en anderen, die der *Oosterlingen* Zeden beschryven, zich weder herinneren; dat iemand onder de *Arabieren*, zich willende wreken, jaaren lang met het grootste geduld wagten kan, zy zoeken altyd naar de beste gelegenheid om zich voldoening te bezorgen, om dat zy zeker ligt vuur vatten, zou men zich daarvan al ligt eene andere gedagte vormen; maar zy kunnen zich meesterlyk tot den bekwaamen tyd bedekken. Al voor lange heeft men opgemerkt, dat de misleiding, uit de klank der woorden, en de verwarring van verschillende betekenis, hier aan de woorden eenen gansch vreemden zin gegeeven heeft. MICHAELIS *in Diss. ad h. l.* een man van *eruditie*, en tevens van regtzinnigheid, heeft dit lid als taalkundige reeds dien zin gegeeven, „ hy zal in het strydperk

 de

houde ik voor zeker, zo veel Godsvrugt is in my leevendig, de verdediger van myn eer en van myne handelwyze zal eenmaal ten uiterste werkdadig zich myne zaak aantrekken; overwinnen zal Hy, Hy alleen zal tegen alle myne tegenstanders als held staan. 26. Myn lichaam mag nu reeds leevendig door de Wormen ten voedzel gebruikt worden, de bewyzen daarvan zo zigtbaar in myn huid weezen, dit schrikt my op dit oogenblik niet af, myn hoope geheel verwoestende; neen, eer ik een wormenaas word, geheel hun prooi, zal ik nog met geheeld vleesch en gezond, myn God, omgewend in myne zaak, met een blyd oog ontdekken, verrukkend aanschouwen. 27. Voor mynen begunstiger zal ik my onbelemmerd over myn onschuld mogen vertoonen, vervrymoedigd door Zyn doorstaande gunst, dan zal ik door geen droefheid, door geen smarte verdiept, dien Weldoener, dien Beschermer, niet weer uit het oog en uit de gedagte verliezen."

Boven hebben wy reeds aangemerkt, dat ook het *Boek der Psalmen* van eene Inleiding wordt voorgegaan. Wy ontmoeten aldaar verscheiden fraaije Aanmerkingen, hoewel niet allen van even veel bondigheids. Het geen de Eerw.

de laatste staan:" aan de opstanding van eenen *Goël*, of aan eene algemeene voor JOB, heeft de man niet durven denken, schoon hy de herstelling van JOB eerst na dit leeven verwagt. —— Het gansche gedigt is misvormd, verliest de meeste kragt, de uitkomst is onwaar, zo dra wy hier in het gewoone vallen; geen schaduw van erkentenisse, van doorzicht in de leere der opstanding van het ligchaam, is in dit voorstel te vinden, de eerste Bybelschryver zou dan reeds met JESUS CHRISTUS, die de onsterflykheid heeft aan het licht gebragt, gelyk staan, het verschil, tusschen hem en zyne Vrienden, was dan in een woord afgedaan geweest, hy bleef staande houden dat de Godheid zo treffend den braaven kan bezoeken, zonder dat de reden in 's mans gedrag lag, daarin legt nu het uitneemende van zyn Godsvrugt, zonder voorbeeld, dat hy zulke ruime gedagten van de Godheid heeft, zo dat hy gelooft, het mag nog donkerder worden, in den aart der Ziekte mag geen waarschynlykheid zyn, zyn inwendig gevoel door een leevendig vuur aangeblazen deed hem van de rechtveerdigheid der Godheid alles verwagten, hoe benaauwd het zyn Vrienden hem maakten, dit hoopte —— ja dit geloofde hy zeker, God zelve zou zyn wreker zyn. zyne Vrienden overwinnen, hy herstellen, en zy 'er ooggetuigen van weezen."

Eerw. Schryver, wegens het *Karakteristieke* der gewyde Liederen schryft, zal by veelen byval vinden. In 't byzonder staat de Heer VAN VLOTEN stil, op de dus genoemde *Messiaansche Psalmen*, en op de kenmerken, aan welke deeze, door de hedendaagsche Leezers kunnen onderscheiden worden. De gewyde regels: aanhaalingen in het N. T., en gelykheid van lotgevallen in DAVID en den *Messias*, komen zyn Eerw. als te algemeen, en dus niets bepaalende voor. „Wat die bekende regel betreft: een „Psalm, ten minste een gedeelte van denzelven, ziet on„getwyfeld op den *Messias*, zo dra 'er door de Schry„veren van het N. T. uit dezelve toepassing op JESUS „CHRISTUS gemaakt werd; dit algemeen zo aan te nee„men (zegt de Heer VAN VLOTEN) is een bewys van „de grootste losheid, en voert dikwils de aanstootelyk„ste tegenstrydigheden in: die hier de grootste vooroor„deelen heeft ter begunstiging van dien regel, zal zich „zelven niet kunnen voldoen, als hy maar *Matth.* XIII: „34, 35, met *Psalm* LXXVIII: 2. vergelykt; zo lang „wy de eerste trekken van gezond menschen verstand „gehoor geeven, kunnen wy veele aanhaalingen in het „N. T. niet op den *Messias* brengen." Even min voldaan is de Schryver over den anderen regel, gelykheid van lotgevallen in DAVID en den *Messias*: „de omstandig„heden zo van leeftyd, Karakter als anderen, zyn me„nigmaalen zo strydig in de aanhaaling, en in het eerste „oogmerk, dat deeze regel gansch onbruikbaar word. „Gelykheid in lotgevallen, namentlyk van lyden, is we„der veel te onbepaald, en men zou dan betere overeen„komsten tusschen JOB en JESUS, dan wel tusschen DA„VID en den *Messias*, kunnen vinden." Hoewel deeze redenen ons niet onaanneemelyk voorkomen, hadden wy, egter, wel gewenscht, dat de Heer VAN VLOTEN het geen hy als 't kenmerk der Messiaansche Psalmen nederstelt, in een helderder licht, en meer bevattelyk, hadt voorgedraagen; om nu niet te zeggen, dat het geopperde kenmerk by veelen als niet vry van bedenklykheid zal beschouwd worden. 'sMans meening komt hier op neder. DAVID erkende in den *Messias* eenen Troonopvolger, welke als grondlegger en vermeerderaar des Ryks, hem zelven verre zou overtreffen, en, even als hy zelve, door moeilykheden tot aanzien zoude stygen. In dit laatste, zegt de Heer VAN VLOTEN, „zo ik in deeze ingewikkelde en zeer donkere

„ wyze van voordragt, eenig doorzigt heb, is het juist daar,
„ waar niemand het zoekt, en waarin, myns oordeels, al
„ de kracht, al het bewys voor het Messiaansche in de
„ *Psalmen* moet gevonden worden: op zulk eene wyze
„ als DAVID zich den *Messias* voorsteld, moest dit hem opge-
„ heldert worden, om dat zoortgelyke voorstelling voor hem
„ de kragtigste, de meest vertroostende, was, nam: hoe
„ zyn groote naneef ook niet van soortgelyke moeilykhe-
„ den zoude bevryd zyn, maar hoe die juist tot de vermeer-
„ dering van den bloei des Ryks zouden dienen. —
„ DAVID, met een heerschenden yver bezield om zyn volk
„ gelukkig te maaken, moet daartoe de grootste zwaarig-
„ heden doorworstelen; dit maakte hem zomtyds moedeloos;
„ nu werd hem de ontdekking gedaan, dat zyn naneef
„ nog veel grooter vernederingen en lyden ondergaan
„ zoude; dit denkbeeld kon in niemands Ziel dieper zin-
„ ken dan in de zyne, en wierd hem zo eigen, dat hy,
„ met doffe toonen menigmaalen zyn smarte bezingende,
„ meestal ongevoelig tot die zuivere bronnen van vertroos-
„ ting dan gevoerd wierd; hy bezag de doornen in de
„ Kroon van zyn naneef met andere oogen, dan die der
„ veragting, en dit bragt hem in der daad tot zich zel-
„ ven te rug." Hoe veel kragts de Heer VAN VLO-
TEN ook in dit kenmerk der Messiaansche Psalmen stelle,
meenen wy, egter, dat de toepasfing te onbepaald wordt
gelaaten. Had zyn Eerw. kunnen goedvinden, zyne
onderstelling met een voorbeeld op te helderen, zyne me-
ning zou daardoor duidelyker hebben in 't oog geloopen,
en zou men over de kragt van zyn bewys een naauwkeu-
riger oordeel hebben kunnen vellen.

Ons bestek gedoogt niet, van de Vertaaling en Omschry-
ving van den eenen of anderen Psalm eene proeve te geeven.
Wy wenschen den Heer VAN VLOTEN leeven en kragten,
om zyn nutten arbeid te kunnen voortzetten en volvoeren.
Indien de Vriend van zyn Eerw., die de *Correctie* op zich
heeft genomen, deszelfs naauwkeurigheid niet enkel tot de
woorden bepaalde, maar ook tot de *Punctuatie* uitstrekte,
zou, vertrouwen wy, aan veele Leezeren geen ondienst ge-
schieden.]

Ge-

Gebeden der Portugeesche Jooden. Door een Joodsch Genootschap, uit het Hebreeuwsch vertaalt. Tweede Deel. 's Gravenhage by Lion Cohen, 1791. 556 *bl. in gr. 8vo.*

Van het bepaald oogmerk en de inrigting deezes *Gebedenboeks der Portugeesche Jooden*, hebben wy, het eerste Deel aankondigende, genoeg gezegd (*).

Het tweede behelst de Gebeden voor het *Feest der Ongezuurde Brooden*, der *Weeken* en *Hutten*.

Onmiddelyk is het ten dienste der *Jooden* vertaald; doch de Vertaaling zelve van veele *Psalmen* en Gedeelten der Wet, die geen gering gedeelte des Boeks uitmaaken, zal van eene algemeener nuttigheid kunnen weezen; daar dezelve ons eene *Joodsche* Overzetting oplevert van die stukken des Ouden Verbonds, welker vergelyking met onze gewoone Christen-overzettinge soms haare nuttigheid kan hebben; en kunnen wy uit dezelve ontwaaren, hoe wel getroffen onze gewoone Vertaaling zy. Wy geeven ten voorbeelde de eerste der Psalmen die ons hier voorkomt, te weeten, den XCII. Deeze luidt, volgens de vertolking van dit Genootschap,

„ 1. Psalmgezang voor den Sabbathdag.

2. Heilzaam is het U, ô HEERE, te looven; en Uwen H. Naam, ô Allerhoogste, te psalmzingen!

3. Des morgens Uwe Genade, en des nagts Uwe Waarheid te verkondigen.

4. Op tiensnaarentuig en vedel, en met zielstreelende toonen op de Harpe.

5. Want Gy hebt my door Uwe Werken verrukt, ook zal ik Uwe (Godlyke) verrigtingen uitgalmen.

6. Hoe heerlyk zyn Uwe Werken, ô Alvoorzienend Weezen! Hoe doordringend zyn Uwe bepeinzingen.

7. De verstandlooze kan ze niet bevatten; zy kunnen door den onweetenden geenzins doorgrond worden.

8. Offchoon de godloozen, gelyk het veldgewas, voortspruiten, en de ongeregtigen alomme in voorspoed leeven, zullen zy nogthans het eeuwig verderf ondergaan.

9. Maar Gy, Almogende God! blyft ten allen tyde verheeven.

10.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, I Stuk, bl. 558.

. 10. Want Uwe Vyanden, ô HEERE! ja Uwe (felfte) Wederftreevers, zullen verdelgd, en de bewerkers van euveldaad verftrooid worden.

11. Gy zult myne kragt gelyk den hoorn des Eenhoorns verheffen, en my met verfche Olie zalven.

12. Dus zal ik (de nederlaag van) myne haateren aanfchouwen, en (den ondergang) myner fnoode aanvallers verneemen.

13. De regtvaardige zal gelyk de Palmboom bloeijen, gelyk de Ceder der Libanon voortteelen.

14. Hy zal in den Huize des HEEREN geplant, in deeze (gewyde) voorpoorte zyne vruchten voortbrengen.

15. Zelfs in zyne grysheid zal hy de bloem der jeugd behouden, en de kloekheid in volle krachten genieten.

16. (Dit alles) om de Gerechtigheid van het Opperweezen te verbreiden; (God) myn Befchermer, in wien geen onrecht heerscht."

In de Aantekeningen ontmoet men de opheldering veeler *Hebreeuwfche Benaamingen* en *Gebruiken*, die licht kunnen verfpreiden over der *Jooden* nog zeer omflachtigen Eerdienst; waarin men, op de wyze der Voorvaderen, aan ontelbaar veele kleinigheden hangen blyft. Van de *Geboden van Betragting* fpreekende, leezen wy onder andere. . . „ Ik zal de *Geboden van Betragting* herhaalen, „ welke van de Opperfte Kracht en genade voortvloeijen. „ Hy, die de Verborgenheden doorgrondt, zal myne „ zonden uitwisfen. —— Deeze Geboden, ten getale van twee honderd acht-en-veertig, volgens de menigte van 's Menfchen beenderen, zyn allen onwrikbaar ingefteld. —— Van Sinaï zyn zy verkondigt, en „ door den Hemelbewooner geopenbaart, alle de bevelen „ zyn in de tien geboden begreepen. Welkers getal „ van Letteren even gelyk met dat van alle de geboden is (*)."

De

(*) Op de woorden *Getal van Letteren* vinden wy deeze Aantekening. „ Door de vyf Boeken Mofis zyn ons voorgefchreeven 248 Geboden van Betragting, en 365 van Onthouding, te zamen 613 Geboden, behalven 7, welke wy geboden der Rabynen noemen, in 't Eerfte Deel, bl. 6. te vinden, dus te zamen 620; even zo veele letteren bevatten de tien Geboden van Exodus in 't oorfpronglyke." —— Welke Letterknabbelaaryen! doch niet vreemd by een Volk, 't welk met de angstvalligfte zorgvuldigheid telde hoe veel maal ieder Letter

van

De beuzelende Geest van *Letteren* en *Getallen* doet zich ten klaarsten op in het *Hosſaänot*, voor den tweeden dag van het *Feest der Hutten*. „ Wy ſmeeken u, „ ô Eenige God! die de geenen, welken de twee Hemellichten aanbidden, doet verſlaagen zyn, die ſlechts „ door een gedeelte Uws Alvermogenden Naame (†) de „ Waerelden hebt geſchapen; die alles tot nut van het „ menschdom, uit het *eerſte paar* geteeld, hebt voortgebragt, *verlos ons by het vieren van deezen tweeden (Hoogtyds) dag*.

„ Wy ſmeeken gedenk den Aartsvader (*Abraham*) die „ te Betel *twee* Altaaren heeft geſticht; die met *twee* zyner Dienaaren naar de plaats zyner beproeving trok, „ en wien Gy *tweemaal* uit den Hemeltrans hebt toegeroepen. *Verlos ons*, enz.

„ Wy ſmeeken gedenk (*Iſaak*) die tot *tweemaal* toe zynen Vader tot medelyden bewoogen heeft; uit wiens „ kroost gy *twee* Volken hebt doen voortſpruiten, en „ die in den zegen aan zynen Zoon (*Jacob*) *tweemaal* „ het opperſte gebied hebt toegeweezen. *Verlos ons*, „ enz.

„ Wy ſmeeken gedenk den Aartsvader (*Jacob*) wien, „ of ſchoon de jongste, een *dubbel deel* werd toegevoegd; „ die *twee* Geiten tot aangenaame ſpys heeft toebereid; „ die, na den Jordaan enkel met zyn Staf doorgetrokken te zyn, een hoofd van twee Legers wierd. *Verlos ons*, enz.

„ Wy ſmeeken U, die ons de H. Wet door tusſchenkomst van *twee* geleidsmannen hebt verklaart, die ons „ de tien Geboden op *twee* tafelen hebt doen bezitten; „ die beide (Hemel en Aarde) ter betrachting van on-

„ zen

van het Alphabeth in den Bybel voorkomt, en welke Letter de middelſte Letter zy in de vyf Boeken van MOSES; deeze vonden zy te weezen de ו, LEV. XI: 42.

(†) Op *Naam* is de aantekening. „ Het oorſpronglyke luidt aldus, die *door twee Letteren*, *zynde de helft des Geduchten* „ *Naams*, *Waerelden hebt geſchaapen*. Men vind in Jeſ. XXVI: „ 4. ה כיבין. Door JAH heeft de HEERE *Waerelden geſchaapen* יה. JAH is de helft van het *Tetragrammaton*, dus word deezen Text door zinſpeeling verklaard; dat de HEER ſlechts „ een gedeelte van zyn Alvermogen in het werk heeft geſteld, om deeze Waereld in een ander hier naamaals voort te „ brengen."

„ zen plicht tot getuigen hebt geroepen. *Verlos ons*, „ enz."

De dertien Geloofsstukken der Godlyke, en door MOSES den *Jooden* overgeleverde, Wet zyn, volgens eene opgave die wy ten slot van het *Avond-Gebed der Hoogtyden* aantreffen, de volgende:

„ I. Men pryze en verheerlyke den Leevenden God, wiens Aanweezen geenen aanvang heeft gehad.

II. Hy is Een; geene eenheid kan by de zyne vergeleeken worden; dewyl Hy onbevatbaar en oneindig is.

III. Hy kan, dewyl Hy onlighaamlyk is, door geen lighaam verbeeld worden; ook is 'er niets dat Zyne Heiligheid kan evenaaren.

IV. Vóór al het geen Hy geschaapen heeft, was Hy aanweezig: Hy was het eerste Weezen, zonder dat zyn begin eenen aanvang nam.

V. Hy is de Heerscher van 't Heeläl, en doet zyn Alvermogen en Heerlykheid allen Schepselen blyven. [dit zal een drukfeil, en *blyken* moeten zyn.]

VI. Zynen Prophetischen invloed heeft Hy hen, die zyn schat en cieraad waren, medegedeeld.

VII. Nimmer ontstondt 'er in Israël een Propheet gelyk Moses, die den glans van Gods Majesteit zo (van naby) beschouwde.

VIII. De HEERE heeft, door tusschenkomst van dien Godstolk den getrouwen Zyns Huizes, de waare Wet aan Zyn Volk gegeeven.

IX. Deeze Wet, welke onveranderlyk is, zal God geene verwisseling doen ondergaan; maar eeuwig stand doen houden.

X. Hy doorgrond onze verhoolenste geheimenissen, en vóórziet de uitkomst der zaaken reeds vóór haaren aanvang.

XI. Hy beloont den rechtvaardigen naar zyne verdiensten, en straft den boozen volgens zyne euveldaad.

XII. Op het einde der dagen zal Hy ons den Messias zenden, om hen, die naar Zyne Zaligheid haaken, te verlossen.

XIII. Door zyne oneindige Barmhartigheid zal Hy de dooden doen verryzen; gezegent in alle eeuwigheid zy Zynen nooit volpreezen Naam."

J. J. KAEMMERER's *Zedenkundige Lessen, voor Jongelingen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by* KUYPER en VAN VLIET, 1792. *In 8vo*, 264 *bl.*

Meer geeft de inhoud deezes Werks, dan de Titel belooft. Volgens deezen zou de Leezer niets meer verwagten, dan eenige onderrigtingen, de Zedekunde betreffende. Intusschen ontmoet hy aldaar eene geheele Afdeeling, welke over de *Natuurlyke gesteldheid des Ligchaams* handelt. Onderrigtingen van dien aart kunnen zekerlyk haare nuttigheid hebben, uit aanmerking van den invloed van den toestand des lichaams op de gesteldheid van het *Verstand* en van het *Hart*, over welker *beschaaving* de Schryver in de twee volgende Afdeelingen handelt. 't Komt ons voor, dat de Heer KAEMMERER zich in deezen een te uitgebreid plan heeft voorgesteld, naar gelange des omtreks, binnen welken hy hetzelve heeft willen bevatten. Van alles, wat met eenigen schyn tot de twee gemelde hoofdonderwerpen kan gebragt worden, wordt hier gewag gemaakt, op eene wyze, die geenzins geschikt is, om, by jonge Lieden, welke van deeze onderwerpen meestal nog onkundig moeten ondersteld worden, weezenlyke en onderscheidene denkbeelden te verwekken. Met meer regt zou de Titel van Handleiding ter Onderwyzinge van de Jongelingen, dan die van *Lessen*, aan dit Werk voegen. Het zyn meestal losse, en niet uitgewerkte, gedagten, over eene reeks van meer dan honderd onderscheidene Onderwerpen, welke de Schryver in eenen dikmaals eenigzins winderigen styl nederstelt. Zie hier een staal van 't een en ander van ons gezegde. Wy verkiezen daar toe, 't geen wy onder de Afdeeling *Godgeleerdheid* aantreffen: „ Die *Godgeleerde*, welke zig niet altyd met den laffen, en tegen de rede aanloopenden *Probabilismus*, met de *Praedeterminatio physica*, of andere beuzelaaryen, ophoudt, maar tot het binnenste van den Godsdienst doordenkt, en deszelfs natuur nagaat. —— Die niet aanhoudend aan het helsche zinnebeeld doodzonden smeedt, maar de zuivere zedelykheid navorscht, die zyne sterkte niet stelt in 't verketteren of verdoemen, maar zig met den liefderyken Geest des *Verlossers* bekend maakt, —— die schept boven alle anderen

ren uit de volste bron der zuiverste kennis. —— Want welke bezigheid kan waardiger zyn voor het Verstand, dan wanneer men zig met het Weezen aller Weezens nader bekend maakt, den luister zyner volmaaktheden bewondert, en van datzelve regels van gedrag en stigtig ontleent? ô Wat kan meer licht over den geest verspreiden, wat de denkwyze meer opscherpen, wat maakt heilzaamer indrukzels op het hart, dan wanneer men de wyze wegen der Voorzienigheid bestudeert? De man, met *zuivere Godgeleerde Kundigheden* voorzien, tart elke lokkende vrygeestery, wapent zig tegen inneemende dwaalleeringen, yvert tegen dweepige grondbeginzels, en zelfs 't bedrog agterhaalt hem niet, het welk zyn' schoonschyn van den Godsdienst ontleent. —— De Godgeleerde, met den geest van den Godsdienst bezield, kent het naauw Verband tusschen Openbaaring en Natuur; hy weet, dat de eene de andere de hand biedt; dat ze zig als Zusters onderling beminnen, waarvan wel de eene fraaijer, heerlyker en verhevener is, dan de andere, maar nogthans onafscheidelyk zyn, en denzelfden Throon altyd beweeren. —— Welke onwaardeerbaare voordeelen voor het verstand en hart vloejen, uit de uitgebreide Kundigdigheden des Bybels, wanneer de Godgeleerde alle uitdrukkingen en gelykenissen, alle lessen en gebeurdtenissen des Godlyken verlossers naar zynen verheven geest bestudeert, en ze volgens de regelen eener *gezonde* Uitlegkunde beschouwt?"

Behoudens de aangevoerde bedenkingen, hebben wy in dit Werkje zeer fraaije gedagten ontmoet, den geest van blaakende menschenliefde, van uitgebreide goedwilligheid, en eene zucht voor rechtschapene Kundigheden. 't Ware dus te wenschen, dat zeer veele Jongelingen met de denkbeelden, hier aangestipt, meer en meer gemeenzaam wierden, en dezelve in practyk stelden.

Verhandelingen gedaan in de Maatschappy, Felix Meritis, *te Amsteldam*, *door* PHILIPPUS ZWEERTS, *Med. Doctor.* *Te Alkmaar by* H. Hartemink, 1790. *In gr. 8vo*, 209 *bl.*

Twee Verhandelingen, zynde het onderwerp van de eerste, *de Mensch geen Vleeschetend Schepsel*, van de twee-

tweede, *de Mensch onbepaald uit zyne Natuur geenzins onsterflyk*, maaken den inhoud van die Stukje uit.

De eerste Verhandeling word door den Auteur in drie Deelen verdeeld, waarvan de eerste eenige Aanmerkingen behelst, ter onderzoek van den aart en de eigenschappen van beide die voedzels, welke uit het Planten- en Dierenryk gebruikt worden, en zulks met de Natuur of gesteldheid van ons lichaam te vergelyken, en wel met oogmerk om de grootere nuttigheid van het voedzel uit het Ryk der Planten, in tegenstelling van dat uit het Ryk der Dieren, te bepaalen. Het tweede Deel is bestemd ter aanwyzing en oplossing van de voornaamste tegenwerpingen; en het derde om de genoegzaamheid van het voedzel voor een ieder uit het Ryk der Planten te bewyzen, en met de ondervinding te staaven. In het eerste Deel toont de Auteur, op eene scheikundige wyze, de gelykheid en overeenstemming onzer deelen met dat der Dieren aan, en maakt daaruit deeze gevolgtrekking, dat, daar hunne deelen zeer ligt tot rotting en bederf overgaan, wy alzo door het neemen van Dierlyk voedzel, het zaad tot bederf, ook in ons lichaam aanwezig, daar door te spoediger doen werkzaam worden; in de tweede wederlegt hy het stelzel uit de grootheid der maagen en gesteldheid der ingewanden, van zulke Dieren, die alleen uit het Plantenryk hun voedzel neemen, door BUFFON en anderen, als eene wigtige zwaarigheid, geopperd, als mede eenige anderen door HALLER, UNZER, ten minsten zo het schynt, hier tegen ingebragt, en ook die, welke uit de nuttigheid der vereeniging der beide soorten van Voedzels genomen worden, en meer anderen; voegende hier nog by, tot meerdere staaving van zyn gevoelen, verscheide nadeelige gevolgen, welke door het veel vleesch eeten veroorzaakt worden, enz. In het derde Deel, bestemd om de genoegzaamheid van het voedzel uit het Ryk der Planten voor ieder Mensch te bewyzen, beschryft de Auteur de uitgebreide nuttigheid der Planten, vooral het voortreffelyk voedzel, het welk uit de graanen, het brood, door ons kan genomen, en eindigt deeze Verhandeling met eenige Schryvers aan te haalen, die verzekeren, dat verscheide Volken, zonder eenig ander voedzel, dan dat uit het Plantenryk genomen wierd, geleefd hebben.

Wy verkiezen niet om tegen het gestelde van den Geleer-

leerden Schryver nieuwe, en in overvloed te vindene, tegenwerpingen te opperen; vooreerst om dat wy 'er geen nut in zien, alzo noch door deeze Verhandeling, noch door ontelbaare andere, al ware het, dat derzelver bewyzen volkomen mathematisch zeker waren, in het algemeen thans aangenomen gebruik der Voedzels, zo wel uit het Dieren- als Plantenryk, te verkiezen, eenige verandering van gewigt te verwagten is; en ten anderen, om dat ons de herhaalde ondervinding bevestigt, dat Menschen, die, of door ongesteldheid, of uit verkiezing, zich van alle Voedzels uit het Dierenryk geheel onthouden, zodanige zwakke lichaamsgestellen hebben, dat zy de minste Vermoeijenissen niet verdraagen kunnen, en door de ligtste Krankten terstond haare kragten verliezen, en buitengewoon spoedig weggerukt worden. Ondertusschen is de Verhandeling zelve zeer goed opgesteld, en verdient, boven anderen, over zoortgelyke Stoffen, geleezen te worden.

Wat de tweede Verhandeling aangaat, over de Noodzaakelykheid van onzen dood, afgeleid uit het gestel van ons lichaam; deeze waarheid is, volgens alle gronden der Physiologie, onbetwistbaar zeker, en al waren ook al de stelzels der Godgeleerden daar tegen, zo zoude het daarom evenwel eene onfeilbaare waarheid blyven.

Een negental Waarneemingen, waar uit de gelukkige uitwerking der Electriciteit op onderscheidene Ziekten kan gezien worden, zyn door den Auteur aan het einde van dit Stukje geplaatst.

Bericht aangaande de Amsteldamsche geoctroyeerde Cement; en Redenen van aanbelang, waarom dezelve, als alle de volmaakte eigenschappen bezittende tot digte Waterwerken, den voorrang zoude behooren te verdienen, boven de Duitsche Cement. Door ABRAHAM VAN DER HART, *Directeur over de Stads Werken en Gebouwen. Te Amsterdam by* P. H. Dronsberg, 1792. *In gr. 8vo, 52 bl.*

Wederlegging van het Bericht, door den Heer ABRAHAM VAN DER HART, *Directeur der Werken en Gebouwen van de Stad Amsterdam, in 't licht gegeeven aangaande de geoctroyeerde Amsterdamsche Cement, door* BERNARDUS DETERT, *zo voor zyn Principaal de Heer* ROELOF DE VRIES, *als daar toe door de Geïnteresseerdens der Molens, Duifsteenen maalende, en in de zuivere onvervalschte Tras of Cement handelende, genoegzaam van deeze Provintie, benevens van de Keurmeesteren der Tras, binnen de Stad* Dordrecht, *verzogt, toegestemt en gemagtigt. Te Dordrecht by* N. van Eysden *en* B. J. Morks, 1792. *In gr. 8vo, 82 bl.*

In veele jaaren heeft men over geen belangryker onderwerp getwist, dan het welk in deeze Schriften voor- en tegen behandeld wordt; namenlyk, eene nieuwe uitgevonden *Cement*. De Heer ADRIAAN DE BOOYS, Koopman te *Amsterdam*, vervoegde zich in den Jaare 1783, met eene bewerkte en reeds versteende proeve zyner uitgevondene Metzelspetie, by den Heer VAN DER HART, Directeur van de Stads Werken en Gebouwen te *Amsterdam*; zich tevens aanbiedende om in deszelfs byzyn, en onder toezicht van de Stads Baazen, een proef van dezelve te bereiden. Deeze aanbieding aangenomen zynde, werdt die proef genomen en volmaakt voldoende bevonden. Den Uitvinder, op zyn verzoek, daarvan een *Declaratoir* gegeeven zynde, vervoegde hy zich nog in dat zelfde jaar by den Oekonomischen Tak, by welken de proef herhaald, en met genoegen bezichtigd wierdt. Daar de Uitvinder echter niet geraaden vondt om zyn geheim te openbaaren; iets dat men ter verkryginge van eene Præmie, voor eene nieuwe uitvinding, by den Oekonomischen Tak vereischt, zo kon men weinig met hem daar over handelen; weshalven hy te raade werdt zich by den Son-

Souverain deezer Landen, met een omstandig *Requesst* en bygevoegde *Memorie*, te vervoegen; ten einde by denzelven een uitsluitend Octroy voor vyf-en-twintig, of dertig, jaaren te verzoeken. Dan, in dit verzoek om een *generaal Octroy* niet geslaagd zynde, wendde hy het over eenen anderen boeg, verzoekende nu by Heeren Burgemeesteren en Vroedschappen van *Amsterdam* zulk een Octroy, alleen voor deeze Stad, als hy voor *Holland* in 't gemeen niet had kunnen verkrygen. Dit gelukte hem in November 1789; zynde hy echter verplicht, om het geheim schriftelyk vooraf te moeten openbaaren, waaraan hy dan ook daadelyk voldeed.

Het belang, dat de Uitvinder ook by de gewoone Cement, als Koopman in dezelve, had; de onaangenaamheden die zyne medehandelaaren hem, naa het bekomen van dit Octroy, aandeeden, als mede het algemeen gerucht, maakten het nu noodzaakelyk eene Proef in 't groot te neemen, ten einde alle twyfelingen en vooröordeelen daar door weg te ruimen. Deeze Proef werdt dan ook, naa eenige gemaakte schikkingen, aan de Stads Metzeltuin, te *Amsterdam*, genomen; en voldeed zo zeer, dat de Uitvinder zelve als verstomd was, nadien hy zyne voorige Proeven slechts by kleine klompen, en by een gewoon vuur, had vervaardigd: 't geen nu in een Oven in 't groot geschiedde. De gebrande spetie, op eene verzekerde plaats gemaalen, en tegens de gewoone Cement beproefd zynde, werdt van dezelve een Regenbak, groot 60 Tonnen Water, aan de Stads Metzeltuin gemaakt; ten einde alle kwaadwilligheid of omkooping, om het werk moedwillig te bederven, te voorkomen. Deeze Bak afgemetzeld zynde, wierd zes Weeken onder water gezet, en voldeed, even als de voorige Proeven, aan de daarby belang hebbenden. De Stads Regenbakken, welke vervolgens door HELMERS en ZOON, van deeze door *Amsterdam geoctroyeerde Cement*, gemetzeld wierden, zelfs die van 1000 Tonnen Water, voldeeden mede volkomen aan het oogmerk; wordende elk nieuwsgierige openbaar uitgenoodigd om dezelven te beschouwen: zynde alle die Bakken ook tot heden nog in dienzelfden goeden toestand gebleeven.

Terwyl dit in *Amsterdam* geschiedde, was men in *Dordrecht* bezig, om, zo veel mogelyk, de verdere verbreiding deezer nieuwe Cement te stuiten. Dus gaven de

de Geïntresseerdens aldaar, in de Nieuwspapieren, het Publiek kennis, dat men de *Amsterdamsche Cement* door *Dordsche Keurmeesteren* had doen onderzoeken; doch dat dezelve, wel verre van de vereischte versteening voor digte Waterwerken te bezitten, tot zyn *voorigen moddersstaat* weer te rug keerde; kunnende de bewyzen daarvan te *Dordrecht* gezien worden. Het eerste, echter, werdt daadelyk door de *Amsterdamsche Keurmeesters* mede in het publiek wedersprooken; verklaarende dezelve, deeze geoctroyeerde Cement volmaakt in alles aan de Keure te voldoen; terwyl, ten opzichte van het laatste, namenlyk het zien der bewyzen, een Commandeur der Stads Metzelwerken te *Amsterdam*, met een der Meesterknechts; verkleed naar *Dordrecht* gezonden wierden; ten einde dáár, als Baazen, die ten platten Lande woonden, en die zomtyds op aanneemingen uitgingen, de bewyzen van afkeuring te zien: dan welke bewyzen, geenzins in een gemaakt, en tot modder hervallen, werk, maar in het Raport bestonden, 't welk gemelde Keurmeesters van *Dordrecht*, den 28sten Sept. 1791, aan Burgemeesteren dier Stad schriftelyk gedaan hadden.

Deeze, en nog eenige, omstandigheden bewoogen den Heere VAN DER HART, als onpartydig, maar kundig in alles wat ten deezen opzichte was voorgevallen, zyn Bericht, aangaande de Amsterdamsche geoctroyeerde Cement in 't licht te geeven. Hy meld daar in eerst alles wat in deeze zaak gebeurd is: vervolgens geeft hy verslag van zyne Proeven; als mede eene beschryving hoedanig de Proeven op de Cement gemeenlyk genomen worden: waar tegen de Heer DETERT aanmerkt, dat die Heer enkel beschouwend Lid, en geen Oefenaar, der kunst is. Daar na toont de Heer VAN DER HART, dat de *Amsterdamsche Cement* aan alle de Proeven, als mede aan die van de ondervinding, voldoet: dat met de *Dordsche Cement*, somtyds, bedrog gepleegd wordt, zo dat dezelve wel eens niet voldoet aan de verwagting; toonende verder, dat het onderscheid tusschen de zogenaamde *Kunst-Cement*, en de zogenaamde *Dordsche Cement*, minder groot is, dan men zich gemeenlyk daarvan verbeeldt; geevende eindelyk het voordeel op, dat men, door eene algemeene gebruikmaaking van die Cement, het Vaderland zoude aandoen: als mede, op welk eene geschikte wyze, de Geïntresseerdens buiten alle schaden zouden kunnen

nen blyven, daar de nieuw uitgevonden Cement zo wel gemaalen moet worden, als die van Duifsteenen.

Minder bescheiden en meer partydig spreekt de Heer DETERT voor zyne Principaalen, welke in den tytel genoemd worden. Zyne wederlegging van het *Bericht* des Heeren VAN DER HART bestaat meerendeels in schelden en uitvaaren tegen den Heer DE BOOYS, als Uitvinder der nieuwe Cement. Dat dit, ten opzichte van de zaak in geschil, niets afdoet, en zulks wel meer, by gebrek van duchtige bewyzen, geschied, is veelen bekend. Even zo weinig zegt het, dat de Duifsteenen, voor meer dan zestien honderd jaaren, gelyk thans de *Benthemer-* en *Arduinsteenen*, tot het bouwen gebezigd zyn. Dat de Wallen van het oude *Veterana*, nu *Xanten* genaamd, door de Romeinen daarvan gesticht zyn; en in een derzelver onderaardsche Steenkuilen, door den Heer Mr. JOHAN VAN NISPEN, een Romeins Offer-outer daar in gevonden, en naar *Leyden* gevoerd is, alwaar men het nog heden, als een zeldzaam stuk der Oudheid, vertoont. Alle de Tempels, Kasteelen en oude Gebouwen, van Duifsteenen gemaakt, draagen de kenmerken, dat de stoffe, van welke zy gemaakt zyn, *goed was*; maar bewyzen geenzins, dat de nieuw uitgevonden Cement daarom *niet goed* zou kunnen wezen.

Door den Heer DE BOOYS enkel voor een Naavolger van den beroemden LORIOT, een Fransch Bouwkundigen, te willen doen doorgaan, bewyst men ook niets ten opzichte van de nieuw uitgevonden Cement; maar versterkt den onderzoekeren veel meer in de onderstelling, dat dezelve uitgevonden kan worden. De Heer LORIOT raadde, in den jaare 1765, een deel fyn gegruisde en welgezifte Tichelsteenen, benevens twee deelen levendige Kalk en Rivierzand, tot het maaken van Mortier, of Cement, aan: zeggende, dat men, in plaatse van gestampte Tichelsteenen, Kluiten van onbeteelde aarde zal laaten droogen, en vervolgens in eenen Kalkoven laaten bakken; dezelve agter de Kalksteenen in den Oven plaatsende. „Dit laatste," zegt de Tegen-Berichtschryver, bl. 28. „deedt de zogenaamde Uitvinder der nieuwe Cement; hy verkoos, om dat de Tichelsteenen zyne Metzelstof in prys zouden verhoogen, de onbeteelde Kleiaarde uit het Y gehaald." —— Hy deedt dus, indien het gestelde waarheid is, twee weldaaden: hy gaf

ge-

gelegenheid om het Y, op eene gansch onkostbaare wyze, te verdiepen; en om de Cement goedkooper te kunnen leveren. Deeze uitvindingen zyn niet gering.

Byzonder is het, dat men, in dit geval, dat geen het *laatste* gedaan, of begonnen heeft te doen, het welk men het *eerst* had moeten verrichten; namenlyk het onderzoeken der nieuwe Cement, op Chemische gronden. De Heer VAN DER HART heeft wel proeven genomen, maar niet dezulken, die de zaak kunnen beslisschen: en de Heer DETERT heeft de Proeven, door den Heer J. VAN DER BANK, Apotheker te *Dordrecht*, en anderen, genomen, zo onbepaald geboekstaafd, dat geen sterveling 'er wys uit kan worden; ja zo, dat ze, in hunnen uitslag, alle Chemische ontdekkingen tegen zich hebben: en NB. zelfs bewyzen, dat de *Dordsche* Cement niet deugt. Immers het *bakken van Steen alleen uit modder* (niet uit Kleistoffe); het weder overgaan van *gebakken Steen* tot *modder*; het aanwezen van *Olie* in *Kalk*; en het bewyzen, dat *die Olie* de werkende *oorzaak* zoude zyn, eener *eeuwige versteening*; dit zyn zo veele *Physische* als *Chemische* onmogelykheden, welke, op de proef, altoos geheel anders bevonden zullen worden.

De Heer VAN DER HART heeft zeer wel aangemerkt, dat men niet volstrekt by de *Tuf-* of *Duifsteen* behoeft te blyven, om een goede Metzelstof voor Waterwerken te bekomen. Wat weet men in *Napels*, en andere deelen van *Italien*, van die Cementstoffe; daar men de roodachtige *Pozzolana* tot het maaken van de voornaamste Waterwerken gebruikt? —— Wat weet men in *Livorno* van *Duitsche Cement*, daar men echter zo veele groote Oliebakken heeft, welkers digtheid meer oplettenheid vorderen, dan alle bekende Waterwerken? —— Waarom gebruikt men in *Venetiën*, en in deszelfs omtrek, gemaalen Marmersteen, ongebluschte Kalk en los Katoen? —— En waarom gebruikte men, hier te lande, tot heden, de *Keulsche* of *Duitsche Cement* van *Duifsteen*? zekerlyk om dat *Duitschland*, of de *Paltz*, ons het naast gelegen is, en de toevoer naar deeze Provintie gemakkelyk, en het onkostbaarst is. En waarom zou men dan de *Amsterdamsche Cement* tegenwerken, als dezelve goed is? Als bewezen wordt, dat de 22 Windmoolens en de 34 Paardemoolens, welke in onze Provintiën zyn, om de *Duifsteenen* tot meel te vergruizen, door de Amsteldamsche Kleistoffe aan den gang kunnen gehouden worden? ——

Waarom zal men buitenlandſche belastingen betaalen, voor iets dat men in zyn Vaderland even zo goed, zo niet beter, kan bekomen?

Eéne byzonderheid zullen wy nog aanvoeren, om dat ze deeze uitvinding nog meer gewigt byzet, en dan van dezelve afſtappen. Sedert eenige jaaren, heeft men in Duitschland zelve de Cement beginnen te maalen, tot groot nadeel der Nederlandſche Trasmoolens. Deeze gemaalen Cement werdt meest naar *Utrecht* gevoerd; terwyl die van *Dordrecht*, als eene algemeene Stapelplaats, zich by de ongemaalene Cement bepaalden. Intusſchen werdt de invoer van *Duitſche gemaalen Cement zo groot*, dat de Heeren Staaten deezer Provintie zich genoodzaakt zagen, om op elke Ton gemaalen Cement, die uit Duitschland komt, een impost van 12 ſtuivers te ſtellen. De *Keurvorst van de Paltz*, in denkbeeld zynde, dat men de Duitſche Cement hier niet konde ontbeeren, zo als toen maar al te waar was; gaf, eenige jaaren laater, bevel, om alle de Schepen, welke met Duifſteenen naar de Nederlanden zouden afzakken, in beſlag te neemen, ten einde daar door eene wederkeerige belasting te verkrygen van 6 Duitſche Ryksdaalders per Waag, welke op 14 Tonnen Cement gerekend wordt. Dit gaf aanleiding, dat de tegenwoordige Uitvinder der geoctroyeerde Cement, by den Preſident Burgemeester, in dien tyd, en verſcheiden maalen ten huize van eenen der Penſionarisſen van *Amſterdam*, ontboden, en geraadpleegd werdt, om deeze zaak te ſchikken: wordende hem toen in ſubſtantie gevraagd: *of hem geen middel bekend was, van eenige andere ſpetie, die dezelfde eigenſchappen bezat van de gewoone Cement?* —— Hy konde deeze vraag toen nog niet beantwoorden, weshalven de belasting by *Anticipatie*, tot nadere overeenkomst, moest plaats hebben; dan welke zedert het jaar 1766 tot heden nog blyft voortduuren; wordende deeze belasting van den Keurvorst op eene aanmerkelyke ſomme, jaarlyksch, gerekend. Is dit geen overtuigend bewys, dat men deeze uitvinding, (indien zy wezenlyk, by ervaaring, blyft proef houden, zo als tot heden nog geſchied,) in alle gevallen, behoort te begunſtigen; voorál in *Amſterdam*, waar de ſtoffe zo onkostbaar daar toe gevonden, en zo veel geld voor Nederland, daar door, uitgewonnen kan worden!

His-

Historisch Schouwtooneel van 's Werelds Lotgevallen, of kort aaneengeschakeld Berigt der voornaamste Gebeurtenissen van deezen Tyd; verrykt met Leevensschetzen van vermaarde Persoonen en Beschryvingen van zodanige Landen, Steden en Plaatzen, als by uitsteekenheid aanmerking verdienen. Tweede Deels Eerste en Tweede Stuk. Met Plaaten en Kaarten, 1791. *Te Haarlem by* A. Loosjes Pz., *in gr. 8vo.*

Met de afgifte van het laatste Stuk des opgemelden Geschiedkundigen Werks', waarvan wy te meermaalen, met wel verdienden lof, gewaagden (*), is een jaarkring, of het jaar 1791, met welke het eenen aanvang neemt, voltrokken, en maakt het vier voegelyke Deelen uit. Een uitvoerige Bladwyzer, die den Bezitter in staat stelt om met een opslag uit den grooten voorraad van Byzonderheden, in dat gebeurtenisvolle jaar, te vinden wat hy verlangt daarvan te weeten, sluit dit jaarvak. Terwyl afzonderlyke Tytels voor elk Deel, met een keurige Tytelplaat, het Werk eene gepaste houding geeven.

De inwendige waarde deezer twee laatste Stukken staat met die der voorgaande gelyk, of liever schynt ons de Schryver, door eene meerdere hebbelykheid van deezen Letter-arbeid te krygen, vorderingen gemaakt te hebben in de wyze van voordragt. De zes laatste Maanden des gemelden jaars worden 'er in afgehandeld; en door de Bylaagen tot de gewigtigste Gebeurtenissen op 's Werelds Schouwtooneel toegelicht en bekragtigd. Wy mogen hiervan zeggen, dat het voornaamste in eene voeglyke schikking wordt voorgedraagen, en vry van langwyligheid; schoon veel meer dan een bloot Register van 's Werelds Lotgevallen.

In het Tweede Deels Eerste Stuk, zal niemands opmerking, zo min als ons, onder het Artykel *Plaatsbeschryvingen*, ontvlugten het juist ter snede geplaatste Stuk, getyteld: *Frankryk volgens de jongste Staatkundige Verdeeling*, vervaardigd door eene hand in de Aardrykskunde be-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroefeningen*, voor 't jaar 1791, I Stuk, bl. 447, en hier boven, bl. 62.

bedreeven, en vergezeld van eene nette Kaart van dat Ryk in LXXXIII *Departementen*, volgens het besluit der Nationaale Vergadering, verdeeld, gesneeden door den in dit vak beroemden omtrent twee-en-tachtig jaarigen J. VAN JAGEN (*).

De Opsteller van dit gedeelte deezes Werks geeft een kort verslag van den geheelen loop der *Fransche Omwenteling*, om dezelve tot een Inleiding te doen dienen zyner Beschryving der *jongste Staatkundige Verdeeling des Franschen Ryks*, welke in den jaare 1789 besloten, en in het volgend jaar 1790 in orde gebragt, en ingevoerd werd; eene Verdeeling, welke door haar, ter invoering eener gelyke evenredigheid van magt, ter verdeediging des Ryks, en van schattingen, om in 's Lands behoeften te voorzien, niet slechts ten hoogsten nuttig, maar zelfs volstrekt noodzaaklyk geoordeeld werd. —— Om in de Bewerking van dit Stuk eene geregelde orde in agt te neemen, laat de Opsteller *eerst* kortlyk iets vooraf gaan van de voorige Verdeeling van *Frankryk*; ten *anderen* spreekt hy van de jongste Staatsverdeeling in 't algemeen; en tekent, ten *laatsten* van ieder Departement het noodige op.

Zeer keurig, maar te breed om voor ons te volgen, is het verslag van den toedragt, hoe deeze jongste Ryksverdeeling in LXXXIII Departementen, waarvan het Eiland *Corsica* het laatste uitmaakt, opgekomen en in stand gebragt werd, en wat men daar by heeft in 't oog gehouden. Wy tekenen 'er alleen uit op, dat men, gelyk eene hier afzonderlyk opgegeeven Tafel uitwyst, „ in de *drie-en-tachtig Departementen van Frankryk*, 544 Districten telt, welke verdeeld zyn in 4658 Cantons; bevattende te samen, met insluiting van het Eiland *Corsica*, 27803 vierkante mylen, van vyf-en-twintig in een Graad." —— Wat de magt van dit uitgestrekte Ryk betreft, deeze kan men zich met een opslag van het oog duidelyk voorstellen, wanneer men slechts op elk deezer grootere afdeelingen zyne aandagt vestigt, uit welke men dan die van den geheelen Staat zal kunnen opmaaken. —— Hier op volgt eene lyst, die eene echte en naauwkeurige opgaaf be-

(*) Dit *Kaartje* is afzonderlyk, of ook met de Beschryving, waartoe het behoort, en 116 bladzyden beslaat, by den Uitgeever, en diens Correspondenten, te bekomen.

behelst der Bevolking, zo als zy, in den jaare 1791, plaats hadt, onderscheiden in *Active* Leden van den Staat, gelyk men in *Frankryk* spreekt, van de *Individueelen*. Onder de eersten behooren de werkenden of enkel Manspersoonen, van den ouderdom van zestien tot dien van zestig jaaren, die des noods het Vaderland zouden kunnen helpen verdeedigen, en onder de laatsten alle de Ingezetenen van den Staat, hoofd voor hoofd gerekend, zonder eenige uitzondering. De opgave der negen groote Afdeelingen in kolommen, met die eener begrooting der schattingen, welke zy thans opbrengen, wyst uit, „ dat *Frankryk*, „ binnen zyn eigen boezem, werkende Leden of Burgers „ heeft, 4,298,360, of in 't geheel 27,190,023 Ingezetenen, hoofd voor hoofd gerekend, welke in 't jaar 1791, „ aan schattingen van losse en vaste Goederen (*contribution „ fonciere & mobiliaire*) 300 Millioenen Livres betaalden; „ 't geen, door dien de oude schattingen eene som van „ 552,147,386 Livres beliepen, een jaarlyks onderscheid van „ 252,147,386 Livres uitmaakt."

Van de drie-en-tachtig Departementen in 't byzonder handelende, zou de Schryver gaarne de onderscheiding des Ryks in negen grooter Afdeelingen gevolgd hebben; doch hy had wel het getal, maar niet de naamen der byzondere Departementen, gevonden, welke tot elk deezer Afdeelingen gebragt waren. Ook heeft hy, om verwarring, en de moeite van gestadig na het volgende Departement te moeten zoeken, voor te komen, zich van de Alphabetische Orde niet willen bedienen (*); maar houdt hy in de nieuwe *Kaart van Frankryk*, welke, naar de uitgebreidheid van haare schaal te rekenen, alle de drie-en-tachtig Departementen van dat Ryk zeer duidelyk aanwyst, deeze orde, dat hy dezelve voor zich hebbende, van boven, dat is van de Noordlykste Departementen, begint, en dan telkens van den Zeekant, of het Westen, Oostwaards voortgaat na de Grenzen van *Duitschland*, *Zwitzerland* en *Italie*, en zo, ein-

(*) Ten aanzien van den *Rang* der Departementen, merkte de Schryver te vooren op, heeft de Nationaale Vergadering de Orde van het Alphabet. In deeze schikking volgden zy elkander, ten tyde van het gedenkwaardig Feest der Vereeniging, in den staatlyken optocht na het Veld van *Mars*, op den 14 July des jaars 1790; en in deeze orde komen zy ook voor in de Lyst der Afgevaardigden, welke ieder Departement in de Nationaale Vergadering zendt.

eindelyk, Zuidwaards, na de Grenzen van *Spanje* nederdaalt.

De Departementen heeft men, naar gelang der verschillende omstandigheden, welken men daar by in agt moest neemen, zo veel mogelyk, van gelyke *Uitgestrektheid* gemaakt; terwyl men derzelver Benaaming zeer zeldzaam van Steden, maar allermeest van ééne of meer Rivieren, welke 'er doorstroomen, of aldaar in Zee vallen, gelyk de *Seine*, de *Rhone*, enz. en zomtyds ook van aangrenzende Bergen, by voorbeeld de Alpen, de Pyreneeën, en anderen, en eindelyk, ook nog van andere plaatslyke omstandigheden, ontleend heeft. Gelyk de byzondere optelling uitwyst.

Twee derzelven zullen wy tot een staal afschryven: het eerste noemen wy het Departement *Moselle*, thans het voornaam tooneel des Krygs. „Dit Departement ontleent zynen „naam van de Rivier de *Mosel* of *Moezel*, die 'er van het „Zuiden naar het Noorden midden door stroomt. Het „grenst ten Noorden aan *Luxemburg*; ten Oosten aan „*Duitschland*, en het Departement *Bas-Rhin*; ten Zuiden aan het Departement *Meurte*, en ten Westen aan „dat van *Meuse*, en bevat voornaamlyk de Landen, „welken, voorheen, de Bisdommen van *Metz*, *Toul* en „*Verdun* genoemd werden. — De Zetelplaats der Regeering, en de Hoofdstad van dit Rechtsgebied, is „*Metz*; eene groote, schoone en ryke, Stad, aan de „*Moezel*, en tevens eene goede Vesting, welke zo door „haare natuurlyke ligging, als door de bygevoegde Werken van Citadellen, ongemeen sterk is. — Het Departement is in de volgende negen *Districten* verdeeld, „als in dat van *Longwy*, *Thionville*, *Sarlois*, *Bricy*, „*Metz*, *Bouly*, *Morange*, *Sarguemine* en *Bische*. — De „Schattingen, welken het jaarlyks aan het Land opbrengt, „bedraagen de som van 2,881,000 Livres; het getal „zyner Afgevaardigden, ter Nationaale Vergadering, bestaat „in acht Leden, en zyne grootte is 328 mylen.

„Dit Departement levert overvloed van keurigen Wyn „op, en is, daar de aangrenzende *Duitsche* Ryksvorsten „aanzienlyke goederen in dit en de twee andere Departementen, *Haut-* en *Bas-Rhin*, hebben, waaromtrent de „Nationaale Vergadering een besluit ten hunnen nadeele „genomen heeft, een van die, waarover *Frankryk* met „het *Duitsche* Ryk wel het meest overhoop ligt."

Het andere Departement, in welks beschryven wy den Opstel-

ſteller van dit Tafereel volgen, is dat van *Parys*. — „ Onder alle Departementen, waarin *Frankryk* verdeeld „ is, is dit het eenige, welk noch van Naam, noch van „ Rechtsgebied, is veranderd. Ook is het onder alle het „ eenige, welk naar zyn Hoofdſtad genoemd is. Zyne „ Grenzen behoeven wy niet te melden, vermids het als „ een Eiland, binnen den omtrek van het Departement, „ *Seine* en *Oiſe*, begreepen is, en door 't zelve van alle „ kanten omringd wordt. Het werd voorheen de *Generaliteit*, of liever het *Gouvernement* van *Parys*, geheeten: dan, daar 'er geene andere Steden in gelegen „ zyn, dan de Hoofdſtad, zo heeft hier geene Verdeeling in byzondere *Diſtricten*, gelyk in andere Regtsgebieden, plaats; wordende dit gebrek door de menigvuldige Vergaderplaatzen van onderſcheiden Wyken, en „ andere ſoortgelyke Gemeente-verzamelingen, vergoed. „ — Schoon nu dit Departement, ten aanzien zyner „ uitgeſtrektheid, zeer verre het kleinſte van alle Departementen in *Frankryk* is (bevattende hetzelve, volgens „ een beſluit der Nationaale Vergadering van den 13den „ van Louwmaand des jaars 1790, niet meer dan de „ Hoofdſtad, met een omtrek van drie *Franſche* mylen „ in 't rond,) is het echter het meest bevolktſte, rykſte „ en magtigſte, van allen. — Volgens eene echte lyst, „ is dit Departement, in de belasting van 300 Millioenen Livres, jaarlykſche inkomſten, op 20,729,600 Livres, ieder jaar geſchat, waarom ook het zelve vier-en-twintig Afgevaardigden, als Medevertegenwoordigers „ der *Franſche* Natie, in de Nationaale Vergadering heeft. „ — Hetzelve beſlaat niet meer dan 24 mylen. — „ In de twintig Kwartieren der Hoofdſtad alleen, waarin „ zy verdeeld is, zyn zo veele merkwaardigheden van „ onderſcheiden ſoort, dat zy dezelve niet eens kunnen „ optellen, ik laat ſtaan, ſommigen derzelven, eenigzins „ breeder melden."

De LXXXIII Departementen zyn in XXIII Militaire verdeelingen onderſcheiden; een hier opgegeeven Tafel wyst uit welk tot elk derzelven behooren.

Wy moeten hier by affchryven 't geen de Vervaardiger van dit belangryk Stuk, voor elk die *Frankryks* tegenwoordige Verdeeling wenscht te kennen, ten ſlot zegt: „ Dus „ hebben wy de drie-en-tachtig Departementen, in welken *Frankryk*, naar aanleiding der nieuwe Kaart, eerst „ in 't algemeen, en daar naa ieder in 't byzonder, kort-

 „ lyk

„ lyk overwogen. — Behalven derzelver Naamen, „ Grenzen, oude Provincien, Hoofdsteden, Distrikten, „ Schattingen en Volksvertegenwoordigers, hebben wy, „ voor zo veel ons bestek toeliet, voornaamlyk den aart „ des Lands, en de Voortbrengzelen der Departementen, „ aangestipt. Genoeg hebben wy 'er van gezegd, om den „ Rykdom, de Sterkte en het Aanzien van dit uitgebreid, „ volkryk en magtig, Koningryk, van alle noodwendighe- „ den niet alleen, maar ook gerieflykheden des Leevens, „ overvloedig voorzien, met grond daar uit te besluiten, „ en 'er onze Leezers van te overtuigen. — De Wy- „ nen, nogthans, op dat wy dit met een enkel woord „ nog zeggen, zyn *Frankryks* grootste schat. Geen De- „ partement bykans hebben wy ontmoet, of het brengt „ dat heerlyk Gewas voort. De waarde van alle Wynen, „ die jaarlyks in *Frankryk* geteeld worden, wordt op „ meer dan drie honderd Millioenen Livres geschat; en „ hoe verbaazend zullen dezelve, gelyk ook andere nut- „ tige voortbrengzelen van dit groot en gelukkig Land, „ nog vermeerderd worden, wanneer deszelfs Regeerings- „ vorm die gewenschte uitwerking heeft, dat de Zeden „ der *Franschen* daardoor verbeterd, de Industrie aange- „ kweekt, de Koophandel uitgebreid, en de Kunsten en „ Weetenschappen bevorderd worden!" — Mogten die gewenschte dagen over dat gefolterd Ryk opgaan!

In het Tweede Stuk des Tweeden Deels komen voor, twee Leevensschetzen; een van THOMAS PAINE, door zyn Werkje, *de Regten van den Mensch*, en als Tegenschryver van BURKE, eerst hier te lande bekend geworden, en wiens Naam men nu in de Nieuwsmaaren leest als een daadlyk Deelneemer in de zaak der *Franschen*. Waarlyk deeze Leevensschets is niet geschikt, om hem, hoe zeer ook te bewonderen over zyne bekwaamheden, hoog te agten of te beminnen. Dan zyne Leevens- en Lotgevallen, waarin het aan geen zonderlingheid ontbreekt, om de nieuwsgierigheid uit te lokken en de aandagt bezig te houden, hebben veel, om tot leering, of tot waarschuwing, te dienen. In korte woorden, zegt de Schryver veel, als hy, van PAINE's Ouders gesprooken hebbende, 'er byvoegt: „ Zy „ leefden beiden om kennis te draagen van de wanbedry- „ ven van hunnen Zoon; zyne Ongelukken te betreuren, „ en zynen Roem te hooren vermelden; doch tevens om „ weinig van zyne Goedheid te genieten!" PAINE's Afbeelding, hier bygevoegd, tekent schranderheid en vlugheid.

De

De tweede Leevensschets is die van een agtenswaardiger en beminnelyker Man, lang de Lieveling der Vryheidsvrienden, de Kweekeling van WASHINGTON, doch, door de vreemde wending der Zaaken in *Frankryk*, thans balling en gevangen, de *Marquis* DE LA FAYETTE. Men zal, door deeze beknopte Leevensbeschryving, zich met vermaak dien Held herinneren, en wenschen, dat alle verdenking, welke, zints het schryven deezer Leevensschetse, op hem gevallen is, verdwyne. —— Van deezen Markgraaf gaat 'er een Afbeeldzel nevens; ook vinden wy een keurig Portrait van *Riquetti* DE MIRABEAU in dit Deel geplaatst.

Wy twyfelen niet, of de Schryver en Uitgeever vinden zich, door een genoegzaam vertier, aangemoedigd, om op denzelfden voet voort te gaan, en, op den duur, den *Nederlanderen* een Werk te leveren, niet ongelyk aan het in Engeland sterk gezogte *Annual Register*, waar voor het in Schikking, noch Uitvoer, behoeft te wyken.

Epistola Critica in PROPERTIUM ad virum eruditissimum LAURENTIUM VAN SANTEN. Accedunt nonnulla in CATULLUM & TIBULLUM, auctore IMMAN. GOTTLIEB HUSCHKE. Amstelodami apud *Petrum den Hengst*, MDCCXCII, 110 pagg. in 8vo. maj.

PETRUS FONTEIN, een zeer waardig Leerling van den grooten HEMSTERHUIS, die voór meer dan veertig jaaren het Leeraarambt, onder de Doopsgezinden te Amsteldam, bekleedde, hadt, na het nederleggen van dien post, geheel zynen tyd besteed aan de beoefening der oude Schryvers, die hem in zyne jeugd gevormd hadden, en die tot in zyn' meer dan tachtigjaarigen ouderdom zyn vermaak bleven. Schoon hy niets uitgaf, verzamelde hy echter, in die lange reeks van jaaren, een grooten schat van aanmerkingen over onderscheidene Schryvers. Hy bearbeidde voornaamelyk de *Characteres* van THEOPHRASTUS, en liet alles, wat hy daar over by één gebragt hadt, by zyn overlyden, over aan de zorg van den grooten WYTTENBACH, den besten Voogd buiten twyfel, die aan dit nu ouderloos kind te beurt kon vallen. Zyne aanmerkingen over PROPERTIUS kwamen in handen van den oordeelkundigen LOUW VAN SANTEN, en deze deelde dezelven mede aan den Heere IMMANUËL

GOTT-

GOTTLIEB HUSCHKE, den Schryver van het Stukje, waarvan wy hier boven den titul hebben opgegeven, en wel zo, dat hy hem tevens de vryheid verleende, om deze aanmerkingen in het licht te geeven. De Heer HUSCHKE, die de verdiensten van FONTEIN kende, doorbladerde ze met de grootste gretigheid, en, daar hy, onder het lezen, dikwyls vrolyk het geluk van den Dichter vermeldde, aan wien zulk een Uitlegger was te beurt gevallen, werdt even daardoor zyn yver voor PROPERTIUS weder verlevendigd, welke, of schoon hy te voren dezen Dichter vlytig bewerkt hadt, echter zederd eenigen tyd door andere bezigheden byna was verdoofd geworden. Hier kwam by, dat zyn vriend VAN SANTEN hem raadde, zyne eigene aanmerkingen op PROPERTIUS, vóór die van den Heer FONTEIN, in het licht te geeven, welke aanmoedigende raad, met regt, zo veel gezags by hem hadt, dat hy het besluit nam denzelven op te volgen, zo als hy dit dan ook in dezen oordeelkundigen brief aan zynen Vriend volvoerde.

In denzelven worden een aantal plaatzen van PROPERTIUS, en, van bladz. 91 af, ook eenige weinige van CATULLUS en TIBULLUS, behandeld; in welken de Schryver of bedorvene lezingen poogt te verbeteren, of de zodanigen, die door andere geleerden afgekeurd en veranderd waren, te verdedigen, of waarin hy eindelyk aan duistere woorden en spreekwyzen licht tracht by te zetten.

Hy vergelykt, ten dien einde, deze Dichters veelal met Grieksche Dichters, welken zy hebben nagevolgd, en deze wyze van behandelen geeft dikwyls aan hem, en zyne Lezers, het dubbeld voordeel, dat daar door de plaatzen der Grieken, zo wel als der Romeinen, verbeterd of verklaard worden. Een ieder, die in dit zoort van studiën geen vreemdeling is, zal terstond begrypen, hoe veele vruchten zulk een arbeid draagen moet, indien dezelve door een kundig man ondernomen wordt. By andere Natiën was de Dichtkunst een voortbrengzel van de natuur, en niet van de kunst, en het was 'er zo verre af, dat haare Oudste Dichters zich door het lezen der Dichtwerken van andere volken gevormd of beschaafd zouden hebben, dat zy, integendeel, zelfs in hunne eigene taal onkundig, en byna geheel en al onbeschaafd waren. By de Romeinen, gelyk de Heer HUSCHKE, p. 88, op het voetspoor van CICERO, (*Tusc. quæst.* I. 1.) met regt aanmerkt,

merkt, ging de zaak anders toe. Onder hun werdt de Dichtkunst zeer laat bekend, en zy werdt niet op Romeinſchen grond geboren, maar geheel en al van de Grieken ontleend, en naar hun voorbeeld gevormd. De eerſte proeven zelfs der Latynſche Dichtkunst waren niets als Overzettingen uit het Grieksch, en het was eerst in laateren tyd, toen de Wysbegeerte nu reeds te Rome in bloei was, dat deze Overzettingen voor meer vrye navolgingen der Grieken begonnen plaats te maaken.

Daar dit zo is, ziet een ieder hoe veel de vergelyking der Grieken toe moet brengen om den nog maar al te zeer verminkten, of bedorvenen, tekst der meeste Latynſche Dichters te herſtellen, en om de duistere plaatzen van de laatſten te verklaaren. En hoe betreurenswaardiger dierhalven ook daarom het verlies van zo veele Griekſche Dichtſtukken, die door de Romeinen nagevolgd zyn, voor ons is, des te meer vlyt behooren wy te beſteden, om dat geen, dat ons overgebleven is, ten dien einde naarſtig te gebruiken. Vooral is dit by PROPERTIUS nodig, die, zo wel als HORATIUS, zich zo geheel en al aan het navolgen der Grieken overgegeven heeft, dat HEMSTERHUIS met regt van deze beide Dichters zeide, dat zy aan die geenen, die geen Grieksch verſtaan, niet zeer behaagen kunnen.

In de daad, de Heer HUSCHKE heeft in dezen brief een aantal ſpreekende bewyzen van de voordeelen dezer vergelyking gegeven, dewyl hy daar door de waare lezing van verſcheidene plaatzen gelukkig herſteld, verklaard, of verdedigd heeft. Eene goede maate van vernuft, oordeel, en belezenheid in de Schriften der ouden bezittende, was hy volkomen voor dezen taak berekend, en alle minnaars van dit zoort van Letteroefeningen zullen zyne verdienſten dankbaar erkennen. Gelyk ondertusſchen niet ligt een oordeelkundige op zal ſtaan, die, zo veele bedorvene of duistere plaatzen onder handen nemende, in dezelven allen even gelukkig ſlaagen zal, zo zullen ook geenzins alle bevoegde oordeelaars alle de gisſingen van onzen Schryver voor genoegzaam gegrond houden. Althans het is ons voorgekomen, dat zommige van zyne verbeteringen aan den Dichter eene zekere ſtyfheid geven, die na eene nieuwe en meer waarſchynlyke gisſing verlangen doet: en zomtyds ſchynt ook wel eene ſlechte lezing, door eene ontydige vergelyking van een' Griekſchen Dichter, ten onregte verdedigd te zyn. Dit ten minſten

dunkt

dunkt ons, dat het geval is by eene plaats van TIBULLUS, I, 2, 89, waar het verband, naar onze gedachten, volkomen de schoone verbetering van VAN SANTEN vordert:

Vidi ego, qui JUVENIS miseros *risisset amantes*,
Post Veneris vinclis subdere colla SENEM:

en waar de Heer HUSCHKE de lezing van HEYNE,

Vidi ego, qui *juvenum* miseros *lusisset amores*,
Post Veneris vinclis subdere colla senem,

door vergelyking met een *Epigramma* van MELEAGER, tracht te verdedigen.

Wy moeten hier by nog éénе aanmerking voegen. Schoon PROPERTIUS en andere oude Latynsche Dichters nog niet zo naauwkeurig met de Grieken vergeleken zyn, of 'er is nog ruime stof van nalezing voor anderen overgebleven, zo hadt toch de Heer HUSCHKE geen regt, om van deze zyne onderneming, als van iets nieuws, te spreken, zo als hy op p. 87 doet, waar hy schryft: „ Hanc enim interpretationis partem, qua, *propter novitatis gratiam*, valde me delectari profiteor, hucusque „ nimis ab Editoribus neglectam esse, non ignoras, &c." Wanneer men alleen de aantekeningen van SCALIGER naziet (om maar éénen ouden uitlegger van PROPERTIUS te noemen) dan zal men bevinden, dat hy zich byna op iedere bladzyde van plaatzen van Grieken, met hetzelfde oogmerk, bedient. Voorts doet het ons wonder, dat wy in dezen geheelen brief geen gewag gemaakt vinden van de schoone *recensie* van den PROPERTIUS van BURMAN, in de *Bibliotheca Critica*, (Vol. II, P. 2, p. 1, & seqq.) geplaatst, vooral daar de Schryver van dezelve niet alleen, met hetzelfde oogmerk als de Heer HUSCHKE, verscheidene plaatzen van Grieken met den Romeinschen Dichter vergeleken, maar ook éénе en andere plaats aangeroerd heeft, die ook door den Heer HUSCHKE behandeld zyn; zo als, *Lib.* I, *Eleg.* XX, *vs.* 37, en verv., waar met regt mede vergeleken is de plaats uit de *Hypsipyle* van EURIPIDES, welke door PLUTARCHUS bewaard is, *Opp.* T. III, p. 93. C. en 661. F, en *Lib.* I, *Eleg.* VIII, *vs.* 16, waar HUSCHKE *infesta manu* in *infesto mari* verandert, terwyl de Schryver der genoemde recensie, die, met LIVINEJUS, *infecta manu* leest, deze lezing verklaart

klaart uit het Griekfche αργαντος, het welk gebruikt wordt voor *iemand*, *die niets uitvoert*. —— De vergelyking, die HUSCHKE maakt tusfchen *Lib*. I, *El*. 3 *vs*. 9, en EURIP. *Phoen*. *vs*. 310, was ook reeds gemaakt door NODELL, *Not*. *Crit*. p. 66.

Over het geheel fchynt de Heer HUSCHKE meer belezen te zyn in de Schriften der Ouden, dan in die van zyne voorgangers, welken of opzettelyk, of, iets anders doende, zyne Dichters behandeld hebben. Dikwyls hebben wy het opgemerkt, dat hy een diep ftilzwygen bewaart van de gisfingen van geleerden, die, na BURMAN, zommige plaatzen van PROPERTIUS, en daar onder ook die, over welken de Heer HUSCHKE thans zyne gedachten mededeelt, trachtten te verbeteren of te verklaaren. By voorbeeld, II, 7, 42, waar F. JACOBS, (in *Ep*. *Crit*. ad HEYNIUM, p. 94.) hadt voorgeflagen, ,, multis femina *cincta* procis: en II, 10, 53 en verv., waar dezelfde Geleerde leest:

Dentibus ut niveum quondam percusfit Adonin
Venantem Idalio vertice durus aper.
Illis formofum *gemuisse in saltibus*; illuc
Diceris effufa, tu Venus, isfe coma;

en, ter bevestiginge, bybrengt BION, *Eid*. I, 7. — Wy hadden gaarne het oordeel van den Heer HUSCHKE over deze gisfingen geweten.

Zomtyds hadt hy ook, by de verklaaring van woorden en fpreekwyzen, zich op anderen kunnen beroepen om zich te bekorten, en de herhaaling van reeds gegevene voorbeelden te ontwyken; zo als by *Ne tibi sit*. III, 2, 41, waar hy GRONOVIUS, *Obs*. III: 3, of HEYNE, *ad Tibullum*, I, 6, 24, hadt kunnen aanhaalen.

Met dit alles verdient hy grooten dank, en hy zal dien nog meer verdienen, wanneer hy ons fpoedig ook de aanmerkingen van FONTEIN bezorgt. De weinige proeven, die hy 'er ons van gegeven heeft, gevoegd by die, welken ons te voren in de *Bibliotheca Critica*, op de a. p., p. 15 en 21, medegedeeld waren, doen ons na meer verlangen. —— Ondertusfchen wenfchen wy dan eene meer naauwkeurige *correctie* der proeven, vooral in de getalletters.

De

De Beginselen der Aardklootkunde voor de Jeugd, in Vraagen en Antwoorden, door S. VAN EMDRE, *Lid van verscheiden Maatschappyen der Geleerdheid, en Predikant te Wageningen. Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1796. *In* 8*vo.* 140 *bl.*

De Eerw: VAN EMDRE, de geheele Geographie in XXVI Lessen behandelende, heeft goedgevonden, tot onderwys van Kinderen en Leerlingen, boven zyne grootere *Aardklootkunde*, dit kleine Werkje in Vraagen en Antwoorden uit te geeven. Hetzelve bevat in 't klein alles wat men gewoonlyk in uitgebreide Werken over de Geographie vindt aangetekend; en, schoon het niet dan eene korte aanwyzing van dat alles is, kan dezelve, zo ter herinnering als tot onderwys, der jeugd van nut zyn. Ook de laatste ontdekkingen worden in dit Werkje aangetroffen, benevens eene kleine schets der geschiedenis, die 'er aanleiding toe gaf; blykende voor een en ander uit de volgende aanwyzinge der *Botanybaay*, thans zo berucht en gevreesd in Engeland.

„ *Vraage.* Wat valt 'er van *Nieuw-Holland* te berichten?

Antw. Door de ontdekkingen van den Heer COOK weet men thans, dat het een Eiland is, en wel het grootste der geheele aarde, genoegzaam zo groot als Europa; de kusten alleen zyn thans nog maar bekend.

Vraage. Welke Kust verdient tegenwoordig onze aandacht?

Antw. De Oostkust, genaamd *Nieuw-Zuid-Walles*, dewyl uit Grootbrittanje aldaar eene volkplanting gevestigd is, bestaande uit ondeugende menschen, die tot een altoos duurende gevangenis verwezen waren.

Vraage. Wanneer is dit gebeurd?

Antw. In January 1788, wanneer 12 Schepen, op welke 565 mans-, en 192 vrouwspersoonen waren, na een reis van 36 weeken, in de *Botanybaay* aankwamen, vervolgens nog wat noordwaards voeren, en te *Port-Jakson* aanlandden.

Vraage. Zyn 'er naderhand nog derwaards overgebragt?

Antw. Ja, in November 1789, nog wel omtrend honderd persoonen, alleen uit de gevangenis te *Londen*.

Vraage. Hoe zyn de natuurlyke Inwooners gesteld?

Antw. De Inwooners zyn zwart, maaken zich nog lelyker door lidtekens, draagen in den neus een visschgraad, en byna alle mans missen een tand in 't bovenste kakebeen.

Vraage. Wat is 'er meer van te zeggen?

Antw. Hunne hutten zyn slegt, klein en laag, hun Canoo's maaken zy van boombast, bewonden met wyngaard-ranken, met welke zy zich ver in zee begeeven, en snel kunnen vaaren.

Vraage. Hoe is hun Caracter?

Antw. Zy zyn stoutmoedig, schynen zeer onverschillig, niet dief-

diefachtig, hunne wapenen zyn zwaare knotsfen, lange spiesfen, steenen bylen; zy verwaarloozen den landbouw, en verzamelen vruchten die zy eeten, gelyk ook visch."

Wy zeiden hier boven, dat deeze plaats thans zo berucht als gevreesd in Engeland was; intusschen weet men, uit de nieuwste Engelsche berichten, dat veele dieven daar hun fortuin maaken, die anders nimmer langs den gewoonen weg daar toe geraakt zouden zyn: zynde bekende Roovers en Straatdieven van *Londen*, nu Schouten, Secretarisfen, Leermeesters, enz. aan de *Botanybaay*. Zeer wel, zeide BREDERODE, dus ook ten hun opzichte: *'t kan verkeeren!*

De Cyfferkunst gemakkelyk gemaakt, of de beginselen derzelve op eene nieuwe en zeer klaare wyze voorgesteld, door JEAN DES FONTAINES. *Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* J. C. Leeuwestyn, 1790 *en* 1792. *In 8vo,* 146 *en* 220 *bl.*

Onder de Rekenboeken, sedert eenigen tyd in het licht gekomen, verdient deeze *Cyfferkunst gemakkelyk gemaakt* geen der laagste plaatsen. De Schryver, voorheen een Leerling van den beroemden Utrechtschen Hoogleeraar in de Wiskunde, J. F. HENNERT, en thans een Onderwyzer van zes jonge Heeren te *Bergen op den Zoom*, wykt geheel van den gewoonen schooltrant af, zoo als BLASSIERE reeds vóór hem gedaan had: en geeft zich veel moeite, om zyne leerwyze bevattelyk voor te draagen; behandelende, om die reden, de eerste beginzelen der Rekenkunde veel wydloopiger dan gemelde BLASSIERE gedaan heeft.

Volgens het uitgebreid ontwerp van den Heer DES FONTAINES, behelst het *Eerste Deel*, na eene uitgebreide *Voorrede*, en *verklaaring* der *Maaten*, *Gelden* en *Gewigten*, de *Numeratio*, *Additio*, *Multiplicatio*, *Substractio* en *Divisio*, met eene *uitbreiding* van het *voorgaande*, of liever, het *gebruik* der zogenaamde *vier Spetien*. Het *Tweede Deel* begint met eene nadere *oefening* in de gebrokens, en derzelver gebruik in de gemelde vier Spetien; vervolgt met de *verandering van gedeelten*; met eene *toelichting* tot de *Æquatien* of *gelykheden*; de *Proportien* of *evenredigheden*; en eindigt met dat geene, 't welk men, op de schoolen, *den Regel van Drieën* noemt; wordende deeze laatste, door den Schryver, naar maate de gevallen zyn, andere naamen toegeëigend: als *de drie bekende getallen met Breuken verzeld*, en *de drie bekende getallen als geheelen opgegeeven*, *en in Breuken bewerkt.*

Of de voorgedragene Leerwyze van den Autheur ras veel ingang zal vinden, hier toe hebben wy reden om te twyffelen. *Oude Paalen laaten zich niet makkelyk verzetten;* en veele meesters zouden zelfs nog veel moeten leeren, indien zy zich deeze Leerwyze wilden eigen maaken. Bovendien, zo zouden, op

deeze en geene gevallen, zeer ligt in aanmerking kunnen komen, dat de verkorting, by veele schoolmeesters reeds in gebruik, boven deeze den voorrang zoude verdienen, om dat zy, de gewoone wyze van opstel volgende, in de daad geen meer getalmerken, dan de Autheur, zullen behoeven te bezigen. — De voordragt zyner Leerwyze is ook meer uitgebreid dan duidelyk; en had eenvoudig en zuiver te gelyk kunnen zyn. In de *Voorrede* voor het Tweede Deel, zegt de Autheur wel, dat hy in de dagelyksche uitkomende Schriften geene gelykheid van spelling heeft kunnen ontdekken; dat hy zich derhalven aan verscheidene onderscheidingen niet heeft willen bekreunen; maar nu eens *dus* en dan weêr eens *anders* geschreven heeft, zo als het hem uit de pen is gevallen. Maar is zulk eene schryfwyze goed? Moet een Schryver niet aan zich zelven gelyk blyven? Moet hy de *Geslachten* der woorden, en de byzondere *Naamvallen*, niet kennen; en dezelve behoorlyk onderscheiden? Over deeze laatste is weinig verschil: en deeze zyn het, welke de Schryver op elke bladz. heeft veronachtzaamd; zonder dat men hem over kleinigheden behoeft te berispen, of drukfeilen op zyne rekening moet stellen; zo als: *het is een Cyfferkoek, maar geen Spraakkonst*, en meer anderen.

Heldenbrieven. Te Amsterdam by W. Holtrop, 1790. *In 8vo.* 140 *bl.*

Een zestal Brieven, uit het Fransch vertaald, maaken den inhoud van dit Werkjen uit: zy zyn 1. Van den Abt DE RANCE, uit zyne Abtdy *La Trappe*, aan eenen Vriend. Men schryft de bekeering van deezen man toe aan den dood van zekere Hertogin, die hy beminde. Hy had eenige dagen op het land doorgebragt; hy wist niet dat deeze vrouw in dien tyd aan de Kinderziekte gestorven was; en komt dus langs een verborgen trap by haar. Het eerste voorwerp, dat hy gewaar wordt, is eene doodkist, die het ligchaam van zyne minnaares bevatte. Voorneemens zynde, om haar naar het graf haarer Ouders te laaten vervoeren, had men een looden kist laaten maaken, doch deeze te kort gemaakt zynde, had men het hoofd van het ligchaam moeten scheiden. De Abt vindt dit hoofd op eene tafel, onder eene bebloedde sluijer; hy herkent het wezen, en treed vol schrik te rug: begeeft zich daadelyk naar *La Trappe*, alwaar hy de strengste boete doet. Vanhier is het, dat hy aan eenen Vriend schryft, die in *Italien* reist, en aan wien dit voorval onbekend is. 2. *Brief* van BARNWELL, in zyne gevangenis, aan zynen Vriend TRUEMAN. Dit karakter is uit den *Koopman van London*, een Engelsch Tooneelspel, en uit *Adelaart*, eene vrye Fransche navolging van dat stuk, genoegzaam bekend. BARNWELL tekent, in zyne gevangenis, de snoode gevolgen der verlei-

leiding, door welke hy zyn eigen Vader in een bosch vermoord heeft, ten einde zyne allersnoodste FANNY te kunnen onderhouden. 3. *Brief* van ZEÏLA, eene jonge wilde Slaavinne te *Constantinopolen*, aan VALCOUR, eenen Franschen Officier. Het bekend geval van INKLE en JARICO, door de Schryvers van den Engelschen *Spectator* medegedeeld, door GELLERT's *Fabelen* meer algemeen bekend geworden, en door een Tooneelspel in Engeland telkens herinnerd wordende, heeft ook de stoffe voor deezen brief aan de hand gegeeven. VALCOUR, een Franschman, is, in de plaats van INKLE, een jongman die zich verveelt, en die de liefde verlaat om het vermaak te zoeken. ZEÏLA, die te *Constantinopolen* de plaats van JARICO vervuld, is eene verlaatene vrouw, eene moeder, en een slaavin. De Fransche Dichter heeft deeze verblyfplaatse voor haar gekozen, om haar niet uit de Wildernis te laaten schryven, dat oneigen zoude zyn. Haare verwytingen zyn gegrond, en zouden aan veele INKLES of VALCOURS van deezen tyd even zo gegrond gedaan kunnen worden. 4. OCTAVIA, zuster van AUGUSTUS, aan ANTONIUS. De Huwlyksliefde van den schryfster deezes briefs, geplaatst tegen de verleidingen der wulpsche CLEOPATRA, verschynt hier in den grootsten glans. Zekerlyk moet het Tafereel van de overheersching van CLEOPATRA over ANTONIUS van eenig nut zyn in eene Eeuw, in welke die doorluchte en zwakke Romein zo veele navolgers heeft gevonden. 5. HERO aan LEANDER, een uit OVIDIUS genoeg bekende stoffe; doch op een geheel andere wyze; behandeld. En 6. ABEILARD aan HELOISE. De verregaande liefde deezer beide persoonen, zo meesterlyk door POPE's Penceel geschilderd, en zo treffend door P. LELTER nagevolgd, houd in deezen Brief zich ook, ondanks de goede gevoelens van ABEILARD, staande: dus een en ander deezer Brieven, zo wel om de wyze van behandeling, als om de uitmuntenheid der stoffe, den gevoeligen Leezer zeer wel bezig kunnen houden.

De Watergeuzen, Heldenspel, door A. LOOSJES P. Z. *Te Haarlem by* A. Loosjes P. Z. 1790. *in groot* 8*vo.* 118 *bladz.*

Het onverwagts inneemen van *den Briel*, op den eersten van Grasmaand 1572, 't welk, tegen den zin van WILLEM *den Eersten*, door de uit *Engeland* verdreevene Watergeuzen, onder LUMEY's bevel, geschiedde, en eene deur opende, om de vryheid in Nederland te vestigen, is het onderwerp deezes Tooneelspels. Een onderwerp dat geen Vaderlander onbekend kan zyn, ten minsten dien niet, die iets van onze Geschiedenissen gelezen heeft; zynde hetzelve onlangs nog veel licht bygezet, door den Heere Mr. H. VAN WYN, in de *Byvoegzels* en *Aanmerkingen*, op het *zesde Deel* der *Vaderlandsche Historie* van den beroemden J. WAGENAAR, bl. 76–87. De Heer LOOSJES heeft

heeft zyn ſtuk op een nieuwen leest geſchoeid; zynde hetzelve, door zangen tusſchen de Bedryven, zodanig aaneen gebonden, dat het geheele Heldenſpel maar één enkel aaneengeſchakeld Bedryf ſchynt te zyn; van het welk hy eigenlyk de Proef heeft willen neemen. De verzen zyn, over 't algemeen genomen, ſchoon; eenige zwakke daar van uitgezonderd, welke laatſte mogelyk die plaatſen zyn, van welken de Dichter klaagt, dat hy dezelve, by de beſchaaving en herziening, niet wel heeft kunnen veranderen. Ten ware hy de menigte Tooneelſieradien, of de te groote *pompe*, van Rederykers en gemaskerde perſoonen bedoelde; die by het veroveren van een Stad, daar naauwelyks vyftig weêrbaare mannen in gebleven zyn, met veel moeite zamengehaald kunnen worden. Men kan ook eene ſchoone Vrouw zodanig met diamanten overlaaden, dat zy veel van haare ſchoonheid daar by moet verliezen.

Gemengde Dichtproeven van eenige Letterlievende Vrienden. Te Dordrecht by A. Blusſé en Zoon, 1788. *In groot 8vo.* 116 *bladz.*

Drie jaaren was deeze kleine verzameling van Dichtproeven, op het laatſte blad na, afgedrukt, eer zy werdt uitgegeeven; en even zo veele jaaren hebben wy gewagt, om 'er bericht van te geeven; om dat wy op een tweede Deeltje, volgens het *Voorbericht*, wagtende waren. Tot heden is zulk een Vervolg echter niet verſcheenen; des het tyd worde, dat wy van het voor ons liggende boekjen alleen ſpreeken.

Eén kleine kring van vrienden, beſtaande uit de Dichtkundige A. H. HAGEDOORN, B. FREMERY, J. P. VAN HEEL en D. VAN STOLK, hebben een gedeelte van hunnen voorraad bygedraagen; maakende te zamen een aantal van 36 verzen uit, welke deeze *Gemengde Dichtproeven* opleveren. De laatstgenoemde Dichter ſtierf in April 1787, in den ouderdom van 27 jaaren; wordende er een loffelyk getuigenis, in gemelde *Voorbericht*, wegens dien man gegeeven. Een *Zedelied* van Mejufvrouw AGNITA VAN DYCK, by het wiegje der Huwelyks-eerſteling van gemelden overledenen, haaren vriend en bloedverwant, was daarom de plaatſing zeer wel waardig: ſchoon de meeste dezer Gedichten enkel vluchtige gedachten zyn, zo als men gewoon is in de meeste *Dichterlyke Schakeeringen* aan te treffen. Het volgend ſtrekke ter proeve:

ALLES.

ô Mensch! hoe ydel is uw ſlaven!
Waartoe verzamelt gy? Behoeftge dan zoo veel?
Helaas! twee ſchreden doetge op 't ondermaansch tooneel:
Gy wordt geboren —— en begraven.

Iets

Iets van JACOB PETRUS VAN HEEL. *Te Dordrecht by* A. Blussé en Zoon, 1790. *In groot* 8*vo*. 174 *bl*.

De Heer VAN HEEL, by zyne dichtlievende Landgenooten met roem bekend, deelt, in dit *Iets*, verscheidene, zo oorspronkelyke, als uit andere taalen overgenomen, Stukjes mede; welke, meer of min gewigtig, alle hunne bevalligheid hebben. Eenigen van dezelven zyn Minnedichtjes, en als zodanig moeten zy als vruchten zyner jeugd beschouwd worden; die geenszins in het morsfige vallen, zo als zommiger jeugdige Gedichten maar al te veel doen; maar die, ten opzichte van de vinding, beter hadden kunnen zyn. Daar dit *Iets*, gedeeltelyk uit Poëzy, en gedeeltelyk uit Prosa, bestaat, zullen wy, ter Proeve, van elk een klein Stukjen mededeelen.

DE ONTWERPEN.

„ Ik heb tegenwoordig honderd duizend guinies," zeide de oude GREGORIUS, in het beklimmen van eenen berg, van wiens top men de kostbaare landeryen, die hy gekogt had, konde beschouwen.

„ Ik heb honderd duizend guinies, door naarstigen arbeid gewonnen; ik zal voor myn' Zoon eene plaats in het Parlement koopen, en myne Dochter aan een Pair van het ryk uittrouwen.

„ Ik ben niet ouder dan vyf en zestig jaaren, met myne honderd duizend guinies; ik ben sterk en gezond; ik eet en drink wel, en zal het overig gedeelte van myn leven vrolyk doorbrengen.

„ Ja, waarlyk, vervolgde de oude GREGORIUS, den top van den berg bereikende, ik heb honderd duizend guinies' Hier zal ik myn huis laaten bouwen, dáár myn boomgaard doen planten —— dáár is de plek, waar myne trekkasfen zullen staan, en waar ik myne ananasfen zal kweeken.

„ Die Pagtwooningen verhinderen myn uitzigt —— Ik zal die doen wegneemen."

„ Waar zullen dan de Pagters blyven? " vroeg zyn Rentmeester die hem vergezelde. „ Dat is hunne zaak, antwoordde de oude GREGORIUS: de moolen, die gy daar ziet, zal ook afgebroken worden, en zal de beek, die myne velden bevochtigt, niet langer stuiten."

„ Waar zullen dan de Dorpelingen hun graan doen maalen?" vroeg de Rentmeester...... „ Dat zyn myne zaaken niet," viel hem de Grysaard in.

„ GREGORIUS kwam in zyn huis te rug, zeer te vrede over zyne wandeling; hield, met smaak, zyn avondmaal, denkende op

op zyne ontwerpen; hy dronk lustig, rookte twee pypen, en ging naar bed; spoedig viel hy in eenen diepen slaap, en —— ontwaakte niet weder.

„ De Landlieden bewoonen nog de Pagtwooningen, die GREGORIUS wilde doen verdelgen —— zy doen nog hun graan maalen op de moolen, die hy begeerde dat afgebroken zoude worden, en derzelver Eigenaar is —— vergeeten.

DE PROCESKOSTEN.

ô Hoe voordeelig is de vond,
Die 't regt voor zynen loon doet zorgen:
Gy twist slechts om één voetje grond,
En 't kost u meer dan twintig morgen."

Briefwisseling tusschen Academie-Vrienden, *door* J. M. MILLER. *Naar de tweede verbeterde Hoogduitsche uitgave. Tweede Deel. Te Utrecht en te Amsterdam by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon *en* M. Schalekamp, 1791. *In 8vo.* 275 *bl.*

By onze beöordeeling van het *Eerste Deel* deezer Briefwisseling (*), hebben wy 'er de waarde genoegzaam van doen kennen; en den schryftrant, daar in gehouden, voorál om deszelfs levendigheid en verscheidenheid, onzen Leezeren aangeprezen. Wy hebben, by het leezen van dit *Tweede Deel*, geene reden gevonden, om van dat gunstig oordeel af te gaan, maar zyn 'er telkens in versterkt geworden. Een aantal van Vier-en-dertig Brieven maakt den inhoud van dit *Tweede Deel* uit; die zekerlyk meer dan aan enkel Academie-Vrienden zullen bevallen.

(*) Zie boven, *bladz.* 300.

Carolina, of de Wisselvalligheid der Fortuin. III *Deelen. Te Amsterdam by* W. Vermandel *en* J. van Gulik, 1790. *In gr. 8vo,* 760 *bl.*

Zonder de Heldin van deezen Roman, in alle haare rampen en tegenspoeden, zelfs kortelyk te schetsen, kunnen wy 'er dit van zeggen: dat zy voor de Leezers en Leezeresfen van deezen tyd, wier smaak in het romaneske valt, eenige goede Tafreelen levert, die niet overdreeven noch gewrongen zyn, zo min als zy de goede Zeden kwetzen. Het geheele Werk is in XXXVIII Hoofdstukken verdeeld, welken, in FIELDING's smaak, alle byzondere Opschriften hebben. Men meld niet of het een Ori-

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aanmerkingen over 's Menschen Vermogen en Onvermogen in den Godsdienst; of de uitgestrektheid der bekeerende Genade; volgens de Grondstellingen in de beroemde Brieven van PHILADELPHUS, *en onzer uitmuntendste Godgeleerden: door een Medelid en Beminnaar der Hervormde Kerk. Te bekomen by verscheiden Boekverkoopers. In twee Stukken, het eerste* 202, *het ander* 219, *bladzyden. In gr.* 8vo.

In de hitte des Geschilvoerens, ten tyde als het Godgeleerd Zamenstelzel onzer Nederlandsche Kerke wierdt ontworpen en vastgesteld, verviel men, zomtyds, in uitersten. Geen verstandig hedendaagsch Godgeleerde, hoe yverig de heerschende gevoelens onzer Kerke toegedaan, zal dit ontkennen. Want wat toch is meer eigenaartig aan de natuure des dikmaals zwakken stervelings, dan, onder het vervolgen van eenen vyand, nu en dan te struikelen. De zulken, met welke onze eerste Hervormers te doen hadden, dreeven, veelal, Leerstellingen, welke hun voorkwamen eene hooggaande en verderflyke strydigheid met de Leere des Euangeliums in te sluiten. Moedig gingen zy dezelve te keer. Om met den vyand niets gemeens te hebben, vervielen ze, ongelukkig, nu en dan in tegengestelde uitersten, en lieten zich uitdrukkingen ontvallen, die, naar het oordeel van een meer bedaard onderzoek, insgelyks aan bedenkelykheden onderhevig waren. 't Is hier uit, veelligt, onder anderen, dat, in vervolg van tyd, onder de menigte der Hervormde Christenen, ontstaan zyn, verscheiden overdreevene begrippen, over welker in stand blyven, tot op den huidigen dag, onze ongenoemde Schryver klaagt. 't Zyn deeze, zyns oordeels, overdreevene begrippen, welke hy, in dit Geschrift, zoekt te keer te gaan. Intusschen is by ons, onder het doorbladeren van dit Werk, nu en dan, eenige twyfeling ontstaan, of de Schryver zyn oogmerk wel zal bereiken. 't Zyn de *ongeleerden en eenvoudigen*, welke hy inzonderheid van hunne

vooroordeelen zoekt te rug te brengen. Maar 't zyn deeze lieden, veelal, welke met het aangenomen Zamenstelzel der Kerke driftigst zyn vooringenomen, en niet zo zeer gezonde redekavelingen of de gevoelens van hedendaagsche Godgeleerden, als de aloude uitstaande Formulieren en Geloofsbekentenissen, als den waaren toetssteen der Regtzinnigheid beschouwen. Welke nu zyn de wapenen, met welke onze Schryver de dwaalenden, naar zyn begrip, van hunne overdreevene meeningen zoekt te rug te brengen? Even die zelfde bewysredenen, welke by hen onder verdenking liggen, om dat zy dezelve, meermaalen, als strydig met de geëerbiedigde Oudheid, hebben hooren betigten.

Met dit alles, en hoedanig ook iemand omtrent de onderwerpen, welke hier verhandeld worden, moge gezind zyn; dit zal ieder moeten erkennen, dat de Opsteller van dit Werk lof verdient, om zyne gematigde voordragt, en zyne onthouding van het geeven van kwaade naamen aan dezulken, die van hem verschillen; als mede, dat dezulken, welke niet in het spoorbyster wanbegrip verkeeren, als of de Onfeilbaarheid het deel der vroegere geëerbiedigde Godgeleerden ware, hier nog al 't een en ander zullen aantreffen, 't welk hun derzelver uitspraaken en beslissing in herziening doet neemen, eer zy aan dezelven een ingewikkeld geloof mogen slaan.

Vermits dit Geschrift van te veel uitgebreidheid is (want, geheel te onregt noemt, de Schryver hetzelve, een *Werkje*, en een *klein Geschrift*) om een doorloopend uittrekzel te gedoogen, zullen wy den hoofdzaaklyken inhoud, en ginds en elders 't een en ander, ter proeve mededeelen. In het *eerste Stuk*, handelende over 's Menschen Vryheid, verdorvenheid en onvermogen, en over de bekeerende Genade: naa eenige algemeene aanmerkingen over deeze onderwerpen, doet de Schryver eene opgave van den staat des geschils; volgens welke opgave de denkwyze der zulken, welke hy tragt in andere begrippen te brengen, hier op neder komt: Door den val van Adam zyn alle menschen gevallen in eenen staat van volstrekte onmagt, een natuurkundig gebrek der Zielsvermogens, 't welk niet dan door een scheppend Alvermogen kan hersteld worden. Aan zommigen verleent God de genade der bekeeringe, door welke, in een oogenblik, een nieuw leevend beginzel wordt ingestort; zo dat de Mensch, in dat eerste tydpunt, geheel lydelyk zy, en tot dit Werk gee-

geene pooging toebrengen, noch hetzelve eenigzins kan wederstaan; doch naderhand uit dit beginzel werkzaam wordt. Deeze genade wordt aan zeer weinigen medegedeeld, en is voor alle anderen onverkrygbaar. Nogthans geschiedt dit regtvaardig, dewyl de Mensch in Adam deeze kragten moedwillig verloor, en God niet verpligt is dezelve weder te geeven. Het gevoelen, 't welk onze Schryver, in tegenstelling daarvan, tragt te verdeedigen, luidt aldus, volgens zyne eigen woorden: „ Dat alle
„ Menschen zedelyk verdorven zyn, en zonder Gods
„ Woord en Geest onmogelyk tot een Christelyk Geloof
„ en Bekeering kunnen gebragt worden. Doch dat deeze
„ vernieuwende genade, onder het Euangelie, aan allen
„ aangeboden, en langs eenen zekeren weg te verkrygen
„ is; zo dat de reden onzer onbekeerlykheid geenzins
„ daarin te zoeken zy, dat God ons geen genade verpligt is, noch schenken wil; maar dat elk in eigen perzoon deeze groote genade verwaarloost en verwerpt,
„ door welke hy anderzins tot een waar Geloof en Zaligheid konde geraaken. Of, met veel kortere woorden; dat Jesus Christus zo wel tot bekeering, als vergeeving der zonden, aan allen welmeenend wordt aangebooden, en dus ook voor ieder verkrygbaar is."

Ter staavinge van deeze Leere, en om de daarvan verschillenden te keer te gaan, bedient zich onze Schryver van vier voornaame bewysredenen, welke in de byzonderheden ontvouwd, en nader worden aangedrongen. Hoofdzaakelyk komen dezelve hier op neder; dat 's Menschen Verdorvenheid en Onvermogen niet in een natuurkundig of wezenlyk gebrek in onze Zielsvermogens bestaat, maar van eenen zedelyken aart is. Wyders, dat daarom de Bekeering, niet door eene wonderdaadige herschepping en instorting van een nieuw beginzel, maar op eene redelyke wyze door Gods Woord en Geest geschiedt. Voorts, dat wy, onder het Euangelie, reeds eenige genade van Gods Woord en gemeenere invloeden van den Geest deelagtig zyn. Eindelyk, dat verdere genade, tot bekeering en een heilig leeven, aan elk wordt aangebooden, en niet onmogelyk te verkrygen is. Aan dit alles hegt de Schryver eenige algemeene bedenkingen, door welke het bovenstaande nader wordt aangedrongen.

Vermits het niet slegts redeneeringen, maar vooral Schriftuurtexten zyn, op welke de andersdenkenden zich gronden, maakt onze Autheur ook voornaamelyk zyn

werk, om het bewys, uit dezelve ontleend, te ontzenuwen, door aan te toonen, dat de uitdrukkingen, welke 's menschen volstrekte onmagt schynen aan te kondigen, of in een figuurlykén zin moeten worden opgevat, of op den staat der Heidensche Waereld en derzelver verregaande verdorvenheid moeten worden toegepast.

Het *tweede Stuk* deezes Boekdeels is meer bepaaldelyk ingerigt, ter aanwyzinge van de bronnen, uit welke de misvattingen, aangaande de boven verhandelde onderwerpen, zyn voortgevloeid. Onder deeze bronnen telt onze Schryver, inzonderheid, verkeerde begrippen aangaande het Geloof, de Bekeering, en de Kerk; voorts verkeerde uitlegging van den Bybel; wyders eene spoorbystere Wysbegeerte; vervolgens verkeerde Zamenstelzels van Godgeleerdheid; verder, Ketteryen; aan al het welk hy nog hegt eenige bykomende oorzaaken van verkeerd begrip, vooral by den gemeenen man.

Zie hier eenige algemeene Aanmerkingen, betreffende de bron van misvattinge, uit eene verkeerde uitlegging van den Bybel ontstaande.

1. „ Zeer bekend (dus schryft men hier) is die beklaaglyke Uitlegkunde, waarby men, den eigenlyken letterzin verlaatende, overal eenen verborgenen geestlyken wist op te delven, en dus alles van den Bybel kon maaken, wat men wilde. Maar hoe vreemd is het, dat men te gelyk in het tegengesteld uiterste is vervallen, om zeer veele oneigenlyke spreekwyzen, byna eigenlyk, op te neemen. In den Bybelstyl, worden meest alle geestlyke zaaken uitgedrukt met woorden van de stoflyke Waereld ontleend; deeze woorden eigenlyk op te vatten, zoude alle ongerymdheid te boven gaan. Men ziet het, met verbaasdheid, in de Transsubstantiatie, door die woorden, *dat is myn lighaam*, eigenlyk te neemen.

„ Maar zouden 'er geene eenvoudigen in onze Kerk zyn, die in de vernieuwing onder Gezindheden, als een geestlyke Transsubstantiatie stellen, dat onze Ziel, naar den schyn, dezelfde blyvende, als met een woord spreekens, in een oogenblik, in alle vermogens veranderd is; uit die zelfde oorzaak, dat men de woorden van *geboorte*, *leevendig worden*, *een nieuw hart*, naar de letter verstaat.

2. „ Ontelbaare doolingen zyn ontstaan uit een tweede zoort van Uitlegging, welke alle woorden in den hoogstmo-

mogelyken nadruk doet ſpreeken. Gods rechtvaardigheid is een oneindige zugt om alle Menſchen eeuwig te ſtraffen; barmhartigheid, om allen eeuwig gelukkig te maaken; de dood is tydelyk, geestlyk en eeuwig; heil en gelukzaligheid is eeuwig in den hoogſten trap; zegt de Schrift, dat wy verdorven zyn, het is, op alle bedenkelyke wyze en maate; geeft God hulp en genade, het is een oneindig almagtig werk, waar door men, terſtond, in een ſtaat van onherroepelyke eeuwige Zaligheid komt.

„ Dit kan men te regt noemen, eene oneindig overdreevene Godgeleerdheid: niet ongelyk aan een zangſtuk, daar alle nooten, in den hoogstmooglyken toon, en presto worden uitgeſchreeuwd.

3. „ Hier komt by, dat de meeste eenvoudigen niet weeten te onderſcheiden, tusſchen het Oostersch en Westersch taalgebruik, tusſchen den toenmaaligen en hedendaagſchen Kerkſtaat.

„ Wy zeggen, een Volk of Maatſchappy oprigten, in ſtand brengen; de Bybelſchryvers, dat een Volk, of Gemeente, geteeld, gebooren, geſchaapen wordt. Een eenvoudig Nederlander meent, volgens zyne taal, dat hier een onbegryplyke geboorte of ſchepping moet plaats grypen, om een Lid deezer Maatſchappy te worden.

„ De Apostels zoeken de Jooden en Heidens tot het Christendom te bekeeren; nu denkt men, dat wy eenige jaaren Jooden en Heidens zyn, en dan tot het Christendom overgaan.

„ PAULUS, de Apostel der Heidenen, ſchryft meest over de geſchillen der Jooden en Heidenen; een eenvoudige verbeeld zig, dat hy tegen Pelagius, tegen Arminius, of Luther ſchreef. Men ziet ligt, dat dit de dikſte duisternis, en de wonderlykſte vooroordeelen, ten gevolge heeft.

4. „ Nog is 'er een groote misſlag, in het leezen en uitleggen van Gods Woord, dat elke Gezindte eerst een regelmaat des Geloofs vormt; een ſchakel van Waarheden, doorgaans van oude en onzekere herkomst, en dan alles in de Schrift naar die regelmaat uitlegt.

„ Stel een Mensch, die, van jongs af, als een onfeilbaaren regel heeft aangenoomen, dat wy in het Christendom geheel dood zyn, en maar weinigen kunnen leevendig worden; het oog van zyn verſtand is derwyze gevormd, dat hy geene andere Leer in alle Bybelbladen kan of wil ontdekken.

 „ 5. Van

„ 5. Van hier is het, dat, ieder Godsdienstgezindte, den Bybel in twee deelen verdeelt; het geen met haare regelmaat instemt, is waarheid en bewys, het tweede deel bestaat in tegenwerpingen, welke men tegenspreeken en wederleggen moet. Zouden niet veele eenvoudigen in dit begrip staan, dat een klein gedeelte der H. Schrift zuiver Gereformeerd is, handelende van onze elende en lydelyke bekeering; maar dat het grootste deel deezer Boeken, spreekende van een doodlyk geloof, en de geheele Zedekunde, tot de gansche Christelyke Kerk, min of meer Arminiaansch is, het welk zy met tegenzin leezen, het geen wy in onze Godgeleerdheid overslaan, of, zo goed als wy kunnen, wederspreeken en bestryden moeten."

Over den geestelyken Stand. Zo gy immer het Zout der aarde zyt, dan kan, gelooft my, de Waereld u noch miskennen noch ontbeeren. *Naar het Hoogduitsch van* C. T. SANGERHAUSEN. *Te Gouda by* M. van Loopik *en* Comp. 1792. 30 *bladz. in gr.* 8*vo.*

„ In eenen tyd, waarin zommige verdwaalde Schryvers de „ Waereld willen overreden, om den Geestlyken Stand, „ als eenen nutteloozen en gevaarlyken Stand, af te schaffen, in even denzelfden tyd wenschen anderen, dat „ men aan denzelven zyn verlooren aanzien wederom „ moge geven." Met deze woorden begint de weldenkende Schryver dit uitmuntend boekje, het welk voornaamlyk ingerigt is, om te onderzoeken, of het raadzaam, noodzaaklyk, en mogelyk zy, dat de wenschen der laatstgenoemden vervuld worden.

Hy overweegt eerst, of, en in hoe verre, die uitspraak gegrond zy, dat de geestelyke stand in dezen tyd zyn aanzien verlooren hebbe. Indien men van waare eer en regtmaatig aanzien spreekt, dan zyn de klachten over dit verlies zekerlyk ongegrond. De geestelyke stand is, en blyft nog altyd, in de oogen van elk redelyk denkenden, die nuttige, die onöntbeerlyke, en eerwaardige Stand, die hy eertyds was. Het ontbreekt hem nog niet aan mannen, die aan hunnen Stand eer aandoen. Zederd dat de Godgeleerdheid op *Exegese* en *Critiek*, op de Geschiedenis en Wysbegeerte, gegrond is, zederd dat een aantal Leden van den geestelyken stand, door de uitbreiding van den kring hunner kundigheden en oefeningen, aan

aan de Waereld nuttiger zyn geworden, kan deze Stand onmogelyk in waare achting verloren hebben. Men moest veeleer vermoeden, dat hy zelfs daarby gewonnen hadt, indien men zulks niet reeds uit ondervinding wist.

In welk opzicht kan men dan met regt zeggen, dat het aanzien van den geestelyken stand gedaald is? ... „ Verdweenen is de glans van onfeilbaarheid, vervlo„ gen is de dampkring van heiligheid, die eertyds den „ geestelyken omringde. By deszelfs beschouwing zoekt „ de Waereld naar verstand en bekwaamheid, naar oor„ deel en deugdzaamheid, zonder op deszelfs handen te „ letten, of hy ook wel de Sleutels en den Zegen des „ Hemels daarin hebbe, of niet. Zy houdt zich gerech„ tigd, om te mogen onderzoeken, wat ze hoort, te „ gelooven, wat ze gevoelt, en te verwerpen, wat met „ haare ondervinding strydt; overtuigd, dat de Kantzel „ niet voor dwaalingen, en de Myter, of het geestelyk „ gewaad, niet voor gebreken bescherme; kortöm, zy „ eerbiedigt den geestelyken niet, om dat hy zulks is, „ maar om dat hy waardig is, zulks te zyn. De ge„ volgen daarvan zyn zonneklaar. De geestelyke behield „ zederd dien tyd slechts nog de zielzorge, doch niet „ meer de heerschappy over het geweeten. Men houdt „ hem voor geenen buitengewoonen, maar voor eenen „ middelyken, afgezant der Godheid, die van zyne zen„ ding geene andere geloofsbrieven te vertoonen heeft, „ dan zyne kennis en deugd. Men meent de waarheid „ ook van Leeken te kunnen hooren, en in de Schrif„ ten der Wysgeeren even zo gemaklyk stichting te „ vinden, als in de openbaare Leerredenen. De wae„ reldlyke Overheid heeft het veld langzaamerhand we„ der in bezit genomen, waar uit de geestelykheid in „ voorgaande tyden dezelve wist te weeren. Zedert dat „ men overtuigd is, dat de kunst van wel te sterven, „ niet anders zy, dan de kunst van te vooren wel te „ leven, zedert dien tyd hebben de bezoeken der geest„ lyken, en door deze de invloed op de huisgezinnen, „ de inkomsten, de gerieflykheden, en inzonderheid die „ zekere bygeloovige uiterlyke eerbied veel verloren, „ waarby die geenen zich steeds het best bevonden, wel„ ken het gemaklyker viel, eere te genieten, dan ze zelf „ te verdienen."

Na dus naauwkeurig bepaald te hebben; in welk opzicht eigenlyk het aanzien van den geestelyken stand gedaald

zy, spoort hy de bronnen van dit verschynzel op, en beweert, op goede gronden, dat de Opklaaring de voornaamste oorzaak der daaling van dat uiterlyk ontzag zy. „ Byaldien het natuurlyk was (zegt hy), dat de Waereld de voorwerpen immer meer in hun waar daglicht beschouwde, dat het geloof aan de onfeilbaarheid, en meer dan menschlyke magt van den geestelyken stand verviel, zo was het even zo natuurlyk, dat deszelfs ontzag te gelyk mede weg zonk. Dit was even zo min wonderbaarlyk, dan het tegendeel daarvan veelëer een wonder zou geweest zyn. By elke Natie rees of daalde *dit ontzag* steeds met derzelver verlichting. Toen de *Stichter* van den Christelyken Godsdienst dit ondermaansch tooneel beklom, toen zonk het groote gezag van het Joodsche Priesterdom; toen LUTHER opstond, toen stortte het reuzenbeeld der Pauslyke magt neder; en, toen de verlichting haar weldaadig licht op nieuw verspreidde, toen verdweenen de benevelde overblyfzelen van het Luthersche [en van het Gereformeerde] Pausdom."

Hy toont vervolgens overtuigend, en op eene wyze, die door een ieder verdient gelezen te worden, dat noch de Godsdienst noch de Waereld by deze daaling van het uiterlyk ontzag voor den geestelyken stand iets verloren hebbe. Indien 'er eenig verlies door geleden was, dan zou de geestelyke stand de éénigste verliezende party zyn; doch ook deze, noch in zyn geheel, noch met 'er daad: Niet *in zyn geheel*, want een groot gedeelte, en dat daar en boven nog het verstandigste was, deed van deze vermeende aanspraaken vrywilliglyk afstand: ook niet *in de daad*, integendeel, de Stand heeft door deze verandering meer gewonnen, dan verloren, onder anderen, dewyl thans de Waereld het uiterlyke van het inwendige, den schyn van het wezenlyke, en het pronk-sieraad van de waarheid heeft leeren onderscheiden, en dus den verstandigen en braaven Geestelyken, niet meer om zynen Stand, maar om zyne eigene innerlyke waarde, vereert.

Na dit bewezen te hebben, oppert hy de volgende vraagen: „ Is het *raadzaam*, *noodzaaklyk*, of ook slechts „ *mogelyk*, het gedaalde aanzien van den Geestelyken Stand „ weder te herstellen:" en hy beantwoord alle deze vraagen *ontkennender* wyze. Hartelyk gaarne zouden wy hier de bondige redeneering van den Schryver geheel aan onze Lezers mededeelen, maar ons kort bestek gebiedt ons, slechts eenige trekken daar uit ten proeve te geven.

De

De herstelling van het gedaalde aanzien van den geestelyken stand is *niet raadzaam*, om dat men daar door op eenmaal wederom eene menigte van Godgeleerd onverstand zou heiligen; om dat men op deze wyze hem, die met het goede en waare den spot dryft, op nieuw de wapenen in handen zou geven, om op den Godsdienst aan te vallen, en zyne aanvallen, gelyk zulks altyd geschiedde, op deszelfs zwakste zyde, dat is te zeggen, op deszelfs Dienaaren, te rigten; om dat de Waereld daar door weder van het zelf-denken, en van het zo echt protestantsch onderzoek ontwend zou worden; om dat de geestelyke stand, met het vorige ontzag op nieuw uitgerust, in verzoeking zou komen, van het zelve wederom, gelyk voorheen, te misbruiken, enz.: *niet noodzaaklyk*, om dat 'er een ander wáár, en redenlyk, gezag is, dat immer blyven moet, en blyven zal; een gezag, dat niets gemeens heeft, met dat blinde aangemaatigde ontzag, het welk geheel en al daar op doelt, om de Waereld niet te onderrigten, maar te beheerschen, niet langzaamerhand te verlichten, maar eeuwig en altyd in haare kindschheid te onderhouden; een gezag, dat op de waarde en nuttigheid des amts en op de waardigheid, dat is te zeggen, op de wysheid, kennis en rechtschapenheid, van deszelfs Dienaaren gegrondvest is; en om dat dit gezag overvloedig genoegzaam is in die weinige gevallen, waarin, by een gedeelte van het menschdom, gezag te pas komt, terwyl toch een ieder, in de meeste gevallen, door zyne eigene ondervinding genoeg bevestigd zal zien, het geen zyn Predikant (ondersteld zynde, dat het een verstandig man is) hem voorstelt, enz.: eindelyk de herstelling van het gedaalde aanzien van den geestelyken stand, is *onmogelyk*, vooreerst, uit hoofde van den tegenwoordigen staat der verlichting van het menschdom, die toch by geene mogelykheid wederom kan uitgedoofd worden; ten anderen, uit hoofde van de ongenoegzaamheid der middelen, door welken deze herstelling zou moeten worden uitgevoerd; dwangmiddelen en wetten zouden hier volstrekt niets vermogen, eer en achting kan door geene wetten afgeperst worden, en, indien ook zelfs de gewetensdwang zo ver ging, dat men de menschen noodzaakte, om de Leerredenen hunner Predikanten elke reis aan te hooren, dan kon men ze toch niet dwingen, om deze Leerredenen voor goed, en derzelver Opstellers voor bekwaam, te houden, indien ze zulks

niet wezenlyk waren; een verhevener rang en meerder inkomsten aan de geestelykheid te geven, mogt haar by dwaazen meer aanzien baaren, die aan zulke dingen hangen, maar het zou zeker den eerbied der redelyk denkende Waereld voor haar niet vermeerderen; eindelyk, eene strengere afzondering van de Waereld zou den geestelyken in dezen tyd nog meer vernederen dan verheffen, hy zou daar door de grenzen van zyn amt verengen, zich van veele gelegenheden om zyne kundigheden te vermeerderen, en zyn character te verbeteren, beroven, en geheel anders handelen, als de Stichter van zynen Godsdienst, die tot zyne tydgenooten zeggen kon: *Ik was altyd onder uliede*n.

Het boekje wordt besloten met eene regt hartlyke aanspraak aan de Predikanten, waarvan men den geest genoegzaam kan opmaaken uit de woorden, die tot een *motto* op den titul staan, en die 'er een gedeelte van uitmaaken.

Wy schroomen niet, dat men dit uittrekzel van een zo klein geschrift te lang zal noemen. Het is oneindig belangryker, dan een aantal zwaare boekdeelen. Dit zullen ons alle onze kundige en braave Lezers toestemmen. Het smertte ons zelfs, dat wy zo menige schoone plaats geheel onaangeroerd moesten laaten; en wy hopen maar, dat ons uittrekzel ten minsten daar toe dienen zal, om aan dit voortreflyk Stukje regt veele Lezers te bezorgen.

Proeve over het Koningryk van Christus, door ABRAHAM BOOTH, *Dienaar van het Euangelie, binnen Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* MARINUS VAN WERKHOVEN. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn. *Zonder Jaargetal. In gr. 8vo., 124 bl.*

Uit verscheiden Geschriften, door den Eerw. A. BOOTH, van tyd tot tyd, in 't licht gegeeven, en in 't Nederduitsch vertaald, is 's Mans denkwyze, ook hier te Lande, genoeg bekend. Zy valt, veelal, in het ernstige, of, zogenaamde gemoedelyke, en is dus zeer geschikt voor de zodanigen, welke in dusdanig eene manier van beschouwen en voordraagen, de meeste stigting voor hun gemoed vinden. Het onderwerp, welk in het thans afgegeeven Boekdeeltje wordt behandeld, is zekerlyk

zeer

zeer gewigtig; het loopt over de natuur des *Koningryks van* CHRISTUS, *of de Evangelie-Kerk.* Daar de Schryver tot den grondslag zyner Verhandelinge legt, de woorden des Zaligmaakers: *Myn Koningryk is niet van deeze Wereld*, daalt hy neder tot de byzonderheden eener uitvoerige vergelykinge van dit Koningryk met de aardsche heerschappyen; toonende, in verscheiden Afdeelingen, het verschil, ten aanzien van den oorsprong, de onderwerpen, de regeeringen, de middelen der oprechtinge, uitbreidinge en bevestiginge, de wetten van bestuur, den uitwendigen luister, de voorregten, rykdom en eere, en eindelyk, de uitgebreidheid en duuringe.

Hoewel alle deeze Vergelykingen, in derzelver uitbreiding, geenen algemeenen byval zullen ontmoeten, de Leezer, egter, zal ginds en elders aanmerkingen vinden, welke den geest van Euangelische vryheid ademen, en eere doen aan het verdraagzaam en vredelievend hart des godvrugtigen Schryvers. Van zulk eenen aart is, onder anderen, de bedenking in de Afdeeling, welke over de oprechting, uitbreiding en bevestiging des Koningryks van CHRISTUS handelt. „ Noch het geweld der *weereld-* „ *lyke magt*," (dus schryft hy, onder anderen,) „ noch „ het beleid van *menschlyke Staatkunde*, behooren, in „ het bevoorderen der zaak van CHRISTUS, te werk ge- „ steld te worden; zulke dingen zyn gansch strydig met „ zynen wil, en onbestaanbaar met den aart van zyn „ Koningryk. Het groot oogmerk van onzen Heere, in „ het oprechten van een geestlyk Koningryk, was, de „ Godlyke volmaaktheden ten toon te spreiden, in de „ heiligheid en gelukzaligheid van zyn uitverkooren Volk. „ Het Koningryk van CHRISTUS is een Ryk van waar- „ heid en gerechtigheid, van liefde en vrede. Maar de „ belangen van zulk een Ryk, en het einde door het „ zelve bedoeld, kunnen niet anders bevoorderd worden, „ dan door geestlyke en van God verordende middelen. „ De zaak van CHRISTUS wordt alleen bevoorderd, in „ zo verre de gemoederen der menschen verlicht worden „ door de hemelsche waarheid, hunne gewetens aange- „ daan door een leevendig gevoel van Gods oppergezag, „ en hunne harten overgeneigd tot geestlyke dingen. „ Maar hoe zal geweld en vervolging dienen kunnen, „ om het donker verstand op te klaaren, het geweten „ uit den slaap te wekken, of het bedorven hart te hei- „ ligen? Het is alleen door de vruchten eener aanbid-

„ den-

„ dende genegenheid tot God, eener oprechte liefde tot „ de broederen, en hartlyke goedwilligheid jegens alle „ menfchen, dat onze Heer door de onderdaanen zyner „ heerfchappy vereerd, of zyn doeleinde beantwoord kan „ worden. Hoe zullen dan fcherpe middelen dienen „ kunnen, om die vruchten der heiligheid te vermeerde- „ ren? of hoe zal kwaadwilligheid, in eenige haarer „ helfche gedaanten, kunnen aangewend worden tot on- „ derfteuning van een Ryk der liefde en des vredes?"

Verhandelingen uitgegeeven door den Oeconomifchen Tak van de Hollandfche Maatfchappye der Weetenfchappen te Haarlem. Eerfte Deel. Vervattende de Verhandelingen over den Landbouw van de Jaaren 1778—1789. *Te Haarlem by* C. Plaat *en* A. Loosjes Pz., 1790. *In gr. 8vo.*

Dit *Eerfte Deel* bevat veertien Verhandelingen, alle tot den *Landbouw* of *Veeteelt*, betrekkelyk:

No. 1. Is over de Castanjeboomen, en wel met oogmerk, om in ons Land even zo goede Castanjen in eene genoegzaame hoeveelheid aan te kweeken, als men van buitenlands gewoon is te gebruiken.

2. Is een Antwoord op de Vraag over een Tinctuur, in plaats van de Tournefol, en wel om de Kaas daar mede te verwen. De opgegeeve bereiding uit de Klaproozen is gemaklyk en onkostbaar.

3. Antw. op de Vraag, over het Voeder van het Rundvee, in Maart en April groeijende. Van allen ten dien tyde nog bekende Voeders, heeft de Schryver bevonden, dat de Roomfche Aardappelen de beste en voordeeligfte waren, wier wyze van pooten en bewerking teffens befchreeven word.

4. Antw. op de Vraag, over het Voortteelen der Byen, derzelver Ziekten, enz. In dit zeer wel gefchreeven Stukje, worden, eerst, eenige middelen aan de hand gegeeven, om de Voortteeling der Byen te bevorderen, onder welke geen der minfte is, om dezelve in het najaar, by het ledigen der Korven, niet te dooden, waar toe een gepast middel aan de hand gegeeven word; ten tweeden worden 'er ter voorkoming der Ziekten, onder de Byen, ne-

negen verschillende, doch alle zeer nuttige, lessen voorgeschreeven; in het derde gedeelte worden de geschikrste plaatzen tot het verzamelen van Honig, op gezette tyden van het jaar, aangeweezen; waar uit men teffens zien kan, op welke planten en boomen de Byen met het grootste voordeel kunnen aazen: in het vierde word het voordeelig gebruik, dat men van het honigwater kan maaken, aangetoond; het vyfde gedeelte van dit Antwoord is ingerigt, om de gevoeglykste middelen aan te wyzen, om onzen Inlandschen Honig, zo naby mooglyk, aan den Marseliaanschen te brengen, waar toe drieërlei middelen als noodzaaklyk opgegeeven worden.

5. Antw. op de Vraag, op het beplanten van Duinen of Geestgronden, dat dezelve in de drie eerste jaaren, Klaver, Boekweit, enz. of eenige andere Graanen, uitleveren, en in een goeden staat blyven. In dit Stukje word een volledige beschryving gegeeven, van de handelwyze door den Inleveraar gehouden, met omtrent tien morgen Heide-veld, gelegen in den omtrek van Apeldoorn, zo wel ten aanzien van het bebouwen en bruikbaar maaken van dien zeer harden en steenachtigen grond, als ook van het geen dezelve in de eerste jaaren opgeleverd hebben; alles vergezeld met eenige zeer goede voorschriften, om zich daarvan ook met voordeel op andere gronden te kunnen bedienen.

6. Behelst een tweede Antwoord op de Vraag, van No. 4., welke schoon minder aan de opgegeevene vraag, ten aanzien van de Ziekten, enz. der Byen voldoende, evenwel eenige nutte voorschriften met betrekking tot de Honig, het honigwater, en voornamelyk van de Wasch, oplevert.

7. Wyst het gebruik aan van een nieuw uitgevonden Hooi-Egge, welker maakzel, gebruik, en het voordeel, dat men daar mede doen kan, kort en duidelyk aangetoond word.

8. Zyn twee Antwoorden op de Vraag, over het uitroeijen van Hop. Het middel zelve is om de jonge planten uit te trekken, en om dit met het beste gevolg te doen, worden daar toe de plaatzen, de wyze hoe, waar by teffens een zeker werktuig opgegeeven word, en de tyd, wanneer zulks dient te geschieden, aangeweezen.

9. Behelst twee Antw. op de Vraag, over het teelen van Aardappelen uit Zaad, waarvan de behandeling zo wel

wel ten opzigte van de zaaijing, verplanting, de *manier* om het Zaad in te winnen, als ook de vrugtbaarheid, gemeld word.

10. Is een Bericht, wegens een middel ter geneezinge der Koeijen, die na het Kalven blyven liggen, en niet kunnen ſtaan. Dit beſtaat in zodanig een beest met warm gemaakte Genever en Brandewyn, in gelyke hoeveelheid onder een gemengd, van de klaauwen af tot het lyf toe, te wasſchen en te wryven.

11. Antw. op de Vraag, over het voorkomen of geneezen van het Kankeren, inzonderheid der Vruchtboomen, is eene goede Verhandeling over dit ongemak, en geeft ter wegneeming het inſnyden, op eene aangeweezen manier, en ter behoorlyker tyd gedaan, als het beste middel op.

12. Antw. op de Vraag, over de voordeeligſte en zekerſte manier om hooge Zand- of Geestgronden met Hout te beplanten: dit beſtaat voornamelyk hier in, om vooraf te beproeven, welk hout op deeze of geene gronden het best wortel vatten en tieren wil.

13. Antw. op de Vraag, over het uitroeijen van het Onkruid, *Rosſement* genaamd. Het middel, hier toe dienſtig, beſtaat in Schoorſteenroet, waarby de handelwyze beſchreeven word.

14. Antw. op de Vraag, over de minstkostbaare wyze, om de Bouwlanden te zuiveren van het ſchadelyk Onkruid, *Hoevenbladen* genaamd. Hier toe worden, naar eene korte beſchouwing van dit Onkruid, vyf onderſcheide middelen aan de hand gegeeven, welke alle vervolgens nader verklaard en beſchreeven worden.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen*, *Huishoudelyk*, *Natuur*, *Zedekundig en Kunst-Woordenboek*, *door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Dertiende Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam by* J. Yntema, 1792. *In gr. 4to.*

Onvermoeid vaart de Heer DE CHALMOT voort met dit *Vervolg* eens *Woordenboeks*, 't geen, door de rykheid der ſtoffe, zo wel als door de behandeling, moet behaagen, en eene eerſte plaats verdient in de Boekeryen der Liefhebberen.

Wy

Wy kunnen, uit den ruimen overvloed van Artykelen, in dit Deel begreepen, niet beter doen dan een enkel ftuk uit te kippen. In het doorbladeren werd onze aandagt getrokken op het woord LANGLEEVENHEID. Geheel vonden wy het te lang vóór ons beftek, en laaten daarom agterwege wat hy over de *Langleevenheid* in 't algemeen aanmerkt, als mede zyne bedenkingen over den langen Leeftyd der Menfchen vóór den Zondvloed. Dit afgehandeld hebbende, fchryft hy: „ Met regt mogen derhalven, allen, die hun leeven boven de tachentig jaaren brengen, onder de *Langleevenden* geteld worden. Wy vinden, nogthans, in alle tyden, eenige Menfchen, die eene aanmerkelyke uitzondering op deezen Regel maaken; dat is van *Langleevenheid*, welke verre boven de honderd Jaaren geleefd hebben."

Hier op volgen de voorbeelden, die, in een klein beftek, ons eene Lyst opgeeven van veeljaarige *Grysaarts*, zo belangryk, dat wy ze geheel affchryven.

„ De navolgende voorbeelden van buitengemeene *Langleevenheid* fchynen met genoegzaame getuigenisfen geftaafd te zyn, om geen twyfel der echtheid van die berichten over te laaten. Volgens een bericht van D. ROBINSON, geplaatst in de *Philof. Transact. No.* 221, en in BADDAM's, *Memoirs. Vol.* 3. *p.* 174, overleed in den jaare 1670 te *Ellerthon* in *Yorkshire*, zekeren HENRY JENKINS: deeze man was, by den flag te *Flowdenfield*, in 1513, den 9 Sept. voorgevallen, 12 jaaren oud geweest, en heeft dus 169 jaaren geleefd. Het bleek uit de Registers der Kancelaaryen, en van andere Gerechtshoven, dat hy, zedert 140 jaaren, voor dezelve getuigenisfen en ook éeden afgelegd hadt: hy was een Visfcher, en men wist dat hy nog dikwils over de ftroomen gezwommen hadt, toen hy reeds meer dan 100 jaaren oud was.

„ Het tweede onwraakbaar voorbeeld levert ons mede het nabuurig *Engeland*, in den perfoon van THOMAS PARR, een armen Landman in *Shropshire*. Van denzelven wordt, insgelyks in de *Philof. Transact. No.* 44, en BADDAM's, *Mem. Vol. I. p.* 164 bericht, dat hy onder de Regeering van tien Vorften, te weeten van den tyd van EDUARD DEN IV, tot die van KAREL DEN I, heeft geleefd. Hy was gebooren in 1483. In zyn 120fte jaar was hy getrouwd met eene Weduwe, volgens welker bekentenis, hy haar nog twaalf jaaren lang, dus tot den ouderdom van 132 jaa-

jaaren toe, de plicht van een' man beweezen hadt. *Tot* in zyn 130ste jaar, hadt hy ook nog allen arbeid in het huis waargenomen, en zelfs gedorscht: eindelyk bragt hem de Hertog VAN ARUNDEL naar *Londen*, alwaar hy, in den ouderdom van 152 jaaren en 9 maanden, is gestorven. Eenige jaaren vóór zyn dood begaven hem het gezicht en geheugen, maar zyn gehoor en verstand bleeven goed. Alle zyne inwendige deelen wierden by de ontleeding gezond bevonden, zo dat hy, volgens het oordeel der Geneesheeren, nog langer hadt kunnen leeven, indien hy niet van lucht en leevenswyze was veranderd. Men vindt zyn grafplaats en grafschrift in de Abdy-Kerk te *Westmunster*.

„ De Heer M. ALBERTI bericht, in zyne *Brieven over Engeland*, uit HARLEY, *Miscellanies*, *B. C. n.* 8, dat, in den jaare 1648, eenen THOMAS DAMME, te *Minshall*, in *Engeland*, 155 jaaren oud geworden is: dit staat niet alleen uitgehouwen op deszelfs Grafsteen aldaar, maar is ook aangetekend in het Kerkenboek van die plaats, en met de ondertekening van verscheiden getuigen bevestigd. —— Dezelfde Schryver gewaagt ook, uit HOOCKS, *Philosophische Ondervindingen*, van eene Vrouw, welke, eenigen tyd geleeden, in het Graafschap *Cornwall*, in het 154ste jaar haares ouderdoms was overleden.

„ De Heer D. RICHARDSON gedenkt in zyne *Natural History of North-Bierley*, te vinden in BADDAM's, *Memoirs*, *Vol. VI. p.* 41, en in de *Philos. Transact. No.* 337, van twee Zusters, welke te *North-Bierley* in *Yorkshire* twee jaaren na elkander overleden zyn, waarvan de eene 107, en de andere 140, jaaren geleefd had.

„ In 1572 overleed, te *Brislington*, in 't Graafschap *Sommerset*, niet verre van *Bristol*, THOMAS NEWMAN, die, uitwyzens zyn aldaar voorhanden zynde Grafschrift, 152 jaaren oud geworden was.

„ De Hoogleeraar HANOW, te *Dantzig*, heeft, in zyne *Gelertheiten der Natur*, I. Theil, pag. 120, ook verscheiden voorbeelden van buitengemeen oude lieden byéén vergaderd, en met nuttige aanmerkingen vergezeld. Hy gedenkt, onder anderen, aan eene Familie in *Hongaryen*, waarvan de Portraiten leevensgrootte bewaard worden in het Stadhouderlyk Paleis te *Brussel*, en, zo hy meent, ook in koperen Plaaten gegraveerd zyn, van welke verscheiden generatien na elkander, over de 140 en 150 jaaren, leefden, tot dat de jongste van dien stam, in den ouder-

derdom van 120 jaaren, op Zee verongelukte. JOHANN ROVIN, woonachtig by *Caranfebes*, zou, in het jaar 1727, reeds 172, en zyne Vrouw SARA DESSON 164, jaaren oud geweest zyn: beiden zouden 127 jaaren in het huwelyk geleefd, en hunne jongfte Zoon toen 117 jaaren oud geweest zyn. Een andere Boer, PETER ZORTON, in het *Bannaat* van *Temeswar*, is, volgens berichten, op den 5 January 1734, in zyn 185fte jaar overleden, wanneer van hem nog een Zoon leefde, die ook reeds 150 jaaren oud was. Dezelfde Schryver haalt wyders een werk aan van den Keizerlyken Leger-Arts D. CRAMER, waarin deeze getuigt in *Hongaryen* veele oude lieden gekeud te hebben. By *Temeswar* hadt hy twee broeders gezien, van 110 en 112 jaaren; en te *Caranfebes*, onder de Wallachen, een man van 190 jaaren gevonden. De Heer HANOW meent, dat dit de bovengemelde ROVIN geweest is: doch deeze zou, volgens het eerst opgegeeven bericht, in 1740, toen CRAMER hem gezien hadt, nog maar 185, en geene 190 jaaren oud geweest zyn.

,, Dr. KANDMANN maakt, in zyne boven aangehaald *Mufeum*, ook nog gewag van eenen Ierlander, WILLIAM LELAND genaamd, die, op den 13 December 1732, in den ouderdom van 140 jaaren overleeden is. In de Nieuwstydingen van het jaar 1757, vindt men aangetekend van eenen JOHN EFFINGHAM, op den 6 February van het genoemde jaar, in het Graaffchap *Cornwall*, in eenen ouderdom van 144 jaaren geftorven. Deeze man was, onder de Regeering van JACOBUS DEN I, van arme Ouders gebooren, en van zyne kindsheid af tot den arbeid opgevoed. Ook hadt hy als Soldaat en Korporaal lang gediend, laatftelyk nog in den flag by *Hogftedt*, en eindelyk als werkman, in zyne geboorteplaats, geleefd. In zyne jeugd hadt hy nooit fterke of gedistilleerde Wateren gedronken; hy hadt ook zelden vleesch gegeeten, en altoos eene maatige leefwyze gehouden. Nog vindt men, in de Nieuwspapieren van het jaar 1771, uit *Frankfort* een bericht medegedeeld, dat een Baronesfe VAN LEYEN, toen in den ouderdom van ruim 110 jaaren overleeden, alle haare goederen hadt nagelaaten aan eene eenige Zuster, die flegts één jaar jonger was.

,, 'Er zou geen einde aan zyn, indien wy alle voorbeelden van *Langleevenheid* wilden mededeelen, waarvan in eene menigte van fchriften gewag gemaakt wordt: alleenlyk zy het ons vergund, nog eenige laatere voorbeelden

daar van, om hunne merkwaardigheid, der vergetelheid te ontrukken.

„ Toen men, in den jaare 1788, in één der herbergen van *Londen*, de honderdste verjaaring der omwenteling vierde, door welke JACOBUS DE II van den Throon wierd verdreeven, was 'er een persoon tegenwoordig, die deeze gebeurdtenis nog heugde, als zynde toen 112 jaaren oud. Hy hieldt diestyds zyn verblyf in het Fransch Hospitaal in *Oldstreet-road*, waarin, in 't genoemde jaar 1788, tien persoonen waren, welker ouderdom, zamen gerekend, 1000 jaaren uitmaakte.

„ In de maand Maart 1789, leefde op het dorpje *Pillneur*, in 't Graafschap *Cumberland*, een gemeen Arbeider, met naame WILLIAM MARSHALL, zynde een reizend Ketellapper, toen 116 jaaren oud, en nog dagelyks zyne gewoone bezigheden waarneemende; insgelyks te *Buntrain* in *Ierland* eenen DERMOT KENNEDY, oud 108 jaaren. Volgens andere berichten van de maand Augustus, des genoemden jaars, woonde, digt by *Cork* in *Ierland*, zekeren OWEN MARTIN; en te *Augton Lake*, in *Schotland*, eenen MATHEW TAIT, beide nog sterk en gezond, hoewel de eerste in een ouderdom van 110, de laatste in die van 120, jaaren. Volgens berichten uit *Portugal*, leefde in dit zelfde jaar te *Mdxapaon* eene Vrouw, die reeds 119 jaaren bereikt hadde, nog zeer sterk was, en een vast geheugen hadt.

„ In *Frankryk* werdt, in October 1789, zekere JEAN JACOB, gebooren den 10 October 1669, te *Sorbin* in 't *Franche Comté*, aan den Koning gepresenteerd, die hem een jaarwedde van 200 livres toeleide. Hy verscheen ook den 23 der genoemde maand, voor de Nationaale Vergadering, en gaf aldaar zyn Doopcedul over, welke voorgeleezen wierd; zynde deeze grysaart toen 120 jaaren oud, en is kort daar na, te weeten op den 29 January 1790, in den ouderdom van 120 jaaren, 2 maanden en 28 dagen, overleeden.

„ In het dorp *Aldborough*, in *Yorkshire*, leefde nog in de maand Maart 1790, JONATHAN HARTOP, gebooren in 1653, en dus 137 jaaren oud. Hy hadt vyf Vrouwen gehad. 'Er waren toen nog 7 kinderen, 26 kleinkinderen, en 140 agter-kleinkinderen, van hem in 't leeven. Hy kon zonder bril leezen, en hadt de voorige Kerstyd nog een wandeling gedaan van negen Engelsche mylen, om by een zyner agter-kleinkinderen het middagmaal te nee-

neemen. Deeze man was altyd zeer maatig geweest in het eeten, en gebruikte geen anderen drank, dan melk.

,, Behalven de bovenstaanden, vinden wy nog de volgende voorbeelden van ongemeene *Langleevenheid*, in deeze laatere tyden:

Naamen.	Ouderdom.	Woonpl.	gestorv.
JAMES BOWELS.	152 jaaren.	*Killingworth.*	1656
R. MONTGOMERY.	126	*Yorkshire.*	1670
JAMES ECLESTON.	143	*Ierland.*	1691
JOHN BALES.	126	*Northampton.*	1706
SIMON SACK.	141	*Trioula.*	1764
JAN FRANKEN.	105	*Enschede* in *Overyssel.*	1765
THOMAS WINSLOW.	146	*Ierland.*	1766
J. SAGOR.	112	*Lancashire.*	1768
F. CONFIST.	150	*Yorkshire.*	—
FRANCOIS BONS.	121	*Frankryk.*	1769
Gravin van DESMOND.	140	*Ierland.*	1770
JAMES SANDS.	140	*Staffordshire.*	—
Zyne Vrouw.	120		
C. DRAKENBORGH.	146	*Noorwegen.*	—
JOHN TRIAL.	125	*Worcestershire.*	1774
JOHN MOUNT.	136	*Schotland.*	1776
A. GOLDSMIT.	140	*Frankryk.*	—
MARY YATES.	128	*Shropshire.*	—
MARGARETHA FOSTER.	136	*Cumberland.*	1777
Haare Dochter.	104	*Ibid.*	—
JOHN BROOKLEY.	134	*Devin.*	—
WILLIAM ELLIS.	130	*Leverpool.*	1780
MARGARETHA PATTEN.	138	*Schotland.*	—
JAMES HAYLEY.	112	*Cheshire.*	—
JAMES TAYLOR.	108	*Schotland.*	—
JAMES LAWRENCE.	140	*Ibid.*	1786
Een Edelman HOHEL.	124	*Oud Constantinow*, in *Volhynien.*	—
JAN HARBES.	105	*Wintterswyk* in 't Graafschap *Zutphen.*	1787
MARIA VAN CHAPELET.	111	*Croonstad* in *Rusland.*	1789
MANUEL ALVARO.	111	*Lissabon.*	—
Een Vrouw.	116	*Lamigo* in *Portugal.*	—

Naamen.	Ouderdom.	Woonpl.	gestorv.
BENEDICT. PEREGRA.	107 jaaren.	*Volhena* in *Portugal.*	1789
Juffrouw SMITHS.	105	*Leeds.*	—
EDWARD MENEMON.	119	*Donoegmore* in *Ierland.*	1790
ANTHONY NOBLE.	115	*Ierland.*	—
M. SUPPLE.	114	*Kerry* in *Ierland.*	—
H. LIEVELLEN.	115	*Lean-Cerdwallard* in *Wales.*	—
FRANCIS BURTON.	107	*Burton.*	—
BRIDGET SÇAVER.	108	*Dublin.*	—
DAVIS, Predikant.	105	*Hereford.*	—
MARY BURKE.	105	*Londen.*	—
HANNAH JENK.	104	*Sutton.*	—
JAN MICHIELS.	101	*'s Hage.*	—
SIXTUS PETRÆUS.	105	*Wytgaard* in *Friesland.*	1791
WILLIAM BILLINGS.	122	*Tanfield.*	—

„ Dat de meeste deezer voorbeelden uit *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, ontleend zyn, is geenzints een bewys, dat eene buitengemeene *Langleevenheid* aldaar minder zeldzaam is dan in andere Landen; maar bewyst alleenlyk, dat de Engelsche Natie, over 't algemeen, veel opmerkzaamer is, om diergelyke omstandigheden zorgvuldig aan te tekenen, en door gepaste middelen wereldkundig te maaken. Men zou de lyst van zodanige persoonen, die, wat hunne *Langleevenheid* aanbetreft, in de algemeene orde der natuur, als het ware eene uitzondering maaken, zelfs met voorbeelden uit ons Vaderland, zeer aanmerkelyk vergrooten kunnen, indien de bewyzen daar voor niet al veel verspreid waren.

„ Intusschen blykt, uit de aangehaalde voorbeelden, ten vollen, dat eene ongemeene *Langleevenheid* in deeze en de voorige eeuw, misschien nog niet veel zeldzaamer is, dan voor twintig of dertig en meer eeuwen. Veele menschen zouden waarschynlyk een' veel hoogeren leeftyd bereiken kunnen, indien zy hunne dagen door eene onmaatige leevenswyze niet verkortten, en zich minder door hevige driften en hartstochten lieten overheerschen. Zo als de zaaken thans zyn, is het zeker, dat, onder eenige duizend menschen, niet slegts één boven de honderd jaaren komt, maar

dat

dat ook, onder millioenen, eenigen hunnen ouderdom nog veel hooger brengen.

„ Het is diensvolgens niet geheel onmooglyk, om 150, 160, tot 170 jaaren oud te worden. Van hen, die gezegd worden 180 en 200 jaaren bereikt te hebben, ontbreeken zekere en geloofwaardige bewyzen. Tegen de mooglykheid daarvan kan men egter niets met grond inbrengen.

„ Schier alle voorbeelden van zulke *Langleevende* Grysaarts zyn onder de Landlieden, en gedeeltelyk onder de Inwoonders van hooge en bergachtige ſtreeken, gevonden. Men zoekt de oorzaak daar van, in de *eerſte plaats*, in de gezuiverde lucht; en, *ten tweeden*, in de werkzaamheid en maatigheid. Deeze is egter, volgens myn begrip, ook wel, *ten derden*, in het vastere geſtel des lighaams, te zamen met de twee eerstgenoemde oorzaaken, te zoeken; nadien anders de geenen die 110, 120 en meer, jaaren bereiken, onder de Landlieden, welke op zodanige wyze, te weeten, maatig en werkzaam leeven, menigvuldiger zyn moesten, dan ze in de daad zyn. De honderdjaarigen zyn egter, zo wel onder de Landbewoonderen, als onder de Stedelingen, als eene zeldzaamheid aan te merken. Buiten tegenſpraak is de zuiverder landlucht, gepaard met de arbeid en maatigheid der eerstgenoemde, oorzaak, dat ze gemeenlyk ouder worden dan de Inwoonderen der Steden, gelyk de Sterflysten zulks bewyzen; maar tot eene *Langleevenheid* van 100 en van 150 jaaren behoort nog vry meer. Deeze laatſte is nergens anders in te zoeken, dan in het ſterker en duurzaamer geſtel des lighaams, waar mede nogthans ook de maatigheid in het genot van ſpyze, en werkzaamheid, moet gepaard gaan; dewyl, zonder dien, zelfs het ſterkſte lighaam, ras kan vernietigd worden."

Gedenkſchriften, betreklyk tot het Kweekſchool voor de Zeevaart. Te Amſterdam, 1791. In gr. 8vo. Te bekomen in het Kweekſchool te Amſterdam.

Is 'er eene Stichting in ons Land, die by uitſtek den dikwyls zo kwistig gebruikten bynaam van *Vaderlandsch* mag draagen, het is de *Kweekſchool tot de Zeevaart*, voortgeſprooten uit het *Vaderlandsch Fonds*, *ter aanmoedi-*

 ging

ging van 's Lands Zeedienst, naa den altoos gedenkwaardigen Doggerbankschen Zeeslag, opgerigt. Van den aanleg, voortgang, en instandhouding, deezer Stichtinge, boven allen lof verheven, hebben wy hier en daar verstrooide Berigten ontvangen; het volledigste, 't geen wy tot hier toe deswegens aantroffen, was eene *Korte Schets van den Oorsprong en den tegenwoordigen Staat van het Kweekschool voor de Zeevaart, benevens een Uittrekzel uit het laatstgedaane openbaar Verslag van het Bestuur over die Stichting*, in de *Algem. Kunst- en Letterbode* (*). Dan thans hebben Heeren Commissarissen een Stuk, den opgegeeven Tytel voerende, ten geschenke gezonden aan alle Intekenaaren op het *Vaderlandsch Fonds ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst*, en 't welk voor rekening van het Kweekschool gedrukt, en in het zelve te bekomen is; bevattende: *Het Publiek verslag, voorgeleezen in het Athenæum Illustre, den 21 Maart* 1791, by de jaarlyksche Rekenschap van den staat van zaaken gegeeven; strekkende, om allen, die dezelve met hunne tegenwoordigheid vereerden, zo wel de voorspoeden als tegenspoeden der Stichtinge, zo wel den goeden uitslag van veele hunner verrigtingen, als de hinderpaalen, welke zy ontmoetten, bekend te maaken.

De geheele Hoofdsom, voor het algemeene Fonds, bedroeg eene somma van *f* 196150, en was dezelve dit jaar met 4000 Guldens vermeerderd; naamlyk met 1000 Guldens te *Haarlem* voor het Weduwen Fonds, en met *f* 3000 te *Amsterdam* voor het Kweekschool, welke somme zy geoordeeld hadden uit de gezamenlyke inkomsten te moeten bezuinigen.

Overneemenswaardig oordeelen wy de taal der Commissarissen, ten slot van de openlegging hunner Financien; „ Wy kunnen voor u, myne Heeren! de onaangenaame „ gewaarwording niet verbergen, welke wy by het ver„ gelyken van meer dan eene post der ontvangene pen„ ningen met dezelfde posten in voorige jaaren onder„ vonden hebben; wy oordeelen onze bekommering over „ dezelve in uwen boezem te moeten uitstorten, en van „ u de noodige hulpmiddelen te moeten zoeken, en te „ kunnen verwagten.

„ In het laatst voorgaand jaar, zyn wy, even weinig als „ in het jaar te vooren, met eenig Legaat begunstigd ge-

„ wor-

(*) IV D. bl. 105, enz.

„ worden; daar wy in de voorige jaaren 'er altoos eeni-
„ ge en zomtyds aanmerkelyke ontvangen hebben (*);
„ doch wy hoopen, dat 'er, onder het groot getal ryke
„ of welgezeete Nederlanders, nog verscheiden zullen ge-
„ vonden worden, die by hunne uiterste wille dit Ge-
„ sticht zullen bedenken, of reeds bedagt hebben, en 't
„ zelve, by hunne verscheiding, welke wy wenschen, dat
„ niet dan in een gryzen ouderdom moge voorvallen, door
„ milde giften zullen ondersteunen.

„ Eene tweede zaak, die ons bedroeft, is de vermin-
„ dering der jaarlyksche Donatiën voor het Kweekschool.
„ Deeze hebben, in het voorgaand jaar, slechts *f* 6492 op-
„ gebragt, daar zy in 1789 nog *f* 6727, in 1788 nog
„ *f* 7642, in 1787 nog *f* 7750 bedroegen, zonder de bui-
„ tengemeene gifte van *f* 4000 ons dat jaar door den nu
„ wylen Heer AMESHOF geschonken, 'er by te rekenen,
„ en in 1786 tot *f* 9000 geloopen zyn. Vergunt ons dan,
„ myne Heeren, dat wy uwe medewerking tot het in
„ stand houden van dit Gesticht, op het nadrukkelykst,
„ verzoeken; dat wy met allen ernst de milddaadige *Ne-
„ derlanders*, die tot nu toe niets voor het Kweekschool
„ bygebragt hebben, bidden in 't vervolg ook, ten be-
„ hoeve van dit Gesticht, jaarlyks iets van het hunne
„ te schenken; daar het uit dergelyke Donatiën is, dat
„ wy een goed gedeelte van onze uitgaven moeten
„ goedmaaken, en vooral, daar de Hollandsche Natie
„ altoos den roem moet kunnen behouden van dit Ge-
„ sticht door haare milde giften tot stand te hebben ge-
„ bragt, en het door de voortduuring van dezelfde mild-
„ daadigheid te onderhouden; ook hebben wy het ge-
„ noegen, zo dikwerf wy aanzienlyke Vreemdelingen in
„ het bezigtigen van dit Gesticht begeleiden, de verwon-
„ dering derzelven, ook wel byzonder hier over, te be-
„ merken, dat een Gesticht van dien aart zynen oor-
„ sprong geheel, en zyne instandhouding meest al, aan
„ Particulieren verschuldigd is (†), en hun eenpaarig hoo-
ren

(*) Men zie, wegens de Legaten en Donatien, zo aan het *Weduwen Fonds*, als aan het Kweekschool, het Berigt, bl. 82 en 98.

(†) In het Bericht leezen wy des betreffende, bl. 102, deeze aanmerking: „ Het zal byna altoos iets onbegrypelyks blyven,
„ hoe een Instituut van 't welk, voor verre het grootste ge-
„ deelte, alle de kosten, door particuliere Ingezetenen deezer Re-

 „ pu-

„ ren getuigen nimmer iets van dien aart, op dien voet,
„ aangetroffen te hebben, en der *Hollanderen* zugt voor
„ het algemeen belang op dit ſtuk niet genoeg te kun-
„ nen pryzen. Wy dan ook, wy moeten niet alleen
„ wenſchen, maar ook zorgen, dat die roem, in zynen
„ vollen glans, blyve praalen.

„ Uit de ſomme van 4800 Guldens, die wy uit *Indiën*
„ ontvangen hebben, ziet gy, myne Heeren! dat onze
„ Begunſtigers uit die Gewesten ons niet vergeeten; doch
„ ook die ſomme is ver beneden die van 7266 Guldens,
„ welke wy in 1787, beneden die van 6030 Guldens, welke
„ wy in 1788, en vooral beneden die van 12080 Gul-
„ dens, welke wy in 1789, van wegens gemelde Be-
„ gunſtigers van dit Geſticht in *Indiën*, hebben geïncas-
„ ſeerd. —— Denkt echter niet, dat de yver van dee-
„ ze onze Vrienden verſlaauwt; want, boven de *f* 4800,
„ welke wy in 't laatst verloopen jaar in gelde ontvan-
„ gen hebben, zyn wy aan de goedgunſtige medewer-
„ king onzer Mede-Commisſarisſen in *Indiën* eene As-
„ ſignatie van *f* 6000 verſchuldigd, welke zy ons, by
„ hunne Misſive van den 26 Feb. 1790, gezonden heb-
„ ben, en die wy naa de Verkooping, welke de O. I.
„ C. in 't Voorjaar houden zal, zullen ontvangen.
„ Deeze Asſignatie nu bedraagt het beloop der fournis-
„ ſementen zedert het afzenden der laatſte Asſignatie,
„ in de *Indiën* verzameld: eene ſomme, welke onze Vrien-
„ den ons niet ontveinzen, dat hunne verwagting heeft
„ overtroffen, daar zy *f* 48000 hadden byeen verzameld,
„ tot het oprichten van een Geſticht voor arme en be-
„ hoeftige *Penſisten*, en boven dien nog jaarlyks eene

aan-

„ publiek gedraagen zyn, en nog gedraagen worden; niet
„ alleen tot den ſtaat, in welken het zich thans bevindt, ge-
„ bragt is; maar dat Commisſarisſen, daar en boven, in min-
„ der dan tien jaaren tyds, naa aftrek van alle onkosten aan
„ Gratificatien, of tot onderhoud van het Kweekſchool voor
„ de Zeevaart beſteed, welke gezamenlyk circa twee Tonnen
„ Gouds uitmaaken, nog een Capitaal van eene byna gelyke
„ waarde hebben kunnen overhouden en aanleggen. Waarlyk
„ eene verbaazende ſomme! als men overweegt, dat alleen
„ door onze Landgenooten, zo hier te Lande als in *Indiën*,
„ in dien tyd, eene ſomme van ongeveer *drie Tonnen* Schats,
„ ten behoeve van dit Fonds, is opgebragt."

„ aanzienlyke verzameling doen, tot het op *Samarang*
„ opgerichte Marine-School. Indien echter iemand hier
„ uit mogt opmaaken, dat het om die reden te vreezen
„ staat, dat wy in 't vervolg, niet tegenstaande de waar-
„ lyk pryswaardige en voorbeeldige yver van onze Be-
„ gunstigers in *Indiën*, misschien nog geringer Subsidien
„ uit die Gewesten zullen ontvangen; een gemis, dat dit
„ Gestight aanmerkelyk zou drukken; zullen wy antwoor-
„ den, reeds zo veele blyken van Goedgunstigheid uit
„ *Indiën* bekomen te hebben, dat wy aan de volduuring
„ van dezelve niet kunnen twyfelen; en dat wy ons met
„ reden durven vleijen, dat de Ingezetenen van *Nederland*,
„ in alle gevallen, een gemis van dien aart door eene
„ vermeerdering van yver en milddaadigheid altoos zullen
„ vergoeden, en veelligt voorkomen."

Voorts geeven Commissarissen verantwoording van hun gedrag als Bestuurders, en vestigen de aandagt op het getal hunner Voedsterlingen: dit getal was aanvanglyk 50, in het tweede jaar 100, en in het derde tot 150 vermeerderd; welk getal van 150 zy oordeelen thans noch te kunnen noch te moeten vergrooten — op hunne *Aanneeming*, op hunne *Opvoeding*, hunne *Uitzending*, op hunne *Bekwaamheden*, en de *Diensten*, die dezelve reeds aan den Lande, en aan de O. I. C., gedaan hebben, en aan de commercieerende Zeevaart, insgelyks zouden hebben kunnen doen, zo niet een zamenloop van omstandigheden zulks hadt belet. Wy kunnen in dit verslag niet treeden, en niets anders doen dan het ter leezinge in de *Gedenkschriften* zelve aan te pryzen. Alleen mogen wy niet verzwygen twee allerspreekendste voorbeelden van gedaane diensten, welke in deezer voege vermeld worden: „ Wy
„ hebben u, myne Heeren! van de kundigheden des oudsten
„ GREVENSTEIN gesprooken, zo wel als van diensten, die
„ hy aan de Compagnie op zyne Reis beweezen heeft,
„ door het bestek, uit eenige belangryke Waarneemingen van
„ Lengte, te verbeteren, en de waare plaats daar het Schip
„ zich, naa veel sukkelen, stilte en tegenwinden, bevondt,
„ te bepaalen, en de Reis rustig te kunnen voortzetten,
„ zo als u nog nader uit deeze Kaart zal kunnen blyken,
„ welke wy de eer hebben voor u open te leggen. Thans
„ hebben wy zyn Journaal in het breede kunnen nagaan,
„ en ons door ons zelven overtuigen, hoe veel die schoo-
„ ne, veelvuldige en verschillende, Waarneemingen, tot

„ veiligheid van zyne Reis hebben toegebragt, en tot
„ volmaaking der Geographie en Zeekaarten zullen toe-
„ brengen. En om u slegts door een eenig voorbeeld
„ van 's Jongelings kundigheden, en van het groote nut
„ der berekening van de Lengte op Zee, te overtuigen,
„ zullen wy het voorgevallene op den 2 Sept. 1790 ver-
„ haalen, toen men giste, volgens het bestek, zich reeds
„ 104 mylen beoosten de Vlaamsche Eilanden *Corvo* en
„ *Flores*, te bevinden, en dezelve gepasseerd te zyn; maar
„ onze GREVENSTEIN, die, door zyne Observatien, de
„ misgissing van het bestek reeds kende, nam eene waar-
„ neeming van Maans en Zons afstand; hy berekende
„ dezelve, en hield rustig staande dat men zich bedroog,
„ dat 'er eene misgissing van 9°. 33', in het bestek, plaats
„ hadt, dat men, wel verre van reeds 104 mylen beoos-
„ ten het Eiland *Corvo* te zyn, 'er 7 bewesten hetzelve
„ was; eene verzekering die vry wat opziens baarde, tot
„ dat de juistheid daar van, daar naa, door allen erkend
„ wierd, toen men, eerst duister, doch op den middag,
„ zeer duidelyk den Berg van het Eiland *Corvo*, 7 mylen
„ beoosten het Schip, zag. — Is het verbeteren van eene
„ zo aanmerkelyke misgissing van geen weezenlyken dienst?
„ Herdenkt slechts, myne Heeren! wat 'er zou hebben
„ moeten gebeuren, indien men op een zo onnaauwkeu-
„ rig bestek hadt voortgevaaren; slaat het oog op deeze
„ door GREVENSTEIN zelve getekende Kaart, en de thans
„ overgeleverde Memorie, en oordeelt! —— Wy zyn
„ verheugd geweest, te verneemen, dat gemelde Jonge-
„ ling, geduurende zyn verblyf op *Java*, door de gunstige
„ bestelling van den Hoogedelen Heer Gouverneur Generaal
„ ALTING, en van de Mede-Commissarissen over dit Fonds
„ in *Indiën*, eenigen tyd in het Marine-School te *Sama-*
„ *rang* heeft doorgebragt. Is het nagaan der manier op
„ welke men de Jongelingen aldaar onderwyst, hem zeer
„ voordeelig geweest, wy zyn ook verzekerd, dat zyn
„ verblyf aldaar, en het mededeelen zyner kundigheden,
„ daar veel nuts gedaan heeft.

„ De jongste GREVENSTEIN heeft zich ook uitmuntend
„ gedraagen, en op de te rug reis, tot aan de *Kaap*, toen
„ alle de andere Officieren ziek waren, het Schip als twee-
„ de Officier gecommandeerd: en nog verder, op de hoog-
„ te van de *Vlaamsche Eilanden*, toen insgelyks de Ca-
„ pitein en alle de overige Officieren ziek waren, alleen

„ met

„ met den Luitenant, het Schip, volgens ontvangen be„ vel, midden door de blinde en andere klippen ge„ bragt."

Voorts ontmoeten wy in deeze *Gedenkschriften* een breedvoerig berigt van den eersten aanleg der Kweekschoole, zints den tyd dat de Heer GULIELMUS TITSINGH, in den jaare 1780, den eersten spoorslag daartoe gaf, in zyne *Bedenkingen over de schaarsheid van Zeevaarend Volk in 't gemeen, en het verval onzer Nationaale Zeevaart in 't byzonder*, tot den verderen voortgang van het *Vaderlands Fonds ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst*, naa den *Doggerbankschen Slag*, in 't volgend jaar, 't geen de Moeder der *Kweekschoole* mag heeten; door eene ondersteuning uit *Indie* aangemoedigd, kwam dezelve tot stand. Wat van 's Lands en Stads wege, van de O. I. Maatschappy, van de Kooplieden en Zeehandelaaren, als mede van byzondere Persoonen, daar aan toegebragt is, kan men hier te zyner voldoeninge by den anderen vinden; als mede de vervaardiging van het Gebouw; met de Benoodigdheden tot in- en uitwendige Cieraaden, meest Geschenken van edelmoedige Deelneemers in dit Vaderlandsch Gesticht, wier Naamen, met welverdienden lof, vermeld worden. —— Wyders stelt het ons voor oogen de Huishouding en het Onderwys der Kweekelingen. Hoe, met eene hoogstpryslyke verdraagzaamheid, gehandeld wordt, omtrent het leeren der Godsdienstige Waarheden, zonder onderscheid van Gezindheden; hoe men byzonder let op het Zedelyk gedrag der hier vertrouwde Jongelingen; voor hunne gezondheid zorg draagt, en in ziekte bystand biedt; wat omtrent hunne Uitrustingen wordt in agt genomen.

„ Het getal der Kweekelingen, welke uit het Kweek„ school, zedert de Maand October 1786, na Zee gezonden „ zyn, bedroeg, op den 3 Dec. 1791, reeds 168 Koppen; „ onder welken 93 hunne tweede of derde, of ook vierde „ reis gedaan hebben, of thans doen; zo dat het getal der „ Uitrustingen 261 bedraagt."

Agter dit Berigt zyn omstandige Bylaagen te vinden, dienende tot nadere opheldering van daar in aangestipte byzonderheden, als *Generaale Rekeningen* van den beginne tot het jaar 1789 ingeslooten, terwyl die van 1789 tot 1790, in 't verslag voor 1791, te vinden is. —— Een Reglement op het Bestuur van het Kweekschool. —— Een Instructie voor den Commandeur over 't zelve. —— Voor den

den Bootsman — voor den Bottelier — voor den Kok — Een Reglement omtrent de Schafting. — Een Instructie voor den Leermeester in de Cyfer- Wis- en Zeevaartkunde. — Rapport wegens de bekwaamheden en gemaakte vorderingen der Jongelingen. — Een Instructie voor den Onder-Chirurgyn. — Een Artykelbrief voor de Kweekelingen. — Ettelyke Gebeden, ten gebruike der Kweekelingen. — Een Verbandschrift door de Ouders of Voogden, by het aanneemen van hunne Kinderen, of Pupillen, in het Kweekschool voor de Zeevaart, te ondertekenen. — En wordt alles besloot en met een Naamlyst der Commissarissen over het Vaderlandsch Fonds, ter aanmoediging van 's Lands Zeedienst, zedert deszelfs oprigting in den Jaare 1781.

Wy durven niet twyfelen, of deeze *Gedenkschriften*, met zo veel naauwkeurigheids opgesteld, zullen, overeenkomstig met den wensch van Commissarissen, in hunnen Brieve voor de Geschenk-Exemplaaren, „ de goedkeuring der „ Ontvangeren verdienen, en den yver van alle *Neder-* „ *landeren* opwekken, om het hunne tot Instandhouding, „ Uitbreiding en Volmaaking, van dat Gesticht toe te bren- „ gen." In die hoope pryzen wy dezelve aan, en hebben 'er te breeder van gewaagd, om onze Leezeren te onderrigten, wat zy 'er al in kunnen aantreffen. — Ouders, Voogden, die hunne Kinderen hier gaarne besteld of bezorgd zagen, kunnen, door het leezen deezer Gedenkschriften, en het raadpleegen der Bylaagen, de noodige kundigheden opdoen omtrent 't geen zy te verrigten, en wat zy van deeze Instelling voor hunne Kinderen, of Pupillen, te wagten hebben.

Beknopte Geschiedenis der Fransche Staatsomwenteling, door J. P. RABAUD. *Uit het Fransch vertaald. Verciérd met zes Konstplaaten, naar de tekening van den Heer* MOREAU, *en ophelderende Aanmerkingen der Vertaalers.*

> . . . Et l'Univers reconquerant ses droits
> Limitera bientôt la puissance des rois.

Te Parys by H. Jansen, *en te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1792. *In gr. 8vo.*

Eene Gebeurtenis, zo groot in zich zelve, en van onberekenbaare gevolgen, als de *Fransche* Staatsomwen-

wenteling, wekt onvermydelyk veelen op, om dezelve te beschryven; en ontbreekt het niet aan vaardige pennen om ze uit vreemde Taalen in 't *Nederduitsch* te brengen. Aan deeze beknopte Geschiedenis in 't *Nederduitsch* te kleeden, hebben meer dan één in *Frankryk* gearbeid; op den Tytel en aan 't hoofd der Voorreden ontmoeten wy het meervoudig getal. Zy bevinden zich in *Frankryk*, althans het Werk is te *Parys* gedrukt: jammer, in de daad, dat een zo schoone Druk ontluisterd wordt door zo veele drukfeilen, die meer dan vier bladzyden beslaan, en boven welke zwarte lyst, de Leezer verzogt wordt, „ Indagtig te zyn, hoe moeilyk het valt, om hier te „ lande iets in de *Hollandsche* taal te doen drukken, en, „ om deeze reden, het getal der Drukfeilen met een in- „ schiklyk oog aan te zien."

Uit de Voorreden der Vertaalers blykt, dat zy yverige Voorstanders der Vryheid zyn. „ De aanmerkingen, „ welke zy, ter betoon daarvan bybrengen, hebben," gelyk hunne betuiging luidt, „ ons met lust en yver de „ hand aan 't werk doen slaan; immers wy ook zyn „ Vrienden der Vryheid; wy beminnen haar, en zullen „ haar getrouw blyven; zy moet ons waard zyn, zy „ komt ons duur genoeg te staan." Een wenk, genoegzaam om te doen kennen aan hoedanige *Hollanders* wy deeze Vertaaling verschuldigd zyn. —— Wat het Werk zelve aanbelangt, „ het zelve is," om de woorden der Voorredenaaren te bezigen, „ getrokken uit eene *Verzameling*, „ uitgegeeven door den Heer RABAUD, een Man van zon- „ derlinge Verdiensten, welke afgezonden ter eerste Volks- „ vergadering, en, te *Nimes* in *Languedoc*, Leeraar der „ Hervormde Gemeente geweest is; zyne deugden en be- „ kwaamheden hebben op beide plaatzen uitgeblonken, „ en de Leezer kan in dit Werk zelve 'er zich eenig „ denkbeeld van vormen. Wy hebben, uit die Verzame- „ ling, dit eenige stuk getrokken; wyl dit ons toescheen „ thans meer algemeen van nut en aanbelang te kunnen „ zyn. Indien onze welmeenende pooging nuttig geoor- „ deeld wordt, zullen wy vervolgens andere even be- „ langryke stukken aan onze *Hollandsche* Medeburgeren „ aanbieden."

De Heeren Vertaalers hebben 't zelve doorgaands met agter aangevoegde, en in den Text aangeweezene, *Aantekeningen* verrykt, en zomtyds tot wederlegging, doch

die,

die, over 't algemeen, ter staaving en aandrang strekken van 't geen de Heer RABAUD gezegd hadt, en zyn dezelve, voor geen gering gedeelte, met eene vuurige pen geschreeven, ter opheldering eens Werks, welks aanvang luidt: „ Ik stel my voor, om de Geschiedenis der Staats-
„ omwenteling in *Frankryk*, in een kort bestek, te besluiten, ten einde zy, geschikt naar de bevatting van alle
„ Leezers, en zonder moeite door alle Landen verspreid
„ zynde, de indrukken uitwisschen, (dit is onder de Drukfeilen niet opgetekend, en moet *uitwisschë* zyn)
„ welke de Vyanden der Vryheid hebben trachten uit te
„ strooijen. De nakomelingschap alleen zal onderrigt
„ kunnen zyn van de geheime beweegredenen, aan welke
„ men de byzondere Gebeurtenissen moet toeschryven,
„ welke in groote menigte den loop der Omwentelinge
„ hebben aangezet en verhaast, doch de algemeene oorzaaken klimmen hooger op. Zy was door den loop
„ der ondermaansche Gebeurtenissen voorbereid; en de
„ onvermydelyke oproeping der Algemeene Staaten (*Estats*
„ *Généraux*) riep, als 't ware de daar opgevolgde Staats-
„ verandering op. Indien 'er iets is, 't geen de bewondering der Vreemdelingen moet bewerken, is het de
„ gelukkige wyze, op welke zy bestuurd is geworden, te
„ midden van zo veele verhitte driften en tegenstrydige
„ belangen. Twintig maalen scheen het Schip van staat
„ door den storm te zullen verzwolgen worden, en twintig maalen ontkwam het de schipbreuk, door de sterkte
„ van zyn gevaarte, en het beleid der stuurlieden. De
„ Geschiedenis dier drie merkwaardige jaaren levert
„ ons een tooneelstuk op, 't geen zyn begin, midden
„ en einde, gehad heeft. Byzondere belangen leverden
„ in 't zelve hinderpaalen op, welke verydeld wierden,
„ of door 't gezag van het wetgeevend Lichaam, of door
„ de magt en onwederstaanbaare drift der Natie zelve,
„ tot den dag toe, op welken de Koning, door het aanneemen der Regeeringsvorm, de ontknooping van dit
„ luisterryk tooneel te wege bragt."

Hier uit ziet de Leezer, welk een Tydperk het van de Staatsomwenteling beschryve; hoe de Eerw. RABAUD DE SAINT ETIENNE tot de eerste oorsprongen opklimme; oorzaaken van eenen geheel anderen aart, en weezenlyker, dan wy in een ander *Fransch* Werk aantreffen, waar die groote Omwenteling beschreeven wordt, als te

we-

wege gebragt door het *Dierlyk Magnetismus* van eenen MESMER, en den invloed van eenen CAGLIOSTRO (*). Hy, die, als Wetgeever en Redenaar, in de *Nationale Vergadering* zich zo zeer deedt kennen, betoont zich geen min bekwaam Geschiedboeker van eene Gebeurtenis, om welke tot stand te brengen, hy zo veel gedaan heeft. Zyne welversneede penne stelt, van elders reeds meestal bekende, Gebeurtenissen op de belangrykste en inneemendste wyze voor. Zyn vuurige schryftrant doet ze ons, hoe bekend, met genoegen leezen: wy vinden ons als op de plaats tegenwoordig. Waarlyk hy mag, ten slot van alles, schryven: „ Te eeniger tyd zullen wy meer omstandig-„ lyk Gebeurtenissen kunnen ontwikkelen, welke zo be-„ langryk voor het *Fransche* Volk zyn, en tot welke het „ in 't algemeen medegewerkt heeft; ons voorneemen is „ thans alleenlyk geweest, om een vluchtig tafereel der „ Staatsomwenteling te schilderen, even als men een ge-„ vecht beschryft, 's daags naa dat het voorgevallen is. „ Gemeene Waarneemers hebben in dit verwonderlyk too-„ neel, 't welk *Frankryk* aan *Europa* vertoond heeft, „ niets opgemerkt dan eenige menschen tegen elkander „ verbitterd, en sommige driften tegen andere driften „ kampende. Maar verlichte Mannen van alle Landen „ hebben ligt bespeurd, dat deeze zaak die van 't ge-„ heele Menschdom is, en hunne harten zyn aangedaan „ geweest door de verwagting van de uitkomst van dee-„ zen stryd. Het Menschlyk Geslacht kan, geduurende „ eenen geruimen tyd, vernederd en verlaagd worden in „ Landstreeken, waar slechts één heerscher, één meening, „ ééne wet, en één boek is, vermids de dwinglandy, dien „ gemaklyken teugel in handen hebbende, voor altoos „ kudden van menschen onder het juk houdt, wier ver-„ nuft geen voortgang maakt. Dáár is het eene misdaad „ van gevoelen te veranderen, wyl men, dusdoende, in „ de daad, den meester en de wetten wederstreeft. Maar „ by Volken, welke leezen en denken, ontwarren zich „ de menschen op eene ongevoelige wyze uit de netten „ der onkunde en der dwaling, welke nog nadeeliger „ is om onfeilbaar tot de waarheid te geraaken: want „ 'er zyn geen paalen, welke de volmaaking van ons ver-stand

(*) *Histoire de la Noblesse hereditaire*, par l'Abbé C. J. DE MEY, 1791.

„ ſtand begrenzen. Dáár is het eene deugd om van ge-
„ voelen te veranderen: wyl dit, in de daad, moet hee-
„ ten het juk der dwaaling af te werpen; dáár zyn de
„ tyrannen der vryheid van denken de haatlykſte aller ſter-
„ velingen; wyl men hen beſchouwt als vyanden van het
„ menschlyk geſlacht, wiens vorderingen zy zouden wil-
„ len vertraagen; zy verlaagen, zo veel in hun is, het
„ meesterſtuk der ſchepping.

„ De *Franſche* Staatsomwenteling is, derhalven, het voort-
„ brengzel geweest der verlichtheid, welke by dit Volk,
„ meer dan by anderen, tot alle Claſſen der Ingezete-
„ nen was doorgedrongen. Zy is begonnen op het oogen-
„ blik, toen de menſchen hebben beginnen te denken. De
„ misſlagen van drie Regeeringen hebben haar doen ryp
„ worden; de wederſtand der bevoorregten heeft haar ver-
„ haast, en der Franſchen driftige ſtoutmoedigheid heeft
„ haar volbragt. Toen BACON zyne eerſte proefneemin-
„ gen in 't werk ſtelde, toen MONTAGNE zyne twyfelin-
„ gen opperde, toen BAYLE zich tot de algemeene voor-
„ ſpraak der Wysbegeerte opwierp, voorbereidden zy
„ reeds de *Franſche* Staatsomwenteling. Doch het licht
„ der rede is het eigendom aller Volken in alle Gewes-
„ ten, en het is boven de magt van eenig Vorst, of eenig
„ Lichaam, om heeden deszelfs voortgang te ſtuiten. Zy
„ zal derhalven in haaren arbeid voortvaaren met die be-
„ daardheid, en die omzigtigheid, welke de Gebeurtenis-
„ ſen ryp maaken, zonder dezelve te verhaasten; en ter-
„ wyl *Frankryk* den hevigen ſtryd voleind, in welken het
„ gewikkeld is, zullen de Volken van *Europa*, niet zonder
„ aandoening, deszelfs luisterryk lot zien volmaaken, aan
„ 't welk dat van het Heelal verknogt is."

Wat den tegenſtand van vreemde Mogenheden betreft, daaromtrent hadt de Heer RABAUD kort te vooren zich dus uitgelaaten: „ De Buitenlandſche Hoven zullen onze
„ Staatsvorming, of niet of al, erkennen, naar maate hun-
„ ne Staatkundige inzigten hen zullen doen hoopen of
„ wanhoopen, om, onzen buit onder hen te verdeelen. —
„ Maar de magt der *Franſche* Staats-hervorming zal
„ door haare eigene kragt aan alles wederſtand bieden;
„ want zy is het gewrocht der Eeuwen, der Natuur,
„ der Rede en der Magt!"

Zeer juist is de aanmerking van den Schryver, als hy, naa geſchreeven te hebben, dat de Koning eindelyk het

Fran-

Fransche Staatsgestel aannam, en deeze beruchte stap het zegelmerk op de Omwenteling zette, te nederstelt: „ Buiten twyfel zyn wy nog geschokt; de Bevoorrech-„ ten zullen nog middelen vinden om onze rust te stoo-„ ren, en onze brandende drift voor de Vryheid zal nog „ een tyd lang het wantrouwen, ja zelfs de buitenspoo-„ righeden, welke dezelve vergezellen, gaande houden;" —— *Buitenspoorigheden*, ja, deeze worden in de beknopte Geschiedenis niet verzweegen, maar met gepaste kleuren voorgesteld; en de Vertaalers hebben, in hunne veelal gewigtige Aantekeningen, 'er hoogzels en diepzels aan gegeeven, die ons dezelve in een nog sterker licht doen voorkomen, en maaken zy te deezer plaatze by het woord *Buitenspoorigheden* de volgende Aantekening, die met het slot ten voorbeelde zal kunnen strekken van huunen schryftrant: „ Men kan dit niet ontkennen, overal, waar de „ vryheid haaren throon wil vestigen, vallen hevige schok-„ kingen voor, en dit is in de natuur der zaak gelegen. „ De Vrienden der Vryheid zullen in ééns alle misbrui-„ ken uitrooijen, alle nuttige instellingen invoeren, en „ vaaren voort zonder eenige bypaden te willen betree-„ den. Aan de andere zyde ziet men, dat de talryke „ schaare der aanhangelingen van de dwinglandy alle krag-„ ten inspant, om dit heilzaam oogmerk te verydelen. „ Uit deezen geweldigen schok moet noodwendig een he-„ vige stryd ontstaan, en wee hem, die de nederlaage „ heeft! Echter verdiende eene zo gewichtige zaak met „ koelbloedig en ryp beraad overlegd te worden; doch „ waar zal men dit vinden? Misschien levert *Noord-Ame-„ rica* 'er het eenig voorbeeld van op. —— Men moet geen-„ zins de zaak der Vryheid beoordeelen naar de bewee-„ gingen, welke zy veroorzaakt, of het bloed, 't geen zy „ gekost heeft; die berekening zou even ongerymd als „ onregtvaardig zyn: want 'er is nimmer een despotisch „ gezag gevestigd, 't geen niet oneindig meer bloeds heeft „ doen storten; alle geschiedenissen zullen deeze stelling bil-„ lyken. —— Doch men moet in 't oog houden, welke „ onschatbaare voordeelen de Vryheid aan het algemeen „ verschaft; hoe zeer zy overeenkomt met de Wetten der „ Godheid en de Regten des Menschdoms; men moet „ nagaan welke rampen de Tyranny by alle Volkeren, in „ alle Landen, in alle Eeuwen, veroorzaakt heeft; en dan „ zal men voorzeker moeten toestemmen, dat de Albe-

 „ stuur-

„ ſtuurder, de Almachtige, welke zyne ſchepzelen tot ge-
„ luk en welzyn gevormd heeft, ook nooit heeft kunnen
„ begeeren, dat dezelve ten prooi van eigendunklyke
„ Heerschzugt zoude worden. Hy leeft, hy regeert, hy
„ is de Weldoener aller Stervelingen, en de God der
„ Vryheid!"

Hoe zeer het reeds vermelde kunne ſtrekken, om den Leezer den aart deezes Werks te toonen, zal het, egter, voegen, iets te ontleenen, waarin de ſchryſwyze van den Heer RABAUD, als hy de geſchiedenis verhaalt, blyke. Wy neemen daar toe de verovering der *Bastille*. De Volkswapening beſchreeven hebbende, vervolgt hy: „ Ter
„ zelfder tyd zond de Volksvergadering Afgevaardigden tot
„ den Koning, om hem van het gevaar te verwittigen,
„ 't welk de algemeene zaak liep, indien de Krygsbenden
„ niet van *Parys* verwyderd wierden, en de Gedeputeer-
„ den booden aan om zich in de Hoofdſtad tusſchen die
„ beiden te begeeven. Doch de Koning antwoordde hen,
„ dat hy alléén over de noodwendigheid dier troepen
„ konde oordeel vellen, dat hy in deeze ſchikkingen geene
„ verandering zoude maaken, en dat het onnoodig was,
„ dat de Afgevaardigden zich naar *Parys* zouden begeeven,
„ waar hunne tegenwoordigheid niets nuttigs zou uitwer-
„ ken. Toen beſloot de Vergadering, dat de Heer NECKER,
„ en de overige Staatsdienaars, die nu verzonden wa-
„ ren, haare achting en nabeklag medevoerden; dat zy
„ onophoudelyk zoude aandringen op het verwyderen der
„ Krygsbenden, en de inſtelling der Burgerwapening, en
„ verklaarde, dat 'er tusſchen haar en den Koning geene
„ magt verder konde beſtaan; eindelyk ſtelde zy de tegen-
„ woordige Staatsdienaaren voor alle toekomende Gebeur-
„ tenisſen verantwoordelyk, en dreigde met de wraak der
„ Wetten een elk die het onteerend woord van *Bankbreuk*
„ zou herleeven doen. Zy beſloot eindelyk, den geheelen
„ nagt door, haare zitting te doen duuren.

„ Echter waren zo veel moeds en zo veele vereende
„ pogingen van het Volk en zyne Vertegenwoordigers
„ niet bekwaam om het Hof te doen beſluiten, om van
„ deszelfs opzet af te zien. De weigering des Konings, wel-
„ ke de Volksvergadering met leedweezen vernomen hadt,
„ vervulde *Parys* van wanhoop. Zyne Inwoonders ge-
„ loofden, dat hunne vyanden voorgenomen hadden om
„ hen te vernielen, en zy beſlooten, om te verwinnen of te

„ ſter-

„ sterven. Toen kwamen uit dien aangehitsten hoop „ eenigen dier moedige mannen te voorschyn, welke in „ voornaame gelegenheden byna nimmer ontbreeken, en „ die zich als dan natuurlyker wyze in de plaats stellen, „ tot welke zy geschikt zyn. Verscheidene stemmen doen „ zich hooren; zy roepen uit, dat 'er noch vrede noch „ vryheid zal zyn, zo lang de *Bastille* in weezen blyft. „ Duizenden anderen herhaalen dit, en men hoort niets „ anders dan dit geschreeuw, dat men de *Bastille* verove- „ ren moet. LAUNAY, welke het bevel in deeze schrik- „ baarende Vesting voerde, hadt zich, in voorraad, tot „ deszelfs verdeediging voorbereid, en bevelen van BE- „ RENVAL bekomen, om vol te houden tot hy hulp er- „ langen zoude. Doch hoe kon hy wederstand bieden „ aan de aandrift der *Franschen*, en aan de moedige hard- „ nekkigheid van een groot gedeelte van *Parys*, 't geen „ de Wallen dier Vesting kwam bestormen? Men sommeert „ hem tot de overgave, hy veinst die toe te stemmen; „ de burgeren worden op de eerste binnenplaats ingelaa- „ ten, en 'er wordt op dezelve geschooten. Toen steeg „ de woede der geenen, welke buiten stonden, ten hoog- „ sten top, en weldra verbraken de voorste reien Burgers, „ met heldenmoed, de ketenen der Ophaalbrug, en neemen „ in eenige uuren tyds deeze plaats in, welke een gedugt „ leger met den grooten CONDÉ aan 't hoofd, drie-en- „ twintig dagen lang zonder vrugt belegerd hadt. De „ Gedenkschriften der Natie hebben hunne naagedagtenis „ vereeuwigd, onder de algemeene benaaming van *Ver- „ winnaars der Bastille*. LAUNAY wordt gevangen ge- „ maakt, en na het Stadhuis gebragt, tusschen eene ont- „ zaglyke menigte van 't vergramde volk; zyne begelei- „ ders betoonen evenveel moeds ter zyner bescherming, „ als in de verovering van die gedugte Fortres; maar na „ een uur met veel moeite en tegenstand doorgedrongen „ te zyn, wierd LAUNAY onder aan den trap van het „ Stadhuis, op het oogenblik toen hy in veiligheid ge- „ bragt stondt te worden, vermoord. Te zelfder tyd „ werdt ontdekt, dat de Heer DE FLESVELES, Groot- „ Provoost van *Parys*, met LAUNAY het eens was geweest; „ men stelt hem dit op het Stadhuis voor oogen; hy sluipt „ weg; doch op het eind der plaats ontvangt hy een Pistool- „ schoot. Het hoofd wordt hem afgehouwen, en die

„ bloedige kop met dien van LAUNAY worden op een piek „ door *Parys* omgedraagen."

De Vertaalers maaken hier op deeze overschryvenswaardige Aantekening. „ De trouwlooze handelwyze van den „ Gouverneur billykt de wraak der Burgeren. Zy was „ des te rechtvaardiger, wyl de overgave reeds, door het „ uitsteeken van een wit Vaandel, aangekondigd was, en „ dat men, door deezen verraaderschen trek, de belegeraaren op het binnenplein gelokt, en veelen van hun „ nedergeschooten hadt. Het ware nogthans te wenschen „ geweest, dat men hem gespaard en gerechtlyk verhoord „ hadt; als wanneer men bezadigder te werk zoude gegaan hebben, en misschien meer lichts zou hebben kunnen verkrygen. Dus doende zou men ook onschuldig bloed „ gespaard hebben, dat naamlyk van den braaven Groot-„ Major, welke steeds gestemd heeft om de *Bastille* aan de „ Burgeren in te ruimen, en wiens kop niet te min, „ even als die van LAUNAY, op de *Place de Grève* afgehouwen en op een piek rondgedraagen is, en dat „ van twee onschuldige Soldaaten der *Invalides*, welke, „ met weerzin, ter verdeediging van de Vesting hadden „ moeten dienen, en zelve de deuren aan de Burgeren „ geopend hadden; doch, in de woede van den eersten „ aanval, jammerlyk wierden mishandeld, en vervolgens „ op de bovengemelde Strafplaats opgehangen. —— Dit „ tafereel doet yzen; men verfoeit te recht de buitensporigheden van een onzinnig gepeupel; doch leveren „ niet de geschiedenissen aller Volkeren dusdanige bloedige tooneelen op? En, om niet verder uit te weiden, is „ 'er iets afgryslyker uit te denken dan de moord der Gebroeders DE WITT. —— Wy schuiven het gordyn der „ duisternis over de onmenschlykheden, welke die twee „ Staatsmannen verduurd hebben; doch alle eeuwen zullen van die barbaarschheid gewaagen. Wy moeten, „ derhalven, de *Fransche Natie* niet van bloeddorstigheid beschuldigen, daar wy zelve zulke hemeltergende „ Gruweldaaden begaan hebben."

Grammaticæ Græcæ Pars posterior; Syntaxis, Prosodia, & Appendix de Figuris Grammaticis & Dialectis, quam in usum Linguæ Græcæ studiosorum composuit C. FR. HACHENBERG, Scholæ Latinæ Vadensis Rector emeritus. Trajecti ad Rhenum apud *W. van Yzerworst*, 1792. 219 pp. in 8vo.

Beloofde de Heer HACHENBERG by de uitgave van het eerste Gedeelte zyner *Griekſche Spraakkunst*, gaande over de *Spelling* en *Woordvoeging*, ingevalle een gunstig vertier, het overige Gedeelte (*), de Uitgave van 't zelve moet ons doen besluiten, dat deeze aan de hoope heeft beantwoord. 't Geen wy ten voordeele van het voorloopend Gedeelte, ter aangeduide plaatze, gezegd hebben, past ook op dit laatste, waarin hy van de *Woordvoeging* en *Maatklank* handelt. Met een *Byvoegzel* over de *Spraakkunstige Figuuren*; en breeder uitweidt over byzondere *Dialecten*, als *Attiſche*, *Joniſche*, *Doriſche*, *Æoliſche*, en eindelyk het *Dichterlyke*, 't geen zich van alle onderscheidt, dewyl de gebonden styl de Dichters dikwyls drong tot het neemen van vryheden, in den ongebonden min gebruiklyk; en de Dichters daar en boven hunne Verzen oudtyds opstelden om gezongen te worden, en dus, in de kortheid of langheid der Lettergreepen, en in andere opzigten, veel schikten naar den eisch des Zangs. Van daar, dat zy de vryheid namen om alle *Dialecten* door elkander te bezigen, en daar uit te kiezen, welke hun het best voegde. —— Nevens eenige weinige nog aan het eerste Deel, ter verbetering dienende, Byvoegzelen, vinden wy, aan 't slot, eene korte ontleedende Schets van de geheele Spraakkunst, die met eenen opslag aan het oog den geheelen inhoud en zamenhang bloot legt.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1791, I Stuk, bl. 359.

Nieuwste Poëzy van P. J. KASTELEYN. *Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1792. *In gr. 8vo*, 188 *bl.*

„Te onbedreeven zynde in de gronden en schoonheden zyner ryke moedertaale; bouwende op een valsch grondbeginsel, aangaande het waare Wezen der Poëzy; vervuld met de hersenschimmige fraaiheid eener zogenaamde losse Werktuiglykheid, welke weldra in slordigheid ontäart, en zich boven de, op de natuur gegronde, kunstregelen van het schoone, en de kieschheid en eigenäartigheid des styls verheven waant; was de Heer KASTELEYN weleer vermetel genoeg, om de aandacht zelfs van het kundig gedeelte zyner Landgenooten, voor zynen zoo onbevoegden als onvolkomen arbeid, in 't vak der fraaije letteren, te verzoeken." —— Dit, niet zeer gunstig, getuigenis geeft de Heer KASTELEYN zelf, van zyne voormaalige bekwaamheden, in eene *korte beschouwing zyner eertyds uitgegeeven Dicht- en Tooneelwerken; en noodig bericht by de uitgave van deezen arbeid*, voor dezelve geplaatst: waarna alle zyne uitgegeevene Dichtwerken de *Revue passeeren*, en ten slotte, *by voorraad*, van deeze verzameling voor altoos worden uitgesloten. 1. *De Graaf van Olsbach*, Tooneelspel, naar het Hoogduitsche van BRANDIS, (1778.) 2. *Dormont en Julia*, een Tooneelspel; ten deele uit het Hoogduitsche overgenomen. (1779.) 3. *Dichtlievende Verlustigingen*; eene verzameling van uit 't Hoogduitsch overgebragte Versen, (1779.) 4. *De kunst om altyd vrolyk te zyn*, naar UZ. (1780.) 5. *De Vaderlandsche Zanger*, eenige losse oorspronglyke Stukjes, in 1781 uitgegeeven. 6. *Geschenk voor Tooneeldichters en Tooneelspeelers* (1781); meest vertaaling 7. *De Marquis de Bouillé*, Heldenspel (1782), bevattende de herovering van *St. Eustatius*, door de Franschen. 8. *De Jufferlyke Kamerdienaar*; een Blyspel (1783), zonder eenheid van daad of oogmerk. 9. *Oorspronglyke Dichtwerken* (1783), een middenmaatig werk. En 10. *De Tooneelsluiting*, (1788. De volgende heeft de Dichter echter met meer genegenheid aangezien, en, *by voorraad*, nog behouden: 1. *Moliere*, Tooneelspel (1781), oorspronglyk naar GOLDONI. 2. *Elfride*, Treurspel, (1783 en 1787), naar het Hoogduitsche van BERTUCH. 3. *Codrus*, Treurspel (1784 en 1785), naar VAN CRONEGK. 4. *Eduard de derde*, Treurspel (1786), naar WEISZE: zynde dit Stuk ook in dit Deel der *Nieuwste Poëzy* te vinden. 5. *Erastus en Lucinde*, een Zangspel, naar GESZNER (1786). 6. *Olintes*, een Treurspel (1786 en 1789), gedeeltelyk naar VAN CRONEGK. 7. *Carolina van Eerburg*, Tooneelspel, (1788), gevolgd naar SPRIKMANS *Natuurlyke Dochter*. 8. *Wysheid de Zuil der Vryheid* (1787), in Zangen; en 9. *Lierzang over den in-*

Invloed van een vast geloof aan de Voorzienigheid, (1791), door het Leydsch Genootschap: *Kunst wordt door arbeid verkreegen*, bekroond; en in het VIIde Deel van deszelfs Werken geplaatst.

Behalven het reeds gemelde Treurspel, *Eduard de Derde, Kroonprins van Engeland*, 't welk de laatste 75 bl. van dit Deel der *Nieuwste Poëzy* beslaat; zyn 'er de volgende Lierzangen in: 1. *Aan Joanna.* 2. *Aan God.* 3. *Aan den Doed.* 4. *Aan Menschenvrienden.* 5. *Aan de Wysheid.* 6. *Aan Kortzigtigen.* 7. *Aan A. Vereul.* 8. *Vriendschapstrouw.* 9. *Washington.* 10. *God regeert.* 11. *Aan het Mededoogen.* 12. *Elise.* 13. *De twee gelieven.* 14. *Aan de Jongelingschap.* 15. *Aan de Liefde*, en 16. *Aan de Eenzaamheid.* Tot eene Proeve strekke, uit deeze, de agt eerste Coupletten, van het schoone stuk:

AAN GOD.

God! .... aller glans is nacht by uwen glans te noemen,
En aller luister duisternis!
En echter durft het wormpje uw grootheid staamlend roemen,
Wyl 't wormpje óók 't werk der Almagt is.

Gy waart van eeuwigheid, Gy zult dezelfde weezen
Tot aller eeuwen eeuwigheid:
Maar nimmer wordt uw lof, uw roem, uw naam volpreezen,
Jehovah! God van majesteit!

Wat ben ik by deeze aarde? een stip, zoo klein, zoo teder,
Als 't drupje by den Oceaan;
Als 't stofje by den berg; als 't halmpje by den ceder;
Als 't lamplicht by de volle Maan.

En wat, wat is deeze aard' by duizend, duizend bollen
En waerelden, die uwe hand
In hunnen loopbaan doet door 't perkloos ydel rollen? ....
Min dan één korl by 't oeverzand.

Wie telt de duizenden, de duizend myrryaden,
Verdubbeld door een duizendtal,
Der schepslen, die vóór my op deezen aardbol traden,
En 't heir, dat is en weezen zal?

Wat zyn zy by het heir, dat leeft in alle kringen,
Door U gehangen aan het niet? ——
Wat is dit heir by hen die uwen troon omringen?
Een teder, ligt te knakken, riet.

En wat dit glansryk choor by U, o Levensader?
By U, die was en weezen zal?
By U, der chooren God? By U, der heiren Vader?
By U, ô oorsprong van 't Heeläl? ....

God! .... aller glans is nacht by uwen glans te noemen,
En aller luister duisternis!
En echter durft het wormpje uw grootheid staamlend roemen,
Wyl 't wermpje óók 't werk der Almagt is!

Of de Dichter, in het vervolg, nog eene nadere schifting in zyne Dichtstukken zal maaken, waar toe het woordje *by voorraad* eenig vermoeden geeft, zal de tyd leeren. Mogelyk zal eene nadere beschouwing hem doen opmerken, dat de reeds uitgeslotene *Tooneelsluiting*, als oorspronglyk werk, meer waarde heeft, dan *Carolina van Eerburg*; door hem, in hetzelfde jaar 1788, in 't licht gegeeven: al ware het zelfs dat zyne Vertaaling van het laatste het oorspronglyke van SPRIKMANS overtrof. Mogelyk zal hy zien, dat hy, eertyds te gunstig over zyne Werken gedacht hebbende, nu in eens al te streng met dezelve handelt. Zynde het, ten voordeele zyner Leezeren, te wenschen, dat de verdere beschouwingen hem, in alle tyden, toch zoo gelyk aan zich zelven zullen doen blyven, dat in laater jaaren ook deeze *Nieuwe Poëzy* niet door hem uitgesloten worde.

De Wysgeer. Tooneelspel. Door G. PAAPE. *Te Rotterdam by* J. Meyer, 1792. *In gr. 8vo, 114 bl.*

FERDINAND, de geschetste Wysgeer, by een zyner Vrienden, EDUARD, gelogeerd zynde, ontvangt een' brief wegens den dood zyner Huisvrouw, welke laatste hy met tegenzin getrouwd had; hebbende zyne liefde gevestigd op eene andere schoone, met naame CONSTANTIA, wier verblyfplaatze hem onbekend, maar, niet zeer verre van de wooning zyns Vriends, aan het Zeestrand is. EDUARD reeds, by den knecht van FERDINAND, als een schurk verdacht gehouden, en wezenlyk in stilte de Medeminnaar van FERDINAND by CONSTANTIA zynde, beraad-

slaagt zich met een bedrieger KAREL, welke door hem bestaan moet. Deeze beiden stellen een aantal valsche brieven op, welken, als door zo veele Jobs booden aangebragt, den wysgeerigen lyder verwittigen: *Primo*, dat zyn Westindisch Schip, met man en muis, vergaan is. *Secondo*, dat zyn huis tot den grond is afgebrand, zonder dat men iets heeft kunnen bergen. *Tertio*, dat hy zyn Proces verlooren heeft, met de kosten, en nu dood arm is. Eindelyk, *Quarto*, dat zyn eenigen Zoon is overleden: alle tydingen, die ieder, behalven JOB en deezen Wysgeer, raazend zouden maaken. Intusschen blyft het hier niet by: hy wordt door een' onbekenden (die EDUARD is) tot een tweegevegt uitgedaagd: deezen doorschiet hy, zo hy meent, en ontdekt daarna dat het zyn Vriend EDUARD is. Nu ontzinkt hem zyne wysbegeerte, en, aan het strand vegtende, is 'er niets natuurlyker dan zich daadelyk in Zee te verdrinken. Hier toe maakt hy alle schikkingen, doch wordt, op het oogenblik dat die daad zal geschieden, door CONSTANTIA (hem in dit geval onbekend zynde) wederhouden. Dit doel, derhalven, mislukt; FERDINAND zo wel als EDUARD, in 't leeven gebleven zynde, ontmoeten vervolgens elkander; en nadien CONSTANTIA juist het tegendeel onderfteld heeft, van het geen 'er geschied is: namelyk dat haar Minnaar doorschoten is, en zy, zynen Moordenaar gered heeft; zo vliegt zy, om haaren dooden Minnaar te zien, naa het huis van EDUARD, alwaar alles reeds tot de ontknooping van het stuk gereed is: namenlyk een Huwelyk tusschen FERDINAND en CONSTANTIA.

Om van de Wysbegeerte van FERDINAND eenigzins te kunnen oordeelen, zullen wy een gedeelte van zyn gesprek met zyn knecht plaatzen; zynde na het ontvangen van den brief, in welken hem het verliezen van zyn Proces wordt aangekondigd.

JAN.

„ Behelst deeze laatste brief weder een ongeluk?

FERDINAND.

Ja! Jan!

JAN, *ter zyde.*

„ Die verwenschte Laconische antwoorden!" (*overluid.*) Mag ik ook weeten, waarin dat ongeluk bestaat?

FERDINAND.

Waarom niet? Jan! — dat de geheele Waereld weet is geen geheim. —— Maar, eer gy verder gaat.

JAN.

Wat gelieft u, myn Heer?

FERDINAND.

Geef my myn pyp!

JAN, *hem een pyp geevende.*

Zie daar, myn Heer.

FERDINAND.

Gy geeft my juist het geen ik vraag, en ook niets meer.

JAN.

Gy verkiest Laconisch te spreeken, —— en ik Laconisch te handelen.

FERDINAND, *lagchende.*

Zeer goed, Jan! —— Wy zullen zien wie van ons beiden het langst zal uithouden. —— Tabak!

JAN, *hem de Tabaksdoos geevende.*

Daar is zy.

FERDINAND.

Gy verliest het, Jan!

JAN.

Dat is onmogelyk, myn Heer! —— Hoe dat?

FERDINAND.

Gy geeft my meer dan ik vraag.

JAN.

Te weeten? ——

FERDINAND.

Ik vraag u om tabak, — en gy geeft 'er my de doos by. —— Willen wy dat Laconische nu niet maar aan een kant zetten?

JAN.

Hoe eerder hoe liever.

FERDINAND.

Uw goed hart, Jan! ik zie het, verlangt te weeten, wat ramp my op heden weder wordt aangekondigd. Ik zal 't u zeggen, myn Vriend! alleenlyk moet gy my belooven, dat gy uwe bedaardheid behouden zult!

JAN.

Ik beloof u alles te zullen doen, wat in myn vermogen is.

FERDINAND.

Ik heb myn proces verlooren, met kosten en al.

JAN.

Vervloekt! ——

FERDINAND.

Jan! —— denk om uw belofte! ——

JAN.

Zo dat gy nu alles kwyt zyt?

FERDINAND.

Alles! —— Nu ben ik dood arm! —— Die tabak is te vogtig, zy wil niet branden.

JAN.

Dood arm! —— en uw tabak te vogtig? —— Hemel!

FERDINAND.

Wel nu, Jan! dat zyn twee dingen, die immers wel saamen kunnen gaan?

JAN

JAN, *met zigtbaar ongeduld en misnoegen.*

Ja! myn Heer! ja! ja! zy kunnen ſaamen gaan! ja! dat kunnen zy! ja! ——

FERDINAND.

Zy is anders niet kwaad van reuk.

JAN.

Gy zyt dood arm?

FERDINAND.

Zo als ik u reeds gezegd heb, Jan! —— Ziet gy die rook wel wegvliegen en verdwynen?

JAN.

Ja! —— en, —— wat zegt dat? ——

FERDINAND.

Even eens, myn Vriend! vervliegen en verdwynt ook het menschlyk geluk! —— Waarom zouden wy onze zielen kwellen en pynigen, ten einde deeze rookkolommen te omhelzen en te behouden? —— Immers weeten wy, dat het rook is, waarvan het een wonderwerk zou weezen, by aldien zy niet verdween!"

Eéne aanmerking moeten wy op het gedrag van FERDINAND maaken, beſtaande dezelve hierin: dat hy, als Wysgeer, de nietigheid en bedrieglykheid van al het ondermaanſche inziende, geheel geene bedenking tot wantrouwen heeft, wegens de valſche brieven aan hem gezonden.

Hy gelooft alles daadelyk —— en bezit, in dit geval, veel minder wysbegeerte dan zyn knecht, die EDUARD altoos gewantrouwd had. —— Voor zulke Bedriegers als EDUARD en KAREL zyn, is ook een tweegevegt met FERDINAND, in de nabyheid van CONSTANTIA, eene ongerymdheid, die men van hen niet zoude verwagten. Dan de ontknooping is, over 't geheel genomen, te veel gewrongen.

Kabinet van Mode en Smaak. Tweede en Derde Deel. Te Haarlem by A. Loosjes Pz., 1791 *en* 1792. *In 8vo.* 432 *en* 448 *bl. Met Plaaten.*

In het *Tweede Deel* van dit *Kabinet*, behelzende de zeven laatſte Stukjes, welke in den Jaare 1791 zyn uitgegeeven, vindt men weder een aantal gebruiken, vermaaken, enz. van andere Natien, medegedeeld, als: 1. *Bericht* wegens *Celebes* en het Koningryk *Macasſar*, uit VON ARCHENHOLTZ, *Neue Litteratur und Volkerkunde* overgenomen. 2. Eene fraaije *Geſchiedenis der uiterlyke Zeden*, naar het Hoogduitsch van den Hoogleeraar ESCHENBURG. 3. *Over Rusland*, deszelfs *land-aart*, *Zeden*, *Luxe*, *Modes en Vermaaken*; beſchreven door een ooggetuigen, welke zich aldaar eenige jaaren heeft opgehouden. 4. Over het

het *Bly- en Kluchtspel* der *Italianen*. 5. *Balletten* uit de XVIIde Eeuw. 6. De *Regatta* te *Venetien*. 7. *Schouwspeelen* der *Spanjaarden*. 8. *Zeden* der *Morlakken*. 9. *Luxe* en *Modes* in *Poolen*. 10. *Hair-* en *Baard-Modes*, en 11. *Huisraad* der Dames in de XVde Eeuw. Verder eene *beschryving* van verscheidene *oude* en *hedendaagsche Vaderlandsche Dragten*. *Modenieuws* uit de verschillende ryken van Europa. *Tooneelnieuws* van verscheiden plaatsen, elf *Byzonderheden*, en *Mengelwerk*, uit Gedichten, Fabelen en Anecdoten, bestaande. —— Het *Derde Deel*, of de zeven eerste Stukjes, in dit jaar 1792 uitgekomen, bevatten, boven de laatstgemelde Artykelen, en een vervolg van de *Geschiedenis der uiterlyke Zeden*. 1. *Fragmenten* eener reize naar *Spanjen*, uit *Le Marquis* DE LANGLE, *Voyage en Espagne*. 2. *Zeden der S*[illegible]*en-kust bewooners*, uit MATTHEWS *Reize* naar *Sierra-Leona*. [illegible] *Beschryving* van een yzeren Dameskapzel te *Newcastle*, overgenomen uit *the Memoirs of the Life of* LACKINGTON, en 4. Eene uitmuntende Verhandeling, over de *Germaanen*: grootdeels overgenomen uit PH. LUDW. HAUS, *Altertumskunde von Germaniën*. Twee Tooneelspelen, als 1. *Die geslagen zyn betaalen de Boete*, een bekend Stukje, naar het Fransche van den Heer DORVIGNY, en 2. *De Ring*, naar het Hoogduitsch, zullen verscheidene Leezers bevallen, schoon het Plaatje tot het eerste Stuk elendig slecht is: even als de afbeelding van het gedenkteken op JOSEPH SCHMIT, in leeven een beroemd Componist te *Amsterdam*: welk gedenkstuk men, op Donderdag den 22sten Maart, deezes jaars, in een buitengewoon Treur-Concert, in de Maatschappy, *Felix Meritis*, heeft opgericht.

Daar dit Kabinet zo veel ten opzichte van het Tooneel heeft; en onze Nabuuren, de Duitschers, zedert eenige jaaren, groote vorderingen, in het vervaardigen van Tooneelspelen, gemaakt hebben; zo valt onze aandacht thans, op de beschryving van een der openbaare Tooneelen in Duitschland, en hoe de stukken daar vertoond worden. Zynde deeze beschryving voorgedraagen, in eenen brief over *Berlin*; en uit een geächt Hoogduitsch Maandwerk overgenomen. Dus schryft men uit die Hofplaats:

„ Gy kent het schoone *Opera*-huis, of liever, gy kendet het voorheen; want nu heeft het eene andere gedaante gekreegen. Het is, wat het uitwendige betreft, 'er mede vergaan, als met een' eenwaardigen Grysaart, welken men zyne eigen gryze hairen heeft afgesneeden, en een gryze paruik opgezet, om daar mede zyn ouderdom aan te duiden. Het gansche gebouw is van buiten *à l'antique* opgesierd; heeft van binnen een nieuw *plafond*, eene parysche *Reverbère*, en twee kroonen zonder licht; maar trotsch de aanmerkelyke *Reverbères* kan men echter geen woord in zyn boek zien, en onverminderd het overvloedig verguldzel der *Logés*, zit men 'er ech-

-echter zeer ongemaklyk in, en ziet het tooneel alleen, als men in de eerste rei zit.

„ Geduurende het Carneval zyn 'er doorgaands tien vertooningen, en gewoonlyk twee nieuwe *Operas*. REICHARD zou een goed en verdienstelyk Componist zyn, maar —— hy is een Duitscher! om dit te verhelpen, zet men hem eenen *Signor* ALLESSANDRI, welke *Kapelmeester* is, op zyde; ALLESSANDRI componeert eene *Opera*, die zoo Italiaansch, als mooglyk, is —— men is verrukt —— en REICHARD moet wyken.

„ Het Hof bezoekt de *Opera* telkens, en een hoogst talryk publiek van allerleiën rang dringt 'er in, is verrukt over de kakelbonte pragt, babbelt geduurende de *Arias* en *Choren*, en is, by het *ballet*, geheel oog. De meeste gaan in de *Opera*, niet om de muziek, maar, gedeeltelyk, wyl het de *mode* is, gedeeltelyk, wyl het niets kost; hierom is hun de Componist onverschillig: de ANDROMEDA des eersten, of de DARIUS des laatsten.

„ Om zes uuren komt het Hof; de *Maitre de Spectacle* maakt dit door een hard gebons met zyn stok bekend, en de *Synfonie* heft aan. Blyft men daarby onbevreedigd, dan zeker is zulks niet aan de uitvoering te wyten, wyl het Orchest een der besten in Duitschland is.

„ Het Gordyn vliegt niet, maar wordt langzaam opgerold, en men ziet verwonderlyke dingen elkanderen volgen. De Hoven der *Hesperiden!* zoo bont, zoo over verguld en beuzelachtig, met zoo veel bronnen en stroomen doorweeven, dat het overal onnatuurlyke natuur is —— dan weder den tempel van NEPHTUNUS, welke zich uit de lynwaten Zee verheft, en met al deszelfs pragt de verbaasde menigte verblindt, omringd met *Tritons* en *Najaden* met vederbossen en hoepelrokken, of het hof der *Gorgonen*, duister en schrikkelyk, met drie ingangen, van welke echter de middenste alleen gangbaar schynt, wyl de beide anderen met tuindeuren gesloten zyn, en dus wisselt het een het andere af, wel is waar, tamelyk langzaam, wyl het *Mechanismus* daarby geene wonderen doet. Zomwylen echter ziet men zeer natuurlyke dingen, wanneer men naamlyk, door tydsgebrek, genoodzaakt is, oude *Decoratiën* te neemen, als by voorbeeld, eene Zaal, een Zuilen-gallery, zoo schoon, zoo geheel wat het zyn moet, dat men zich onwillig, door de grilligheid des tegenwoordigen *Decorateurs*, uit de verbeelding rukken laat.

„ De meeste *Operas* heffen met een *Chorus* aan; daarby heeft men zorg gedraagen, op de eene zyde des tooneels in eene lynrechte richting een Choor scholieren te plaatsen, allen met witte handschoenen en afgelegde kleederen der Zangers en Zangeressen aangedaan; deeze laatste echter zyn hun niet naar 't lyf gepast, maar volkomen nog in dezelfde grootte, als zy voor

de

de bejaarde Grieken waren, zoo dat zy den twaalfjaarigen gasten vry groot en wyd zyn.

„ Deeze nedergeplante Volken staan in de derde *Positie*, zingen hunne *Chooren* vol geluid, dank, weeklagten en triumf, zien eenstemmig, met onzekeren, angstigen; blik beneden naar den maatslaanden Kapelmeester, en volgen de maat met den rechter voet na, geheel onbezorgd voor hunnen beheerscher of beheerscheres, welke met de hevigste elenden te stryden heeft.

„ Intusschen verschynt de beangste heldin, fraai gekleed, met den neusdoek in de hand; zy nadert met een langzaam trippelende waardigheid den voorgrond; de Volken verdubbelen hun geschrei, en loopen vervolgens heen om zich te verkleeden. Een schitterende Hoefstoet van 8 of 10 vertrouwden, allen met den neusdoek in de hand, *marcheeren*, twee aan twee, agter haar, en *rangeeren* zich, wanneer zy op den voorgrond aangeland zyn, in eene halve maan, achter haar. Zy deelt in eene klagende *recitatief* heur lyden der waereld, en henren vertrouwden, mede; deeze laatste echter neemen in die elende geen deel, maar wagten heur laatste woord af; zy, *gestikuleert* daarby met afgemeeten *tempo's*, vergeet het *Port de bras*, de eigendomlyke fraaiheid der *Opera*-Zangeresfen, niet. Het slotwoord is daar, en plotslyk verkrygen de beeldzuilen, agter haar, leeven, brengen heure keelen en neusdoeken in beweeging, en vallen met een *tutti* van troostredenen in. Nu is zy getroost, eene schelle Fluit van boven kondigt nu eene *Aria* aan, en tevens de verandering des tooneels; zy zingt de *Aria*, en de *Dames* agter haar neemen heure voorige beeldenstand weder aan. De geliefde komt, met een vertrouwden, aangeloopen, zingt, daar hy reeds begint oud te worden, in een eenigermaate onaangenaamen *discant*, zyne liefde: het schouwspel voor de Goden begint, en het publiek gaapt.

„ Of het Tooneel wordt met eene beleegering geopend. Voor de Stad, in de Stad, op den muur, overal Soldaaten! de Stad wordt stormenderhand veroverd; een halfduizend huisladders, waar aan hier en daar een Strooman vast gemaakt is, leunen aan den muur; de vyandelyke Soldaaten boven pikken naar de maat, op de braave Stroohelden, welke standvastig post houden, schoon 'er zeer ernstig gevogten wordt. —— Ik verzeker, het is geen gekheid! twee aan twee staan zy op hun aangewezen plaats, en slaan hunne Sabels zoo lang tegen elkander, tot een van hun nedervalt; men zoude het vooraf zoo niet denken, maar, eer men omkykt, is de schouwplaats vol lyken. De kloeke Stroomannen vliegen eindelyk ook van de ladders af, en, om de verschrikking in dit tydpunct nog verschrikkelyker te maaken, wordt 'er eene machine aangevoerd, even zoo als de hoveniers tot het scheeren der boomen gebruiken, en dit verbeeldt een muurbreeker; naauwlyks verschynt dit stuk, of de muur valt, uit *respect*, voor hetzelve ne-

neder, en na deeze Zegepraal behoort de Stad den belegeraars. Van verre ziet men het Voorhof eenes tempels. De arme *vestaalsche* Maagden hebben geen rust meer in denzelven, stygen de kleine houten trap af, en trekken uit met zak en pak. Waarschynlyk hebben zich de Meisjes verkleed, om ongekend te blyven, en zich op de vlugt niet bloot te stellen; immers, zy draagen kleine korte baleinen rokken, en een klein rood manteltjen, met veel smaak over de schouderen en borst vast gemaakt; en, even als een Wapenmantel, ten teken wat zy voormaals waren, een klein gaazen kapje, in plaats van een sluiër, boven op de *toupet* vastgehecht. Aldus toegerust, gaan zy onder een treurig gezang en dans heen, om, met heiligdommen belaaden, verder heur fortuin te zoeken.

„Dit treurig tooneel verwisselt met een triumf. Hoe veel geflonker en goud, en hoe weinig pragt! —— Een der Goden zaagt gy misschien hier nooit in het spel, — nu dan — verbeeld u een arme minnaar in de domme verlegenheid, dat men zyne geliefde aan een draak ter spyze zal geeven. Natuurlyk kan niemand, dan een God, haar redden, en deeze verschynt ook. MERKUUR, fraai gefriseerd, in vleeschkleurig taf genaaid, met witte vleugels aan het hoofd, en vier *dito dito* aan zyne voeten, verschynt; zittende, als 't ware, in een vogelnest, om hoog in de lucht. Rondom hem heen hangen, even als Zwaluwen, eene menigte Choorkweekelingen, als *Genien*, en snateren een Choor; zy zyn ook gekapt, en, om aan een God den rang te laaten, alleen in linnen gewaad, en met bloemen omkranst. Deeze vormlooze *massa* ontwikkelt zich meer en meer, hoe nader zy by de aarde komt, en zie daar! het zyn linnen wolken, welke zich in een langwerpig vierkant ontrollen, en in het midden een gat hebben, groot genoeg, om den Goden bode, door hetzelve heen, in zyne Wolkenkoets op een bank te zien zitten. Hy spreekt, in een styven bastoon, zynen Heer Broeder PERSEUS aan; deeze is getroffen door die verschyning, en uit zyne verbaazing in schoone *discant* toonen. MERKUUR geeft hem den raad, tot de *Gorgonen* af te stygen, om *Madame* MEDUSA den kop af te ronsselen, en, wyl het veel scheelen kan, of zy in deezen oogenblik kennis met hem maakt of niet, voorziet hy hem met een onzichtbaarmaakenden helm; na dat MERKUUR zyne zaaken verricht heeft, neemt hy PERSEUS met zich, en zy vaaren beiden met deezen *ordinairen* Wolkenpost zeer langzaam opwaards; echter zingt PERSEUS vooraf nog eene *Aria*, vol *bravour* en *resolutie*.

„Nu is het hol der *Gorgonen* daar; furien en duivels, met zwarte baleinen rokken, rood uitgemonsterd, met roode schoenen en kousfen, en zwarte vederbosschen, komen van alle zyden ten voorschyn. PERSEUS verschynt onder hun, zy grypen hem aan, doch onze held verliest zyne *contenance* niet,

en

en ronselt recht handig, in zyn *incognito*, het hoofd van MEDUSA; draagt hetzelve in een witten neusdoek met zich heen, en de arme duivels zingen en dansen hunne droefheid uit. Onze held vervolgt zynen weg door de Hoven der *Hesperiden*. Hy laat zyne geliefde smachten, en *amuseert* zich in deezen Chineeschen Lusthof. Natuurlyker wyze wordt de brutaale draak woest, en wil zich door geene ydele woorden laaten paaiën; ANDROMEDA moet dus aan hem opgeöfferd. Men ziet in den agtergrond der Zee een Rots van vyf voeten hoogte, op eene witte vlakte, met geschilderde aanschouwers, van welken de een den anderen op de schouders zit, voor dezelve weder de voorige volken, in twee liniën opgemarcheerd. ANDROMEDA verschynt in eene geheel witte *Robe* en een baleinen rok, ten einde den draak met haar toilet iets te doen te geeven. Elk houdt den neusdoek voor de oogen, en zy wordt op de rots gevoerd. Een verschriklyk monster van lynwaad, met opgeplakte schubben, zwemt aan, en PERSEUS, met een galanterie-degen in de hand, verschynt van de andere zyde, slaat het monster eenige reizen met den vlakken kling op den kop, daar door verliest het gevaarte zyn evenwigt, en begint te wentelen. Men moet een held als PERSEUS zyn, om daar niet by te lachen. Daar de degen niet helpt, houdt by hem zyn schild voor, en de *theater*-dichter geeft van agter de schermen, in naam zynes schepzels, een vreeslyke schreeu, de daarin verborgen mannen kruipen 'er zagtjens uit, en het monster zakt in één. Na eenige dansen is de voorstelling geëindigd, even als deeze myne opgave"

Wanneer wy deeze beschryving der *Berlynsche Opera*, en de uitvoering der stukken in dezelve, in vergelyking wilden brengen, met het geen op onze Schouwburgen in Nederland gezien wordt; dan zouden wy, al te dikmaals, zuchtende moeten uitroepen: *tout comme chez nous!* en maar *zomtyds* kunnen zeggen: *neen, zoo slegt is het hier noch niet.* —— Intusschen hoopen wy noch al, dat de zaaken, in deezen brief voorkomende, door des Schryvers boertig *genie* eenigzins vergroot zullen zyn; en eindigen met de volgende snaaksche Anecdote, mede in dit *Kabinet van Mode en Smaak* te vinden.

„ Een Edelman had in zynen Hof een schoonen vrugtboom, welke deerlyk door de Wespen aangevallen werd. De bezitter, geen middel ziende om dezelve te verdryven, kreeg den inval om 'er onder te laaten schieten; hy zend ten dien einde zyn zoon en zyn knecht in den Hof; de knecht klom in den boom, om, door het schudden, de Wespen aan 't vliegen te helpen; middelerwyl schoot de Jonker toe, en trof zo ongelukkig, dat HANS, hals over kop, uit den boom tuimelde. Toen de zoon te rug kwam, vroeg *Papa* hoe het gegaan ware. *Uitmuntend*, antwoordde hy, *'er zyn wel duizend op het slagveld gebleeven, en wy hebben slechts één eenig man verlooren.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Boeken der Richteren en Ruth, naar het Hebreeuwsch, met Aanmerkingen voor ongeleerden, door Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsteldam by* M. de Bruyn, 1792. 196 *en* 184 *bladz., in gr.* 8vo.

Ter voldoeninge aan onze te voren gedaane beloften, zullen wy wederom de gedachten van den Heere VAN HAMELSVELD mededeelen over eenige moeilyke plaatzen uit deze twee boeken, of de zoodanige, waaromtrent de gevoelens der uitleggeren aanmerkelyk verschillen.

Kap. VII: 3. neemt hy de verbetering aan, welke, door MICHAËLIS, die, voor מֵהַר liever מַהֵר lezen wilde, in den tekst gemaakt was. Hy vertaalt: *dat al wie vreesächtig of vertzaagd is, te rug keere, en vliede, zoo snel mooglyk, naa Gileäd*: en tekent op deeze overzetting het volgende aan: „ volgends de lezing der Hebr. punten: *van het gebergte Gileäds*, doch, dewyl het *Israëlitische* leger zich bevondt by het dal *Jizreël*, bewesten den *Jordaan*, kan deze lezing, *van het gebergte Gileads*, dat aan de Oostzyde van den *Jordaan* lag, hier niet bestaan. —— Eene kleine verandering der punten levert den zin, dien ik in de Vertaaling uitdruk. —— GIDEON, wiens grootste magt uit *Manasfiten* bestondt, geeft allen vreesächtigen vryheid, om zich in *Gilead*, over den *Jordaan*, by de andere helft van den Stam *Manasse*, met de vlucht te bergen."

Kap. IX: 6. vertaalt hy: „ Hier op vergaderden alle de „ burgers van *Sichem*, en alle de bewooners van het al- „ gemeen Heiligdom, alwaar zy tot dien stap kwamen, „ dat zy ABIMELECH Koning maakten." En op de woorden, *het algemeen Heiligdom*, tekent hy aan: „ *Het huis* „ *Millo* heeft de gewoone Vertaaling, gelyk wy in 't „ vervolg ook een *Millo* te *Jerusalem* ontmoeten zullen, „ ondertusschen is *Millo* geen eigen naam; *Millo* betekent eene *verzamelplaats*, eene plaats daar men by één „ komt, en wordt genomen voor een Heiligdom, dat

„ algemeen was aan een volk, hoedanige Heiligdommen „ oudtyds dikwyls versterkt waren. Het schynt te *Sichem* „ hetzelfde te zyn geweest met den tempel van *Baäl-* „ *Berith*, en *Huis Millo* kan best vertaald worden, door, „ *het algemeen Heiligdom*, dewyl de dienst van *Baäl-* „ *Berith* thans vry algemeen was geworden onder de „ *Israëliten*. Hoofdst. VIII: 33."

Kap. XI: 1. vertaalt hy de uitdrukking אשה זונה *eene heidensche Vrouwe*, even gelyk Jos. II: 1: doch Kap. XVI: 1. houdt hy de gewoone vertaaling *hoere*. JOSEPHUS ondertusschen verstondt ook de laatstgemelde plaats niet van eene onkuische Vrouw, maar van eene *herbergierster*; *Oudh.* Boek V, Hoofdst. 8. (ἐν τινι των καταγωγιων διετριβε.)

Het geen de Heer HAMELSVELD over de gelofte van Jephta, Kap. XI: 30 en verv., aanmerkt, is zeer rigtig, en verdient volkomen onze goedkeuring: „ Het komt my voor (zegt hy) dat, wanneer iemand de geheele geschiedenis leest, zonder eenige vooringenomenheid, of zonder acht te geven op de gevolgen, die men 'er dan uit wil afleiden, hy zal moeten denken, dat de meening van JEFTHA is, dat het geen hem het eerst te gemoet komt, aan Jehova gewyd zal zyn, om aan hem geöfferd, en ter dood gebracht te worden. —— Alleen dit kan plaats hebben, dat JEFTHA niet kundig genoeg geweest is in de Mosaische wet, om de gelofte, *Neder* genoemd, volgens welke, indien een mensch aan JEHOVA verloofd was, dezelve kon vrygekocht worden, te onderscheiden van de gelofte, *Cherem*, of der verbanning, volgens welke geene lossing plaats hadt; doch welke alleen in heel byzondere gevallen, den geheelen staat raakende, kon plaats hebben. —— Wy ontmoeten een dergelyk voorbeeld van onkunde, omtrent het onderscheid van de gelofte *Neder*, en den ban *Cherem*, en den eigen aart van den laatsten, 1 Sam. XIV: 24 volg. Vergelyk den *Bybel Verd.* II *Deel. bladz.* 332." —— Voorts op vs. 39: tekent hy het volgende aan: „ *Die nu zyne gelofte volbracht*, dat is, haar als eene verbannene ter dood bragt, niet *offerde*. Menschen-offers aan Jehova zyn iet onbekends in de Joodsche Wetten, en geen Priester zou haar geöfferd hebben, maar hy deedt haar sterven, als een *Cherem*, een ban. Dit, geloove ik, de waare mening van het geschiedverhaal te wezen. Niet, dat hy haar tot eenen altydduurenden maagdelyken staat verwees. Daar

van

van zyn even min voorbeelden, naar de wetten der *Israëliten*, als van menschen-offers."

De geschiedenis, die Richt. XV: 15 verhaald wordt, en die, in de daad, volgens de gewoone opvatting, vry ongelooflyk is, verklaart de Heer HAMELSVELD op eene zeer aannemelyke wyze: „ Ik stel my, zegt hy, dit ge„ val dus voor. SIMSON, zyne touwen zoo gemaklyk „ verbrekende, op den vyand toetredende, en, met één „ daar gevonden versch ezels-kinnebakken, den eersten „ den besten met éénen slag nedervellende, ontstaat 'er „ onder de Filistynen een algemeene schrik, en elk ziet „ naar een goed heenkomen. Nu zullen ook de 3000 „ Israëliten geene ledige aanschouwers geweest zyn, maar, „ moed grypende, tasten zy ook de Filistynen, hunne „ onderdrukkers, aan, en 'er sneuvelen van dezen, by „ die gelegenheid, 1000 mannen. Ten minsten van de„ zen tyd af, wordt SIMSON als Richter van Israël er„ kend, vs. 20."

Kap. XVIII: 30, verstaat men de woorden, *tot den tyd toe, dat de Inwooners des lands gevanglyk werden weggevoerd*, gemeenlyk van de wegvoering in de Assyrische ballingschap; doch de Heer HAMELSVELD denkt hier liever aan de wegvoering door de Filistynen, 1 Sam. IV, wanneer de Stad *Silo* byzonder een groot onheil schynt ondergaan te hebben, Ps. LXXVIII: 60, 61, by welke gelegenheid ook de Tabernakel van daar vervoerd is na *Nob*, 1 Sam. XXI. De bewyzen, die hy voor dit gevoelen bybrengt, maaken het zelve zeer aanneemelyk: 1°. Het is niet waarschynlyk, dat SAMUEL, DAVID, enz. den Beeldendienst te *Dan* zouden geduld hebben. 2°. De bewoordingen, *tot dat de Inwooners des lands gevanglyk werden weggevoerd*, vs. 30, en *al den tyd, dat het heiligdom van God te* Silo *was*, vs. 31, slaan duidelyk op elkander.

Kap. XIX: 2, waar in onze Overzetting staat, *maar zyn bywyf hoereerde, by hem zynde*, verkiest de Heer HAMELSVELD liever: *Dit bywyf, hem moede geworden zynde, verliet hem.* Hy leest namelyk תזנח voor תזנה, eene lezing, die door de meeste oude Overzettingen bevestigd wordt, en het verhaal natuurlyker af doet loopen.

Kap. XXI: 22 vertaalt hy: *Schenkt ze hun, om onzen wil, om dat wy voor elk van hun geen Vrouw in den oorlog buit gemaakt hebben; gy hebt ze hun eigenlyk toch niet gegeven, zoo dat gy thans daarvan de schuld zoudt hebben.*

„ De laatste woorden van dit *vers* (zegt hy in de aantekening) zyn in den *Hebr.* text moeilyk. De Vertaaling, hier gegeven, komt my voor, de duidelykste te zyn. Zy zouden de vaders of broeders der geroofde maagden verzoeken, om gewillig te berusten in dit geval, en derzelver huwlyken met de Benjaminiten toe te stemmen; zy zouden hen te vrede stellen, zo zy bedenkingen maakten, dat zy toch ook gezworen hadden hunne dochters aan geene Benjaminiten te zullen geven, uit dien hoofde, dewyl zy haar toch eigenlyk niet gegeven hadden, daar zy geroofd waren, en dus dat zy van schending van hunnen eed niet beschuldigd konden worden."

Op Ruth III: 1 (om uit de Aanmerkingen op dit Boekje ook eene proeve te geven) tekent de Heer HAMELSVELD het volgende aan: „ Dezen voorslag van NAÖMI „ moet men alleen beoordeelen naar de Zeden van „ dien tyd. Ligtvaardigheid, dartelheid, oneerbaar„ heid, speelt 'er geene rolle in. De zaak is eenvou„ wig deze. Weduwen, wier man zonder kinderen „ overleden was, merkten het als een recht aan, dat „ haar toekwam, dat de broeder, of naaste bloedverwant, „ van den overledenen, haar trouwde, ten einde zy het „ Stamhuis van haaren man in stand hielden: dit huw„ lyk konden zy eischen, en zy stelden alle middelen in „ 't werk, om in haar oogmerk te slagen. Men herin„ nere zich het voorbeeld van THAMAR, Gen. XXXVIII. „ De vriendelyke heuschheid van BOAS geeft aan NAÖMI „ gelegenheid, om een plan te ontwerpen, waardoor zy „ de weldaadigheid van RUTH, door een, voor haar „ voordeelig, pligthuwlyk te bewerken, zou kunnen ver„ gelden."

Wy zullen dit uittrekzel besluiten, met de Vertaaling van het lied van DEBORA, Richt. V, mede te deelen, op dat onze Lezers daar uit mogen zien, wat zy van den Heer HAMELSVELD te wachten hebben, wanneer hy tot de zoo moeilyke, en voor den Lezer der gewoone Vertaalingen dikwyls zoo onverstaanbaare, poëtische boeken van het O. T. zal gevorderd zyn:

Dat *Israëls* hoofden hen aanvoerden,
Dat het volk gewillig volgde,
Zingt daar voor JEHOVA's lof!
Gy, Koningen, hoort,
Verleent aandacht, gy Vorsten!

Ik zal JEHOVA, hem zal ik ter eere zingen!
JEHOVA, *Israëls* God, met snaarenspel verheffen.
Toen gy, JEHOVA, uit *Seïr*, optrokt,
Uit *Edoms* vlakte, voortstaptet,
Toen beefde de aarde,
De Hemelen dropen,
De wolken stortten haar water;
De bergen smolten
Voor JEHOVA's [bliksemend] oog;
Gindsche *Sinai* voor het [bliksemend] oog
Van JEHOVA, *Israëls* God!
Ten tyde van SAMGAR, ANATHS ZOON,
Ten tyde van JAËL,
Stonden de openbare wegen ledig;
Zy, die voorheen de heirstraaten bewandelden,
Moesten thans kromme bypaden inslaan;
De Volksbestuurers ontbraken in *Israël*,
Zy ontbraken, tot ik, DEBORA, opstond,
Tot dat ik opstond, eene moeder in *Israël*.
Men hadt nieuwe Goden verkozen,
Toen was de vyand voor de poorten.
Geen schild, geen spies was 'er te zien,
Onder de veertig duizend in *Israël*.
Myn hart [klopt] voor *Israëls* legerhoofden,
Gy vrywilligers onder myn volk,
Zingt JEHOVA's lof!
Gy, die op witte ezelinnen rydt,
Gy, die op kostbare dekkleden zit,
En gy, die te voet gaat,
Stemt hier mede in!
Voor het gejuich der herderen by het drenken der kudden,
Daar zinge men nu JEHOVA's daaden!
De daaden zyner Helden in *Israël!*
Dan keere JEHOVA's volk gerust naar de Steden!
Lustig, lustig, DEBORA!
Lustig, lustig, zing een Lied!
Lustig BARAK, ABINOÄMS ZOON,
Voer uwe gevangenen aan.
Het overgebleven volk trok tegen de sterken,'
JEHOVA's volk, met my, tegen de Helden te veld,
Uit *Efraïm* trokken op, die op *Amaleks* berg
Hunne vastigheid hadden;
Na u, [ô *Efraïm*,] volgde *Benjamin*,
Onder uwe legerbenden.
Uit *Machir* kwamen de bevelhebbers.
Uit *Zebulon*, die den Staf als volkstellers voerden.
Ook waren *Issaschars* Vorsten met DEBORA;
Issaschar was de steun van BARAK,

Te voet snelde hy na de vlakte!
By de Beeken der *Rubeniten*,
Hadt men groote beraadflagingen.
Waaröm bleeft gy tusschen de veehorden,
Was het, om het blaaten der kudde te hooren?
By de beeken van *Ruben* was rype beraadslaging!
Gilead bleef gerust over den *Jordaan*.
Waaröm was *Dan* voor schepen bevreesd?
Asar zat stil aan de Zeekusten,
En bleef in zyne havens.
Maar *Zebulons* volk waagde het leven,
Ook *Nafthali*, op de grazige hoogten.

De Koningen rukten aan ten stryde,
Kanaäns Koningen togen te veld,
Te *Taänach*, by het meir *Megiddo*.
Geen stuk zilver behaalden zy buit.
Van den hemel streeden de Starren,
Uit hunne loopbaanen streeden zy tegen SISERA.
De beek *Kison* spoelde ze weg,
De Ooster-beek, de beek *Kison*.
Stap voort, myn ziel, met moed.
Daar klapten struikelend de hoeven der paarden,
Door het rennen, het geweldig rennen der dappren.
Vloekt *Meroz*, spreekt JEHOVA's Engel,
Vloekt haare bewooners aanhoudend;
Zy kwamen niet op, tot JEHOVA's hulp,
Tot JEHOVA's hulp, met andere helden.

Boven andere Vrouwen zy JAËL gezegend!
De huisvrouw van HEBER, den Keniter!
Gezegend boven alle bewooneressen van tenten!
Water eischte hy; zy gaf hem melk,
In eene prachtige schaal bragt zy botermelk. *
Haare hand greep den nagel,
Haare rechtehand den zwaaren hamer;
Zy klopte SISERA, en doorboorde zyn hoofd;
Zy trof en doorboorde zyne slaapen,
Aan haare voeten lag hy gekromd, en bleef liggen,
Aan haare voeten lag hy gekromd,
Daar hy zich kromde, daar lag hy,
En bleef levenloos liggen.

Door het venster keek SISERA's moeder,
En riep met geklag, door het traliëvenster:
„ Waaröm vertoeft zyn wagen te keeren?
„ Waaröm draalen de raders van zyn gespan?"

De

De verstandigsten haarer Staatjuffers antwoordden,
Zy zelve loste haare bedenkingen op:
„ Hoe? zouden zy dan geen' buit hebben te deelen,
„ Voor elken soldaat een meisjen of twee,
„ Voor SISERA een buit veelverwige kleêren,
„ Veelverwige kleêren met keurig borduurzel,
„ Veelverwig, geborduurd aan weêrskanten,
„ Tot halsdekken der lastdieren zelven!"

Zoo moeten alle uwe vyanden sneeven, JEHOVA!
Maar die hem beminnen, aan de opgaande zon,
In haaren eersten luister, gelyken!

Wy zouden hier ook gaarne de schoone ophelderende Aanmerkingen byvoegen, doch dan zou ons uittrekzel te uitvoerig worden.

Verkeering met God by byzondere gevallen en tyden, door J. F. FEDDERSEN, *Predikant aan de Domkerk te Brunswyk: ten vervolge van de Verkeering met God in de Morgen- en Avond-uuren, door* STURM *en* TIEDE. *Naar de derde uitgaave uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam by* H. Keyzer, 1790, 1791. *Tweede Deel*, 208 *bl. Derde Deel*, 200 *bl. In gr. 8vo.*

Men vindt in het *tweede Deel* Beschouwingen en Gebeden, over en by de volgende onderwerpen en gelegenheden:

I. *Verkeering met God in Sterfgevallen:* By het troostelooze einde eens verachters van den Godsdienst. —— By het blymoedig einde eens Christens. —— By den dood van een godvruchtig mensch in zyne beste jaaren. —— By den dood van een godvruchtig mensch in eenen hoogen ouderdom. —— By een schielyk sterfgeval. —— Als iemand na langduurige smarten en zwaare rampspoeden sterft.

II. *By den dood van een Christen zelven:* Troost des geloofs op het sterfbed. —— De dood, eene verlossing van alle kwaad. —— De onsterflykheid der ziel. —— De opstanding. —— Het laatste oordeel. —— De toekomende zaligheid. —— Belydenis van geloof en trouw op het sterfbed. —— Het blymoedig verlangen naar den dood. —— De geruste verwachting des doods. —— Gebeden voor stervenden. —— Wanneer de stervende het avondmaal ge-

nooten heeft. —— Voorbiddingen voor stervenden. —— Gebed na den dood van een Christen.

III. *Verkeering met God in byzondere tyden:* Op Zondag. —— By de vernieuwing van het kerkjaar. — Voor het feest van Jesus geboorte. —— By het besluit en begin van 't Jaar. —— In den Passie-tyd. —— Op vrydag voor Paaschen. —— Op het feest van Jesus opstanding. —— Op het feest van Jesus hemelvaart. —— Op het Pinksterfeest. —— Op eenen Boet- en Bededag. — Dankzegging voor den Oogst. —— Op eenen openlyken Dankdag. —— Voor de openlyke belydenis der zonden. —— Na de openlyke belydenis der zonden. —— Vóór de genieting van het heilige avondmaal. —— Na de genieting van het heilige avondmaal. —— Als men zyne geloofsbelydenis zal afleggen. —— Na de afgelegde geloofsbelydenis. —— By de eerste genieting des avondmaals. —— Gebed voor ouders, wier kinderen hunne geloofsbelydenis hebben afgelegd, en voor de eerstemaal het heilige avondmaal genieten. —— Dagelyksche vernieuwing van het doopverbond. —— Op iemands geboortedag. —— Ten gedenkdage van byzondere zegeningen van God. —— Ten gedenkdage van een byzondere hulp van God. —— Ten gedenkdage van groote angst en gevaar.

Het *derde Deel* bevat:

I. Eene voortzetting der laatste Rubrick van het tweede Deel: *Verkeering met God in byzondere tyden:* Opwekking in ziektens door bybelsche voorbeelden. —— De troost des geloofs in ziektens. —— By 't begin en den vóortgang der geneezing. —— Na de volmaakte geneezing. —— Gebeden voor zieken. —— By de ziektens van beminde perzoonen. —— Dank-gebed voor hunne geneezing. — In vernedering en verachting. —— In armoede. —— Onder vervolging. —— Onder lastering. —— Onder valsche menschen. —— Onder godsdienstspotters en roekelooze menschen. —— Onder huislyk lyden. —— Wien zyne kinderen hartzeer veroorzaaken. —— Die zieke, ongezonde, en krankzinnige kinderen heeft. —— By angstvallige bezorgdheid voor de kostwinningen. —— By het verlies van tydelyke goederen. —— By het verlies van beminde perfoonen door den dood. —— By het verlies van kinderen. —— De weduwe. —— De wees. —— In eene treurige jeugd. —— In eenen rampspoedigen meer gevorderden ouderdom. —— In eenen lastigen hoogen ouderdom. — De verborgen leidingen van God. — By dreigende ge-

gevaaren en wederwaardigheden. — By verydelde wenschen, bedoelingen en hoop. — In landplaagen. — In het oorlog. — In eenen duuren tyd. — Wanneer 'er doodelyke ziekten heerschen. — In de verschillende jaargetyden.

II. *Verkeeringen met God in verschillende tyden van den Dag*: Vroome morgen-gedachten. — Vroome avond-gedachten. — Morgen-aandacht op maandag, en op den eersten dag van eene maand. — Avond-aandacht op zaturdag, en op den laatsten dag eener maand. — Aan de tafel voor den maaltyd. — Na den maaltyd. — Stichtelyke bespiegelingen geduurende den dag. — In lyden.

III. *Aanhangzel*, behelzende eene bespiegeling by gewigtige ondernemingen en besluiten. — Eene uitbreiding van het gebed des Heeren. — Eene uitbreiding van den plechtigen zegenwensch, dien de Hoogepriester weleer aan de Israëliten deed, Num. VI: 24—26. — Eene bespiegeling by het lyden van anderen. — Twee bespiegelingen voor reizenden, vóór de reize en na de volbragte reize, — en eindelyk, eene beschouwing by een onweder.

Voor die geenen, die dit zoort van boeken meenen nodig te hebben, zal dit Werk een aangenaam geschenk wezen. *De Beschouwingen over de Werken van God in het Ryk der Natuur*, door STURM; en *de Verkeering met God, in de Morgen- en Avond-uuren*, door STURM en TIEDE, hebben onder verschillende Natiën zeer veel byval gevonden; en van het eerstgenoemde werk is zelfs nog onlangs, te Venetiën, eene Italiaansche Overzetting in het licht gegeven. En de Heer FEDDERSEN, die ook reeds door andere Stukken, byzonder door zyn *Leven van* JESUS *voor kinderen*, met lof bekend is, verdient zekerlyk niet minder goedkeuring, dan zyne Voorgangeren. Wy willen echter niet ontveinzen, dat wy aan die geenen, die Aandachtsboeken begeeren, liever de zodanige zouden aanraaden, die minder in den bespiegelenden toon geschreven zyn, en meer opzettelyk op zelfskennis en de betrachting van byzondere deugden aandringen, onder welke laatsten dat van MAREZOLL vooral verdient geroemd te worden. Daaden alleen maaken ons volmaakter en dus gelukkiger, terwyl bloote bespiegeling noch nuttigheid noch verdienste heeft; en de kunst van wel te sterven is, buiten twyfel, niets anders, dan de kunst van te vooren wel te leeven.

Leerrede over 2 *Petr.* I: 12, 13, 14. §. 1. *ter gedagtenisvieringe van zynen Vyftigjaarigen Predikdienst, by de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse te Haarlem. Aldaar gehouden den* 12 *Augustus* 1792. *Door* C. C. H. VAN DER AA, *Leeraar by dezelve Gemeente. Te Haarlem by* C. Plaat, 1792. *In gr.* 8*vo.*, 34 *bladz.*

De Eerw. VAN DER AA, met zonderlinge graagte gehoord, om zyne bevalligheid in het voordraagen zyner Leerreden, bekend door zyne uitgegeevene Schriften, en nog meer algemeen, als Secretaris van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen: een Leeraar, van zo veel roems en vermaardheids, hadt, by een zeldzaam geluk, in ééne, de Haarlemsche, Gemeente, vyftig jaaren het Leeraarampt bekleed. Om veele redenen geagt en bemind by de zynen, viel zeer natuurlyk het verzoek, om diens Voorvals plegtig te gedenken. Gelyk de Grysaart aan dit verzoek voldeed door het uitspreeken, zullen veelen niet kwalyk voldaan zyn over het doen drukken en uitgeeven dier toepasselyke Leerrede. Naa eene zaaklyke Opgave van den inhoud der Textwoorden, die, in eene Aantekening, in derzelver zamenhang meer uitvoerig beschouwd worden, ontvouwt de Leeraar, met zyne gewoone kragt van uitdrukkingen, en klaarheid van voordragt, eenige der voornaamste voordeelen, door het Euangelie het Menschdom aangebragt, met toepasfing op zyne doorgaande prediking, in welke hy op deeze voordeelen, en op derzelver invloed op de Godsvrugt en den vrede der Ziele, steeds hadt aangedrongen. In het tweede Deel der Leerrede worden de redenen opengelegd, om welke de Redenaar, hoewel hy, geduurende zynen vyftigjaarigen dienst, op die volwigtige Waarheden telkens hadt aangedrongen, zo lang hy, in *deeze hutte*, nog in leeven was, in dezelfde poogingen zou volharden. In de Aanspraaken, op de gelegenheid passende, vermeldt de Heer VAN DER AA met dankbaarheid, eenige byzonderheden, zynen dienst te *Haarlem* betreffende, welke de blyken draagen van de hoogagtinge des Kerkenraads jegens hem, zo wel als van die der geheele Gemeente. Hier door hadt hy een en ander beroep, na *Batavia* en na *'s Hage*, hem aangeboden, van de hand geweezen. Hier door was hy van eeni-

eenige lastige pligten van zyn ampt ontslagen. Hier door, eindelyk, was het, dat, op aanbod van ondersteuninge, door eenige edelmoedige Vrienden gedaan, om dat de staat der Kerkelyke Finantien het draagen van dien last niet toeliet, hem een Adjunct-Predikant was toegevoegd. Gelyk de Heer VAN DER AA, in deeze gantsche Leerrede, voorkomt als een Christen, wiens hart van belangneeminge in 't heil zyner Gemeente, en van hoogwaardeeringe van den Christelyken Godsdienst, doordrongen is, twyfelen wy niet, of het Opstel zal van veelen met genoegen geleezen worden; te meer, dewyl hetzelve, voor zo veel met den tyd bestaanbaar was, voortreffelyk is uitgevoerd.

Schriften voor- en tegen het Koningl. Pruisfische Religions-Edict van den 9 July 1788. *Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1792. *1ste Stukje*, 183, *2de en laatste Stukje*, 146, *bladz. In gr.* 8*vo*.

Dit Werk bevat, behalven het berugte *Pruisfische Religions-Edict* zelve, en eenige andere daar toe behoorende Stukken, uitvoerige Uittrekzels en Beoordeelingen van alle de Schriften, die voor- en tegen hetzelve zyn uitgekomen. Het is overgenomen uit het zelfde *Hoogduitsche Journaal*, waar uit de *Berichten nopens de nieuwe Hervormers in Duitschland* ontleend zyn, en, zo het schynt, door denzelfden Vertaaler. Daar dit Edict een zo zonderling contrast oplevert met de denk- en handelwyze van den laatst overledenen Koning, en op het einde der verlichte achttiende eeuw een zo merkwaardig verschynzel is, kan het niet anders dan van groot belang gerekend worden, te verneemen, wat door eene menigte Schryvers van verschillende denkwyze, en onder dezelven mannen van groote kunde en braafheid, over dit Stuk geschreven is. De Wysgeer zal hier ruime stof vinden tot een aantal gewigtige en aangenaame aanmerkingen. Voorts kunnen wy van dit Werk geen breeder verslag geven, indien wy geene recensiën van recensiën schryven willen.

Frag-

Fragmenten, uit het Dagboek van een Mensch en Christen, voor myn Hart; toegewyd aan myne Vriendinnen en Vrienden. Te Rotterdam by N. Brakel, 1792. *In gr. 8vo., 152 bladz.*

Onder de moeilyke taak, welke wy, dit gelieven eenige knorrige Heeren Autheurs wel op te merken, niet om broodgewin, maar uit zucht ter verspreidinge van nutte kundigheden, op ons genomen hebben, voedden wy ons, zints eenigen tyd, met de hoope, eenmaal te zullen ontslagen worden van de verpligting tot het leezen van dat zeer lastig hoofd- en hart-bedervend *Sentimenteele*, 't welk, in de jongstverloopene jaaren, den goeden smaak by veelen heeft doen verbasteren, woorden en klanken, boven zaaken en weezenlykheden, waardeeren, en wie weet hoe veelen onder de jeugd, van beide Sexen, zich zelve heeft doen verwarren in eenen doolhof van harsenschimmen en ydele verbeeldingen. Ongegronde hoop! Onder de stapels van boeken, waar mede men ons, van tyd tot tyd, overlaadt, komt al wederom zulk een soort van geschryf op ons indringen. By het inzien van den titel, schrikten wy reeds van het woord *Fragmenten*. Daar 'er reeds zo veele millioenen boeken in de waereld zyn, wat toch, dagten wy, kan iemand beweegen, stukken en brokken af te geeven, indien hy niet iet volkomens kan leveren? Een begin maakende met het doorsnuffelen van dit Brokwerk, lazen wy reeds op bl. 4; „ Het is overdreven gevoel en geestdryvery, zouden dui- „ zende menschen zeggen, wanneer zy wisten, dat my „ niets zo wel te vreden — zo vergenoegd maakt, als „ het licht der maan, en eene lieve Vriendin." Eenige weinige bladzyden verder, ontmoeten wy eene niet kwalyk gestelde afbeelding van een Kristen, met opzigte tot de werkzaamheden van zyn gemoed, zyne uitwendige gedraagingen, en zyne uitzigten in het toekomende. Op den 7 Augustus des jaars 1786, maalde de Schryver dit tafereel. Het behaagde ons. In de verwagting van meer soortgelyk stigtelyks, lazen wy voort. Doch hoe wierden wy in onze verwagting bedroogen, wanneer wy den Autheur, onmiddelyk agter het bovengemelde, dus zagen voortschryven: „ In de zoete Mey, daar de Natuur, in „ een nieuw gewaad, met verjongde schoonheid, den Jaar- „ dag

„ dag der Schepping viert, daar alles liefde ademt, alles
„ op nieuw leeft, en zich, in zyn bestaan, verheugt,
„ daar ontwaken ook de smeulende vonken in myn
„ hart, en ik kan het, voor my zelven, niet langer loo-
„ chenen, dat ik ware, ernstige, liefde voor Elize voede.
„ ——Voor eenige weeken leerde ik dit lief, onschuldig,
„ Meisje, te .... kennen. Wy sloten eene innige vriend-
„ schap, en, schoon dit het werk van eenen kleenen tyd
„ ware, was dezelve echter op waar gevoel — op de
„ volkomen overeenstemming onzer harten, gevestigd,
„ en onze vreugd nam toe, naar mate wy dagelyks nieu-
„ we blyken zagen, dat wy voor elkander geschikt wa-
„ ren, en dat wy elkander niet bedrogen hadden. ——
„ Zo dra ik den oord van myn verblyf, voor eenige
„ uuren, kon verlaten, ylde ik naar .... in de armen
„ myner lieve Vriendinne, en in die van haare beminne-
„ lyke Zuster, Fanny. — Wy spraken — lazen — speel-
„ den — kuschten; en ik verwonderde my over den
„ snellen afloop van dagen — weken en maanden." Het Boek verder doorloopende, ontmoetten wy meermaalen zulke kwalyk zamenvoegende stukken en brokken, zulke afwisselingen van het ernstige door het sentimenteele. Meer behoeven wy niet te melden, om ons gevoelen over de waardy deezer *Fragmenten* open te leggen.

Verhandelingen uitgegeeven door den Oeconomischen Tak van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. Tweede Deel. Vervattende de Verhandelingen over de Handwerken en Fabricquen, Zeevaart en Visscheryen, Werktuig- en Scheikunde, Koophandel en Colonien, enz. Van de Jaaren 1778—1789. *Te Haarlem by* C. Plaat *en* A. Loosjes Pz., 1790. *In gr.* 8*vo.*

Dit *Tweede Deel* behelst weder een dertiental Antwoorden en Verhandelingen, waarvan de vier eersten tot de *Werktuig-* en *Scheikunde* behooren.

No. 1. Behelst een Antw. op de Vraag, over een versteenende Compositie, om Muuren, enz. waterdigt te maaken. Het middel, hier gemeld, is eene Compositie uit Yzerërts, roode Bolus, Lynkoekenmeel en Teer, waarvan de bereiding, en het verschillend gebruik, duidelyk en kort beschreeven word.

2. Antw. op de Vraag, over eene nieuwe vaste Cou-

leur

leur uit Planten, Insecten of Mineraalen, in ons Vaderland vallende; hier by word het wilde Wormkruid als zodanig een opgegeven, en met de vereischte proeven bevestigd.

3. Antw. op de Vraag, over de Vuurwerken en de Branderyen; hiertoe word, na eene voorafgegaane beschouwing over de werking van het Vuur ten deezen opzigte, een verbeterd Vuurwerk aangeweezen, beschreeven, in Plaat verbeeld, en het nut daarvan aangetoond.

4. Is eene Verhandeling over een Toevoegzel aan de gewoone Brandspuiten, waarin beschreeven, en teffens in Plaat verbeeld, word, een tweede Slang of leere Buis, geschikt om twee Perspompen teffens van het noodige water te voorzien, als mede een tweede Slang aan eene Perspomp aangeschroefd, waar door men meerder water teffens, en op verschillende plaatzen, kan brengen, alhoewel het zelve dan niet volkomen tot de gewoone hoogte opgedreeven kan worden.

Tot de *Zeevaart* en *Visscheryen* zyn de volgende zeven betreklyk, waarvan

1. Antw. op de Vraag, wegens het verdiepen van den Mond der Buitenzaan, waarby de oorzaaken der Ondiepten, Schorren, enz. onderzogt, en gepaste middelen daar tegen aangeweezen, worden.

2. Antw. op de Vraag, wegens de beste middelen om Inboorelingen van den Staat tot de Zeevaart aan te moedigen. Dit antwoord, schoon het niet geheel aan het oogmerk der Vraag voldoende is geoordeeld, en waarom dezelve ook met eene breedere omschryving, weder voorgesteld is, behelst echter eenige goede voorschriften, die, alhoewel zy ook op zich zelve wel niet nieuw, zelfs zeer algemeen bekend, zyn, daarom niet ophouden (indien dezelve slegts opgevolgd wierden) ter bereiking van het oogmerk der Vraag van wezentlyk nut te kunnen zyn; dan veele derzelve behooren op de lyst der *Desideria pia*, wier vervulling vooreerst nog niet te verwagten is.

3. Antw. op de Vraag, wegens de Kabeljaauw-Visscherye. De Schryver van het zelve geeft by een zeer wel beredeneerd Vertoog over het beste Aas, de Vooren, Ruys, Bley en Grundels, nevens de Garnaat, als hiertoe dienstig, op; dan de zwaarigheid, om zich van dezelve op zulk een afstand als onze Hoekers en Gaffelaars ter Vischvangst vaaren, te kunnen bedienen, daar men dezelve niet wel zo langdurig, als daartoe vereischt word,

in

in het leven behouden kan, hier door niet weggenomen zynde, is oorzaak geweest, dat de Maatschappye dezelfde Vraag met eenige nadere bepaaling wederom opgegeeven heeft.

4. Bevat een tweede Antw. op de Vraag, in No. 2. gemeld: dit is eene uitvoerige Verhandeling, waarin de oorzaaken van het verval der lust onzer Inboorelingen tot de Zeevaart van den grond af opgedolven en aangeweezen worden, en, vervolgens, de beste en bruikbaarste middelen, tot herstel derzelve, worden opgegeeven.

5. Is een derde Antw. op dezelfde Vraag, en ingeleverd door den Schryver van het Antw. by No. 2., en verdient, nevens het laatstgemelde, geleezen te worden, schoon daarby in allen deele het onderwerp minder uitvoerig behandeld word.

6. Antw. op de Vraag, over het plaatzen van Vuuren aan een of ander Zeegat. De Schryver van het zelve geeft het plaatzen van een nieuw Vuur en Lantaarn op het Eiland Goederede, als een dienstig middel, op, om daardoor, by nagt, het gat van Goederede veilig te kunnen inzeilen; voegende daar teffens by de bondigste bewysredenen, die ter staaving van zyn voorstel kunnen gebruikt worden, en eene naauwkeurige aanwyzinge hoedanig zich de Zeelieden van dezelve met het gewenschte nut zullen kunnen bedienen.

7. Antw. op de Vraag, over de Zalm, op onze Rivieren. Hierin worden de oorzaaken zo veel doenlyk nagespoord, waarom tegenswoordig de Zalm, inzonderheid op de Rivier de Lecq, veel minder dan wel in voorige jaaren, gevonden worde, en als waarschynlyk gegist, zulks te ontstaan uit de verhooging der gronden van den uitloop der Rivieren, uit het opvangen der jonge Salmpjes door de Palingvisschers in hunne Fuiken of Staalen, en eindelyk, door dat de Vogels, Schollevaars genaamd, wier getal onbegrypelyk groot is, op dezelve zonden aazen, en daardoor eene ontelbaare menigte daarvan vernielen: voegende de Schryver, vervolgens, eenige voorslagen daar by, door welke, indien dezelve uitvoerlyk zyn, deeze en andere oorzaaken, waardoor eene voor ons Land en Ingezetenen zo nutte Visschery zo verbaasd in verval geraakt is, uit den weg geruimd kunnen worden. By eene hier by gevoegde nadere aanmerking word de veronderstelling der kleine Salmpjes op de Rivier nader bevestigd.

Hand-

Handwerken en *Fabricquen.*

1. Behelst een bericht wegens het inzetten van een Glasraam in lood. De Inleveraar van het zelve geeft zyne handelwyze niet alleen als nieuw op, maar inzonderheid als veel duurzaamer en vaster, dan die tot hier toe in gebruik geweest is; al het welk door den tyd eerst nader kan bevestigd worden.

Koophandel en *Colonien.*

1. Antw. op de Vraag, over den *Tetanus* of *Spasmus Cynicus.* Deeze uitmuntende Verhandeling, schoon aan het oogmerk der Maatschappye, om die redenen, niet volledig beantwoordende, dat in dezelve meer deeze ziekte in het algemeen, dan wel byzonder met betrekking tot onze Colonien, behandeld word, het geen echter uit de nadere ampliatie eerst bekend wierd, is van dien aart, dat wy ons byna beklaagen, dat dezelve niet in een Geneeskundig werk geplaatst is, alwaar dezelve eigentlyk behoort, en gewis meer van Geneeskundigen zoude geleezen worden, en bygevolg van veel uitgebreider nut kunnen zyn; dit durven wy 'er van verzekeren, dat 'er, in onze Taal, niemand deeze ziekte duidelyker beschreeven, derzelver oorzaaken naauwkeuriger onderzogt, en de daar tegen gepaste Voorbehoed- en Geneesmiddelen, beter opgegeeven heeft, dan hier gedaan word, en waarom wy dezelve den Geneesheeren op het sterkste aanbeveelen.

Ten Slot van dit Deel is hier nog by gevoegd:

Bericht van de *Maaten* en *Gewichten*, te Amsterdam in gebruik; hun oorsprong en inhoud. Dit met zeer veel moeite en naauwkeurigheid berekend Stukje is voor allen, die, in welken opzigte ook, belang hebben in eene juiste kennis der Maaten en Gewichten, van eene zeer uitgebreide nuttigheid, en men vindt 'er veel meer in behandeld, dan op den titel beloofd word; te weeten, eene nette vergelyking van veele soorten van Maaten en Gewichten, in zommige andere plaatzen van ons Vaderland, en ook buiten 's lands, gebruikelyk, tegen die, welke alhier in Amsterdam gebruikt worden, met eene bygevoegde tafel, waar uit men, met een opslag van het oog, den waaren inhoud der ronde Maaten, berekend volgens Amsterdamsch en Troisch Gewigt, Amsterd. en Rhynl. cubicq duimen, zien kan.

De Schets, door ons van den inhoud deezes Werks gegeeven, is reeds meer dan te wydloopig voor ons bestek,

waar-

waarom wy over de byzondere waarde der verschillende Stukken ons ook niet verder uitlaaten kunnen, en oordeelen genoeg gedaan te hebben, met onze Leezers in staat te stellen, om door onze opgave te kunnen weeten, wat in dit Werk verhandeld is; vertrouwende, dat zy, die in een of ander deezer Stukken belang hebben, zich door eigen nader onderzoek van derzelver wezentlyke nuttigheid best overtuigen zullen.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig en Konst-Woordenboek*, *door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Veertiende Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* J. Yntema, 1792. *In gr. 4to.*

Tot eene zeer verre uitbreiding is de aart deezes Vervolgs van het zo bekend en beroemd Woordenboek geschikt. Elk Stuk levert hier blyk by blyk van op. En de groote zaak, om, in een arbeid van zo langen adem, niet te verflaauwen, en daardoor eene oneenpaarigheid te verwekken, zo vaak het lot der Woordenboeken, welker eerste *Letters* meestal het rykst voorzien, en 't best uitgewerkt zyn, ontdekken wy, tot ons genoegen, dat de onvermoeide CHALMOT rustig te boven komt.

Keur baart angst. Onder de veelvuldige Artykelen, die dit XIVde Stuk aanbiedt, waarin de aan het Werk eigene verscheidenheid, reeds in zo veele aankondigingen door ons opgemerkt, blyft stand houden, en dus geene herhaaling behoeft, om het Leezeren van allerlei soort aan te pryzen, vinden wy ons, daar dit berigt met de verwisseling van het Jaar staat uit te komen, genoopt ons te bepaalen, tot het geen wy op het Woord NIEUWJAARSDAG aantreffen.

„ NIEUWJAARSDAG, of *eerste dag van 't Jaar*, is altoos als eene plechtige dag aangemerkt, waar voor men grooten eerbied droeg; doch de tyd van derzelver viering is, by de onderscheidene Volkeren, zeer verschillende geweest.

„ By de Romeinen was de eerste en de laatste dag aan JANUS toegewyd; 't welk de oorzaak is, dat men hem met twee aangezichten afbeeld.

„ Ook is van de Romeinen tot ons het zo oude gebruik afgedaald, om malkanderen op dien dag complimenten te maaken. Vóór dat die verloopen was, bezochten zy mal-

malkanderen, gaven zich wederzydsch geschenken, en verzelden die met gelukwenschingen. LUCIANUS spreekt van die gewoonte als zeer oud, en doet die opklimmen tot den tyd van NUMA.

„ OVIDIUS bedoelt dit zelfde gebruik in het begin van zyne *Feestdagen*:

Postera lux oritur, linguisque animisque fovete:
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

En PLINIUS nog duidelyker, *Lib. XXVIII. Cap.* I. *Primum anni incipientis diem lætis precationibus invicem faustum ominantur.*

„ Niet minder vindt deeze gewoonte nog onder ons plaats, doch welk een begrip moet men zich maaken van diergelyke heilwenschen, als het gebruik en de welleevendheid op dien dag van ons vordert? zyn het woorden zonder betekenis? immers neen; want als men over iemands persoon en familie, in dit en veele volgende jaaren, allerlei heil verklaart te wenschen, hebben die woorden eenen zin. Doch *verba valent usu*, „ de woorden gelden alleen „ volgens 't gebruik," en wie bekommert zich over de meening van een *Nieuwjaars-Compliment*, meer dan over den waaren zin van andere Complimenten, als van *Myn Heer, ik ben uw ootmoedige Dienaar, ik heb de* EER *van u te verwelkomen, van u gezondheid te wenschen, van uwe vriendschap te solliciteeren*, en van honderd diergelyke fraaije en beleefde gezegden? Niemand verstaat zulks kwalyk; niemand zal onderneemen zyn *ootmoedigen Dienaar* om een boodschap te stuuren, nog zich verbeelden dat de man 't in der daad een *eer* rekent zynen vriend te verwelkomen, gezondheid te wenschen, enz. Het is wel zeker, dat men zulke complimenten niet naar de letter der woorden kan aandringen: doch dat ze niets gerekend moeten worden te betekenen, en slegts voor bloote klanken te houden zyn, wil by my niet in. Alle zodanige beleefde uitdrukkingen vertoonen nederigheid, onderdaanigheid, dienstvaardigheid, liefde en toegenegenheid, jegens onze medemenschen. Zy vertoonen dierhalven zulke geestgesteldheden en neigingen, ten aanzien van anderen, als in ons behooren plaats te hebben, en in zommige menschen in der daad gevonden worden; en wanneer wy die uitdrukkingen met eene billyke verzagting, en in eenen redelyken zin willen opvatten, wordt 'er door te kennen ge-

gegeeven, dat men gezind is *elkanderen te dienen*, *door de liefde elkanderen onderdanig te zyn*, en *door ootmoedigheid de een den ander uitneemender te achten dan zich zelv*, of liever, als ware hy uitneemender, te behandelen. Schoon men niet gewoon zy, zulke denkbeelden te hechten aan woorden, die ons zo gemeenzaam zyn geworden, dat wy ze gebruiken zonder dat wy 't zelv' weeten, acht ik evenwel dat een verstandig Man, en een liefhebbend Christen, 'er de gemelde betekenis zeer gevoeglyk aan geeven kan; vermits hy, 't zy hy zulks doe of niet, in der daad, die gesteldheden, ten aanzien van zyne medemenschen, in een meerder of minder maate bezit.

„ Doch wat men ook van zulk slag van Complimenten te houden hebbe, *Heilwenschen* kunnen niet als woorden zonder eenigen zin worden aangemerkt. Zulken, die het plechtigst en met den deftigsten ernst gedaan worden, schynt men voor eene soort van gebeden te moeten houden, die een stilzwygend opzicht hebben op den Allerhoogsten, den Geever alles goeds. Anderen, die gemeenzaamer geschieden, over geringer onderwerpen loopen, en meer by wyze van een compliment gedaan worden, geeven ten minsten te kennen, dat het den wenscher aangenaam zyn zal, indien het heil, welk hy eenen anderen toewenscht, denzelven in der daad te beurt valle. Dit laatste is onafscheidelyk van het denkbeeld van eenen wensch. Het eerste kan men niet wel onderstellen, de meening te zyn van alle heilwenschen in den dagelykschen omgang: maar zou het de meening niet weezen, of behooren te weezen, van eenen *Nieuwjaarswensch?* Wanneer men elkanderen allerlei heil, welstand, voorspoed, en alle bedenkelyke zegeningen, geduurende veele jaaren, met een taamelyk grooten omslag van woorden, en met eene plechtige houding, toewenscht, begeert men dan niet dat GOD, van wien alle heil moet nederdaalen, de gewenschte heilgoederen aan zynen evenmensch schenken zal? indien ja, dan behelst een *Nieuwjaarswensch* eene soort van bede aan den Allerhoogsten, die wel denzelfden eerbied niet eischt als een rechtstreeks gebed tot GOD, maar egter een ernstige zaak is, die een gewigtige betekenis heeft. Een *Nieuwjaarswensch* vertoont, volgens dit begrip, eene duidelyke erkentenis, niet alleen van ons onvermogen, om ons zelven, en om elkanderen, alle begeerlyk goed te bezorgen, (iets 't welk alle wenschen, hoe

men ze ook beschouwe, klaarblyklyk onderstellen,) maar ook dat wy allen geheel en al afhangen van het Opperweezen, dat wy ons geluk uit zyne hand hoopen te ontvangen, en voor anderen, zo wel als voor ons zelven, heil begeeren van Hem, in wien alle Gelukzaligheid oorspronglyk berust.

„ Ik wil egter niet sterk dringen op deeze meening van eenen *Nieuwjaarswensch*, die veelen van myne Leezers, buiten twyfel, al te ernstig weezen zal. Laat zulk een wensch meer niet betekenen dan eene verklaring, dat het ons aangenaam zal zyn, indien anderen 't *Nieuwjaar*, en vecle volgenden, gelukkig slyten; dan hebben de woorden waar van men zich bedient, egter eenen zin, en men behoort elkanderen geen *Nieuwjaars-Compliment* te maaken, zonder 'er dien zin aan te hechten. Men geeft dan ten minsten te kennen, dat men zich de welvaart zyner medemenschen aantrekt, dat men eenige begeerte heeft tot hun heil, en liever heeft dat het hun wel dan kwalyk gaa; zo dat 'er eene waare goedgunstigheid in ons behoort gevonden te worden, als wy elkanderen op eenen *Nieuwjaarsdag*, of by andere gelegenheden, eenen heilwensch doen. Kwaadaartigheid en vyandschap, haat en wrok, worden hier door niet alleen uitgesloten, maar zelfs onverschilligheid en belangeloosheid in 't geen een' ander' betreft. Die zynen medemensch wat goeds wenscht, moet 'er ten minsten eenig belang in stellen, dat dezelve 't gewenschte goed verkryge of behoude.

„ Menschen van eene bekrompene geestgesteltenis mogen het ongerymd houden te vorderen, dat alle *Nieuwjaarswenschen* zulk eenen zin hebben, om dat zy niemand dan zich zelven, en hunne byzondere goede vrienden of bloedverwanten, eenige waare genegenheid toedraagende, ten opzichte van de rest des menschdoms volstrekt onverschillig zyn. Zulke laage zielen mogen denken, dat men op dien voet zyne zegenwenschen tot weinige persoonen zou moeten bepaalen, en zich wel wagten van elk dien men kent, en in den aanvang van een *Nieuwjaar* aantreft, te feliciteeren. Maar zy, die weeten wat uitgebreide liefde, wat algemeene goedwilligheid, zy, en zich dat beminnelyk karakter eenigzints hebben eigen gemaakt, zullen, vertrouw ik, hier in geene zwaarigheid vinden. Zy, die liefhebbers zyn van het menschdom, die allen welken nevens hen naar GODS beeld geschaapen zyn, beminnen, en niet nalaaten zouden dezelven allen geluk-

kig

kig te maaken, zo 't in hun vermogen was; die hunne Medechristenen, Medevaderlanderen en Medeburgeren, zonder uitzondering, een goed hart toedraagen, en genegen zyn, ieder een te helpen, en dienst te doen daar zy kunnen, bevinden zich, by alle bekwaame gelegenheden, bereid en geschikt, om elk, die hun voorkomt, met eene oprechte en hartelyke meening heil te wenschen. Zy verklaaren dan door *woorden*, hoe zeer zy hunnen Medemenschen het goede gunnen, en zy zouden het zelfde door *daaden* toonen, indien zy 'er gelegenheid toe hadden; en, schoon zy den eenen mensch boven den anderen beminnen, gelyk natuurlyk en redelyk is, niemand ondertusschen van hunne liefde uitgesloten zynde, kunnen zy ook niemand aantreffen in 't begin van een *Nieuwjaar*, dien zy niet gaarne gelukkig zouden zien."

Te meermaalen geeft de Heer DE CHALMOT, op een *Woord*, in stede van veel om te haalen, alleen van een enkel Schryver, die 'er best over geschreeven heeft, het voornaamste op. Ten blyke hier van leeze men, wat hy op het Woord NAGT-MERRIE aantekent.

NAGT-MERRIE, in het latyn *Incubus*, is een ongemak waar van de Heer JOHN BOND, Med. Docter te *Londen* in zyn *Essay on the Incubus, or Nigtmare*, 1753, ingevolge het getuigenis van des kundigen, het beste bericht geeft; dus wy niet beter kunnen doen, om een begrip van dit lastig ongemak aan onze Leezers te geeven, dan een zaaklyk uittrekzel hiervan mede te deelen.

„De Schryver zegt, dat hy zelv' dikwils overvallen wordende van het gebrek, 't welk in 't gemeen *Nagtmerrie* genoemd wordt, zich aangespoord vondt dit ongemak met naauwkeurigheid te onderzoeken, of hy, hier door, in staat mogt geraaken zich van het zelve te bevryden. By oude Schryvers vondt hy weinig het geen tot opheldering hier van kon dienen; en by de hedendaagschen ook niet dan gebreklyke verklaaringen. De reden hier van is, naar alle waarschynlykheid, om dat niemand van deeze Schryvers het gebrek, in zich zelve, zal ondervonden, of in anderen, onder het overval zynde, gezien hebben. Het laatste kan niet ligt gebeuren, om dat het iemand altyd in den slaap overkomt, en hy, zo dra hy ontwaakt, 'er van bevryd wordt; dat geen Geneesheer by den Lyder kan geroepen worden, vóór dat het overval reeds geweeken zy. De Heer BOND, een Geneesheer zynde, en zelv' het gebrek onderworpen, is, hier door,

dubbel in ſtaat, om 'er een goede beſchryving van te geeven.

„ De naam van deeze kwaal is, waarſchynlyk, zynen oorſprong verſchuldigd aan zekere bygeloovigheid: doch dit is van weinig aanbelang. Van meerdere aangelegenheid is de beſchryving of afbeelding van dezelve, welke van den Heer BOND opgegeeven wordt; gelyk hy ze dikwils gevoeld heeft. „ Zy overvalt de menſchen in den ſlaap, op „ den rug liggende; begint veelmaalen met verſchriklyke „ droomen, waar op, ſchielyk, een bezwaarde ademhaa„ ling volgt, met een zwaare drukking op de borst, en „ een volſlaage belemmering van de vrywillige beweegin„ gen. In deeze doodlyke benaauwdheid geſchied een luid „ gezugt en geſteen, en een verward geluid. Op deeze „ wyze wordt zulk een Lyder als in de kaaken van den „ dood gehouden, tot dat hy, door de alleruiterſte wor„ ſtelingen der natuure, of door eenige bykomende hul„ pe, uit dien naaren doodſlaap ontkome. Zo dra hy de „ zwaare drukking op de borst eenigzins ontworſteld is, „ krygt hy een ſterke hartklopping, groote beangstheid, „ ongemaklykheid en krachteloosheid; welke toevallen „ trapswyze wederom verminderen, en gevolgd worden „ van vergenoegde gedachten, van uit zulk een groot „ gevaar ontkomen te zyn."

„ Aangaande de oorzaak van deeze kwaal, wordt, in 't algemeen, erkend; dat dezelve beſtaat in zekeren ſtilſtand, of beletzel, van den omloop des bloeds: het komt 'er maar op aan, hoe zulk een ſtilſtand veroorzaakt worde. Om dit te verklaaren, merkt de Schryver, vooraf, aan, 't welk van veelen erkend wordt, dat, in een liggenden ſtaat van het lighaam, meer bloed naar het hoofd gaat, en ook traager naar het hart te rug keert, dan in een opgerechten ſtand; dat hier door ſlaap, en door agteroverligging op den rug, zwaare ſlaap en droomen veroorzaakt worden. Hier na neemt hy in aanmerking, 't geen, van hem, van het meeste aanbelang geoordeeld wordt, de natuurlyke plaatzing van het hart. Het zelve is, met het grootſte gedeelte, gelegen in de ſlinker holligheid van de borst; aan de longen vast door de groote bloedvaten, en aan het middenrif (*Diaphragma*) gehecht door het hartezakje. Het hart moet, by gevolg, aangemerkt worden als een lighaam in de borst eenigzins vry hangende (*Corpus pendulum*), en, gelyk andere hangende lighaamen, plaats-verandering onderworpen. Als het lighaam in een

een opgerechten ſtand gehouden wordt, moeten de deelen van het hart, welken doorgaans het ſlinker en rechter genoemd worden, begreepen worden als voorſte en agterſte. Maar het lighaam op den rug gelegen zynde, worden deeze deelen de bovenſte en onderſte van het hart. Dat het hart plaats-verandering onderga, naar den verſchillenden ſtand van het lighaam, volgens de richting van het middenpunt der zwaarte van het hart, bewyst de Schryver dus: men behoeft maar, zegt hy, den vinger te houden op de plaats der ribben, waar deszelfs klopping gevoeld wordt, in een opgerechten ſtand; en zo ras dan het middenrif, door inademing, ſterk ſamengetrokken wordt, en hier door naar beneden wykt, zal de klopping flaauwer gevoeld worden, om dat het hart naar beneden getrokken is door het middenrif. Hier komt by, dat men de klopping, als iemand op de ſlinker zyde legt, nader by den ruggraat gevoelt; en, op den rug liggende, naauwlyks kan voelen, en, op de rechter zyde gelegen zynde, geheel niet kan gewaar worden. De Schryver bekent egter, dat deeze veranderingen, in alle lighaamen, niet even blykbaar zyn. Hier op wordt nu, vervolgens, de verklaaring van de oorzaak der kwaale, naar de onderſtelling van den Heer BOND, gevestigd.

„ Als iemand op zyn rug ligt, valt het hart, noodzaaklyk, op de lighaamen der wervelbeenderen van den
„ rug, en moet, bygevolg, door zyn eigen zwaarte,
„ het ſlinker oor van het hart, en de longader, welken,
„ dan, recht onder deszelfs grondſtuk, of breedſte ge-
„ deelte, liggen, drukken; en hier door zal de beweeging van het bloed, door de longen, geſtuit worden.
„ Het bloed zal, derhalve, opgehoopt worden in de long-
„ vaten; en de rechter, of liever, in deezen ſtand, de
„ bovenſte holligheid van het hart, zich niet kunnende
„ ontlasten in de long-ſlagader, zal, door het bloed,
„ van de uiterſte ledemaaten te rug komende, overkropt
„ worden; het welk, zich ophoopende in de bloedvaten
„ by het bovenſte gedeelte van het hart, het zelve zwaar-
„ der zal doen worden, en, dus, de oorzaak van de
„ belemmeringe te grooter maaken. Op deeze wyze zal
„ ook de te rugkeering van het bloed, uit het hoofd,
„ belet, en de tedere en ligt rekbaare bloedvaten der
„ hersſenen, meer dan gemeen, uitgezet worden; de in-
„ vloed der dierlyke geesten, door de zenuwen geſtopt;
„ en de leevensbeweegingen (*Motus Vitalis*), voor een

 „ ge-

„ gedeelte, indien niet geheel en al, gestremd worden."
Zie daar de eigentlyke en natuurlyke oorzaak van de zogenaamde *Nagt-merrie*, of *Nagt-drukking*.

„ Nu valt het den Schryver gemaklyk, alle de byzondere toevallen, welken dit overval, altyd, of doorgaans, verzellen, te verklaaren. De verschriklyke droomen ontstaan uit de geweldige uitzetting van de bloedvaten der hersfenen; de bevinding leert dat zodanige droomen meest volgen op het liggen slaapen op den rug. De zwaare drukking op de borst, en onvermogen van zich te kunnen beweegen, ontstaan uit de overmaat van bloed in de longen, de hol-ader, de rechter holligheid en het rechter oor van het hart; welke, de spieren geene gelegenheid laatende van te kunnen werken, een gelyke aandoening maakt, als of, inderdaad, de borst door eenig zwaar lighaam gedrukt wierd. Het verwerd geluid moet, waarschynlyk, van dezelfde oorzaak afgeleid worden; dewyl de beweegspieren van de tong, en het strottenhoofd, spieren zyn van de vrywillige beweeging, welke belemmerd is: ook zal de onbeweegbaarheid van de longen, welken met bloed overkropt zyn, de lugt, welke noodzaaklyk is tot de stem, uitsluiten. Het zugten en steenen zyn jammerende uitdrukkingen, dat de natuur in lyden is, en ontstaan, gelyk doorgaans ook hier, uit verstopping en ophooping van bloed in de longen. De benaauwdheid en hartklopping worden insgelyks, gemaklyk, uit dezelfde oorzaak verklaard.

„ De Heer BOND maakt, vervolgens, gewag van eenige aanleidelyke en bykomende oorzaaken; als, een bloedryke gesteldheid, en alles wat, in den tyd, te veel opvulling kan maaken; opstopping van gewoone bloedloozingen; onmaatig eeten en drinken tegen den nagt: want hy beweert, tegen Dr. STUART en den Baron HALLER, dat de maag, meer dan gemeen opgevuld zynde, de groote slagader (*Aorta*), in een leevend lighaam, kan drukken en vernaauwen, (schoon dit in een dood lighaam anders moge schynen, om dat de spieren en het buikvlies (*Peritonaeum*) dan doorgesneeden zynde, de maag naar buiten kan uitwyken, 't welk in leevenden niet geschieden kan,) en dus den doorgang van het bloed, door dezelve, naar beneden, voor een gedeelte verhinderen, en meer naar het hoofd doen gaan; waar door toedrukking in de tusschenribbige, en het agtste paar zenuwen, by derzelver oorsprong, kan veroorzaakt worden; en het gevolg hier

van

van zal zyn eene verlamming van de ſpier-vezelen van het hart. Behalven dit zal ook een zeer opgevulde maag de vrye zamentrekking van het middenrif verhinderen; waar door de holte van de borst niet zo groot kan gemaakt worden, als vereischt wordt: en het middenrif aangemerkt als een hellend vlak, ſchuins opgaande naar het borstbeen, rust de overlaaden maag hier eenigzins op en tegen, inzonderheid het lighaam op den rug liggende, en de zwaarte derzelve zal de drukking van het hart op de long-aderen vermeerderen, wyl het, aan de andere zyde, hier aan vast is door het hartezakje. Dit wordt ook van den Heer RIGA, gelyk van onzen Schryver, als de oorzaak van de *Nagt-merrie* aangemerkt. *De Sympath. pag.* 112.

„ De ontkoming uit, of redding van, dit overval, geſchied, doorgaans, door de natuur. De longen verſtopt zynde, moet de rechter holligheid van het hart geweldig uitgezet worden, en zeer ſterke aandoening (*Irritatio*) lyden, welke het zelve tot een ſterke zamentrekking aanzet, 't welk alles is het geen vereischt wordt, om het geheele werktuig wederom in voorgaande beweeging te brengen. Want zo dra zich de rechter holligheid ontlast in de long-ſlagader, zal het bloed, in de long-aders, ook wederom in beweeging geraaken, en de drukking van deeze vaten overwonnen worden. En zo haast deeze beweeging herſteld is, zal 'er eene pooging ontſtaan, om, door beweeging van het geheele lighaam, te maaken, dat de ongemaklyke ſtand veranderd worde; en hier door zal ook verandering geſchieden in het middenpunt der zwaarte van het hart, en, gevolglyk, alles overgaan. Uitwendige hulp kan hier toe van merklyken dienst zyn, om het ſchielyker te doen overgaan; als is, iemand op den rug liggende op zyde te haalen, te ſchudden, en ſterke aandoeningen op het lighaam te maaken, door prikken, ſteeken, geluid te maaken, enz. om hem wakker te doen worden. De Schryver zegt, dat hy, op zekeren tyd, in een zwaar overval van de *Nagt-merrie* liggende te worſtelen, zyn knegt in de kamer kwam om vuur aan te leggen, en den bak met koolen liet vallen, 't welk zulk een geraas maakte, dat hy zeer gelukkig ontwaakte, en van zyn overval verlost wierd.

„ Schoon nu dit ongemak zelden lang duurt, is het egter niet alleen zeer lastig, maar ook dikwils een voorlooper van kwaade gevolgen; naamlyk, krankzinnigheid, vallen-

de ziekte, beroerte, en een haastigen dood. De Schryver houdt het voor waarschynlyk, dat sommige menschen, die, 's avonds gezond naar bed gegaan zynde, 's morgens dood gevonden worden, in zulk een overval gestorven zyn.

„ Tot voorkoming van het zelve wordt, boven alles, aangeraaden, niet op den rug te gaan liggen slaapen; geen bezwaarlyke maaltyd te doen, of veel te drinken, kort voor dat men naar bed gaat. En, zo 'er voorafgaande oorzaaken in aanmerking komen, hier tegen, volgens de gewoone wyze, in andere gevallen, te voorzien; in een bloedryke gesteldheid aderlaatingen te doen; in te groote zwakheid versterkende middelen te gebruiken, en zo in andere omstandigheden."

Observationes in EURIPIDIS maxime *Hippolytum*; Exercitationum Academicarum Specimen primum; quod præside JOANNE LUZAC, J. U. D., & in Academia Batava Linguæ Græcæ & Hist. Patriæ Professore ordinario, die 21 Januarii MDCCXCII, publice defendit ABRAHAM BLUSSÉ. Lugd. Bat. apud *H. Mostert*, MDCCXCII. 58 pagg. in 8° maj.

Observationes in loca Veterum, præcipue quæ sunt *de vindicta divina*; Exercitationum Academicarum Specimen secundum; quod præside JOANNE LUZAC, die 16 Junii MDCCXCII, publice defendit JANUS TEN BRINK. *Ibid.* MDCCXCII. 60 pagg. in 8° maj.

Schoon de beoefening der oude Letterkunde in het gemeen, en der Griekſche in het byzonder, waarin ons Vaderland wel eer den grootsten roem verwierf, thans in het zelve jammerlyk kwynt; moet men dit echter tot lof van Leyden's Hoogeschool getuigen, dat, gelyk zy, geduurende een lange reeks van jaaren, op verscheidene groote mannen boogen kon, en nog met regt boogt, die zich in dit vak door geheel Europa beroemd maakten, het zo ook haar nimmer ontbrak, en ook nu nog niet ontbreekt, aan Jongelingen, die, door zulke groote meesters aangemoedigd en gevormd, zich op dit zoort van Studiën met groote vlyt toeleiden, en daarin de beste vorderingen maakten. Allen, wien waare geleerdheid ter harte gaat, wenschen en hoopen, dat het getal van deze laatsten meer en meer, moge toenemen, op dat de noodzaak-

zaaklykheid ophoude van het wegschenken der gewigtigste ambten in Kerk en Staat, by gebrek van waardiger voorwerpen, aan dezulken, die van alle die kundigheden ontbloot zyn, welken den mensch waarlyk beschaaven, welken ons alleen den toegang tot gegronde kennis in alle zoorten van Weetenschappen openen, en welken zo veel toebrengen om ons hart te vormen, en het geluk van ons leven te vermeerderen.

Om deze hoop meer en meer te voeden, en op te wekken, besloot de Hoogleeraar LUZAC, de waardige opvolger van den grooten VALCKENAER, eenige zyner aanmerkingen over oude Grieksche en Latynsche Schryvers zo in het licht te geven, dat zy tevens dienen voor Academische Dissertatien, welken hy van tyd tot tyd door zyne Leerlingen opentlyk zal laaten verdedigen, en welken vervolgens in éénen bundel by elkanderen gevoegd zullen kunnen worden.

De twee eerste van deze Academische Verhandelingen hebben wy thans voor ons. De eerste van dezelven gaat, voornaamlyk, over den *Hippolytus* van EURIPIDES, van welken een aantal plaatzen verbeterd en opgehelderd worden, deels uit gissingen van de Heeren VALCKENAER en VAN ELDIK, welken door den eerstgenoemden op den rand van het exemplaar, dat hy na de uitgave van den *Hippolytus* gebruikte, by geschreven waren, deels en voornaamlyk door het vernuft en de geleerdheid van den Heer LUZAC zelven. In het voorbygaan behandelt de Hoogleeraar nog een aantal andere plaatzen, zo uit de overige *Tragœdiën* van EURIPIDES, of derzelver Fragmenten, als uit andere oude Schryvers, waarin hy of den door de afschryvers verminkten tekst poogt te herstellen, of de duisterheid van zommige spreekwyzen te verklaaren. Voorts is deze verhandeling vol van de gewigtigste aanmerkingen, over een aantal onderwerpen, die by de verklaaring van de Schriften der ouden van zeer veel gebruik zullen zyn; by voorbeeld, over de noodzaaklykheid, die 'er is, om EURIPIDES dikwyls uit de Wysbegeerte van SOCRATES op te helderen; over het gevoelen van PLATO, dat de ziel in twee of drie deelen verdeeld moet worden; over de benaamingen ψυχικοι en πνευματικοι ανθρωποι, die in het Nieuwe Testament tegen elkanderen over gesteld worden (onze Vertaaling heeft *natuurlyke* en *geestelyke menschen*) enz. enz.

De tweede Verhandeling gaat voornaamlyk over die plaat-

plaatzen der ouden, waarin van de wreekende geregtigheid Gods over de boozen; van de belooningen der vroomen in een ander leven; van de geesten, die deze aarde doorzweven, om als gezanten der Godheid op de daaden der menschen te letten; van het boek van JUPITER, waar in deze daaden aangeschreven worden, en dergelyke onderwerpen meer, gehandeld wordt. De Heer LUZAC brengt echter geenszins alle plaatzen by één, welken hier toe behoren, maar bepaalt zich voornaamlyk tot de zodanigen, die door de afschryvers bedorven zyn, en de hulp van den oordeelkundigen beoefenaar nodig hebben. In het herstellen der waare lezing is de Hoogleeraar allergelukkigst, en geen wonder, daar hy, by zyn vernuft, oordeel, en bondige geleerdheid, eene maate van bescheidenheid bezit, die maar zeer zelden het eigendom van die geenen is, die zich met de verbetering van de Schriften der ouden bezig houden. Het zou de meesten onzer Lezers weinig bevallen, wanneer wy alle de plaatzen optelden, die door hem verbeterd zyn, en van deze verbeteringen zelven verslag deden. Wy twyfelen niet, of een ieder, die in dit zoort van Studiën belang stelt, zal zich deze Verhandelingen aanschaffen. Aan de meesten onzer Lezers, ondertusschen, denken wy dienst te zullen doen met eene Nederduitsche Vertaaling van het Fragment, uit het boek *de mulieris harmonia*, het welk aan PERICTYONE, eene navolgster van PYTHAGORAS, toegeschreven wordt. Dit Fragment, dat ons door STOBAEUS (*) bewaard is, heeft de Heer LUZAC vooral allerzorgvuldigst behandeld; verscheidene plaatzen in hetzelve allergelukkigst verbeterd en opgehelderd; en eindelyk eene schoone Latynsche Overzetting daar van gegeven, volgens welke het in onze taal aldus luidt:

„ Men moet zyne Ouders noch door woorden, noch „ door daaden, beledigen; maar hun en in groote en in „ kleine dingen gehoorzaamen. Men moet ook by hen „ woonen, en hen nimmer ontvluchten, in welken toe„ stand zy zich ook bevinden, het zy van ziel, het zy „ van lighaam, het zy van uitwendige omstandigheden; „ in vrede en in oorlog; in gezondheid en ziekte; het zy, „ zy ryk of arm, aangezien en geëerd, of gering en on„ aanzienlyk, hoofden van het gemeenebest of ambtelooze „ burgers, zyn. Men moet hun gehoorzaamen, en hunnen

„ wil

(*) *Serm.* LXXVII, p. 457.

„ wil doen, zo zy maar niet uitzinnig zyn. Want dit „ is billyk en betaamelyk voor alle braaven. Maar, zo „ iemand zyne Ouders veracht, tegen dezen Zondaar „ wordt, en geduurende zyn leven, en na zynen dood, „ *eene actie van kwaade behandeling* by de Goden inge- „ steld. Hy is by de menschen gehaat, en wordt onder „ de aarde, in de plaats der elenden, in het gezelschap „ der boozen, eeuwig gebonden bewaard, door de God- „ delyke Wraak, en door de onderaardsche Goden, die „ tot wreekers dezer schenddaaden aangesteld zyn. Want „ het beschouwen van onze Ouders is een goddelyk en „ schoon gezicht. Ja hunne beschouwing en vereering „ is zodanig, hoedanig zelfs niet de beschouwing der „ Zonne is, noch die van alle de overige Sterren, wel- „ ker lichtende choren den hemel omringen, of zo men „ nog iets grooter mogt achten onder die wezens, die „ men met een' heiligen eerbied beschouwt. Ik althans „ ben van gedachten, dat de Goden nimmer eenig ver- „ zuim van de plichten jegens Ouders ongestraft zullen „ laaten. Dierhalven moeten wy de persoon onzer Ou- „ ders, zo lang zy leven, en hunne gedachtenis, na „ hunnen dood, met een vroom hart eerbiedigen; en „ nooit tegen hen morren; maar indien zy iets misdoen, „ het zy door hunne zwakheid, of door misleiding van „ anderen tot dwaaling vervoerd, moeten wy hen vrien- „ delyk vermaanen en te regt brengen, maar nooit met „ hun in onmin leven. Want zwaarder zonde, of groo- „ ter ongelyk, kan door de menschen niet bedreven wor- „ den, dan, wanneer zy zich slecht tegen hunne Ouders „ gedraagen."

De Hoogleeraar geeft voorts een schat van de gewigtigste aanmerkingen, waar door en dit uitmuntend Fragment, en andere plaatzen der Ouden, die hy 'er mede vergelykt, opgehelderd worden; onder anderen ook over de δικη κακωσεως, of *actie van kwaade behandeling*, welke, volgens het Attisch regt (een vak, waar in de Heer LUZAC ten hoogsten bedreven is) in drie gevallen, en, onder die, in het geval van slechte behandeling van Ouders, verleend werdt. Doch wy moeten dit uittrekzel sluiten, na 'er alleen dit nog bygevoegd te hebben, dat ook de *Theses*, achter beide deze Verhandelingen gevoegd, ten hoogsten merkwaardig zyn, en dat veelen van dezelven van de opgeklaarde en vrye denkwyze des Hoogleeraars getuigenis draagen.

Wy

Wy wenfchen, dat het getal der Leydfche Studenten, die van zulken uitmuntenden meester naarftig gebruik maaken, verder moge toenemen, en dat de vereenigde hulp van SCHULTENS, RHUNKENIUS, en LUZAC, aldaar de fraaije Letteren en waare geleerdheid verder moge doen herleven!

Ruth, in vier Boeken. Door PETRONELLA MOENS *en* ADRIANA VAN OVERSTRATEN. *Leden van onderfcheiden Kunstgenootfchappen. In 's Hage by* J. C. Leeuweftyn, 1790. *In Quarto*, 142 *bl.*

Jacoba van Beieren, in vyf Boeken. Door ADRIANA VAN OVERSTRATEN. *Lid van onderfcheiden Letterkundige Genootfchappen. Te Amfterdam by de Wed.* J. Döll, 1790. *In gr. 8vo.* 174 *bl.*

Hugo de Groot, in zeven Boeken. Te Amfterdam by J. Allart, 1790. *In gr. 8vo.* 280 *bl.*

Wy voegen deeze drie Dichterlyke Voortbrengzels, in een zelfde jaar uitgegeeven, by elkander, om dat dezelve in éénen trant, en door dezelfde maakfters, vervaardigd zyn; indien de berichten waar zyn, dat het laatstgenoemde Werk door Mejuffrouw MOENS gefchreeven is. Het zyn alle drie *Historieftukken*, of levensbefchryvingen van RUTH, JACOBA VAN BEIEREN, en HUGO DE GROOT, in Zangen; misfende men, in alle, het wonderbaare, dat het Heldendicht zo veel cierfel kan geeven; terwyl de kleinigheden, die men van die onderwerpen in Profa zoude melden, in deeze Dichtftukken zyn agter gelaaten: hebbende de Dichteresfen zich vooräl met de uitfteekendfte daaden van haaren Held en Heldinnen bezig gehouden.

Of de Dichteresfen, in het eerfte Dichtftuk, de hooge vlucht eenes Seraphs gewaagd hebben, zo als Mejuffrouw MARIA VAN ZUYLEKOM, in haar Lofdicht, verzekert, dit durven wy niet vooronderftellen. 'Er zyn zeker fchoone Tafreelen in, doch het geheel is op verre na niet zo verheven, dat men het een Seraphs vlucht kan heeten. Zie 'er hier eene kleine proef van:

Een minzaame affcheidskus fterkt RUTHS verflaauwden moed,
Terwyl de feestrei haar, wel haast, al juichend groet.

Men

Men leid haar, zingend, in de tent der blyde Maagden,
Daar deugd en edle trouw van BOÄS roem gewaagden,
Hier huwde Vriendschap zich aan gulle vrolykheid;
De lieve welvaart waar in 't blos der jeugd verspreid,
De schoone werd onthaalt op edle Zomervruchten,
Op melk en honingraat, de vreugd deed zorgen vluchten.
Men heft het feestlied aan, de galm der schelle luit,
En blinkend Cimbelspel, lokt elk ter veldtent uit,
Terwyl de blyde harp zich met een danktoon mengde.
De *koelen* (*) avond, die de schaduwen verlengde,
En statig voortdreef, had zyn grootsche plechtigheid,
Om 't rustbed der natuur, thans sluimrende heen gespreid,
Hier doet een veldling, by het pas *gedorschen* (§) *Kooren*,
't Eenvouwig zoet des lands, op gulle klanken horen,
Daar leid een blyde rei, by heldre sterrenglans,
In 't zacht bebloemde groen, elkaêr ten avond dans.
't Bevallig meisje vlecht een krans van kooren-airen,
Of streeld, door vreugd verrukt, de tedre Cytersnaren,
RUTH deelt in 't lief geluk dat lachend om haar zweevt,
Schoon achtbre grootheid in haar losse zwieren leevt.
Ze onttrekt zich aan 't gejuich der huppelende reiën,
Bevredigt met zich zelv, kan stille vreugd haar vleiën.
De blonde FIMIA, wier vriendschap 't meest bekoord,
Daar zedigheid en deugd in dryvende oogen gloort,
Die lieve maagd, omringt door gulle landvermaken,
Mag, met de schoone RUTH, de reinste wellust smaken.
Hun hart, zoo zacht gestemt, als 't kwynend licht der maan,
Mag nu, op éénen toon, voor deugd en vriendschap slaan.
In 't donkre schaduw van een hemel hoogen ceder
Zet gints de liefde en vreugd der kuische landjeugd neder,
Terwyl het reinst gevoel hun zachte ziel omgloeit,
En 't strelend veldmuzyk hun luistrende aandacht boeit,
De *groenen* (†) heuvel, daar de jeugdige vriendinnen
De sombre schoonheid, daar natuur meê pronkt, beminnen,
Schynt in één stip, waar op een koor van englen zingt,
De ruisende fontein, die aan den voet ontspringt,
Besproeit de bloempjes gul: een wolk van edle geuren,
Voert thans verrukking aan. De zacht bezwymde kleuren
Ontwaken telkens, door een tintelende vonk,
Van starren goud, dat op het veldviooltje blonk.
Daar d'avond 't zweet der bloem tot zilvren waas doet stollen,
De tyd scheen zelf verrukt in 't eeuwig *niet* te rollen,
't Genoegen speelde alöm, door beemd en wandelpaên,
En de overvloed bood keur van boom- en veldvrucht aan.
Dan, nu spreid lieve rust haar poezlige armen open,
De scheemring snelt in 't zwart, en schynt tot slaap te nopen,
Natuur vergt stilte; daar, gints in het denne woud,
't Gezang der feestrei aan 't gekras des nachtuils trouwd.

Men

Men zal in deeze Proeve reeds kunnen opmerken, dat, hier en daar, de zuiverheid der ſpraake aan maat of rym zyn opgeofferd geworden. Immers moest (*) *de koelen avond*, eigenlyk *de koele avond*, in den eerſten naamval, zyn: hebbende de Dichteres mogelyk, door deeze feil, de ſmelting willen ontgaan, die haar vers te kort zoude gemaakt hebben. Doch (†) *de groenen heuvel*, toont een zelfde misſlag aan, zonder dat 'er eenige reden voor gevonden kan worden.

Verre van eene zuivere taal is de uitdrukking (§), *gedorſchen Kooren*. *Kooren*, of *Chooren*, betekenen eigenlyk reijen van Menſchen of Engelen, zo als Zangkooren, Dichtkooren; ſtammende dit woord af van *Chorus* (Schaare). Zodanige reijen te dorſchen, zou zoo moeilyk als onbetaamlyk zyn. *Koorn*, dat *gedorscht* wordt, mag niet rymen op *hooren*, maar *kooren*, of reijen, wel. Ook zou het *gedorscht*, in plaats van *gedorſchen*, moeten heeten, dat een wondere taal oplevert, zelfs voor onkundigen. De Dichteres heeft, door *gedorſchen*, de maat, en door *kooren*, maat en rym, al te ſpoedig willen vinden. In de geſlachten der woorden is dikmaals gezondigd: wordende, by voorb. *wellust*, *feminin* gebezigd.

JACOBA VAN BEYEREN is een voorwerp, dat veele bekwaame pennen reeds heeft bezig gehouden, en is door Mejuffrouw VAN OVERSTRATEN, ſchoon niet kwaad, echter zo min meesterlyk geſchilderd, als RUTH. De Dichteres zegt van haar Onderwerp, dat het ten voorbeelde kan ſtrekken van dien heldenmoed, die het vooroordeel vaak zoo onrechtvaerdig aan de Vrouwen betwist heeft; en hadt deeze rampſpoedige Vorſtin in de beſchaafdere eeuw van ELISABETH van *Engeland* geleefd, zy zoude gewis haar Vaderland en Volk gelukkig gemaakt hebben. Geen denkend hoofd zal JACOBA grootheid van ziel betwisten, doch dit was haar ongeluk, dat zy, van alle zyden, door verraaders en heerschzuchtige dwingelanden omringd was; dat zy in eenen JAN VAN BRABAND een echtgenoot haar geheel onwaardig, en in haare Voogden dweepende tyrannen, aantrof. Hadt FRANC VAN BORSELEN het vermogen en de magt van den zwakken HERTOG VAN GLOCHESTER bezeten, JACOBA ware zeker, als 's Lands Gravinne, ten grave gedaald; het was voor deeze edele Vrouw ongelukkig, (hoe zeer het anders voor de Maatſchappy gelukkig is,) dat men in haaren tyd minder het recht van gekwetſte majeſteit inriep; zy hadt zich, als *Souveraine*, door die magtſpreuk, van veele onder-

derdrukkers kunnen ontslaan; men kende toen alléén den banblikzem des Roomschen-Stoels, en het was deezen die JACOBA, in plaatse van haar recht te verdeedigen, hielp vervolgen.

De toestand, in welken ons Land, als ook JACOBA, zich bevond, toen FILIP haar den Vrede deedt voorstellen, wordt door de Dichteres, in het *Vierde Boek*, dus voorgedragen:

—— „ Vorst FILIP laat haar den voorslag biên,
Om de onderhandling tot verzoening te beginnen.
Hoe klopt haar teder hart door zagte dankbaarheid!
Schoon die gedwongen zoen haar grootheid zal vernedren;
Zy voelt hoe stille hoop een sombren glans verspreidt,
Die al haar fierheid op 't aanminnigst kan vertedrên.
Zy stemt, tot heil des lands, de vredehandling toe.
Delft zal de Olyvengaart in 't zuchtend *Neêrland* planten,
Verdrukte vryheid hoort die heilmaar, bly te moê,
De toon der zagte vreugd weêrgalmt aan alle kanten.
Men hadt, sints lang, den klank der vryheid niet gehoord,
De schorre moordkreet rolde alom op vuurge dampen,
De blonde voorspoed lag in puin en bloed versmoord,
De welvaart was gevlucht voor de yslykste oorlogsrampen.
De *Zeevaart* lag in zwym, op 't aklig strand geboeid.
De nutte *Koopmanschap* kwynde in verwoeste Steden.
De *Weiden* treurden, door des krygers toorts verschroeid.
De nyvre *Landbouw* wierdt door woede en wraak bestreden.
De *Weetenschappen*, door de vryheid opgevoed,
Die telgen van den vreê, fieraaden dezer aarde,
Bezweeken moedeloos, door tweedrachts helschen gloed,
Terwyl der *Kunsten* bloei noch vreugd noch voorspoed baarde.
ô *Leyden!* vroeg bewoond door onvermoeide vlyt,
Toen welvaart juichte by 't geklos der Weversspoelen.
Gy moest het treurig lot, tot vreugd der vaale nyd,
Tot smart van dit gewest, en *Englands* blydschap voelen!
Naauw zwygt de Krygstrompet, of blyde-hoop herleeft,
't Gerucht der vrede stoort de doodsche jammerklagten,
Het stil genoegen, dat door de eenzaame oorden zweeft,
Kan zelf het knaagend leed der armoê bly verzagten.

Het derde Werk, of HUGO DE GROOT, is, wat het dichtkundige betreft, het best van allen; zynde het dus nog meer te bejammeren, dat deeze zeven Zangen zo aanmerkelyk ontsierd zyn, door verscheidene taalkundige misslagen, welken wel zeventigmaal zeven beloopen. Verre zy het, dat wy zulks der Dichteresse zouden wyten; haar toestand is niet geschikt om zich in dat gedeelte van

 haar

haar Werk te kunnen volmaaken: doch een *Corrector* behoorde daar voor te zorgen, ten einde den Taal- en Dichtlievenden Leezer, ten deezen opzichte, geene reden van klaagen overblyve.

De Dichteres begint haar Dichtftuk met eene *Inleiding* van 5 bladz., van welke de volgende Verzen de eerfte uitmaaken:

Thans ftreelt myn tedre hand, de Vaderlandfche fnaaren,
 Ik zing de glorie, van der Belgen oud geflacht,
De roem van 't Menschdom —— de eer der braave Delvenaaren,
 Hem, die de laatfte galm van 't dankbaar nakroost wacht.
Ik durv' een' lauwerkrans, om de eeuwige eernaald flingren;
 Bloos niet, myn jonge Nimf! durf vry ten reïe gaan,
Ginds wenkt de onfterflykheid! zy leert uw zwakke vingren,
 Voor zal'ge DE GROOT de glorie nooten flaan.

Wy zouden zwarigheid vinden om *glorie nooten* te *flaan*. (Men kan wel *nooten* fchryven; Muzyk op *nooten* volgen; maar als men fnaaren roert, flaat men eigenlyk *toonen*, geen *nooten*: doch dit is eene kleinigheid.

Om overtuigd te zyn, wegens het geen wy van de taalfeilen deezes Dichtftuks gezegd hebben; zullen wy enkel de volgende aantekenen:

Bladz. 3, *reg.* 2. ftaat *van de tyd*, moet zyn *van den tyd*, nadien *tyd* mannelyk is.

Bl. 7, *reg.* 14. *Het volk te wapenen* RIET, behoorde te zyn, RIEDT; ftammende dit woord af van het Werkwoord *raaden*, en niet van *rieten*.

Bl. 14, *reg.* 4. WEIT moest zyn WEIDT, — *Bladz.* 29, *reg.* 2, van onderen: U *veilig*, in plaatfe van UW *veilig*: *uw* is het bezittend voornaamwoord.

Bl. 53, *reg.* 8. VERHART *geweeten*, moest zyn VERHARD *geweeten*, en *bl.* 55, *reg.* 8. 'T VERSCHEURT *Gemeenebest*, VERSCHEURD *Gemeenebest*; om dat men *verharde* en *verfcheurde*, of *verhard* en *verfcheurd*, zegt.

Zeer dikmaals zyn de woorden in een verkeerden naamval geplaatst, en vooral de zodanigen, die, in den eerften ftaande, als zy goed gefchreven waren, eene fmelting zouden veroorzaaken: zo als *bl.* 25, *reg.* 2. *hier vorftelde den dood*, *bl.* 26, *reg.* 9. *Zoo luid den Inhoud*, *bl.* 89, *reg.* 2, van onderen: *uw afgeleefden Vader eischt*, en verfcheidene anderen.

His-

Historisch Dagverhaal der Reize van den Heer DE LESSEPS, *zedert het verlaaten van den Heer Graaf* DE LA PEROUSE, *en zyne Togtgenooten, in de haven van St. Pieter en Paulus, op Kamschatka, tot op zyne komst in Frankryk, den 17den October 1788. Naar het Fransch. Tweede Deel. Met Plaaten en Kaarten. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1792. *In gr. 8vo.*, 347 *bl.*

In dit Tweede Deel beschryft de Heer DE LESSEPS alles, wat hem, van 18 Maart tot 17 October 1788, op zyne reize van *Poustanetsk*, aan de Zee van *Okotsk* in *Kamschatka*, tot *Versailles* in *Frankryk*, is wedervaaren. Zeldzaam zal men iemand vinden, die meer moeilykheden en gevaaren, in zulk een korten tyd, met geduld en yver heeft doorgeworsteld, ten einde zyn Vaderland te kunnen bereiken, dan deeze Schryver. Zelfs hebben zyne verhaalen daar eene zekere eenzelvigheid door verkreegen, die den Leezer wel eens verveelt, en die eensdeels aan het Land dat DE LESSEPS doorreisde, en aan het saisoen, in het welk hy zyne reize aanving; anderdeels aan zyn ontwerp, om een volledig Historisch Dagverhaal zyner reize te geeven, moet toegekend worden. Kunnende men echter niet nalaaten, om des Schryvers standvastigheid, in zo veele rampen en tegenspoeden, telkens te bewonderen.

Verscheidene weetenswaardige zaaken, zo ten opzichte der *Koriaken*, *Yakouten*, als die van de andere Volken in *Kamschatka*, maaken ook dit Tweede Deel, voor den Land- en Volkonderzoeker gewigtig. Eenigen van dien zullen wy mededeelen. „De Zeden der *Koriaken*, die een vaste woonplaats hebben, zyn niets minder dan achtingswaardig. Volgens onzen Schryver (bl. 66.) is dit Volk niet anders dan een mengzel van dubbelhartigheid, wantrouwen en gierigheid; zy bezitten alle de ondeugden der Volken uit het Noorden van *Asia*, zonder iets van derzelver deugden. Dieven van aart, zyn zy achterdochtig, wreed, en kennen noch de goedwilligheid noch het medelyden. Om den minsten dienst van hun te verkrygen, moet men hun eerst de belooning daar van laaten zien; willende zy zich beweegen, noch handelen, dan door geschenken. De zwervende *Koriaken* daar tegen, heeft de Schryver veel openhartiger en gedienstiger gevonden; geevende daar van op verscheidene plaatzen bewyzen.

„ Met

„ Met deezen trouwloozen en beestachtigen inborst moet het hun niet gemakkelyk vallen, om in vrede te leeven, noch om duurzaame verbintenisfen met derzelver Nabuuren aan te gaan. Uit deezen geest van ongezelligheid moest de afkeer voor eene vreemde heerfchappy geboren worden. Van daar hunne geduurige opftanden tegen de Rusfen; hunne affchuwelyke roveryen; hunne dagelykfche ftroperyen by de Volken, die hun omringen; van daar de wederzydfche wraakoefeningen, die telkens wederom opwellen.

„ Deeze geduurige oorlog voed en onderhoud den woesten aart in alle de harten. De gewoonte van zich te verdeedigen, en aan te vallen, bezorgde hun die onverzettelyke kloekmoedigheid, welke de gevegten vereeuwigt, en een roem ftelt in de verachting van het leeven. Het Bygeloof werkte mede, om in hunne oogen dien bloeddorst te veredelen, met hun de wet op te leggen van te fterven of te dooden. Hoe ernftiger de zaak is, die hun de Wapenen doet opneemen, hoe gretiger zy na den dood haaken. De dapperheid, het aantal hunner tegenftanders, heeft niets fchrikbaarends voor hun; dan is het dat zy zweeren, *de Zon niet meer te zullen aanfchouwen*: zy vervullen deezen fchrikkelyken eed met hunne Vrouwen en Kinderen te vermoorden; met alles te verbranden, wat zy bezitten, en met zich vervolgens woedende in het midden der Vyanden te werpen. Het gevegt eindigt niet dan met de geheele verwoesting van een der twee partyen; men ziet de overwonnenen hun heil in de vlucht niet zoeken, de eer verbied zulks aan de *Koriaken*; geen één wil de flagting zyner Landsgenooten overleeven.

„ Tot heden toe heeft de nabuurfchap der Rusfen geen de minfte verandering gemaakt in de levenswyze der *Koriaken*, welke eene vaste verblyfplaats hebben. De band des Koophandels, die hun meer en meer met deze vreemdelingen bekend maakt, heeft op hun geene andere uitwerking gehad, dan de bekooring tot rykdom en tot roof in hun te ontfteeken; onverfchillig omtrent de voordeelen van een meer geregeld leeven, fchynen zy de befchaafdheid van zich af te weeren, en hunne zeden en gebruiken als de best mogelyke te befchouwen.

„ De zwervende *Koriaken* toonden zich langen tyd nog onhandelbaarder; de onafhangelykheid, aan welke zy gewoon waren; die natuurlyke onrustigheid, welke hun kenfchetst, gaven hun geene genegdheid om het juk te draa-

draagen; daar en boven maakte de zucht tot heerſchen misſchien in den beginne de Rusſen niet zo gematigd, als wel behoord had; misſchien gebruikten ze niet zo veel kunst om zich te doen beminnen, als wel om zich te doen vreezen; dit is zekerder, dat zy het verdriet gehad hebben, van geheele horden of benden, op de minſte vertooning van onderdrukking, te zien verloopen, en gezamentlyk ver van de Steden te zien vluchten, alwaar het lokaas van Koophandel hoop had gegeeven, dat zy hun verblyf zouden neemen. Doch dit is nu reeds gedeeltelyk veranderd, daar men van de noodwendige betrekkingen, door den Koophandel, heeft gebruik gemaakt, om langzamerhand tusſchen de Rusſen en de zwervende en de andere *Koriaken* van de omliggende Streeken, eene wederkeerigheid van hulp in te richten; als mede een ſoort van overeenkomst tusſchen ieder perſoon, welke de oude herbergzaamheid doet herbooren worden, en die zeker het zaad zal ſtrooijen van eene omwending in de Zeden der laatſten.

„ Wanneer een *Koriak* genoodzaakt is, uit hoofde van zyne zaaken, den nagt in de Stad door te brengen, gaat hy een ſchuilplaats by zyn Rusſiſchen Vriend zoeken; zonder verdere omwegen dringt hy zich by zynen gastheer in, die het zich een plicht rekent van hem wel te onthaalen, en om zyne begeertens en behoeftens na te gaan en te voorkomen; niets wordt beſpaard om hem wel te behandelen, dat is te zeggen, om hem geheel dronken te maaken. By zyne Haardſtee te rug gekomen, vermaakt hy zich in het vleyend onthaal te verhaalen, het welk hy ontvangen heeft, dit is eene verplichting, eene geheiligde ſchuld, die hy zich bevlytigt, om, zo dra als de gelegenheid zich opdoet, te vereffenen; dit heeft zyne aangenaamheid, vooral voor den Rusſiſchen Soldaat, die in het geval is om menigvuldige reizen in de nabuurige Vlekken te doen; de erkentenis van den *Koriak* omtrent zyn Vriend bepaalt zich niet alleen om hem een legerplaats te geeven, om hem te onthaalen, om hem levensmiddelen te verſchaffen tot voortzetting van zyne reis; maar hy beſchermt hem, hy word zelfs zyn verdeediger tegen zyne Landsgenooten.

„ De Jagt en de Visſchery maaken de gewoone bezigheden der *Koriaken* uit, doch alle de jaargetyden laaten niet toe om daar mede bezig te weezen. Geduurende deeze tusſchenpoozingen in hunne diepe wooningen begraaven, doen ze niets dan ſlaapen, rooken en zich dronken drinken;

ken; zonder zorg voor het toekomende, zonder leedwezen over het gebeurde, komen zy niet uit hunne Yourtes, dan wanneer eene dringende noodzaakelykheid hun daar toe verplicht.

„ Dit volk, afkeerig van den arbeid, leeft, even als dat van *Kamſchatka*, van droogen visch, van Walvisſchen en Zeewolvenvleesch, en vet; het eene word gewoonlyk raauw gegeeten, het andere word gedroogd en gekookt op dezelfde wys als de visch; doch de zenuwen, het merg, de harſens en dikwils geheele ſtukken van het vleesch, worden geheel raauw, met eene woeste gretigheid, verſlonden; het Rendierenvleesch is het meest geacht; de *Koriaken* trekken daar dezelfde party van als van de Zeewolven, Walvisſchen en andere dieren, waar op zy jagt maaken. Zy voeden zich ook met aardgewasſen, zy plukken in den herfst verſcheiden ſoorten van vrugten; een gedeelte van den oogst dient, om daar van verkwikkende dranken te vervaardigen, het overige word verbryzeld en gekneed met olie van Walvisſchen of Zeewolven. Dit beſlag of ingemaakte vrugten word *toltchoukha* genaamd. Men maakt 'er in dat land veel werk van, doch, volgens des Schryvers ſmaak, is 'er niets onaangenaamers. Alle de *Koriaken*, die hy op zynen weg van *Pouſtaretsk* af ontmoette, hadden geen ander voedzel, dan berkenſchors gemengt met Zeewolvenvet."

Om onzen Leezeren een denkbeeld te geeven van de wooningen in *Kamſchatka*, zullen wy nog de volgende beſchryving van eene *Yakoutſche Yourte*, en van den Yakoutſchen drank, *Koumouiſ*, mede deelen. Onze Reiziger ſpreekt 'er, bl. 242, dus van: „ De grootte van deeze huizen verſchilt, naar maate dat de eigenaar meer of minder ryk, of zyn gezin meer of min talryk, is. Overeind geplaatſte balken, de een naast den ander, en bedekt met klei-aarde, vormen deszelfs muuren, die niet rechtſtandig even als de onze opgaan; bovenwaards digter aan elkander ſtaande, onderſtutten ze een dak, welkers afhelling niet zeer ſteil is; in eenige Yourtes word het door paalen onderſteund; eene deur geeft alleen toegang naar binnen, het welk in tweeën afgedeeld is; het agterſte gedeelte word door de menſchen bewoond, die zich daar in afdeelingen begeeven, welken op gelyken afſtand naast de muuren verdeeld zyn. Het zyn hutten, die men niet beter kan vergelyken

dan

dan met de kleine vertrekjes der Dekofficieren op de Hollandsche Schepen; ieder paar heeft het zyne. Aan den anderen kant van den muur hebben de beesten, de koeijen, de kalveren, enz. derzelver verblyf; dit alles maakt maar eene stal uit. In het midden van het gebouw is de schoorsteen geplaatst, zynde van eene ronde gedaante, en van hout gemaakt. Men bezorgt die, om ongelukken voor te komen, met een dik pleister van leemaarde. Om het vuur te ontsteeken, word het hout regt overeind in de schoorsteen geplaatst; aan elken uitspringenden hoek, maakt men een lange stok vast, waar uit een ander op dezelfde hoogte voortkomt, dienende om den ketel aan te hangen; en ziet daar de haal en de hengel in gereedheid; het is gemakkelyk om die te vermenigvuldigen, indien men meer dan eene pot behoeft heet te maaken.

„ In een hoek van de Yourte staat een leeren tobbe geplaatst; alle dagen doet men daar paardemelk in, die men met een stok, even als met een karnstok, omroert. Ieder, die binnen komt, vooral de vrouwen, verzuimt nooit, voor dat men zich aan ander werk begeeft, om die melk geduurende eenige minuuten te karnen; dit levert dien zuurachtigen en nogthans aangenaamen drank op, welken men *Koumouisſ* noemt; wil men denzelven nog meerder doen gisten, als dan word ze een der koppigste dranken."

Dit Tweede en laatste Deel eindigt met een Woordenboek der Kamschatsche, Koriaksche, Tchouktchisher en Lamoutsche Taalen; als mede met een der Kamschatsche Taal, zo als dezelve te *St. Pieter* en *Paulus*, en te *Paratounka*, gesprooken wordt; zynde het Hollandsch en Russisch daar naast gedrukt. De bygevoegde Fransche Kaart, op welke de geheele reize van den Schryver, van *Avatscha* af, tot aan *Parys* toe, kan nagezien worden, stelt een groot gedeelte van het Noorderhalfrond, van de Pool af tot op 40° breedte, en van 35°. tot 140° lengte, voor.

Intresſante Charaćterſchetzen en Anecdoten der voornaamſte Vorſten van Europa, bijeen verzameld uit de Oude en Nieuwe Geſchiedenisſen; behelzende veele merkwaardige Voorbeelden van goede en kwaade Vorſten, door welke verſcheiden Landen en Ryken gelukkig of ongelukkig zyn geworden; alle zeer nuttig en leerzaam, om by de tegenwoordige omſtandigheden, wegens den gevaarlyken toeſtand van zommige Vorſten in Europa, geleezen te worden. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerſte Stukje. Te Amſterdam by P. van Leeuwen, 46 *bl.*, *in gr.* 8*vo.*

Niet zeldzaam is het verkeerd gebruik van bywoorden, inzonderheid op Boektytels, en komt ons het woord *Intresſante* op deezen breeden Tytel in dat licht voor. Begrypt Leezers, dat in 46 bl., vooral niet klein gedrukt, alle de Koningen van *Engeland*, van EGBERT af tot GEORGE DE III toe, geſchetst worden. Miniatuuren kunnen fraai, uitſteekend fraai, weezen. Dan zie hier, hoe WILLEM DE III, onzen Landsgenooten van alle Engelſche Koningen meest bekend, geſchetst wordt: „ De Prins van *Oranje*, die toen (naa de nederlaage „ zynen Schoonvader toegebragt) als Koning WILLEM III ge„ noemd wierd, hadde zig reeds in den Oorlog, dien de Re„ publiek *Holland* tegen LODEWYK DEN XIV voerde, zeer tot „ zyn voordeel betoond. Zyne dapperheid kon toen ook ge„ maklyk over den zwakken JACOBUS zegepraalen, en hy „ wierd wel dra algemeen als Koning erkent. Doch zyne Re„ geering was onrustig, vermits hy beſtendig met binnen- en „ buitenlandſche vyanden te kampen hadt. Hy voedde onder „ het Hollandſche Phlegma eene ſterke Eerzugt en Roemzugt, „ die zig wel nooit in zyne gedeneeringen, maar des te werk„ zaamer in zyne daaden, vertoonde. Hy was agterhoudend „ en ernſtig; maar van eenen werkzaamen en doordringenden „ Geest. Zyne onoverwinnelyke moed verhardde zyn ander„ zins zwak lichaam tot het verdraagen van bezwaarlykheden, „ die zyne kragten te boven gingen. Hy was dapper zonder „ pralery, vol eergierigheid, maar een vyand van alle pragt. „ Hy was met een Phlegmatike ſtyfzinnigheid gebooren, die „ geheel daar toe geſchikt was, om wederwaardigheden te ver„ draagen; hy beminde den Oorlog en de bezigheden, en had „ niet veel op met vermaaklykheden. Hy was by de Engel„ ſchen niet zeer bemind, en zyne manieren waren voor hen „ niet inneemende: want hy was ſtraf, trotsch en afſchrikkend. „ Zyne magt was door het Parlement zeer naauw bepaald, „ en men zeide daarom, dat hy in *Engeland* Stadhouder, en „ in *Holland* Koning, was. Hy overleefde Koning JACOBUS „ niet lang, en ſtierf, in 't Jaar 1702, zonder Erven."

Bevalt zodanig een Charaćterſchets den Leezer, de *Hoogduitſche* Schryver heeft op denzelfden trant de Koningen van *Deene-*

nemarken, *Zweeden*, *Poolen*, *Rusland*, *Hongaryen*, *Spanje*, *Portugal*, enz. afgemaald; is hy door dit eerste Stukje van de Koningen van *Engeland* nieuwsgierig gemaakt, om na de verdere Stukjes van de overige Vorsten te verlangen, de Vertaaler en Uitgeever zullen niet in gebreke blyven, om die nieuwsgierigheid, dat verlangen, te voldoen. —— Wy zouden niet opregt, of voor de vuist, spreeken, als wy betuigden onder de verlangenden te behooren.

Aanmerkingen en Ophelderingen op een Artikel in de Nederduitsche Leydsche Courant van Vrydag den 15 *Juny* 1792, *betreffende den Heer Grave* CESAR BRANCADORO, *Aartsbisschop van Nisibe*, *Overste der Hollandsche Missie. Te Haarlem by* J. van Walré en Comp. 1792. 39 *bl. in* 8*vo*.

Het korte Voorberigt, aan 't hoofd van dit Werkje, wyst uit, dat de Schryver althans geen vriend is van den Heere BRANCADORO, die, door het toedienen des Vormzels in den Zomer deezes Jaars, zo veel van zich in deezen Lande deedt spreeken; zyne Letterkundige verrigtingen worden in den ongunstigsten dag gezet, en met de vinnigheid der vooringenomenheid gehekeld. —— De Opsteller blykt alleszins te behooren tot die soort van *Catholyken*, welke men gewoon is met den naam van *Jansenisten* te bestempelen, schoon, zyns oordeels, ten onregte. De *Aanmerkingen* en *Ophelderingen* des Schryvers strekken hoofdzaaklyk, om aan te toonen, dat de Graaf BRANCADORO geene wettige Zending heeft om het Vormzel te verrigten.

Ten dien einde beweert hy in de Iste plaats, dat de Schryver, in het aangeduidde en hier opgegeevene Artykel des *Leydschen* Courants, den Heer BRANCADORO met den Heer ZONDADARI, eertyds Nuncius te *Brussel*, verwart, en zoekt aan te toonen, waarom de Paus geen Nuncius meer heeft in de *Oostenryksche Nederlanden*. —— Ten II. Dat de Heer BRANCADORO, als Overste der Missie, alleen een afgezondene of Vicaris van den Paus is, om uit zyn naam, en door zyne Ordens, te bestuuren. —— Ten III. Dat hy geen Regt heeft om het H. Vormzel, of eenige andere Bediening, in de Bisdommen van *Utrecht* en *Haarlem*, te verrigten, zonder verlof der eigen Bisschoppen. Met ophaaling der Regelen, die dit verbieden. —— Ten IV. Stelt hy voor, hoe het Hof van *Rome*, zints langen tyd, gewoon geweest is de Regten der *Hollandsche* Bisschoppen en Clerefie niet te agten, en om ze zich zelven toe te eigenen. Met ophaaling van de Tegenspraak dier Geestlykheid, en van die der buitenlandsche Kerken. —— Waarop hy ten V. voorstelt het verkeerde denkbeeld van veelen omtrent de *Hollandsche*

sche Clerefie, opgemaakt uit valsche schynbaarheden; en dat zy, haare Regten verdeedigende, nooit de wettige van den Paus miskend heeft. —— Ten VI. aantoonende haare verknogtheid aan het Geloof en Eenheid der Kerke uit haare Schriften, openbaare Leeringen en Handel. Met ontvouwing van de Beuzelagtigheid der Beschuldiging van *Jansenistery*, en wat het zogenaamde *Jansenismus* is.

Uit deeze opgave des Inhouds van dit kleine Stukje ziet men, hoe de Schryver het oude Geschil tusschen de *Roomschgezinden*, 't welk dezelve hier te Lande in twee zeer tegen elkander overstaande Partyen verdeeld heeft, weder verleevendigt. Misnoegdheid straalt 'er allerwegen in door, en deeze vervoert den Opsteller, die anders zyne zaak niet ongelukkig bepleit, tot scherpheden, welker agterwege laaten zyn Geschrift eene meerdere waarde zou bygezet hebben. —— Zie hier het slot. De Schryver van het Artykel in de Leydsche Courant meent, „dat zedert 1695 niets diergelyks gebeurd is van 't geene toen de Heer BRANCADORO in verscheide Catholyke Kerken te *Amsterdam* verrigtte. Zonder twyfel is zyne meening niet, dat het Sacrament des Vormzels in die Stad zedert dat tydstip niet is bediend geweest; dit zoude onwaar zyn (*). Hy meent alleenlyk, dat het niet geschied is met zo veel ophef en gerugt, gelyk 't nu gedaan is, door een Minister van het *Roomsche Hof*, met eene enkele Commissie van den Paus, en zonder eenige hoedanigheid van eigen Harder over de Catholyke Kerken deezer Provincien, welke hem het regt gaf om 'er de Bisschoplyke bedieninge te oefenen; in der daad, eene geheele nieuwe vertooning, en waarvan men nog geen voorbeeld gezien hadt, niet alleen zedert 1695, maar zelfs niet zedert dat de Catholyke Godsdienst opgehouden heeft, in dit Land de heerschende te weezen. Men begrypt wel, dat zo een onverwagt verschynzel, terwyl 't een ieder met verwondering trof, *zeer aangenaam* moet geweest zyn aan die Catholy-

(*) „In 1695 had de Utrechtsche Kerk tot Aartsbisschop den Heer PETRUS CODDE, die toen alleen belast was met het bestier van alle de Catholyken deezer Provincien. 't Kan zyn, dat die Kerkvoogd, hoe ieverig ook om alle de pligten zyner Bedieninge waar te neemen, het Sacrament des Vormzels niet heeft bediend binnen de vyf jaaren, die 'er verloopen zyn zedert 1695 tot zyne reis na *Rome* in 1700. Dog 't is egter zeker, dat noch de Aartsbisschoppen van *Utrecht*, die hem opgevolgd zyn; noch de Bisschoppen van *Haarlem*, door hem aangesteld, nooit den Geloovigen dit hulpmiddel hebben laaten ontbreeken. Heeft eene groote menigte, door de vooringenomenheid afgedwaald, liever hier van willen beroofd blyven, als het zelve van hunne hand ontvangen, andere hebben 'er zich van bediend; en op den dag zelve, dat de Heer BRANCADORO, te *Amsterdam*, begon te vormen, bediende aldaar de Bisschop van *Haarlem* dat Sacrament in zyne Kerk, aan eenige zyner Parochiaanen, wel is waar, op een stiller maar niet minder bekwaame wyze, om den Heiligen Geest mede te deelen."

lyken, welke den Heer BRANCADORO erkennen voor hun *Overste*. Wy zullen hier niet onderzoeken, wat voor vrugten en stigting zulks heeft voortgebragt."

Komen de Werken over het Vormzel, welke men, ter gelegenheid van deeze hier gewraakte Gebeurtenis, in de Nieuwspapieren, als onder handen, aangekondigd heeft, in 't licht, dan zullen wy zien wat de Verdeedigers van den Heer BRANCADORO voor zyne zaak te zeggen hebben. Wy verneemen, dat 'er reeds eene wederlegging is van dit Stukje; doch het is ons nog niet ter hand gesteld. —— Intusschen gaat, terwyl wy dit schryven, de Heer BRANCADORO voort met het Vormzel in andere Steden van *Holland*, als *Rotterdam*, *Leyden* en *Haarlem*, toe te dienen.

Vraag-oefening voor jonge Lieden, ter beschaaving van Verstand en Hart. Antwoorden. Te Utrecht by de Wed. J. van Schoonhoven, 1792. *In gr. 8vo.* 109 *bl.*

Zeldzaam kwam ons deeze *Vraag-oefening* voor, en hebben wy, by het doorbladeren, dit woord *Zeldzaam* menigvoud herhaald. Onze eerste pooging, om eenig licht te krygen, was volstrekt vrugtloos; een *Berigt* of *Voorreden*, dienende om ons den aart van dit Werkje te doen kennen, zagen wy, ontbrak; in 't Werkje zelve vonden wy geen spoor van den aanleg. Misschien, doch het staat ons niet te vooren, slaat het op eenig ander Werkje; dan zulks hadt de Opsteller moeten aanwyzen, of met een wenk te kennen geeven. Het naaste dat ons veronderstelt een Vraager, die voorstellen doet op welke de hier gegeevene Antwoorden passen: dit gaat omtrent veele goed, doch niet omtrent alle; zo dat het ons *zeldzaam* blyve.

Om onzen Leezeren een denkbeeld van het Werkje te geeven, zullen wy de IIIde Afdeeling, (het geheel bestaat uit XVII zodanige Afdeelingen,) daar dezelve voor ons ligt, overschryven.

1.

„ Geenen, wyl hy 'er geen agt op slaat.

2.

„ Zeer nuttigen, wyl hy 'er gebruik van maakt.

3.

„ Deeze regtbank beoordeelde dezelven volmaakt onpartydig, en veroordeelde ze somtyds om geringe misslagen. Dus werd zeker Raadsheer afgezet, om dat hy een vogeltje hadt verstikt, het welk deszelfs toevlugt in zynen boezem genomen hadt; om hem te leeren, dat hy, wiens hart, voor 't medelydogen, gesloten is, over 't leeven zyner medeburgers niet moet beslissen. Ook werden de vonnissen van deezen Raad aan-

aangezien als grondregels, niet alleen van wysheid, maar ook van menschlykheid.

4.

„ Met verwaandheid.

5.

„ De onvrugtbaare Koornäir, welke haar ledig hoofd opheft, boven de vrugtbaare, die, onder het gewigt der graankorrels, geboogen gaat.

6.

„ Met de duif, die het graan verzagt, waar mede zy haare Jongen voeden wil.

7.

„ Onder de wilden de lasteraar, onder de tammen de vleyer.

8.

„ Door deugdzaam te worden.

9.

„ De toorn.

10.

„ Om dat het zeer onvoorzigtig is met een storm onder zeil te gaan.

11.

„ Goed te doen.

12.

„ Geeven en vergeeven.

13.

„ ô Gy, die de Vorst des *Hemels zyt, vergun ons* 't geen ons nuttig is, het zy wy 'er u om vraagen of niet; weiger ons 't geen ons schaaden zou, al mogten wy 'er u ook om bidden.

14.

„ Den Christen in tegenspoed; hy wordt geschokt, maar blyft bedaard; hy lydt, maar hoopt; hy weënt, maar is getroost.

15.

„ De eerste neemt vooral de zwaarigheden in aanmerking; de tweede ziet niets, dan de voordeelen eener groote onderneeming; de derde beschouwt die beiden te gelyk, weet de eersten te overwinnen, en zich de laatste te bezorgen.

16.

„ Keizer Titus.

17.

„ Niets dan de schittering eens grooten bruids.

18.

„ Met de lans van Achilles, die verwondt en geneest.

19.

„ Raad te geeven.

20.

„ Zichzelven te kennen.

21.

„ Door nimmer te doen, 't geen men, in anderen, laakt.

22.

„ Wyl myn Zoon schuldig is, daar myn Man onschuldig was.

23.

„ Ik weet een middel, zeide hy, om dit gezigt te ontgaan, en dat is, in het laatste bolwerk, te sterven.

„ Hy deedt nog meer, dan hy gezegd hadt, en verloste zyn land van 't byna opgedrongen juk. Hy was toen omtrent 23 jaaren oud.

24.

„ Dat hy nimmer loog, zelfs niet uit jokkerny.

25.

„ Slaa toe, maar geef gehoor."

Over 't geheel, zo verre wy de Antwoorden, op veronderstelde Vraagen passende, hebben kunnen begrypen, zyn ze voor 't *Verstand* en 't *Hart*, overeenkomstig den Tytel, geschikt; dan de Onderwystrant is, zonder nadere opheldering, ons duister. Mogelyk komen de Vraagen wel in een volgend Stukje; schoon dit eene vreemde orde der zaaken zyn zou, en het tegenovergestelde van den gewoonen onderwystrant.

Nieuw Geschenk voor de Jeugd. Te Amsterdam by J. Allart, 1792. *In* 12*mo*. 172 *bl.*

By aanhoudenheid bezield met een lofwaardigen yver ter vermeerderinge van nutte kundigheden by de aankomende Jeugd, volharden de Eerw. Heeren MARTINET en VAN DEN BERG in het voortzetten van hunnen arbeid. Eene voegzaame plaats beslaat zekerlyk, in hunne opgevatte taak, het mededeelen van eenige kundschap omtrent het land der inwooninge. Zodanig eene kennis is op zich zelve aangenaam, zy kan, daarenboven, haare nuttigheid hebben, uit aanmerking der omstandigheden, in welke de Jeugd, in meer rypen ouderdom, kan gesteld worden. Met zeer veel oordeel hebben de Heeren Opstellers de beknoptheid in agt genomen, om dat eene uitgebreider Voordragt voor de nog ongezette aandagt van ongeoefende kinderen, lastig en verdrietig zoude vallen. Het tegenwoordig Stukje bevat eene Geographische beschryving van *Zuidholland*, opgehelderd met eene zindlyk uitgevoerde Kaart van dat Gewest. Vooraf gaan eenige algemeene aanmerkingen, raakende de Gronden, Rivieren, Regeering, enz. Vervolgens gaat de Onderwyzer voort, om zynen Leerling te verzellen op eene Reize, evenwel verhaalswyze gesteld, om hem het merkwaardigste, zo in de Steden als in de omleggende Dorpen, te doen bezigtigen. Het Reisverhaal neemt eenen aanvang van Amsterdam, loopt voort over Haarlem, Leyden, 's Hage, Delft, en vervolgens het

Zuid-

Zuidlykst gedeelte van Holland, en keert van daar te rug, om den Reiziger, door 't Gooiland, in de eerstgenoemde Stad te doen te rug keeren. Soortgelyk een berigt wegens *Noordholland* verschuiven de Schryvers tot een volgend Stukje, gelyk ook een grooter voorraad en verscheidenheid van *Mengelwerk*, dan, in het thans afgegeeven Deeltje, eene voegzaame plaats kon vinden. Daar de Eerw. Schryvers meermaalen blyken gegeeven hebben van hunne bekwaamheid, om zich naar den smaak en de vatbaarheid der Jeugd te schikken, wenschen wy dezelven voortduurenden lust en leeven, ter voortzettinge van hunnen nutten arbeid.

Dr. KAREL FREDERIK BAHRDT'S *Leeven, Dood en Begraafnis. Uit het Hoogduitsch*, 1792. *In gr. 8vo.*, 22 *bladz.*

Een oppervlakkig Verhaal der voornaamste leevensbyzonderheden van den veel gerugtsmaakenden Dr. BAHRDT. De echtheid der opgave ondersteld zynde, vertoont zich de Doktor als een Man van losse beginzelen, en, door zyn geenzins lofwaardig zedelyk Karakter, als de voornaamste bewerker der ongevallen, die hem bejegenden. Eerst Studens, —— met zyn negentiende jaar Predikant, —— kort daarnaa Professor, —— vervolgens Generaal-Superintendent, —— voorts aan het hoofd van een *Philantropinium*, —— wyders van zyne bedieningen verlaaten, —— eindelyk Herbergier op eenen Wynberg, en in armoede overleeden: deeze zyn de voornaamste *Epoquen* van den Man, wiens Godsdienstige begrippen, 't eenigen tyde, by zommigen geene geringe toejuiching vonden.

Verlustigingen in de Eenzaamheid, of nieuwe Verzameling van meer dan tweehonderd-en-vyftig uitgeleezene Anekdoten, Vertellingen en Karakter-trekken. In 8vo., 106 *bladz.*

By gebrek aan lust tot het leezen van Boeken van meer zamenhangenden inhoud, durven wy deezen bondel nog al aanpryzen, om dat de Verzamelaar doorgaans vry wel heeft in 't oog gehouden, om zedenkwetzende trekken agterwege te laaten. Voor 't overige kan van deeze, gelyk, inderdaad, van bykans alle soortgelyke Verzamelingen, gezegd worden,

Sunt bona, sunt quædam mediocria, sunt mala plura.

Mengelingen uit myne Portefeuille. In vier Afdeelingen. Door J. A. BACKER. *Eerste Deel. Te Amsteldam by* A. B. Saakes, 1791. *In 8vo, 274 bl.*

De vier afdeelingen, welken in den tytel van deeze Mengelingen genoemd worden, volgen in deezen rang op elkander. De *Eerste Afdeeling*, bestaande in *Vertelzels*, *Vertoogen*, en *Herderszangen in prosa*. *Tweede Afdeeling*, behelzende *Dichtstukjes*; de *Derde*, *Anecdotes*; en de *Vierde* bevat *Medegedeelde Mengelingen:* alle zyn zodanig, dat ze den Leezer, in een uur van uitspanning, kunnen bevallen, en den Heere BACKER aanmoedigen, om als Verzamelaar van alle, en als Opsteller van veele, met de uitgaave deezer *Mengelingen* te vervolgen.

Wy zullen onzen Leezer zeker eenig genoegen verschaffen, wanneer wy drie kleine staaltjes, uit de derde Afdeeling, mededeelen. Anecdotes zyn thans in den smaak; schoon 'er maar al te veel zonder zout, of zonder doel, in verscheidene gezelschappen gehoord worden.

ANTWOORD VAN DEN HERTOG VAN ORLEANS, AAN DE GRAVIN DE SILLERY.

Men weet, dat de tegenswoordige Hertog van *Orléans* (*Egalité*) een Volksvriend is. —— Zich bevindende by de Gravin DE SILLERY, zeide deeze tegen den Hertog: „ Gy behartigt weinig het belang uwer kinderen, door dus de zaak „ der Gemeente voor te staan; denkt gy wel, dat zy, ten eenigen tyde, kunnen geroepen worden, om den troon van „ *Frankryk* te betreden? en gy dan, door deeze handelwyze, „ hunne magt zoudt fnuiken." —— *Ja Dame*, was het antwoord van dien Prins, *Ja*, *maar Dame*, *denk niet dat ik zelf Slaaf wil weezen*, *om myne kinderen het vermaak te geeven van Tirannen te kunnen zyn.*

DE BAKKER VAN ROERMOND.

Een zeker Bakker in de Stad *Roermond*, een geestige Snaak, had het ongeluk zich in een gezelschap zo overstallig dronken te drinken, dat hy volstrekt van niets meer wist. Eenige der tegenswoordig zynde Vrienden wilden hem een pots speelen. Zy wisten ten dien einde het kleed van een Capucyner Monnik te bekomen, trokken hem dat aan, lagen hem voor de poort van een Klooster neder, schelden aan, en gingen heen.

De

De Portier open doende, en na zyn gedachten daar een dronken Monnik ziende leggen, gaf 'er kennis van aan den Pater Guardiaan, die aanstonds beval, dit ergerlyk voorbeeld op te neemen, en in het Klooster te laaten uitslaapen. Dit geschiedde. —— Toen hy 's morgens nuchteren ontwaakte, meende de Pater Guardiaan hem scherpelyk door te haalen, als een schande van zyne Orde. Ten dien einde by hem gegaan zynde (terwyl de Bakker zich zelf van het hoofd tot de voeten, en aan alle zyden, bekeek) vraagde hy: *wie zyt gy?* —— „ Ik weet het niet," — antwoordde de Bakker. —— *Waar is uw Klooster?* —— „ Ik weet het niet." Kortom, op alle vraagen viel het zelfde antwoord. De Pater Guardiaan eindelyk knorrig wordende, en een' dreigenden toon aanneemende, zeide de Bakker: „ Pater! ik zal u alles zeggen wat ik weet, heb de „ goedheid, en zend een der Monniken naar den Bakker, op „ den hoek van gintsche straat: indien deeze niet te huis is, „ ben ik hem, maar anders ken ik waarachtig my zelve niet."

DE KRUISDRAAGER.

Zeker Priester zyn Gemeente de noodzaakelykheid voorgehouden hebbende, *dat elk zyn kruis met geduld moest draagen*, was 'er eene zyner toehoorders, welke zyn Vrouw aan de Kerkdeur opwachtte, en haar op zyne schouderen te huis droeg.

Coraly en Zamora, of de doorluchtige Amerikaanen. Naar het Fransche. Te Utrecht by A. F. Blanche, 1790. *In gr. 8vo.* 204 *bl.*

Het voornaam tooneel dezer Roman is te *Manoa*, en de voortreffelykste bedryvers op het zelve, zyn de in den tytel genoemde CORALY en ZAMORA; als mede een Franschman TUQUANTE. De Spanjaarden, die landstreek komende te verwoesten, scheiden die gelieven van elkander, die door geene hinderpaalen, hoe genaamd, van elkander te scheiden zyn: maar door deugd en liefde elkander altoos aankleven. Nimmer ziet men dezelve verflaauwen. Schoon de een gelooft, dat de ander dood is; schoon aan CORALY de luisterrykste aanbiedingen gedaan worden; niets is in staat hunne liefde te breeken; welke dan ook eindelyk, zo door de edelmoedigheid van TUQUANTE, als door hun eigen moed en standvastigheid geholpen, volkomen zegepraalt: met de gelukkigste echtverbintenis eindigt hunnen ramp, en ook dit Boek.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JULIUS, *of over de Onsterflykheid der Zielen*, door JOHAN FREDERIK HÆSELER, *Generaal Superintendent te Holtzminden. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* A. Fokke, Simonsz. 1791. 241 *bl. in gr.* 8vo.

Een Wysgeer, die reeds een geruimen tyd in de Wereld heeft doorgebragt, en met snelle schreden den Ouderdom, en tevens het oogenblik, in 't welk hy de Wereld verlaaten en de Eeuwigheid intreeden zal, — een Wysgeer, die uit den beker des leevens veel zoets, maar ook veel bitters, gesmaakt heeft, — die de meeste Vrienden zyner Jeugd, en alle zyne Kinderen, waar onder Jongelingen van zeer groote verwagting waren, verloor, en inzonderheid één, JULIUS geheeten, naar wien hy dit Werkje noemt, treed hier te voorschyn met de Verdediging van de Onsterflykheid der Ziele, enkel uit de Rede ontleend, zonder uit eenig Godsdienstig Leerstelzel iets het minste daar by aan te haalen. „ Myne Bespiegelingen," schryft hy, „ moesten nuttig zyn voor „ alle Menschen, hoedanige Godsdienstige Secte deeze ook „ mogen toegedaan zyn. De Christen kan zelve die waarheid zeer gemaklyk in den Bybel vinden, en behoeft „ daar toe myne aanwyzing niet. De Stichter van het „ Christendom droeg dezelve zeer dikwyls voor, in zyne „ Redenvoeringen, of zy volgt ten minsten daar uit zeer „ onbedwongen." — „ Dit Werkje is," gelyk hy elders verklaart, „ slegts eene verdere uitbreiding van die afdee„ ling, in zyne *Bedenkingen wegens den Natuurlyken Gods„ dienst*, in welke over dit zelfde Onderwerp gesprooken „ wordt; en ik heb in 't zelve uit geenerhande Gods„ dienstig Leerstelzel, hoe genaamd, iets het minste wil„ len ontleenen, maar voorgenomen, enkel dat geen te „ zeggen, wat ons het gezond menschenverstand leert, „ en te onderzoeken, hoe verre het laatste ons op dit „ pad kan voorlichten: alzo ik van gedagten ben, dat „ zulks volstrekt noodzaaklyk is by bespiegelingen over „ Waarheden, welke men uit de bloote Rede wil afleiden,

„ den. Niet flegts Christenen, maar ook Mahometaanen
„ en Bramins moesten deeze Bedenkingen zonder aan-
„ ſtoot kunnen leezen, byaldien alles wat daarin voorge-
„ draagen wierd, uit het eenvoudig menſchenverſtand wierd
„ afgeleid. Ik kon de Christlyke Openbaaring diensvol-
„ gens geheel niet aanhaalen, hoe zeer ik ook van heure
„ zekerheid, en wel op de allergewigtigſte gronden, ten
„ vollen overtuigd ben."

De wyze op welke hy in de naſpeuring te werk ging, is eenen rechtſchaapen Wysgeer waardig. Laaten wy hooren, hoe hy zelve zich daar over uitdrukt: „ Ik heb voorgenomen deeze zaak, met de uiterſte onzydigheid, te onderzoeken: want ik wil met zekerheid weeten, wat ik daar van denken en gelooven moet. Niet ééne zwaarigheid, niet ééne tegenwerping, welke redenlyker wyze daar tegen ingebragt kan worden, zal ik onaangeroerd laaten. Wat zou tog al myn onderzoek baaten, indien hetzelve zo veel overtuiging niet in my te wege bragt, als ik, ten aanziene eener zo gewigtige zaak, begeeren kan, van welke myne geheele gerustheid afhangt. Ik moet deswegens even zeker zyn, als ik van myn aanweezen overtuigd ben. En wanneer ik alle bewysgronden, voor en tegen dit Leerſtelzel, naauwkeurig en onzydig beproeve, dan moet my ten minſten blyken, wat de uitkomst daar van zy. —— Worde ik van de Onſterflykheid der Zielen niet overtuigd, dan waarlyk is myn lot van harten treurig; dan ben ik, mitsgaders veele millioenen menſchen; ja, *alle*, zonder uitzondering, zyn dan tot het geluk niet geſchaapen. —— Worde ik, daar en tegen, overtuigd, dan is geruststelling, te vredenheid, vreugde, en eene kloekmoedige ſtandvastigheid by de rampen deezes leevens, het zalig gevolg myner overtuiging. Dan beween ik mynen lieven JULIUS, dan beween ik myne afgeſcheidene Vrienden, niet langer met zielpynigenden kommer: want wy zullen elkander wederzien! Dan zal ook de bleeke dood my niet verſchrikken; hy is myn Vriend, en roept my tot eene gelukkige verandering. Ik zal dan even zo gerust en blymoedig ſterven kunnen, als ik gerust en blymoedig eene reis zou aanvangen, van welke ik zeker weet, dat zy my aan eene aangenaame plaats brengen zal, waar geluk, onſchuldig vermaak, en myne geliefde vrienden, my verwagten."

Vier Hoofdſtukken maaken dit ganſche Boekdeeltje uit, en zy voeren deeze Opſchriften. I. H. *Wat ik eigenlyk ver-*

verstaan door de Onsterflykheid der Zielen. II. H. *Twyfelingen, nopens de Onsterflykheid der Zielen.* III. H. *Gronden voor de Onsterflykheid der Zielen.* IV. H. *Eenige Gevolgen uit de Onsterflykheid der Zielen.*

De Heer HÆSELER het gevoelen der *Materialisten* bestreeden hebbende (*), verklaart hy: „ Het denkend weezen, dat in ons woont, moet een *Physisch* weezen (†) hebben. Dit wezen kan van dien zelfden aart niet zyn, als de stoffe, zelfs niet de fynste die wy kennen, als, by voorbeeld, lucht, vuur of æther; wy kennen geen een, ook niet het fynste lichaamlyk wezen, dat de eigenschap zou hebben van denken. Ik kan my egter geene kragt voorstellen, en dit zal niemand doen kunnen, welke met geen *Physisch* wezen verbonden is. Had nu de Ziel geen *Physisch* wezen, dan kon zy ook, na allen schyn, op het lichaam niet werken. Deeze stelling is, egter, geen *Materialismus:* want dit laatste is, gelyk wy reeds gezien hebben, geheel iets anders. Men zou hier vraagen kunnen; of dan God aan een gedeelte der stoffe deeze magt niet had kunnen schenken? Of hy zulks al of niet doen konde: dewyl het onmogelyk en met de natuur der zaake strydig was, weet ik niet; ook zal ik daar mede myn hoofd niet breeken, alzo ik maar alleen begeer te weeten, of het in my woonend denkvermogen aan een wezen toebehoort, dat van het werktuig des lichaams onderschei-

(*) In dit bestryden spreekt hy van het veel gerugtmaakend Kunstbeeld, den Schaakspeeler des Heeren VAN KEMPELEN: en zegt voluit, hoe gebleeken is, dat een kleine Knaap, die in het holle lichaam deezer door veelen bewonderde Machine was opgeslooten, eigenlyk de Schaakspeeler was, en het werktuig bestuurde; zynde het raderwerk meerendeels alleen daarby gevoegd, om het bedrog beter te bedekken. Men zie, ondertusschen, de Brieven van CAREL GOTTLIEB VAN WINDISCH, *over den Schaakspeeler*, of *het Kunstbeeld, des Heeren* W. VAN KEMPELEN, waarin het tegendeel beweerd wordt; by den Drukker deezes, J. YNTEMA, in den jaare 1785 uitgegeeven. REDACT.

(†) Ik heb, zegt de Vertaaler, bl 13, waar dit woord eerst voorkomt, deeze uitdrukking zo gelaaten, als die in het oorspronglyk Werk door den Auteur gebezigd is, om dat ik daar van geen Nederduitsch woord wist te vinden, 't welk zyne meening volkomen uitdrukte. Hy schynt daar mede niet zo zeer iets volstrekt onstoflyks te bedoelen, als wel iets dat van de grove stoffe onderscheiden is, en aldus aan onze zintuigen ontsnapt.

scheiden is. Men noemt dit denkend wezen Geest, of Ziel, ter onderscheiding van de stoffe, die wy kennen. Doch wy kennen eigenlyk zo min stoffe als geest, en kunnen derhalven, hoe zeer wy ook de onderscheidingen zo fyn als mogelyk uitpluizen, het onderscheid tusschen beiden niet volmaakt duidelyk bepaalen. Dit doet ook, in den grond genomen, niets ter zaake; genoeg, wanneer wy slegts weeten, dat in ons een wezen woone, 't welk geen deel van de lichaamlyke machine, maar daar van onderscheiden, is; dat wel door zyne hulp gewaar wordt, en werkt, maar egter bewustheid heeft *van zyn eigen* IK, en dit wezen noemen wy *de Ziel.*"

Wat hy door de *Onsterflykheid der Ziele* verstaat, komt, naa eenige ontkenningen, waarin dezelve niet gelegen is, hier op neder: „ Wanneer ik zeg onzë *Ziel*, ons denkend Wezen, ons IK, of hoedanigen naam wy daar aan geeven willen, *is onsterflyk*, dan verstaa ik daarmede, in de eerste plaats, dat onze Ziel, naa den dood des lichaams, heure bewustheid, verbeeldingskragt, denkvermogen en geheugen of herinneringskragt, behoudt, eveneens als zy hier bewustheid, verbeeldingskragt, denkvermogen en geheugen van voorledene zaaken heeft gehad. Dat zy van dit alles niets verliest, hoewel met *geen lichaam* meer omkleed zynde, 't welk zy, gelyk op deeze waereld geschiedde, tot denken gebruiken kan, maar dit laatste van haar afgescheiden, vergaan en in zyne deelen ontbonden is, 't welk haar nu niet langer aangaat; dat zy ook van dit alles niets verliest, maar bestendig, tot in de verste eeuwigheden, in 't bezit daar van blyven zal. —— Ik verstaa daar door wyders, dat zy alle die kundigheden behoudt, welke zy hier byééngezameld, mitsgaders alle die volkomenheden, welke zy voor haar zelven hier verworven, heeft; dat, bygevolg, heure bezigheden, heure vlyt, hier op aarde, niet vergeefsch geweest, maar voor haar nog nuttig, even zo nuttig, ja zelfs veel nuttiger, dan in dit leeven, zyn; dat zy bewustheid heeft van de zaaken, die haar omringen, schoon zy nu niet langer in het lichaam woont, waardoor zy hier gewaarwordingen verkreeg; niettegenstaande het ons ten eenemaale onbekend zy, op hoedanige manier en wyze, en waardoor, zy dezelve zal verkrygen; dat zy, bygevolg, de nieuwe voorwerpen, welke zy ontmoet, leert kennen, daar over nadenkt, en die beöordeelt; zich met verstandige weezens van heuren eigen, of van eenen verhevener, aart,

aart, onderhouden kan, derzelver gedagten leert kennen, en daar aan de heure mededeelt; ook heure vrienden, die zy in deeze waereld gehad heeft, ontmoeten zal, en zich met dezelve kan onderhouden en verheugen. Dat zy, over het algemeen, handelt en werkt, gelyk zy op aarde heeft kunnen handelen en werken: het zy alleen door haar zelve, of door werktuigen, gelyk hier beneden door de zintuigen heurs lichaams geschiedde; dat zy bestendig aanleert, daar door steeds volkomener wordt, en dus allengs tot den graad van verhevener wezens opklimt. Dat zy, wyders, na maate heur gedrag alhier geweest zy, en zich tot het goede voorbereid, of zulks verzuimd, heeft, hoogst gelukkig is, of lydt, indien de gevolgen heurer daaden het laatste, tot heure verbetering, vereischen; waar door dan zodanig lyden alleszins een geluk voor haar wordt, naardien 't zelve haar verbetert, bygevolge volkomener maakt, en dit den weg tot heure welvaart baant; dat zy aldus werklyk, en in den strengsten eigenlyksten zin, leeft, alleenlyk zonder het lichaam, waarin zy hier woonde, invoege de dood heures lichaams slegts een bevryding van hetzelve is geweest, en zy in eene andere waereld is overgegaan, gelyk men, op de aarde, uit het eene land na het andere reist. Eindelyk verstaa ik door de Onsterflykheid der Zielen, dat derzelver toekomend leeven niet bepaald zal zyn aan zekere tyden, of jaaren, hoe veele die ook zyn mogen, maar in de eeuwigheid voortduuren, en nooit een einde neemen zal. —— Ik wil nogthans op geenerhande wyze hier mede ontkennen, dat zy aan veranderingen van heuren toestand kan onderworpen weezen, gelyk alle eindige zaaken aan veranderingen onderworpen zyn; dat, by voorbeeld, eene verandering met opzicht tot heure verblyfplaats en bezigheden zal kunnen plaats hebben; doch welke veranderingen tot heur geluk zullen verstrekken, indien zy voortgaat met wel te handelen, ja, over 't algemeen, onder alle omstandigheden, tot heur geluk verstrekken moeten; en dat zy, onder zodanige veranderingen van heuren toestand, toch altoos even hetzelfde zich bewust zynde, zich het voorledene herinnerend en werkzaam wezen blyft, en tot in eeuwigheid blyven zal."

In het Tweede Hoofdstuk draagt de Heer HAESELER de Tegenwerpingen, tegen de Leer der Onsterflykheid ingebragt, oprecht en onpartydig voor. —— Het derde en breedvoerigste Hoofdstuk vangt hy aan met te handelen

len over den aart der bewyzen. De algemeenheid van het gevoelen wil hy als geen bewys aanmerken, hoewel het geen gering vermoeden geeve. — Die bewyzen, uit het weezen der Ziele afgeleid, schynen hem mede geenzins toereikend. —— Zyns agtens zyn de bewyzen, welke men ten behoeve van de Onsterflykheid der Ziele voordraagen kan, voorzeker geene wiskundige bewyzen; doch vergenoegt zich met dezelve tot eene moreele zekerheid te brengen. „ Het is," schryft hy, „ door dusdanige soort van bewyzen, dat ik de waarheid van de Onsterflykheid der Zielen in een *helder licht hoop* te plaatzen, en men kan zich daar mede *volkomen te vrede* stellen. Ik neem één der kragtigste bewyzen voor de Onsterflykheid der Zielen, uit myne eigene gewaarwordingen, en uit de gewaarwordingen van alle menschen, die, in 't geen ik denke voor te draagen, al te zamen hierin overeenstemmen. Al hadde men nu volstrekt geen ander bewys voor dezelve, dan is deeze overeenstemming alleen toereikend, om daar aan allen twyfel te ontneemen, en haar tot zo hoogen graad van waarschynlykheid te brengen, dat men dezelve, zonder de minste bedenking, als zekerheid kan aanneemen, of, wat *het zelfde is*, dit bewys is zo sterk, als men ooit *eenig bewys*, ten aanzien van een moreel voorwerp, *kon begeeren.*".

Eer hy dit Bewys opmaakt, laat hy eenige, op de ondervinding rustende, stellingen vooraf gaan, als: *Ik ben bekwaam, my het toekomende voor te stellen.* —— *Ik wensch over 't algemeen gelukkig te zyn.* —— *De mensch wenscht niet slegts op dit oogenblik, maar ook in het toekomende, gelukkig te zyn.* —— *De mensch wenscht, dat dit geluk, 't welk hy ook voor het toekomende begeert, nimmer ophouden moge.* Uit deeze, op de ondervinding gegronden, Stellingen, met byvoeging van nog eenige andere, leidt hy zyne bewyzen en gevolgtrekkingen voor de Onsterflykheid af. Wy kunnen onzen Schryver hier in, en in het oplossen van tusschen beide komende tegenbedenkingen en zwaarigheden niet volgen. Genoeg hebben wy bygebragt om den Leezer uit te lokken, dat hy zich dit Werkje eigen maake, en 't met aandagt leeze; 't zelve is in geen dorren, maar, zo veel het onderwerp toelaat, uitlokkenden, trant geschreeven: op veele plaatzen spreekt het Hart des Schryvers met veel nadruks, en kan niet

na-

nalaaten, de gevoelige harten zyner Leezeren te treffen, waar toe het laatste Hoofdstuk byzonder is ingerigt.

„Misschien," is zyne taal in de Voorreden, „misschien dankt my ook wel in stilte menig lydende, wanneer hy deeze Bespiegelingen leest; desgelyks menig gelukkige, maar wiens geloof aan de Onsterflykheid nog twyfelt, wiens overtuiging nog niet genoeg gevestigd is, en die, wanneer hy het overlyden zyner Vrienden hoort, by al zynen overvloed, hoogheid of tydlyk geluk, door de gedagten des doods vreeslyk gefolterd wordt. —— Ik zal de zuivere, eenvoudige, ronde taal der waarheid, zonder het minste blankétzel, zonder de geringste sieraaden van styl, spreeken; en ik durf my vleijen, dat deeze in de ziel myner Leezers gerustheid uitstorten zal, gelyk zy gerustheid in myne ziel verspreid heeft. —— Duizendvoudig zal ik myne moeite beloond agten, indien ik door deeze Bespiegelingen gerustheid, tevredenheid en opwekking tot deugd, in de harten myner Leezeren moge uitstorten, of dat deeze daardoor in hen gesterkt en vermeerderd worden."

De Eenzaamheid, *door* ZIMMERMAN. *Derde Deel. Naar het Hoogduitsch. Met Platen. Te Amsterdam by* J. Allart, 1791. 352 *bl. in gr.* 8*vo*.

De lof, dien wy, by de aankondiging van de twee eerste Deelen, aan de Menschkunde en belezenheid van den Heer ZIMMERMAN gegeven hebben (*), komt hem vooral, wegens dit derde Deel, niet minder toe. Het zelve bevat het achtste, negende, en tiende Hoofdstuk. In het achtste Hoofddeel gaat hy nog voort, met den *nadeeligen invloed der eenzaamheid op de hartstochten*, *vooral van Monniken*, na te gaan; maar met het negende begint hy dezelve uit een vrolyker oogpunt te beschouwen, en haare voordeelen op te geven.

„Godsdienstige onverdraagzaamheid en vervolgzucht „wordt eenzaamen of hardvochtigen Monniken ligter en „dieper ingedrukt, dan eenige andere drift: want Een„zaamheid bevordert alle zoorten van dweepery en woe„de." Deze is de stelling, welke de Schryver in het negen-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1792, No. 1, bl. 29—36.

goede Hoofddeel behoort; vooral door het aanvoeren van een aantal schanddaaden en gruwelen, die het gevolg geweest zyn van het, in de vierde eeuw, als een geloofsartikel aangenomen, valsch gevoelen, dat niets, dan vervolging, marteling en doodstraffen, in staat is, om godgeleerde dwalingen uit te rooien. Men vindt hier dus de schandelyke bewyzen van de onchristelyke vervolgzucht van eenige Roomsche Keizers, als CONSTANTYN DEN GROOTEN, THEODOSIUS DEN GROOTEN, ARCADIUS, HONORIUS, JUSTINIANUS, enz.; en vooral van eenige Geestlyken, als HIERONYMUS, AUGUSTINUS, NESTORIUS, en van de Monniken van lateren tyd, welken altyd *die geenen* waren, die de aan hun verslaafde Vorsten tot zulke domme en wreede maatregelen overhaalden: en aan het slot van dit voor de menschheid zo onteerend tafereel, voegt de Heer ZIMMERMAN 'er by: „ Alle deze vooroordeelen wegens „ rechtzinnigheid en onrechtzinnigheid, de zucht om te bekeeren of te verdoemen, kwamen dus eerst van de Monniken voort, en groeiden nergens vruchtbaarer, dan in eenzaamheid, dewyl haat en vyandschap tegen menschen „ nergens meer voedzel vinden, dan in het ongezellige Leeven, en om dat men zich altyd minder waardeert, naar „ maate wy ons zelven minder kennen. In de eenzaamheid „ heerschte steeds de *zwartgallige droefgeestigheid*, in welke lighaam en ziel stomp gemaakt werden. Hoe zoude „ men van dweepers, die zich geheel met tegenzin moesten „ martelen en pynigen, billyke beoordeelingen over hunne „ medemenschen, zachte aandoeningen van medelyden en „ toegevendheid, hebben kunnen verwachten?" Hy erkent, evenwel, aan het einde van dit Hoofdstuk, dat 'er ook andere mede-oorzaaken van alle die onheilen, waar van hy melding gemaakt hadt, opgegeven kunnen worden, en dat zy niet enkel aan de eenzaamheid toe te schryven zyn. „ Hoe veel zy echter hier toe bydraagt „ (zegt hy) blykt reeds hier uit, om dat alle burgerlyke twist, grootendeels in den schoot des vredes, „ uit de werkeloosheid van verhitte hersenen, ontstaat." Alle Monniken zyn wel geene eenzaamen; de Bedelmonniken behooren 'er niet toe, ook niet de Monniken van de Steden, die hunnen tyd in ledíggang doorbrengen, en zo veele onheilen in Familiën stichten; maar echter ontstaat ook al het kwaad, dat dezen te wege brengen, uit hunne barbaarsche opvoeding in de eenzaamheid der Kloosters, door dien men, in de schoone dagen hunner

jeugd,

jeugd, woedende hartstogten onnatuurlyk bedwingt, waar uit de éne onmenschlykheid op de andere volgt.

De *Algemeene Voordeelen der Eenzaamheid* maken den inhoud van het negende Hoofdstuk uit. Wy zullen dezelven, naar aanleiding van onzen Schryver, kortelyk optellen. 1°. Eene wel besteedde Eenzaamheid maakt den mensch gezellig met zich zelven; verstrooijing is dan geene behoefte meer voor hem; hy kent de juiste waarde van den omgang met de waereld, maar even daarom vindt hy 'er geen smaak meer in; hy is niet het werktuig van alles, wat hem omringt, maar hy denkt en werkt zelf; hy vindt zyn geluk in zich zelven; in de armen eener opgeklaarde, tedere, en toegevende, vriendschap kan dit geluk slechts vermeerderd worden, maar de waereld kan niets tot zyn geluk bydragen, hy is haar moede, en komt 'er nimmer in, dan gedwongen, en met verdriet en koelzinnigheid. 2°. De grootste zegepraal der Eenzaamheid bestaat hier in, dat geene mismoedigheid zoo groot, en geene droefenis zoo verschrikkelyk, kan zyn, of zy worden door eene welbesteedde Eenzaamheid altyd verzacht, en eindelyk genezen. 3°. De Eenzaamheid leert ons het wáár huislyk geluk kennen en genieten, en stelt ons in het ruim bezit van de vergenoegingen des geestes, welke die der zinnen verre overtreffen, en voor ieder mensch, jong en oud, steeds open staan; wy krygen in dezelve lust tot arbeid, die de vermogens van onze ziel uitbreidt en opscherpt, en wy worden 'er door bewaard tegen den onverzadelyken trek naar ydele bezoeken. 4°. In de Eenzaamheid ontwikkelen zich deugden, tot welken men, in de beminnenswaardigste verkeering, nimmer zou geraakt zyn; afgescheiden van de hulp van anderen, zyn wy genoodzaakt onze eigene krachten te beproeven, wy leeren dezelven dus beter kennen, wy vinden hulpmiddelen in ons zelven, waar aan wy nooit gedacht hadden, en wy verkrygen dus eene maate van heldenmoed en sterkte van geest, die wy te voren nooit bezaten, en eene verhevenheid van ziel, die ons boven toevallen, geluk en ongeluk, lof en verachting, verheft. 5°. Nergens wordt ook de kennis van ons eigen hart zo goed bevorderd, als in de Eenzaamheid. Wy zyn ons zelven hier veel nader, wy leven hier met ons zelven veel vertrouwder: wy kunnen menige nuttige ontdekking doen, zo wy ons, zomwylen, aan onze gewoone bezigheden in de waereld onttrekken, of slechts buiten dezel-

ven heen denken; en zo wy dan, enkel met oprechtheid, in ons zelven inkeeren, en alle onze daaden, benevens het goed of kwaad, dat hier door in de waereld wordt veroorzaakt, met alle onpartydigheid toetzen: wy kunnen aan ons zelven elken hartstogt altyd beter en grondiger zien, zo wy dien te huis bedaard willen toetzen; de ziel geraakt dan veel minder uit haaren regten plooi, en dobbert niet, zoo menigmaalen, tusschen moedeloosheid en trotschheid: eindelyk, daar in de waereld de een den anderen misleidt, en even hier door elk ten laatsten zich zelven verblindt, zo wordt in de eenzaamheid de ziel naauwkeuriger onderzocht, en juister beoordeeld; ieder open vak in onze kennis, alles, wat aan ons verstand, aan ons doorzicht, ontbreekt, elke zwakke zyde van ons hart, doet zich aan het onpartydig oog voor; al het gebrekkige onzer deugd, alle onvolkomenheden onzer beste gezindheden en daaden, alle gezwets onzer eigenliefde verschynt in derzelver naaktheid, en de stille inspraak des gewetens overtuigt ons klaarlyk, hoe weinig wy dat geene zyn, waar voor wy gehouden worden: en, by zulk een onpartydig onderzoek van zich zelven, worden booze hartstogten het best uitgerooid, en dus duurzaam vergenoegen, wáár, inwendig geluk verkregen. — *Alle deze byzonderheden worden in de eerste Afdeeling van dit Hoofdstuk* op zulke eene wyze ontwikkeld, dat wy overal het juist oordeel van den Schryver over de waarde der waereldlyke zaaken, en zyn diepe kennis van het menschelyk hart, moeten bewonderen, terwyl tevens zyne bevallige styl ons altyd medesleept en bekoort. Telkens waren wy in verzoeking, om eene of andere schoone plaats uit deze Afdeeling in haar geheel aan onze Lezers mede te deelen; doch 'er is zo veel gewigtigs in, zo veel dat aan onze Tydgenooten verdient op het harte gebonden te worden, dat de keuze moeilyk voor ons was; en wy hebben ook, by nadere overdenking, het beter geoordeeld, eene korte schets van het geheel te geven, op dat zy, die dit voortreflyk boek nog niet gelezen hebben, door de menigte van gewigtige onderwerpen, die 'er in verhandeld worden, mogten worden bewogen, om hetzelve in zyn geheel zich eigen te maken, en met aandacht en toepassing op zich zelven te lezen. Wy zullen dus in deze schets voortgaan, doch met alle mogelyke kortheid, op dat ons verslag niet te uitvoerig worde. —— In de tweede Afdeeling van dit Hoofdstuk dan, toont de Heer

ZIMMERMAN meer bepaald aan, hoe de Eenzaamheid, in menigerleië gevallen en wederwaardigheden, waar aan ons leven is blootgesteld, nuttig wordt; hoe zy ons in ziekte, in zwaarmoedigheid, in droefheid by sterfgevallen, of by de scheiding van geliefde personen, opbeurt; hoe zy het laatste mogelyke middel is ter genezing der neerslachtigheid van menschen van eene tedere gevoeligheid; wier zenuwgestel of verbeelding niet genoeg met de waereld instemt, die ook altyd over de menschen, en de waereldsche zaaken, iet te klaagen hebben; en eindelyk hoe veele gevallen van droevig lyden 'er zyn, welken de waereld niet ziet; welken men dus met eigen krachten dragen moet, en welken men hergens verdragen kan, dan alleen in de Eenzaamheid. —— Vervolgens handelt hy over de voordeelen eener godsdienstige afzondering van de waereld, en betoogt hier ontegenzeggelyk, dat alle goede gevoelens, welken wy uit de waereld medebrengen, zich in de Eenzaamheid hoe langer zoo dieper in de ziel indrukken; dat zy ons leert eener waereld den rug toe te keeren, in welke het zoo moeilyk is, wys te worden; dat zy de grootste hinderpaalen der deugd beteugelt, en ons de beoefening van elke stille deugd gemakkelyker maakt; en dat men voorzeker doorgaans in de laatste uuren zyns levens verlangt, eerder in Eenzaamheid verkeerd te hebben, dan in de waereld. Ten besluite voegt hy 'er twee tegen elkanderen over gestelde schetzen by van den levensloop en dood van een' Engelschman van de waereld, en van eene stille, en aan God overgegeven, Zwitsersche jonge Juffer, zyne eigene dochter namelyk, die hem, in den ouderdom van 25 jaren, ontviel; ten bewyze, dat een woelig en onnadenkend leven in de waereld geheel anders eindigt, dan het stille leven der onschuld en zachtmoedigheid.

Met het tiende Hoofdstuk gaat hy over ter beschouwinge van de meer *byzondere Voordeelen der Eenzaamheid*, en wel eerst van die, welke zy *aan den geest* schenkt. Na dat hy hier hadt aangemerkt, dat men tweemaal in zyn leven volstrekt eenzaam moet kunnen zyn; „ in de „ jeugd, om oneindig veele wetenswaardige zaaken te „ leeren, en om, éénmaal, eene wyze van denken te ver- „ krygen, welke door het gansche leven eenpaarig werkt; „ in den ouderdom, om zich nog eens den afgelegden „ weg te erinneren, om alles te overdenken, wat ons „ bejegend is, alle bloemen, welken wy geplukt, alle

„ de

„ de stormen, welken wy in ons leeven hebben doorge„ staan," doet hy eene roerende aanspraak aan onbevooroordeelde en onbedorvene Jongelingen, de éénigsten, aan welken hy denkt tot nut te kunnen strekken, om hen tot de eenzaamheid te vermaanen. Hy geeft vervolgens eene treurige tekening van de gewoone denk- en levenswyze in kleene Steden eener Republiek, en een niet min treurig tafereel van het leven der zogenaamde groote waereld in groote Steden; en onderzoekt daar by, hoe elk mensch van een fyn en doordringend gevoel, van welken staat hy zy, in elk vak van zyn leven, overal, in kleene zo wel als in groote Steden, *zich voor laffe* gezelschappen en ellendig tydverdryf, door Eenzaamheid, schadeloos kan stellen. Vervolgens gaat hy over, om de onlochenbaare en inwendige nuttigheden van de Eenzaamheid voor den geest op te geven. Onder dezelven behoort, in de eerste plaats, dat zy ons tot overdenken geschikt maakt, en zelfs eene school van menschenkennis wordt, dewyl wy de stof tot nadenken die wy in de groote waereld verzameld, en de waarnemingen, die wy in dezelve gedaan hebben, nooit anders kunnen in orde brengen, en ten nutte maken, als juist in de Eenzaamheid, in welke alleen ons denkvermogen in zyne gantsche sterkte geoefend wordt. *De gewigtigste waarheden* ontwikkelen zich by den verstandigen, by den kundigen denker, by den man van vernuft, het best, in de Eenzaamheid: en zy baart, dikwyls, alleen de *genie*, door haare inwendige kracht, zonder eenigen bystand der Grooten, zonder eenige aanmoediging, zelfs by de rampzaligste belooning. Voorts leert de Eenzaamheid, natuurlyker wyze, meer, dan het ongestadig leven in de waereld, de hooge waarde van den tyd kennen, die den werkelozen onbekend is, en die ook, zonder de daartoe vereischte werkzaamheid der ziel, nimmer genoeg geschat wordt. Zy verschaft den geest een fyner smaak, uitgebreider denkbeelden, meer aandrift tot werkzaamheid; zy verschaft hem genoegens, welken alles overtreffen, en waar van hy door niemand kan beroofd worden. De waarheid gaat, in de waereld, altyd gekleed; in de eenzaamheid vertoont zy zich naakt; een Schryver brengt haar uit de eenzaamheid onder het volk, en onder het oog der Grooten; de eenzaame denker zegt, zonder verbloeming, alles, wat hy, in het gemeene leven, slechts onderdaanig vermoedt; en menig één verdedigt, uit zyne een-

eenzaamheid, zyne eer, door het geen hy laat drukken, tegen die geenen, in wier tegenwoordigheid hy zwygen moet. De Eenzaamheid is het, die den Schryver gelukkig doet slagen, die den wysgeerigen Denker, en den waaren Dichter vormt; in dezelve vestigt elk groot Schryver een' blik van geest-vervoering op de nakomelingschap, heeft het voorgevoel van zich onsterflyk te zullen maken, en arbeidt, door eenzaamheid gesterkt, zo, dat de Nakomelingschap dit voorgevoel billykt. Maar nog oneindig grooter is het genoegen, dat een Schryver, in de eenzaamheid, voor zich zelven genieten kan; een genoegen, waardiger dan alle waereldsche eer te zamen genomen; een genoegen, dat, reeds onder het schryven, uit de aanhoudende aandacht, en uit de, zomwylen hier mede verbonden, stille geestvervoering voortvloeit, dat zo veel moedeloosheid wegneemt, zo veele onaangenaamheden vergeten doet, en zelfs, midden onder een gestadig lyden, een genot schenkt, 't welk de ziel met regt aan het tegenwoordig oogenblik kluistert, doch haar tevens tot alles goeds in staat stelt, en verheft. —— Eenzaamheid verschaft den geest vryheid, vastheid, uitdrukking, zelfstandigheid, waarde, adel, en daar door kracht tot alles; zy doet ons, met een' onverwinbaaren moed, vooroordeelen en dwalingen aantasten, en vermindert, by een' ernstigen wil, het getal onzer hartstochten; zy vestigt onze aandacht op de groote voorbeelden van alle tyden, vormt ons hart tot edele gevoelens en geneigdheden, waar mede de waereld den spot dryft, maar die voor ons eene ryke bron van verhevenheid en geluk worden, en geeft eindelyk aan onze zeden de waare eenvouwigheid.

Deze zyn de voornaamste *voordeelen van de eenzaamheid voor den geest*, die de Schryver in dit tiende Hoofdstuk op eene meesterlyke wyze ontwikkelt. Men vindt, ondertusschen, in dit Hoofdstuk, gelyk in het gantsche boek, eene menigte uitstappen, die dikwyls den draad der redenering zo zeer afbreken, dat het voor een' niet zeer oplettenden Lezer ten uitersten moeilyk valt, denzelven telkens weder te vinden, en aanhoudend te volgen. Daar door heeft ons ook het vervaardigen van de gegevene korte schets van dit Deel eene ongelooflyke moeite gekost. Men vergeeft ondertusschen deze schryfwyze zeer ligtelyk aan den Heer ZIMMERMAN, wanneer men op het gewigt dezer uitstappen ziet, en op de weetenswaardige Anecdo-

doten, die hy ons in dezelven dikwyls mededeelt, en die de lecture van dit boek zo zeer veraangenamen, en vooral, wanneer men op den toestand denkt, waarin dit Werk door den Schryver vervaardigd is, namelyk, onder aanhoudende, gruwzaame, smarten, die hem veele jaaren folterden, en onder eene aanhoudende zwakheid op de zenuwen, welke den geest nog oneindig meer ter neder drukt, dan eenige andere droefheid. Het geen hy hieromtrent zich zelf, op bl. 250 en 251, schryft, moet hem by billyke Lezers ontschuldigen, wegens het gebrekkige, dat men, onder zo veele uitmuntendheden, in *zyn Boek vinden* mogt: „ Alles ontsteelt my; *uitgenomen het zeer zeld-* „ *zaam geval*, dat ik my volkomen welvarend bevinde. „ Ik moet dus elke zaak, met rust, kunnen doen, an- „ derzins verricht ik niets, of ten uiterste onvolmaakt. „ Ik ben, zederd den aanvang van dit myn Werk, *over* „ *de Eenzaamheid*, door gestadige verstooringen, dikwyls, „ maanden lang, zo van myn stuk geweest, dat ik, niet „ alleen, niet in staat was, een' regel te schryven, maar „ zelfs, om aan myn boek te denken. Op een' anderen „ tyd; echter, wanneer ik wat meer moed en krachten „ bezat, verzettede ik my, zoo veel, als het met eer, „ en een goed geweten, bestaan kon, ten minsten, tegen „ de zeer overtollige hindernisfen, en *gaf niet ligt* toe, „ dan in gevallen van noodzaaklykheid. Doch ook dit „ alles is oorzaak van myn' afgebroken voordragt, en „ misschien van al het slechte, dat in dit boek gevonden „ wordt."

Verzameling van alle de Stukken, gevonden in het Cabinet van den Koning der Franschen, by den Heer DE LA PORTE, *Intendant der Civile Lyst, en andere Persoonen, zederd den* 10 *Augustus* 1792, *welke, ingevolge van het Decreet van de Nationale Vergadering, door daar toe benoemde Commissarissen zyn geïnventariseerd, en aan de Departementen en Armeén verzonden. Uit het Fransch vertaald*, No. I. *Te Haarlem by* J. Tetmans. *In gr.* 8*vo.* 96 *bladz.*

HEt besluit der Nationale Vergadering, op den zestienden van Augustus deezes jaars genomen, „ om alle Stukken „ reeds gevonden in het Cabinet des Konings, by den Be- „ stuurder der Civile Lyst, en op andere plaatzen, die de „ grootste baarblyklykheid opleveren van de Trouwloosheden en Verraderyen der Uitvoerende Magt, door buitenge-

„ woo-

„ woone Couriers aan de Departementen en Armeën te zen-
„ den," wekte de nieuwsgierigheid, die het oog op het wis-
fellot van *Frankryk* gevestigd houdt, ten sterksten op, om deeze
onder 't ooge te krygen. De vaardige Drukpers stond gereed
om ze in 't *Fransch* onder aller oog te brengen, die deezer
taale magtig zyn; en om die dezelve niet verstaan te voldoen,
heeft men 'er eene *Nederduitsche* Vertaaling van gaan vervaar-
digen, waar van wy het eerste No. thans aanmelden.

Eene voorloopige Aanmerking onderrigt ons: „ Om de egt-
„ heid der Stukken te kennen, van welke de Nationaale Ver-
„ gadering het drukken, en openbaar maaken, heeft bevolen,
„ moet men weeten, op welk eene plechtige en naauwkeurige
„ wyze die zyn geïnventariseerd. Zulks is geschied in te-
„ genwoordigheid van twee Commissarissen uit de Nationaale
„ Vergadering, twee Commissarissen uit de Municipaliteit, en
„ den Heer DE LA CHAPELLE, een der eerste Clerken van de
„ Civile Lyst, die alle de Papieren onderzogt en geïnventa-
„ riseerd hebben; en de Persoonen, die belast zyn met het
„ opstellen der Inventaris, zyn twee Commissarissen, daar toe
„ benoemd door de Algemeene Vergadering der Sectie van
„ de Louvre. Elk Stuk wordt genommerd en ondertekend;
„ en het Proces-verbaal van al wat de Commissarissen verrig-
„ ten, wordt telkens in ieder zitting, door allen, die tegen-
„ woordig zyn geweest, ondertekend.

In de eerste plaats deelt men een en ander Geschrift uit
'sKonings Cabinet mede; als ook een Aantekening, gevonden
met Brieven aan den Heer MONTMORIN, Gouverneur van *Fon-
tainebleau*, geaddresseerd, en in zyn Apartement in de *Tui-
leries* gevonden. —— Voorts eenige Stukken by den Heer
DE LA PORTE, en anderen, aangetroffen, waarvan de oorspronge-
lyke in bewaaring zyn gesteld van het Committé van Toever-
zigt. By den aanvang der mededeeling deezer Stukken, wordt,
in eene Aantekening, die 'er anders weinig in voorkomen, op-
gemerkt: „ Hoewel deeze Stukken byna alle zonder dag- of
„ naamtekening zyn, en geen kenmerk draagen, welk derzelver
„ Schryvers kunnen aanduiden, eenige weinige uitgenomen,
„ welker schrift volkomen bekend is, blykt het egter niet te
„ min 'er zeer duidlyk uit, dat de Heer DE LA PORTE de
„ innerlyke vertrouwde was van alle die geenen, die den nieu-
„ wen Regeeringsvorm wilden vernietigen, om den ouden
„ 'er voor in plaats te stellen. De styl deezer Brieven duidt
„ het aan, hoe aangenaam deeze Briefwisseling aan den Heer
„ DE LA PORTE was, en welk vertrouwen de begeerders eener
„ Weder-omwenteling in zyne tegen-burgerlyke gevoelens stel-
„ den."

De aart deezer Stukken laat geen Uittrekzel toe. Ze zyn
allen zeker niet van dezelfde aangelegenheid, en deelen eenige
in die duisterheid, welke eigenaartig Papieren, in zulke om-
stan-

ftandigheden gefchreeven, aankleeft; eene duisterheid, voor den *Nederduitfchen* Leezer, van veele kleinigheden, op welke gedoeld wordt, onkundig, veel grooter dan voor den *Franfchen*. Wy zien het vervolg te gemoete.

Twee Brieven aan den Hertog van Brunswyk, over zyn zogenaamd Manifest tegen Frankryk, enz. door den Schryver van den Brief aan den Koning van Pruisfen, gedagtekend den zeiden van Oogstmaand 1792. *Uit het Fransch vertaald. Tweede Druk. Te Haarlem by* J. Tetmans. *In gr.* 8vo. 29 *bl.*

De ongenoemde Schryver deezer twee opgemelde Brieven doet zich zelven voor als een Man, die een groot gedeelte van zyn leeven in den Krygsdienst, op reizen, en voornaamlyk in de Noordfche Staaten, gefleeten heeft; die de Vorften, de Grooten, en de Staatsdienaars, welke de voornaamfte rollen in die Gewesten gefpeeld hebben, en nog fpeelen, ten vollen kent; die noch *Duitfcher*, noch *Franschman*, noch *Demokraat*, noch *Aristocraat* is; die, vreemd van allen Partyfchap, de zaaken zonder drift befchouwt, en, bedaard in 't midden der Stormen, alles in koelen moede, en zonder bewimpeling, onderzoekt.

Hy kan het Manifest tegen *Frankryk* niet aanmerken als daadlyk van den Hertog van *Brunswyk* komende, of hoe het mogelyk is dat de Emigranten de Vorften en zyne Doorlugtige Hoogheid hebben kunnen misleiden, om *zich in de zaak van Frankryk* te fteeken. Hy fchetst hem de bezwaarlykheden af om zyne Legerbenden na *Parys* te brengen, of die Hoofdftad te bemagtigen; of, zo hem dit gelukte, eene Tegen-omwenteling te bewerken.

In den tweeden Brief, geeft de Schryver een verhaal van het gebeurde op den 10 van Augustus, 't geen in verfcheide opzigten van anderen verfchilt, en fchryft hy het gebeurde ten dien fchriklyken dage toe aan het Manifest des Hertogs, en het Byvoegzel op het zelve.

Hy maant den Hertog aan, af te zien van het doorzetten der aangevangene zaak. Vuurig is zyn fchryfftrant: om 'er een ftaal van te geeven, en tevens zyne denkwyze te doen kennen, zullen wy alleen het flot des laatften Briefs mededeelen: „ Open uwe oogen Doorlugtig Vorst! en open de oogen der „ Despoten, welken gy dient. —— De Befchermgeest der „ Natien beftiert de Staats-omwenteling, welke te *Parys* vol- „ bragt is. De geest der Geregtigheid zal niet toelaaten, dat „ geheele Natien door een hand vol dwinglanden, ongeftraft, „ onderdrukt worden; hy wil over de misdaaden der Grooten „ wraak neemen; hy wil alle de geenen, welke zich, in het „ toekomende, zouden laaten bekooren, om hunne voetftap-

„ pen

„ pen na te volgen, door een groot voorbeeld verschrikken.
„ —— Om alle soorten van openbaare, algemeene, belangen,
„ en byzonder om de uwen, Doorlugtig Vorst! bid ik u, ver-
„ werp myne raadgeevingen niet. Wel verre van de Emi-
„ granten te verpligten, zoudt gy hun alle hulpmiddelen doen
„ verliezen; in plaats van eene Contra-Revolutie in *Frankryk*
„ te bewerken, zoudt gy ligtlyk door geheel *Europa* Staats-
„ omwentelingen kunnen aanblaazen; meenende het Koning-
„ dom dienst te doen, kon het ligtlyk gebeuren dat gy 'er
„ den doodlyken slag aan toebragt; wel verre van u met lauw-
„ rieren te dekken, zoudt gy, met het leeven, dien hoogen
„ roem, welken gy verworven hebt, kunnen verliezen; en
„ slechts eenen Naam, met schande bedekt, aan het Naako-
„ melingschap overlaaten."

Testamentaire Dispositie van wylen zyne Majesteit GUSTAAF ADOLPH DE III, *Koning van Zweeden, enz. enz. verraderlyk gewond den 16den, en aan zyne wonden overleeden den 29sten, Maart* 1792, *in den ouderdom van 46 Jaaren en twee Maanden, benevens een omstandig Verhaal van 's Konings laatste leevensuuren. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz. 1792. *In gr. 8vo 44 bl.*

Niets heeft dit Stukje om het byzonder aan te pryzen. Alleen vindt men 'er in byéén, overeenkomstig met den breeden Tytel, wat ten dien opzigte in veele Nieuwspapieren, wegens dien Koningsmoord, te meermaalen gezegd is, welke ons ook 's Vorsten Uiterste wil met de Codicille gegeeven hebben. Eene Afbeelding der gedaante van het geweerhaakt Mes, by den Moorder gevonden, naar eene oorspronglyke Aftekening, vult den voet des blads, waar op het waarlyk beknopt verhaal van den Dood van GUSTAAF DEN III eindigt.

Byvoegselen, ofte uitbreiding der Aantekeningen op A. SEVERINUS *oorspronckelyke Beschryving van de belegering en het ontzet der Stad Leyden.* 15 *bladzyden, in groot octavo.*

De Heer JOHANNES PRINS, die ruim dertig jaaren aan zyne Aantekeningen op het boekje van SEVERINUS gearbeid heeft, geeft hier eenige Byvoegselen tot dezelven, die voor de Liefhebberen onzer Vaderlandsche Geschiedenissen van belang zyn. Voor uittrekzels is dit Stukje niet vatbaar, dewyl de Byvoegsels, zonder de Aantekeningen zelven, waar toe zy be-

behooren, meestal onverstaanbaar zyn. Wy vergenoegen ons dus, met het aanwezen van hetzelve aan de bezitters der *Beschryving* van SEVERINUS bekend te maken.

Achteraan is een Lyst geplaatst van eenige oude Tractaaten, betrekking hebbende tot de geschiedenis van Leyden's lotgevallen, geduurende haare belegering en ontzet; waarby wy nog het volgende niet zeer bekende Stukje voegen kunnen:

Benauwde Beleghering der Stad Leyden, wyt bevel des Machtighen Conincx van Hispaingnen, in den jaere 1574, haer aen-ghedaen. Ende het wonderbaerlyck ontset daer op den derden dagh Octobris 1574 ghevolght. Comedische wyse in Dichte ghestelt door Jacob Duym. Ghedruckt tot Leyden, by Henrick Lodowixsoon van Haestens. Int jaer 1606. 4°.

* * *
* *
*

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de *Letteroefeningen* voorkomende.

A.

Abraham, Gemeenzaame voorstelling van de Leevensgeschiedenis diens Aardsvaders. 455

Absalom, wanneer hy de Zamenzweering tegen zynen Vader aanlag, 446. Schets van zyn voorkomen en Character. 448

Academie te *Padua*, Berigt van dezelve. 95

Achitofel, snoodheid van diens Character. 449

Amsterdam, (Vergadering van Vaderlandsche Regenten te) 106. Met hoe verschillend een oog aangezien, 107. Hoe zeer by den aanval der *Pruissen* tot verdediging geschikt, 116. Verslag van het Beleg. 117

Anna, (St.) hoe men haar Feest te *Weenen* viert. 122

Aqua Tofana, welk een vergif, 't geen te *Napels* bereid wordt. 246

Avond. (*Zomersche*) Dichtstukje. 258

B.

Baarregt, wat dit zy. 146

Bank, (*Berlyner*) schikkingen daar gemaakt in 1769. 194

Baptisten. Zie *Doopsgezinden.*

Barcelona, verslag van de Boekery in het Klooster der *Dominicaanen*, 429. Wegens de Registers over meer dan vyf honderd Ketters uitgesprooken. *ald.*

Bastille, de vermeestering van dezelve by de *Fransche* Staatsomwenteling beschreeven. 566

Becdelievre, (De) Bisschop van *Nismes*, een uitmuntend voorbeeld om werkzaamheid onder de zynen aan te moedigen. 427

Beesten, (Algemeene Regel tot het tekenen van) 467. Aanmerkingen op dien Regel. *ald.*

Benyowsky's moedig gedrag op het *Water-eiland.* 162

Berlin, het Operahuis aldaar, beschreeven, 576. Hoe 'er de stukken uitgevoerd en aanschouwd worden, 577

Boissy, (François de) de Vertaaler en Voorredenaar van Stinstra's Brief tegen de Geestdryvery, in 't *Fransch.* 158

Bolzano, Verandering aldaar in het Keizerlyk Koninglyk Muntpatent. 194

Botanybaay, kort berigt deswegen. 524

Bouworders, (*Oude*) door geene proportie in de Natuur gewettigd. 469

Brand. (Onderscheiden gedrag van een Sentimenteelen en een waar Menschenvriend by een.) 486

Brès, (Guido de) Opsteller van de Nederlandsche Geloofsbelydenis. 92

Brunswyk, (De Hertog van) hoe toegerust tot den Veldtocht na de *Nederlanden*, 109. Op welk een wyze volvoerd, 112.

Voorbeelden van zyn strenge Krygstugt. 114
Burgerwapening, hoe hier te lande sterk aangepreezen. 343
Bybel. (Aanwyzingen der verkeerde Uitlegkunde van den) 536

C.

CAGLIOSTRO, Verslag van 't Egyptisch Stelzel der Vrymetzelaary, 63. Hoe hy, in de Gravinne van *Medem*, een geschikt voorwerp voor zyne bedriegeryen aantreft, 253. Waar door zy tot inzien van zyne Bedriegeryen kwam. 255
CAPELLEN TOT DE MARSCH, wat hy wegens de Overgave van *Hattem* geraaden hebbe. 381
Cement. (Verslag van het voorgevallene en beproefde, wegens de *Amsterdamsche* Geoctroijeerde) 507
CHRISTUS. Zie JESUS CHRISTUS.
COLOSS. II: 18. opgehelderd. 177
II CORINTH. XII: 2. verklaard. 357
CORTONA, (PIETER VAN) vaardigheid diens Schilders, om met weinig Penseelstreeken een gelaad geheel te veranderen. 464

D.

DAVID, over diens ouderdom, wanneer Absalom tegen hem opstondt. 446
DEBORA, Nieuwe Vertaaling van haar Lied. 584
Deenemarken (Op welk eene wyze de Kroonprins van) eene verandering in 't Ryksbestuur te wege bragt. 68
Democratie (Wat de oude Staatkundige Schryvers door) verstonden. 240
DEUTERON. XVII: 14-20. opgehelderd. 81
DEUTERON. XXXII: 6. twee zeer onderscheide Vertaalingen van dit Vers. 453
Dichtkunst by de *Romeinen*, van de Grieken ontleend. 580
Dichters, hoe men derzelver Leevensbeschryvingen hebbe in te rigten. 165
Dierengevegt te *Weenen*. 125
Dissenters, hoedanig eene Verdraagzaamheid omtrent hun in *Engeland* geoefend wordt, 154. Begrooting van derzelver Aantal, 155. Staat hunner Leeraaren, en Kweekschoolen voor Predikanten. 156
DOHM, (C. G.) door de Leden van het *Surinaamsche* Letterkundig Collegie dank gezegd, wegens zyn Geschrift, over de Burgerlyke Hervorming der *Jooden*, 382. Wat dit ten gevolge heeft. *ald.*
DONGEN, (J. H. VAN) Kort berigt wegens dien Heer. 227
Doopformulier, (Een nieuw) in de *Luthersche* Gemeente te *Campen* ingevoerd; toedragt deezer zaake. 9
Doopsgezinden, (Verslag van de) of *Baptisten*, in *Engeland*, 155. Onderscheid tusschen de *Generaal* en *Particulier Baptists*. 156
Duitschland. (Beschryving van de Tooneelen in) 576

E.

EDWARDS, (JON.) Verslag van dien Heer. 49
Eed op het Kruis, hoe te *Nymegen* afgelegd. 198
Eenzaamheid, wat men door dezelve te verstaan hebbe, 30. Melancholie als een der nadeelen van dezelve aangemerkt, 31. Optelling der algemeene Voordeelen, welke de-

zelve aanbrengt, 637. Van byzondere Voordeelen. 639
EFFINGHAM, (JOHN) sterft in zyn 144 Jaar, byzonderheden van deezen Man. 549
Eigendom (Wat het Regt van) vordert. 399
Engelen, (*Dienst der*) wat Apostel PAULUS daar door verstaat. 177
Engelschen, hunne Godsdienstigheid beoordeeld, 150. Welke poogingen zy aanwenden om de Godsdienst-kennis binnen- en buiten 's Lands te verspreiden, 152. Ongunstig denkbeeld van de Bisschoplyke Kerk en Geestlyken, *ald.* Over de Verdraagzaamheid, 153. Hoe het met de *Dissenters* staat. 154
EPHEZEN III: 10. toegelicht. 6
Europa, (Bedenkingen over de Geschikt- of Ongeschiktheid van) voor eene Staatshervorming in 't algemeen. 422

F.

FONTEIN, (PIETER) verslag van zyn Letter-arbeid. 519.
Francfort, in welk geld aldaar de Wisselbetaalingen geschieden. 194
Frankryk, Verslag van de Nieuwe Constitutie in dat Ryk, 22. De Staaatsomwenteling, door de Dichteres MOENS en den Dichter BOSCH, bezongen, 397. Eere dezelven door de Nationaale Vergadering waardig gekeurd, 398. Den spoed in het daarstellen der Staatsomwenteling verdedigd. 419. Beweerd, dat men daar mede een groot en verkrygbaar goed aan pragtige droomen van volmaaktheid heeft opgeofferd, 421. Bedenkingen, of de Volken van *Europa* geschikt zyn om eene Staatshervorming, gelyk *Frankryk*, te ontvangen. 422
Frankryk. (Aantal der Burgers en Inwoonders van) 515. Rang der Departementen, *ald.* Van waar de Benaamingen ontleend, 516. Waarde der Wynen 's jaarlyks in dat Ryk geteeld. 518
——— Aanleidende oorzaaken der *Fransche* Staatsomwenteling, 562. Eene gebeurtenis van veel verder uitzigt dan men in 't algemeen denkt, 563. Aanmerkingen over de Buitenspoorigheden, welke daar by plaats gehad hebben, 565. De vermeestering der *Bastille* beschreeven. 566

G.

Gedaante-schoon, als eene loutere inbeelding, verworpen, 468. Dit tegengesprooken. 470
Geestlyken (In welke opzigten de Stand der) gedaaldis, 539. Oorzaaken hier van, 540. De Godsdienst, noch de Wereld, noch de Geestlyken, hebben daar by verlooren, *ald.* Het is noch raadzaam, noch noodzaaklyk, noch mogelyk, het gedaalde aanzien te herstellen. 541
Gesur in *Syrie*, wat men daar door te verstaan hebbe. 447
Gezelschap, ('t Gevaar van slegt) geschetst. 301
Gierigheid en *Zuinigheid* in het Huishoudelyke, hoe onderscheiden. 299
GOD, als beminnenswaardig in zichzelven te beschouwen, gewraakt, 362. Beweerd dat er in den Mensch voor GOD niets beminnelyks is. 363.
——— (Aan) Dichtstukje. 580
Godengesprekken over de *Fransche* Constitutie. 292
Godsdienst, (Verkeerd Onderwys in den) schadelykheid hiervan

aangetoond, 86. Doel van den *Christlyken*, 137. Hoe veelal op het *ftellige* in 't onderwys met verwaarloozing van het *Zedelyke*, wordt aangedrongen, 138. Dit heeft ook plaats in het preeken, 139. Onbestaanbaare handel der menschlyke Heerschappye in dit stuk, 185 Hoe verkeerd veelal in denzelven GOD als willekeurig afgemaald wordt, 229. In welk een beminnelyk licht de *Christlyke* Godsdienst GOD voorstelt. 230

Godsdienstoefening, (*Openbaare*) het verval daarvan verkeerdlyk aan het Leezen der Predikatien toegeschreeven. Waare oorzaaken. 373

Gorcum. (Berigt wegens de overgave van) 113

Graan, wat 'er aan sterft, wat 'er aan leeft, in den grond. 2

GREVENSTEIN, behoudt, door zyne Zeevaartkunde, eene misgissing aanwyzende, een Schip der O. I. Compagnie. 557

H.

Haat, (*Godsdienst-*) hoe aangekweekt. 232

HALLER, vervalt in eene Godsdienstige Melancholie, 35. Zyn uiterste. 36

HANDEL. XVI: 16-18. opgehelderd. 224

Hartstochten, (Zwelling en klimming der) kunstmaatig beschreeven, 217. Kennis der Zenuwen noodig voor eenen Schilder gekeurd, om de Hartstochten wel af te beelden. 463. Aanmerking hier over. 464

Hattem, Opheldering van CAPELLEN's raad tot overgave dier Stad. 381

Heidens, met welke onderscheidene Naamen benoemd, 74. Derzelver gedaante, *ald.* Leevenswyze en Geaartheid, 75. Wanneer eerst in *Europa* verscheenen, *ald.* Vanwaar herkomstig. 76

Helicon, (De Moderne) geestig gegispt. 172

Herstelling, (*Grondwettige*) wat tot het zoeken daarvan in ons Land aanleiding gegeeven hebbe, 103. Wat tot de waare noodig is. 105

Heusden, (*Wat de President van*) over het ruïneeren der *Patriotten*, den *Pruissen*, ter aanmoediging, te gemoet voerde. 108

Hongaryen. (Voorbeelden van zeer langleevende Geslachten en byzondere Persoonen in) 548

Hottentotten, eene vermeende wanschapenheid der Vrouwen, het gevolg eener buitenspoorige Mode, 201. Hoe de Vrouwen de Kinderen opvoeden, 202. *Wyze van begraaven*, *ald.* *Vryheid der nog niet aan de Hollanders onderworpenen*, 203. Mededeelzaamheid, 204. Onderscheid in de gestalte met de *Kaffers*. 209

J. en I.

JENKINS, (HENRY) bereikt den Ouderdom van 169 jaaren. 547

JEPHTA, heeft zyne Dogter niet geofferd, maar deedt haar sterven als een *Cherem*. 528

Jesuiten, Berigt van derzelver Kerk te *Amsterdam*. 379

JESUS CHRISTUS, op welk eene wyze wy hem moeten leeren kennen, 89. In welken zin men zyn Hoogpriesterschap te verstaan hebbe, 132. Hoe zyne Propheetische Bediening te verstaan, 133. In welken zin een Koning, 135. Aanmerking

king over de drie zogenaamde Ampten van CHRISTUS, *ald.* In welk een beminnelyk licht hy GOD, zynen Vader, voorstelt. 230
Improvisateurs. Zie *Rederykers.*
JOB. (Algemeene Bedenkingen over het Boek van). 493
—— XIX: 23-27. opgehelderd. 494
JOH. XII: 24. opgehelderd. 2
Jooden, Dertien Geloofsstukken door hun, als van Moses overgeleverd, erkend. 502
JOSEPHUS DE II, wat hem aangezet hebbe om onzen Staat door Oorlogsbereidzalen te ontrusten, 338. Gedagten deswegen hier te Lande gekoesterd, 339. Onderscheide gevoelens over 's Keizers Eischen, 340. Wat men over buitenlandsche hulpe dagt. 342
JOSUA II: 1. anders vertaald. 401
—— V: 9. toegelicht. 402
—— IX: 4. Verschikking. *ald.*
—— X: 12. Opheldering van JOSUA's zeggen aldaar. *ald.*
—— XIX: 15. opgehelderd. 403
Italie, (*Oud* en *Nieuw*) tegen elkander over gesteld. 241

K.

Kaffers, hoe verre hun kunst om Yzer te smeeden zich uitstrekt. 204. Hunne Blaasbalgen, 205. Staan verstald over eene groote verbetering, *ald.* Onderscheid in de gestalte der *Kafferen* en *Hottentotten*. 209
Kampen, een nieuw Doopformulier in de Luthersche Gemeente, daar ingevoerd. 9
Kluizenaar, een Vlinder, beschreeven. 279
Koning, in welk een zin CHRISTUS een Koning. 135
II KON V: 11-19 opgehelderd. 261
Koophandel wordt belemmerd, door *Oorlogen*, 425. Door *Vervolging*, *Wetten*, *Belastingen*, *Feestdagen*, *Vooroordeelen*, *Weelde*, *Tytels van Adel*. 426
Koopziekte, geestig beschreeven. 331
KOORNHERT, (D. v.) Dichter van het Liedje *Wilhelmus van Nassouwen*. 20
Koriaken, die een vaste Woonplaats hebben, slegt van Zeden, 615. De Zwervende beter, *ald.* Steeds in Onrust en Oorlog, 616. Hoe zeer den dood getroost, *ald.* De Nabuurschap der *Russen* heeft geen verbetering in de Zeden der *Koriaken*, die een vast verblyf hebben, gemaakt; maar de zwervende verbeterd, *ald.* Hoe zy met de *Russen* verkeeren, 617. Hun Jagt en Visschery, *ald.* Voedzel, 618. Maakzel hunner Wooningen, *ald.* Hoe zy den drank, *Koumouis* geheeten, bereiden. 619
Kwakzalver, eene vreemde, geschetst. 352
Kweekschool der Zeevaart te *Amsterdam*. Verslag van 't zelve, 553. Staat der Finantien; hoe aan 't verminderen, 554. Verbaazend groote sommen daartoe opgebragt, 555. Getal der Kweekelingen, 557. Voorbeelden van diensten door kundige Kweekelingen op Zee gedaan, *ald.* Hoe veel Kweekelingen uit dezelve naa Zee zyn gevaaren. 559

L.

Langleevenheid, Lyst van Persoonen, die in onze dagen dezelve tot een hoogen trap gebragt hebben, 547. Is thans niet

niet veel zeldzaamer dan voor twintig of dertig Eeuwen. 552. Waar aan dezelve zy toe te schryven. 553
Leerstellingen (De Onverschilligheid omtrent de) des *Christendoms*, tegengegaan, 46. Het sterk dringen op byzondere Leerstellingen der verschillende Gezindheden gewraakt. 54. Zie hier over mede, bl. 138
Leevend en *Leevendig*, onderscheid hier tusschen. 344
Leevensbeschryving der Dichteren, waar op men in dezelve te letten hebbe. 165
Leggen en *Liggen*, onderscheid hier tusschen. 345
Letter, waar de middelste in de vyf Boeken van MOSES gevonden wordt. 501
Leyden, Berigt wegens het gebruik van zekeren Steen by het Stadhuis. 244
LODEWYK DE XI, Koning van *Frankryk*, een Vriend des Koophandels, 426. Zyn gedrag omtrent een Koopman, door hem tot den Adelstand verheeven. 427
Loogzout; (*Mynstoflyk*) hoe te bereiden. 277
Lotery, (Vreemde) van drie jonge Dochters, te *Parys*. 483

M.

Maan, (Invloed der) op 't Weer, als ongetwyfeld zeker gesteld. 431
MACKINTOSH, (J.) Eigen beschryving van zyn Character. 417
Magnetismus, (Dierlyk) wedersprooken. 329
Meerel, met een Oranjekleurigen buik; 't zonderling geluid, 't welk dezelve slaat, toonde de eenvoudigheid eens *Hottentots*. 207
MEERSCH, (A. A. VAN DER) korte schets van 't Leeven en de Schriften diens Hoogleeraars. 459
Melancholie, (*Godsdienstige*) waarom veelal verkeerd beschreeven, 31. Wordt door de Eenzaamheid gevoed, 32. Merkwaardig voorbeeld in eene Vrouw. 33
Mensch, (De) als geen vleeschvreetend Schepzel aangemerkt. 505
Menschheid. (*De voortreflykheid der*) Een Dichtstukje. 216
MICHAËLIS, kort verslag van dien Geleerden. 65
Monnikken, door hunne Eenzaamheid en Afzondering vervolgziek. 636
Montpellier, hoe daar de deur voor de Weetenschappen openstaat. 428
Moordenaar, (Opheldering van het wangevoelen dat een) by het Lyk des *vermoorden* komende, 't zelve begint te bloeden. 145
Morgenlied eens Armen. 214
Moselle, Beschryving van dit Departement. 516
Muggletoniaanen, Opkomst dier Gezindheid in *Engeland*, 324. Hoe de eerste Oprigters predikten, *ald*. Voortgang en Tegenstand, 325. Tegenwoordige toestand, 326. Hoe het afliep met de voorspelde Opstanding hunner eerste Predikers, 327. Welk slag van Leeraars zy hebben. *ald*.

N.

NAÄMANS gedrag, omtrent ELIZA, opgehelderd. 261
Naarstigheid. Dichtstukje. 356
Nagtmerrie; waarom die kwaal zo bezwaarlyk te beschryven, 601. Hoe deeze den Mensch

aankomt, 602. Oorzaak deezer kwaale, *ald.* Uitlegging der verschynzelen, 604. Aanleidelyke oorzaaken, *ald.* Hoe de redding veelal door de Natuur geschiedt, 605. Van hoe schroomlyke gevolgen dikmaals, *ald.* Middelen ter voorkoming. 606
Nederlanderen, hun Zedebederf afgemaald. 451
Nieuwjaarsdag, hoe by de *Romeinen* gevierd, 597. Aanmerkingen over de betekenis der Nieuwjaars-begroetingen ten onzen tyde, en in ons Land, 598. Over de Wenschen te dier gelegenheid uitgestort. 599
Nismes, hoe grootlyks de werkzaamheid daar door een Bisschop word aangemoedigd en uitgebreid. 427
Nymegen (Eed op het Kruis, hoe te) afgelegd. 198

O.

OCHOTYN, Verslag van deezen Gelukzoeker. 161
Ondeugden, Ziel en Lichaam nadeelig. 412
Onverschilligheid omtrent het Leerstellige tegengesproken. 46
Ophir der H. Schrift in *Gelukkig Arabie*, en niet in de *Indien*, te zoeken. 316
Orde, van welk een aanbelang. 127
Ouders. (Een Fragment van PERICTYONE, over de Pligten der Kinderen omtrent hunne) 608

P

PAAPE, (G.) zyne geringe afkomst, 435 Kenniskryging aan een zonderlingen Wysgeer, 436. Legt zich meer op de Dichtkunst toe, *ald.* Krygt een Bediening. Legt die neder, en wordt Vertaaler, 437. Wat hem by de Omwenteling in 't jaar 1787, en vervolgens, wedervaart. 438
Padua, (Berigt van de Academie te) 95. Van den Kruidtuin, 96. Oeconomischen Tuin, *ald.*
—— Zonderling gebruik omtrent Schuldenaaren, die niet kunnen betaalen. 243
Patimaribo, de Hoofdstad van *Suriname*, beschreeven. 391
PARR, (THOMAS) wordt meer dan 152 jaaren oud, byzonderheden hem betreffende. 547
Partykiezing, ten tyde van Burgerlyke Tweedragt, Wet van SOLON daaromtrent opgehelderd. 238
Parys, hoe een Tempel van Vermaak. 480
—— (Beschryving van het Departement van) 517
PAULUS, Aanmerkingen wegens zyne zogenaamde tweede Gevangenis te *Rome*. 309
PAYNE, (T.) sterk vertier van zyn Werkje, *De Regten van den Mensch*, in *Groot-Brittanje*. 416
Pegasus, (Het Paard) koddige Beschryving van diens voedzel. 174
Poolen, Verslag van de Nieuwe Constitutie in dat Ryk, 24. Schets van de Ryksgesteltenisse in den jaare 1790. 286
Predikanten (Over de al of niet noodzaaklykheid, dat) op de Academien hunne Studien voltrekken, 12. Ongegrond over het te veel prediken der Zedekunde gewraakt. 139
PREDIKER, dat dezelve van SALOMO's hand zou zyn, ontkend, 222. Over het hoofdoogmerk deezes Boeks. *ald.*
Presbyteriaanen in *Engeland* kortlyk geschetst. 155
Priester en Priesterschap, zin van

van dit woord in de Schriften des N. T., 130. Hoe op CHRISTUS in den Brief aan de HEBR. toegepast. 131
PROPERTIUS, hoe zeer een naavolger der *Griekſche Dichteren*, 521
Propheet, wat dit woord in de Schriften des N. V. beteekene, 133. In welken zin CHRISTUS een Propheet ware; en wat men door zyne Propheetiſche Bediening te verſtaan hebbe, 134
Proteſtanten, uitgeſtrektheid van hun Hoofdregel, het vry Onderzoek in den Godsdienst betreffende, 268. Het Regt en de Verpligting, om denzelven op te volgen, bewperd, 269. De wyduitgeſtrektheid verder ontvouwd, 271. Aanmaaning tot Gemoedsvereeniging onder dezelve. 313
Pruisſen, (Beloop des Veldtochts der) in de *Nederlanden*. 109
PSALM. LXXIII: 23—26. anders vertaald en verklaard. 364
—— XCII, Vertaaling van denzelven, door een Joodsch Genootſchap. 499
Pſalmen, (*Mesſiaanſche*) aan welke regels, te onderkennen. 497

Q.

Quakers, in een gunſtig licht beſchouwd. 157

R.

Raaden, *in den Hoogen Raad*, en *van het Hof*, opklimming van derzelver Tractementen. 60
RACHAB, verkeerd eene *Hoere* genaamd. 401
Rederykers, of *Improviſateurs*, te *Rome*, hoe zy het Land doorreizen en hun kunst oefenen, 244
Regenten, (*Vaderlandſche*) derzelver zamenkomst te *Amſterdam*; 106. Met hoe verſchillend een oog aangezien. 107
RICHTEREN V, andere Vertaaling van DEBORA's Lied. 584
—— VII: 3. anders vertaald. 581
—— IX: 6. anders overgezet. ald.
—— XI: 30. hoe te verſtaan. 582
—— XV: 15. verklaard. 583
—— XVIII: 30. hoe te begrypen. ald.
—— XIX: 2. eene andere Leezing. ald.
—— XXI: 22. anders vertaald. ald.
ROELOFSZOON, (EGBERT) door de Regeering van *Amſterdam* verzogt, om de Kerkbaroerten te ſtillen, 17. Moet het Land ruimen, ald. Te rug geroepen na *Amſterdam*, wat hy als Commisſaris in Huwelykszaaken verrigtte, 18. Wordt Burgemeester. 19
Roman. (Gedagten over de vereischten van een) 305
Romeinen, ontleenden hun Dichtkunst van de *Grieken*. 530
Roozenfeest te Salency, beſchryving van 't zelve. 441
RUIKHAVER, (N.) diens Afkomst, 473. Zyn andeel in de Scheepsſtryd tegen BOSSU. Welk een dienst hy den *Hogenaaren* deedt, ald. Groot gevaar waaruit hy gered werd, 474. Zyn einde. 475
Rusland, Egte opgave van de Volkrykheid diens Ryks, 281. Naauwkeurig verſlag van de Inkomſten, 282. Onderſcheide waarde van den *Rusſiſchen Roebel*, ald. Grootheid der Krygsmagt. 284
RUTH III: 1. hoe te begrypen. 584

S.

Salm. (Oorzaaken van de vermindering der) 595
Samarang (Marine-School te) opgerigt. 557
II SAMUEL XV: 7—12. opgehelderd. 446
Schaman. Zie *Waarzegger*.
Schelde. (Hoe veel belangs 's Lands Vaderen stelden in het gesslooten houden van de) 478
Schyngezigten, hoe te verklaaren. 147
Slagaderbreuk, (*Aderlyke*) hoe hersteld. 58
SOLON, Opheldering van diens Wet over het kiezen van Party in Burger-verschillen, 238. Volks-invloed door hem erkend, 239. In welk een zin te verstaan. 240
Starren, Vreemde afleiding van dit woord, en beweering dat het *Sterren* moet geschreeven worden. 251
Struisvogel, legt eenige eijeren, welke, dezelve niet broedt, om den jongen tot het eerste voedzel te dienen. 207
Suriname, (Letterkundig Collegie der *Jooden* in) 382. Schryft een Brief van Dankzegging aan den Heer DOHM, wat dezelve uitwerkt, *ald*. Stelt eene Geschiedenis der Volkplantinge op, 383. Hun berigt van de Plantadien, en derzelver aantal Producten, 384. Fraayheid, 385. Wat zy in verschillende jaaren hebben opgebragt, *ald*. Welke voordeelen het Vaderland van die Volkplanting trekt, 387. Welke verbeteringen en vermeerderingen van Producten 'er zouden kunnen plaats vinden, *ald*. Wat daar toe vereischt wordt, 389. Van den Handel der *Engelsche Americaanen* op die Colonie, 390. Beschryving der Hoofdstad *Paramaribo*, 391. Uitgestrekte Verdraagzaamheid aldaar uitgeoefend. 392
Syringe-Vlinder, beschreeven. 278

T.

Tolerantie. Zie *Verdraagzaamheid*.
Tooneelen (Beschryving der) in *Duitschland*. 576
TOURVILLE. (Characterschets van den Marschalk DE) 27
Tractementen van de Raaden in den Hoogen Raade, hoe van tyd tot tyd vermeerderd, 60. Desgelyks die der Raaden van 't Hof. 61
TROMP, (CORN.) Characterschets van dien Zeeheld. 28
Troostgronden (Welke) de *Christelyke* Godsdienst schenkt. 52

U.

Utrecht, hoe versterkt, 111. Hoe schandlyk door SALM verlaaten. 113

V.

Venus, of deeze Planeet een Wagter hebbe. 96
Verdorvenheid, ('s Menschen) zo als dezelve doorgaans begreepen wordt, ontkend, 534. Uit welke bronnen die misvattingen ontstaan. 536
Verdraagzaamheid, in vier soorten onderscheiden voorgesteld. 365
Verstoppingen, in den Onderbuik, welke die zyn, 375. Waaruit veroorzaakt, *ald*. Geneesmiddelen daar tegen. 376
Vlaggelieden te *Delft* in 't jaar 1748. Welke persoonen; geeven aanleiding tot het Spreekwoord, *hy loopt onder de Vlag*, om een dronken Mensch aan te duiden. 436
Vleesch en *Vleisch*, zonderlinge onderscheiding tusschen deeze woorden. 252

Vorm-

Vermaak, (Over de Bediening van het) hier te Lande. 622
Vrymetzelaary, (*Egyptische*) welke CAGLIOSTRO wilde invoeren. 663

W.

Waarzegger, (Bedryf van een) of *Schaman*, in *Kamtschatka*. 159
Weenen, hoe het St. *Anna's Feest* daar gevierd wordt, 122. Vuurwerken en Dierengevegten te dier gelegenheid. 124
WESTERVELT, (H. VAN) Grond zyner verdedidiginge. 210
Wilhelmus van Nassouwen, over den tyd wanneer, de gelegenheid by welke, en door wien, dit Liedje gedicht is. 199
WILLEM DE III, Characterschets van dien Vorst. 620
Wyk by Duurstede, Raadslag der Regeeringe om de Lyken niet meer in de Kerken, maar buiten de Stad, op een daartoe geschikt Kerkhof, te begraaven, 406. De Kerkleeraar OCKERSE, verzogt om door een Leerreden dit te onderstennen, volvoert dit werk, 407. Welk eene voldoening by daar mede gaf. 408

Z.

Zamenspraak, zonderling bewys dat dit woord met een S moet geschreeven worden. 251
Zeewater, overal niet even zwaar. 433
Zeuuwen, kennis derzelven eenen Schilder noodig gekeurd, om de Hartstochten wel af te beelden, 463. Aanmerking daar op. 464
Ziekten. (Stoffen tot Onderhouding, by) 139
Ziel als *stoffelyk*, en niet *lichaamlyk*, beschreeven, 458. Hoe derzelver voldunring naa den dood, volgens deeze Stelling, te begrypen. 459
— als een *Physisch* weezen aangemerkt, en wat men daar door te verstaan hebbe, 631. Wat men door derzelver Onsterflykheid verstaan moet. 632
Zindelykheid, van hoe veel aanbelang. 127
Zuinigheid en *Gierigheid* in het Huishouden, hoe onderscheiden. 299.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Aa, (*C. C. H. van der*) Leerreden over 2 *Pet.* I: 12, 13, 14. ter gedagtenisse van zynen Vystigjaarigen Predikdienst. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 590

Aanmerkingen over 's Menschen Vermogen en Onvermogen in den Godsdienst; of de uitgestrektheid der bekeerende Genade. Alom te bekomen. In 2 Stukken, in gr. 8vo. *f* 2-5-0 533

——— en Ophelderingen, betreffende den Heer Graave *Cesar Brancadoro.* Haarl. by *J. van Walré en Comp.*, in 8vo. *f* 0-6-0 621

Aeneae, (*H.*) Rekenboek voor de Nederlandsche Jeugd. Uitgegeeven door de Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen.* Iste Deel. Leyd. by *du Mortier en Zoon*, en Dev. by *J. H. de Lange*, in 8vo. *f* 0-10-0 219

Amsterdam, in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, enz., om te dienen ten Vervolge op het Werk van *J. Wagenaar.* 19de Stuk. Met *Plaaten.* Amst. en Harl. by *P. Conradi*, en *V. van der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 377

Antwoord op de Vraage, of het Leezen van Predikatien, in de publieke Kerken, vooral ten platten Lande, invloed hebbe op de waarneeming van den Openbaaren Godsdienst, enz. Alkm. by *H. Hartemink*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 373

Archenholtz, (*J. W. van*) Tafereel van Italie. Rott. by *D. Vis*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 241

B.

Backer, (*J. A.*) Mengelingen uit myn Portefeuille. In vier Afdeelingen. Iste Deel. Amst. by *A. B. Saakes*, in 8vo. *f* 1-16-0 627

Ba-

Bacot, (*G. J. G.*) Het vrye en algemeene in de Inrichting van recht Christlyke Kerk-Maatschappyen. Duink. by *van Schelle en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 186

Benyowsky's Gedenkschriften en Reizen. IIde Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 158

Bernstein, (*J. G.*) Nieuw Heelkundig Woordenboek, bevattende de nieuwste Ontdekkingen, die in de laatste jaaren in de Heelkunde gedaan zyn. Uit het Hoogduitsch vertaald, door *J. Daams*. II Deelen. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 4-2-0 235

Beschryving van alle Heelkundige Operatien, naar de beste en nieuwste wyzen, door *J. le Blanc*. Met veel Aanmerkingen vermeerderd, door *W. Leurs*. IIde Deel. Utr. by *G. van den Brink Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 415

Blau, (*T. Brunsveld de*) Begeerde Schaevergoeding. IIde Deeltjen. Gron. by *J. Oomkens* en *T. Vos*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 7

Bonnet, (*G.*) Voorbereidzelen tot Verklaaring, en eene Schetswyze Opheldering van Salomons Prediker. Tweede Druk. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 221

Booth, (*A.*) Proeve over het Koningryk van Christus. Uit het Engelsch, door *M. van Werkhoven*. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 542

Borcke, (*B. van*) Stoffe en Geest, wegens den aart der Ziele, en bewyzen voor heure Onsterflykheid. Amst. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 456

Briefwisseling (Wis- Natuur- en Sterrekundige) over verscheide belangryke onderwerpen. Amst. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 97

Brieven (Twee) aan den Hertog van Brunswyk, over zyn zogenaamd Manifest tegen Frankryk, enz. Haarl. by *J. Tetmans*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 644

Bybel der Natuur, ontworpen door den beroemden *J. J. Scheuchzer*. In 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door *L. Meyer*. XIde Deel. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 1

Bydraagen, betreklyk Kerk- en Schoolstaat ten platten Lande van West-friesland, onder de Zinspreuk: *Potantia ferens infantibus ubera magnis*. 1ste Stukje. Alkm. by *H. Harteminck*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 307

——— (Eenige) voor Genie en Menschengevoel. 3de Stukje. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in 8vo. *f* 1-4-0 350

By-

Byvoegselen, ofte Uitbreiding der Aantekeningen op *A. Severinus*, Oorspronckelyke Beschryving van de Belegering en het Ontzet der Stad Leyden. In gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 645

C.

Campe, (*J. H.*) Vaderlyke Raad aan myne Dogter, in den smaak van Theophron, aan de Huwbaare Juffer-schap gewyd. II Deelen. Amst. by de Wed. *J. Doll*, in 8vo. *f* 1 - 10 - 0 126

Camper, (*P.*) Redenvoeringen, over de wyze om de onderscheidene Hartstogten op onze Weezens te verbeelden; over de verbaazende overeenkomst tusschen de viervoetige Dieren, de Vogelen, de Visschen en den Mensch, en over het Gedaanteschoon. Gehouden in de Teken-Academie te Amsterdam. Uitgegeeven door zynen Zoon *Adriaan Gillis Camper*. Met *Plaaten*. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 4to. *f* 6 - 0 - 0 462

Carolina, of de Wisselvalligheid der Fortuin. III Deelen. Amst. by *W. Vermandel* en *J. van Gulik*, in gr. 8vo. *f* 4 - 16 - 0 530

Catern (Eerste en Tweede) uit myn Zakboek, of Aantekeningen van een Burger aan de Grenzen van Holland, Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 79

—— (Derde) *f* 0 - 9 - 0 201

Characterschetzen, (Intresfante) en Anecdoten, der voornaamste Vorsten van Europa. 1ste Stukje. Amst. by *P. van Leeuwen*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 620

Chomel, (Vervolg op *M. N.*) Algemeen Huishoudelyk Natuur- Zedekundig en Kunst- Woordenboek, door *J. A. de Chalmot*. Verrykt met *Kunstplaaten*. 12de Stuk. Camp. by *J. A. de Chalmot*, en Amst. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 5 - 0 - 0 330

—— 13de Stuk. *f* 5 - 0 - 0 546

—— 14de Stuk. *f* 5 - 0 - 0 597

Claessen, (*J.*) De Redelyke Godsdienst, het best Euangelisch Offer, aangepreezen in eene Redenvoering over *Rom.* XIII: 1. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 405

Clarisse, (*Th. A.*) Nagelaaten Leerredenen over PAULUS Brief aan de *Colossensen*. IVde Deel. Utr., Gron. en Amst. by *H. van Otterloo*, *A. Groenewolt* en *J. Wessing Willemsz.*, in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - 0 177

Collot d'Herbois, (*J. M.*) Almanach van den Vader Gerard,

zard, voor den Jaare 1792. Duink. by *van Schelle en Comp*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 398

Constitutie, (De Fransche) zo als dezelve door den Koning, den 14 Sept. 1791, is aangenomen; als mede de Poolsche Constitutie, in Mey 1791 beslooten en bekragtigd, 's Hage by *J. Plaat*, in gr. 8vo *f* 0 - 14 - 0 21

Coraly en Zamora, of de doorlugtige Amerikaanen. Utr. by *A. F. Blanche*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 628

Coxe, (*W.*) Beschouwing der Maatschappy en Zeden in *Poolen*, *Rusland*, *Zweeden*, *Deenemarken*, enz. Doorvlogten met voorvallen, eenige uitsteekende Characters betreffende. VIIIste Deel. Amst. by *J. Yntema*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 66

—— IXde Deel. *f* 1 - 0 - 0 280

Curtenius, (*P.*) Leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus. IIde Deel 2de Stuk. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 142

D.

Detert, (*B.*) Wederlegging van het Bericht van den Heer *A. van der Hart*, in 't licht gegeeven aangaande de Geoctroyeerde Amsterdamsche Cement. Dordr. by *N. van Eysden* en *B. J. Morks*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 507

Dichtproeven (Gemengde) van eenige Letterlievende Vrienden. Dordr. by *A. Blussé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 378

Dichtstukken van het Haagsche Genootschap, onder de Spreuk: *Kunstliefde spaart geen Vlyt*. Iste Deels 1ste Stuk. 's Hage by *J. Thierry en C. Mensing*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 37

Dongen, (*J. H. van*) Myn Tydwinst. IIIde en laatste Deel. Amst. by *Wessing en van der Hey*, in 8vo. *f* 2 - 4 - 0. 227

Driessen, (*P.*) Natuur- en Scheikundige Waarneemingen. 1ste Stuk. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 276

E.

Edwards, (*J.*) Leerredenen over verscheidene gewigtige Onderwerpen. Uit het Engelsch vertaald door *E. Nooteboom*. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 6

Emdre, (*S. van*) De Beginzelen der Aardklootkunde voor de Jeugd, in Vraagen en Antwoorden. Utr. by *H. van Otterloo*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 524

En-

Engel, (*J. J.*) De Kunst van Nabootzing door Gebaarden. IIde Deel. Haarl. by *J. van Walré*, in gr. 8vo. *f* 4 - 10 - 0 217
Ewald, De Opvoeding van het Menschdom, volgens den Bybel. In eenige Leerredenen. IIte Deel. Utr. by de Wed. *S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 181

F.

Feddersen, (*J. F.*) Verkeering met God by byzondere gevallen en tyden. IIIde Deel. Amst. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 587
Feye, (*M.*) Vier Godsdienstige Gezangen. Tot gebruik der Roomsch Catholyke Kerken op Zangnooten gesteld, door * * *. Haarl. by *J. van Walré en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 393
Flemming, (Richard) of de deugdzaame Staatsdienaar. IIte Deel. Utr. by de Wed. *S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - 0 491
Fokke (*A.*) *Simonsz.* De Moderne Helicon. Een Droom. Amst. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 170
Fontaines, (*J. des*) De Cyfferkunst gemaklyk gemaakt. II Deelen. 's Hage by *J. C. Leeuwestyn*, in 8vo. *f* 1 - 2 - 0 525
Fragmenten, uit het Dagboek van een Mensch en Christen voor myn Hart, toegewyd aan myne Vriendinnen en Vrienden. Rott. by *N. Brakel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 592

G.

Gatterer, (*J. C.*) Schets der Aardrykskunde. 1ste Stuk. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 431
Gebeden der Portugeesche Jooden. Door een Joodsch Genootschap, uit het Hebreeuwsch vertaald. IIde Deel. 's Hage by *Lion Cohen*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 499
Gedenkschriften, betrekkelyk tot het Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam. Te bekomen in het Kweekschool, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 553
Geschenk (Nieuw) voor de Jeugd. Amst. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 0 - 18 - 0 625
Geschiedenis der Colonie van Suriname. Geheel op nieuw zamengesteld door een Gezelschap van geleerde Joodsche Mannen aldaar. Amst. en Harl. by *Allart*, en *van der Plaats*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 382
——— der Sommerfeldsche Familie. IIte Deel. Utr. by de Wed. *S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 490

Gesprekjes (Leerzaame) en Verhaalen voor de *Jeugd*. Amst. by *P. G. Geysbeek*, in 12mo. *f* 0 - 6 - 0 444

Gesscher, (*D. van*) Heelkunde van Hippocrates. Iste Deels 1ste Stuk. Amst. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 189

Gevaaren (De) van den Laster, in eene Briefwisseling tusschen Miss Fanny Springler en haare Vriendin, door *E. Bekker*, Wed. *A. Wolff*, van Mevrouw *Beccari* ontleend. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 302

Gezangen voor de Eer van *Jesus Christus*, Gods Eeuwigen Zoon. 1ste Stukje. Utr. by de Wed. *S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 393

Godsdienstige. (De) Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 90

Goed, (Het Hoogste) Leerdicht, in vier Zangen. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 80

Goede (*W.*) Leerreden over de Christlyke Vryheid, volgens *Gal.* V: 13. Amst. by *A. Borchers en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 10 - 0 9

Grelman, (*H. M. G.*) Geschiedkundige Verhandeling over de *Heidens*, betreffende hunne Herkomst, Leevenswyze, Gesteldheid, Zeden en Lotgevallen, *zedert hunne* verschyning in *Europa*. Dordr. by *A. Blussé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 73

H.

Hachenberg, (C. Fr.) *Grammaticæ Græcæ Pars Posterior. Traj. apud* W. van Yzerworst, *in gr. 8vo.* *f* 1 - 0 - 0 569

Haseler, (*J. Fr.*) Julius, of over de Onsterflykheid der Zielen. Amst. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 629

Hamelsveld, (*Y. van*) Het vierde en vyfde Boek van *Moses*. Naar het Hebreeuwsch. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 81

——— Het Boek van *Josua*. *f* 1 - 2 - 0 401

——— De Boeken der *Richteren* en *Ruth*. *f* 1 - 8 - 0 581

Handschriften, (Kleine Dichterlyke) 3de en 4de Schakering. Amst. by *P. J. Uylenbroek*, in gr. 8vo. *f* 2 - 15 - 0 257

Hart, (*A. van der*) Bericht aangaande de Amsterdamsche Geoctroyeerde Cement. Amst. by *P. H. Dronsberg*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 8 507

Ha-

Hazeu, *Corn. Zoon*, (*J.*) Leerzaame Gesprekjes, of de vlyt der Kinderen opgewekt. 2de en laatste Stukje. Amst. by *W. van Vliet*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 356
Heel, (*J. P. van*) Iets. Dord. by *A. Blussé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 529
Hegewisch, over de Tolerantie. Coevord. en Amst. by *J. van der Scheer*, en *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 365
Heldenbrieven. Amst. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 526
Hemert, (P. van) *Oratio funebris in obitum viri clarissimi*, Abr. Arent van der Meersch. *Amst. apud* M. Schalekamp, *in* 8*vo. f. m. f* 0 - 11 - 0 459
Hennings, (*J. Ch.*) Verhandeling over het Voorgevoel en de Schyngezigten. 2de Stuk. Amst. by *A. Fokke Simonsz.* in 8vo. *f* 1 - 0 - 0 144
Hesselink, (*G.*) Uitlegkundig Woordenboek van de Schriften des N. Verbonds. 2de en laatste Stuk. Amst. by *J. Yntema*, en de Erven *P. Meyer en G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 129
Historie, (Vaderlandsche) vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Ten Vervolge van *Wagenaar's* Vaderlandsche Historie. VIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 102
——— VIIde Deel. *f* 3 - 12 - 0 336
——— (Beknopte) der Onlusten in de Nederlanden, zedert de Onderhandelingen, over de Gewapende Neutraliteit in 1780, tot op deezen tyd, uit echte Gedenkstukken byeengesteld. IIIde Deel. In Brabant, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 380
Hugo de Groot, in zeven Boeken. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 610
Hurd, (*W.*) Oude en tegenwoordige Staat en Geschiedenis van alle Godsdiensten, van de Schepping der Waereld af tot op den tegenwoordigen tyd. VIIde Deel. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 4 - 12 - 0 322
Huschke, (J. G.) *Epistola Critica in Propertium, ad virum eruditissimum* L. van Santen. *Accedunt nonnulla in Catullum & Tibullum. Amst. apud* P. den Hengst, *in* 8*vo. f m. f* 0 - 14 - 0 519

Huydecoper, (*B.*) Proeve van Taal- en Dichtkunde. *Behelzende* uitvoerige Bladwyzers op dezelve Proeve. Naar de uitgave van *P. van Lelyveld.* IVde Deel. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 3 - 3 - 0 344

J.

Jansen, (*W. X.*) Brieven over Italie, voornaamlyk den tegenwoordigen ſtaat der Geneeskunde en Natuurkunde betreffende, aan den Hooggel. Heere *E. Sandifort.* Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 94

K.

Kabinet van Mode en Smaak. Met *gekleurde Plaaten.* Iſte Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.* in *gr. 8vo. f* 4 - 12 - 0 122

——— IIde en IIIde Deel. *f* 9 - 0 - 0 575

Kaemmerer, (*J. J.*) Zedekundige Leſſen voor Jongelingen. Amſt. by *Kuyper*, en *van Vliet*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 502

Karſicki (*J.*) De Onſtervelyke Reiziger. Uit het Poolsch. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 247

Kasteele, (*P. L. van de*) Gezangen. Utr. by de Wed. *J. van Terveen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 215

Kasteleyn (*P. J.*) Nieuwſte Poëzy. Amſt. by *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 570

Kinderen, (Voor) tot Nut en Vermaak. Leyd. by D. *du Mortier en Zoon*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 260

Kist, (*W.*) Redevoering over de Beoefening der oude Schryvers als een bron van weezenlyk genoegen; in 't Latyn uitgeſprooken, vertaald en met een Voorreden verrykt door den Heer *J. H. van der Palm.* Midd. en Dordr. by *W. A. Keel*, en *J. Krap*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 78

Klinkenberg, (*J. van Nuys*) Geſchiedenis van 's Heilands Lyden. Voor Ongeoefenden. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 5

——————— De Bybel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aanmerkingen verklaard. XXIIſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 5 - 0 309

——— XXIIIſte Deel. *f* 4 - 5 - 0 357

Knigge, (*Van*) Pieter Klaus, Iſte Deel. Haarl by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 352

Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek. XXIVſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 16

Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek. XXVste Deel. *f* 3 - 12 - 0 472

Konynenburg, (*J.*) Lofreden op *Simon Episcopius*. Uit het Latyn vertaald, en met eenige Aantekeningen vermeerderd. Amst. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 91

L.

Langhans, (*D.*) Verhandelingen over de Ondeugden, die zich aan de Gezondheid der Menschen zelve wreeken. Utr. by *H. van Emenes*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 412

Lantaarn (De) voor 1792. Door Amurat-Effendi, Hekim Bachi. Amst. in 't Nieuwe Licht, in 12°. *f* 1 - 4 - 0 531

Leeven (Het) der Zeehelden: behelzende dit Deel het Leeven van den Maarschalk *de Tourville*, en den Luitenant Admiraal *Kornelis Tromp*. Naar het Fransch. Iste Deel. Amst. en 's Hage by *Allart*, en *van Cleef*, in gr. 8vo *f* 2 - 4 - 0 26

——— (Het) van den Wel Eerw. *Jonathan Edwards*. Met Uittrekzels uit zyne byzondere Schriften en Dagboek. Uit het Engelsch vertaald door *E. Nooteboom*. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 49

——— Dood en Begraafnis van Dr. *Karel Frederik Bahrdt*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 626

Lesseps, (*De*) Historisch Dagverhaal zyner Reize, zedert het verlaaten van den Graaf *de la Perouse*, en zyne Togtgenooten. IIde Deel. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 2 - 11 - 0 615

Liederen by de Doopsgezinden in gebruik, zedert het jaar 1684. Nu nagezien en verbeterd. Amst. by *A. van der Kroe*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 393

Loo, (*J. van*) Kleine Schriften voor Vrienden der Menschheid en des Christendoms. 2de Stuk. Utr. by *J. van Terveen en Zoon*, en *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 86

Loosjes Pz., (*A.*) De Watergeuzen. Heldenspel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 527

Lucianus, Samenspraaken der Dooden. Uit het Grieksch in 't Nederduitsch overgezet, en met Aantekeningen uitgegeeven, door B. V. F. 1ste Stukje. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 250

Luiscius, (*A. van Stipriaan*) Redevoering over het Nut der Scheikunde in 't algemeen; en over derzelver invloed op de Geneeskunst in 't byzonder. Delft by *M. Roelofswaard*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 461

M.

Mackintosh, (*J.*) *Vindiciæ Gallicæ*, of Verdediging van de Fransche Omwenteling en derzelver Bewonderaaren, tegen de Aanvallen van de Heeren *Burke* en *de Calonne*. Dordr. by *H. de Haas*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 416

Magazyn van Geschiedenissen, Romans en Verhaalen. II Deelen. Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 10 - 8 - 0 440

Man (De) en Vrouw van Smaak. III Deelen. Amst. by *H. Keyzer*, in 8vo. *f* 3 - 0 - 0 355

Marees, (*S. L. de*) Brieven over de Nieuwe Wagters der Protestantsche Kerke. 1ste Stukje. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 410

Maresoli, (*F. G.*) Aandachtsboek voor Vrouwen. Iste Deels 2de Stuk. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 298

Memorien, raakende twee intresfante crimineele Quæstien, uitgegeeven door Mr. *Joannes van der Linden*. Utr. by *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 77

Mengelingen, (Zedelyke) onder de Spreuk: *E pluribus unus*. Rott. by *J. Burgvliet*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 187

Mengelwerk van Stichtelyke Liederen, door verscheidene Dichters, met nieuwe en zeer gemaklyke Zangwyzen. Dordr. by *H. de Haas*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 393

Michaëlis, (*J. D.*) Nieuwe Overzetting des O. Testaments. Met Aanmerkingen voor Ongeleerden. Xde Deel. Dordr. by *A. Blussé en Zoon*, en *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 445

Miller, (*J. M.*) Briefwisseling tusschen Academie-Vrienden. Iste Deel. Utr. en Amst. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, en *M. Schalekamp*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 300

—— IIde Deel. *f* 1 - 5 - 0 530

Moens, (*P.*) en *Bern. Bosch*. De Nieuwe Constitutie van Frankryk. Amst. by *W. Wynands*, en *H. Brongers*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 397

———— en *A. van Overstraaten*, Ruth, in vier Boeken, 's Hage by *J. C. Leeuwestyn*, in 4to. *f* 1 - 10 - 0 610

Muntinghe, (*H.*) De Psalmen uit het Hebreeuwsch vertaald. 2de Stuk. Leyd. by *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 14 - 0 264

N.

N.

Naamlyst van Boeken, die ter Vertaalinge zyn aangekondigd in de Jaaren 1790 en 1791. 2 Stukjes. Amst. by *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 2 - 11 - 0 176

O.

Observationes in Euripidis *maxime* Hippolytum; *Exercitationum Academicarum Specimen primum; quod, præside* Joanne Lusac, *publice defendit* Abraham Blussé. *Lugd. Batav. apud* H. Mostert, *in* 8*vo. f. m. f* 0 - 11 - 0 606
——— *in loca Veterum, præcipue quæ sunt de Vindictâ Divina; Exercitationum Academicarum Specimen secundum, quod præside* J. Lusac, *publice defendit* Janus ten Brink. *in* 8*vo. f. m. f* 0 - 11 - 0 606
Ockerse, (*W. A.*) Het begraaven der Dooden buiten de Kerk en Stads Poorten, aangepreezen in eene Leerreden. Utr. by G. *T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 406
Ontwaaking (De) van Epimenides, te Parys. Naar het Fransch van den Heer *de Flins*. Haarl. by *J. van Walré en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 346
Oprichting (De) van den Hoogen Raade in Holland, met het geen verder, omtrent dat Collegie, by de Heeren Staaten van *Holland* en *Zeeland* beslooten is, tot den jaare 1767. Utr. by *Wild en Altheer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 60
Opusculorum de ratione Studii, Pars tertia, eaque ultima, seu Steph. Gaussenii *Dissertationum pars posterior*, Ev. Scheidii. *Lugd. Bat. apud* Sam. & Joh. Luchtmans, *in* 8*vo. f m. f* 1 - 10 - 0 212
Overstraaten, (*A. van*) Jacoba van Beieren, in vyf Boeken. Amst. by de Wed. *J. Döll*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 610

P.

Paape, (G.) Myne vrolyke Wysgeerte. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 435
——— (G.) De Wysgeer. Tooneelspel. Rott. by *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 572
Palier, (*J. C.*) Leerredenen over den Heidelbergschen Catechismus, uitgegeeven door *J. F. Martinet*. II Deelen. 's Bosch en Amst. by *H. Palier en Zoon*, en *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 6 - 0 - 0 404
Pfau, (*T. P. van*) Geschiedenis van den Veldtocht der Pruissen in Holland. II Deelen. Met Plans en Kaarten verrykt. Amst. by *W. Holtrop*, in 4to. *f* 7 - 0 - 0 108

Pfau. (Het weezenlyke en intresfante gedeelte van het *Werk* van den Generaal Major) Amst. by *J. Peppelenbos*, in 4to. *f* 1 - 5 - 0 434
Plutarchus, De Leevens van doorluchtige Grieken en Romeinen, onderling vergeleeken. Uit het oorspronglyk Grieksch geheel op nieuw vertaald, en met zeer veele Aanmerkingen opgehelderd. IIde Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 18 - 0 236
Pope, (*A.*) De geroofde Hairlok. In 't Nederduitsch gevolgd door Mr. *P. Boddaert*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 43
Porjeere, (O.) Dichtmengelingen. Amst. *by M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 14 - 0 487
Proeven voor het verstand, den Smaak en het Hart. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 485
Prysverhandeling over de Vereischten in eene Leevensbeschryving der Dichteren, uitgegeeven door het Genootschap: *Kunst wordt door arbeid verkreegen*. Amst. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 164

R.

Rabaud, (*J. P.*) Beknopte Geschiedenis der Fransche Staatsomwenteling. Parys en Leyd. by *H. Jansen*, en *A. en J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 560
Recke, (*C. E. C. van der*) Geschiedverhaal *van het verblyf* van den berugten Graaf van *Cagliostro* te *Mittau*, en deszelfs Schyntoveryen aldaar. Naar de Hoogduitsche uitgave van *F. Nicolai* vertaald, door Mr. *P. Boddaert*. Amst. by *A. Fokke Simonsz.*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 253
Regeeringsvorm, (De beste) zonder Hoofdtitel, Jaartal of Drukker; maar in plaats van dien, eene Afbeelding van de platte grond van de Maan, met het omschrift: *De beste Regeeringsvorm in de Maan*. *f* 1 - 2 - 0 119
Rekenboek, uitgegeeven door de Maatschappy: *Tot Nut van 't Algemeen*. IIte Deel. Leyd. en Dev. by *du Mortier en Zoon*, en *J. de Lange*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 219
Romaine, (*W.*) Verhandeling over den Wandel des Geloofs. IIte Deel. Amst. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 360
Rosenmuller, (*J. G.*) Geschiedenis van den Godsdienst voor Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald door *G. H. Reiche*. Zutph. en Amst. by *A. van Eldik*, en *Wesfing* en *van der Hey*, in 8vo. *f* 0 - 18 - 0 454
Rutz, (*F. G. C.*) Manuscript, waar in de Gebeurtenis met

de

de Paradoxe Dienstmaagd te Philippen voorgevallen, onderzogt en verklaard wordt. Rott. by *J. P. Kraeft*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 224

S.

Saltzman, (*C. G.*) Ontwerp ter Proeve, hoe men op de beste wyze Kinderen, van jongs af, tot Godsdienst kan opleiden. 2de en laatste St. Haarl. by *F. Bohn*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 53

———— Aanleiding tot eene onverstandige Opvoedinge der Kinderen. Amst. by *Kuyper*, en *van Vliet*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 231

———— Korte Voorstelling ter verheerlyking van God. Iste Deel. Amst. by *J. de Jong*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 320

Sander, (*C. P.*) Geschiedkundig bewys voor de Waarheid van *Jesus* Opstanding. Gron. by *L. Bolt*, in gr. 8vo. *f* 0 - 9 - 0 83

Sangerhausen, (*C. T.*) Over den Geestlyken Stand. Goud. by *M. van Loopik en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 538

Scharp, (*J.*) Feest- en Lydensgeschiedenis voor de Jeugd. Rott. by *A. Bothal*, in 8vo. *f* 0 - 5 - 8 257

Scheis van den Christlyken Godsdienst; opgesteld voor een Vader des Huisgezins, tot onderwys zyner Kinderen. Delft by *M. Roelofswaard*, in 8vo. *f* 0 - 9 - 0 275

Schouwtooneel (Historisch) van 's Waerelds Lotgevallen, of kort aaneengeschakeld Berigt der voornaamste Gebeurtenissen van deezen tyd; verrykt met Leevensschetzen van voornaame Persoonen, en Beschryvingen van zodanige Landen, Steden en Plaatzen, als by uitsteekenheid aanmerking verdienen. Vervolg van het 1ste, en 2de Stuk. Met *Plaaten* en *Kaarten*, 1791. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 62

———— IIde Deels 1ste en 2de Stuk. *f* 6 - 11 - 0 513

Schriften voor- en tegen het Koninglyk Pruisische Religions Edict van den 9 July 1788. 1ste, 2de en laatste Stukje. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1 - 19 - 0 591

Sepp, (*J. Ch.*) Nederlandsche Insecten. Amst. by *J. C. Sepp*, in 4to. *f* 1 - 16 - 0 278

Steenmeyer, (*J.*) Neerlands Verval en Herstel, aangeweezen in een Biddagsleerreden. Amst. by *J. Wessing Willemsz.* in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 450

Storch, (*H.*) Schetzen, Toneelen en Waarneemingen, ver-

verzameld op een Reize door Frankryk. Leyd. by *P. H. Trap*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 479
Strabbe, (*A. B.*) Schatkamer der Koopmans Rekenkunst. II Deelen. Goud. en Bodegr. by *M. van Loopik*, en *Th. Meyer*, in 8vo. *f* 1 - 16 0 191
Stukken voor de Vaderlandſche Historie, uit de Verzameling van Mr. *G. van Hasſelt*. Iſte Deel. Arnh. en Amſt. by *W. Troost en Zoon*, en *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 197

T.

Tafereel van de Staatſche, Pruisſiſche, Franſche, en Oostenrykſche Bezittingen, enz. *Amſt. by M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 476
Tafereelen voor het Menschdom. Utr. en Rott. by G. T. *van Paddenburg en Zoon*, en *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 213
Testamentaire Diſpoſitie van wylen zyne Majeſteit *Gustaaf Adolf den III*, Koning van Zweeden. Amſt. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 645
Tooneelen in Parys, by en naa de Verwoesting der Bastille. Naar Franſche en Engelſche Schriften. 2de Stukje. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 167
Townſend, (*J.*) Reize door Spanje, gedaan *in de Jaaren* 1786 en 1787, in 't byzonder met opzicht tot den Landbouw, Manufactuuren, Koophandel, Bevolking, Belastingen en Inkomſten van dat Land. Iſte Deels 1ſte Stuk. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 424

V.

Vaderland, (Het) met Kaarten van iedere Provintie, enz. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 5 - 15 - 0 287
Vaillant, (*Le*) Reize na de Binnenlanden van Africa, langs de Kaap de Goede Hoop, in de Jaaren 1780 tot 1785. Uit het Fransch, door *J. D. Pasteur*. Met *Plaaten*. IIde Deel. Leyd. en Amſt. by *Honkoop*, en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 7 - 4 - 0 201
Verborgenheid (De) der Natuur, zo in de Voortplanting des Menſchen, als in de willekeurige Verkiezing van het Geſlacht der Kinderen, onderzogt en ontdekt. Naar het Hoogduitsch van J. C. H., in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 15
Verhandeling, over het Gebrek aan Predikanten. Alom. *f* 0 - 14 - 0 12

Verhandeling over het Onderwys in het Spellen, Leezen, en Schryven, uitgegeeven door de Maatschappy: *Tot Nut van 't algemeen.* Leyd. by *D. du Mortier en Zoon*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 44

——— ——— van het Genootschap tot verdeediging van den Christlyken Godsdienst, opgerigt in 's Haage, voor 't Jaar 1790. Amst. Haarl. en 's Hage by *J. Allart*, *C. van der Aa*, en de Wed. *J. du Mee Junior*, *f* 1 - 0 - 0 45

——— ——— (Zedekundige) over 't waare weezen van het Christendom. Amst. by de Wed. *J. Döll*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 136

——— ——— over de Verstoppingen des Onderbuiks, (getrokken uit het Werk van den Hoogleeraar *Kampff*,) ten nutte van Lyders. Door *E. J. Thomassen a Thuessink*. s' Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 374

Verhandelingen, uitgegeeven door de Maatschappy ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam. VIIIste Deel. Amst. by *J. C. Sepp*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 143

——— ——— raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door *Teyler's* Godgeleerd Genootschap. XIde Deel. Haarl. by *J. Enschedé en Zoonen*, en *J. van Walré*, in gr. 4to. *f* 5 - 5 - 0 266

——— ——— uitgegeeven door den Oeconomischen Tak van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem. Iste Deel. Haarl. by *C. Plaat*, en *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 2 - 2 - 0 544

——— ——— IIde Deel. *f* 2 - 2 - 0 593

Verlustigingen in de Eenzaamheid. In 8vo. *f* 0 - 10 - 0 626

Vermaat, (*P.*) Brieven, behelzende veele byzonderheden over *Zach.* XII; 11. Goud. by *W. Verblaauw*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 315

Verveer, (*J.*) Zaïre, Treurspel. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 258

——— ——— Cora, of de Zegepraal der Liefde op het Bygeloof, Tooneelspel. Dordr. by *de Leeuw en Krap*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 258

Verzameling van alle de Stukken, gevonden in het Kabinet van den Koning der Franschen, by den Heer *de*

la Porte, enz. zedert den 10 Aug. 1792. No. 1. Haarl. by *J. Tetmans*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 642

Vloten, (*van*) de Bybel vertaald, omschreeven, en door Aanmerkingen opgehelderd. Vde Deel. Utr. en Amst. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, en *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 261

——— VIde Deel. *f* 4 - 18 - 0 493

Voltelen, (*F. J.*) Redenvoering over het Dierlyk Magnetismus. Uit het Latyn vertaald, door *J. Veirac*. Leyd. by *H. Mostert*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 329

Voorst, (*D. C. van*) Uitlegkundig en Godgeleerd Magazyn. Leyd. by *A. en J. Honkoop, in gr. 8vo. f* 1 - 4 - 0 90

Voort, (*G. van der*) Grondbeginzelen der Menschkunde. IIde Deel. Amst. by *W. van Vliet*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 307

Vraagen over de Geschiedenissen van den Bybel. Amst. by *C. de Vries*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 371

Vraag-oefening voor jonge Lieden, ter beschaving van Verstand en Hart. Antwoorden. Utr. by de Wed. *J. van Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 623

W.

Wakefield, (*G.*) De moed van den wankelenden Christen opgebeurd en versterkt tegen *de aanvallen van* het Ongeloof. Dordr. by *H. de Haas*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 183

Wendeborn, (*G. F. A.*) Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten in *Groot-Brittanje*, omtrent het einde van de Achttiende Eeuw. IIIde Deel. Camp. by *J. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 148

Westervelt, (*H. van*) een uit den Raad van Hattem gevonnist. Hard. by *J. van Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 210

Wettengel, (*F. T.*) Troostgronden by de Grafsteden van onze Geliefden. Dordr. by *F. Wanner*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 51

Wieland, Godengesprekken, gehouden boven het Veld van Mars, en gevonden in de Nationaale Vergadering te Parys. Utr. en Rott. by *G. T. van Paddenburg*, en *J. Meyer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 292

Willemse, (*J.*) Korte Beschryving der Zeventien Nederlandsche Provincien. Amst. by *J. E. Kryt*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 256

Witting, (*J. C. F.*) Stof tot Onderhoudingen by Zieken

en